

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

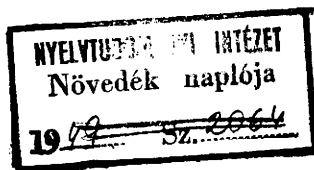
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXII. KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1903.

F4228/75

Le/6
1980:

Le/6. rev.

1965

A Magyar Nyelvőr 1903. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ádám Imre	Gyalui Farkas	Krausz Sámuel
Ágner Lajos	Győri Vilmos	Kropf Lajos
Akka	Habermann János	Kulcsár Gyula
Antibarbarus	Haiman Húgó	Kun Kálmán
5 Ásbóth Oszkár	40 Herman Ottó	73 L. I.
Badinyi Mátyás	Herrmann Antal	Lágler Sándor
Bagyary Simon	Hevesi János	Lányi Béla
Balassa József	Hodács Ágost	Laukó Albert
Baloghy Dezső	Horger Antal	Lövétei Lázár L.
10 Bánhidi József	45 Incze Béla	80 Legányi Gyula
Baranyai Zoltán	Jámbor Tamás	Licht Zoltán
Bartha József	Jenő Sándor	Luka
Belányi Tivadar	Joannovics György	Magyar Nemzet
Bérczi Fülöp	P. Juhász László	Magyarország
15 Bernáth Lajos	50 Kádár Lajos	85 Maszák Húgó
Biró Lajos	Kalmár Elek	Matolesy László
Borbás Vincze	Kardos Albert	Melich János
Borsodi László	Kárffy Ödön	Mészáros Gyula
Csapodi István	Kárpáti László	Mészáros Kálmán
20 Csokán Pál	55 Kelemen Béla	90 Mikó Pál
Dávid Pál	Kertész József	Miskolczy Gusztáv
Domonkos István	Kertész Manó	Munkácsi Bernát
Egyházi Közlöny	Kesztenbaum Béla	Nádory Nándor
Erdélyi Lajos	Keszthelyi Miklós	T. Nagy Imre
25 Fábíán Imre	60 Kicska Emil	95 Nagy József
Fodor Ignác	Kimmach Ödön	Némédi Dezső
Gábor Andor	Kiss Ernő	Ósz János
Gagyí Jenő	Kiss Szerafin	Paal Gyula
Galgóczy János	Kohlbach Bertalan	Partos Ervin
30 Gerencsér István	65 Komoróczy Miklós	100 Pálffy István
Geiringer Győző	Koritsánszky Ottó	Pataj Iza
Geiringer Zsigmond	Kovács Márton	Pázmándy Dénes
Ghimessy János	Kőmíves Imre	Pékár Károly
Gombocz Zoltán	König György	Pesti Napló
35 Gönczy Miklós	70 Kövi Imre	105 Peterdi László

Rényi Ignác	Sz. Á.	Sztrokay Lajos
Réthy Gábor	Szabó Béla	135 Takáts Sándor
Révész Ernő	Szabó Dezső	Tolnai Vilmos
Révész Károly	Szabó József	Tompa Artúr
110 Rittner Jakab	125 Szabó László	Tóth István
Rubinstein Mátyás	Szánthó Gábor	Tömörkény István
Rubinyi Mózes	Szeglethi István	140 Trencsény Károly
Sándor Benő	Valér	Ullrich József
Sándor József	Szentkirályi Ká-	Varga Ignác
115 Schnell Augusztá	roly	Viczián Károly
Schön József	Szigeti Ernő	Waldapfel János
Seprődi János	130 Szilasi Móricz	145 Weiner Imre
Simai Ödön	Szily Kálmán	Zilahy József
Simonyi Zsigmond	ifj. Szinnyi József	Zolnai Gyula
120 Steiner Mór	Szokolay Lajos	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szöveget kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

A MONDOLATRÓL ÉS NYELVÚJÍTÁSUNK EGY ELHANYAGOLT FORRÁSÁRÓL.

I.

A Mondolat, ez a 102 lapnyi röpirat sokat jelent nyelvújításunk fejlődésében. Vele indul meg a nyelv újításának irodalmi tárgyalása, mert megjelenésének esztendejében, 1813-ban izgatott hangú vita kezdődik, s ez a kérdésnek tárgyas és józan tárgyalására vezetett.*

Azonban e röpirat más tekintetben is igen fontos nyelvújításunk ismeretéhez. Ez a szellemes tréfa formájában, tartalmában először utal bennünket arra a nagy és eddig teljesen figyelmen kívül hagyott hatásra, a melylyel a német nyelvújítás volt a mi nyelvbővítő és tisztító törekvéseinkre.

Mert nyelvújításunkat megelőzőleg, részint vele egyidőben, a német irodalomban is oly kor fejlődött, a melyet nyelvújító törekvések jellemeznek s e törekvéseknek összes hullámai eljutottak hozzánk is. De ez a német nyelvújítás nem éppen méltányos sorsban részesült a német nyelvészet modern munkásaitól. Paul *Grundriss*ában megemlítésre se méltatja őket, Raumer a német nyelvészet történetéről írt munkájában azonképpen.** Elfeledett irodalom ez, melynek emlékeit legfeljebb csak a berlini *Sprachverein* nyelvművelői őrzik. De nekünk, hogy nyelvújításunk számtalan utánzó törekvését megérthessük s hogy valaha ama szép anyag alapján, a mely hosszú évek munkája után immár össze van gyűjtve Szily szótárában,*** nyelvújításunk történetét meg lehessen írni, vissza kell térnünk a múlt e mohlepte emlékeihez.

* Vö. Balassa Józsefnek szép kiadását s kérdésünkben alapvető bevezetését (Heinrich Gusztáv Régi Magyar Könyvtárának X. füzetében).

** Rud. von Raumer: Geschichte der germ. Philologie.

*** E nagy munka legérdekesebb ismertetései Simonyinak a Pester Lloyd-ban és Zolnainak a Nyrbén írt bírálata, azonfölül a lípesei Litt. Centralblatté (1902).

A német nyelvújító törekvések legkimagaslóbb alakja. korának egyik igen nevezetes embere: Joachim Heinrich Campe,* a híres pedagógus és ifjúsági író, a Humboldt fiúk nevelője, Kantnak, Lessingnek, Mendelssohnnek barátja.** Óriási munkásságának azt a részét, melylyel foglalkoznunk kell, ő maga sem első helyen említi önszerkesztette sírfeliratában: »Er pflanzte wenn gleich nicht immer mit gleicher Einsicht und mit gleichem Glück, doch immer mit gleichem Eifer und mit gleicher Treue Bäume in Gärten und Wälder, Wörter in die Sprache und Tugenden in die Herzen der Jugend.« Nyelvújító törekvései, melyeknek végső eredménye évtizedek kinyomtatott előmunkálatainak befejezése: nagy németesítő szótára 1813 elején jelent meg,*** elkeseredett és hatalmas ellenségeket szereztek számára. Kortársai ugyanis nem tértek napirendre Németországban sem e törekvések fölött. Nagy röpirat-irodalom keletkezik s a vitába nem kisebb emberek szólnak bele Campe ellen, mint Goethe s utána Grimm Jakab.† *Puristák*-nak nevezte a kor Campet és követőit s ezen ugyanaz értendő, mint a mi »nyelvújító«-inkon. Mert az idegen szók fordításán kívül Campe-ék pl. az umlautos alakoknak is ellenségei.

A »törhetetlen purizmus«, a hogy Grimm tisztelgette őket, a »*Sprach-Jacobinismus*«, a hogy Wieland összefoglalja törekvéseiket, a »Wolk-féle influenza«, a hogy Goetheék gúnyolják embereink munkásságát, magyarázatul szolgál ama csekély hatáshoz, a melylyel Campeék voltak a német irodalmi nyelv fejlődésére, s ez nyelvészeti szempontból jogosabbá teszi elfeledésüket, mint nyelvészettörténeti szempontból. Egy pár szó (*Zerrbild* = *Caricatur*, *Kunststrasse* = *Chaussée*, *Stelldichein* = *Rendez-vous* stb.) s az idegen szavak lehető elkerülésére irányzott törekvés, kimeríti a német Aristařchosnak (Heyne így nevezte Campet) a nyelvre tett hatását.

De a forradalom, a mit e törekvések keltettek, sok tanuságot tartalmaz, ismétlem, a mi szempontunkból is. Balassa József Mondolat-kiadásának bevezetésében a következő két Kölcseny idézetet olvashatjuk: »Akarnám tudni, hogy nagy-e, vagy kicsiny

* Vö. Dr. J. Leyser: J. H. Campe. Ein Lebensbild aus dem Zeitalter der Aufklärung. Braunschweig, 1877. Két kötet.

** Vö. Leyser II. kötetében kiadott levelezését.

*** *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung, . . . von J. H. Campe. Braunschweig, 1813.*

† Vö. Grimm és Révai című munkám VII. szakaszát.

a munka — t. i. a Mondolat — s ha van-e a végén bizonyos catalogus, mely az új szókat foglalja magában, pl. *vigallicza* stb. *ha az egész munkának tónusa hasonlít-e ahhoz, melylyel Schulz a Campe új némettségét csűtolá?* Nem ok nélkül kértem ezeket . . . » s megint: »Még 1809 körül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó Hazafi, Szentgyörgyi József egy kis munkát, melyet ő Barczafalvinak szavával Mondolatnak nevezett s *abban Schulz új Németségének formájára* a rossz Neologokat elmésen kicsűfolta.« — Balassának személyes figyelmeztetése sarkalt e kérdés tisztázására. Ki lehetett az a Schulz, kinek Camperől írt gúnyolódása Szentgyörgyiékre hathatott? mi kapcsolat van munkáik között? — S a német nyelvújításnak a magyarra tett hatásának ismeretéhez első kísérletül mindenképpen helyes lesz a Mondolathból kiindulnunk, nyelvújító törekvéseinknek ez első fontosabb irodalmi tárgyalásából.

II.

A Mondolat szókincse sok tekintetben hasonlít a Campe németesítő szótárának anyagához. Szentgyörgyi saját alkotásaikkal is gúnyolja a túlzókat és így saját tréfás alkotásain kívül a koráig keletkezett újonnan képzett szók egy részének gyűjteménye az ő munkája. Campe is szótárában mindig felsorolja ama kísérleteket, melyek az ő működéséig történtek az illető szó németesítését illetőleg. Szókincsük egybevetésében idegen, latin és francia szavakból indultam ki s egybevetettem, mint fejezi ki e szavakat a Mondolat és hogyan vannak megnémetesítve Campenál. A Mondolatban aránylag kevés olyan szót találtam, a melyeknek németesítése már Campenál meg ne lett volna. Ez német hatást bizonyít, mert idegen szókincsünk nem volt soha azonos a németekével. Természetesen, itt nem szabad felednünk azt, hogy idegen szavak pótlásánál ugyanazon eredményekre juthatnak egymástól elszigetelten élő újítók is, ha közös elveik vannak, minő p. a szószerinti fordítás. A ki azonban azt a szoros kapcsolatot ismeri, mely Kazinczy e korának magyar irodalma s a német közt fennállt, meg fogja érteni ama feltevésünket, hogy ilyen esetekben átvételre kell következtetnünk.

Különben e kísérletemben szándékosan nem magyarázgatok. Az idegen szavak mellé odateszem a Mondolat fordítását s e mellé a Campe fordítási ajánlatai közül azt, a melyik e pótlással egyezik s annak egykor mintája lehetett. Régi alkotások és újak

fognak itt váltakozni, de itt nem a szók első előfordulásának kérdéséről van szó, hanem egy ennél sokkal magasabbrendűről: a német nyelvújításnak a magyarra tett hatásáról s e hatás hangsúlyozásának helyessége ez összevetésből is ki fog tűnni. De a magyar nyelvújítás történetét csak akkor érthetjük majd meg teljesen, ha Szily egész szókincsének az egész Campehoz való viszonya — ez adott minta szerint — tisztázva lesz.

367 idegen szónak fordítása van meg a Mondolatban. Ebből 92-re nincs német fordítás Campeban. De ne feledjük, hogy e 92 szó filozófiai kifejezésekből (pl. *philosophia transcendentalis*, *phil. moralis* stb.), tréfás szóalkotásokból (*Jupiter: Komám uram*, *Mennydurrogtató; protestans: másvallásbeli; Musa: tünöngye; ursa minor: kuntargoncz* stb.) került össze. A többire már van pótló ajánlat, gondolat Campeban. Hogy ezek közül melyek egyeznek a Mondolatban már meglevő fordításokkal, pótlásokkal, szellemben, elvben, azt a következő összeállításban kényelmesen megfigyelhetjük.

accidens: hozzálány; etwas Zufälliges, das Zufällige, die Zufälligkeit.

accidentia: hivatalbeli hulladék; Nebeneinkünfte, Nebengebühren, Nebengefälle, Zufälligkeit.

advocatus: ügyész; Sachwalter.

aesthetica, scientia gustus: * 1. izlelőtudomány; Geschmackslehre. 2. érzedmény; Gefühlslehre.

aether: villó; die Heitere (Kloppstock alkotása).

algebra: betűtudás; die Zeichenrechnung, Buchstabenrechnung; Campe Lehre-vel összetett szót ajánl (Zeichungslehre).

allegro: vigallicza; munter, lebhaft, hurtig. C. csak körülírással tudja kifejezni, mert

»Frohstück, Frohspiel möchten wol keinen Beifall finden.«

amphibiologia: hüllősmérettség; C. az amphibie-t »Kaltblüter«-rel fordítja.

analogia: szinténség, Gleichförmigkeit.

annales: évkönyv; das Jahrbuch. antecessor: előd; der Vorgänger, Vorweser.

antimonium: dárdafény; Spiessglas. (A német szó a Mondolatban is említve.)

appendix: függelék; der Anhang. appetitus: evéskivánc; die Esslust.

archivum: irtár; Schriftgewölbe, Schriftschatz.

arithmetica: számtudás; Zahlenlehre.

astronomus: egész. E szó C-nál Stern-nel összetett szavak-

* Az idegen szavaknak Campenál látható németesített alakjait feleslegesnek tartottam itt újra kitenni (pl. az *ia* végű latin szavaknak németesített *ie*-s alakja stb.) A Mondolatban több jelentéssel szereplő szavak összes jelentéseinek megfelelőit kikutattam.

- kal van kifejezve. (Sternforscher stb), de vö. astronomie: Himmelskunde.
- avantgárda: előtaltom; der Vortrag, Vorhut.
- barometrum: nehézmértze, Schweremesser.
- batteria: ágyúpad, Kanonenherd, Geschützbett.
- bibliotheca: könyvtár, Büchersaal, Bücherschatz.
- brochure: repülőírás; Flugschrift.
- calendarium: naprám; Tagweiser.
- calligraphia: szépirákság; Schönschreibung, Schönschreibekunst.
- casus: esemény; der Fall.
- causa fundamentalis: okalap, Grundsache, Quelle; de vö. fundament: Grund, Grundlage.
- centrum: középpont, Mittelpunkt.
- chemicus: titkáts. Természetesen másképp fordítja, de meg van említve, hogy némelyek a chemistisch és mystisch (geheimsinnig) szavakat összekeverik.
- circularis instructio: kerengő útmutatás; vö. C.: circulaire: der Umlauf; instruction: Unterricht, Anweisung.
- circumstantia: környülmény; der Umstand.
- circus: körtér; Kreisbahn, Schaukreis.
- classis: rekente. »Classe kann für eingebürgert gelten. Sonst haben wir auch Ordnung, Gattung und Fach dafür.«
- clima: hajlag; Himmelstrich (»Himmelstrich« a Mond-ban is kitéve), Endstrich, Luftgürtel.
- comma: vágtató; der Strich, der Beistrich, Strichel. Strichlein.
- concert: muzsikösszönösdi; »das Zusammenspielen mehrerer Tonspieler.«
- consanguinea: vértestné; vö. C. consanguinität: die Blutsverwandtschaft.
- consectarium: foliadék; eine Folge, ein Folgesatz.
- consistens: államlós; bestandsam; consistentia: állatosság; Festigkeit, Haltbarkeit, Bestand; Herder: Bestandheit.
- cotta: hangbetűzet; Tonzeichen.
- dialectus: szájmód; die Mundart.
- diligentia: szorg; C. diligence: Fleiss. (Talán az egytagú fordítás hatása).
- distingvere: különölni; unterscheiden.
- documentum; tanítírás, tanúírás, tanumány; C. document: Urkunde, Beleg.
- echo: visszhang; der Wiederhall, der Wiederklang, Rückhall.
- eductum: kihozatal; Auszug.
- egoismus: ennénség; Selbstheit, Selbstigkeit.
- epocha: évszak; Zeitabschnitt, Zeitmahl.
- evolutio: felfejtődzet; Entwicklung.
- existentia (modalis): (módi) valgyonság; C. existenz: Dasein, Wesenheit.
- extractum: kihuzat; der Auszug.
- extraordinarium: rendkívüles; ausserordentlich.
- fanatismus: rajlódás; Schwärmerei. (A német minta a Mond-ban is megemlítve).
- fregat: másodrangú hajó; Mittelkriegsschiff.
- fundare, statuere: alapítani; fundari: fenekleni. C. fundation: die Gründung; fundiren: gründen.
- genealogia: nemzetsor; Geschlechtsfolge, Geschlechtsleiter. (A

- Mond.-ban említett Stamm-
buch-hoz itt Stammbaum
van.)
- gens d'armes: ármás; Waffenmann.
genius: őrlélek; Schutzgeist.
geometria: teréjtudás; Feld-,
Landmesskunst.
grammatica hung.: anybeszélet,
nyelvés; C. Grammatik;
Sprachlehre; grammaticus:
beszélettudós; nyelvés,
nyelvműves; C. Sprachlehrer,
Sprachkünstler.
horizon: láttér, Sehkreis, Ge-
sichtskreis.
hydraulica: vízpíttés; Wasser-
kraftlehre; C. Hydrauliker:
Wasserbaumeister.
impressio: benyomat; Eindruck.
inquisitio: vallásmotozás; Glau-
bensuntersuchung.
insurgere: felülni; aufstehen, sich
erheben.
insurrectio: országoltalom; Land-
wehr.
interessentia: részelkedés; C. inte-
resse: Vortheil; interessent:
Theilnehmer.
intueri: nézelelni; C. intuition:
Anschauung.
jus: birtogaz; das Recht.
lapis phil. böltskő; der Weisen-
stein.
liber manualis: kézikönyv; C.
Manual: Handbuch.
linea: vonat; Strich, Zug.
lithotomia: kömetztékés; C. li-
thonomie: der Steinschnitt.
manifestare: nyilvánítani; C.
manifestiren: offenbaren.
mechanica: moztönytudás; die
Bewegungslehre.
monarchia: magánországolmány;
die Alleinherrschaft. »Die
Selbtherrschaft ist soviel,
als Autocratie«. Ezért nem
látunk »önnönországolmány«
féle alakot?
- monumentum: 1. emlék; Denk-
mahl. 2. sarampó (oszlop);
Erinnerungsstein.
nympha: 1. tündérke; Elfe. 2.
delinke; Luftdirne. 3. Nim-
lány; Mädchen, Geistes-
mädchen, Nimfe.
objective: tárgyilag; C. objecti-
visch: gegenständlich.
obligatio: kötlel; C. obligato-
risch: verbindend.
ontologia: lönyödmény; Wesen-
lehre.
opera: zengemény; ein Singe-
spiel.
opinio: vélemény; die Meinung.
oratio: mondolat; eine Rede.
organicum: 1. élőszközös; C.
organ: Lebenswerkzeug. 2.
organum: szertetem; Werk-
zeug.
orthographia: betűírás; Recht-
schreibung, Rechtschreibe-
kunst.
passionatus: szenvedelmes; C.
passion: die Leidenschaft.
patriota: földemi; Vaterländer,
vaterländisch.
penetratio: behatás; das Ein-
dringen.
peripheria: körny; der Umkreis.
phaenomenon: jelenlet; die Er-
scheinung.
philosophia: okértékés; Ver-
nunfthwissenschaft; phil. nat-
ur.: természetvilágértékés;
Weltweisheit.
plenarie: kitsordultig; überflüssig,
überschwenglich.
poëta: képzelmész; C. poëta-
ster: Reimler, Dichterling, Versler.
populatio: népségelem, die Be-
völkerung.
possibilitas: lehette; die Mög-
lichkeit.
principium: 1. gyökérhiszem, die
Grundlehren. 2. fenéktétel.
der Grundsatz. 3. észok: Er-

kenntnisgrund, Erkenntniss
 quelle. 4. okforrás: der
 Grund oder die Quelle.
 providentia: előgondoskodás; die
 Vorsicht, Vorsehung.
 prosodia: nyutszamság; die Län-
 gemessung.
 publicum: közvimálly; Gemein-
 wesen.
 quadrangulum: négyeglet; das
 Geviere, das Gevierte.
 qualificare: tulajdonságositani; be-
 eigenschaften.
 reciprocare: viszonzlani, erwiedern.
 rectificatio; megtisztálás; die
 Reinigung.
 reflexio: viszfgyelés; der Wider-
 schein, die Überlegung.
 rhetorica: mondákság; die Rede-
 kunst.
 scientia: tanulmány; die Wissen-
 schaft.
 scriptura: iramat; Schreiberei.
 secretarius: titokírász; der Ge-
 heimschreiber.
 seminarium: veteményedelem;
 Pflanzschule.
 senatus consultum: tanács vég-
 zés; der Rathschluss.
 sors: életfekvés; Lage.
 specifice: jelségessen; namentlich,
 stückweise; vö. specificiren:
 verzeichnen.
 spiritus vini: borlelke; der Wein-
 geist.
 spiritus: 1. szesz; Geist; 2. ihle-
 mény; Hauch.
 subjectum: 1. gondtőkelet; Grund-

begriff. 2. előképzelő; Vor-
 derglied. Érdekes, hogy a
 Fruchtbringende Gesellschaft
 erre az *Unterstand* szót
 ajánlotta. Ez nem lett ál-
 talánossá. De a *Gegenstand*
 (objectum) ugyane forrásból
 behatolt a német irodalmi
 nyelvbe.
 superficiarius: felüleges, felületes;
 C. superficielle: oberfläch-
 lich, flächlich.
 syntaxis: szófektetés; die Wort-
 fügung (már Gotsched-nál)
 taxa: rangdíj; Satzpreis, Werth-
 bestimmung.
 telegraphus: messzírő; der Fern-
 schreiber.
 terminus technicus: műszó; ein
 Kunstausdruck.
 theatrum: látodalom; Schau-
 bühne, Schauplatz.
 tragoedia: szomorjáték; das
 Trauerspiel.
 trapesium: asztalg; Tischlein,
 Tischchen.
 ubicatio: valaholottolás; Allge-
 genwart.
 uranologia phil.: éértékség; C.
 Uranographie: die Himmel-
 beschreibung.
 veteranus: régesztendős; Alt-
 kriegler, Altermann.
 vocalis: önnöngős; der Selbst-
 lauter.
 journal: napirmány; ein Tage-
 buch, Zeitschrift, Tageblatt.

III.

De hát ki lehet az a Schulz, a ki Kölcsey szerint kigú-
 nyolta Campe nyelvűjítő törekvéseit?

A Schulz név már nem is név, hanem valóságos fogalom a
 német irodalomban. S ha még hozzáveszszük azt a lehetőséget,
 hogy talán még Schulze is lehetett az a Schulz, belátjuk a kér-
 dés nagy nehézségeit.

Leyser elsorolja Camperől írt munkájában* a Campe ellen írt bírálatokat, de ezek között Schulz nevet nem említ. Azonban külön kiemel egy »egyoldalú« bírálatot, mely a régi *Heidelberger Jahrbücher*-ben jelent meg, de szerzőjét nem említi, ám azt nem felejtí el, hogy e »gyűlöletes megítélés ellen külön *Ehrenrettung*«-ot írt Campe egy híve. Talán itt lappang a mi Schulzunk?

A nevezett évkönyvben** csakugyan erős bírálat jelent meg Campe ellen. A bírálat okosan kiemelte Campeval szemben Adelung szótárának ama még ma is kiváló tulajdonságait, hogy szavaihoz idézett példái szavainak jelentését tisztán meghatározzák. Kifejti a német nyelvújítás főbb irányait (361. l.), hamisítónak nevezi Campet, de — nyelvújításáról nem szól külön semmit sem.

Nem volt tehát egyebet mit tennem, elmerültem a Schulzok tengerébe. Az *Allgemeine Deutsche Biographie*-ban nem találtam emberemre. Nyilvánvaló lett előttem, hogy ama megvetésből származott feledés, mely az utóbbi évtizedekben sötétségbe burkolta a szócsinálás ez ártatlan lovagjait, az újabb életrajzi irodalomra is rányomta a bélyegét. Egy kis Campe ellen intézett röpirat e szempontok szerint nem lehet méltó a megemlézésre. Régibb forrásokhoz kellett hát visszatérnem. De e régiek is nyelvészeti büszkeséggel síklanak el kérdéseink felett.

Sokat vártam a Mondolatnak német ismertetésétől.*** E sorok igen meleg hangon szólnak Kazinczyról. »Das Mondolat ist gegen einen der ersten magyarischen Schriftsteller — Franz von Kazinczi — einen classischen Dichter und Philologen gerichtet und ebenso ungerecht als grob.« A Schulz-Campe-Mondolat viszonyról nincs semmi sem említve. Csak a 310. lapon mondja, a nyelvújítás védelmében: »Eine Sprache, deren Bildung noch nicht vollendet ist, kann nicht ohne Neologismen seyn. War es Cicero erlaubt neue Wörter zu bilden, und thun diess noch heut zu Tage die Deutschen, warum sollten nicht die Magyaren das Nämliche thun?«

Olvasva tehát Jördensnek,† Schlichtegrollnak†† korunkba eső Schulzairól, mindjárt kezdetben magára vonta figyelmemet

* Id. m. 344. l. jegyzet.

** Heidelbergische Jahrbücher der Lit. für Philologie stb. Zweyter Jahrg. 8. Heft 349—391. Két lap híján az egész füzetet e kritika tölti meg.

*** Allgemeine Literatur-Zeitung vom Jahre 1816. IV. 308. l.

† Lexicon deutscher Dichter und Prosaisten. Leipzig, 1806—11. 6 kötet.

†† Nekrolog der Deutschen. Gotha, 1790—1806.

egy korában igen ismert, óriási tevékenységű, humorista regényíró: *Joachim Christoph Friedrich Schulz*. Százakra menő regény-, útirajz-köteteit falta korának olvasó-közönsége. Nagy hajlama volt az utánzó gúnyra, s 1782-ben kiadott *Almanach der Belletristen und Belletristinnen* című munkája utánzása volt Karl Friedrich Bahrdt *Kirchen- und Ketzer-almanach* című művének. S ez az ember Magyarországon is ismert lehetett, talán utazásai közben járt is nálunk, hiszen írt egy magyar történeti tárgyú regényt is. 1791-ben jelent ez meg: *Martinuzzi, oder Leben eines geistlichen Parvenu's*.

Hitemben még inkább megerősített, hogy ez életrajzi lexikonokban tőle jelezve láttam egy ilyen című cikket: »*Ueber den verteutschten Einfall von Chapelle.*«

A Berliner Monatschrift 1792-i (20.) kötetében (189—1911.) egy névtelen cikk jelent meg, mely e Schulznak egy fordítási haklövését gúnyolja. Schulz ugyanis »*Ueber Paris und die Pariser*« című munkájában (Berlin 1791.) a 72. lapon egy anekdotát mond el egy La Chapelle nevű tudósról. Ez anekdota fordításában egy mondatot helytelenít a bíráló. Ugyancsak a *Berl. Monatschr.* novemberi számában maga Schulz felel egy levélben e helyreigazításra. És pedig igen sajtáságosan, valóban humoristához illően felel. Egyenesen kijelenti, hogy saját fordítása hibás, s hogy azt egy újabb kiadásban elhagytá volna. Öt pontban fejti ki e fordítás tarthatatlan voltát és kisüti magáról, hogy még a La Chapelle név is hibás, mert azt az embert, kivel az említett anekdota megtörtént, Chaud-Emmanuel-Luillier-nek hítták és La Chapelle ama falunak neve, a hol ez az úr született. Levele végén ifjabb s idősebb író társait hasonló önkritikára hívja fel. A nyelvújítók bírálatára nem tér ki.

Tárgyunkra nézve ezekből a következő fontos adatokat kell kiemelni: 1. Ez a Schulz a németesítésnek oly nagy ellensége volt, hogy saját németesítő dolgairól is elítélőleg, bűnét beismerve nyilatkozott a közönség előtt, s 2. bár ez érzése, e felfogása bizonyos, Schulz gúnyjának nagyon is jól hegyezett fulánkjait nem ereszti ki Campe ellen. Pedig már ekkor Campe megnyerte volt akadémiai pályadíját, dolgozata a németesítés módjairól* már ekkor megjelent.

* Grundsätze, Regelu und Grenzen der Verdeutschung. Eine von dem königlichen Gelehrtenverein zu Berlin gekrönte Preisschrift. Először 1791-ben kezdett megjelenni.

Azonban e vita mégis szeget ütött a fejébe. Összes munkáinak négy-öt felsorolásában hiába kerestem ama gúnyiratot, mindenüttkülön-külön, nem törődve azzal, hogy e könyvek az adatokat egyszerűen átiiktatják egymásból. A teljességre való következőes törekvés célhoz vezetett. Recke és Napiersky régi munkáiból megtudtam, hogy Schulz igenis írt egy valószínűleg humoros kritikát Camperól, de ez csak a Schulz halála után jelent meg, kézirati hagyatéka után, egy mitai folyóiratban. Címe:

»Schreiben an den Herrn Schulrath C . . . über seine neuesten Sprachausdehnungsversuche. Ein handschriftlicher Nachlass; in den Mitauschen Wöchentlichen Unterh. Bd. 1. S. 245. u. S. 281.«

Mondanom sem kell, hogy ez a C s utána négy pont Campe-t jelent. Nyelvgazdagító, *Schulrath*, c-vel kezdődő nevű ember akkor más nem volt, mint Campe. Ez bizonyos. E két folytatásos cikk megfelelne a Mondolat hosszúságának (eredeti formájában!), és Schulz e tárgyról nem írhatott másképp mint gúnyosan.

Itt tehát már, ha nem akarjuk feltenni, hogy Kölcsy ujjából szopta azt a kijelentését, két dologra kell megfelnünk: 1. Tényleg gúnyolódás-e az a cikk? s 2. Hogyan került az a kurlandi (Mitau Kurland fővárosa) lap a Szentgyörgyiék kezébe, egyáltalán hogyan terjedhetett el annyira, hogy még Kölcsy is emlékezett rá?

Feltevésemben nem csalódtam. Hosszú és fáradságos munka után* megtaláltam és megkaptam Schulz ama gúnyos cikkét, mely a jelzett lapban jelent ugyan meg, de csak 1805-ben.

Schulz itt szakasztott úgy jár el, mint a Mondolat. Részint Campe új szavaiból, részint mintájukra önalkotta szavakból gúnyos szöveget állít össze, melyben az új szavak ritkított betűvel vannak nyomtatva s jelentésük számokkal jelzett jegyzetekben az egyes lapok alján van megmagyarázva. A tartalom: hódolás e nyelvgazdagító törekvések előtt, s a gúny: ez alapeszme kifejezése önmaga szerint, s a nevetséges eredmény elibünk állítása, a mely e bizonynyal túlzott törekvésekből fakadhatott volna. Az egészet kitünően jellemzik befejező sorai, melyeket ím itt közlünk:**

* Ebben szíves segítségével nagy hálára kötelezett Wedig v. d. Osten-Sacken báró, mitai illetőségű, de Lipcsében tanuló kollégám és Witkowski György lipcei egyetemi tanár úr.

** *Wöchentliche Unterhandlungen für Liebhaber deutscher Lektüre in Russland. 1805. 287. l.*

„... Für diese Gesinnung, weiss ich wohl, möchten Sie mir gerne Ihren Dank sagen; aber Sie können es nicht, weil ich *schönbarttanzend*¹ vor Ihnen erscheine. Lassen Sie sich das nicht irren, lieber Herr *Regelmann* (so übersetze ich Kanonikus, gewiss mit Ihrem Beyfall). Nehmen wir an, dass Sie auf einer *Mummerey*² einen schlanken *Körperbau*³ sehen, werden Sie ihn darum reizend finden, weil seine *Antlitzseite*⁴ verdeckt ist? Werden Sie nicht an Gang und Haltung zu unterscheiden wissen, ob sie mit einer *Lust-dirne*⁵ oder mit einer keuschen Braut oder mit einer ehrsamem Gattin zu thun haben? Die *Mitleidung* (so gebe ich ganz wörtlich Sympathie) wird es Ihnen sagen, dass unsere Grundsätze *gleichartig oder gleichgeschlachtet*⁶ sind, und dass mithin, *alles übrige gleich*⁷ unsre *Empfindungsschattierungen* und unsre *Auswürfe* (so gebe ich ebenfalls nach ihrer Regel das Wort Projekte) es auch seyn müssen. Nehmen Sie also meine Hand und lassen Sie uns ein Schutz- und Trutzbündniss gegen den ganzen *Gesellschaftskörper*⁸ der *Altlehrigen* schliessen, die zum Glück nur Söldlinge in dem Buchstabenwesen (so übersetze ich, gewiss mit Ihrer Billigung, Literatur) sind, und die uns nicht durch ein *folgerechtes Vernunft*⁹ zu überzeugen, sondern durch *richtersprüchliche* (kritische, wie gefällt's?) und doch *flächliche* Machtsprüche, oder durch *ziegenfüsslerische Zerrbilder*,¹⁰ die sie auf uns zeichnen lassen, erschrecken, und vom Guten abhalten wollen.

Leben Sie wohl. Mit dem nächsten *Schnellboten*¹¹ sende ich Ihnen ein Paar hundert Wörter, die ich Ihrer Beurtheilung unterwerfe. Fahren Sie unterdessen auch fort, und *äugeln*¹² Sie, nach holländisch-kunstverständiger Art, viel gute Wörter unserer Sprache ein. Es wird Ihnen gewiss glücklich von statten gehen, und Sie werden dem deutschen *Gemeinwesen* dadurch zu zeigen fortfahren, dass Sie auch im *Tüpfelchen* (so sage ich ächt deutsch, anstatt Punkt) der Sprachbereicherung ein vorzüglich geschickter *Mehrmacher*¹³ sind.

Feltehetjük, hogy oly kapós névnek, mint ez a Schulz akkor volt, munkája nem maradt abban a lapban eltemetve. Különle-nyomatban bizonyynyal bejárta a nagy Németországot is. Szentgyörgyi és Somogyi a Mondolat szerzői európai műveltségű emberek voltak, s különösen a német irodalomban otthonosak.

Am e személyi, helyesebben életrajzi mozzanatokra ezúttal nem terjeszkedhetek ki. Ehhez hazai könyvtárakban, első sorban hazai forrásokban való kutatásra volna szükségem, s erre most

¹ maskirt, von dem alten deutschen Worte *Schönbart*, die Larve.
— ² Maskerade. — ³ Taille. — ⁴ Façade. — ⁵ fille de joie. — ⁶ homogène.
— ⁷ caeteris paribus. — ⁸ Corps. — ⁹ conséquentes Raisonnement. —
¹⁰ Karrikaturen. — ¹¹ Post. — ¹² inokuliren. — ¹³ Plusmacher.

alkalmam nem lehet. De ha sikerült ez adataimmal rámutatnom nyelvújításunk történetének elhanyagolt forrására: a német hatásra, s ha sikerült beigazolnom a hozzá fűződő kérdések fontosságát, akkor dolgozatom elérte célját.

RUBINYI MÓZES.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

IV.

Az összetételek lélektani osztályozása. Az eddigi osztályozások lélektani értéke. Az összetétel fokozatai: agglutinatio, részleges és teljes összeolvadás.

Az összetétel keletkezése lélektani szempontból kettős folyamat: egyrészt analízis, a mennyiben az összetétel tagjai a mondat egészéből kiválnak, másrészt szintezis, a mennyiben az így kivált mondatelemek szorosabban kapcsolódnak, s a mondat többi szavával szemben új, önálló egységet alkotnak. Ha azonban a szóösszetétel egyes eseteit vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az analitikus és szintetikus folyamat a legtöbb esetben nem egyenlő mértékben érvényesül. Az összetétel keletkezésénél ható eme két lelki folyamat viszonyát véve tekintetbe, három csoportot különböztethetünk meg.

Az első csoportba tartoznak azok az összetételek, a melyek szemmel láthatólag közvetlenül a mondat egészéből váltak ki. Ezekben az esetekben az analitikus mozzanat annyira előtérbe lép, hogy az összetétel egyszerű mondattani tagolódás eredményének tűnik föl; az egyes tagokat összekapcsoló lelki erők hatása (szintetikus mozzanat) egészen másodrendűnek tetszik.

A második csoportba sorolhatjuk azokat az összetételeket, a melyeknek tagjai, úgy, mint az összetételben szerepelnek, nem állhattak mondatban egymás mellett; a képzettársulás, a mely a tagokat összefűzte, alakilag is változtatott rajtuk. Ebben az esetben a szintetikus folyamat szorította háttérbe az analitikust.

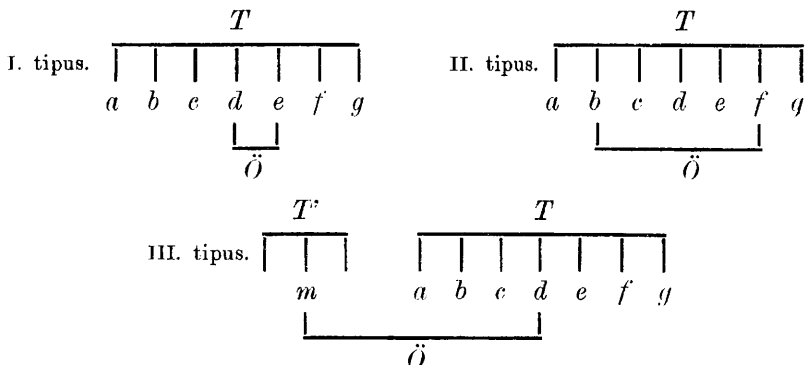
A harmadik csoportot végre azok az esetek teszik, amelyekben az összetétel egyik tagja minden valószínűség szerint nem is tartozott eredetileg abba a teljes képzetbe,* a melyből a

* Jobb szó híján = *Gesamtvorstellung*. Vö. Wundt, *Logik*³ I. 33.

»Mit diesem Namen .. belegen wir solche Erzeugnisse, in denen sich mehrere

másik tag kivált. Ez az utóbbi tag, mely egyszersmind a főfogalmat jelelte, képzettársulás útján, egészen más mondatkapcsolatokból vonzotta magához az előbbi. Az ilyen fajta összetétel keletkezése majdnem egészen szintetikus folyamat; az analízis jóformán csak egy szó kiválasztására szorítkozik.

Ha a teljes képzetet T -vel jelöljük, s az a, b, c, \dots mondat-elemeket, a melyek ennek fölbontásából keletkeztek, egyelőre egyszerűen egymás mellé rendelveknek gondoljuk, a következő képleteket kapjuk (az eredményt, az összetételt, \ddot{O} jeleli):

Az összetételekre is alkalmazva a hangváltozásoknál használt elnevezéseket, azt mondhatjuk, hogy az első csoportbeli összetételeket képzettársulási érintkező/ hatás, a második csoportbelieket képzettársulási közelbe hatás, a harmadik csoportbelieket képzettársulási távolba hatás hozta létre.

Wundt az első típusra a francia *pourboire* szót hozza föl; s valóban nem nehéz elképzelni olyan mondatokat, a melyekben a *pour* és *boire* szavak egymás mellett álltak s így az összetétel keletkezésének kiinduló pontjául szolgálhattak, pl. *tenez ça pour boire* vagy *voici deux francs pour boire* stb. Vagy akár úgy foghatjuk föl a dolgot, hogy a *pourboire* kifejezés kihagyásos mondat, s a taglejtés, arczkifejezés pótolta adandó alkalommal a hiányzó mondatrészeket.

Érdekes, hogy nálunk Zolnai 'Mondattani buvárlatok' című értekezésében (NyK. 23:35) Wundtéhoz egészen hasonló eredményre jutott, természetesen nem nyelvélektani, hanem nyelvtör-

Vorstellungen zu einer neuen vereinigen, die von zusammengesetzterer Beschaffenheit ist. « ... » Die Gesamtvorstellungen sind jedesmal zugleich einzelne Denkakte, also simultane Verbindungen. «

téneti megfontolások alapján. »Tárgyalandó példáink — írja Zolnai az idézett helyen — arra az észleletre fognak bennünket vezetni, hogy a mondatoknak rendszerint együttálló, közvetlenül egymás mellett s többnyire bizonyos értelmi kapcsolattal is szorosabbra fűzötten jelentkező részeivel úgyszólván egységes elemként bántak el nyelvszellemünk, midőn nem csupán egységes mondatrészüll, más logikailag hozzájuk nem illő kifejezések, mondatrészek jelzőjéül, vagy kiegészítőjéül használja őket, hanem valóban egy szó-nak, tőnek tekinti....» Egy más helyen:»mintha birokra kelnének a mondat egyes részeit egybefűző vonzóerők, s küzdelmükben átalakítanák a szócomplexumokat, midőn egyik hatalmasabb erő a másiknak vonzasköréből ragad magához tömegeket, avagy egymástól eredetileg független mondatelemek egyesülnek egy szótestté«. Így keletkezett a magyarban egész sereg összetétel, pl. *testvér, egymás, nélkül, semmi, sehol, szintűgy, aki, amely, egyetért, mennydörög*. Az összetétel keletkezésének ez a módja a melyet Zolnai találóan tapadásnak nevez, nyilván azonos a Wundt-féle képzettársulási érintkező hatással.

A második csoportba tartoznak az olyan összetételek, mint *asztalláb, háztető, köfal; Trinkgeld, Apfelbaum* stb. Itt már nem gondolhattunk arra, hogy az összetétel közvetlenül a mondatból vált volna ki, mint a tapadás esetében; *az asztal lába, az asztalnak a lába, Geld zum Trinken* lehetséges volna mondatkapcsolatokban is, de *asztal láb, trink Geld* már nem. Az ilyen esetekben az összetétel két olyan képzet kapcsolatát jelzi, a melyek egyidjűleg szerepeltek egy tárgy vagy egy cselekvés észrevételében s ennél fogva abban a teljes képzetben is, a melynek fölbontása a nyelvi mondat. A második csoport összetételeit tehát észrevételi képzettársulás hozza létre.

Nem így vagyunk a harmadik csoportba tartozó összetételekkel, mint pl. *vérfű, szarvasbogár; Blutbuche*, stb. A *vérfű* esetében a szemléletben eredetileg csak a fű képzete van adva, a *fű* képzetének sajátos jegyei közül a vörös szín fölkeltette a *vér* képzetét, a mely eredetileg más teljes képzetekbe tartozott, s így a fű képzetével csak utólag társult. Ebben az esetben az összetétel keletkezése emlékezeti képzettársulásra vezethető vissza.

Wundt álláspontjáról nem lesz nehéz az összetételek eddig szokásos osztályozásának lélektani értékét meghatározni.

Aszerint, a mint a két tag viszonya alakilag is kifejezésre

jut, vagy nem, jelelt és jeleletlen összetételeket szoktak megkülönböztetni pl. *Διόσκουροι*, *respublica*, *Gottesgericht*, *egyetértés* jelelt összetételek; *δημογέρον*, *Vaterhaus*, *asztalláb*... jeleletlenek.

Nyilvánvaló, hogy az összetétel külső alakja lélektani szempontból csak közvetve érdekes, a mennyiben a kapcsolat módja, a *Διόσκουροι*-féle esetekben az analitikus, a *δημογέρον*-féle esetekben a szintetikus mozzanat előtérbe lépésére utal. Teljesen értéktelen Wundt szempontjából Darmesteter osztályozása, a ki a nyelv-tani kapcsoló elemek elhagyását (*ellipse*) tekinti a valódi összetétel ismertető jegyének, míg az olyan eseteket, a hol 'kihagyás' nincs, a valódi összetétellel szemben *juxtapositions*-nak nevezi.* Darmesteter figyelmen kívül hagyja, hogy az összetétel egységének érzete a *juxtaposition* esetében épen olyan erős, mint az *ellipse* esetében, s hogy a külső alak annál kevésbé fontos, mert az összetételben foglalt egyes képzetek eredetileg (t. i. amíg utólagos hang- és jelentésváltozás nem áll be) éppen olyan világosan elválaszthatók az egyik esetben, mint a másikban.

Még az alaki osztályozásnál is kevesebb értéke van az általános elterjedt logikai osztályozásnak. Valóban nehéz elképzelni, hogy mennyiben fontos vagy jellemző az összetételre nézve az, hogy tagjai milyen logikai viszonyban vannak egymással; hogy egymás mellé vannak-e rendelve, vagy egymás alá, hogy főnév határoz-e meg melléknevet (*véрпирос*) vagy melléknév főnevet (*кисассzony*), vagy főnév főnevet (*кőfal*) stb....? Hiszen hasonló logikai viszonyokat megállapíthatnánk nemcsak az összetétel tagjai között, hanem bármely két találomra kikapott szó között is. A logikai viszony nem oka a két tag kapcsolatának.

Az összetétel keletkezését mindig képzettársulás magyarázza; képzettársulás kapcsolja össze az összetétel elemeinek megfelelő egyes képzeteket, úgyhogy az eredmény az apperceptióban mint egységes képzettartalom szerepel.

Az összetételnek további fejlődése menetét alaki és jelentésbeli változások jelzik; mind a két folyamatnak közös eredménye, hogy az összetétel tagjai, a melyek eleinte csak laza kapcsolatban voltak, egyre szorosabban fűződnek egybe. Egyidejűleg a két

* »... la juxtaposition n'est qu'une simple réunion de termes rapprochés par les hasards de l'usage; la composition est une union intime de mots, dont le rapprochement a sa raison d'être dans l'ellipse«. (Mots composés, 8. l.)

részletképzet elveszti önállóságát, s a fejlődésnek végső fokán az összetétel ismét egyszerű szóvá olvad össze.

Wundt az imént vázolt fejlődésnek három állomását különbözteti meg. Az első az agglutinatio.* Ilyen összetételek pl. *háztető, vérvörös; Taufstein, Regierungsrath* stb.

A fejlődésnek második állomása a részleges összeolvadás. Leggyakoribb azokban az esetekben, midőn az összetétel hangalakja változatlan ugyan, de jelentésfejlődése olyan természetű, hogy az elemek jelentését kisebb-nagyobb mértékben elhomályosítja, pl. *melegágy, egérút, nagypapa*. Még jobban közeledik az összetétel a teljes összeolvadás felé, ha egyik tagja, mint önálló szó, kiveszett a nyelvhasználatból, vagy alakilag fölismerhetetlenné lett, pl. *tegnap, böstörő, szemöldök*. A képzők és a ragok fejlődése is ezen a ponton indul meg.

A fejlődésnek utolsó fokán, a teljes összeolvadás esetében, az összetett szó ismét egységessé lett, s az egyszerű szótól többé nem lehet megkülönböztetni, pl. *ünnep, nép, hús, harminc*. Ilyenkor már csak nyelvtörténeti vagy összehasonlító nyelvészeti kutatás derítheti ki, hogy az illető szó valamikor összetétel volt.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK.

I.

Simonyi Zsigmond derék munkát végez »A magyar szórend« című cikksorozatban közlött értekezésével; találó példákkal megvilágította az elrakásnak különböző mozzanatait. Czélszerűnek tartom ennek kapcsán »Szórendi tanulmányok« cz. (a Nyr.-ben meg nem jelent) akadémiai értekezésemnek legalább fővonásait ismertetni.

Lényegében nem különbözik az én elméletem a Simonyiétól. A mi nála kirekesztő szórend, az nálam ige-jelezte szórend; a melyben t. i. a nyomatos fogalmat nyomban követi a határozott módú hangsúlytalan ige, hátralókvén az igekötőt, vagy másnemű állítvány-egészítőt, és ezzel jelezvén a közvetetlenül előtte lévő

* ... die Agglutination der Vorstellungen (bildet) die erste Stufe apperceptiver Verbindung: unter ihr verstehen wir jene Verknüpfung ursprünglich associativ verbundener Vorstellungen, bei welcher wir uns zwar der Bestandtheile noch deutlich bewusst sind, aber aus denselben eine resultierende Gesamtvorstellung gebildet haben... (Grundz. der phys. Psych. II: 477.)

fogalomnak nyomatékos mivoltát; pl. *mikor* ment el? *Tegnap* érkeztem meg. Az *öcsém* szoktatta erre.

A mi Simonyinál »összefoglaló szórend«, az nálam »nyomatos állítmányú« elrakás, mely szerint az ígét, ha nem áll pusztán, az állítmány legközelebbi kiegészítője előzi meg közvetlenül; s az állítmányt teszi nyomatékosná; pl. Pál lemondott. Holnap vissza jövök. Ezt *el* kell ismerned. A való *ki* fog derülni.

Megjegyzem, hogy a hangsúlytalan ige, szorosan véve, mindig rámutat a közvetlenül előtte álló fogalomnak a nyomatosságára. Még az elül hozzá tapadt igekötő is rendszerint nyomatos, hangsúlyos. És ez a hangsúlyozás a magyarban, tudvalevőleg, nem szorítkozik a különösen nyomósítandó, hanem bizonyos határig kiterjed a nem-nyomatékos szónak is első tagjára. — De a mit én ige-jelezte nyomatéknak nevezek, az kívül esik a nyomatos állítmány szerepkörén; hisz ez épen ott szűnik meg, a hol az ige az illető fogalom nyomatosságát az állítmány-egészítőnek hátravetésével tünteti föl; pl. ezzel: A bátyám *elutazik* — szemben áll ez: A *bátyám* utazik *el* (nem én).

Megszűnik egyébiránt, illetőleg meggyengül hangsúlya az ige előttt maradó bővítménynek is, a mikor az övénel erősebb nyomaték előzi meg. Ilyen erősebb nyomaték illeti meg a természet szerint (v. maguktól) nyomatos fogalmakat, a melyek mint ilyenek bizonyos esetekben nem kívánják az ígét közvetlen maguk után; pl. *Annnyit* bevettem (az orvosságból); mégsem használt! *Hányszor* kiment oda könnyezni! *Mit* rá nem fognak, szegényre! — Ellenben: Épen *annnyit* vettem be, a mennyit rendelt az orvos. (Kérdőleg): *Hányszor* ment ki oda? (Kétkedőleg): *Alig* hiszi *el*. (Tagadólag): *Semmit* se fogtak rá: mert mind igaz.

A »hangsúly«, szószerint értelmezve, csak az élőbeszédre vonatkozik; de »nyomaték« jelentésben is használható. Mondjuk az írott műről szólván szintoly helyesen: »a szerző különösen hangsúlyozza stb.« Az ige-jelezte nyomatosság feltüntetésében az élőbeszédbeli hangsúlyozás kétségenkívül elősegíti a szók helyes elrakását. Erről a hangsúlyozás eseteinek felerésze tanúskodik. De másik felerészeben a hangsúly félrevezeti az utána indulókat; arra csábítván őket, hogy az összetett állítmány kiegészítőjét az igének utána tegyék, ahelyett hogy előtte hagynák; ez aztán ilyenféle hibás szórendet eredményez: Ez *jobban* felel meg a célnak (e h. *jobban* meg felel). Ez *annál* inkább erősít meg hitemben (e h. *annál* inkább megerősít). Az *öcsém* is volt köztük (e h. az *öcsém* is *köztük* volt). Ez *több* jelenségből tűnik ki (e h. . . . *több* jelens. *ki* tűnik). — Az utóbbi Ar. példája. Nyr. 2. k.

A hangsúly nem lehet a szórend kulcsa. Egészen másutt kell azt keresnünk. A nyelvbeli közlekedés célja itt az, hogy az olvasó vagy a hallgató legott megértse a mondat jelentésének különböző árnyékait. E célnak egymást kiegészítő két tényező

felel meg: a szórend és a hangsúly. A kérdés csak így van helyesen felállítva, nem pedig úgy, hogy e tényezők egyike a másiknak a szabályozója. — A magyar szórend egyedül és kizárólag az illető fogalmak nyelvtani (mondatbeli) szereplésén alapszik (Szórendi tanulmányaimban »nyelvtani értékek« nevezem). Sorakozásuk ettől függ. És minthogy különböző saját-ságaik nyomán más-más szórendet eszközölnek, osztályozni kell őket. Így egész nagy csoportokra osztva, eleve rámutatnak a mondatban elfoglalandó helyükre, és megkönnyítik az eligazodást.

Különböző saját-ságaik a következők: Beszédrészbeli minőség; jelentés (állító, tagadó, kérdő, kétkedő; határozott, határozatlan); természet szerinti nyomatosság. Az utóbbi osztályból elsoroltam följebb néhány példamondatot a különböző elrakás kimutatására. Kitészik már e néhány példából is, hogy a fogalmak különbéféle saját-sága erősen befoly sorakozásukra. De kellő tájékozást csak az osztályozás tesz lehetővé; ennek tehát külön cikket szántam, és szintűgy külön szakaszt a hangnyomaték szerepének is. — Ezúttal a következőkre hívom fel a figyelmet:

I. A szótárak az ígét akkor is igének mutatják be, amikor igekötővel, vagy másnemű határozóval egybe van írva. Semmi kifogásom ellene. Bejön, kimegy, visszariad; helyreüt, jóváhagy stb. Ezek egységes fogalmak, és mint ilyenek a nyelvtani tárgyalásnak más terén bátran nevezhetők igéknek. De az elrakás szótára csak olyan (határozott módú) *ígét* ismer, a mely vagy pusztán áll, vagy, ha van legközelebbi állítmányegészítője, ezt hátraveti az esetben, ha valamely fogalomnak nyomatosságát kell jeleznie.

II. A szók rendében a legkisebb igekötő is mindig külön szónak tekintendő, és másféle határozókénál nagyobb mozgékony-ságában nem egyszer különleges szórendet követ. Ez kitűnik majd a tárgyalásnak további folyamán.

III. Nyomatékos szó helyett azért kell fogalmat mondanunk, mert nem ritkán egynél több szóból áll az egységes fogalom, és a hangsúly ilyenkor — szintoly gyakran — nem azon a szón van, a mely közvetlenül áll az ige előtt; pl. *Fontos* dologról van itt a szó. *Régmúlt* idöket és eseményeket idézett fel.

Ide számíthatni az is-es fogalmat is. Az állítmánynyal szemben az ilyen fogalom az is kötőszóval együtt véve egységes fogalmat alkot, és az is-nek nyomósító ereje révén a természet szerint nyomatós fogalmak közé tartozik; pl. A *legcsekélyebb* dolgot is számba kell venni.

IV. *Előbbre az igével!* Ezt a jelszót melegen ajánlom a szók elrakásában. Sokan azt hiszik, hogy csak akkor csattan a mondat, ha az ige a mondat végére kerül; holott épen a magyar ige nem szeret hátra szorúlni. — Ezt a példák tüntetik fel legjobban: Erről *beszélne*d kell vele (nem pedig: Erről vele *besz.* kell). Mit csinált? *Rendezte* — v. *rendbe* hozta *könyvtárát* (és

nem: a könyvtárát rendezte -- v. rendbe hozta). — És így tovább: *Leesett a fáról* (nem: *A fáról leesett*). *Kiugrott az ablakon* (nem: *Az ablakon kiugrott*). — Itt — az első mondat kivételével — mind a két mondat tag hangsúlyos. Ha pedig nem az állítmány van elül, akkor csak a másik tag hangsúlyos; következésképp az ige jelzi nyomatosságát: *A könyvtárát rendezte* — v. *hozta* rendbe. A nagy *diófáról* esett le. Az *ablakon* ugrott ki az a hóbertos. Erről *vele* (v. *övele*) kell beszélned. — Látnivaló, hogy az ige csak akkor kerül hátra, mikor a kiemelendő fogalomnak a nyomatosságát kell jeleznie.

Az ige helytelen elrakásának másik esete az, mikor a módosító igét, ahelyett hogy az állítmány-egészítő és a módosított főige közé állítnák, az utóbbinak utána teszik, így pl. *elveszve* vagy (e h. *el* vagy *veszve*); *bebizonyítani* fogom (e h. *be* fogom bizonyítani); *haza* vinni akarta (e h. *haza* akarta vinni).

A módosító igéknek csak a következő csoportja követi az itt magyaráztam szórendet: *van*, *fog* (segédige), *tud*, *akar*, *szeret*, *kíván*, *kell*, *lehet*, *mer*. — Minden esetben csak ezek foglalnak helyet a bővítmény és a főige közt; pl. *be* van bizonyítva; akkorra már *végbe* lesz *vive*; *át* fogom adni; *ki* tudja csikarni; *le* akar mondani; *el* szeretném tenni; *meg* lehet kísértetni; *vissza* kell követelni. — Másféle módosító igék nem igen helyezkednek az összetett állítmány tagjai közé. Szokatlan például, kivált a rövidke igekötők mellett az olyan elrakás mint: *meg* iparkodtam győzni; *le* igyekeztek beszélni róla; *be* szándékoztok lépni körünkbe? *ki* törekedett jutni onnan.

Szarvas G., tudvalévőleg, pártolta és védte ezt a szórendet nem látván különbséget a szóban lévő és a följebb elsorolt igék között. — Szerintem *van* különbség köztük; még pedig az, hogy a szóban lévők hosszas alakok, a melyekkel a vézna igekötők bajosan férnek össze. De ezt nem is tekintve, tény az, hogy a Szarvas Gábor-védte elrakás alig használatos. Én ott, a hol ki akarom kerülni egyfelől a *meg* iparkodtam győzni, — másfelől a *meggyőzni* iparkodtam-féle rendezést, — ha lehet — előre bocsátom a módosító igét így: *iparkodtam meggyőzni* őt.

Van egyébiránt nem egy, szintén hosszabb alakú, bennható ige, amely az összetett állítmánynak utána sorakozik, együtt hagyván a főigét és határozóját; pl. *kötörni* készül a vihar; — ... rendet *felforgatni* erőlködik (mindkettő: Ar. Arist.).

(Folyt. köv.)

1902. XI. 10.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVÜNK VÁLTOZÁSA.

Nem hiszem, hogy volna valaki, a ki elmúlt időkkel való foglalkozása közben ne érezte volna százszor is azt a leküzdhetetlen szomorúságot, melyet az adatok hiánya okoz. A műtörténet kutatója irigyli azt a XI. századbéli konstantinápolyi polgárt, a ki még látta Pheidias Zeus-szobrát, s az alexandriai könyvtár leégését talán jobban sýnyli a mai nemzedék, mint az akkori. Hát még hazai történetünket ha vesszük! Sírva fakadhatnánk, midőn azt olvassuk, hogy Szt. Gellért egy magyar lány együgyű dalát hallgatta, vagy midőn megtudjuk, hogy Sylvester János mennyire meg is becsülte e dalokat. Istenem, miért hogy le nem írták?!

Jó öreg Szirmay Antal, ki alig megbecsülhető tömegét hordta össze e nemzet szellemi kincsének, szintén azon panaszolkodik, miért hogy nem bírjuk azokat az énekeket, melyeket — Priskos rhetor tanúsága szerint — Attilának szoktak előadni lakoma után a hegedősök. Szirmay ezt száz évvel ezelőtt írta, és mi mennyire örülnénk annak is, ha az ő idejéből nem csak az a néhány népdal maradt volna fenn, a mit ő jegyzett fel, hanem százszor, ezerszer annyi. Azokat a nótákat, a mik az ő idejében divatoztak, talán ma is tudják még az öregek, de az igazi régi kurucz nóták, melyeket akkor is már csak a legöregebbek ismertek, — és épen az ő vidékén, Zemplénben, Ungban leginkább — azok elvesztek mindörökre!

De csalódunk, ha azt hisszük, hogy a mai kor a jövő tudósát megmenti ettől a kétségbeejtő homálytól, melyet semmi szorgalom eloszlatni nem képes. Abban az óriási anyaggyűjtésben, mely napjainkban folyik, megfélekezünk nem egyszer olyan tények megállapításáról, melyek rendkívül fontosak, épen mert az átmenetet jegyzik a múlt és a jelen között. Az emberiség felfogása folyton változik, jóformán mindenről. Egyes eszmék tért hódítanak, mások pedig, melyek valaha nagy népszerűségnek örvendtek, feledésbe merülnek. Hogy a politikában ezek feljegyzőre nem találunk, ne csodáljuk, mert ott teljesen elfogulatlan ember nincs. De a nyelvészetben sincs-e? Olyan éles-e az ellentét itt is a pártok között, hogy a neológus váltig tagadja, hogy *évad* immár teljesen kiszorítja az *idényt*, az ortológus pedig ne ismerje el, hogy Gyulai Pál prózája a legmagyarosabb, habár hajhászsa is a neologizmusokat? Kérdem: tudna-e a mai nyelvészég fontosabb és kétségtelenebb értékű művel szolgálni a jövő nemzedéknek, mint ha összeállítaná az irodalmi szókincset oly szótárban, mely a jelentés árnyéklatainak pontos megállapítása mellett az egyes szók előfordulásának gyakoriságára vetné főképen tekintetét. Mert a világért se higgyük azt, hogy ötven esztendő múlva, mai nyelvünk legjobb ismerője is, képes lesz majd megállapítani, hogy *villanyos*, *villamos* avagy pedig *villámos* volt a XX. század elején a mindent mozgató erő! Leírtam ezt a szót: *század*. Mondjuk-e

ma ebben az értelemben, hogy: *száz* vagy *évszáz*? én azt hiszem, hogy soha sem mondjuk, pedig még e folyóirat nagyérdemű szerkesztője is tíz egynéhány évvel ezelőtt a *száz*-at használta ebben az értelemben. (Nyr. 14:181.) Így változik nyelvünk évről-évre, hónapról-hónapra s csaknem mondhatnók: napról-napra. A neológia alkotásai, melyek eddig csak úgy lézengtek, lassacskán mind körülírta, meghatározottabb jelentést vesznek fel. Az *eszély* ma már nem is rokonértelmű az *ildom*-mal, melynek valaha oly nagy versenytársa volt. Ezt az egy példát Szily Kálmán felhozta már egy gyönyörű cikkelyben a nyáron, a melyből ugyancsak azt a tanulságot meríthettük, hogy milyen érdekes dolog szavaink jelentésének még a legutóbbi időkben is végbe ment alakulásával foglalkozni. Legyen szabad a jelentésváltozásra még egy példát felhoznom, — s ezt a példát kívánom legkivált kiemelni, mert tudomásom szerint eddig észrevétlen maradt. A kérdésben levő szó a *tömkeleg*. Húsz éve sincs még, hogy Szily Kálmán ezt a szót, melyet addig nyelvújítók értelmetlen alkotásának tartottak, vissza kívánta iktatni ősi jogaiba, melyek szerinte megillették. (Nyr. 14:174.) Később Szarvas Gábor is hozzászóltott más értelemben (Nyr. 17:365.), de a kérdés tisztázva máig sincs. Nem is ezt a kérdést akarom én most megbolygatni, mely csupán a *tömkeleg* népi vagy nem népi eredete körül forog, hanem azt a változást kívánom megállapítani, mely e szó jelentésében tizenöt év óta beállott. Ez a változás annál nevezetesebb, mert olyan esettel van itt dolgunk, midőn az új jelentés a régit teljesen kiszorította. Kérdem a t. olvasó közönséget, milyen jelentésben ismeri ezt a szót? En ebben a két jelentésben ismerem: *tömeg* és átvitt értelemben *zürzavar*. Leginkább az elsőben: *elveszett az emberek tömkelegében*, ezt szoktuk mondani. Szily és Szarvas cikkelyét elolvashatjuk, de nyomát sem találjuk ennek a jelentésnek, mind a ketten csak ezt az egy értelmét ismerik: labirintus, útvesztő. Az 'útvesztő' jelentés az irodalmi nyelvben ma nem él, az bizonyos; s hogy máshol sem él, az valószínű. A változás, azt hiszem, szemmel látható.

Ez nem az egyetlen példája ama jelentésváltozásoknak, melyek a szótárírók figyelmét elkerülték. Mindig szégyeljük, de tulajdonképen számon kellene tartani a germanizmusok térhódítását is, nemcsak hátraszorítását. Szerencse azonban, hogy a német hatás többet veszít sokkal, mint a mennyit nyer. Tökéletesen átment nyelvünkbe a *disznó* szó, 'szerencse' jelentése: *disznaja van*, stb. mely semmi szótárunkban nincs meg. A *muri* is csak Simonyi és Balassa egészen új szótárában van meg, pedig mennyire közkeletű! Vannak aztán szók, melyek tájszókából válnak lassacskán irodalmiakká, a szótárirodalom ilyenkor is gyakran késik a felvétellel. Azt hiszem, például, hogy szóhasználatunknak nem felel meg teljesen, hogy az *ütközik* szó *sarjad* értelmében (*ütközik már a bajsza* stb.) teljességgel hiányzik szótárainkból. A *szurkolás* értelme is más volt, úgy látszik, régente, mint ma. A NySz.-ban

nincs meg, Ballagi és Czuczor-Fogarasi nem a mai értelmet adja s a Tájszótár sem a *drukholás* jelentésében ismeri, — pedig azt hiszem, ez ennek a szónak igazi jelentése. Még egy példát! Egyetlen szótárunkban sem találtam meg a *szomszéd* szónak olyan magyarázatát, melybe a *szomszédunkban* kifejezés bele volna illeszthető. Kétségtelen, hogy ez esetben *szomszéd* = *szomszédság*. Ezt, meg lehet, 400 év óta nem vették észre szótáríróink.

Hogy a nyelv olyan szerves valami, a mi folyton változik, — ez köztudomású s nem is erre akartam most rámutatni, hanem arra, hogy szörnyen csalódunk, ha azt hiszszük, hogy a jövő nemzedék hiánytalan adattárt kap kezébe napjainkból minden téren. Azt hiszem, a nyelvészet terén sikerült ezt néhány példán megmutatnunk, — könnyű volna más téren is. Az ősök iránti hála csak az utódok iránti jótéteményekben nyilvánulhat, — ezt cselekedszük, ha a fent elmondottakat figyelmünkre méltatjuk.

KÖNIG GYÖRGY.

ADALÉK A KECSKEMÉTI NYELVJÁRÁS MÚLTJÁHOZ.*

Magyar népünk nyelvéhez és nyelvjárásbeli sajátságaihoz csak a XIX. század második és harmadik tizedében kezd fordulni tudósaink és gyűjtőink szorgosabb figyelme. Ha jól sejttem, Szeder Fábiánnak »A palóczok« című tanulmánya az első munka e nemből 1819-ből, melyet P. Horváth Ádám első osztályozó kísérlete követ nyomon »A magyar nyelv dialectusairól« 1821-ben. A népnyelvi jellemző sajátosságok feltűnnek ugyan már a legrégibb nyelvemlékeinkben is, mindazonáltal tudatos, az irodalmi nyelvtől szándékosan eltérő szövegekre csakis a XIX. század második felében akadunk és pedig főleg és egyre sűrűbben a Magyar Nyelvőr korszakot alkotó működése óta. Én azonban a prot. iskolai drámákkal való foglalkozásom és kutatásaim közepette olyan színdarabra is akadtam egyre, és pedig a XIX. századnak elejéről 1804-ből, a mely egy kecskeméti ref. gimnáziumi professzor tollából került ki s a mely egynémely bocsaí juhásznak egymással való beszélgetésében következetesen alkalmazni igyekszik a kecskeméti »parasztos beszédöt«, vagy miként mi mondjuk: a kecskeméti tájszólást.

* Mutatvány a szerzőnek »Prot. Iskoladrámák« cz. munkájából, mely a Franklin-Társulat kiadásában épen most jelent meg a Régi Magyar Könyvtár 21-ik kötetéül. A kötetre felhívjuk az érdeklődők figyelmét, mert a 14 iskolai színműben, mely benne kellő tájékoztatással közölve van, benne foglaltatik az első magyar humoros népmese is, mint egy szereplőnek bohókás monológja. A régi protestáns diákéletre is sok jellemző és mulatságos adatot közöl a nagy fáradtsággal és költséges kutatással összeszerzett gyűjtemény.

Czélja szerzőnknek bizonyára csak annyi volt vele, hogy a lakodalomra összegyűlt úri közönséget a juhászos beszéd mód kiemelésével, nyersebb kifejezéseivel, czélzásával gyönyörködtesse s így mintegy általok a cselekvény, a mese hiányát feledtesse. Erre mutatnak: Peti juhász lakodalmi étellajstroma, a pesti erkölcstelen életre, a kecskeméti Barátok-közére, a ref. gimnázium rongyos épületére való gúnyos czélzások.

Hogy a nyelvjárási sajátságok feltüntetése nem olyan pontos, mint újabb szövegeinkben, az egészen természetes. Az író maga is többször és önkénytelen enged az irodalmi nyelv hatásának; és enged maga a másoló is, ezt magából a szövegből több helyt be is lehet bizonyítani. Mindazáltal e cselekvénytelen szindarab legelső nyelvjárási szövegeinknek egyike, és mint ilyent talán nem érdektelen dolog bemutatnom itt a Nyelvőr hasábjain is. A szöveg különben a teljes címmel együtt a következő:

Három Botsai Pusztabeli Juhászoknak együtt való beszélgetések; Nemes Hajos Kristina Lakodalmi alkalmatosságával. Die 11-a Aprilis 1804 anno p(er) P(aulum) L(osi) Cs(ászári).

Pista. Gyurka még te nem is tudod a mit ott benn hallottam
A' Kriska Kis Aszszony a mint már régen megmondottam
Férjhez ment ám.

Gyurka. Nem bánom én semmi hasznom sints benne
Ha már még is a Lagzijok Botsán ide kinn lenne,
Egyet kötött tsak fordulnék magam is a' Pörével, 5
Tudom te is majd meg járnád a' fél lábu Tsörével.
De már osztég ki monta azt? kitől hallottad öhönt:

Hogy már ugyan tsak igazán a' Kis Aszszony férjhez mönt.
Pista. Hát szenn bibasz ott benn vótam a' városon ünnepön.
Akkor monták a' Templomba; Pap szó után estöndönn, 10
De már előbb a' Kotsis ki mondta példa beszédben
Nem fekszik már a' kis Aszszony maga az Ágy középben,
Mindjárt tudtam hova *virgál* a' Kotsis a' szavával,
Hogy egy társaságba áll majd a' Pendel a' Gatyával.

Peti. No! no! tsak halgatom én azt, de valami lesz abból, 15
Hiszen majd ki üti magát még a' Vas szeg a' 'sákból.

Gyurka. Ejnye no de hát még is már ugyan kihöz mönt osztán,
Ki az a' Bötsületös Ur? Vót é nálunk a' Pusztánn?
Mert tsak szeretném ám hogy jól esne a' Kis Aszszonynak,
Hogy mindég ne sína rinna haza a' Nagy Aszszonynak. 20

Pista. Hallottad é hírét nevét a Halasi Pétörnek?

Gyurka. Ösmerem Halasi Miskát bötsületös embörnek,
De hogy Pétör van é köztök azt én Ütse nem tudom,

Pista. Nem ugy nem Gyurka bátsi,

Peti. Oh szegény Öreg gyingyulgyom.

Gyurka. Hát szen jól beszéllök én, de ti nem értitek szómat, 25
Halasi Jónást is ugy ösmeröm mint a botomat,

Pista. Nem Halasi de Halason lakik mondom amoda,
Uri embör!

Gyurka. De hát Szabó Pétör é vagy mitsoda.

Pista. Vezeték neve az Úrnak, mint Kennek az Ökréndi,
A' Péternek a Rittyó név; nekem meg a' Kibédi. 30

Gyurka. No! hiszön nem bánom én akárki tsak [hogy] jó légyön,
Hogy szeresse a' Kis Aszszonyt

Peti. Az ám az hogy jó légyön.

Gyurka. Én mondom azt mert ha minden mindenkor tsak azt nézné,
A' szép Forma egyiket is nem oly hamar ígézne.

Pista. Oh! vén görhöny nem ugy van ma már a dolog mint régön, 35

Mikor kend is meg szerette a' Pörkéjét a' Jégön
A' Pénz, Jóság, Fámília, Atyafiság, Nömösség,
Ezökben van már ma minden házassági kegyösség.

Hallottam én hogy ben voltam a' Városon az alatt
Mit beszéltek jó Uramék a' szalonnás bólt alatt. 40

Kérdözték ám egy Léányról van é pénze jószága,
Osztán meg egy Legényről is van é jó Gazdasága,
Tudom már én az illy dolgot mert mikor a' Görögnél
Kotsiskodtam Pestre jártam hallottam azt örökké,
A' sok Futás Fáradozás tzélja mindég a' haszon, 45
A' nyereség a' Pénz minden előtt az Isten Aszszony.

Peti. No tsak mond ú valamit nem híjjába jár várasonn,
A' mit lát 's hall imitt, amott megmondja Huszárosson.

Gyurka. No! hiszen tsak járj sokat bé; majd * mi benned még jó vót,
Elvesztéd** mert nem jó meg hallani könyen minden szótt, 50
Szaszonyák*** hogy Lány a' Legényel öszve kapaszkodva,
Jár az utzán a' Piatzon egymásba ragaszkodva.
Nem igaz é?

Pista. Pesten van a', Gyurka bátsi, nem itten,
Estve járnak hold világgal az ollyak Ketskemétenn.
A Barátok közén látna ked ollyan madarakat, 55
Ott kergetik a félelmes nyulak az Agarakat.

Peti. No! no! valami lesz ebből ha nem más Lakodalom,
Ugy é Pista nem meszsi van már ide az zöld halom,
Oda menjünk majd kapunk ott bort petsenyét kalátsot,
Ott mön körösztü a' Násznép,

Gyurka. Fogadjuk a tanátsot. 60

Peti. Tudom is hogy lesz ott minden drága ízű sütemény,
Prósza, rétes, peretz, béles, minden féle gyűjtemény,
Apró szöllös kása lentse, malosás hal, körömmel,
Tzifra leves, tárkonyos hús, sárga répa ürömmel,
Ki ki tsinált, ki be tsinált tzitronyal, és gyömbérrel, 65
Palatsinta hagymás gombótz Maszakurdi† gyökérrel

*—** Egy fölösleges »a« és »ám« szócskát mindkét sorban kihagytam
a ritmus kedvéért.

*** Szaszonyák: Hisz azt mondják.

† A szó javítva van s olvasása kétes. Lehetne *Maskakurdi* is.

Pite, szárma. Lepény, Lángos, tsöröge és pogátsa

Pástétommal, Nyakon kentel, Kürtös Fánk, Pésma kátsa,

Lábatlantik,** bába kenyér, Pöfeteg és Gölödény,

Tsuka kárász apró halak szártsa, vad rétze Gődény, 70

Mákos tsikmák, bundás kenyér natragulya rántotta,

Barát füle, krumpfli istertz.

Gyurka. Ejnye kutya szántotta.

De tudod az ételeket számlálni mind egy nyomba,

Nem hijába kukta voltál az Alpári Klastromban,

Peti. Várja ked már had mondjam el még sok van a' rováson, 75

A' mit szoktak Uri helyen fel hozni egy rakáson,

Őz, Vad ketske, Nyul, Vad disznó, Medve kölyök szarvassal

Fátzán, Fajtyuk húros madár ispékelve avassal,

Apátza fing, Pater bajusz, Perkelt tekenős béka,

Aproléka szalonnával, rösztölve a déréka, 80

Csiga biga Mandrutz kúkú, Isnef ganéj, Martza fánk,

Sturutz tojás, kokus dio, leppentyű de attól szánk

Fog hagymás ám gyurka bátsi ne is mozgasd* a füled

Mesze vagnak e' sok féle drága étkek te tüled.

Gyurka. Hát Koriándrom lész é mert neküm is a' kellene, 85

Még idővel hideg lelís ellen bezzeg jó lenne,

Pista. Leg jobb volna a' Városra bé menni együtt,

Peti. Ejnye,

Talán bizony rá éhőztél kell é kútya petsenye.

Gyurka. Martza fáukot, natragulyát én ugyan nem ehetném

De az Uri Lakadalmat látni még is szeretném. 90

Ha hogy el nem tévejődném talán tsak el is mönnék

Ajtónn álló szolgálatott, leg alább én is tönnék,

De hát hova 's möre menyek, hunn talájjam a házat

Pista. Azt nem tudni Gyurka Bátsi tsak ugyan nagy gyalázat.

Gyurka. No, de én nem jártam 's kőtem a' Várason még soha. 95

Pista. Én hát majd meg mondom Mörre mönyék majd osztán hova;

A' Nagy Göntzöl szekér látszik a mint arra föl felé;

Arra mönyék kend egyenest az Északi szél-felé,

Talál ked egy jó nagy várost négy Tormok vannak benne,

Kérdőzse meg ked a Kapust, Kőrösre mörre menne. 100

A' leg nagyobb templom előtt álják ked meg azomba,

Egyenesen tsak fel-felé tartson egy jó malomba,

Ott meg mondják a' Nagy házat

Peti. Halgassa meg ked szomat,

Nem téveszti ked el soha jó utasításomat.

Egy bádoggal fejelt tormot látt kend a' többi között, 105

Annak tartsék ked egyinöst,* s mikor oda érközött,

* A végső szótág kétes. [Megvan a MTszban. — A szerk.]

** Egy vízfolt miatt kétes az olvasás. Csak elől egy m betűnek két szára és végül az *asd* szótág ösmerhető fel.

*** A másoló tévedése lehet »igyenöst« helyett.

Ott talál ked innen rajta, Téli Napkelet felől,

Egy tsengetyús épületet de rongyos kívül belől,
Könnyű lész azt meg esmérni mert sohol nintsen párja,

A' legg kisebb essőtske is köröszkül a'mint járja. 110
Kerítése hogy mije volt néhon most is meg tetzik,

De mint az jó részög embör, düléndöz, esik, fekszik,
A' tetejét a szél hordja erre is amarra is,

Be mohodzótt, legelőnek gondolja a' marha is.

A' Templom felől egy kis részt éppen most sindeleznek, 115

Ott ne agass mert mint ujság nézésért majd pénzt vesznek,
Napkelet és Észak között nyílik rá egy nagy kapú,

Mellette egy kisebb ajtó mindenik rosz kalapú.

Ottan meg ál de be ne möny, mert ha talál zúdulni,

A' szél, az ajtó teteje könnyen fog rád fordulni, 120

'S ugy jársz mint az Olasz a' ki talán még most is szalad,

Ha néked is mint amannak Horgas inadba szakad;

Ottan találsz gyerököket, mond meg ki vagy 's mitsoda.

Majd el igazítanak szépön; eredj véle menj oda.

Gyurka. Noszen már el nem tévedek, de hát osztán mit mondjak 125

Ha kérdözik miért möntem? Urak előtt hogy szóljak.

Pista. Hogy is mönne ked a házba ilyen piszkos gunyába.

Menjék ked az Istállóba, leg feljebb a' konyhába,

Húzza meg ked szépen magát

Peti. de bizony bé mennyék ked

A menyaszszont 's a Völegényt szépen föl köszöntse ked. 130
Helyettünk is tisztelje ked az egyesült úri párt.

Mondja ked sok örömek közt lássanak sok telet nyárt.

Gyurka. Nem a' Pajtás, nem, de most egyet gondoltam hogy ha jó,

Jó kutyáink vagynak nekünk a' Duna, Tisza, Sajó,

Osztán a' Holló, a' Piper a' Gyöngyös, és a' Hatyú, 135

Meg őrzik ezek a' nyáját velek lész ez a' fatyú,

Mi mönyünk el mind a' härman köszöntsük mindnyájokat

Mondjunk az Újj házásoknak minden féle sok jókat.

Peti. Jó mondja ked Gyurka bátsi mönyünk bé Ketskemétre,

A' Jó kívánásokat ne hányuk itt a' szemétre. 140

Pista. Mönyünk, mönyünk; én nem bánom de ki lész hát közzülünk;

Ki el mondja köszöntésünk ha az házhoz kerülünk.

Én azt mondom Gyurka bátsi ked legyék falu szája,

Ked öregebb, kennek van leg szebb 's leg ujjabb bundája.

Mi majd a' ked háta megett kiáltyuk tsak suttogva; 145

Éljön a' szép újj Pár éljen soha nem háborogva.

Gyurka. Hát már tsak én légyek még is köztetek falu szája,

Mit mondjak hát hogy ne essék beszédemnek hibája.

Peti. Mit mondna ked öreg bátsi fogja ked a' Dudáját,

Fujja el ked keservessen azt a' régi nótáját. 150

Gyurka. Mellyiket te.

Peti. Azt a' melyet Ifjantan a' Pörkének,

Fujdogált ked.

Pista. Jó lesz biz a' mert az ugyan szép ének
Ez ugy e Peti:

Pestre megyek Josef napra; Mit hozzak rósám számodra,
Fodros kötény selyem pruszlik; Derekadra de jól illik.
De hát a' Pörke erre mit felelt. 155

Peti. El mondom mert éppen akkor a' Pörke nálunk telett.

Sárga répa Petreselyem;
Nem kell nékem bétsi selyem.
Tarka szoknya piros tsizma,
A hajamba zöld Pántlika. 160

Gyurka. Látom hogy ti tsufolodtok én sokat nem beszélők,
Rövideden tsak meg mondom a' mit jönak itélők,
Isten áldja az Uri párt tartsa meg sok időkre,
Egészségben békességben, sok számos esztendőkre,
Szaporítsa, sokasítsa szép Familiájokat, 165
Áldja meg Jó szerentsével örömmel mindnyájokat.
Ellenben pedig adjon végre Lelki idvösséget.

Peti. Jó van; Jó de, mondja ked még hozzá a' ditsősséget.

Pista. Én is elmondom hát a' mit egyszer itt a' Pusztában
Dudolgotott egy bojongó legatus tsak magában, 170
Egy kitsit tán Déákos is, de lősz a' ki meg érti,
Hiszen senki betsületét beszédem meg nem sérti.

Szelid Égnek szép remeke,	Oltárodon ég egy pár szív.
Igéző Tündér Angyalka,	Szálj le nézd meg áldozatját,
Ámor Istennek gyermeke, 175	Nevedre eskütt egy pár hív,
Bölsőd a' Piros hajnalka.	Hald meg esdeklő szózatját. 180

Oh érzékenység szent Tüze,

Illesd igaz tisztelőid,

Kiket nyilad egybe tüze,

Ezek örök idvezlőid.

Scriptum a Paulo Gyárfás
die 21-o Julii 1804.

BERNÁTH LAJOS.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Keze-bokája. Bethlen István 1646-iki végrendeletében találtam a következő mondatot: »... Balásházi Miklós Uramnak egy új róka nyakkal bélelt szederjes *kezem bokájáig érő* ujjú sája mentét...«
[Vö. *láb-boka* NySz.] KÁRFFY ÖDÖN.

Senyv. Hogyan kerülhet ez a föltűnő, nyelvújításszerű elvonás a NySzótárba? E szótár nemcsak hogy készpénzül fogadja Sándor István *senyv*-ét, tőle vevén a szó latin értelmezését, hanem két régi

helyet is tud idézni az állítólagos *senyv* 'tabes, fáüle' főnévre. Ezek: 1. Meliusból: »*Senyvet*, rothat vęrt ki viszen az vizeleten«; 2. Molnár Albertből: »Oly hitvány *sennyvet*, bolyókás kozmás tzon-dorát hoznac elő« stb. Könnyű észrevenni, hogy mind a két helyen a *senyved* ige bef. csel. igeneve áll: *senyvedt*. Meliusnál a mellette levő hasonló igenév, *rothat*, Molnárnál meg a mondat értelme eléggé figyelmessé tehetné volna a szerkesztőt a szó tulajdonképi jelentésére. A NySz. *senyv* cikke tehát törlendő, adatai pedig a *senyvedt*-hez teendők!

ZOLNAI GYULA.

»*Senyvécске*: rancidulus C.« Ez is tévedésen alapszik. Calepinus szótárában így van: *senyuettske*, *poshattatska*. Így MAI: *Senyvetzke*, *Poshattoczka*.

»*Sain*: [imaginarius, nomine, specie; scheinbar]. Kevés bűnnek tartják a papok vacsora után amaz *sain* szolgálókkal hőrpöpetni [olv. hőrpögetni] (Matkó: BCsák 405.)« A szónak jelentését ebből az egy idézetből nehéz volt kisütni, Szarvas tehát úgy okoskodott, hogy *sain* a német *scheinbar* rövidítése lehet (s ebben Melich is követte 24: 394. és Lumtzer-Melich, Ortsnamen stb.) De ez már magában sem valószínű, hogy t. i. itt látszólagos, képzelt szolgálókról volna szó. Matkó székelly ember volt s a *sain* szót csakugyan székelly tájszónak ismerjük, még pedig egészen más jelentéssel: »*sajin*: (sicul.) serény, eleven; alacer, vivax; lebhaft, munter« PP. (tehát PP. maga székelly szónak mondja); »*sajin*: éles, magát s mást nem kimélő serény mozdulatú« Tsz. »serény, fürge, tüzes« (Kriza hagyatékából id.) MTsz. »*sain*: csintalan (ökörről)« Benedek Elek közli Nyr. 9: 42. S nyilván e szó változata a szatmármegyei *csahin*: élénk, csintalan, pajkos, rendetlen, *csahinság*: csintalanság. — Tehát a NySz. idézetében csintalan szolgálókról van szó. — (Lehet, hogy e *sajin* származéka a selyemkendőt jelentő hétfalusi *sajinka* is.)

Sanyarúas (sanyarwas ÉrdyC): inkább *sanyarvas*, l. TMNy. 340.

Sárhodik és *sárlík* nem a *sár* és *sárga* mellékevek családjába tartozik, hanem a *sár* főnévhez (l. Cz. F. *sárhít* és *sárlík* alatt). — A *sárhodás* alatt Apáczaiából idézett *sárhothás* a külön székelly *sárhoth* igéhez való, l. MTsz.

Sérvödik törlendő, mert ilyen ige léte nincs bebizonyítva a két idézett mondatlalt: a RMK-ből idézett *megsérvöött* nem lehet *sérvödött* (nincs *törödt* e h. *törödött* stb.), hanem rövid *ö*-vel kell olvasni, szintúgy a Prágaiból való *megsérvűt*-et; mind a kettő a *sérszik* (*sérv-ék*, *sérv-és*) igéből való igenév.

Sěrbitél törlendő, mert alig lehet kétség, hogy abban az egy idézetben, a melyet e cím alatt olvasunk, *serbitelő* sajtóhiba, e. h. *berbitelő*.

Sib, *sibság* nem az *s* betűbe való, hanem így kell olvasni: *zsib*, *zsibság*. A Heltaiból vett idézetben hiba: *szibságot*; Heltainál az első betű az a jegy, a melyet ő következetesen használt a *zs* hang kifejezésére: *ß*. (Heltainak ez a betűje a NySz.-nak más cikkeiben

is, kivált a *zs* kezdetűekben, sokszor van hibásan *sz-szel* átírva, p. a *zsák* cikkkben, a *zsák*-nak szólásai közt stb.)

Síralom: a *sírelm* alak törlendő, mert a MünchC.-ből idézett *sírelmécnéc* — ill. Nyelvemléktár szerint *sírelmecnec* — nyilván hiba e. h. *sérelmeknek*; az eredetiben: *dolorum*.

»*Kup-só*: [?]« — talán a MTsz.-beli sopronym. »*kuk-só*: főzött só« változata (ném. *kochsalz*, *kuch-salz*?).

»*Soddonar*: [stipendiarius; söldner]. Valaki a városban volna, úr, nemes, soddonar, kitakarodník. (Mon. Irók. 3: 62).« Olv. *sol-donar*, ill. *zsoldonar*. Vö. most Mureliusnál 37: *soldonar* és a NySzban *zolnér* (*solnér* Com.: Jan. — Ném. bajor *soldner*, cseh *žoldněř* stb., l. Lumtzer-Melich).

Sod: most a Bp. Glosszákból is ismerjük (l. Nyr. 23: 490). Hozzá tartozik a külön említett *sodolkodik* ige, tehát aligha a. m. »circum eo, herum schleichen.«

Sugod: [susurro; flüstern]. Jaj mely szemérem pápa az te szentséged, vagy [olv. nagy] szombaton látjuk az tüzet kerenged, sok viaszkeresztvel *sugdva* bővöled (RMK. 2: 185). Más adat nincs rá. Szilády is azt mondja e helyhez való jegyzetében: »*sugdva* a mai *sugdosva* helyett.« Pedig igen valószínű, hogy csak sajtóhiba vagy *sugdosva*, vagy *sugdalva* helyett; a vers is csak így futja ki.

Süge (Nyr. 28: 123.) vö. még *sügély*: sűrűs, bokros hely az erdőben Ball. TSz. das Dickicht in einem Walde Ball. M. N.*

SIMONYI ZSIGMOND.

IRODALOM.

A nyelvújítás szótára.

Szily Kálmán szíves biztatására én is kedvet kaptam, hogy a NyUSz.-ról egy-két észrevételt megkoczkáztassak s a mennyire tőlem telik, pótlékokat szolgáltatassak hozzá. Teszem ezt hálából azért a nagy lelki gyönyörűségért, melylyel e munkát forgatni szoktam. Nyelvészeti szempontból az enyémnél avatottabb tollak méltatták a NyUSz. korszakos jelentőségét, én inkább csak mint szótárról akarok pár szót ejteni róla.

Szily, a magyar stílus egyik mestere, bizonyára nem ok nélkül választotta munkájához az igénytelen szótári formát. Jól tudta, hogy még nincs itt az ideje, hogy a nyelvújítás okfejtő történetét megírja. Nem támaszkodhatott sem irodalomtörténeti, sem nyelvtör-

* Van még egy *süge* szó, csak Korda Imre Nyrbeli közléséből ismeri a MTsz. Erről Baranyai Zoltán úr a következőket közli velünk: »A MTsz. szerint *süge* Halason tréfásan a. m. disznó. Én Szeged vidékén, Horgoson, hallottam malacz értelmében nem is tréfásan, hanem komoly beszélgetésben: szép kis süge, nagy disznó lösz maj belüle.«

téneti előmunkálatokra. Első sorban tehát anyaggyűjtőnek kellett lennie, s azt a rengeteg anyagot, melyet évtizedes buvárkodással napvilágra hozott, szótári alakban tehette legjobban hozzáférhetővé.

De más ok is vezethette. Bizonyára érezte, hogy nyelvújítóink munkásságát még ma sem vagyunk képesek teljes tárgyilagossággal megítélni. Hisz nem rég ideje, hogy a neologia és orthologia harcza még dúlt »mint vérbősz Kain«. Jól mondja Szily, a neológiát »sokan dicsérték és sokan gyalázták, mind a két részről szörnyű túlzással«. S ez a két túlság, bár sokat enyhült, megvan még ma is. Ily viszonyok közt a nyelvújítás történetírója bajosan maradhatna pártatlan, míg a lajstromozó szótárírónak ez nem esik nehezére. Innen van, hogy nyelvújításunkról még igazságosabb munka nem jelent meg, mint a NyUSz. Végső tanulságával mindnyájan egyetérthetünk, orthologusok és neologusok egyaránt: »A nyelvújítás a XVIII. század utolsó s a XIX. sz. első két negyedében forradalmi arányokat öltött; sok gyöngy mellett sok szemetet is dobott a fölszínre; sok jó dolgot művelt, de sok törvényteleniséget is követett el; sokat rombolt és pusztított, de sokat épített is. A visszahatás bekövetkezett, de a *restitutio in integrum*-ot nem óhajtja senki, még a rend legkonokabb öre sem.« (Előszó, V.)

A mi mármost a szótári alakot illeti, ebben a szerző tökéletes otthonossággal mozog. Sokan talán mosolyogva kérdezik: micsoda otthonosság szükséges a száraz adat- és szólajstromozáshoz? Bizonyos, ez a forma sok tekintetben könnyebbség az íróra nézve, mert fölmenti az írásbeli szerkesztésnek, az oknyomozó előadásnak követelményei alól. De ne tessék gondolni, hogy csupa kényelmesség. A mily egyszerűnek látszik a betűrendes tárgyalás, annyi csinja-binja van. Vastürelem, éles szem, folyton éber figyelem kell hozzá. Szily megmutatta, hogy mindezzel teljes mértékben rendelkezik. Fáradhatatlan kutató, s emellett ügyszólván mennyiségtani szabatosággal dolgozó szótáros. Azok a kifogások, melyek itt-ott a szavak csoportosítását érhetik (l. Zolnai Gyula bírálatát, Nyr. 31:515), oly csekélységek, hogy alig jöhetnek szóba. Nem hiszem, hogy az egész anyagot újra kellene cikkekbe önteni. Elég lesz, ha pl. a *hátlap*, *háttér*-féle összetételeket, melyek most *hátvéd* alatt vannak említve, ezzel együtt közösen *hát*-vezérszó alá foglalja a szerző, mint sok szócsaládnál követte is ezt az eljárást. De akkor az áttekinthetőség kedvéért szükségesnek vélem, hogy az ily csoportokon belül az odafoglalt szavak, mint szótári egyedek, vastagabb nyomással legyenek kitüntetve (most csak dúlt szedést kaptak, ez nem elég szembetűnő, mert a tárgyalt szavak fejlődési adatai — pl. *hiány* mellett a *heányos*, *hijános*, *héjány*, *hijánosság* stb. — szintén dúlten vannak szedve). Így aztán meglesz a pontosabb szótári beosztás, melyet Zolnai kíván. Könnyű lesz az egyes cikkek egymásba kapcsolódását is szorosabbá tenni. *Rivaj* megvan külön is, *riadal* alatt is, s nem egyformán. *Rugalmas* és *ruganyos* két külön cikk s egyikben sincs megmondva, hogy az újabb természettudományi műnyelv a *ruganyost* a *rugalmas*-sal pótolta s az utóbbit csak a hírlapi nyelvben őrzik még azok a

bizonyos »ruganyos léptek«. Egy-két tollvonás eltünteteti majd az oly apró tévedést, hogy a XVIII. századot itt-ott »múlt század«-nak, a XIX.-et pedig »jelen század«-nak (3. l.) nevezte a szerző.

Ezek apróságok s ha tán megnehezítik kissé a szótár használatát, értékéből nem vonnak le semmit. Van azonban egy igen fontos kérdés, melyet tisztáznia kellett volna annak, ki a nyelvújítás szókinsét akarja egybeállítani. Az, hogy hát meddig számítsuk a nyelvújítást? Joggal kérdezhetjük, van-e helye a neologizmusok közt a legújabb keltű szóalkotásoknak? A *hordnok*nak talán van, mert (l. alább) jóval régiebb, mint a szerző állítja. De van-e, teszem, az *aszfaltbetyárnak*, a *kerékpárnak*? Zolnai — némiképen ellenmondásban a maga álláspontjával, — sajnálja, hogy az *akarnok* kimaradt. De hát a mi Mikszáthtól való, van annak köze a nyelvújításhoz? Új szavak folyton-folyvást keletkeznek, szabad-e azokat mind a nyelvújítás kalapja alá foglalni? Mért hagyta el akkor Szily a Jelenkor szógyártmányait: a *csökönyt*, *tömegbujtót*, *ebhátút* s nem tudom miket? Épen Szily Kálmán volna leghivatottabb rá, hogy nyelvünk megújodása folyamatának határpontjait megjelölje.

Hogy ezt elmulasztotta, hasznára is, kárára is volt a könyvnek. Hasznára, a mennyiben sokszor többet kapunk a kelleténél, ez pedig sohasem baj. Aztán meg ebből származik a könyvnek az az érdekessége, melyre Zolnai is rámutatott. A NyUSz. ugyanis igen jó szolgálatot fog tenni szótáriróinknak, mert tömérdek oly szóra hívja fel figyelmünket, melyről eddig nem vettek tudomást. Nem is gondolná az ember, mennyi olyan közkeletű szavunk van, mely szókinsünk hivatalos jegyzékeibe, a szótárakba még nincs beiktatva, mely tehát hivatalosan úgyszólván még nincs szentesítve. Ezeknek összegyűjtése Szilynek egyik maradandó érdeme. Pár száz ilyen szót jegyzett össze, ámbár jó részüknek ugyancsak kevés köze van a nyelvújításhoz. Itt aztán egy kis hiba is van a kréta körül. A szerző, aki Árgus-szemmel vizsgálgatta régiebb szótárainkat, megfélekedett arról, hogy az újabb szótárirodalmat kellőképen figyelmére méltassa. Ez nem volna baj, ha maga a szerző nem emlegetné folyton a szótárainkat, nagy kedvvel szellőztetve hiányainkat. Senkinek sem lehet kifogása ez ellen, föltéve, hogy a vádak alaposak. De mit látunk? A 355. l. ezt olvassuk: »*Uraskodni* még egy szótárunkban sincs meg.« Pedig Nyr. 31:258 kimutattam, hogy minden újabb szótárunkban megvan, sőt azóta kiderült, hogy benne van Ballaginak A magy. ny. telj. szótára cz. munkájában is (Nyr. 31:509), melyet Szily is említ a forrásai közt. Ilyenfajta tévedés meglehetősen számmal található a könyvben (alább elő is sorolom azokat, melyeket hirtelenében kijegezttem). *Tavrend* alatt megjegyzi a szerző: »Mai értelmében először Kelemen Béla Zsebszótárában (1897).« Igaz, de fontos-e ez az adat a nyelvújítás történetére? Úgy látszik, a szerző annak tartja, de akkor mért nem érdemesítette figyelmére összes újabb szótárainkat, köztük a vasúti, műszaki, jogi, katonai stb. szakszótárakat is? Nagyon hiszem, sok értékes anyaggal öregbíthette volna munkájának amúgy is gazdag tartalmát.

Végül ideiktatom az egyes czikkekre vonatkozó megjegyzéseimet. Jelentéktelen dolgok, de talán akad köztük egy-két használható adat vagy ötlet.

Agancs-nál talán meg lehetne jegyezni, hogy újabban *ágas-szaru*-val akarják helyettesíteni.

Alak, alakzat mellett hiányzik *alakzó*.

Alany-ról érdekes volna tudni, kitől s mikor kapta kertészeti jelentését.

Alhang, felhang nyelvtani műszó is volt.

Állandósít mellett mért hiányzik az *állandósul*? *állatöv* mellett az *állatkör*?

Bibornok-nál *biboros* miért nincs említve?

Bomladni alatt megvan *bomlaszt*, de nincs följegyezve a *bomlasz*, pedig ez természetrajzi műnyelvünkben sokáig élt. Ha a *bájdalú* zenért megemlíti a szerző, a *bomlasz* is jogot tarthat rá.

Bőrönd talán gyakoribb *bőrönd* alakban.

Bővítmény helyett újabban *bővítették*-et használnak. Jobb-e amannál?

Cselekvény-nél azt olvassuk, hogy legújabban a *cselekvény* és *cselekmény* közt értelem-különbség fejlődik. Helyes, de érdemes lesz följegyezni, hogy milyen különbség.

Csontár-t hogyan mondják ma?

Csoportozat-nál ezt olvasom: »Az elrövidült *csoportulni* és *csoportulat* egy szótárunkban sincs, noha gyakran hallható.« Vajjon?

Czéltudatos megvan már Zsebszótáram 1. kiadásában (1897), hasonlókép a *czukrászda* is, melyről azt mondja könyvünk: »nincs meg egy szótárunkban sem, de annál több czégtáblán«.

Dalár-nál a *dalárda* mellett talán a *dalárdista* is megemlíthető.

Dallam-nál a *dallamos* kétféle jelentése nincs megvilágítva: más a dallamos ajk, melyet Arany említ s más a dallamos zene.

Dandárnok-nál meg lehetne említeni, hogy a *brigadéros*-t újabban megint használják. A szerző nem ellensége az ily kitérésnek s ez helyén is van, mikor a nyelvújítás szülötteinek későbbi sorsáról van szó.

Délkör helyett a *déllő*-t is használták (a NySz. ezt csak *delelő* értelmében ismeri).

Delnő párja — ha már tekintettel akarunk lenni az újabb irodalomra — Vajda Jánosnál a *delfi*. A stutzer, dandy, gigerli magyar kifejezése sok gondot adott fordítóinknak. A *piperkőcz*-öt és *nyalkafi*-t Szily is megemlíti, de a *divatfi*-ről, *delfi*-ről, *fenegyerek*-ről nem vesz tudomást, az *uracs*-ot is csak Dugonicsból idézi.

Dördület új szó-e, mikor (a NySz. tanúskodása szerint) *dördülés* régi? Az újabbaknak látszó *döbbenet* (Aranynál) és *dörrenet* (Garaynál) hiányzanak.

Dülény-nél említendő *dülényded* is. S ha *dülény* megvan, mért hiányzik *ferdény* (és *ferdényded*)?

A *dühöncz*-öt Arany is használta.

Egyenköz és *egyközény* közt volt kapcsolat is: az *egyenközény* (parallelogramm); ma inkább *egyenközű négyszög* vagy *egyenköz*.

Együttható helyett *velejáró*-t mondtunk diákkoromban. Erről a NyUSz. nem tud.

Éjnapgyen megvan, de *napéjgyen* s *napéjgyenlőség* nincs.

Élcz származékai közt nem találom az *élczelődni* igét (először Zsebszótáram, 1. kiad. 1897).

Előtér helyett újabban *homloktér*-t is írnak.

Emlény még Aranyánál is!

Évkönyv helyett *évlő* is járta egy időben, a *napló* mintájára.

Fásulni alatt *fásultság* nincs említve.

Megfélemlt legelőször Zsebszótáramban. 1897.

Ficzam átvitt értelemben is előfordul: *észficzam*, *szóficzam*.

Foglaló-mód megvan, de mért hiányzik *jelentő-mód*, *kötő-mód*, *óhajtó-mód* stb? Legjobb volna valamennyit *mód* alá foglalni.

Fölmondani: a cikkben csupa *felmondani* olvasható. Jó volna a könyv használóját figyelmeztetni, hogy a *fel*-igekötős összetételeket *föl*-nél keresse.

Gyorsírás-nál meg lehetne említeni a *vitatrás*-t is.

Gyüldé-nél Petőfi költeményének címe nem pontos (»A gyüldei ifjakhoz«).

Gyülhely-nél talán meg kellene említeni a szó későbbi alakjait: a *gyüülőhely*- és *gyülekező-hely*-et is, ámbár a *gyülhely* ma is él (épp most olvastam a P. H. 1902. decz. 25-iki számában, 51. l.).

Hajtalék helyett *hajíték*-nak mondtuk valamikor a parabolát.

Hirhedt alatt a Vörösmarty-idézet nem pontos, így van helyesen: »*Hirhedett* zenésze a világnak...«

Hökhurut megvan, de a gyakrabban emlegett *hörghurut* nincs.

Idéz alatt ezt olvassuk: »*Felidézni* egy szótárban sincs meg...« Zsebszótáram 3. kiadásában (1901.) megvan.

Hordnok nem mai keletű szó. A P. Hírlap cikkírója csak felevenítette, de nem maga gyártotta. Diákkoromban, jól emlékszem, sokat vitatkoztam hittanítónkkal e szó miatt. Én elítéltem, mint rossz képzést, ő védte, mert »Egélytan«-unk a *trägers*-t nem tudta másként fordítani.

Ivar helyett »elefántcsont« értelemben *ivor*-t is írtak.

Kéjelegni alatt az idézet nem pontos. Különben is a Kazinczy munkáiban olvasható *Ajánlás* tévedésből került oda: nem Kazinczy, hanem Kovácsóczy költeménye.

-*képes* alatt *fizetéképes* és *udvarképes* is olvashatók, mint a meyei szótárainkban nincsenek meg. Megvannak Zsebszótáram 1. kiadásában (1897).

Kerékpár nem Tóth Béla szava. Ha jól emlékszem, Déri Gyula újságírónk vállalta el az apaságát.

Kilincselni, »antichambrirozás« Fehérmegyében közkeletű.

Közérdekű megvan Zsebszótáram 2. kiadásában (1898).

Mennyileges, *minőleges* hiányzik.

Mokány erdélyi tájszó, de elterjedésére befolyással lehetett Kisfaludy Károly Mokány-a a Csalódásokban s a Borsszem Jankó

Mokány Berczije (l. az Athenaeum Kézi Lexikona *Mokány* cikkét s a Borsszem Jankó-nak választát erre 1892).

Mondomány nyelvtani műszó is volt: *állítmány*-t jelentett.

Nagyozolni-ra nincs szükség, mondja Szily, mert a *nagyzani* is elegendő. S mégis miért él meg a *nagyozolni*? Azt hiszem, azért, mert a *nagyzani*-nak nincs jelen időbeli egyes számú harmadik személyi alakja. Különben az sem áll, hogy »egy szótárban sincs meg«. Megvan a Tipray-Schuber-féle szótárban (1901).

Nevek írása végén mit keres az *Istennő* szó?

Nő és *né* alatt azt olvassuk, hogy »Irnő, művésznő, tanítónő, igazgatónő, tánczosnő még egy szótárunkban sincs meg«. *Tánczosnő* már Füredi Ignác szótáraiban megtalálható. *Művésznő, tanítónő* megvan Zsebszótáramban, valamint az *óvintézkedés* is (Hoffmann Frigyes Zsebszótárában *óvintézkedés*).

Rémregényes »maig sincs meg egy szótárunkban sem.« Igaz, de ki is keresné?

Rikkancs-nak legújabb használata föl van jegyezve. Miért nincs akkor *ripacs*-nál *Ripacs* említve? (L. Athenaeum Kézi Lexikona, II.)

Roncs-nál azt mondja könyvünk: »Újabbban csak a hajókról: *hajóroncs*.« A most megjelent Zichy Mihály album 53. lapján ezt olvasom a borki katasztrófa leírásában: »A kocsik roncsai alól emberi roncsokat huztak ki.«

Röpke alatt föl van jegyezve: *röpke irat*, de hiányzik *röpige, röpke ige*, melyet aztán Thallóczy Lajos *szálló-igéje* kiszorított (ez sincs megemlítve).

Sajátlan hiányzik, pedig ma is olvasható.

Somá-nál nincs megmondva, hogy ma jóformán csak *Samu* értelembe járja. Érdekes volna tudni, hogy Katona honnan vette az ő Somáját (Bánk bán »fiacskája«)?

Sugalmaz megvan már Zsebszótáram 1. kiadásában.

Szarvorrú megvan, *orrszarvú* azonban külön nincs fölvéve.

Szenvedelem-nél nem említi, hogy újabbban megint használják.

Szerep-nél hiányzik a *szerepez ige*.

Színkép-nek újabb »spectrum« jelentése nincs említve.

Szor-nál hiányzik *szorszám*.

Tárná-nál nem ártana megjegyezni, hogy ma *tárho*-t is használnak helyette.

Tetőpont helyett újabbban *csúcspont*-ot is olvashatunk.

Toloncz-nál Tóth Ede színművét is meg lehetne említeni.

*Töme*c nem való a *tömeg*-hez.

Varrány-nál nincs megmondva, hogy ma már: *varrat*.

Véglegesít megvan Zsebszótáram 1. kiadásában (1897) és minden újabb szótárban.

Végül még egyet. Nem volna-e ajánlatosabb, az oly lexikon-szerű cikkeket, minők pl. *Helynevek, Kazinczy szavai, Kazinczy contra Révai, Szemere Pál szavai, Utcza-nevek Budán* stb. külön fejezetben közölni? A szótárban senki sem keresi őket s jóformán el vannak temetve.

KELEMEN BÉLA.

A *hambár* szó és Munkácsi legújabb nagy munkája.

Munkácsi a *hambár* kérdésnek olyan váratlan fordulatot adott, hogy kénytelen vagyok még egyszer e szóval foglalkozni. Én úgy találtam, hogy M. nem járt el kellő körültekintéssel, mikor *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben* című művében* azt állította, hogy »e szót nyelvkincsünk keletről hozott elemének kell tartanunk«; pedig ime kitűnik, hogy ez a szemrehányás magamra esik vissza, hogy én azonfölül nagyon elmaradtam a mai tudomány állásától, mikor most olyant állítok, a mit Munkácsi kerek 18 évvel ezelőtt tanított és immár sutba dobott. Hát arról, hogy ki vádolható itt a kellő óvatosság hiányával, arról majd igen részletesen lesz szó, az pedig, hogy a mai véleményem szakasztott ugyanaz, mint az, amelyet M. 18 évvel ezelőtt vallott, rettenetes dolognak látszhatik ugyan, de engem biz egy cseppet sem bánt, mert a kérdésnek ez a megoldása olyan egyszerű, olyannyira kínálkozik, hogy épen nem csoda, hogy M. már 18 évvel ezelőtt is meg tudta találni. Elvégre vannak igazságok, a melyek annyira nyilvánvalók, hogy kimondásukra nem szokás tulajdonjogot betábláztatni.

Most pedig nézzük a dolgot szépen sorjában! Kiindulópontul nekem nem is Munkácsi állítása szolgált, hanem Melichnek egy rövid megjegyzése, mely így hangzik: »A *hambár*, *hombár*-ról is többször volt szó a Nyr.-ben. Mai tanításunk e szóról az, hogy délszláv közvetítéssel kaptuk a törökből, a hol meg perzsa vagy arab kölcsönzés (*anbar*-ból). A szókezdő *h*-t azonban kielégítően nem tudjuk megmagyarázni.« Én nem sejtve azt, hogy Munkácsi majdan számon fogja tőlem kérni, hogy a szókezdő *h* a horvát-szerb nyelvben honnan való, megállapítottam mindenekelőtt, hogy a horvát-szerb nyelvben rakásszámra találunk adatokat, a melyek a *h*-val kezdődő *hambar* alakot az *ambar* alaknál régibbnek tüntetik föl, és azzal végeztem, hogy »a *h* miatt bizony bátran lehet a *hambár* szavunkat a horvát-szerb *hambar*-ból magyarázni.« Munkácsihoz tulajdonképen nem volt semmi közöm ebben a cikkemben, a melyben a *hambár* tárgyalása különben is csak a *szűszék* fejtegetéséhez csatolt kis függelék. De mert újabban Munkácsi is véleményt mondott a *hambár* szavunk eredetéről, olyan véleményt, a melyet nem helyeselhettem és sok tekintetben kalandosnak tartottam, alig kerülhettem el nevének említését, annál kevésbbé, mert az a mese, hogy a »szókezdő« *h*-t kielégítően nem tudjuk megmagyarázni, az ő véleményére sokkal végzetesebb hatással volt, mint Melichére. A hitelesség és könnyebb áttekintés kedvéért kénytelen vagyok egész terjedelemben kiírni azt a helyet, a hol rátérek Munkácsi állítására. Most, úgy folytattam a horvát-szerb *hambar* alak kimutatása után, mikor ez a *h* a legeslegegyszerűbb módon megmagyarázódott, természetesen halomra dől Munkácsi könnyedén összeállított építménye is. Ha a mondottakat tekintetbe vesszük, ha még külön is kiemelem,

* Vö. a Nyr. 31 : 32. megjelent ismertetést.

A szerk.

hogy az ozmán-török nyelvben jól ismert alak a *hambar* is (Zenkei is említi nagy szótárában: »*ambar*, vulg. *ambar** und *hambar*!«) csak mosolyogva olvashatjuk Munkácsi fejtegetését:

»A magyar *hombár*, *hambár* szónak legrégebb adatát a NySz. csak Páriz-Pápai szótárából (1708.) ismeri, mégis e szót nyelvkincsünk keletről hozott elemének kell tartanunk, mert szókezdő *h*-ját a környező nyelvek megfelelő alakjai nem magyarázhatják. Ezek: oszmanli *ambar*, *anbar* (< ujper. *anbār*); innen: belgár, szerb *ambar* kisorosz *ambar*, *vimbar*, orosz *ambaro*, újgörög *ἀμπαροί*, albán *ambar*; csak az újszlovénben és horvátban van még *hambár*, mely azonban, minthogy e nyelvek a szókezdő *h*-t nem fejleszthetik, bizonyára a magyarból való.«

Munkácsinak igen különös fogalma van a tudós kötelességeiről. Mikor Melich azt mondja, hogy a magyar *hambár* szót »délszláv közvetítéssel kaptuk a töröktől — a szókezdő *h*-t azonban kielégítően nem tudjuk megmagyarázni«, nekem, szlávista létemre, nem szabad mondanom, hogy Melichnek soh'se fájjon a feje a szókezdő *h* miatt, az régebben egészen általános volt a horvát-szerb nyelvben és most is sok helyen hallható, a más vidéken most divó *ambar* ejtés nyilván csak újabb fejlődés — a szerbek egy jó részénél a *h* a XVII. századtól kezdve tűnedezni kezd, — az sem helyes, ha a tényleg annyi meg annyszor kimutatható horvát-szerb *hambar* alak igazolására arra hivatkozom, hogy a török nyelvben is jól ismert alak az *ambar* mellett a *hambar*. Nagy ámulatomra azt olvasom Munkácsinál, hogy egészen másképp kellett volna eljárnom. Mindekelőtt nem a horvát akadémia nagy szótárát kellett volna elővennem, hogy a horvát-szerb szó történetéről hiteles tájékozást nyerjek, hanem — »a NyK. 25. kötetének s a Nyelvörkalauznak szómutatóit« (I. Nyr. 31:462) De miért ne forduljak én mint szakember a legelső forrásokhoz? Az olvasó valószínűleg mosolyog, mikor megtudja ennek a sajátóságos követelésnek az okát. Én t. i. így megtudhattam volna, hogy M. már 18 évvel ezelőtt tudta — a mit tavál nem tudott, azt ugyanis, hogy a törökben van *hambar* alak is, nemcsak *ambar*, hogy tehát kár volt M.-t még czáfolni, mikor a fiatal M. olyan alaposan ráczáfol az öreg M-ra. No de nem írtam M. életrajzát, semmi közöm sem volt ahhoz, hogy M. azelőtt mit mondott, ebben a horvát-szerb nyelv történetét érintő kérdésben az ő segítsége nélkül is el tudtam igazodni. Mert higgye el M., ha az illető cikkekésében nem az lett volna föladatom kimutatni, hogy a horvát-szerb nyelvben igenis van *h*-n kezdődő alak, és van a törökben is, hanem az, hogy M. mikor mit írt a *hambár* szóról, akkor én még 18 évvel sem értem volna be, hanem visszamentem volna legalább 19 évvel, hogy kimutassam, hogy az »oszmanli — *hambar*« már akkor is ismeretes volt előtte I. NyK. 17:69. De hát, uram istenem, mit vétettem én azzal, hogy én akkor nem kutattam azt,

* Z-ben »*anbār* vulg. *ambār*« áll, a fönt olvasható »*ambar* vulg. *ambar*« sajtóhiba!

mi mindent tudott M. 18, 19 évvel ezelőtt, amit taval már nem tudott, nem is akart tudni, pedig nem írt a Nyr. számára egy kis helyreigazító cikkcskét, mint én, melynek megírásához rendesen egy pár nap áll rendelkezésünkre, hanem nagy munkát, a melyben új igazságokat hirdet, melylyel egészen új irányt akar adni kutatásainknak. a hol tehát illik kétszer is megfontolni minden szót, mert ugyan-csak ingoványos talajon járunk ott, a melyen csak a legnagyobb óvatossággal tehetünk egy-egy kis lépést előre. És mégis M. azt egészen rendjén találja, hogy ott megfeledkezett arról, hogy ő maga valamikor azt állította, hogy »a magyar *hombár*, *hambár* a déli szlávság útján az ozmanliból került« és a mi ennél is fontosabb, hogy 2 ízben is említette, hogy a törökben *ambar* mellett van egy *hambar* alak is. Taval még azt hirdette, hogy a magyar *hambár* »szókezdő *h*-ját a környező nyelvek megfelelő alakjai nem magyarázhatják. Ezek: oszmanli *ambar* *anbar* ... csak az újszlovénben és horvátban van még *hambar*.« Hogy szeretné e végzetes tévedését most takargatni és úgy tüntetni föl a dolgot, mintha sohasem állította volna, hogy a török alak csakis *ambar* és hogy ott *hambar* elő sem fordul, mintha azt sem ő állította volna a legújabb időben, hogy *h*-s alak a magyaron kívül »csak az újszlovénben és horvátban van még«, mintha bizony merész állításának, hogy a magyar szót keletről kellett hoznunk, nem épen ez lett volna első és fő alapja: »mégis e szót nyelvkincsünk keletről hozott elemének kell tartanunk, mert szókezdő *h*-ját a környező nyelvek megfelelő alakjai nem magyarázhatják.« Mindezen most szeretne egyet csavarintani és úgy tünteti föl a dolgot, mintha nem is úgy értette volna a dolgot, hogy a magyaron kívül máshol — az újszlovén és horvát nyelvet kivéve — nincs *h*-n kezdődő alak. hanem úgy, hogy e *h* keletkezése másból nem magyarázható, hogy tehát a hol *h*-s alak van a szomszéd nyelvekben, az utolsó sorban csakis a magyar *hambár*-on alapúlhat. Ezt az ügyes fogást kellően méltatván, térjünk át arra a kérdésre, igaz-e, hogy a *h* megjelenése más nyelvben, mint a magyarban, meg nem magyarázható.

M. a török nyelven kezdi. Hogy a *h* nem igazolható itt más-kép, mint úgy, ha benne a magyar *hambár*-ból lett délszláv *hambar* hatását látjuk, azt M. emígy bizonyítgatja: »a perzsa eredetű ozm. *anbār*, *ambār* alaknak *hambar* mellekéjtésében a *h* szókezdőt az ozmanli nyelv hangsajátságai alapján nem magyarázhatjuk, a mennyiben t. i. itt egyébként magánhangzóval kezdődő *perzsa* jövevényszók elé (minők pl. *amrūd* körte, *endām* termet, *endūh* szomorúság, *endīs* álmodozó, *amāž* célzábla, *umūd* remény stb.) *h* járulékmássalhangzó nem szokott csatlakozni.« Mindenkinek, a ki csak egy kicsikét jártas nyelvészeti kutatásokban, nyomban föltűnik, hogy M. e helyt tulajdonképen kitér egy kérdés elől, a melyet legeslegelőször kellett volna fölvetnie. Neki azt kellett volna mindeneelőtt bebizonyítania, hogy a török nem juthatott közvetlenül egy *h*-s alakhoz, akár a perzsák, akár az őrmények révén. Mert hiszen itt olyan szóval van dolgunk, a mely valamennyünk meggyőződése szerint eredetileg a perzsában

h-n kezdődött és a melyet egy ötödik századból való örmény forrásban ki lehet többször a *hambar* alakban mutatni. M.-nak első kötelessége annak a bebizonyítása lett volna, hogy a törökök a régi időben semmikép sem érintkezhetek akár perzsa, akár örmény törzsszel, a mely a *h*-t ebben a szóban akkor még ejtette, mert hogy a török *ambar*, *hambar* szó teljesen más megítélés alá esik, mint a mai oszmán irodalmi nyelv perzsa szóvirágai, a melyek mesterséges úton kerültek a műveltek nyelvébe és a melyekből a köznép semmit sem ért, azt talán M. sem tagadja. Azt a kérdést tehát, vajjon nem került-e mind a két alak perzsa vagy örmény forrásból a törökbe, M.-nek mindenképen föl kellett volna vetnie. De tegyük, hogy M. félig-meddig valószínűvé tudná tenni, hogy a törökök, talán mert jóval később érintkeztek e népekkel, mint a magyarok, sehogy sem találhattak már a keleten *h*-s ejtést és hogy a szó a törökben valóban eleinte csakis hangzón kezdődött. Még így is milyen fölületesnek tetszik M. bizonyítása: »magánhangzóval kezdődő perzsa jövevényszók elé . . . *h* járulékmássalhangzó nem szokott csatlakozni.« M. ezt az állítását hat példával akarja igazolni, a mely közül a nép ismeri az elsőt, perzsa *amrūd* > török *armud* körte, és az utolsót, perzsa *umūd* > török *umud*, *ümūd* remény, a többit meg sem érti, nem hogy nyelve hegyére venné és esetleg átalakítaná. Ha M. arról a változásról akar beszélni, a melyen a perzsa szavak a nép ajkán átmentek, ne az irodalmi nyelvből szedje példáit, hanem állítsa össze azokat a szavakat, a melyek teljesen meghonosodtak a török köznyelvben. Ha ezekről szólunk, már pedig az *ambar*, *hambar* szó társaságában okszerűen csakis ezekről lehet szó, megszűnik nyomban az annyira kiemelt perzsa jelző jogosultsága is. Ha az *ambar* szó teljesen átment a nép nyelvébe, akkor az közömbös, hogy ez perzsa eredetű-e, vagy arab, vagy görög vagy akár eredeti török szó-e, mihelyt a nép száján folytonos forgalomban van és nem csak olyan mesterséges életet él, mint M. legtöbb példája, az *endām*, *endūh*, *endīš*, *āmāž-félék*, átalakul az bizony tekintet nélkül arra, hogy perzsa eredetű, *h*-t is vesz föl, ha ugyan a török népnyelvben magánhangzón kezdődő szó szokott olykor-olykor ilyen *h*-t fölvenni; pedig hát szokott, hogy is ne szokott volna. Nem mondom, hogy ez a tünemény nagyon gyakori, de erősen állítom, hogy egy pár nagyon gyakran használt szón ki lehet kétségtelenül mutatni. A görög *αὐλή* (ejtsd *avli*)-ből lett a török *avli* és a sűrűn használt *havli* »udvar«. Ez a közhasználatú és az irodalomban is *h*-val megjelenő szó egy-maga elegendő volna egy török *hambar* fejlődésének megértésére, mert a legkisebb kétség sem férhet ahhoz, hogy *avli* a régibb alak és hogy a szókezdő *h* csakis a törökben fejlődhetett és nem már a görögben. De szolgálhatok arab eredetű szóval is, a mely hangzón kezdődik és mégis a törökben igen gyakran hallható *h*-val, ez az *elbet* »bizony« szó. A törökben ez a gyakran használt határozó a nép ajkán *elbet* és *helbet* alakot öltött. A *helbet* alakot Miklosich is említi (Die türkischen Elemente 56. l.), legújabbban pedig a török népnyelv egy jeles ismerője, az olasz Bonelli (*Appunti gram. e lessic.*

di turco volg. 30. l.), de a szomszéd nyelvek is hangos tanúságot tesznek róla, a bolgár *helbet* (l. Duvernois szótárát) és a Moldvában járatos oláh *helbet* (l. Şainéanu *Influenţa orientala* 2 : 215.) Eredeti török szón is ismerem ezt a hangváltozást, a minek igazolásául hadd álljon itt szegényes gyűjtésemből az *á* hely, a melyet Kúnosnak a karagözjátékokhoz írt magyarázataiból jegyeztem ki: »*olan* (ficzko), az *olan* (*oylan*) elrövidülése; az anadóliai nyelvjárásokban, sőt a sztambuli parasztnál is *ulan*, Ruméliában *holan*; vö. *havrat* (feleség) e. h. *avrat*.«

Nem tudom, akad-e a mondottak után még nyelvész, a ki elhiszi M.-nak, hogy épen csak perzsa eredetű szó előtt nem fejlődhetik *h*, de alig hiszem. Itt akár meg is állhatnánk, mert ha a *hambar* igenis teljesen kielégítően magyarázható egy *ambar* szónak török hangfejlődés útján keletkezett párjának, akkor nincs mit kutatnunk, vajjon a szókezdő *h* nem keletkezett-e a délszláv nyelvekben. De M., a ki annyira rossz néven vette, hogy nem vettem tudomást arról, mit írt 18 évvel ezelőtt, mennyivel nagyobb sérelemnek tekintendő, ha azon, a mit most állított, olyan könnyedén átsurrannánk. Kövessük hát végig! A délszláv nyelvekre M. emígy tér át: »könnyen megérthető ellenben az ozm. *hambar* ejtés, mint a délszláv *hambar* alak átvétele s akkor természetesen — minthogy a *h* szókezdő délszláv alapon sem magyarázható — e szóalak európai vándorlásának kiinduló pontjául nem az ozmanlit, hanem a magyart kell fölvennünk.« Mielőtt a ritkított betűkkel szedett állításra áttérek, hadd mutassak még egyszer rá arra a nagy különbségre, a mely M. tavali előadása és az adatok mostani föltüntetése közt van. Taval nem volt *h*-s alak sem a törökben, sem a szerbben, sem a bolgárban, [sem az albánban], hanem »csak az újszlovénben és horvátban«, most egyszerre, nyilván az én annyira »elkészve jött«, és olyan fölöslegesnek vélt »tanítás«-om után természetes, hogy van »ozm. *hambar*« is, a »délszláv *hambar*« meg éppenséggel oly annyira mindennapos, hogy a magyar *hambár* most már egyenesen e délszláv *hambar* révén jut el a törökökhöz. De soh' se várjunk M.-tól ilyen alárendelt apróságokban pontosságot meg következetességet és térjünk inkább át arra az új meglepő állítására, hogy »a *h* szókezdő délszláv alapon sem magyarázható.« Nem tudom, M. honnan vette ezt a merően helytelen állítást, mert csak nem hihetem, hogy amúgy vaktában bocsátotta világnak — hátha igaz talál lenni! Tegyük, hogy a törökök nem ismernének más alakot, mint az *ambar*-t és ez eljutott volna horvát-szerb földre, mi történt volna vele. Hát valószínűleg ugyanaz, a mi a többi *a*-n kezdődő török szóval. itt is, ott is *h* került volna eléje, úgy, hogy a magánhangzós alakkal sűrűn váltakozott volna a *h*-s alak. Nem akarom az olvasót sok példával és az egész kérdés részletes tárgyalásával fárasztani, egyszerűen hivatkozom a horvát akadémia nagy szótárában könnyen föltalálható sok példára és arra a helyre, a hol a szótár mostani, jeles szerkesztője, Budmani, e tűnényekről rövid áttekintést ad. »Népünk azon részénél, mondja, a mely ki nem

hagyja a beszédben a *h*-t, ez a hang némely esetben akkor is hangzik, a mikor a szó származása szerint nem kellene, pl. *a*) az *a*-n kezdődő török szavak előtt *h* hangzik, így p. o. a ragúzaik azt mondják: *Harapin, hat, haždaja* (l. 1 : 542.)« Az említett 3 szó a török *arab*, *at* ló és *aždaha* sárkány szavakból lett és korántsem csak Ragúzában hangzik *h*-val, így hangzik pl. a hozzánk közel eső (kajkav) horvátoknál is. Tehát még ha a török nyelvben a *hambar* nem volna is olyan jól ismert alak, ha ott csak *ambar* kiejtés dívnék is, még akkor is kaphatott volna a magyar a délszlávoktól *h*-s alakot, ha talán nem is a szerbek, de minden bizonynyal a horvátok révén. Szóval M. minden állítása, a melyre egész mesterséges építményét fölépítette, alapjában hamis.

M. talán be is érné már ennyivel, de ha már újra megbolygatta a kérdést, nem mehetek el szó nélkül a *hombár* alak mellett sem, a mely az ő állítása szerint valóságos drágakő, megbecsülhetetlen régiség, a mely még csak igazán elkalauzol oda, a hol M. tulajdonképpen a magyar szó eredetét keresi. M. így végzi az Árja és kaukázusi elemek-ben a *hambár* czikket: »Régiségre vall a *hombár* első magánhangzója is, mely a nasalis előtt *a*-ból keletkezve igen emlékeztet az osszétnek ilyen hangfejlődési szabályára (pl. osszét *fonj* fűnf = av. *pañča*, *oñ* glied = szkr. *añga*, *nom* name = av. *naṃan*-, *k'om* wille = av. *kāma*! l. Hübschm. E. O. 86.)« Én rámutattam már arra, hogy *hombár* egészen jól keletkezhetett magyar hangtani törvények szerint régibb *hambár*-ból, M. erre nem is tett észrevételt, de mégis csak kíváncsi voltam, vajjon hát M. az osszét hangtörvényekhez többet ért-e, mint az oszmán-török, vagy a délszláv hangtörvényekhez és rövid öt perc alatt tisztában voltam vele, hogy amazokhoz bizony ép olyan keveset ért, mint emezekhez. Tény t. i. az, hogy az osszét nyelvből, amint épen Hübschmann könyve, tehát M. forrása mutatja, a magyar *hombár* nem hogy régiségnek nem tűnik ki, hanem épen séggel meg sem magyarázható. M. ugyanis az idézett helyet meg nem értette, egy másik sokkal fontosabb helyet pedig figyelemre nem méltatott. Hübschmann igaz, az illető lapon fölhoz arra példákat, hogy *a ā*, *n* vagy *m* előtt az osszét nyelvben *o*-vá lesz az olyan esetekben mint *fonj* = zend *pañča* lat. *quinque* *nom* = zd. *naṃan* szkr. *nāman* lat. *nōmen*, de a következő lapon, a fejezet végén, levonja az egészből a tanulságot, és ezt M. már vagy el nem olvasta vagy meg nem értette; ott t. i. azt mondja, hogy ez a hangváltozás a szavak tövében (»im Stammauslaute«) található, már pedig a perzsa *enbār*, *anbār*-ban a *bār* a tő, az *en*-, *an*- igekötő. Hogy ennek az *en*-, *an*-nak az osszétben, ha a szó egyáltalában megvolna, mi felelne meg, erről H. egészen más helyen ad feleletet. Mielőtt e helyet idézem, hadd említsem, hogy az említett perzsa *en*-, *an* zd. *ham* szkr. *sam*-nak felel meg, amit M. cikkéből is ki lehet olvasni, hiszen a zd. (»av.« azaz avesztai) *ham* + *√ par* és szkr. *sam* + *√ par* képletekből indul ki az újperzsa szó magyarázatánál. Hogy ezeknek az osszétben mi felel meg, azt H.-nál nem a 86., hanem a 77. lapon kell keresni; megfelel pedig

nem **om* vagy talán éppen **hom*, a mint az ember a magyar *hombár* magyarozatára kívánná, hanem »*äm, än: äm, än* zusammen, gleich. zd. *ham, hañ, hama*« vö. ugyanabban a bekezdésben »*änt'äf* Hitze, skr. *sam-tap* erhitzen« és »*ängäl-dän* vermuthe, zd. *hañkäräyēmi*« Így szól H. a »Lautlehre« című 3. fejezetben e tüneményről. De mivel a 2. »Etymologie« című fejezetben Sjögren írását követi, nem *ä*, hanem *a* alatt kell a bennünket érdeklő igekötőt keresnünk, így azután megtaláljuk a 19. lapon: »15. *am-, an-, T[agaurisch]* auch *äm-, än*; bei Miller *äm-, än-* D[igorisch] und T, zusammen, gleich, zd. *ham-, hañ-, hama-*, skr. *sam, sama*. Vgl. *am-xassun* D zusammen-tragen neben *xassun* tragen (Sjögren) etc.« E két főhelyen kívül valószínűleg találni még elszórva az *äm-än* igekötő fölemlítését más-hol is; M., a kire nézve az összet nyelv sokkalta fontosabb, mint én rám nézve, majd meg fogja azokat is találni és bizonyára összet szövegekhez is fog fordulni, újabb meg újabb példákért. Én, aki egyáltalában csak kíváncsiságból lapozgattam H. könyvében, még csak egy helyet találtam, a hol megint *am-äm* alakban mutatkozik az illető igekötő, ez a hely a 20. l. 19. sz. a. áll és így hangzik:

»*Amburd* D, *ambird* T, *ämbird* T, Sch 73, 6, *ämbürd* D M I, 96, 15. *ämbird* T M I, 40 8 *ambird* Ss 37, 1 Sammlung, Versammlung, *ämbird* versammelt Luc. 8, 45, *ärämbirdst'i* sie versammelten sich Sch 73, 2, *äräm-bird'st'i* ds. M I, 26, 16, — zd. *ham + bereiti*, skr. *sambhrti* (Zurüstung).«

Tehát sehol semmi nyoma annak, hogy az összet nyelvben valamikor ebből az igekötőből *om* lehetett volna! M., a ki olyan bátran állította, hogy a törökben nem fejlődhetett az *a* előtt *h*, a ki olyan könnyen hirdette, hogy a *h* szókezdő délszláv alapon nem magyarázható, ép annyi tájékozatlansággal és talán még nagyobb bátorsággal beszél nekünk olyan összet hangtani törvényekről, a melyek az összetben sehol föl nem fedezhetők. Éppen ez a körülmény birt engem rá, hogy a *hombár* alakra is visszatérjek, ámbár M.-nak nem volt semmi szava arra az ellenvetésemre, a melyet én ez alak vélt régiesége ellen fölhoztam.

Most pedig legyen szabad az eddig mondottakból egy általános következtetést levonnom. A *hambár* czikk M. nagy könyvében, a mely a magyar nyelv »árja és kaukázusi« elemeiről szól, a kevés cikkeknek egyike, a melyekben mi nem kaukázusi nyelvészek is legalább tisztán látjuk és megértjük az élénkbe tárt adatokat, a melyekről tehát valahogyan ítéletet is mondhatunk. Kevés, részben előttünk ismert nyelvből kerülnek ki az adatok, az összes fölhozott alakok kétségtelenül egy és ugyanazt a szót tükröztetik, a jelentés is mindenütt ugyanaz és vasgyűrű gyanánt összefogja a hangtanilag is alig változó szavakat. Ha elmaradt volna a végén álló czélzás az összet nyelvre, a cikkben nem maradt volna semmi sem, a miről nem mondhatott volna bárki is ítéletet, a ki egy kicsikét foglalkozott a magyar nyelv történetével és ismeri valamennyire a magyar nyelvet most körülvevő nyelveket. Melichet pl. nem is zavarta meg Munkácsi sok téves föltevése, a nagy munka megjelenése után is egészen ha-

tározottan kimondta, hogy a *hambár* szót »délszláv közvetítéssel kaptuk a törökből.« De vegyünk egy másik cikket, a mely a legtöbb cikkk jellemzéseül szolgálhat, p. o. a *kan* cikket. Milyen egészen máskép áll a dolog itt. Ezt a szót M. olyan nyelvekből idézett szavakkal hozza kapcsolatba, a melyeket én eddig nevükről sem ismertem és a melyekről azt sem tudom, milyen nyelvesoporthoz tartoznak, a magyar szót a *szvanet*, *arcsin*, *kürin*, *agul* és *tabasszarán* nyelv segítségével magyarázza: »szvanet *ghan* »ochs«, — *arcsin kan* »ziegenbock«, *kürin qun, gun*, *tabasszarán khun* id. — *agul suvan-kun*, *tabasszarán sivun-kun* »steinbock« (*suv, siv* berg).« Nekem a legkisebb fogalmam sincs e nyelvek hangtani törvényeiről, semmiképen sem tudom megítélni, véletlen találkozással van-e itt dolgunk, vagy valóban kapcsolatban áll-e a *kan* szavunk ezekkel a kaukázusi szavakkal. Elolvasom a kommentárt. Új meg új nyelveknek — a *kabardin*, *chinnalug*, *chürkilin*, *karata*, *dido*, *varkun*, *dzsek*, *buduch* említése idegessé tesz és azt a nyomasztó érzést kelti bennem, hogy mindehhez nem értek; végre fölháborodik bennem az önérzet, párosul hozzá a gyanú, a melyet M. egyéb, előttem ugyan csak jól ismert téren tanúsított elhamarkodása már régóta keltett és kifakad belőlem az a haragos kérdés: hát Munkácsi ért-e hozzá? hát ő ismeri-e ezeket a nyelveket, hangtani fejlődésüket, történetüket? vagy talán ezekről is csak annyit tud, mint az összetett nyelv hangtörvényeiről? De leküzdöm fölindulásomat, tovább olvasok: »Ezen alapon az idézett magyar és kaukázusi szavakkal összefüggőnek látszanak alaprészeikben: volgai tatár *kan-čĕk*, *kan-ča*, csagataj *kanĕg*, kirgiz *kanšik*, ozmanli *kandik* [?] talán *kanžik*] hündin, kirgiz *kandĕl* hündchen = ud *kandžugh*, czachur *kkxandžix* hündin, mint törökből való átvételek.« Megtudom, hogy hasonló »eb« nevek vannak a magyarral rokon zürjén és votják nyelvben és ott farkast, rókát, macskát, sőt vakondokat *mu-kan* — *maulwurf: mu* erde — is jelentenek. Ez az utolsó »eb«, a mely vakondok, egészen fölfrissít és a tudatlanság nyomasztó érzete már csak az utolsó mondatnál villan föl még egyszer a láz *tcuna* »hündin« szónál, a melyről hiába mondja nekem M., hogy ez »az árja szókezdő-változással jelentkezik«, mert én bizony sehogy sem tudom benne az árja nyelvekben található szókezdő sziszegőt felismerni, hiába olvasom újra meg újra a bevezetésben a 108. l. annak a sajátos hangnak a leírását, a melyet a kaukázusi nyelvekben *tc*-vel szokás jelölni. De ez már nem ronthatja el jó kedvemet, mert az előbbi két mondatban M. e nagy »eb«-társasághoz csapta a szkr. *čvan* (olv. *svan*) zend *spān*-kutya-nevet is, és ez eszembe juttatta azt a tréfát, mikor M. nem is valami régen, ebből a *čvan-spān*-ból a magyar *szelid* szó szíves közreműködésével kimagyarázta a *szelindek* szavunkat, és hogy Simonyi erre azt mondta, hogy »nem kell minden ötletet azonnal kinyomatni, mert hol vennénk annyi papírost?« Nyr. 23 : 185. Bizony, bizony, azt mondom, ha minden cikkk, a melynek alaposságát mi nem tudjuk megítélni, annyira tele van hibával, mint a *hambár*ról szóló, a melyben pedig M. ugyancsak könnyű feladat előtt állt, akkor jönni fog

egy idő, mikor egy magyar nyelvész, a ki alaposan ismeri a kaukázusi nyelveket, így fog fölkiáltani: Mennyi papirost meg lehetett volna takarítani, ha M. csak azt írta volna le, a mit igazolni is tud.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

Könyvészet.

Nyelvészeti füzetek. Szerk. Simonyi Zs. (Athenaeum; egy-egy füzet 1'50 k.) 1. Simonyi Zs. A m. szórend. 2. Simai Ö. Márton J. mint szótáríró. 3. Kocsis L. A mondatviszonyok elmélete Brassai mondatelméletében. 4. Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv. A M. Nyelvőr gyűjtéséből szerk. Simonyi Zs.

Nyelvtudományi Közlemények 32. k. 4. füz. Adalékok a m. nyelv török elemeihez (Munkácsi B.). Szláv jövevényszavaink (Melich J.). A határozókról (Kalmár E.). Ismertetések, kisebb közlések.

Kazinczy F. Tövissek és virágok. A. T. és v. egykorú bírálataival kiadta Balassa J. (Régi M. könyvtár 20. — Franklin. Ára 1 korona.)

Kazinczy F. levelezése. Közzéteszi Váczy J. 12. k. 1814—5. (Akadémia; 10 k.)

Magyar Sakk-Szemle I. évf. 1. sz. Néhány szó a sakk-bábok elnevezéséről. — 3. sz. Egy magyar sakk-könyv a 18. szból. A billárd-játék m. műszavai.

Škultéty J. Cudzie slová v slovenčine. (A tót nyelvnek idegen, főleg magyar elemeiről. — Slovenské Pohl'ady 22. k. 11. 12. sz.)

Finnisch-ugrische Forschungen 2. k. 2. füz. (Értekezések Paasonentől, Qvigstadttól és Setäläthől; ismertetések; hírek.)

Sainéan L. L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines. I. La langue. (Paris, Bouillon. — Különnyomat a Romániából.)

NYELVMŰVELÉS.

Csodabogarak a sajtóban. Írja egyik tudósító, hogy: a gyűlésterem »színültig volt telve«. A másik úr a színházat, a harmadik meg éppen a Nemzeti Színház udvarát tölti meg színültig a gyász-ünnep alkalmával. — *Színültig* a véka van tele, mikor gabonával egészen megtöltik. Ennek a *csordultig* kifejezés felel meg a folyadéknál, mikor a veder egészen az edény színéig ér. Ugyan-ugyan! A gyűlésteremben vagy a színházban a mennyezetet éri-e a közönség feje, vagy a színház udvaráról a megmérhetetlen kékségbe vész-e a gyászoló közönség, ha *színültig van tele*?

Ámde ezeket még elengedhetjük annak, a ki az ilyen fogalmakat az elemi iskolában nem tanulta meg. De hát mit mondjunk arról, a ki otthon, családi körében nem tanulta meg azt, hogy mi a különbség *kerek* és *gömbölyű*, a *bő* és a *szűk* közt? Pedig olvasom, — és pedig nem ritkán — hogy a kávéházban a *gömbölyű* asztalhoz ült.

No hát *kerek asztal van*, de *gömbölyű asztal nincs*. Az iskolai föld-gömb, az gömbölyű — és *kerek is*, de nem asztal és a kerek asztal nem gömbölyű. Az asztal lapos és kerek, a gömb kerek, de nem lapos. Ehhez talán elég ennyi.

Mindezeket felülmúlja az, a ki idegen nyelvből, németből vagy francziából fordítva írja, mint például egyik buzgón működő történetírónk írta régen azt, hogy *Ducrot* francia tábornok *széles* munkásnadrágban szökött meg a németektől. Azóta tán megtanulta, hogy a német *weit* szó nemcsak azt teszi, hogy messze, hanem azt is, hogy *bő*. Mert a németnek erre a szóra, hogy *bő*, nincs más szabatos kifejezésű szava. Egy másik úr, párizsi levelező, azt fedezi fel, hogy az *Araignée* kávéházban Gaston Coutenak »módfelett *széles nadrágja volt*«. Hát a francia *large* szó hasonlít átvitelesen a *széles* szó értelméhez, és még jobban fejezi ki a *bő* fogalmát a latin *amplus*-ből örökölt *ample*, bár ezt inkább a bőséges tartalomra alkalmazzák, mintsem a terjedelemre. A francziában tehát a *large* és *ample* egyesítik a *bő* fogalmát. De tisztelt tudósító úr, otthon gyermekkorában csak hallhatta azt, hogy: *bő a nadrágja*, vagy szűk a cipője! Vagy tán otthon nem beszéltek magyarul?

Hány írónál látjuk vagy szónoktól halljuk, hogy ezer és ezer? Holott így kellene helyesen lenni: ezer *meg* ezer. Ez is szolgál fordítása a német tausend und tausend-nek. Az iskolákban, sőt számtanító könyveink nagy részében is úgy olvassuk, hogy $3 \text{ és } 3 = 6$. Pedig az összeadás jele, a $+$ (a *plus*), magyarul annyit tesz, hogy: *meg*, vagyis $3 \text{ meg } 3 = 6$. Ez a kifejezés $3 \text{ és } 3$ nem azt jelenti, hogy $3 \text{ meg } 3$, hanem azt, hogy egymással szemben áll a két szám. Például a tekejátéknál, egyiknek 3 , másiknak szintén 3 tétele van. Három és három. De nem három meg három.

Nemcsak mondják, sőt másképpen nem is írják a német *ausgiebig* kifejezést, mint szószerint rontott fordítással így: *kiadó* vagy *kiadós*. Pedig ennek megvan a sokkal találóbb és kifejezése, a *szapora*.

A *karmantyú* helyett *ütermelegítőt* írnak, a mely a német *Pulswärmer* szolgál fordítása.

Ezt, hogy *bajos*, ma alig látjuk irodalmunkban, de olvassuk helyette, hogy *nehéz*. Igen, mert a németnek a *schwer*-jét veszik át. Ez pedig azt teszi, hogy súlyos, nehéz. A német ugyan arra is használja hogy *bajos*, de kénytelenségből, mert erre más szava nincs és csak összetetten tudja kifejezni e fogalmat.

No meg a *scharfe Patron*-t *éles tölténynek* írják lapjaink minden kivétel nélkül. Holott a régibb jó magyar időkben a múlt század harminczas-negyvenes éveiben *kemény tölténynek* írták. Ez az elnevezés onnan veszi eredetét, hogy a régi papírtöltény idején a tapintás után kemény tölténynek nevezték azt, a melyben golyó volt. Használjuk a régi elnevezést, vagy ha tetszik: *golyós töltény*, de ne majmoljuk éppen a németet. [Ballaginál: *teljes töltény*; Simonyi-Balassa: *kemény töltés*.]

(M. Nemzet és Magyarország 1903. I. 1.)

MASZÁK HUGÓ.

Fegyház, börtön, fogház. Ez a magyar büntető törvénykönyvben a szabadságvesztő büntetések fokozata. Meg akarja ezt a készülő módosító javaslat változtatni akként, hogy a börtön maradjon ki. Oka ennek az, hogy a börtönbüntetés a maga valóságában eddig sem volt meg, mert alig különbözött a fegyháztól. Sajnálom szegény börtönt. Ennek az egynek van a három közül — kifogástalan magyar neve. Legyen kétféle büntetés, de a mit eddig fegyháznak hittak, annak a neve legyen ezentúl börtön. A fegyház úgysis többet vétett már a magyar nyelv ellen, mint olyik lakója. Neki köszönhetjük pl. a *fegyőrt*, *fegyintézetet*, *fegyenczet*. Erdemesnek tetszik megemlítenem, hogy a magyar 1843-i büntető törvényjavaslat (sajnos, hogy csak javaslatnak maradt!) szintén csak kétféle szabadságvesztő büntetést ismer, de egyik sem *ház*, se *fegy*, se *fog*, hanem egyszerűen és magyarán *rabság* és *fogság*. De ennyi jót nem kívánhatunk a törvényhozó uraktól, kik évtizedek során át, tehát *visszaesők* módjára a legkülönbféle törvényszakaszok áthágásával *bűnöznek* a magyar nyelv ellen, mert *megfertőztetik*, *megcsonkítják*, szépségétől *meglopják*, *megrabolják*, bár minden okiratnál drágább, *meghamisítják* és — az ő nyelvükön szólva — *hűtlenül kezelik*. — Csak azt tegyék meg, hogy ha már változtatnak, a jót hagyják meg a rossz helyett.

NÉMEDI DEZSŐ.

Két és kettő. A Pesti Napló karácsonyi számában egy értekezés jelent meg, melyet dr. Schwarcz Gusztáv, az egyetemi jogi kar dékánja írt ez alatt a cím alatt: A nők jogi studiumáról. Ebben a cikkben található ez a mondat: »elég munka egy alkalmazottnak és nagyobb irodában elkelne ilyen két-három is«. Helyese a két-háromnak ilyen használata és nem lett volna inkább helyénvaló úgy írni, hogy: *kettő-három*? Nézetem szerint nyelvünk a *két* számnevet ebben az alakjában csakis akkor használja, ha a számnévi jelző után a jelzett szó is ott van.

BÉRCZI FÜLÖP.

Viszont a *kettő*-t hibásan használják kereskedőink és bankjaink a váltókon és nyugtatványokon: *kettő száz*, *kettő ezer* e. h. *kétszáz*, *kétezer*. Azért teszik, mert a *két* szót könnyen lehetne *hét*-re hamisítani. De ezért nem kellene a magyar nyelven erőszakot elkövetniök, másképp is útját állhatnák a hamisításnak. Szabályltyá tehetnék p., hogy a *két* számnevet mindig erősen alá kell húzni; ez és az őszegnek számjegyekkel való kiírása elég biztosítékul szolgálna.

ANTIBARBARUS.

Rövid vagy hosszú? Két rag előtt szeretnek egy-egy ékezetet elhagyogatni a hanyag emberek. Más rag előtt u. i. megnyúlik a szó végén levő *a*, *e* (*atya*, *atyának*; *mese*, *mesében*), de az *-ért* és *-ig* előtt a 3. személyű birtokos személyrag magánhangzóját néha meghagyják rövidnek, pl. *kincse-ért*, *jósága-ért*, *vége-ig*, *lezárása-ig*, holott csak *kincséért*, *jóságáért*, *végéig*, *lezárásáig* a helyes. Talán el

akarják némelyek kerülni a két *é* összetorlódásából származó nem éppen kellemes hangzást, vagy pedig a *-kor*, *-képpen*, *-képp*, *-ként* ragok mintájára szerkesztenek így. Az a kis rúthangzás nem elég ok ilyen szabálytalanságra, az idézett ragok előtt pedig a szóvégi *a*, *e* sohasem nyúlik meg (*óra-kor*, *atya-ként*). NAGY JÓZSEF.

Dolgozó-társunknak aligha igaza lesz. Akik a *kincseért*, *végeig*-féle formákat használják, nem éppen a hosszú hangok torlódását akarják elkerülni, sem a *kincseként* v. *órakor* alakokat utánozni; hiszen akkor azt is írják: *almaért*, *pinceig*, *Budaig* stb. Hanem egyes nyelvjárásoknak (ha nem tévedünk, legkivált a palócoknak) szokásuk, hogy az *-ért* és *-ig* rag előtt röviden ejtik a 3. birtokos személyragot. Így aztán gördülékeny, tetszetős hangalakok keletkeznek, s éppen ezért ne helytelenítsük, ha az irodalomban is élnek velük. (L. TMNy. 290, j.) A SZERKESZTŐSÉG.

Ellen, ellenében e h. *érte*, *cserében*, *fejében*. Eszemenszedett és szemszűrő németesség, melytől a bankók fölrását sikerült megtisztítanunk, az üzleti és hírlapi nyelvben folyvást terjed. Íme egy pár példa: »Az éhezők itthon munkát s a munka ellenében jó nap-számot kaphassanak« (Uj Század 1902. 26. sz. 7) e h. *munkáért*. »Több iskola a küldött köteles példány ellenében nem küld csere-példányt« (B. H. 1902. VII. 21) e h. *példányért*.

ANTIBARBARUS.

Elcserélni valami ellen. Nemzetközi Értesítő, Temesvár, 1900, 77. l.: »Baja városát elcserélte Kulai birtoka ellen.« Nyilvánvaló németesség: *vertauschen gegen etwas*.

KRAUSZ SÁMUEL.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Pecsovics. Egy angol, névszerint J. P. Simpson, ki a negyvenes évek vége felé hazánkban utazott és élményeit egy kétkötetes munkában *Letters from the Danube* czímen közölte, a következő magyarázatát adja a *pecsovics* név eredetének:

»The name Pecsovics — the designation applied to the royalist party, the party of the House of Austria — was that of a steward of a Count Fesztetics, who distinguished himself by his zeal and intrigues in gathering votes for the anti-liberal deputy to the Hungarian diet, elected in his own county. Kubinszky — the term bestowed upon the liberal, in other words, the national party, but less generally used than the other — was of still humbler origin, and a shoemaker only in the village where Pecsovics has resided: by his genial manners, however, his energy, his rude wit, and his enthusiastic activity in the liberal cause, he contrived to hold a formidable opposition in his limited sphere against the intriguing steward.«

KROFF LAJOS.

Hideglövés. Nyr. 31: 464. a válaszok 7. pontjában Belányi T. ezt írja: »A *lel* igét semmi más szólásban nem hallottam sehol, mint ebben: a *hideg lel*; a palóczoknál pedig: a *hideg ló*, *hideglövés*, a *hideg lótte* stb., de így is: *kilótte a hideg*«. — A *hideglövés* szót egyszer életemben én is hallottam; de hogyan? A mátraalji Szenterszébetre (most Bükkzsenterzsébet) került egy — ha jól tartom — szabolcsi születésű káplán. A templom előtt beszélgettünk, mikor egy fiatal menyecske panaszolja, hogy az ura nem mehet dologba, mert: *kilótte a hideg*. Az én papomnak a különös kiejtés megüti fülét; elképedve szólal meg: »Mit mondott? Kilótte a hideg? No, most hallom először életemben, hogy a *hideg lóni tud*; hogy *hideglövés* is van a világon.« Hát biz az nincs sehol széles Magyarországon, legfeljebb az ilyen más vidékről a palóczok közé cseppent urak helytelen, vagy ha úgy tetszik, tréfás szóalakításában.

BORSODI LÁSZLÓ.

Különös, hogy d. társunk kételkedik a *hideglövés*ben, mikor ő maga ilyen érdekesen tapasztalta, milyen könnyen keletkezhetik a *'hideg lótte'* szólásból *hideglövés*. *Lótte* ige mellett egész természetesen kínálkozik a népnyelvben a *lövés* főnév. S a *hideglövés* csakugyan él több vidéken, a Nyrben is háromszor volt már közölve: Fehér megyéből, Esztergomból és Érsekújvárból (l. MTsz) s éppen most közli velünk Bánhidi József Tata vidékéről.

A SZERKESZTŐSÉG.

EGYVELEG.

Népetimológia. Azt hiszem, ismeretes a Nyr. olvasói előtt, hogy hogyan lett a Milly-gyertyából tejgyertya. Szegény *Milly* sohasem gondolta volna, hogy ő még *tej* is lesz valaha. Diákkoromban bemegyek egy boltba. Kérek stearin-gyertyát, mondom. Az, kérem, nincs, feleli a boltos. Hát milyen van? Van tejgyertya, faggyú-gyertya, viaszgyertya. Milyen az a tejgyertya? Ez az, kérem. Nézem, látom, hogy épen olyan kell nekem. Hát mért tejgyertya ez? Azért, mert tejből van. Igazán? Tessék, rá is van írva — mutatja a gyertyaszál tompa végét. Nézem. Rajta ez áll: Milly-gyertya. Hát mi ez? — kérdem. Rám néz szánakozva a boltos s udvarias készséggel megmagyarázza: Milly = milch, vagyis magyarul tej.

Na, hanem párjára akadtam. Zala, Veszprém és Vas megye határán a zalai szögletben találtam. Bemegyek egy boltba, veszek virginiai szivart s rágyújtok. Ottkin egy ismerősöm előfog, hogy én olyan erős szivart szívok? Ő nem tudja elszíni a *börzsönyi szivart*. Milyen szivart? Hát *börzsönyt*. Gondolkodás után jöttem csak rá, hogy *virginiait* akart mondani. Amit tehát mi *verzsíná*-nak ejtünk, azt a zalai *vörzsönyi*-nek, majd *börzsönyi*-nek mondja, s erre mintegy utat segít nyitni *Börzsöny* (*Berzsény*) ottani község neve. Így lett a *virginiai* szivarból *börzsönyi* szivar a zalai szélben.

SZTROKAY LAJOS.

Vépen (Vas m.) is majd *vörzsönyinek*, majd *börzsönyinek* mondják a *virzsiniát*. Mivel azonban Berzsény, Börzsöny községet hírből sem ismernek, valószínű, hogy a *börzsönyi* elnevezés a *börzsöny* szó után alakult, mely a husvéti piros tojás festésére való festék neve.

VARGA IGNÁCZ.

Szamosközy a székely beszédről. Szamosközy István XVI. századbeli erdélyi humanista történetíró a székelyekről írtában több érdekes megjegyzést tesz nyelvükre és kiejtésükre vonatkozólag. Nyelvük — úgymond — egyezik a magyarral, csak a kiejtés árnyalatában tér el tőle. A magyarokét ugyanis attikai, a székelyekét dór tájszólásnak lehetne nevezni. A hang a száj hátsó üregéből hallatszik, mint valami öblös barlangból. Azt hinné az ember, hogy zsidóul beszélnek s ez keleti származásuk nyomait mutatja. Ők is az utolsó szótagot hangsúlyozzák, miként a zsidók. Gyakori beszédjükben az első és második vokális használata. (*Frequens primae secundaeque vocalis in sermone usus.* L. Monum. Hung. Hist. Írók, XXVIII. k., 2, 377.)

BAGYARY SIMON.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mesék.

Butuk Miska.

Há eccer vót, hol nem vót, vót valamé, nem is ajan messze, csak tuva a Radáncan tul, vót eccer egy ember, ugy hitták, hogy Butuk Miska. Há ha ugy, vót is ak ríjá, me egyebet se tett a világi életibe sült balancságnál. Eccer, hagy esett, hagy nem, két tehenre tett szert ez a Miska. Már ajanra amijenre lehetett né; az egyik kajla, a más másfél szarvú. Há immá befagja őket, hagy az erdőről hazzan velek egy tere fát. Na, há meg is meglát egy szép növész neki való szál cserefát. Ihaj hopp — kátya el magát Miska összeütve a bakáját — ebből bezzeg hagy lehet tüzelni eleget.

Ada terengeti a teheneket a fa alá, hogy a kivágatt szálfá döjen egyenest a karucára s ne máj kénloggyék külön a karucára rakásával. Há ha ada, ríjá is dőlt a egyenest, amikó levágta, de agyan is nyamatt ugy szekeret tehenet a nagy terhenyő ágaival, hogy mind egy kupa liszt, lássák.

Na, há immá ez ennyéreg megvan. Vakarja Miska a füle tövit, de rágja istenetesen a körme feketéjét, hanem attol annál többet se tehetett, mint hagy üres kész haza ne mennyen, vitte magával a fészét, s a kerékkötő láncat. Amind menyen tujább-tujább az utan, meglát egy tócsába háram vadrecét. Há hagy a feleségit is a kárér kibékicse, ő biza — gondalta — a fészével a récék felé dab, hogy vaj egyet leüssen azakból s aszt asztánan az asszannak haza vigye. Ha ada, csak annyi is vót, hagy mast má asztán se fésze, se réce

többöt. A récék tujább repültek, a fésze pedig a vízbe csubbant. Na, hagy a franc egye meg, hagy vegye, ő mast ki azt a fészét, hagy ne legyen mi csak kárra kár. Veszi a láncat, s utánna dabja a fészének, hagy ahol az megkappan, att van a fésze is, s akkó aztán csak megérdemli a kettő, hagy utánna mennyen a tócsába, vajmi. Henem a lánc egyet se kappant, csak ugy ada lett né, s aval vót s nincs többet. Hej uram, Jézusam, legyél én Krisztusam, de erős pujka méregbe jű!

Na, mast má azé is megkappantalak én, káttya el magát dühüsen. Vót a zsebihe vaj tiz ezüst huszas, vaj mennyi is. Kapja azakat nagy basszusan, s egyiket a másik után, de egy miccentés alatt mind a tócsába célazgatta, henem e is csak annyi, hagy uris-tenes tepedelve egyiknek se vót, hagy megkappannyan.

Aj, hagy a fene egye meg, haják, hagy feldurálta magát az a Miska, hagy még a földnek is nehéz vót tartani.

Egy istenes szen' percre csurudus csurdéra vetkeződett, elbé a tócsába, s öreg östig mind att turkált, katart abba a pacsajába, henem azé csak vót, de nincs többet holmije. Jű ki a tócsából, keresi a gunyáját, s hát egy fancsika nem sak, de annyit se kapott meg abból, ugy el tutta lapni valamiféle talvaj náció.

Na, mast má igazába se pénz, se pasztó. S ugy azan csurdén, tiszta üres kézzel ballagatt haza abból a hejből. Henem asztán atthan ahagy az asszantól a laskasiritóvel kikapatt, a má még sak is vót egy nyuguba.

Reggerre viradva asztánan, vaj akarta Miska vaj nem, iskalábra kergette az asszan, ha e' kicsi magához való eszt tudnának bésajtalni a butuk fejibe.

Na, menni kellettett, há ment Miska. S hát nem balandé a szerencse, hajják?! Egy nagy tarisnya pénzt kapott az utan. Jó! kapta, isten rendelte, há haza is vitte annak (t. i. az asszonynak) hagy itt van hát né a tennapi kár, ne puffagjan má többet rijá.

De a pénz gazdája bezzeg hagy nēm máj felejtette ajan könnyen a drága sak jó pénzt, hát nyaka szakattyából kereste innótul, s abból fagvást találkozik Miskával is. Kérdi tőlle, hagy nem látatt vaj hallatt valamerről ijjen s ijjen tarisnyába ennyi s ennyi pénzt?

— Vaj én igen — mangya Miska — világ kiteremtésire ajant amikó legelsőbb az iskalábra mentem.

Aj, hagy el-ódalgambalozta egy jó zsardával Miskát ez a szegén káras, hagy mit máj teszi balandá ötet.

Na haják, csak tött, mult az idő, minden nap egy nap. Mangya eccer az asszan:

— Haja ked apjuk, én menyek a teplamba, ügyejen ked arra a kolbászra s fazék kápasztára, nehagy oda süjen, amég haza jüvek.

— Vaj én igen annak, mangya Miska s hejből ada is ült a tűz mellé.

Fargattya a kolbászt s jókat fal belölle, igen a kápasztát s

abbol is csak úgy. Hagy nem is sak időre kolbászt, kápasztát szinte mind megett.

Eszibe jut eccer, hagy sze ma vasárnap, s hagy sze a pincébe egy átalag baruk is van. Na! nem máj gandalkazatt sukat. el le a pincébe s megereszti a csapat. Eccer hát láttya, hagy a kutyák is att van vele. Jaj hagy a nagy nyavaja rancsan ki, de mingyár, ha te lesködni jössz, hagy asztánan árulkadhass asszanyadnak. Kirántya a csapat, hagy massa jól odalba vele a kutyát. Égen, de a kutya nem vót baland, hagy megájan neki: elfutatt annét. Ha el. biza nyamába Miska. S amég ő a kutyát kerengette, a bar mind egy lecseppig elfajt. Miccsájan ő mast, hagy az az asszan meg ne lássa, me ha meg, hejből megassunáltattya, anijen egy balandikus fejérnép. Hardani kezdi rijá a puliszkalisztet, hagy a bart elitassa vele. Áldatt szerencséire, hagy jütt az asszan. Nasze, ha jütt, lett is drága dalag. Elé az asszan a laskasiritőt, de úgy elpántalta vele innét-tul Miskát, hagy csak az ágy alatt szabadulhatatt meg az agyanütéstől úgy ahagy, s akkó, kitajta (kitaszította) a kapún, hagy le is út s felis, de a lábát bé ne tegye többet oda amég ajan jebuna (bolond) lesz.

Há jó, Miska el is ment úgy abból a hejből akinél tavább nem lehetett, s béért éppe ördeg arszágába. Találkazit att egy ördeggel. Há' te ember hol jársz itt a mi arszágunkba' kérdezi az ördeg. Mangya Miska: Há én asztán szógálatat keresnék ha kapnék. Na, ha csak annyi, hejből megfagaggya az ördeg s el haza is viszi.

Hanem hát annak a fer'elmes ördegnek annyi atthan a gyermeke, hagy, mind eppe a rasta lika, tám még több vaj egygyel, s kérték a vizet akkara nagy zsvitalással, mind egy nagy falúgyülése. Há akkó az ördeg adanyamatt a Miska kezibe egy akkara nagy ökerbőrt, hogy amit még üresen is csak alig vandazatt, s ada parancsal, hagy hazzan aval izibe egy vizet. Egen haják, könnyű vót az ördegnek a parancsalás, de hát hagy hazzan Miska teli egy akkara nagy magazinum ökerbőrt vízzel, amikó még üresen is alig lötyegteti. Addig tűnekedik Miska a kutnál, hagy mit csájan ő mast, amég az ördegek megunnyák várni s egyet utánna küdnek. Meg'jéd Miska a mikó megláttya az ördeget jünni, s hagy valamit csájan. egy fácskóval ásni kezdi a kút mejékit.

— Hát te Miska miccsálsz itt, kérdi az ördeg.

— Mit, mangya Miska, há, hagy ne hargyam bőrenként nektek a vizet, kiásam s elviszem eccerre az egész kútat.

— Jaj ne hazd, jaj ne hazd, mangya az ördeg, me ha igen, az a sok ördegfiú mind ki találja inni belőle a vizet s akkó mi marad asztánra? Inkább én hardak hejetted.

— Há immá e mandás, itt a kezem rijá, nem diszuyóláb, ebatta jebuna ördege, manta Miska.

Másnap fájér kútték Miskát. De há hagy vigyen ő haza akkara világnagy szálfákat a hátán, mikar abbol egy fargács is elég vóna emelni neki. Törte a butuk fejít, hagy miccsájan ő mast, s unalmába

elkezdte a sok szálfát vinyigével összegagazni. Megunnyák atthan várni az ördegek s egyet utána küdnek.

— Hát te miccsálsz itt? kérdezte az ördeg.

— Há mit, 'sze csak nem járak ki mindennap az erdőtekre két-három szálkájér, henem eccerre mind hazaviszem, ami fa az erdőtekbe van: monta Miska.

— Jaj ne hazd, jaj ne hazd az isten fíjájér, hisze ha atthan van, mingyá mind elégettyük, s akkó mi marad a télre? Inkább én majd hazahardam rátánként hejtedd, manta az ördeg.

— Há asztánan hargyad, ha ugy jabbnak látad ebatta ördege, ha nem lett belölled banyhai pap, manta Miska.

Henem atthan összesugnak az ördegek, hogy ha lehet. eltegyék láb alol azt a Miskát, me annak a fele se tréfa, amijen világ erőse, s még bajt talál hazni az erejivel. S azt cimbaráják el, hogy az éjjel mikó alszik. összevagdadják.

Hagy esett, hogy se, de Miska halgatta a cimbaraságot, s éjerre kerülve a szalma likába bútt bé alunni. Henem előbb a szín alá, ahol hálni szakatt, egy akkara nagyságú butykót kerített mindamekkara ő. s a szakmányát riá fardította takarónak. Hisze ha így, jól is tette haják, me idő estültével kardat fentek az ördegek, s amikó gandalták, hogy eddig aluszik, el bé a szín alá. neki a szakmánnyal baritatt csutaknak, mintha att mast eppe Miska alunék s ugy fancsikára vagdaltak szakmányt, csutkát, mindent, hogy a má csak megjárt, s közbe mandagatták: aj be erős ez a Miska, hogy csattag, hogy pattag minden teste csantya. Reggerre viradva asztánan vette Miska a fancsikára vagdalt szakmányt a hátára, s ugy el bé az ördegekhez.

Haj szentem, szentem, szent istenem hajják, hogy megrökenyedt az az ördegfamilija ahagy Miskát élni látta a szakmányával. Aszt manták neki:

— Látad Miska azt a kád aranyat, e mind a téjed, a bérédbé aggyuk, csak eriggy el tölünk.

— De má én csak ajan turbárt nem vagyok, hogy én el is vigyem, hazzátak tük utánam, ha ugy akartak, külemben itt maradak, amég lejár az esztendőm, hogy kapjak akkó majd két kád aranyat.

Dejsze — hajják — vitték azak öremmel a kád aranyat, de még el is látták frikturával (sülttel) mivel csakhogy eppe mennyen valahagy töllek.

A Miska házánál eppe fanó kampánia vót összegyölve, mikó Miska az ördeggel megérkezett. Na hát erőst ki vót fárada az ördeg a nagy terü miatt, s akkarán szuszagatt, hogy a fanó asszonyokat mind a pihe tollut ugy fukálta guzsajastol együtt a padlás felé. Megijed az ördeg, hogy mit táncalnak ezek ugy a levegő ájerbe. Kérdezi Miskától:

— Mit akarhat, mér ugráncsal ez a sak asszan ember itt?

— Mit — mangya Miska — há nem vetted észre, hogy

azakkal a hegyes nyársakkal téged keringelnek, hagy nyársra huz-zanak?

Hásze ha manta az a balandikus Miska, az ördeg se fagta tréfára a dógát. Abbol a hejből ledabta a kád aranyat ada, s ugy elfutatt, hagy tá még mast is fut jebuna ördege, ha lába nem törött.

Há Miska asztánan ugy élt a feleségivel a kád aranyból mind egy báró hujki a macájával, s ejsze tá ma is él hagyha meg nem hót.

Na, ez a mese hallad, s asztánan a szatyar-kötés!

(Pócsfalva, Kis-Küküllő m.) ÖSZ JÁNOS.

Tájszók.

1. Csíkmegyeiek.

— Megelőző részét lásd a Nyr. VI.—XII. kötetében. —

pislancs : kis bádogganna, petroleum-lámpa, melynek felső felén levő szűk csőnyílásba húzott czérnabél vége szabadon ég.

ponk : 1. emelkedettebb hely, kis domb, néha ülőhely. 2. pók.

porozsnyak : az a tojás, melyet a tojós tyúk alá tesznek, hogy több kedvvel tojjék, vagy ha a tyúk titkos helyen tojik, megkapott tojásaiból egyet porozsnyaknak ott hagynak.

prüg! prücs! : borjúhajtó szó.

potyol : puhit, üt, ver.

pusmog : a. m. pajmog.

putunkó : törpe-vastag. Így is: petenkó.

püspök falattya : a test alfele. Úgy feltaszított, hogy szinte ketté hasadt a püspök-falatom.

rityitló : kétes erényű, rossz hírű nő.

rokoja : szoknya.

renyekedik : buslakodik, szertelenül csodálkozik.

rénkesz : kövér, vastag.

redves : odvas.

rokul : 1. rukkol; 2. szalad, rohan. Pl. rokujj be!: rögtön jer be! 3. rokkan. Lerokul a gabna a hámbárban.

rost : szövés bevégezésekor a vászon végében maradt átöltet-len szálak, melyeket levágnak és czérnának használnak.

rüpecsős : ripacsos, himlőhelyes, egyenetlen felületű.

rejik, rejtik : rájuk, rajtuk.

regél : 1. legel; 2. brekeg.

rákláb : az ígás ökörszekérrúd szárnyában levő vastag szeg, végén lapos, szögletes lyuk van, melybe egy kétrétűen összehajtott vaslemez jár, ez a rákláb.*

rókanca = rakoncza; 2. MTsz.

* Két végét szétnyitják azért, hogy a lyukból ki ne hulljon s a nagy szeget is a kihullástól megvédjék. Ilyen rákláb-szeget más szerszámokba is szoktak erősíteni, de mindenhol egy nagyobb szeg végébe [sasóka l. MTsz.]

rendēs : furcsa, különös; pl. az még *rendēs* volna (ha úgy volna), *rendēs* beszéd : furcsa, különös beszéd, *rendēs* gyermek : tréfás, különös (ez értelemben inkább kedves) gyermek.

repestēl : nyugtalanul repdes (gyakorító). *Repestēl* a tyúk, ha megfogják (szárnyával verdes).

szentjános : nagy, fonottas kalács, melyet közönségesen hús-vétra vagy radina alkalmára sütnek.

sikojtyu : szarvasmarha négyes fogatnál 1 méter hosszú, magamagából faragott horoggal ellátott, fából készült vonó eszköz, melynek hátsó vége a szekérrúdra van erősítve, az első végére pedig a fahorognál fogva az első fogat vonórúdját erősítik. Ennek használatával a négyes fogat megfordulása kisebb körben, kevesebb helyen történhetik.

szēmlō : egy fadarab, melylyel az elszakadt lánczot egybetoldják, avagy a lánczot több lánczszem kihagyásával megrövidítik.

szītō : korom vagy szénpor, mellyel valaki arczát vagy ruháját bepiszkolja. *Szītōs* (így is : szittós) a kovács arcza és ruhája, *szītōs* a kéményseprő.

sohutt : sehol. *Sohutt* sem találom a kalapomot.

szēg : csak összetételben fordul elő. *Szōkeszēg* : szőkébe hajló, *barnaszēg* : barnába hajló. *Karcsuszēg* : karcsúsághoz közel álló.

szēpasszonyok : boszorkányok (csak többszámban).

suvad : süpped, süllyed, omlik. *Suvadōs*, *suvadāsos* hely : süppedékes, *besuvad* a kaszáló széle, melyet a víz alámosott, *belesuvad* a ló, a barom, az ember a kátyuba. Átvitt értelemben : *megsuvad* : meghal, megdöglik.

sustāk : régi pénz szerint : négy krajczár.

sātē : sás.

szūszküpi : eszközöző, megbízatlan közbenjáró, átvitt értelemben : házasságközvetítő; *összeszūszküpülük* a legényt a leánnyal, vagy a haragos feleket egymással.

sérhüszik : sérül; *megsérhüszik* az ökor, ha erején túl terhelik. *Megsérti magát* : sérve lesz. (Vö. *vérhüszik*).

szāl : kevés, csepp. Egy *szāl* egészsége sincs. Egy *szálat* sem vizes a cseber. Egy *szāl* eső sem lett. Mind egy *szálig* elfogyott a kenyér. Állj meg egy *szálig*! (egy cseppet, egy kevés ideig).

szilak : Egy *szilak* eső sincs. Egy *szilak* marhám sincs.

szikra : Egy *szikra* kenderföldem van. Egy *szikra* só sincs benne.

sora van : minden éles szerszámnak, késnek, fejszének, kaszának, mikor újon köszörülük, az éle szélén látszanak a lekészörült fémszilánkok, ez az élnek a *sora*.

szütyörget : vékonyan csorgat, kelletlenül eszik v. iszik. Szütyörgeti a bort, vagy levest, aki vékonyan, kelletlenül eszik vagy iszik.

sovárol : hámoz, zöld tokjától letisztítani, legtöbbszörre mogorót.

szēmōdōkfa : az ajtó vagy kapufélfá felső fele. Átvitt értelemben : *szēmōdōkfát farag* : alszik.

sējed, *sēhed* : süllyed (vö. *suvad*); *sēhedjek* el, ha nem úgy vót! (esküvés) süllyedjek el!

szöszmötöl, szöszpötöl : ügyetlenül és eredmény nélkül dolgozik.

sikárol : agyaggal simára tapaszt.

sikogat : simogat.

szászharang : fekete aczépléhből készült nagy kolomp (küli).

szikony : fagyos felület. Szikonyos az út, ha hó nélkül fagyos és sikos. Szikonyos a hó, ha teteje meg van fagyva.

sáspis : nyelves, félelmes. Sáspis fejjérnép : gonosz, nyelves (áspisból).

sikkattyu : a szövőszékhez tartozó az a szerelvény, melyet négy vagy több nyüst felalkalmazásához használnak. Van sikkatyu-karika, sikkatyu kötő, sikkatyu tartó stb. Sikkatyu vászon : színes vászon, melyet négy vagy több nyüsstel szőnek.

szarakodik, szardódik : bíbelődik, éltetetlenül, értelmetlenül dolgozik, léhaskodik.

sindik : szenved, tartósan betegeskedik. T. NAGY IMRE.

2. Somogymegyeiek.

göreszőzik a hasa.

élütte a forrázó hideg (hideglelés).

éhátuták hatalmasan (megverték).

épintyörészi a száját.

má te csak *életembör* vagy, jó ki

tudod *szakterüni* [így].

naty karba tartják az asszonyok.

há mégy olyan *ötözetesen*.

nagyon könnyen ellene mondok

neki (lemondok róla).

minek csúszni-mászni, *törvényes-kenni*?

mit *nyevveg* ez a csirke?

itt *guberculunk* reggel óta.

nagyon *poszka* legény (vékony-pénzü, görhes).

dilinós embér az (bolondos).

se forgatja, se elszórja a szénát.

várót visz a váróného (varrni valót).

ott *szízség-buzsog* mind egy csomóba.

réesött a kolompér *komptyára* (a krumpli tövében levő kis földhalom a *komp*).

mögrözzentötte alapossan.

jó *mögaprogatta* (megverte).

úgy *émekéküte*! (megverte).

nagyon *röbbögött* (ijedtségtől meg-rebbent).

minden szüntelen azt csínyája.

inkább ezt veszem, ez *látszatósabb*.

a bébic aszongya : megégek, megégek.

csahitát a kutyájuk erőssen.

csimeszkedik a hüvelk ujjá (megmered, kiegyenesedik).

davorikának a fülibe (lármáz-nak).

ott *darvadoz* egész nap (gunnyaszt).

(Várda.)

GÁBOR ANDOR.

Jelzők.

száraz leves (Cegléd) : a melyikben nincsen se metélt tészta, se dara. *lebbencs* leves (Debreczen) : a melyikben összevissza mindenféle van : zöldség, kolompér stb.

vastag étel (Debreczen) : főzelék.

sobafőtt hús (Székelyföld) : marhahús, a mit a levesben főztek, nem ejtik ki *sóba*, hanem a lehető legrövidebb hangzással *sőba*.

rámpás bor (Debreczen): rossz bor. [a pozsonyi német táj-
szólásban *rámpás* a. m. forrásban lévő must. *A szerk.*]

színtiszta fa (Bodrogköz): a bognár mondja, hogy a hordó dongája
színtiszta fából való.

ügyes ész, a szolgálja mondja: »Nekem olyan ügyes eszem van,
amit eccer látok, azt a kezem megcsinálja.«

viszontagságos eső (Torna). »Isten csudaja, hogy annyi sok
viszontagságos esőben megmaradt a cseresnye.«

vak sín: rendező pályaudvarokon az a sín, mely nem szolgál
a pályaházba; a vasuti alkalmazottak *csonka* sínnek mondják.

száraz koma (Kassa): a kit csak szójárásból komáznak, de iga-
zában nem az.

kis ünnep (Bodrogköz, p. a zsidóknál a sátrak és a pászka 8—8
napos ünnepének közbülső 4 napja); a legtöbb helyen a német *Halb-
fest*, *Halbfeiertag* után *félünnepnek* mondják; a *kis ünnep* teljesen
födi az eredeti felfogást és magyaros, magyar alkotás.

SCHÖN JÓZSEF.

Szójátékok.

Abaujban hallottam a következőket:

— Hol a gazda?

— Hát Ágnesre ment. — Úgy kell érteni, hogy ágat nyesni.

Velem történt meg, hogy egy beteg Zsuzsika nevű leányka
felől kérdezősködtem a kapujában ácsorgó apától, s erre azt a felele-
tet kaptam, hogy »még most aszalódik a kemencében.« Persze nagyot
néztem, mert nem értettem a dolgot. Erre az apa nevetve magya-
rázta meg, hogy az ő Zsuzsikája már jobban van, de a zsuzsinka
(susinkának is mondják tót vidéken, az aszalt körte és alma) még a
kemencében van.

»Bizon Lőrinctől való ez a bor«, erősítette a korcsmában egy
atyafi, — azt akarta vele mondani, hogy rossz, löre.

»Sári van ottkünn?« kérdik az utcáról jövőt, a sárra vonat-
koztatva.

RÉNYI IGNÁC.

Állathajtó szók.

Nyomatatás közben. Némely parasztgazda lovai már annyira
civilizáltak, hogy ha folytonosan nem hallják a biztató szavakat,
nyomatatás közben azonnal megállnak, úgy annyira, hogy az ostor
sem használ nekik: Ne té ló ne! Ne haj ne! Ne té banyáju ne!
Szémés ide té! Bogár ne! Ideté, odaté, erré té, arra té, el ne keve-
redjél té. Csött, csött, csött, csött, csött, csött, csött! Haja haja
haja haj! Netté csikó ne! Ejnye, hogy a bagó fussa még az anyá-
dot — csött, csött, csött, csött, csött, csött, csött! Haja haja haja
haj! (S ez így megy egész napon át.)

(Balatonmellék, Mezőföld.)

KÖMIVES IMRE.

IZENETEK.

Széleskúti. »Nem lehetne-e enyhébb feddés kifejezésére ezt a szót használni: *feddint?* mint *legyint*, *verint* stb.« Lehetni lehetne, de nem mindenütt értenék, mert az -*int* képzővel most már nem igen alkotnak új igéket, legfőleg Erdélyben (TMNy. 391). Hol mondják azt, hogy *verint?* Ezt csak Sándor István szótárában találjuk.

N. S. »Mit jelent a *vagyilag*, és *vagylagos*, *önleg* és *önleges?* Mire alkalmazható ez a szó: *ürlap?* *Vagylagos* ma már ritkán használt furcsa képzés, a. m. *alternativ*; az új Magyarító Szótár ezt ajánlja helyette: »kettős [kérdés, indítvány, terv]; kétféle«. Az *önleges* v. *önnönleges* szóval ma már senki sem él; a nyelvújítóknál a. m. alanyi, szubjektív. — *Ürlap* hivatalos szó; nem-hivatalos nyelven azt mondjuk: *blanketta*, *üres lap*, v. csak *lap*.

P. L. (A *kettőnket* mintájára *hármónkat*, *hármójuk* stb. igen elterjedt népies alakok s az irodalomban sem hibásak. De a 3. személyűek nagyon hosszadalmasak, azért nem ajánlhatók s ritkábban is használják; tehát inkább *mindegyikük*, *hármukat*, mintsem *mindegyikőjük*, *hármójukat* stb.)

B. D. Lassankint mindent közlünk, a mit lehet.

Helyreigazítás. A 31. k. 580. lapján tévedésből általánosítottuk a *bölcsesség* kiejtést. Paal Gyula úr szíves értesítése szerint Erdélyben s kivált a székelységben mindenütt csak egyszerű *s*-sel ejtik: *bölcsesség*.)

Beküldött kéziratok. Kiss E. Szemény. — Rubinyi M. Grimm és Révai. — Révész K. Művelt szavak a nép ajkán. — Szűcs I. A nyitrai nyj. II. — Ágner L. A szécsényi nyj. — Baros Gy. Jelentéstani adatok Dessewffy J. műveiből. — Ghimessy J. Tardoskeddi nyelvsajátságok. — Kiss Szerafin: Csúfnevek. — Vázsonyi I. 1764-i Pasquillus stb. — Baloghy D. Sziveskedik.

Válaszokat küldtek: Ágner L. Bagyary S. Baranyai Z. Bánhidi G. Bérczi F. Csokán P. Fodor I. Gagy J. Incze B. Koritsánszky O. Paal Gy. Pataj Iza. Peterdi L. Szabó I. Szentkirályi K. Sztrokay L. Tompa A. Tömörkény I. Zsigmondy Á.

Beküldött könyvek. Pekár K. A filozófia története. (Athenaeum.) — Régi M. Könyvtár 21. Protestáns iskoladramák. Összegegyűjt. Bernáth Lajos. (4 k.) — Olcsó könyvtár: Halket Péter, írta Schreiner Olivia. Barabás M. emlékiratai. Arany L. a m. politikai költészetéről. — Eisler M. Szept. 19-e. Beszéd Kossuth L. szül. ünnepén. Kiadja a kolozsvári Kossuth L. társaság. — Acsády I. A m. birodalom története 5. 6. füz. (Ath. Egy-egy füzet 60 f.) — Ókori Lexikon 2. k. 4. füz. (1 k.) — Jókai M. A m. nemzet tört. reg. rajzokban. 2. k. 2. képes kiad. (Franklin; 4 k.) — Ibsen H. Peer Gynt. Ford. Sebestyén Károly. (Franklin.) — A M. N. Múzeum Széchényi országos könyvtára 1802—1902. Ismertetik a könyvtár tisztviselői. (Hornvánszky.)

Tuberkulózis. A gümőkór elleni védekezés közlönye. Szerk. Kuthy D. és Tauszk F. (Megjel. havonként; egy évre 1 k.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

GRIMM ÉS RÉVAI.

»... δοεῖν οὖν θάτερον ἢ τοιαύτη τῶν
ἐναντίων ποιήσει παράθεσις καὶ κατα-
νόησις, ἢ παρᾶξει πρὸς τὸ βέλτιον ἢ
καὶ τοῦ χείρονος ἀποστήσει τὴν πίστιν.«

Plutarchos.

I. Bevezetés.

A régi magyar nyelvészet művelői között senki sincs, ki oly nagy hatással lett volna korára és az utókorra, ki oly nagy fejlődést jelentene nyelvtudományunk történetében, mint Révai Miklós. Szenvedéssel telt életének¹ (1752—1807) csak a végén értik meg működésének egész fontosságát, de halála után őt is utóléri az életükben félre ismert nagyságok balsorsa: a mértéken és érdemen felül való dicsőítés.

Legelső életrajzírója, Toldy Ferencz, kísérelte meg legelőször értékének megállapítását. Már itt találkozunk a mértéktelen dicséret első csirájával. Így kezdődik az életrajz:² »Wir versuchen eine kurze Biographie jenes Mannes unsern Lesern zu überliefern, der, zum ewigen und einst Neid erregenden Ruhme seines Vaterlandes, zum *ausgebreitetsten Nutzen* seiner Muttersprache, und *der ganzen Sprachforschung überhaupt*, in einem Jahrhundert geboren ward, welches seine Grösse zwar zu ahnen, aber nicht zu fassen fähig war.« Majd magyarul és határozottabban is megjelenik az ítélet, de most már megdőlvén, mert Révai Miklóst nemzet-nyelvészeti fontosságából kiemelve a történeti nyelvtudo-

¹ Vö. Bánóczy József: Révai Miklós élete és munkái. A M. T. Ak. által a Fraknoi-Horváth díjjal jutalmazott pályamű. 1879. (Ezentúl »Bánóczy« rövidítéssel idézem, mint a többi munkát is csak így, a szerző vezetéknevének kitételével, ha az illető szerzőtől csak egy munka kerül szóba az egész dolgozatban.) Csaplár Benedek életrajzi adathalmaz (Révai M. élete Bpest 1881—9) a Bánóczy munkája mellett e dolgozathoz nem volt szükséges. — ² Johann Niklas Révai der Grosse. Pannonia. Ein vaterländisches Originalblatt. 4. Jahrgang (1822.) 93. szám.

mány megalapítójává teszi:¹ »... Ez úton lett Révai a történeti nyelvtudomány megalapítója nálunk és egyszersmind megelőzője e téren a külföldnek, mely nem is ismerve a magyar tudománynak e nagy lépését, csak egy évtizeddel később alkotta azt meg« és »... Hosszas betegeskedés után 1807. április 1-én ragadta el a halál a történeti nyelvészet e nagy megalapítóját.«

Irodalmi arczképeiben² Toldy még tovább megy: »Tíz és több évvel halála után lettek Humboldt Vilmos igazán a philosophiai, Bopp az összehasonlító, Grimm Jakab a historiai nyelvtudomány megalkotói: Révai már a múlt század utolsó tizedében írta meg időszak-alkotó commentariusait a régi halotti beszédre, melyek mind a három irányban meglepő tiszta és új nézeteket s mély belátást az emberi szellemnek a nyelvek alkotásában nyilatkozó munkásságába tanúsítanak.«

Ez az összevetés kedves mondása lett a magyar nyelv és irodalom történetírásának. Különösen nagy helyesléssel találkozott az a része, a mely Révaival alapíttatja meg a történeti nyelvtudományt s a mely Révai Miklóst Grimm Jakab elé állítja. Bánóczinak nagyhatású, igen szépen megírt életrajza sokat segített e felfogás elterjedésében. Lelkesülésében azonban még jobban elveti a sulykot: »... És fel fogja jegyezni a nyelvészet története a Révai nevét a legnagyobb hősei közé; el fogja mondani, hogy e férfiú . . . egy maroknyi nép fia, Európa tudósainak új eszméket hirdetett és új utat jelölt ki.«³

Ez a felfogás, egyre növekedő Révai-kultuszunkkal nagyon megegyezett. Legjobbaink történeti könyvei e nézetet vallják. Simonyi szerint is »megelőzte Grimmet — s ez dicsőségére szolgál a magyar nyelvészettnek — Révai Miklós, ki az ő Grammatica •Elaborationjában már teljes tisztaságában alkalmazta a fejlesztő módszert s meglepő eredménynyel magyarázta a mai nyelvalakot a régibb nyelvalakok világánál.«⁴ Ezt tanultuk a középiskolában és ezt tanítjuk ma is legjelesebb és legáldásosabb hatású tankönyvünkben.⁵

Megokolatlan dicsőségünket idegeneknek, idegen nyelveken is kihirdettük már. Még jó, hogy észre nem vették. Schwicker

¹ Toldy: A magyar nemzeti irodalom története. 2. kiadás 1868. 135. és 138. l.; 4. kiadás 1878. 170—171. és 174. l. stb. — ² Negyedik arczkép »Révai Miklós, a nagy« 28. l. — ³ Bánóczy 321. és 323. — ⁴ Tüzetes M. Ny. X. l. és ugyanígy a nagy Beöthy-irodalomtörténetben 1: 682. — ⁵ Beöthy kis Irodalomtörténete 1: 132. stb. összes kiadásaiban.

felületes könyvében ¹ ezt olvashatjuk Révairól: »Er ist der Begründer der historischen Philologie, und darin der Vorläufer von Franz Bopp und Jakob Grimm.« Kont szép francia nyelvű magyar irodalomtörténetéből a francziák is olvashatják Révairól:

»Il est le fondateur de la philologie hongroise. Il procède dans ses *Antiquitates litteraturae hungaricae* (1803) et son *Elaboratio Grammatica Hungarica* (1803—1806) d'après la méthode historique, est crée une grammaire historique à la fin du siècle dernier, bien avant Grimm et Bopp, aux noms desquels s'attache la gloire de cette méthode.«² És keserű lemondással fűzi hozzá Bánóczi után:³ »Telle est la destinée fatale des petites nations isolées: elles peuvent ressentir tout ce qu' il y a de plus noble, elles peuvent imaginer tout ce qu' il y a de plus grand, et, cependant, il est rare que leur découvertes arrivent à la posterité.«

Ez idézetekből kitetszik, hogy itt nem egyes személyek túlzásáról van szó. Nem egyének, hanem egész kornak tévedése az a tény, hogy a magyar nyelvészetben a fent idézett, Grimmnek és Révainak viszonyát kifejtő ítélet él, és pedig már évtizedek óta, anélkül, hogy valaha valaki e két munkás működésének egymáshoz való viszonyát tudományos alapon kifejtette volna.

Tagadhatatlan időrendi tény ugyanis, hogy Révai *Antiquitates* című könyve és nyelvtana már 1803-ban ki volt nyomtatva. Tény, hogy Grimm grammatikájának első kötete először 1819-ben jelent meg. Ez azonban csak könyvészeti adat. Az a kérdés, hogy a nyelvtörténeti kutatásnak amaz alapelvei, a melyek jórészt még ma is a nyelvről való felfogásnak részei, megvannak-e már amaz érettségben, a maguk eredetiségében Révainál, mint Grimm nagy munkáiban olvashatjuk; vagy egyáltalában: Grimmhez viszonyítva nyelvtörténetinek nevezhető-e Révai nyelvészeti módszere?

E kérdésre csak Grimmnek és Révainak bíráló egybevetése alapján felelhetünk úgy, hogy feleletünk a tudomány követelményeinek megfeleljen. Ez egybevetés csak mintegy külső kapcsolatban lehet az elsőségek a tudomány fejlődésére nézve majdnem közömbös kérdésével. Sokkal fontosabb eredménye az az új és az összes források tüzetes áttanulmányozásából eredő megvilágítás, a mely az összehasonlítottakra esik.

A mi kutatásunk rendszerét illeti, ügyelnünk kell arra, hogy nyelvészek módszerének egybevetésében az illetők alkotásaiból meg-

¹ Johann Heinrich Schwicker: *Geschichte der ungarischen Litteratur* 333. — ² J. Kont: *Histoire de la littérature hongroise*. 172. — ³ Id. mű 173.; vö. Bánóczi 323.

kell szerkesztenünk a nyelvről és tudományáról való felfogásukat. E megszerkesztés azonban gyakran tévedhet belemagyarázásokba. Ezért súlyt az egybevetésnél csak olyan elvekre kell vetnünk, a melyek az illetőnél tudatosak. Saját kijelentéseik alapján kell megalkotnunk felfogásukat, de, természetesen, ügyelve arra a gyakori esetre, hogy az elvi kijelentések nem maradtak-e a nyelvészeti gyakorlatától elszigetelten, hogy az alkotások az elvekkel egyhangban vannak-e?

Grimm mindvégig oly tudatosan dolgozott, oly tervszerűen, hogy elméleti felfogásának és gyakorlati munkásságának egyöntetűségét nekem felesleges bizonyíttatnom. Legfeljebb csak bizonyos eltérések megállapítására szorítkozhatom. De Révainál nem egyszer el kell merülnünk a tárgyi dolgokba is, mert gyakran tüzes lelkesedése és ennél mégis kisebb önállósága oly eszméket hangsúlyoztat vele és oly elveket, a melyeket gyakorlati-nyelvészeti munkásságában nem érvényesít.

De hogy Grimmnek és Révainak egymáshoz való viszonyát megérthessük, őket előbb külön-külön meg kell figyelniünk saját nyelvtudományuk múltjának megvilágításában. Révainál a német hatás iránt is különös figyelemmel kell lennünk. Így mintegy lerázva róluk az idegen elemeket, megértve fejlődésüket, kutatnunk kell bennük a nyelvtörténeti felfogást. És itt a következő kérdésekre kell felelnünk:

1. Hogyan nyilvánul munkásságukban általában a nyelvnek s a nyelvészetnek történeti felfogása? E kérdéssel szoros kapcsolatban van

2. az, hogy mily fokon nyilvánulnak nyelvösszehasonlító törekvéseik, hiszen — meglátjuk — a nyelvhasználat a nyelvtörténet tudományától el nem választható, s egy közös fejlődés különböző fokain áll mind a kettő; és

3. az is, hogy mily érettségben gondolkodtak a nyelvnek eredetéről és ősi, történet előtti fejlődéséről. Ki fog tűnni a tárgyalás folyamán, hogy mily gyümölcsöző épp a nyelvtörténet első bűvárainak

4. az élő nyelvhez való viszonyát és

5. a nyelvújító törekvésekről való felfogását megismerni és összehasonlítani. Végül alakjaikat az utánuk fejlődött nyelvtudománnyal kell megvilágítanunk, s az utókorra tett hatásnak e rajzában nem egy személyi vonatkozásnak is helye lesz.

A nyelvtörténeti módszer próbaköveinek nevezhetném e kér-

déseket, a melyek közül a három első és részben a negyedik is általános nyelvészettörténeti kérdésként tekinthető, az ötödik természetesen csak nyelvújító korok nyelvtudásainál jöhet tekintetbe, de ekkor megbeszélésének elmulasztása hézag, a mely az egész egybevetés eredményeit veszélyezteti.

II. Forrásaik.¹

Soha senki sem jellemezte találóbban Grimm Jakabot, mint ő magamagát, húsz éves korában Párizsból, Vilmos öcsséhez írt levelében²: »Ich möchte nie etwas drucken lassen, wozu mir die Hauptideen von einem andern gegeben sind.« De az önállóság csak bizonyos tanulmányok alapján juthat érvényesüléshez és Grimm előtt már a német filológiában jelentékeny kísérletek történtek.

Ezek közül különösen nagy hatással voltak rá³: Ten Kate (1674—1731), Rask (1787—1832), Adelung (1732—1806), és történeti irányára aggkoráig szeretett tanára, barátja: Savigny. Rajtuk kívül Hicke⁴, az angol grammatikus széles szemkörű nyelvhasználtásával, Bottmann és Grotfend görög és latin nyelvtanai szintén nyelvi egybevetéseikkel foglalkoztatták ugyan lelkét, de tartósabb hatás nélkül. Humboldt Vilmos nyelvfilozófiája mély nyomokat hágy lelkében, de ez csak egyetlen kérdésnek, a nyelv eredete kérdésének tárgyalásánál nyilvánulhat, hiszen Grimm nyelvtanával épp a filozófiai nyelvészkedés fölött tör pálczát.⁵ Scherer szerint ugyan Grimm csak Humboldt fellépte⁶ után érhetett meg nyelvtörténeti tanulmányára, de, mint látni fogjuk, e segítségmagyarázat felesleges, mert nyelvtörténeti felfogásának fejlődése természetesebb úton magyarázható.

Az erős, illetőleg hangváltoztató igeragozás szabályai németül először Grimm nyelvtanában jelennek meg, de száz esztendővel

¹ Vö. Paul: Grundriss² 1 k.; R. Raumer: Geschichte der germ. Philologie; W. Scherer: Jacob Grimm; O. Schrader: Sprachvergleichung und Urgeschichte; Th. Benfey: Geschichte der Sprachwissenschaft; Delbrück: Einleitung in das Sprachstudium³ megfelelő részeivel és fejezeteivel és a többi alkalom adtán idézendő munkával. — ² Briefwechsel zwischen Jacob und Wilhelm Grimm aus der Jugendzeit. 62. l. — ³ Elődeihez való viszonyát maga tárgyalja: Deutsche Grammatik I. Bd.¹ (G. Gramm.) A közkézen forgó harmadik kiadásból ez irodalomtörténeti rész elmaradt. — ⁴ G. Gramm. I¹: 79. l. — ⁵ Vö. G. Gramm. I.¹ Bev. — ⁶ 1812-ben jelent meg: Über die vaskische Sprache című munkája.

előtte kifejtette ezeket a németalföldi Ten Kate. Maga Grimm is elismeri, hogy: »... die Wortableitungen beziehen sich auf ihn.« De hozzá való viszonyát helyesen dönti el ama kijelentésével, hogy Ten Katenál a történeti biztosság hiányzik.¹

Grimm legfontosabb felfedezését, a Lautverschiebung törvényét sokáig tárgyalták a Rask nevével kapcsolatban. Maga Grimm is nem egyszer igen dicséri Raskot s meg is említi, hogy kutatásaik találkoztak.² Ma már azonban senki sem beszélhet komolyan kölcsönvételtől. De Rasknak örökre megmarad az a nagy érdeme, a mit Scherer így fejez ki: »Dass aber bei Grimm die Überzeugung zum Durchbruch kam, die ganze geschichtliche Grammatik sei mit einer umfassenden Untersuchung der Laute zu beginnen, das war ohne Zweifel eine Folge der eindringenden Bemerkungen und Beobachtungen, die Rask in seiner Preisschrift über die Wichtigkeit der Lautlehre, und über die regelmässige Lautvertretung macht.«

Grimm életírói és jellemzői, felfogásom szerint, igen kevésre becsülük azt a hatást, a melylyel Adelung volt rája. Meg sem említik, vagy éppen csak hogy megemlítik. Pedig Adelung munkái hosszú életén keresztül mindig előtte lebegnek. Adelung Grimmnek közvetetlen elődje a német irodalomban. A Grimm nyelvtana és szótára az Adelung-könyvek örökébe lépett. Grimm gúnyolja ezeket, van dicsérő szava is hozzájuk, de állandóan foglalkozik velök. »Umständliches Lehrgebäude«-nak czímezé Adelung nyelvtanát³ purista hajlandóságánál fogva és Grimm készen van a szójátékával: »Wie viel Pfeiler, Balken, und Bänder mangeln in diesem Bau, dass er kaum stehen würde, gälte es seine sinnliche Errichtung.«⁴ De ez az ellenszenv, — mint lesz alkalmunk másutt látni — abból a nagy szeretetből indult ki, a melylyel Grimmék Goethet körülrajongták. Még bámulatos munkájában, a Geschichte der deutschen Sprache-ban (1880, 4. kiad.) is Adelungra emlékezik, a ki szintén élete alkonyán írta meg a német nyelv történetét.

De a legtöbbet, életének legnagyobb alkotását: a nyelvnek történeti tanulmányát Savigny lelkes történeti előadásai, majd barátsága fejlesztették ki lelkében. Párizsban jogi kéziratokat kellett Savigny részére összehasonlítani és 1805-ből Vilmoshoz

¹ G. Gramm. I.: 76. — ² G. Gramm. I.: 18. — ³ Vö. e fej végével, hol Révainak Adelunghoz való viszonyát tárgyalva e munkákat névszerint idéztem. — ⁴ G. Gramm. I.: 22. l.

írt levelében ¹ lelkesedéssel írja, hogy milyen érdekes ez a munka. Ez történeti összehasonlításainak csírája. Ennek hatásaként tekintendő 1815-ben megjelent Poesie im Recht című értekezése.² S nem ok nélkül történt, hogy Grimm a nyelvtörténet elveit legelőször nyelvtanának Savignyhoz intézett ajánlásában fejezi ki. Savigny nagy hatására még 65 éves korában is melegen emlékezik és *Das Wort des Besitzes* című akadémiai értekezésében ³ azt mondja: »Ich bekenne mich Iren schüler.« A nagy jogásztól azonban csak egy bizonyos történeti irányt tanulhatott — vagy a hogy ő maga találóan mondja ez értekezésében »eine wissenschaftliche Stimmung« — a melyet még aztán kellett átplántálnia saját tudományába.

És ha még tekintetbe vesszük, hogy egész életében olyan emberekkel érintkezett, mint Lachmann és Bopp, akkor valóban érdeklődve fordulunk Révainkhoz, kérdve, hogy e mindenesetre nagy hatással szemben mit talált készen Révai, kiktől és mit tanulhatott nyelvtörténeti módszerének megállapításához. Feleletünk két részből fog állani; az egyik a magyar hatásokról fog elszámolni és a másik a fontosabbikról és jóval nagyobbról: a németről.

*

Révai Miklós magyar elődeitől csak részleteket tanulhatott. Nagy tehetsége észrevette a gyámoltalan könyvek néhány ügyes megfigyelését és nagyon jó érzéke volt érvényesítésükhöz. A régi magyar grammatikusok közül Molnár Albertet és Pereszlényi Pált szerette legjobban;⁴ Molnártól vette át Révai többek közt a szókezdő mássalhangzókról szóló törvényt, példáival,⁵ a szótagolás törvényeit⁶ és az igeragozásban a személyeknek héberes sorrendjét (1. harmadik, 2. második, 3. első személy).⁷

De nem kerülhette el figyelmét Sajnovics Jánosnak Demonstratiója sem, ennek az eszes jezsuitának alapvető munkája, »ki csillagot ment vizsgálni a magas éjszakra és hazatérve a magyar-ugor összehasonlító nyelvészet megalapítója lett«.⁸ Tőle és Gyarmathy Sámueltól veszi át jórészt nyelvhasonlításának nem héberes

¹ Briefwechsel stb. — ² Kleinere Schriften von Jacob Grimm. 8 kötet. 1864—1890. (»Kl. Schrift.«) 6: 152—191. — ³ Kl. Schrift. 1: 117—144. lásd 114. l. — ⁴ Révai: *Elaboratio Grammatica* (R. Gramm.) 2: 650. l. — ⁵ R. Gramm. 1: 87. — ⁶ R. Gramm. 1: 91. — ⁷ R. Gramm. 2: 620. — ⁸ Szinnyi József: Révai magyar-ugor nyelvhasonlítása. NyKözl. 15. k. E munka alapvető Révai nyelvhasonlításának megismeréséhez.

elemeit.¹ De a hatás, a melylyel különösen az utóbbi volt rá, nem veszi el Révaink önálló ítélőképességét. Az ikes igékről szólván, nem csodálkozik apró grammatikusok tévedésein. De mikor azt látja, hogy Gyarmathy Sámuel is, ez a »Linguae Hungaricae Magister« is inog és »tévedez« e dologban, akkor »stupeo equidem, totusque cohorresco, et iure indignor.«²

A debreczeni grammatika nagy tévedéseit éles szeme észre veszi. »In tenebris palpat Magna Grammatica Debretzinensis.« De mindezeknél fontosabb Révai megítélésére az a hatás, a melynek élete egyik főproblemáját köszönhette.

Simonyi Zsigmond volt az első, a ki kellően hangsúlyozta Böjthi Antalnak Révaira tett nagy hatását.³ Révai őt »Vir doctissimus«-nak nevezi, és világosan meg is mondja,⁴ hogy »insignis est in in his Antonius Böjthius«, hiszen az ikes igék fanatikus védelmét ő tőle vette át. És a becsületes Révainál, kit a sors szenvedni és hálálkodni nagyon megtanított, a meleg dicséret mindig a hála forrásaiból fakadt.

Mint Grimm és mint mindenki, Révai is sokat tanult kortársaitól. Beregszászi Pálon kívül, kivel barátságos levelezésben állott,⁵ különösen ketten hatottak rá; az egyik a támadónak sokszor keserű, de sokszor hasznos kifakadásaival, a másik a jóakaratú támogató jóleső dicséreteivel.

Verseghy Ferenczcel vívott erős kifejezésekkel telt vitája, bár ellenfeléről a legnagyobb megvetéssel szól mindig — hitvitái hang vonul végig a tollharczon,⁶ »Franciscus Versegius, Musicus, Poeta, Historicus, Philosophus et quocunque nomine alio ipse, a suis admiratoribus vocari optat...«⁷ gondolkodóba ejthette a népnyelv nagy megvetésében.

Verseghy megítélésében Kazinczy is támogatta. 1806. aug. 5-én írt levelében még lesújtóbb hangon nyilatkozik a széphalmi író-fejedelem Verseghyről, eme »megromlott fejű« grammatikusról. De annál nagyobb dicsérettel halmozza el Révait. És bár inti az

¹ Vö. még e dolgozat IV. fejezetével. — ² R. Gramm. 2:966. Vö. még R. Gramm. 2:931. l., a hol ezt mondja Gyarmathyról: »Deficit virum diligentem necessaria, in his perspicacia, et iustus rigor. Non discernit consuetudinem vitiosam a recta . . .« — ³ A nagy Beöthy-irodalomtörténetben 1:674., 676. — ⁴ R. Gramm. 2:1047. és 1050. — ⁵ Vö. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában 2225 Quart Lat. al. levő kézirat-csomóban Beregszászinak 1803. decz. 14-én Révaihoz intézett levelét. — ⁶ R. Gramm. 2:977—1056.

⁷ R. Gramm. 2:978.

»alacsonyyságoctól«, harczra bűzdítja továbbra is. »Te azonban láss ügyed, védelméhez' s tedd, a' mit a' nemes harczoló; csak birtokát, csak az ártatlanságot, igazságot védi, 's megkiméli az embert az ellenségben is. Élj szerencsésen! Dicsőíttessék meg küszdésedben is a' Haza, a' Virtus és az Igazság!«¹

A dicséret, a melylyel a kor legnagyobb magyar írója Révainkat megilleti, jogos és helyes volt. Láttuk, hogy Révai elődeitől csak részleteket tanulhatott, ámbár ezekben aztán sokszor feltűnő konzervatív hajlama. Így jól tudja, hogy a régi magyar nyelvtanok ama rendszere, a mely a magyar szóragozást casusokra bontva tárgyalta a latin minta szerint, tarthatatlan. »Nam terminationes nostrae, qui casibus Latinis respondere videntur, penitus spectatae, praeter nominativum, non sunt revera casus huiusmodi; sed voces, etiam separatim sumtae, significantes, pleraeque postpositionum valore, quae casus Latino reddunt per circumscriptionem.«² Tökéletesebben ma sem lehetne a magyar szóalakoknak a latin esetekhez való viszonyát kimondani. És mégse tud megszabadulni a kaptától s a magyar szóragozást esetekre bontja szét és négy deklinációba osztja be. Tudja, hogy nyelvünkben nincs grammatikai nem, s mégis csoportosít hím, nő és semleges nemű szavakat. Egész nyelvtanának szerkezete (Introductio, Orthoepia, Prosodia, Orthographia, Etymologia és Syntaxis) a régi latin grammatikák kaptaszerű szerkezetére utal bennünket.

De éppen a nyelvnek az a történeti felfogása, a melynek első csírája a magyar irodalomban épp Révai munkáiban tükröződik, éppen ez hiányzik összes elődeiben. Váratlan és hirtelen fordulatot jelent Antiquitatesének és nyelvtanának megjelenése a nyelv történeti kutatásának épp ama tudatos hangsúlyozása miatt, a melyről később lesz alkalmunk szólni. Sokkalta önállóbban jelenik meg hát Révai magyar elődeivel szemben, mint Grimm, mert ő épp azt a *wissenschaftliche Stimmung*-ot nem találhatta meg a hazai irodalomban. De szárnyaló lelke nem maradt meg hazája keretein belül, idegenektől is tanult s nekünk kötelességünk őt összes útjaiban követnünk.

*

A 19. század elején valóságos Adelung-láz volt a magyar irodalomban. *Nyelvész* és *Adelung* azonos fogalmakká váltak és ha Kazinczy Verseghyről azt akarja mondani, hogy őt meg nem

¹ Nemz. Múz. 2225. kéziratcsomóban, Kazinczy Révaihoz 1806. aug. 5-én. — ² R. Gramm. I. 203.

illető polczra kapaszkodott, ezt így fejezi ki:¹ »... 1803-ban haza jött, eltelve azon gondolattal, hogy Adelunggá teszi magát köztünk.« — Soha talán olyan éles ellentét tudósok között nem volt, mint Révai és Verseggy közt, és Verseggy Proludiumját »ad Systema Adelungianum« írta, amaz Adelung után, kinek Révai feltétlen híve volt.² S még 1830-ban is, mikor Guzmics igen nagyot akar mondani Révairól, Adelunghoz hasonlítja: »Révait mint philologust Nagynak fogja a késő nemzedék is nevezni, s ha méltán dicsekszik a német Adelungjával, a magyar nem kevésbé lehet büszke Révaiával.«³

Adelung különösen három munkájával volt nagy hatással korára és Révaira.⁴

1. Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen. Von Joh. Christoph Adelung. Leipzig, 1782. Két kötet.

2. Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuchs der hochdeutschen Mundart, mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen. Leipzig, 1774.

3. Über den Ursprung der Sprache und den Bau der Wörter, besonders der Deutschen. Ein Versuch. Leipzig, 1781.; és: Über die Geschichte der Deutschen Sprache, über deutsche Mundarten und Deutsche Sprachlehre. Leipzig, 1781.⁵

Ezeket kívül különösen Révaira volt nagy hatással Adelungnak a német stílusról írt munkája,⁶ a melyet Révai részint átdolgozott, részint lefordított.⁷

Adelung nyelvtanának, még az Elab. Gramm.-kötetek külső formájához is hasonló két kötete Révainak nyelvtanára volt hatással,⁸ valamint a 3. al. munkák is. A szótár hatása Révainak csak terveiben nyilvánulhatott.

Révai, a hol csak teheti, koronatanunak használja Adelungot vitáiban.⁸ Utána megy néha még hibáiban is. Aláírja és

¹ Pályám emlékezete. Abafi kiadása 331. — ² Vö. R. Gramm. 2. 1051. — ³ Guzmics Izidor: Révai pályája. Tudományos gyűjtemény 1830. II. k. — ⁴ Vö. Bánóczi eredményeivel 283. — ⁵ E két munka rendszerint egybekötve fordul elő, együtt is idézik. Én is ilyen példányt használtam a lipcei Germanistisches Institutban. Ugyanez a felfogás a nyelvről és tanításáról, ugyanígy van kifejtve a Lehrgebäude-ben. (1:3—118.) — ⁶ Über den deutschen Styl (1785.). — ⁷ A »Magyar Deákság«-ban. Kézirat a Magyar Nemzeti Múzeumban. Két kötet. — ⁸ Adelungnál, a második kötetben a mondatban is le van tárgyalva. De az ennek megfelelő rész Révainál a Verseggy ellen írt ikes ige-polémia. S viszont egy ily hosszú polémia van Adelungnál is, csakhogy elől. (19.—60.). — ⁹ Vö. pl. R. Gramm. 2.: 943. 1031.

idézi tőle pl. ezt a nevetséges mondatot, melynek második, tart-
hatatlan fele az első, a helyeset, meghazudtolja: »Veneratur
linguae usum in singulis eius partibus: sed eum non commiscet
cum linguae vitiis, utut ista communia sint.«¹ A hatás gyakran
egész nyelvtani szerkezetek átvételében nyilvánul. A nyelvtanban
Révai szerint² »generales leges quatuor sunt: *consuetudo, ana-*
logia, etymologia et euphonia.« Adelung szerint³ »Gesetzgebende
Theile in der Sprache: 1. *der Sprachgebrauch*, 2. *die Analogie*
oder Sprachähnlichkeit, 3. *Etymologie*, und ... es gibt auch
Fälle, wo alle diese drey Entscheidungsgründe schweigen, und
alsdann nun in einer ausgebildeten Schriftsprache allerdings der
Wohllaut in Betrachtung gezogen wird.«

Nem lehet feladatunk megállapítani, hogy e nyelvtani szem-
pontok mily viszonyban vannak a régi grammatika megkövese-
dett s e korban különösen elterjedt rendszerével. Tárgyunk szem-
pontjából csak ezt a nagy egyezést óhajtjuk kimutatni.

Nem egyszer észreveszszük azt is, hogy részletkérdésekben
Adelungnak hozzánk közelebb eső felfogását Révai nem fogadja
el s így a jó forrás elmellőzésének hibájába esik. Mily szépen
fejti ki pl. Adelung után, hogy az írónak nincs joga zsarnok
módra belekontárkodni a nyelv belső fejlődésébe. »Grammati-
cus non est legislator nationis, sed collector tantum legum ab ea
factarum.« (Adelungnál:⁴ »Der Sprachlehrer ist nicht Gesetz-
geber der Nation, sondern nur der Sammler und Herausgeber
der von ihr gemachten Gesetze, ihr Sprecher und der Dolmetscher
ihrer Gesinnungen.«) De ezt Révai ama lapokon teszi, a melye-
ken az ikes igékért harczol.

Adelung a prozódiaival másfél lapon⁵ végez, mert szerinte⁶
a dolog így van: »Gemeiniglich rechnet man auch die Prosodie
mit zur Sprachkunst, vermuthlich nur bloss, weil sie in den
Lateinischen Sprachlehren mit dahingezogen worden«; Révainál
ez még önálló és fontos fejezet.⁷ S Révai héber hasonlításával
szemben Adelung már szabad volt a középkori grammatika e
naiv maradványától.⁸

¹ R. Gramm. 2:944. — ² R. Gramm. 1:23. és Propositiones ex lin-
gua Hungarica 1. — ³ Lehrgeb. 1:109. — ⁴ Lehrgeb. 1:113. és vö. R.
Gramm. 2:942: »Non ipsi scriptores crearunt hanc linguam«, és ezenkívül
2:944. — ⁵ Lehrgeb. 1:265—266. — ⁶ Lehrgeb. 1:117. — ⁷ R. Gramm.
1:147. — ⁸ Lehrgeb. 1:10.

Révainak Adelunghoz való viszonyát Révai nem egészen találóan döntötte el. Nyelvtana második kötetéhez van csatolva egy pótlékfejezet: *Additamentum ex Joanne Christophoro Adelungo*. Révai itt Adelungnak a nyelv eredetéről írt, már említett munkáját ismerteti »ut completeret postremam philyrum, cuius pagellae aliquot vacuae debuissent manere«. Adelungot itt is »Philologus omnium Maximus«-nak nevezi. Az 1060. lapon így folytatja: »Sic locutus est Magnus Adelungus. Ego vero, antequam Adelungum legissem, illa tantum facula, quam mihi accendit orientalium linguarum studium, et facta cum his, nostrae et septentrionalium comparatio, sponte mea perueni ad hanc rationem naturae ductum secutus: sumque postea in proposito meo tanto magis confirmatus Viri tam Rari sententia, adeo cum meis principiis conspirante...«

Ez még Adelungnak részleges hatására sem állhat meg. Mint magyar elődeitől, Adelungtól is tanult Révai sokat, különösen a mi a nyelvtan részleteire vonatkozik. Sőt határozottan többet tanult Révai Adelungtól, mint eddigi tudásunk szerint felfoghattuk. Adelung gyűjtött anyagának terjedelme, világos előadása, áttekinthető beosztása, egyáltalán munkálkodásának egész iránya lerí Révai könyveiről. Révainak az igeragozás volt főkérdése, s tudjuk, hogy Adelung éppen csak e téren alkotott maradót.¹

De ha a nyelvnek történeti tanulmányát Adelungtól Révaink nem tanulhatta is, tanulhatott egyebet. Adelungnál jelenik meg először annak az elvnek a hangsúlyozása, a mely bizonyos nyelvtörténeti felfogást tesz már a nyelvtan alapjává. E felfogás még nem valóban történeti felfogás, csak szükséges voltának hangoztatása s épen ez az, a mit Révai Adelungtól tanult. Ez már hangoztatja, hogy: »Eine gründliche Sprachlehre ist gewisser Massen eine pragmatische Geschichte der Sprache; soll sie eine wahre Geschichte und kein Roman seyn, so muss sie die Sachen nicht so vortragen, wie sie seyn könnten, oder seyn sollten, sondern wie sie wirklich sind.«² Ebből is többet tanulhatott volna Révaink, mint a mennyit tanult. Pedig ezt is átvette, csaknem szószzerint. Az ikes igékért küzdve, így kiált fel a vita hevében:³ »Linguae status est utique *factum verum*; hoc autem sic est omnino pro-

¹ Paul Grundriss³ 1: 53. — ² Lehrgeb. 1.: 5 és vö. még 12. 13. 1. —

³ R. Gramm. 2: 1013.

ponendum ut est in se; non vero, quale id quispiam esse fingit, turbata, et parturiente imaginatione sua.«

De Adelungnak még fogalma sincs a valóságos nyelvtörténet módszeréről. A nyelv történeti alapon való tanulmányának hangoztatása nála csak kaczerkodás az e korban oly divatos és fellendülő történettudománnyal, a mi a romantikusok régiségimádásából keletkezett. Nyelvtana leíró nyelvtan s e tekintetben tanítványa, Révai, bizonyos fokig túlszárnyalta őt, mert tőle örökölt történeti érzékét más, igazi történetírókon is erősítgette.

A volt ujságíró, Révai, igen sokat tanult Schlözer-től (1735—1809), a világirodalom első ujságírójától, kinek nevéhez a régi német történetírás megalapítása fűződik.¹ Tőle nyelvhasznításában is tanult Révai.² Csakhogy Schlözert nem szabad Révai Savigny-jának tekintenünk. A szegény piarista csak történeti, ill. világtörténeti *könyveket* olvasott és belőlük erősítgette történeti érzékét, tehát egy kedves ifjú mester buzdítása nélkül. S ha Vaternek, kinek héber, s Walchiusnak, kinek latin grammatikáját használta, nevét nem egyszer látjuk idézve könyveiben, ebből csak igen kicsi elvi hatásra szabad következtetnünk.

Látjuk tehát, hogy történeti szaktudósoknak általános hatásán kívül egyetlenegy oly forrásról beszélhetünk Révai és Grimm előtt, a mely kétségtelenül nyelvtörténeti módszerre utasít. E forrás Grimmnél is, Révainál is: Adelung. Csakhogy míg Grimm — legalább a mi a felfogást, a módszert illeti, s itt másról szó sem lehet — már első felléptével csak gúnnyal tudja Adelungot jellemezni, addig Révai e megvetett forráshoz zarándokol mindvégig. De ő utánczó sohasem volt. Ha igen sokat tanult is Adelungtól, ez alapon megindulva, valamivel helyesebb és egészen önálló útra is tudott térni. Ez úton szerzett tapasztalatainak eredménye az ő saját nyelvtörténeti felfogása. Hogy ez egyáltalán nyelvtörténetinek nevezhető-e a Grimm elméletéhez képest vagy magában is, azt — majd csak a következő fejezetek fogják eldönteni.

(Folytatjuk).

RUBINYI MÓZES.

¹ Vö. Paul Grundriss 1: 53. Raumer 286. és R. Gramm. 2: 934; ezeken kívül Allgemeine Deutsche Biographie 31. kötet 567—600, kül. 599. — ² Vö. e polg. IV. szakaszával.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

V.

A névszó-fogalom általános fejlődése. Névszó és ige. Főnév és melléknév.

A nem kifejlődése. A szám kifejlődése. A névszó esetei.*

Az egyes ember tudata is világosan mutatja, hogy a tárgy-fogalmak milyen fontosak az emberi gondolkodás fejlődésében. A tulajdonságot csak a tárggyal együtt tudjuk elképzelni, a melyhez tapad; még inkább áll ez az állapot és a folyamat fogalmairól, melyek a tárgyfogalmak egymáshoz való viszonyát és változását fejezik ki. Mind a három fogalom föltételezi tehát a tárgyfogalmak előzetes megkülönböztetését és megnevezését.

Ezek után természetesnek fogjuk találni, hogy minden nyelvben a névszó a gondolat tulajdonképeni hordozója, míg az ige háttérbe szorúl, sőt sok esetben alakilag többé-kevésbé fejletlen marad. Még a fejlődésnek aránylag magas fokán álló nyelvekben is, a milyenek pl. az ural-altaji nyelvek, az igenevek nagy száma és gyakori használata nyilván a névszó ősiségét bizonyítja. A pusztá igenév gyakran áll a jelen vagy a múlt idő harmadik személye helyett; a magyarban *mén, vagyon*; a finnben: *menevät* (=

* Wundt a 'Néplelektan' II. kötetében eltér az I. kötetben követett módszertől annyiban, hogy lehetőleg nagyobb mértékben veszi figyelembe a nem indogermán nyelvek tanúságait is, sőt rendszerét gyakran épen rájuk alapítja. Ez az eljárás — így ítélünk első pillanatra — kétségkívül helyes; mert világos, hogy a ki az emberi nyelv lélektanát vizsgálja, nem mozoghat az indogermánosság vagy a semita nyelvek szűk területén s kíváncsi, hogy ha nem is a világ összes nyelveit (hisz ez lehetetlenség), de legalább az egyes nyelvcsoportok egy-egy főképviselőjét állandóan szem előtt tartsa. Az ú. n. 'természeti' népek nyelve reá nézve épen olyan fontos, ha nem fontosabb, mint a művelt népeké. E magában véve kétségkívül helyes gondolat gyakorlati kivitele azonban sok akadályba ütközik. Kétségtelen először is, hogy a természeti népek nyelveinek is hosszú, előttünk ismeretlen története van. Így azután lépten-nyomon ki vagyunk téve annak a tévedésnek, hogy tudatlanságunkban lélektani magyarázatát adjuk olyan nyelvi jelenségnek, a mely valójában már hosszú fejlődés eredménye.

Talán még ennél is nagyobb baj, hogy azoknak a nyelveknek jó részét, melyekre W. hivatkozik, csak nagyon kevésbé megbízható följegyzések, gyűjtések alapján ismerjük. Hozzá még W. legtöbb adatát másodkézből, a céljaira természetesen igen alkalmasan berendezett Fr. Müller-féle Grundriss-ból vette. Ismertetésemben, a mennyire tölem tellett, W. példái helyett újakat adok, olyan nyelvek köréből, a hol a személyes ellenőrzés inkább volt módomban.

mene-vä-t = *men-ő-k*); a vogulban: *uri* ,tart' és ,tartó' (*jüntép uri nāj* = tű tartó nő); a szibériai kott nyelvben: *onka* ,halott' és ,meghalt' (vö. magy. *szökött*). Az igenév birtokos névmással ellátva a befejezett cselekvést jelöli; pl. a magyarban *futott-am*. A kíséző (mellékmondati) cselekvést igeneves szerkezet fejezi ki: *láttam őt jöttömben*, finn.: *lasten nukuessa voimme lukea*.

A névszók körében maradvá, a főnévnek, mint a tárgy-fogalom hordozójának eredetiségét és elsőségét világosan jelzi a hozzá legközelebb álló névszó-osztályhoz, a melléknévhez való viszonya. Kétségtelen, hogy még azokban a nyelvekben is, melyek ma pontos különbséget tesznek a főnév és a melléknév között (mint pl. az indogermán és a sémi nyelvek) eredetileg a két beszédrészt nem alaki jel, hanem a fogalomi tartalom különböztette meg. A melléknév függésének általánosan elterjedt jelzése, az egyezés és fokozás, nem minden nyelvben s nem mindenütt egyenlő mértékben fejlődött ki.

A polinéziai nyelvekben s több amerikai nyelvben a melléknév egyszerű névszótő, mely változatlanul járul a főnévhez; sőt az állítmányi melléknév cselekvést jelző szócskával ellátva igenévvé is lehet. A kottban minden primitív melléknév egyszersmind főnév is; *čal* = ,hideg' és ,hidegség'. Schiefner szerint kétségtelen, hogy mindig a főnévi jelentés az eredeti. A fejlődés második fokának tekinthetjük azt az átmeneti állapotot, midőn a névszó előtt álló melléknév változatlan, míg az értelmező főnévvel egyezik: pl. a magyarban: *jó embereknek*, de »vettem neki csizmát, pirosat«. Általában a különböző nyelvcsaládokba tartozó nyelvek összehasonlítása arra a föltevésre vezet, hogy a melléknév egyezését leginkább azok a nyelvek fejlesztették ki, melyekben a jelző követi a jelzett szót, míg az ellenkező esetben a jelző változatlan marad (pl. a finn-ugor nyelvekben). Hogy a jelző hátravetése oka-e az egyeztetés kifejlődésének, vagy okozata, nehéz volna eldönteni. Wundt is megelégszik a tény megállapításával.

Lélektani szempontból még érdekesebbek azok az esetek, midőn a ragok, melyek a tárgyfogalom módosulását jelzik, nem a főnévhez, hanem a rá következő melléknévhez járulnak. A baszk nyelvben a melléknévet rendszeren utána vetik a főnévnek, még pedig olyanformán, hogy a névelőt (helyesebben a ,névutót', mert a baszk nyelvben az artikulusz, ép úgy mint az oláhban, a főnév után következik) nem a dolognév, hanem a tulajdonságnév kapja, s ugyancsak azt is ragozzák: pl. *ur garbi-á*, tiszta víz (tkp. víz

tiszta), dat.-ban: *ur garbiari* vagyis mintegy 'víz tisztának'. Az ilyen esetekben a főnévi és a melléknévi fogalom a szemléletben olyan szoros kapcsolatban van, hogy minden módosítás, még a számjelzés is, mely természeténél fogva csak főnevet illethet meg, minden nehézség nélkül átvihető a melléknévre is.

Általában úgy látszik, hogy a nyelvfejlődés kezdő fokán az összes fogalommodosítások egyaránt vonatkozhattak a főnévre is, meg a melléknévre is, s a főnév, mint a tárgyfogalom kifejezője csak lassan hajtotta uralma alá a melléknévet. Legjobban mutatkozik ez a fokozásnál, a kiegészülés eseteiben (Suppletivwesen). Az indogermánságban Brugmann szerint ugyanazok a képzők, melyek ma a fokozást fejezik ki, eredetileg főnevekhez is járulhattak; fokozó jelentésüket nyilván csak később, a tárgy- és tulajdonságfogalmak különválása után vették föl, míg azelőtt egyes névszófajokat különböztettek meg. A kiegészülés esetei (a midőn t. i. ugyanazon fogalom fokozására különböző tövek szolgálnak pl. ἄριστος, ἀρισίων, ἄριστος) a nyelvfejlődés ama régi fokának emlékei, midőn a melléknév fokozása még nem fejlődött ki, vagy más szóval, mikor a fokbeli különbséget egyúttal minőségbelinek is érezték s így különböző tövekkel fejezték ki.*

Általában a névszónak faj- és rangbeli megkülönböztetése régen sokkal általánosabb lehetett, s a fejlődés kezdetén álló nyelv a főnevek fogalmi rokonságát valószínűleg alakilag is kifejezte. Legvilágosabban mutatja ezt a bántu nyelvcsoporthoz tartozó nyelvcsoporthoz, melyben előragok az összes főneveket kilencz vagy tíz csoportba osztják; e ragok — eredeti jelentését néhány még ma is megőrizte — eleinte nyilván az emberek, állatok, növények, szerszámok különböző csoportjait jelezték. Hasonló megkülönböztetés nyomait őrzi az indogermánságban néhány fogalmilag rokon szócsoporthoz tartozó végzete; pl. a rokonságnevek: *pater, mater, frater; vater, mutter, bruder, schwester, schwager* stb.

* Wundt szerint tulajdonképeni fokozás csak az indogermán nyelvekben van. »Den in weiter Verbreitung vorkommenden Steigerungen des Eigenschaftsbegriffes durch Wort- und Lautwiederholung fehlt die für unsere Comparison charakteristische Dreistufigkeit... Zudem bildet sie nur eine besondere Anwendung der über alle Wortformen übergreifenden Begriffssteigerung durch Reduplication...« Kétségtől áll ez bizonyos nyelvekre, de azért vannak kivételek is. Legalább részemről nem tudom átlátni, hogy mi lényeges különbség van *δίκαιος, δίκαιοτερος, δίκαιοτατος* vagy *καλός, καλίων, καλλιστος*-féle fokozás és a finn *hyvä, hyvämpi, hyvin*, vagy a baszk *ikiki, ikikigo, ikikien* fokozás között.

E tényt lélektanilag csak egyféleképpen értelmezhetjük: föl kell tennünk, hogy az a képzetkapcsolat, mely az egy fogalmi csoportba tartozó szavakat összefűzi, hangalakjukra is hat, még pedig olyan irányban, hogy a szavaknak az az eleme, mely nem az illető képzet sajátos tartalmát jeleli, alakilag is kiegyenlítődik.

Az egyes névszófajok megkülönböztetésénél, nyelvtörténeti eredményeinél fogva, sokkal fontosabb az a másik tény, hogy a kezdetleges nyelv, igen sok esetben, a névszókat rang szerint is csoportokba osztja. E rang szerinti osztályozás maradványa — a fejlettebb nyelvek egy részében — a három (néhol két) grammatikai nem megkülönböztetése. Wundt a fejlődés menetének szemléltetésére az idetartozó jelenségeket öt csoportba osztja.

I. Magasabb és alsóbb rendű lények megkülönböztetése, különösen az irokézek nyelvében. Az első osztályba tartoznak: az isten, a többi felsőbb lény és a férfiak; a másodikba: a nők, a gyermekek s az összes többi élő lények és élettelen tárgyak. Nyilvánvaló, hogy isten, a felsőbb lények stb: nem azért kerültek egy csoportba, mintha az irokézek őket hímneműeknek, míg velük szemben a nőket, gyermekeket, tárgyakat nőneműeknek fognák föl, hanem azért, mert az első csoportbelieket magasabb rendűeknek, a második csoportbelieket alacsonyabb rendűeknek tartják.

II. Emberi lények (a nők is) és tárgyak az afrikai fulbe törzs nyelvében.

III. Élők és élettelenek megkülönböztetése. A dakoták nyelvében e két osztályt csak az különbözteti meg, hogy az élő lények többes számát rag jelzi, az élettelen tárgyakét nem. Minden esetre hasonló különbségtétel maradványa a mandsuban az, hogy némely többes jel csak élő lényt jelölő szóhoz járulhat.

IV. A férfi és nő megkülönböztetése s e megkülönböztetés átvitele a többi tárgyfogalomra (a semita és hamita nyelvekben).

V. A három nem megkülönböztetése az indogermánságban s kissé módosult alakban a hottentott nyelvekben.

Ez öt csoport összeállítása világosan mutatja, hogy a három nem kifejlődését nem annyira a természetes nemeknek a tárgyakra * való félig-meddig költői átvitele, mint inkább rangbeli megkülönböztetés előzi meg és magyarázza. A fejlődés menetét már most úgy képzelhetjük el, hogy eleinte azonos rangcsoportba tartozó fogalmakat jelölő szavak alakilag is egymáshoz idomultak, vagy a

* Vö. Grimm J. Deutsche Grammatik.

képzettársulás, a mely ebben az esetben a szavak alaprészből indult ki, hatott a közös nemi végzet kifejlődésére. E tartalmi képzetkapcsolatokhoz azonban már korán alaki képzetkapcsolatok is járultak, a melyek megfordítva a szóvégzetből indultak ki a névelőre, a mutató és vonatkozó névmásra, és a főnévtől függő melléknév végzetére hatnak.

Természetesen a különböző területeken vagy különböző korokban a képzetkapcsolatok más-más irányt vehettek föl s így az ingadozások nem voltak kikerülhetők, A hangváltozások is gyakran gyengítették e képzetkapcsolatokat, úgy hogy végre úgy tűnt föl a dolog, mintha a pusztá véletlen vagy a szokás döntene a szavak nemére nézve.

Az egyes és többes (néhol kettős) szám megkülönböztetése egyidejű a számfogalmak fejlődésével. De a míg a számlálás szűkebb keretek között mozog, addig az egység és többség szembeállításával sokkal határozatlanabb, s így a többes szám nyelvi kifejezése is gazdagabb és változatosabb lehet.

Ha a különböző kifejezőmódokat fejlődésük szerint akarjuk sorrendbe állítani, azokból az esetekből kell kiindulnunk, midőn a két szám nyelvbeli megkülönböztetése egyáltalában nem, vagy csak részben fejlődött ki. Az előbbire alig találunk biztos példát, az utóbbira annál többet.

Igen sok nyelvben a tárgyszó, akár egy, akár több tárgyat értenek rajta, változatlan marad, s csak a magasabb rendű lények nevei kapnak többes jelt. Így van ez az ural-altaji nyelvek közül pl. a mandsuban; bizonyos többes jelek csak élő lényt jelölő szóhoz járulhatnak. E jelenség magyarázata nyilván az, hogy a kezdetleges képzelet a többséget nem sok egyes tárgy összegének, hanem összefoglaló egésznek fogja föl; ugyanaz a szó tehát egyként jelölheti az egyes tárgyat meg a hasonló tárgyak egész csoportját is. Természetes, hogy ez leginkább alacsonyabb rangcsoportba tartozó szavaknál, különösen tárgyak neveinél fog megtörténni. E föltevés helyességét bizonyítják azok a nyelvek, a melyekben a rendesen csoportosan jelentkező tárgyaknak, pl. a páros testrészeknek szavai magukban rendszerint többes jelentésűek pl. a magyarban: *kéz, szem, fül, láb*; az egyes számot külön szóval kell megjelölni: *félkéz, félszem, félfül, félláb*.*

* Az összefoglaló fölfogásnak érdekes példáját említi Böhtlingk jakut grammatikájában. (340. l.) Közlője Uvarovszki, a testrészek és öltözetdarabok neveit mindig egyes számban használta, ha egy emberről volt szó; többes

A számjelzésnek legegyszerűbb módja kétségtől az, midőn a névszó egyes, kettes, hármas számát a hozzá függesztett határozott számnevek. 1, 2, 3 fejezik ki.* Sokkal gyakoribb, bár lényegében az előbbivel azonos jelenség, hogy a többes számot a névszóhoz járuló határozatlan számnév, vagy általános jelentésű gyűjtőnév jelzi. Pl. a japáni nyelvben *ban-koku* az összes országok (ban = 10000): ugyanígy a mandsuban egész sereg gyűjtőnévvel (*sei, urse, tome, tumen* stb.) jelzik a tárgyszavak többesét.

A többes jelek második csoportját a hangutánzó jelek teszik: vagy hangismétlés, vagy hangnyújtás.

A hangismétlés vagy az első szótagra szorítkozik (pl. *teodi* 'ember' többes sz. *teteodi* (a szonor nyelvben, Amerika) vagy az egész szó hangtestére kiterjed, mint pl. a mandsuban, a csukcsban és a japáni nyelvben. A csukcsban: *lin* 'szív', több. *lin-lin*; a korjakban: *muien* 'szunyog', több. *muien-muien*; a japánban: *kuni* 'ország', több. *kuni-guni*; *toki* 'idő', több. *toki-doki*.

A hangnyújtás magában ritkán fordul elő, hanem leginkább ragokkal vagy hangismétléssel párosulva, pl. a mexikói nyelvben: *teotl* 'isten'; *teteo* 'istenek'.

A többes szám megjelölésének harmadik és utolsó módja, a midőn elvont jelentésű értelemmódosító elemek járulnak a névszó tőhöz, leginkább fejlettebb nyelvekben fordul elő.

Az első csoport jelei (számnevek, gyűjtő főnevek) első sorban az érzékekre hatnak; a második csoportban (hangnyújtás, ismétlés) nyilván az érzelmi mozzanat érvényesül. Az értelemmódosító jelek végre tisztán fogalmi természetűek; a többség fogalmával, a melyet jelölnek, sem érzéki, sem érzelmi kapocs nem fűzi őket össze. Az egyes és a többes szám jelét akár föl is cserélhetnők: legfőllebb nyelvszokásunk tiltakoznék ellene. Természetesen ez csak viszonylag újabb fejlődés eredménye lehet; az értelemmódosító elemek is valószínűleg szintén az első és a második csoport jeleire vezethetők vissza s elvont jelentésüket csak később vették föl.

Midőn a névszók körében a tárgynevet megkülönböztettük a tulajdonságnévtől, midőn megállapítottuk a névszók fajait, neveit és számait, mindig a névszófogalmat magát határoztuk meg közelebbről. Hogy a névszó a mondat egészében milyen szerepet játszik, csak másodsorban érdekelt. Épen ellenkezőleg áll a dolog az

számot csak akkor használt, ha több emberről beszélt (tehát mintegy: X csizmája; X és Y csizmái).

* Állítólag nincs más számképzés egy ausztráliai törzs nyelvében.

esetekkel. Az esetek közvetlenül attól a viszonytól függenek, a melyben az egyes képzet az egész gondolattal van.

Természetesen az esetek megkülönböztetése épen úgy, mint a nemé vagy a számé, hosszú fejlődés eredménye. Igaz, hogy ma már nincs olyan nyelv, a mely e fejlődés kezdő pontján állva az egyes eseteket egyáltalában ne különböztetné meg. Annyi azonban kétségtelen, hogy a gondolkodás kezdő fokának megfelelő nyelvekben az esetek is tökéletlenebbül fejlődtek ki, s rendszerint nem a névszón magán jutnak kifejezésre.

Ha az egyes nyelvcsoportokat, az esetrendszer fejlettségét véve zsinórmértékül, sorrendbe állítjuk, szembetűnő, hogy a fejlődés menete két szakaszra oszlik: az esetrendszer fejlődését és gazdagodását hanyatlás és szegényedés váltja föl.

Az első csoportba azok a nyelvek tartoznak, a melyekben az esetképzésnek csak gyér nyomai vannak. Ide tartozik az afrikai nyelvek egy része, és az új-guineai pápuák nyelve. Ezekben a nyelvekben nem az eszköz hiányzik a mi eseteinknek megfelelő viszonyok kifejezésére, hanem azok a szócskák, a melyek ezt a tisztet teljesítik, épen úgy járulhatnak a névszóhoz, mint az igéhez, s hangalakra és jelentésre nézve is még önálló szavaknak tekinthetők.

A második csoportba tartozó nyelveket az esetrendszer rendkívüli fejlettsége és gazdagsága jellemzi. Az önálló szavakból esetragok lettek, a melyek a fogalmaknak egész sereg konkrét viszonyát kifejezik. Jellemző, hogy e ragok nagyrészt szemléleti, térbeli, időbeli viszonyokat jeleznek (inessivus, elativus stb.), míg az elvont esetek (nominativus, accusativus stb.) a fejlődésben nem igen vesznek részt. E csoportba tartoznak többek között az uraltaji és a kaukázusi nyelvek. A finnben pl. rendszeren 15 esetet különböztetünk meg; állítólag van olyan kaukázusi nyelv, a melyben az esetek száma a százat megközelíti.

A harmadik csoportba végre azok a nyelvek tartoznak, a melyekben az esetképzés ismét csak a fogalmak legegyszerűbb viszonyaira szorítkozik (nominativus, genitivus, accusativus, dativus...); a szemléleti viszonyokat (inessivus, adessivus, comitativus stb. stb.) külön e célra szolgáló viszonyzócskák »praepositiok« fejezik ki. A nyelvtörténelem amellet tanuskodik, hogy e nyelvekben az esetképzés szegénysége nem eredeti állapot; az indogermán nyelvek eredetileg nemcsak az elvont eseteket, hanem az instrumentalist, locativust és socialist is magán a szótőn jelölték meg. Az egyes indogermán nyelvekben azonban ez esetek jelei

vagy összeestek a többi esetek jeleivel, vagy teljesen elvesztek és tisztüket viszonzyszók vették át.

Wundt kiemeli, hogy e csoportok megkülönböztetése nem jelenti azt, hogy minden nyelvnek át kell haladnia a fejlődés e három állomásán. A klasszikus kinaiban nincsenek szorosan vett esetalakok; a gazdag esetrendszerű nyelvek közül a finn, magyar, török a fogalmi fejlettségnek aránylag igen magas fokára jutott; a sémi nyelvekben végre semmi nyoma annak, hogy valaha az elvont eseteken kívül egyéb eseteket is megkülönböztettek volna. E tények arra a meggyőződésre vezetnek bennünket, hogy ha egy nyelv a fejlődés első állomását (midőn az egyes eseteknek nincsenek külső alaki jelek) elhagyta, a harmadikhoz épen úgy eljuthat közvetlenül, mint a második állomáson keresztül.

Az esetek szokásos osztályozása helyett Wundt új fölosztást állít föl, a mely lényegében a régivel (grammatikai és helyi esetek) megegyezik, csak a megokolás új. Tagadhatatlan azonban, hogy Wundt osztályozása, bár rendkívül tetszetős, csak részben egyezik meg a nyelvi tényekkel.

Utal arra, hogy az esetek egy részét maga a névszótó, a vonatkozás tartalmát közelebbről meghatározó ragok, praepositioik vagy névutók nélkül is, teljesen kifejezheti, a többi esetnél ellenben a meghatározó elemek, a melyek a fogalmak viszonyára jellemző képzetet tartalmazzák, sohasem hiányozhatnak. Az első fajtát Wundttal a belső meghatározás, második fajtáját a külső meghatározás eseteinek nevezhetjük. A nominativus, genitivus, accusativus és a dativus (a »távolabbi tárgy« esete) a belső meghatározás esetei. A nominativus, accusativus és dativus nem szorúlnak külső, alaki jelekre; mind a hárman az ige körül csoportosulnak s különböző értéküket a szórend teljesen kifejezheti (pl. *that man gave your brother a book; la mère aime son enfant*). A genitivus mindig egy másik névszóhoz tartozik, s mivel jelzői jelentése a fogalmakból magukból is kiviláglik, szintén nem szorul esetjelre.

Egészen másképen áll a dolog a többi esettel, a külső meghatározás eseteivel. Közös jellemző sajátosságuk, hogy a fogalmak sokféle szemléleti viszonyát külön vonatkoztató elemekkel fejezik ki (-*ban*-, -*ba*-, -*ból*-, -*ra*-, -*n* stb.); ha ezek elmaradnak (erre különben csak kevés példa van), a gondolat kifejezése tökéletlenné válik.

Sokkal fontosabb különbség, hogy a belső meghatározás eseteinek száma állandó; négy esetnél több egy nyelvben sem

fejlődött, de viszont négynél kevesebb is csak kevésben. Ezzel szemben a külső meghatározás eseteinek száma határtalan. A hely, az idő, sőt még a föltétel viszonya is igen sokféle lehet.

E két jellemző sajátság egyenes következménye annak, hogy a külső meghatározás esetei nem a fogalmak mondatbeli szerepét jelölik; az ilyen esetekben a szórend nem elégséges a fogalmak viszonyának jelzésére s mivel ez a külső viszony igen sokféle lehet, pontos meghatározásához külön elemekre van szükségünk.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A FELSŐ ÖRVIDÉK NÉPE ÉS NYELVE.

I.

A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottsága 1900-ban (a Magyar Nyelvőr szerkesztőségének hozzájárulásával) kiküldötte Rubinyi Mózeszt a moldvai csángók szókincsének összegyűjtésére. 1901-ben ugyancsak őt újra kiküldték a csángókhoz, Komjáthy Sándort pedig Abaujba, hogy e kevésbé ismert nyelvjárások tájszavaival gyarapítsák a Magyar Tájszótár pótló kötetét. E megbízásoknak oly kedvező volt az eredményük, hogy 1902-ben ismét megbíztak hét fiatal nyelvészt, hogy a nyári hónapok alatt tanulmányozzák különféle vidékeken a magyar népnyelvet.* Mivel pedig a népnyelv tanulmánya csak egy része annak a nálunk még kevésbé művelt tudománynak, a melyet az angol *folklore*-nak nevez: a vállalkozó ifjaknak Balassa József és Vikár Béla egy kis tanfolyamot is tartott arról, miként kell a népnyelvvel együtt a népléleknek egyéb nyilvánulásait is tanulmányozni: a népnek költészetét, meséit, mondókáit, babonáit, házi szokásait, viseletét, építkezését stb. A kisedekörű mozgalom szerény kezdet a magyar néplélektan tudományos művelésére. Odáig azonban még hosszú az út. Ismernünk kellene a módszereket, egyöntetű, rendszeresen szervezett eljárást megállapítanunk, olyan társaságot alapítanunk, mely hivatásszerűen védelmébe venné, gyűjtené, rendezné a magyarság tájnyelveit, meséit, dalait, hagyományait, a népléleknek összes veszendő kincseit.

Hogy veszendők, mégpedig gyorsan veszendők ezek a kincsek, akárki tudhatja, a ki csak 10—20 éve is forog a nép között s szemléli azt a rendkívüli átalakulást, melyen a magyar népnek egész gondolkodása módja, világnézete keresztülmegy. De már eleve is elgondolhatja akárki, hogy a mostani alakulás nem fogható a többi évszázad lassú fejlődéséhez. A magyar nép szinte csak egy emberöltő alatt egyszerre ismeri meg az újságot,

* Négyen aztán karácsonykor is megismételtük a tanulmányutat, a Tanárképző Intézet támogatásával.

az ismeretterjesztő iratokat, soha nem hallott új intézményeket, új mértékeket, közjegyzőt, váltót, kötelező katonai szolgálatot, biztosításokat, anyakönyvest stb. A hol még ezelőtt húsz esztendővel a gabonát legnagyobb részét kézi erővel csépték el, manapság az összes gabonatermést rövid idő alatt elcsépli két-három gép. S a nép már nem lát csodát abban az egyszerű drótban, mely hatvan lőerejű munkát szállít idétlen nagy távolságból az ő szérűjébe, sem azon nem ütközik meg, hogy ágyúkkal igyekeznek a jégfelhők ellen, melyeket ő azelőtt harangszóval szeretett volna eloszlatni. Nem. Ő azelőtt a világot csak az idegenből megtért obsitosok elbeszéléseiből ismerte; még húsz évvel ezelőtt is kielégítette szellemi szükségletét az a két darab Hírmondó, mely hetenkint jött meg Budapestről négy lapnyi terjedelemmel. Manapság ugyanez a vasmegyei község, mely legfeljebb harmadfélezernyi lakosságú, elfogyaszt naponként 30—40 db Friss Újságot, hordat ugyanannyi hetilapot, sőt — a föld népéről beszélek, nem is mesteremberekről! — egypár napilapot, van könyvtáruk, persze rémregényük is egy csomó stb. Semmi csodálni való sincs hát abban, hogy a fonóesték, melyek egypár évtized előtt nagyban divatoztak, manapság csak az öregebbek elbeszéléseiből ismeretesek, hogy a tollfosztók kimúlóban vannak, hogy a balázsjárások, szentiváni tüzek, az elpusztíthatatlannak látszó babonák, sőt a lakodalmi szokások is ma már nevetséges ostobaságok az előtt a nép előtt, mely sokféle úton-módon érintkezésbe jutott az értelmiséggel, megismerte a világot a maga falujától egész Amerikáig s részint nyomorúságból, részint úrhatalmaságból siet a vasútra, gyárba, városokba. Az összes évszázados hagyományok pedig pusztulnak, a népköltésnek régi termékei egy nemzedékkel feledésbe mennek, újabb termékei úgyszólván kizárólag a szerelmi- és katonanótákra szorítkoznak, maga a népnyelv pedig, a nép szellemi tartalmának ez a legfőbb letéteményese, gyorsan elveszti eredetiségét, zamatját, képletes kifejezéseit, tájszavait. Pedig, hogy ne szóljunk sok-sok pótlásra szoruló népköltési gyűjteményeinkről, a magyar osztályban aránylag nagyon is hiányos néprajzi múzeumunkról, meg a többről, — maga a tájnyelvi anyag sincs sem összegyűjtve, sem kellőleg rendezve, feldolgozva. Még az összegyűjtött anyag sem egészen hiteles, bizonyosság rá a Magyar Tájszótárnak s Balassa könyvének (A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése) szinte lapról-lapra ismétlődő megjegyzése az adatok elégtelenségéről vagy megbízhatatlanságáról. Más nemzetek, a mennyire csak engedik a tudományos segítőeszközök, apróig összegyűjtik, rendezik, részletes térképeken szemléltetik tájnyelvi viszonyaikat. Náluk a nyelvjárástan tudomány, nálunk meg eddigelé jobbára csak műkedvelő foglalkozás volt, sorsát inkább a véletlen intézte. A mely vidékre véletlenül került egy-egy tanító, jegyző, lelkész vagy más művelt ember, kit a nép nyelve érdekel, onnan vannak adataink; ez egészen a véletlen dolga. Amellett lehetnek tisztára ismeretlen nyelvterületeink, a

mint vannak is, lehetnek esetleg egészen ismeretlen tájszólások, nyelvtani alakok stb., a melyekről a magyar nyelvjárástan nem tud. A mint hogy ezek is vannak nagy számmal.

Mikor a vett útmutatások nyomán elindultam Vas megyébe, hogy a magyar nyelvterület nyugati határszélén vizsgálódjam s esetleg részletesebb tájnyelvi térkép szerkesztését megkísérltem: akadtam magyar területre, a többi magyarságtól tán 7—800 esztendeje elszigetelt nyelvterületre, melyről a magyar nyelvjárástan — rendkívül különös nyelvtani alakjai mellett is — annyira nem tud, hogy egyetlen vázlatos tájnyelvi térképünkön, melyet az addig egybegyűlt adatok alapján Balassa szerkesztett, idegen nyelvterület gyanánt van jelezve; akadtam remek népballadák veszendő maradványaira, cserépkorsón virágok közé rajzolt csodaszarvasra s egyebekre. S mikor erre a szűz területre léptem s ott kutattam, arra gondoltam, hogy mégis csak jó volna, ha volna egy magyar népnyelvi (folklore) társaság, mely hivatásszerűen a magyar nép lélektanával s ennek nyilvánulásai-val foglalkoznék, de nem úgy, hogy szétválaszsa az összetartozó dolgokat néprajzra, népköltésre, népnyelvre, hanem épen ellenkezőleg úgy, hogy ezeket, mint egyazon körbe vágó elemeket, természetes összefüggésükben együtt gyűjtse, rendezze, ismertesse, a magyar típust minden oldalról megvilágítsa, múltját és jelenét a késő utókor számára megőrizze. Ez pedig nem merőben tudományos, hanem egyszersmind nemzeti érdek is volna.

II. A Felső Örvidék népe.

Vas megyének északnyugati részében, az alsó-ausztriai és stájer határszélek összeszőgellésénél, a Pinka völgyében, van egy csoportban mintegy ötödfélezernyi magyarság, szinte ősrégi idők óta elszigetelve a többi magyarságtól: Felsőőr (Felső-Eőr), Alsóőr, Órisziget, továbbá Jobbágyi községnek északi kisebb része, az ú. n. Kisjobbágyi. Van Vas megyében egy másik Órség, mely tovább délen a zalai határ mellett, Óriszentpéter körül terül el. Az utóbbinak közhasználatú neve Órség, az előbbit, mely magyar nyelvterületként eleddig csak a népszámlálási statisztikából ismeretes,* földrajzi helyzetéről s főhelyéről, Felsőőrről elnevezhetjük Felső Örvidéknek.

A Felső Örvidék és Órség népét — ezt igen régi, Róbert Károly idejéből való s még sokkal régibb időkre utaló szabadelom- és kiváltságlevelekből megállapíthatni — azért telepítették ide, hogy a nyugatról minduntalan veszélyeztetett személyi- és vagyonbiztonságot megvédelmezzék. A Corpus juris Hung. az Index Rerum et Personarum-ban azt mondja: »*Ewrii*: vocabantur centuriones et decuriones, qui furibus attendebant. Vide S. Ladislai Libr. II. Cap. 17.« Egy régi jegyzetből pedig, melyet Pulay

* Egyetlenegy közlemény e nyelvterületről Luka Józsefé Nyr. 14:518.

József alsóőri esperes-plébános, szíveskedett, előmutatni, ezt olvasuk: »*Eurii* ex Ungarico *Őrök* sive *Órek* idest custodes aut insidiatores; inde *Őrség*; districtus custodum ad confinia Styriae. Veteres scribebant loco *Őrök* *Ewrek*, inde *Eurii* idest *Őrii*. Lásd Corpus Juris Hung. Tom. I. pag. 140.« L. még a NySz. *őr* alatti idézeteit a 11.—14. századból.

Az *őrök* rendes szolgálatot teljesítettek; az egész határszél bizonyos távolságokban *őrhelyekkel* volt megrakva s ott állandóan *őrködtek*: »ne equos vel boves ultra fines hujus patriae sine licentia Regis venderent vel emerent« stb. Az északi és déli fő-*őrhelyek* között közös hely, mintegy a határjáró *őrök* találkozó helye volt Németújvár. — Magasabb, dombos helyek, *dülőnevek* most is vannak még *bërda*, *bërdó*, *borda* és *várda* néven; ez elnevezések állítólag az érkező idegenekhez intézett szokásos *wer da?* kiáltásból erednek.*

A helybeli értelmiség azt tartja, hogy a Felső Őrvidék népe *székely* eredetű. Annyi bizonyos, hogy egyes jellemvonásaik meglepően egyeznek a *székelyekéivel* s szembeeszköleg elütnek a legközelebb eső többi *magyarságtól*. — Némely tájnyelvi sajátosságuk is a *székely rokonság* mellett bizonyítana. Ilyenek pl. egyes tájszók, ilyen az éneklő hangsúly, mely, különösen az *igën* és *nëm* feleletekben, általában még az értelmiségnél is tapasztalható. *Székely módra* s az összes Dunántúltól eltérőleg mondják az alsó-*őriek*: *ápám*, *őregányám*, *pajtás* stb.; ez éppen csak maguknál az alsó-*őrieknél* alig lehet idegen hatás eredménye. Mint a *székelyeknél*, úgy a Felső Őrvidéken is a családnevek legnagyobb része keresztnév: Adrán (Adorján), Gaál, Bedenék (közölük származott el Benedek tábornagyról is), Benkó, Miklós, Mór, Orbán, Paál, György, Kelemén, Pongorác, Fülöp, Farkas, Imre, Imrék stb.; legtöbbje egész kiterjedt nemzetséget jelez.

A Felső Őrvidék s az Őrség nyelve nem azonos; közös vonásaik jobbra általános dunántúli sajátosságok. Az Őrségben nincsenek kettőshangzók, a Felső Őrvidéken vannak, s ugyanitt vannak olyan nyelvtani alakok, melyek a többi összes magyar nyelvterületen ismeretlenek. Ennek a külön fejlődésnek s némely megőrzött régiességnek magyarázója a hosszú időn át tartó elszigeteltség, melyben a felső *őrvidékiek* ma is vannak. A negyvennyolczas időkig valamennyien kiváltságos nemes emberek voltak, a körökörül lakó német és horvát jobbágysággal nem keveredtek. A tiszta magyar Alsó-*őr* az egészen német Vörösvárral (Rotenturm) össze van építve s az alsó-*őri magyar* (ámbar a legtöbb *őrvidéki törő* a németet) alig tud beszélni közvetlen szomszédjával, a vörösvári némettel. Másrészt azonban mégis fönttartották a kapcsolatot a

* A *várda* kétségtől a. m. *várta* (Felső-*Őr* németül ma is *Oberwart*, Alsó-*Őr Unterwart*, *Őri-Sziget* pedig *Sziget in der Wart*); a többihez pedig vö. e szlovén szokat: *berda*, *berdo* »menetes hegy, előhegység« (*berda* f. ein nicht steiler Berg; *berdo* n. das Vorgebirge« Murko szlovén-német szótárában).

többi magyarsággal. Az élelmes és vállalkozó kedvű őrvideki ember négy-ötféle mesterséget is űzött és űz egyszerre: földet művel, fűr-farag (híresek az őri bicskák), kocsmát tart s emellett még 'kereskészik' is, elindul 'le Magyarországra' deszkával, szitával, rostával s más effélével, eljut Vas megye egyéb részeibe, Sopron, Zala, Somogy, Veszprém megyébe, még továbbra is, s hoz visszafelé bort, gabonát, gyümölcsöt. Keresve is alig lehet köztük olyan felnőtt embert találni, ki be ne járta volna s ne ismerné helységenként úgyszólván a fél Dunántúlt. Aratni és egyéb munkákra is járnak lent Magyarországon, úgy hogy ily módon a hegyes-dombos vidékbe beékeltek őrvidekiek s a síklakó többi magyarság közt az állandó összeköttetés fennmaradt.

Alsóőr és Órisziget lakossága (1500 és 330) magyar, Felső-őr (3500) majdnem negyötöd részben szintén; Jobbágyiban (1400) azonban a lakosoknak csak mintegy hetedrésze, az annakelőtte közigazgatásilag elkülönített nemes kisjobbágyiak magyarok, ezek is, úgy tetszik, lassankint elnémetesednek!

III. A Felső Őrvidek nyelve.

Magánhangzók. Az *á* hang után közvetlenül következő szótagban *a* helyett kissé zártabb ajakkal *q*-t ejtenek: *a bolondos órádat! hányat kötté még? vésárnap, sërágla*. Ez igen elterjedt dunántúli sajátosság, de legtöbb helyen az *a* még erősebben, *o*-vá zárul.

Az *alsóöriek* az *á* előtti szótagokban az *a*-t ajakműködés nélkül *á*-nak ejtik, tehát az *á*-hoz hasonlítják: *hogy á szágát küvgyé, á Farkásná, sájnállók, Isfá kirá náptján, ápám, öreg-ányám, sájtár, krájcár, kászál, pájtás, fokhájmat*. Hallani azonban az *á*-t néha-néha más helyzetben is: *sákhogy mó^a něm írnyi rá, márha, öregáptyá, há it márannunk*.

Mondanak hosszú *â* *ê* hangokat is: *amâra, kazâba rakom, dehocs hát még! hâ vót kê? íjje^ê-nappê, êtörütö*; használatuk azonban nem következetes, mondják így is: *kazôba rakom, hó^a mîsz? êtörütö*.

A határozott névelő igen sokszor *e*, ez: *e másik cigán, ebbe e levélbe; az íjje^ê is id vót e gérénd, évüttö e tikomékat*.

Néhány szóban *e* helyett *ê*-t ejtenek, talán a következő *i*-s szótag hatására: *mêsszi, mêddíg, mênnyi, mênnyire*.

Sűrűen ejtenek *ô^a* *ê^e* (nagy ritkán *ö^a* *ô^e*) *kettőshangzókat*. Mivel azonban ebben épenséggel nem következetesek (mondják: *ma* és *mô^a*, *malom* és *mô^alom*, *emëgy*, *êmëgy* és *ê^emëgy*), valószínű, hogy a kettőshangzók egy része — különösen a hol rövid *a* *e* hangokat kettőztetnek — a köröskörül terülő s kettőshangzókban roppantul bővelkedő hencz nyelv hatására keletkezett, melyet annyira-mennyire minden felnőtt magyar ember ért és beszél: *ô^a még más! má ô^az! e mênkü csapcon ô^agyon, ü lê idé je pó^adra, hó^a mîsz, lô^am, kô^acs, Ô^aszëg, fô^a; ki beszîtê jêsztet? dil-után ê^emênünk, parasztokkê^e beszîl; gy^aô hét, Lô^ebe, Füs^aôrbe*. —

Érdekes, hogy a névelői *a* az sohasem kettőződik, míg mutató névmási minőségében alig használják másképp, mint *ő* *ő*^z alakjában; ez a mutató névmásra eső erősebb hangsúlyban leli magyarázatát.

Mássalhangzók. A felsőőriek gúnyolják az alsóőrieket a „czigányos” beszédjükért: *ápám, pájtás*, — ez székelyes kiejtés. Az alsóőriek meg visszacsúfolják a felsőőrieket ilyen szókkal: *kucsa, gacsa, fücsül*, — úgy beszélnek a moldvai csángók!

A felsőőriek az egyszerű *ty* hang helyett *cs*-t, a kettős *tty* helyett igealakokban *ss*-et s a *gy* hang helyett sokszor nagyon gyengén, lágyan hangzó *dzs*-et ejtenek (a *ty* legfeljebb a hasonló képzésű *ny* előtt jelenik meg: *futynyi, vetynyi*, s előfordul még ebben a szóban: *matyka* e h. macska). A hamisítatlanul beszélő felsőőri a *gj* hangcsoportot mindig *gdzs*-nek ejti. — Tehát: *élík szípēm beszil e papcsok, kírí e lőánt ez apcsátu, a mēⁿkü csapcsom mēg, iszeⁿ ha mēglássq, mikor az embēr tisztán kaphassa, Lőⁿbe vótam hágatynyi; nēm fülék én őⁿnak e lángdzsátu, inkább a rőzsámnqk mērges haragdzsátu; édzs nagy ízé, madzsar gyerēg vagy, kűmēdzs a konyhába*.

Az *ly*-et majd *j*-nek, majd *l*-nek vagy *ll*-nek ejtik. Vagy a *j*, vagy az *l* az eredetibb; de mivel a szomszédos nyelvjárások s szinte az egész Dunántúl *l*-lez, fel kell tennünk, hogy az *eredeti j*-és *kiejtést* keresztezi a Dunántúlnak *l*-lező hatása s így ejtenek majd *j*-t, majd *l*-et, az előbbit az *lj* hangcsoportban majdnem mindig: *ez is mējen, selēm, mēllik és mējik, ollan és ojan, ijen, goló, vasrostéjos, mēgáj! csufujják, csag gonduja maga*.

Nagyon gyakori a mássalhangzók megnyújtása: *kőzzépēn, esső, essēs idő, nehezzēn, mezző, magyarossan, rőndössen, csolláng*. Tehát főkép a sziszegő hangokat kettőzik.

Hiátust egyrészt szeretnek csinálni, különösen a *v* kihagyásával, másrészt meg a hangrést sokszor *j*-vel kitöltik: *mēnnyijē* (mennyyivel?) *hő^a való, kő^acs, lő^ak, gyüök, főeny, kiül, hiott, riott* (rivott: ritt), *ojaⁿ jelálló ruha, magájé jez a lū[?] fija, jez is, jaz uccán*.

Egyéb, egyező hangtani sajátságokra nézve l. »A vépvidéki nyelvjárás hangtana« cz. közlésemet Nyr. 29:172:e:ő, e:ő, ő:ő (őzés; kivétel az Örvidéken főkép a *fél* és *kēll*, melyet mindig így ejtenek: *tēt fē! főjnyi kēll, nēm kē mast*); *é:i v. í* (a két-féle *é* megkülönböztetése **ē:é*, **é:i v. í*; a rövid *i* azonban s általában a rövid magánhangzók az Örvidéken gyakoribbak; *beszinyi, sūt krumpi, táncunyi, ébusuta magát*; ezek Vép vidékén mind hosszúnak hangzanak: *beszinyi, sūt krumpi* stb.), *i:ü, ő:ü, ü:ē:ő, i:a, n:ny* és *ny:n* (az Örvidéken azonban sűrűen hallani ilyeneket is; *cigánok, szēginēk, leginēk, hán esztendējē*, s néha-néha a főnévi igenevet is *ni*-vel), *j:gy* (kivétel a felsőőrieknél: *j* és *gy* helyett néha *dzs*), s l. még az egész 177.—178. l.

Szóképzés. A műveltető ige képzője *-it: tanit, tanító, burit, szabadit*. — A visszaható igékben gyakori az *sz:igēn* összszava-

rosznak, mit töröszöm velé, ó^amávé kereskészik. Az -ul -ül mindig rövid: nem tanutak sémmit, ha meggyóbuna (gyógyulna) is, sogba kerüt. — A melléknévképző -ú -ü helyett többnyire a régies -ó -ö használatos: még ijen jóízöt nem ettem, Kulfusz nevezetö embér, ékszünyö ruha, nigylábó. — Óriszigetben és Alsó-örben némely szó végén ö helyett e (ez is régiség): eleköte, tkp. előlkötö: köteny, lepöde, keszkönye. — A főnévi igenév képzője: ni, nyi és az egytagú i-s tövüeknél: nya. — A szótövek közt a képzésben s ragozásban a köznyelvtől eltérőleg rövidiek: tehen (tehen-tékék, tehent), keves, nehez, elés (éles), elöz (élesít), eszrevész stb.

Határozó ragok. A helyhatározóknál hol? kérdésre: -ba be, -n, -tt, -ná: Füs^aörbe, szobábq, nemél helétt sok a gyérék, e pékná vótam. Honnan? kérdésre: -bu bü, -ru rü, -tu tü: erdöbü, szobábu, másru, sémmirü, ez apcsátu, innejtü. Hová? kérdésre: -ba be, -ra re, -ho, -vá vé, illetőleg -á é, különösen a -vár végű helyneveknél s ezek analógiájára némely más helynévénél is: bokorba, kerdbe, fárq, fűjre, idé e Benköho, lkérvárá, Sárvárá, Szqmihará (Szentmihályra), Pinkóccé (Pinkócza). A be, kü, lē, fél szócskákat az irány kifejezésére szeretik megtoldani -nek, néha -ig raggal: künek, benek, lēnek, jēnek (= kifelé stb.); sog víz van egz beig. — A társ- és eszközhatározás ragja vé^e v. vē, néha magánhangzó után hiátussal ^e; ugyanez szolgálhat idő- és mennyiség-határozásra is: parasztokké^e beszil, ó^avve^e, teli vót likké^e, mennyi^e? két szekérré^e, ijje^e-nappē, tökké^e ütött, jól járt e vak lő^ajávē. — Nem illeszkednek tehát a -nál, -hoz, -vel ragok.

Birtokos személyragozás. Ez annyira sajátos, hogy egyik megkülönböztető vonása a felső örvidéki nyelvjárásnak. A személyragozott szó többes számát ugyanis nem i-vel képezik, hanem -ék-^{kel}, néha-néha pedig fölösen is, i-vel és -ék-^{kel}; ez azonban nagyon ritkán történik. Amellett az egyes 3. sz. ragja a, ē (mint a nyugati magyarság legnagyobb részénél), a többes 1. sz.-ben -unk, -ünk helyett sokszor -ank enk (örsei és göcseji sajátosság), a többes 3. sz.-ben -ok ēk ök (mint a Rábavidéken). — A többesszám -ék végződése olyan képzést sejtet, a minő pl. biróék, papék, vagy személyragozott szóból: Pül uramék, katona uraimék stb. Ezek az utóbbiak formában egyeznek a felső örvidéki alakokkal (rite-sémék, tikomékát évüttö e gérénd, lábqmék, gyercékémék), jelentésük mégis egészen más. — A birtokos személyragozás mintái: lú és tehen.

Egyes szám.		Többes szám.	
lő ^a m	tehenēm	lő ^a mék	tehenēmék
lő ^a d	tehenēd	lő ^a dék	tehenēdék
lő ^a ja	tehenē	lő ^a ji	tehenēji
lő ^a nk	tehenenk v. -ünk	lő ^a nkék	tehenenkék v. -ünkék
lő ^a tok	tehenték	lő ^a tokék	tehentékék
lő ^a jok	tehennyék	lő ^a jokék	tehennyékék

Elvétve aztán hallani ilyen alakokat: lő^ajmék, tehenējtékék stb.

Igeragozás. A második igen fontos megkülönböztető vonása e nyelvjárásnak a többes 1. személy képzése az alanyi ragozás jelentő módú jelen idejében; *-unk, -ünk* helyett a rag mindig *-nunk, -nünk*: *észünk, isznunk, táncununk, mullatnunk, mink az urammé ippég összövnunk* (egymáshoz valók vagyunk), *nēm tunnung velē beszinyi*; *mondog bemēhetnünk, hād begyününk, emēnnünk, ha valamit eszrevēsznünk, no mās mingyá mēkfan-nunk, mēccēnnünk ővvē is? ja, mink nēm is hintenünk alajjok sēmmit*. Honnan fejlődött, mikép keletkezhetett ez az érdekes különlegesség, még eldöntésre vár; lehet, hogy a személyragos főnévi igenév, de az sem lehetetlen, hogy az *n* valamikép a régi *muk*-ból fejlődött.

A tárgyas ragozás többes első sz.-ének ragja: *-jok, -jök, -ok* és *-jék, -ék*, egészen úgy, mint a vépvidéki nyelvjárásban: *tuggyok, vüsszök, attok, köttök* (kötöttük), *kérggyék, étték*.

A felszólító mód 2. sz.-ében többnyire *-á é* van (azaz *-ál é*): *végyé nekik kényeret, aggyá*.

A végzett jelenben némely ige töve a köznyelvhez képest bővült: *mēkhiott* (meghítt); *azután igēn riott, hogy nēm vód gyē-rēksēk; belebujott e líksábq.* — A *t* végű igék végzett jelenét pedig igen gyakran összevont alakban használják: *fejbe üttő, mink is mēkköttök, vették* (vetettük).

A lész igével való szenvedő ragozás igen ritka ugyan, de nem ismeretlen: *Kettörü hallottam, a ki kár után lēd bisztosidva*.

Mondatokban igen gyakori bizonyos rámutató szerkezet, mikor t. i. a beszélő valamely mondatrészt különösen kiemelve, vagy eléje vagy utána egy mutató szócskát tesz: *De mit annunk māsť arra, a nēmēssigē?* Mer asť hedvennyóc éves, *az öreg Unger. Ot, a sok án! A rītēn, ot* sog viz van beig. L. ennek igen jó példáját a Beszélgetések között: A kutya és a macska zsirjáról.

Kérdő mondatban sokszor olyan szó kerül a mondat élére, mely értelmileg épenséggel nincsen kiemelve, sőt még az is megtörténik, hogy maga a kérdő szó v. szócska utána kerül az ily szónak: A ló^adékat hō^a tētted? Ki tuggya, esztendőre lēssz-i? A ló^aťok mēkcsikóozott? A János othon?

Egy elbeszélőtől hallottam ilyen ellentétes mondatokat: *De ez azomba tuggya fábu csinát magának kardot; de azomba Mátyás kirá mēkpirongatta, hogy esz többet nē tēgyē.*

Az ok- és időhatározó mondatokban, különösen az utóbbiakban, igen sűrűen használják a *hogy* kötőszót: *osztán tuggya, hogy ojam picinⁿ vót, Jankó lētt a nevē* (mivel olyan piciny vót); *osztánⁿ hodzs mēksűtek e rítesümék, hazagyűttem.*

Hangsúlyozásuk részben éneklő. Legfeltünőbb ez az *igēn* és *nēm* feleletekben, melyekben a hang magassága végig emelkedik, anélkül, hogy erőssége is emelkednék. Ezt a két felelő szót még az értelmiség is így énekelve ejti ki.

Egypár szólás, mely a szövegekben nem fordul elő: Sokan vannak e kocsmán. — Émëgy a muzsikára: mulatságra. — Mënnék e jífere: éjféli misére. — Lënd vótam több ëty hétig: több mint egy hétig. — Azon sir: azért sir. — Jó belüdüstünk: jó sok vadat összelöttünk. — Hó^a való? Ugyis őri. (Állandóan használt kifejezés, a. m. ugyis tudhatja, láthatja rólam, hogy őri.) — Má mëkfokta az istennek a köntössit: meggazdagodott, könnyen beszél. — Lëssz is sok sëmmi, kevezs valami: édeskevés lesz.

VARGA IGNÁ CZ.

RÉGI PÁSZTORI ÉLET.

A magyar pásztori életnek vajmi kevés írott emléke maradt reánk. Imitt-amott egy-egy pörös írás néhány szót megmentett; egyik-másik alföldi város levéltára egyet s mást őrizget, de mindez olyan kevés, hogy a pásztori élet múltját ezekből összeállítanunk nem lehet. A kik hazánknak 16. és 17. századi viszonyait közelebről ismerik, jól tudják, hogy e századokban a népesség legmagyarabb s legnagyobb része az állattenyésztéssel foglalkozott. E foglalkozás közben ezer alkalom és tárgy akadt, melyekre a vele foglalkozónak — ha még nem volt alkalmas szó — ilyet teremtenie kellett. A pásztori élet reánk maradt emlékei bizonyítják, hogy a jelzett századokban népünk tömérdek oly kifejezéssel és szóval élt, miket ma már egyáltalán nem, vagy csak elvétve használunk. Ennek a dolognak a magyarázata igen egyszerű. A 17. század utolsó évtizedeiben állattenyésztésünk majdnem teljesen megsemmisült. S eredeti nagyságát soha többé vissza nem nyerte. A marhakereskedés megszűnt a kincstár éltető ere, s legfőbb jövedelmi forrása lenni. A földművelés a 18. században lépésről-lépésre elhódítja a földet s a mezőket az állattenyésztés elől. Mivel pedig állattenyésztésünk virágszakának emlékeit nem jegyezték fel, s mivel maga az állattenyésztés mind szűkebb korlátok közé szorúlt, a hanyatlással lassan-lassan tömérdek szó, kifejezés, sajátos szokás feledésbe ment. Az idegen elemeknek nagyarányú telepítése és a népesség összekeverése még inkább siettette a régi magyar világ emlékeinek eltemetését. Ma már azokat a szokat és kifejezéseket sem igen használják, a mikkel a 18. század elején az Alföldön még szélteben éltek.

Nagy alföldi városaink közül különösen Kecskemét és Debreczen tűntek ki nagyarányú állatgazdaságukkal. Ha a két városnak 16. és 17. századi levéltári emlékeit lapozgatjuk, arra az eredményre jutunk, hogy a nagy Alföldön, — épp úgy mint a Dunán túl, a magyar gazdák különféle pásztorai közt tömérdek rácz, horvát és tót volt. Ezek természetesen már a szolgálatba lépésnél tudtak magyarul, s ha még nem tudtak, hamarosan megtanultak. A marhahajtók vagy hajdúk jó része szintén a rácz és a horvát népből került ki. A 16. század elejéről tömérdek királyi és kamarai rendelet szól a hajtókról, s e rendeletek folyton emlegetik a rácz

és a horvát (krabat) hajtókat, a kik részére olykor külön utasításokat is adnak.* Rudolf idején a gyanús rácz hajtók nagy száma miatt a hajdúkat már nem bocsátják Bécsbe, hanem a városon kívül kell maradniok, s megtiltják nekik, hogy a marhát Bécsen túl ne hajtsák. A szláv elem jelentékeny számának tulajdoníthatjuk, hogy az eredeti *hajtó* szó a 15. század végén, vagyis a magyar marhakereskedés legvirágzóbb korában, *hajdú*-vá fajult. Érdeemes megemlítenünk, hogy a 16. század elején a német nyelvű rendeletekben összevissza használják még a *Heyto*, *Heydo*, die *Haytok* die *Heytok* szót az *Ochsenknecht* vagy *Ochsentreiber* helyett, s csak a 16. század közepén s azon túl találkozunk a *Heydogg* és többes számban *Heydoggen* szóval.

A szláv befolyás a hajtók későbbi életében is világosan meglátszik. A mikor ugyanis a hajdúság neve alatt ismeretes gyalogsággá fejlődik, *első szervezete teljesen a délszláv katonai szervezetnek felel meg.***

Mivel mind a horvátok, mind a ráczok a magyarok közt teljesen megmagyarosodtak, s mivel nevüket is megmagyarosították, sőt elég gyakran vallásukat is megváltoztatták, a névből a nemzetiséget nem lehet azonnal kitalálnunk. De ha figyelembe vesszük a 16. és 17. századi névmagyarosítások elveit, ha nem is minden név viselőjére, de sokra mégis megmondhatjuk, hogy minő származású. A 16., sőt olykor a 17. században is a körráczok és horvátok ritkán használtak vezetéknevet. S ha használtak is, az igazi magyar nem szívesen törte magát az ilyen név kimondásán. A szláv név helyett tehát adott az illetőnek magyar nevet. Sokszor nem is kellett adnia, mivel az illetők önként is felvették a magyar nevet. A 16. és 17. században rendkívül elterjedt névmagyarosításban többféle szokás dívott. Az idegen felvette vezetéknevű születése helyét; ez a legkönnyebb és leggyakoribb névmagyarosítás volt. A nyugotról bevándorlott német iparosok

* A kamara a *hajtók* vagy *hajdúk* nevén gyakran magukat a horvátokat és a tótokat értette, így 1566-ban jelentik, hogy a hajdúk vagy krabátok »etliche Crabathen oder Haytacken« és ismét »deren Crabathen oder Heydocken« a marhával kontrabandát úznek. A bécsi Handgraf valamennyi 16. századi utasításában benne van, hogy a krabatoknak ne engedjék meg a marhával való kereskedést. Így az 1539-iki instructio imígyen szól: »dass die Überreiter verhüten sollen, dass die Crabaten mit Vieh kein kaufmannschaft treiben.« 1568-ban újra meghagyják a handgrafnak, hogy a horvátokat és ráczokat ne bocsássa a vásárra (Solle er solcher Krabathen und Raitzen kainen durchlassen). I. Ferdinánd 1552-ben megújítja a régi rendeletet s kimondja, hogy a marhahajtók vagyis hajdúk fegyvert nem viselhetnek (»dass kainen Heytok weder Säbl, Puchsen — tragen dürfen«). Az 1670. évben 5000 ökröt úsztattak át a Dunán Győr mellett, hogy Bécsbe hajtsák. A jelentés szerint a hajtók (hajdúk) egytől-egyig ráczok voltak. Ferdinand 1561. aug. 23. a rácz marhahajtók részére külön rendeletet ad ki s a bécsieknek meghagyja, hogy e ráczokra különösen vigyázzanak. Hasonló rendeletek seregesen találhatók a közös pénzügyi levéltár »Hungr. és Österr. Gedenkbuch«-jaiban.

* Az ország nagyobb részében a beosztáson kívül még a szláv *vajda* szót is felveszik, s a tiszti rang jelzésére három századon át használják. Megemlíti még, hogy mikor Szerbország a magyar király hatósága alá visszakerült, ott szintén épp oly beosztású *szabad hajdúvárosokat* találunk, mint fent a Tisza hátán.

(olykor a szlávok is) jobbára a mesterségük nevét vették fel vezetéknévül. Igen gyakori volt a nemzetiségének megfelelő név felvétele is. Innét van nálunk a tömérdek Rác, Horvát, Tót és Német család. Az is bevett szokás volt, hogy nevet maguk a magyarok adtak az idegennek, ilyenkor rendszeren valamelyik testi tulajdonságával ruházták fel. (Kis, Nagy, Bátor, Vitéz, Sánta, Fejér, Fekete stb.)*

Ez elveket szem előtt tartván, a kecskeméti jegyzőkönyvekben megörzött pásztorok neveinek jó részére bátran rámondhatjuk, hogy viselőik nem magyar eredetűek. Ilyen pásztornevek például ezek: Nagysüvegű Tót János, Rác Istók, Villám Miska (csordás), Nagyfazékas Tót Demeter (juhász), Tálás Jancsi (tyúklábjuhász), Pinczéken-tekerő Istók, Akasztó Szűcs Jancsi, Kormos János, Bátor Marcsi, Nagyorrú juhász Matyi, Kondás csősz Palkó, Nagybaszú Pál, Juhász aliás¹ Bárány Jakab, Pörkölt Horvát Ferencz, Bibics juhász, Pörpöcze István, Hamar Miska, Kisgunyhós János juhász, Mező Gergely csősz, Barát juhái mellett lakós Zödi Jancsi, Bonfordi Kis Pista, Orbán Bundaré Miska, Bánja Pista, Jedlicska Tót Pál, Kongó juhász, Vörös Tót Gyurka, Cseszko Jancsi, Keserű Tarka János, Kártevő csikós Ballabás János, Ballafutó Jancsi, Paprika juhász, Hosszú oldalú István juhász, Bujdosó Andris, Pokrócz Miska, Körülhásas Márton, Jobbsincs István, Dalos Miska, Apró Jancsi, Béres Varnyú György stb. — Ha már Kecskemét vidékén megtaláljuk a pásztorok között a szláv elemet, gondolhatjuk, hogy Hajdú megyében még könnyebb ráakadnunk. Hazánk e részét nemcsak a nép, de még sok író is tősgyökeres magyar néptől lakott területnek hiszi. A hajdúk ma veszett magyar hírében állnak, s maguk sem sejtik, hogy elődeik jó része a rác néphez tartozott. Mikor Zsigmond király a szerb várak fejében Debreczen vidékét átengedte a szerb fejedelemsnek, a töröktől szorongatott szerbek közül igen sokan letelepedtek a Tiszán túl. E beköltözöttek azonban idővel beolvadtak az erősebb magyar elembe. A későbbi századokban ismét jöttek rácok a Tiszán túlra. A 16. században például Böszörmény állandóan *Rác-Böszörmény* név alatt szerepel okiratainkban.** Mikor Bocskai fejedelem a hét hajdúvárosba telepíti

* A névmagyarosításokra adunk itt néhány példát a komáromi jegyzőkönyvekből (1595—1620-ig): Szabó (Jakusith) Bálint, Olasz (Cilius) Sebestyén, Német (Tatzger) Lipót, Horvát (Kutukovics) Márton, Olasz (Bassi) Jeromos, Ráczpap Miklós, Fogas (Rác) Lázár, Földvári (Rác) Miklós, Fejérvári (Ceffer) István, Fekete (Rác) István, Bécsi Német János, Vas (Rác) Péter, Pék (Holzinger) János, Mészáros (Biringer) János, Esztergályos (Hayer) Ferencz, Takács (Ghirach) János, Eötvös (Herman) János, Mészáros (Bauchir) János, Varga (Planitz) Péter, Mészáros (Kenezich) Péter, Eötvös (Homalia) Gál, Kenyeres (Zako) Mihály, Szombati (Rác) András, Varga (Jellachich) György, Nándorfehérvári (Rác) István, Istenadta (Bogdanovics) Péter, Szőcs (Kranitz) Miklós, Cseszneki (Hrvat) János, Hosszú (Rác) Miklós, Kalmár (Demenics) Márton, Zalai (Koncz) Bernát, Dánieli (Drosth) György, Szabó (Arbonác) András, Varga (Maronich) György, Szabó (Bassevits) János stb.

* Közös pénz. levél. »Deductio individualis status oppidorum haydonicalium« czímű csomóban van János prépostnak 1540-ben kelt oklevele Rác-Beszermény és Pricse részére, továbbá Meleg Boldizsáré 1575-ben és Rudolf királyé (1589) Rác-Beszermény és Pricse részére.

a szabad hajdúkat, ezekkel együtt (mint bajtársak) igen sok rácz és ruthén vitéz kap ott földet és lakóhelyet. A 17. századi kamarai iratok a hajdúvárosok népességét a való tényállás alapján »*conglomeratum*«-nak mondja. S bár idő folytán e vidéken a magyarosodás rendkívül terjedt, azért a hajdúvárosok még a 18. század közepén sem magyarosodtak meg teljesen. 1740-ben p. a magyar kamara így ír a hajdúvárosokról: »*oppidum usque ad praesens Rácz-Beszermény appellabatur, cujus unam partem Hungari Helveticae confessioni addicti incolunt, aliam vero Rasciani et Rutheni*; in oppido Dorogh *omnes Rasciani et Rutheni exemplariter uniti.*« *

Így állván a dolog a hajdúvárosokban a 16., 17. és a 18. században nemcsak a pásztorok, hanem a gazdák között is bőven találunk ráczokat és ruthéneket. Az azonban bizonyos, hogy még azok is beszélték közöttük a magyar nyelvet, a kik különben rácz nevüket megtartották. Kevert lévén a népesség, a pásztori élet emlékei között itt korántsem találunk annyi eredetiséget és magyarosságot, mint Kecskemét vidékén, hol maguk a gazdák, s a földes parasztok majdnem egy szálíg magyarok voltak. Ha tehát valahol, úgy Kecskemét vidékén kell keresnünk a régi pásztori élet emlékeit, elfeledett nyelvi kincseit.

Mivel a pásztori elem szedett-vedett népségből került ki, s mivel foglalkozása is távoltartotta ama helyektől, hol némi műveltségre szert tehetett, természetes, hogy az isteni és az emberi törvényekkel örökösen hadi lábón állott. A fajkeverés révén erős, szép, és edzett embereké lettek, de vak szemmel nézték, süket füllel hallgatták mindazt, a mit mások szentnek, üdvösségesnek tartottak. A kocsmázás, a káromkodás és a verekedés ősi szokásuk volt. Hiába hirdette a város, hogy a *kurtakorcsmaárulást* és a káromkodást minden ember eltávoztassa, a pásztorok a bírák orra alá fittyet hánytak. Nem bírt azokkal senki. Még a török is belefáradt az akasztásukba. Az 1632. évi jegyzőkönyvben olvassuk, hogy »mikor az legényeket fölakasztották«, a törökök, kik felakasztották, a nehéz munka közben 82 pint bort ittak meg. Általában a törvénnyel oly sokszor összeütköztek, hogy a bírák alig győzték őket »*szemre híni*« (t. i. a bíróság elé). Ha a juhász *megborosodott*, »*csöppecske ünneptöréssel*« nem sokat gondolt. Amúgy is heves vérűek voltak, s ha a tolvajokkal, vagy *táborjáráskor* a katonákkal nem verekedhettek, egymáson eresztettek vért. A vérszagot megérezvén a gulya, bősziúlen szétszaladt, tehát még *marhakár* is esett. De mit törődött ezzel a *futamodott legény*, a ki egy fogas hagymán kész volt a lelkét is eladni! Akkor érezte elemében magát, ha *termetes* kezével szüre alól kirántván a rövid nyelvű vasvillát vagy háltát, társának mehetett. S mi tagadás benne, egymást úgy *mezőcskölték*, hogy szinte *bocsoláztak* bele! S ha egyiknek sikerült a másikat a *ringőre* lerántania, még csontjait is »*zörgővé tette*«. Olykor egész sereg juhász állott egymással szemben. »Vagy ti — mondák — vagy mi meg nem lakjuk ezt a pusztát!« Egy-egy

* Ugyanott.

vén juhász a harczyi kedvet csillapítani igyekezett: »hallgassatok fiaim, — szóla — nagy szónak nagy a bizonyossága!« De hisz ők nem hallgattak, habár a békésebbek többször is *megunszolták* őket az egységgel. E helyett »gulyás pásztori« botjukkal egymásnak futottak, s úgy elverték egymást, hogy »egyik sem vágott volna másnak malmot!« A nagy verekedés után »a bevert juhász-fejeket boros kenyérrel kötözgették«. Egyik-másik »felhőhért« juhász bíróság elé vitte a dolgot. A bírák »hogy az hamarság ne legyen mostohája az igazságnak«, nap-nap után hallgatták a vádlottakat s a tanúkat. Egyik látomást, a másik csak hallomást vallott. Végre is a bíróság valamennyire 40-et veretett, mikor a kösség a templomból kijött. Olykor maguk a gazdák is részt vettek a verekedésben; ők még kevésbé tartottak a törvénytől. A kecskeméti gazda ugyanis azt szokta mondani: »Ha nyakamba vetik (t. i. a bűnt), vagyon marhám, nyaralóm s telelöm, eleget teszek!« Hogy a sok verekedésnek végét vessék, Pest megye 1726. szept. 28-án a juhászoknak megtiltotta a csákány és a balta hordását.

Hogy künt a *marha-nyaralókon* s *telelőkön* baj ne essék, a város olykor 20—40 lovaszt küldött ki, meghagyván a hadnagy uramnak, hogy a pusztákat kerüljék, s valahol ott juhászt, ménes pásztor-t vagy gulyást találjanak, azokat mindjárt vonják le, s 20-at üssenek rajtuk, s mondják meg nekik, hogy *ezzel csak intik!* »Az hadnagyok — rendeli a tanács 1700. jun. 6-án — az kis bírákkal együtt, a mikor alkalmatosságuk lehet, a kertek között a tilalmasokban, sőt másutt is az gunyhókban, ha gulyásokat, juhászokat, csikósokat, kanászokat tapasztalnak, lehúzván őket, jól megveretessenek. Azonképen az nyaralókon, ha az gulyást, fejóst, kanászt, csikóst ok nélkül helyezni találjanak, az marha után verve hajtásák ki.«

Mivel Kecskemét határa 50 négyszög mérföldet tett ki, s mivel ilyen örösi területet megjárni lehetetlenség volt, a juhászoknak nem igen kellett tartaniok, hogy az igazság büntető keze utoléri. Mehettek, a merre szemük látott. A szigorú ellenőrzés majdnem lehetetlen volt. S mégis, három századon át nem találunk egyetlen példát sem arra, hogy a juhász vagy a csikós a reája bízott nyájjal megszökött. Ellenkezőleg, a pásztorok nyájait a rablók ellen úgy védték, mintha magukéi lettek volna. Ha rablók támadták meg a nyáját, »mint egy társaságban lévő emberek hozzát kiáltván egymás mellett feltámadtanak azon tolvajokra«. S míg egy részük harczolt, a másik a szárnyékhoz terelte a nyáját. Ha a ménes megrezent, a csikós azonnal elkiáltá magát: »Lóra legények, vágjátok a tolvaj fejében a baltát!« Ha a ménes éjjel a vetésbe tévedt, közös erővel terelték el onnét. Ezt hitták *méniesriasztásnak*.

A míg azonban a tolvajok ellen hűségesen megvédték a nyáját, pásztoruraimék maguk ugyancsak dézsmálgatták a nyáját. A *birkasikkasztásnak* se szeri se száma, néha a *marhák kiszakasztásában* is munkások voltak, sőt a *méneses* lovak közül is ki-kifogtak egyet. Szájáról szájra járt köztük a mondás: »a hol kötőféket találsz, ott lovat is kereshetsz!« Az ilyen fajta apróbb lopásokat a törvény

keményen büntette ugyan, de maguk a gulyatartó és ménestartó gazdák nem igen búsultak rajta. Volt elég jószáguk, »számos marhával telekerítették ama földet!« A kecskeméti jegyzőkönyvekben egész sereg olyan esetet olvashatunk, mikor a gazdák lopással vádolt juhászait pénzen váltják ki a börtönből.

(Vége következik.)

TAKÁTS SÁNDOR.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ S A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

Elfeledett, régi nyelvтанosaink százados, összerongyolott műveit ha átböngésszük, nemcsak az a hiú törekvés ötlük szemünkbe, melylyel a magyar nyelvet a latin grammatikák kerekébe törik, nemcsak az a körülmény, hogy néha egy-egy újabkori nézet, eszme születik meg bennük — bár holtan, hatás nélkül a közvetlen utódokra —, hanem a sok latin műszó magyarosítása, a szókincs bősége is. Ki tud valamit ma Thomas Jánosról, az »Ideig való Sopronyi Franczia Nyelvnek Mesteré«-ről és művéről, mely Sopronyban 1763-ban e czímen jelent meg: »Nouvelle Grammaire Française et Hongroise nommée Le Sincere Maître de Langue az az Uj Franczia és Magyar Grammatica a' melly Igaz Nyelv Mesternek neveztetik«? Pedig ez a nyelvten úttörő, a legelső volt a maga nemében. A ki a magyar nyelvtudományi eszmék fejlődését, a magyar nyelvtenirodalom történetét megírja, az majd meg fogja ítélni, hogy e két, 8-drétű, összesen 500 lapra terjedő kötet első része »minden Fő fundamentumait a' Franczia nyelvnek helyesen taníttya«-e, a mint a szerző az előszóban állítja. »A második Része: Kisebb és nagyobb Syntaxisból áll... Egynehány Franczia és Magyar Levéllel, külömb féle Historiákkal, a' mellyek Gyakorlásra segétenek, és minden Rendeknek Deák és Franczia Titulusaival végződik.«

Kevesen hallottak egy másik nyelvtenosunkról is: Újfalusi Farkas Jánosról, kinek: »Ungarische Grammatik oder Ausführliche Unterweisung, wodurch man die ungarische Sprache in ihrer Vollkommenheit zu lesen, schreiben und reden in Kürze begreifen kan« című munkája 1771-ben Bécsben jelent meg. E, szintén 8-drétű, 560 lapra terjedő nyelvten már járt úton haladt, Bél Mátyás és Adámi műve voltak előzői. Több mint felét szótár és olvasmányok teszik. E két említett nyelvten szókincsében több fontos adat van nyelvtörténeti és nyelvújítási szempontból. Az érdekesebbek itt következnek. *Th.* Thomas nyelvtenát (1763), *F.* Farkasét jelenti (1771).

alakjátékos: gauklerisch. F: 245. NySz.: alakkal-játékos, de jelenése pantomimus.

all-tiszt: Unterofficier. F: 467. Első adat e szóra 1753-ból való l. Nyr. 30: 524.

babugos: grossgebrüstet. F: 245. NySz.-ban egy adat MA.-ból, jelentése itt: papillatus (knospenförmig).

betegesül: krank werden, krank zu seyn anfangen. F: 280.

borleves, egy b.: Une soupe au vin. Th: 1: 179, hasonlókép-zésű a: *serleves*, egy s.: Une soupe à la Bière. Th. 1: 179.

botozni: prügeln. F: 283. NySzban: botolni.

czirókázni: migneter. Th: 1: 203.

czukorpék: confiturier. Th: 1: 189. A *czukrászt* talán *czukor-művesnek* nevezték régen. A NySz.-ban nincs neve.

czukrozni: sucrer. Th: 1: 209. NySz.-ban nincs, helyette régen nádmézelt járta.

czeruza (tzérusza): Bleystift F: 457. Mártonnál is 1799-ben.

ellakatol: verschliessen, zuschl. F: 298.

elrepsz: briser. Th: 1: 194. Vö. NyÚSz. 389. Érdekes, hogy a *repsz* ige nincs meg a NySz.-ban.

felöltözködni: s'habiller. Th: 1: 201.

fölenged: degeler. Th: 1: 196.

fölkondorét: friser. Th: 1: 200.

fővényorvos: Opérateur. Th: 1: 190.

fűző: eine Schlinge, F: 222. A NySz. egyedüli adata Kónyiból való, tehát későbbből.

gordony, *gordon hegedű*: Bassgeige. F: 454. A NySz.-beli *gordon* vad sáfránt jelent.

halaványodik: palir de peur Th: 1: 213.

háborgani: streiten, *buzgani*: wällen, *sanyargani*: geplaget, geängstigt werden. F: 283, 374 stb. vö. NyÚSz. 389.

hátrál: »alázatosságom sokkal nagyobb az úrhoz, mint sem mostani alkalmatosságomban pennámat hátrálhatnám«.... »meine Feder zurückhalten könnte« F: 556. Faludi 1748-ban használta először e szót. Sokkal egyszerűbb a *hátra* határozó szóból való származtatása (vö. *vissza* > *visszál*), mint a *hátra-áll*-ből; l. NyÚSz.

hihetes: beeydigt. F: 250, talán sajtóhiba *hites* v. *hiteles* helyett. [A 3. kiadásban 269, 1779: *hihetes*: beeydigt; közvetlen utána: *hites*: geschworen. A szerk.]

hóharmatos: reifig. F: 251, a nép nyelvén is: *hóharmat*: dér.

holdfogyatkozás: »Nem, de tegnap előtt a' hód setéttségét od. (oder) fogyatkozását, láttam ... hab ich die Mondsfinsterniss gesehen« Mártonnál is 1799-ben, l. Nyr. 31: 321.

kebeles: verborgen. F: 252. Nincs ilyen jelentésben a NySz.-ban.

kibérölni: afermer. Th: 1: 192; Márton 1799 l. Nyr. 31: 323.

kiéheztet: afamer. Th: 1: 192.

kiszellőztet: venter. Th: 1: 210. *Szellőztet* Faludinál l. Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 1887: 16.

kőmévezni, falat csinálni: maçonner. Th: 1: 202.

kötény, egy k.: Un Tablier. Th: 1: 171. A NySz.-ban csak Com: Jan. 100-ból idézett egy adat előzi meg.

középczel: Mittelpunkt. F: 388; Apáczai: *középpont*; l. NyÚSz. *lábkapczák*: Des chausettes. Th: 1: 182.

lassúlni: langsam, still werden. F.: 339.

legombolétani: devider. Th.: 1:197.

lélek ismétel: »Három dolgok vannak, a' kik egyedül az Istent illetik, úgy mint: ...és a' lélek isméreten uralkodni. Es sind drey Dinge... und über die (így!) Gewissen herrschen.« F.: 518. NyÚSz. 1831-ből Széchenyitől idézi; mégis csak régi szó lehet.

magánhangzó: »magánhangzó Bőttük:vocalisok«. Th.: I:2. NyÚSz. csak Barótitól 1779-ből ismeri. Erdősinél: vocales: *szotiuók* (szótévők). *megcsinosít*: garnir. Th.: 1:212.

megdrágásít: encherir. Th.: 1:211. *Megdrágtt* és PPBI-ből, a NySz-ban, tehát későbbből. [De megvan már PPl. 1753-ban. *A szerk.*] *megegyeztet*: unir. Th.: 1:213. *Osszeegyeztet* sincs a régi nyelvben. *megfegyveresttlenít*: désarmer. Th.: 1:193.

megjutalmaz: recompenser. Th.: 1:206. A NySz-ban csak *megjutalmaztat*. Több ilyen ige is van, mely régen csak műveltető alakban fordult elő.

megránczosodni: grogner. Th.: 1:200.

megszennyezni: salir. Th.: 1:50.

meredekes: abhängig, gähe. F.: 254.

óra-nyomaték, egy ó.: un pendule Th.: 2:31. Mártonnál 1803-ban: *nyomaték*: Gesenk.

öszvezuzni: piler. Th.: 1:205. A NyÚSz. 1792-ből Barótitól idézi először a *zúzni* igét.

quietal: quitancer. Th.: 1:206.

papagáj madár: un perroquet. Th.: 1:183.

persedék: Hitzblätterge [-rchen] F.: 479, ma: *persenés*.

porzó: Streusand. F.: 456, mai értelemben.

postaház: la poste. Th.: 2:31.

purgálni: purger. Th.: 1:206.

ráspolni: limer. Th.: 1:202; *kiráspol-ra* egy adat 18. sz. NySz.

rázkódni: secouer. Th.: 1:208; régebben csak *rázódni*.

rongyos: chiffonnier, vendeur de haillons. Th.: 1:191.

selemtakács: terrandinier. [tisserand? *A szerk.*] Th.: 1:189.

serház: Bräuhaus. F.: 236. Régen: sörfőző ház.

téglázó-vas: Begeleisen [így]. F.: 240; ma: *vasaló*.

többes szám: pluralis. Th.: 1:23. Előbbi nyelvtanainkban nincs megmagyarítva a pluralis.

törvényeskedik: plaider. Th.: 1:205.

újjság: »olvasta-e az úr (kegyelmed) az újjságot? Haben sie die Zeitung gelesen?« F.: 432. ugyanitt többször is. A NyÚSz. szerint csak Ráth kezdte 1780-ban a Hirmondót *újság-levél-nek* nevezni s csak SI-nél 1808-ban lesz egyszerű *újság*.

uzsonnázni: collationner. Th.: 1:195; *uzsonnál-ra* is csak egy adat Com. Jan. 112-ből a NySz-ban.

visszadugni: regainer. Th.: 1:198.

visszahangzani: resonner. Th.: 1:207.

visszataszítani: repousser. Th.: 1:207.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

A confetti magyar neve. Vidéki városokban pár év óta nincs zöldbeli mulatság confetti nélkül. Az embereknek nagyon megtetszett a szivárványszínű papirospettyekkel való kaczerködés és az a szabadalom, hogy ösmeretleneket is szabad vele szembedobálni. Mennyire népszerű lett ez a mulatság, mutatja az is, hogy a nép, mint mindennek, a mit igazán megszeret, magyar nevet is talált már ki a számára, és azon nevezi. A sarkadi újságban olvassuk, hogy ott egy közeli mulatóhelyen a confettit *dobzó* néven dobálta az ifjúság egymás szeme közé. (1899. IX. 6.) MAGYARORSZÁG.

»Arczom, nyakam, ruhám és söröm tele lett azzal az átkos *confettivel*, azzal a színes papírszeletkéekkel, melyet magyarul *apró-színesnek* neveznek.« (Palatinus József, Tavaszí rügyek. Szeged, 1900.)

HODÁCS ÁGOST.

A purgatórium magyar neve. Midőn Dante halhatatlan művével hazánkban foglalkozni kezdtek, a *Purgatorio* szót *vezeklény*, *vezeklő*, *tisztítótűz*, *tisztítóhely* szókkal kezdték fordítani, illetőleg a latinos végzetű *purgatórium* szót tartották meg. Szász Károly *A purgatorium* fordításának előszavában a *tisztítótűz* és *tisztítóhely* szókat egyaránt elveti. (A *vezeklény* és *vezeklő* ma már természetesen szót sem érdemel.) A *tisztítótűz*et azért veti el, mert Danténál — a katolikus egyház fölfogásától eltérőleg — a lelkek nem tűz által tisztulnak. A *tisztítóhely*et pedig azért veti el, mert ily elfogadott név a magyar nyelvben ismeretlen. A kérdésnek hittani oldalát illetőleg csak annyit jegyzünk meg, hogy a katolikus egyház nem tanítja hitcikkelyként, hogy a lelkek a purgatóriumban tűz által tisztulnak; de így vélekedik a hittudósok nagy része. Érdekesebb a kérdésnek nyelvészeti oldala. Annyi bizonyos, hogy a kat. hittani könyvek a purgatóriumot csakis *tisztítóhelynek* nevezik. Tehát a *tisztítóhely* szó a magyar nyelvben igenis ismeretes. Azután meg már a Szabács megvételéről szóló énekben olvassuk: »a Vag tistwl ath helyen wkwt érchék.« Ezt a sort Szinnyi József (Nyr. 19:518.) így olvassa: »Vagy tisztulathelyen őket értsék. (Tisztulathely = purgatorium).« Egyébként a *tisztítótűz* (Fegefeuer és *tisztítóhely* szók egyaránt helyesek, akár nyelvi, akár hittani szempontból tekintjük őket. Mégis az általános szóhasználatnál tartva a *tisztítóhely* használatát óhajtuk.

HODÁCS ÁGOST.

Bajos, nehéz. (Nyr. 32:44.) Maszák H. azt állítja, hogy a németnek a *bajos* fogalmára nincs egyéb szava, mint *schwer*, s csak összetetten tudja kifejezni e fogalmat. Erre az a megjegyzésem, hogy a *bajos*-t a német *schwierig*-nek mondja és nem *schwer*-nek. Abban teljesen igaza van, hogy a *bajos* igazi magyar szó, és nem egészen az, mint a *nehéz*.

BÉRCZI FÜLÖP.

Izzasztó. A német *Schweissblatt*-öt széltebe-hosszába izzasztónak halljuk mondani. Az ú. n. miveltebb osztály nyelvérzéke nem is nagyon ágaskodik ez igazán fonák szóalkotás ellen. A szabó a nyári kabátba izzasztót ajánl, s mi elfogadjuk, hogy igazán nagyon jó lesz. Nem úgy a nép gyermeke. Ennek a füle, nyelvérzéke, úgy látszik, mégse olyan, hogy mindent bevesz. Rendkívül tetszett nekem a napokban a következő eset, a mely fentebbi állításomat igazolja. A varrónő kérde egy jómódú hajadontól: tegyen-e izzasztót a készülő derékba? Erre a leány a legkomolyabban feleli: »Nem kell, dehogyis kell nekem izzasztó, hiszen a nélkül is eleget izzadok«. Első pillanatra meglepett ez a felelet, mert hiszen semmi furcsát se találtam eddig abban, hogy a *Schweissblatt*-ot magyarul izzasztónak mondják; de azóta szeget ütött ez a szó a fejembe, s meggyőződtem róla, hogy ez a tanulatlan parasztleány olyan helyes választ adott, mely becsületére válna a legjobb nyelvművelőnek is. — És most már az a kérdés: hogyan mondjuk magyar szóval és helyesen a *Schweissblatt*-ot? Illó, hogy megkeressük vagy megalkossuk erre a jó magyar kifejezést.

BÉRCZI FÜLÖP.

Simonyi és Balassa német-m. szótárában *izzadságfogó*, Kelemenében *izzasztólap*. Újabban *hónaljlap*nak is hirdetik, de lehetne egyszerűen *hónalj* is (fr. *le dessous de bras*). *Izzasztó* különben a lovas műnyelvben szintén izzadságfogó takarót jelent, mit a ló nyerge alá tesznek.

A SZERKESZTŐSÉG.

Aufsatz (31:398): erre bátor volnék javaslatba hozni a *csemegetartót*. A *tálczatartó* nem jó, mert a *tálczatartó* és a *tálca* együttvéve alkotják az *Aufsatz*ot. A talpas *tál(cza)* jobb, de nem szép. [A *csemegetartó* megvan Sim. és Bal. magyar-n. szótárában. — A szerk.]

NÁDORY NÁNDOR.

Es hängt von der Wahl ab: a választás dönt.

allbekannt: köztudomású.

alle wie wir da sind: mind egy lábig.

sich lange dabei aufhalten: soká foglalkozik vele.

die Sache kommt aus: a dolog kipattan.

das Blut beherrschen: vérét leküzdi.

Bedenkzeit geben: időt ad a megfontolásra. Arany.

das Gesetz bescheidet ihm den Tod: a törvény halálra szánja. Ar.

auf seinem Recht nicht bestehen: jogát feladja.

das Gewissen betäuben: lelkipurdalását elfojtja.

jm. das Herz betören: megbűvöli szívét.

an sich betrachtet: magában (véve).

über einem Plan brüten: terven töpreng.

treffend darstellen: híven fest.

jdm sich entwinden: megfut előle.

falsch urteilen: *balul* ítéł.
fein mit *feiner* Stimme reden: vékonyan, vékony hangon beszél.
finstere Nacht: *kormos* éjtszaka. Ar.
eine finstere Miene machen: mordan v. mordúl tekint.
 er sieht sich unvermerkt *dahingeführt*: észrevétlenül oda jut.
 verschieden an *Geburt*: különbözö *vérség* Ar.
grausames Gesetz: *zord* törvény. Ar.
 Worte von *Gewicht*: *nyomós* beszéd.
 das *Härteste* kann ihn treffen: a legrosszabb érheti. Ar.
eine Masche binden: *bokorra* köti (a pántlikát) Nyr. 19:375.
 sich grosse *Mühe* geben: nagyon rajta van.
 der Schreck zittert ihr durch jeden *Nerv*: az ijedtségtől reszket minden *porczikája*.
 nur von seinem *Ohr* geleitet: csak hallás után.
Rast halten: *tanyát* csap (üt, ver) valahol.
 es steht fest im *Rate* des Geschicks: a sorsvégzet ez. Ar.
 lass dir *raten*! fogadj szót! Ar.
 alles kurz und klein *schlagen*: tör-zúz.
 sich seinem *Schutze* vertrauen: oltalmára bizza magát.
 den *Schwur* brechen: hitet szeg.
 junges *siedendes* Blut: ifjú pezsgő vér.
 der Bart *spriesst* ihm: a bajusza ütöget, ütközik.
 etwas zwei Monate lang *treiben*: két hónapig *foglalkozik* vele.
überumpeln jn: nyakára jö, meglep.
 das Gesetz *verhängt* die Strafe über ihn: a törvény fejére *szabja* a büntetést.
 mit *Verlaub*: zokon ne essék, követem alásan, szómmal ne vétsek.
wandelbar wie Schatten: *tűnő* mint árny. Ar.
herzhaft zugreifen: derekasan, jól v. ugyancsak *hozzálát*.)

SZILASI MÓRICZ.

—(Nyr. 30:333.) *Sich einen guten Tag* machen. Nyiregyházán még ilyet is hallottam: *Csapunk* (söt: *csinálunk*) ma *görbe* napot.

Er trinkt wie ein Bürstenbinder. Szerencsi paraszttól is hallottam: »Iszok, mint a *kefekötő*.«

(30:332.) *Er geht wie auf Eiern*. Kődös időben kocsin igyekeztem hazafelé, a lovak természetesen vigyázva, lassacsckán lépkedtek, erre így fakadt ki a kocsis: »Úgy jár e (t. i. a ló), mintha *marokkal* raknák elébe az útát.«

PARTOS ERVIN.

Hogyan mondjuk németül: anyaföld, csonka torony, teremnek beillő szoba, bölesköz illő v. méltó nyugalom, orrfacsaró bűz, rabviselt, kiskirályok, a hegyek pipálnak, pattogó vers, pörosztó, pihent eszű, rovatvezető, páholynyitogató, ötletes, igazolatlan mulasztás?

K. B.

IRODALOM.

A nyelvérzék és az iskola.

Pálfi Márton: A nyelvérzék és az iskola. Tanári székfoglaló értekezés. (Kolozsvári unitárius főgymn.) Különlenyomat a Keresztény Magvető 37. évfolyamából. Kolozsvár 1902. 8-r. 20 l.

Legjobban szeretném, ha Pálfi Márton lelkes szózátát kivonatos ismertetése helyett szóról-szóra lenyomathatnám. Mert nem értekezés ez, hanem szózat nyelvünk ügyében, szózat minden tollforgató emberhez, íróhoz, tudóshoz, de legkivált az ifjúság vezetőihez, tanítóihoz és tanáraihoz. Keserűség fogja el a szerzőt köznyelvünk állapotán. A költői nyelvet megteremtették, fejlesztették s a legmagasabb fokra emelték irodalmunk nagyjai Arany Jánosig; a széppróza nem marad mögötte, voltak és vannak jeles művelői, kik bármely fejlett nyelvnek dicsőségére volnának; a költői nyelv s a széppróza mögött már jóval elmarad a tudományos és értekező próza, a hivatalos nyelvről nem is szólva, mert ennek »még ma is latin a gerincze, húsvére német.« Legalúl marad köznyelvünk, a mívelt magyar (?) beszéd, mely »városaink vegyes nyelvű, kozmopolita levegőjében csaknem el van zárva az egészséges fejlődés föltételeitől s az idegen hatástól megvesztegetve és megrontva, csak kaczerkodik a bohócszerepre kárhoztatott tájnyelvekkel. Szinte nem csoda, ha ilyen körülmények között nemzeti műveltségünk eszköze és letéteményese, az irodalmi nyelv is mintha lelépett volna a természetes fejlődés útjáról.« Az utolsó három évtized nyelvjavító törekvései, különösen a Nyelvőr működése következtében sokat javultak a viszonyok; de újabban, hogy a Nyelvőr már nem szól régibb kíméletlen hangján s nem a »bot boldogabb végével« riasztja vissza a nyelvrontókat, ezek vérszemet kapva, tudatlan kíméletlenséggel pusztítják nyelvünket: »s minthogy a bosszúálló, haragos Isten európai műveltséggel, széles látókörrrel, éles szemmel, eleven dialektikával, néha kiváló stílusérzéssel s mindenekfölött erős torokkal verte meg őket, mindent elhiszünk nekik, sőt azt is eltűrjük, hogy a fölvilágosultság és szabadelvűség jelszavai alá bújva, orcátlan czinizmussal essenek neki mindannak, a mi magyar, mindannak a mi szent, mindannak, a mi ezeréves fájdalom avatott szent erekljévé. Hitvallásuk a kozmopolitaság, törvényük az anarchia, nyelvérzékük a budapesti magyarság. Fölháborodik a vér, s a kerékbe-törés kinyitja a szenvedő nyelvérzék, ha e párduczos Über-Árpádok önérzetes raccsolását s hetvenkedő apologiáját hallja és olvassa. Hát már ide jutottunk?! Hát már követni való ideál lett az, a mi eddig lépni való fattyúhajtás volt?! Hát már igazán a Horatius-féle *usus* áll be korlátlan hatalmi bírónak s védőszárnyai alatt a budapesti nyelvérzék, ez az idegen tejen nevelt kakukfioka szabja meg, mi helyes, mi helytelen, mi modern, mi ázsiai, mi pórias, mi szalonba való, mi magyaros, mi idegen?!«

A szerző nemcsak a sajtóban látja nyelvünk romlásának okát s legfőbb előmozdítóját. Igaz, hogy nagy bűnös benne. Németnél és francziáknál is az ő munkásai minden nyelvromlásnak megbélyegzett gyászvitézei. De munkájuk a szó szoros értelmében vett napszámos-munka. Fegyverük nemcsak a toll, hanem az olló is, ez pedig a rideg önérdék szolgálatában áll. Nem is az örökkévalóság-nak dolgoznak; közönségük és kenyéradójuk a jelen. Pusztítótá teszi a sajtó hatását az a fonák körülmény, hogy aránytalanul elhatalmasodott, minden magába fal, fölemészt. De a baj gyökerét a szerző sokkal mélyebben keresi: társadalmunkban. Hírlapjaink magyartalansága talán nem is annyira ok, mint inkább következmény. Nekünk nincsen erős, egybeforrott, egységes középosztályunk, pedig a nemzeti műveltség letéteményese, őre és fejlesztője minden művelt országban a középosztály. Nincsenek egységes érzelmei, nincsenek közös hagyományai, hogy volna egységes, erős nyelve? Városaink lakossága, melyet a statisztika számai magyarnak mondanak, legnagyobb részben nem volt magyar, máig sem tudott igazán azzá lenni. A legelszomorítóbb képet ép a főváros mutatja, melynek nyelve valóságos bábeli zűrzavarrá lett a sok megemésztetlen beolvadás miatt. Társadalmunknak nagyobb a vonzóereje, mint beolvasztó képessége, nemcsak nyelvi tekintetben, hanem a nemzeti élet és erkölcs minden ágában és irányában.

E minden izében igazsággal teljes bevezetés után a szerző magára a főkérdésre tér át: teljesíti-e az iskola, különösen a középiskola, legnagyobb s legszentebb kötelességét: erősíti-e a nyelvérzéket? törekszik-e öntudatos munkássággal arra, hogy útját állja a nyelvromlás áradatának? A szerző föltétlen *nem*-mel felel e kérdésre.

(Három súlyos vádat emel az iskola ellen.

1. »Az iskola nem veszi komolyan az anyanyelv tanítását s csak papíron juttat neki vezérszerepet a többi tantárgy között.« Bár a levegő is teli van a *nemzeti nevelés* hangoztatásával s az anyanyelv tanítása központja és vezetője minden tanítónak — a papíron, a valóságban még sincs úgy. Még nagyobb óraszámú sincs a többi tantárgynál. Gimnáziumainkon *ma is a latine* a vezérszerep. Az anyanyelvi olvasmány »fontosságának hangsúlyozása« és »előtérbe helyezése« így csak félintézkedés, czopfos maradiság. »Ideje már kiábrándulnunk abból a balhiedelemből, hogy a formális képzésre *csak* a latin nyelv alkalmas. Ideje már letaszítani Róma nyelvét arról a polczról, a melyet az emberi szellem békóba verésével és majomszerepre kárhoztatásával oly végtelen hosszú idő óta joggátlanul bitorol... A jövő iskolája az az iskola lesz, melyben az anyanyelv tanítása nemcsak a papíron középpontja minden oktatásnak... Nemcsak hogy tanítani kell a magyar nyelvet, hanem általában minden *nyelvtanítás szálainak az anyanyelv grammatikái ismeretéből kell kiindulniok és ide visszatérniök.*« Ezért jól meg kell vetni az anyanyelv tudásának alapját, az öntudatlanul működő nyelvérzéket a nyelvtörvények elméletének ismeretével öntudatosá kell tenni. S erre nem elég az a két-három esztendei futólagos

grammatizálás, a hogy most van, mind a nyolcz, osztályban szükség volna a nyelv törvényeinek czéltudatos ismertetése és fokozatos kimélyítése. »Ide nem apró-cseprő portyázások, nem alkalmoszerű kirohanások kellene [dolgozatjavítás czímén]; ide rendszeres és állandó harcz kell.« Nem kell túhegyre szedni a hibák baczellusait, hanem a szervezetet kell erősíteni, hogy ellentállhasson nekik. Tudatos ismerettel párosult nyelvérzék, leghathatósabb gát az észrevétlenül mérgező nyelvhibák ellen.

2. A második súlyos vád, hogy: »*Idegen nyelveket szabadít az iskola idő előtt a fejlődő nyelvérzékre, a fejlődés, a kialakulás, a megerősödés folyamatában. Bétetőzi azt a félszagséget, a mit a szülői ház, a család elkezdett.*« A zsenge gyermek nem anyanyelvét tanulja legelőbb, hanem bonne-októl és gouvernante-októl németet és francziát. »Az anyanyelvet, azt nem kell félteni, ráragad az amúgy is a gyerekekre később,« mondják a csemetéikre büszke szülők. A kilencz-tíz éves fiút aztán az iskola fogja a latin s a német nyelv nyűgébe. A legnagyobb vétség ekkor különösen abban történik, hogy az iskola a fiútól fordítást követel, különösen pedig idegen nyelvre való fordítást, pedig ez a legnehezebb és egészen soha meg nem tanulható mesterség. Ebből ered aztán az örökös grammatizálás, mely meggyűlölteti a fiúval ezt a gyönyörű és éppen nem száraz tudományt. De hagyján a fordítás, ha igazán fordítás. A valóságban azonban ez nem egyéb, mint az anyanyelvnek az idegen nyelv kaptájára való verése, irgalmatlan átgyúrása és kerékbetörése. Nem az a hiba, hogy idegen nyelvre fogjuk a fiút, hanem az, hogy *rosszkor és rossz módszerrel*; az anyanyelv pedig, a »tanítás gerince és központja« könyörtelenül és kiméletlenül ki van szolgáltatva az idegen nyelvek s a többi tantárgy rontásának, mert »a mai szakrendszeres világban annyira a magyar nyelv tanárára bizzuk az anyanyelvvel való bibelődést,* hogy szinte határsértésnek tűnik fel, ha valaki magyar nyelvtani órán kívül is mer foglalkozni az anyanyelvvel, s szinte veszedelmes dolog olyanokat hirdetni, hogy az idegen nyelvet nem pusztán önmagáért kell tanítani s hogy az idegen nyelv-tanításának nem az idegen nyelv megtanítása az egyetlen és legfőbb célja.«

3. Az anyanyelvnek harmadik sérelme, hogy az iskola »nem becsüli meg eléggé a népnyelvet s nem aknázza ki a tanítás érdekében a benne-rejlő kincset.« Ez a sérelem legfőképpen a nem budapesti elemi és középiskolákra szól. Az a tudománytalan és oktalan felfogás még ma is általános, nemcsak az ú. n. művelt körökben, hanem tanító emberek közt is, hogy a tájnyelvek az irodalmi nyelv elfajulásai, s ezért a tájszólás »rusnya, durva«, kegyetlenül ki kell verni a gyerekből. Igaz, az irodalom nyelve a nemzet nyelve; az irodalmi nyelv a nemzet lelkének leggazdagabb és legtartalma-

* De az is baj, hogy számos középiskolában a *koncentráció* ürügye alatt a magyar nyelvtanítást olyan latin tanárra bizzák, a kinek a magyarról semmiféle tudományos ismerete nincs!

A szerk.

sabb megnyilatkozása s ezért az iskola csak egy nyelvet ismer, az irodalmi. »Csakhogy a nemzeti nyelvnek örök forrásai a nép ajakán fakadnak. Az irodalmi nyelv nagy folyama kiszáradna vagy elposványosodnék, ha tájnyelvek apró forrásai nem táplálnák.« Ezért ne üldözzük az iskolában se a tájnyelvet, ne piritsunk rá a gyermekre miatta, hogy meggyűlölje nyelvét s lassanként arra szokjék, hogy megvesse szülőtte földjét s azokat, kiktől az első szót tanulta. Az iskola »tegyen úgy, mint a jó kertész. A vad csemetét oltsa meg, nemesítse meg; de a gúny és kicsinylés fejszéjével ne vágjon rajta oknélküli sebeket.« Szoktassa rá kíméletesen az uralkodó irodalmi nyelvre, de mutasson rá a népköltészet s a népnyelv örökké ifjú forrásaira s oltson szívébe szeretetet az anyaföld minden röge iránt. Hisz úgy is alig vannak tájszólásaink; a legiskolázatlanabb paraszt is megérti papját a szószéken) s »egészen természetesnek találja, hogy ünnepnapon az Isten házában a nyelv is ünnepi ruhát ölt. A legkisebb erőszakolás nélkül is könnyen hozzászokik a tanuló nyelve ehhez az ünnepi ruhához, anélkül, hogy meg kellene miatta útálnia a hétköznapi.«

Nagyjában ez Pálfi Márton székfoglaló beszédének gondolatmenete, melyben a magyar nyelv jelenlegi mostoha sorsát panaszolja. Vádjai, miket az iskola ellen emel, bizonyára nemcsak tanításunk rendszerét, hanem nagyban a tanárképzést is illetik. Szándékosan nem léptem túl az ismertetés keretét s nem tettem ellenvetést egyik-másik mondata ellen; mert ha részletekben van is egynémely kétségre vonható és czáfolható pontja, egészében véve csak igazat kell adnunk panaszainak és vádjainak. Szózata egynémely fülben talán nagyon is keményen harsog, de ilyen szent ügyben a szertelenség is erény!

TOLNAI VILMOS.

Nyelvfilozófia.

Nyelv-philosophiai problémák néplélektani alapon. Írta dr. Krausz Jakab.
Bpest, Hornyánszky nyomdája. 1902. Különnyomat. (183 lap.)

Szép az Orsz. polgári iskolai tanáregyesület közlönyétől, hogy egy ily nagy tanulmánynak, mely máskép aligha kaphatott volna kiadót, lehetővé tette a megjelenést. A szerző a nyelvtudomány újabb eredményeiről és kérdéseiről elmélkedik s csak azt rögzíti meg határozottan, a mi tisztázódott. Könnyen folyó nyelven mondja el gondolatait a nyelvről és a nyelvtudomány minden fejezetéről, az ezek körében felmerült kérdésekről; de azonkívül a nyelvtudomány-nyal érintkező más tudományok kérdéseiről is, különösen a logika, lélektan és néplélektan szerepéről a nyelvtudományban.

Kár, hogy a ki az előadásban érdekes tud lenni, a szerkezetben nem mutatkozik olyan ügyesnek. A megírt dolgozathoz talán lassú közlése alatt jegyzeteket írt s mikor a különnyomat elkészült, még szakadozott pótlásokkal toldotta meg művét, háromfelé forgácsolva szét mondani valóját. Nem tudta megállni, hogy sajtó alá ne

adja művét, mikor még nem volt készen, s nem tudta elhallgatni fölmerülő új gondolatait, mikor a különnyomat már készen volt. Pedig ezt a szétforgácsolt szerkezetet még jobban szerettem volna más szempont szerint kettészakítani. Ugyanis nemcsak a nyelvtudomány kérdéseiről elmélkedik behatóan, melyek a nyelvészt érdeklik, hanem a bölcelet kérdéseiről, melyek azonban a nyelvészt már nem érdeklik. Úgy látszik, mintha attól tartana, hogy a nyelvészet filozófiája nemsokára inkább filozófia lesz, mint nyelvészet, s nagyobb szükségünk lesz filozófiai előkészültségre, mint nyelvészetre, ha a nyelvtudomány alapkérdéseit meg akarjuk oldani. Pedig ez annyi volna, mint a történelemben több filozófiai, mint történelmi érzéket követelni. Lehet, hogy a bölcelet művelője ezeket a bölceleti kitéréseket érdeklél olvassa, de ő meg a nyelvészeti részt találja majd igen hosszadalmasnak. Merem állítani, hogy a ki nyelvészeti érdeklél akarja e művet átolvasni, a 11—19., a 22—25., továbbá a 88—111. és 114—122. lapokat bátran átugorhatja. mert ezekben a szerző roppant olvasottságának nem tudva ellentállni, bölceleti, művészeti és vegyes tudományos dolgokról elmélkedik. Ezeket egy külön tanulmány számára kellett volna kiszakítani. Ugyancsak olvasottsága vesz erőt rajta, mikor kedvteléssel idéz 6—7, sőt 9 nevet is (31. l.) egy nézet ismertetéséhez, pedig e cziczoma inkább lehűt, mint megnyer, mert kérdés támad, hogy azok mind eredeti idézések-e?

Egyes nézeteink találkozását vagy eltérését, azt hiszem, szükségtelen részleteznem.

Ha nem tartalmaz is újat e könyv, mégis olvasásra érdemesnek tartom annyiban, hogy nem haszon nélkül való e dolgokat többféle világításban is megsejtelni. Akár egy más nyelvtudományi bevezetés után, akár közvetlenül egy ilyenek tanulmányozása előtt elolvashatják kezdők is. A legújabb érdekű kérdésekről inkább a mű végén levő pótlásokban találják meg a szerző elmélkedéseit.

KALMÁR ELEK.

Válasz Asbóth Oszkár legutóbbi vitacikkére.

Ásbóth Oszkárral régóta kerülöm az irodalmi érintkezést; mert vitatkozásaiban egész rendszerré fajult az erőszakosság, valami megmagyarázhatatlan dühösség, mely adáz harcra ingerli mindenki ellen, ki hazánkban a magyar-szláv nyelvi érintkezés tárgykörében véleményt, vagy sejtelmet mer kockáztatni. Ennek a sajátos lelki jelenségnek, úgy látszik, olyanforma képzelődés az alapja, hogy a szlavisztika a kapcsolatos területekkel együtt ez országban kizárólag az ő birodalma, s a ki annak hatáiraiba belép — legyen vendég, vagy ellenség — az súlyos birtoksértést követ el, melyet neki szigorúan meg kell torolni. E megtorlás eszközei pedig a mily gyönyörűségesek a végrehajtónak, oly kellemetlenek a delinkvensnek. Hozzájuk tartoznak első sorban a lóhátról leszóló s a vélt ellenfélnek egész mivoltát végtelen kicsinybe vevő, dölyfös hang, a bibliai

Góliát s a cseh Holubár csúfondársága, melyre neki tudományos multjának sok viszontagsága után alig lehet joga. Egy másik eszköze a betolakodott idegen eszméin s bizonyítékain elkövetett tagbénítás, melylyel ugyanis ennek állításait valójukból kiforgatja,* tartalmukban hol kibővíti, hol megszorítja; lényegtelen elemüket, különösen ha vitás, magasra emelve villamos fénybe helyezi, a főgondolat s legnyomósabb bizonyítékok ellenben sötét háttérbe szorulnak. Közben változatosság kedvéért a kifejezések szőrszál-hasogató elemzése kerül sorra; majd ellenvallomásokat, ifjú- s öregkori nyilatkozatokat keres elő s egymásra uszítja. Mindezekhez jön végül a mértéktelen szóáradat — egy lappal szemben, mint legutóbb is, egy fél ív — melybe okvetetlenül belefúl az a szemernyi igaz is, mit a pellengérre helyezett javára az előbbi tortura esetleg érvényben hagyott. Ha azonban a türelmes olvasó — s vajmi kevés van ilyen — mindezeket átvergődött s kérdi magában: mivel tudok most már a tárgyról többet, mint előbb s mi ennek a tömérdék szóharcznak haszna a kérdés tisztázásában s a tudományos eredményben: legtöbbször bizony csak azt tapasztalja, hogy *parturiunt montes, nascitur ridiculus mus*.

Ismerjük Ásbóthnak e harcsmódorát s vitáinak ily értékét már régen. Foglalkoztam vele magam is egy ízben (l. NyK. 25: 65—69.), de különösen beható jellemzését adta megboldogult Volf Györ-

* Íme Ásbóth vitázó módszerének bemutatására legutóbbi cikkéből is néhány példa a sok hasonló közül. Én azt állítom, hogy »magánhangzóval kezdődő perzsa jövevényszók elé h járulék-mássalhangzó nem szokott csatlakozni.« Dőlt írással emeltem itt ki a »perzsa« jelzöt jól tudva, hogy szükséges e megszorítás, mivel efféle h találkozik néhány más eredetű, főképp idegen szón, ezeknek tárgyalását azonban, mivel mindegyik eset külön bő megvilágítást kíván s másrészt nem vagyok barátja Ásbóth módja szerint a hosszas kitéréseknek, a Nyr. olvasói előtt nem tartottam szükségesnek. Most már Ásbóth, miután szintén nem tudott hasonló perzsa esetet kimutatni, azt használja föl fogásul ellenem, hogy én a más eredetű adatokat mellőztem. Nagy fensőbbiséggel vágja ki ez ütő kártyáját s veti szememre — ő nekem, ki egy nap alatt többet bolygatom a török nyelvi forrásokat, mint ő egy évtized alatt — hogy én az ozmán török hangtörvényekhez nem értek. — Jellemző eljárás ez a másik is. »Árja és Kauk. elemek« művemben a kan szó tárgyalásában sok példával kimutattam, hogy a »mas, masculus« kifejezésére gyakran szolgál a »kutya« nevezete s ennek kapcsán hivatkozom a török kan-čik. kan-ča ebnevre, majd így folytatom: »Hasonló ebnevek a rokon nyelvek terén: zürj. kōin, votj. kion, wolf, zürj. kōh, IO. kāh, SO. kōh, kōh, 'canis lagopus', melyekhez vö. még: zürj. kañ »katze« (mu-kañ »maulwurf«: mu »erde«). Azt hiszem, az itt kiemelt »melyekhez vö. még« összekötő szólas egész világosan érteti, hogy az utána következő »macska« s »földi macska« (= vakondok) jelentésű szavak már nem tekinthetők ebneveknek. Ásbóth mégis gúnyolódik, »ez az utolsó eb«, a mely vakondok egészen fölfrissíti, azonban frissülése közben nem veszi észre, a mit kissé alább Justi szótára nyomán közöltem, hogy t. i. az av. »spā, hund, hundartiges tier (auch der biber, fuchs, wiesel, igel werden zum hundegeslecht gerechnet).« »Jó kedvre hangolja, hogy én a zürj. koin, votj. kion szókkal összefüggőnek vélem a görög zōw, szkr. ɣvan stb. indogermán ebnevet is, pedig levehetné kalapját Stackelberg báró kiváló nevű iránistá előtt, ki után én e nézetet közlöm. No de mind az efféle inkább móka, mint komoly tudományos tárgyalás!

gyünk »A tudomány szabadságáért« című igen tanulságos közleményében (NyK. 26:318—328.), s ez alapos tájékoztatól fog szolgálni ama jövő nemzedéknek, mely lábunk nyomába lépve hivatva lesz majd tárgyilagosan itélni nyelvészeti folyóiratainknak az utóbbi évtizedben annyira elharapózott, »intra muros« folytatott, kicsinyes, meddő s mégis oly éleshangú vitái fölött. Volf György »késhegyre ment« Ásbóth Oszkárnak — mint ő kifejezte — »monopolizáló és deszpotikus hajlama ellen«; de egész helyesen emelte ki, hogy »mindenkinek nincs kedve harcolni s inkább félreáll, mintsem hogy a fejbekoppantás eshetőségének tegye ki magát.« Ez utóbbiakhoz csatlakoztam én is, még pedig annál szívesebben, mivel szerény erőmet s azt a csekély időt, melyet tudományos munkásságra fordíthatok, sokkal, de sokkal fontosabb feladatoknak lehet és kell szentelnem, mint a minők az Ásbóthtal vívandó irodalmi párbajok volnának, s másrészt mivel, hál' Istennek, van már a magyar-szláv érintkezés tárgykörének nálam — s úgy hiszem Ásbóthnál is — hivatottabb s e célra képzetebb művelője, ki bizonyára meg fog felelni a hozzája fűződő jogos reményeknek, a minthogy már is munkába vette a magyar nyelv szláv elemeinek rendszeres s lehető széleskörű feldolgozását: azt a feladatot, melynek megoldását a budapesti tudományegyetem szláv tanszékének birtokosától a magyar nyelvtudomány harmadfél évtized óta hiába várja. Nagy elégtételemlre szolgál Ásbóth támadásai ellenében, hogy az az eszme, melyet tudományos irodalmunkban én hangoztattam először s a melyet Ásbóth ép oly nagy hangon, a milyen rövidlátással ostromolt — hogy t. i. nyelvünk szláv elemei részben a honfoglalás előtti korból valók — Melich János újabb kutatásaiban támogatásra s bővebb kifejtésre talál.

Ezzel körülbelül végeztem is — talán minden időre — az Ásbóthtal folytatott vitákkal, bármily ingerlő is egyik-másik pontban a mérkőzés várható eredménye. Még csupán néhány észrevételem van minapi cikkének ama részére, mely »Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben« (I. köt.) című munkám jelentőségét és értékét ócsárolja. Kezdem pedig avval a kijelentéssel, hogy Ásbóthnak igaza van, midőn azt véli, hogy ebben a munkában sok a bizonytalan, vagy szerinte hibás. De ezt korántsem neki kellett fölfedezni; mert tudom és vallom ezt én magam sokkal inkább, mint ő. Íme miként nyilatkozik e pontban munkám a történeti bevezetés végeztével (99. l.): »Nagy és becses tanulsága már az eddigi előmunkálatoknak, hogy nemcsak a nyelvtörténet, hanem az ethnologia, néprajz, embertan, régészet és műveltség-történet mezején is ide sarkallik a finn-magyar népek legősibb korszakainak vizsgálata, sőt hogy az itt mutatkozó jelenségek helyes megfejtésével gazdag okulás kínálkozik az árja ősiség bűvárainak is. A feladat ily jelentőségének tudata buzdíthat bennünket, hogy vissza ne riadjunk a munkálatával járó számos nehézségtől. Bizonyos, hogy kincsesbányáink mély aknáihoz nem oly egyszerű és sima utak vezetnek, mint pl. a sokkal feljebb eső szláv és germán

jövevényyszó-rétegekhez. Itt nemcsak a történeti háttér homályos, hanem egyelőre közelebről még a nyelv, illetőleg nyelvek sem meghatározhatók, honnan kutatandó tényeink valók; *jól el lehetünk tehát készülve reá, hogy a későbbi kritika talál majd sok pontban eredményeinkben igazítani valót s hogy adott megfajlásunk gyakran csak a megoldásnak kísérlete lesz.* De így van ez mindenütt, hol a munkás szekerceje őserdőt irtogat s csak szájas hetvenkedés az, midőn a már megtört csapáson sétatálczával haladó utód félredobva az esetleg ott felejtett ágat-bogát, önérzettel kiáltozza, hogy *íme a vágás nem volt művészi, a körületekintés nem alapos.*»

Mivel azonban előre is jól tudtam, hogy lesznek bírálóm között amolyan Ásbóth-féle sötéten néző és gyorsítetű emberek, kik kapva kapnak a különféle részletekben mutatkozó valódi vagy vélt fogyatékokon és készen lesznek véleményükkel anélkül, hogy a munkában található jó anyagot is figyelmükre méltatták s ezek becsét az előbbiekhöz viszonyították, vagy akárcsak a bevezetést elolvasták volna, szükségesnek tartottam az előszóban külön is kiemelni a következőket (V. l.):

»A ki rendkívüli messzeségnek homályos légkörében föltetsző jelenségeket igyekszik megállapítani, *el lehet rá készülve, hogy megfigyeléseinek nem minden részletét fogja helyesnek elismerni az utána jövő, kedvezőbb viszonyok közt eszközölt vizsgálat.* Vajmi jól tudom vállalkozásom merészségét magam is, midőn e műben szerény erőmmel egy oly problémának tisztázását jelöltem ki feladatul, mely nehezen belátható történetelőtti korokra vonatkozva, már sok gondolkodó elmét kifárasztott s *igen lehetőnek tartom, hogy idevonatkozó nézeteimnek tetemes része fog áldozatul esni a kritika, talán első sorban a magam kritikája írtó műveletének.* Hiszen ama néhány év alatt is, mely e műnek megkezdése s befejezése között telelt, sok pontra nézve jutottam helyesebb belátásra s változott véleményre, úgy hogy ezekről »Pótlások és helyreigazítások« czímen külön függékben tartottam helyénvalónak számot adni. Bizonyos, hogy majd a rokon nyelveknek ugyanily irányú átkutatása s különösen a mindezekre következő hangtani összefoglalás *még további nyesegetéseknek fogja fölsímetetni szükségét;* mindamellert azt remélem, *marad az itt leírt észleletekben ezek után is annyi hasznavehető, hogy nem kell már ezek miatt sem az e műre fordított fáradságot a tudomány szempontjából kárba vesztetnek tartanom.* Az ismeretek minden ágára nézve áll, hogy csak tévedések erdőin keresztül juthatunk a végleges igazság tisztázásához; de különösen meg kell barátkoznia e gondolattal egy oly tér munkásának, mint a finn-magyar összehasonlító nyelvtudomány, hol az előbbi félszázad nagy tevékenysége mellett is még mindig hiján vagyunk a legfontosabb előmunkálatoknak s gyakran a legelemibb tények hiteles megállapítása is rendkívüli nehézségekkel jár s külön tanulmánykiteréseket követel. A ki munkálkodásunk s előhaladásunk számtalan akadályát ismeri, az meg fogja becsülni a szerény méceszt is, melylyel tárgyunknak valamely homályos pontját földeríteniünk sikerült s nem fogja azonnal követelni azt a minden részletet beváló-

gító hatalmas fátylafényt, melylyel szerencsésebb körülmények közt haladhat előre a diadalmaskodó kutatás. Egy oly feladatnál, mint az őskor árja és kaukázusi jövevényszavainak kimutatása, természetesen fogja találni az avatott, hogy nem lehet egyszerre minden mellékkörülmény okát oly biztossággal megállapítanunk, a hogy ez pl. az újabb nyelvtörténeti korokba eső német vagy szláv elemeknél lehetséges.»

Mindezeket én Ásbóthnak hiába írtam. Ő rányit egy czikkre s elolvassa benne a kaukázusi nyelvek *szvanet, arcsin, agul, kabardin, kurin* stb. neveit, melyeket — hogy saját szavait idézzem — »ő eddig nevükről sem ismert s melyekről azt sem tudja, milyen nyelvcsoporthoz tartoznak«. E nevek említésével — megint az ő saját szavai szerint »idegessé« lesz, nyomasztó érzés kél benne, hogy mindehhez nem ért«, végre »fölháborodik benne az önérzet« s kifakad belőle »a haragos kérdés: hát Munkácsi ért-e hozzá? hát ő ismeri-e ezeket a nyelveket, hangtani fejlődésüket, történetüket?« Megfelelek én erre a »haragos kérdésre«. Hangzik pedig az én szerény feleletem ekképpen: Annyira értek e nyelvekhez, a mennyire azokat a rendelkezéseimre álló szegényes forrásokból megismerhettem. Nem közlök egyetlen nyelvtényt sem, melynél zárójelben ki ne tenném a helyet, a honnan vettem; egybevetéseim s következtetéseim pedig annyit érnek, a mennyire igazolhattam. Jól tudom, hogy forrásaim hiányosak s ítélőképességem sem csalhatatlan. De a mint volt és van lelkesedésem kutatni ismeretlen tájakon s járatlan téreken, van bátorságom tévedni is s van bátorságom kitenni magamat az olyan — enyhe szóval kifejezve — méltánytalan kicsinyléseknek is, a minővel Ásbóth az én — tudományos állással és elismeréssel nem jutalmazott, de azért legjobb erőm és igyekezetem szerint kifejtett — munkásságomat méltatja. Előttem vajmi jelentéktelen ügy, ha netán egyik-másik részletben, a szlávtság részére vitatott *hombár, gatyá, tiszt, derék* s más szavak magyarázatában hibáztam; a földolog, hogy kimutathattam, hogy van nyelvtudományunknak és őstörténetünknek egy rendkívüli fontosságú, eddig nálunk figyelembe nem vett tárgyköre, az árja és kaukázusi érintkezés. Ez az eredmény kétségtelen s ép oly jelentős, mint a magyar nyelv régi török elemeinek fölfedezése. Munkám e téren természetesen csak előmunkálat s mint ilyen ugyanoly szempont alá esik, mint a Hunfalvy és Budenz előmunkálatai. E nagy emberek is bizony jól tették, hogy hozzáfogtak a kérdések tisztázásához a rendelkezésükre állott gyarló anyaggal s fogyatékos előismeretekkel s nem estek kétségbe a miatt, hogy ismereteik bővültével lépten-nyomon kellett tapasztalniok előbbi nézeteik helytelenségét. Ez a tudomány fejlődésének természetes menete; az általánosságban tisztázott nagy igazságok keretében a részletek tüzetesebb megállapítása a későbbi kutatás feladata.

S aztán van még más feleletem is; de mielőtt ezt kiírnám, legyen szabad ideiktatnom összehasonlításképp Ásbóth ítéletéhez azt az ítéletet, melylyel Schuchardt Hugó munkámról írt bírálatában

nyilatkozik (Wiener Zsch. f. d. Kunde d. Morgenlandes 16:286) s mely így szól:

»Munkácsi untersucht ‚die arischen und kaukasischen Bestandteile in den finnisch-magyarischen Sprachen‘... Es ist ein bisher mehr geahntes als erschautes Gebiet in das, und bis zu dessen Herzen, er eingedrungen ist. Der Kühnheit, die hier nötig war, hat sich methodische Gründlichkeit zugesellt, und wiederum gesellt sich dem durch diese berechtigten Sicherheitsgefühl das für das grosse Ganze gilt, *eine Bescheidenheit zu, die in Bezug auf jedes Einzelne Berichtigungen anzunehmen bereit ist.* Dieser erste Band mit seinen 400 Artikeln ist nächst dem vor zwei Jahrzehnten erschienenen Budenzschen Vergleichenden Wörterbuch *der wichtigste Beitrag* zu dem letzten der grossen magyarischen Wörterbücher, nämlich dem etymologischen, welches auf die schon veröffentlichten, das sprachgeschichtliche und das mundartliche, und das erst in Angriff genommene Grosse Wörterbuch folgen wird. *Aber auch innerhalb der gesamten finnisch-magyarischen Sprachforschung nimmt Munkácsi's Werk einen hervorragenden Platz ein; und seine Bedeutung ist schliesslich eine noch allgemeinere, indem es sich auf zwei andere grosse und wichtige Sprachgruppen erstreckt, und auf die Geschichte der betreffenden Völker selbst, d. h. soweit es sich um deren Wohnsitze und Kultur handelt.*«

Így ír Schuchardt, ki ez idő szerint Európában a kaukázusi népeknek és nyelveknek legalaposabb ismerője s ki, mint egyéb kritikai észrevételeiből látni, éppenséggel nem húnyt szemet munkám észrevett hibái előtt.* Ásbóth pedig, kinek árja ismereteiről nincs tudomásunk, a kaukázusi nyelvekre vonatkozólag meg maga is bevallja, hogy »nevükről sem ismeri«, fölkiált a jobban tájékozott utókor nevében, hogy »mennyi papirost meg lehetett volna takarítani«, ha csak azt írom le, a mit igazolni is tudok.

Azt hiszem, nincs okom nagyon búsulni az utókor hivatatlan prókátorának e takarékosági nézetén s bátran kimondhatom neki fentebb jelzett másik feleletemet: Az igazi tudós nem indul despotikus hajlamai után, nem lesz »idegessé«, nem »háborog önérzetében« s nem fakad ki haragos kérdésekben, ha valami olyast olvas, a mit még nem tud; hanem szívesen veszi s megbecsüli a tudományos törekvést ott, a hol s a kinél találja.

Ezek után írhat Ásbóth ellenem akárhogy s akármit, elem vetett kesztyűjét az irodalom küzdőterén én többé föl nem veszem.

MUNKÁCSI BERNÁT.

Könyvészet.

Szinnyei J. Magyar nyelvhasznítás (jegyzetek, hallgatói számára). 2., teljesen átdolg. kiadás. (Finnugor kézikönyvek III. Hornyánszky V. 3 k.)

* Ezekkel még külön is fogok foglalkozni.

Magyar Oklevélszótár. Gyűjtötte Szamota I. Szerk. Zolnai Gy.
2. füzet: *Bolcér — Drusza*.

Mesterségek szótára. Irta Frecskay J. 29. Szűcs-m. 30. Takács-m.
Ethnographia. 13. évf. 10. f. A moldvai csángók eredete
(Munkácsi B.). Székely táncszók és mondások a 18. szból (Kanyaró
F.). *Regös nagy út, követ fúj* (Kanyaró F.).

Yrjö Wichmann. Kurzer Bericht über eine Studienreise zu
den Syrjänen. (Helsingfors. Különnyomat.) — Samojedisches Lehngut
im Syrjänischen. (Hels. Különny.)

Nemzeti nőnevelés 1. f. A mi nemzeti nevelésünk (Hajtmann Etelka).

NYELVMŰVELÉS.

A kormány 1902-i működése — a magyar nyelv terén.
No, nem az egész működéséről teszek jelentést, csak két cselekedetét
jegyzem föl.

Az egyik örvendetes, de mégis támadásban részesült. Ugyanis
a belügyminiszterium rendeletileg szabályozta a helynevek írását,
még pedig a helyesírás fejlesztésének elvei értelmében igen helyesen
egyszerűsített. A sok két-három szóból álló és ugyanannyi nagybetű-
vel és pár kötőjellel irt *Sátor-Alja-Ujhelyet* ezentúl egyetlen szónak
kell írni s lesz *Sátoraljaújhely* meg *Jászárokszállás*. Csak a várme-
gyék neve marad régi állapotában, úgy látszik azért, hogy a név
mindenik tagja külön-külön vármegyét jelentett valaha: *Pest-Pilis-
Solt-Kiskún* vármegye. Ennek értelmében van megengedve p. az is,
hogy *Szatmár* várost, mely egykor *Németi* községet bekebelezte,
Szatmár-Németinek vagy *Szatmárnémetinek* is írhatják. De ez a kivé-
tel fölösleges, mert sok ily megye és városnév van, és ezeknek tör-
ténétét is kellene ismerni, hogy a kivételt megérthessük és megje-
gyezhessük. Így bonyolódottá válik a helyesírás. Az összetett név
nagybetű nélkül is megőrzi eredeti alkotórészeit és akár azt írom:
Gömör-Kis-Hont, akár azt *Gömörkishont*, a honti név nem halványul
el. *Szatmárnémetiben* még kötőjel nélkül is fölösleges a második tag,
elég, ha mint városnegyed neve marad fenn a *Németi* név. Kétség
nem támadhat a megye és város neve közt, mert a mi *Szatmárt* van,
az még nincs egész *Szatmárban*, illetőleg a *megye* szót úgyis ki-
szokás tenni, mikor megyéről van szó. Egyebiránt *Szebennek* sem árt,
hogy megyéjétől még annyira sem lehet megkülönböztetni, mint
Szatmárt.

De megtámadták a rendeletet azért, mert sok helynévben sze-
mélynév rejlik s most aztán a személyek tulajdonneve is kisbetűssé
fokozódott le: *Sajószentpéter*. Ezt egyes lapok nevetségessé tették,
hogy ezentúl mi kisbetűvel írjuk *Szent Pétert* is és majd *Rökh
Szilárdot* is lekicsinyítjük *Rökhkszilárd-utczára*. Pedig ez a kisbetűre
való lefokozás a magyarban régi dolog, ha melléknévvé válik a hely-
név. Kevésbbé Péter, vagy kevésbbé György már most az a szent

ott fenn az égben, ha itt a földön *szentpéteri* vagy *szentgyörgyi* tisztelői vannak? Ki ütközik meg *Szentpéteri* uram kis *p-jén*?

Épen ez az előzmény ad magyaros alapot a mostani intézkedésnek. Bizonyára a táviró és posta érdeke sugallta ezt az intézkedést, de megelégedéssel jegyezhetjük fel, hogy ez esetben a tudományos és a magyar szellemet egyaránt helyesen alkalmazták a haladó kor kívánalmaihoz.

A másik kormánycselekedetről kevesebb és kedvezőtlenebb mondani valóm van. Boszúsággal olvastam mindig a Kassa-Oderbergi Vasút menetrendjein a »*Csorbatói* fogaskerekű vasut«-at, vagy »*Csorba-Csorbató*« állomásjelzést és most a tó megvételéről szóló törvényben megörökítve, szentesítve, ránk parancsolva látom ezt a nevet.

Van *Csorba* község és *Csorbai tó*, de *Csorbató* nincsen. Az a szép tó nem egészen kerek ugyan, de nem is csorba, mert nem hiányzik és nem tört ki belőle semmi; van öble, félszigetje, de csorbasága nincsen. Azért, hogy van Igló mellett *Iglófüred* és Lőcse mellett *Lőcsefüred*, nem lehet Csorba mellett *Csorbató*. Mert Iglófüred valóban Igló, ennek egy városrészül számít; Lőcsefüred is valóban Lőcse, ennek házszámait kapja: de egy tó nem lehet falu. Talán arra voltak tekintettel, hogy könnyebb kiejteni a »*csorbatói*«, mint a »*csorbai tói*« melléknevet, mivel ez utóbbi egy kissé fűlsértő. De fölösleges volt erre gondolni, mert a régiesebb »*csorbai tavi*« alak nem lett volna fűlsértő.

S nem elég, hogy a magyar nyelvet így meggyötörték a régi névvel, ehhez egy újat is toldottak az egyszerűség és könnyen megtanulhatóság nagyobb dicsőségére. *Szentiványi-Csorbató* legyen ezentúl belőle s a helyi postája már ilyen bélyegzőt is tart. A magyar ebből azt hiszi, hogy Szentivány községnél van egy csorba tó, az idegen ily hosszú magyar nevet sem kiejteni, sem megjegyezni nem tud s ha hallott valamit a régi egyszerű Csorbai tó szépségéről, azt hiszi, hogy ez nem az. Az új név szükségtelenségét nem akarom fejtegetni, mert nem napilapba írok, de hogy nyelvi és idegenforgalmi érdekből egyaránt céliránytalan, az világos.

Olyan lehetetlen volna a törvényjavaslatokat nyelvi szempontból előbb szakértőkkel átnézetni?

KALMÁR ELEK.

Asszonyom — emberem ; feleségem — uram ; nőm — férjem. A Nyr. utóbbi számában (31:575) újra történt hozzászólás az *asszonya* használatosságához. Peterdi L. azt állítja, hogy Somogyban kinevetik azt, a ki valakinek a hites feleségéről, mint asszonyról beszél. Bizonyítani pedig azzal véli ezt az állítását, hogy egy párbeszédet közöl. Ez a párbeszéd — vagyis ennek *A*-tól elmondott része — a legvilágosabban szól a mellett, hogy igenis: Somogyban is a nép alsó rétege a *felesége* helyett mondja úgy, hogy *asszonya*. Hát honnan is vette volna *A* az útmutatást arra, hogy ezt mondja: »a zasszonya émönt valahová«? — Az nem bizonyítja állításom ellenkezőjét, hogy akkor, mikor *B* nevetve ráczáfolt *A*-ra: »te, hát

asszonya az annak?! — A mintegy mentegetődzve, feleli: »Dehogyis! Évétőttem a szót«. Hiszen nem bizonyosodott meg Peterdi a felől hogy a B-től kinevetett és megszólott A nem azt gondolta-e hamarjában, hogy kissé vaskosan, udvariatlanul nevezte a Jóska bácsi hitvestársát *asszonyá*-nak! Nem ez a helyes módja a népies kifejezések kutatásának. A megfigyelőnek A nyilatkozata után, az én nézetem szerint, az lett volna a dolga, hogy mitsem szólva (no, meg nevetve épen nem!) ki kellett volna egyszerűen puhatolni, hogy vajjon a szóban forgó Jóska bácsi törvényes házasságban él-e az A említette *asszonyával*? Ha igen, egyszerűen fel kellett volna jegyeznie, hogy F.-Segesden is úgy hallotta, hogy a nép között a *felesége* szó helyett ennek az egyértékese gyanánt az *asszonya* is használatos. Tehát Peterdinek kutatása és ebből levont megfigyelése, állítása nem helyes és igazolja azt a tényt, hogy Somogyban is mondják *felesége* helyett az *asszonyát*.

Ugyancsak a Nyr.-nek ebben a füzetében Badinyi Mátyás is hozzászól az *asszony*-elnevezéshez. Azt mondja többek között: »az *asszony* és *feleség* más és más«. Fejtegetésében az *asszony* fogalmát írja körül. Ezzel szemben legyen szabad nekem az *ember* fogalmát szembeállítani. *Ember* a közönséges népies beszédben 1. az *asszony* ellentéte. (*Asszony nem ember*. Asszonyok voltak a misén, de *ember* alig volt négy-öt.) 2. Azt fejezi ki, hogy a férfi már nem *legény*, hanem van házastársa. Ennél is az egyik a nemre, a másik az állapotról vonatkozik. És ebből mégsem következik az, hogy az *ember* mindig magát a férfit jelenti függetlenül minden másról, tekintet nélkül a házastárshoz való viszonyára. Lám, Ballaginak A Magy. nyelv telj. szótárában (309. l.) már ezt találjuk: *Ember, c*)* [= népies]: *férj*; az én emberem elment a kocsmába.

Nincsen ugyan ilyen adat az *asszony* szónál, de hát szabad-e azért fölállítanunk azt a tételt, hogy a férj nem mondhatja épen így: elment az én *asszonyom* valahová? Hiszen épen Peterdinek közlése szerint F.-Segesden is akad olyan a nép között, a ki így mondta. Ismételve s a leghatározottabban állítom, hogy a nép fia, pusztákon, tanyákon, olyan a ki még nem tanulta el a városias módot, a feleségét *asszonyának* mondja. Csakis modorbéli árnyalat a különbség az *asszonya*, *felesége* és *neje* között. A férjre, illetve férfinemen lévő házastársra vonatkozólag szintén megvan ez a modorbéli különbség: *embere*, *ura* és *férje*. *Asszonya* — *embere* járja a paraszti nép között; *ura* — *felesége* a városi iparososztálynál, és *neje* — *férje* kifejezések azoknál, a kik az u. n. értelmiségi osztály nyelvén akarnak beszélni.

Az etimológiát pedig a *feleség* szónál ne bántuk; ezzel még talán nem vagyunk egészen tisztában. Hiszen csak *némelyek szerint* fejezi ki a *feleség* a nőnek mintegy feles, azonosjogú életét és állását; ha t. i. a *feles* szót ez értelemben vesszük, akkor a feleség az, ki urával mindenben osztozik s feles joggal bír. Ha pedig a szót úgy vesszük, hogy a nő a család *feles* jószága, s erre a sógor értelmű »öreggibbik, nagyobbik, ifjabbik, kisebbik uram« népies

kifejezések némileg utalnak, akkor a szó arra a korra mutat vissza, mikor, mint manapság is több primitív népnél, több férfinak közösen volt egy neje. (Pallas Lex.*) Lehet hogy a földműves paraszt nép között ma is még sokakban él az az úgyszólván átöröklött idegenkedés a *feleség* szó irányában, melynek okára az itt közölt magyarázat mutat. — Nem tarthatom így Badinyi M. állítását sem szentigaznak, mely szerint »mikor aztán a *feleség* helyett az *asszony* kifejezéssel él valaki, ha az az *asszony* a *feleség* helyett áll is, a *feleség* szerepét át is vette, jellemét nem képes a magáévá tenni...«

És most már visszatérve ennek az egész *asszonya*-ügynek eredetére, újra kijelenthetem, hogy Kardos Albert tévedett, mikor azt állította, hogy újabb íróink *asszonya* a németnek utánzata.

BÉRCZI FÜLÖP.

Japánul beszélni avagy japániul beszélni.** Helytelen azt mondani, hogy *én japánul beszélek*. Helyesen ezt csakis így mondhatjuk: *japániul beszélek*. Ha valaki azt mondaná: *én tudok kínaiul*, bizonyára nagyot néznénk e szavak hallatára, mert a fülünk így szokta meg hallani: *én tudok kínaiul*. *Kína* az ország neve, *kinai* a Kínában lakó kínai nép nyelve. *Kína*: *Japán* = *kínai*: *japáni*. — A *Japán* szó különben összetett szó és eredetileg *zső-pon*-nak hangzik s a. m. nap-kelet, nap-eredet. A szó kínai eredetű: *zső* = nap, *pön* = eredet, gyökér. A kínaiak Japánt ma is *Zsöpon*-nak hívják, a japániak pedig *Dsi-pon*-nak. E név az európaiak szokásába az angolok révén került, kik, mint tudva van, a *ds* hangot *j*-vel írják át, tehát írják *Japan*, de ejtik *Dsepen*. A többi európai nemzet az angolul írt *Japan* szót olvasta a maga módja szerint.

ÁGNER LAJOS.

Elkezel. Nyr. 30:482 *elkezel*-nek azt a jelentését közlik, hogy *elbúcsúzik*. De nem árt megemlíteni, mert legtöbb szótárunkban nincs meg, hogy ez a szó *elkezel*, azt is jelenti: hűtlenül kezel, elsikkaszt. *X. elkezelte a rá bízott pénzeket* stb. (Csak Simonyi és Balassa szótárában találom: *elkezel*: veruntreuen.) — Azonfölül a MTsz. szerint *elkezel*, *megkezel* Csikban s Háromszékben a. m. elver, megver.

RUBINSTEIN MÁTYÁS.

Könyörgöm, fogadom. Könyörgök mindenkinek, vagy legalább is kérek mindenkit, ne mondja ezt: *könyörgöm*. — Pedig fenyeget a veszély, hogy divatos kifejezéssé válik, mert a legújabb

* A *feleség* szó alatt; uo. az az érdekes körülmény is meg van említve, hogy a feleségnek finn neve is, *puoliso*, a felet jelentő *puoli* származéka. [Még megemlítjük, hogy a régiek a NySz. tanúsága szerint *asszony-feleség*nek is mondták a feleséget, úgy látszik, megtisztelő árnyalattal.

A szerk.]

** Vö. a *japán* melléknévről a 30. s 31. kötetben mondottakat! *Japániul* és *kínaiul* h. szokottabb: *japáni nyelven*, *kínai nyelven*. — A szerk.

hatásos drámában, a Monna Vannában a legünnepeltebb magyar színésznőnek, Márkus Emmának adja — nem tudom hányszor — az ajakára Ábrányi Emil, Maeterlinck fordítója. — Nem tudom, miféle franczia szólást akar vele visszaadni, azt sem tudom, hogy honnan vehette átalában, csak azt tudom, hogy *könyörgöm* nem jó, nem helyes s így természetesen nem is magyar. *Könyörgő* ugyanis nem ikes ige, tehát első személye nem *könyörgöm*; továbbá *könyörgő* nem tárgyias ige, tehát első személye ismét nem *könyörgöm*, annyi-
val kevésbé, mert a színműben a *könyörgöm* a *kérlek* [fr. *je vous prie*] mása akar lenni s így, ha tárgyias ige volna, következésképp kellene hangzania: *könyöröglek*. A ki ez ige ragozásával és használatával nincs tisztában, annak jusson mindig eszébe Arany e sora: *Könyörögne, nem tud*, s ő se *könyörögjön*, ha nem tud.

Hasonló fattyuhajtás: *fogadom*. Lépten-nyomon hallani: Fogadom, hogy tavaszra megbukik a kormány; fogadom, hogy az eskütéri híd sohasem készül el; fogadom, hogy a Karacsay-kódex hamisítvány.

Pedig egészen más dolog: *valamit fogadni* és *valamibe fogadni*. — Az előbbi többek között annyi, mint: ünnepies ígéretet tesz, valamire kötelezi magát erkölcsileg, szóval *vovet*, az utóbbi pedig a német *wetten* igének a mása.)

A magyar nyelv romlásának szomorú jelenségei ezek, melyeket mentől előbb ki kell irtani, hogy el ne szaporodjanak, mint a penészgombák vagy mint az életölő bacillusok.

KARDOS ALBERT.

Számtalanszor hallottam *könyörgöm* alássan, de nem esedezem, kérem' jelentéssel, hanem mintegy udvarias tiltakozás értelmében: »Könyörgöm alássan, ez nem igazság!« Úgy is ösmerem, mint a hogy sokan a *kérem szépen* vagy *instálom* szót gyakran beszédjükbe keverik, pusztán toldásnak. Tárgyasan is előkerül a régiségből: »Királynak kegyelmét úgy könyörgi vala« RMK. VI. 71.

TOLNAI VILMOS.

Kardos A. azt mondja, nem tudja, honnan vehette Ábrányi E. ezt a kifejezést. Tudtunkra már mintegy húsz év óta hallani. A Nyrben már egyszer meg is rótták (Szigetvári I., 21:498) s akkor Szilasi M. (571—2) meg is magyarázta: »Valószínűbbnek tartom, hogy a *kérem alássan* analógiájára alakult.. Ez megmagyarázhatná általános elterjedését is.« Így keletkezhett az erdélyi *instálom* is a *kérem* mintájára, mert hisz az sem ikes ige.

A SZERKESZTŐSÉG.

Kiadó és kiadóság. Először budai asszonytól hallottam, hogy e meg effajta étel nem kiadó, azután debreczenitől és Debreczenben lakó szentesitől. Az újságokban gyakran előfordul e korcsszó és végre a minapában tudományos folyóiratban olvastam Kosutány Tamásnak »A buzaliszt sikértartalma és *kiadósága*« című érteke-

zését; ez a *kiadó* és *kiadóság* elterjedését eléggé bizonyítja. A *kiadóság* még azt is elárulja, hogy még harmadik új szóval gyarapodott zengzetes nyelvünk, t. i. a *kiadóssal*. Tehát *kiadó*, *kiadós* és *kiadóság*. Magyar ember meg sem érti az ilyen kitételt, a leves kiadó vagy nem kiadó, még kevésbé a buzaliszt kiadósságát. Csak a németül tudó látja az *ausgiebig* és az *ausgiebigkeit* szolgál fordítását. Ezeket az új szavakat nem a szükség hozta létre, mert a két német fogalomnak megvan a régi jó és magyar egyértékese, a *szapora* és a *szaporaságban*. És minden magyar ember megérti, ha a leves *szaporátlan*ságáról beszél a gazdasszony vagy a búzasíkér *szaporaság*-gáról a tudós.

1902. XI. 19.

LEGÁNYI GYULA.

Lapszemle. »Hilprecht kutatásainak eredményei egyszerűen megbecsülhetetlenek« (B.H.). Persze németül: *einfach unschätzbar*. De magyarul így mondjuk ám: *valósággal* megbecsülhetetlenek. — *Egyenesen* bámulatos, miként bírta Széll Kálmán az utolsó napok fáradalmait (B.H.) = *geradezu bewundernswert*. Magyarul *igazán v. valóban* bámulatos. — A kiegyezés *tető alá került* (a lapokban sokszor így); *der Ausgleich ist unter Dach gebracht*. Magy. *biztosítva van, megvan*. (*Unter Dach bringen* tkp. a. m. behordani — a takarnányt.) — Az audiencia alatt *azt a benyomást merítette az ember* (M. Nemzet); a német eredetiben talán ez volt: *man konnte den Eindruck schöpfen* (így: *Misstrauen, Verdacht schöpfen* stb.). Magy. *azt a benyomást kaphatta, észrevehette* stb. — »A magyar liturgia kérdése az állam hatalmi körén túl esik, de a kormány a magáét e tekintetben megtette« (1903. I. 6. több lapban, miniszteri beszédből, persze: *die Regierung hat das ihrige getan*). *Das seinige tun* magyarul: *megteszi a kötelességét, megteszi a mit lehet*. — »Akarattal melőzzük a radikális sajtó nyilatkozatait«.. Ez a budapesti kifejezés már a B.H. első cikkébe is belekerült (I. 23). Magyarosan: *készakarva, szándékkal* stb. — »Megdöbben.. szinte az egész ország szíve, hogy mily kiszámíthatatlan csapás *leendett* a házára Széll Kálmán valamely súlyosabb balesete.« Ez a mesterkelt kifejezésmód ma már csak a M. Nemzet első cikkeiben kísért (I. 23). — Szintén csak ott találjuk ma már a *mikéntnek* ezt a furcsa használatát: »Midőn arról van szó, hogy ezt a néhány milliót oly ügyesen osszák fel a szükségletek között, *miként* mindenre jusson, maradjon és elegendő legyen (I. 7). »Deák F. legfőbb szabály gyanánt azt állította a föl, *miként* tulajdonkép azt kell meghatározni, hogy mit nem szabad a kat. autonómiának érinteni« (uo). — »A király.. a kapuban találkozott a külügyminiszter fiaival és az egyiket megszólította és [azt] kérdezte tőle: Hogy hinak, fiam? A kis fiú büszkén azt felelte: *Én vagyok Agenor a harmadik*. — A kis gróf t. i. atyja és nagyatya nevét viseli. A király jóízűen nevetett a különös válaszon.. A kis esemény *fölött* Bécsben igen sokat nevetnek.« Ezt a kirívó németességgel írott adomát olvastuk (1901. XII. 29) ugyanabban a lapban, a melynek olvasói máskor Móra István és Bartha Miklós

zamatosságot élvezik. A *Politikai dolgok* rovatát talán valami szalajtott emberrel íratják?

ANTIBARBARUS.

Annyiszor vétenek még kiváló írók is a helyes magyarság ellen, hogy nem árt e vétségekre mindig újra fölhívni a közfigyelmet. 1. Az *-ási, -ési* képzők ok nélkül való használata. Szily K. a Nyrben Nyelvújítási Szótárról beszél, pedig munkáját magán a címlapon igen helyesen A m. nyelvújítás szótára-nak nevezte. Előfizetési, hirdetési díjakat emleget a legtöbb lap. Az *előfizetés és hirdetés díjait* nem értené meg az olvasó? Esketési, keresztelési, temetési beszédekre hirdet előfizetést némely kiadó. Még megérjük, hogy *íróasztal* helyett *írászi asztalt*, *ivószoba* helyett *ivási szobát* írnak. — 2. Az *-e* kérdő szócska használata ellen is folyton vétenek. Pl. »Nem-e megmondtam?« »... nem-e a legsötétebb középkor árnyai napjainkban?« (E h. nem a legsötétebb középkor *árnyai-e* napjainkban?) — 3. A mutató névmás fölösleges használata. Pl. »A takarékpénztár jelentéséből megtudtuk, hogy annak vagyona jelenleg 226.071 koronát tesz ki.« (E h. hogy vagyona ... korona. *Tesz ki* szintén fölösleges.) — 4. *Képezi*. »Egyházunknak erősségét a hívek egyházszeretete képezi.« (E h. Egyházunk erőssége a hívek egyházszeretete.)

CUNCTATOR.

Élvezni: az közönségessé teszi az embert. (Goethe.) A szabad ember s a rabszolga hasonlítanak egymáshoz, ha *parfümálva* vannak. (Socrates.) Jubileuma nemcsak az *ancziennitás* ünnepe volt.... (Mindez A Hét 1902, 22. számában.)

GÁBOR ANDOR.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Szemény. Kanyaró F. az Erd. Múzeum 19:366. lapján helyreigazítja a *pribék* azon jelentését, melyet Gyöngyösi Kemény Jánosa II. 2. 47. második sorához adtam (Nyr. 28:310.) Ez a sor Gyöngyösinék minden kiadásában így hangzik: »*Pribék személyek* is elhagyván rendünket.« Így találtam a Kemény Jánosnak eredeti kéziratában is, s ezért adtam a *pribék*nek, Ekker J. Szende *szolga személy* magyarázatával szemben (Nyr. 27:562) *gaz, aljas* jelentést. — Kanyaró most történeti utalásokkal helyesen magyarázza a *pribéket* *szökevénynek*, mint a NySz. is, és az idéztem sort így olvassa: »*Pribék személyek* is elhagyván rendünket.« Ezek a *szemények*, kik a veszedelemben forgó erdélyi serget hűtlenül elhagyták, a havasali vajda zsoldos katonái voltak, — teszi hozzá, — mint ez Szalárdinál s más egykorú történetíróknál világosan kitűnik. — Azonnal elővettem Gyöngyösi kéziratát, és kitűnt, hogy benne is ez volt eredetien: »*Pribék személyek* is elhagyván rendünket«, csak hogy a *szemény* szó ugyanazon kéztől, ugyanazon tintával így javítódott ki: *sze-*

mellyekis. Ennek magyarázata valószínűen az, hogy maga Gyöngyösi, mikor első fogalmazványát letisztázta, nem lévén előtte többé a krónikás könyve, nem ismerte a csak Erdélyben járatos *szemény* szót, s kijavította *személlyre*. Azt hiszem ezek után, hogy az idézett sor Kanyaró olvasása szerint helyes és a *szemény* szó egyetlen idézete mellé e sort is be kell iktatni a NySz.-ba.

KISS ERNŐ.

Szíveskedik. Horger Antal (31:578) hivatkozva Domokos István (31:174) két adatára: hol a *szíveskedik* helyébe — úgymond »tökéletesen« talál a ,bátorkodik' jelentés, azt következteti, hogy mind maga Domonkos, mind csekélységem (31:272) tévesen magyarázzuk a dolgot. Nem kenyerem ugyan az okvetetlenkedés, mindazáltal helyén látom, hogy a kérdéshez egy pár szót szóljak. Igaz, hogy a 17. s 18. sz.-ban járatos volt a *szíves* szó ,bátor' jelentéssel, de azóta — mint H. maga jelzi — sem az irodalmi nyelv, sem a MTsz. nem ismeri. Nekem kivált ez utóbbi körülmény szeget üt a fejembe. Alig valószínű, hogy a *szíves* szó ily fontos fogalmi különbözése kikerülte volna a gyűjtők figyelmét. Ha pedig aztán ez a kifejezés ily hosszú időn át volt használaton kívül, kevésbé valószínű, hogy im egyszerre most pattant volna ki egy-egy rábaközi ember ajkáról. Részemről annyival inkább, mert a Domonkos idézte két adatot sem tartom tökéletesen találónak a bátorkodik helyett. (Mind-ehhez sok szó fér!) Korainak tartom ez ítélet kimondását. Ilyes esetben, hogy az ügyet lehetőleg tisztázzuk, behatőbb helyszíni vizsgálatot kellene indítani.

BALOGHY DEZSŐ.

Magyar-Soókon és Szelőczén gyakran hallottam ezt a kifejezést: *szíveskédék*. Tegye meg kérem ezt v. azt. »Igen maj' szíveskédék«! De ezt is hallottam: »Igen maj' lészék ollan szíves.« A vendéget így kínálják: »No tessik, szíveskéggyén!« (enni v. inni t. i.)

GHÍMESSY JÁNOS.

Lakás. A múlt hónapban Szegzárdon járván, a következő hirdetést olvastam egy kapun: »Egy bútorozott szoba és egy lakás kiadó.« Hogyan, kérdeztem magamban, hát a bútorozott szoba nem lakás a jó szegzárdiaknak? Utána néztem a dolognak s úgy tapasztaltam, hogy Szegzárdnak szentgyörgynapi és szentmihálynapi műnyelvében csak az üres, mellékhelyiségekkel kapcsolatos szoba a lakás. A lakás tehát több együvé tartozó lakóhelyiség gyűjtőneve, a melyet a lakó bútoroz be. Megjegyzem azonban, hogy azért arra is mondják, a ki bútorozott szobát bérelt, hogy: *vett ki lakást*.

MISKOLCZY GUSZTÁV.

Hideglövés. Tardoskedden, Magyar-Soókon és Szelőczén (Nyitra m.), Léván és környékén, továbbá Hont megye igen sok

községében csak *hideglövíst* ismer a nép. Majdnem oly közhasználatú szó ez, mint pl. a krumpli. Sohase mondják hideglelésnek v. hidegláznak. Mint igét is csak így használják: *ëngëm a hideg lő v. lött, ötet a hideg lövi v. lötte*. De mondják azért ezt is: »Tënnap v. harmannapja úgy kirázott a hideg.« Főnévül azonban *hidegrázást* soha sem, de mindig *hideglövíst* hallottam. G_H GHÍMESSY JÁNOS.

Borsodi László tamaskodásával nincs mit vitatkoznom, ez alól fölmentett a t. szerkesztőség szívessége, elvégezvén vele az *argumentációt ad hominem*; hanem abból a »széles Magyarországból« Hont vármegyét, sőt Barsot s részint Nógrádöt is látogassa meg, ott majd meggyőzőbb tekintélyekre akad, mint a szabolcsi káplán. Én Ipolyság vidékén születtem s őseim is palócok voltak a legjavából. Jöjjön csak *nálunk*, Palócországba, nagyon meg lesz lepve, mikor nemcsak a köznép ajkáról hangzik a *hideglövés*, hanem a művelt osztályéról is. Egy tájbeszéd sem tartja úgy fogva a művelt osztály kiejtését, mint az Ipoly- és Garamközti, no meg a gömöri palóc beszéd; vagy ott van Mikszáth Kálmán, elég súlyos érv az maga is. — Újabb adatképen pedig idézem a Nyr. 31:587. l. Vas megyéből: »Fánit még rége-jis a hideg *lütö*.« No lássa! BELÁNYI TIVADAR.

Fehér megyében, Nagy-Perkátán is mondják: *hideglövése van, külötte a hideg*. BARANYAI ZOLTÁN.

Ap, any. Szily Kálmán a Nyelvőr 31:451. lapján tette a következő megjegyzést: »Hiszen... akkor az ... *ap, any* is régi főnév lenne.« Hát én azt tartom, hogy az is. S velük együtt régiek az *aty, báty, nén* és még több más; az *anya, apa, atya, bátya, néne* stb. pedig már késő kori képződmény, ha mindjárt ez a »késő« kor a nyelvemlékeink megindultát előző időkre esik is. Hiszen világosan elemződik az *any-ja, ap-ja, aty-ja, báty-ja, nén-je*. Világot vet erre egyébiránt a szumír nyelv is, mert *any, anya* szumírban *am* (némelyek szerint *an* is), *ap, apa*: *ab, aty, atya*: *ad, nén, néne*: *nën*. A *báty, bátya* szónak a szumírban nincs egyértékese, ezt a fogalmat *šiš-gal* 'nagy testvér' szóösszetétellel fejezik ki. GALGÓCZY JÁNOS.

Nyíl. A napokban régi cigány szegek kerültek a kezembe, miknél feltűnt, hogy fejük teljesen nyílhegy alakú. Kombinálván a dolgot, eszembe jutott a lovak *megnyílása* s arra a következtetésre jutottam, hogy a szöveget hajdan nyílnak is nevezhették.

BALOGHY DEZSŐ.

Nyilaz, megnyilaz, megnyílal a MTsz. szerint a Balatonnál, a Székelyföldön Szatmárban [Aradban is] a. m. patkószeeggel megsérti (a kovács) a lovat. A NySz.-ban is: *megnyilaz* (2:1048), de a legrégibb két adat *r*-rel: *megnyiraz*. Alapszóul a NySz. ezt adja: »*nyír*: [furca ungulae; hufgabel]. Ha a lónac az nyíryát igen megfaraggyác, hogy az lába meg dagadna... (Cisio 03)«. A MTszban pedig azt

találjuk: »nyíl: ló körme alatti eleven hús. *A kovács nyílba ütte a szeget* (Székelyföld).« — Hát mármost szeg-e az a nyíl, vagy pedig hús?

A SZERKESZTŐSÉG.

Palócz metaforák. Ha valaki valami közösből szerfelett sokat fogyaszt: eszik, iszik, azt mondja a „positív“ palócz, hogy: »Mind föl hempergi.« Ennek alapja ama néphiedelemben rejlik, hogy a sündisznó a vaczkort úgy gyűjti, hogy a fa alját össze-vissza hempergi s a tüskéire szűrődött gyümölcsöt haza viszi. — Továbbá ezt a kifejezést: »Megfogta az annyát« akkor mondják, ha valakit vajmi nagyobb s tartós anyagi szerencse ért. Ez onnét jó, hogyha egy fias állat vagy madár-nyát megfog valaki, a fiókái is könnyű szerrel kezére kerülnek.

BALOGHY DEZSŐ.

EGYVELEG.

Délibáb a Természetben. Persze nem olyan szép, mint a természetben. Ez a (régi és mégis új) délibáb abban a cikkben jelent meg, a melyet Baloghy Dezső „Beszélő madarak“ czimén a Természet idei január 15-i számában közöl. Íme egy kis mutatvány belőle: »A *holló* neve bizonynyal nem más, mint hangutánzó... Kisértsük meg a *csóka*, *szarka* és *szejkó* szavak etymonját. Vajjon mi sül ki belőle? A *csóka*, *csauka*, *csalka* (átv. *csollák*) a *csa*- szó és a kicsinyítő *-ka* összetettje; képződésére azonos a *pulyka*, *póka*, *tálka*, *táka* stb.-vel. Így a *szarka* sem más, mint *szar* és *-ka*. S a mi a *szejkó*-t illeti, ez mint *szej*- és *-kó* szintűgy teljesen homo- és synonym az előbbiekkal. S a mennyiben töve a *szej* egy a *száj*-jal (a mi szól) igen alkalmas rá, hogy két társa nevének etymonja ügyében is ujjmutatással szolgáljon, annál is inkább, mert fajilag a *szólka* nevet is viseli. Vö. *szejkol*: magol. Igen, de itt aztán nagy bökkenő áll előttünk. Annak a kérdése, vajjon a *szav*, *szó* eredeti alakja csakugyan a *csauka*, *csóka*, *csav*, *csó* volt-e?« — Stb. stb.

A folytatására, valamint a *seregély*, *szárcsa* és *csödör* nevének magyarázatára a Nyr. olvasói valószínűleg már nem kíváncsiak. Csak két pompás jegyzetét akarom még idézni:

»Az átvetések *csollák*-szem ős fogalmára aligha egyéb, mint *csóka*, vagyis e madáréhoz hasonló átlátszó, világoskék szem. Így is hallom alföldi embertől tarka ló szemére vonatkoztatva mondani.« [Vö. ezzel szemben MTsz.] »Nagyon valószínűnek tartom, hogy az *ajak*, *aj-ak* nem egyéb, mint a *száj* előlkapott, tehát *aj* alakjának többese: vagyis a felső és alsó *száj* együttvéve.«

A Nyrnek természetesen nem lehet feladata minden, itt-ott feltűnedező nyelvészeti csodabogarat tühegyre szurkálni (»hol vennénk annyi papírost?«), de ennek a cikknek a kipellengérezését határozottan szükségesnek tartom; mert a Természetben jelent meg, ebben

a népszerűsítő tudományos folyóiratban s számos művelt olvasója bizonyára azt fogja hinni, hogy itt is tudományos nyelvészeti igazságokat adnak elébe népszerű módon.

De a *mi* Baloghy Dezsőnkét igazán sajnálom, a ki, mint Nyr.-beli közleményei mutatják, buzgó híve a Nyr. irányának. El lehet képzelni, hogy haragudhatik arra a másik, természetudós Baloghy Dezsőre, hogy közös nevük jó hírét így megrontotta. Mert azt teljesen kizártnak tartom, hogy a Természet és a Nyelvőr Baloghy Dezsője egy és ugyanaz az ember legyen.

HORGER ANTAL.

Mikor a nép urasan beszél. Fázik a paraszt. Valami belső nyavalya bőrzögeti. Megszólítja a szomszédja, akinek föltűnt az összeguzsorodott ténfergő járás: »Mér ollan *köllemetlen* ma, szomszíd?« »Én magam sē tom. Egísz nap *kandēlábēr* vagyok.«

»Meghozták már az új menyecskét?« kérdik az örömanyt. »Igénis kírēm ásson. Tēnnap gyűttek még.« »Hát aztán hoztak-e sok mindent?« »De mennyit. Fáinabbná fáinabbat. Alig gy^űözzük má *beáprēhēndányi*.«

Valami építés ügyéről volt szó. Meghítták a szomszéd falubeli asztalost a tanácskozássra, hogy szerződjenek vele. Az asztalos valami terv-félével jött s odatette a szemünk elé plajbászos munkáját, amelyből igyekeztünk kiokosodni, de bizony nem ment. Megkértem hát: »Mondja csak kérem, hogy akar ez a terv lenni?« »Hát kírēm ásson, ez csak ollan gyors munka vót, nēm sokat dolgozhattam rajta. Lēhetne bizon *izletesēbb* is.« »Jó, jó. De magyarázza meg mi micsoda akar rajta lenni.« »No, kírēm, ez itt a padok állása stb. stb. Azt hiszem, csak megbízna bennem. Nem ez az első, amit *rēmondólok!*« »Még a zut^{os}ó sē,« zúgta rá a jelenlévő paraszt-tábor helyeslően.

»Ki volt az az úri ember, aki tegnap itt volt?« — kérdik egy tisztas asszonyságtól. »Az kérem, egy *echt modell ember*, egy *intelligenyes* úri ember volt,« — felel méltósággal a tisztas matróna.

Borzasztó nagy a nyári hőség. B. néni kifakad: »Ollan *slampēt meleg* van, hogy alig lehet kiszüvēnyi.«

Most a híres »kadarkúti nábob«-féle pörben fordult elő. Az egyik vádlottra kerülén a sor, a vizsgálóbíró az általános kérdések során azt kérdi: »Volt-e már büntetve?« »Igenis voltam, egy kis *gabonaállapot* miatt« — felel a kérdezett készséggel.

A Jancsi szógámra fölvirradt. Mint afféle úri paraszt sok kiváltságot élvezvén, bekerült egy úri társaságba. Ki akart tenni magáért, hát tehetségét összeszedvén, a kisasszonykáknak erősen udvarolt s a belemelegedett gavallér az egyik kisasszonyhoz fordulva, imígyen

bókolt: »Nincs itt a *kéfférgyë?*« »Micsoda?« »A *kéffër.*« »Mi az?« »Hát amivê szelének, vaj akarom mondanyi legyenek.« »És mit akar vele?« »Mos' csapnám velé a szelet! — feleli nagy bátran és komolyan a nekibuzdult gyerek.

»Miért van a keze olyan lóggóban?«

»Mer ollan *romantikus* (reumás), ho' nem tudom hasznányi. A müt íjjê ollan kinba v^uótam velé, ho' má *fölösleges* v^uót.«

»Hát maga mit *szavaz*, s^uógor? (e. h. *szól hozzá.*)

»Ű *erányábo* maradok.« (e. h. én is amondó vagyok.)

»Há mégy?« »*Jelënleg* a rítre. Vüzi a szⁱénát a víz, *azomba* (azonban) kihuzigálok belüllő, amit *csakis* kilèhet.« »Aztán visszagyün-ê hama(-r)?« »*Csakis.*« »*Példávú?*« »U' dire« (ügy délre).

»Hun v^uót, komám?« »Idé átt v^uótam S.-ra.« »Mi csinát ott?« »Hát êv^uótam a lányomho.« »Hát ho' vannak?« »Köszönöm k'érdísit, igen akurátusossan. Egíssigesek mind.« »No, háló Isten.« »A zám. De panaszokodik a v^uóm. A sz^üöll^üöbe dúgozgatnak. Szípën láccik a tükikën (tőke), de aligha lëssz sok, mer a za zistenverté *fenerosszp'éra*, vaj mi ja zisten nyavalájo, penísszé, min' megeszi a levelit.«

(Kemenesalja.)

SZTROKAY LAJOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Adomák.

A gödöllői ref. egyháznak, visszamenőleg 3-ik harangozója, ki mellesleg vak is volt, így köszöntötte rendszeren, papját: »Adjon az Isten szerencsés jó reggelt! Kedves egészségére kívánom az éjszakai nyugodalmat: ha volt; tartsa meg a mai napon is erőben, friss jó egészségben; ha pedig kiszólitáná az árnyékvilágból: adja meg az örök idvességet!«

Pár hónappal ezelőtt megbetegedett a harangozónk unokája. Kimentünk meglátogatni. »Bizony, bizony sokat szenvedett már ez a kis lélek, mondja a nagyanyja, majd halkabban folytatta: mondták is má' az asszonyok, bizonyosan a szíve gyökere fáj szegénykének.«

Kérdezték a szadai menyecskét, benn van-é az ura az ének-karban? »Mán hogy lenne ott, iszen az csak olyan! Ki mentül többet fizet, annál vastagabban énekelhet!«

Három évvel ezelőtt megrepedt a szépen szóló kis harangunk. Ha »halottnak harangoztak« jobban elsiratta, mint a hozzá tartozója.

Nagy volt a szomorúság. De nemsokára öntöttek újat, nagyobbat. Alig várták a hangját.

— »Ez nem tud úgy sírni, mint a másik« — mondta az egyik.

— »De má' mégis csak szép hang van benne!«

— »Nekem meg éppen azé nem tetszik — egészíti ki a harmadik, — mert pápista a hangja!«

No ennek is mán Beda. (Ennek is vége van!)

Igazság járjon beléd! (Ha beszélsz, igazságot mondj!)

GÖNCZY MIKLÓS.

Tájszók.

veru : nagy lábbeli.

celőke : kis vessző.

kupercul : guggol.

vertáful, verázsul, hópistál : éjtszakaiáz, virraszt.

átánkodik : fenekedik, kajánkodik.

ebézsget : emleget, ismételtet.

kamuti, gyüge : esetlen, ügyefogyott.

gerdő, gerdáncs : sovány, aszott.

églel : bosszant, piszkál.

gezemice : elegy-belegy dolog, kotyvalék.

zsémbölgő : beteges.

sivány, avétt : kopott, viselt, elnyűtt.

pilledt : fáradt.

pillérkedik, hévizál, étotojáz : semmivel tölti az idejét, szünetel.

rásic (Raubschütz) : orvvadász.

ékoszpítul, ériful : elnyű, elvisel.

pucik : czók-mók.

izsling : kis épület (fás kamra, baromfiól).

elábított : lábát kelti, elemel.

kandi : takarmánynak való rekeszték.

élszel : odébbállít, megszökik.

tupri, tupriáncs, kotri, mitugrász : apró, kipkedő-kapkodó ürge emberke.

gaborgya : szeles, hóbortos.

nekiángyorodik : hozzáfog, neki-törődik.

gürmül (a gyerek) : majszol.

derde : félzsódéros, ferde.

csetres : elmosogatatlan edény.

gyoha, gyuha : belső részek : gyomor. [Fene egye meg a gy-t!]

rádimbul : ráförmöd.

regmálódik : követel, erőszakoskodik.

kiutal : vallat.

hallároz : lármáz, henczeg.

lende : ivadék.

leáridál : útját állja.

korficul : főz (gúnyosan).

cemende : szajha.

kecseg : hizeleg, kedveskedik.

bregócs : kisbéres.

kacsmarkodik : kedvelteti magát.

pámpilláskodik, kacsalog : muto-gatja magát, tetszeleg (a czifra leány).

kupál : diót a zöld burkából

hámfáruódik : henczeg, pöffesz-kedik.

renfűl : pletykáz, megszól.

dsindsa, dsindsás : lápos, süppedős hely.

poszka : vézna, sovány.

taráto (ember) : rendetlen.

(Tolna m. Némedi.)

NÉMEDI DEZSŐ.

Szólások.

Ember kell oda, bajszos!
 Diót lehetne verni vele, olyan hosszú.
 Mindig egy bőrbe jár, mint a kutya. (Csak egy öltözet ruhája van.)
 Burokban született, akasztófán hal meg.
 Itt vagyok a fűróval. (Segítek.)
 Most légy okos, Domokos!
 Kit van szerencsém tisztelni becses személyében?
 Megnehezítette a lelkét, v. a szívét.
 Lába kelt. (Ellopták.) — Kilükken: kijő.
 Se szól, se beszél. Se lát, se lát, csak viszi.
 Megfelel neki. (Megeszi.) — Viczorog a hátam tőle.
 Össze vannak tanulva. (Összebeszéltek, hogy egyet mondjanak.)
 Papnak nézi a bikát.

(Zala vm.)

ZILAHY JÓZSEF.

IZENETEK.

N. J. Azt kérdi, igaza van-e Tóth Bélának abban, a mit a nyáron írt, mikor a velencei nagy torony elpusztult: hogy t. i. a mi *harangunk* a velencei nagy harang *Marangona* nevéből válhatott (ez egy asztalos aján-déka volt, *marangone* 'asztalos'), mert hogy a honfoglalás előtt nem harangozhattak a magyarok. — Dehogy nem harangoztak, csakhogy nem misére s nem olyan haranggal mint most. A mongol nyelvben *haranga* harangozó zengő ércmedenczét jelent; semmi kétség, hogy a mi *harangunk* evvel a szóval azonos (vö. Bálint G. Párhuzam; Budenz J. NyK. 20:153).

Beérkezett kéziratok. Balassa J. Schlandt, Der menschliche Körper ism. — Kalmár E. Alany és kiegészítő I. Bartal szótárának ism. stb. — Tolnai V. Szólásmagyarázatok. Nyelvújítás. Követ fuj. — Hevesi J. Volna, lenne. Rajta ez áll. — Galgóczy J. Ap, any. — H. B. Az idegen eredetű szók. — Ghimessy J. Nyelvsajátságok. — Weiner I. Hódmezőv. szólások. — Büchler S. A NySzhoz. — Nagymáté Istvánné. Tájszók. — Erdélyi L. Nyelvjárásaink tanulmányozásához. — Bérczi F. Szokott [l. Nyr. 31:487]. — Kardos A. A gyermeknyelvből stb. — Kádár L. Gúnynevek. — Kicska E. A mondatrészek, bírálat. — Baranyai Z. Az Akadémia Almanachjából.

Válaszokat küldött: Bartha J. Csokán P. Ghimessy J. Habermann J. Hevesi J. Horger A. Mészáros Gy. Nagy J. Steiner M. Szegleti I.

Beküldött könyvek. M. Könyvtár 311.—322. Verne: Utazás a föld körül 80 nap alatt. Maeterlinck: Monna Vanna. König D. Matematikai mulatságok. — Szemelvény a Gesta Romanorumból Haller J. ford. szerint, kiadta Katona L. Conan Doyle: Dr. Holmes kalandjai IV. Hoitsy: A csillagok világából. Molière: Sapin furfangjai, ford. Hevesi S. Hoffmann E. T. A.: Coppélia, Antónia, ford. Alexander Erzsike. — Magányos emberek. Keleti Márton elbeszélései. (Bpest, Vass J.) — Ókori Lexikon 23. füz. — Olesó könyvtár 1261—1268. Tolsztoj: Elbeszélések. Arany János: Katalin. Keveháza. Szent László füve. A nagyidai cigányok. Az első lopás. Jókai ördöge. — Évkönyv 1903 és szentírás. Kiadja az Izr. magyar ir. társ. — Acsády I. A m. birodalom története 7. 8. füz. — Herman O. A magyar nép arca és jelleme (képekkel, K. M. Természettud. Társ.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

AZ ÚJ ISKOLAI HELYESÍRÁS.

Olvasóink tudják eddigi közleményeinkből (Nyr. 29:433, 30:480), hogy Wlassics Gyula, oktatásügyünk lelkes vezetője, a Népnevelők budapesti egyesülete kérelmére gondjaiba fogadta az iskolai helyesírás ügyét, megbízta a M. Nyelvőr szerkesztőjét olyan egyszerűsített helyesírási szabályzat készítésével, melyet az iskoláknak irányadóul lehetne ajánlani, s a kész szabályzatot leküldtte tárgyalás végett az iskolai kérdésekben legilletékesebb testület-hez, az Országos közoktatási tanácshoz. A tanács nagy örömmel üdvözölte a miniszter kezdsét, a szabályzatot mintegy tíz ülésben tüzetesen megvitatta, a szabályokban és a fogalmazásban számos javítást tett s 1902-ben sürgős fölterjesztésben kérte a minisztert a szabályzat kiadására. A miniszter nagyobb részében magáévá tette munkálatunkat s ezt most kötelezővé tette az összes rendelkezése alatt álló iskolákra s az újonnan készülő iskolai könyvekre nézve. Van tehát, ha még nem is egységes, de lehetőleg egyszerűsített iskolai helyesírásunk, s ezzel Wlassics Gyula nagy hálaára kötelezte iskoláinkat. De a nemzeti irodalmat is, mert az iskolai írásmód csakhamar el fog terjedni egész irodalmunkban, hisz ennek egy része, kivált a napi sajtó, máris jobbra azt az írásmódot követi, a mely ezentúl az iskolában is uralkodni fog.

Itt közöljük egész terjedelmében az 1903. febr. 25-én 862. sz. a. kiadott miniszteri rendeletet:

A magyar helyesírás tanítása újabb időben számos panaszra adott okot, s a Népnevelők Bpesti Egyesülete 1899-ben fölterjesztésben kért, hogy helyesírási mintakönyv kiadásával orvosoljam a fölmerült visszasságokat. E visszasságok részint számos — eredeti és idegen — szónak ingadozó írásmódjából keletkeztek, részint pedig abból, hogy a fejlődő nyelv és irodalom itt is, ott is rést ütött a hagyományos szabályokon. A helyesírás tanításának ezen akadályait méltatva, megbízam az Orsz. Közoktatási Tanácsot, tegyen javaslatot a nehézségek elhárítására. Időközben a Magyar Tudományos Akadémia — mint már azelőtt is több ízben — újra átvizsgálta s

egyes pontokra nézve egyszerűsítette a saját kiadványaira megállapított helyesírási szabályokat. Az Orsz. Köznevelési Tanács hosszas és lelkiismeretes tanácskozások eredményeképp, a M. T. Akadémia szabályzata alapján olyan munkálatot szerkesztett, mely — a mennyire jelenlegi viszonyaink közt lehetett — egyszerűbbé és következetesebbé teszi a helyesírási szabályokat, azonfölül igen gondosan megállapított szójegyzékben ad útmutatást a kétes esetekben való eljárásra, s különösen az idegen eredetű szókra nézve iparkodik pontosabban határt szabni a magyaros s az idegenszerű írásmód közt. Minthogy a kiejtés idők folytán észrevétlenül változik, az írás pedig vele szemben egy ideig az irodalmi hagyományt követi, némely esetben nem lehet az eddig divott írásmódot egyszerre hibásnak nyilvánítani s azért a szabályzat megenged egyelőre némely ingadozást. Az ilyen megalkuvást szükségessé teszi az a fontos irodalmi és iskolai érdek, hogy a fejlődés ne erőszakos, hanem fokozatos legyen, s a fejlődés érdekében az új német és francia hivatalos szabályzatok is számos esetben választást engednek két-két írásmód között. A döntést e kérdésekben a pedagógiai belátásra s az irodalmi fejlődésre hagytam; hiszem, hogy ezek csakhamar megtalálják azt az utat, melyet az iskola s az irodalom érdeke kijelöl, de didaktikai szempontból szükségesnek találok, hogy egy és ugyanazon intézet egy írásmód mellett foglaljon állást. Mindenképpen remélem, hogy ez a részben az Akadémia, részben a Köznevelési Tanács megállapodásain, alapuló új iskolai helyesírás az e téren uralkodó zavart csökkenteni s rövid idő múlva teljesen meg fogja szüntetni.

Ezek alapján immár az új szabályzatot a rendelkezésem és vezetésem alatt álló összes iskoláknak irányadóul rendelem. Egyúttal elrendelem, hogy az új iskolai könyvek s a meglevőknek új kiadásai ehhez a szabályzathoz alkalmazkodjanak. De a jelenleg használatban levő kiadások tovább is használhatók, sőt (hogy szegény szülőkre ezzel új terhet ne rójunk) ugyanazon könyvnek új kiadása mellett is használhatni a régit, kivéve ha az új kiadás tartalmi tekintetben is változást szenvedne.

A szabályzat ilyen címmel jelent meg: *A magyar iskolai helyesírás. Kiadta a vallás- és köznevelésiügyi m. kir. miniszter.* Kapható a vallás- és köznevelési miniszter Hivatalos Közlönyének kiadóhivatalában (Wodianer F. és fiai Budapesten). Ára 30 fillér.

WLASSICS GYULA.

Még csak azt jegyezzük meg, hogy sajtó alatt van s még e hóban megjelenik: *Az új helyesírás.* A vallás- és oktatásügyi miniszter 1903 febr. 25-én 862. eln. sz. rendeletével kiadott magyar iskolai helyesírás szövege és magyarázata. Írta Simonyi Zsigmond. (Az Athenaeum kiadása.)

HELYES MONDATSZERKESZTÉS.

I.

Három évtizeden át üldözte immár a Magyar Nyelvőr a nyelvünk szelleme ellen elkövetett vétségeket. Szarvas Gábor és társai az ostromozó bírálókat, a kegyetlen gúny hangján szólottak az első évtizedben, mikor az állapotot tűrhetetlennek, de még mindent — a nyelvújítás hibáit is — helyrehozhatónak hitték. Később, talán azért is, mert a folyton nagy hangon való kárhoztatás a bírálókat elcsépelt förmedvényekké tette volna, higgadtabban rostálgatták a magyartalanságokat, — sőt utolsó éveiben maga Szarvas Gábor is ritkábban, inkább csak tiltakozását ismételve, foglalkozott velük, úgyhogy nekem mintegy ujjongni kellett megnyitnom a »nyelvkórházat« a gyógyító »nyelvkezelés« folytatására (25:36). Azóta e kezelést válllvetve és lan-
 kadatlanul folytatjuk.

Szükségesnek látom immár, hogy a sok rostálgatás és 30 éves megfigyelés eredményeképp összefoglaljam a nyelvhelyesség kérdéseire nézve a legfontosabb tudnivalókat — tájékoztatul azoknak, a kik régebbi vitáinkat s fejtegetéseinket nem olvashatták, s azoknak, a kik gyakrabban fölmerülő kétségeikre rövid, gyorsan áttekinthető választ kívánnak. — Megjegyzem, hogy nem csak a pozitív hibákat említem, hanem hogy úgy mondjam a negatív hibákat is, mikor t. i. egyes magyaros kifejezést elhanyagol s elhagy az újabb irodalmi szokás.

Kezdjük a helyes mondat szerkesztés szabályaival!

*

A mondatok szerkesztésében nyelvünk az egyszerűséget és világosságot kedveli. Mondatai rendesen vagy egyszerű mondatok, vagy ha összetettek, csak két-három mondat kapcsolatából állanak, s ezek többnyire úgy helyezkednek el, hogy az egyes mondatok nem szakadnak két kisebb részre. A hosszadalmas, bonyolult körmondat s kivált a mondatoknak egymásba való ékelése irodalmunkban a latin és német stílus hatása alatt terjedt el, de utánzást nem érdemel, újabb, magyarosabb íróink nem is utánozzák, csak még a hivatalos írásmód, a törvényhozás és törvénykezés nyelve nem tud tőle szabadulni. Különben nemcsak a magyar, hanem a többi újkori irodalom stílusa is mindinkább eltávolodik a latin irodalom szónokias mondat szerkesztésétől. De

azért egyszerűbb stílusunk (helyesen jegyezték meg) nem jelenti logikánk alábbvalóságát, mert hiszen sokszor az ókoriaknál bonyolultabb és elvontabb gondolatokról is szólunk. Csakhogy mi nem okoskodásunknak egész lánczolatát akarjuk szemléltetni s mintegy olvasónkkal is élveztetni, hanem a gondolatnak velejét akarjuk csak közölni, a mit az olvasóra nézve legszükségesebbnek s leghasznosabbnak tartunk. Az újabb stílus megértése tehát kevesebb gondolkodó erőt követel, s ez főképp azért szükséges, mert ma jobbra nagy közönségnek, sokszor az egész népnek írunk. »A mai stílus iránya annak a demokráciának egyik fontos mozzanata, a mely korunkat jellemzi, a mely annyira elűtő az ókori demokráciától, mert nem az embereknek egyenlő képességein alapul, hanem egyenlő boldogításukon!« — A bonyolult szerkesztés fonák-ságait példákon is be fogjuk mutatni, különösen a melléknévi mondatok tárgyalásában.

Viszont mostanában némelyek túlozzák az egyszerű szerkesztést s mesterkélve utánozzák a francziás szaggatott stílust (*style coupé*). Így írnak p. »Az iskolának éltem. A tudománynak. S a népnek.« Vagy: »Kedveljük a francziákat az irodalomban. A színpadon. A képírásban. S a szobrászatban.«

I. Az egyszerű mondat.

A) Az egyszerű mondatnak fajtái.

Minden egyszerű mondat vagy jelentő, vagy kívánó, vagy kérdő, mert vagy kijelentést, vagy kívánságot, vagy kérdést fejez ki. Mindezekben az esetekben föltétlen vagy föltétes, állító vagy tagadó lehet a mondat.

A föltétlen kijelentés formája az igének jelentő módja (*írok, írsz, ír*), a föltétes a föltétes mód (*írnék, írnál, írna*). Amaz a föltétlen állított, valóban megtörténő-cselekvést, a tényt jelenti, emez pedig a föltétesen állított, tehát a bizonytalan s még többször a csakugyan meg nem történő cselekvést fejezi ki: *Barátom segítsége nélkül szegységet vallanék* (de valószínűleg nem vallok). Bizonytalanságot, kétkedést fejez ki a nép az ilyen mondatokban: *Ez volna már az a keresztút* (a merre igazítottak bennünket). *Na, ezt elvégeztük volna valahogy. Most tehát célnál volnánk*. Ez nem németes, csak véletlen egyezés a német nyelvszokással (*da wären wir nun am Ziel* stb.). Ellenben óvakodni kell attól a hírlapjainkban föl-fölbukkanó németességtől,

hogy a másokra való hivatkozást föltétes móddal fejezik ki. Példák:

† »A Presse értesülése szerint az ellenség megadta volna magát...« (*die P. erfährt, der Feind hätte sich... ergeben*): megadta magát. — † »Szélütés érte, mint hiszik ama sürgöny olvasása után, melyet a Journal des Débats közölt. Fia is a Nisus utasai közt lett volna«: e szerint fia is a N. utasai közt volt. — † »Biztos hírek szerint a katasztrófában az orosz kormány részes volt. Az oroszok .. kezét nyújtottak volna ezen véres jelenetek véghezviteléhez«: s az oroszok segítettek e véres jelenetekben. — † »A Libre Parole szerint az orvosok már megállapították Reinach báró halálának okát. R. akonitinnal mérgezte volna meg magát.«

Még sértőbb az, hogy a budapesti beszédmód az ilyen esetekben a német *soll*-t utánozva, fölszólító móddal is él: † »*Az új színdarab pazar legyen*« (*das neue Stück soll vorzüglich sein*): az új sz., úgy hallom (v. azt mondják), igen jó. † »*Az apja nagyon gazdag legyen*«: gazdagnak mondják. — Székelyes a föltétes módnak ilyen formával helyettesítése: *mindjárt a vízbe bukom vala* e h. buktam volna; *azt tevém lesz* e h. azt tettem volna. A föltételező összetett mondatoknál fogjuk látni, hogy a sok volnát elkerülhetjük a jelentő mód alkalmazásával. — Sohasem élt a magyar beszéd evvel a mesterkélt nyelvújításkori formával: *milyen más leendett az!* e h. milyen más lett volna az! Még mesterkéltebb s nevetségesebb ezt az alakot igenév gyanánt venni: »Magának használt volna a helyes meghatározásból származandott helyes szempontokkal«! (id. Nyr. 25:369.)

A kívánó mondat ha föltétlen kívánást fejez ki, fölszólító mondat (parancsoló, kérő, engedelemkérő), p. *írd!* ha pedig föltétes, akkor óhajtó nak mondjuk, p. *bár írna!* Emezt majd mindig egy-egy óhajtó indulatszó kíséri: *bárcsak megjönné!* *vajha látnám!* (*ha*)*csak szóltam volna neki!* Sajátos magyaros óhajtó alak a következő: *ehetném, ihatnám, alhatnám*, a 2. személy p. *úgy-e hetnél*, a 3. *ehetnék*. Mivel ez a három ige fordul elő legtöbbször, a többi is követi ilyenkor ezeknek az ikés ragozását: *mulathatnám, tánczolhatnám*, 3. szem. *tánczolhatnék* stb. A 3. személy alakját a nép főnév gyanánt is használja, birtokos személyragokkal: *ehetnékem volt, tánczolhatnékod van* stb.

A fölszólítást a szórend változtatásával fokozhatjuk, nyomósíthatjuk, p. *gyere el hozzám, de elgyere ám!* *megállj!* erő-

† A kereszt azt jelenti, hogy az utána következő kifejezés magyartalan. A kettőspont után aztán a javítás következik.

sebb parancs, mint *állj meg* stb. Népünk igen sok vidéken kedveli azt az érdekes parancsoló alakot, a melyet némely igének tehető alakjából képez: *nyughass! maradhass!* stb. e h. nyugodj, maradj békén (mintegy: ne légy nyughatatlan, legyen maradhatásod). — Az engedelemkérést a köz nyelvszokás szerint a *hadd* indulatszóval támasztjuk meg: *hadd lássam!* (Tulajdonkép *hagyd*, azaz engedd. A székelek e nélkül is mondják: *Lássam csak! Várj egy kicsit, vegyem rám a zekémet!*) — Németes a fölszólító mód helyett a főnévi igenév (infinitivus), p. *leülni! hallgatni! tüstént abbahagyni!* vagy táviratokban: *»kávét nem venni;* ha vett, *azonnal eladni!*« e h. ne vegyen stb. Ilyes szerkezet a magyarban csak a *gyere* v. *gyertek* ige hozzáértésével fordul elő: *gyerekek, aludni! vacsorálni!*

A kérdés kétféle: van olyan, a melyre igenlő vagy tagadó választ várunk, az úgyn. eldöntendő kérdés: *eljössz?* v. *eljössz-e?* — és van olyan, a melyben a gondolatnak egy ismeretlen részét tudakoljuk, a kiegészítő kérdés, mindig kérdő névmással: *ki* volt itt? *hol* voltál? *hoggy* vagy? Latinos a névmásos kérdés alkalmazása a *van-e* kezdetű kérdés helyett, p. † *Ki az*, ki őt ellenségnek ne tartaná? (*quis est, qui eum non hostem existimet?* Cic.): hely. *van-e*, ki ellenségnek nem tartja? † *Ki az*, ki e nevet nem ismeri? (*Van-e*, ki e nevet nem ismeri? így írja Petőfi.)

A *vajjon* kérdő szót mind a kétféle kérdésben használjuk, de az *-e* szócskát rendszeren csak a névmástalan kérdésekben, még pedig mindig az ige mellé vetve, vagy ha nincs ige, arra a helyre, a hol lehetne (p. *jó-e a leves? kész-e a ruhám?* e h. jó van-e, kész van-e, vö. jó volt-e, kész lesz-e). Vidékiesség azt mondani: *jó-e lesz? nem-e mondta?* — De magyarosan a kérdő névmás mellé is odaszegődik az *-e*, ha valakinek a kérdését ismételjük, p. *Ki volt veled? ,Ki-e?* = (azt kérde) hogy ki volt velem? — *Mit fogsz most csinálni? ,Mit-e?* = hogy mit?

Igen kedvelt rövidített kérdő. szerkezet a *hátha* kezdetű, p. Szaladj át apádért! *„Hátha nincs ott?”* (tkp. hát akkor mit tegyek v. hol keressem, ha ott nincs?) Ehelyett sokszor németesen írják: *„És ha nincs ott? (Und wenn er nicht drüben ist?)* Szint-úgy németes *és azután?* ehelyett *hát aztán?*

A névmástalan kérdésre való igenlő felelet a nép nyelvében rendszeren nem *igen*-nel történik, hanem a hangsúlyos szó ismétlésével (ha ige v. személynévmás, a szükséghez képest változó-személyben), p. A lónak *adtál-e* már abrakot? *Adtam.*

Be-hordták-e a zabot? Be. Te voltál ott? Én. — Ha névszón volt a hangsúly, a felelet mutató névmással történhetik, p. Búzá-t vittetek a vásárra? Azt. A városba mészt? Oda.

A tagadást a jelentő mondatokban *nem*, kívánókban *ne* jelöli! p. Nála nélkül *nem* mennék semmire; ellenben: Bár *ne* menne még el! A *sem* és *se* szócskák közt ugyanezt a különbséget teszik még az irodalmi hagyomány alapján, de az élőbeszéd országszerte a rövidebb *se* alakot teszi a *sem* helyébe is: Én *se* mentem semmire. Ilyet *se* láttam még. — A *senki*, *sehol*-féle tagadó névmások után ma szokottabb a *se*, (*sem*), mint a *nem*, p. *semmi*t *se* láttam e h. *semmi*t *nem* láttam. Ha a tagadó névmás külön az ige mögött következik, akkor természetesen csak *nem*-mel tagadhatjuk az igét: *nem láttam senkit*. Ilyenkor fölöslegesen a nyugati nyelvjárásokban a névmás után vetett *se* s a keletiekben odatoldott *is* szócska: *nem láttam senkit se* v. *nem láttam senkit is*.

Vannak szólásmódok, a melyeknek értelmét alig változtatja meg a tagadó szócska, p. *de soká nem jön az a gyerek!* (= sokáig) és: *de soká jön az a gyerek* (= sokára); *rég láttam pajtásomat* (= régen volt) és: *rég nem láttam pajtásomat* (= régóta); *majd elestem* és *majdnem elestem* (a *csaknem elestem* mintájára). — Helytelennek látszik a tagadás első tekintetre az ilyen fölkiáltó kérdésekben: *mit* v. *mennyit nem adnék érte! mire rá nem visz a szükség!* De ez tkp. a m. mi az v. mennyi az, a mit ezért a nagy dologért szívesen oda nem adnék? van-e olyan nehéz v. rossz stb. dolog, a mire rá nem vihet a szükség? — Legtöbb kétség támad a tagadás szükséges volta felől a függő mondatokban, de erről az összetett mondat tárgyalásában fogunk szólni:

A tiltást a *ne* szócska fejezi ki, s a tiltást is erősíthetjük sokszor a szörenddel, p. *ne menj ki!* és: *ki ne menj!* — Az óva-intést így mondjuk: *Nehogy oda elmenj!* — Érdekes a népnél s egy-egy írónál is előkerülő tagadó engedelemkérés. *Hadd ne egyek többet!*

Népies tagadás, de eredetileg kérdő szerkezet a *dehogy* kezdetű kifejezésmód (vagy csak *hogy*, de föltétes móddal). Ez egyegy képtelen vagy méltatlan föltevés elhárítására szolgál, p. Tuds-e németül? *Dehogy tudok!* (v. már *hogy tudnék?*) »Dehogy mulasz-tanék el valami romot megtekinteni, ha csak szerét ejthetem« (Pet. Uti rajzok). Tagadó föltevést czáfol, tehát igazi kettős tagadás (tagadott tagadás) a *dehogy nem* és a *hogyne*; p. Nem jössz velem? *Dehogy nem megyek!* v. *hogyne mennék?*

B) A mondatrészek szerkesztése.

Az alany és állítmány viszonya. A mondatrészek közül legfontosabb az alany és az állítmány. Amaz legtöbbször a cselekvőt fejezi ki, emez pedig a cselekvést, tehát ige; p. *A fülemüle csattog. Dühöng a déli szél.* A főnévi s melléknévi állítmány mellett tulajdonkép a *van* ige lappang (mint más nyelvek mondják: *il est soldat, die Wiese ist grün*); ezt bizonyítják az ilyen kifejezések: Ez a gyerek *van annyi* idős, mint az enyém (nyomós állítás). Én *katona vagyok.* A fiam *katona volt* v. *volna* stb. (Legújabb korban terjedt el az Alföld északibb részeiben a népnyelvben ez a különös szólásmód: *kész van*, de az irodalom még nem vette be. *A cipő kész van* tkp. ebből rövidült: *a cipő készen van*, mégpedig ennek a vele váltakozó kifejezésnek az analógiájára: *a cipő kész.*) De más szólásokban is elmarad néha az ige, p. *Hol a könyvem? Itt a kezem! Félre innen! Le a kalapot! (Le a kalappal! ki vele!* stb. ezek német szólásmódok utánzásai, de már másfélszáz év óta meghonosultak.)

Az alanyt nem nevezzük meg, ha a helyzetből vagy a beszéd folyásából amúgy is világos: *Írok. Megyünk?* Hol az öcséd? [öcsém] *elment.* Fordításokban sokszor találkozunk a személynév-mások idegenszerű alkalmazásával (*én írok, ő már jön*), napi-hírekben pedig a főnévi alany untató ismételtetésével. — Egyes állandó szólásokban nem kellett vagy nem lehetett megnevezni az alanyt, azért idő folytán valósággal *alanytalanok* lettek: *elütötte már a hetet; esteledik; virrad; villámlik; hávazik; esik.*

Határozatlan v. általános alany van az ilyenekben is: *Harangoznak délre. Hazáját szereti az ember* (Kölcsey). *Valaki megszede a fát.* Azért más nyelvek az ilyeneket nem is cselekvő, hanem szenvedő mondat szerkesztéssel fejezik ki (*es wird gelüftet, der Baum wurde geplündert*) s magyarul is mondták valaha: *a fa megszedetett, a tolvaj bezaratik.* A mai magyar beszédben ez a kifejezésmód egészen divatját multa (az ismeretes katedrai bölcsesség szerint: a *-tatik, tetik* a magyarban nem használtatik), csakis egy pár állandó szólás maradt fenn írmagnak: *születik, dicsértessék, méltóztassék, tisztelettel viseltetik, bennfoglaltatik, megkívántatik.* Régi íróink a latin nyelv hatása miatt használták oly sűrűen a szenvedőt s a régiségből örökölte hivatalos nyelvünk, a törvényhozás, törvénykezés és közigazgatás nyelve az ilyen fordulatokat: *végeztetett, tudomásul vétetik, azután a jegyzőkönyv*

*hitelesítették.** De ezek is már csak a papiroson tengetik életüket; élőszóval mindenki így mondja: *azt végezték* (vagy *a bíróság azt végezte*), *tudomásul vették* (vagy *az ülés tudomásul vette*), aztán *a jegyzőkönyvet hitelesítették*. — Újabban, kivált a dunántúli városokban, részben német hatás alatt, egy új szenvedő igealak terjedt el, de a jó magyar stílus nem vette be: *az lett végezve*, *a jegyzőkönyv hitelesítve lett*, a maradék potom áron lesz eladva. Hevenyészett asztal lett terítve (Jókai) stb.

A szenvedő alakot a mennyire lehet, kerülnünk kell, mert a mai élő nyelvszokással ellenkezik, s a legtöbb esetben könnyen el is kerülhetjük. 1. Legbántóbb akkor, ha a cselekvésnek alanyát is ismerjük, mert hisz akkor a cselekvés alanyát tehetjük a mondatban is alanynyá. P. »Az alleluja a zsidóktól a keresztények által is átvétetett.« Az alleluját a keresztények is átvették a zsidóktól. »Ferencz József híd. Létesítettetett.. Baross G. keresk. miniszter által.: F. J. híd. Építtette.. B. G. k. miniszter. »Meg lettem előzve a t. előttem szóló által.: megelőzött a t. előttem szóló. — 2. Sokszor a cselekvésnek alanyává tehetünk valamely elvont fogalmat, mely tkp. eszköze a cselekvésnek: »Ha vkinek halála büntett v. vétség által okoztatott.: Ha vkinek büntett v. vétség okozta halálát. — 3. A tehető ige szenvedőjét a *lehet* igével *lehet helyettesíteni* v. a tehető ige infinitívusával *helyettesíthetni* (e. h. *helyettesíttethetik*). — 4. Ha a szenvedő mondat vmi kötelező rendelkezést foglal magában, ezt a *kell* igével fejezhetjük ki: »Az elfogatási parancs írásban adatik ki.: Az elfogató parancsot írásban kell kiadni. — 5. Más nyelvek szenvedő szerkezete helyett gyakran legmagyarosabb a többes 3. személy (a határozatlan alany kifejezésére): »A miniszter megengedheti, hogy a tárgyalás más helyen is megtartassék.: A m. azt is megengedheti, hogy a tárgyalást más helyen tartsák meg. — 6. Igen sokszor élhetünk evvel a szenvedőhöz igen közel álló körülírással: *írva van*, *írva volt*. P. »Ha a lemondás a jegyzőkönyvbe föl nem vétetik, a vallomás semmis.: Ha a l. a jbe föl nincs véve...

* Furcsa az ilyen kettős szenvedő: »A miniszter lakosztályához két szoba *csatoltatni terveztetik*« Nyr. 14: 79, e. h. két szobát akarnak csatolni. De legbotrányosabb németesség, ha a szenvedő igéhez semmiféle alanyt nem érthetni hozzá, p. »Levelekre díjtalanul válaszoltatik« = *es wird geantwortet*. »A vászon valódiságáért kezesskedtetik« = *es wird garantiert*. 1895-ben a budai színkörben ilyen tréfás dalt énekeltek: »És Bánffy büszkén jön haza, és örültetik általa.« Bánffy Dezső báró t. i. országgyűlési beszédeiben pazarul alkalmazta a szenvedő igéket.

»Ha a kihallgatásra tolmács alkalmaztatott«: Ha tolmács van v. volt alkalmazva (aszerint, a mint alkalmazása még tart v. már megszűnt; tehát megkülönböztetünk két oly viszonyt, mely a két-értelmű *alkalmaztatott*-ban eldöntetlen marad). — 7. Nyelvünk sokszor a visszaható igét alkalmazza a szenvedő értelmében, p. *fölszívódik* = *fölszívatik*, *épül* = *építtetik*, *bűnhődik* = *büntettetik* stb. »A kihallgatás akként vezetendő, hogy a tanu egyszerűen többször ne kényszeríttessék megjelenni«: ne kényszerüljön mj. »Ha a házkutatás alkalmával más büntetendő cselekményre mutató tárgy találtatik«: találkozik. — 8. Sokszor más körülírást v. vmi rokonért. kifejezést alkalmazhatni. P. »Kivételnek a vádtanács végzései«: kivétel a vt., v. kiv. alá esnek. »Vizsgálati fogság helyett előzetes letartóztatás rendeltetik el«: el. letartóztatásnak van helye. »Ha vkinek halála büntett által okoztatott«: történt. »A tárgyalás bizonyítékok fölvétele nélkül tartatott«: folyt le. »Eladatott ezer métermázsa buza«: elkelt. † Kéretik az ajtót betenni: tessék az ajtót betenni. — 9. Ha mellékmondatban van a szenvedő ige, néha a két mondatnak összevonásával kerülhetjük el. P. »Miután a közönség kizárattott, a további tárgyalás közzététele tilos«: A közönség kizárása után a tov. t. k. t. Sőt két-két független mondatot is összevonhatunk így; p. »A jegyzőkönyv hitelesíttetik. Az elnök előterjeszti a kérvényeket«: A jk. hitelesítése után az elnök..

Szóegyeztetés. Általános szabály, hogy az alany és állítmány megegyezik számban és személyben; de néha kétség támad, kivált a számbeli egyeztetés dolgában: *Nézzén* istent kegyelmek (Arany) vagy *nézzenek* istent kegyelmek; méltóságtok *látja* v. *látják*. Az első a forma szerinti egyeztetés, mert *kegyelmek* és *méltóságtok* forma szerint egyesszámú alany, olyan mint *figyelmek* v. *szépségek* (nem *kegyelmeitek*, *méltóságaitok*). A második ellenben értelem szerinti egyeztetés, mert hiszen *kegyelmek* és *méltóságtok* mégis csak több cselekvő személyt jelez. — Szintén lehetséges az értelem szerint többesszámú állítmány, ha két vagy több egyesszámú alanyra vonatkozik: *öcsém és hugom már elmentek*; *Demosthenes és Cicero voltak a leghíresebb szónokok*. De a magyaros nyelvszokás ilyenkor inkább az egyest kedveli: az öcsém s a hugom már *elment*; D. és C. *volt a leghíresebb* két *szónok*; az élelmiszerek ára s a lakások bére nagyon *emelkedett* (nem: *emelkedtek*); X és neje szívesen *látja ebédre* (nem: *látják*). Ezt jól meg kell jegyeznünk azért, mert például fordítás közben a német, francia, latin nyelvszokás itt többnyire a töb-

besszám használatára csábít. — Viszont nem helytelen, sőt kedvelt népies szerkezet a következő: »Utasok vagyunk a nénikémmel« (Mikszáth), t. i. mi ketten, én a nénikémmel. Sőt: »Mi a társammal itt maradunk rabságban helyetted« (Mikes) e h. mi ketten, én a társammal. — Néha megesik, hogy gyűjtő fogalmat többes számú főnévvel kötünk össze vagy viszont egy-egy többes sz. névszó (kivált könyvczímekben v. színdarab címében) mint egységes tárgy szerepel. Ilyenkor különféle értelem szerinti szerkezetek támadnak, s ezek a fogalmazásban elég kényelmetlenek. Példák:

A vandálok harczias nép voltak. — »Jó költők lényeges államszükség voltak« (Lehr-Curtius: Gör. tört. 5:72). — »Azonban a halak és madarak, a rákok, partok és mélységek még nem a Balaton.« (Eötvös K.) — *A Proletárok olyan darab..* (Sőt: »Csiky Proletárok-ja«, Beöthy Zs. e h. Csiky Proletárjai.) A Gyurkovics leányok minden könyvkereskedésben kapható. A Fővárosi Lapok azt írta....

Az ilyeneket, noha nem éppen hibásak, jobb a mennyire lehet elkerülni, s p. azt mondani: a vandál nép igen harczias volt; a jó költő jelentékeny állami szükséglet volt; a Gy. leányokat minden könyvesboltban megkaphatni stb. Minden esetre ügyetlen s ízléstelen a fogalmazás, ha az egyes és többes alakot tarkán változtatjuk, mikor az egész mondat elejétől végig egy és ugyanazon alanyra vonatkozik; p. »*Öseink kemény, verekedő nép voltak*; ha békében *volt* az ellenséggel, egymást *ütögették* agyon« — e h. kemény *nép volt* a hajdani magyar; ha békében *volt* az ellenséggel, egymást *ütögette* agyon.

Az állítmány s a tárgy viszonya. A mondat tárgya azt nevezi meg, *a kít* vagy *a mit* közvetlen érint, a kire vagy a mire irányul a cselekvés: *Úzik az ellent.* Meggyújtom *a fát.* Megfaragják *a márványt.* Ezt a kerek *erdőt* járom én. Abba-hagyja *a sírást.* — De a tárgy nemcsak ilyen iránytárgy lehet, hanem eredménytárgy is, vagyis olyasmi, a mi egyúttal eredménye a cselekvésnek: *Tűzet gyújtok a fával.* *Szobrot* faragnak a márványból. Járom *a csárdást.* Elkezd *a sírást.* — Az eredménytárgyak közül a legnevezetesebb a *-ni-képzős* igenév: *elkezd sírni*; szeretnék *szántani.* Az igenévnek magának ismét lehet tárgya: szeretnék *hat ökröt hajtani.* — Ellenben nem mondat-tárgy az igenév az ilyen szólásokban: *hagyta sírni* a gyereket, *borulni látom* az eget; mert ez nem annyit jelent, hogy a sírást hagyta s a borulást látom, hanem mintegy: sírásban vagy sírva hagyta a gyereket, borulásban látom az eget. Ilyen szerkezetet

csak a *hagy, enged, lát, hall, érez* igékkel használunk (úgynevezett *accusativus cum infinitivo*). — Sült némettség ez: kérem az ajtót betenni, kérem öcsémet értesíteni, kérem őket a szavazók jegyzékébe fölvenni v. fölvétetni, vagy éppen: kéretik az ajtót betenni. Helyesen: tessék az ajtót betenni! tessék vagy szíveskedjék vagy kérem, tessék öcsémet értesíteni. Németesek továbbá az ilyenek: *Eltökéltem mindent jóvá tenni. Elhatározta kilépni az egyesületből. Nem látom szükségesnek bocsánatát kérni.* Ezekben magyarosan tárgyi mellékmondat kell: *eltökéltem, hogy mindent jóvá teszek stb.*

Vannak igék, a melyeket rendszerint tárggyal, s mások, a miket rendszeren tárgy nélkül használunk (tárgyas v. tranzitív és tárgyatlan v. intranszitiv igék). De ezek közt nincs szigorú határ, s a legtöbb tárgyatlan igét lehet bizonyos szólásokban tárggyal összekötni; p. jár — járja a tengert, járja a tánczot stb., úszik — átúszza a Dunát, vetkőzik — levetkőzi sajátosságait, él — éli világát, élt harmincz esztendő stb. A költői szabadság a közszokáson túlmegy, de nem hibáztathatjuk az ilyenekért: Megbűnhődte már e nép a múltat s jövődöt (Kölcsey; vö. megszenvedte, megsínylette, megfizette). Vérem hatja szűzek árnya fordulatja (Arany). — Néha azonban más nyelveket utánoznak. Rég meghonosult latinos szerkezet: *Istent félni (istenfélő stb.)*. De idegenszerűek ezek: *megkegyelmez vkit = jemanden begnadigen*, e h. megkegyelmez vkinek; *lekési a vonatot = den Zug versäumen*, e h. lekésik a vonatról; *megválaszolja a levelet*.

Máskor tárgyas igéket használunk tárgy nélkül, p. *nem látok, etetünk, megebedeltünk stb.* És nem helytelen p. ez sem: *éljeneztek neki* e h. *éljeneztek* (vö. *tapsoltak, örültek, kiabáltak neki*).

Néha hibásan mást alkalmaznak tárggyul, mint a mit kellene; p. *Kérem engem* megérkezése idejéről *tudatni* e h. *tessék velem m. idejét tudatni* (v. *engem.. értesíteni*). *Nem irigyeljük a bécsieket* ezért a polgármesterért (*wir beneiden die Wiener um diesen Bürgermeister, nicht*) e h. *nem irigyeljük a bécsiektől ezt a polgármestert*.

A tárgyas igeragozás a magyarnak egyik legjellemzőbb tulajdonsága s a magyarul tanuló idegennek legnehezebb föladata. Ha azt mondjuk: *kér-l-ek, vár-já-tok*, itt az alanyi személyrag előtt van még egy személyrag, mely a mondat tárgyát jelzi, az *l* második személyűt (= téged), a *já* 3. személyűt (ő) vagy azt stb.). A francia és a német a mi tárgyas igealakunkat három szóval fejezi ki: *je te prie, ihr erwartet ihn*. A 3. személyű tárgyra teljes ragozásunk van: *várom* (én őt), *várod* (te őt),

várja (ő öt) stb. Ezt a ragozást akkor használjuk, ha a cselekvésnek határozott 3. személyű tárgya van, például *várom* (öt vagy azt), *várom Kálmánt*, *várom a levelet*; ellenben tárgy nélkül vagy határozatlan tárgygyal: *várok*, *várok valakit*, *levelet várok*. — Eltérést, ingadozást ritkán találunk. P. ahelyett hogy *szeretek sétálni* a székely azt mondja: *szeretem sétálni* (mintegy: szeretem a sétálást). Ahelyett hogy *négy közül két ökrömet ellopták* a nép inkább azt mondja: *két ökrömet elloptak* (de csak határozott tárgyas alakkal: *ellopták a négy ökrömet* = mind a négyet). Petőfinek *három* arczképét ismerem a. m. arczképei közül hármat; Petőfinek *három* arczképét *ismerem* = ismerem a három arczképét, mind a három fennmaradt képet. Hajdanában nem volt nyelvünknek határozott névelője, abból a korból maradt fenn névelő nélkül némely kifejezés régi népdalokban, gyermekversekben és ritmusos közmondásokban, sőt néha ez a régiesség újabb költőknél is előfordul. P. *Szegény embert* az ág is *húzza* = a szegény embert. (Közm.) *Bort megissza* magyar ember = a bort (Vör. Fóti dal). — Magyarosan így mondjuk: *kettőtöket láttalak* (nem *láttam*), *mindnyájunkat hittak* (nem *hítták*), mert ezek nem 3. személyű tárgyak, hanem az egyik 2. személy, a. m. titeket-ketten, a másik 1. személy, mintegy minket-mindnyájan. — A *mindent* magát s a vele jelzett határozatlan főnevet tárgyatlan igealakokkal kötjük össze, p. *mindent tudok*, *minden jó embert szeressünk* (ellenben névelővel vagy birt. személyraggal: *mind a jó embereket szeressük*, *minden jó emberünket szeressük*). Hibásak tehát az ilyenek: »Minden néptanítót megilleti a 800 k.« »Minden egyest a hatalom türhetetlensége bántja!« (Ellenben csak így helyes: *valamennyit megilleti v. bántja*.) — A következő szerkezetek is szokatlanok és nem érdemelnek utánzást, noha már 300. év óta előkerülnek egyes íróknál és részben a népnél is: az ellenzék *a kormányt törekedte megbuktatni* (törekedett v. akarta); *bátorkodlak meghíni* holnapra ebédre (engedd hogy meghíjalak, v. inkább: szívesen látlak). — Sokszor meddő vita folyik, vajjon egyegy mondat szerkezetben tárgyas alak kell-e v. tárgyatlan, holott az egész szerkezet hibás (latinós v. németes) és magát a tárgyat kell megváltoztatni v. elhagyni; p. Nyugtatóvány száz koronáról, *a mely összeget* köszönettel *fölvettünk* v. *fölvettük* (helyesen: ezt az összeget fölvettük; vagy: »Nyugtatóvány. Száz koronát fölvettünk.«) Érdekes távirat jött az amerikai magyaroktól a Nemzeti szövetséghez, *a mely táviratot* a B.H. — közöl v. közli? (pedig az

egész *a mely táviratot* nem kell, hanem csak: a B.H. közli). — Az *írnók, kérnök* alak csak Erdélyben maradt fenn az élő beszédben; a többi magyarság e helyett ma azt mondja: *megírnánk a levelet, visszakérnénk a pénzt*. Ezt a formát tehát írásban is bátran alkalmazhatjuk határozott tárgy mellett.

SIMONYI ZSIGMOND.

GRIMM ÉS RÉVAL.

III. Nyelvtörténeti felfogásuk általában.

A nyelvtörténet tudományának elmélete¹ szerint különösen két örvény van, a mely nagy tévedésekbe sodorhatja azokat is, a kiknek már van érzékük a nyelvnek, mint történeti terméknek felfogásához. Az egyik Paulnál is érintve van már, a másik csak az előtt merülhetett fel, a ki épp e tudomány első munkásaival foglalkozott behatóan.

A tisztán leíró nyelvtudománynak van ugyanis egy csalékony fajtája. Azt az eljárást értem, midőn egyes nyelvi korok leíró ismertetéseit egymás mellé állítjuk és ezekből a párhuzamos ismertetésekből olyan elvonásokat állítunk fel, a melyek csak egy bizonyos kor állapotát veszik tekintetbe. Ez nem történeti nyelvtudomány, ez csak magasabb rendű leíró módszer a nyelvtudományban. E különböző nyelvállapotokból vont elvonásokkal való játék volt mindig a legnagyobb hibája a történeti nyelvtudománynak. »Nach dieser Seite hin hat gerade die historische Sprachforschung viel gesündigt, in dem sie das, was sie aus der Erforschung des älteren Sprachzustandes abstrahirt hat, einfach auf den jüngeren übertragen hat.«²

Tágabb értelemben véve a dolgot, ilyen elvonások vitték bele a történeti nyelvtudományba a merev értelemben vett mult, vagy régi nyelv s a jelen állapot stb. fogalmait. Mint a casusok csak nyelvtani kategóriák, úgy ezek is, csakhogy egy magasabb rendű — pedagógiai — szempontból keletkezett elvonások. Nincs mult és nincs jelen az élet fejlődésében sem, a nyelv életében sem, csak a történetnek hozzánk közelebb és tőlünk távolabb levő fejlődési fokait mintegy erőszakkal, mesterségesen megállítjuk egy pillanatra, mert gyors folyásában nem figyelhetjük meg pontosan.

¹ Vö. Hermann Paul: Principien der Sprachgeschichte 1898³. —

² Paul: Principien 29. l.

E mesterkedés nélkül nincs történettudományi megfigyelés. De sohasem szabad e megfigyeléseinket eredményeknek tekintenünk. Tárgyunkat a tüzetes megsejmlélés után vissza kell illeszteni helyzetébe, hadd forogjon tovább, mert csak e mozgó állapotban lehet és szabad megérténünk ama tulajdonságokat, a melyeket nyugodt állapotban szemlélhettünk.¹

A ki e két örvényt nem ismeri, az nem értheti meg Révai-nak két nagy tévedését: a »veneranda antiquitas« bálványozását és az ikes igékért folytatott küzdelmét; de az Grimmhez való viszonyát sem döntheti el igazságosan.

Azonban Grimm Jakab életében is van egy kor, a melyben még nem úgy áll előttünk, mint igazi nyelvtörténettudós. Bámulatos érettségben nyilvánul ugyanis Grimmnek a nyelv történeti tanulmánya iránt való érzéke jóval 1819 előtt, jóval nyelvtana első kötetének megjelenése előtt, tehát azt az időt megelőzőleg, a melytől a történeti nyelvtudomány megalapítása számítódik. Már 1809-ben így ír Brentano és Arnim egy gyűjteményéről:² »Sie wollen nichts von einer historischen genauen Untersuchung wissen, sie lassen das Alte nicht als Altes stehen, sondern wollen es durchaus in unsere Zeit verpflanzen.« 1812-ben Rask egy könyvéről írt bírálatában,³ bár még arról vitatkozik, hogy melyik »nemesebb«: a svéd-e, vagy a német nyelv, erre az eredményre jut már: »Jede individualität soll heilig gehalten werden, auch in der sprache; es ist zu wünschen, dass auch der kleinste, verachtete dialect, weil er gewiss vor dem grössten und geehrtesten heimliche vorzüge haben wird, nur sich selbst und seiner natur überlassen bleibe, und keine gewaltsamkeit erdulde.« És mégis e kort Grimm legnagyobb ismerői sem tekintik a nyelvtörténet tudományának szempontjából figyelemre méltónak. Haupt szerint Grimm nyelvtani tudása e kor-

¹ Egy példa, vagy mondjuk kísérlet világosan megérzékítheti ezt. Képzeljünk egy körlemez, a melyen fehér, fekete, arany szín, piros stb. bábuk állanak, részint bizonyos rendben, részint rendetlenül. E lemez gyors forgása által bizonyos színsávok keletkeznek. E színsávok tűnényének megértéséhez szükséges, hogy a lemezt megállítsuk egy pillanatra, hogy aztán a színek elosztását megérthessük. De ezzel csak a bábuk elhelyezését ismertük meg; a színsávok tűnényét csak úgy magyarázhatjuk meg, ha a lemezt tovább forgatjuk és előbbi tapasztalatainkat e mozgó és folytonos állapothoz viszonyítjuk. — ² Briefwechsel zwischen J. und W. 98. — ³ Allgem. Literatur-Zeitung 1812. és a hosszú recensióból épp a minket érdeklő részt lásd Kl. Schrift. 4: 65; vö. 73.

ban készületlen és gyenge,¹ Zarncke Frigyes² igen szellemesen »antediluvianisch«-nak kereszteli, Paul se becsüli többre, ama sokat emlegetett Grimm-ítéletet emelve ki: »am richtigsten betrachtet man die meisten anfangsconsonanten als gleichgültige vorsätze vor dem wurzelvocal«.³ Grimm már érezte a történeti elv fontosságát a nyelvtudományban és hangsúlyozta is. De a hangsúlyozásnál megmaradt egész 1819-ig, ez időbeli törekvései tehát a Révaié mellé állíthatók.

A »régiség«-nek, mint valami önálló nyelvállapotnak tisztelete, de különösen e tiszteletnek éles hangsúlyozása lépten-nyomon előbukkan Révai munkáiban. Az egész történet nála az ún. múlt története. És miért? ». . . Et sensu id quidem magis percipi, quam verbis exprimi potest: quam sit volupe, maiores nostros, qui pluribus ante nos seculis in vita commemorati sunt, quasi redivivos a longo funere, in superstitionibus his monumentis, nobiscum tam vero colloquentes audire, ac veterem sermonis rationem in iis admirari, fideliterque ediscere . . .«⁴ Nem változtat a dolgon semmit, hogy ez érzelmi okok mellett tudományos is szerepel. »Reuerendae antiquitatis scientia non minus iucunda, quam utilis est«, mert »világosságot ad azokra, a'miket meg homályosított és kétségesekké, vagy szinte hibásakká tett az idő.« Sőt a nyelvtörténeti kutatásnak még modernebb ízű hangsúlyozása⁵ se érhet többet, ha csak az elvnél maradunk, sőt ha alkotásaink a szép elvekkel ellenkeznek. A régiség ismeretét már a német romantikusok hangsúlyozták, és a régi kéziratokat nagyon szerette már — Franciscus Junius is. (1589—1671).

¹ Mavricii Hauptii opuscula, voluminis tertii pars prior 164—200.; lásd kül. 183. — ² Kleine Schriften von Friedrich Zarncke. 2: 199. —

³ Paul Grundriss³ 72. Megjegyzem azonban, hogy e kiszakított mondatért sokkal többet kapott Grimm, mint a mennyit megérdemelt volna, mert ott, a hol ezt mondja: (Gedanken über Mythos, Epos und Geschichte, Fr. Schlegel, Deutsches Museum 1813. és Kl. Schrift. 4: 741) nem nyilatkozik ily határozottan, sőt nagyon is ingadozik és utána is teszi: »aber die beispiele aus fremden sprachen sind sehr förderlich.« — ⁴ Antiquitates 3. és ugyanez: Magyar Literatura, vagyis: A' Magyar Deáki Történet. Kiadta Horváth István. Tud. Gyűjtemény II. 1833. 71. — ⁵ l. Prol. I.: 6. a hol a jelenségek

okainak kikutatása van hangsúlyozva, de különösen R. Gramm. I.: 7.: »Ego linguam nostram ante omnia ita sumsi explanandam, vt est ipsa in se et eo prorsus modo, quo se ipsa sensim efformauit. Et hoc quidem vt felicius potverim praestare: necessum erat me totam linguam nostram, non hodiernam tantum, sed antiquam etiam quam altissime repetitam, penitus perscrutari . . .« stb.

Révai, a mint szép elveinek alkalmazására kerül a sor, úgy tűnik fel, mintha elfelejtette volna, vagy tán fel se fogta volna ezeket. Az elvonásokkal való ama játéokra érdekes példák az ő szövejtései. A még ma is megfejtetlen halotti-beszédbe *ysa* szerinte¹ török, észt és lapp társaival a héber *jácib*-ből származik, a mely bizonyos összetételekben „certe, vere, revera” jelentéseket vehet fel. »Sed nostri maiores, ceteraeque gentes affines, hoc quoque, ut multa alia *retrograde* pronunciarunt: *bitza*. Deinde *b* in *v* mutato, in eiusdem scilicet organi literam, sibiloque acute sonante, *vissa* dixerunt, praeter nostros, huius certe monumenti aevo: quando et *v*, ut halitus signum, neglectum est...« Így lett a *jácib*-ből *isa*. De még pompásabb szempontunkból a *czím* szó etimológiája:² szerinte ez a héber *cion*-ból származik, a mely egy német nyelvész szerint *titulust* is jelenthet. De hogy lett a *cion*-ból *czím*? »A’ Magyar ajak ebben először is az *io* két magánhangzót öszveforrasztotta, az elsőt a másikkal kipótoltatására, mely előbb *u* leheletté válhatott, meghúzatott hanggal ejtvén; azután ez *n* mássalhangzónak is ajakzáró szomszéd *m* hangzatot adott: *tzion*, *tzium*, *tzin*, *tzím*.«

Am mi sem tagadja élesebben Révainak történeti eljárását a gyakorló nyelvészetben, mint az ikes igékért folytatott küzdelme. Mondhatnám, hogy valóságos furor philologicus tör ki belőle, mikor e kérdéshez jut.³ Az ellene való vétést a nyelv sebének nevezi s bár belátja, hogy ez alaknak már korában is »szomorú« volt a sorsa — a nyelv már akkor kidobta volt testéből — rajongó, vagy a hogy ő mondja, vallásos⁴ lelkesedéssel kél védelmére. Az erdélyieknek glóriát adna, mert ez alakot hűségesen megőrizték.⁵ Ugyanaz a Révai teszi ezt, a ki a Magyar Deákságban nem félti a nyelv tisztaságát a tekintélyektől s erre példának Zsigmond Tsászár esetét hozza fel, a ki »a’ Konstanzi Gyülekezetben bátor így mondotta felséges hatalmával, ezt a’ Görög szót Latán beszédében: *hanc schismam*; de arra a’ nyelv még sem hajlott meg koronás méltóságának; s azon szó mind e’ napiglan is a’ tárgyat mutató esetben: *hoc schisma*.« És ugyanez a Révai törvénybe iktattatná a nyelvhelyesség általános kötelezettségét.⁶

¹ Antiquitates 83. — ² Magyar Deákság 36. — ³ R. Gramm. 2: 634. 655. 686. 720. 743. 773. 885—1057.; Magyar Deákság 54. — ⁴ R. Gramm. 2: 1017. — ⁵ R. Gramm. 2: 929. — ⁶ R. Gramm. 2: 938. és vö. még a mit a

Ama két nagy romboló erőn kívül, a mely egyrésről hamis elvonásokból és másrésről a merev »régiség« fogalmából eredt, még egy harmadik tény is segített abban, hogy Révai, ha akarta volna is, ne érvényesíthesse a történeti fel fogást a nyelvtudományban. Ez már bizonyos tekintetben külső körülmény, de Révainál szintén döntő befolyása volt.

Révai a nyelvtudományt összetévesztette a nyelvtanítással, ennek pedig az lett a következménye, hogy a nyelvtörténet és nyelvhelyesség kérdései összekeveredtek nála.

Nyelvtanát hallgatóinak írta, hogy tanuljanak magyarul, mert »A Német is született Német, anyja tejével szopta hazai nyelvét, tud Németül: még sem elégzik meg ezen nyelvtudásával...«¹ Minden cikk élén általános tanítást ad az illető nyelvtani kategóriáról, hogy tanítványai ne csak magyar nyelvtant, hanem általában nyelvtant is tanuljanak. Nyelvtörténeti elveinek sokszor nem nyelvtudományi, hanem pedagógiai alapja van. De mert másrésről a külföldnek akarja nyelvünket bemutatni — ezért írt latinul — tudományos rendszert kell adnia. Gyakorlati céljainak nagyon megfelelnek francia, olasz, szláv példái; de mit keresnek azok tudományos magyar nyelvtanban?

A gyakorlati és tudományos, a pedagógiai és általános nyelvészeti szempontok ez elkeveredése meggátolta volna Révait a határozottan történeti grammatika megírásában, még akkor is, ha ez terve lett volna.

Ha megérhette volna Grimm nyelvtana első kötetének megjelenését, bizonyynyal önmaga rájut nagy tévedéseire. Amaz elméletben és gyakorlatban szigorúan történeti elv, a mely nemcsak hangsúlyozva van e könyvben, de nyomról-nyomra fel is ragyog a kivitelben, bár lelkesedést hűtött volna le nála, de szilárdabb alapokra tanította volna. Ezt az elvet Grimm, a mint már említettem, Savignyhoz intézett ajánlásában fejezte ki először: »... Sollte es hiermit auch anders stehen, so versehe ich mich doch zum voraus, dass Sie meinem versuch von dieser seite her in unser deutsches alterthum bahn zu brechen, sein recht geschehen lassen und den gedanken billigen werden: einmal aufzustellen, wie auch in der grammatik die unverletzlichkeit und nothwendigkeit der geschichte anerkannt werden müsse.« De Grimm történeten nem a multat érti csupán s a történetét nem

Magyar Deákság mond a nyelv változásairól »A' széptollnak különös nemei« című fejezetben (önállóan!) 32. — ¹ Magyar Deákság 94.

törvényhozónak idézi. »Zwar steht jede sprache auf eignen füssen und schreibt sich selbst ihre gesetze; doch den stillen zusammenhang unsrer gegenwart mit dem alterthum, den grund, warum die heutige regel hervorgegangen sein kann aus einer ganz verschieden lautenden früheren, deckt uns bloss die geschichte auf.«¹ Mikor elődeiről szól, különösen dicséri² a XVI. és XVII. század törekvéseit, e nemű könyveit »da sie bei aller Beschränkung doch noch aus der sprache und nicht für die sprache entworfen wurden.« És ő, ki oly féltékenyen őrizte a nyelv természetes fejlődését, s emiatt oly meleg vonzódással fordult a nyelv őállapota felé, nem esett soha egyoldalú elvonásokba. Jól tudta már — s azóta nem is fejezte ki ezt találóbban soha, senki — hogy »in einer ewigen unbeständigkeit ruht ... das feste wesen und leben der sprache.«³

És annak, a ki tüzetesen ismeri Grimmnek és Révainak nyelvtörténeti alkotásait s egymáshoz való viszonyukat, lehetetlen, hogy fel ne tűnjön végül két érdekes jelenség. Az egyik örök dicsősége marad Révainak, a másik, — mintha nem egyeznék azzal, a mit Grimmről elmondottunk.

Bizonyos friss áramlat csap felénk Révai nyelvtanának el-sárgult lapjairól, még ma is, a midőn a magyar személyragok névmási eredetéről szól.⁴ »Nostra ... affixa omnia, etiam separata, significantia sunt: voces vtpote olim verae in lingua primigenia«. Jogosan és örök dicsőségére hansúlyozhatja, hogy e kérdésben tovább ment, mint akkor akármelyik nyelvben a legnagyobb tudósok. Jól tudjuk, hogy Grimm is tett e tekintetben valamit, Bopp előfutójaként,⁵ azt se feleltük el, hogy már Erdősi Syl-vester névmásokat látott — a héber mintájára — az ige személyragjaiban.⁶ Sőt olvastuk Sándor István Révaihoz 1800-ban⁷ írt levelének ezt a részét is: »Kérlek, add tudtomra, mit itélsz ezekről? Hol vette magát az *em*, *ed* ezekben: nekem, neked, velem, veled, kegyelemem, kegyelmed, szeretem, szereted, staf. Ha ez az *em*, *ed* nem tett-e hajdan annyit mint *én*, *te*? ...« Maga Révai is mondja és tudja, hogy elméletét »more orientali« csinálta. De ez felfedezésének értékéből nem vesz el semmit sem.

¹ és ² G. Gramm. 1.¹ LXXIV. l. stb. — ³ Kl. Schrift. 6: 223. (1816-ból.) — ⁴ Vö. R. Gramm. 1: 7. 188—194. 289; 2: 555.; Antiquit. 6. és a vogmuc és vimaggomuc czikkeken 80—81.; Prol. 1: 113. — ⁵ Paul Grundriss⁹ 80. — ⁶ Vö. Corpus Gramm. 43. — ⁷ Kéziratcsomó a Magy. Nemz. Muz. 2225/Qu. L. jelzéssel.

E tekintetben mindenütt csak tapogatódzásokat talált (nem úgy mint az ikes igéknél) és elvégre a héber nyelvészkedésnek köde az egész középkoron át megülte Európa nyelvtudományát, belőle egészen a XIX. század elejéig maradtak foszlányok, és e mintára mégis csak Révai alkotott először merész, de maradandó elméletet. Révai ragelmélete mutatja, hogy ha a szenvedés s az elég korai halál el nem ragadja őt, Grimmel sokkal könnyebben mérkőzhetnék.

És ez annál valószínűbbnek tetszik, mennél jobban szemügyre vesszük amaz ingadozásokat,¹ a melyek Grimm nyelvtörténeti felfogásának egyik oldalát folytonos mozgásban mutatják. Sajátságos egy jelenség ez és tudomásom szerint Grimm ismeretői ezt meg sem figyelték. Grimm a nyelvtörténet tudományának önállóságáról nem vallott egész életében egységes, állandó felfogást. Nyelvtana első kötetének első kiadásában, mint láttuk, feltétlen híve tudományunk önállóságának. Valósággal meglepő, hogy e kötet második kiadásában² előbb hirdetett elveit visszavonja, anélkül azonban, hogy az munkájának tiszta történeti menetén meglátszana.

Még feltűnőbben áll ez ingadozás előttünk legzseniálisabb munkájában a *Geschichte der deutschen Sprache*-ban. Ez alapeszméjében teljesen eltévesztett könyvben — a gótok és géták azonosságának bizonyítása körül forog az egész³ s egy igen tehetséges fiatal ember lelkes első kísérletéhez hasonlatos, — ezt olvashatjuk: »Sprachforschung, der ich anhänge, und von der ich ausgehe, hat mich doch nie in der weise befriedigen können, dass ich nicht immer gern von den wörtern zu den sachen gelangt wäre; ich wollte nicht bloss häuser bauen, sondern auch darin wohnen.« Az a gondolat, hogy a nyelvtörténet csak mint a mitológia segédtudománya szerepelhet, még élesebben van kifejezve Lachmann felett tartott emlékbeszédében:⁴ »Man kann alle phi-

¹ Kortörténeti pongyolaság, hogy se Grimm, se Révai nem tesznek éles különbséget *hang* és *betű* között. Révai *litera*-n ért 1. hangot (gyűjtőnévül a magán- és mássalhangzóra) pl. »Litera k, Graecis kappa, etiam Latinis vsitata, vti figuram, ita et sonum apud nos quoque eundem retinet; ex. gr. *καλος* stb.« R. Gramm. 1:70. Viszont a kettős jel zésű hangokat (ty, ny stb.) consonans combinata-nak nevezi. R. Gramm. 1:78. Csodálatos, hogy a *buchstab* Grimmnél is jelent még hangot. Vö. *Gesch. der d. Sprache* 5., sőt még *Wbuch*. 10. is. — ² G. Gramm. I.² Göttingen 1826. 15. — ³ *Gesch. der d. Sprache* 555. — ⁴ Rede auf Lachmann. 1851. Kl. Schrift. 1:145—162. (1. kül. 150.)

lologen, die es zu etwas gebracht haben, in solche theilen, welche die worte um der sachen, oder die sachen um der worte willen treiben. Lachmann gehörte unverkennbar zu den letztern und ich übersehe nicht die grossen vorthelle seines standpunktes, wenn ich umgedreht mich lieber zu dem ersteren halte.« Ezt 1851-ben mondta. És egy 1854-ben megjelent akadémiai értekezésében már a nyelvtannak magasabb hivatása önálló felfedezéseket tenni, »und in die natur der sprache um der sprache selbst willen vorzudringen.«¹

Tudjuk ez ingadozás okát. Grimm két életet élt át: egy alapvető nyelvtudósnak és egy alapvető mithologusnak életét. Az ő egyéni szempontjából érthető hát, hogy évek hosszú során át tartó foglalkozásai szerint hol egyikhez, hol a másikhoz vonzódott inkább. A nyelvtörténet tudományának szempontjából pedig szintén nem zavaró körülmény ez. Mint Révai a szép elvek vallásában, úgy Grimm megtagadásukban csak a kijelentéseknél maradt.

Az meg felfogásunk czáfolására nem szolgálhat, hogy Révai a nyelvtörténet önállóságát illetőleg sohase ingadozott. Révai nem is foglalkozott más irodalomtudománnyal, mint a nyelvészettel.

A tó felszíne jobbadán síma s legfeljebb csak apró báránycsúszások szoktak rajta egymásba fonódni; de a tengeren hegy-magasságú hullámok és meleg áramlatok váltakoznak és rajta sohasem lehet teljes szélsend.

IV. Nyelvhasználati törekvések.

Nyelvtörténet és nyelvhasználat nem különböző tudományok, hanem azonos nyelvészeti buvárlat különböző ágai. Mint az általános történelmi kutatás a nemzeti történetből indul ki, hogy egyetemessé fejlődjön, úgy nyelvészeti kutatásaink is a nemzeti nyelvből indulnak ugyan ki, de itt e körben maradván, biztos eredményekhez nem juthatnak, ehhez ki kell emelkednünk a nemzeti nyelvészetre (vagy a hogy ma értjük: nyelvtörténetre) kerekteiből az egyetemes nyelvészetre (nyelvhasználatra) felé. Mi sem igazolja e felfogásunkat jobban, mint az a tény, hogy a nyelv-

¹ Über Etymologie und Sprachvergleichung 1854. Kl. Schrift. 1 299—326. vö. 302. 1.

történetnek is vannak nyelvhasznító kitérései. S e kitérések igen jellemzők a nyelvtörténet módszerére.¹

Grimm nyelvhasznítása jobbadán a germán nyelvek körén belül maradt.² E törekvéseinek nem készületlensége volt az oka. Szépen kifejté már Haupt,³ hogy Grimm életének utolsó 12—13 évében az összes európai nyelvekkel dolgozott. De ő fokozatos fejlődésben vitte előre tudományát. »Das angelegenste und liebste ist mir immer mich innerhalb dieser schranke auszubilden.«⁴ De bizonyos egybevetésektől ő sem tartózkodhatott, hisz a különbözők összeállítása és egybevetése nélkül a nyelv történetének megírása kivihetetlen.⁵

Módszerében itt is teljes és történeti. Egy hóbortos munkának — a mely tudatosan megvetvén a hangtörvényeket, a nyelvhasznítást tisztán a szótári készletekre akarta alapítani — ismertetésében⁶ hangsúlyozza, »dass fruchtbringende sprachvergleichung vom grund der genauesten grammatik ausgehen... müsse.« De e pontos nyelvtani kutatásban még nincs benne az összehasonlító mondattan. Az ősrökonság megítélésében megelégszik⁷ a számnevek, névmások, igenevek, s még egy alaktani meg egyezés bizonyosságaival, és bár érzi,⁸ hogy példái még gyarapíthatók, sőt gyarapítandók is, a mondattan gyarapítására, mondhatjuk, egyáltalán nem utasít. Értjük ezt, hiszen csak évtizedekkel ezek után következett Delbrück.

Nem szabad azonban felednünk, hogy Rask után a germán és szláv nyelvek szoros rokonságának újabb hangsúlyozását az indogermán nyelvészet Grimmnek köszönheti. De ez épp oly kevésbé van szerves összefüggésben Grimm nyelvtörténeti módszerével, mint az pl., hogy ő a héberes nyelvhasznításról is nyilatkozott.

Mondanom sem kell, hogy Révaink e főproblémája nála már túlhaladott álláspont. »Man hat sich lange gequält« — mondja⁹ — alle sprachen aus der fernen hebräischen herzuleiten...« E vergö-

¹ Természetes tehát, hogy a nyelvhasznítás e felfogásával aláírjuk Wundtnak állítását, hogy a régi nyelvhasznításnak ősnelv-helyreállító törekvése hiú ábránd »eine wissenschaftliche Mythenbildung« (Völkerpsychologie 612.). A nyelvhasznítás nem visszafelé való jóslás, hanem nyelvtörténeti egybevetés. — ² De vö. pl. die Wörter des Leuchtens; Kl. Schrift. 7: 263—274. (Nem érdektelen megemlítenem, hogy Grimm nagy és ismeretes finn tanulmányain kívül a magyart is figyelembe vette. Pl. a Gesch. der d. Spr.-ban.) — ³ Opuscula 182. — ⁴ G. Gramm. II. kötet, Bev. — ⁵ G. Gramm. I. 1: 32. — ⁶ Kl. Schrift. 5: 23. (1827-ből.) — ⁷ Gesch. der d. Sprache 166. — ⁸ u. i. 190. — ⁹ Deutsche Mythologie 2: 19.

dés igen szépen megfigyelhető Révai nyelvhasonlításában. Pedig neki is tiszta felfogása volt a nyelvek egybevetésének fontosságáról. »Lingua enim non nota, comparata cum alia iam nota, fit expeditior, fit perceptu faciliior.«¹ »Grammatica quidem mea his est adminiculis et clarior et firmior.«² De ez elvnek gyakorlati alkalmazása Révai legtörténetietlenebb törekvéseihez tartozik.

Révai nyelvhasonlítása ügyes megalkuvás a régi héber összehasonlítás és Sajnovics finn-ugor irányú hasonlítása között. Az utóbbinak felvételére nagy hatással volt rá a már említett Schlözer is, ugyanaz, a ki Göttingában megadta az »inspirációt« Gyarmathy Sámuelnek Affinitas című munkájához, a ki Beregszászi Nagy Pált már nem tudta saját nézetének megszerezni s a ki világtörténetében³ már nyelvünket mai rokonaival »közelebb való atyafiságba helyezteti.«⁴ Révai szerint tehát a magyar nyelv nem a hébertől származik, hanem a héber nyelv — anyjának egy testvérétől. »Videtur illa mihi nata esse de matre seniore, quam sit Hebraea: de vna certe earum sororum, facie non vna, sed simili tamen, ad quarum numerum et Hebraeae mater referri debet.« És megkönnyebbülve teszi utána: »Ab Hebraeis itaque non descendimus.«⁵ Ugyancsak ilyen »másod ízben való« a finn-ugor nyelvekkel való rokonságunk. »Jam de Fennicis gentibus illud teneo: eas quidem de eadem, qua nos, esse, stirpe prima, in oriente sensim in plures propagines latius diffusa.«

Nép- és nyelvrokonság nála általában azonegy fogalmak. Nyelvhasonlítása második részének bizonyítására Loescherusnak ezt a semmitmondó jellemzését idézi: »saliunt linguae orientales, occidentales fluunt, meridionales vero currunt«. És büszkén veti utána, hogy a mi nyelvünk: »... et saliat, et fluat, et currat«. Érzelmi alapon áll ez egész tudománya és bár tárgyilagosan írja le,⁶ a rémületet, a melyet Sajnovics nyelvhasonlítása keltett — »Alatsonságnak tartják vala a' mieink mind a' tsufos Zsidókkal, mind az otromba Lappokkal egyesüléseket« — végső következtetése »Letsilapítás«-a nem kevésbé érzelmi bizonyítékokkal áll elő: »Hagyjuk oda az alatsonságot. A' Zsidóság is virágzott valaha; a Lappok, 's a' többiek sem voltak mindég a' legalább valók e' kerek földön ...«

¹ Prol. 1: 18. — ² R. Gramm. 1: 40. — ³ Allgemeine Weltgeschichte XIII. Theil. Allg. Nordische Gesch. II. Kap. — ⁴ Magyar Deákság 1: 28. —

⁵ R. Gramm. 1: 47. — ⁶ Magyar Deákság 1: 33.

Hogy mindezek mellett sok oly egybevetést találhatott Szinnyei József Révai nyelvhasznításáról írt jeles értekezésében, a mely ma már tudományunknak szinte dogmája, az csak Révainak szerencsés okoskodó tehetségére mutat. Révai Miklós nyelvhasznítását nyelvtörténeti szempontból nem tekinthetjük alapvetőnek, a Grimmével meg éppen nem állíthatjuk egy sorba.

V. Felfogásuk a nyelv eredetéről és összefüggéséről.

Láttuk, hogy a nyelvtudománynak a szorosabb értelemben vett nyelvtörténetből kell kiindulnia. E munkásság végére érve a nyelvhasznítás tere következik és így tovább visszafelé haladva a nyelv eredetének és összefüggésének kérdéséhez, tudományunk legvégső kérdéseihez jutunk. Mint a gyermek, ki még nem érti a részleteket és mindenben a nagy, a végső okok fürkészésével kezdi töprengését, a kezdő nyelvész is voltaképp nyelvfilozofia volt és ennek középpontján állt a nyelv eredetének kérdése.¹

E kérdést Grimm külön tanulmányának tárgyává tette.² Itt nagy hatással volt rá Humboldt Vilmos. Grimm önkéntelenül is azokra az ellenmondásokra lyukad ki a nyelv eredetének kutatásában, a melyeket Humboldt tudatosan állított fel, eszméinek művészi formában való kifejezésére. A történetbűvár munkáját e kérdésben mégis szépen elvégezte. Azt a kort, a melyet történeti adatok alapján festhetett meg, élénken elibünk állítja, ha a nyelv eredetéről szóló munkájában a nyelv eredetének kérdésére nem is felelt. Szépen mondja Steinthal;³ »...es ist zwar ihm gelungen bis dahin aufzusteigen, wo der später so breite Strom der Sprache noch ein schmales Bächlein ist, und sein lebendiges Plätschern zu belauschen; aber zu dem Quell, dem er entspringt, ist er nicht vorgedrungen.«

Grimm tehát a nyelv eredetéről egy szép dolgozatot írt, de a kérdést nem vitte előre egy hajszálnyival sem. Ám az ő gondolkozása, a Humboldt iskoláján megfinomult, bár sikertelen, mégis valamilyen kísérlete a nyelvnek történetírójára vall, valamint nem arra vall Révainak felfogása, a ki, ha nem Ade-

¹ Vö. W. Wundt: *Völkerpsychologie* II. Theil. Neuntes Capitel és Dr. H. Steinthal: *Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den jetzten Fragen alles Wissens*. 1888. 94—102., de kül. 101 és 58—81. —

² *Über den Ursprung der Sprache* 1851. Kl. Schrift. I. — ³ F. i. m. 101. —

lungot fordítja és ismerteti,¹ istenhez menekül e kérdés megoldása előtt.

»Elméletével« tehát hamar végezhetünk. A nyelvet isten teremtette. S ezt kétféleképpen fejezi ki. Vagy azt mondja, hogy isten a tagolt beszédhez való, képességgel áldotta meg,² vagy, hogy a kész nyelvvel ajándékozta meg az embert.³

Grimm határozottan tagadja az isteni eredetet; igen okos, a kérdésnek megfelelő érzelmi érveléssel teszi ezt. A nyelv — okoskodik — kezdetben tökéletlen volt és értéke csak az idők teltével emelkedett, isteni eredetű nem lehet, hiszen isten a tökéletesség megtestesülése.

Történeti felfogásuk különbségét sokkal jellemzőbben mutatja a nyelv élete ama korszakának jellemzése, a mely az első teremtés vagy Wundt értelmében szólva: az első fejlődési fokozatok és a már nyelvenlékek alapján ismert, tehát történeti kor közé esik. E kor az ősfajlódás kora, a melyben az ismeretlen úton, de minden bizonynyal a Wundt jellemezte irányban, tehát fejlődéssel keletkezett anyagból a történeti nyelvalakok és jellemző tulajdonságok kezdenek kidomborodni.

A német nyelv legrégebbi fejlődési fokok az újabbaktól főképp abban különböznek, hogy amazokban a nyelvnek érzéki tulajdonsága volt az uralkodóan kifejlődött, emezekben az értelmi. A nagy, az általános értelmi fejlődéssel mintegy elveszté a nyelv érzéki üdeségét, miközben mai magas értelmi színvonalára emelkedett. Mennél inkább visszafelé haladunk a kutatásban, annál szebbnek, tökéletesebbnek tűnik fel a nyelv alkata, mennél közelebb járunk saját korunkhoz, annál inkább bomlanak e szép tulajdonságok,⁴ hogy mondattani fejlődésnek adjanak helyet. Grimm azonban nem általánosít jogtalanul. E fejlődés sajátos német fejlődés, hiszen pl. a latin és görög nyelv az értelmi finomság legmagasabb fokára eljutott a régi, üde formák elernyesztése nélkül.

A nyelv ősfajlódásának legfontosabb mozzanatai egyrésztől

¹ R. Gramm. 12. l. és 2. k. függ. — ² R. Gramm. 1: 12. — ³ Prol. 1: 9.

»Duo sunt inter cetera Dei Omnipotentis dona praecipua, singulari eius benignitate genti nostrae data. . . Primum est donum regio, quae nobis obtigit, benigno coelo, benigno solo, longe felicissima. . . Alterum est donum lingua nostra, indole sua emphatica, abundans, numerosa: qualem esse oportet origine orientalem, coelestem, ac prope divinam«; Magy. Deákosság 1: 96.: »Mennyből szállott, Isten áldott a nyelvünk. . .« — ⁴ Kl. Schrift. 4: 69.; G. Gramm. I¹: 27.; Deutsche Myth. 2. Bd.⁴ Vorrede 6.

egyes nyelveknek, másrésről egyes nyelvalakoknak az ősnyelvből, illetőleg az ősnyelvi formákból való kialakulásai. Sohasem kételkedett Grimm abban, hogy az egyes nyelvek nyelvjárásokból fejlődtek,¹ azon módon, a hogy ma az már szinte a nyelvészeti köztudat alkotórésze. Csak egy dologban nem tudott Grimm szilárd álláspontra helyezkedni, abban ugyanis, hogy mikor volt hát több nyelvjárás: az ősnyelvben-e, vagy az újabban.²

Grimm a nyelv eredetéről írt dolgozatának mintegy folytatása *Etymologie und Sprachvergleichung* című munkája (1854).³ Itt is első munkájának álláspontján van a nyelv eredetét illetőleg, csak hogy már az eredet általános kérdésein túllépve, az egyes nyelvalakok keletkezésének sorrendjét állapítja meg. Az első elem, szerinte, az ige volt a fejlődésben. Belőle keletkezett, a participiumok közvetítésével, a melléknév és ezután általában a névszó. A partikulák és a ragozás csak későbbi fejlődések. *Von Vertretung männlicher durch weibliche Namensformen* című akad. értekezésében⁴ még tovább megy s megállapítja, hogy az ige a parancsoló módbeli alakból, a névszó a vokativusból fejlődött ki, és csak legutoljára történt az érzéki nevezéseknek elvont fogalmakra való átvitele.

Oly eszmék, oly elvek ezek, a melyekhez igen sok szó fért és fér, de a melyek a történeti módszer teljességének kedvéért kifejezésre jutottak. Hol van e tekintetben Révai?

Az ősnyelv fejlődésének, a nyelvek és nyelvjárások viszonyának tárgyalásához csak annyit tud, a mennyit Adelungból lefordíthatott.⁵ Csak a nyelv történeti korában szól fejlődéséről és a magyar nyelvnek négy korát különbözteti meg⁶: »...est sane pulchra linguae comparatio cum vita humana: qua tribuitur et illi aetas primum puerilis, iuuenilis postea, status deinde virilis, et ipsa demum senectus«. Szerinte az »aetas virilis iam praeteriit«. Pázmány előtt, alatt és után virágzott e kor, ennek tekintélyéhez kell tehát kérdéseinkben visszatérnünk.

Bizony igaza van Révainak. Ez csak szép hasonlat. S ezt is történetietlen nyelvjavító czéljaira csinálja, mert ama nyelvtörténeti kérdésekhez, a melyeket e fejezetben tárgyaltunk, Révai még csak el sem jutott.

(Folytatjuk).

RUBINYI MÓZES.

¹ Kl. Schrift. 4:186. (1823-ból.) — ² Vö. Gesch. d. d. Sprache⁴ 575. —

³ Kl. Schrift. 1:299. — ⁴ Kl. Schrift. 3:349. — ⁵ Magyar Deákság 1:17. —

⁶ R. Gramm. 2:1023.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

VI.

Az igefogalom meghatározása. Az igefogalom tartalma és köre. Az ige mondatbeli szerepe. Az igeragozás és igeképzés.

Az ige meghatározása kétféleképen történhetik. Vagy magának az igének egyes alakjait hasonlítjuk össze, s belőlük vonjuk el az ige fogalmát; vagy az igének mondatbeli szerepét vizsgáljuk, s meghatározásunkban főképp az igének a többi mondatrészhez és a mondat egészéhez való viszonyára vagyunk tekintettel. Az első művelettel az igefogalomnak tartalmát, az utóbbival az igefogalomnak körét nyerjük.

Ha az összes igealakokra jellemző alapfogalmat határozott szóval akarjuk megjelölni, legalkalmasabbnak látszik erre a tágabb értelemben vett állapot szó; mivel azonban az állapotváltozást a (viszonylag) tartós állapottól mindig pontosan elválaszthatni, meghatározásunkat úgy módosíthatjuk, hogy az *igefogalom sajátos tartalmát az állapot és a folyamat fogalmai teszik*. Közös eleme mind a kettőnek az idő képze, mely sem az állapot, sem a folyamat fogalmából nem hiányozhatik.

A tárgy és a tulajdonság fogalmaitól az igefogalom két dologban különbözik: 1. az igefogalom föltételezi a névszófogalmak meglétét, míg a névszófogalmak önállóan is gondolhatók; 2. névszóknál az idő fogalmát teljesen mellőzzük, természetesen leginkább csak azért, mert a tárgyat és a tulajdonságot viszonylag állandó képzettartalomnak tekintjük.

Ha az ige mondatbeli szerepét vizsgáljuk, azt találjuk, hogy az ige a mondatban mindig vélemény- vagy akaratnyilvánítást fejez ki, míg a tárgyakat, a melyekre a nyilvánítás közvetve vagy közvetlenül vonatkozik, névszói fogalmak jelölik. Az ige fogalmi köre tehát főképpen a mondatok három fajára terjeszkedik ki: a kijelentő, kívánó és kérdő mondatokra.

Hogy az igefogalom milyen fontos a mondat alapfunkciója szempontjából, legjobban mutatja az, hogy az olyan nyelvekben, a melyek sajátos szerkezetüknél fogva a kijelentés tárgyát (az alanyt) és tartalmát egy szóba olvasztják össze, az összetett alak rendszerint egy teljes mondatnál egyértékű igealak: *bhara-mi*, *bhara-si*; *mene-n*, *mene-t*; sőt több nyelvben (magyar, vogul, mordvin stb.) még a cselekvés tárgya is kifejezésre juthat: pl.

vár-l-ak, vár-já-tok. Az ige ezen, saját fogalmi tartalmától meghatározott szerepét a mondat egészében, a föntebb felsorolt mondatok legfontosabbikára, a kijelentő vagy állító mondatra való tekintettel az ige állítmányi (praedicativ) szerepének szokták nevezni.

Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy az imént adott meghatározásokat a nyelveknek csak egy kis részére, első sorban az indogermán és a sémi nyelvekre lehet alkalmazni, és hogy a nyelveknek nagy többségében a névszó és az igefogalom különbségét nem fejezik ki határozott szóalakok. Az ilyen nyelvekben a névszó veszi át az ige állítmányi szerepét, vagyis a kijelentés tartalmának legfontosabb része — a mondat állítmánya — nem állapot-, hanem tárgyfogalom. E tárgyfogalomhoz csak utólagosan járulnak az állapot fogalmát jelző elemek, olyanformán, mint az indogermán nyelvekben, — megfordítva — névszói eredetű járulékok egészítik ki az igei állítmány tartalmát.

A névszófogalmaknak ez az átnyúlása az igefogalmak területére lélektani szempontból azért rendkívül fontos, mert azt bizonyítja, hogy névszó és ige nem eredetileg közönyös (névszói-igei) töből fejlődött, hanem hogy mindenütt, a hol a két szóalak között nincs szoros alaki különbség, a névszó az eredeti s csak a fejlődésnek későbbi fokán csatlakozott hozzá, vagy ágazott el belőle az ige.

Az idetartozó jelenségeket négy főcsoportba oszthatjuk, a melyek egyszersmind az igefogalom általános fejlődése menetét is jelzik.

1. Azok az igefogalmak, a melyek a mondatban is kitett vagy legalább hallgatagon odagondolt tárgyra vonatkoznak, a tárgyas igék, tovább megőrzik névszói — birtokos névmással szerkesztett — alakjukat, míg a tárgyatlan igék személyes névmással alakulnak, tehát igazi igealakoknak tekintendők. Leginkább megvan ez azokban a nyelvekben, a melyekben külön tárgyas ragozás fejlődött, vagyis a melyekben a mondat tárgya szorosabb kapcsolatban van az igével, rendszeren oly módon, hogy az igéhez a tárgyra mutató névmási elem járul. Az amerikai nyelveken kívül ide tartozik az ural-altáji nyelvcsoporthoz is. Az amerikai athapaszk nyelv pl. ezt a mondatot: *ich ahme ihn nach* így fejezné ki: *mein sein Nachahmen*. Wundt a magyar nyelvet is említi, nyilván arra utalva, hogy a tárgyas igeragozás ragjai alakilag majdnem azonosak a névszói birtokos személyragokkal

(várom, várod, várja — ,ich warte ihn'...: várom, várod, vára, ,meine Burg'... Evvel szemben az alanyi ragozásban várok, vársz, vár...)

2. Igen gyakran a szenvedő és visszaható igét is névszóalakok helyettesítik: *emlékezésem* = *emlékszem*. E jelenség okára nem nehéz rámutatni. Midőn a cselekvő igéből szenvedő ige lesz, a cselekvés eddigi alanya tárgygyá változik, a melyre a cselekvés vonatkozik. A tárgy, a mely így a tudat előterébe jő, a cselekvéssel egy képzetet alkot, és megkönnyíti, hogy a folyamatot tárgynak fogjuk föl. A tárgygyá lett személy apperceptiója magyarázza meg, hogy a szenvedőre aránylag ritkán fejlődött külön alak, s hogy még az indogermán nyelvekben is az eredeti szenvedőt gyakran szerkesztett igealakok szorították ki, a melyekben az igefogalom tulajdonképeni tartalmát névszók, participiumok fejezik ki: *amatus sum*, *ich werde geliebt*.

3. Névszói alakok állhatnak a befejezett és a mult időben történő cselekvés jelzésére. Már a megelőző fejezetben említettük, hogy az ural-altáji nyelvek mult és befejezett alakjainak nagy része ilyen szerkezetű. Leginkább áll ez a török nyelvekre, a hol az igealakok nagy része igei névszó + személyes névmás.

A kazáni tatárban pl. a jövő idő úgy alakul, hogy az *r*-képzős igenévhez a személyes névmások járulnak, tehát *aşar-mîn*, *aşar-sîn*, *aşar*, *aşar-bîz*, *aşar-sîz*, *aşar-lar* enni fogok, enni fogsz stb. vagyis tulajdonképen evő v. eendő én, evő v. eendő te stb. (a személyes névmások *mîn*, *sîn*, *ul*, *bez*, *ses*, *alar*). Sőt a befejezett csel. igeneve névmási elem hozzájárulása nélkül is szerepelhet igéül; elég, ha az elől álló személyes névmás jelzi a cselekvés alanyát:

mîn aşayan ettem tkp. én evett (ember)

sîn aşayan ettél tkp. te evett (ember)

ul aşayan evett tkp. ő evett (ember)

vö. *aşayan keşe* az evett ember v. a ki evett; *aşayan aş* a meg-evett étel.

Lélektani szempontból az indogermán nyelvek néhány jövő és jelen alakja egészen hasonló megítélés alá esik, pl. *I am going*, *ich werde lesen* vagy a német tájnyelvi *ich thue lesen*.

4. Az átmeneti jelenségek utolsó csoportjába tartoznak azok az esetek, midőn a mondatnak fő tartalmát határozott igealak jelöli ugyan, de a mellékcselekvényt névszói szerkezetek fejezik ki. E névszói, igenévi szerkezetek az indogermán mellékmondatok

egyértékesei s valószínűleg ősei is; legalább azokban a nyelvekben, a melyekben az effajta szerkezetek előfordulnak, a mondatkapcsoló kötőszók és vonatkozó névmások rendszerint hiányzanak.

A mellékmondatok illetén névszói szerkesztésmódja jellemző sajátysága az összes ural-altáji nyelveknek. Íme néhány példa a finn-ugor nyelvek köréből; vogul: *nürem-uj saŋin punkem ŋs jŋŋxtalkem̄t xürem uj osit̄i jemtmem̄*: „réti állat fürtös fejemet egyszer ismét hátra fordításomkor (midőn hátra fordultam) három állat vastagságnyira nöttöm (nőttem)”. Mordvin: *karmamostonzo lovnomo vedize sonenze takodamon̄* mikor ő számot kezdett vetni, vezettek hozzá valakit (tkp. számot vetni-kezdésekor).

A finn-ugor nyelvek közül a magyarban s talán a finnben is a környező indogermán nyelvek hatása alatt ezek az ősrégi szerkezetek nagyrészt elavultak, s helyöket kötőszavas, vonatkozó névmásos mellékmondatok foglalták el. Mindamellett még ma is minden erőltetés nélkül használhatjuk az igenévi szerkezetet igen sok esetben pl. *beléptekor az otlévöket üdvözölte; arra jártomban nekem is föltűnt*. Gyakrabban előkerülnek még az effajta szerkezetek nyelvemlékeinkben, nyilvánvaló bizonyosságául annak, hogy a kötőszóval kezdett mellékmondatok aránylag újabb keletűek nyelvünkben: pl. *hallá holtát teremője-istentől; a zsidó népek tégedet keresztfán figgetted káromló beszédekkel illetnek vala; lelék Dánielt imádkozatta és onszolatta ő istenét*.

Még inkább el vannak terjedve az effajta szerkezetek a török-tatár, mandsu-tunguz és a mongol nyelvekben. Íme néhány példa azokból az igeneves összetett mondatokból, a melyeket Wundt, indogermán szempontból jogosan, rendkívül nehézkeseknek talált (csak hogy persze valószínű, hogy egy mongolnak a *dass*-okkal és *welcher*-ekkel szerkesztett német mondatok épen olyan alakatlanoknak tünnének föl): Kazáni tatár: *ej mine sőjkömnö dib äjteüen belän üzenen bik sőjkömnö ikänenne belde-reüce aŋaj!* szó szerint: ó, engemet szeretetre méltónak mondásoddal magadnak igen szeretetre méltó voltodat tudató testvér!, vagyis: ó testvér, a ki avval, hogy engemet igen szeretetre méltónak mondasz, tudatot, hogy magad is igen szeretetre méltó vagy. Vagy: *min sin katı keše ikänenne čücmägän jirdän urŋanınnı taratmaŋan jirdän jıjŋanınnı beldem*: én a te szigorú voltodat, a nem vetett helyről arattodat, a nem szórt helyről gyűjtöttedet tudtam. A burjátban (mongol nyelvjárás) többszörösen összetett mondatokban is csak egy ige van, a többi gerundiumos

alakot vesz föl: *Avel geži düjā bujanša jabadalda ħara būža düjā alaža delyeidā egen türü ħū alahan ħūn gūlhān Kain gāšū*. Abel nevű öcscsének erényes életét irigyelt, öcscsét megölt és a földön legelőször embert ölt ember Kain nevezetű. A mandsu bibliafordításban még az idéetteknel kétszerre hosszabb mondatcsoportok is találhatók, egy határozott igével.

A fejlődésnek ezen a fokán a mondat főtartalmát tehát már valóságos igealak fejezi ki, de azokat a képzeteket, a melyek — nagyobb tömegben is — csatlakoznak az egyszerű mondatához, a nyelv még mindig tárgyi (névszói) alakban gondolja, tehát az egyszerű mondatban szereplő tárgyfogalmak jelzői kiegészítőjének vagy az ige határozójának tekinti őket.

Az igefogalom tartalmának és körének meghatározása után a tágabb értelemben vett igeragozásra (igeképzésre) térhetünk át, vagyis azokra a jelentésbeli módosulásokra, a melyeket az igefogalom vagy eredeti hangalakjának módosulásával, vagy új szóelemek kapcsolódásával szenved. Az ige sajátos jellemvonásai épen a ragozás közben domborodnak ki legerősebben, de másrészt a névszóalakokkal való analógiák is szembetűnnek, úgy hogy e kettő együtt, egyezés és eltérés, legélesebben világítja meg a két szófaj lélektani viszonyát.

Az egyes igealakokat jelentésük szerint három csoportra oszthatjuk: I. Az igetőhöz névmási elemek járulnak, a melyek az ige kifejezte állapotfogalmat bizonyos személyekre (vagy több nyelvben tárgyakra is) vonatkoztatják pl. *vár-l-ak* = vár-téged-én. Egy teljes igealak tehát mindig legalább két önálló képzetet egyesít: az állapotnak és a személynek a képzetét; ezekhez harmadikul néha még a tárgy képzete is csatlakozhatik. Ezért az ige magában is teljesen kifejezheti a gondolatot, magában is mondat. Mihelyt az ige névmási elemét elveszti (az igenevekben), átlép a névszók osztályába; és viszont, a mint már láttuk, a névszó rendesen csak úgy lehet az ige helyettesítője, ha birtokos személyragokat vesz föl, tehát ha saját módja szerint a szóban forgó személyt is megjelöli. — II. Külön e célra szolgáló (elül vagy hátul járuló) ragok megjelölik a tárgyak számát, a melyekre az igető kifejezte állapot vonatkozik. Az igék számképzése egészen megfelel a névszók számképzésének. A különbség legfellebb csak az, hogy a számjel nem közvetlenül az igetőhöz, hanem rendszerint a személyraghoz járul (*vár-t-ok*) s ennek nyilvánvaló lélektani oka az, hogy a szám közvetlenül nem is az állapotfoga-

lomra vonatkozik, csak személyeknek vagy tárgyaknak számáról beszélhetünk. A szám megjelölése ép olyan jellemző sajátága a névszónak, mint a személy megjelölése az igének. — III. Ragok hozzájárulása vagy a hangalak változása az igefogalom eredeti tartalmát megváltoztatja (*áll: állt; stehe: stand; fut: futna; amo: amor; áll: megáll; jár: járkal* stb.).

A fogalmi tartalom szempontjából kétségkívül ez legfontosabb az összes eddig említett módosulások közül. Csak ez teszi lehetségessé, hogy az ige a gondolkodás változó indítékaihoz alkalmazkodjék, s hogy aránylag kevés igetöből egész sereg új állapotfogalom keletkezzék, a melyeknek összetartozása alakilag is kifejeződik. Lélektani szempontból legközelebb áll hozzá a névszónak esetképzése, s az ott használt műszavakra való tekintettel Wundt itt is az igefogalom meghatározásáról (Determination) beszél. A nyelvtan azonban az idetartozó jelenségeket rendesen három csoportba osztja, s külön beszél az igeidőről, az igemódokról, s az igék nemeiről (tempus, modus, genus). E hármas osztályozásnak magában véve van lélektani alapja; a valósággal csak akkor jutunk ellenkezésbe, ha a három osztály között rangfokozatot állítunk föl, s a nem fogalmának alárendeljük a mód fogalmát, ez utóbbinak ismét az idő fogalmát.

A nem osztályába tartozó alakok mind megegyeznek abban, hogy az igefogalomnak objektív tartalmát különbözőképen változtatják. Ilyen objektív különbségek: a cselekvés ismétlődése (v. iterativum), gyakorisága (v. frequentativum), fokozása (v. intensivum), pillanatnyisága (v. momentaneum) stb stb. Mind e föl-sorolt tulajdonságokat magán a folyamaton vesszük észre; de ide tartoznak azok a módosulások is, a melyek *két oki és okozati viszonyban gondolt folyamat kapcsolatából* erednek, pl. a cselekvésnek okozása (v. causativum), a cselekvésnek közössége (v. cooperativum).

Ide tartoznak végre az igefogalomnak ama módosításai, a melyek már az alanyi folyamatokkal hozhatók kapcsolatba, tehát a következő osztály határát érintik: a cselekvés visszahatása a cselekvőre (v. reflexivum) s a szenvedett cselekvés (v. passivum).

A mód osztályába tartozó alakok kizárólag *az egyén állapotának az objektív folyamathoz való viszonyát jelzik*, úgyhogy az igazi módalaknál az ige csak a beszélő alanyi állapotát fejezi ki. Az igenem és igemód különbségét Wundt egy elmés példával

világítja meg: szembeállítja a verbum desiderativumot, *írni akarok*, *scripturio* az optativussal, az óhajtó móddal. Az előbbi magában foglalja azt, hogy a cselekvés meg is történik. Itt tehát a főképzet a bekövetkezendő cselekvés képzete s ehhez csak utólag járul az alany állapotának, az akarásnak képzete. Ezzel szemben az óhajtó mód csupán óhajtást fejez ki, tehát első sorban szubjektív állapotot, a melyhez az írás képzete csak mint objektív kiegészítő képzet csatlakozik, a mely az igei alapfogalommal társulva mindig azt fejezi ki, hogy *hogyan viszonylik az objektív folyamat az alanyi tudat pillanatnyi állapotához*.

A tiszta időfogalom csak mint időviszony, mint jelen, múlt vagy jövő alkalmazható a cselekvés vagy folyamat jellemzésére. Ilyen értelemben tehát csupán viszonyfogalom, a melyben sem a folyamat objektív tulajdonsága, sem a beszélő subjektív állapota nem tükröződik. A tiszta időalak valamennyi igealak közül a legelvontabb és épen ezért könnyen társul mind a nemmel, mind a móddal.

A durativum vagy a gyakorító ige p. a nem csoportjába tartozik. De a tartósság képzete könnyen társul az idő képzetével, úgyhogy a duratív és gyakorító alakok sok nyelvben a jelen vagy a múlt idő jelelésére szolgálnak aszerint, a mint a tartósság vagy ismétlődés képzeteihez a cselekvés folyamatosságának vagy befejezettségének képzete járul. A magyar *v-töví* igék (*viv- tev-stb.*) jelen idejét (*viszek, teszek*) a gyakorító *-sz* képzővel képez- zük. A tavidai vogulban is az *-nt* gyak. képző jelzi az igék jelen idejét. Hasonló fogalmi átmenet képzelhető a verbum desiderativum és a jövő idő között (vö. angolban *will* és *shall* a futurum segédigéi).

Újabb időben a nyelvtenok is figyeltek az igenemeknek és igeidőknek erre a viszonyára, s a tiszta igeidőkkel (jelen, múlt, jövő) szembeállították a cselekvéseket (actiókat: folyamat, befejezett, beálló). Mivel az *actio* a cselekvés időbeli lefolyását jellemzi, de nem viszonyítja a jelen pillanathoz, tulajdonképpen olyan igenemnek kell tekintenünk, a melyhez az idő mellékképzete járult, a mennyire e képzet az objektív folyamatnak részét teheti.

Wundt fejtegetései eredményéül a következő táblázatot állítja föl.

Az ige nemei.

(Objektív állapotfogalmak.)

Módok.

Idők.

(Szubjektív állapotfogalmak.) → (Relatív állapotfogalmak.)

A nem lélektani értéke szerint ítélve első, a mód második és végre az idő részint másodrendű, részint harmadrendű fejleménynek látszik.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

RÉGI PÁSZTORI ÉLET.

(Vége.)

Igen okos szokás volt Kecskeméten, hogy a pásztorokat vagy egészen vagy részben marhával fizették; mert ily módon idővel a pásztorokból gazdák lettek. Azon nem kellett búsulniok, hogy földjük nincs; mert hisz a város minden lakójának ingyen adott földet.* Aztán mikor elérkezett a *fűbocsátás* ideje, fűvet is eleget bocsátottak neki. A kapott földet csak fel kellett fogni, megépíteni, törni, telekeríteni s bekompolni. Ha a *kompolás* (bekerítés) megvolt, az új gazda beülhetett a sajátjába, s ha megfizette a *sarlópénzt* és a *farkaskévt* (pennaticum), semmi baja sem volt; még csak gazdája sem *hamargatta*, mint azelőtt. A jóra való pásztornak igen sokszor nem is kellett új gazdaságot alapítania, mivel bármelyik gazda szívesen befogadta *czimborául*. Ha azonban ilyenhez nem volt kedve, vagy a *tőzsérségre* adta magát,** vagy továbbra is a pásztorságban maradt; legeltette s *bogározttatta* a jószágot, s hozzácsapta azt a *háromfű kanczát*, s a marhából is azt a *háromfüvet*, a mit bére fejében kapott. A juhászelet szép élet volt, miért ne folytatta volna? Hisz gazdája olykor annyira megbecsülte, hogy »az akasztófáról kétszer is leváltotta!« Aztán ha megunt a juhászságot, más mesterség is akadt számára. Lehetett *ménaspásztor*, *csikós*, *gulyás*, *göbölypásztor*, *lovász*, *ökörpásztor*, *csordapásztor*, *nyájjuhász*, *kospásztor*, *fejős juhász*, *fejős pásztor*, *ellető pásztor*, *meddő juhász*, *sztrengahajtó*, *garabó csikós*, *bojtár*,*** *rideg legény*, *falkás pásztor*, *göbölös*, *kondás*, *fejős gulyás*, *csikósbojtár*, *szénázó*, *szalmázó legény*, *marhagyűjtő*, *ökrész*, *sőre pásztor*, avagy *sőrés* stb.

Nyáron át ugyan elég dolguk volt a pásztorságuk alá került marhával. Rovásra fel kellett metszeniök a jószágot, hogy ősszel

* A debreczeni meg a kecskeméti tanács is ingyen adott földet, a kinek nem volt (»nincs élőföldje, tehát a város kertet bocsát a birodalmába«, stb.).

** Tőzsérekén a 16. és 17. században mindig marhakereskedőket értettek.

*** A *bojtár* vagy *voydár* néven ispánt is értettek a Dunántúl.

azután elszámolhassanak. A borjakra, *gyermeklovakra* és *emelgetős* juhokra nagy gondot kellett viselniök. A nyájukat a *baromjáró földekről* délben az itatóra, azaz a déllői helyre kellett hajtaniok. Ha a juhász nem akarta, hogy mások nyelvére essen, ugyancsak »látnia és czirkálnia kellett a marhát«. A ki a marhát *lappangtatta*, tolvaj számba ment. Ugyanbeben a sorsban részesült a latroknak *lappangtatója* is. A ki békót nyitott a ló lábáról, *eltudták* a nyájtól.

Télen a marhák nagy részét a városba hajták. De igen sok künt maradt a szállásokon. Az alföldön a 16., 17. és 18. században a marha még a szabadban töltötte a telet, s csak ha rendkívüli nagy hóesés volt, vertek szállást. Néhány erősebb póznát vertek a földbe és náddal meg gazzal beboríták a tetejét.* Ezt hívták *szállásnak*.** Két szállás között rendszeren egy *kopolya* volt.

A városban telelő lábas jószág pásztoraikat nagyrészen elbocsátották; de ha megtartották is, nem sok dolguk akadt. A pásztornép ilyenkor élte aztán a világát. Ha a cigány nem vonta nekik a tánczot, duda alatt mulattak. Pajkos asszonyok és lányok szívesen mulattak a juhászokkal. »A mit a szegény legények adnak, — írja a kecskeméti jegyzőkönyv — elveszi azt édes Kata asszony éjszakára kelvén!« Ha a pásztor jegyben járt, a leány »jegykendőt és gatyamadzagot cifrárt varrott néki;«*** s mikor a lánynak »a gazdasszonysághoz kívántató elegendő ágyleplei voltak«, a házasság is megtörtént. Ha a juhász a jegykendőt összeszaggatta, vége volt a jegybenjárásnak. A pásztorember különben nagyon sokat adott a hűségre; ismert mondás volt közöttük: »fűstöt vet a házad, ha mást szeretsz!« A ki közülök »törvénytelen gyermeket épített«, a *fattyat vető* lánynak egy borjat adott. Az ilyen fizetés általános szokás volt. Így például a gulyatartó gazda fiát szabóságra taníttatván, egy marhát kiszakított s díjul azt adá a mesternek. A vallásosabb gazdák végrende-

* Közös pénz. levéltár. Hung. 1724. évi fasc: »Ita namque assuefacta sunt pecora in talibus situationibus, quod per totam etiam hyemem in campo, inter majora antiqua gramina (t. i. *le nem kaszált fű*) sine ullo foeno aut stramine interteneri soleant etiam sub nivibus . . . nisi tam rigida hyems in amplioribus planitiebus rarius contingens nonnunquam eveniret, quod tamen vix uno mense durare soleret, quibus pecoribus vel tantum stramine succurri soleret, in ipso campo ubi ex arundinibus et exiguis structuris in Hungaria *vulgo szállás* vocatis locis, integro anno pecora teneri asso-lerent« etc.

** Az augsburgi városi levéltárban több 16. századi német jelentés van, melyekben a magyar szállás szó gyakran előfordul. Az augsburgi marhakereskedők e jelentésekben azt mondják, hogy a magyarok nagy tél idején a marhát a szállások nádfüdelével és sásával tartják. — [A *szállás* szó a magyar pásztorok nyelvéből már igen régen átment valamennyi velünk érintkező nép nyelvébe s közvetve még távolabbi népekébe is: az oláhba, a szerbhe, horvátba, szlovénba s az oláhból vagy szerbhből a törökbe, továbbá a tót, cseh, rutén és lengyel nyelvbe, a lengyelből az oroszba s onnan még a votják nyelvbe is! Jelentése e nyelvekben: szállás, szállóhely, sátor stb. Vö. Nyr. 17: 61, 497, 19: 410, NyK. 17: 84, 18: 439. — A szerk.]

*** Ez Debreczenben is dívott az asszonyok és lányok között; 1699-ben az egyik férjes asszonyt azzal vádolják, hogy a »*garádgya*« alá vonta magát, nőtlen legényeknek keszkenőt, *tiszta diót* és gatyamadzagot küldött.

tükben marhát hagynak a papnak, hogy misét mondjon érettük. Vásárlásnál a marha készpénz gyanánt szerepelt. Két pásztában levő 103 útból álló szőlőt három tehénen, egy harmadfűre kelő tinón és egy szopós borjún vesznek!

A pásztorok nem tartoztak a legvallásosabb emberekhez; az eget imádsággal nem igen fárasztották. Mikor az egyik juhászt a törvény vallása felől kérdezte, imígyen felelt: »*Igaz református katolikus vagyok!*« A káromkodást mód nélkül értették. Az már a legszelidebb pásztor volt, ki a társának csak annyit kívánt »*hogy lelkében az ördögök úgy doromboljanak, mint a méhek a kaptárban!*«

Bár a vallásosság igen gyenge lábon állott köztük, azért mégis igen habonásak voltak. Egyik juhászt a Szt. Antal tüze érte, a másikon a *Mike banya* nyargalt, a harmadiknak lábát pokolvar futotta át. Azt is szentül hitték, hogy a fájós torok mindjárt meggyógyul, ha az ember nyakát háromszor a disznóvályúhoz dörzsöli.

Sok jel arra mutat, hogy a pásztornép durvasága mellett is, igen szerette az állatokat s velük jól bánt. E mellett szólnak az ilyen szélteben használt nevek: *Szelídke* (tehénnev), *Fejérke*, *Pajtáska*, *Őszike*, *Kincsem*, *Drágám* (lónév) stb. A marhára és lóra sohasem mondták, hogy megdöglött, hanem hogy meghalt. Még a marhadög idején is az állat »*döggel halt meg.*« Náluk a ló és a marha fiatal korában »*gyermekkorát járja*«, s a *gyermekló* és *gyermektinó* általánosan használt kifejezések.

A pásztorok a foglalkozásuk körébe tartozó tárgyakra nagy szóbőséggel rendelkeztek s így egyiket a másiktól élesen és határozottan megkülönböztették. Az *ökör*, *tulok*, *barom*, *marha* stb. szót ma összevissza használjuk, de a régiek mindegyiken mást értettek. A *tulok* szó jelentését I. Ferdinánd királynak 1529-ben kelt egyik oklevele így határozza meg: »*de iuvenco, Germanico Terz, Hungarico tulok, Slavonico junetz apellato*«,* azaz a harmadfű tinót hívták tuloknak. Néhol azonban még a negyedfű és az ötödfű tinót is tulok néven nevezik. Sőt Kecskemét vidékén még a hetedfű tinó is tulokszámba ment, ha még járomba nem fogták. Az ökör meghatározását a kecskeméti jegyzőkönyv így adja: »*a borjak negyedfű korra nevededvén, megjármostították s ökrök lettek belőlük.*« Voltak *szekerező*, *hámos* és *jármos ökrök*. A *tulok* szó kort fejezvé ki, a tehénre is alkalmazták.** Így a kecskeméti jegyzőkönyvben (1597.) *negyedfű tuloktehen* is szerepel. A *szénás marhán* a hizott marhát értették. A *sőrék* és *göbölők* a hízaló legelőn tanyázó marhák voltak. Hajdú-Dorogon a *sőre* hizott ökröt jelentett. Így olvashatjuk e sorokat: »*Hizott sőre* vagyon a szegegyházi földön 142 ökör, ezeknek két *sőrése* vagyon, az egyik Szemes István oláh, a másik Cso-

* Közös pénzügyi levéltár: Österr. Gedenkbuch 32. köt. 1529. július 15, Budweiss.

** Az *imelő* (*ümeleő*) tehén is gyakran előfordul a 16. században, de pontosabb magyarázatot nem fűznek hozzá.

csándi György oláh.« Ugyanez a jelentés mondja: »egy folt marha már felhízott sőrénék.«*

A kort majdnem az egész Alföldön a füveléssel határozták meg. Ha már bizonyos évet betöltött a marha vagy ló, s a következő évet is megkezdte, azt így fejezték ki: *háromfüre kelő* tinó, *negyedfüre kelő* tulok stb.

A pásztorok és gazdák nyelve különösen gazdag volt az állatok színének meghatározásában. Mivel rengeteg sok állatuk volt, s mivel a bélyegezés még nem volt általános, az állatok megismerésében a főszerepet a szín játszotta. Ha a gazda a gulyásnak átadta marháit, először is a »szőrüket írta le.« A ki elveszett ökrét kereste, szőre és színe után indult, s ha megtalálta, »megesküdött az ökörré«, hogy az övé. Ezt nevezték *el esküvésnek* (»adtam csikót, de nem azt esküdtek el tőled«) stb. Mivel tömérdek sok ökörlopás volt, s mivel az ökrök sokszor eltévedtek vagy elszöktek, az ökörré esküvésnek se szeri se száma. Hogy az igazi tulajdonos »megvilágtalanodott« (elveszett) marháját vagy lovát visszakapja, először is az új birtokosra az *orrságot* rá kellett bizonyítania, s ha az illető emberét nem adhatta, a kitől vette, az eskü után a régi tulajdonos visszakapta marháját. Az ilyen pörös ügyekben leírták a marha vagy a ló színét s alakját s e leírást fel is jegyezték. A debreczeni városi jegyzőkönyvekben például a marha színének és alakjának meghatározására ilyen kifejezéseket találunk: barnababos ökör (1687.), zömök szabású ökör (1688.), kukura-szarvú siska ökör (1688.), karika-szarvú ökör (1690.), kék csonkás herélt ökör (1690.), czibak-szőke ökör (1690.), veres sőre ökör (1690.), fejér kajlós kónya (1690.), hátrafordult szarvú kék ökör (1685.), szőke lombos csák tehén (1685.), kónya, kurta, szőke salapszarvú ökör (1686.), monyók szőke, barna búsa, csákó szőke, búsa szőke, (1686.), rőt szabású keselyes ökör (1665.), rőtös kajla, hasított fülű (1665.), horgas inú kékszőke ökör (1665.), kék színű kónya kurta, barna kis kuklya szarvú, barna színű bikás forma, szőke kurtás szarvú, sárga ordas, rótszabású kajla, szőke fennálló merő szarvú (1665.), szőke kesely, kékszőke vállas szarvú, kék hegyes ökör ájos fülű (1666.), vereshódas, keselyszőke villás szarvú, sárga páros ökör, tarcsa ökör (1671.), kékhomályos fekete, fennálló villás szarvú fekete szemű ökör, halfüle csonkás, az jobb füle felcsapott (1667.), babos ordas, czákó kék szőrű, rőt kajla (1667.), vad szőrű barna tulok ökör (1667.), kék kajla (1667.), barna kesely (1667.), szőke czákó ökör (1667.), rőt csibak, sárga csomós lábú ökör rajta darulábos bélyeg (1667), fejér kesely ökör, hátulján farkascsapás (1667.), nyergeshátú ökör, kék busás csorbás szarvú, veres kesely, kék csákó szarvú, (1693—96.), fejér szőke, kék szőke rőt színű barna (1639), fejérsárga horgas szarvú (1664.), rőt szabású, hegyes fennálló szarvú csákó ökör (1664.), homályos szőke (1664),

* Közös pénzügyi levéltár, Hung. 15028. fasc. Mi nemes szabad Hajdú Dorogh városának alább megnevezett hadnagya etc. (Jelentés Kozma Ferencz sőrőiről és majorságáról.)

búsa fogatlan bika (1678.), kenyveres ökör (1678.), keselyszabású daru szőrű ökör (1679.), csonka rőt ökör, horgas rőt ökör, kónya sitke kurtás ökör (1679.), fehér kesely ökör (1679.), sitke hegyes csonka fülű horgas ökör (1680.), kékszőke tinó, kék busa ökör, horgas szőke, csákó tulok ökör, czibak szárú kék ökör, barna kék ökör, kék szőke ájos fülű, kékszürke csákó tulok (1681.), csákószőke (1697.), fehér kónyás szabású ökör, mely ette szarvát (1700.)

Ugyan e jegyzőkönyvekben a lovak színére és alakjára ilyen kifejezéseket találunk: szepe vércse fakó ló (1690.), szeg herélt ló (1680.), fehér szepe kancza ló (1685.), hódas deres herélt ló (1665.), fehér vércse kancza (1666.), szőke kónyaszabású kancza ló felülülő felül bélyegsütés (1666.), sárga hódas kancza ló, hódas pejlo, az hátulsó lába a csütben fejér (1666.), szeplős kancza, feketeszürke kancza gyermekló (1671.), a ló háta salló szabású (1671.), sárga babos ló (1667.), fias ló felülülő felől keresztbélyeg, az négy végén iszparing (1667.), szürke kék kancza ló (1667.), kenderfarkú vércsekancza (1670.), fekete negyedfü félcsipejű kancza ló (1670.), deres pókos ló (1693.), tarsó kancza ló (1694.), barna herélt kanfarú ló (1695.), hódas csóka szemű kancza (1696.), fakó hódas ló (1649.), szőke csődör negyedfü ló (1639), pejkék ló, deres pej, fakóbarna színű ló, sárgafakó, kékszürke ló (1639.), szíjhátú fakó ló (1678.), lúd-talpú ló (1678.), csókaszemű ló felülülő felől szárlábú (1678.), turhelyes hátú ló (1680.), vas deres herélt ló (1681.), fekete csonka ló (1681.), barnapej görbe ló (1699), hátuljára szárlábú ló, mind a négy lábára barkörmű [balkörmű? A szerk.] (1699.), ló, jobb lába gacsos, bal lába szár, mindkét lábával cseberbe hágó (1700.)

Hajdú megye levéltárában őriznek egy összeírást a Bőszörmény városában található katonalovakról. Ez érdekes összeírás a lovakat színük és alakjuk szerint írja le. A sok között ezeket a kevésbbé használt kifejezéseket találjuk benne: barna pej, számár orrú, — szarvas fakó, — piros pej, — egérszörű, — daruszörű szürke, — szegsárga csókaszemű, — piros pej szíjhátú, — seregélyszürke, — veres deres hódas, — nyári fekete, — zsemlyefakó, — szíjhátú fakó hódas, — héja vércse veres, — vércseszürke, — vasderes, — egérszörű szíjhátú, — piros pej hóddal piztra (t. i. pizra orrú), — szarvasfakó, — világos sárga hóka, — mocskos szörű, — fehér szepes, — sárga hóka, — fekete csillagos, — veres deres, — piros sárga, — vércse szepe, — tigris tarka, — szarvas fakó, — szepe szürke, — fekete piztra hódos, — vércse szürke.

A kecskeméti jegyzőkönyvek a marhák színére a következő kifejezéseket őrizték meg: bonta tinó negyedfü (1591.), fehér babos tulok, fekete ordas, fehér szőjke, fekete tarka, vörös holdas, fekete kesely, bonta, babos ősz ordas, fekete kesely, vas szörű szőjke, barna holdas fekete kesely szárlábú, barna kesely, fekete tarcsa, kék tarcsa, fehér babos nyakú, csákó barna tarcsa, vörös tarcsa, szőke tarka, kék tarcsa babos, kék tarcsa kajla, szőke szárú fehér him tulok, barna tarcsa babos, kék tarcsa daruszörű ökör, kergeteg szürke tinó (mindannyi 1594-ből), kék forma szőke pörge tehén, jobb füle csip-

kés, hátrahajlott szarvú (1689), harmadfű ökör tinó, kiverődött szarvának a tülke (1691.), fekete tarcsa vaklics (vaklith-nak van írva), szőke tarcsa (1596.), barna tarcsa homály tulok (1597), kék homály ökör (1598), vad szőrű szőke (1598.), ordas homály fejér vellás szarvú (1598.), czövek szarvú ökör (1598.), fekete holdas föl-hajlott szarvú (1598.), vaklics fekete tarcsa (1598.), karika szarvú (1724.), szőke csákó tehén (1729.), szőke szépen álló szarvú ökör (1727.), háromfüre kelő csibak forma tinó (1728.) stb.

Ugyanitt a lovak leírásában ilyen kifejezéseket olvashatunk: szép vas deres módú kancza (1691.), vércse pej paripa, hódos, szár-lábú (1701.), görbe kabla ló (1597.), vércse kék kancza ló (1591.), fejr kék lovat bitangot adtak, hogy rajta járjon a bőrgyűjtő (1594.), kék kabla ló (1594.), szürkekék ló (1594.), szij hátú fakó ló (1724.), egyik ló egész, a másik herélt (1729.).*

Megemlítjük még, hogy egész sereg régi összeírás maradt ránk a 16. és 17. századból, s ez összeírások az ország különféle vidékein divó kifejezéseket megőrizték. Sajnos ezek az összeírások latin nyelvűek, azonban a kik írták, magyarul gondolkoztak, s a magyar kifejezéseket fordították latinra. Vegyük például Nagy Lénárd 1618-i összeírását; a lovak színeinek leírásában ilyen kifejezéseket olvashatunk: equus coloris szőjke, flavus maculis nigris aspersus, equus castanei coloris, equus caerulei coloris etc.**

TAKÁTS SÁNDOR.

IRODALOM.

A nyelvújítás szótára.

A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével. Írta Szily Kálmán. Bpest, Hornyánszky Viktor kiadása, 1902.

II.

Múltkori észrevételeim után (31:510) azon adalékaimat szándéksom most betűrendben közzétenni, melyek a nyelvújítás szavainak történetéhez valamely tekintetben fontos adatot tartalmaznak. Közéjük itt-ott egy-egy helyreigazító észrevételt is toldok, a múltkoriak kiegészítésére.

A szók történetében alig lehet valamit nehezebben megállapítani, mint keletkezésük idejét, legelső előfordulásukat. Így vagyunk a nyelvújítás szavainak nagy részével is, bár ezekről sokszor teljes biztossággal megmondhatjuk, mikor támadtak, ki alkotta őket, ha t. i. alkotójuknak nyilatkozata ez iránt kétségtelen tanuságot szolgáltat. (Vö. pl. az *általános, tusa* szók cikkeit.) Az új szók első

* A jegyzőkönyveket részben latinul vezették, másrészt meg sok hiányzik belőlük, különben még több ily kifejezést jegyeztek volna fel.

** Köz. pénz. levélt. Hungr. 14455. fasc.

előfordulására nézve már eddig is számos helyreigazítás merült föl, főképp Horger Antal, Simai Ödön és Tolnai Vilmos cikkeiben s az Irodalomtört. Közlemények ismertetőjének adalékaiban.

Az én itt következő jegyzeteim is főképen az új szók eredetét, első jelentkezésük kérdését kívánják tisztázni.

Alkotmány. Mai értelmében, de -vány végzettel megvan már 1791-ben Szekér Joákimnál: »A' polgári *alkotvánt* (Statum civilem) virágzó állapotba helyeztetí« (Magyarok eredete 2:336).

Állítvány. Nem nyelvtani műszóként ugyan, de ,állítás, vélemény' értelemmel, *állítomány* alakkal előfordul már 1772-ben, Marikovszkinál: »Ez nagy tévelygés midőn egy ket történetből, azonnal ködönséges *állítományt* hoznak-ki« (Néphez való tudósítás 134). »Ez olly nevetséges *állítomány*, mint ha valaki azt mondaná, hogy« stb. (uo. 197). »Ennél hamissabb *állítomány* nintsen« (uo. 344).

Aranka. (Vö. »Keresztnevek« cikkel.) Mint nőnév előfordul már a 14. században (l. Oklevél-Szótár).

Árfolyam. Nevezték *árkelet*-nek is. Pl. »Papirook *árkelete*« (1858, Pálffy Alb.: Atyai ház 1:218, de uo. az *árfolyam* is előfordul).

Árnyéklat. Megvan már 1772-ben Mészáros *Kartigam*-jában (168).

Arszlán. Vö. »Okos vezérek, *arszlány* bajnokok voltak« (1839, Szigligeti' Eredeti színművei, 41).

Baj. ,Betegség' értelemmel előfordul már 1791-ben, összetételben: »Az arany-ér *gyomor bajakat*, és a' *gyomor bajok* arany eret szereznek« (Benkő: Fekete epés mértéklet 446).

Becsvágy. Előfutója lehetett e kifejezés: *betsület-vágyás* (1788, Trenk Fr. életének históriája 3:135).

Befolyás. Már 1790-ben »A' magy. nyelvnek a' magy. hazában való szükséges voltát tárgyzó hazafiui elmélkedések« cz. munkában (Gáti Istvántól) 9. és 21. l. S aztán 1791-ben Arankánál: »Kivánt volna azon Aszszonyság edgy ollyan emlékezetes történetet látni és olvasni, mellyben a' szerelemnek... semmi *bé-follyása* ne lenne« (Budai basa, előszó).

Bel. Melléknévilleg használva előfordul már 1786-ban Baróti Szabónál: »Szívem *bel' részeiből* mind egyre sohajtván« (Vers-koszorú 1:159). Említésre méltó, hogy 1777-ben, az *Új mért. vett versek* 21. l. még így írta: »*belső* részeiből«.

Benyomás. Megvan már 1786-ban, Kónyi: Paraszt ember 402. (németből fordított munkában), valamint 1788, Trenk Fr. életének históriája 1:13.

Bérletszűnés. Már 1835, Vajda Péter: Pesti levelek 1:72.

Bizottság. Nem mai értelmével ugyan, de előfordul már 1788-ban: »Az ő bennem való *bizottságát* egészen ki-nyertem« (Trenk Fr. életének históriája 2:191).

Bohózat. Már 1830-ban: »Eléggé tapasztalatlan vagyok magammal *bohózatot* üzni hagyni« (Bajza-féle Külföldi Játékszín 192).

Bujtár. A NyŰSz.-ba nyilván csak azért került, mert a szerző nem vette észre, hogy *bujtár* alatt megvan a NySz.-ban is. Még igei

származékát is idézhetem 1756-ból: »Tizen-négy esztendőig *bujtárkodott*« (Biró Márton: *Micae et Spicae* 1:276, a NySz-ban nincs).

Csal-al való összetételre régibb példa, 1772-ből: *csal-lép* Mészáros Kartigamjában 91.

Csatatér. Vö. »Azonnal ki-is állék a' *tsata-piatzra*« (1790, Trenck: MÉRŐ-serpenyő 59).

Czélzat. Már 1776-ban előfordul a teljesebb alakú *czélozat*, mint a *czéloz* egyenes származéka: »Az egész pokolnak pogányságra agyarkodó *tzélozattyát*« (Németh Antal: Trója királynéi 25). »Tet-szésséddel hízkelkedő *tzélozatom* kívánt reménsége-foganattyát el hibázta« (uo. előszó).

Czímkép. Már 1789-ben: »Minden ki-jött Részhez tartozandó *czim-képet* (Títelkupfer)« (Andrád Sám.: Anekdoták I. bev. XXVII).

Divat. Összetételeihez vö.: *divatbáb* 1834, Vajda Péter: Legszebb leány 154; *divatruha* uo. 155.

Édeleg. E szónak előkészítője lehet az Illeoinél 1767-ben olvasható *édelkedni* (Ptolomaeus 35, sajtóhiba-e *édeskedni* helyett?).

Egyesület. Említésre méltó Vajda Péternek e helye: »Az amerikai *egyesületek* [értsd: az Egyesült-Államok] lakosai« (1837, Pesti levelek 2:111).

Ékszer. Vö. 1830: *éktvény-szer* Bajza: Külf. Játékszin 193.

Élelmény. Vö. »A' Paraszt és ennek *élelmény-módja*« (1786, Kónyi: A' paraszt emb. Magyar országban 13). »Nem volt tsuda, hogy az *élelmény-módja* annyira meg-tsüggett« (uo. 14). »A' leg jobb és böltseb' rendelkezések tétettek az *élelmény-módjának* gyarapodása véget« (uo. 16). »Lévén nekik sok barmaik, és *élelménnyök* elegendő képpen« (1790, Lethenyei: Anonymus 4).

Életjelenség. Mint hirtokviszonyos kifejezés előfordul már 1774-ben: »Minden *élet jelensége* nélkül vitettetett el« (Bárótzsi: Kassándra 7:86). E kifejezésből támadt a czímbeli összetett szó.

Ellenvélekedés. 1786: »*Ellen-vélekedést* hallván (Baróti Szabó: Vers-koszorú 1:64).

Előfizetni. Baróti Szabó előtt még csak így: »Hervey ezen szép munkáját Angliában *Előre fizetésre* botsátotta« (1790, Pétzeli: Hervey' sirhalmi, előszó VII. VIII. l. stb.). Nyomban Baróti után már *előfizetés-t* ír 1793-ban Horváth Ádám. Hol-mi 2:226.

Elölülő. Már Baróti Szabó előtt, 1790-ben: »Ő az Ország' Gyűlésébenn a' Felső Táblának *Elölülője*« (Lambach: Koronáztatás 62; vö. »ötet illeti az Elsőség és az *elől-ülés*« uo.). Ugyanazon évben Pálóczi Horváth Ádámnál is olvasható: »Vagynak a' Gyűléseknek *elől ülője*« (Asszonyok prókátora 15). »A' Gyűlésnek *elől-ülője*« (uo.).

Emberbarát. Mártonnál 1823-ban még *emberek barátja*. Az *emberbarát* a Philos. Műszótár (1834) szerint megvan már Berzsenyiben (de hol?). Magam először 1835-ben Vajda Péternél találok (Pesti levelek 1:9). Kónyi 1786-ban már így próbálja a fogalmat kifejezni: »Minden igaz *emberi-barátnak* segítségét és gyámolítását meg-érdemli« (A' paraszt ember Magyar országban 288). A NyUSz-ban csak az *emberbaráti* van tárgyalva.

Emberbaráti. Már 1830-ban: »Az ember-baráti törvényeket tiszteli« (Bajza: Toldalék. Észrevét. a' Conv.-lexikoni pörhöz 19).

Érdemesít vmire. Több mint félszázaddal Fogarasi előtt, már 1774-ben Barótzinál megtalálható (Kassándra 7:70, 79).

Érzéketlen. 1781-ben Zechenternél már *érzékelen* alakban fordul elő (Horátiuszok és Kuriátiuszok 35). Így aztán Baróti Szabónál is: »*érzékelen* állat« (1786, Vers-koszorú 1:160). Ez az alak azért fontos, mert elősegítette az *érzék* főnév elvonását.

Estély. Nem Kazinczynál (1794) mutatkozik először; megtaláljuk már *estvely* alakkal előbb, különböző íróknál: »Az *estvely* Barnás sátorait sűrűn terjeszteti kezdte« (1777, Baróti Szabó: Új mért. vett versek 102). »*Estvelyre* [a. m. estére] a vatsoráló szolgáknak hasonlóképpen ki osztatik a kenyér« (1770—1780? Németh Antal: Ezópus élete és fabulái 23). »Ugyan azont tselekeszik az Innepnek második *estvelljén* [így] is« (1783, Rosthy Miklós: A' zsidóknak szokási 173). 1792: »Egy nagy padot vévén, ki vivék a' ház' elejébe; rá ültek, 's egymás' egességéért tselességgel ittak, mert az *estvely* meleg és szép vala« (Patikai Lukátsnak oktatásai, 16). »Ferenzt Gazda, a' mint egy *estvelykor* a' Kend' háza mellett el mentem« stb. (uo. 32).

Festmény. Előfordul *festemény* alakkal 1786-ban, Szatsvay: Zakkariás levelei 71.

Földszint-re nézve érdekes adat 1779 körül: »A' pénzt az eke vas *föld szinre* fordította« (Mihálcz: Paraszti major 2:2). A régi nyelvben mindig csak birtokos viszony: *föld színén, föld színét* stb. Maga a *földszint* különben Barótinál már 1786-ban előfordul: »Annyi sok esztendők' bő költségébe kerülő Gyöngy épület hever *föld-szint*« (Vers-koszorú 1:62).

Futam. Megvan már Dugonicsnál, 1780: »Fris *futami* hempergő vizeknek« (Uliss. tört. 96).

Gondvisel. Kónyinál 1786-ban: »A' hátra hagyatott árvák közönségesképpen igen roszul *gondviseltetnek* 's neveltetnek« (A' paraszt emb. Magyar országban 347). A NyŰSz.-ban nincs meg e szó.

Gúnymosoly. Ballagi előtt 1834, Vajda Péter: Legszebb leány 18.

Gyász. Összetételeire régebb példák: »Gábornak köntöse *gyász szín*« (1777, Baróti Szabó: Új mért. vett versek 94). »A' *gyász-padra* talán hűlni virágja le-fog« (1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 2:71). *Gyász-nap* (1783, Kónyi: XIV. Kelemen lev. 297). »Felhők *gyász-homálly*a az Eget meg hattyá« (1784, Bálintitt: Kodrus 99, fordítás németből).

Hallomány. Megvan már 1793-ban Mészáros Ignác Magyar Szekretáriusában, 240.

Hidász. Történetére nézve érdekes, hogy a régi nyelvnek *hidas* szavát 1790-ben már katonai műszóul találjuk: »*Hidas* (Pionnier) Főhadnagy« (Hadi történetek 3:193).

Hitelesítés. »Jóllehet a' Király tsak koronáztatása-utánn szokott meg-esküdni, mind azon által, ez az Esküvés, és az abból származó *Hitelesítés*, a' Törvények-szerént a' Királyi Hatalomnak valóságához

szinte olyly szükséges, valamint maga a 'Koronáztatás' (1790, Lam-bach: Koronáztatás 56).

Hörp. »El-nyelhetik végre a' mérges *hörpöket*« (1780, Dugo-nics: Uliss. tört. 180). Olyan elvonás, mint a *szörp* a NyÚSz.-ban.

Hús. Elfőrdül már 1789-ben: »*hús* folyó-vizekre« (Rájinis: Virg. Eklogái 112, nem versben).

Idomtalan. Vö. már 1791-ben »*Sánta, idomatlan* [így], és hazájá-ban meg-vetett Poétát« (Versegi: A vil. közöns. történetei 2: 56).

Ismerni tanul: kennek lerne, már Bessenyeinél 1777-ben: »Mellyel [fejeddel] e' világot *ismérni tanultad*« (A Bessenyei György társasága, 14).

Járvány. A régi *járvány*-t mai értelmével megtaláljuk már Baróti Szabó előtt: »Miólta Európába jött [a himlő], azólta szüntelen ... *járvány nyavallya* volt« (1785, Bati János: Utmutatás 2. és 82. l.) Sőt magában is: »A' rendes himlő-is akkor *járvány* vala« (uo. 163). Továbbá: »Alexandriában a' közsvény *járvány betegség* volt« (1791, Benkő: Fekete epés mértéklet 9). *Járvány betegség* (uo. 36). »*Járvány nátha-hurut*« (uo. 357). Sőt: »Az eszten-dőnek gyúladó és *járványos* állapotjában« (uo. 374). (*Járvány: járvány-ra* vö. *halavány: halovány*).

Keggyel, 1830, Bajza: Külf. Játékszin 188.

Képviselő. Már Csokonainál 1800-ban: »A Muzsáknak legjobb baráti a Grátiák: én is ezeknek *képviselőit* keresem fel — a kik éreznek, a kik gondolkodnak« (A Szépség' Ereje A Bajnoki Szívonn 4).

Képzelet. Már 1786-ban Kónyinál: »Az illetén hamis *képzele-teknek* zür-zavaribul minémű tsudállatos rettentő képek tűnhetnek elméjébe« (A' paraszt emb. Magyar országban 17).

Kezdemény. Már 1801-ben: »Kit a' négy *kezdemény*, 's a' Ter-mészet sirat« (Peretsenyi Nagy L.: Mezangy 86). Jegyzetben ezt teszi hozzá a szerző: »*Kezdemény:* Elementa quatuor itten értetődnek.«

Kezdeményez. Ennek fölös képzésmódjához hasonló: »Afféle ravasz özvegy Aszszonyok *költeményezik*« a. m. koholják (1772, Dombi Sám.: Bába mesterség 22).

Kidolgoz. Már 1786-ban Kónyinál: »Ujra ismét egy nagy Törvény-tudó *ki-dolgozta* a' közjónak illy igen hasznos materiáját, ezen titulus alatt: Das Grab der Chikane« (A' paraszt ember Magyar országban 7).

Kiség. »Vendége' *kiségít* azonnal észre vevé« (1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 1: 40). Vö. *miség* NySz.

Kísérel. Érdekes, hogy ez az ige, bár nem a Bugát-féle 'expe-rimental', hanem egyszerűen 'kísér' értelemmel, megvan már egy 1772-iki orvosi munkában: »Ezek után minden nyavalyát *késérlő* esetek még-szünnén [olv. meg-] álma-is meg-tér« (Marikowzki: Néphez való tudósítás 263). »Valami kevés meg-nehezedése a' betegnek. melynek *késérlő* jelei, lassú borzadozás és szü-szorongatás« (uo. 284). Az ige különben egészen szabályos gyakorító képzés, mint *kér-el, hat-ol* stb. (l. TMNy.). Bugát ugyan, saját vallomása szerint, maga alkotta a *kísérel* igét, még pedig egészen szabálytalan analogiák után;

de ép ezért nem tartom lehetetlennek, hogy olvashatta valamikor épen Marikowzkiban s aztán mint saját alkotása újult föl később emlékezetében, s fölhasználta az experimentum kifejezésére.

Kór. Betegség jelentése megvan már régen is, legalább a szótárakban (MA. PPB., I. Nysz.).

Korány. Már Dugonicsnál 1794-ben találom e melléknevet: *korányi* a. m. korai: »Csudállották illy fiatal emberben azon erkölcsöknek *korányi* meg-érését« (Gyapjas Vitézek 1:9). Ez ép olyan közvetője lehetett a *korány*-nak, mint a régiségben is gyakori *estvéli* az *estvély*, *estély*-nek. (L. fönt.)

Köb. Dugonics már *Tudákossága* előtt is használja, nem műszóként: »Le-is üle ottan *köbnyi* sok kövére« (1780, Ulisses történetei 35).

Körirat. Paraphrasis jelentéssel már 1834-ben, Bajza, Kritik. Lapok 5:13.

Közbátorság. »Törvényeinkből származó köz-bátorságnak tellyes őltalma« (1790, Hadi történetek 3:66).

Közdivatú. Már 1833-ban Kritikai Lapok 3:87, Biró Pál cikkében.

Közhasznú. Már 1786-ban Kónyinál: »köz-hasznu kérdések« (A' paraszt emb. Magyar országban 77), »köz-hasznu munka« (uo. 79).

Kül. Vö. »*Kül' tsinodra* ha néz, versenghet Frantzia, Német« (1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 2:34). Dugonics önállóan is használja: »Mindeneknek csak *külett* láttátok« (1790, Arany pereczek 10). »*Külett* nézitek« (uo. 16).

Lábttyú. Magashangú végződésére vö.: »A' paputsot *lábttyú*-nek-is nevezhetnök« (1789, Andrád Sám.: Anekdóták 1:48). Így 1790, Keresztúry: II. Leopold 58. l. is.

Lak. A *lakhely* összetételre a NySz. a Bécsi kódexen kívül nem ismer idézetet. A 18. század végén először 1771-ben, Ventzel A' juh tenyészéséről és a' dohány műveléséről című művében találom (*lak-helly* 65). Hasonló összetételek még ugyane korból a következők: »Akkor *lakházától* el-nem távollodik« (1779 körül, Miháltz: Paraszti major 2:72). »Azt mondják, hogy *lak-földünk*ből inkább ki-szaladnának« (1793, Horváth Adám: Hol-mi 2:257). Ellenben uo. 2:338: *lakos társ* a. m. a mai *laktárs*. »Örök *lak-földünket* te mutattad nekünk« (1801, Peretsenyi Nagy L.: Mezengy 51).

Lámpaláz. Megvan már 1853-ban a Vahot-féle Magy. Thalia 149. lapján, mint a német *lampenfieber* fordítása (e szó utána is van vetve rekeszben). A NyÚSz. nem tárgyalja.

Látványos. Vö. »*tűneményes* vigjáték« (1835, Vajda Péter: Pesti levelek 1:49).

Léghajó. Vö. Obernyiknél 1844-ben (prózában) *levegő-hajó* (Főúr és pór 54).

Lap. Vö. »A' 81dik *levél-óldalonn*« (1787, Baróti Szabó: Ki nyertes 5). »A' 85dik *laponn*« (uo. 6). »A' 99dik *óldalon*« (uo.).

Levéltár. Vö. *írásos-ház* a. m. archivum (1790, Hadi történetek 3:140).

Lövölde. Vö. »Juték azon közben, egy szép *lövő házban*, mulat-

tanak sokan, ott az puskázásban» (1683 körül, Koháry: Munkács köv. szerz. versek 3:7). Tehát ugyanazt a szót találjuk nála, a melyet a Nyelvőr annak idején ajánlott volt. A NySz.-ban nincs.

Magyarít. Már Benyáknál 1777-ben megtaláljuk egyik munkája címében: »A deák nyelvműben gyakorlott nevezeteknek *magyarítását* előadó lajstrom« (l. Takáts Sándor cikkében Nyr. 30:422). A szerzőtől, figyelmeztetésemre, idézett 1785-i könyvezím így hangzik: »A' Barom-veszélyről tanító hasznos könyv melyet... Wolstáin Amádeus János... nemet nyelven irt, most pedig *Meg magyarítottán*, ki adott.«

Mássalhangzó. Minthogy Benyáknál csak kéziratban fordul elő, megemlítem, hogy nyomtatott műben a Debreczeni Grammatika előtt 1789-ben találtam először Wályi K. András *A' norma és a' levél író* cz. könyvében 68. stb. ll.

Meglepetés. E mai alak helyett az orthologusoktól ajánlott *meglepés-t* megtalálni már 1847-ben: »Istýánnak arczán *meglepés* És aggály változik« (Garay: Árpádok 152). És ugyanazon évben Eötvös-nél, Magyarorsz. 1514-ben 3:159. Ez utóbbi klasszikus hely után fogja-e még Gyulai Pál ezután is gúnyolni a *meglepés-t*?

Megszűnni. Ez igének infinitívussal való németes-franciás szerkezetét először 1774-ben Bárótzinál találom: »Tégy azért eleget magadnak, és *szűnnyél meg* tovább engemet *utálni*« (Kassándra 4:201). A NyÚSz.-ban nincs meg.

Méltányos. 1834, Külföldi Játékszin 5:56.

Mértéklet. Vérmérséklet, temperamentum jelentéssel előfordul már a XVIII. században 1791-ben Benkőnél »A' fekete epés *mértékletnek* le-írása« cz. művében.

Mesterszó: terminus technicus, 1808, Czinke F.: A magyar nyelv ügyében 23. A NyÚSz.-ban nincs.

Mór. Mint Maurus egyértékese megvan már a Bod-féle PP. 1767-iki kiadásának *Nomina propria* cz. függelékében.

Munkatárs, 1834, Bajza: Replica 4.

Népesedés. »A' *népesedés* és a' meg jobbítottatott gazdálkodásnak módja« (1790, Pétzeli: II. József 28).

Nézőpont. Így előfordul már 1788-ban, Trenk Fr. életének históriája 3:111. És 1810, Czinke F.: Papagénó 16. Vö. *nézpont* NyÚSz.

Nyugággy. 1834, Vajda Péter: Legszebb leány 113, *nyúgággy*-nak írva.

Nyúlvány. Az *érnyúlóvány* szó megvan már 1786, Szatsvay: Zakkariás levelei 176.

Orgyűlkos. Vö. »Látván a természet bennem *oroz-gyűlkost* [így], El rémült, 's nézet mint pokolbéli lakost« (1785, Cziriék Mihály: Érzékeny levelek 106).

Össze. Ezt a *vissza* hatása alatt keletkezett alakot nem tartom ugyan a NyÚSz.-ba valónak, de megemlítem, hogy Zsolnai Dávid

előtt már Gvadányi is így írja: »*Össze egyeledjenek*« (1790, Gondolatok 168). »*Össze vetett vállakkal*« (uo. 215).

Páholy. Eredeti népies alakjával és jelentésével találni a következőkben: »Mert ha rajta érem, ugyan meg páholom, Ha szinte meg bálná meg rakott *Páholom*« (1799, Magyar-szó-játék 45. l., dunántúli névtelennek munkája).

Polgártárs. 1835, Vajda Péter: Pesti levelek 1:21.

Rajzolat. Már 1786-ban Kőnyinál: »Erről többet a *rajzolatnak* [illustratio] magyarázatjában« (A' paraszt emb. Magyar országban 28). Továbbá 1788-ban Horváth Ádám »A' lélek' halhatatlansága felől való gondolatok« cz. munkájában 29.

Redő. Vö. »Titkolódzó *redekbe* szedve arcbőrét« (1834, Vajda Péter: A' legszebb leány 61).

Rekesz. Parenthesis értelemmel már 1789-ben Andrád Sámuel: Anekdoták I. bev. XXI.

Selyembogár. Már 1774-ben »Gazdaságra és annak gyakorlására utasító tudositas a' lenn vetésről« stb. cz. könyvben, előszó A4 (a *selyemeresztő bogár*-t is használja még). S aztán 1775-ben Arankánál, Keresztyén léleknek orvosságai 2:403.

Súlyegyen. Már 1830-ban Bajza: Külf. Játékszín 107.

Szállítmány. Georchnél levő »colonia« jelentésére nézve vö. Hrabovszky György 1792-iki munkájának címét: »A' Szent Lutzai új *szállóknak* [a. m. gyarmat, colonia] eredetek 's szaporodások.« Természetesen a könyvben is sokszor megvan.

Század. Vö. *esztendőszázad*, 1808, Czinke F.: A magy. nyelv ügyében 22.

Szemüveg. Már 1789-ben: »El-mene... egy *szem-üveg* árulóhoz« (Andrád Sám.: Anekdoták 1:69).

Szerv. Benkő 1791-ben *testműszer*-nek mondja (Fekete epés mértéklet 282).

Színlap. Vö. *játékszín-czédula*, 1835, Vajda Péter: Pesti levelek 1:49.

Szójáték. Már 1799-ben: »Magyar-szó-játék. Az az olly mondasok, mellyek hangjokra nézve meg egygyeznek ugyan; de értelmekre egy mástól különböznek.« Egy névtelentől Szombathelyt megjelent munka czíme. »Mert e' *szó játék*om itten Weszprémben költ« (az előszó végén).

Szomj. Vö. *bírszomj* (1847, Garay: Árpádok 12); *tettség* (1834, Vajda Péter: Legszebb leány 7).

Szórakozni. Vö. »Nyugalmamat *elszórakozásban* keresem« (1830, Bajza: Külf. Játékszín 175).

Szörnyeteg. E szót aligha Baróti alkotta. A Nyelvőr kérdésére legutóbb érkezett válaszok szerint (31:468, 469) több helyütt közönségesen használt népies szó.

Tábornok. Mint furcaságot megemlítem, hogy Szirmay egy

helyütt a *tavernicus*-t akarja vele kifejezni: »*Tábornokok* Ispánnya (*Tavernicorum*)« (1809, Szathmár vm. fekvése 1:5).

Talpkő, 1790, Hadi történetek 3:757. A NySz. csak Gvadányi Rontó Páljából idézi.

Társ. Vö. »Kérem azért minden *tiszt-társaimat*-is« (1791, Benkő: Fekete epés mértéklet 421).

Télelő, *télhő*, *télutó* stb. hónapneveket 1835-ben Vajda Péter indítványozza (Pesti levelek 1:51, maga a levél tkp. 1834-iki keletű). Kunoss úgy látszik csak átvette tőle. A *télelő*-re vonatkozólag Simonyit és Melichet is helyre kell igazítnom. Sylvesternél ugyanis nem *télelő*, hanem *télelőhő* van tulajdonkép: »*Quemadmodum nunc dicimus: Bűt elő hő, Bűt más ho, pro Februario et Martio, sic dicere poteramus: Tél elő, Tél más, Tél harmad hő*« stb. (*Corpus Grammaticorum* 16.) A hónapnevek itt nyilván így értendők: *tél-előhő*, *télmáshő*, *télharmadhő*. A puszta *télelő*-t Simonyi *A nyelv-újítás történetéhez* című értekezésében (5. l.) tulajdonítja így Sylvesternek, s Melich tőle veszi át a NyÚSz.-ról írt ismertetésében (NyK. 32:125).

Testgyakorlás. Már Sándor István előtt 1791, Benkő: Fekete epés mértéklet 154. Másutt *testi gyakorlás* 155, 159.

Testőr. Már 1790-ben Dugonicsnál: »Eme' szerencsétlen Teremtés édes Anyámnak *Test-örrejei* közül való« (Arany pereczek 356). Vö. *örr-állás* uo. 411.

Tévely. Czirjéknél az idézett helyen a szó így: *tévejker*.

Titoknok. Előfordul 1786-ban, Szatsvay: Zakkariás levelei, előszó 3.

Tollharcz. Történetére nézve vö.: *toll-háború* (1783, Kónyi: XIV. Kelemen lev. 390); *penna hartz* (1790, Báróti: Védelm. magyar nyelv 72); »a' józan tollas háborút (den bescheidenen Federkrieg)« (1808, Czinke F.: A magyar ny. ügyében 26); *tollharcz* (1830, Bajza: Válasz Döbrentének 8, uo. *tolcsata* is).

Többszöröz. Már Baróti előtt, egy névtelennél: »Ezt mind annyiszor kell *többszerezni*, méglen« stb. (1790, Dohány-termesztésről való rövid oktatás, 54. l.).

Tökélyesedni, 1835, Vajda Péter: Pesti levelek 1:83.

Történettró. Már 1774, Báróti, Kassandra 7:210, 212.

Tűzoltó. Vö. »*Tűz-oltó* szereket-tartó ház volt ez előtt itt« (1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 2:133).

Tűzpatak, *tűz-tenger*. 1786-ban Baróti Szabónál: »*tűz-patakot*, sőt *tűz-tengert* nézz benne« (Vers-koszorú 2:75).

Undor. Melléknévi jelentéssel (»*undor állatok*«) már 1772-ben, Mészáros Kartiganjában, 145.

Uracs. Dugonics Etelkájában ezt írja: »Atilának Csaba nevezetű fiát közönségesen *Uracsnak*, az-az kis Úrnak hívták régi Eleink« (1:332, jegyz.). Az *Irnák*-ot aztán így hozza ki: *Uracs* — *urnacs* [a magyarul nem tudó idegen írók száján] — *irnacs* — *irnach*!

Utastt. E szónak más a jelentése még Bárótzinál, vö.: »Nem tudom, ki *utasithatott* [tkp. a. m. értesít] tégedet olyan jól állapotom felől« (Kassándra 6:157). »Reménlem, hogy... Urad... dolgáról tudlak tégedet *utasítani*« (7:107).

Utód. Dugonicsnál még *utó*: »Hogy annak dicső emlékezte *Utóinknál*-is Oszlopra mettszettessen« (1790, Arany pereczek, előszó 2).

Üdvölvés. Vö. *üdvözlétlvés*, 1834, Vajda Péter: Legszebb leány 122.

Ügyész. Megvan ugyancsak 1786-ban Baróti Szabó D. Vers-koszorújában (megjelent Kassán) 3:151: »*Ügyész*: Ügy-folytató, Prókator«. Mármost Bartzafalvi vagy Baróti csinálta-e?

Vádtanácsos. »Egy *vád-Tanácsos* (Criminal-Rath)« (1789, Andrád Sámuel: Anekdóták 1:111).

Vágytárs. Már 1830-ban a Bajza-féle Külföldi Játékszín 110, 112 stb. ll.

Van szerencsém. Már Bessenyeinél 1773-ban: »*Van szerentsém* itt, egy Németből tett fordítást magyarul az Olvasó eleibe tenni« (Szent apostol Tamás, elősz. A2). Aztán 1774-ben Bárótzinál: »Miként sajnálom, hogy életemnek utolsó napjaiban *vagyon szerentsém* barátságodhoz« (Kassándra 3:113).

Vég. A szerző meglepőnek találja, hogy a régi nyelv a »végső« jelentésű *vég*-et -ás, -at képzős névszók elé sohasem teszi jelzőül. Én azt hiszem, merő véletlenség, hogy ilyen kifejezésekre eddig nem volt példánk. Ha *végbúcsút*, *végtisztelességet*, *végveszélyt* stb. mondtak a régiek, miért ne mondhattak volna pl. *végbúcsúszást* és hasonlókat is? Nem is SI.-nál, hanem jóval előbb találkozunk csakugyan ilyen kifejezésekkel: »Nem hallhattad többet *vég butsúzásom* zokogó szavait« (1776, Németh Antal: Trója királynéi 34). »Halállal való hosszas *vég küszködés*« (1785, Cziriék Mihály: Érzékeny levelek 42). »*Vég' pusztulás*« 1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 1:15). Egyéb *vég*-es jelzős és összetételes kifejezések: »Fájdalmimnak nintsen *véghatára*« (1784, Bálintitt: Kodrus 15, ford. németből). »Vehessek *végbútsút* hivemtől« (uo. 35). »Hallyad fíjad *vég-kérelmét*« (uo. 44). »Kietlen *vég* helye vándorló pályánknak« (1785, Cziriék: Érzékeny levelek 43). »*Vég' bútsút* vészen« (1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 1:15). »El-érhetd szebben *vég' napodat*« (uo. 1:19). »Vedd *vég' tsókom*« (uo. 1:154). »A *vég* szó-tzikkelyek (syllabae finales, die *Endsylben*)« (1789, Wályi K. András: A' norma és a' levél író 75). »Még egy *Végviadalon* által kell esnünk« (1790, Hadi történetek 3:244). »Hogy *vég bútsút* vehessek a' Grófnétól« (1790, Hatvany István: Klementina 56, ford. németből).

Véredény. Már 1791-ben, Benkő: Fekete epés mértéklet 21.

Vérfürdő. Már 1790-ben *vér feredő* (Trenck: Mérő-serpenyő 68).

Vérmező. Már 1786-ban: »Márs' *vér-mezejére* ki-száll« (Baróti Szabó: Vers-koszorú 2:29).

Viszonyol. »Így *viszonyol* A' tett kérdésre« (1789, Baróti

Szabó D. Költeményes munkái 2:200). A szerző ennek az igének nem adja urát, de a *viszony*-t belőle is magyarázza.

Vizsga. »Vizsgálat« értelemmel találjuk e helyen: »Szavainkat *vizsga* alá venné« (1833, Kritikai Lapok 3:87, Biró Pál cikkében).

Zárjel. Megvan már félszázaddal előbb, egy 1780-iki iskolai könyvben: »A' magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása-felől kettős tanuság a'vagy Ortográfia« 19.

-zat képzőre vö.: *tsomózat* (1777, Baróti Szabó: Uj mért. vett versek 61); *felhőzet* (1786, Baróti Szabó: Vers-koszorú 1:56); »e' két *szarvazatú* hegynék« (1777, Baróti Szabó: Uj mért. vett versek 133).

Zokszó. Már 1785-ben: »Fenyegetésivel mindadig üldözöt Kiálto *zok szokkal* reám lövöldözöt« (Cziriek Mihály: Érzékeny levelek 104).

Ezen adalékaim után, melyeket bizonyára lesz alkalmam még szaporítani, azon helyreigazító cikkekre teszek néhány észrevételt, melyet a szerző időközben *Neologia és nyelvújítás* címmel a Nyr. decemberi füzetében tett közzé.

Most is az a nézetem, hogy a szerző a Nyelvújítás Szótárába sok olyan szót vett föl, a mely nem oda való, a melyeknek irodalmi nyelvünkben való meglétele a nyelvújítással semmi összefüggésben nincs, s ennél fogva a könyv a nyelvújításról, még pedig ennek érde-meiről túlzott képet festett. Néhány szóra vonatkozólag a kifogásomra adott bővebb felvilágosítással eloszlatta a szerző kétségemet, s elismerem, hogy a most fölhozott adatok világa mellett azok a szók is a nyelvújítás történetéhez tartoznak. De megmaradok azon nézetem mellett, hogy köznyelvi szók, melyeket mindnyájan használunk s használtunk régi időkben is, nem számíthatók a nyelvújítás, vagy ha tetszik a XIX. századi nyelvgazdagodás, megújodás tünetényeihez pusztán azért, mert régebbi használatuk eddig kimutatva nincsen. Legyen erre nézve elég csupán a *bojtár* szó esetére hivatkoznom, a mely, mint láttuk, nyilván csak azért járult hozzá a nyelvújítás dicsőségéhez, mert régi használata a Nyelvtörténeti Szótárban a szerző figyelmét kikerülte. A *csákó* csupán azért, mert a nyelvújítóktól is használt »hibás elvonásnak« népies példája, a nyelvújítás történetéhez tartozik-e? Az effélék, mint a *paprika* is, helyet foglalhatnak egy szöfejtő szótárban, a hol minden szónak eredetét, történetét keressük, de nem a nyelvújítás szótárában.

Igaz, hogy mind a népi szóknak irodalmivá tételét, mind a tudatos vagy természetes szókeletkezést illetőleg sokszor nehéz a határt megvonni, de mégis van határ, a melyen túl a nyelvújítás tünetényeit már nem szabad keresnünk. E határra figyelmeztetni pedig éppen a tudományos bírálat kötelessége.

ZOLNAI GYULA.

A mondatrészek.

— Kocsis Lénárd munkája. —

Sok irodalmi ismerettel, nagy tárgyszeretettel és higgadt ítéllettel igen jó *Brassai*-tanulmányt írt *Kocsis Lénárd* (A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében, Nyelvészeti füzetek, 3.). Brassai csakugyan az volt, a minek Kocsis Lénárd bemutatja. »Úttörő«, a kinek az volt »egyik legegészségesebb gondolata, hogy megkülönböztette a mondatrészek dologi és a szórendtől s főképp a hangsúlytól jelelt viszonyát« (67. l.). Abban is igaza van Kocsis Lénárdnak, hogy Brassai nem tudta ezt a különbséget kellőleg megvilágosítani. De nekem úgy tetszik, hogy Kocsis Lénárd sem látja egész világosan ezt a különbséget. Miben áll tehát ez a különbség?

A grammatikusok mindúntalan a mondatrészek »mondatbeli szerepéről« beszélnek. »mondatbeli szereplésük alapján igyekeznek meghatározni a beszédrészeket«. Pedig az, hogy valamely mondatrész *helyhatározó*, *időhatározó* stb., még nem »mondatbeli szerepe« neki. Hogy a *fán* helyet jelent (*τὸ ποῦ σηματοῦναι, ὅλον ἐν ἀγορᾷ, ἐν λυκαίῳ*, Arist. kateg. 4. fejj), hogy helyhatározó, azt a mondaton kívül (*κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν* minden egybefonás, egybefoglalás nélkül) is tudjuk. Ezt a jelentését a mondatban is megtartja, akár így hangzik a mondat: *E fán | sok gyümölcs terem*, akár így: *Sok gyümölcs | fán terem*. Azzal tehát, hogy a *fán* helyhatározó, még nem magyaráztuk meg »mondatbeli szerepét«, kétféle funkcióját ebben a két mondatban, azt, hogy miért s miben különbözik értelmére nézve ez a két mondat. Jelentése, »dologi viszonya« szerint tehát helyhatározó a *fán*, azaz a kategóriák (mondományok, határozók!) bizonyos neméhez, a szók bizonyos osztályába tartozik; mondatbeli funkciója, »a szórendtől s főképp a hangsúlytól jelelt viszonya« szerint pedig egyszer alany, másszor állítmány.

Ez az a különbség, melyet Brassai nem tudott eléggé megvilágosítani, s úgy látszik, még Kocsis Lénárd sem lát elég világosan.

A mit itt a helyhatározó mondatrészeiről mondtunk, a többi mondatrészeiről is áll; arról a kettőről is, melyet 120 esztendő óta hiányos indukció alapján szintén alanynak és állítmánynak neveznek a grammatikusok. Ezek is ugyanazt a kétféle funkciót teljesítik a mondatban, mint a helyhatározó. Vö. *Pénzem van* (= *amim van | pénz*) és *van pénzem* (= *olyasmim, a mi pénz | van nekem*). De hogy különböztessük meg »dologi viszonyukat« mondatbeli szerepüktől, ha mind a kategóriákat, mind a funkciókat ugyanazon névvel nevezzük?

Jól tudom, hogy a kategóriáknak nem könnyű dolog teljesen illő nevet adni, főképen azért, mert még nehezebb dolog őket helyesen osztályozni. Aristotelestől Kalmár Elekig sokan megpróbálkoztak már e kemény dió föltörésével s egytől-egyig sikertelenül. De azért

a *nominativus* és *verbum finitum* mégis végtelenül jobb elnevezés ama két kategória számára, mint az *alany* és *állítmány*. Ennél rosszabb, az értelmet megvesztegetőbb elnevezést nem is lehetett volna találni ama két kategória számára.

Ez a szerencsétlen elnevezés, az a *grammatikai alany* és *állítmány*, a funkciónak összezavarása a jelentéssel, a formával, ez az oka annak, hogy a grammatikusok nem látják az alanyt és állítmányt ezekben a mondatokban:

János | kevés örömben részesült,
 János | kevés örömben volt részes,
 Jánosnak | kevés örömben volt része,

nem látják a dualizmust, mely e mondatok két-két tagra bontásából annyira szembeszökik, nem látják azt, hogy mind a három mondatban *ugyanarról ugyanaz* van mondva. Szerintük csak a két első mondatban van *Jánosról* mondva valami, az egyikben az, hogy *részesült*, a másikban az, hogy *volt*; a harmadik mondatban már nem *Jánosról*, hanem a *részéről* van mondva az, hogy *volt*; s ámbár *részes volt* kétségkívül annyi mint *részesült* (vö. *ist grün = grünt*), amaz mégis *kiegészítő + állítmány*, emez csak *állítmány*.

Az ilyen mondatrészekre persze nem illik az alany és állítmány ismeretes meghatározása. De ebből én nem azt következtetem, a mit Petz Gedeon, hogy »az a meghatározás nem jó«, hanem azt, hogy az nem az alany és állítmány, a mit a grammatikusok annak neveznek, azt, hogy a grammatikusok nem tudnak különbséget tenni a mondatrészek »dologi viszonya« és »mondatbeli szerepe«, a kategóriák és funkciók között.

A kategóriák közt nincs dualizmus. Csak akkor lehetne, ha nem hat, nyolcz, tíz vagy több kategóriát különböztetnénk meg, hanem csak kettőt, pl. névszókat és igéket, a névszókhoz csapva mindent, a mi nem ige. S még ez a dualizmus is csak a jelentés, a forma, nem a funkció dualizmusa volna. De ha több kategóriát különböztetünk meg, pl. tizet, mint Aristoteles, vagy nyolczat, mint a régi grammatikusok (*octo partes orationis*), vagy nem tudom hányat, mint az új grammatikusok, akkor kettőnek kiválósága, dualizmusa csak a rossz fölosztásnak lehet a jele.

Brassainak teljesen igaza volt tehát, mikor tagadta a grammatikusok alanyának és állítmányának dualizmusát. Csak azt nem látta tisztán, hogy az alany és állítmány nem bizonyos kategóriákat jelent, hanem az összes kategóriáknak mondatbeli (és szólásbeli) kétféle funkcióját, hogy az alany és állítmány dualizmusa egészen más dolog, mint a *nominativus* és *verbum finitum* dualizmusa. Ennek az utóbbi dualizmusnak helyreállításán hiába erőködik Kocsis Lénárd. Nem tartja azt többé más, csak az a fogalomzavar, mely két grammatikai kategóriának szerencsétlen elnevezéséből keletkezett.

Ebből a magyarázathból azt is láthatja Kocsis Lénárd, hogy

nekem nem sok közöm volt a mondatrészeknek jelentésük szerint való osztályozásához (a különféle kategóriákhoz), midőn mondatbeli (és szólásbeli) kétféle funkciójuk megvilágosítására, az alany és állítvány fogalmának tisztázására vállalkoztam.

KICSKA EMIL.

Búcsú Munkácsitól.

Munkácsi kereken kijelenti, hogy velem többet nem áll szóba; hát mit tehetek mást, búcsút kell tőle vennem. Az olvasó pedig, a ki talán azt hiszi, hogy így nem lehet tudományos kérdést tisztázni, sohse búsuljon; még mielőtt M. válasza megjelent, megkezdtem egy hosszú cikksorozatot, a melyben a »mókát« félretéve — csak mikor az eset nagyon bolond, fordulok ehhez a fegyverhez is — komolyan vizsgálom M. korszakalkotó művének értékét. Hogy én erre hivatva vagyok-e? én, az az Ásbóth, »kinek árja ismereteiről nincs tudomásunk, a kaukázusi nyelvekre vonatkozólag meg maga is bevallja, hogy nevükről sem ismeri« (Nyr. 32:106)? Hát M., mint legrégibb hallgatóm egyike, kivel személyesen is sokat érintkeztem, tudhatná, hogy nem szláv nyelvészetre készültem az egyetemen, hanem szanszkrit nyelvre és indogermán nyelvészetre. Öt évet töltöttem az egyetemen. négy éven át foglalkozva a szanszkrit nyelvvel, a negyedik, Berlinben töltött évet meg épen kizárólag az árja nyelveknek szenteltem: hallgattam Webernél Rigvédát, Atharvavédát, a hétfői esteken szeretett tanárunk lakásán óráig olvastuk a szanszkrit nyelv begyakorlására a Pancsatantra meséit, otthon is olvastam sok szanszkrit szöveget, különösen színműveket, a melyeknek teljes megértéséhez mulhatatlanul szükséges volt a prákrit nyelv ismerete is, a melyet első sorban Hémacsandra szanszkrit nyelven írt nyelvtanából merítettem; de foglalkoztam ugyancsak Berlinben a zend nyelvvel is és olvastam Weber vezetése alatt az Avesztából részleteket. A következő évben hallgattam Göttingában Benfeynél Rigvédát, doktorátust is tettem nála szanszkritből és indogermán nyelvészetből; Benfeynek a Rigvéda nyelvéről akkor és később megjelent híres értekezéseit nagy figyelemmel elolvastam. Itthon is sokáig foglalkoztam még a szanszkrit nyelvvel, ezzel kapcsolatban érdekelt a cigány nyelv is, a melylyel hónapokig igen komolyan foglalkoztam.

M. tehát nyugodt lehet, ha ő olyan egyszerű hangtörvény kifejtésével kinosan vergődik, a milyen mondjuk pl. az árja nyelvek közös jellemvonását tevő, bizonyos föltételek alatt jelentkező $s > \dot{s}$ változás, akkor én ezeket csak mosolyogva olvasom és menten észreveszem, hogy hol itt a baj. A mi pedig a kaukázusi nyelveket illeti, ezek miatt még épen ne aggódjék M., mert a mit róluk mondtam, azt október végén írtam le, nem az én hibám, hogy a cikquem csak januárius közepén látott napvilágot. Azóta én ugyancsak hozzáláttam a munkához és egyelőre épen ezen a téren fogom legcsattanosabban bebizonyítani, hogy M. milyen készületlenül fogott az

óriási föladat megoldásához. Először is múlhatatlanul szükségesnek tartottam, a mit M. elkerülhetőnek tartott, hogy biztos kiinduló pontul legalább egy kaukázusi nyelv terén alapos ismereteket szerezzek. Választásom nem volt nehéz. Nincs kauk. nyelv, a melynek csaknem tökéletes megismerése — természetesen az élő kiejtést nem számítva — minálunk, ilyen nagy távolságban, lehetséges volna, kivéve a grúz (georgiai) nyelvet, a mely több mint ezeréves irodalmával is magára vonja figyelmünket. Míg M. ezt a nyelvet mindössze Erkert jóformán hasznavehetetlen könyvéből ismeri, én ezen a nyelven már most is — olvasok, lassan, de olvasok, tudományos fejtegetéseket is megérték a szótár segítségével, eligazodom a grúz nyelven irt nyelvtanokban is, a szótárakat meg épenséggel fönnakadás nélkül használom, szóval mindenkép első forrásból meritek és nem szorúlok arra, hogy mint M., tudományomat egy dilettánsnak a hibáktól csak úgy hemzsegő művéből szedjem. De ne higgye M., hogy nem fogom figyelmemet, a hol kell, a többi kauk. nyelvre is kiterjesztetni; már most is ígérhetem neki, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* júniusi füzetében *görbe* című a. egy más, kauk. nyelvekre is kiterjedő igen hasznos leczkét fogok adni, a melyből egészen furcsa dolgokat fog megtudni. A Nyr. olvasói pedig, a kik érdeklődtek a dolog iránt és elolvassák majd a NyK. márcziusi füzetében megjelent s a következő füzetekben megjelenendő fejtegetéseimet, bizonyosan csodálkozni fognak — azon a nagy hangon, a melyen M. szól. A ki ilyen munkát végzett, ahhoz szerényebb, de sokkal szerényebb hang illenék.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

NYELVMŰVELÉS.

Az Olcsó Könyvtárból. A Nyr. 32 : 44 lapján Maszák Hugó cikke a német *pulswärmer* magyar nevéül a *karmantyú*-t ajánlja. Nincs kifogásom ellene, azonban hogy megérthessük, a mit el akarok mondani, megjegyzem, hogy a karmantyút inkább a *muff* magyar nevéül szoktuk tekinteni. Maszák közleménye egy mulatságos dolgot juttat eszembe: mikor először olvastam, felakadtam a teljes érthetlenségén, de mikor megértettem, annyira kacagtam rajta, hogy könnybe lábadt a két szemem tőle, könnybe bizony, mert azt a siralmas állapotot juttatta eszembe, melybe a fordítóink juttatták a közkezen forgó könyvek nyelvét. Az Olcsó Könyvtárban jelent meg Mérimée Prosper érdekes szép elbeszélése, Colomba, fordította Szenvey József. Ennek a 6. lapján olvastam: »Továbbá találhat ön itt karmantyút; ez igen ritka állat, melyre egyebütt sehol sem akadhatni, egyszersmind fölséges vad, de nehéz fölverni.« Majd a 127. lapon: »Atyám élénken emlékezik, hogy ön neki szarvasokat, vadjuhokat, őzeket, vaddisznókat ígért, sőt még karmantyúkat is... Helyesen írom-e ezen ritka állat nevét?« Ugyan? Hát Korzika erdeiben szabadon legelnek a hölgyek karmantyúi? Lehet, de csak Leiter Jakab

kegyelméből. Korzika hegységeiben él ugyanis egy vad juh faj, a *muflon* (*Ovis musimon*), melynek nevét *mufflon*-nak meg *mouflon*-nak is írják. A fordító, úgy látszik, nem találta meg a szótárban ennek az állatnak a nevét, ellenben a *muff* mellett ott találta a neki ismeretlen és érthetetlen *karmantyú* szavunkat, lelkiismeretfurdalás nélkül leírta, hogy annak a korzikai állatnak magyar neve karmantyú. Bizonyosan a magyar zoológia mesterszavának nézte. Szerinte tehát Korzikában a vadászok nem rókabőr-karmantyúba düggják fázós kezüket, hanem puskájuk csöve elé várják a karmantyút.

Csak azt csodálom, hogy az *Olcso Könyvtár* szerkesztője, Gyulai Pál nem vette észre e mulatságos baklövést.

CSAPODI ISTVÁN.

Vannak ilyen baklövések az Olcsó Könyvtárnak több füzetében is. Leghírhedtebb az, a melyikben az *akadémiai flaskó* fordul elő. Ez az 1072—5. számú füzet: Berthier Joconda, szerzője Uchard Mario, ford. Molnár Gyula. Mikor a regény hőst, az író, így biztatja barátja: »*Si tu n'es pas un académicien flasque*« vagyis »ha nem vagy rokkant akadémikus, nyomban a regényírásra adod magadat«, a fordító ezt taláломra így fordítja: »Ha nem vagy *akadémiai flaskó*, hát azonnal leül és írni fogsz egy regényt« (43). — A 32. lapon a hősnőnek lovagló ostor van kezében, és kedvese dühös szóváltás után tulajdon korbácsával (*cravache*) veri el. De a fordítónak *cravache* a. m. *cravate*: *Krisztiánia* [mindig így nevezi, talán Norvégia fővárosára gondolt] »a *nyakkendőjét* tartva, kezével kiutasító mozdulatot tett«. — A 158. lapon a háziasszony »egy fakrajczár ára *őszinteséget*« se kíván a lakásáért; az eredetiben egy fillér házbért se kér: *pas un sou de loyer*, de ez a fordítónak a. m. *loyauté*. — És efféle fordítások annak a füzetnek majd minden lapján előfordulnak, ez bőven el volt mondva a Bpesti Napló 1899. VI. 8-i számában, és ott is csodálkoztak, hogy Gyulai Pál, »a ki a Kisfaludytársasági közgyűléseken évről-évre dörög a sajtó ellen, hogy rontja a magyar nyelvet, saját maga ilyen termékeket szó a közönségre«.

A SZERKESZTŐSÉG.

Rajta ez áll. Elszörnyűködve látom, hogy mily gyorsan terjed ez a sült németesség a magyar irodalomban. Eleinte csak a gyorskezü hírhajászok tudósítottak bennünket, hogy a levélkében *ez állt*, meg a kereskedők mutogatták, hogy az árucikkeken micsoda *védjegy áll* és miféle hitelesítő aláírás *áll rajta*; ma azonban már a szépirodalomban is nyakra-főre használják a legelsőrendű írók is. Íme! még a Nyr. t. d. társa: Sztrokay Lajos is ezt írja (32:47. Népetimológia): »*Rajta ez áll: Milly-gyertya.*« Pedig a kereskedő előtte mondta épen, hogy: *rá is van írva.*

HEVESI JÁNOS.

EGYVELEG.

A **Czukor-kérdés és a nemesség.** Az Esti Ujság azt írta e hó 2-án, hogy Zucker Béla *Cukorra* akarja változtatni a nevét, de a belügyminiszter azzal a kérdéssel küldte vissza kérvényét, vajjon nem volna-e hajlandó az Akadémia helyesírására való tekintettel *Cz*-vel írni az új nevét. Zucker B. erre az Esti Ujság III. 6-i számában kijelenti, hogy ő ragaszkodni fog az egyszerű *C*-hez. — Minden esetre örvendetes, hogy a belügyi kormány olyan nagy gondot fordít a helyes magyarságra, bár a törvényjavaslatain s a hivatalos aktáin is meglátszana! De egy igen elterjedt hibát, úgy látszik, még nem vett észre a kormány, hogy t. i. nemes származású tisztviselői az Akadémia szabályait semmibe véve kis betűvel írják a nevüket, ilyenformán: *csokonai Vitéz Mihály, baróti Szabó Dávid* (ahelyett, hogy a régiek őszinteségével megmondanák: *Nemes Csokonai Vitéz Mihály, Nemes Baróti Szabó Dávid*). Erről a hibás írásmódról már 1889-ben panaszkodott Schober Lajos, akkor máv. ellenőr, s azt kérdezte a Nyr. szerkesztőségéhez intézett levelében: »Nem lenne-e ajánlatos eziránt az Akadémia útján a miniszteriumnak írni, hogy kövesse a magyar helyesírást?«

A SZERKESZTŐSÉG.

Délibáb? Horger Antal ugyancsak belehorgolt a Természetben megjelent Beszélő madarak cz. kísérletembe. De a mutatóvány, melyet közöl, nem annyira mutatóvány, mint egy kis egyveleg, melybe innen-onnan összekapkod egy-egy mondatrészt s kifittítja mint csodabogarat. A kritikának ez a módja nagyon alkalmas rá, hogy az avatatlan olvasót félrevezesse. De cikkembe egy két értelemzavaró sajtóhiba is belecsúszott s ez csakugyan megtévesztheti a Nyr. némely olvasóját. Ily sajtóhibák a kipellengérezett mondatrészekben a »*csa*-szó« e. h. »*csau*-szó« (5. l. 58. sor), továbbá »*failag* a *szólka*« e. h. »*táji*-*lag* a *szólka*« (5. l. 2. hasáb 2. sor), s végül kimaradt »a *csauka csóka*« után a -beli szórész.* Így talán mégsem annyira csoda ez a bogár! — S meg kell még azt is jegyeznem, hogy Horger kissé hamiskán idéz, midőn ezt írja: »A *holló* (így!) neve bizonynyal nem más, mint hangutánzó.« Én itt a hollóról általában jegyzem meg, hogy neve, illetve nevei pl. *karava havran* hangutánzók, nem pedig éppen a magyar *holló* szóról. Utóbb igen, de kellően levezetve.

S még valami! Kritikusom úgy látszik tamás benne, hogy a *csollák* (t. i. szem) a csóka szeműre is járatos. Rossz megfigyelő nem vagyok s hazudni nem szoktam. Az, hogy a MTsz.-ban l. kancsal, 2. félszemű, éppen sem zárja ki e szó 'csókaszem' jelentését, mert csak pl. a *selyo* (vö. *skulya*) mint sanda fogalmú is közeljár a *csalka*-beli *csal*-*csel*-féléhez. (Ide vág a *kancsal* *mészáros* s »Néz

* Az igazság érdekében megjegyzem, hogy a sajtóhibáknak jórészt nehezen olvasható írásom az oka.

mint a varjú az üres csontba« vagyis félszemmel s hát csaknem sandán, csali mód!)

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy: hisz én nem lévén halhatatlan, csalahatatlanságot sem követelek magamnak. Csupán szerény autodidakta műkedvelő — s hát csak olyan költő-tudós-féle magyar ember vagyok. Nyers termelő, ki nem széles országutak mentén, hanem ember nem járta ismeretlen tájakon gyűjti s úttalan-úton czepli 'haza' a kereszteket... Hát az ily termésben bizony akadhat vadóc, de viszont tartalmaz új, ismeretlen virágokat is, mikből a méh mézet, a pók persze mérget szí.

BALOGHY DEZSŐ.

Báli nevek. Mégis csak furcsa, milyen női keresztnemek vannak az 1903-i báli tudósításokban: Friczi, Palika, Ronte, Poldika, Manczi, Nyuczika, Czila, Emi, Ilus, Adila, Titi, Czinczi, Karsci, Pistike, Bözsike, Ádi, Adyka, Terus, Bodi, Tinczike, Gitta, Gabi, Zsazsa, Juczika, Iza, Dusi, Nusi, Rusi, Rezi, Mimi, Nandi, Cloclo, Lolo, Lulu, Béby, Gigue.

SZABÓ LÁSZLÓ.

A FELSŐ ÖRVIDÉK NÉPE ÉS NYELVE.

IV. Fontosabb tájszók és helynevek.

Ágyilus: nem nemes ember (lat. *agilis*).

ágyilusság: a nem nemes köznép. *bele-álgpodik*: beleegyezik.

bákele v. *bákkédli* (Alsóór): borókafenyő.

balidó: felső testre való női ruha.

barnya: 1. barnaszőrű szarvasmarha; 2. pünkösdi búcsú és népmulatság (régente), melyre ilyen színű állatot vágta le. Alsóór.

róke: 1. szőke tehén; 2. pünkösdi mulatság. Felsőór.

bërëdvás: borbély.

bóg: hámfa.

borfa: deszkás szekéren az oldálnak a teher tartására szolgáló alsó fája.

borimácsik: 'krumpli-núdlí'; így is mondják: *monyamácsik*.

borona: a faház oldalában levő fák, melyekre a tapasztást teszik.

borsó: bab, paszuly.

bűrös: timár.

csibojó: búbos pacsirta.

csollány: csalán.

csótánfa: deszkás szekérnél a két felső oldalfá, ezekre aggatják az összetartó lánczokat.

csötkirál v. *csutkirájsz*: ökörszem.

danaj: világi dal; 'danajos kö"v'.

disznókörti-tüskefa: galagonyafa.

dühëskëszik: dühësködik.

elekötö v. *eleköte* v. *lekö*: kötény.

farazat: a zsuppos háztető lecsapott eleje.

fogas: borona.

fót: keréktalp.

mëkfut: megüzekedik; (csak Erdélyben s a Székelyföldön fordul elő ebben a jelentésben.)

gyójt: gyújt (régiség).

hatag: kelés, daganat, (csak a Székelységben fordul elő.)

hájás [nyájás?]: hízelkedő; *hájaskodik*: hízeleg.

hámisan: gyorsan, sietve.

hé: forró.

híntís: a fenyő tűlevelei a fa alatt, avar.

behordoz: beboronál; »fog még aszt a fogast, hordoz be eszt a gabnát!« *hordozó*: borona.

hazakeres: otthon meglátogat (*heimsuchen*).

kereskészik: kereskedik.

keszkőne: keszkenő (Als. és Örisziget).

komat: hám (ném. *kummet*, köz. f. ném. *komat*)

kornabék v. *koronabék*: boróka-fenyő (*Kranaweck*).

köröt fodros a rózsámnak kötínnyé: körül fodros (Népd. Fels.)

kukac: fenyőtoboz.

lë-kukorál: leguggol.

lepöde: lepedő (Als. és Sziget).

lokka: mélyedés (szláv szó; a székelységben is *lok* v. *lóka*. MTsz.)

mëccék, *mëccessz*, *mëcc*, *mëccënnünk*, *mëccëték*, *mëccënnnek*: mit teszek stb., *mëccënnék* stb.: mit tennék.

mëggyóbit: meggyógyít, *mëggyóbul*: meggyógyul; régies alakok, tkp. *mëggyóbbít*, *mëggyóbbul*.

nádlí v. *nállí*: nagyanya.

nyálás: abrak.

pancsór: testhez álló női ruha (másutt *bondsúr*, fr. *bonjour*).

pirozsbögy: vörösbegy (Fels.)

poncsos, *pontyos*: hasas, ellős, pl. a tehén, disznó.

pösting: a fákön, kapukon stb. a nedvességtől tenyésző vékony mohréteg.

ësëngul: elajándékoz (*schenken*; csak a székelyeknél így: *sinkël*).

sleifërfa: kerékkötő fa.

soká, így *nëm soká* a. m. nem rég; *mäs nëm soká mënt ê*.

szaka (tkp. száka) a fenyő tűlevele.

szarbas: kifli (a hazai németsegnél *hirsch*).

szërda: heti vásár Felsőörben, mindig szerdai napon; *mënnünk e szërdárg'*.

szíjja: szilva.

szomi: szomjas (régiség, tkp. *szoméh*).

szuppos fazik: fületlen tejeszazék (*suppe*).

kütimpolóosztanyi: kiirtani, elpusztítani, pl. a borzot a kukoricásból.

töröszöm velë: törődöm vele.

tüs: tősgyökeres, helybeli (nemes) ember.

vides: vizes.

összözavaroszik: összezavarodik.

Utcák, városrészek Felsőörött: Tüskevár, Nagy-ucca, Mó^alom-szër, Vörözsdomb, Ballák-ucca (Balla nevű emberek laktak benne), Szük-ucca, Cigánszër, Rongyos-ucca, Dombhát, Fűszëg, Ószëg, Közëpszëg, Hetezsvár (először csak 7 ház volt benne, most már 9), Patakszër, Pinkaszër, Piharc, Prödër-ucca (mert a prödërek — Brader nevű — bürösök laknak bennë).

Mezők, erdők, rétek, dülök: Szehen-rít, Kurucvögy, Jëzusdomb, Balikóhégy, Várdahëgy, Füsö- és Alsóbërda, Fösöfenék, Csarita (fűjjes hel, *csar* v. *cser* nevű madarak fészkelöttek bennë), Szikajja (a Szék patak mellett), Irtás, Rácirtás, Sürü, Kerégdomb, Hó^agonharaszt, Kisharaszt, Fügög, Keréktöris, Két-ut-között, Adránszër (Adorjánszër), Sötítvögy, Bófok-fenyves, Száraz-ér, Almász-berék, Cserësnýs-lap, Sepërek-hëgyë, Balikók-hëgyë, Nadas (így! *nádas*, mocsaras hely!), Tölfák, Duna-rít, Rëndës, Hosszi-föd, Csapota, Boka-telek,

Berékalla, Bérták-kereső, Komócsi-rít, Alszeri rít, Kárász (bizonyos ijenféli madarak * tanázták itt), Pérnyafokla, Deres-patak. Kut-ér, Semperég (hegy), Gyepők, Ajsó és Fősó szőlők, Antalvőgy, Lika-vőgy (ojan rejtét likas helén van, pórt közöt ké bemennyi), Défort, Jédzs rít nevő, onnaj van, mikor a nimétéket küvertik onnaj. aszon-ták nekik: *gő fort*; előttő van ném mésszi Nimét rí nevő rít. ot már a niméték rittak; még alább a Szabad-lanka'; (lanka a széke-lyeknél s csángóknál lejtős helyet jelent) Ösztrömen Herceagáa. Kis-és Nagyvides, Pab-vőgyő, Hátrászegett, Görbe, Kondorok-föd. Szoros, Vadegrös, Dongók lankája (dongó, az egy marhakinzó': bögly).

Alsóvíri kűzők' (kűz tkp. köz a. m. utca): Cigán-uca, Templom-u., Mólom-u., Főszér, Közzépszér, Ó'szeg, Kis kűz.

Dőlők', erdők', rétek', szőlők': Ajsó- és Fősó csász. Nadas, Jézus-kiató, Geci-vőgy, Benkők-szölejé, Török Miá heggyé (előbb rigén valami Török nevők birták'), Szenkut, Bálint-ó's (avas), Pusztaszőlők, Uj-szölők, Barnya-ódó, Barnya (egy lap az előbbi mellett), Markók nyiresé, Forduló v. Haraszt, Fősó-borda, Ajsó-borda, Bérda, Nadazsdmellik, Nadazsd, Bűg-dőlő, Körti-fő, Szarka-rít, Hátár, Dombi-erdő, Szálás, Gyákiak-erdejé, Tilamas (Tilalmas), Tilamas-fenős, Töispórt (Tövispart), Ajsó- és Fősó-vőgy, Átorudba (Általuti-düllő), Kutfej, Füsó-kutfej. Kárász, Sorompó, Pusztamólom, Komócsi-rít (így!), Lécejtér, Kis- és Nagy-hosszi, Ajsó-rít, Túsó-rít, Rít-kert, Fenék, Szennyes-fák, Sziki-nyires, Ajsó-, Közép-, Füsó-telek, Ó's, Ódó, Pórtos-föd, Hégymeggett (!), Kipi-szőlők, Bakkus (erdő), Hidegódó.

V. Népi szövegek.

1. *Felsőörből.* — No há misz sógor; látom a ló^adék sántittanak, ejszém a kó^acscho misz velék?

— Oda. Hogy begyüttem e szérdára hát mondok jészt is é^evígzém itt a Keleménna.

— Ippég odaménék én is, jé^esztet e vides szénát akargyog behoznyi, e szekerenk még nála van, ó^aszt huzatom é.

— Nincs is reminsig az idén sémmiho is, istók ucsa é^erohanunk. Ez én cselédémék (feleségem, gyermekeim stb.) is kiméntek hetfén, hogy összöpetrécézik e bikként, de bizoⁿ a fengyő (főle) ojan vót mint e lőngyő, teli vód vizzé^e.

— Məs kicsirázik ami hát még lő nincs aradva is; ék kis rozsot má mink is behosztung videssen, de méccénnünk ó^avvé^e is? As ső tom csapcsok-i vaj masinállok, a szóma is kőllénő még e zsupp is.

— Ötlēm Magyarországba ső igél lőssz ez idén. Azutátu fogva mőta ezékké e fenyé viharágyukké lődöznek, mék tőpször écsapcsa űket e gyég. Hát űneki ném tēt kárt ez a sok esses idő?

— E fenyé ruggya (olv. rug-gya) még, dehonnem! A buzám

* Kárász a székelységben előfordul, de nem ebben a jelentésben.

még e tikfiaknak sē lēnnē əlig. De gyümöcs sincs sēhun. Szíjját nēm hiszēm hol lēhetnē ədzs elekötővé^e összösszēnni egisz Füsűőrbē.

— E jó Benkő hedvennyóc éves, de aszmongya, illen időjárast még nēm látott.

— Hedvennyóc má a jó Benkő? Asztettem nēm tőp hedvenná.

— Ippęg ojan idős mint e dēsanyám ha inē. Ű is sokat mēg-ért án iletibe, e vīm Benkő.

— Bizoⁿ.

— Ęccēr is aszmongya ippęg rőkén vótak, mēgerett az esső, ű ěk koronabék alatt állott mēg ippęg amott a Vörözsdombnak ellembát. Hát a mēⁿkü belecsapott e fába, mēsszire é^hánta az ágy-
kat, de űneki nēm lēd bajja. A fő^a helē körü ojan lokka támatt, mēg ma^st is mēgvan. Hodzs vēsárnap összötálakosztam az öreggē^e e bērēdvásná, od beszitē.

— Persze ez a bērēdvás is ojan nejgiri embēr, szeret ilenēket hallanyi.

Kucsá ěs pó^arto^s ut é^ez, jó hogy id vannunk má e Kelemēnná, hát csek izibe vígeznē a dologgē; de ojan édőssek ezēk, mēg e Kele-
mēn is fi túlők.

— Nē had mozognyi e lábát, mēg bányig velē, osztán nēm éd mēg.

— Essik a dögibe ha mindig mozgaccsa. A mutkor is hosz Szamihará vótam, ott is e kó^acsná e fejibe vették a kötőfikēt, oda-
kötők a kapuho, hát a kó^acsoknak a gyērēksēk mēgjártā velē. Kicsiⁿ hibájā hogy a szēmit kü nēm rukta. E kó^acsné mēg, hogy ojan csufhajtó asszon, mingyár asz kesztē hogy a fījāng bajja esēt, pejg ippēk hogy elalit, törőszöm is én velē, máskor nē gyüön oda az őrdög bujg bele ahun e ló^ag vannak.

— Nímēllik lú ollan nehezzēn mozdul, mint a tehen, ezēkkē^e mēk hát alig lēhed birnya. — Sógor, itt én asztom lēnek fordulok, mēk hazakeresēm előbb a Méci nenit, látom ippęg őtkü a kerbe kaszája e csollángot.

— Ęm mēk ha vígzēk, bejárok az Ungorho, fölöstömöt sē ěttem, szomi is vagyok; nēm gyüm be, sógor?

— De jó van, ugyis ojan dög vagyok én is. Hát majd ész-
nünk ěp porció pecsēnyēt, mēg isznunk ěk kis bort, osztám mēgiⁿ frissebbek lēsnek e lábānkék.

— No hát Isteⁿ velē.

— Hámba szūletēt maga?

— Uram én nēm Hámba szūlettem, én Komadba szūlettem (azaz Felsőőrbēn, a hol a hām-ot így nevezik: komat).

— Ezēk az ajsőőriek mēg e napot is irigylik a fūsőriektü.

— Hogy-hogy?

— Hát aszondzsák: de szērēncsēssek ezēk e fūsőriek, minden hēteⁿ van szērdájok (azaz hetivásáruk, mely minden szerdán esik meg.)

— Hallotta-i? Más hallottam hocshát Ajsóórbe äggy öregasz-szom mëkhót s mikor küteritették a halottas ágyra, a varj rászállott e lábára, az egér mëg belebujott e likesába, a kucsa mëg e fejit évüttö. (Mind így történt.)

Mese kezdete Ludas Matyiról.

— Ludas Macsiru, a hodzs jaj de sokat küzdött. Ludakad vütt e vására, osztán áruta, osztán evëttë tülö ödzs gazdag ur vaj mi, nëm is tom mi vót ó^abba ja vározsba. Hogy azutám mëk hogyam mëgvertik e Ludas Macsit, mëg azután utóbb azután ó^annyira, hocs csaknëm ó^agyonvertik. Jaz az ur a Ludas Macsinak e szeretejit is é^evëttë, igën-igën szíp léáⁿ vót. Macsi ëmënt, azután ëttündér vaj mi vót, é^ebeszitë neki a sorsát, hodzs mëg izz vertik, akkor azután ó^az monta neki, hogy majt segít rajta...

Mese-töredék Babszem Jankóról.

Hát ëccër vót äggy embër, azután ó^annak, igën-igën szerettë vóna, hocsha gyërékcsëk lëd vóna, azután igëⁿ riott, hodzs nëm vöd gyërékcsëk. Azután hozzákerüt ëk kódís, kértë, hom mér sir. »Honnë busunék«, mikor hát nincsen gyërékcsëk. Azután adot nekik ëcs szëm borsót, hodzs ütessik el ëcs cserëbbe, hogy ó^abba lez dzserëkcsëk. Azután kihajtott ëccër csek és kivirágzott, ojan ëcs kizz dzsermëk. Osztán tuggya, hogy ojam piciⁿ vót, Jankó lëtt a nevë. Mëktanut szabónak, äggy esztendejig vart magának äggy ötözetët ruhának, maga së vót nagyobb, mind ez ujjá, úgy láttam mim mäst. Osztán aszmonta, hogy ú ëmëgy dügozni, aszmonta az asszonnak, hogy ú ëmëgy vándunyi. A kemiⁿ likon küvüttö e göz, azután a mezzön gyütt három embër, azok elatták ëcs kereskedönök a kis Jankót, osztán az az embër fát hordott, Jankó vót e kocsis. Azutám beleüt e lúnak a füllibe, azutám mindig aszmonta e lúnak: gyú fakó. Osztáⁿ látták az embërek, hogy it nincs kocsis, mégis mindig mëgy a lú...

A magyar huszár káronkodása.

Mikor a nimëcs császár kíváncsi vót a magyar huszár káonkodására. Mindik hallotta, hogy a magyar huszárok igeⁿ finomu tunnak káronkonnyi, küfejesztë az ezredësnek kívánságát, hocs szeretnë aszt hallanyi. Az ezredës mëkkértë a tisztëket, mëliknek a századzsába vóna jó káronkodó embër. Monta ëcs hov van az ü századzsába ëj jó rigi jörmestër. — Ez elöruktat az ezredës elejbë. »Fijam, aszongya, szeretnë e császár káronkodást hallanyi.« — »Já, ezredës uram, nëm mëgy án az ojam parancsszóra.« — »No, aszongya, fijam tám mégis lehet.« — »De méksë lehet aszt ojam parancsszóra, ezredës uram.« — »Jó van, aszongya, akkor é^emëhet.« — Hát hov visszafordul, a lova mëgbotlik: »Ejj az anyádnak azt a Golgota-hëgyin...« ics kesztë, osztán ojan káronkodott, hogy a nimëcs császár csaknëm a fülit izz befokta.

A szegény ember kakasa.

Két tezdvir vót, ez eggyiknek Pétér vót e nevé, a másiknak mők Pál. Pétér szegin embér vót, Pál még gazdag embér vót. Pétérnek nem vót mássa, mind e kokassa, Pálnak mők persze sok más *marhája* vót. Osztán a kokas mindig átajárt Pálnak a portájára, ot kopargatott. Osztám Pál monta Pétérnek hodzs: nē erezd át a kokasodat, mert ógyonütöm, ha még idēgyün e tikomékho. Szegim Pétér osztán ébusuta magát, hodzs má jé'szt ez ěs kokasát is óagyon kell ütynyi, fokta magát, bevüttő az urasákho, hon neki aggya ajándigba. — Kérdesztē ez uraság: Micsodā ineb van nálatok Pétér, kocs kokaszd vüszs ajándikozni? — aszongya — inkább ennéd még magad, tudom ugys szegin embér vagy és sok a gyermekéd. — Aszmondzsa Pétér ez uraságnak: Nēm jó a naccságos uram, a gyerekēket husra szoktatynyi. — Aszmongya neki az urasák hogy: Ha nēm akarod e gyerekēdēket husra szoktatyni, vüd be a vározsba, add é^e, osztáⁿ vėgyé rajta nekik kēnyeret. — Aszmongya neki Pétér az uraságnak: Ha bevűszöm út e vározsba, ědzs nap é^etellik, mire oda még visszaérék, pínzbe is kerül az ut, nēm tudok sēmmit a gyerekēmékne^g visszahozni a kokas árābu. — Aszmongya az uraság: Jó vam Pétér, hát ěfogadom a kokast ajándigba, mingyár még is süttetēm. Itt kell marannod és tē fogod szitosztani a kokast. Ha jó szitosztod, mēgajándikozlak, ha pejg rosszu osztot kü, mēgbotosztatlak.

Mėksüt a kokasz bevűszik az asztóra, hozzáűnek ez uraság, felesigivē, két jányávē^e és két fijávē^e. És a szegim Pétér. — Mongya az uraság: No Pétér mas csek fok hozzá izibe e szitosztášo! — Aszmondzsa Pétér ugy magába: Az *eggy* istensig ingēm csek kü szokot segitteni, tám mast is mēksegitt. Fokta a kokasnak a fejit, lėvákta, aszmongya: Az ur a házⁿak a fejē, tēhāt a kokasnak a fejē jaz urat illeti mēg. Azután aszmongya, lėvákta a kokasnak a nyakát, aszmongya: Az ur és az asszon eggyek, tēhāt a fej és a nyak is ősszótartozik, így a nyakát az asszony kapcsa. Akkor lėvákta a kokasnak a szárnyait, ó'szt az urfiaknak atta, hoj jobban tudzsanak irnya. Akkor lėvákta a két lábait, ó'aszt a kisasszonyoknak atta, hoj jobban tudzsanak táncunyi. — »A többi test egy, mēg én szegim Pétér én is eggy, ó'ā mők tēhāt az enyim.« — Erre, minekutánna ijen jó ē tutta osztani, jaz uraság jó mēgajándikoszta Pétért.

Hazamēnt a gazdag ajándikkē^e. Pál tezdvirē mēktapasztáta, hogy ajándikod vüt haza, jē'mēnt hozzá, kértē hom mér kapta az ajándikot ez urasáktu. Aszmongya neki Pétér: Mivē^e a kokasomat ógyon akartad dobnyi, ó'zd vüttem be az uraságnak, azér ajándikozot mēg.

Gonduta magába Pál: Ha jézér az ěs kokasért így mēgajándikoszta jaz uraság, én nekēm van őt kokasom, bevűszöm neki, őccörössen ajándikoz mēg. — Fokta jaz őt kokast, bevüttő jaz urasákho, de útülő sē akarta jē'foganni az uraság ez ajándikot. De Pál annyira kértē, hocs csek fogadzsa é^e, mer jó szűvbü adzsa. — Monta

neki jez uraság: Jó vam Pál, éfogadom a kokasodékat, úket mingyár még is süttetém. Nekét kél szítosztanyi úket, ha jó szítosztod, még-ajándikozlak, ha pejg rosszu osztot kü, mégbotosztatlak.

Méksütek a kokasok, fëvüttik ez asztóra, de bízom Pál nëm tutta szijjeosztani. Monta jaz uraság: Kúdzseték el a Pétér tezd-víriój neki, majd ú szijjeoszcsa. Émënt Pétér, mongya neki jaz uraság, hogy az öt kokast az asztalon ossza szijje, úcs hom mindénki mékkaresa e maga riszit. Aszmongya Pétér hogy: Ingémet a szent-háromság mindig mék szokot segitteni, téhát mäst is ó^annak a segics-sigivé^e fogom a kpkasokat szítosztanyi. Téhát — aszmongya — a naccságos ur, a naccságos asszon és écs kokas, az écs háromság; a két kisasszon és écs kokas éség écs háromság; a két urfi és écs kokas, szinté écs háromság; a fëmmarat két kokas és én szégim Pétér szintin écs háromság vannunk.

Téhát idzs mindénki mékkapta ja maga riszit, Pál még mék-kapta jaz ödvem botot.

A szegény ember a menyországban.

Ész szégim embër ámbáb fëkerüt mënyországba. Mikor bemënt mënyországba, ó^aszt is ámotta, hosz Szem Pétér komájá vót nekijjé, osztán aszonta neki:

— No szerbusz koma, jó hocs hazakeresté, mó^a nadzs vendik-sigét csapnunk, észnunk, isznunk, táncununk, mullatnunk.

Hád vezeti be a szobábá, hát előbb ékerütek édzs nagy elő-szobábá, ó^a teli vót poharakké^e; mindenⁿ pohárba olaj vót és még ígëtt is ó^az az olaj. Kérté e koma Pétértü, hogy aszongya minek íg ez a sok pohár ebbe e szobábá?

Aszmongya a Pétér e komának, hogy it mindén embërneg van, aki e világon il écs pohara, osztán akinek éccër kiig, ó^a mékhal. Kérdi e koma Szem Pétértü: Nekëm izs van-i jëdzs ijem poharam? — Van, aszongya Pétér, csek kerezs még, a nevë ugyis mindénik-nek rá van irva e poharára. Én addig bemënék e mellikszobábá, az ebítho az előkiszületeket méktëszëm.

Hát a koma keresté a poharakat, méktalátá jaz övejjet is, de abba má csek ojan kevezs vót, hogy alik pislogott. Ú megédët hodzs más mingyá mékhal, hogy az olaj kiig. Ó^amot még e másik pohár teli vód, gonduta, hogy ó^abbu felit áttóti ez ú poharába. De e pohár lë vót erösídvë, nëm tutta fëvënni. Éttibe nëm tudot mázs gonduni, az gonduta: Az ujjomékad belemártom ebbe e másigba, osztán átacsöpöktetëm ez enyimbe. — Mártogatta izs vóna, ha e felesigë ódalba nëm böki, hocs: Të disznó! Jé^{rre} osztáⁿ fëlbrett.

2. *Alsóöri szövegek.* — Immá lássa gërendët is süttöttem, ó^annak is igëⁿ jó e husa, de tuggya ó^asztad be ké pó^accunyi, hogy a izejit küvëgyë, á szágát. Bizon a cigán csák úv vesz értë! De hát á macskának, ó^annak izs gyönyörü husa van án! Mék há más hozna idë magának ojam macskapecsenyét, aszondáná: nyulhus, még illeⁿ jóizót nëm ëttem.

— Lássá a kutyaszir, az is nagyⁿ hasznos, iszén asz kapnyi e patikába is, macskaszirt is éléget kapnyi e patikába. Eszt a macskaszirt tuggya aszt keverik mindenféli flastromok közö, a kutyaszirt asz még a tüdő elleⁿ használlák, a heptikás embèrèk.

— Az ijje^e is id vót e gèrénd, èvüttö e tikomékat. De mec-cènnüng velék? Nehez úket kütimpolósztanyi (kiirtani).

— Az èbi-borz is igeⁿ kártivó állat. Az ojan nagy, mint e róka, ligba tartószkodik, még az ojaⁿ kutya állat án, ha jaz embèr a puskacsövet nekitartya, úgy èharaptya csak ús sercég.

— *Angyi* a példának okájér ó^am mikor én tē, például mink tezsdvìrèk vannunk, no hát az én tezsdvìrèm már ez ém felesigèmek aszongya: *ángyi*.

— Mikor az èccèri ján èmént a muzsikára, jez annya nèm akarta eleresztenyi; hát osztán èggyik csizsmà à lábám vót, à másikat mék kükísztettè, hogy ötkün cság beelép. Hát az asszon a helètt à mágájét állította oda, osztàⁿ felémázs vót, èggyik tinó vót, à másik tulok, az èggyik kicsiⁿ vót, à másik még nagy vót, mert àz ànnýájé vót. Azért jé^emènt.

Èccèr vót itt èv viláktalan embèr. Persze osztán tuggya èm másik pájtassá velè járt kódunyi. Osztán Fésőörbű összöveszték, ó^a még aszmonta, hon nèm vezetì haza. És mit tèt jé^ez ez ègyén [igy]? Lèhuszta àz èggyik csizsmáját, osztán èggyik lábám még rajta vót, osztán a szekèrcsápába mégis ègyütt haza. Mer azér lássa, az ojan okozs vót. mindèneggyi lábáⁿ ha csizsma lèd vóna, nèm vèttè vóna eszre jez utat, im még mikor eszrevèttè, csek tapogatott az èggyik lábávè, visszátalát àz utra.

— Kúszög városába a tód-zembèr mégunta a krakszlit (üveges batyút) hordozni, asz tètè fè mágába: Èléget hordosztalak, mast ez èccèr gyühec velem — huszta, de bizon nèm mènt. Mègláttà eszt a rendòrkapitánság, szègin tótót a tutyiba hurcuták. Èggy ijje^e szègin tót e pricsèn kèllètt alunnyi neki. Mikor e tót osztàⁿ kigyühetett, a rendòrkapitám persze osztán èkisèrtè a tótót e vározsbu küfelé, így osztán a tót mègin mèhetèt tovább világot próbányi.

Mátyás király katonája.

Av vót érdèkès tuggya, av vót, mék tuggya Mátyás kirá ide-jibe, vót két katona, két sauffer, a bort igèn szerettik még e pàlinkát és e kargyokad zálogba tèttek. Ami a katonának csakugyan nèm szabad. Hírré mènt Mátyás kirának, miután ojaⁿ ketten èggyütt kolègàskottak, asz túsztö ki nekik Mátyás kirá, hogy èggyik e másìknak lè kè vágnyi e nyákát. De eszt [!] azomba tuggya fábu csinát mágának kardot és mikor odavezettik, hom mas lè kè vágnyi e nyákát, fèkijátott: Uram váltosztazsd e kardomat fává, hogy ennek e jó barátomnak virít nè lássám! akkor odacsapott à nyákára, a kargya kétfelé ugrott, akkor még asz felètè: No az Isten a kèrisè-

met mékhógatta, csakugyan fává változtatta e kardomat. De azért ha lekkevesep sémmit izejé sē lēt neki, de azombam Mátyás kirá mékpirongatta, hōgy é^osz többet nē tēgyē, más ēgyéb bántása nēm lēt neki.

A cigány zsuppja.

É^o mēg mēg nagyop hēc vót tuggya, mikor a cigáⁿ vüttö a zsuppot á hátáⁿ hazafelé, ēf fiu mēg utánna mēnt mesztelláb, mēg-gyójtotta e zsuppot, a cigán nēm vēttē eszre, kūhuszta a gyufát [!], mēg-gyójtotta e zsuppot. De a cigán nēm vēttē eszre, mikor hevitettē, a cigáⁿ vert hátu, visszaniáz, hát akkor láttya, hōgy e hátán íg. Lēkapta szēgin cigáⁿ, hozzáfogott az ótásho, hōgy ē tutta tipranyi.

VARGA IGNÁ CZ.

IZENETEK.

Dühöng. »A protekció dühöng hallatlan mértékben és megéli az emberek erkölcsét, kötelességtudását, munkaerejét« (BH. 1903. II. 10). »Mégis csak dühöng a híres pártegység« (M. Világ 1903 II. 10). — Hogy az ilyenekben helyesen van-e alkalmazva a *dühöng* ige? s hogy a protekció nem dühöng s a pártegység még kevésbé? — Igaz, ez túlzó kifejezés mód s csak mostanában terjedt el a 'grasszál' értelmében, sőt kétségkívül a németből fordított metafora, de mint igen természetes s így jogosult metafora. Valamint azt lehet mondani hogy »*dühöng* a déli szél«, ép úgy mondhatni, hogy dühöng tűzvész, a járvány, s hogy dühöng a protekció, vagyis hogy kíméletlen előre tör s eltapossa az érdemeseket, hogy helyet szorítson a protegáltaknak.

Rutén-magyar induló. Ebben a kifejezésben mi semmi hazafiatalanságot nem látunk. A. m. ruténeknek való magyar induló, rutének magyar indulója. Mivel első sorban a ruténeknek van szánva, igen természetes, hogy ez elnevezésben a *rutén* szót tették előre. -

K. A. Kegyed sajnálja, hogy a *könyörgöm alássan-t* nem segítettünk máglyán elégetni. Igaza van, tűzre vele! Hiszen se határozott tárgya nincs, se nem ikes ige, hát mit keres benne az -m? Csakugyan végveszélyben van a magyar nyelv, már az igeragozásnak legszentebb szabályait se tartják meg. Gyulai Pál, Szász Károly és mások a legeslegiktlenebb igéket ikesen ragozzák, -m-mel az első személyben: Jaj én édes gazdám, *visszafordulhatnám!* (Gyulai Költ. 1. kiad. 86.) *Mulathatnám, tánczolhatnám*, az ebédet ide hagy-nám (214, csak azért, hogy rímeljen?). *Szunnyadhatnám* még egy kisség (264). *Beszélhetném*jét nem kis mértékben fokozták anyjának. - kérdései (Szász K. Ebers, Egy polgármesternő 2:34, tehát Szász K. már azt se tudja, mi az ige, mi a főnév, mert íme birtokos személyragot ragaszt az igealak-hoz). Gyulai Pál még mēg azt is írja, hogy »mosolygás helyett *sírhatnak* szemem« (116), holott minden iskolás gyerek tudhatja, hogy *sírhatnak!* Csak nem lehet ezeket az *ehetném, ihatnám, alhatnám* s a 3. személyű *ehetnék, ihatnék, alhatnék* analógiájával menteni. Hova gondol? Hisz akkor még az sülne ki, hogy a *könyörgömöt* is igazolja a *kérem* analógiája!

M. I. Kegyed panaszkodik, hogy a mostani névmagyarosítók a *Rozgonyiak, Telekiek, Garayak* dicső nevét bitorolják. Hát kegyed miért bitorolja Szent István király vagy az első vértanu nevét? s mások miért olyan szentségtörők, hogy János evanglista vagy éppen a boldogságos szűz nevét adják gyermekükre? Úgy-e bár, ezt vagy kegyeletből teszik, vagy abban a jámbor hitben, hogy a dicső név szerencsét hoz reájuk. Nos hát ugyanezek az indító okok vezetik az embereket ama fölpanaszolt névmagyarosításokra.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

HELYES MONDATSZERKESZTÉS.

II.

A határozók használata.

Helyhatározók és időhatározók. Sokszor kétség támad a helységnevek használatára nézve, mert háromféle helyraggal mondjuk őket: 1. Debreczenben, Debreczenből, Debreczenbe, 2. Váradon, Váradról, Váradra, 3. Kolozsvárt, Győrött (-ról ről és -ra re, de a hová kérdésre így is: Kolozsvárrá, Győrré). Minden egyes helység nevét következetesen az egyik vagy a másik raggal mondják. Itt csak a főbb szabályokat említjük. A -tt -t rag és párja a -vá vé ma már elég ritka, inkább csak egyes -vár és -hely végű összetételek mellett dívik: Kolozsvárt, Marosvásárhelyt (de -helyre, székelyesen -helyré), Győrött, Pécssett. Az -a e ó ő végűek többnyire -n ról ra ragot vesznek föl: Budán, Bánrévén, Makón, Löcsén stb. Az m n ny végűek -ban ben-nel járnak: Komáromban, Bazinban, Pozsonyban. A többi mássalhangzó-végzet nagyobb-részt -n raggal szokásos: Nagymaroson, Ipolyságon, Péczelen, Keszthelyen, Keresztúron, Rátóton stb. De az l ly r t végűek ingadoznak, vö. Titelben, Nagykárolyban, Nagyszombatban (nagyszombaton időhatározó). A külföldi helységnevek mindig -ben-nel: Bécsben, Párizsban, Lipcsében, Velenczében -ből -be (ellenben a fehérmegyei -Velenczén, -ről, -re). Régente a várat és a várost különböztették meg -ben és -n raggal: Budában = benn a várban, Budán = a városban. Néhol a megye és a székváros nevét különböztetjük meg ilyen módon: Nyitrában, de Nyitrán, Csongrádban, de Csongrádon stb.)

A német *an* előszócska részint a -nál nél, részint az -n ragnak felel meg: *an der Tafel* az asztalnál, *an der Wand* a falon stb. Azért a kettőt összezavarják, úgyhogy lapjainkban ilyen furcsaságokat olvashatunk:

»A középso asztalon a honorációrok ültek, a többi öt asztalon a többi vendégek foglaltak helyet« (szóról szóra így Pesti Hírlap

1891. I. 7, 4, de többször is). A kolera miatt »a Rajnán levő fürdőtelepeket bezárták« (P.N.): a Rajnánál levő, v. a Rajna melletti v. Rajna-melléki, Rajna-menti, v. egyszerűen a rajnai fürdőket). »Párizs a Szaján fekszik«: a Szajna partján terül el.

(A *hol* és *hová* kérdés szerint a hagyományos irodalmi szokás rendszeren megkülönbözteti a *-ban* *ben* és a *-ba* *be* ragot: *a kertben van, a kertbe ment*; de a közönséges beszédben már nem teszünk különbséget s azt mondjuk: *a kertbe van* (így versben is gyakran). — Nem helyes *vki előtt futni, menekülni, visszavonulni* e h. *vki elől futni*. stb.

Az időhatározók körében különbséget kell tenni *mulva* és *után* között: amaz időmértéket, emez csak rákövetkezést jelent. *P. két hét mulva*, de *husvét után* (németül mind a kettő *nach*); *két óra mulva*: *két óra után* (németül *nach zwei Stunden*: *nach zwei Uhr*!); *évek mulva* v. *évek multán*, nem pedig *évek után*. Ugyanolyan különbség van ezek közt: *két héttel ezelőtt* (időmérték: *vor zwei Wochen*), de *husvét előtt* (egyszerűen megelőzés, előidejűség: *vor Ostern*); *két órával ezelőtt*: *két óra előtt* (*vor zwei Stunden*: *vor zwei Uhr*!). *Vor einem Jahre* magyarul nem *egy év előtt*, hanem *egy évvel ezelőtt* v. *most egy éve*, *most esztedeje*, v. csak *ta*val. *Vor zwei Jahren*: *harmad éve* v. *taval előtt*. — Mostanában igen elterjedt németesség: *egy éven belül*, *két héten belül* (*binnen Jahresfrist*, *innerhalb zweier Wochen*) e h. *egy év alatt*, *két hét alatt*. — Az általán szokásos *vasárnap reggel*, *másnap este-félék* mintájára azt is mondják és írják: *szombat reggel*, *péntek délután*, *csütörtök este*. Pedig ezekben a nyelvszokás megkívánja a ragot: *szombaton reggel*, *pénteken d. u.*, *csütörtökön este*. — A *-szer*-ragos időhatározók végén szokatlan ez a függelék: *-te*, p. »többszörte kifejtettük«, »sokszorta elmondták« (a hogy Szarvas G. szokta írni). Csak középfok mellétt szokásos ez az alak, p. *kétszerte erősebb*, *százszorta különb*. — Vidékiek, az irodalomban szokatlan kifejezésmód: *régtől óta*, *és időktől óta* (ebből a kettőből van összekeverve: *és idők óta* és *és időktől fogva*). — *Két óra körül*, *éjfél körül* (*um zwei Uhr*, *um Mitternacht*), e h. magyarosabban mondjuk: *két óra tájban*, *éjfél tájban*. — Az irodalmi nyelvben van egy régies *-ván* *vén*-es igen névvel való időhatározás, a melyet élő szóval már nem használunk: Az elnök *megnyitván* az ülést, bejelentette... Beszélni így beszélünk és írni is így kellene: az ülés megnyitása után bejelentette; vagy pedig összetett mondattal: megnyitotta az ülést

és bejelentette, v. miután az elnök megnyitotta az ülést, bejelentette...

A körülményhatározók vagyis a cselekvés körülményeinek a meghatározói igen változatosak és nagyrészt képes kifejezések, átvitt értelemben használt helyhatározó formák. Legtöbb ilyen van az úgyn. állapot-, eredet- és véghatározók között; hozzájuk sorakoznak aztán a mód-, ok- és célhatározók is.

Állapothatározókul legtöbbször elvont jelentésű főneveket használunk; p. nyomorban tengődik; nagy bánatban nehéz víg orczát mutatni stb. Így mondjuk: lakodalomban, vendégségben, mulatságban voltam (mulatságba megyek stb.) s azért magyarosan a színdarabok nevét is így szerkesztjük: Az ember tragédiájában voltam, elmegyek Bánk bánba. Bánk bánnál voltam, Bánk bánhoz megyek a németnek utánzása. — Ide tartozik a -va ve-képzős igenév, mely a cselekvés eredményezte állapotot határozza meg: el van tépve v. szakadva a ruhája; a beteget alva találtam (az élvebonczolás is helyes kifejezés, mert az állatot élve bonczolják). Más ez: el van szakadva, el van utazva, el volt szakadva, el volt utazva, és más ez: elszakadt, elutazott, elszakadt volt, elutazott volt; de a német mind a kettőt egyformán mondja: es ist zerrissen, er ist verreist, es war zerrissen, er war verreist. — A nyelvújítás korában éltek evvel a mesterkélt többes számú alakokkal: az ablakok nyitvák, az üzletek zárvák (a régi nyelvben is csak egy ilyen kifejezés fordul elő: rakvák).

Konkrét névszókkal is meghatározhatjuk az állapotot; p. barátjával sétál, csóndostul jön. Itt említhetjük ezt az állapothatározó szerkezetet: Bejött a szobába, kalappal a fején, szivarral a szájában. E helyett sokkal magyarosabb ragtalanul: bejött, kalap a fejében, szivar a szájában. »Ott hol a dicsőség táblával kezében ragyogó angyalként ül isteni szépen« (Ábrányi E.): ott hol a dicsőség, tábla a kezében, r. ang. ül isteni szépen. De mondhatjuk így: kalap-föltéve, kalap-levéve, szivarozva stb. és p. e h. könnyel a szemében: könnyezve, könnybe lábadt szemmel.

Vannak aztán olyan állapothatározók, a melyek az alanynak vagy tárgynak valamely tulajdonságát, szereplését stb. fejezik ki; p. a gyermek boldogul él; a harcz helyére oszlopot állítottak emlékül. Főneveket a mai élőbeszéd már nem igen használ így; azt mondjuk: megválasztották bírónak, másodiknak Jókai szolt, régiesen volna: bíról, másodikul. Érdekes, hogy az ilyen határozókat a magyar nyelvszokás szerint nem teszszük többesbe akkor se, ha több

személy v. tárgy állapotát jelölik; p. a gyermekek *boldogul* élnek; gyümölcsfákat állítottak *emlékül*. Megtartom e szép leczke benyomásait *örül* szívemnek (Arany). Ne váljatok tüstént *vénné*, inak! (Arany; véghatározó.) Kaczérságból *tudatlannak* mutatkoztok (Arany; végh.). Néha lehet ugyan a többes számot alkalmazni, p. az utóbbi három mondatban *örökök, vénekké, tudatlanoknak*; de szokottabb az egyes szám, úgyhogy a határozót mintegy gyűjtő értelemben vesszük (p. a gyümölcsfák együtt egy emlékül szolgálnak). Sok állandó szólásban teljesen lehetetlen a többes szám; p. *póruł jártak, csehül vagyunk* (nem *pórokuł, csehekül*), *csúffá v. bolonddá v. lóvá tették őket* (nem *lovakká* stb.).

† *Kívül* van a veszélyen (*ausser Gefahr*): *túl* van a veszélyen. Figyelmen v. tekinteten *kívül* hagy vmit (*ausser Acht lassen*): nem figyel v. nem ügyel rá, ügyet se vet rá, nem tekint, nem nézi. — † Megbízásainak elvárásában vagyok.. (*In Erwartung Ihrer Aufträge*): megbízásait várva vagyok.. † Ott voltam az előadásnál (*bei der Vorstellung*): az előadáson (vö. az előadásra megyek, az előadásról jövök).

Véghatározók. Németesek: vmire végződik e h. vmin v. vmivel végződik; örül vmire (*sich auf etwas freuen*) e h. vminek; Az ember tragédiájához megyek e h. Az ember tragédiájába; temetéshez, leczkéhez megy e h. temetésre, leczkére; eszéhez tér e h. észre tér (de *magához tér* meghonosult szólásmód); egy ruhához mennyi szövet kell: egy ruhára. — Rendesen azt mondjuk: vkihez hasonlít, de így is helyes és népies: vkire hasonlít (vö. apjára ütött).

A -vá vé-ragos véghatározót a mai előbeszéd rendszerint csak akkor alkalmazza, ha vminek teljes átváltoztatásáról van szó: a jég vízzé válik (sőt még ilyenkor is élhetünk másféle szerkezettel: az öröm búra válik v. változik stb.); ellenben: bírónak választanak vkit, régiesen: bíróvá. A *lesz* ige mellett ma már egyáltalán nem szoktunk -vá vé-t mondani, tehát írni se kell: ügyvéddé lett, idegessé lettem, hanem így: ügyvéd lett, ideges lettem; *mivé lett; mi lett belőle*.

A módhatározók használatában föltűnő, mennyire elhaltalmasodott a nyelvújítás óta a székelyes -lag -leg rag használata: ahelyett hogy *mellékesen* — az írjuk *mellesleg, főképpen* h. *főleg, föltűnően* h. *föltűnőleg, mesterül* h. *mesterileg* stb. stb., s még időhatározók helyett is: *előbb* h. *előzőleg, aztán* h. *folytatólag, utóbb* h. *utólag*, e naptól kezdve v. *fogva* h. *kezdődőleg* stb. Ez a

használat a legtöbb magyar nyelvjárás szokásával ellenkezik s ideje volna megszorítani, kivált ha meggondoljuk, hogy többnyire a véletlenül hasonló hangzású német *-lich*-t utánozzák vele. *Vö. tényleg: tatsächlich, állítólag: angeblich, remélhetőleg: hoffentlich; pillanatilag, pillanatnyilag: augenblicklich, utólag: nachträglich, levélig: brieflich, írásbelileg: schriftlich, szóbelileg: mündlich, lényegileg: wesentlich, sőt rendkívülileg: ausserordentlich* stb. Ezeket jobbra könnyű elkerülni, mert p. *tényleg* a. m. valóban, igazán, csakugyan, *állítólag*: azt mondják, úgy hallom, hír szerint, csak állítja stb., *remélhetőleg*: alkalmasint, remélhetjük, *pillanatilag*: ebben v. abban a pillanatban, *levélig*, levélben, *szóbelileg*: szóval, élőszóval, *lényegileg* ugyanazt mondta: *velejében* stb. Kiállhatatlanok a hivatalos nyelvnek ilyféle czikornyái: *végzésileg, leiratilag, átíratilag* értesíteni e h. végzéssel, leíratál v. leiratban; *főlíratilag* fordulnak a kormányhoz; *elnökileg megintetett*: elnöki intést kapott, az elnök(ség) megintette; *törvényszékiileg* bejegyzett czég: a törvényszéknél v. törvényesen v. (egyszerűen). bejegyzett czég; »*testileg lelkiileg* egyaránt szenvedek« testben lélekben. Ez a magyartalanság annyira elharapódzott, hogy a királyi leiratokat is az *országgyűlésileg* egybegyűlt főrendekhez és képviselőkhez intézik! — Terjengős módhatározók: *véglegesen, utólagosan, folytatólagosan*, holott ugyanannyit mondanak ezek a rövidebbék: *végkép, utóbb, folytatva*. — Németes módh. *nevénél szólít* e h. *nevén szólít*, a kivitel *iparczikkekben* nem volt nagy e h. az *iparczikkek*ből való kivitel v. az *iparczikkek* kivitele. — † Vmi körül érdemet szerez: vmi-ben, -vel stb.

A módhatározók közé tartozik az eszköz meghatározása. Ezt, a mennyire csak lehet, a *-val vel* raggal kell kifejezni, az *által* névutóval csak akkor, ha a *-vel* éppenséggel lehetetlen, különösen ha ember szolgál a cselekvés eszközéül: »Küldik Bánfi Dénest a német császárhoz, folyam[od]ván általa kegyelmes voltához« (Gyöngyösi). »Valóban ő benne sokat nyertünk. De... nyerni akarok általa is« (Kazinczy). De műveltető ige mellett még ilyenkor is magyarosabb a *-vel*: »Itt füzettet vélünk, hogy más világon ne adózzunk« (Faludi). — A szenvedő ige mellett a cselekvő személy nevéhez részint az *által*-t, részint (régiesen) a *-től* ragot teszik: »Éppen az által árultatott el, a kinek egy hős szerepét szánta« (Jókai) v. éppen attól árultatott el. »Belseje a tulajdonos által régi ízlésben fel van bútorozva« (Arany). »Ha egyszerű, nem azért az, hogy fűfa által

érthető legyen» (Arany). Mai élő nyelvszokásunk ilyenkor okvetetlen cselekvő mondatot követel: éppen az árulta el..., belsejét a tulajdonos.. bútorozta föl, hogy fűfa megérthesse. — Nehezebb az *által* és *-től* elkerülése a szenvedő értelemben vett igenevek előtt, p.

»Vallyon nem kifőződének-e már az én consequentiáim a töllem citált locusokból?» (Matkó: Bányászcsákány 280). »A klasszikai népek által művelt költői fajok» (Beöthy). »Megismertette a nagyon érdekes és még eddigelé senki által be nem utazott provinciával» (Jókai).

De szebb és magyarosabb ilyenkor — noha egy kissé régies ízű — az *isten-adta*, *szem-nem-látta*-féle tősgyökeres szerkezet utánzása, vagy a hol ez erőtetett volna, a jelzői mellékmondat. Tehát:

Vajjon nem bizonyultak-e be az én következtetéseim az idéztem helyekből? A klasszikus népek művelte költői fajok. Megismertette a nagyon érdekes tartománnyal, a melyet még eddigelé senki be nem utazott.

Sajátságos, ősrégi magyaros szerkezet az *izen* és *küld* igéknek *-tól -től*-ragos eszközhatározóval való kapcsolata: Szép hazámba ismerősök mennek, jó anyámnak tőlök mit izenjek? (Pet.) Írtam egy levelet, de kitől küldjem el? (Népdal.) De az *által* és a *-vel* is járatos e kifejezésekben már régóta s az irodalomban amannál szokottabb: mit izenjek általuk? kivel küldjem el? Végre igen magyaros sokszor az *által* helyett a *révén*, p. A magyar ember befolyásos atyafisága révén jut a hivatalhoz. (De mai népies íróinknál ez a *révén* kelletén túl is szerepel.)

A *gyanánt* névutóval olyankor szerkesztjük a módhatározót, mikor valami csalás v. csalódás van a dologban, mikor *mintha*-féle függő mondatot is alkalmazhatunk, p. a rossz pénzt jó gyanánt adta (mintha jó volna). Ellenben nem: »föltétel gyanánt kötötte ki«, hanem föltételül (ez különben szószaporítás, mert *kikötötte* magában foglalja a föltételt).

Az okhatározónak leggyakoribb viszonzszava *miatt*, a célhatározóé *végett*. Ezt a kettőt, mivel a cél is oksági viszonyt fejez ki, igen gyakran összezavarják, még a népnyelvben is. Azt mondják p.: nem mehettem az eső végett (Nép); egész város trémában van végette (Mikszáth). De a mintaszerű irodalmi nyelv ügyel a különbségre, s ez annyiival is könnyebb, mert hiszen

a *végett* névutó egy töről fakad evvel a cél-kérdéssel: *mi végre?* — Azonban a *miatt* névutó csak a kényszerítő okot határozza meg, a mely miatt t. i. elkerülhetetlen az ill. cselekvés, p. az inség miatt nem fizethették az adót; a sok katonásdi miatt koldussá leszünk. Ha az ok nem ilyen természetű, akkor különféle viszonyragokkal élünk, p. főfájásról panaszkodik (*† főfájás miatt*); örvend v. boszankodik a dolgon (*† a dolog miatt*); összevesznek a konczon (*† a konc miatt*). A helyettesítést, cserét jelentő *-ért* raggal fejezzük ki az okot, ha viszonzásról van szó, jónak vagy rossznak a viszonzásáról, p. vkit dicsérni, szidni, megjutalmazni, megbüntetni vmiért stb. (*† vmi miatt*). Az erkölcsi indító ok *-bólból* raggal jár: irigységből, boszúból stb. tenni vmit (*† irigység miatt*). Ha az ok egyúttal az alanynak lelkiállapota, a *banben* ragot alkalmazzuk: szorultságában mit tehetett volna egyebet? fájdalomában sírnia kellett (*† szorultsága miatt*; de így is: *fájdalma miatt*). — Nagyon hivatalos papiros-ízű a sok *folytán* az egyszerűbb szerkezetek helyett, p. »e rögeszme folytán egészen melabús lett« e h. e rögeszmétől; »saját kérelme folytán« e h. kérelmére.

A célhatározásra igen sokszor alkalmazzuk a főnévi igenevet (az infinitivust, p. vadászni megyünk, enni híttak stb.), de mégsem annyira, mint a német. Azért p. idegenszerűek az ilyenek: »Ő volt legelső fölkelni a háznál« (Jók., hely. ő kelt-föl legkorábban, ő volt legelőbb talpon stb.). *†* Minden alkalmat fölhasználunk, szívességét viszonozni (hogy viszonozzuk v. megszolgáljuk szívességét). — Csúnya latinosság az *-andó endő*-féle célhatározó használata: (= lat. -turus; l. Arany Próz. 374, jegyz.):

† »E kérdést eldöntendő, keressük föl MA. magyar-latin részében a *czecz* és *czécz* szót« (Nyr. 18:98; hely. e kérdés eldöntése végett, v. hogy e kérdést eldönthessük). A gyümölcsös gazdák, elősegítendőek elpusztulásukat (a lepkékét), a gyermekekkel fogdosztatják össze őket (TermKözl. 29:379). Másnap az egyesülés gyakorlati módozatait megvitatandó összegyűltünk (Ugron G. besz. 1895. XI. 30.) »A hajdu ment törvénybe idézendő a csizmadiát.« (Népies elbeszélésben!)

Mesterkéltné, papiros-ízű célhatározók az ilyenek: a közönség mulattatása *céljából* — e h. *végett* v. mulattatására v. hogy a k-et mulattassa; »orosz részről minden elkövetetik a keleti kérdés előtérbe helyezése érdekében« e h. mindent elkövetnek a k. k. fölújítására.

Állandó határozók szerepelnek számos állandó szólásmódban (az úgyn. vonzatok, az állapot-, eredet- és véghatározóknak külön-külön fajtái). Többnyire sajtószerű észjárás alapján szanak és más nyelvekétől különböznek; p. kételkedni *vmiben*, németül *vmín* (*an, etwas*), bizik *bennem*, ném. bizik *reám* (*auf mich*) stb. Ezekben sokféle németesség kapott lábra, különösen a névutókat alkalmazzák gyakran németesen. Legtöbbször a *fölött* névutóval élnek vissza, a német *über* mintájára használják olyan szólásokban, a melyek *vmiről* való nyilatkozást, véleményt, tanácskozást, gondolkodást, kételkedést, s azokban is, a melyek *vmi-n* való örömet, gúnyolódást, sajnálkozást, panaszkozást, fájdalmat, aggodalmat fejeznek ki. Ez a németesség annyira elterjedt, hogy jobb íróknál is találkozunk vele. Hibásak p. a következők:

† A Nyelvőr törekvése felett elismeréssel kell nyilatkoznunk (Figyelő). Most majd a mélység nyüzsgő csoportja mond véleményt szépsége felett (Ábrányi E.). Tanácskoztak felette, vajjon nem kelene-e kitörülni (Tompai). Az emberek és az élet fölött bölcsekedve (Csiky). Félre kislelküek, a kik mostan is még kételkedni mertek a jövő felett (Petőfi). — Mindenki örömet fejezi ki a jó hír felett (Szász K.). Nevetnek a legcsekélyebb semmiségek fölött (Jókai). Elbúsulva elsőszülöttjének durva elméje felett (Kazinczy; az eredetiben: Eva trauerte *über* ihren Erstgebornen). A te sorsod feletti aggodás (Szász K. — Pontosabb idézetek s nagyobb számmal: A magyar határozók 2: 27 — 35).

Ugyanilyen mondatokban *-ról ről* helyett a *felől* névutó használata is kifogástalan (ok nélkül hibáztatták), csak hogy ma nem annyira közönséges, mint a *-ról ről*. Vö.

Jele a ked felőlem való gondolkodásának (Mikes). Mit tartok én a nőiróság felől (Arany). Semmi kétségem sem volt felőle (Tolnai L.). Voltaire eleinte jóakarattal nyilatkozott Shakspeare felől (Greguss Á.). Írónk a kevés önállóságra szoktatás felől panaszodik (Brassai).

Az *ellen* névutót az üzleti ügyiratokban németesen használják a régi *fejében* és *-ért* helyett; p. † nyugta ellen v. nyugta ellenében száz koronát fizetett: nyugtatvány fejében; † sorsjegyeit elcserélte járadékkötvények ellen: -kötvényekért.

Viszont az *ellen* és *ellenére* helyett németes viszonyzó a *daczára*, p. »Nyugalma el nem hagyja az ideges környezet daczára« (k. ellenére, v. az ideges környezetben sem; még németesebb fordított szórenddel: *daczára az ideges környezetnek* = *trotz der*

nervösen Umgebung). Faludi és kortársai magával a német szóval mondták: »Az Isten jóvoltának *truccára* belé keveredni mindenféle gonoszságba.«

Számtalanszor találkozunk az üzleti nyelvben a *mellett* névutó németes használatával, a német *bei* mintájára:

† Az óras kétévi jótállás mellett adja el az órát (helyesen: jótállással, kezességgel). Az asztalos jutányos árak mellett kínálja bútorait (hely. olcsó áron); odaadja részletfizetés mellett is (hely. részletfizetésre). »Csekély vételkedv mellett az árak lemorzsolódtak« (hely. csekély vásárló kedv miatt csökkentek az árak). Kiváló tiszteletem kifejezése mellett maradok (hely. kiváló tisztelettel maradok). »Szakértők kihallgatása mellett minden körülmények megvizsgálándók« (hely. szakértők kihallgatásával meg kell vizsgálni minden körülményt). »A végzés a megszabott feltételek mellett írásban kiadandó« (a végzést a megsz. feltételek alatt írásban kell kiadni). A szerződést ilyen feltételek mellett kötötték (hely. ilyen feltételekkel). Készfizetés mellett 2⁰/₁₀ engedmény (készpénzfizetés esetén).

(Hasonló mondatokban a *-nál nél* raggal is utánozzák a *bei*-t s ez a németesség nemcsak a kereskedők, hanem az orvosok stílusában is rendkívül elharapódzott:

† Készfizetésnél 2⁰/₁₀ engedmény (hely. készpénzfizetés esetén, kész pénzért, kész pénzből 2⁰/₁₀ engedmény). Az egész mennyiség átvételénél az ár 3 k-val olcsóbb (hely. az egész mennyiség átvétele esetén, v. ha az egész mennyiséget átveszik). — † Ez esetben hisztéria lehet az oka (hely. ez esetben). Ezt lencse nélküli szemeknél észlelték (szemeken). Az örültség jelei jelentkeztek nála (mutatkoztak rajta). — † »E nyelvi jelenségek magyarázatánál szükség van a szótó fogalmára« (magyarázatában).

Azonkívül más ragok is előkerülnek németes szerkezetekben: † részt venni a lakomán, a vadászatban, értekezletben (ném. *an*) e h. a lakomában, a vadászatban, az értekezletben; — † irígylik nekem (*jemandem etwas neiden*) e h. tölem; zokon vették neki e h. tőle; elvették, elvitték, elrabolták neki e h. tőle stb.

Valami alatt vmit érteni (*etwas darunter verstehen*): ez a szólás talán — de nem bizonyos — a német mintájára keletkezett és terjedt el; a régiek inkább így mondták: vmin érteni v. rajta érteni vmit: »Midőn ezt mondom, azt értem rajta, hogy...« (Molnár A.) »Soha, Etel, soha! ennyit rebeg ajka, tudja Etel mégis, mit ért szíve rajta« (Arany). Azonban az *alatta*-értés már másfél század óta meghonosult és magyar észjárásból is keletkez-

hetett (vmi értelem lappang a szó alatt; régiek: *vmi név alatt, szín alatt, ürügy alatt* stb., l. határozók 2:20).

Az igekötők szintén a határozók közé tartoznak. Segítségükkel nyelvünk igen sok finom árnyalattal határozza meg az igék jelentését, de erre íróink, kivált fordítóink sokszor nem ügyelnek. P. gyakran elhagyják a cselekvésnek bevezgetésére mutató *meg* és *el* szócskát stb. s azt írják: *halva volt* e h. *meg volt halva*; akkor *feledém* ezt tenni e h. *elfeledtem*; »mindezekhez járult a pórlázadás« e h. mindezekhez *hozzájárult*; »Plátóban már minden *foglaltatik*« e h. minden *bennfoglaltatik* v. *megvan*. — Viszont mostanában némelyek erőtetett népiességgel ott is alkalmazták a *meget*, a hol nincs helye, p. *megmarasztalják* a vendéget, *megtámogatják* a szabadelvű politikát (de vö. »Megmarasztá az úr ez pogányokat és ki nem úzé őket« Kár. Bibl.; *megtámasztják* a falat). De nincs igaza, a ki az ilyent is hibáztatja: *megvádolni*, *megrágalmazni* (úgy, hogy aztán rajta ragad a rágalom), *megnyilatkozik* a nemzet szeretete (úgy, hogy ezáltal nyilvánvaló). Kifogástalan népies kifejezés mód ez is: *megebédeltünk*, *megvacsorálunk* (vö. *megszállunk*, *meghálunk* stb.). — Érdekes különbség van az ilyenek közt: *megmagyarosodik*, *megmagyarosít*, ellenben *eloláhosodik*, *elnémetesít* stb.; a *meg-* itt megnyerést, az *el-* pedig elvesztést, eltávozást jelent. Vö. *megerősödik*, *megjavul*, *megtérít*, ellenben: *elgyöngül*, *elromlik*, *elcsábít* stb.

Sokszor németesen alkalmazták az igekötőket, kivált a *ki*, *be* és *föl* szócskákat; p. *kiismeri magát*: *sich auskennen* (tájékozódik, eligazodik stb.), *kimarad*: *ausbleiben* (odamarad, elmarad), *kiolvas*: *auslesen* (elolvas, végigolvas), *kirúg*: *ausschlagen* (rúg; de helyes: *kirúg a hámból*, *kirúg vhonnan vkit* v. *vmít*); — *beér*: *einholen* (utólér, elér), *behöz*: *einbringen* (e. h. helyrehoz, kipótol; de helyes a jövedelemre vonatkozva), *beszüntet*: *einstellen* (megszüntet), *betült* (eltölt); *betart*: *einhalten* (megtart, p. szabályt); a hivatalos nyelv ma mindenkit *bevádol*, *beidéz*, állítást *beigazol*, adatokat *beszerez*, iratokat *betekint*, indokaival *begyőz*, határozatot *befoganatosít*, eljárás *beszüntetése* iránt *befolyamodik*; — *föladja a beteget*: *aufgeben* (lemond életéről), *fölmegy*: *aufgehen* (elfogy), *fölmond leczkét*: *aufsagen* (elmond), *föltartja magát*: *sich aufhalten* (tartózkodik, időzik), *föl! auf!* (rajta! induljunk!), *szerencse föl! Glück auf!* (Isten velünk!) — Sok ilyen németutánzó szólás már teljesen meghonosult s így nem mehet hiba számba, p. *kiad* és *bevesz pénzt*: *ausgeben*, *einnehmen*

(költ, elkölt, kap), *kiáll és kitart vmit: ausstehen, aushalten* (tűr, szenved), *kikerül: ausweichen* (elkerül), *betanul: einlernen, einstudieren* (megtanul, vö. *bevág, bemagol*).

(Folytatjuk.)

SIMONYI ZSIGMOND.

GRIMM ÉS RÉVAI.

(Vége.)

VI. Viszonyuk az élő nyelvhez.

Fontos és hasznos megfigyelni, mint viselkedik az a nyelvtudós, a ki tudatosan a történeti nyelvtan művelője, a nyelvnek élő állapotához. A történet fogalma ugyanis szívesen és gyakran szorítkozik a múltra, s az életrajzíró ismert hibája, a biografiai túlzás fenyegeti a nyelvnek történetíróját is: egész tanulmánya könnyen vonatkozhatik csupán a múlt állapotokra, s ezenközben elhanyagolódhatik, de sőt, tudatosan elmellőződik a történetnek nem kevésbé fontos és nagy tárgya: az élő állapot tanulmánya. A történeti túlzás tehát, a melynek a múlt túlságos méltatásában való megnyilatkozását már láttuk, az élő nyelv elhanyagolásában is megfigyelhető, s mennél történetibb a nyelvtörténetíró, annál csekélyebb mértékben esik bele e nagy hibába. S mert az élő nyelvet — nem egészen jogosan — köznyelvre és nyelvjárásokra szokás felosztani, világos, hogy előtérben itt a nyelvtudósoknak a maga természetességében tovább fejlődő népnyelvhez, nyelvjárásokhoz való viszonyának kell állnia.

Grimmnek egész életében tiszta és helyes felfogása volt a népnyelv nyelvtörténeti fontosságáról. Már egy sváb szótárról írt régi kritikájában¹ helyesli a régi nyelvemlékek gyűjtését, de hangsúlyozza, hogy az élő, a beszélt nyelv természetessége a nyelvemlékekénél sokkalta gazdagabb és biztosabb anyagot szolgáltat.² De már 1813-ban kiemeli, hogy³ »auf das eigenthümliche der varianten und mundarten kommt in der geschichte der sprache und dichtungen unglaublich viel an...« Am legtisztábbban és minden időknél szólván fejti ki a népnyelv tanulmányáról szóló felfogását nyelvtanában: »Bei sammlung der volksmundarten müssen aber auffallend hier fehlende, dort vorhandene wörter

¹ Kl. Schrift. 5 : 130. (1832-ből.) — ² U. i. 131. — ³ Kl. Schrift. 8 : 6.

und formen, gleichviel ob sie in der schriftsprache oder nicht vorhanden sind, ins auge gefasst, überhaupt die mundarten um ihrer selbst willen untersucht, nicht als ergänzungsmittel der gebildeten sprache betrachtet werden.« És még élete alkonyán is érzi és vallja ezt. Amaz írásában, a melyben Budenzünk mesterét, Benfey Tivadart a berlini akadémiában levelezőtagnak ajánlotta (1859.), jól látja, hogy már korának egyik legfontosabb sajátsága a népnyelv tanulmánya. S hogy mennyire mélyen megértette Grimm e tanulmány kincsesbányáit, szépen igazolja az, hogy már felveti azt a kérdést, vajjon a latin íróknál oly gyakran feljegyzett germán tulajdonnevek alakjaiból nem lehetne-e régi nyelvjárási különbségekre következtetni,¹ s hogy már 1822-ben emlegeti² a tolvajnyelvet, mint olyat, a melyből a nyelvtudomány sokat meríthet.

De sehol sem érintkezhetett annyira Grimm nyelvészeti és mithologiai kutatása, mint épp a népnyelv tanulmánya terén és így a mithologia tiszta nyelvtörténeti felfogását itt is megzavarta. Már 1815-ben társaságot alapít Bécsben népnyelvi mesék, mondák gyűjtésére, de a társaság munkatervének csak az utolsó, a 6. pontjában említi, hogy gyűjteni kell közmondásokat is, feltűnő beszéd-módokat, »gleichnisse, wortzusammensetzungen.« Vilmos öcscsével szerkesztett népmesei olvasókönyve, a világirodalomnak legtöbb kiadást ért enemű gyűjteménye³ már, a hol teheti, eredeti nyelvjárási formában közöl egypár mesét. De itt mithologiai, vagy, a hogy ma mondjuk, néprajzi érdek vezette. Ez ok, mint általában történeti felfogását is, a népnyelvről való felfogását is nem egyszer megváltoztatja és párhuzamosan tiszta és helyes felfogásával egész munkásságát végig-kíséri egy másik, a mely már a »múlt« nyelv, a régiség érdekéből, a múlt nyelv megvilágítására használja az élő nyelvnek tanúbizonyságait.⁴

¹ Kl. Schrift. 8 : 560. — ¹ G. Gramm. I.¹ Vor. — ² Kl. Schrift. 4 : 160. —

³ Kinder- und Hausmärchen; 1. a »Von den Fischer und söne Fru« és »Von den Machandel-Boom« című meséket. — ⁴ Ezt illető nyilatkozatokhoz vö. Kl. Schrift. 1 : 18., önéletrajzában; G. Gramm. I.¹ : 34.; G. Gramm. I.³ : 24.; I.³ : 25., a hol hangtani szempontból a nyelvjárási adatokat nyelvtörténeti kutatáshoz teljesen hasznavehetetlennek mondja; Gesch. d. d. Sprache 581.; Kl. Schrift. 5 : 45; »In der geschichte unserer sprache ist alles zu beobachten« mondja, de e »minden«-ben az élő nyelv meg sincs említve. (Megjegyzem itt, hogy Grimm a *Dialekt* és *Mundart* szavakat a mi »nyelvjárás«-unk fogalmának kifejezésére párhuzamosan használja, mert köztük csak mennyiségi különbséget lát s nem minőségét. Vö. Gesch. d. d. Sprache 574.)

Azonban élete végén, szótárának első előszavában — a mely kincsesbánya nemcsak Grimm, de az egész régi német nyelvészet ismeretéhez — mintegy elégtételt szolgáltat a népnyelv önálló tanulmányának, ama gúnnyal, a melylyel Adelungot ostromozza, kinek szótári működésében Grimm éppen a népnyelv megvetését hibáztatja legélesebben.¹

Adelung ez alapfelfogásától, úgy látszik, Révai sohasem tudott megszabadulni. A »*veneranda*« sőt »*augusta*« *antiquitas*-szal szemben a népnyelv — neki — ingadozó és romlott: »*Vulgi pronuntiatio, vaga et vitiosa est . . .*«² A nyelvet »*vulgi usu vago et corrupto*« egyáltalán nem lehet megérteni.³ És bár szerinte is tisztelnünk kell a nyelvnek minden jelenségét, részleteiben is, de e jelenségeket nem szabad összekevernünk a nyelvnek hibáival »*utut ista communia sint.*«⁴ Ez általános nyelvi hibák, e már kifejlődött és elfogadott nyelvi tények üldözése igen-igen messze van a történeti módszerek bármelyikétől is.

Pedig ez Révainak legerősebb, legkövetkezetesebben keresztült-vitt elveihez tartozik. Hazugnak nevezi azt, a ki avval vádolja, hogy ő az élő nyelv példáját követte valaha,⁵ s a népi kultuszának első képviselője a világirodalomban, Herder, mert ellenfelének, Versegghynek mestere, csak a kicsinylés hangján kerül szóba Révai nyelvtanában.⁶

Legfeljebb a köznyelvet méltatja arra, hogy tanúul fogadja Varro, Quintilian és Adelung mintájára.⁷ De ezt is csak a nyelv-helyesség kérdésének szolgálatában teszi, mert nála ez s a nyelvtörténet azonos fogalmak. S valamint a régi nyelvet csak biztos, iskolás tételek megállapítására használja, épp úgy az élő nyelv e jelentéktelen részét is csak a régiség megerősítésére idézi, minden egyéb ok nélkül, tisztán történetietlen egyoldalúságból.⁸

Nagy kár ez nyelvjárás-tanunk történetében, mert Révainak volt jó érzéke finom nyelvi sajátságok megfigyelésére. A szókezdő *m* elveszésére idézi a népet: »*auditur certe vulgus nostrum, in quibusdam prouinciis et sic loqui: eg látom, eg ette pro meg látom, meg ette: videbo, comedit, absumsit.*« Bár kérdése is egészen hamis, példái, a latinokat sem véve ki, mit sem bizonyítanak,⁹ de e megfigyelés igen finom érzékre vall. S az sem megvetendő,

¹ Wbuch 23. és 32. — ² R. Gramm. I: 153. — ³ Prol. II: 4. l. — ⁴ R. Gramm. 2: 944. — ⁵ R. Gramm. 2: 1034. és 1035—36. — ⁶ R. Gramm. 1: 292. — ⁷ R. Gramm. 1: 942. — ⁸ Vö. R. Gramm. 1: 36., 49.; Ant. 65. a fél tárgyalásánál. — ⁹ R. Gramm. 1: 202.

hogy Révai már ismeri és kifejti az özést¹: »obscuro e in ó mutato, olim nimium familiaria, neque hodie ingrata sunt: *szöm, emberök, nevekődés, életökben.*«

S még ha a régi nyelv megerősíti is az élő nyelv hangváltozásait, még akkor is hibáztatja, akkor a múltat is inkább hibáztatja, mintsem hogy a népnyelv adatainak létjogot adjon. A szótagzáró *l* elveszéséből eredő pótlónyújtás jelenségei (a *bódog, fót* stb.) nála hibák. »Vitium hoc non solum hodiernis est nimium familiare; sed etiam antiquis fuit frequentissimum.«²

Csak az, a ki így teljesen elzárkózik a népnyelv tanulmányától, csak az juthat aztán oly hamis eredményekre, hogy pl. a magyar nyelvnek nincsenek kettőshangzói. »Hallucinantur, qui in lingua nostra diphtongos fingunt, cum nullae sunt.«³ S a népnyelv e szenvedélyes megvetése nem egyezik természetesen a szintén népi eredetű *-ódik, -ödik* féle igeképzéssel sem, a mely »rémitő tsodák« hallatára »szakad az igaz Magyarnek szíve.«⁴ Hol itt a történeti felfogás?

VII. Viszonyuk a nyelvújításhoz.

Grimm, a nagy pogány, a ki hosszú életén végig szinte beleélte magát az őskori germánok természetes viszonyaiba, mindvégig féltékenyen örködött a nyelv természetes fejlődése fölött. Csak gúnnyal fogadja a nyelvhelyesség zsarnokoskodó törvényhozóit, és roppant jellemző az a kijelentése, a mikor nyelvtaníró elődeinek fokozatos elértéktelenedését, azzal magyarázza, hogy lassanként elveszett náluk a nyelvtaníró ártatlansága⁵ (die Unschuld der Grammatiker). Érthető tehát, hogy Grimm miért viselkedett egész életében oly elutasítóan a német nyelvújító törekvésekkel szemben.⁶

Ámbár volt idő, a mikor nem egészen így gondolkozott. Még 1815-ben⁷ a németesítés mellett nyilatkozik. Lelkes szavakkal lázad fel a francia nyelv alkalmazása, a sok idegen szó ellen. »Das gute deutsche Volk zeige . . . jetzt seine mannheit in bescheidenheit, und thue nicht dick (d. h. gross) sondern recht, so wird

¹ Vö. Ant. 69. és R. Gramm. 1 : 62. — ² R. Gramm. 1 : 24. — ³ Tentamen 2. és azonkívül vö. R. Gramm. 1 : 64. — ⁴ Magyar Deákság 1 : 65. —

⁵ G. Gramm I¹ : 74. — ⁶ Ezeknek ismeretéhez vö. »A Mondolatról« szóló értekezésemet. — ⁷ Spielerei und Schwierigkeiten. Kl. Schrift. 8 : 411.

es am ende siegreich stehen bleiben, und auch nur deutsche wörter auf seine zunge nehmen, und seine herrscher werden sich scheuen ihm andere zu bieten.«

Azonban ez még nem a tudós szava. A Grimm testvérek a német nyelvújítás gyűlöletét csak később tanulják meg Goethétől,¹ a ki Campét, az új német nyelvújítás főmesterét csak megvetni tudja, csak xéniáira méltatja, s ebben munkáinak elmellőzése, vagy kellemetlen érvényesítése vezethette. A sértett költő-fejedelem varázsos hatalma a nyelvújítók ellenségeinek egész csapatát idézi fel, s ezek között elől áll az épp nyelvtanán dolgozó Grimm Jakab, kiben azonban a személyi okokból fakadó felfogás tudományos meggyőződéssé mélyed. 1809-ben Jean Paullal folytatott vitájában² megvetéssel szól a nyelvújításról. *Störend, albern, sinnlos* ezek nála a *Sprachreinigung* jelzői. A német nyelvújítók két gyenge tételét támadja. A *wohl laut* szabályait, a melyek tetszés szerint csavarhatók és az egyformaságra való törekvést, a mely egy városhoz tenné hasonlón a nyelvet, a melynek nyílegyenes utcáin egyenlő magas házak sorakoznak. De már nyelvtanának első kötetében tudományosabb alapon áll.³ A fáradhatatlanul alkotó nyelvszellemre bízva az újítást, arra, a mely Goethe felfogása szerint is csak a költészetben, a szenvedélyes beszéd alkalmával juthat érvényesülésre s nem józan szófaragók műhelyeiben. Még a puristáknak ama törekvéseiben, a mikor — megfelelő nyelvtani készséggel — szavakat újítanak idegenek helyett, lát valami jogosat. De mikor azt tapasztalja, hogy hangtörvények okozta változásokat (pl. umlautos alakokat) akarnak javíthatni, akkor döntőleg sújt le rájuk gyönyörű hasonlatával: »Wollte man ihm« — mondja e törekvéstről — »Raum geben, so würde unsere mit Ehren zum Mannesalter heranreifende Sprache, der die früheren vollen Formen jetzt nicht mehr anstehen, einer verlebten Schönheit gleichen, die sich durch falsche Künste jugendlich, durch Flitterstaat ansehnlich machen möchte, und in welcher bald unser eigenes Bild nicht mehr zu erkennen wäre.«⁴

E felfogás megingathatatlanul egész életén jellemzi Grimmet. Kifejezésére azonban legtöbb alkalma a német nyelvbeli idegen

¹ Vö. Reinhold Steig: Goethe und Brüder Grimm. Berlin, 1892. 196. —

² Hermes 2: 27—33. és Kl. Schrift. 1: 403. — ³ G. Gramm. 1¹: 13. és 15. —

⁴ Vö. »Über die Alterthümer des deutschen Rechts« 1841. Kl. Schrift. 8: 545., 546.: 1846-ból. Vö. Kl. Schrift. 7: 558.; Die Sprachpedanten. 1848. Kl. Schrift. 7: 215.; Über das Pedantische Kl. Schrift. 1: 328.

szók németesítésének kérdésénél lehetett, hisz e kérdés minden nemzet nyelvújításának főtárgya.

Türelmes lelke itt is felfedezte a helyes utat. A »meghonosodott idegen szó nem idegen többé« elvét ama tisztaságában alkalmazza már, a mint az ma nyelvészeti hitvallásunk, bár a határokat ő sem tudja pontosan megszabni.¹ S a mily nevetséges a törekvés a keresztény terminologia szavainak kiküszöbölésére, épp oly lehetetlen efféle szavakat, mint: *rose, röschén, viole, veilchen, fenster, kammer, tempel, pforte, schule, kaiser, meister, arzt* stb. kiküszöbölni, annál kevésbé, mert rajtuk a meghonosodásnak legbiztosabb ismertető jele: a továbbképzés már megfigyelhető. Helyesen mondja, mikor Campe az *oper-re singesschauspiel-t*, a *façade-ra anltitzseite-t* ajánlott, hogy »es klingt, aber ist nicht deutsch.«

Még kevésbé jogosult e törekvés a nyelvtani műnyelvben, s ott bizonyos nyelvészeti-gyakorlati akadályai is vannak.² És szellemesen mutatott rá 1828-ban³ ama veszedelmekre, a melyek ez elvek következetlen alkalmazóit fenyegetik. A legmulatságosabb a Zeune esete volt, a ki gót nyelvtanát németesítetten »eine geschichtliche sprachlehre«-nek keresztelte el, de ugyane könyv címlapján a »gothische sprachformen und sprachproben« szavakat ott felejtette.

S hogy Révai mikép gondolkozott »szédült fejű« szókergetőinkről, kik »tétova szökdöső zavaros tsekély tudománnyal«, »szerentsétlen törekedésökkel minden részeiben elrutítják és rémítő hitvány gyommal megrakják« nyelvünket, azt hosszasabban felesleges jellemeznem.⁴ Jól tudja ő is, hogy »éktelenül rontják a' nyelvet némelly uj szókoholók, magokat hányó-vető tudatlan bódult fejek.«⁵ Az idegen szó üldözésének ő is ellensége, bár az a vígasztalása, hogy a románoknak, galloknak, angoloknak nyelvében is van idegen szó, Adelungtól származik.⁶ Jó magyar nyelvérzékével lehetetlenné teszi azokat, a kik a régi jó *hazafi* (= *civis*) helyett »a rossz költésű *honnyi* záp tojásba belebódulnak« és nagy dicséretére említhetjük, hogy e torzalak elfogadásánál többre becsüli az idegen, de meghonosodott *polgár-t* is.

Ám nagy elveiről sokszor megfeledkezik;⁷ a ki oly kegyetlen

¹ Gesch. d. d. Sprache. 5. Wb. 26., 27. — ² Gramm. 1°: 29. Raskra mutat, kinek akkori nyelvészeti munkái teljesen élvezhetetlenekké váltak e miatt. Ő még az esetneveket (gen. dat. stb.) is lefordította; vö. még: Kl. Schrift. 6: 308. — ³ Kl. Schrift. 4: 377. — ⁴ Alázatos segedelemkérés 3. —

⁵ Magyar Deákság 1: 69. — ⁶ Antiquit. 90. és Magyar Deákság 1: 25. —

⁷ Magyar Deákság 2: 9.

íroniával szégyeníti meg a nyelvújítás torz-törekvéseit, maga is nem egyszer beáll az újítók sorába, ha a felújító alakjában is. Egyoldalú régiségimádása itt is elragadja és kimondja nagyon is nem csálhatatlan tanácsát a nyelvújításra vonatkozólag: »Térjünk vissza a' régiekhez. Náluk találjuk fel a' hibátlanságot megtartásra, a' szóhajtogatásnak, szószármaztatásnak, szókötésnek tsalhatatlan szabásait.«⁴ Vissza is tér nem egyszer. Az ikes igéken kívül izgat »a Magyarok királynéjok, Fejedelmök«-féle kifejezések felújítása mellett, sőt a régiségnek támogatása nélkül is újít és a *latin* helyett a hangzóillesztő *latán*-t használja összes munkáiban a *Benedictus Benedek*, *Damianus Demjén*, *Gregorius Gergely*, *Sebastianus Sebestyén* analógiájának lehetséges, de felesleges alkalmazásával.

A nyelvnek történeti felfogását csak az tudta épségben keresztülvinni összes műveiben, kinek e felfogás nemcsak jeligéje, hanem munka- és életelve volt.

VIII. Utókoruk megvilágításában.

Igen szépen mondja Bernays¹ az igazi tudós-tanárokról: »Sie lehren, indem sie uns an ihrem Lernen theilnehmen lassen.« A tanulás e részesei a hú tanítványok és alkotásaik mesterük ismeretéhez nélkülözhetetlen források, mert bennük nyilatkozik meg a nagy eszmék első érvényesítőinek utókorukra tett hatása.

Sajátságos, de érthető jelenség, hogy se Grimm, se Révai nem alkottak mai értelemben vett nyelvészeti iskolát. Maga Grimm is érezte, hogy nincsenek szorosabb értelemben vett követői.² Nem is volt ő jó egyetemi tanár. Természetének mindvégig inkább megfelelt a tanulás, mint a tanítás »... eine unüberwindliche neigung meiner natur« — mondja — »immer lieber fort zu untersuchen, als das untersuchte darzustellen.«³ De a Grimm hatása személyi vonatkozásoknak hatásán felül emelkedett. Ahhoz, hogy valaki Grimmnek tanítványa lehessen, ahhoz egy Grimm tüneményes sokoldalúsága lett volna szükséges. Személyi iskolát nem alkotott, de eszméit felkapták a tudomány különböző munkásai — e nagy örökség egynek sok lett volna, osztozkodni kellett

¹ M. Bernays: Zur neueren Literaturgeschichte 2:354. — ² Maga kifejezi ezt: Zur Recension der deutschen Grammatik. Kl. Schrift. 8.:508. és Gesch. d. d. Sprache 13. — ³ G. Gramm. 1^a:5.

rajta — és mindenki tudja, hogy Dieznek román grammatikája, Zeussnak kelta nyelvkönyve és Miklosichnak egész összehasonlító munkássága Grimm irányára utal bennünket.

Révai erős egyénisége, könnyen áttekinthető nyelvtudományi munkássága csak személyi iskola alapítására lett volna hivatva. De csak az egyetlen Horvát István tanulta el a multba meredt nyelvészeti törekvéseit, ez is a hibáknak oly túlzásával, hogy korcs, évtizedek alatt elbukó ábránd lett e törekvésekből.

Pedig mind a kettejükben sok volt a személyi iskolát alapító mesterek tulajdonságaiból. Mind a kettő — ki több joggal, ki kevesebbel — önállóságának és eredetiségének nagy tudatában volt. »Das Beste gethan hat derjenige, welcher das meiste Neue den in gleichem Feld mit ihm arbeitenden zu sagen vermag, und ich bin willig Neues und Besseres zu vernehmen« mondja Grimm 34 éves korában,¹ és hogy többet ne említsek, még 63 éves korában kiadott munkájában, a német nyelv történetének rajzában is őszintén mondja, hogy »von der grossen heerstrasse abwärts liebe ich es durch enge kornfelder zu wandeln und ein verkrochenes wiesenblümchen zu brechen, nach dem andere sich nicht niederbücken würden.« Ez önállóságukkal szoros kapcsolatban van munkáiknak stílusa. »Im höchsten Masse individuell« mondják a Grimméről,² s bizonyos, hogy szépen írt Grimm németül. De tagadhatatlan, hogy mondat szerkesztéseiben van valami nehézkesség. Írásainak olvasásába elmerülve, mintha germán őserdőben járnánk. Hatalmas tölgyek merednek ott az égnek, harmattól nedves a moha és csak ritkán üti meg fülünket egy kis pataknak csevegése. De fent, az elsárgult lombok közt az élő napnak melengető sugarai csillannak elő és nagynéha szellők is járnak a tölgyek között. Révai, míg latin írásaiban csak szenvedélyes kifakadásainak adhatott kifejezést, de mint egyén stílusával nem ragyoghatott, magyar munkáiban mesterként áll előttünk, mint magyar stilművész. Gondoljunk csak arra a cikkére, a melylyel megkezdette ujságírói működését Pozsonyban.³

Grimm Jakab egyike a világirodalom legvonzóbb alakjainak. Vilmos öcsse iránt való mesés szeretete, de különösen az a bámulatos rajongás, a melylyel egyik végrendeletében, 56 éves

¹ G. Gramm. 1¹: 25. — ² R. Steig: Goethe und die Br. Gr. 235. —

³ Vö. Hirmondó 1874. 1—10.; közölve jó része Bánóczinál 97.

korában édes anyjáról emlékezik,¹ eléggé méltóvá tették e kijelentésre. Alapjában, mint Révai, költő-lélek. Ez a nyelvész rajongott Rafaelért, Leonardo da Vinciért és Tizianért.² És öregén, a mikor már élemedett kora álmaitól is megrabolja, éjtszakánként felkél ágyából s mint nyelvészeti anyagát szokta volt, czédulára jegyzi az álmatlan éjtszakák bús hangulatát.³ De, Révainkkal szemben, ne feledjük e kedves optimizmus okait. Szenvedései a Révaiéit meg sem közelíthetik. 1854-ben, 69 éves korában még azt mondhatta Grimm: »meine blicke erhellten sich je länger, je mehr und sind noch ungetrübt.«⁴

Szegény Révai méltán adta magának a mártir nevezetet. Egész élete vándorlás, csalódás. S a ki legfényesebb állapotára, egyetemi tanári korára gondol, az olvassa el az e korban hozzá intézett leveleket (N. Múz. 2255 Q. Lat.). 100, 50, 10 frtos küldeményekről, jobbadán alamizsnákról szólnak ezek (a derék Mártonfi püspök küldte legnagyobb részüket), a melyek nélkül el kellett volna pusztulnia. E viszonyok s az általuk keletkezett betegségek eléggé megmagyarázzák izgága természetét, a melytől legjobb barátai is szenvedtek néha.¹ S azután egész életén át kellett szenvednie amaz esztendőkért, a melyeket mint piárista-szerzetes töltött el. »A piáristák gyűlöltek, mert megszűnt piárista lenni. A jezsuiták, mert piárista volt«, mondja róla Guzmics.² S nagyon igaza van Riedl Frigyesnek is: »Nem szeretett és nem szerették.«

Révai szerencsétlen sorsa megmagyarázza munkásságának nagy mennyiségbeli különbségét is. A szegény expiárista már rég összeomlott emésztő munkásságában (meghalt 1807) és Grimm 1852. januárjában, 67. születése-napján szótárának első íveit javíthatja. Munkásságának épp ama pontján, a mikor be akarta fejezni nyelvtanát, szótárt akar kiadni,³ mikor már gyülni kezdenek hallgatói, életcéljának alig egy pár évi, nagyon szerény élvezése után ragadja el a halál amaszt, emez a csendes aggkorba tiszta lélekkel jut el.

Nagy szerencsétlenség bizonynyal irodalmunkra az a sors, a mely Révai osztályrésze volt egész életében. Ki tudja, szár-

¹ E végrendeletének utolsó sorai: »Fasset euch über mich, die verwandtenliebe ist noch das heiligste auf der welt, und gedenket mein, wie ich meiner lieben mutter gedenke. Am samstag, 18. sept. 1841. 9 uhr abends. Jacob Grimm.« Kl. Schrift. 8 : 464. — ² R. Steig. 10. — ³ Kl. Schrift. I. 21. — ⁴ Wbuch 68 — ⁵ L. pl. Takáts barátjának 1804-ben kelt hozzá intézett levelét. — ⁶ Tud. Gyűjt. 1830. 2 : 5. — ⁷ Segedelemkérés (1806.)

nyaló lelke talán később helyes, igazán történeti útra terelte volna nyelvészeti törekvéseit. Ez azonban, fájdalom, nem történt meg. Törekvései nagyon fontosak nemzeti nyelvészetünk történetében, mert nagy hozzáértéssel tett nálunk termékenynyé kívülről hozott eszméket. De nyelvtörténeti felfogása nem különbözik attól az általános történeti láztól, a mely már őt megelőzőleg meghonosult volt a romantikusok révén a német irodalomban. Révait nem szabad irodalmunk köréből kiemelnünk, és okatlanul ellene és magunk ellen vétkezünk, ha minden áron Grimm mellé, sőt elé állítjuk.

S idegen tollakkal nem akarván ékeskedni, kötelességünk volt mindezeknek bebizonyítása.

RUBINYI MÓZES.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

VII.

A mondat gramatikai és logikai meghatározása. A negatív mondattani irány. Paul meghatározása. A mondat, mint a teljes képzet tagolása. Mondat és mondatpótló.

A Néplélektan 7. fejezete a mondattan alapkérdéseivel foglalkozik; e fejezetből csak a mondat meghatározásával foglalkozó rövid, de tartalmas rész ismertetésére szorítkozunk.

Hogy mi a mondat, milyen viszonyban van a szóval, a képzetársulás lélektani folyamataival vagy a logikai ítéletalkotással, mind olyan kérdések, a melyek, a legrégibb idők óta, sok gondot okoztak a nyelvtaníróknak, olyannyira, hogy az újabb nyelvtanok legszívesebben kitérnek az egyenes felelet elől.

Wundt, szokott éleselméjűségével szétszedi, bonczolja és bírálja az eddig fölmerült s részben el is fogadott meghatározásokat, reámutat hibáikra, sőt e hibáknak eredetére is, s végre olyan meghatározást állít föl, a mely annyira kínálkozó és olyan találó, hogy valódi Columbus-tojásának tűnik föl.

Az alábbiakban, nagyrészt Wundt nyomán, röviden összeállítjuk az eddigi mondatmeghatározásokat, lehetőleg történeti sorrendben. A történeti egymásután megtartása nemcsak azért ajánlatos, mert a meghatározásnak fejlődése menetét is jelzi, hanem azért is, mert figyelmünket azokra az okokra irányítja, a melyek a nyelvkatatókat újabb és újabb meghatározások föllállítására

indították, s így szempontokat nyújt az egyes meghatározások értékének megállapításához.

Az összes mondatmeghatározások közül a gramatikai és a logikai meghatározás a legrégebbi, s mint a régi nyelvtanok öröksége, még a legújabb időkben is szerepel, s változó népszerűsége egyszersmind az általános mondattani fölfogás történetére is jellemző.

A gramatikai meghatározás szerint a mondat *olyan szócsoporthoz, amely egy teljes gondolatot fejez ki*, vagy még szorosabban a nyelv körében maradva, *olyan szócsoporthoz vagy szókapcsolathoz, amely a beszélő vagy hallgató előtt befejezett egésznek tűnik föl*.

Nyilvánvaló, hogy ez idézett meghatározás, a mely lényegében már Dionysios Thraxnál megtalálható, szűk is meg tág is egyszerre.

Szűk, mert hiszen nem minden mondat szócsoporthoz; egész sereg olyan mondatot ismertünk, a mely egyetlenegy szóból áll, pl. *megytek, jöjjetek*. Igaz, hogy azt szokták ez ellen fölhozni, hogy az ilyen esetekben a névmási elemet az igető fölszíttá, csak hogy világos, hogy ilyen okoskodással a meghatározást a gramatika területéről a logika területére csempészszerűen át. Gondoljunk csak az effajta mondatokra mint *fut, ad* stb.; a személy képzete ugyan hozzátartozik e mondatok logikai tartalmához, de gramatikailag a személy nincs kifejezve s nem is volt soha.

Tág, mert hiszen nem minden szócsoporthoz, a mely összetartozó egészet alkot, mondat, pl. ha az állatkör tizenkét jegyét föl-sorolom.

A 19. század közepe felé a gramatikai meghatározást a logikai meghatározás lassanként egészen a háttérbe szorítja. Szerinte a mondat *egy gondolatnak nyelvbéli kifejezése*. Ezáltal a meghatározás terhét levették a nyelvtan vállairól és egészen a logikára rakták át; mert hiszen világos, hogy aszerint, a mint a határozatlan 'gondolat' szónak más-más logikai vagy lélektani értelmezését adjuk, a meghatározást is más-más tartalommal látjuk el.

Az uralkodó logikai irány hatása magyarázza, hogy a gondolkodás szót rendesen egyoldalúan logikai gondolkodásnak magyarázták, a gondolatot egynek vették a logikai ítélettel s ezáltal az idézett meghatározás lassanként úgy módosult, hogy a *mondat egy ítélet nyelvbéli kifejezése*. Az aristotelesi logika hatása a nyelvtanra olyan erős volt, hogy Gottfried Hermann és iskolája

még a kopulát is a mondat lényeges és elmaradhatatlan részének tekintette, szerinte minden mondat három tagból áll: tárgyból, tulajdonságból s a kettőt összekapcsoló kopulából s csak ez a kapcsoló szó teszi a mondatot a gondolat nyelvbeli kifejezőjévé. Azokat a nyelvi kifejezéseket, a melyek nem logikai ítéletek, vagy nem ismerték el mondatnak, vagy erőszakosan megtették logikai ítéleteknek.

A merev gramatikai és logikai meghatározások mellett a vegyesek sem hiányoztak. Ha pl. a mondatot »határozott ige segítségével kifejezett gondolatnak« nevezjük, a logikai meghatározáshoz gramatikai elem járult, anélkül, hogy ezáltal a meghatározást általánosan érvényesnek elfogadhatnók; hiszen nyilvánvaló, hogy még az indogermánság összes mondatfajaira sem illik (pl. az olyan mondatokra, a melyeknek állítmánya névszóból és segédigéből áll).

Hasonló természetű az a meghatározás is, a mely szerint a mondat »kijelentés, kérdés, kérdés vagy parancsolat nyelvbeli kifejezése«; ebben az esetben a szorosabb értelemben vett meghatározást a mondatfajok egyszerű fölsorolása helyettesíti s egyszersmind az eredetileg gramatikai meghatározás logikai színezetűvé lesz.

Ezek az előzmények eléggé megmagyarázzák az újabb nyelvtani irodalomban elég gyakran előkerülő meghatározást, a mely a szó és a mondat között már nem is tesz szoros különbséget. Ez az irány, a melyet Wundt említett célzata miatt negatív mondatnani iránynak nevez (»Richtung der negativen Syntax«), a mondat meghatározását olyan tágra szabja, hogy abba alkalmadtán az egyszerű szó is elférjen.

Ilyen természetű Delbrück definitiója: »Ein Satz ist eine in artikulierter Rede erfolgende Äusserung, welche dem Sprechenden und Hörenden als ein zusammenhängendes und abgeschlossenes Ganzes erscheint.« (Vergl. Synt. 1: 75.) Még tovább megy Sütterlin; meghatározása a következő: »Der Satz ist der in gegliederter Lautgebung erfolgende Ausdruck einer Vorstellung, einer Vorstellungsmasse, oder auch der Verbindung zweier Vorstellungen oder Vorstellungsmassen, der dem Sprechenden und dem Hörenden als ein zusammenhängendes und abgeschlossenes Ganzes erscheint.« Példái a következők: *Ei! Karl! Hier bleiben! Den Rappen gezäumt! — Das Kind schläft. — Der Knecht füttert das Vieh. Er liest zuerst, schreibt dann, und geht zum Schluss spazieren.* Joggal jegyzi meg erre Wundt, hogy a fölhozott pél-

dák még Sütterlinnek ugyancsak tág meghatározásába sem foglalhatók bele. Hiszen még az is kétséges, hogy az *Ei!* fölkiáltás minden esetben képzetet közöl-e, s ha a *Karl!* szót mondatnak vesszük, azt nyilván csak úgy tehetjük, ha följogosítva érezzük magunkat arra, hogy hozzágondoljuk azokat a képzeteket, a melyek a beszélőben a kimondás pillanatában hozzákapcsolódtak, kiegészítették, pl. Károly, jöjj ide! vagy: Ne tedd azt! stb.

Ezáltal tulajdonképen eljutottunk a mondatmeghatározások negyedik csoportjához, a mely kizárólag a kísérő tudati jelenségeket teszi a mondat ismertető jelévé. Legismertebb, legszabatosabban megfogalmazott Hermann Paul meghatározása (Prinz. d. Sprachgesch.). Szerinte a mondat »*szimboluma annak, hogy a beszélő lelkében több képzet vagy képzetcsoport kapcsolódott s eszköz arra, hogy ugyanazon képzetek azonos kapcsolódása a hallgató lelkében is végbemenjen.*«

Paul meghatározásában különösen két mozzanatot kell kiemelnünk. Először, hogy szerinte nem a nyelvi alak, hanem a beszélőben végbemenő lelki folyamat a fő. Az idézett példa, *Karl!* magában véve tehát nem mondat, de azzá lehet, ha hozzá a beszélő lelkében olyan képzetek kapcsolódnak, a melyeket a hallgató is könnyen kiegészíthet. Hogy vajjon a nyelvi mondatnak ez a helyettesítése a kísérő lelki folyamattal jogos-e, az természetesen más kérdés. A mondat első sorban mégis csak nyelvi jelenség; lélektani képzetfolyamat csak annyiban, a mennyiben e folyamat a nyelvi alakban is visszatükröződik; ha tehát a mondat mivoltát kutatjuk, első sorban mégis csak magát a nyelvi alakot kell vizsgálnunk. Ha azt keressük, hogy milyen része a mondat a beszélt nyelvnek, első sorban azt kell elemeznünk, megfigyelnünk, a mit tényleg kimondunk, nem pedig azt, a mit a beszélő a kimondott szavakhoz valószínűleg hozzágondolt. Nem kell a mondatot leírunk vagy kimondanunk: gondolhatjuk is, de akkor is mindig szavakban gondoljuk; olyan mondat, a mely csak képzetekből áll, anélkül, hogy e képzetek valamely nyelvre le is lennének fordítva, nem mondat.

A második fontos mozzanat az idézett meghatározásban az, hogy szerinte a mondat mindig két (vagy több) *képzet kapcsolata*. Erre különben Wundt fölfogásának ismertetése közben még vissza fogunk térni.

Paul meghatározása tulajdonképen nem más, mint a legrégebbi, a gramatikai meghatározásnak föllevenítése, csakhogy szó

helyett képzetet tesz, szavak kapcsolata helyett képzettársulást, egyszerűen a régi külső meghatározást lélektanivá teszi.

Wundt a fölhozott és megbírált mondatmeghatározások közül egyet sem fogad el, és ezt, lélektani rendszerének csak fölületes ismerete mellett is, természetesnek fogjuk találni.

Az ismertetett meghatározások közös sajátága, kiinduló pontja az volt, hogy a mondatot kapcsolatnak, akár szavak, akár képzetek kapcsolatának tüntették föl.

Wundt szerint mindjárt ez a kiindulópont helytelen.

A gramatikai meghatározást, hogy a mondat szavak kapcsolata, mint teljesen alakit és külsőt még elfogadhatnók, de a Paul-féle meghatározás, a mely képzetek kapcsolatáról beszél, már határozottan hibás. Hibás azért, mert azt a látszatot kelti, mintha a mondat külső nyelvi alakja teljesen megfelelné a belső, lelki folyamatnak, s mintha azok az egyes képzetek, a melyekre a mondat fölbontható, már kimondása előtt is, mint önálló képzetek megvolnának a beszélő lelkében.

A mondatot alkotó egyes képzetek nem egymásután, elkülönítve jutnak tudatunkba; az egyik képzet nem szorítja ki a másikat, hanem ellenkezőleg, beszélés közben az egész mondat mint tudatunk egységes tartalma szerepel, s ennek egyes részei egymásután kerülnek a tudatnak nézőpontjába (*Blickpunkt*).

A mondat lélektani szempontból tehát egyidejű és successiv egész egyszerre: egyidejű, mert keletkezésének minden pillanatában egész tartalmával szerepel tudatunkban; successiv, mert az egész tudat állapota pillanatról pillanatra változik, aszerint a mint az egyes képzetek egymásután vonulnak el a tudat nézőpontja előtt.

A mondatalkotás eszerint első sorban analitikus, s csak másodsorban szintetikus folyamat. Tudatunkban eredetileg csak az egész mondat homályos képzete van meg, tehát egy teljes képzet (*Gesamtvorstellung*). E teljes képzet azután megoszlik, tagolódik, azáltal, hogy egyes alkotó elemeit egymásután apperceptáljuk. Az így keletkezett új tagok, mielőtt az egész mondatot képviselő teljes képzetből kiválnak, egymással bizonyos minőségileg is meghatározott viszonyba jutnak.

Wundt szántsándékkal kerüli a régi műszavakat; a teljes képzet nem egyszerűen megoszlik, részekre bomlik (*Teilung*), hanem — a szerves világból vett kifejezést használva — tagolódik (*Gliederung*), mert a részeket rögtön egymáshoz viszonyítjuk; az új

mondattagokat nem egyszerű kapcsolat, hanem viszonyítás fűzi össze (*Verbindung—Beziehung*), mert viszonyuk minőségileg is weg van határozva.

Az egyes tagok viszonya — a teljes képzet és egyes képzetek természete szerint — esetről-esetre változik. Mindazonáltal könnyű néhány általános fogalmi osztályt fölállítani (pl. jelzői, állítmányi mondatviszony stb...), a mely tartalmilag a főbb szókatégoriákkal (melléknév, ige stb...) egyezik meg. E találkozás annál természetesebb, mert hiszen a nyelvben nem a szó, hanem a mondat az eredeti, s a szóalakok éppen e mondattagolódás eredményei.

Eddig a nyelv szempontjából vizsgáltuk a mondatot; meghatározásunkban csak objektív tulajdonságaira voltunk tekintettel. Hátra van még a mondat szubjektív jegyeinek megállapítása, annak a kutatása, hogy a beszélő egyén szempontjából milyen érzelmi állapot különbözteti meg a mondatot pl. az egyszerű fölkiáltástól.

Evvel a kérdéssel már Delbrück is foglalkozott összehasonlító mondattanában, de nem jutott kielégítő eredményre »Arról a lelki állapotról, írja (1 : 75), a mely a mondat kimondását kíséri, azt hiszem, csak annyit mondhatunk: olyan természetűnek kell lennie, hogy nyelvi kijelentés, ne pedig egyszerű fölkiáltás jöjjön létre.«

Wundt mindenekelőtt utal arra, hogy lélektani szempontból nagy különbség van az első ízben produkált és a reprodukált mondatok között. Hosszas ismétlés folytán az összes emberi cselekvések automatikusakká süllyednek; a mondatalkotásban is az eredeti képzetfolyamatok helyét lassanként egészen külső asszociációk foglalták el.

Ha a kezdetleges mondatot vesszük tekintetbe, a mely a teljes képzet nyelvi kifejezése, s a mely az egyéni tudat sajátos föltételei mellett jő létre, azt kell mondanunk, hogy a mondatalkotás, e folyamat érzelmi oldalát tekintve, szándékos cselekvés (*willkürliche Handlung*). A fölkiáltást akkor van jogunk mondatnak nevezni, ha szándékosan érzelmet, kívánságot vagy intést stb. juttat kifejezésre; ha e szándékosság hiányzik, a fölkiáltás egyszerű indulatszó marad.

Ezek után a mondat tárgyi és alanyi jegyeit összefoglalva, Wundt (2:240) a következő meghatározásra jut. »(Der Satz ist der) sprachliche Ausdruck für die willkürliche Gliederung einer

Gesamtvorstellung in ihre in logische Beziehungen zu einander gesetzten Bestandteile.« Magyar fordításban talán ilyenformán lehetne visszaadni: *A mondat nyelvi kifejezése egy teljes képzet logikai viszonyban álló részekre való szándékos tagolásának.* A Delbrück ajánlotta rövidebb fogalmazás, »*A mondat egy teljes képzet tagolásának nyelvi kifejezése*«, két lényeges jegyet elhagy ugyan, de gyakorlati czélokra, épen rövidségénél és kezelhetőségénél fogva talán még alkalmasabb.

Ezek után csak egy kérdésre kell még megfelelnünk: hogyan oldja meg Wundt a hiányos, akár egyetlen szóból álló, tehát egytagú mondat kérdését? Hiszen világos, hogy az effajta mondatokra a föntebb adott meghatározás, a mely szerint a mondat legalább kéttagú, semmiképen sem illik. Wundt erre megjegyzi, hogy a meghatározásban lehetőleg tipikus példákból kell kiindulnunk; már pedig sem a hiányos mondat, még kevésbé az egytagú mondat nem tekinthető a mondat tipikus példájának. Az eddigi meghatározásoknak épen az volt a főhibájuk, hogy főfigyelmüket ezekre a szélső esetekre fordították; mindent föl akartak ölelni, »az egyszerű *oh!* indulatszótól a filozófus bonyolult mondatcsoportjáig« (Wunderlich). Ezáltal persze a meghatározás megszűnt meghatározás lenni, mert teljesen ellentétes jegyű dolgokat foglalt magában.

Másodszor tekintetbe kell vennünk azt, hogy ha én pl. erre a kérdésre *Holnap utazol el?* azt felelem *Holnap* vagy akár *Igen*, igaz, hogy a *holnap* és *igen* szavak gyakorlati szempontból teljesen egyenlő értékűek evvel a teljes mondattal *Holnap utazom el*, de csakis gyakorlati, nem pedig lélektani szempontból. Abból, hogy az *igen* szó a párbeszédben egyszer egész mondatot helyettesít, nem következik, hogy maga is mondat. A jelkép is helyettesítheti a tárgyat, de azért a jelkép és tárgy mégsem azonos. Hiszen esetleg nemcsak egy szó, hanem kézmozdulat, fejbólintás egyértékű lehet egy valóban kimondott mondattal, pl. igen vagy nem helyett akárhányszor csak fejünkkel intünk; már pedig alig fogja valaki az ilyen mozdulatot mondatnak megtenni, ha csak a mondat és a nyelv között minden kapcsolatot meg nem akarunk szakítani. A szót helyettesítő mozdulatot, pl. rámutató jelet senkinek sem jut eszébe szónak nevezni; semmi okunk sincs arra sem, hogy a mondatot helyettesítő szót mondatnak nevezzük. Ha valaki a fölhozott kérdésre azt feleli *holnap utazom el*, mondatot mond; ha azt feleli *holnap* vagy *igen*, mondatpótló

szót (*Satzäquivalent*) mond, bár a két feleletnek gyakorlati értéke ugyanaz.

A mondatpótló szavak vagy jelek a tagolatlan teljes képzetnek képviselői, s csak addig helyettesíthetik az igazi mondatot, a míg a beszélő előtt a teljes képzet egyértékesének tűnnek föl, s alkalmasak arra, hogy a hallgatóban is ugyanazt a teljes képzetet keltsék föl.

(Folyt. köv.)

GOMBOCZ ZOILTÁN.

MAGYAR RITMUS, MAGYAR SZÓ.

— Újabb adalék. —

Múltkor hasonló cím alatt a verselméleti elnevezések magyarságát szorgalmaztam. Néhány adattal szeretném itt még folytatólag kiegészíteni a közlötteteket. Megint szám szerint veszem sorra világosság kedvéért:

1. A *csattanós (végű) ötös*. Tagolása: 4, 1. Például:

Az én uram | vén,
Nem szeretem | én...

Vele szemben egészen más jellegű sor:

2. A *friss ötös*. Tagolása: 2, 3. Igen jó példája:

Kicsiny | vagyok én,
Majd meg | nővök én...

3. *Négyes ütem, hármas ütem, kettes ütem, egyes ütem* mint határozott ritmikai egységek.

4. *Kétütemű, háromütemű, négyütemű (sor)* és nem »dipodia« vagy »trimeter« vagy »tetrapodia«.

5. Különösebb ritmikai szerepüknél fogva külön megnevezendők a *sorkezdő ütem*, mely sohasem lehet egyes ütem, és a *sorzáró ütem*, mely meg éppen rövidebb ütem szokott lenni. Ha egyes ütem nem kezdhet sort, abból következik, hogy *ütemelőző* (»Auftakt«) sincs a magyar ritmusban.

6. A *soron kívül összetettebb ritmikai szerkezetekben felsort* is különböztetünk meg (hemistichon, hémistiche), a melyek eredeti kisebb sorokból alakulnak. Emellett a külön ritmusi *rend* megkülönböztetését nem tartjuk szükségesnek, mert sor és rend együtt minden kezdőnél nagy zavart okoz s például mai legnépszerűbb nótaformánkban, a népies tizenegyesben (4, 4, 3) nincs szükség a rend-megkülönböztetésre.

7. Több sorból szerkesztett, de még nem önálló egészszé kerekedett részt ritmusi *szólam*-nak (periodus); a már önálló

egészszerű kerekedett ily ritmikai szövődéket *szak*-nak (stófa) nevezzük.

8. A négyes ütem legkedveltebb, leggyakoribb időmértékbeli ritmizálása a *lejtveszőkő* (choriambus). Bármilyen legyen azonban a négyes ütem időmértéki ritmizálása, mindig megvan benne a törekvés két egymásra következő rövid szótag alkalmazására. Ezt a jelenséget a négyes ütem időmértékbeli ritmusában *aprózás*-nak nevezték el.

9. Élénk menetű sorokban többször találjuk a négyes ütem olyatén időmértékbeli ritmizálását, a mit *sebesugrós*-nak (ionicus a minori) mondhatunk. Az ily időmértékbeli ritmizálást annál inkább kell külön névvel megneveznünk, mert verselméletünk történetében érdekes félreértésekre szolgáltatott ez okot, a mennyiben ezt egyesek $\frac{3}{4}$ -es ütemnek tekintették* s ezzel megállapíthatónak vélték azt, hogy $\frac{3}{4}$ -es ütem is van a magyar ritmusban, pedig ez a legnagyobb tévedések közé tartozik. (A négyes ütemnek a proceleusmaticusnak megfelelő időmértéki ritmizálását találóan mondják *futamodi*-nak.)

10. A hármas ütem időmértékbeli ritmizálása vagy az *ugrató* (creticus: ˘—) vagy a *bevégzi* (amphibrachys: ˘—). Ilyetén nevét az ugrató élénk volta miatt, a bevégzi sorzáró szerepe miatt érdemli meg, mert nemcsak legnépszerűbb s leghasználtabb nótasorunkat, a népies tizenegyest végzi, hanem más sorokat is.

Szépen látható a kétféle hármas ütem ily, bizonyos tekintetben ellentétes szerepe a tiszta hármasokból alakult sorokban, például:

Érik a | ropogós | cseresnye.

E sor időmértékbeli ritmusának képe a következő:

˘— | ˘— | ˘—

Mert zenei ritmizálását is csak a következő alakban tarthatjuk helyesnek, igazán hünek, a daloláshoz megfelelőnek:

♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪

Nos a sorkezdő ütem *ugrató*; ily helyre hivatva is élénk volta miatt. A sorzáró ütem *bevégzi*, illetén rendes szerepénél fogva itt a maga helyén, a sor végén, csakúgy mint a népies tizenegyésekben. Középen pedig aránylag ritkább időmértékű hármas ütem lüktet: a »lebegő«, a régi kifejezéssel élve, melyre azonban a magyar ritmusban sokkal inkább ajánlanók magyar füllel a *ropogós*-t. Így e sor időmértékbeli ritmusa:-

ugrató, ropogós, bevégzi.

* * Ponori Theodorovk Emil. A magyar zene rhythmusa. 2. kiad. Budapest, Franklin-társulat, 1881.

Külön meg akarjuk itt világosítani az elvet, mely irányadó lehet e kifejezésekben s e kifejezések gyakorlati hasznát, mely ez elvből következik. Ha már ugyanis magyar szóval nevezzük meg ez időmértékbeli ritmikai egyedeket, akkor gondoljuk meg először is, hogy ezeknek semmi közük sincs úgyszólván az antik »lábak«-hoz, mert itt nem egyszerű, tisztán időmértéket jelölő choriambusról, creticusról, amphibrachys-ról vagy trocheus-ról esik említés, hanem csak a magyar ritmus négyes ütemének vagy hármass ütemének vagy kettes ütemének időmértékéről. Nem általában beszélünk itt choriambusról, hanem csak a négyes ütem ehhez hasonló időmértékéről stb. A choriambus mindig choriambus marad. A *lejtveszőkő* az oly időmértékbeli ritmus, mint a choriambus, csak hogy az első szótag hangsúlyos, a többi három nem. Tehát mégis valami más. Az *ugráló* is oly időmértékbeli ritmus, mint a creticus, csak hogy az első szótagja hangsúlyos, a többi nem. És így tovább.

Ha már most joggal használhatunk itt magyar kifejezéseket, akkor meg az az elv vezessen, hogy az illető időmértékbeli ritmikai egyed valósággal az esetek többségében mily ritmikai szerepet játszik. Sort kezd, sort zár, vagy mily kifejező szerepe van az eredeti tánczenében gyökerező nótaritmusban? E szempontokból kiindulva nevezzük el ezeket a ritmikai egyedeket s akkor e neveknek meglesz a megfelelő kifejező értékük.

(Mi összefüggés található például a »körörsdi« és a magyar sorzáró hármass ütem szokásos időmértéke közt? Vagy mi az összefüggés a »lebegő« és a magyar ropogós friss táncznótákban lüktető hasonló időmértékű hármass ütem közt? Vagy a négyes ütem legszokásosabb időmértékbeli ritmusa talán csakugyan a »lejti«-ből (trochaeus) és a »szőkő«-ből (jambus) tevődnek össze, mint a »lejti szőkő« név mondaná. Dehogy. Lám pedig a nevek mégis csak nevek és — nem puszta szók.

Azért használjuk a *lejtve szőkő*-t; ez nem a »lejti« és »szőkő« összetétele, nem trochaeus és jambus, se nem choriambus, hanem a magyar négyes ütem legszokásosabb időmértékbeli ritmusa, mely annyira megfelel a lassú csárdás lejtésének, mikor komolyan *lejtve* kezdi s a négyes ütem aprózott közepén *neki szőkik*, majd megint nyugodtabban kezdi a következő négyes ütemet, hogy azután ismét neki szőkik vagy ha sorzáró négyes ütem (ennek eleje különféle lehet, de vége jobbára: ♩) vagy sorzáró hármass ütem következik, lecsendesüljön, pillanatra megnyugodjék a dallammal együtt.

Ilyen ritkább időmértéki ritmus a *sebesugrós*, nem »ionicus a minori«, hanem a sebesugrós négyes ütem (♩♩♩♩) ritmusa. Iparkodtunk ez elnevezéssel kifejezni a négyes ütem illetően időmértékbeli ritmizálásának kifejező szerepét, mert legtöbbszörre élénk folyású nótákban találjuk, például:

Kerek az én | kalapom...

Esik eső | a harasztom...

Mind a két nóta első üteme *sebesugrás*: $\sim _ _$; a zenei ütemet értjük, a szöveg, helyesebben a szó üteme nem mutatja egészen tisztán, de danolásban az az megnyúlik a *Kerek az én* ütemben, ép úgy az *eső* szó első tagja az *Esik eső* ütemben.

Jól nevezték el a *futamodi*-t ($\sim \sim$).

A hármas ütem *ugrató*, *bevégni*, *ropogós* alakjait eléggé fejtegettük, hogy mit jelentsenek. A *bevégni* sorbeli szerepét, az *ugrató* és *ropogós* ritmusbeli kifejező voltát jelenti az illető hármas ütemnek.

11. A kettes ütem időmértékbeli ritmizálása mindig »lejt« (trochaeus: $_ \sim$) a régi kifejezéssel élve, a magyar ritmusban azonban állandó sorzáró szerepe miatt inkább *végzi*-nek mondhatnók.

Itt mondhatunk a *végzi*-vel kapcsolatban egyetmást a sorzáró négyes ütem időmértékéről. A sorzáró négyes ütem rendesen végzivel végzi ($_ \sim$), de eleje különféle lehet. Így nagyon gyakori ez: $_ \sim _ \sim$, a mit *lejtve végzi*-nek nevezhetnénk. Lehet: $_ _ _ \sim$, a mit *sebesvégzi*-nek mondhatnánk, s végre lehet még: $\sim _ _ \sim$, a mit *be-bevégzi*-nek nevezhetünk.

Az egyes ütem mindig hosszú szótag, legalább a danolásban, a zenei ütemben, ha a szóütem talán tökéletlen is e tekintetben. Így külön elnevezés itt szükségtelen, mert az egyes ütem szükségképpen hosszú szótag.

12. A vers ritmusa azonban nemcsak külső, *hangbeli ritmus*, hanem lényeges kiegészítő része ennek a belső, a *gondolatritmus*, mely a *gondolatfonás*-nak a hangbeli ritmushoz mért megfelelő váltakozásából áll. Nagyobb ily ritmizált gondolatláncolatot, mely így megfelel a külső hangbeli ritmus tagoltságának, *gondolatfonadék*-nak mondhatunk.*

13. A nótának azonban nemcsak ritmusa van, hanem maga ez a ritmus is folyhatik élénkebben vagy lassabban s ez — a *nóta folyása* (tempo). Ennek a nótának lassú a folyása, a másíknak meg gyorsabb. Így beszélhetünk *lassú folyású* nótáról, meg *gyors folyású* nótáról.

14. Maga a vers ritmusa, noha erre a »vers hullámosságá«-t használták,** a magyar fülnek inkább a vers lüktetése, a *nóta lüktetése*. Ez a nóta így lüktet, az a másik meg amúgy. Más annak a nótának a lüktetése. Ez a nóta *népies tizenegyesben lüktet* (és nem: »tizenegyesekben van írva«!). Ez a költemény *Zrínyi-sorban, tizenkettesben lüktet* (és nem: »alexandrinusokban van írva«!). Ép így: a régiek hőskölteményei antik hatosokban lüktetnek. Elmés, szellemes ötleteiket váltogatott antik hatosokban és ötösökben lüktető páros versben írták.

* E kifejezéseket használtam »a *gondolatfonás* kellemes voltát« (377. l.) kutatva Positiv Aesthetikamban »A képzetkapcsolásbeli szépről, a gondolatok kellemes fonásáról« czímen (370—381. l.).

** *Dunay-Ferencz*. Átíró hangrajz. Budapest, Lampel (Wodianer), 1901.

Összekötve a nóta folyásával: ez a nóta lassú folyásban lüktet, vagy e *nóta lüktetése lassú folyású* vagy *gyors folyású* (ahelyett, hogy: e nóta ritmusa lassú tempójú vagy gyors tempójú«).

Mi más a magyar nóta lüktetése, mint az antik verseké vagy a nyugoteurópai jövevényformáké! A vendégformák lüktetése idegenszerű, noha megszoktuk, mégsem olyan törülmetszett, tősgyökeresen magyaros, mint a mi sajátunké, melyet több mint ezredév hagyományaként ősi kincs gyanánt kell megbecsülnünk fajunk szellemi tulajdonai tárházában. A magyar nóta ritmusa a magyar nóta lüktetése. A vers ritmusa a *vers lüktetése*. A magyar ritmus a *vers magyaros lüktetése*. Ezt ne felejtsük el soha érezni és megbecsülni, még pedig megbecsülni lehetőleg magyar szóval.

PEKÁR KÁROLY.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK.

II.

Tudott és tudandó fogalmak. — Föltehető kérdés.

A teljes mondat a halló vagy olvasó előtt tudvalevőknek gondolt, és tudtul adandó eszméket foglal magában. Gyakran csupa ismeretlen eszme van benne. Ennélfogva a fogalmak különböztetésének egyik biztos eszköze az eleve fölteendő kérdés; mert azt szoktuk nyomosítani, következésképpen hangsúlyozni, a miről fölteszszük, hogy megkérdezné az illető (Brassai tétele); pl. A leányod *mit* tesz? Felelet: A leányom *hímez*. *Ki* hímez? A *leányom* hímez. És a hol egyik fogalom sincs tudva: *Minn* hangok ezek? A *fiam* *hegedül*, vagy: *Hege**dül* a *fiam*.

A fölített kérdésnek a szerkezete — a mely a kérdő szónál fogva mindig főnyomatékú* — már eleve tudatja a felelő mondatnak rendét az esetre, ha az állítmány ki van bővítve, és az állítás tárgya olyan fogalom, a melynek a nyomatosságát az ige tünteti ki; mert ekkor egyforma a rend mind a kérdő, mind a felelő mondatban; pl. *Mikor* ment el? Épen *most* ment el. *Hogyan* adta elő? *Rosszul* adta elő. *Mit* ír alá? *Körleveleket* ír alá.

A mely fogalom ellenben, mint az állítás tárgya, nem fogad el ige-adta nyomatékot, annak a fölített kérdés eleve rámutat ugyan elsőrendű fontosságára, de a felelő mondatnak a szerkezete nem alkalmazkodik a kérdő mondatéhoz; pl. *Mikor* indult el? *Azonnal* elindult (nem: indult el). Hát még *kit* szólított meg? A *hugomat* is megszólította. *Mit* foglal magában? *Mindent* magában foglal az!

Az accentuálás itt kétféle lehet; ugyanis ha az állítmány, mint a felhozott példákban, ismert fogalmat jelöl, egészítője nem

* Akadémiai értekezésemben ezt az elnevezést is használtam az »ige-jelezte« kifejezés helyett.

kap hangnyomatékot; ha pedig ismeretlen fogalmat jelöl, akkor természetesen neki is jut accentus; pl. *Mit* mívelt? szólj! *Minden* pénzét *elvesztette kártyán*; — és így tovább: (Fogta magát), és *legott elsompolyodott*. Az ár *mindent magával* ragad ilyenkor.

Kétféle az accentuálás ott is, a hol az állítmány megelőzi az ilyen hangsúlyos fogalmat; pl. *elindúlt tüstént*; *megtámad* az *tégedet* is; *magában* foglal az *minden* képzelhetőt; — hangsúlytalan állítmány-egészítővel: (ha az egyik birtok eladása nem elégséges), eladom az *egész*et.

Nyomosító szók.

A nyelvtani alakok, egymásra vonatkozásukban nyomosítólag hatnak egymásra. De vannak — az igén kívül — ezt a működést különösen végző úgynevezett nyomosító szók is, úgy-mint: is, sem, se; nem, ne; meg, pedig, ugyan, csak, csupán, csakis, csupáncsak, ugyancsak, csakugyan, egyedül, kizárólag, stb. Nyomosító szerepök nagyon elüt az igéétől. Némelyik ugyanis megelőzi nyomosítólag, némelyik követi az illető fogalmat. Van olyan is, a mely majd előtte, majd utána áll, és különböző mértékben is nyomosítja e szerint. A melyik közülük mondatot kapcsol mondattal, az nyomosítja is egyúttal a kapcsolt mondatot. Egyik-másik nemcsak nyomosító, hanem természet szerint nyomatos is.

A *is* mindannyiszor nyomban követi és nyomosítja a kapcsolt fogalmat; követ ugyan olyat is, a melyet nem kapcsol, és a mely csak segédül, fogantyúul szolgál neki mondatok kapcsolásánál. Az ilyen alakot rendesen nem is nyomosítja; mert az már enélkül is többnyire nyomatos pl.

Fogalom-kapcsoló *is*.

Ezért a *csékelységért* is *megharagudott!*

Írni is tudok, (nemcsak olvasni).

(Nemcsak *most*), *akkor* is rosszul beszélt.

Mondat-kapcsoló *is*.

(Megint a szemére lobbantották); *ezért* is *haragudott* úgy meg.*

(Írni nem tudok); *olvasni* is csak egy *pajtásomtól* tanultam meg.**

(Csak egyszer beszélt), *akkor* is *rosszul*.***

Sem (is nem), se (is ne) a kapcsolt fogalom, illetőleg a mondat-kötést eszközöző szó után.

Fogalom-kapcsolás.

(Hát a hivatalban?) — *Ott* sem volt. (Ha nekem nem jut), *másnak* se jusszon belőle.

(Sémerre se nézett), és így *vissza* se nézhetett.

Mondat-kapcsolás.

(Hogy is láttam volna), mikor *ott* sem volt!

(Ne gondolj vele); *eszedbe* se *jussom*.

(Azután ment, ment), *vissza* se *nézett!*

* *Ezért* itt már is nélkül *is* nyomosítva van: *ezért* haragudott meg.

** Az *olvasni* szót itt, mindamellett hogy mondatot kapcsol vele, mégis nyomosítja; mert ebben a mondatban, ha is nélkül szerkesztjük is, nem *olvasni*, hanem *pajtásomtól* van nyomosítva: olvasni csak egy *pajtásom* tanított meg.

*** *Akkor* is nélkül, itt nem nyomatos: akkor *rosszul* beszélt.

Sem és se, nem és ne, együtt működve, többféleképen sorakoznak, kapcsolnak és nyomosítanak; pl. *se* pénz, *se* posztó; *se* ne láss, *se* ne hallj; — *se magát* nem láttam, *se híré*t nem hallottam.

Nem maradok; *ne* bánts d (nem, ne itt nyomatos szók); — *nem csivakodni* jöttem ide; *ne azt* tedd, hanem stb. (itt nyomosító szók).

Meg, pedig, a fogalomnak utána állva, fogalmat kapcsolnak, — előtte állva mondatot; pl.

(Az egyik bányász); a *más*ik pedig *katona*. — (Tegnap igen-t mon-dott); *ma* meg *nem-et* mond.

(Azt mondd: egy nézetem vagy-tok); pedig *ő másképen* vélekedik róla.* — (Az egész világra gyanakszol): pedig *Bálint* a tettes.**

Ugyan rendesen utána áll az illető fogalomnak; péld. *Én ugyan* megtettem a magamét; de stb. — A levelet *megírta* ugyan; de nem adta fel. — Mint indulatszó elül áll, és ekkor hangsúlyt is kap; pl. *Ugyan* megjárta vele. *Ugyan* hagyj békét stb.

Csak, csakis, csupán rendszerint megelőzik a nyomosítandó fogalmat; pl. *csak megtagasztottam*; *csak ennyit* adott ki; (forr bennem), *csakis* az *illedelem* tart vissza stb. —

A fogalmak osztályozása.

Már az eddig előadottakból is kitűnt az, hogy számtalan esetben egy és azon fogalom, egyformán accentuálva, különbözően helyezkedik el, és más alakot is nem ritkán különböző sorakozásra készít. Láttuk azt is, hogy az eleve föltett kérdő mondatnak a szerkezete az erős hangsúlyozás eseteinek csak egyik, haszintetemes részében azonos a (mindannyiszor szóban forgó) felelő mondatéval; a többi, nem kevésbé számos esetben pedig nagyon is eltér tőle, úgyhogy ekkor se a hangnyomaték, se a puhatolásnak, eddig magyarázott, többi módja nem kalauzol bennünket az ilyen alak elrakásában. Erre nézve az illető szónak csupáncsak nyelvtani értéke ad biztos útmutatást. — A szókat tehát osztályozni kell, az elrakásra befolyó nyelvtani értékek és különösen aszerint, a mint elfogadják, megkívánják, vagy visszautasítják a fő nyomatékot.

A fő nyomatékot *a)* elfogadja: a rendszerint nem-nyomatos, majdnem kivétel nélkül; *b)* megkívánja mindannyiszor: a természet szerint nyomatosak közül a negatív természetű és a határozatlan fogalom; — ellenben: *c)* nem fogadja el, ugyancsak a természet szerint nyomatosak sorából: a pozitív természetű és az is-kapcsolta fogalom; végül *d)* hol elfogadja, hol visszautasítja, szintén a természet szerint nyomatosak közül: a kettős természetű (ingadozó).

* Az *ő* szónak itt másodrendű a nyomatossága.

** Bálint itt különösen ki van emelve.

Két fő-osztályba esnek a fogalmak:

I. fő-osztály. Rendszerint nem-nyomatósak. Jelenések egyaránt távol áll a tagadás és a kiválóan (prægnanter) állítás eszméjétől (a plus és a minus eszméjétől). Ilyen, a többi közt, minden főnév, vagy főnévül szereplő szó; a többi beszéd-rész közül pedig az olyan mint: *az, ez, egyik, másik* stb.; *itt, ott, erre, arra, ma, most* stb. — Másik jellemző vonás bennök az, hogy a melyikök névszó, az meghatározott fogalmat jelöl. Ilyenek a tulajdonnév, névmás (kivéve a minőségmutató *ilyen olyan*, és a visszamutató *a ki, a mi, a mely* stb. névmásokat); a főnevek közül pedig az olyan, a melyet meghatároz a névelő, az általános értelmű *egy* számnév, a tárgymutató, visszatérő névmás, határozott számnév vagy az olyan számnévmás, mint: *egyik, valami, holmi, némi* stb. pl. *Pál, a ház, egy ifjú, ez a kép, a magam erejéből, egy, tíz, száz ember, holmi ígéret.*

Mindezek — kivéve a visszamutató szókat — a mondat céljának megfelelő mértékben nyomosíthatók, nyomosító szók segítségével vagy e nélkül is. — Példák:

Különös kiemelés nélkül.

Endrének vissza kell jönnie.
Az enyém megtetszett neki.
Azt el kellett volna hallgatni.
Innen megláthatod.
Egy darabot kiszemeltem már.
Ma oda állított egy ört.
Oda állított holmi öröket.

Különös kiemeléssel.

Endrének kell visszajönnie.
Az enyém tetszett meg neki.
Pedig azt kellett volna elhallgatni.
Innen láthatod meg.
Csak egy darabot szemeltem ki.
Ma egy ört állított oda.
Valami öröket állított oda.

II. fő-osztály. Természet szerint nyomatósak (maguktól nyomatósak) és az is kötőszóval kapcsoltak. — Három al-osztályra szakadnak.

1. al-osztály. Állító természetűek. Ezek nem fogadnak el ige-adta nyomatéket. Az állítmánynak előtte is, utána is állnak, a körülmények szerint. Vannak köztük:

a) a tért, időt, módot és mennyiséget teljességében, összességében jelölők, mint: *egész, mindenütt; mindig, örökre; teljesen, mindenképen; mind, valamennyi* stb.

b) erősen állítók (affirmálók) és a plus eszméjét másképp is különösen kitüntetők, mint: *nyilván, bizonyosan, alkalmasint; mégis, inkább, leginkább; böven, szorosan, váihatatlanul* stb.

c) Is-kapcsolta fogalmak. Ezeket nyomosítja is egyúttal az is kötőszó. A mikor mondatokat köt össze: az a fogalom, a melyhez e végre csatlakozik, csak fogantyujául szolgál a mondat-kapcsolásban, következésképen nem kapcsolt fogalom; a legtöbb esetben nem is az ő nyomosítottja. Különbözik is a szerkezet aszerint, a mint a fogalmak, vagy a mondatok vannak egybekapcsolva.

2. al-osztály. Kettős természetűek (ingadozók). Ezek majd elfogadják, majd visszautasítják a fő nyomatéket, kisebb vagy

nagyobb jelentőségök, többféle értelmök és nem ritkán a reájuk vonatkozó állítmánynak is más-más jelentése szerint, p. *több, annyi, mennyi; jól, szépen, annyira, mennyire* stb.

3. al-osztály. — a) *tagadó természetűek*. Ide értendők a kérdő, kétkedő, tagadó és a minus eszméjét máskülönben is jelölő kifejezések; — b) *határozatlan fogalmak*. Az utóbbiak közé minden olyan névszó tartozik, a mely az I. fő-osztályban ismertetett határozott fogalom sajátosságait nem bírja és így: se nem tulajdonnév, se névelővel stb.-vel nem áll a mondatban. — A természet szerint nyomatós fogalmaknak ez az osztálya megkívánja a fő nyomatékot. Megjegyzendő azonban, hogy a határozatlan fogalom sokszor csak rendhagyó módon érvényesíti természetszerinti nyomatosságát.

Példák a II. fő-osztály egyes al-osztályaiba tartozó szókkal.

Plus-fogalmak (1. al-osztály).

Mind a tíz részvényt eladta; *eladta mind*.

Tüstént ráakadtam; ráak. *azonnal*.

E balhiedelem *országszerte* elterjedt.

Bizonyosan fölvilágosította.

Minduntalan szóba hozza.

Bőven kimérik az adagokat.

Te is ott voltál.

Is-sel nyomosított fogalmak.

A *leányomat* is magammal viszem.
Holnap is meglehetné.

Is-kapcsolta fogalmak.

Később is elmentem oda; de stb.

Az is eljárt benne.

Minus-fogalmak (3. al-osztály).

Kevés részvényt adott el; *alig* adott el többet kettőnél.

Későn akadtam rá.

Semerre se terjedt el még eddig.

Nehezen világosította fel.

Nagy-ritkán hozza szóba.

Szűken mérik ott ki.

Te sem voltál ott.

Is nélkül nyomosított fogalmak.

A *leányomat* viszem magammal.
Csak *holnap* tehetné meg.

Is-kapcsolta mondatok.

(Későbbre rendelt magához); *később* is mentem el oda; de stb.

(Jancsit kértem föl); *az* is járt el benne; (nem az öcsese).

Kettős természetűek. (2. al-oszt.)

Különös kiemelés nélkül.

»*Jól* visszaverjen ám bármely igazt!«
(Arany. Arist. ford. A felhők.
160. l.).

Annnyit kiadtam már reá, hogy stb.!

Úgy kifogott rajtam, hogy... no!

Több dolgot *elhallgatott* szépen.
Oly *szépen* leírta bátyja gyengeségeit!

Az efféle tervek végrehajtásáról sok embernek *le* kellett már tennie.

»(Az írói pálya, írói központ, mely még az imént csak álom vala), *gyorsan* valósággá lesz Pesten, Kisfaludy Károly világában« (Beöthy Zs. Kovács Pál emlékezete. 1887.).

Különös kiemeléssel.

»Hogy ezzel azt *jól* tudja visszaverni« (Ar. ugyanott).

(Vívásnál): *Most jól* vágtaal vissza.

Annnyit adtam ki rá, (a mennyit a szükség parancsolt).

Hát *úgy* fogott ki rajtam, (hogy a gyenge oldalamat érintette).

Kelletnél *többet* hallgatott el ezúttal.

Ezt a fogalmazványt *szépen* írta le;

(az első rítul).

»Kiért sok hősnék kelle letenni életét« (Szász K. Nibelungok. 1. l.)

(Álmunk *akkor épen* nem lett valósággá), *most* pedig *gyorsan* lett azzá.

Ma gyorsan hajtottam végre, (de a múltkor nem lehetett).

Határozott fogalmak.

(I. fő-osztály.)

Kiviszem a cselédeket.*Egy* sebész *lejő* velem (a másik nem kell).Egypár *becsűst* is *ki* kellett még hallgatni.Nem nagy munka: *feladni* egy *levelet*.Valami atyafiság *összefűzi* őket, nemde?*Leküldöm* a régi könyveket is.

Határozatlan fogalmak.

(II. fő-oszt. 3. al-oszt.)

Viszek ki cselédeket.*Sebész jő* le velem (*orvos* nem kell).*Becsűsöket* is kellett még kihallgatni.Hát oly nagy dolog-e: *leveleket* adni fel?• *Vívta* együtt, s *vérrokonság* fűzi össze veletek (Ar. Aristoph. ford. A békák. 260. l.)*Küldök* le régi könyveket is.

Látnivaló, hogy a határozatlan névszó még akkor is megkívánja a kiegészített állítmánynak nyomatos rendét, a mikor nem áll előtte; sőt a mikor nem is magán van a hangsúly (*Viszek* ki cselédet); vagy nem kizárólag ő rajta van (*küldök* le régi könyveket is). — Másik sajtószertüése abban áll, hogy csak az I. főosztály szakaszában elősorolt jelzők veszik elejét a névszó határozatlan mivoltának (feladni egy levelet; és: levelet adni fel).

JOANNOVICS GYÖRGY.

A NÉPISKOLAI MAGYAR NYELVTAN.

A Magyar Nyelvőr f. é. harmadik száma elsőnek teszi az új iskolai helyesíráshoz vonatkozó miniszteri rendeletet. Maga a rendelet hivatkozik a Népművelők budapesti egyesületére, a mely a helyesírás egyöntetűségét szorgalmazta. Nem is tagadom: társaimmal együtt büszkéek vagyunk arra, hogy mi néptanító emberek is közreműködtünk a hasznos munka megteremtésén. Szép dolog a helyesírás, kivált azon a gyermektől is megérthető logikai alapon, a melyre Simonyi Zsigmond építette; szép — de nem elég. Még valami kellene: a *nyelvtani megnevezéseknek a magyar nyelv szellemében való megállapítása*. Hogy értem ezt? Megmondom. A népiskolai gyermek sohasem érti, mi az az *alany*. Hiszen nem olyan ostoba hál' Istennek a mi magyar gyermekünk, hogy akár idegen szót is meg ne tudna jegyezni és fel is fogni. Melyik magyar iskolás gyermek ne tudná, mi az a *trafik*, vagy *magazin*, *vagon*, *telegráf*, *generális* stb., stb.? Tudja pedig azért és érti, mert szemléltethető. (Én csak népiskolai nyelvezetben írok; a tudósok úgyis kitalálják, hogy én *konkrét* fogalmat akarok *absztrakt* fogalomtól megkülönböztetni.)

Én gondolkoztam rajta, mit mondhatnánk *alany* helyett: mondat *cselekvője*. Kérem, csak az elemi iskolában, a népiskolában legyen meg ez a szabadság. Az ilyen mondatokat: *Bátyám katona*, *a fa növény*, *a rózsza illatos* stb., nem a Simonyi-féle tudományos fejtegetés alapján magyaráznám, hogy t. i. a *van*

(*ist, est*) lappang a mondatban; hanem elemiesen. *Bátyám* a cselekvő, katonai munkákat végez, foglalatossága most az, a mi a katonáé, tehát: *katona*. *Fa* a cselekvő, nő, folytonosan növekszik, vagy már annyit nőtt, hogy nem is nőhet tovább, növényéről ismerem meg; azért mondom, hogy növény. A *rózsza* cselekvő, terjeszti a jó illatot, illatával elárasztja az egész szobát, azért mondom, hogy *illatos*.^{*} Azután még azt is hozzá kell adni, hogy a nyelvtan tanításának a kezdetén nem az ilyen mondatokon érzékeltetem a *cselekvőt*, hanem százával, ezrivel állanak készen a legmagyarabb mondatok, melyekben az állítás ige, tehát a *cselekvő* csakugyan cselekvő.

Rossz a *főnév* kifejezés. Nemcsak azért, mert idegen szónak szolgai fordítása, hanem inkább azért, mert nem találó, nem igaz. A nyelvben az ige a fő név. Az igazi, romlatlan ajkú magyar gyerek nem hallja, nem tudja, mi a *tárgy*; soha életében nem mondja az apja: vigyázz arra a tárgyra! hanem, hogy a *jószágra*. Nemcsak a házi állat, hanem a fejsze, balta, saráglya: vagyis minden *érték* jószág.* Már most hogy értse meg a magyar gyermek, ha azt mondom neki: A főnév oly szó, mely személynek vagy tárgynak a neve.

De bízunk abban, hogy sok-sok gyakorlásra mégis megmarad az elméjében a *tárgy* kifejezés jelentősége; azt azonban, hogy észszerű kapcsolatot találjon a gyermeki lélek személy és tárgy neve meg főnév között, nem hiszem. Nem fogadhatnám el Ihász-Majer meghatározását sem: »A *tárgynév* személyt vagy tárgyat jelent.« Ha különbséget teszek személy és tárgy között, hogy vessem aztán mindakettőt egy kalap alá? Legjobban megfelelne Négyesy László meghatározása: *nevező szó*. A mivel bármiféle jószágot, holmit vagy gönczöt megnevezünk, az nevező szó.

A *melléknév* szó csak a tudományosan kimívelt elmében fődözheti azt a fogalmat, mely benne rejlik, tehát ki van zárva, hogy elemi népiskolai gyermek megfoghassa. *Jelölő* szóval véli Négyesy a közép- és polgári iskolák első osztályaiban megértetni. Az elemi iskolában talán nehéz. A gyermek megismer valamit, ráismer valakire, valamire színe, termete vagy egyéb tulajdonságai útján, azért *megismerő* szó (ismertető szó) jobban férközik a gyermeki lélekhez. *Névmás* helyett a *névpótló* megfelelne; a *pótol* igét használja a gyermek is; ismeri a nép a *pót*-adót, *pótlékot*; aztán meg a pótkávé is országszerte ismeretes és használatos. *Ige*, mint eredeti magyar kifejezés megmaradna, csakhogy nem, a hogy most van a nyelvtani könyvekben, hogy t. i. oly szó, mely cselekvést jelent, hanem: az ige oly szó, mely állítást jelent. A *névtő* bátran kimaradhat a népiskolai nyelvtanból *határozó* szó címen nagyon jól megfér a főnévvel.

Még két kifejezésen szeretnék változtatni: a *magánhangzó*

* Székely-Udvarhelyen mindennemű holmira azt mondják: *göncz*. (Vö. MTsz. 1. és 3. *göncz*! — A szerk.)

és *mássalhangzó* kifejezésen. Lindner Ernő már 1870-ben mondta a NyK-ben: »Ha csupán a szó etymológiáját nézzük, úgy a magánhangzó oly betű, mely önmagától (egymagában, magán) és másnak segítségével nélkül ad hallható határozott hangot. A szó ezen értelme szerint valamennyi betűt, mely másnak segítségére nem szorúl, magánhangzónak kellene nevezni. Így teljes joggal az L, R, S, M-t és több másokat is magánhangzókul lehetne venni, minthogy ezek valósággal egyéb hangnak minden közreműködése nélkül világosan hallhatók.« Ha még hozzá tesszük, hogy a mostani hangoztató vagy fonomimikai olvastató módszer alapján sohasem hall a gyermek mássalhangzót, hanem csak a tiszta hangot, *b*, nem pedig *bé*, *k*, és nem *ká*, akkor beláthatjuk, hogy szinte bűn a 6—7 éves gyermek lelkét a mássalhangzóval zavarni.

Szerintem a tanulás kezdetén, a mikor csak a nyelvi tények különféleségére akarjuk a gyermeki lélekben a figyelmet felkelteni, legegyszerűbb volna a magánhangzó helyett: *könnyű hangzót* mondani, (könnyen mondja azt mindenki, még a kis testvéred is); a mássalhangzó helyett pedig: *nehezebb hangzót*, mert bizony a *k*-t, *g*-t, *d*-t, *s*-et és sok egyéb hangot még az iskolás gyermek is csak nagy nehezen ejti ki világosan.

Mindezek után szeretettel kérem a magyar nyelv őreit és ápolóit, tegyék magukévá a népiskolai magyar nyelvtannak a fontosabb sorokban kifejeztem ügyét. Nem kellene ezt is a miniszter elé vinni. Ajáljon kiki a maga felfogása szerint megfelelő kifejezést; a legjobbat a Magyar Nyelvőr szerkesztője jelölné meg; azt visszük be a népiskolának szánt nyelvtani könyvbe. — Mint-hogy pedig a népiskolákban csak engedélyezett könyvet használhatunk, az engedélyezés biztosítja a helyesnek elterjedését és szentesíti is.

SCHÖN JÓZSEF.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Ekecsel, epecsel alatt a Faludiból vett utolsó idézetet: »A ki leggyengédebben fütüli, legtermetesebben epétseli« [a dalt] — így kell kiigazítani: *leggyengébben*.

El 3. — vö. még *el-régen, el-régente*.

Ellent — vö. Semmi ellent nem tarta neki (WeszpC. 46.).

Elődeden, elődedin. Aratas elődedin (MNYil: Agenda 122, id. Nyr. 6: 359.).

Enyész-ik származékaihoz: *megenyészhetetlen* (WeszpC. 117.).

Föl-ér 2. Kész... valamit jószágával felér... segíteni az igyet (ErdOrszEml. 16: 379.).

Érdemletlen: immeritus MA., —ül: immerite, immerenter MA. — ellenben *érdemletlén* nincs MA. szótárában.

Erkölcstelenség a. a MargI-ból *erkevchtelenseget* h. olv. *erkevchet-lenseget*.

Érzéketlen GKat., l. Nyr. 31:77.

Érzelem. C-ban az orthodoxus nem igaz érzelmű, hanem igaz értelmű.

Ezennel — vö. ezenhelt Szék. Krón., id. MNyszet 5:454.

Fa összetételeihez: *alás-fa*, vö. Diószegi és Fazekas 135, Kassai; *kisa-fa*, vö. *kése-fa* Pázm., id. Nyr. 25:279; *kláris-fa*: coralli arbor Lipp: PKert. 1:108., *lencse-fa*: colutea, vagy inkább folia Sennae uo. 110. — A *kökény-fa* Calepinusban nemcsak spinus, hanem acacia is.

Fájós összetételeihez: *oldala-fájós*: pleuriticus PP.

Fan-hoz: »gallulasco, megpihesedem, fanod kél« MAL.

lábatlan-fecske cypselus is MAL.¹

Fegyedelem: disciplina a DöbrC-ben is 90. (a kiadásban hibásan fegedelm) és 229.

Fekete alakjaihoz: *feketee* ÉrdyC. 167.

Fene összetételeihez: *farkas.*fene* PPB.

Ferton-hoz: »ferton 84 den.« MA. 349.

Fékolódik-hoz: fekelődik? Nyr. 8:422.

Fékalódás: futuitio MAL.

Fénylet(ni) DöbrC. 223 is.

Fi összetételeihez: *hazafiúság*: indigenatus PPBl. 1801. Gloss.; *tyúk-fi* l. *fi* 3. MA., SándC., Illy: Préd. és Fal.

Fityeg — *fűtyög* C. és MAL. (l. NySz. Bör.)

Fizetet fn. GuaryC. 43.

Folyam: a NySz. nem idéz C-nál régebb adatot. Most a SzékelyudvCből is ismerjük.

Fő származékaihoz: *fejedelmizál* tréf. Nyr. 8:422.

Födél összetételeihez: *ház-födél* MA: Bibl. Magyarázatok 1.

Füremdik — olv. *füremedik*.

Gadaj törölni való, l. NyK. 22:412—3.

Gárda, l. gvardia NySz.

Gerely — régebb adat FestC. 394.

Gérentés: az idézet nem az ÉrsC-ből, hanem az ÉrdyC-ből való.

Girla (corus) — így csak a MünchC. egy helyén; a többi három adat szerint *gyerla*, s ez a helyes, mert nyilván azonos az olasz *gerla*, 'véka' szóval.*

Gomb — törölni, ill. el kell különíteni a *gomba* alakot; a 3. pont alatti idézetekben valósággal gombáról van szó. Vö. még *fűlgombája* Nyr. 28:459. (MA. és PPBl. is *gombaja az fűlnec, fűlgombája*, nem *fűlgomb*.)

* *Gerlo* is, vel. *zerla*, ófr. *gerle*, *jarle* Bütte, újfr. *gerlon* < középk. latin *gerula*, *gerla*, *garla* a *gerere* igéből, l. Ducange, Bartal. — A Beszt. és Schl. szójegyzékben is van *gerla*: *garleta* (nem *garieta*, se *garlea*); ez a latin *garleta* Ducangenál is megvan s nyilván olasz kicsinyítő alak.

Gombóc-tól el kell különíteni a *gombóda* (*gombólda*, *gombóta*) szót; MA-nál csak *gomboda*.

Gornyadoz: vö. *kornyadoz* NySz.

Göbre nem külön szó, csak mellékalakja a *bögrének*.

Gömböly szó nincs; a Pestiből idézett *gewumbely* = *gömbélyi*, azaz *gömbölyű*, tehát ehhez való legrégibb adat.

Gömbölyeg — 3. jelentését törölni kell, mert az ott idézett mondat semmiképpen se bizonyítja a *purus* jelentést.

Göngölyeg, *göngölyget*, *göngölytget*, *gyöngöröl* — a czímszókat így kellett volna írni: *göngyöleg*, *göngyölget* stb., a második *g*-vel legfőlebb mellékalakokat lehet megállapítani. De a MünchC. idézett helyén *gyöngörejtven* alakot olvashatunk (s ez a Balásfiból idézett *gyöngörölt* alakhoz illik), mert legalább a Döbrentei kiadása szerint ez van a kéziratban: *göngöreituén*, ezt pedig a MünchC. írása szerint így kell olvasni: *gyöngörejtven*. (Volf megváltoztatta ugyan, de ú. l. csak tévedésből, mert nem említi a másolatnak javítani való hibái közt).

Guggod, *le-guggod* ige nincs, legfőlebb *leguggodik* v. *leguggódik*. Az egyetlen adat, melyre a NySz. hivatkozik, PPB-ban így van: *le-gugni*, *guggodni* . . . s ez is talán sajtóhiba e. h. *guggolni*. (A MTszban van székely *guggad*, de *a*-val.)

Gulacs (Kr. is így) — a *cs* hang kétes, MA.² és MAL.² szerint *gulatz*.

Gübül csak PPBból van idézve; a *turbokol* cikkben van még egy idézet Pázmányból, de ott csak SzD. tette hozzá a *gübül* szót a *turbokol* ige magyarázatakép, Pázmány szövegében nincs meg (l. p. az új kiadást 1898. 4:711).

SIMONYI ZSIGMOND.

Hamut. A Schlägli szójegyzékben *columbar* (= *wagenjoch*): *hamut*-tal van fordítva, ugyanez a szó megvan a Beszterczei szójegyzékben is *hamuth* alakban, s Tagányi közöl egy 1490. évi *hamot*-ot is (*hamoth*, in quo equi trahunt). Ugyanez a szó azonban megvan a kódex-irodalomban is, s csak tévedésből maradt ki a NySz.-ból. A DöbrC. XXXI. zsolt. 9. verse ezt írja: »Ni legetek miként lo: es özvir: kikben ertelm nincen *Hamotba* es fekke tőrd meg ő alokat.« E hely a KeszthC. és KulcsCben így van: *horogba* ees zabolaba = lat. Nolite fieri sicut equus et mulus, quibus non est intellectus: In *chamo* et freno maxillas eorum constringe. — A *hamut*, *hamot* szó, a mint azt Tagányi megírta, szláv eredetű.

MELICH JÁNOS.

IRODALOM.

Magyar Oklevélszótár.

Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte *Szamota István*. A M. T. Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette *Zolnai Gyula*. (Budapest, Hornyánszky Viktor 1903.) I—III. füzet: Aba—Fenyves.

Az a nagy kincs, mely a magyar nyelvészet nagy kárára oly soká rejtve s szinte hozzáférhetetlenül hevert, végre napvilágot lát. Meglepő gazdagsággal tárul elénk e munkából, melynek eddig három füzetje fekszik előttünk, régi magyar nyelvünk szókészlete, melyet latin okleveleink őriztek meg s a melyet a boldogult Szamota István gyűjtött össze. Ebből a munkából, mely oly páratlan szorgalommal s a tudományért való feláldozó lelkesedéssel készült, látjuk, hogy mit veszített a magyar nyelvtudomány Szamota István korai halálával. — Összes nagyobb levéltárainkat átkutatta, hogy az oklevelekben előforduló magyar szókat összegyűjtse s ily módon a NySz. sokszor hangoztatott fogvatkozásait pótolja. Célját nem érthette el s gyűjtését most Zolnai Gyula egészíti ki, rendezi és szerkeszti szótárrá. A szerkesztés pontosság, megbízhatóság, módszer tekintetében valóban mintaszerű. A címző után ott van a magyarázat latinul és németül, minden adat előtt az évszám s utána a forrás s a hol kell, a szónak körülményesebb meghatározása. Tekintettel van a személynevekre is, nemkülönben olyan helynevekre, melyeknek értelme még világos. Sok esetben ezek ép oly megbecsülendő kincsei a nyelvnek, mint bármilyen más szók, mert fejlődésükben ugyanazon törvényeknek vannak alávetve, bár igaz, hogy itt nagyobb szerepe van a népetimológiának s az analógiának. Helyes és célszerű volt a szavaknak betűrendes és nem etimológiai csoportosítása.

A kitűnő szerkesztés mellett is megesett, hogy egy-két adat, mely más helyütt előfordul, a címző után kimaradt. Így: *ág* alatt 1291: *agow* (l. Szamota: A tihanyi ap. 1055-iki al. okl. 10. l. *körtvély* a.); *akaszt* után 1368: *farkasakazthokurthuely* (l. uo.); *akol* után 1193: *lovacol* (l. uo. *lovász* a. 11. l.); András után: 1211. Endereh (l. Okl.Szót. *Bás* a.); és helyn. szárm. 1240. Endred (*Bogár* a.), 1295. Endred (*Béka* a.). *Csenkesz* a. pedig 1240-iki adatban előfordul *Arpad*, mely mint régi magyar név külön helyet érdemelt volna. De ezek olyan aprólékos hibák, melyek ily munka szerkesztésében majdnem elkerülhetetlenek.

Ha a Nyelvtörténeti Szótárral egybevetjük, látjuk, hogy az Okl. Szót. olyan szókat tartalmaz, melyek a NySz.-ban egyáltalában nem fordulnak elő, s olyanokat, melyek a NySz.-ban megvannak ugyan, de csak kevés, néha csak egy adattal, ezeket az Okl. Szót. új adataival bőségesen gyarapítja.

Annak a feltűntetésére, hogy mennyire hivatott az Okl. Szót. a NySz.-t kiegészíteni, összeállítottam az első füzetből azokat a szó-

kat, melyek a NySz.-ban nem fordulnak elő, mellőzve azt a nagy sereget, melynek értelme vagy olvasása kétes.

abajczos — abárló vasvillácska — abora (Tsz.)* — abrak-hal — abrakosztó csatorna — abrakos halász — abrakos pincze — abroncskötő fa — abroncs-pénz — abroncsvonó-szék — aczélos-puska — aczintos, aczéntos (Tsz.) — adó-szedés — ág-berek — ág-erdő — agy [ansatz] — agg-szüle — ágy-ménny — agyonlódóz — ájos — ajtó-pléh — akad [»akadba menni«] (Tsz.) — akárhollyan (Tsz.) — akasztaló — akoló-mestér — alakor búza — alátol — aláver — áldomásítal-levél — állásfa — álló-dinnye — álló-kincs — álló-tanya — alma-fánk — alma-hímű — alma-kása — almáriomocska — alólcsapó (malom) — alsó-kő — általesik — általhoz — állallató — általszéd — amély, azmelly (welcher) — ángostár — angyalos — anyóka — apáti — apostoli-szék — apró-hal — apró-kalmár — apró-mozsár — apró-puska — apró-sajt — apró-sült — apró-szég — aprólékos-kalmár — aragon-sáfrány — arany-égető — arany-párta — arany-sáfrány — arany-szél — arany-zsinór — aranyos-hím — arczkötő — árki (ároki) — árkos (árokos) — árkus [arcus] — árkus-fa — árpa-föld — ártány-pénz — ásadék — asszonyembér-ruha — asszú-hal — aszaló-cserény — aszaló-kemencze — aszó [2. jel. fluvius, rivulus] — ászok-pénz — ászok-vám — ászokvám-pénz — asztag-láb — asztal-czipó — asztal-kalács — asztal-kés — asztalocska — asztalos-műszer — asztalos-szërszám — átalagacsa — átolagocska — atyval — avatlan — ázatlan — babszëm — bács — baglyos — bak (2. jel. gerüstbock) — bak-bőr — bak-hús — balaz (balasz) — balin v. bulin (Tsz.) — balkány (Tsz.) — bálványos (Nysz. más jel.) — bántó — bánya-vas — bárány-fej — bárányfi-dézsma — bárány-pénz — bárány-suba — bárány-váltáság — barát-pincze — bárd (2. jel.) — bárd-alja — bárdalja-erdő — bárd-uta — bárdocska — barilicza — barmatlan — baromjáróföld — bársonyos — bart — bástyarakó — baszaráb — beálló pénz — bécsi — bécsi rőf — bécs-levél — bécsús v. bücsös (Nysz. más jel.) — befenekez — befog — behágás — behajtás — behirdető-pénz — bejáró-hely — bejáró-kapu — bejövétel (Tsz.) — bekerítés — bekerítél — békó-lakat — bélëskerekétő-vas — bélësmetélő-karika — béles-sütő — -beli (képző) — belső-vár — berbëcs-bőr — berbënczés — bërcz-orr — berëk-erdő — béres-pénz — bërëtvás — berkegyapjú — besenyő — beszakadoz — beszáladás — betakarít — betakarítás [einspeicherung] — bevonó — bezsindelyöz — bika-nyaku — biliárd — bilincs-vas — bir(i)bics — bíróság-helye — bitó — bivaly-akol — bivaly-bőr — blask — bliktri — bóczér v. bolczér (Tsz.) — bóczéros v. bolczéros (Tsz.) — bocs — bodnár-ház — bodon (bodony) (Tsz.) — bodonkút (Tsz.) — bodza-bokor — bodza-kásás — bodzavirágos — bodzás (bozjás) — bognár — bókony (bolkony) (Tsz.).

HAIMAN HUGÓ.

* Ebben az alakban v. hasonló alakban megvan az új MTájszótárban.

A testrészek nevei.

Heinrich Schlandt. Der menschliche Körper. Eine deutsch-ungarische Zusammenstellung von Redensarten und Sprichwörtern, die sich auf den menschlichen Körper und seine Theile beziehen. (Beilage zum Schulprogramme des ev. Obergymnasiums A. B. in Kronstadt.) 1902.

Schlandt programmértékezése a magyar nyelvtanítás segédeszköze akar lenni. Azon a bajon szeretne segíteni, hogy a szász iskolák felsőbb osztályú tanulói nem ismerik az igazi magyaros szólásokat s fordításaikban gyakoriak a legdurvább németességek. Örvendetes, hogy egy szász iskola tanára megütközik tanítványainak magyartalanságán és segíteni akar ezen a bajon. Jó szólásgyűjtemény csakugyan alkalmas eszköz arra, hogy a tanuló a már ismert idegen nyelv használatában megerősödjék, bár ennél is többet ér a jó írók művének figyelmes olvasása. Schlandt nagy szorgalommal állította össze az emberi testre s a test egyes részeire vonatkozó német szólásokat s ezekhez kereste azután a megfelelő magyarokat.

Az előszó szerint e szólásokat legnagyobb részt a legjobb modern magyar írók műveiből vagy pedig a nép nyelvéből vette; forrásokul használta még Czuczor-Fogarasi Szótárát, Ballagi Teljes szótárát, Simonyi Német és magyar szólásait s néhány magyar közmondásgyűjteményt. Elsoroltam saját vallomása alapján Schlandt forrásait és sajnálattal kell megvallanom, hogy vagy nem tudta őket kellő kritikával használni, vagy ezeknél rosszabb forrásokból is merített, mert magyar szólásai igen gyakran nemcsak hogy nem magyarosak és nem találók, hanem néha a magyar nyelvtan legelemibb szabályait is sértik.

Mindjárt a legelső szólás ez: *a vállat vonítani*, pedig ez elavult s ma már nem használatos kifejezés; és ugyanazon a lapon: *a vállat hederíteni*; ezt a szólást: mit jmdem über die Achsel sein, így fordítja: *feszült lábon élni vkivel*. Továbbá: aus dem Atem bringen: *a szuszából kihozni*; jmds Auge kann sich nicht satt sehen an etw.: *nem győzi eléggé látni*, e h. nézni; grosse Augen machen: *szemét eltátani*; die Beine in die Hände nehmen: *nagyot v. nagyobbakat szedni a lába közé*; sich Hals und Beine brechen: *lábát, nyakát kitörni magának*; das Haupt entblößen: *fejét megmezteleníteni*; jm. den Kopf verwirren: *vkinek fejét eltévesztetni*; jm. auf die Schnauze schlagen: *vkít megütni az orrára*. Még számos ilyen szólást idézhetnénk, s ezeknek sorát szaporítják azok is, melyekben nyelvtani hiba van: *kevésbé vesz* (e h. kevésbe vesz), míg csak *lélekszem*, könnyen *lélekszik*, *nyítani* (sokszor e h. nyitni), oldalt *fekszeni*, *nyakat vonszani* egymással, *lábát vánszorogni*, *hajadonfejt*, *szívét elzárkozni* vmi előtt, *hasát sütkezéreni*, alig *kitette* a lábát a szobából, *nyaklét* adni valakinek. — Sok a szóról szóra fordított szólás, mint pl. *vkinek nyakára pört függesztetni*, *ujjaí között átnézni*, *fülembe jött a hír*, *nem jut eszemből stb.*

Nem valók ily gyűjteménybe a költőknél egyszer előforduló, de a közbeszédben nem használatos szólások vagy költői fordulatok

sem, s ezeket rendesen a forrás megnevezése nélkül közli, pl. *vkinek fejére eleven szentet gyűjteni* (Tompai),* *testét-lelkét kenőcsli* (Katona), *lábinaí megtántorodnak* (Arany). — Végül nem valók programmértékzésbe a trágár szólások sem.

BALASSA JÓZSEF.

Könyvészet.

Simonyi Zs. Az új helyesírás. A vall. és okt. miniszter 1903. III. 14-én kelt rendeletével kiadott m. isk. helyesírás szövege és magyarázata bővített szójegyzékkel. (Nyelvészeti Füzetek 5. sz. — Athenaeum; 87 l. Ára fűzve 1 K, vászonkötésben másfél K.)

Rubinyi M. Két tanulmány a nyelvészet s a nyelvművelés történetéből. Grimm és Révai. A Mondolatról. (Nyelvészeti Füz. 6. sz. — Ára 1 K.)

Magyar Oklevélszótár. 3. füzet (dsida—fenyves).

Nyelvtudományi Közlemények 33. k., 1. füz. Halász I. A m. szófejtés és történeti fejlődése. I. — Melich J. Szláv jövevényszavaink V. — Ásbóth O. A m. nyelv árja és kauk. elemei. — Nyelvészeti füzetek, ism. Tolnai V.

A rovás-írás él-e a m. nép között? A M. T. Akadémia I. osztályától kiküldött bizottság elé terjesztett jelentés. (20 ábr. 1 K.) — Sebestyén Gy. dr. Rovás és rovásírás I. (Ethnographia.) — Herman O. Összám, ősbetű. (B. Hírlap II. 25. és TermKözl.)

Ethnographia 1.—2. füz. A moldvai csángók eredetéhez (Melich J. és Munkácsi B.)

Nemzeti nőnevelés 2.—3. füz. A nő a magyar közmondásban (Relkovič Mita).

Erdélyi Múzeum 2. füz. A Nyelvészeti Füzetek és Pálfi Márton »A nyelv-érzék és az iskola« cz. értekezésének ism. Kiss Ernőtől.

Literarisches Centralblatt 9. sz. Nyelvészeti füzetek (ism. Rubinyi M.).

Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin 1. füz. Ungarische Volksmärchen, übers. von Elisabeth Sklarek (három mese a Nyrból).

Az új iskolai helyesírásról szólnak a III. 15-én megjelent napilapok, legbővebben a Budapesti Hírlap; — már előbb (III. 10.) a Magyar világ és (III. 14.) a Pesti Hírlap. Vö. még: Az új helyesírásról (írta Simonyi Zs.) a P. Hírlapban III. 15. Erjedés (írta Bokor J.) az Egyetértésben III. 22. Beszélgetés Wlassics Gyulával az új helyesírásról a Jövendőben III. 22. — L. még Néptanítók Lapja III. 17. Orsz. Középiskolai Tanáregy. Közlöny III. 22. Tanulók Lapja III. 29.

* A németeknél közkeletű bibliai szólás, l. Példab. 25 : 22, Róm. lev. 12 : 20.
A szerk.

NYELVMŰVELÉS.

A kormány 1902-i működése — a magyar nyelv terén. A Nyr. febr. füzetében Kalmár Elek örvendetesnek mondja a helynevek írásának szabályozását, sőt avval az állítással védi a lapok támadása ellen, hogy *magyaros alapja* van.

Megvallom, én is egyike voltam a támadóknak — a B. H.-ban, — nem ugyan annak okáért, mintha a *Rökkszőlárd* lekicsinyítését tartanám bűnnek, hanem mert fölöslegesnek tartom helyesírásunkat azokkal a rőfnyi szóképekkel megterhelni, a miknek ilyenformán támadniok kell. Sőt a Kalmár hangoztatta *magyaros alap* ellenében éppen azt hiszem, német hatás az ilyen összerántás.

Hiszen írtam is már s szándékozok is írni arról a félszeg szokásról, hogy a jelzöt a jelzettjével, a kiegészítőt a cselekvést jelentő főnévvel összeírják a magyarban, mert a német is egybeírja. Pl. *ezüst kanál* helyett *ezüstkanál*: *Silberlöffel*, pedig ez az *ezüst* voltaképpen *silbner Löffel* jelentésű, vagyis éppen olyan jelző, mint a *nagy* vagy *kis kanál*, egybeírják az *evőkanál*-at is *evő kanál* helyett, mert németben *Esslöffel*, a hogy már *étkanál* is támadt miatta.

Már pedig a helynevekben sem szabad a jelzőket egybeírni a helyek tulajdonképpeni nevével. csupán a kötőjel mutassa az egybertartozást pl. *Sátoralja-Újhely*-ben a *Sátoralja* jelzője az *Újhely*-nek, mert van vagy volt *Bécs-Újhely* is. Bizony a szemünk jobban szereti a *Jász-Arokszállás*-t a *Jászárokszállás*-nál s *Fertő-Fejéregyháza* könnyebben olvasható, mint a *Fertőfejáregyháza*.

Kalmár különben maga alatt vágja a fát, mikor a *Csorbai tóról* szólóban azért bélyegzi meg a *Szentiványi* jelzöt, mert »az idegen ily hosszú magyar nevet sem kiejteni, sem megjegyezni nem tud.« De hát akkor a rettenetes hosszú hivatalos egyberántásokkal minek keltsük az idegenek előtt azt a hírünket, hogy Magyarország éppen úgy a vadak országa, mint a hol az *Antananarivó*-k meg a *Popokatepetl*-ek teremnek.

A megosztott név nem hosszú szó, szemnek, szájnak megkönnyíti az eligazodást. Az egyberántás még az ismert nevek megismerését is megnehezíti. Hiszen a jelzős helynevek a saját vidékükön úgy is jelzötlenül használatosak, annak jeléül, hogy nem forrottak össze. Az ősi koronázó várost ott túl a Dunán *Fehérvár*-nak ismeri és mondja mindenki, csak hivatalosan *Székes-Fehérvár*, minek tehát *Székesfehérvár*-t írni? *Hódmező-Vásárhely* Csongrádban csak *Vásárhely*, *Iháros-Berény* Somogyban csak *Berény*. Ismeretes a palócz kötekedés: Hová való? — Batyiba. — Micsoda Batyiba? — Hát Szombatyiba. — De micsoda Szombatyiba? — No hát Rima-Szombatyiba!

Kár, nagy kár lenne, ha a helynevek írásában az a logikai hóbortosság érvényesülne, hogy minden egyes helységnek, mint egy-egyednek egybeforradt nevet kell viselnie. Lábbal tapodnók a történeti fejlődést, mely szerint jelzőkkel kell megkülönböztetnünk a

bizonyos okokból azonos neveket kapott helységeket, pl. Rákos-Szent-Mihály, Német-Szent-Mihály, Rába-Szent-Mihály, Búd-Szent-Mihály stb.

A telegráf-hivatal ne avatkozzék itt a nyelv és a helyesírás dolgába. Utóvégre megteheti a telegráf-hivatal, hogy a több szavú helyneveket telegráfozaskor egy szónak számítja, ha nincsenek is egyberántva.

CSAPODI ISTVÁN.

Kalmár Elek nem magyarázza helyesen, hogy miért nem következik a belügyminisztérium a helységnevek írásában, miért iratja össze az összetett szókból álló község- és városneveket, s miért engedi meg, hogy a vármegyék és törvényhatósági városok neve két-három szóból is álljon, melyeket és vagy legfőljebb kötőjel kapcsol össze. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* meg *Szatmár-Németi* nem azért nem követi a többi helységnév írását, mintha a kormány ezekben az eredeti alkotórészek emlékét akarná megőrizni; hiszen *Maros-Vásárhely*, *Hódmező-Vásárhely* sohasem állott *Marosból* meg *Vásárhelyből*, még kevésbé *Hódmezőből* meg *Vásárhelyből*, nem is említve *Nagy-Váradot*, mely szintén nem alakult *Nagy* és *Várad* nevű helységek-ből. — A kétféle helyesírásnak egészen más oka van, s ez a törvények szövegében található fel. A törvényhatóságok számát és nevét ugyanis, a vármegyékét és városokét egyaránt a törvény, t. i. az 1886. évi XXI. törvénycikk állapította meg és a kormány nem érezte magát feljogosítva, a mint hogy nincs is, a törvényhatóságok számán és nevén változtatni, sőt még a nevek helyesírásán sem módosítani. A törvényhatóságok tehát a körülbelül húsz évvel ezelőtti helyesírást tüntetik föl, a többi helység, kis- és nagyközség, rendezett tanácsú város nevében az újabb helyesírás elvei érvényesülnek.

De azért mégis rosszul cselekedett a kormány, midőn meghagyta ezt az ellentétet a helységnevek írásában. Főhatalmazást kellett volna kérnie a helységnevekről szóló, 1898. évi IV. törvény alkotásakor arra is, hogy a törvényhatóságok nevének helyesírását összhangba hozhassa a helységnevek írásával. Mert ha ezt az egyenlősítést nem viszi végbe a kormány törvényesen, majd megvalósítja a sajtó és a közönség törvény nélkül is. — Mert az csak nem képzelhető, hogy a *Nagyszeben*, *Nagykároly*, *Nagykálló*, *Nagyfalu*, *Nagykanizsa* és a többi összeírott *Nagyok* áradatában sokáig megmaradhasson *Nagy-Váradnak* külön álló szigete, még kevésbé hihető, hogy a Maros erősebbnek bizonyúljon a Dunánál és Tiszánál és ha ezek beleolvadhatnak *Dunaföldvárba* és *Dunapentelébe*, *Tiszaújlakba* és *Tiszafüredbe*, a Maros sem fogja magát távoltartani *Vásárhelytől*. Sőt *Szatmár-Németi* is, ha ugyan a *Németi* szó egészen el nem kopik belőle, éppen úgy egygyé olvad, mint Budapest, melyet annak idején *Buda-Pestnek* állapított meg a törvény, de csak a Budapesti Szemle írta ebben a formában, mert a józan *usus*, ez a *suprema lex linguae*, rég megölte a törvény betűjét.

KARDOS ALBERT.

Hogyan címezzük leveleinket? A helynevek írásában, különösen póstai szempontból, sok félreértésre adott okot az, hogy a levelek és más póstai küldemények címzésénél a rendeltetési hely nevét nem a hivatalosan megállapított eredeti alakban írja a közönség, hanem *-n, -on, -en, -ön* raggal látja el. Ez a postaküldemények továbbítása körül igen sok zavart okoz. Így pl. *Bágy, Bát, Bód, Hornyá, Ród, Topolya, Tura* stb. községnevek ragozásával *Bágyon, Bátton, Bödön, Hornyán, Rödön, Topolyán, Turán* helynevek származnak, pedig ezek ilyen alakban egyenként más-más község nevei. A postaigazgatóság ezért a póstai szolgálat biztossága és pontossága érdekében fölhíja a közönséget, hogy a helyneveknek zavart okozó címzését mellőzze s a helynevet mindenkor eredeti hivatalos alakjában (azaz ragozatlanul) írja a címlapra.

A posta a magyar nyelvért. A budapesti posta- és táviróigazgatóság fölhitta a kerületéhez tartozó posta- és táviróhivatalokat, hogy a posta belső szervezetében meghonosodott idegen szavak helyett a tisztviselők megfelelő magyar szavakat ajánljanak. Ezek közül a postaigazgatóság a legmegfelelőbbeket kiválasztja és elrendeli, hogy ezentúl a megfelelő magyar szavakat használják.

Asszonya. Nem az újabb írók szeszélye, hogy a *felesége* kifejezés helyett használják az *asszonya* szót. 1826-ból is van erre példa és bizonyíték. A *Felső Magyar Országi Minerva* 1826. évi júniusi füzetében (731. lapon) találtam a következőt: »Három egész nap bűba-merülve nyavalygott gyakor ájulások közt Tamásinak *asszonya*, míg csak ugyan negyed napra kitisztula szédelgéseiből, és tudakolá mikori elmentét *férjének*.« A' Kosbai Kápolna című regét, melyből ezt az idézett részt kiírtam, *Szalai Antal, Ertényi Káplán* írta. Látni való tehát ebből, hogy Tolna vármegyében is már 1826-ban használatos volt az *asszonya* kifejezés, és sértő színezete ott sem volt.

BÉRCZI FÜLÖP.

Vétkeztem, uram, vétkeztem és most nyilván megvallom, szánombanom hibámat, vétkeket, bűnömet. Csak a tudatlanság, csupán a megromlott nyelvérzék mondatta velem, hogy a magyar ember nem szólítja és nem nevezi sem a maga, sem a más hitese házastársát *asszonyomnak, asszonyodnak és asszonyának*, hanem *feleségemnek, feleségednek és feleségének*. — Légyen hála és köszönet Bérczi Fülöpnek, hogy népnyelvi éles megfigyelésével, őstörténeti kutatásaival, általában mélyreható okoskodásával engem is fölvilágosított, botorkázó lépteim előtt nekem is ragyogó szövétneket gyűjtött. — Különösen lekötölezett Bérczi Fülöp azzal a finom különbségtétellel, melyet az idej Nyr. 108.—110. lapjain fejtett ki és a mely szerint a parasztember *asszonyának* mondja a házastársát, az iparos osztálybeli *feleségének* szólítja, míg az értelmiséghez tartozó, tehát magunkfajta úri ember *nejének* nevezi.

Ezt a finom, ezt az éles elméjű megkülönböztetést tehát én is vallom és elismerem. valamint teljesen magamévá teszem Bércki Fülöpnek a *feleség*-re vonatkozó szófejtését. Erősen hiszem, sőt lelkem mélyéig meg vagyok győződve, hogy a *feleség* szó akkor s azért származott, a mikor s a miért a családnak feles, közös jószágáa volt, mikor több férfinak volt egy neje. E hitemet és meggyőződésemet sziklakeménynyé teszi nem annyira a Pallas-lexikon, a melyre Bércki hivatkozik és a mely szerint a kezdőműveltségű népeknél maig is fennáll a több-férjűség intézménye, hanem a legmodernebb írók olvasása. Így az 1903. évi Mikszáth-féle almanachban olvastam Bródy Sándornak a való életből vett elbeszélését, mely »*Két munkás*«-ról szól, a kik annyira együtt éltek egy s ugyanazon nővel, hogy közösen is temették és gyászolták el. De hivatkozhatom nemcsak a száraz tudományra s realista írókra, hanem ideális költőkre, például Petőfira, a ki csodás erővel támogatja Bércki Fülöpnek immár általam is vallott fejtegetéseit, bölcs igazságait. — Avagy nem azért dalolja-e a költő:

Feleségem van nekem csak egy.
De mikor még ez az egy is sok?

mert költészetében is hirdetni akarta azt az őseredeti felfogást, hogy egy asszony legalább is két férfinak való?

Továbbá nem azért nevezi-e Szendrey Juliát Feleségek feleségének, mert először is tudunkra akarta adni, hogy ő, mint mészárosmester fia, csakis *feleség*nek szólíthatja hitvesét, ha nem akar ellenkezésbe jutni Bércki Fülöpnek általam is elfogadott szabályával; de másodszor azért is, mert a költőnek adatott jóstehetiséggel előre látta, hogy Szendrey Julia nem marad csupán az ő neje, hanem lesz másé is.

Előismerem és vallom tehát, hogy Bércki Fülöpnek éles elméjű különbségtétele, az *asszony*, *feleség* és *nő* használatának társadalmi osztályok szerinti megkülönböztetése helyes, bölcs és igaz, előismerem és vallom, hogy a *feleség* szónak a *feles*, a *közös* jószágból való származtatása, ez a Grimmeknek, Müllereknek és Budenzeknek is becsületére való szófejtés helyes, bölcs és igaz, ugyanannyi erővel azonban azt is előismerem és vallom, hogy *jól kinéz, tartsa száját, kézen fekszik, bebeszéli és beképzeli magának* stb. a tiszta magyarság virágai, továbbá azt is előismerem és vallom, hogy *félvilági nő, dáma, macza* stb. a legtisztességesebb, bármilyen előkelő társaságban is használható, becsületében senkit sem sértő kifejezések.

Dixi et salvavi animam meam!

KARDOS ALBERT.

A szentírási hely idegenszerű idézése. Gyakran látjuk a szentírást valamely helyét (könyv, fejezet, vers) illetéknépen idézve: II. Tim. 1, 5. Ez idegenszerű, helytelen idézés. Így idéz a latin, mert ő az idézetet ekként olvassa: *Secunda* (II) epistola ad *Timo-*

theum (Tim.), *caput primum* (1), *versiculus quintus* (5). Ugyanígy idéz a német, mert ő az idézetet így olvassa: *Zweiter* (II) Brief an *Timotheus* (Tim.), *erstes* (1) Kapitel, *fünfter* (5) Vers. Nem úgy a magyar! Mi a jelzett idézetet így olvassuk: A *Timoteushoz* (Tim.) írt *második* (II.) levél *első* (1) fejezetének *ötödik* (5) verse. Következésképpen így idézünk: Tim. II. 1:5. A helyes magyar idézetben tehát a könyvet római, a fejezetet és verset pedig arab számmal jelöljük; s mindez a könyv címe után következik.

HODÁCS ÁGOST.

Útban van, úton van. A mikor Dreyfust biztatták, Zola többi közt ezeket a híres, azóta már közzsajon forgó szavakat írta: *Az igazság útban van.* (Az eredetiben bizonyosan *en route* van használva [*en marche*].) Ez német forrásból jött át hozzánk s az *im Gange*, vagy *im Wege* fordítása.

Igen ám, csak hogy az *útban van* kifejezés nem azt jelenti, hogy »már jön«, hanem egyenesen azt jelenti, hogy *valakinek a lába előtt van*, vagyis hogy valakit a járásban akadályoz. Szóval a Zola-féle mondás határozottan keshedt magyar formában terjedt el nálunk és a magyar nép előtt azt jelenti, hogy az igazság valakinek az útjában van, ez esetben Dreyfus vagy Zola útjában.

Magyarul úgy kellett volna e nagy mondást fordítani, hogy az igazság már *úton van*, vagy *már jön* (*nem késik*). De szinte senkisésem használta így.

(1902. X. 18. Szerk. üz.)

MAGYAR NEMZET.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Régi magyar női személynév. A németek és a szlávok szerencsések abban, hogy a kereszténység felvételekor egész sereg pogánykori személynévük megmaradt továbbra is mint keresztnév. Nekünk efajta nevekből édes kevesünk van; különösen azonban kevés a női személynévünk. Egy ilyen kétségtelen magyar pogánykori női személynévet őrzött meg véleményem szerint az az 1177. év tájáról eredetiben fennmaradt oklevél, melyben egy *Kaba* nevű egyén III. Béla királyi jóváhagyásával minden birtokát végrendeletileg a pannonhalmi apátságra hagyja. Az oklevélben ezt olvassuk: »ita dum taxat, fit quoad uiuerem, cum coniuge mea possiderem, post obitum meum, si *Edlelmes* coniunx mea superuiueret stb.« (vö. *Fejérpataky*: III. Béla király oklevelei 28. l.) Az *Edlelmes* szerintem olyan pogánykorból maradt női személynév, a milyen pl. *Emese*, a mely régen női név is volt, ma azonban csupán disznónak, legfőllebb még számárnak vagy madárnak van *emséje* (vö. MTsz.). Az *Edlelmes* ugyanis az *elleni* (= szülni) ige származéka; ennek az *elleni* igének ll-je épp úgy lehet eredetibb dl-ből való, mint a hogy dl-ből való a

hall (vö. Hal. Besz., *hadlaui*) ige *ll*-je, vagy a milyen a *vallani*, a mely az Ehrenf. C-ben *vadlany* (vö. Zolnai: Nyelveml. 67.). Hogy a *vallani*-ban régen *dl* volt a magyarban a mai *ll* helyén, arra fontos bizonyíték a vas megyei szlovén nyelv. A hazai szlovén nyelvben ugyanis *vadlúvati*: vallani, *vadlúvanye*: vallás, *vadlúvecz*: confessor (számtalan példa *Küzmicz*: Nouvi Zákon című bibliafordításában), s tótban is van a *voluvat'* mellett *vodluvat'* (megvallani). Ugyanígy hosszú *ll* eredetibb *dl*-ből van az *üll* (feiern, ünnepet üll) igében, a melynek régebb *dl*-es eredetibb alakjait (*ydlik*, *idleni*, *idlyúk*, *údlenek*, *wdúlwok*, *ódlik*) szintén megtaláljuk a régiségben. — Az *elleni* hosszú *ll*-je is eredetibb *dl*-ből való, mint az *Edlelmes* női személynév bizonyítja. Hogy *dl*: *ll* nem támogatja a Budenznél (MUGSzót.) sejtéskép oda vetett szófejtést, az a fent idézett adatok után a tényen semmit se változtat.

MELICH JÁNOS.

Bojtár, polgártárs, felhőzet. Zolnai Gyula kétszer is (Nyr. 32:160 és 169.) rám idéz, hogy a *bojtárt* a NySzban nem találtam meg. Azt, hogy ő viszont a *polgártársat* és a *felhőzet*-et (Nyr. 32:166, 169.) nem találta meg, én egyszer sem említeném, ha nem kellene neki ez alkalommal köszönetet mondanom a becses adalékokért, melyekkel a NyUSz-t máris gazdagította.

SZILY KÁLMÁN.

Nyögte Mátyás bús hadát . . . (31:523.). Csak megjegyzem, hogy van egy élő kifejezésünk: neki búsulta magát, a mely a m. neki szánta magát. Ennek révén él: elbúsulta magát = elszánta magát. Így aztán sokszor hallható a *bús* »elszánt« értelemben. Az említett *bús had* is nem *elszánt had* akar lenni?

SZTROKAY LAJOS.

Kurucz, labancz, kocsi. Nagyon sok szó esett már e három szavunk eredetéről a Nyrben; nem új véleményt akarok megkockáztatni, csak figyelemtetésül közlöm a Magyar Hirmondó 1781-i évfolyamából a következőket:

444. l. »A' *Labantz* és *Kurutz* szónak eredete felől, ismét Kornides Dániel Uramnak írása.* Nekem Kornides Uramnak tudós származtatásai felettébb erőszakosnak látszanak. Az első darabbann a' *kotsit* Köptsényről származtatta, holott *Kots*-ot Komárom-Vármegyében közelebb találhatta volna; ebben a' második darabbann azt mutogatja, hogy a' *Labantz* a' Német *Landszknecht* szótól, melyet a' Magyarok *Lantzkenetnek* és *Lantz*nak is mondtak, vette légyen eredetét; a *Kurutz*-ot pedig a' *Kurudsi* Török szóból eredetnek ítéli, mely szolgálathból kiaggott katonát tézen. Emez meglehet, de a' *Labantz*-ot, vagy *Lobontz*-ot (mert így is mondják) kétség kívül

* Kornides magyarázata ismertették a Nyr. 19:222. lapján. — A szerk.

*) vö. Bernyey (Tolnai Knt. 1864) 74: 76, 20 f. 86: 90 4: 96 8: 10
 27 4: 27 1: 47 6: 61 11: 11 15: 15 71 11: 74 8: 81 12: 11, 12: 11

ruházatjának lobogásáról nevezte a' Magyar, a' minthogy a' csúfság-ból reá száradott nevezetei a' Németeknek a' Magyaroknál tsak-nem mind onnan vették eredeteiket.«

SIMAI ÖDÖN.

Követ fúj — *ír.* A Nyr. 28:121. lapján érdekes adatként közöltem a *követ fúj* szóláshoz Magyar István Az országokban való sok romlásoknak okairól című könyvéből a következő helyet: »igen *írják* ugyan ellenünk a *követ*« (39. l.), s azt a föltevést koczkáztattam, hátha az *ír* igének eddig föl nem jegyzett jelentését mutatja. Kanyaró Ferencz most az Ethnographiában (13:470) sajtóhibát lát benne s azt mondja, hogy az idézett helynek kétségtelenül így kell lennie: »igen *írják* ellenünk a *könyvet* [a pápa seregében valók]«. Akkoriban nem volt alkalmam az eredeti szövegből idézni s azért most megnéztem Magyar múzeumi példányát; ennek 39. lapja azonban azon a helyen meg van sérülve s beragasztva, s csak annyi látszik, hogy: »... *uryac* vgyan ellenünk az *követ*.« A múzeumi kéziratárban lévő 1658-i, kézzel írt másolatban azonban ezt olvastam: »... igen *furyak* ugyan ellenünk az *követ*.« Erre az Egyetemi Könyvtár eredeti példányát néztem meg; ebben világosan olvasható: »igen *furyac* vgyan ellenünk az *követ*.« Tehát nem a *követ* szóban volt a hiba, hanem az *írják*-ban. *Követ fúr vki* ellen szólás azonban szintén valószínűtlen, ámbár ki lehetne magyarázni valahogy. Itt már csakugyan valószínű a sajtóhiba: *furyac*, ehelyett *fuiyac*. Az először *in furyac* idéztem szöveg alkalmasint a múzeumi csonka példányból készült.

TOLNAI VILMOS.

EGYVELEG.

Igenis délibáb, még pedig a javából! A kérdőjel Baloghy Dezső mult havi válaszában címében tehát egészen fölösleges volt.

Hogy B. most már mentegetődni próbál: azt értem. S mivel *tout comprendre c'est tout pardonner*, még azt is megbocsátom neki, hogy védekezés közben azt fogja rám, hogy innen-onnan összekapkodtam egy-egy »mondatrészt«, s hogy hamiskásan idéztem. Az igazság az, hogy annyi összefüggő, teljes mondatot idéztem, a mennyit cikke ismertetésére szükségesnek és elegendőnek tartottam. Egész mulasztásom csak annyi, hogy az én idézőjelem első felének csak a második mondat előtt kellene állania. (Lehet, hogy sajtóhiba.) Hogy Baloghy hogyan vélekedik a magyar *holló* szó eredetéről, azt (ráadásul) bizonyítsa a következő legeslegpontosabb idézet: »S immár itt az ideje, hogy a magyar *holló* szó etymonjával is megpróbálkozzunk! Részemről a *holló* szóban is az ismert ős közös *kar*, *kara* gyök származékát vélem fölismerhetni, midőn a *k*-ja *h*, az *r*-je *l*-é [így!] lágyult. *Holló* szavunk tehát, mint ilyen, már kicsiszolt s fogalmi fejlődésen átjutott szó, melyben a madár több szembevető

tulajdona kell hogy rejtőzzék. Lássuk tehát ezen madár fő-fő saját-ságait! Ezek többi közt a fekete (*kara*) szín, kitűnő szaglós és látó érzése, a *hulla* ragadozóság, az éles *olló*-szerű csőr s végül az a szokása, hogy nagy magasságból, mint egy fekete ménkő [így!] veti magát alá, tehát *hulló* is.« S erről a czifra szófejtésről mondja Balogh, hogy: kellően le van vezetve. Úgy ír ez a költő tudós, mintha Budenz még Németországban élne s Munkácsi még meg se született volna.

Ha hat héttel ezelőtt tudtam volna azt, a mit ma tudok, hogy Balogh már 1881 óta gyűjt »ember nem járta ismeretlen tájakon« s azóta már elkövete azt a négy nyelvészeti-őstörténeti munkát, a melyet Szinnyei a Magyar írók életében felsorol, hozzá újabban a Magyar Olimp-ot, s ha tudtam volna, hogy Szarvas Gábor már 1887-ben a gúnynak marólúgjával szapulta Miklosich ellen írt jeles művét (16:228), — aligha horgoltam volna bele legújabb délibábjaiba. Mert ha tudom, hogy Szarvas Gábor sem volt képes őt felriasztani álmodozásából, nem ringatom magamat abban a reményben, hogy az én szavam foganatosabb lesz.

De az ilyen álomhüvelyezőket talán mégis gyakrabban és erőlesebben kellene riasztgatnunk. Éppen most kerül szemem elé a hírhedt Kronstädter Zeitungnak legújabb, márczius 19-i száma. Ez a kedves lap tárczájában ismerteti Oberon II-nek »Tanulmányok a magyarok eredete- és őstörténetéről« cz. nyelvészeti bolondságát, még pedig azzal a kifejezett szándékkal, hogy megmutassa »milyen útra tévedhet tudományos téren a nemzeti sovinizmus«. A szászok jót mulatnak a »magyar nyelvtudomány«-on, mi magyarok pedig szégyenkezünk és hallgatunk.* Ezer szerencse, hogy Balogh nyelvészeti-őstörténeti munkái még nem kerültek Korodi Lutz úr kezébe.

Bizony, akár pók, akár nem pók, az embernek mérgelednie kell, hogy nálunk az Úrnak 1903. esztendejében komoly folyóiratban olyan felsőbb nyelvészetet lehet hirdetni, a milyen Balogh Dezsőé a Beszélő madarak-ban.

HORGER ANTAL.

Mikor a nép urasan beszél. A lánya lakodalmáról beszél az egyik parasztasszony: »Dara esött, hó esött.« »Akkor elég *szenvvedélylyel* ment végbe! — mondja rá a másik.

Mert abba ugyan sëmmi *beleszavalásom*.

Ernő ifiúrnak sè vót valami jó *hivatala*, mikor minden reggel jeges vízbe fürdött.

(Szolnok.)

RÉVÉSZ KÁROLY.

Beállit a tiszta-szöllősi ember az egri ügyvédhez. »Szerencsis jó reggelt kívánok. Bajt hoztam tekintetes uram« s panaszkodván ügyes-bajos dolgát, a többi közt ezeket mondja:

* Dehogy hallgatunk! Az Akadémia is éppen most leplezi le a Karacsay-kódex s a betürovók délibábjait.

Amint apánk *halomása* után megkaptuk a *századlék* levelet, elmentem a kösségházába. Jegyző úr! felkírem szípen, nem írtam ki egészen ezt a levelet. Mely vagyon után kívánják ezt a századlékot? — Az $\frac{1}{8}$ telek után, mondja a jegyző. — Már megkövetem a jegyző urat, van arra írva még más is. — Van ám (szól a jegyző), mert ime — mutatja a többieknek együtt levelet — ez a kettő egyet tészén. — Nem lehet a' jegyző úr, az iskolában is úgy tanútuk, hogy két egy tészén kettőt, de kettő nem tészén egyet. — Azt látom én — feleli a jegyző — okosabb vagy te mint én, miért gyüttél ide, takarodjál ki! És csengetett. Kisbíró! kiáltja, dobd ki ezt az embert! — Erre meg voltam *bűszhődve*, *hevenyében* feleltem: *vak volnék, világosságot keresek, ide gyüttem, hogy világosságot keressek; ha nem volnék butu számár, úgy írtenik hozzá, mint a paraszti dologhoz, nem gyüttem volna ide. De mert világosságot keresek, engem kidobással fenyeget, ez nekem szívdolog stb. Most már így fetreng a dolog, nem tudunk rá ípteni se kicsit, se nagyot.* *

Aztán biztatja az ügyvédet, hogy csak erőssen fogja; mert az ellenfél »gazdag ember s úgy nevet ki minket, mint kondás a malacot.«

SZOKOLAY LAJOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Nevek.

Helynevek.

Dülök: *Várlátó*: magaslat, a honnan *vármezőre* s a *szakadát* sarkán levő régi várra el lehet látni; e két helyen régente vár volt. *Bélmező*: hívják *Bérmezőnek* is, nyilván azért, mert újabban az itt levő földeket bérben bírják. Lyukas kő lapossa: legelő, egyik részén a kősziklán keresztül üreg van. *Súgó*: az erdőben egy tisztás-legelő van; neve onnan ered, hogy akár csendes, akár szeles idő van, a körülötte levő fák zúgnak, suhognak. *Dombhát*: dombocskán szántóföldek. *Kopac*. *Nyíras*. *Asztalkő*: e dülőben, a mely jelenleg kaszáló, a közepén egy szobanagyságú kő van. *Birtalan tava*: erdős kaszáló, közepében egy tó van. *Ördöngös tó*: e kaszálóban egy kis vizenyős hely van s mellette hajdanában csere erdő lehetett, a miért ma is *cserealjának* nevezik. *Körispatak alsó és felső dülő*: e két szántóföld között folyik el a Körispatak. *Szugora*: szántóföld. *Vityal mejjéke*: Vityal patakocska mellett két oldalt levő szántó és kaszáló hely. *Falábas*: e szántóföld mellett levő csere és nyírfa erdőből hozták hajdanában a falábnak való fát. *Karácsony mezeje*. *Kurta patak*: e dülőn keresztül egy rövid folyású patakocska szalad végig. *Döngő, alsó és felső döngő dülő*. Az idevezető úton, mikor a szekér vagy

* Úgy érti, hogy nem tudja előbbre vinni.

kocsi megy végig sajátságosan döng. *Hosszúmező*: hosszan felnyúlik a hegy felé. *Kerekföld*: felső és alsó részét egy patak meder fogja némileg körül. *Küs hegyes*: egy dombocska, melyet bükk bokor borít. *Zakonya*: némelyek szerint e dülöt *zátonyának* is hitták; 20—30 évvel ezelőtt olyan sűrű *ciher* borította, hogy a marha ha beletévedt »hét számra« sem kapták meg. *Szakadát*: vadregényes erdei út ez, mely Szováta meleg sósfürdőre vezet; két felől két nagy bükk erdő vonul el, az út völgyben van. *Mátyus erdő*: talán egy hajdani tulajdonosáról. *Székhavasa*: Marosszék nemes birtokossága tulajdona volt. *Měj patak*: e dülőben erdőréssz, szántóföld van és lent patak folyik. *Dája rétje* v. *Dá rétje* v. *Gál rétje*. Ez utóbbinak valószínűleg azért, mivel a Gál családnak is van itt birtoka régebb idő óta.

Köszvényes-Remete (Maros-Torda megye).

SZÁNTHÓ GÁBOR.

Dülőnevek: *Darázsi*, *Tivoli*, *Kozsárhegy* (szőlő) — Hont-Varsány határában. — *Alsó és Felső Mihályudvar* — Kis-Kér hat. Hont m.

SÁNDOR BENŐ.

Sárgát, *Tebelyuka* — határrészek Kis-Illyében, M.-Torda m.

*Szabóré*t, kaszáló; *Csicsajhalom*, erdő és szántóföld; *Béllus*, *Tollaspárbérce*, határrészek — Maros-Jára, M.-Torda m.

RÉTHI GÁBOR.

Csúfnevek.

Homokmégyen (pestmegyei kisközség) leginkább a Romsics-, Rideg-, Varga- és Iván-család van elterjedve. E családok minden egyes ágának, valamint a többi családnak is megvan a maga csúfneve, s e csúfnevek annyira divatosak a népnél, hogy úgyszólván csak ezen ismerik egymást.

A *Romsics-család csúfnevei*: Tyúk, Tüskös, Kuka, Szele, Karács, Bandi, Sziszi, Bibics, Búbos, Puskás, Poldi, Hagyma, Baka, Kása, Hörcsög, Csuka, Szipőcs, Bóha, Sós.

A *Rideg-családé*: Göröncs, Kanász, Csusza, Dacsi, Padlás, Bögre, Bandsa, Zsidó, Dangó, Bensics, Tutor, Vida, Olajos, Bicskei, Fazekas, Kisgergő.

A *Varga-családé*: Bika, Bötü, Miskei, Gunyhó, Sindeles.

Az *Iván-családé*: Dudu, Csuci, Száka, Süthus, Gücsü, Rityánkó (búcsújárásoknál előénekel), Puczok, Szepi.

Más családoké: Gém, Csibe, Rausz (*Matos*); Vizi, Zogó (*Tóth*); Högyi, Dinnyés (*Szabó*); Farkas, Róka (*Markó*); Höss, Herkány, Kos, Darú (*Tamás*); Róka, Torma, Palotai (*Vénn*); Gyurgyán, Bugyborék (*Tóth*); Pupena, Irha (*Salacz*); Kulacs (*Tamás*); Szarka (*Kere-*

kes); Csicska (*Pirisi*); Sós (*Bagó*); Bráté (*Jenei*); Jankó (*Kákonyi*); Zsomló, Orbán (*Fekete*); Csiró (*Bargai*); Kolhe (*Maglai*); Döczkös (*Szabadi*); Pocsikai (*Mácsai*); Minő (*Vargacz*).

KISS SZERAFIN.

Küllübőr. (Házaló zsidó, bőrt vesz.) Hozokzsidó. (Házaló, sokfelé adós maradt avval, hogy: majd meghozom.) Számol bácsi. (Sámuel.) Fertá zsidó. (Firtl a neve, kis termetű.) Kételkedő zsidó. Patkán zsidó (kis termetű). Könnyig zsidó. Zsidó Pali. Mingyákéri. Kiftilábú. (Hibás lába van.) Alugybabám. (Fűzöt áruló asszony, a ki mindig ezt dudolgatta.) Ókkor Kohn. (Csak néha árult a vásáron.) Lármás Kohn. (Hangos beszédű.) Ócsózzsidó. Bagós Szimi. Bömbös zsidó (nagyon kövér.) Kis zsidó. Darab zsidó. Tökhetes. Hajcsár Kóbi. Kasmer zsidó. Békahátú zsidó. (Púpos.) Könnyen zsidó. Alá-szolgája sujszter. (Mindenkinek így köszön.) Heles sujszter. Vicsori zsidó (mindig nevet). Goló szemű. Barátom zsidó. (Mindenkét barátomnak szólít.) Zsubri Mákszi. Gurgula szemű. Szomorú zsidó. Rossz-kor gyütt Jóska. Dudás Jóska. Czipőszájú. Lófej (Laufer.) Dócsela. Menkű zsidó. Rosseb zsidó. (Mindig így káromkodott.) Gömbölű zsidó. (Kövér, kicsi.) Buborkás zsidó. (Nagy orrú.) Fitakos. Szunyogkirá. (Vékony, sovány.) Kóllogó zs. v. Lig-lóg zs. (lehajtott fővel ballag.) Kis csikó Mátyás. (Kicsiny ember és mindig egy hosszú társával járt a vásárra, olyan volt mint a ló mellett a kis csikó.) Pipás zsidó. (Hosszúszárú pipával jár-kel.) Mitugrász. Mukucsos zsidó. Benibuc. Szorító Náci. Égbe muzsikáló (káromkodó). Gerénláda (hosszú, sovány). Fanyévű Mátyás. Koma zsidó (vevőit komának szólítja). Schneider Fáni. (Míg falun lakott, szabó volt; a városban fuvaros lett. Fuvarostársai adták rá ezt a nevet boszuságból). Kolera Náci. Kupor zsidó. Balog zsidó (balkezes). Cuca Számi. Szalvéta fejű (fehér hajú). Nyakig-láb. Tiklajtergya (hosszú, sovány). Bőrbajcu (leborotválta a bajuszát). Csecse Számi.

(Nagy-Kanizsa és vidéke.) KERTÉSZ JÓZSEF.

Ó-Morovicza, jaj Pacsér. Kinyértelen Csantavér. Kinyér-gunyhó Bajsa. Nagykalapú Topoja. Bajusztalan Csérvénka. Éhetetlen Kúla. Vakondturás Kishügyés.

(Zenta vidéke.)

WEINER IMRE.

IZENETEK.

P. A. Az *aggancs* a Közokt. Tanács szójegyzékében nem sajtóhiba, hanem szótöbbséggel létrejött határozat eredménye. Sokan csakugyan úgy ejtik, tudj' Isten miatt. Talán úgy képzelik, hogy díszül rá van *aggatva* a falra, vagy magára az *aggancsárra* azaz szarvasra. Pedig a nyelvújítók szerint *agancs* = ágakra oszló szarv. Az akadémiai s a Simonyi-féle szójegyzékekben *agancs* van. Legjobb e csinált szót egészen elkerülni és *szarvat* v. *ágas szarvat* mondani helyette, *agancskiállítás* h. *szarvak kiállítását* stb.

T. V. Sokan Byronot tartják annak, a ki a velencei dózssepalotától a börtönökbe vivő hidat *sóhajok hídjának* (*ponte dei sospiri*) nevezte el, valószínűleg *Haroldjának* két sora (IV. ének, 1. vsz) alapján:

»I stood in Venice on the bridge of sighs
A palàce and a prison on each side.«

Ez az elnevezés azonban a Harold (1818) előtt is megvolt, mert Mme Staël Corinna című regényében már így nevezi (1807; XV. könyv, 8. fejelet végén) s ő is régebbi hagyományra hivatkozik.

L. E. Csalódik, nem láthatunk *-tányi tényi* képzőt az ilyenekben: *Kossutányi, Kotányi, Sztányi, Majthényi, Foltényi, Lejtényi, Petényi, Hetényi, keresztényi*. Ép úgy csalódott egy néhai nyelvészünk, mikor *-érdek* melléknévképzőt állított föl ez egy szó alapján: *töméredek*.

Ny. S. Azt kérdi, melyik jobb: a *pályaház*-e vagy pedig az *indóház*. Mink viszont azt kérdezzük: melyik jobb, a *pályaudvar* vagy az *indóudvar*? Kérdésünkben bennvan a felelet.

Javítások. Takáts Sándor közleményében *telekeríteni* h. olv. *telekesíteni*, *Nagy-Lénárd* h. *Nagy-Léárd*. — A 71. lapon a finn *nukuessa* h. olv. *nukkuessa*; a 72. l. jegyzetében *hyvä* stb. h. olv. *suuri, suurempi, suurin*.

Beküldött kéziratok. Gerencsér I. A nyelvújítás szótárához. — Domonkos I. Szíveskedik. Szólások. — Simai Ö. A m. tolvajnyelv legelső gyűjteménye. — Zolnai Gy. Zárjel. — Mikó P. Válaszok. — Prónai A. Az állatok hangadásai Dugonics szerint. Tolvajszók a 18. századból. — Melich J. Kódexeink zsoltárfordításaihoz. — Mészáros K. Nyil stb. — Rubinyi M. Nyelvészeti Füzetek ism. — Csókán P. Magyarázatok, helyr. (nyil stb.)

Beküldött könyvek. Olcsó könyvtár 1269—1274. Nusics B. Egy káplár emlékeiből. Hall Caine: Utolsó gyónás. Földes B. A szocializmus fejlődése. — Körösi H. Zrinyi és Machiavelli. (Ath.) — Ókori Lexikon 24. füz. — Bodnár Zs. A Csokonai-vita (Eggenberger). — Magyar könyvtár 328. Ambrus Z. Kévélyek és lealázottak. 329. Molière: Kénytelen házasság. 330. Anatole France: A kymeí énekes. 331. Csánki D. Rajzok Mátyás k. korából.

Ungarisch-Literatur II 254 (1901. II. und).

MAGYAR NYELVÖR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

HELYES MONDATSZERKESZTÉS.

III.

Jelzők. Melléknévi jelzőül nyelvünk — a némettől eltérőleg — igen gyakran használ főnevet is, p. anyagot jelentő vagy összehasonlításra szolgáló főneveket: *arany pülcza* (*ein goldener Stab*), *selyem haj* (*seidenes Haar, Seidenhaar*), *violaszín selyem* (*veilchenblaue Seide*). — Továbbá mértéket, mennyiséget jelentő főneveket: *egy pohár bor*, *egy kosár szőlő*, *egy marék cseresnye*, *egy pipa dohány*. Németül: *ein Glas Wasser, ein Korb Trauben, eine Handvoll Kirschen, eine Pfeife Tabak*; a németben a második szó a jelző (genitivusban is: *ein Glas trocknen Salzes* stb.). Főlősegesen utánozzák néha ilyenekben a német *voll*-t: *egy szőlővel telt kosarat hoztak* (*man brachte einen Korbvoll Trauben*), *egy kávéval telt pohár* (*ein Glasvoll Kaffee*); helyesen *egy kosár szőlő*, *egy pohár kávé*. — A magyar a családnevet a keresztnév jelzőjének tekinti s a személynevet a hivatást vagy méltóságot jelentő szó jelzőjének; ezzel ellentétben áll a német szórend.* Példák: *Kovács János: Johann Kovács; Mátyás király:*

* Csak a szórend; de a németben is ugyanaz a jelző, a mi a magyarban, csak hogy ott értelmező jelző, hátravetett jelző, vö. *den Grafen Esterházy* stb. A német is rendszeren ezt a jelzőt hangsúlyozza, mint a magyar (ellenben szükség esetén a *Graf* kiemelésével: *der Graf Esterházy, nicht der Herzog*: magyarul: *a gróf Est., nem a herceg*). — Az ilyen kifejezésekben: *Szabó János miniszteri tanácsos úrnak* — a *miniszteri tanácsos* az *úr* jelzője, *Szabó János* pedig a *min. tanácsos* jelzője. Ezek a mostani címekörű világban sokszor még terjedelmesebb jelzős kifejezéseké bővülnek, p. *méltóságos Verpeléti Szabó János királyi tanácsos országgyűlési képviselő úrnak*. De már nem vesszük a tulajdonnevet jelzőnek, ha a rá következő kifejezés névelővel kezdődik vagy éppen birtokviszonyt foglal magában; ilyenkor a név után csakis értelmező jelzőül szerkeszthetjük a többit, p. *Kovács Menyhértől, a gödöllői kerület képviselőjéről*; *Értesítő Kupa Jánosról, a sárospataki áll. tanítóképző II. éves növendékéről*, nem pedig: *Értesítő Kupa János, a sp. áll. tk. II. é. növendékéről*. — A kül-

König Matthias; Esterházy gróf: Graf Esterházy; Eötvös báró: Baron Eötvös; Barna doktor: Dr. Barna stb. A pusztán czímet, rangot jelentő szók használatában a németes és latinos szórend is meghonosult: *gróf Esterházy, báró Eötvös, dr. Barna* (száz évvel ezelőtt azt is mondták németesen: *obester Simonyi, consiliarius Németh, professor Vályi*).*) — (Sajátságos magyaros szokás a személyragos főnevek jelzői használatában: *bátyám uram, néném asszony, fia veréb, java búza, a fele királyságomat* neked adom.

Magyaros szokás, hogy sokszor teszünk jelzőt a melléknév, a határozó, sőt a névmás elé is: *olyan szép, világos zöld; szép csöndesen, nagy bánan; csendes nyugodva* alszik ott (Eötvös); *hova oly vágtatva?* (Pet.) Ámbár lovon sosem volt élteben *jó maga* (Garay). Látogatni jött most *negyvened magával* (Arany; mintegy úgy, hogy ő maga a negyvenedik volt).

A hátravetett, vagyis értelmező jelzőt régente sokszor alkalmazták latinosan; ennek az idegenszerűségnek maradványai az effélék: † a király *első* lépett be (*primus intravit*) e h. elsőnek v. először; † a vezér *utolsó* tért vissza e h. utolsó volt a visszatérők közt v. utoljára tért vissza.

Melléknév helyett néha határozót teszünk a főnév elé, s az ilyen határozó alakú jelző a régieknél s a nép nyelvében jobbára elül áll, sokszor a *való* szócska közbenjárásával. Példák jeles írókból:

S újra látjuk szárnya szabadjában napsugárhoz merész repülését (Gyulai; vagy: napsugárhoz való m. repülését). Akkor lesz örülni ok (Arany). Anélkül hogy elvesztette volna rá varázsát (Beöthy Zsolt). Vö. még *tejbe kása, tejbe rizs, félre hely* stb.

földiek nevét a nálunk szokásos szórenddel mondjuk: *Bopp Ferencz, Mommsen Tivadar, Hugo Viktor*. De újabban igen gyakran megtartják az eredeti szórendet: *Theodor Mommsen, Victor Hugo*.

* Furcsák — noha szokásosak — az ilyenek: *herczeg Esterházy Jánosné, v. gróf Zichy Livia*. Hiszen Esterházy Jánosné nem herczeg, hanem herczegné, Zichy Livia nem gróf, hanem grófnő. Tehát helyesebben: *Esterházy Jánosné herczegasszony* (v. p. *Esterházy János herczeg neje, Forgách Anna grófnő, Zichy Livia grófnő*). — Németesség *Kovács Gyuláné* helyett azt mondani *Kovács Mária*; mink a nő keresztnevét közvetlenül csak az atyai családnévvel szoktuk összekötni, tehát p. *Kovács Gyuláné Szabó Mária* (főlősleges és idegenszerű a *született* kitétele is: *Kovács Gyuláné, szül. Szabó Mária*).

Sokkal ritkább a régiségben s a népnél az értelmező módjára hátravetett határozói jelző, de nagyon elterjedt s meghonosult ez a használat újabb irodalmunkban Kazinczy óta, nyilván a német példa hatása alatt. Példák:

Már, ennyi lakásunk után ebben a városban bővebben írhatok a lakosiról (Mikes). Nem kér emlékül oszlopot ércből. (Vör.) Minden közösséget megtagadok veletek (Jókai). Schiller... fogyatkozásait védelmezte a Levelekben Don Carlosról (Beöthy Zs. P. Napló 32:60; vagyis Don Carlosról írt leveleiben).

A birtokos jelző vagy ragtalan, vagy *-nek* a ragja; a jelzett szó a birtok neve és mindig személyragja van. — A ragtalan birtokos a gondolatban is, a kiejtésben is szoros egységet tesz a birtokkal, mintha csak összetétel volna: *a bíró háza, a gabona alja, a kovács fia* (azért sokszor valóságos összetétel lesz belőle: *a faluháza, a csészealja, többese csészealják, vásárfia*).

Ha ellenben nincsenek oly szoros kapcsolatban, kivált ha a birtokot kell jobban kiemelni, akkor a *-nak nek* ragot alkalmazzuk, mely voltaképpen részesülést fejez ki, mert a részes határozó ragja:

Anyjának csak az *erényeit* örökölte, a hibáit nem. (Ellenben: Csak *anyja* erényeit örökölte, apját nem.) Gondolataink közlésére nemcsak a szavak szolgálnak, hanem fontos e szavaknak a *rendje* is. † »Sok millió ember maradt nemcsak kenyér nélkül, hanem a kenyér *reménye* nélkül»: a kenyérnek *reménye* nélkül. (»A három használat *egyike* ellen se tehetni kifogást« Szarvas G. Nyr. 13:40. Jobb: a három használatnak *egyike* ellen se v. a három használat közül egyik ellen se.) † »Mások álma borzasztóbb rám nézve, mint mások *beszéde*« (Tóth B.): hely. másoknak *álma* borzasztóbb rám nézve, mint másoknak *beszéde*.

Mint hogy a hangsúlyt az írásban nem jelöljük, a *-nek* rag hiánya néha kétértelműséget is okozhat. P. »Ha a jellemzett személy arczképét is láthatja a könyvben«, hely. ha a jellemzőnek az arczképét is láthatja...; amúgy a *személy* látszik alanynak, a személy láthatja arczképét. — Viszont néha első tekintetre az alany látszik birtokosnak, mert utána személyragos névszó következik, de ezt az író maga ritkán veszi észre, de a gyakorlott, ügyes, gondos író elkerüli. P. »Dandin feleségét gonosz-nak mondja«: Dandin gonosznak mondja a feleségét. »Deák Ferencz Budára érkezett, hol a főherczeg számára lakást is beren-

deztetett»: Deák Budára érkezett, s ott a kir. herczeg már lakást rendeztetett be számára.*

A *-nak nek* ragot mindig ki kell tenni, ha a birtokost a birtoktól névmás, névelő, határozó, ige vagy pedig egész mondat választja el:

† »A professzor ez aggodalmai csakhamar elmúltak« (Tóth B.): a professzornak.. † »A magyarság a nemzeti erőgyűjtés azt a munkáját végezte»: erőgyűjtésnek. Szarvas Gábornak *A m. igeidők* cz. munkája. »A kiürült háznak csak dűledéke marad.« (Kisf. K.) »Ott egy temetőnek látom keresztjeit« (Ányos). † »T.. londoni hittanár, ki Erdélyt meglátogatta volt, levelezése is most jelent meg»: T. l. hittanítónak is, ki E. m. volt, most jelent meg a levelezése.

A ragtalan főnévi jelző után csak melléknév előzheti meg a birtokot. »A hűség csendes angyala őrzi porát.« (Kisf. K.) — A birtokos jelzőnek magának is lehet birtokosa: a *szomszéd* háza teteje égett le (nem a mienk); a szomszédnak a *háza* teteje égett le (nekünk ellenben az istállónk); a szomszéd házának a *teteje* égett csak le (a mi házunk mindenestül leégett). — Helytelen tehát a nyelvtanoknak az a szabálya, hogy a *-nek* ragot ilyenkor az utolsó jelzőhöz okvetetlen oda kell tenni s hogy a többihez nem szabad.

A birtokot a birtokos elé csak olyankor teszi a népnyelv, ha igen erős nyomaték van a birtokon, kivált indulatos beszédben: Hízelkedés *mérge* a barátságnak. (Közm.) A *teremtését* a hunczutnak! Eszem a zuzzáját a szentemnek! Helyes p. ez is: »Egy másik fiatal város támadt elő a tenger túlsó partján, csaknem *átellenében* annak a nagy csizmának, melynek Itália a neve« (Jókai). De általában jó, ha lehetőleg elkerüljük ezt a fordított szórendet, mert legalább is szokatlan az ilyen: »Nem egyszer s nem is *egy-két czikkéből* győződünk meg az *Egyetértésnek* arról, hogy írói.. tudnak is, akarnak is gondosan írni« (Szarvas G.

* Támadhat néha kétértelműség a legtermészetesebb s legmagyarosabb jelzői szerkezetekben is. P. »Nem majmolja senki olcsó fogásait« (Arany B.), így magában kétértelmű, de ha magában a költeményben olvassuk, nem is gondolunk másra, mint amit a költő akar kifejezni, hogy t. i. Bolond Istók nem majmolja senki[nek az] olcsó fogásait. »A barátom meglátogatta a *Pali öcscsét*«. az adott helyzethől ki fog tűnni, vajjon a saját Pali nevű öcscsét v. pedig Palinak az öcscsét látogatta-e meg. Vö. az eperjesi Petőfi-émléktáblán: »Ebben a házban szállott meg Petőfi Sándor Kerényi és Tompa barátainak látogatására.« Kákáncsomó-keresés volt, mikor ebből azt olvasták ki, hogy Petőfi Kerényinek és Tompának a barátait látogatta meg.

Nyr. 16:29). Egyike a legfontosabb kérdéseknek, hely. a legf. kérd. egyike. Még akkor is elkerülhetjük ezt, ha a birtokosra mellékmondatot vonatkoztatunk, mert ezt a vonatkozást előre is világossá tehetjük a mutató névmással. P. nem kell: Elmondtam *a meséjét a regénynek, a mely* annyira érdekelte őket; mert lehet így: Elmondtam annak a regénynek a meséjét, a mely annyira érd. (A birtokhoz tartozó mellékmondat: Jellemeztem a regénynek azt az alakját, a mely annyira érdekelte őket.)* — A költői nyelv persze szabadabban alkalmazhatja a fordított szórendet; »Mi zajriad, mi nép tolong *mentében a Dunának?*« stb.

Ha egyazon főnévnek birtokosa is, melléknévi jelzője is van, rendszeren emez van vele szorosabb kapcsolatban, tehát ez előzi meg közvetlen, p. Hullatja levelét *az idő vén fája* (Arany). De némely állandó kapcsolatban a birtokos szó oly szorosan egyesül a birtokszóval, hogy mintegy összetélt alkot vele s a melléknév nem furakodhatik közéjük, p. *a váci süketnémák-intézete*. Pedánság azt mondani: *a süketnémák váci intézete*. Ha azonban a birtokos szócsoport nem ilyen állandó kapcsolat, akkor a melléknév előretétele pongyolaság, sőt könnyen furcsává s nevetségessé válik; p. »Szolgáim elhozák *a zálogban lévő feleségem aranyműveit*« (l. MSzórend 90.). — Ilyen furcsaságok akkor is megesnek, ha a melléknévi jelzőt főnévi határozó, ezt pedig még egy melléknév előzi meg, p. *nemzeti baleset ellen biztosító társaság*; »most elkezdődött *az aljas és szabad néphez illetlen hízelkedések* idősza».

Ha a birtokos jelző több birtokost fejez ki, ezt a többséget nem fejezzük ki újra a birtokszón: Áldjon meg *a magyarok Istene* (nem *a magyarok Istenük*)! Gondolta, hogy azoknak *hasznát* veheti (Krizsa: Vadrózsák). Kis testvérek *vegyes kereskedése* (nem: kereskedésük). — A régiéknél s a nyelvjárásokban gyakori a számbeli egyeztetés: *A pogányoknak istenök* mind ördögök (TihC). — Ma is megjelöljük a birtokszón a birtokos többségét, ha a két kifejezés nem alkot szoros egységet, tehát ha a birtokos nevét a birtokétól az ige választja el, továbbá, ha a birtokos megnevezését mintegy csak utólag látjuk szükségesnek, mikor a birtokot már megneveztük. P. *Kovácséknak* *dobra* kerül *a házuk*. *Páléknak* *leégett a pajtájuk*. »Hol *anyjok e kicsinyeknek?*«

* Azt sem helyeselhetni, ha a mellékmondatot a birtokos és a birtok közé szúrják: »Nagy gondot fordított *a hercegnőknek*, a kik az ő unokái voltak, *nevelésére*.« Helyesen: *a hercegnők nevelésére*, a kik unokái voltak.

(Szász K.) Törődöm is én *a kifogásaikkal* — *az én kedves szomszédaimnak!* — Akkor is megjelöljük a többséget, ha a *-nak* nek-ragos főnév nem jelzőül, hanem részes határozóul szerepel (dativus), p. Csak van *a hatóságoknak* annyi *tekintélyük*. Kevésbé ajánlatos a nem-egyeztető szerkezet, noha elég gyakran élnek vele a jelzős szerkezet hasonlósága miatt: Csak van *a hatóságoknak* annyi *tekintélye*.

»Legkevesebb kedve volt az énekléshez a harmadéveseknek«: helyesebben *kedvük*. »A hölgyeknek sem volt mondanivalója az ő számára«: *mondanivalójuk*. Hát maguknak nem kötöttek utilaput a talpára?; a talpukra.

A személybéli egyeztetés is hiányzik az ilyen birtokos kifejezésekben: *a magam képmássa, a magad háza* stb. (mert *magam* eredetileg személyragos főnév, vö. *a személyem képmássa, a bátyád háza*); szintúgy *mindnyájunk élete*, nem pedig *mindnyájunk életünk* (csak egyes vidékeken mondják *a magam házam* stb.). Ha azonban az efféle birtokosok nincsenek ilyen szoros kapcsolatban, ha p. köztük áll az ige, vagy ha a birtok külön ki van emelve, akkor — mint a többes számra nézve — itt is egyeztetjük a két kifejezést s akkor itt is mindig *-nek* raggal szerkesztjük: *magadnak is a házad égett le, mindnyájunknak Isten (volt) a segítőnk*. Akkor is egyezik a birtok személyragja, ha a *magamnak* nem jelző, hanem határozó (dativus), p. *magamnak* is elég *a bajom, magatoknak* sincs *pénzetek*. Ez utóbbi két esetben is előkerül a *magam háza* mintájára a nem-egyeztető szerkezet, de ennek utánzását nem ajánlhatjuk, p. »*Magamnak* is ugyan kutyául lett *dolga*«. (Pet.)

C) A szórend.

A-mit az írásban így fejezünk ki: *a beteget ápolják*, annak az élő beszédben kétféle értelme lehet aszerint hogy melyik részt emeljük ki: *a) a beteget ápolják* (de az egészséges nem szorul ápolásra); *b) a beteget ápolják* (nem pedig az egészségest). Ime milyen fontos a beszédben a hangsúly, pedig az írásban ezt nem is szoktuk megjelölni s emiatt néha kétértelmű az írás vagy a nyomtatás. De ez a baj legtöbbször elhárul azzal, hogy a hangsúly különbsége rendszeren szórendi különbséggel jár. (Eleve megjegyezzük, hogy a hangsúlyozás a mondatot nem egyes szókra, hanem kisebb-nagyobb szakaszokra osztja, úgyn. szóla-

mokra, p. *Elmondtam-már tízszer-is. Téged-látlak mindenütt. Mindenkor nyugodtan-nézek sorsom-elé.)*

A szórendben látszik meg legjobban, hogy a mondatnak formailag legfontosabb része az ige, még akkor is, mikor nem az igét hangsúlyozzuk. Legtöbbször azt tapasztaljuk, hogy az ige (maga az igető) közvetetlen követi a hangsúlyos szót és vele egy szólamot alkot, az igekötő pedig az ige mögé kerül. Hát-engem *ki-kísér-el? Te-kísérsz-el. Holnap ő-kísér-el. Én bizony nem-kísérlek-el* hazáig. Csak *teste-halt-meg* lelke él. De mindezek kirekesztő mondatok (nemcsak az utolsók, a melyekben a tagadás és a *csak* szócska jelzi a kirekesztést), mert ha azt mondom: *te kísérsz el*, akkor ő vagy a többi jelenlevő ki van zárva. — Ezzel szemben az összefoglaló (és nagyító) jelentésű mondatok meghagyják az ige előtt az igekötőt (vagy értelmileg az ígéhez fűződő más bővítményt), p. *te-is el-kísérsz; ő-is el-kísér* (v. *haza-kísér* v. *oda-kísér*); *mindenki el-kísér* (vagy *el-kísér ő is; el-kísér mindenki*). A kirekesztő s az összefoglaló szórend különbözteti meg a következő mondatokat is:

(Csak) az *őz* ijedt meg. A *nyúl is* megijedt — *Nem az őz* ijedt meg. *Valamennyi* (v. *mind*) megijedt. — *Kevesen* tértek vissza. *Sokan* visszatértek. — *Ritkán* voltam nála. *Gyakran* nála voltam. — (Csak) *későre* vetődött haza. *Korán* haza jött. — Csak egy *kevésbé* buggyant ki. *Nagyon* v. *erősen* kibuggyant. — *Úgy* szökött el (oly módon, nem máskép). *Úgy* elszökött, mintha itt se lett volna (= oly hirtelen.)

Az összefoglaló szórend helyett sokszor alkalmazzák hibásan a kirekesztőt: *ő is ment el* e h. *ő is elment*; »nemcsak Bécs, hanem egész Ausztria vett részt« e h. részt vett. »E gondolat azonnal és erősen fejeződött ki« (Szájru-l szájra 184) e h. kifejeződött stb. stb.

A szórendnek sokféle csínja-binja, sok finomsága van még, de itt csak még egy-két dolgot említünk.* A hangsúlyos igekötő akkor is az ige előtt áll, ha értelem szerint nem az ígéhez, hanem egy igenévhez tartozik, p. *be* kell mennem, *ki* akarjuk számítani, *még* van határozva. Nem: *kiszámítani akarjuk, meghatározva van!* Ez ellen sokszor vétenek, különösen mellékmondatban, a német szórendet követve (*wenn wir ausrechnen wollen... da es bestimmt ist..*). Hibások tehát a következő mondatok:

* Bővebben l. a szerzőnek *A magyar szórend* című füzetét.

† »Alperest a kereseti ingatlanságok visszabocsátására végrehajtás terhe mellett kötelezni s ebből folyólag viszonykeresetével elutasítani kellett.« (Helyesen: Az alperest a ker. ing. visszabocsátására kellett kötelezni végr. terhe alatt, s ennél fogva viszonyker. el kellett utasítani.) — † »Felperes keresetének a másodbírói ítélet megváltoztatásával helyt adni kellett.« (Hely. helyt kellett adni.) — † »Nyelvkalauz mindazok számára, kik a helytelen kifejezéseket kerülni és a magyaros kitételeket elsajátítani akarják.« (Hely. el akarják sajátítani, v. ..kerülni akarják és.. elsajátítani.)

Tűrhetetlen németesség, ha a hangsúlyos szó és az ige közbe határozókat vagy egész mellékmondatokat ékelnek; p. »Nem akarjuk e szóalkotásokat követésül ajánlani; de tény, hogy inkább az életben, mint az irodalomban termenek elő« (BSzemle 25:157; hely. ..de bizonyos, hogy inkább az életben termenek, mint az irodalomban). »Erzsébet tele fogékonysággal a szép iránt lépett ki az életbe« (a szép iránti fogékonysággal tele v. eltelve lépett ki.).

A megengedő mondatban az *is* szórendjéről l. az összetett mondat tárgyalását.

II. Az összetett mondat.

A magyar nyelv nem kedveli a bonyodalmas mondat-kapcsolatokat, de azért inkább alkalmaz világos szerkezetű összetett mondatot, mintsem hogy több kapcsolatos gondolatot beleszorítson egyetlen egyszerű mondatba. Ezt a hibát sokszor elkövetik jogászaink; ők evvel logikus szabatosságra törekcszenek, de az így keletkező szertelen tömörttség a világosság rovására van. P. »Nyilván elévült illeték alapján történt zálogjogi bekebelezés mint érvénytelen a tkvi rendtartás 148. §-a alapján törölendő.« Az ilyen mondásokat a jelzők vagy határozók rengeteg láncolata miatt csak ügygyel-bajjal lehet megérteni, holott ép oly logikus, de azonfölül teljesen világos a mondat, ha a jelzőket vagy a mellékkörülményeket külön mellékmondatba foglaljuk: *Az olyan zálogjogi bekebelezést, mely nyilván elévült illeték alapján történt, törölni kell mint érvénytelen* a tkvi rt. 148. §-a alapján. Vagy: *Ha a zj. bekebelezés elévült illeték alapján történt, törölni kell.* — »Megmutattuk fejlődésünknek állandóan követni kívánt útját« (egy orszgy. föliratban): megmutattuk *azt az utat, melyet* fejlődésünkben mindig követni akarunk. — Mai élő nyelvcsokásunk szerint a *-ván vén*-es szerkezetek helyett is mindig összetett

mondatot kellene alkalmazni. P. »Bánffy jelentést tévén a királynak, visszatért Bpestre«: B. jelentést tett a királynak, aztán visszatért Bpestre. »Egyéb tárgy nem lévén: az ülést berekesztem«: egyéb tárgyunk nincsen, tehát berekesztem az ülést; vagy: mivel egyéb t. nincsen, berekesztem az ülést.

A) Egyrangú mondatok.

Kapcsolt mondatok. Az egyrangú vagyis egymásnak alá nem rendelt mondatok közül a kapcsolt mondatok a legközönségesebbek, ezekben látjuk a legkezdetlegesebb mondatkapcsolást. Kötőszavaik és vagy s, is, szintén, a fokozó sőt, és a tagadó sem, se. Az és-sel rokonértelmű a meg kötőszó; de ezzel rendszerint nem mondatokat, csak mondatrészeket kapcsolunk össze, p. két alanyt: Minden embernek van baja meg panassza (Arany). — Se helyett az is erdélyies az ilyenekben: nem volt ott egy lélek is. — Páros kapcsoló kötőszók: is—is, mind—mind, se—se vagy sem—sem, p. se lát, se hall, vagy sem lát, sem hall vagy se nem lát, se nem hall (legszebb és legtermészetesebb az első forma, ellenben szokatlan és nem szép ez: sem nem lát, sem nem hall). A sem forma az eredeti, de a mai élőbeszéd mindig a rövidebb se formát használja; tiltás esetén csakis ez a se a helyes: se láss, se hallj; se arcát ne lássad, se szavát ne halljad! A páros is és a páros mind irodalmunkban nagyon hátraszorult, régebben a latinos ,valamint—úgy‘ (sicut—ita), újabban pedig a németes ,úgy—mint‘ miatt (sowol—als): »légyen a te akaratod valamint a mennyekben, azonképpen itt a földön«; »úgy az ipar, mint a kereskedelem pangásnak indult«. Magyarosan: az ipar is, a kereskedelem is pangásnak indult. (Az ,úgy—mint‘ csak valóságos összehasonlításban helyes, s akkor az úgy után nyomban az ige következik, p. úgy fejlődik az ipar, mint a kereskedelem.) — A páros is között fölösleges mindig a meg-et is odatenni, p. »A szegény ember életét megdrágítják a nyerstermények vámjával is, meg az ipari vámokkal is.«

Választó mondatok. Rendes kötőszavuk vagy, régiesen avagy, párosan vagy—vagy, és: vagy—vagy pedig, megengedő mellékjelentéssel: akár—akár, és: akár—akár pedig. E helyett legyen hogy-ot írni kirívó németesség: † Nem jött haza, legyen hogy nem végezte dolgát, legyen hogy kudarcot vallott (helyesen: akár azért, hogy..) — Ide tartoznak a választó kérdések:

Menjek? ne menjek? Menjek-e, maradjak-e? Menjek-e vagy maradjak-e? De ha a *vagy* kötőszót kiteszszük, akkor a második -e el szokott maradni, kivált ha függő a kérdés: Nem tudtam, *menjek-e vagy maradjak*. De az -e mindig az első taghoz csatlakozik, hibás p.: † »Nem tudta, mit tegyen a váltótól: óvást vétessen föl, vagy visszaküldje-e« (hely. óvást vétessen-e föl vagy pedig visszaküldje).

Az ellentétes mondat igen sokféle: néha csak erősebb vagy gyöngébb szembeállítás (kötőszavai: *ellenben, pedig, meg*), néha tagadásnak ellentéte (*hanem*), vagy megengedés ellentéte (*de, ámbár, azonban, mégis, mindamellest, mindazáltal*); néha meg magának a megengedő mondatnak is van kötőszava (*ámbár, bár, jöllehet, ugyan, pedig*). — Sokan nem tudnak különbséget tenni, a *hanem* és *de* között, mert régente a *hanem* helyett is *de* járta s viszont újabban a népnyelv megengedő előmondat után is *hanem*-et mond. Az általános nyelv szokás azonban a következő különbségtévést ajánlja: Ha az első mondatban tagadott gondolatot az utómondat teljesen lerontja, akkor *hanem* kell, ha ellenben az előmondatbeli tagadásnak egy részét rontja le az utómondat, akkor *de* kell. P. nem akart ráállni, hanem makacsul ellenkezett († *de* makacsul ellenkezett); és: nem akart ráállni, de az én kedvemért megtette (tehát mégis ráállt; kevésbé helyes: nem akart ráállni, hanem az én kedvemért megtette). — A fokozó ellentétnek igen kedvelt magyaros szerkezete az, a melyben az első mondatnak *nemhogy* (v. *nemcsak hogy*) a kötőszava, a másodiké pedig: *de, hanem, még, sőt, inkább,* vagy csak *is*. Az ilyenekben a *nemhogy*-ot gyakran németesen evvel helyettesítik: *távol attól hogy* (*weit entfernt dass*., fr. *loin que*.), p. † »távol attól, hogy ez jobb volna, még csak nem is használható«, hely. *nemhogy* jobb volna... — Németes a megengedő mondat szerkezetben a *daczára* használata: † *Daczára annak, hogy* meg volt tiltva az éjtszakázás, sokszor reggelig eltivornyáztak (helyesen: *ámbár* stb.). † Most is hallom e dalt, daczára annak hogy elhangzott (vö. Petőfinél: Most is hallom e dalt, elhangzott bár). — A megengedő *pedig* helyett néha németesen *és mégis*-t írnak vagy pedig jelzői mondatot: † »Megborzadok e gondolatra, és mégis oly bizonyosan áll lelkem előtt e gondolat« (*»und doch steht da der Gedanke so gewiss vor meiner Seele*., Kaz.). † Visszaadtad a pénzt Curidiusnak, oly (v. éppen: egy) embernek, ki nem népszerűbb Cneiუსnál« (*argentum reddidisti Curidio, homini non*

gratiosiori quam Cn. est; einem Manne, der nicht beliebter ist, als Cn.); hely... pedig nem népszerűbb Cneiusnál.

Következtető mondatot ilyen kötőszókkal szoktunk az előmondathoz fűzni: *akkor, hát, tehát, következésképpen, ennek folytán, eszerint, így tehát*; s ha az utómondat egyúttal az előmondatnak okozatát fejezi ki; *azért, azért tehát, ennélfogva*. Ezek helyett a hivatalos írásmód sokszor *latinosan* mondja: *miért is, minélfogva* (= *quare, quamobrem*).

† »Az ace. c. inf. ... csak mondatrészt képvisel, a miért is nem szabad azt vesszővel elválasztani« (egy latin stilisztikából). »A világosság ismert szók használatát követeli, minélfogva kerülni kell az elavult szókat« (de az ilyen ócska latinosságokat is).

Kérdésben és aztán helyett magyarosabb: *hát aztán?* (*und dann?*) Hát aztán mit felelt? stb.

A magyarázó mondatok kötőszavai: *tudniillik, azaz, vagyis, mégpedig, ugyanis. Mégpedig* helyett kevésbé ajánlatos: *és pedig*, egészen idegenszerű: *és ugyan* (*und zwar*): † Három igemód van, és ugyan: jelentő, föltételező és fölszólító (hely. három igemód van, mégpedig j., f. és f.). — A magyaros népies beszéddel nagyon ellenkezik még a hivatalos papiros-nyelvből elterjedt *illetve* és *illetőleg* e h. *vagyis, azaz* (= *respective, beziehungsweise*); p. Nagyon elterjedt e kifejezés, illetve ez idegenszerűség (magyarosabb: nagyon elt. e kif., vagyis ez az id.). Ötször volt itt, illetőleg csak négyszer (ötször volt itt, azaz csak négyszer).

(Vége köv.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNET ÉS LÉLEKTAN.

VIII. (Vége.)

A hangváltozás és jelentésváltozás viszonya. Korrelatív és önálló jelentésváltozás. Az önálló jelentésváltozás fajtái: szabályos és szórványos jelentésváltozás. Áttekintés.

A mint az ember testi és lelki élete párhuzamos, de egymással összehasonlíthatatlan két folyamat, úgy a hangalak és jelentés is a nyelv fizikai és lelki oldalaként tűnik föl; csak azt nem szabad felednünk, hogy a nyelv nem él önálló életet; nem független szervezet, mint régebben gondolták, hanem a beszélő

ember bizonyos működéseinek összessége. Természetes tehát, hogy az előbb említett, elég gyakran hallható hasonlat is csak részben talál. A míg az elemi lelki és a megfelelő testi folyamatok között tökéletes párhuzamosság van, addig a hangváltozás és a jelentésváltozás között ilyen párhuzamosság csak kivételes esetekben észlelhető. A legmélyrehatóbb hangváltozások végbemehetnek, anélkül hogy a változásnak alávetett szavak jelentése lényegesen módosulna; és viszont a szó jelentése teljesen megváltozhatik, anélkül, hogy e változás a hangalak módosulását vonná maga után.

A hangváltozás és a jelentésváltozás, akárcsak a szó hangalakja és jelentése, teljesen független két folyamat; ez azonban nem zárja ki, hogy bizonyos föltételek mellett egymásra ne hassanak. E kölcsönhatás csak kivételes esetekben történik meg, de hogy nem lehetetlen, azt eléggé bizonyítja — közvetve — az az ismert tény, hogy az ú. n. hangfestő szavak jelentése úgyszólván változatlan. Legfőlebb átvitt értelemben használjuk őket, de eredeti konkrét jelentésük még ilyenkor sem homályosul el. E nagy állandóság oka nyilván a hangalak és jelentés valóságos (és nem jelképi) kapcsolata.

A jelentésváltozások közül már most Wundt különválasztja azokat az eseteket, a melyekben a hangváltozás és a jelentésváltozás karöltve jelenik meg, és *korrelatív jelentésváltozás* (*párhuzamos hang- és jelentésváltozás*) néven külön fejezetben tárgyalja őket. Wundt korrelatív jelentésváltozása, bár más néven, eddig sem volt a nyelvészek előtt ismeretlen; Paul jelentésmegoszlásnak (*Bedeutungsdifferenzierung*) nevezi s könyvében külön fejezetet szentel néki. Wundt csak annyiban megy tovább, hogy a jelentésmegoszlásnak lélektani magyarázatát is adja.

Ha egy nyelvben A hangalak B és C változatokra oszlik, három eset lehetséges. B kizoríthatja a használatból C-t, vagy megfordítva, s akkor egy hangalak és egy jelentés felel meg egymásnak. Vagy másodszor megmarad B is meg C is, azonos jelentéssel; ebben az esetben szorosabb értelemben vett szinonimák keletkeztek. Vagy harmadszor megmarad B is meg C is, de a hangalaki szétválást a jelentés megoszlása követi nyomon: hangváltozás és jelentésváltozás párhuzamos folyamatok.

A mondottakból önként következik, hogy az alak megoszlása ($A > B, C$) megelőzi a jelentés megoszlását ($\alpha > \beta, \gamma$); ez azonban nem jelenti azt, hogy a β és γ jelentések az alak megoszlása előtt nem voltak meg. Sőt ellenkezőleg a β és γ külön

jelentések társulása a B és C hangalakkal csak azután történhetik meg, miután az α már β -ra és γ -ra oszlott, vagy más szóval, — s ezt a nyelvtörténet is számos példával bizonyítja — a korrelatív jelentésváltozás esetében a hangalakok és jelentések szabályos és állandó kapcsolatát vegyes és ingadozó nyelvhasználat előzte meg.

Az alakpárok keletkezése többféleképen történhetik. A magyar irodalmi nyelvhasználat különbséget tesz *szaval* és *szól* között; azt „declamare”, emezt „dicere” értelemben használja. A kettő közül *szaval* hangtanilag szabályos alak; a *szól* létrejöttét képzettársulás (vö. *szó*, *szóban* stb.) magyarázza (tehát úgyn. *analógiás alakulás*). Hasonló módon keletkezett a francia *plier* („hajtani”, „hajtogatni” és *ployer* („meghajtani”, „lenyomni”) alakpár. Mindakettő a latin *plicare* igéből származik s eredetileg egy-egy paradigmát alkottak; a latin *plic*-alak t. i. a francziában bizonyos hangtani (hangsúly) föltételek mellett *pli*-vé, más föltételek mellett *ploi*-vá változott, vagyis régebben: *je plie*, *tu plies*... de: *nous ployons*, *vous ployez*... stb. Az alaki szétválást és kiegészülést (tehát: *je plie*... *nous plions*; *je ploie*... *nous ployons*) nyomon követte a jelentés megoszlása is. A francia *pâtre* („pásztor”) és *pasteur* (ma leginkább „lelkipásztor”) eredetileg egyugyanazon szónak alanyesete (*pâtre* < lat. *pastor*) és tárgyesete (*pasteur* < lat. *pastorem*) voltak. Ilyenformán magyarázzák a német nyelvészek a *Knabe*—*Knappe*, *Rabe*—*Rappe* alakpárokat is (fiú-apród”; „holló”, „fekete ló”). Streitberg szerint (Urgermanische Gramm. 151 l.) az ősgermán nyelvben az alanyeset **knaþō*, az egyesszámi tárgyeset **knaþonun*, a többesszámi birtokeset **knaþnōn* volt. A nyugati germánságban, egy hangtörvény hatása alatt, az *n* előtt a mássalhangzó megnyúlt; vagyis: **knaþnōn*, **knabbnōn*. Ezáltal a *Knabe* szó néhány esetében rövid *b*, más eseteiben hosszú *bb* (*pp*) volt; ez a különbség azután úgy egyenlítőddött ki, hogy két külön paradigma keletkezett: az egyik minden esetben *b*-vel, a másik minden esetben *bb* (*pp*)-vel. *Knabe* és *Knappe*, *Rabe* és *Rappe* tehát eredetük szerint teljesen egyjelentésűek, s csakugyan a középfőlnémetben még az utóbbinak mind a két alakja vegyesen fordul elő „holló” jelentésben.

Alakpárok keletkezhetnek úgy is, hogy egy szó a különböző nyelvjárásokban más-más irányban fejlődik s azután nyelvjárási keveredés áll be. A dunántúli műveltek nyelvhasználatában számos olyan megoszlott jelentésű alakpár van, a mely úgy magya-

rázható, hogy a dunántúli vagy nyugati nyelvjárás alakjai belekeverednek az iskola és a könyvek útján elsajátított irodalmi vagyis művelt köznyelvi ejtésbe. *Helyës* és *helës* pl. egyaránt használatos, de az előbbi mindig ‚recht‘, az utóbbi ‚hübsch‘ értelemben.

E jelenség, mint említettem, már eddig is ismeretes volt, de a nyelvészek rendszerint megelégedtek a tények ismeretével. Megállapították, hogy a *Rappe* szót a 16. században az általános nyelvhasználat lefoglalta a ‚fekete ló‘ jelzésére, míg a *Rabe* tovább is ‚hollót‘ jelentett; e jelentésmegoszlás okait nem kutatták, nem is kutathatták, mert hiszen szerintük nem meghatározható okok okozatával, hanem egyszerű »történeti véletlennel« állunk szemben. Nem így Wundt. Eleve tiltakozik az ellen, hogy azért, mivel minden egyes esetben a jelentésmegoszlásban ható lelki okokat nem sikerül kimutatnunk, minden magyarázatról lemondjunk, s a »történeti véletlen« kényelmes kibúvójához forduljunk. Szerinte, elvileg, éppen az ellenkező föltevésből kell kiindulnunk: abból, hogy a jelentésváltozás, éppen úgy mint a hangváltozás, mindenütt szigorú törvényszerűséggel megy végbe; igaz, hogy e törvényszerűség fölismerését igen sok esetben a különböző eredetű és természetű okok összeszővődése rendkívül megnehezíti. A *Rabe*—*Rappe* esetében Wundt szerint utólagos hang-képzettársulás működött, a mennyiben a *Rabe*-alak a holló káromására emlékeztetett, míg a *Rappe*-alak *trappeln* s más hasonló hangalakú igékkel társulhatott. Magyarázata támogatására fölhozza, hogy Délnémetországban a gyerekek gyakran *rāb!* *rāb!*-ot kiáltanak elvonuló madárraj után, s hogy Bürger is valószínűleg hangfestő hatást akart elérni a Lenore ismert soraival:

»Rapp'! Rapp'! Mich dünkt, der Hahn schon ruft,
Bald wird der Sand verrinnen, —
Rapp'! Rapp'! Ich wittre Morgenluft,
Rapp'! Tummle dich von hinnen!«

Ebben az esetben a jelentés megoszlását hangképzetek társulása irányította. Nyelvtörténeti és lélektani okok magyarázzák a *Ritter* és *Reiter* szavak jelentésváltozását. A középkorban e két fogalom velejében összeesett; hiszen főképpen a lovagság úzte a lovaglás mesterségét. Midőn az újkorban a lovaglás mindinkább általánossá lett, a *Reiter* alak, a mely szorosabban csatlakozott a *reiten* igéhez (< középf. *rîten*) az általánosabb fogalmat jelentette, míg a *Ritter* alak megmaradt a ‚rend‘ jelölésére.

Természetesen Wundt sem gondolja, hogy mindig rá lehet mutatni, csak némi valószínűséggel is, a jelentésmegoszlás okaira; mindamellettt egészen más dolog, ha őszintén bevalljuk, hogy igen sok esetben egyelőre nem sikerült s valószínűleg sohasem fog sikerülni a jelentésváltozás föltételeit kikutatnunk, mint ha előre lemondunk minden magyarázatról, s fölteszszük, hogy a jelentésmegoszlás végső elemzésben az egyes ember számításba nem vehető önkényéből származik.*

A *korrelatív* jelentésváltozásnál lélektani szempontból sokkal fontosabb az *önálló* jelentésváltozás, mert a míg az előbbiben a hangfejlődés hat a jelentésfejlődésre és ez ismét a hangalakra, addig az *önállónál* a jelentésváltozás a hangváltozástól teljesen független folyamat, úgyhogy ezáltal a jelentésváltozásnak a képzetek és fogalmak természetében rejlő okai világosabban szembe-tűnnek.

Wundt az *önálló* jelentésváltozásnak két főformáját különbözteti meg: a *szabályos* és a *szórványos* jelentésváltozást.

A szabályos jelentésváltozás szorosabb értelemben vett *átváltozás*, tehát állandó és lassú folyamat; a szórványos jelentésváltozás *átvitel*, tehát hirtelen, átmenet nélkül történik. Eredetüket tekintve a szabályos jelentésváltozás oka maguknak a változásnak alávetett fogalmaknak tulajdonságaiban van, a szórványos jelentésváltozás rendszerint az egyes emberre vezethető vissza. Amaz tehát egymástól függetlenül több ízben létrejött indítékok egész sorára, emez egyetlen indítékra utal. A szórványos jelentésváltozás ezért mindig az önkényes cselekvés jegyét viseli magán, míg a szabályos jelentésváltozást egy nyelvközösség minden tagjában működő képzettársulási hatások az ösztönszerű cselekvéseket jellemző szükségszerűséggel hozzák létre. Innen a szórványos jelentésváltozás egy *szó* története, s másodsorban a szó jelölte fogalomé. A szabályos jelentésváltozás mindenek fölött *fogalom* története; *szóé* csak annyiban, a mennyiben minden fogalmat szóval kell megjelölnünk.

A szabályos jelentésváltozásról szóló rész anyaga nagyjában megegyezik azzal, a mit Paul a 'Bedeutungswandel' című fejezetben tárgyal.

Paul rendszerének ismertetését szükségtelen volna ismételni, csak Wundtétól merőben eltérő kiinduló pontjára utalok röviden.

* Vö. pl. Bréal, *Essai de sémantique*.

Paul a jelentésváltozások osztályozásában az eredeti és a megváltozott jelentésnek logikai viszonyát veszi tekintetbe. Ez pedig háromféle lehet: fölérendelés, alárendelés és mellérendelés. Az első két viszonynak a jelentésváltozások közül a *jelentéstágulás* és a *jelentésszűkülés* felel meg. Nagyobb nehézséget okoz a mellérendelés viszonya; azért ehelyett, a szigorú logikai osztályozásról lemondva, a régi retorikából kölcsönvett *metonymikus átvittelek*, csoportját veszi föl.

Az efféle logikai kategóriák szerint való osztályozásnak értékét nehéz belátni. Legfőlebb arra jó, hogy a jelenségeket csoportokba rendezzük; de — jogosan kérdezhetjük Wundttal — mit tudunk meg e csoportosításból a jelentésváltozást előidéző okok felől? Semmit. Hiszen ahhoz, hogy ennek a logikai elskatulyázásnak lélektani, tehát valóságos értéket tulajdoníthassunk, föl kellene tennünk, hogy a jelentésváltozások lefolyásában ugyanazok az indítékok működtek közre, a melyek bennünket — utólagosan — e rendszer fölállítására vezettek. Azt csak mégsem tehetjük föl, hogy a nyelvben megvan a »veleszületett hajlandóság« a fogalmak szűkítésére, tágítására, a helyi, időbeli, oki stb. átvitelre? S még ha föltennők is, avval sem magyaráznánk semmit, mert hiszen eleve szükséges, hogy a jelentésfejlődés két tagja valamiféle fogalmi viszonyban legyen egymással. Ennek a viszonynak megállapítása a mi utólagos okoskodásunk műve, és semmi köze sincs magának a jelentésváltozásnak lefolyásához.

Logikai osztályozás helyett Wundt lélektani magyarázatot kíván. E lélektani magyarázatnak itt is, mint mindenütt, a hol az önként való nyelvfejlődés kérdéseiről van szó, az a föladata, hogy kimutassa azokat a *folyamatokat*, a melyek a hatásokat létrehozták. A jelentésváltozás jelenségeinek lélektani vizsgálata e, é-szen más eredményekre fog vezetni, mint a logikai osztályozás; megtörténhetik, hogy két jelentésváltozás, a mely között lélektani szempontból nincsen különbség, két különböző logikai kategóriába tartozik, és viszont, lélektanilag teljesen különböző jelenségek is ugyanazon fogalmi viszonyban állhatnak.

A ki Wundt lélektani rendszerét ismeri, már az eddigiek után is kitalálhatja, hogy miképen lehet a lélektani magyarázat elvét megvalósítani.

Mivel minden egyes szó fogalmi tartalmat fejez ki, minden jelentésváltozásban fogalomváltozás tükröződik és a jelentésváltozások minden összefüggő sorának megfelel egy fogalomfejlődés.

Fogalmon azonban, — a szó lélektani értelmében — bármely, a tudatban elszigetelhető részét értjük egy teljes képzet tagolása által létrejött mondatnak.

E ponton már világosan látszik Wundt és Paul fölfogásának elvi különbsége. Paul szerint minden szó nemcsak fogalmat, hanem általános fogalmat jelent. Wundt szerint a fogalom mivolta nem az, hogy általános, hanem az, hogy része egy gondolkodás-ténynek, egy mondatnak. Mivel azonban minden gondolkodás egyes érzéki szemléletekkel kezdődik, az eredeti fogalmak szükségszerűleg a közvetlen észrevétel egyes konkrét részeire vonatkoznak.

A fogalom szó illetén értelmezése után bátran elfogadhatjuk kiinduló pontúl, hogy minden jelentésváltozásban egy fogalom története tükröződik; a jelentésváltozás föltételei tehát ugyanazok lesznek, mint a fogalomváltozás föltételei. Első sorban természetesen a képzettársulási erők jönnek tekintetbe; ezek határozzák meg a fogalmat alkotó elemek kapcsolása módját, s változásuk az alkotó elemek változását vonja maga után. A főszerep, mint minden összetettebb lelki fejlődésben, az egyidejű képzettársulásnak jut: az asszimilácziónak, midőn ugyanazon érzékterület érzetei kapcsolódnak, és a komplikácziónak, midőn különböző érzékterületek érzetei társulnak.

Az önálló jelentésváltozás két főformája tehát az asszimilácziós és a komplikácziós jelentésváltozás lesz. Ezek mellett Wundt külön csoportba foglalja azokat a jelentésváltozásokat, a melyekben a képzetek társulását érzelmi hatások irányítják és végre az úgyn. jelentés-sűrűsödéseket, a midőn egy fogalom vele gyakran társult új képzeteket vesz föl elemei közé.

Az asszimilácziós jelentésváltozásnak két főformáját különböztethetjük meg, aszerint a mint a fogalom uralkodó jegye állandó vagy változik.

Az állandó uralkodó jegyű asszimilácziós jelentésváltozás két tagjának a viszonyát a következő képlet fejezi ki:

$$n \delta A - n \delta A_1, *$$

* A képletben n a szóképzet; δ az uralkodó képzet vagy jegy (dominierendes Merkmal); A , A_1 a változó és relative állandó elemekből álló általános fogalmi tartalom. Készsakarva nem változtattam meg a Wundt használta jeleket, hogy ezáltal se nehezítsem meg annak a munkáját, a ki e rövid ismertetés elolvasása után kedvet kap az eredeti munka elolvasásához.

nem zárva ki azt, hogy A és A_1 összetett értékeknek lehetnek közös képzetelemeik is.

A jelentésváltozás e formája lélektani szempontból kétségkívül a legegyszerűbb. Hiszen az n szó eredetileg a δ uralkodó jegy egyértékű kifejezése; tehát természetes, hogy mindaddig a fogalomhoz tartozónak tekintjük, a míg azt ugyanaz az uralkodó jegy, δ , megilleti. A lélektani folyamat egyszerűségére utal az a körülmény is, hogy a jelentésátvitel e formája rendszerint közelfekvő, a szemlélet körébe eső tárgyakból indul ki. Leggyakrabban saját testünk egyes részeinek nevét viszzük át a hasonló alakú természeti tárgyakra. Beszélünk a *korsó szájáról, füléről, nyakáról, talpáról*; a hegy *lábáról, gerinczéről, hátáról, derekáról. Megy, szalad, fekszik, áll* eredetileg az ember cselekvéseit v. állapotait jelelték; és mégsem tűnik föl senkinek, hogy a vonat *megy* v. *szalad*, a város a völgyben *fekszik*, a vár hegytetőn *áll*. Egyik élettelen tárgy nevét átvisszük a másikra pl. *cielo della bocca*.

Nem szabad felednünk, hogy a jelentésváltozás e formája lényegesen különbözik attól, a mit rendesen metaforának szoktak nevezni. A metafora, mint szándékos jelentésátvitel, két tárgy egyező és elütő jegyeinek összehasonlítását föltételezi. Ilyesmirel ebben az esetben szó sem lehet. Ha valaki egy négy támasztékon álló asztalt megpillant, mindenekelőtt egy négylábú állat jut eszébe s a két képzetből a támaszték és a láb részletképzetei oly módon asszimilálódnak, hogy a nem egyező vonások, mint lényegtelenek, alig lesznek tudatossá. Annak a tudatában, a ki először szólott valamely élettelen tárgy lábáról, nyakáról, e részek valósággal láb és nyak voltak.

A változó uralkodó jegyű asszimilációs jelentésváltozás általános képlete

$$n \delta A - n \delta_1 A_1;$$

mivel azonban ebben az esetben elengedhetetlen föltétel, hogy az A és A_1 képzeteknek közös elemük legyen, az előbbi képletet (a közös elemet ε -nal jelölve) így kell átalakítanunk:

$$n \delta \varepsilon A - n \delta_1 \varepsilon A_1$$

Az uralkodó képzet változásának két oka lehet: belső, képzettársulási, vagy külső, észrevételi.

Egy fogalom uralkodó jegyét leggyakrabban az adott gondolatkapcsolatban ható képzettársulások ereje változtatja meg.

A *Land* fogalom pl. az ilyenféle kapcsolatokban mint *Land und Meer*, *Land und Wasser*, *Land und Stadt*, *Land und Volk* mindig más és más színezetűvé lesz a vele szembeállított fogalom hatása alatt. Nem szükséges természetesen, hogy a viszonyfogalmat mindig ki is ejtsük; elég, ha a gondolatkapcsolat utal rá. Az ilyen esetben föltehetjük, hogy a ki nem mondott fogalom a tudat háttérében van, s mintegy indukáló hatást gyakorol a főfogalomra.

A képzettársulás legvilágosabb abban az esetben, ha az új jelentés mellett a régi is megmarad. Így pl. a *toll* fogalom uralkodó jegye eredetileg a ,röpülés'; midőn később a madártollat írásra kezdték használni, az eredeti uralkodó képzetet kiszorította az ,írás' uralkodó képze, s a név ugyanaz maradt akkor is, mikor a madártollakat acél-íróttal váltották föl, bár ez utolsónak a madár képzetével már semmi közös eleme nincsen.

A most tárgyalttal sok tekintetben rokon az asszimilációs jelentésváltozás másik alfaja, midőn az uralkodó képzet változását az appericiálás külső föltételeinek megváltozása idézi elő. E külső föltételek megváltozása — tehát első sorban a környező természetnek, a lakóhelynek megváltozása, az ember teremtette műveltség fejlődése stb. — természetesen sokkal gyorsabban idézheti elő a jelentés teljes megváltozását, mint — állandó külső föltételek mellett — a képzettársulási hatások. A francia *arriver* ,megérkezni' ige eredeti jelentése (< lat. *adripere*), ,partra szállani'. E jelentésfejlődés műveltségtörténeti háttere nyilván az, hogy parti lakók, a kik szemében minden vagy legtöbb ,megérkezés' ,hajón való megérkezés' volt, az ország belsejébe vándoroltak, de a tengerpartról magukkal hozott kifejezést tovább is használták. A *Herzog* szó jelentése, mióta a katonai viszonyok átalakultak, eredeti uralkodó képzetét teljesen elveszítette, s ma csak bizonyos rangfokozatot jelöl.

Komplikáczió n Wundt különböző érzékterületekhez tartozó képzetek kapcsolatát érti. Természetes, hogy az efajta kapcsolatok lazábbak, mint az asszimilációk, s az elemek teljes összeolvadását, a mi az asszimiláczió nál elég gyakori, a képzetek disparát volta úgyszólván lehetetlenné teszi. A komplikácziós képzetkapcsolatnak megfelelő jelentésváltozás, a komplikácziós jelentésváltozás vagy a) eredeti, vagy b) másodlagos.

Az eredeti komplikáczió képlete:

$$n \delta A (\varepsilon B) - n \delta \varepsilon (A. B) - n \varepsilon B;$$

itt δA az eredeti fogalmat, εB pedig azt a távolabb eső fogalmat jelenti, a melyre az n szót átviszszük. E jelentésváltozás leg-egyszerűbb esete, midőn egy érzetet jelelő szót az egyik érzék-területről a másikra viszünk át, pl. az *éles* szó eredetileg tapintó érzetet jelöl, és mégis beszélünk *éles hangról* is. A finomabb jellemzésre törekvő irodalmi nyelvben, de meg a köznyelvben is lépten-nyomon találkozunk ilyen átvitelekkel. A színi kritikák megdicsérik »a vendégszereplő művész *sötét* színezetű és *meleg* tenor-*hangját*«; a műtárlat kritikusa bírálója az egyik festő *rikító, hideg színeit*, de kiemeli *vonalainak lágyágát* stb.

Az idézett példák elég világosan utalnak az eredeti komplikáció lélektani természetére: magukban véve disparát érzetek azonos hangulatot keltenek, s ez a hangulat olyan szorosan símul az érzethez, hogy az eredeti érzéki benyomások is hasonlóknak tűnnek föl. A fentebbi képletben δ és ε tehát rokon érzelme-
ket jelent.

A m á s o d l a g o s k o m p l i k á c i ó s j e l e n t é s v á l t o z á s képlete:

$$n \delta A - n \delta \varepsilon (A. B.) - n \varepsilon B.$$

Jellemző sajátága, hogy δA mindig külső cselekvést jelent, melyet, átvitelrel, lelki folyamatok (εB) jelzésére használunk pl. *fölfogni* (kézzel) és *fölfogni* (ésszel). Az eredeti és a fejlődött jelentésnek semmi közös eleme nincsen, mindamellett föl kell tennünk olyan közbeeső fokot, mikor a fogalom érzéki és elvont lelki folyamatot jelölő is volt egyszerre. „*Vorstellen*“ lélektani értelemben is annyit tesz, mint egy tárgyat, mely egyszer valóban előttünk volt, emlékezetben előttünk állónak gondolni. Világosan utalnak erre a fölfogásra Toldi ismert sorai is:

»Mert fölélni könnyű, könnyű nemcsak ésszel,
Hanem ökölrel is, és megfogni kézzel...«

A lelki folyamatok jelzésére a legtöbb nyelv ilyen eredetű kifejezéseket használ: *concipere*, *percipere*, *recordari*, *repraesentare*, *definire*; *begreifen*, *vorstellen*, *verstehen*, *wahrnehmen*, *auffassen*; *käsittää*; *fölelni*, *fölfogni*, *át- v. belátni* stb.

Az asszimilációs és komplikációs jelentésváltozások mellett a jelentésváltozások harmadik csoportját a rokon érzelmi elemek társulása magyarázza: valamely szót olyan fogalom jelzésére viszünk át, melynek *érzelmi hangulata az eredeti fogaloméhoz*

hasonló, anélkül, hogy ezt az átvitelt a két fogalom képzetlemeinek viszonya magyarázná. Ha tehát a képzetkapcsolatot közvetítő érzelmi elemeket γ -val jelöljük, a következő képletet kapjuk:

$$n \gamma \delta (A) - n \gamma \delta_1 (B)$$

A jelentésváltozás e formájának rokonsága a komplikációs jelentéskéjlődés első alfajával szembetűnő; a kettő között a határt nem is lehet mindig pontosan megvonni, s talán igaza van Delbrücknek, mikor helyteleníti e csoport különválasztását.

Az *elend* szó eredetileg ,külföldön tartózkodót, hazátlant, száműzöttet' jelentett; mai jelentése ,nyomorult, szerencsétlen'. Hasonló jelentésváltozások rendkívül gyakoriak a román nyelvekben; latin *captivus* ,fogoly', a belőle származó olasz *cattivo* ,rossz', a francia *chétif* ,csenevész, gyenge'. Hasonló viszonyban vannak lat. *pedestris* ,gyalogjáró' és francia *piètre* ,armselig'. A jelentéskéjlődés két tagja között a képzettársulást csak a közös érzelmi hangulat közvetíthette.

Az önálló jelentésváltozások utolsó, negyedik csoportját a jelentéssűrűsödések teszik. Így nevezi Wundt a jelentésváltozásnak azt a rendkívül érdekes formáját, melyet a francia nyelvészek (Bréal, Darmesteter) ,contagion' névvel szoktak jelölni. Lényege az, hogy *egy szó egy vele gyakran társult szó jelentéséből elemeket vesz át*, a melyek eredeti jelentését kisebb-nagyobb mértékben módosítják.

Két főeset lehetséges: α) egy szó társulhat egy másikkal, ha az összefüggő beszédben gyakran kerülnek össze, β) ha valamely fogalmat több árnyalatban használunk, egyik jelentése gyakoriságánál fogva elnyomja a többit. Ha eddigi eljárásunkhoz képest képlettel akarjuk kifejezni a jelentésváltozást, a mondattani képzetkapcsolat előidézte jelentéssűrűsödés képlete a következő lesz:

$$n A - n n_1 (A, A_1) - n (A, A_1) - n A_1$$

míg a második (β) esetben a képlet következőképen alakul:

$$n A - n (A, A_1) - n A_1$$

A mint e képletekből kitetszik, a jelentéssűrűsödés közvetlenül az asszimilációs jelentésváltozáshoz csatlakozik, de avval a lényeges különbséggel, hogy itt a változást közvetítő uralkodó részek maguk a szóképzetek.

Sok esetben a jelentésfejlődés egyszerűen abban áll, hogy a jelző magába szíja a jelzett főnév jelentését is vagy viszont, pl. *universitas* e h. *universitas litterarum*; *bonne* — *bonne domestique*; *capitale* — *ville capitale*. Egészen hasonló a francia tagadószók története; eredetileg állító jelentésűek voltak (*pas* < *passum*; *jamais* < *jam magis*; *rien* < *rem*; *point* < *punctum*) s csak a *ne* (< *nec*) tagadó szóval való állandó kapcsolatuk magyarázza, hogy lassanként tagadó jelentést vettek föl. Eredeti jelentésük még ma is megmaradt egyes kapcsolatokban: pl. *si jamais* ... = *ha valaha* ...

A jelentéssűrűsödés második fajára példa a német *Gift* szó jelentéstörténete. Eredeti jelentése adomány (< *geben*) pl. *Mitgift*, *Brautgift*; ezt azonban egy egészen sajátos mellékjelentése, a 'méregadás' jelentés, a mai nyelvhasználatból majdnem egészen kiszorította. Hasonló jelentésváltozások *poison* 'méreg' a lat. *potio*-ból (ital); *állat* eredetileg 'élő lény', ma csak 'animal'.

A szórványos jelentésváltozást, mint már röviden jeleztük, főképen az különbözteti meg a szabályos jelentésváltozástól, hogy az apperceptionnak nem egyetemes érvényű, hanem egyénileg meghatározott föltételeiből ered. Az átmenet a két társult képzet között ugrásszerű, s maga a képzettársulás is, nem egyidejű, mint a szabályos jelentésváltozásnál, hanem egymásután (successiv). A szórványos jelentésváltozásnak három főformáját különböztethetjük meg: a) szórványos társulás alapján való elnevezés, b) szórványos névátvitel és c) metaforák.

Ha egy újonnan fölfödözött vagy eddig még meg nem figyelt tárgy új név adására kész, ez az új név mindig magán hordja az önkényes feltalálás jegyét. Mindamellet az elhatározó ok a legtöbb esetben kínálkozó, sőt nem egyszer kényszerítő erővel ható képzettársulás, még pedig successiv képzettársulás lesz. Mindig föltehetjük ugyanis, hogy az a tárgy, a mely a nevet adta, és az, a melyre ez a név átment, egymással olyan kapcsolatban volt, mint egy érzéki észrevétel az általa keltett, de önállónak maradó emlékezetképpel. Ha tehát az A és B képzet egyidejű kapcsolatával ellentétben (A. B) a successiv kapcsolatot vízszintes vonással jeleljük, (A — B) a következő képletet kapjuk:

$$A - A \quad n \quad B - n \quad A.$$

A leggyakoribb eset, hogy a tárgy társul előfordulása, föl-találása, vagy gyártása helyével, készítője vagy fölfedezője nevé-

vel pl. *Kupfer*, *cuprum* (Cyprus szigetéről); *mágnés* (Magnesia vidékéről); *lex Julia*; *Ampère törvénye*. Vagy egy jelenség arról a tárgyról kapja nevét, a melyen először észlelték, pl. *elektromosság* az *elektron*-ról, a borostyánkőről. Vagy hasonlóságon alapul az elnevezés pl. a fa *koronája*, a virág *csészéje*. Vannak végül teljesen önkényes képzések, önkényesen csinált szavak pl. *materializmus*, *volapük*, *gáz*.

A szórványos névátvitel képlete: $nA - A - B - nB$.

Ilyen névátvitel, mikor pl. a *lupát* (tkp. nőstényfarkas) bizonyos ajakon rágódó daganat jelzésére, ezt meg ismét kerek alakja miatt, a nagyító üveg jelölésére (*loupe*, *Lupe*) használjuk. Külön csoportot alkotnak azok a névátvitelek, melyeknél valamely nagyon szembeötlő sajátosságú egyes tárgy neve rokon tárgyak nagyobb csoportjának jelölésére használatos, pl. *homéri kacaj*, *hártyánoskodás* stb.

A szórványos jelentésváltozások utolsó, legfontosabb csoportját a metaforák teszik.

A metaforákat pontosan meg kell különböztetni egyrészt az asszimilációs és komplikációs jelentésváltozástól, másrészt meg a költői vagy szónoki hasonlatoktól. Amazok rendszeren szimultán képzettársuláson alapulnak, úgyhogy a tudat nem fogja föl a jelentésváltozást átvitelnek. Említettük, hogy a ki *asztallábról* beszél, az előtt a *láb* szó az illető tárgynak teljes értékű kifejezője. Metaforává csak akkor lesz, ha mi, a gondolkozó megfigyelő álláspontjáról az illető szónak korábbi és későbbi jelentését összehasonlítjuk.

A szabályos jelentésváltozás még nem metafora; a hasonlat meg már nem az, mert az átvitt jelentésen kívül az eredeti képzetet is magában foglalja, pl. ha egy emberről azt mondjuk, hogy jelleme *nemes mint az arany*.

A nyelv legkönnyebben az egyszerű metafora-szókat fogadja be, p. állatneveket szitokszavakul (*számár*, *disznó*), vagy állatnevekből való olyan képzéseket, a melyekkel az emberek bizonyos általános tulajdonságait jelöljük, pl. *capriccio*, (< *capra*, 'kecske'), *se pavaner* (< *pavo*, 'páva'). Ezekhez csatlakoznak a metaforás szókapcsolatok, a melyek szinte egyetlen, csakhogy összetett fogalom kifejezői, pl. *az idő foga*, *az éj fátyola*. Ezek ismét a metaforás szólásmódokhoz vezetnek át, a melyek egész mondattal kifejezett teljes képzetből állanak, pl. *nyílt ajtón berontani*. E nyilatkozatok általános lelki okokból fakadnak, de a kifejezésük

módja szórványos és egyéni, a mi kivált oly közmondásokban látható, a melyek ugyanazt a gondolatot adják vissza más-más árnyalattal.

Álljon végül itt a megértés megkönnyítése végett Wundt jelentéstani rendszerének áttekintése:

I. Korrelatív jelentésváltozás: *Knabe—Knappe*.

II. Önálló jelentésváltozás — A) Szabályos jv. a) Asszimilációs jv. 1. állandó uralkodó jeggyel: *asztalláb*.

2. változó uralkodó jeggyel:

α) képzettársulási hatás folytán: *toll*.

β) külső észrevételi hatás folytán: *arriver*.

b) Komplikációs jelentésváltozás: 1. eredeti: pl. *rikító* (szín).

2. másodlagos: *fölfogni*.

c) Érzelmi asszociáció okozta jelentésv. *elend*.

d) Jelentéssűrűsödés: 1. mondattani: *universitas*.

2. szóhasználati: *állat*.

B) Szórványos jelentésváltozás: a) elnevezés: *cuprum*

b) névátvitel: *Lupe*.

c) metafora: *capriccio*.

*

Hogy a jelentés tan a hangtan mellett mindig mostoha sorsban részesült, abban nagy része volt annak az általánosan elterjedt fölfogásnak, hogy, míg a hangváltozások törvényszerűen folynak le, addig a jelentésváltozások nagyrészt egyéni önkényre vezethetők vissza. Wundt érdeme éppen az, hogy erősen hangsúlyozza a jelentésváltozások egyetemes törvényszerűségét, s ha nem is végérvényes, de rendkívül jelentős kísérletet tett, az összes ideartozó jelenségek egyöntetű lélektani magyarázatára.

GOMBÓCZ ZOLTÁN.

MOSTOHA ÉS ESZKÁBA.

A *mostoha* szó azok közé a szláv eredetű szavaink közé tartozik, a melyek a nyelvész figyelmét erősen magukra vonják, unos-untig is emlegetik; szláv származásához a legkisebb kétség sem férhet, úgy annyira nem, hogy eddig egyetlenegy kísérlet sem történt a szónak pontosabb fejtegetésére, feltűnő magánhangzóinak magyarázatára. Mindenkit csak mássalhangzói érdekeltek, illetőleg egy mássalhangzócsoportha, az *st*. Ebből ugyanis kitérnek, hogy e szó, a mely első tekintetre elárulja szláv voltát

csakis bolgár szlávoktól kerülhetett, mert *št* a megfelelő szóban semmilyen más szláv nyelvben, mint a bolgárban, nem található. A bolgárban csakúgy mint a bolgár nyelvjárású úgynevezett ószlovén (óbolgár) nyelvben a *mostoha* anyát *mašteha*-nak híják, szerbül *mačeha*, szlovénul *mačiha*, *mačuha*, csehül *macecha*, a tótban, lengyelben és a lauzici szerbben *macocha*, az oroszban *mačiha*. Mindezek az alakok egy közös **matjecha* alakból hajtottak, a mely az anya közös szláv nevéből (vö. ószl. *mati*, gen. *matere* = lat. *mater*, gör. *μήτηρ*, ném. *Mutter*) képződött. A föl-sorolt szókból kitűnik, hogy eredeti *tj* kapcsolatnak megfelel bolgár *št*, szb. *č*, szlovén *č*, cseh-tót, lauz. szb., lengy. *c*. Más esetekből, mint pl. a latin *nox noctis* (gen. pl. *nocti-um*), litván *naktis*, német *Nacht*-tal szemben álló bolg. *noštī*, szb. *noč*, szlovén-orosz *noč*, cs. t., lauz. szb., lengy. *noc* teljesen párhuzamos sorból megtudjuk, hogy szakasztott ugyanaz a hang keletkezik palatalis hangzó előtt álló *kt*-ből is. Érdeemesnek tartottam ezt a sarkalatos hangtörvényt, a mely reánk magyarokra is olyannyira fontos és érdekes — hiszen ebből tudjuk, hogy a *mostoha* és *pest* csakis bolgár eredetűek lehetnek — újra egészen röviden érinteni, most pedig áttérek a *mostoha* szó hangzóira, mert ezúttal csakis ezekkel kívánok foglalkozni.

A *mostoha* szó *st*-je annyira lefoglalta a kutatók egész figyelmét, hogy mindig csak e miatt idézték, a hangzók sajátságos alakulatát e mellett mintha észre sem vették volna. Hogy pedig a bolgár *mašteha* szóval szemben nem *mostoha*, hanem első sorban **mášteha* és illeszkedés után **mástaha* alakot várhatnánk, azt számtalan példával be lehet bizonyítani. A bolgár *a*-nak ugyanis a magyarban az első, hangsúlyos szótagban rendszerint *á* felel meg vö. *rakū* > *rák*, *makū* > *mák*, *dragū*—*a*—*o* > *drága* stb. — én valamivel több mint 100 szláv *a*-ból lett magyar *á*-t állítottam össze a szentpétervári akadémia orosz nyelv és irodalmi osztálya értesítőjében épen megjelent értekezésemben.* No de **mástaha*-ból csak nem lehetett *mostoha*, a szó első tagjában álló *á*-ból csak nem lehet *o*! Egytagú szóban nem, nem is lett egyetlen nyelvjárásban sem a szláv eredetű *mák*-, *rák*-ból **mok*, **rok*. De többtagú szóban a föltételek egészen mások, gyakran tapasztaljuk, nemcsak a magyar nyelvben, hogy két egymás mellett álló szótag hangzói hatnak egymásra, hogy akár teljesen ki is egyenlődnek: mihelyt tehát **mástaha*-ból **mástoha* lett, megtette a nyelv az első lépést a *mostoha* felé. Hogy pedig **mástaha*-ból milyen könnyen válhatott **mástoha*, azt tudja mindenki, a ki ismeri a magyar nyelv múltját, a ki a szláv nyelvekből került magyar szókat vizsgálgatja, talán még a többieknél is jobban. Én azért mondom, hogy az, a ki a szláv eredetű szókkal sokat foglalkozik, különösen könnyen értheti a **mástaha* >

* *Izvēstija otdēlenija russkago jazyka i slovesnosti akademii nauk* VII. köt. 4. f. 1903.

**mástoha* változást, mert nemcsak olyan esetekben látja az *a*-nak *o*-vá való fejlődését, mint *szalanna* > *szalonna*, *kalada* > *kaloda* (l. NyK. 30:29), hanem folyton annak tanúja, hogy *á* közelében az *a*, valószínűleg disszimiláció következtében, zártabb hanggá, *o*-vá válik, vö. p. a *zálog* szót, a mely régebben rendesen *zálag*-nak hangzott (l. Nyr. 31:193). Nézzük most már, találunk-e szláv eredetű szavaink közt olyant, a melyben két egymásra következő szótagban a hangzó teljesen kiegyenlődött volna, a melynek fejlődéséből tehát megérthetnők, hogy **mástoha*-ból a hangzók kiegyenlődése által *mostoha* lett.

Kétségtelen, hogy ószlovén (óbolgár) *q*-nak a magyarban rendszerint *on* vagy *om* felel meg: *obračī* > *abroncs*, *blādū* > *bolond*, *daga* > *donga*, *dragū* > *dorong*, *gāba* > *gomba*, *grabū-a-o* > *goromba*, *kragū* > *korong* stb. l. Ásbóth *A szláv szók a magy. ny.-ben* 23. l. A *galamb* és *parancsol* szókban, a melyek óbolgár *golābī* és *poračiti*-nak felelnek meg, az *am*, *an* csakis úgy magyarázható meg, ha fölteszszük, hogy az *o* az előtte álló *a*-hoz hasznult (vö. i. h. 27. l.)

A *milostī*-nak, a mely a HB.-beli *milost* alakban még olyan híven tükröződik, ma *malaszt* felel meg, s ez mindenesetre föltűnő, mert *o*-ból igenis *a* lett, de *i*-ből, ha meg nem maradt, zárt *ē* lett (*britva* > *bērēva*), ennek pedig a mély hangok sorában nem *a*, hanem *o* felel meg (*borotva*), a *malaszt*-ot tehát régiebb **molaszt*-ból kell magyaráznunk.

Ha a szláv *obrazū*-nak nyelvelmékeinkben nem **abráz*, hanem *ábráz* felel meg (vö. a mai *ábrázat*-ot), ez máskép, mint az egymásra következő hangzó kiegyenlődéséből nem magyarázható, mert a mit egyes nyelvészeink a hangsúlyos első szótagban állítólag olyan sűrűn észlelhető hangzónyújtásról beszélnek, az nyilván jórészt csak tévedés — a magyar nyelvbe került vagy 1000 szláv szó erről a tüneményről nem tud semmit sem. A ki mégis hajlandó az *ábráz* szó első *á* hangját így magyarázni, annak első kötelessége volna kimutatni, hogy máskor is fejlődött szláv *o*-ból lett *a*-ból nyújtás következtében *á*. Még ha ez sikerülne is neki, a mit kötve hiszek, nagy kérdés volna, szabad-e az *ábráz* szó első *á*-ját így magyarázni, mert ott van az ó-bolgár *zavorū* szóval szemben a mi *závár* szavunk, a melyben ugyan *á* jelenkezik a második, tehát a szónak legkisebb súlyú tagjában, nyilván csakis azért, mert a szláv *o*-ból lett *a* az első tagban álló *á* hanghoz közeledett, míg vele teljesen ki nem egyenlődött.

Igy magyarázom a *borona* alakot is a régebbi *barona*-ból, a mely még régiebb **barana*, utolsó sorban pedig **barána* **brána* alakra vezet vissza. Az annyi becses anyagot napvilágra hozó *Magyar Oklevel-Szótár*-ban a *borona* mellett a címfőben ott találjuk a *barana* alakot is (vö. a MTsz. a Baranyából közölt *barannya* alakot), a *barana*-t tehát akár csillag nélkül is hagyhattam volna. Igaz, baj, hogy az OklSz.-ban, csakúgy mint a NySz.-ban, nincs egymástól elválasztva két, származásra nézve

teljesen külön szó, az ószlov. *brana* »occa, Egge«-ból lett (**brána*, **barána* >) *borona* és a *brüvino* »trabs, Balken«-ból lett (*bë-rëna* >) *borona*, de a *barana* alak, ha Zolnai helyesen sorolja a »crates, flechtwerk« alá, mindenesetre szláv *brana*-ból lett, ha nem is az »occa, Egge« jelentésében használt *brana*-ból, de egy vele eredetre nézve valószínűleg, hangzásra nézve kétségtelenül azonos *brana*-ból. Vö. Miklosich Ew. 18. b. A MTsz., úgy látszik, jogot adott volna nekem arra, hogy a *barána* és *brána* alakokat is csillag nélkül írjam (*»barána, bárána, baránya* Baranya m. ... *beránna* Dunántúl, Őrség ... *bëránnya* Hetés ... *brána* Göcsej ... *bránna* Dunántúl, Göcsej«), de kérdés, hogy a Dunántúl ma hallható *barána*, *brána* régiebbeknek tekinthetők-e a köznyelv *borona* alakjánál és egyáltalában kapcsolatba hozhatók-e vele, nem kell-e őket inkább újonnan behatolt szónak tartanunk (vö. horv.-szb.-szlovén *brána* hosszú á-val!), a mely csak azért mutat látszólag régiebb alakot, mert még nem ment át annyi változáson. Szép ellentét a *boroná*-hoz, a mely mellett a szláv szóhoz hangzásra nézve közelebb álló *brána-barána* csak mint tájszó él, a *barázda* (< ószlov. *brazda*), a mely mellett viszont a *borozda* csak tájszónak mondható, ámbár elég nagy területen ismeretes. Alig szabad ezt a *borozda* ejtést a *barázdá*-tól elszakítani és abban »külön kölcsönvétel«-t keresni, mert állítólag *borozda* *barázdá*-ból hangtanilag ki nem magyarázható. L. Nyr. 22:295. Nem szólok Erdélyről, a hol a *borozda* alak egyebek közt Csík, Udvarhely, Háromszék megyében ismeretes, de azt kérdem, vajjon Kalocsán, Dunavetsén, Kis-Kún-Halason, Torontál megyében a *borozda* másból keletkezhetett-e, mint egy régi *brázda* alakból, már akár abból a *brázda*-ból, a melyből az irodalmi nyelv *barázdája* is lett, vagy akár, ha épen úgy akarják és ha ezt mellékkörülmények valószínűvé tehetik, a szerb hosszú á-val ejtett *brázda*-ból. No de ha itt a *borozda* alakot megint csak régi *brázda*-ból magyarázhatjuk, milyen ok van egyáltalában azt állítani, hogy hangtani okoknál fogva »külön kölcsönvétel« föltevése szükséges, szakasztott így áll a dolog a tót vidékeken is: ha a tót azt mondja, hogy *brázda* (hosszú á-val), akkor mit érünk el vele, ha fölteszszük, hogy a szomszédságukban élő magyarok, mondjuk pl. Gömörben vagy akár Borsodban, a *borozda* alakot nem abból a *brázda*-ból fejlesztették, a melyből a köznyelv *barázdája* lett, hanem más *brázda*-ból, mit érünk el vele és mi jogunk van ilyen föltevésre? Csak nem gondolhat senkisémm arra, hogy mindez a szerteséjjel szóródott *borozda* a különben olyan szűk határokon belül mutatkozó rutén hatásnak tulajdonítható, mert *borozda* alak csak épen ott található, vagy talán épenséggel Oroszországból magunkkal hozott ősrégi átvételnek hinnők? Minderre a legkisebb alap sincs és legújabb fejtegetéseim után (l. NyK. 30:28) alig is lesz valaki hajlandó ilyesmit föltenni.

Ide tartozik egy szó, a mely valamikor Szinnyeinek fejtörést okozott: »Csak a *nyoszolya* (< ószl. *nosilo*), mondja Sz., és a *szobor*

(< ószlov. *stobor*?) szavak *o*-jának nem tudom okát adni« NyK. 27:370. Hát igaz, hogy *nosilo*-nak mása rendes körülmények közt **nyaszolyá*-nak hangzanék, de az épen tárgyalt tűnemény alapján könnyű megérteni a szó alakulását: *nyoszolya* úgy lett **nyaszolyá*-ból, mint *borona barona*-ból, vagy mint *parancs* **parones*-ből, *galamb* **galomb*-ból, mint *ábráz* **abráz*-ból, *závár* **závar*-ból — a két egymásra következő hangzó kiegyenlődése következtében.

Így lett mindenesetre a *mostoha* is **mástohá*-ból: más magyarázat alig képzelhető, ezt pedig eléggé támogatják a fölhozott hasonló esetek.

Ezek után áttérek az *eszkába* szóra, a mely nem dicsekedhetik azzal, hogy úgy mint a *mostoha* szó minduntalan emlegetik a nyelvészek: mint szerény tájszó, a melynek a városi ember jóformán jelentését sem ismeri, könnyebben lappanghatott, ámbár szláv voltára rámutatott már Gyarmathi és Leschka, utánuk pedig Miklosich is. Miklosichnál csak ennyit találunk a 743. sz. a.: »*skoba* asl. čech. — *eszkába*, *iskába* s. fibula, klammer. Rum. *skaobă*«. Leschka, a ki kevésbé szűkszavú, rámutat egyúttal arra, hogy a szó általánosan elterjedt a szlávoknál: »*Iszkába*, fibula, retinaculum, ansa ferrea, formatum est ex slavico *skoba*, idem significante, quo Bohemi, Russi, alique Slavi utuntur« (l. Elenchus 1825. 99). Mindenek előtt győződjünk meg arról, hogy a magyar szó és a szláv szók jelentése azonos-e?

A NySz. vajmi kevés adatot szolgáltat: »*Eszkába*: fibula; klammer, band PPB. Addenda« és »*Eszkábáz*: fibulis adstringo; mit klammern befestigen, verbinden PPB. Addenda.« Az OkiSz. anyaga, bármilyen sovány, megeleveníti ezt a száraz szótári kimutatást, a melyet Kresznerics is átvett PP.-ből, és egészen különleges vonatkozást tüntet föl: 1494-ből »Ad emenda *zkába* [olv. *szkába*] pro nauibus« és 1587-ből »Az komphoz *izkaba* [olv. *iszkába*] weresere wettem ket zal wasath.« A MTsz. az *eszkába* szót így magyarázza: »összefoglaló vaskapocs, a melynek két hegyes vége derékszögre van hajlítva«, a belőle képezett *eszkából* igét pedig emígy: »nagyjából összeüt, össze csinál, összetákol«; de adataiból kitűnik még egy fontos körülmény, az t. i., hogy a szót ismerik Somogyban, Szegeden, Kecskeméten, Kolozsvárt. a Székelyföldön, hogy tehát a szónak, minthogy sajátos alakjánál fogva nem kerülhetett újra meg újra a szomszéd nyelvekből a magyar nyelvbe, valaha országszerte ismert szónak kellett lennie.

Térjünk át a szláv nyelvekre! Miklosich *Lex. palaeslov.*-ában *skoba* fibula a. egyetlenegy adatot találunk: »*si skobami obě ruce stegěše* σφιγξας κατέδησεν« [= békókkal szorították mindkét kezüket], a mely egy 1370-ben írt szerb szerkezetű egyházi szláv könyvből való. Ez igaz nem valami erős bizonyíték, hogy a szó megvolt valamikor az óbolgár nyelvben, de mivel a szó általánosan el van terjedve, mivel megvan a mai bolgár nyelvben és a bolgár nyelvből behatolt az oláh nyelvbe is, a legkisebb kétség sem fér ahhoz, hogy az óbolgárban megvolt. A bolgár *skoba*-t

Duvernois az orosz *skoba*-val fordítja és két adatot közöl rá: az egyikben a puskacsövet a puskaagyhoz szorító karikákról használják, a másik Schiller haramiáinak fordításában található, a hol *mit chernen Banden* úgy van fordítva: *sü mēdni skobi*. Miladinov német-bolgár szótárában a *Klammer* a. találjuk, ezzel a szóval fordítják az oláh-német szótárak a bolgár származású *scoabă* szót is. Az orosz *skoba*, a melylyel Duvernois, a mint láttuk, visszaadja a bolgár szót, ezt jelenti: »eiserne Krampe; Schake, Klammer (zum Verfestigen z. B. zweier Balken)« stb., a belőle képezett *skobiti* ige pedig: »mit Klammern verfestigen; zusammenklammern«. A cseh *skoba* jelentése Ranke szerint: »Riegelhaken, Schlusshaken, Kettenhaken«; a szlovén *skoba*-t Pleteršnik a német »Klammer« szóval fordítja; így fordítja Vúk a szerb *skoba*-t is, csak hogy hozzáteszi még »(im Schiffbau)«. Ha még a lengyel továbbképezett *skobel* »Kettenhähchen, Ringelhaken« szót hozzáveszszük, megtaláltuk a szót az összes szláv főnyelvekben, mindig ugyanabban a jelentésben, melyet a magyar *eszkába* is mutat. Ha tehát köröskörül sehol sem találunk nyelvet, a melyből meg lehetne a magyar *eszkába* szót magyarázni, kétségtelen, hogy csakis a szláv *skoba*-ból eredhetett, a melylyel nemcsak jelentése azonos, de a melyhez hangtanilag is nagyon közel áll. Igaz, hogy szláv *o*-nak rendszeren *a* felel meg, hogy tehát inkább egy magyar **szkaba* > **eszkaba*-t várhatnánk, olyan alakot tehát, a milyent Miklosich hibásan tulajdonít a szónak a *Lex. pal*-ban (*skob* a.) és az *Ew*-ben (*skoba* a.). De hát ilyen alakot ma nem ismer a magyar nyelv és az OklSz. fönt idézett *zkaba* és *izkaba* alakokat sem merném másképp olvasni, mint *szkába*, *iszkába*; de hogy a magyar nyelvben a szláv *skoba*-ból lett szónak valamikor még **szkaba*, illetőleg **eszkaba*-nak kellett hangzania rövid *a*-val, az előttem egészen kétségtelennek látszik. A *szkába-eszkába* alak pedig bizonyosan csakis hasonulás következtében keletkezett, mert hogy hangzónyújtással lehetne itt dolgunk, azt merően kizártnak tartom, annak föltevésére a szláv nyelvekből átvett magyar szókban sehol semmi támaszt nem találunk, hiszen szláv *o*-ból keletkezett *a*-t találunk egy egész rakást magyar szók első tagjában, de a fönt említett és meggyőződésem szerint helyesen magyarázott *ábráz* szót kivéve, az *a*-nak *á*-vá való nyújtásáról sehol semmi nyoma sincs. Én tehát igenis nem tudok más magyarázatot, mint hogy az *eszkába* *á*-ja így keletkezett, mint az *ábráz*-nak első és a *zavár*-nak második *á*-ja, egy a szomszédságában álló *á* hanggal való kiegyenlődés következtében. Hogy az *eszkába* szóban nem is áll a középső szótagban hangzó *á* szomszédságában második *á*? Hát a ragozatlan *eszkába* alakban nem, az igaz, de valamennyi ragozott alakban igenis két *á* következik ma egymásután (*eszkábát* stb.), és így van ez a belőle származott *eszkábáz*, *eszkábál* igékben is; csak nem szabad azt hinnünk, hogy egy szó csakis a nominativusban él és alakul át, mivel ezt teszszük szójegyzékeink élére!

Egyiknek-másiknak úgy tetszhetik, hogy szokatlan eszközök-höz fordultam a *mostoha* és még inkább az *eszkába* szó magyarázatában, no de vannak esetek, mikor a körülmények nyomása bátorságot ad nekünk, szinte kényszerít bennünk új utak keresésére. Így magyaráztam nemrég a *zabola* szót (l. NyK. 32:361—368), így a *csészé-t* (l. Nyr. 31:8—16). Nem is tartok más szemrehányástól, mint csak attól, hogy egyesek azt fogják szememre vetni, miért nem magyaráztam az *eszkába*, *szkába* alakban az *á* hangot a tőhangzó nyújtásából; ennek a szemrehányásnak azonban nem tulajdonítok semmi súlyt és ha kell, ki is fogom mutatni, hogy teljesen alaptalan.

ÁSBÓTH OSKÁR.

A CSÍKSZENTDOMOKOSI NYELVJÁRÁS.

I.

Csík-Szent-Domokos a Csík-Szeredától Gyergyó-Szt.-Miklóstra vezető országút mellett van, e két város közti távolság közepén, mind a két várostól körülbelül 30 km-nyi távolságban. Északról legközelebb van hozzá a 20 km-re fekvő Vasláb (oláh község), mely már Gyergyóhoz tartozik; délre a 3 km-re levő Csík-Szt.-Tamás a legközelebbi falu. Csík-Szt-Domokos lakossága 4600. Van egy pár száz görög kath., kiknek külön templomuk is van, de ezek is csak a magyar nyelvet beszélnek; a lakosság többi része róm. kath. A lakosságnak még egy harmada sem tud írni és olvasni.* A határszéli oláhokkal folytonos érintkezésben vannak s öltözetükön és dallamaikon könnyen észre lehet venni az oláh hatást.

Csík-Szt-Domokos nyelve hangtanilag megegyezik Cs.-Szt.-Tamás, Jenőfalva, Dánfalva, Karczfalva, Madaras és Mádéfalva községek nyelvével, a következő falu: Tapolcza már inkább az alcsíki nyelvjáráshoz tartozik.

Steuer János a csíki székelységről szóló cikkében (Nyr. 22) elfogadja a csíki nyelvjárások két főcsoportra: alcsíkire és gyergyóira való osztását. Pedig az alcsíki és a középcsíki (értve az utóbbit a fentemlített falvakat) nyelvjárások közt bizonyára van annyi különbség, mint a középcsíki és a gyergyói közt.

* A tanulókötelesek száma felülmúlja az 1200-at, s ezek közül csak 300 fér be a róm. kath. iskolába. Az állam szívesen átvinné és megfelelő karba helyezné az iskolát, de az egyház visszautasította. A nép, a mely anélkül is nagy nyomorban van, sokat zúgolódik ezért, mert fiait még inasoknak sem fogadják fel a városokban, mivel írni és olvasni nem tudnak.

A magánhangzók.

A csíkszentdomokosi nyelvjárásnak a következő rövid hangzói vannak:

Alsó nyelvvállásúak:	<i>ę, e, a, ą.</i>
Középső	» <i>ē, ō, o.</i>
Felső	» <i>í, ű, u.</i>

E hangok közül kettő: az alsó nyelvvállású *ę* és *ą* nincs meg a köznyelvben. Az *ą* nyelvvállása megegyezik a köznyelvi *a*-éval, csakhogy az ajaknyílás zártabb egy kissé s hangzásában közeledik az *o*-éhoz. Az *ę* hang helyes leírását Horger adta a Halmágyi nyelvjárásról szóló dolgozatában.*

A nyelvjárásban előforduló hosszú hangzók ezek:

Alsó nyelvvállásúak;	<i>ę, ē, á, ą.</i>
Középső	» <i>ē, ē, ō, o.</i>
Felső	» <i>í, ű, ú.</i>

E hangok közül a köznyelvben nem fordulnak elő: *ē, ē, ą*. Az *ē* és az *ē* az *ę*-nek és *ē*-nek megfelelő hosszú párja, az *ą*-t teljesen ott képezik, a hol az *á*-t, csakhogy labiálizálva van.

A hangzóknek a köznyelvtől eltérő használatát a következőkben találtam:

ę: E hang használatában nincs szabályszerűség s egyénenként is változó az alkalmazása. Leginkább az *l, r, j* és *m* mássalhangzók előtt hallható: *ęregel* mendegél, *ęfelejt*, *kert*, *tempolom*. Hatása alatt sokszor a szomszéd szótag *e* vagy *ē*-je helyett is *ę*-t mondanak. Az *el*- szócskában pl. ha az utána köv. ige *á*-val kezdődik, rendesen az *ę* hang hallható: *ęállott*: elfáradt. A *nem* szónak is van *nem* alakja is.

e: köznyelvi *é* helyett áll azon kéttagú szók második tagjában, melyekben ezt az *é*-t a ragozott alakban *e* váltja fel (belső analógia): *tehen*, *nehez*, *szemet*, *cserep*, *kerek* kerék, *ęgyeb*. Azonban olyan esetekben, midőn az *é* után *r* vagy *l* van, az *é* helyén az alanyesetben *ē*-t találunk (lásd ott). A fent elősorolt szavak analógiájára *e* van az *é* helyén a köv. szavakban is: *męgyed* menyét, *ősveny*, *füveny*. Köznyelvi *é* helyett *e* van még a *hetfü* hétfő szóban.

Néha köznyelvi *ē* helyén is *e* van: *le*, *te*, *emlő*, *eb*, *nem* (de *nēm* és *nēm* is van).

* »Vegyes hangnak mondható annyiban, hogy a nyelv vízszintes mozgását tekintve csakugyan az elülső és hátúlsó hangok között, tehát a szájüreg közepén képezik, csakhogy nem az alsó nyelvvállás során, hanem ennél is mélyebben, úgy hogy képzésénél a szájüreg a legnagyobb tágasságot éri el. — Itt említem meg, hogy a T. Nagy Imre hallotta a hangot (az *á* széles-ejtésű rövid párja) sem Cs.-Szt.-Domokoson, sem a szomszéd falvakban nem hallottam.

Köznyelvi *a* helyén *e* van: *elig*, *deged* dagad, *egyebugyál* agyabugyál, *szenaszét* szanaszét (vö. *kavar*—*kever* stb.). Népetimológia útján van *e* az *a* helyén a *mészke* mézga szóban.

a: Az irányhatározó szók *á*-ja rendszeren *a*-vá rövidült: *suhuba* sehová, *hova*, *rëa*. Köznyelvi *á* helyén *a* van még, a köv. szókban: *lang*, *langal*, *akar* akár. — Köznyelvi *e* helyén *a*: *innap* (< *idnap*), *rakottya* rekettye. — *é* h. *a*: *fazak*. — *o* h. *a*: *gardony* gordon, *harog* horog, *pahár*. — *i* h. *a*: *farcsak* farcsik (hasonulás). — *u* h. *a*: *csatora* csutora, *ganár* gunár.* — Szabályszerűen mindig *a* van az *ó*-val végződő szavak vég *ó*-ja helyén, ha a szó után 3. személyű birt. rag, vagy az *i* képző következik: *utó*—*utaja*, *hordó*—*hordaja*, *sikló*—*siklaja*, *vágó*—*vágaja*, *Csicsó*—*csicsai* stb.

a: Ez a hang hallatszik mindig a köznyelvi *a* helyén, midőn ez a szó végén van s a megelőző szótagban *á* van: *lábq*, *háza*, *várg*, — *várja*, *lássq*, — *lábárg*, *szánbq*, — *szálkq*, *bárkq*. — Ezt a hangot hallottam többször a *-val* és a *-nak* igei és névszói ragban is, ha a megelőző szótagban *á* van: *szénávalq*, *kárválq*, *lábnaq*, — *állnaq*, *járnaq*.

ë: Az *ë*-ző nyelvjárások közé tartozik. Köznyelvi *ö* helyén rendszeren *ë* van a hosszú *ö*-vel végződő szavakban, a 3. sz. birt. rag előtt: *kendëje*, *kötëje*, *szeretëjje* stb. — Szintén *ë* van a köznyelvi *ö* helyén a többes 3. személyű *-ök*, *jök* személyragban: *élettyëk* életjök, *fejëk*, *kezëk*, *menniëk* kell, *ëlniëk* és *këne*. — Köznyelvi *ö* helyén áll ezenkívül még számos szóban: *csëmër*, *csëmëllik* csömörlik, *ëcs* öcs, *ëssze* össze, *dërget* dörget, *hërcsëk*, *szërnyü*, *zërget*, *tërpe*, *zëre* zörej, *sërén* sörény, *përgël* pörköl, *tëmërdëk* tömérdék, *sëtë*; — *mërnëk* mérnök, *tömlëc*, *hivës*. — *o* h. *ë*: *rësta* rosta, *rëstäl*. — *i* h. *ë*: *ës* is, *hëába* hiába, *këlmcs*, *gëlësza*, *këntorna*, *mëénk*, *tëcd*, *tëctek* tiétek, *ësmént* ismét. Ezenkívül az *st*, *sk*, *sp*. kezdetű idegen szók járulékhangzója mindig *ë*: *ëskotaja* skatulya, *ëstálló*, *ëspárga*. — *ü* h. *ë*: *sëpëdékës* süppedékes, *fekëgy* feküdj. — *e* h. *ë*, mint az egész székelységben, a többesszámú s a személyragos névszók tárgyesetében: *kövekët*, *kezemët*, *kezedët*, *kezëkët* stb. — *ë* h. *e*: A *fënn*, *fël* és *lënn* szavakban *e* van, ha az utánok következő szótagban alsó nyelvválású hangzó van, de más esetben mindig *ë*: *fënnáll*, *fënnül*. Általában figyelmet érdemel az a gyakori tűnemény, hogy egyik szótag hangzója befolyással van a másik szótagéra. Ennek pontos kimutatása finomabb megfigyelést tenne szükségessé.

ö: *ë* h. *ö*: *förödik*, *höngörög* hengereg. — *e* h. *ö* a többes szám s a személyr. szók tárgyesetében *ö* és *ü* után: *ökrököt*, *ökt*, *erdömöt*, *gyüürünköt*. — *ü* h. *ö*: *röcskös* rücskös, *röcsköl*.

* A *ganár* szó *a*-jára nézve l. Melich: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jöv. szavai 22. l. Ilyen úton sok népies hangeltérésnek lehetne megtalálni a magyarázatját, melyet rendes hangváltozásokból kimagyarázni nem tudunk.

o: Általános szabály, hogy a köznyelvi *a* helyén *o* van, ha a megelőző szótagban *á* van, kivéve azt az esetet, ha ez az *a* a szó végén van (l. *g*): *átol* átal, *hányodik* hányadik, — *fárottam* fáradtam, *támoggya* támadja, — *lábok* lábak, *tálok* tálak, *várot* várat, *hányon* hányan, *tálos*, *lábos* lábas, — *hátom*, *hátod* (de *hátá*), *lábom* *lábod*. Kivételek e szabály alól a már említett *-nak* igei és névszói ragok s a *-val* névszói rag. — Köznyelvi *a* helyén *o* áll a mélyhangú szók ragjai és képzői előtt, kivéve azon szokat, melyeknek tőhangzójuk *a*: *útom*, *útot*, *újjos*; de: *halat*, *halak*, *Madaras*, *madarak* stb. De ide tartozik a többesszámú *s* a személyragos névszók tárgyesete: *halakot*, *magamot*, *magunkot*, *asz-kot* azokat. — Ezenkívül egy egész sereg szó van, hol a köznyelvi *a* helyett *o* áll, ezek a következők: *hob*, *hobos*, *tolp*, *fogy*, *fogyos*, *hotós* hatós, *hathatós*, *soját*, *sorok*, *morok*, *topló*, *solló* sarló, *tolló* tarló, *borozda*, *osztán* azután, *tonya*, *szomár*, *okna*, *fokad*, *szova*, *fonszika*, *polojbász*, *kocogán*, *sorkantyú*, *keresztül-kosul*, *tróppól* trappol; — *zúzmora*, *moston*, *kabola*, *felkaboláz*, *fukor*, *ipor* iparkodó, *törekvő*, *iporkodik*.

u h. *o*: A többes 3. szem. birtokos rag a mélyhangú szavak mellett mindig *-ok* v. *-jok*: *várjok*, *kalappjok*, *úttjok* stb. Köznyelvi *u* helyén *o* van a köv. szavakban: *jóhok* (de *jú*), *onoka* neveu, *nièce*, *héjoz* hiuz, *posztít*, *posztúl*, *johar*, *gonyhó*, *moszika* hegedű, *ěskotoja* skatulya.

i: *e* h. *i*: *ingem* engem, *kegyitlen* kegyetlen, *körti*, *fészi* fejsze. — *a* h. *i*: *tipiskál* tapiskál, *diribel* darabol, *gubics* gubacs, *lámpi* lámpa. — *ě* h. *i*: *kinyēr*, *vider*, *csics*, *szimirkál* szemerkél, *igynes*, *vigyit*, *vigyül*, *rezeg* rezeg. — *é* h. *i*. Az egyes 3. szem. magash. birt. ragnak rag előtt mindig *i* alakja van: *kedvit*, *kedvibe*, *kedvin*, *örömbibe*. Köznyelvi *é* helyett van az *i* még a köv. szavakban: *enyim*, *zsimbel*, *purdi*. — *ü* h. *i*: *nyist*, *siket*, *filem*, *bikk*, *mihej* műhely, *hivēs*, *miēs* műves, *innap* (< *idnap*), *idvesség*, *idvezül*. — *u* h. *i*: *lik*, *csipör*, *csiszamodik*, — *hátissó* hátúlsó, *kárinkodik* (Erdély legtöbb helyén: *kárunkodik*).

ü: Az *ü* alkalmazása a következőkben tér el: *ö* h. *ü*: *gyüngy*, *küpu*, *küpulló*, *küszürü*, *gyükēr*, *cüvek*, *füveny*, *ülü* ölyv, *dühüs*. — *ő* h. *ü*: *meddü*, *hetfü*. — *i* h. *ü*: *küs*, *küszdeg*, *üsmer*, *üdő*, *lüdérc*, *künn*, *küjjel* kintebb, *szüve* (szü, de *sziv* is).

u: Köznyelvi *ě* helyén (illeszk.): *suhul*, *suhun*, *suhutt*, *suhunnan*, *suhunnat*, *suhuba*. — *o* h. *u*: *puf* pof, *pufa* pofa, *kucsi*, *kucsis*, *buszu*, *dungó*, *huporcs*, *urusság* orvosság, *csuport*, *csuportul*, *csuportoz*, *csukros*, *bukros*, *bukor* (de *bokor* is), *nyuszoja*, *bugja*, *derenducia* derendoczia. — *ó* h. *u*: *fúru* fúró.

Hosszú hangzók:

ē: Leggyakrabban *l* és *r* előtt: *kērbe*, *hēreállott* helyre á. Előfordúl sokszor az *el* ige kötőben: *ēl/ēlejtém*. Ez a hang van a *mē* 'nesze' szóban. Vö. *ē*.

q: E hang használatára szabályt nem lehet adni. Ez van a -gál gyakorító képzőben: *fonogqlok, tojogqlok* tologatok, *vonogqlt*. Szintén köznyelvi *ā* helyén van az olyan szavakban mint: *madār, szakāl, fonāl*, de ezekben gyakoribb az *ā*. Lehet továbbá olyan esetekben is hallani *ā* helyén az *q*-t, midőn az előző v. következő szótagban *o* van: *hārom, akqir, jqrom*. De itt már egyénenként is különböző az eljárás.

ā: Köznyelvi *ā* helyén van az *ā* az olyan szók második tagjában, melyekben ezt az *ā*-t a ragos alakban *a* váltja fel: *madār, fonāl, bogār*. Ezek analógiájára: *szakāl*. Ez a hang van az *alāja* 'alája' szóban s néha *r* és *l* előtt: *bāl, mārha, āra*.

ē: Köznyelvi *ē* helyén van az *ē* azon kéttagú szók második tagjában, melyekben az *ē*-t ragos alakban *e* váltja fel s az *ē* után *r* vagy *l* következik: *egēr, tenēr* tenyér, *kinyēr, gyükēr, szekēr, levēl, kötēl*. Ezek analógiájára: *gacsēr*. Ez a hang van a *nyēl* nyél és a *sēr* sör szavakban, továbbá rövid *e* helyén van az *l, j* és *r* hangok előtt: *ēre, hēre, vērte, mēj, ējt* (leginkább zárt szótagokban). Vö. *ē*.

ē: Ritkán fordul elő, használata egyénenként is változó: *rēja* (de gyakrabban *rēa*), *lēl*. Különösen *j, l* és *r* előtt hallható az *ē* helyén, zárt szótagokban.

é: *a h. é: pazérol* pazarol. — *i h. é: héjoz* hiuz, *kéncs*. — *i h. é: kévān, veréték, kén, kénlódik, gyék, ez, kégyó, késír, késértés* kísértet, *héja* híjja. — *ü h. é: éveg* üveg.

ö: *ü h. ö: tő* tú.

i: *ē h. i: hírvad* hērvad. — *é h. i: szik* tojásszéke, *gyír, félínk, kelís, ígiz, ítíl, ítület, igyír* ígér. — *ü h. i: fíl* fül, *síjed*.

ü: *ö h. ü: csüdül* csődül.

Ezekben találtam a hangoknak a köznyelvitől eltérő alkalmazását. E változások oka és értéke, mint láthatjuk, különböző.

A hangzóknak időmértékére megjegyzendő, hogy a köznyelv számos rövid hangzója helyett hosszút ejtenek, s ebben talán román hatást láthatunk. Szótagzáró *l* és *r* előtt szabály szerint hosszú a hangzó. Mindig hosszan ejtik a következő szavakat: *híba, cíbre, füge, sütő, fütő, pipa, rügyez, vígyáz, ügyel, ügyibe-való, rókony, fút, mulat, igyír* ígér. A hol a hosszú hangzóhoz pótló nyújtás is járul, a hangzó majdnem kétszeres hosszúságot kap: *āmōt* láttam, *ōtós* kád.

A második szótag hangzója elveszett a köv. esetekben: *sollás* sorolás, *reglő* legelő, *aszkot* azokat, *eszkēt* ezeket. A tulajdonnevek véghangzója mindig elesik, ha az utána következő keresztnév hangzóval kezdődik: *Szab Albert Szab A., Kurk Ignác Kurkó I.*; ilyen változás a *kēcskolló* (kecskeolló, gödölye) is.

Itt emlitem meg, hogy az Alcsíkban és Háromszék egy részén divatos *éneklő hangsúly* itt alig észlelhető.

A mássalhangzók.

Két mássalhangzóval nem kezdődhetik a szó: *pelé* pléh, *polojbász* plajbász, *karajcár*, *Kirisztus*, *kalassis*, *terép* lépcső, *porobál*, *dérága*, *déránica* fedéldeszka, *palakten* platten, *palánta*. *Kiriska*, *firiss*, *goróf*, *Barassó*. Néha a szó belsejében levő szótag elején is feloldja a két mássalhangzót: *Somojó* Somlyó, *tęmpolom*, *körtöve*.

Szó végén *ny* helyett mindig *n* van: *hán?* hány? *hán* hány (dobál), *hitván*, *mėnkő*, *kocogán*, *legén*, *kemén*, *kormán*, *asszon*, *lėán*, *halován*, *cigán*, *fázėkon*, *érzėkėn* etc. *Ny*-et szó végén csak a *rókony* és *gardony* szókban hallottam. — *Ny* helyett *n* van még a *tenēr* 'tenyér' szóban.

N helyett *ny* van az összes *n* végű szavakban, ha utánok hangzón kezdődő rag v. képző következik: *ojanyok*, *ijenyek*, *tehenyet*, *kalányos*, *hányon?* stb. — *N* helyett *ny* van még a köv. szavakban: *tanyító*, *tekenyő*, *csinyál*, *nyőstén*, *fenye*, *disznyó*, *ganyé*, *rókony*, *gardony*.

Az *l* elmarad a töszavakban az *o*, *ő*, *á* hangok után, ilyenkor e hangzók megnyúlnak: *fűd*, *vőgy*, *tőgy*, *vót*, *ót*, *tót*, *mónár*, *ámot*, *mána*, *páca*. — Néha máskor is: *dėceg* délczeg.

L helyett *j* van a köv. szókban: *tój* tol, *měj* mell (*mejjem*, *mejjeke*), *szějės*, *szějje*; — *dőjt*, *űhőjt* üvölt, *kiđjt*, *rikőjt*, *sikőjt*.

A *j* elvész s az előtte levő hangzó megnyúlik a köv. esetekben: *bótorján*, *gyüt*, *gyút*, *búdosik*, *búdokol*, *ėféle* éjfél.

A *j*-ét eredeti alakjában megtartotta: *puffajsza* puffaszsa, *űjzed*, *nějzed*, *hűjza*, *hojza*, *űjszű*. — A *z*, *s* és *sz* hangok előtt sok esetben járulék *j* van: *bójza* bodza, *Mójzi* Mózi, *kőnyvejz* könnyez stb.

s helyett *cs*: *csusták* susták, *cserpenyő* serpenyő, *innencső*.

Egyéb különlegességek: *kopac*, *horpac* horpasz, *kócál* kószál; — *Ignáne* Ignác, *tornáne* tornác, *ácsorog* ácsorog; — *levólvert* revolver, *áment*, *barabójt* baraboly; — *borota* borotva, *fala* falva, *Istán* István, *husét* husvét; — *vırjad* virrad, *vájlogat* válogat, *bagój* bagó, *mój* moh; — *zsír* sir, *zsírásó*; — *tőp* kőp, *törzsöl* dörzsöl; — *torongy* torony, *tángyér* tányér; — *reglő* legelő, *verő* velő; — *bőlegén* vőlegény (nem tréfa), *csalárd* család, *ėgyarácsú* egyforma, *szarándok* zarándok, *kam* kan, *iddzad* izzad, *kűzsd* küzd, *lucsf*a luczfa, *csidma* csizma, *hanyít* hajít.

Hasonulások: *töllesztő* törlesztő (takarékpénztár), *sollás* sorolás, *gyakollat*, *solló* sarló, *tolló*, *pallag*, *őlleni* őrleni, *őllő* őrlő, *csėmėllik* csömörlik; — *fėsső* felső, *besső*, *kűsső*, *tussó*, *hátissó*; — *fėsszėg* felszeg; — *tėnnap*, *innyen* ingyen, *keccsű* kesztyű; — *hammas* hamvas, *szemmed* szenved, *csimma* csizma.

Hangátvetés: *őgyvez* özveg, *hedegű*, *feteke*, *főtőkő* főkötő, *peterzsejem*.

Hosszú mássalhangzó köznyelvi rövid helyén: *bécsüllet, vetőllő* vetelő, *keménnyedik, immáccság, immátkozik, morrog, velle* vele.

Rövid mássalhangzó köznyelvi hosszú helyén: A hosszú *l* és *r* többnyire megrövidül s ilyenkor az előtte álló hangzó megnyúlik: *ál, hál, málik, ór, főr, főrő, vár*.

Szótövek, ragozás, határozók, képzők.

Teljes, vagy a köznyelvinél bővebb szótövek: *enyű* enyv, *könyű* könyv, *könyv* könny, *szarű* szarv; — *szíjű* szíj, *éféle* éjfél (*éféle* volt, *éfélekor*, vö. NySz.).

A köznyelvitől eltérő változások: *jú*, de: *johok, joha, johostúl*: — *nyű, nyövés, nyövek*; — *szó, szóm, szód, szova, szovaz, szók*; *könyű* könyv: *könyüm, -d, könyűje, könyük*; — *szű* szív: *szüm* és *szüvem, szüd* és *szüved, szüve*.

Az *-n* és *ny* végű szavakról már szólottam.

Az egyes és többes 3. szem. birt. ragoknak majdnem mindig *j*-és alakjuk van: *élettye, színnye, kelettye, vérje, élettyék, vérjék*; *határjg, hattyg, határjok*.

A *-ban* *ben* ragnak csak *ba, be* alakja van. — Az *-ért* rag *-étt* alakban: *métt* mért, *gombaétt, pénzétt* stb. — A *-vá* *vé* rag *-é* alakban van meg: *vájjak osztovátáé, kendőé, osztovátává, kendővé*; *poré* porrá, *káré* kárrá stb. — A *-val* *vel* megtartja *v*-jét: *regvel, sokval, kinyérvel, borval, vízvel* stb.

A *-t* igen gyakran képez határozót: *erőst* nagyon. *bízást, főjvást, lépést, menést, járást, az egy járást* egyúttal; *léptést, jártást*. A köznyelvi *tudni* tudom, *látni* látom⁴-féle kifejezések helyett is így mondják: *tudást tudom, látást láttam, választ vót* (Koloszvárt: *vóni* vót).

A *kor* mint határozó mindig ragozva van: öt órákoron ott leszék, hán órákoron van? de: négy órákór vót, mikor jött.

Érdekesebb határozói alakok: *vélle* vele, *rēa* v. *rēja* rá, *rēta* rajta, *mijánnam, -ad, -a* miattam; *meheddig, ahaddig, eheddig* meddig... stb.; *üttegyen, ottogyon* itt, ott; *chejt, ahajt*; — *oldalasalag* oldalt, *haslag* v. *hasmánt* hason, *hátlag* v. *hanyatán* hanyatt; — *az eleintékbe* v. *a minapákba* nem rég.

A személyes névmások közt a köznyelvitől eltérnek: *mű* és *mük* mi, *tű, tük* és *tük* ti. Birtokos névmások: *enyim, tééd* v. *tējéd, mēénk* v. *mējénk, tēéték* tiétek.

I g e r a g o z á s. E nyelvjárás rendkívül gazdag az igeidőkben. A következő jelentőmódú igeidők vannak: 1. *útazik*, 2. *útazék*, 3. *útazék vala*, 4. *útazott*, 5. *útazott vala*, 6. *el van útazva*, 7. *el vala útazva*, 8. *el volt útazva*, 9. *el fog útazni*, 10. *el lesz útazva*, 11. *el fogott útazni*. Az utóbbi három alak a valószínűséget fejezi ki: Merre mentek a tanító úrék? *Itt foptak elmenni*: valószínűleg itt mentek el. Hol a káplán úr? *Otthon fog lenni* v. *el lesz útazva*: valószínűleg otthon van v. elutazott.

A magashangú *t*-tövé igék tárgyas többes 1. személyű, a mélyhangú *t*-tövé igék egyes 3. szem. és a többesben összes alakjai megegyeznek a felszólító megfelelő alakjaival: *üssük*: ütjük és üssük, *vessük*, *lássuk*, *fokhassuk*, *tarcsátok*, *lássák* stb.

A *tész*, *vész*, *észik* igék többes első személyű alakjaiban ugyanezt a jelenséget látjuk: *tégyük*: teszszük és tegyük; *végyük*: veszzszük és vegyük; *égyük*: eszzszük és együk.

A *futtam*, *üttem*, *köttem* alakok itt is, mint talán az egész székelységben, használatosak.

A felszólító mód mellett igen gyakori a *-sza sze* nyomatékító szócska: *néjzedsze*, *lássuksza*, *fogjassza*, *neszesze*.

Az *esik* (az *eső*) ige 3. sz. *ess*, főnévi igeneve: *esseni*, óhajtója: *essene*. A valamely dolog leesését jelentő ige jelen 3. személye: *es v. esik*, főnévi igeneve: *esni*, föltételese *esnék*. — A *dől* ige igeneve: *dölni*; *iszik*: *innya*. A *nyír* ige alakjai magas hangúak: *nyírök*, *nyírünk*, *nyírtök*, *nyírék*, *nyírtem*, *nyíró*.

A képzők közül a *-cska*, *cske* köznyelvi kicsinyítő képző melléknévhez illesztve az illető tulajdonság nagyobb fokban való meglétét jelenti: *meredékecske* jó meredek, *hamaroccska* igen jókor, *hidegecske* nagyon hideg.

Igen gyakori a *-gat*, *get* és a *-gál* gyakorító képző; *hálogat*, *járogat*, *éleget*; *tojogál*, *fonogál*, *iddegál*. Érdekes képzések: *illo-gat* iddegál, *elléget* eddegél, *télleget* teddegél, *vélleget* veddegél, *télleget* éleget.

Mondattani szerkezetek: kettéje lovat hozz haza: két lovat a sok v. a többi közül; kettéje malacot elattam stb.; mennyünk baromra, baromról jön, barmon vót: menjünk baromvásárra stb. — Az és kötőszó helyett a prózában mindig *s* van. — Az igekötő igen gyakran a mondat végén van: odavótam, hogy a szénát hozzam bé; úgy megütlek, hogy a nyavaja tör ki. Ilyenkor az ige és az igekötő egyformán hangsúlyos. A *sem* helyett itt is, mint Háromszéken *nem* és van *s* ez az *és* rendesen a mondat végén van: nem ment el még máig és: még máig se ment el; nem és kapod azt még még így és: még így se kapod azt meg. Ha jól figyeltem meg, az erősségi hangsúly ilyen esetben a tagadott szón, de a zenei hangsúly az *és* szócskán van.

(Vége következik.)

SZABÓ DEZSŐ.

A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

A magyar nyelv szókészletének gyarapításában Széchenyi István grófnak nagy része van. A mint közéletünket és társadalmunkat az új eszmék egész seregével frissítette fel, a magyar nyelvet is számos szóval gazdagította, vagy a mások által alkotott szavakat munkái révén általános használativá tette. Irodalmi munkálkodásának sajátos, addig nálunk nem igen ismert irányra rászorí-

totta a folytonos szóalkotásra, és szavai közül — »ha sok is volt a korhadt gerenda, melyeket nemsokára jobbakkal lehetett pótolni« — számos megélt, s mai napig közhasználatú. A NyUSz nem vetett annyi ügyet Széchenyire, a mennyit megérdemelt volna. Munkái közül csak a Világot s a Helmezy Jelenkorának megjelent cikkei vettek fel. Ez az alap kevés arra, hogy Széchenyi helyét mint nyelvújítóét irodalmunkban kijelölhessük. Irodalmi munkásságának tüzetes átvizsgálása szükséges ehhez, s e munkának megkönnyítését czélozom az itt közölt szójegyzékkel, a melyet Széchenyi első nagyobb munkájából, a Hitelből állítottam össze. (Hitel, III. kiadás, Pest, 1830.)

alapítvány (Fog. 1833). S mennyi fundatio — alapítvány.* 225.

balvélekedés (Tzs. 1838). Azon balvélekedésen nem diadalmaskodnak. 114.

czukrász (Helm. 1833). Czukrásznak vasalni — kellene. 181.

**csónakász fn.* (a *csónakdá*-val együtt Széchenyi alkotása). — Az északamerikai hajós kitesz budai csónakászikon. 69.

díszlet (Társalkodó 1833). Annyi díszlete — successusa van. 84.

dísztelenít (Tzs. 1838). Díszteleníti sivatag a hazát. 101.

**egybegyűlés.* A mesterséges egybegyűlést — concentratiót. 177.

ellenhatás (Helm. 1833). Actio — hatás, reactio — ellenhatás. 186.

**ellenzés.* Önkényesen, minden felvilágosító Ellenzés nélkül korholtattak. 33.

**érdememlék.* Hamva nyugodjon érdememlék alatt. 151.

eszme (Barcz. 1815). Ideáimat, eszméimet kimondani. 190.

**fedélcsatorna.* Kárhóztatják a trottoirok s fedélcsatornák nem létét. X.

fuvat.* Lavinákon járnak, onnan még se távozhatnak, mintha természetfeletti erő tartóztatná őket az iszonyú fuvaton. 49.

gyár (Széch. 1831). Gyárok — fabrikák. 184.

hangászat (Kunoss 1834). Hangászathoz is értenek. 24.

**hémérték.* Hévmértéke a szerencsének. 100.

**hitel.* Creditum. A Tudnivaló-ban a szó jelentését körülírja.

hófuvat.* Alapja hófuvaton nyugszik. 196.

**idomlás.* Nevelés, tanulás, idomlás (elkészítés) által. 49.

igenleges (Phil. Szt. Fogarasinak tulajdonja, ez valószínűleg Helm.-től vette át). Positiva — igenleges — hasznót nem hajt. 208.

**ingerübb.* Önsziveltjét nézi legingerübb, s legszebbnek. 105.

ipar (nisus, igyekezet, Helm. 1831). Szükséges a fő, ipar, s veríték. 113. Vö. *kőzipar*.

**kezesség.* Homályos törvény semmi garantia — kezesség, biztosság. 194.

**kézlet.* Kézletek — manufaktúrák. 184.

**kormány mód.* Oly kormány mód, melyben ő is részt vehet. 86.

* A czímszó után álló név és szám a NyUSz. adata. — A csillaggal jelzett szók a NyUSz.-ból hiányzanak.

** Régi szókánk kell lenniök, vö. *fuvat* NySz., *fuvat* és *hófuvat* MTsz.

**közegyenleg*. Ásatik öt-hat öltre egymástól közegyenleg két mély árok. 108.

**közzjó*. Ki a közjóra nézve süket és vak. 63.

**közípar*. Ki nem mondható közípar, serénység, munkásság terjed el. 150.

közönség (vö. NySz). Kellemesb benyomásokat okozand a Közönségre. 264.

közvélemény (Helm. 1832). A hatalmas közvélemény azon törvényszék... 175, 183.

küljel (Ball. 1890). Ami pedig a nemzetiség küljeleit illeti 165.

**műveglő*. A foghúzó vagy operator — műveglő — akkor kegyetlen... 214. (NyUSz. csak: operatio: *műveglés*, Jelenkor 1833.)

műszerész (Helm. 1832). Mechanikusnak — műszerésznek kell lennie. 179.

nemleges (Phil. Szt. 1831. Talán Helm.) Egy pár elégett falú csak negatíva — nemleges — de semmi pozitíva — igenleges — hasznót hajt. 208.

osztalék (Helm. 1832). Ötet illető dividend — osztalék. 175, 181.

**pályakör*. Ezek jelelik ki a pályakört. 186.

pótolék (Kunoss 1834). Vámok helyett egyéb pótolékot tudna állítani. 122.

redőzet (Kunoss 1834). Erőltetett vizsgálat redőzeti s tudomány benyomási a homlokon. 183.

részvény (Széch. 1832). S az actiójából — részvényéből ötet illető dividend. 175.

**sarkalatkő*. Kiki saját gondolatját hiszi legmélyebb sarkalatkőnek. XII.

sarkigazság (Verseghy 1820). S ez sarkigazság. 132.

színjátész (Helm. 1832). Aki jó színjátészó, egy darabig rá is szedi a publikumot. 46.

**termesztmény*. Termesztményinkben fuladunk. 87, 93.

tényleg (Kiss M. 1844. factisch). Végre a dolog praxisába — ténylegébe bocsátkozom. 186.

tőkepénzes (Tzs. 1835). A tőkepénzes józan elintézés után tőkéjét kettőztetheti. 63.

**törvényarány*. A szerencsének ép úgy vannak törvényarányai, mint a szépnak s ízlésnek. 105.

**váltókereskedési törvény*. Cambio-merkantile jusnak — váltókereskedési törvénynek hívjuk. 185.

**vázrajz*. Ez — földbirtokosink állapotjának vázrajza. 46.

világpolgár (Phil. Szt. 1834). Túlemelkedett világpolgár lesznek. 165.

**vitelmód*. Mi a természetszerinti vitelmód? 180.

zsarnok (Szemere 1831). A holt tyrannust — zsarnokot — ki indíthatja szánakozásra. 192.

Nyelvújítás. Ki adta nyelvünk történetének e legnagyobb mozgalomára a *nyelvújítás* nevet? A XIX. század három első tizedében legtöbbször csak *neologismust*, *neologust*, legfeljebb *újítót* találunk. A Hartleben-féle szótár (1827) német-magyar részében *Neolog* czímszó alatt ezt találjuk: »*újító*; Wortneuerer, *szóújító*... Neologie *újításokra vágyás*.« Kunoss Endre Gyalulatában (1835) merül föl először a Neologus: *nyelvújító* és Neologismus: *nyelvújítás*-hoz ragaszkodás; *nyelvújítási* szellem. De sem a Tzs. (1835), sem Fogarasi (1836), sem Bloch (Ballagi 1843—44) nem veszi fel szókincsébe. Tíz évnek kell elmúlnia, míg Fogarasi Segédszótárában (1845) végre megemlíti: Neolog, *nyelv-újító*, *szóújító*. Neologie, Neologismus, *nyelvújítás*; *újszólás*. A Törvénytudományi Műszótár (1847) Kunoss-t vallja a szó szerzőjének. De mint czímszó ezután sem fordul elő a szótárak magyar részében CzF. (1867) előtt. Így tehát Kunoss Endrét kellene a szó apjának tekintenünk. Pedig már megvolt fél századdal ő előtte is. Véletlenül bukkantam rá Dugonics Tudakosságában (1784). A második kötet elé Molnár János bélaforrasi apát dicsőítő verset írt: »Molnár Jánosnak Bela-forrasi Apát-Urnak A' Föld-mérés' Tudománnyának Magyar nyelven elő-álta' alkalmatosságával szerzett Éneke«, ennek kilenczedik versszakában van meg először e szavunk:

»Uj Fáradság, *Nyelv-ujjítás*
Kellett, és nagy Elme;
Mind ki-tellett Dugonics-túl,
'S-elé-állott erre.«

Úgy látszik azonban, hogy Molnár János szava feledségbe merült s valóban Kunoss Endrének kellett újra megalkotnia, vagy talán Dugonics könyvéből föllevenítenie.

TOLNAI VILMOS.

újítvány: reform. »Az új harmóniát elterjeszteni vágyó légszellem alatt nem a magyar génusz értetik-e, mely egy idő óta, úgy látszik, mintha *újítványt* (reformot) akarna behozni a szép világban?« Szentmiklósi Alajos: Mesék, 1840. 12.

lantászat: költészet. Szemere Pál levele Petőfihez. Életképek, 1846. II. szept. 19.

hangzatka: szonett; *vigdall*: dithyramb. Koszorú, 1838. 154 és 156. l.

JENŐ SÁNDOR. †

Zárjel. Ha a nyelvújítás legváltoztatlanabb hívével, Gyulai Pállal beszélve *zárójel*-et mondasz, el lehetsz készülve erre a közbeszólásra: »*Zárjel* az, édes barátom. A *zárjel* nem olyan összetétel, mint *kötjel*, *kötszó*. Itt a *zár* főnév van a *jel*-lel összetéve s nem a *zár* ige.« Hogy a nyelvújítók, a kik a *zárjel*-et alkották, vajjon csakugyan a *zár* főnevet tették-e a *jel* szóval össze, avagy az összetétel megalkotásában a németes igető-csonkítást hajtották-e végre,

zárójel helyett mondván *zárjel*-et: arra nézve a bizonyítással Gyulai mindig adós marad. Hadd rójam én le helyette ezt az adósságot.

Kétségtelen, hogy a parenthesisnek természetes elnevezése a *zárójel* (v. i. bezáró, berekesztő írásjel) volna, s ha a nyelvújítók a fogalmat így fogva föl, mondtak mégis *zárjel*-et, akkor a *kötszó*, *kötmód*-féle igetöves szerkezetet alkalmazták benne. Ámde az is igaz, hogy az elnevezésben a zárra is gondolhattak, s úgy fogták föl a dolgot, hogy a parenthesis az írásbeli *zár jele*, s ehhez képest aztán szintén mondhattak *zárjel*-et. Az alkotás módjának s ezzel a szó tulajdonképi eredetének kérdését az dönti el, hogyan és minő rokon nyelvtani műszók társaságában áll a *zárjel* szó ott, a hol először előfordul.

Mint már a Nyelvújítás Szótárához közölt helyreigazító adalékaimban (Nyr. 32:169) rámutattam, a *zárjel* nem a XIX. század alkotása, hanem a 30-as éveket félszázaddal megelőzőleg, 1780-ban megtalálható már a következő című iskolai könyvben: »A' magyar nyelvnek helyes írása és ki-mondása-felől kettős tanúság a'vagy Ortográfia. A' nemzeti iskolák számára. Buda, 1780.« (Megvan az Egyetemi Könyvtárban.)

A hely, a hol a szó először előfordul, betű szerint a következő: »[] Vagy () *zár-jelek*, olyast valamit tsuknak bé, a' mi a' jelen-való beszédnek értelmére szolgál ugyan, mind-azon-által szükségképen nints azzal egybe-kötve« (19. l.). Előfordul még ugyanígy írva a 29. lapon is.

Mármost igen fontos, hogy az előbbi, első helyen, az írásjelekről szóló szakaszban, ilyen rokon műszókat találunk: *kérdés-jel*, *rövidítés-jel*, *kezdet-jel* (§), *felkiáltás-jel*, *említés-jel* (» «). E nevek világosan mutatják, hogy a névtelen nyelvész az írásjelek elnevezésében a birtokos összetételű kifejezésmódot szereti használni, s ezek közé a *zár-jel* egészen beleillik. Találunk ugyan nála három írásjel-nevet igeneves kifejezésűt is: *mutató-jel* (*), *foglaló-jel* (-), *pihenő-jel*, de ezek a nagyobb számmal levő föntebbi birtokos összetételű nevek mellett a *zár-jel* keletkezéséről való nézetünket már csak azért sem dönthetik meg, mert ha ez utóbbiak módján akarta volna az elnevezést szerkeszteni, akkor bizonyára bezáró-jelet vagy záró-jelet mondtott volna a szerző.

Kétségtelen tehát, hogy a *zárjel* megalkotásában a *zár* főnévből indult ki s írásjelünket mint a zár jelét fogta föl első megnevezője.

És ennek az iskolai könyvnek s vele a *zárjel* műszónak szerzője úgy látszik nem volt más, mint első nagy nyelvtudósunk, Révai Miklós. (Vö. Csaplár Benedek: Révai Miklós élete, 2:48.)

ZOLNAI GYULA.

Vágány. A magyar nyelvnek egyik sajátága, hogy minden idegen szót könnyen vissza tud adni [olv. ki tud fejezni]. Így a *gépkocsi* kifejezéssel helyesen megfejtjük a görög-francia automobilt. Eszembe juttatja ez a magyarosítás azt az esetet, midőn 1868-ban

Tarkovics Józseffel, mai államtitkárral és akkori fogalmazóval, fel-találtuk a *vágány* szót. Lónyay miniszterelnök kiadta kettőnknek Bécs-ben, a Bankgassei palotában, a magyar Keleti vasut engedélyezési okmányát, hogy azt gyorsan fordítsuk le — angolból. Waring Brothers urak voltak az engedélyesek, s ők nem tudván persze magyarul, csak angol szövegű szerződést irtak alá. Az okmánynak minden sorában előfordult a *rail* szó, melyet akkor magyarul *sínnak* neveztek. Tar-kovics már vagy ötvenszer leírta a *sínt*, mikor egyszer felbuzdult benne a szittyá vér. — Hát nem tud e helyett egy jó magyar kife-jezést? — Nem én, de gondolkozzunk kissé, keressünk egy magyar szót! — S keresgettünk emlékezetünkben. Én visszavarázsoltam a kocsutak ősrégi csapását s ebből ajánlottam a *csapány* szót. De Tar-kovicsnak inkább tetszett a *bevágás* fogalma és ő ebből formálta a *vágányt*. Másnap már ki lett nyomatva az engedélyokmány, pár napra rá elfogadta az országgyűlés, szentesítette ő felsége. Törvényné vált! Senki se kifogásolta a mi műszavunkat. De a miniszter egyszer mégis megkérdezte tőlem, hogy voltaképpen mi az a *vágány*? — Hát *sín*, Menyus bácsi, feleltem neki. — Aztán ki komponálta? — Törzsökös magyar szó, válaszoltam mosolyogva a miniszternek. A krónikások feljegyezték, hogy már Bendegúz ismerte.

(Magyarország, 1902. VII. 12.)

PÁZMÁNDY DÉNES.

Arany János A magyar nemzeti vers-idomról (1856) írt érte-kezésének második részében a caesurát *sorhetszetnek* fordítja s ezt a jegyzetet fűzi hozzá: »Ha aesthetikusaink sejtenék, mily nem aesthetikai fogalmat köt össze népünk a *vágány* szóval, bizonyosan nem használnák ezt *caesura* helyett.« A *vágány* szónak ezt a jelen-tését, melyre Arany célloz, magam is sokszor hallottam Aradban: a MTsz. a Balaton mellől meg a Székelyföldről is közli, ez arra mutat, hogy eléggé el van terjedve.!

TOLNAI VILMOS.

A NyUSz.-ban ezt olvassuk: »*Vágány*, Molnár János 1777 (1:97): a csavar vágott része. Dugonicsnál (Tudák.): abscissa. — SL-nál *vágány* vagy *vágovány* sectum, caesum, incisum; Fog. (1848): geleise,« — Azonfölül Fogarasi a *vágaték* szót is alkalmazta ugyan-erre a fogalomra.

A SZERKESZTŐSÉG.

IRODALOM.

Nyelvészeti Füzetek.*

Folyóiratunk szerkesztője régen érzett hénagot pótoltt akkor, amikor megindította a NyF.-et. Nyelvtörténeti, nyelvjárásí, nyelvtani, és nyelvhelyességi értekezéseket ugyanís eleddí csak Akadémiánk

* Ez ismertetés eredetileg németül jelent meg a lipcei Litterarisches Centralblatt-ban (1903. febr. 28).

jóvoltából és terhére lehetett kiadni s az Akadémia már pénzügyi szempontból sem vállalkozhatik, gyakran még a legszükségesebb munkálatok kiadására sem.

Simonyi maga az első négy szám közül kettőt írt meg, az első (A magyar szörend, 9 fejezet, 103 l.) és a negyediket (Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv. 92 l.). A magyar szörend a Nyrból való különlenyomat, e folyóirat olvasóinak hát felesleges tüzetesebb ismertetése. A negyedik igen érdekes és nagyon hasznos vállalkozás. Kiindulván abból a kétségtelen bizonyosságú tételből, hogy »a nyelv igen sok szépséget, erőt és elmésséget köszön a nép humorának.« Simonyi a magyar nyelvjárások könnyű rajzául, az összes magyar nyelvjárások tréfás alkotásaiból egy kedves és hasznos koszorút font e füzetében. Bevezetőül (1—12. l.) adja a magyar nyelvjárások rövid ismertetését, nagyjában úgy, a hogy Balassa József könyvéből (A magy. nyelvj. oszt. és jell.) tanultuk. De eltér tőle ott, ahol a Balassa könyvének megjelenése óta gazdagodott nyelvjárási irodalmunk (pl. a moldvai csángók nyelvjárásának, a székely beszédnek s az újonnan felfedezett felsőőrvidéki nyelvjárásnak ismertetésében, stb.). A rövid jellemzésekhez a Balassáénál szintén teljesebb irodalom csatlakozik. A szövegek mind a Nyr. gyűjtéseiből valók s jobbára — igen helyesen — prózai alakúak. E szövegek kedves tartalma bizonynyal nagy közönséget fog szerezni nyelvjárási irodalmunknak. A egész füzetet pedig kezdő nyelvészeink és középiskolai tanítványaink is nagy haszonnal forgathatják.

A NyF. második darabja a Simai Ödön gondos munkája: Márton József mint szótáríró. Márton József az az ismeretes bécsi magyar professzor (bő életrajzát l. Szinnyi Magyar Írók), a ki oly csúf versengő szerepet játszott a 19. század elején a bécsi Magyar Kurír szerkesztői állásáért s a kinek családjából való Márton István s Abonyi Lajos is (Márton Ferencz). Simai talán nem egészen megokolható melegséggel emlékezik Márton munkásságáról, kiemelve szótári törekvéseit. Pontosan megállapítja Márton szótárainak a magyar nyelv régi állapotaihoz, a nyelvújítási szókincshez s a maihoz való viszonyát. Leghasznosabb a munkában a nyelvújításra vonatkozó rész; de, hogy egy írónak nyelvújítási szempontból való feldolgozása mily múlt eredményekre vezet, azt maga Simai tudja a legjobban, hiszen füzte végén nem egy adalékkal czáfolja önmagát.

Értékes munka a Kocsis Lénárd füzte, a harmadik számu: A mondatrészek viszonya Brassai mondatelméletében. A dolgozat három fejezetből áll. Az első Brassai »általános elveiről« szól, a második Brassainak a mondat dualizmusáról, az alanyról és állítmányról megírt felfogásával s a harmadik a többi mondatrész viszonyával foglalkozik. Kocsis szép irodalmi és nyelvi ismeretekkel fogott e munkájához, de az előbbieken különösen megérzik a kezdőnek túlzott lelkesedéséből eredő mohósága. Sickenberger logikai tanulmányai, vagy Müller filozofiai rendszere helyett minket jobban érdekelt volna, ha pl. Wundt néplelektani módszerének hatását e munkában megfigyelhettük volna. Végző eredménynek pedig a szerző

még kevesebbet mond, mint a mennyit joga volna emlegetni. Való igaz ugyanis, hogy általánosságban Brassainak az ige központi helyzetéről való nézetét halljuk a leggyakrabban. De a magyar nyelv-tudomány korántsem ezt tartja a legbecsesebbnek. A mondat dualizmusára vonatkozólag a mondatrészek dologi és a szórendtől, hangsúlytól jelölt viszonyának megkülönböztetése Brassai legszebb alkotásaihoz tartozik ugyan, de nem ez a legfontosabb. A Kocsis egész munkája nem is ez eszme hangsúlyozása miatt jeles, hanem azért, mert benne rendszeres és élénk képét kapjuk Brassai nyelvtudományi törekvése egy fontos részének. Mint ilyen hasznos munka, s feltétlen dicséretet érdemel. [Most az Akadémia odaitélte neki az 1902-i Sámuel-díjat.]

Mind a négy füzet az Athenaeumnál jelent meg. Egy-egy füzet ára 1 korona 50 fillér.

RUBINYI MÓZES.

Könyvészet.

Magyar Oklevélszótár 4. f. (Ferdő—gyolcs.)

Simonyi Zs. Az új helyesírás szövege és magyarázata. 2. kiadás.

Kőrösi Sándor: A magyar helyesírás. Az isk. és az akad. hely. közt levő eltérések (Wodianer. 60 f.).

Hunyady József: A m. helyesírás rendszere (Arad, Ingusz I. és fia. 40 f.).

Az új helyesírásról: Grafikai Szemle 4. sz. Budapesti Szemle, máj. (Gyulai Páltól). — Simonyi Zs. könyvének ism. Néptanítók Lapja 16. sz. (Kőrösi Henrik-től). — Kőrösi S. könyvének ism. Irodalmi Értesítő 3.—4. sz.

Ásbóth O. A bolgár *št* és a magyar nyelv szláv szavai. — A magyar angyal. (Orosz nyelven, a szentpétervári csász. akadémia kiadása.)

Akadémiai Értesítő ápr. A Karacsay-kódexről (bizottsági jelentés).

Irodalomtörténeti Közlemények 1. f. Az Ehrenfeld és Domonkos-kódex forrásai I. (Katona L.)

Egy. Philologiai Közöny 5. f. Szinnyei J. Magyar nyelvhasználat (ism. Gombocz Z.).

Zeitschrift d. Allgemeinen D. Sprachvereins 5. sz. Patvarist und Patvarie (Schuchardt H.).

NYELVMŰVELÉS.

Útban van, úton van. A Nyr. 32:233 a Magyar Nemzetből vett izenethez sok szó fér. Zola híres mondásának eredetijében természetesen ez van: *en marche* (a mint szögletes záró közt megjegyezte a szerkesztő), nem pedig *en route*. Ez a. m. út, útirány, járat. Zola azt mondotta, hogy az addig veszteglő igazság végre megmozdult, megindult, közeledik. Ennek a német fordítása = *im Anzuge, im Anrücken*, nem pedig *im Wege*. *Es ist mir im Wege*

(nem: *in meinem Wege*) = *útamban van*. *Úton van* inkább: *auf der Reise*, mint: *auf dem Wege*. *Auf dem Wege nach Hause* = *haza menet, jövet*. Az igazság *úton van* inkább azt jelentené: *die Wahrheit befindet sich auf der Reise, ist auf Reisen*. Zola nem ezt akarta mondani, de azt sem, hogy az igazság *nem késik*; késik az bizony még most is. — (Vö. Jövendő, 1903. 8:18: az események, mint Zola Igazság-a, útban vannak.)

HERRMANN ANTAL.

Duna-ünnepély. (*Donaufest* összetett szó, tehát természetes, hogy a rendezők a *dunai ünnepet* is *Duna-ünnepélynek* írják. Hisz a *dunai gőzhajózás* már régen *Duna-gőzhajózás* = *Donau-Dampfschiffahrt*; az *afrikai utazók* is *Afrika-utazók* = *Afrika-reisende* stb. stb. Hogyne? mikor mindenki a német észjárást követi szolgai módon. — Az egy B.H.-ban láttuk helyesen, magyarosan: *dunai ünnep*.

ANTIBARBARUS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A vers és a zene ritmusa. Pekár Károly fölötte hasznos cikkében a kétféle hármas ütemre ezt a példát idézi:

Érik a | ropogós | cseresnye.

E sor időmértékbeli ritmusát pedig ilyennek írja:

— — | — — | — —

Így szól: Mert zenei ritmizálását is csak a következő alakban tarthatjuk igazán helyesnek, igazán hűnek, a daloláshoz megfelelőnek:

♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪ | ♪ ♪ ♪

Ebben a lejegyzésben többrendbeli hiba van; s mivel jó magam ugyanezt a sort az Ethnographia XII. évf. 8. füzetében másképp ritmizálva jegyeztem le, szinte kötelességemnek tartom a Pekár zenei ritmizálását helyreigazítani.

Először is tisztazzuk, hogy mit akarunk valamely sor ritmizálásával. Azt akarjuk-e feltüntetni, hogy miként *lehetséges*, vagy azt, hogy valóban miként *van* az a sor a nép éneklésében? Mert én megengedem, hogy az a sor úgy is lehetséges, sőt ahhoz is hozzájárulok, hogy tán jobb is úgy, a mint Pekár jelzi; de mit érünk vele, ha a nép nem úgy énekl. Kálmán Farkas is ritmizálta egy ismert népdal első sorát a Magyar Szóban, úgy a hogy ő legjobbnak tartotta; de a nép fűtyül az egészre s énekl. máskép, a maga (lehet: hibás) ritmizálása szerint. A nép ezt a szóban forgó sort sem úgy énekl, a mint Pekár jelezte, hanem úgy, a mint én lejegyeztem. Annyit

még megengedek, hogy nagyon finom mértékkel mérve, az első ütem első szótagja, természeténél fogva hosszú lévén, a zenében is valami perczenettel kénytelen tovább hangzani a második, természeténél fogva rövid szótagnál; de annyira semmiesetre sem különbözik a zenében az a két szótag, hogy az első hangjegyet jogunk volna ponttal (.) jelölni. Mert az a pont azt jelentené, hogy az első szótag háromannyi ideig hangzik, mint a második. Ennyi különbség semmiesetre sem észlelhető a nép éneklésében, épen ezért a magam lejegyzését tartom »helyesnek, igazán hűnek, a daloláshoz megfelelőnek«.

De általában hibásnak kell tartanom minden olyan eljárást, a mely a szöveg ritmusából akarja megállapítani valamely dal zenei ritmusát, illetőleg a mint Pekár is tette, a szöveg ritmusából következtet a dallam ritmusára. Két külön művészetről van itt szó, a melyek házasságra lépven, igyekeznek egymáshoz símulni, de igen gyakran egyenetlenkednek is egymással. Hiszen ha Pekár tovább nézte volna ugyanazt a népdalt, látta volna, hogy a második sor: Gyere ró- | zsám ülj az | ölembe, szintén ilyen zenei beosztást kap:

A második ütemnek szöveg szerint így *kellene* lenni: —, s így van: —. Úgy látszik, mintha a zenei lüktetés sokkal formaibb, kötöttebb volna, mint a szövegi lüktetés: az előbbi szerint törik, romlik az utóbbi. Ezért kell óvakodni attól, hogy teljes bizalommal következtessünk egyikből a másikra.

Másik szintén lényeges hiba a Pekár jelzésében az, hogy a szöveg szerinti ritmizálás jegyei nem fedik a zene szerinti ritmizálás jegyeit. Olyan hiba ez, mely Arany Jánostól Kálmán Farkasig mindenkivel megtörtént, a ki a szövegben megfelelő hosszúsági és rövidségi jegyekkel (—, ∪) akarta jelölni a zenei ritmust is. Ugyanis a Pekár szövegi jelzésében csak 3 ütemből áll az a sor, a mely a zenében 4 ütemből. Ő t. i., hogy a harmadik ütemben, feltevésének megfelelően, meglegyen a »bevégzi« (amphibrachys: ∪—), egynek vette az utolsó három szótagot. Pedig a mint a zene mutatja, a három közül a két első tesz egy ütemet s a harmadik különhangsúlyt kap s pauzával pótlódik ki egy ütemmé.

Én ezt az eljárást önkényesnek tartom, ha mindjárt Arany János mutatott is rá példát; mert nem szavaljuk ezeket a szövegeket, hanem daloljuk, s az, a mi dalolásban 4 hullámot vet, nem tudom mi jogon jegyezhető úgy, mintha csak 3 hullámot vetne. Azt megengedem, hogy tisztán szöveg szerint helyes azt a sort 3 ütemnek venni. De mi értelme van akkor ugyane sornak a zenében, a hol 4 ütemre oszlik s nem háromra?

Még nagyobb zavar és félreértés támad akkor, ha valaki — a mint szélteben divatos — csupán a szokásos jegyekkel s nem hangjegyekkel tünteti fel a zenei ritmust. Mert pl. a Pekár jelzésében hosszúsági (—) jegyet kap az a szótag is, a mely a zenében $\frac{1}{4}$ értékű, s az is, a mely $\frac{3}{16}$ -od értékű. Viszont rövid (∪) jelzést kap az, a

mely zenében $\frac{1}{8}$ -ad értékű, s az is, a mely $\frac{1}{16}$ -od értékű, holott az $\frac{1}{8}$ éppen kétszer annyi időt emészt fel, mint az $\frac{1}{16}$ -od. Ilyen tökéletlen jelzés mellett lehetetlen eligazodni, s mint Pekárnál is találjuk, a szövegjelzés és a zenei jelzés egymásnak ellentmond, a szövegjelző jegyek hamis képét rajzolják a dallam ritmusának. A szövegben a hosszú és rövid szótagok csupán ezt az arányt mutatják: 1 : 2; ellenben a zenei hosszúság és rövidség aránya legtöbbször nem 1 : 2, hanem ez: 1 : 3. Ezt az utóbbi arányt nem képes kifejezni a szövegi jelzés.

Ezen segíteni csak úgy lehet, ha a zenében használt pontot (.) a szövegre vonatkozó jegyeknél is alkalmazzuk. Így mindenesetre közelebb jutunk ahhoz az igazsághoz, a melyet a zene kótái fejeznek ki. A pont (.) alkalmazásával ilyenforma képe lesz Pekár szóban lévő sorának (ha t. az ő felfogását érvényesítjük az első ütemben):

o. o. | o. o. | o. o. | o

Világos, hogy e jelzés szerint füstbe megy mindaz, a mit Pekár erre a példára épített. De gondolom, nem az a fő, hogy valamely feltevésünkre példát találjunk, hanem sokkal inkább az, hogy helyesen, hűn s a dalolásnak megfelelően rajzoljuk papírra azt, a mit az életben tapasztalunk.

SEPRÖDI JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Kötelező-e a c? Az új iskolai helyesírás dolgában kiadott rendeletnek egyik fontos intézkedése, hogy a *cz* helyébe az egyszerű *c*-t léptette. Csakhogy az erre vonatkozó rendelkezést sokan félreértik. Mivel az 1903. márcz. 14-én kibocsátott rendeletnek egyik pontja így szól: »Némely esetben nem lehet az eddig divott írásmódot egyszerre hibásnak nyilvánítani s azért a szabályzat megenged egyelőre némely ingadozást. A döntést e néhány esetben a pedagógiai belátásra s az irodalmi fejlődésre hagytam; de didaktikai szempontból szükségesnek találom, hogy egy és ugyanazon intézet egy írásmód mellett foglaljon állást;« mivel továbbá a szabályzat 2. §-a 3. pontja azt mondja, hogy »sem a *c*-vel, sem a *cz*-vel való írásmódot nem tekinthetni hibásnak«, — e két kijelentést sokan egybekapcsolják s úgy vélekednek, hogy most majd minden intézetnek döntenie lehet és kell arra nézve, *c*-vel vagy *cz*-vel akar-e írni? Ez a felfogás nemcsak a nagy közönség egyes köreiből él, hanem tanároktól, még pedig nyelvész-tanároktól is hallható. Véleményem szerint a miniszteri rendelet ily »szabad választási jogot« nem ad az iskoláknak. A *c* elfogadása vagy el-nem-fogadása nem függ tőlünk. *C*-vel kell írnia minden iskolának. Kérem a tek. Szerkesztőséget, mint e kérdésben legilletékesebb fórumot, mondja meg, így van-e? Döntését sokan várjuk.

K. B.

Felelet. Igaz, hogy azt a megengedett szabadságot olyan csekélyebb jelentőségű egyes esetekre is lehetne érteni, minők p. »*min-gyárt* v a g y *mindjárt*«, »*tegnap, tennap*«, »*kocsmá (korcsma)*«, »*pogy-gyász (podgyász)*«. Ámde az ilyen apró változatok közül minden tanító válogathat meggyőződése és nyelvérzéke szerint. A miniszteri rendeletben megadott szabadság — ezt határozottan mondhatom — a *c*-re és az *aki*-re vonatkozik. A miniszter, ki oly elfogulatlanul s oly bölcs előrelátással intézkedett, nem akarta a még most is nagyon járatos *cz* és a *ki*-féle írást egyszerre hibásnak föltüntetni, sőt megengedte, hogy a hol erre nézve az egész tanári kar egyetért, egyelőre tovább is így írjanak. A miniszter élöszóval úgy nyilatkozott, hogy ezt átmeneti állapotnak tekinti, s ha szükséges, néhány év múlva új rendeletet ad ki, hogy végleg rendezze a helyesírást. De én meg vagyok győződve, hogy semmi újabb intézkedésre nem lesz szükség, mert a régi írásmód, ha egyes intézetekben most meg fogják is tartani, csakhamar helyet fog engedni az egyszerűsített új helyesírásnak. Hiszen az *aki* ami egybeírását mai nyelvérzékünk már határozottan megköveteli. A *c*-t pedig az egyszerűsítés ajánlja, az Akadémia meg semmi tudományos okadattal nem ellenzi, hisz az Akadémia elnöksége a miniszterhez intézett fölterjesztésben egyenesen kijelentette, hogy a *c* és *cz* kérdésének az Akadémia nem tulajdonít tudományos fontosságot, sőt az Akadémia főtítkára a nyelv- és széptudományi osztály titkárával, Gyulai Pállal, együtt a M. Nyelvörben így nyilatkozott (30 : 183): »A *cz* vagy *c* kérdése egyáltalában nem tudományos kérdés, hanem csakis célszerűségi kérdés. Az egyik a *c*-t tartja célszerűbbnek, mert egyszerűbb, a másik a *cz*-t tartja célszerűbbnek, mert alkalmas eszköz az idegen szóknek a magyar szóktól való megkülönböztetésére. Az Akadémia senkitől sem kívánja, hogy a *c*-től pártoljon vissza a *cz*-hez, csakis azt kívánja, hogy a maga kiadványaiban egyforma helyesírás használtassék. Ezt pedig senki sem veheti neki [tőle] rossz néven.* Így tehát bizonyosra vehetjük, hogy ez a két kérdés iskoláinkban csakhamar önként meg fog oldódni, annyiaval inkább, mert a miniszter kiadta helyesírási szabályzat maga is határozott példát és irányt ad, mikor az egész szövegben *z* nélkül írja a *c*-t s egybeírja az *aki*-t. Minthogy így a jövő felől egészen nyugodtak lehetünk, nem kell pápábnak lenni a pápánál s nem kell eltanulni a türelmetlenséget a reform ellenzőitől! (Ezek úgyis azt mondják rólunk, hogy »a nyelvészeti düh nem ismer határokat« = *kennt keine Grenzen*.) Legkisebb baj az, ha a középiskolákban fognak itt-ott még a régihez ragaszkodni, mert hisz a népiskolából az idén még úgyis *cz*-vel és *a ki*-vel jönnek a növendékeik.

A Budapesti Szemle f. havi támadó cikkében még egy harmadik pontot is rendkívül fontosnak tart, a kettős betűknek a rago-

* 1891-ben azért indítványoztam az akadémiai helyesírás módosítását, mert kötelező volt az iskolában és útját állta a fejlődésnek. Most azonban semmi baj se származik abból, ha az Akadémia megtartja eddigi írását. A tudós ember, ha akar, írhat *cz*-t, *a ki*-t stb., de a tanulóknak jobb az egyszerűbb s a nyelvérzékéhez közelebb álló írásmód.

z á s b a n v á l ó c s o n k i t á s á t, s m e g t á m a d j a a K ö z ö k t. T a n á c s o t, m i é r t n e m f i g y e l m e z t e t t e e r r e a m i n i s z t e r t. F e l e l e t ű n k n a g y o n e g y s z e r ű. H a a z A k a d é m i a (m é g p e d i g t e l j e s j o g g a l) a c - n e k n e m t u l a j d o n í t o t t f o n t o s s á g o t, v i s z o n t a K. T. a c s o n k i t á s s z a b á l y á t m é g k e v é s b é t a r t o t t a f o n t o s n a k.* A m i p e d i g a k é r d é s n e k t u d o m á n y o s r é s z é t i l l e t i: E l ő s z ö r i s a k ö v e t k e z e t e s s é g a z t k i v á n n á, h o g y a s z ó k é p z é s r e i s á t v i g y ű k a s z a b á l y t é s *roggyan, loccsan* h e l y e t t i s b e h o z z u k e z t a s z o k a t l a n í r á s m ó d o t: *roggyan, loccsan*, m e r t h i s z i t t i s *rogy* é s *locs* a s z ó t ő. M á s o d s z o r p e d i g, h a a z t t á n í t j u k, h o g y s z ó e l e m z ő m ó d o n í r j u k: *eresz-szel, szurony-nyal, kovács-csal*, a k k o r e s z ó k n a k m á s o d i k e l e m é ű l *szel, nyal* é s *csal* m u t a t k o z i k, h o l o t t a z *eresz* n e m *szel*, s e m a *szurony* n e m *nyal*, s e m a *kovács* n e m *csal*, h a n e m a v á l ó s á g o s s z ó e l e m e k s z e r i n t, h o g y k ö v e t k e z e t e s e k l e g y ű n k, a z t k e l l e n e í r n i, a m i t G e l e j i K a t o n a I s t v á n a k a r t s a m i t a p a l ó c z o k s a c s i k i s z é k e l y e k v á l ó b a n m é g m a i s m o n d a n a k; *ereszvel, szuronyval* s t b. H a p e d i g i l y e n í r á s r a k é n y s z e r í t j u k a t a n u l ó t: *válasz-sza, szakasz-szák, eresz-szük* s t b. s t b., m é g a z t s e n y e r j ű k v e l e, h o g y a t ő a l a k o t l á s s u k, m e r t h i s z i t t a s z ó t ő *választ, szakaszt, ereszt* s t b., n e m p e d i g a *válasz, szakasz* é s *eresz* f ő n é v!

A B. Sz. l e g ű j a b b t á m a d á s á v a l i m m á r n e m k e l l b ő v e b b e n f o g l a l k o z n o m, a n n y i v a l k e v é s b é, m e r t o t t e g y e t l e n e g y s z ó s e e s i k a z i s k o l a é r d e k é r ő l. E l h i s z e m, h o g y G y u l a i P á l n a k r o s s z u l e s i k, h o g y a f i a t a l a b b n e m z e d é k n e m t i s z t e l i e l é g g é a h a g y o m á n y t; d e s o k s z o r é p p e n a z o k t e t t e k r o s s z s z o l g á l a t o t a z ű g y n e k, a k i k a h a g y o m á n y h o z r a g a s z k o d t a k. É s v a n e g y i g e n f ő l t ű n ő e s e t, m e l y b e n G y u l a i P á l i s e l p á r t o l t a r é g i h a g y o m á n y t ó l é s — a k i n e k n y e l v é r z é k é t m o s t g ű n y o s a n e l l e n t é t b e á l l í t j a a z e n y é m m e l — A r a n y J á n o s t ó l! s e l f o g a d t a a z é n j a v a s l a t o m r a a z ű j a b b í r á s m ó d o t. A r a n y J á n o s u g a n i s c s a k e z t a r é g i h a g y o m á n y o s í r á s m ó d o t t a r t o t t a h e l y e s n e k: *alutt, alugy, alunni*, s G y u l a i P á l m é g i s e l f o g a d t a a m i a j á n l a t u n k r a e z t a z ű j o n n a n e l t e r j e d t f o r m á t: *aludt, aludj, aludni*. — M é g c s a k e g y p á r t é n y b e l i t é v e d é s é t k e l l h e l y r e i g a z í t a n o m. T é v e d, h a a z t á l l í t j a, h o g y é n b i z t a t t a m a B u d a p e s t i n é p n e v e l ő k e g y e s ű l e t é t a z ű h e l y e s í r á s k é r e l m e z é s é r e; s e m m i r é s z e m s e v o l t e b b e n! T é v e d, h a a z t á l l í t j a, h o g y é n s z á m í t o t t a m a k k o r a m i n i s z t e r m e g b í z á s á r a; e l l e n k e z ő l e g, a r r a s z á m í t o t t a m, h o g y a m i n i s z t e r a t á n í t ó k k é r e l m é t a z A k a d é m i á n a k f o g j a k i a d n i. N a g y o n t é v e d a b b a n a z á l l í t á s á b a n, h o g y a m a g y a r n é p n e k k é t h a r m a d a í g y e j t i a v o n a t k o z ó n é v m á s t: *akki, ammi* (vö. Nyr. 27 : 239). T é v e d a b b a n i s, h a i t t a z é n n y e l v é r z é k e m e t á l l í t j a s z e m b e A r a n y é v a l. A r a n y i g e n i s c s u p á n n y e l v é r z é k é r e t á m a s z k o d v a á l l í t o t t a, h o g y *akkit* é s *ammit* k e l l e j t e n i. É n e l l e n b e n a m a g y a r k i e j t é s n e k t u d o m á n y o s m e g f i g y e l é s e a l a p j á n á l l í t o m, h o g y a m a g y a r s á g n a k t ö b b s é g e n e m ű g y e j t i. — É s t é v e d a k k o r i s, h a a z t h i s z i, h o g y a k i e z e n t ű l e z t í r j a: *őszszel, asszony-*

* A B. Sz. a z t á l l í t j a (m á j u s i s z. 299), h o g y a K. T. - n a k » n e m v o l t t u d o m á s a » e z » o r o z v a k ö l t p a r a g r a p h u s » f ő l v é t e l é r ő l. E z g y a n u s í t á s, d e e g y ű t t a l i g e n n a g y t é v e d é s! A K. T. i g e n t ű z e t e s e n é s l e l k i i s m e r e t e s e n, m o n d h a t n i f á r a s z t ő r é s z l e t e s s é g g e l t á r g y a l t m i n d e n e g y e s k é r d é s t.

nyal, hibát fog elkövetni. Miért volna ez hiba? Csak kényszeríteni nem szabad reá senkit, a kit saját nyelvérzéke nem vezet ilyen írásmódra. Téved még sok másban is, de engem az vigasztal, hogy a sok tévedés, a sok hibás okoskodás elveszi ez utolsó támadásának minden élet és minden hatását.

SIMONYI ZSIGMOND.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 31:586.)

1. Ikes igék. Mind a két alakban lehet hallani. A fölt. 3. szem. majdnem kizárólag *dógozna* és *dógozhatna*. Inkább azt mondják: *ne alkudjak, fürödjek, dolgozzak*. Galambok (Zala m.) Bagyary Simon. — *Vesződhet* vele, de hiába *veszödne*. Azt monta a zédös apám, hogy nő *ákuggyak*. F. Segesd (Somogy m.) Peterdi László. — Kemenesalján ingadozik Mondja: *dúgozhat, dúgozhatik; veszűdhet* (ezt csak így); *ókudhat, ókudhatik*. »Maga is *dúgozhat* é kicsit. Az ember egisz nap *dúgozhatik*, miég sincs láttottyó. No iszen *veszűdhet* velé! Nem *ókudhat* abbú lő é garast ső. Nēm is j^uó, ha a zembēr nēm *ókudhatik* é kicsit.« Ép így fölt. 3. szem.: »A(z), *dúgozna?* *Dúgozník* ám, ha ennyi k^éék, a kalánny^uó.« — »Itt a hüssön bizon *édúgozhatna* a zembēr. — Csak hadd *dúgozzon*, ha ollan *dúgozhatníktya* van. — Bizon a zis *dúgozhatník*, min más, de ha lusta.« — Azt mondta, *ne alkudjak, fürödjek, dolgozzak*. Sztrokay Lajos. — *Dógozhat, vesződhet, alkudhat, dógozna, dógozhatna*, bár néha az *ik*-es alak is előfordul; ritkán a *ne alkudjam, fürödjem, dolgozzam* is előfordul, de *k*-s első személy jóval gyakoribb. Pápa vidéke. Szegleti I. Valér. — Solton mindkét alakját használják; az asszony-nép inkább mondja: *dógozhatik, vesződhetik, alkudhatik. Dógozna, dógozhatna*. Kizárólag ezt az alakot használják. Solt. Fodor Ignác. — *Dógozhat, vesződhet, ákudhat*. A felt. 3. sz.: *dógozna, dógozhatna; ákuggyak, dolgozzak*. Tata. Bánhidy József. — *Dógozhat, vesződhet és alkudhat*, nem ritkán így is: »Asszonyom, isz ű kitartja az árbú, hogy az embēr nem is *ákhát*.« Ne *ákuggyon* má annyit. A fölt. 3. szem. *dógozna és dógozhatna*. Tata. Steiner Mór. — *Dógozhat v. dógozhatik*. Mondják mindkettőt, de sokkal gyakoribb az *ik*-es alak. A fölt. 3. sz.: *dógozna, dógozhatna*. Tata. Fábian Imre. — *Dógozhat, vesződhet, alkudhat; dógozna, dógozhatna; alkudjak, fürödjek* stb. Kölesd (Tolna.) Koritsánszky Ottó. — A palócz így mondja: *dógozhat, vesződhet, alkudhat; dógozna, dógozhatna* (mert elég erős) és *dógozhatnék* (szeretne, volna kedve dolgozni; 3. személyről szólva.) — Mēr gyünmegy a zurad, Sára? — Hát szögín *dógozhatnék*, csak mǎ ne jesne jaz esső! — Épen így *éhetne, íhatna* (mert megvan a lehetősége) és *ehetnék, íhatnék* (ő, ha volna mit). Csak így: *ne alkuggyak, fürögygyek, dolgozzak*. Belányi Tivadar. — Palóczság: *Dolgozhat,*

veszódhet, alkudhat (2. sz. alkudhatsz); dolgozna és dolgozhatna; vesződne és vesződhetne; alkunna és alkudhatna. Bartha József. — Ugyanígy és a fölsz. m. alkudjak fürödjek, dógózzak. Nagy József. Kádár Lajos. — Ugyanígy; megjegyzendő, hogy Szécsényben mindég dolgozna, nem dógózna. Ágner Lajos. — Hevesben is, Kalocsa vidékén is, a szegedi nyelvjárásban is, a rábaköziben is csak így mondják: dógózhat, vesződhet, alkudhat; dógózna, dógózhatna; alkudjak. fürödjek, dógózzak. (a rábaköziben d^ugózzak). Hevesi János. — Kevermesen (Csanád m.) minden alak iktelen: -hat, -het; -na, -ne; -jak, -jek; -jön, -jön, -jen. Rittner Jakab. — Ritkán: Dógózhatik szakadásig; azonban legtöbbnyire ík nélkül. A fölt. 3. sz. mindig -k nélkül. Azt mondta, ne alkugyam és alkuggyam; füröggyem (hosszú ő) és füröggyem; dógózzam. Ritkább, de azért előfordul a/k-s alak is. Hmvásárhely. Csokán Pál. — Dógózhat, vesződhet, alkudhat. A fölt. 3. sz. dógózna, dógózhatna. De: dógózhatnékom támadt; öhetnékom van; aludhatnékom vóna. Ne alkudjak, ne fürödjek, dógózzak; mosdjak mög. Szeged. Tömörkény István. — Így mondja: nē ākuggyak; nē füröggyek. Szeged. Baranyai Zoltán. — Dógózhat és dógózhatik; vesződhet és vesződhetik. A fölt. és a fölsz. módban azonban dógózhatna, veszőhasson, vesződhetne, vesződhessön. A dógózhatnék, dógózhassék, vesződhetnék, vesződhessék alak csak akkor, ha a ken (= kend) következik az igére. Ilyenkor e két szó oly gyorsan hangzik a beszédben, mintha csak egy szó volna: dógózhatnékken, vesződhessékken. Gyakori szólásforma: maradhassékken, nyughassékken, mindkettő csupán ily értelemben: »ne csintalankodjék kend«. Szeged. Szabó László. — Orosházán így mondják: dógózhat, alhat, alkudhat, ehét-íhat, a mi jó' esik neki. A fölt. 3. sz.-ét is iktelenül mondják, az ikes alak 3. személyét 1. személynek vennék; ehénék (én), dógózhatnék (én). Még az iskolázott ember is így van ezzel! Orosháza. Bérczi Fülöp. — Mind iktelenül. Óbecse. Pataj Iza. — Bihar megye érmelléki részén és a Szilágyságban a Berettyó mentén: dógózhat, alkudhat, vesződhet. A fölt. 3. sz. dógózna, dógózhatna. Azt mondta, ne alkudjam, ne fürödjem. Incze Béla. — Dógózhat, dógózna, dógózhatna stb.; ne alkuggyak; ne füröggyek. Székelyhid. Szentkirályi Károly. — Dolgozhatik. Hallottam Csik megyében. Horger Antal. — Dógózhatik, vesződhetik, alkudhatik. Dógóznék, dógózhatnék, dógózzék, dógózhassék. Így mondják: azt mondta ne alkugyam, füröggyem, dógózzam. Bethlenfalva (Udvarhely m.) Paal Gyula. — A nyikómenti székelységben csakis ikes alakban használják a -hat, -het képzős igéket. Etéd vidékén olykor iktelenül is mondják, úgyszintén Marosszéken, de gyakoribb az előbbeni. A fölt. 3. sz. a Nyikó mentén mindig ikes, a többi-székely vidéken iktelenül is megvan. Gagyí Jenő.

2. Is nem, sem helyett. Óbecsén azt mondják: azt se nem láttam, én se nem voltam ott. Pataj Iza. — A hevesi, kalocsai, szegedi és rábaközi nyelvjárásban mindenütt csak így hallottam: azt se láttam, én se vótam ott. A kérdezett alakot sehol sem hal-

lottam. Hevesi János. — »Azt is sem láttam« nagyon ritkán s csak tréfás szójátékban pl. Kalácsot is se sütöttem. Vendég is se vót híva. Hmvely. Csokán Pál. — Nagyon ritkán és leginkább 6—8 éves gyermekek, így: én is *nem* voltam ott, én is *nem* láttam. Felnőttektől még nem hallottam. Orosháza. Bérczi Fülöp. — A kettős tagadásban így: azt is *nem* láttam, én is *nem* voltam. Eperjes. Habermann J. — Nem mondják. Székelyhid. Szentkirályi Károly. Udvarhely m. Paal Gyula.

3. Mitől jó? A Kemenes alatt az orvosság *valamire* (mire) *való*. A beteget *valamiről* gyógyítják. Sztrokay Lajos. — Mondják, de gyakrabban: *miről* jó valami orvosság? Galambok (Zala). Bagyary Simon. — Mondják *mitől* használ; de gyakrabban így: *miről* jó, *miről* használ. Kölesd (Tolna.) Koritsánszky Ottó. — *Mitől* jó helyett *miről* jó kifejezést használják, de ezt is legtöbbször tréfásan. Pápa vidéke. Szegleti István Valér. — Így mondják, hogy *mirű* jó, pl. szemrű (az orvosság). Tata. Fábian Imre. — *Miről* jó valami orvosság, pl. derékfájásrű v. szemfájásrű (ehelyett szemrű), szagatásrű. Tata. Steiner Mór. — Komárom megyében így mondják: *Mirűl* jó az orvosság? Hideglővisrűl. Bánhidi József. — Az esztergommegyei Dömös községben hallottam ezt a kifejezést: »A semmi (nihil album: czinkoxid) szemtől jó.« Fodor Ignác. — *Mirű* jó ez az orvosság? Szemfájásrű; hideglelésrű. Gyöngyöshalász (Heves.) Nagy József. — Hogy *mitől* jó valami orvosság, azt Gyöngyösön leginkább bizonyos közérzet jelzésére mondják, így: hidegtű, melegtű, tűzességtű (láz), gyöngeségtű, de főfájástű is. Ellenben jó valami szer *valamiről*: köszvényrű, hasménésrű, hideglelésrű stb. Helyileg: szemre, daganatra, sebre jó stb. Kádár Lajos. — Borsod- és Gömör megyékben, az Alföld némely részén is: Az orvosság *attól* v. *ettől* jó. Habermann J. — A palócz így mondja: *mirő* jó, *jó a szemre*; de el nem hagyja mellőle: *fájós szemre*. *Hideglővésrő* nagyójó appaprikás pályinka. Belányi Tivadar. — A palócz mondja: *mitő* jó az orvosság? Ezt is: *felfájástő*, *szemveréstő*, *mëffázástő* jó ez vagy amaz az orvosság; de pusztán a testrészekkel kapcsolatban *-tól*, *-től* raggal a kifejezés sohasem fordul elő, tehát nincs ilyen kifejezés: *szemtől*, *toroktól* jó. Bartha József. — Csak tanult emberektől és csak mint tréfás szólást hallottam ezt: *mitől* jó? Hevesi János. — *Mitől* jó ez az orvosság? Szécsényben járja ez a szólás. A *szemtől* jó kifejezést nem hallottam. Ágner Lajos. — Óbecsén mondják: *hidegleléstől* jó, *fejfájástól* jó. Pataj Iza. — Szeged vidékén így is mondják: *minek* v. *mire* jó az orvosság? A *lábomra* v. a *lábomnak* jó. Baranyai Zoltán. — Itt mondják: *Mitől* jó a porcsfű? *Hidegrázástól*. *Hát a pemetefű?* *Köhögéstől?* Mondják így is: *Mi ellen* jó? *Hidegrázás ellen*, *köhögés ellen*. Bethlenfalva (Udvarhely m.) Paal Gyula. — Vidékünkön csakis így hallottam: *Hidegleléstől*, *fogfájástól* jó. *Haláltól* jó: akkor mondják, ha valami drága orvosságot rendelt az orvos; s azt fejezik ki vele, hogy egy betegségért nem érdemes annyi pénzt kiadni. Székely-

hid. Szentkirályi Károly. — Széltében használják az egész Székelyföldön: vlnai szemfájástól jó, ellenben *szembajban* jó és *szemre* jó. Ez megállapodott szerkezet mind a három alakban, a melyet nem szoktak összevételni. G a g y i J e n ő. — Az országnak igen sok vidékén hallottam így: »Ugyan ne bolondozz már, *mitől* jó ez.« Tolnai Vilmos.[†]

4. Állatok színe. *Ló*: fekete, pej, ómás (almás), szürke, deres, kese, cifra. *Tehén*: tarka v. csira, fehér, vörös. F.-Segesd (Somogy.) Peterdi László. — *Ló*: pej, almáspej, deres, vasderes, daruszőrű, piros, sárga, fakó, cifra, kese (ha fehér folt van a lábán vagy a fején), szürke, almásszürke, seregélyszürke, szeges (szürke), fehér, fekete. *Szarvasmarha*: fehér, fekete, vörös, narancs-, citromszőrű, cifra, tarka, rózsaszőrű, barna, zsemlyeszőrű, hamvas, galambszínű, szürke, csira (általában jelzi a vörös és tarka színt), pirók. *Sertés*: fehér, fekete, szürke, kese, cifra, barna. *Kutya*: fehér, fekete, tarka, cifra, kormos, vörös, szürkés. *Macska*: fehér, fekete, szürke, tarka v. cifra, kormos, hamvas, czirmos, vörös-cifra, fekete-cifra, sávós. *Szárnyas*: hamvas, tarka, cifra, fehér, fekete, vörös-, fekete-, fehér-cifra, sárga, vörös, piros, galambszürke, galambszínű, kendermagos, vörögök [?] Galambok (Zala.) Bagyary Simon. — *Ló*: pej, pejkó, deres, sárga, fekete, szürke. *Szarvasmarha*: fehér, darvas, hammas (hamvas), tarka, vörös, zsömleszínű. *Sertés*: tarka, fehér, fekete, kese. Kemenesalja. Sztrókay Lajos. — *Ló*: fakó, szürke, deres, pej, holló, bogár, szög, egérszőrű, sólyom v. solymár, daru v. darvas, cifra, sajla? sajó? hóka (gris, megkülönböztetendő a holdastól, a mi foltot jelent), aranyszőrű, vas. *Szarvasmarha*: kormos, pirók, szennyes, szegfű, pipacs, szőke, rozsdá, kökény, hamvas. Inkább foltra vonatkozik: tarka, kese, sávolyos, holdas, kendermagos, almás. Kíváncsok volna az összes színtjelző szavak összegyűjtése például a növényeknél százszorszép (Heliotrop), arannyal versengő, kajszinbaraczk, sajmeggy? Mi lehetett a rózsá ősi neve? * Érdekes, hogy a nép a violaszínt égszínűnek v. égszínkének mondja. Sokszor hallottam, hogy gyerekek dúdolták: »Veszek neked ruhát, deli vöröset, látatlan színűt, kupi kéket«; evvel bizonyosan a *semmit* értik, de használják néha a fönti szavakat ríktó (rikató) v. lehetetlen színek jelzésére. Szill-Sárkány (Sopron.) Mészáros Gyula. — *Ló*: seregélyszürke (apró fekete foltos), almásszürke (öreg, fekete foltokkal cifrázott), mésszürke (a fehér), fehérszürke (a nem egészen fehér); világospej vagy helyette aranypej, sötétpej vagy helyette meggypej (ez utóbbi azonban ritkábban); sötétsárga, aransárga, világossárga, agyagsárga; tarka (pej meg fehér); fakó (se piros, se sárga). Nem általánosan ismert, csak egy-két lótenyésztőtől használt: vasderes (feketésszürke), pisztrángszürke (kékes), izabella (sötétes-fakó). *Szarvasmarha*: zsemlyeszőrű, daruszőrű (sötétbarna); kese

* A honfoglalás előtt sohase láttak rózsát a magyarok, legfőllebb a görög birodalomba való beutéseikkor. *A szerk.*

(sárgás-fehér), czifra (tarka), vöröstarka, fehértarka. Pápa vidéke. Szegleti István. — *Ló*: fakó, almásszürke, keselábú. *Macska*: hamvas. Tata. Fábrián Imre. — *Ló*: pej, sárga, czifra, róka, szürke, fehér, deres, vasderes, fekete. Kese (ha csak a lábán fehér). Csillagos (ha a homlokán kis fehérség van). Szárcsa (a melyiknek az orra végig fehér). Kölesd (Tolna.) Koritsánszky Ottó. — *Ló*: pej, piros, fekete, almásszürke, egérszörű, kese. A *malacz* kese. A *kokas* kendérmagos, sárga, gyöngyös. Komárom m. tatai j. Bánhidi József. — *Ló*: pej, fakó, deres, vasderes, almásderes, (kerekded, sötétszürke árnyékolással), szürke, almásszürke, sárga, fekete; igen ritka a tarka meg a zsemlyeszínű. Ha a ló homlokán hosszúkás fehér folt van, akkor hóka, ha csak kisebb kerek folt, akkor csillag nevet kap; ha legalább két lábaszára a pata fölött fehér, akkor kese. Palócság. Belányi Tivadar. — *Ló*: piros, meggyeszinű, pej, sötétpej, világospej, deres, tarka, fehér, szürke, sárga, zsemle-szörű, vasderes, kese, kese-hóka, barna-tarka, vörös-tarka és fakó. Tardoskedd (Nyitra.) Ghimessy János. — *Ló*: Rozsdavörös. Almásszürke, almásfekete (az alapszínénél sötétebb karikák, foltok vannak rajta). Hóka az olyan, melynek homlokán fehér folt van. A kesely fehér lábú; a tarka lovon nagy fehér és pej foltok váltakoznak. Sárga. A deres sötétebb színű, mint a szürke. Fakó. *Tehén*: veres, verestarka (veres és fehér), fekete, fehér, hattyúfehér, szennyesfehér. Gyöngyöshalász (Heves.) Nagy József. — *Ló*: fehér, szürke, almásszürke, deres, almás-, borz- és vörösderes, daru- és arany-szörű, fakó, hóka, pej (világos- és sötétpej), kesely (pejparipa a homlokán fehér csillaggal vagy fehér lábbal), sárga, barna, fekete, tarka. *Kutya*: fehér, fekete, vörös, tarka. *Macska*: fehér, fekete, szürke, czirmos, iromba, vörös, tarka. *Szarvasmarha*: fehér, fekete, hamvas, hóka, vörös, riska, tarka. — *Tyúk*: fehér, fekete, kendérmagos, hamvas, sárga, pettyes. Gyöngyös. Kádár Lajos. — *Ló*: pej, deres, sárga, veres, szürke, bogárszín, daruszörű, fehér, fekete. *Szarvasmarha*: pettyes, tarka, zsemlyeszín, fótos, tiszta, veres, fekete, fehér, babos. *Macska*: tarka, fekete, fehér, szürke, czirmos, kormos. *Kutya*: tarka, fótos, szürke, veres, szennyes, fehér, fekete, kormos. Szécsény (Nógrád.) Ágner Lajos. — *Ló*: fehér, fekete, sárga, szürke, fakó, mocskos, almás, szattyánhasú (ha a háta pej vagy sárga, a hasa alja pedig halványszürke vagy szattyánfehér, avagy világos bőrszín; ha minden tagját ilyen szőr takarja, akkor *szattyánszörű*), pej, szőgsárga (világos- és sötétsárga közötti sárgásbarna, barnasárga), deres. *Szarvasmarha*: fehér, tarka, daruszörű, kormos, pirók. *Kutya*: fehér, fekete, tarka, rókaszörű, vörös, zöld (gyakrabban zöd) és homály (a melyiknek a szőre határozatlan, homályos színű és nem fényes). *Sertés*: szőke, fekete, barna, homály és néha bonta. ez azonban nem annyira a szín, mint a szőr sima vagy göndör voltára vonatkozik. Hmvasárhely és vidéke. Csokán Pál. — *Ló*: pej, világospej, meggyepej = piros pej, gesztenyeszín-pej, sötétpej; tejszürke, szürke; egérszörű, ezüst-, almás-, daruszörű; vörös-, vas-, fakóderes; sárga, világossárga = fakósárga; fátýolsárga (serénye és üstöke fehérbe játszó), szattyánsárga, szennyes

(piszkossárga), szőgsárga (sötétsárga); bogárfekete, hollófekete, lilaszín (lila); fakó; tarka. *Tehén*: tejszörű, szőkeszörű, daruszörű, barnaszörű; buzadinnyeszörű (világossárga), zsömlyeszínű, kávébarna, borzderes; cigányfekete; fehér-tarka, vörös-tarka, fekete-tarka. *Bika*: szőke, füstösnyakú. *Sertés*: szőkeszörű, barnaszörű, feketeszörű, tarkaszörű; göndör- (kondor) szörű, síkárszörű (egyenes szálú sörtével). Kevermes (Osanád.) Rittner Jakab. — *Állatok színe*: fehér, fekete, sárga, szürke, pej, deres, vasderes, almáspej, almásszürke, tarka, kesej, vörös (tehénre, kutyára; lóra nem hallottam, pedig: „a vörös kutya, vörös ló, vörös embör egy se jó” mondásban benne van). Különben a daruszörű kifejezést sem hallottam a népnél. A tarka tehénre kezd terjedni a svájcer kifejezés: svajci gazdaságokból származván be a tarkaszínű tehenek. A borzderes szót, mely nyugati marhafajt jelent, e vidéken a nép nem használja. Szeged. Törmörkény István. — *Ló*: világospej, sötétpej, világossárga, sötétsárga, almásderes, daruszörű, szürke, fekete, fakó, világosfakó, sötétfakó, világosszürke, sötétszürke, almáspej, almássárga, egérszörű fakó, vasderes. Kesely az, a melynek lába térdéig fehér. A hókának homlokán csillag van. *Tehén*: vörös, fehér, kékeszörű, barna, vörhenyes szörű, kökényszörű, pirók, tarka; csula az a tehén vagy ökör, melynek szarva leáll; a bugásszarvúnak a szarva össze-vissza nőtt. *Disznó*: szőke, tarka, barna, deresszörű, fehér; ritkaszörű. *Galamb*: fakó, fehér, fekete, kék, májas, rozsdás v. rezsűdás, sárga, pöttyös, vörös. Szeged. Baranyai Zoltán. — *Ló*: pej, deres, fakó, szürke, sárga, fekete. *Tehén, ökör*: szőke, daruszörű. *Disznó*: szőke, fekete, barizs. Székelyhid. Szentkirályi Károly. — *Ló*: fehér, pej, deres, daruszörű, fekete, sárga, tarka, almásszürke, vasderes, fakó stb. ló és minden színben lehet kesej (t. i. lábú) és hóka (fejű). *Disznó*: szőke v. fekete és baris (ez olyan, a melyik igen sötétszürke, de nem fekete). *Tehén*: fekete, fehér, tarka. *Tyúk*: kendermagos, fehér, fekete. Zovány, Sz.-Nagyfalu, Ipp, Kémer vidékén (Szilágy m.) Incze Béla. — *Ló*: sötét-, világospej, deres, szürke, almásszürke, daruszörű, barna, nyári barna, kesely, tarka, fehér, sárga, fakó, zsuffakó, fekete. *Szarvasmarha*: szürke, darvas, rigószörű, homály, fekete-tarka, piros-tarka, borzderes, zsemlyeszínű, fehér. Szilágyság. Tompa Artúr. — *Ló*: sárga, világossárga, sötétsárga; pej, világospej, sötétpej, almáspej; fejt; szürke, világosszürke, sötétszürke, almászürke; deres, világosderes, sötétderes; fakó, világosfakó, aranyászörű-fakó, sötétfakó, egérszörű-fakó; barna, sötétbarna; hollófekete; kesely, tarka, hóka v. hódos, szárcsi. *Ökör, tehén*: fejt, kik. szürke, szőke, piros, fekete, fakó, kesely, tarka. *Bival*: fekete, fejt, szőke. *Szamár*: fekete, szürke, egérszörű. *Öszvér*: pej, fekete, szürke, egérszörű. *Juh*: fekete, fejt, szürke, tarka, szőnye [?]. *Kecske*: fekete, fejt, szürke, tarka, veres. *Disznó*: fekete, fejt, veres, tarka, kesely v. kendős. Marosvásárhely. Paal Gyula.

5. Hogy el ne mennék? Kemenesalján így »hogy ne mennék el?» és »hogy el ne mennék?» nem beszélnek. Azonban így »hogy

ne menjek el?« meg »hogy el ne menjek?« — igen. De meg így is: »hogy ne mennék el« meg »hogy el ne mennék«. Ezt »hogy föl nem kelt volna?« s hozzá »hogy nem kelt volna föl?« szintén használják, de a »hogyhogy fölkelte volna?« már ismeretlen. A fölso-
rolt alakoknak mindegyiknek megvan a maga helye. — »Azt aka-
rod, hogy ne mennyek ide hozzátok?« »Azért tesszéd, hogy ide ne
mehessek (v. mennyek)?« — »János bátyám, ha nem átolla, gyűj-
jön ide hozzánk. — Elé megyek, hogy ne mennik ide. — Mer, tuggya
János bátyám, a tehenek egész ijje veszűdik, még sincs borgyu.
Osztan idős anyám még aszonta, hogyha ide nem talá gyűnni János
bátyám... — Dehonnem, idemegyek. Mingyá megyek. Má hogy ide ne
mennik.« »A' nem lehet, ho'fűd nem kiet vóna, ha rendessen beszí-
tetek vóna velé.« »Ho' nem kiet vóna fűd, a' bizonyos. Ha helibe
vagyok, én se tettem vóna mást.« Kemenesalja. Sztrokay
Lajos. — Kérdő mondat alakjában nem mondják így: »hogy el
ne mennék?« stb. Hanem a mikor valamin sopánkodnak, akkor így:
»hogy fő ne két vóna; hogy e ne mentem vóna«. Kölesd (Tolna.)
Koritsánszky Ottó. — Solton miveltebb parasztoktól már
gyakrabban hallottam így: »arról szó sincsen, hogy el ne mennék«.
Fodor Ignác. — A palócz így mondja: *Hunne mennék el*, mikor
émegek! — *Hogy fő nem két vóna*, annem igaz; főkeet bija min-
gyá, ammint verratt, de osztán le is fekütt hama, a huty hankalo-
dott (alkonyodott). Belányi Tivadar. — *Hogy el ne mennék*,
arról szó sincs, — ez járja nálunk. Szécsény (Nógrád.) Ágner
Lajos. — Csak így: *honné mennék el*, *honné kelt vóna föl?* —
Hogyhogy, felkelt? (pedig a doktor aszontá honnem szabád!) Csodál-
kozó kifejezés. Gyöngyöshalász (Heves.) Nagy József. — Óbecsén
így mondják: *hogynem mennék el*, *hogynem kelt volna föl*. Pataj
Iza. — Hmvasárhelyen és vidéken ismeretlen. Csokán Pál. —
Vidékünkön mondják: »Hogy Gábor bátyám föl [így, ő] ne kelt volna
már?! arrul szó sincs..« »Hogy el ne mennék a lakodalomba?!..
hátha a görös fogná a lábamat«... stb. Székelyhid. Szentkirályi
Károly. — Erősen csodálkozó kérdésben mondják a Székelyföldön:
»hogy el ne mennék?« Gagyí Jenő. (Vége köv.)

IZENETEK.

Cs. I. Az *aligha* kétféle szórendjéről a Nyr. 28: 19, 177, 253, 367. l. mindent elmondtak már, a mi mellette s ellene szól.

T. P. agg honvéd. A Talpra magyarnak az a sora éppenséggel nem értelmetlen. *Kárhozottak ősapáink*, azaz rájuk nézve is kárhozat, ha szolgál-
földben kell feküdniök.

Cs. J. Nézetünk szerint az új iskolai helyesírás mellett az egyszerű c-t bátran alkalmazhatni a helységnevekben is: *Miskolc*, *Debrecen*, *Karcag* stb. Ez eddig is nagyon elterjedt írásmód volt és kétségtől a helységnevek orsz. bizottsága is ezt fogja ezentúl alkalmazni.)

B. D. Ne vegye rossz néven, hogy újabb választ nem közöltük, hisz az már nem tartozik magára a dologra. Kisebb-nagyobb sérelem mindnyá-
junkon eshetik, mikor bíráljuk egymást, azért ne érzékenykedjünk!

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

HELYES MONDATSZERKESZTÉS.*

(Vége.)

II. Az összetett mondat.

B) Függő mondatok.

Főnévi mondatok első sorban azok, a melyek egy-egy elvont (cselekvést jelentő) főnévvel egyértékűek, p. »Szükség volna, hogy a nemzet tartana 4000 gyalogot« (Zrínyi) = szükséges volna 4000 gyalogos tartása. A főnévi mellékmondatoknak rendes kötőszava *hogy*, de ez fölösleges, ha a mellékmondat kérdő vagy felszólító: nem tudom, megjött-e; kérdeztem, mikor menjek be; azt mondta, holnap menjek. (Laposan és pongyolán hangzik ilyenkor folyvást *hogy*-ot mondogatni: nem tudom, *hogy* megjött-e; azt mondta, *hogy* holnap menjek; »szintily laposság: *hogy mily, hogy mennyi, hogy mikor, hogy meddig, hogy ki, hogy mi*..« mondja Arany Próz.¹ 374.) — De másféle mellékmondatokban is igen gyakran elmaradhat a *hogy*, kivált bizonyos igék és melléknevek után: »*Igaz*, nem fizettem elő« (Arany). »*Látszik*, elég bátor« (Arany). *Látom* (v. úgy látom), fáradt vagy. Ha meghalok, *tudom*, eltemetnek (Népdal). »*Remélem*, volt annyi lélek benned« (Vas Gereben). — De más esetekben, akárhányszor ismétlődik is a *hogy*, nem szabad a papiros-ízű *miszerint, mikép v. miként* kötőszóval helyettesíteni:

†, »Föl volt említve, *miszerint* a kormány elmulasztotta idején elküldeni a biztost.« »A Wolff ügynökség abban a helyzetben van, *mikép* kijelentheti, hogy ily ülés nem volt« (B.H.: itt úgyis elég egy kötőszó: a Wolff ügyn. kijelentheti, hogy.., vagy: a Wolff ügynökségnek módjában van kijelenteni, hogy..)

Németes ez a szerkezet: *anélkül hogy*.., ha az első mondat cselekvésének sikerét tagadjuk, p. † »Evvél a kérdéssel én is fog-

* Mutatvány a Helyes magyarságból.

lalkoztam, anélkül, hogy meg tudtam volna fejteni.« Helyesen: *de nem* tudtam megfejteni.

Sokszor használják a főnévi mondat helyett németesen a főnévi igenevet (infinitivust), kivált a következő esetekben: a) ha névmással mutatunk rá a függő mondatra (*az, arra, ahhoz, rá, hozzá, olyan* stb.) vagy pedig az *elég* szóval (*elég rossz, elég gyáva* stb.), — b) tárgyi mondat helyett olyan igék mellett, minők *elhatároz, eltökél, parancsol* (*beschliessen, gebieten*), továbbá a *kér, örvend és remél* ige mellett (*bitten, sich freuen*), és az ilyen szólások mellett: *szükségesnek találom. jónak gondolom* stb. — c) a főmondatnak valamely főnevét értelmező mellékmondat helyett. Példák:

a) † Célja az volt a jelölteknek kalauzul szolgálni (hogý.. szolgáljon). Lemondott arról, visszatérni Párizsba (hogý visszatérjen). A tapasztalás megtanított rá, nem dicsérni a napot leszállta előtt (hogý ne dicsérjem..). Nem lesz oly erős v. nem lesz elég erős, ellentállani a csábításnak (hogý ellentálljon..).

b) † Elhatározta alapítványt állítani föl (hogý al. állít v. tesz) »Eltökéltem végre magára hagyni« (Kaz.; hogý magára hagyom) »Császár Eteléhez parancsola menni« (régies latinosság, Arany: BH.: rendesen: azt parancsolta, hogý Eteléhez menjünk). Kértem a nyugtatványt hozzám visszajuttatni (kértem, hogý.. juttassa vissza hozzám). Örvendek v. reménylem őt viszontláthatni (örülök v. remélem, hogý viszontláthatom). Ennyit tartottam szükségesnek a felejtethetelen estéről felemlíteni (P. Thewrewk E. Eln. besz. 211): szükségesnek tartottam, hogý.. (v. ennyit kellett..) Helyénvalónak találtuk alapszabályainkat módosítani (uo. 78): hogý.. módosítsuk.

c) † A remény őt viszontláthatni (a remény, hogý viszontláthatom, v. a viszontlátás reménye). A vágy, új országokat látni (a vágy, hogý új országokat lássak). »Látója kísértetbe jó, azt mesterkélésnek venni« (Kaz.; hogý mesterkélésnek veszi). »Senki sem rajongott inkább a gondolatért magyarrá, hatalmassá tenni hazánkat, mint ő« (Bodnár Zs. Eszme 1:113; azért a gondolatért, hogý... kell tenni hazánkat).

A főnévi mondatokban az igemódot azelőtt sokszor latínoosan használták, kivált kérdő mellékmondatokban. Ez most már csak mint diákos régiesség s csak a *legyen* igével fordul elő (p. »Ha tudta volna, az utas ki légyen« Arany: TSz.), de újabban néha német példa szerint is: † »Mielőtt megítélhetné, melyik légyen a legjobb« (*welches das beste sei*).

Tagadást, tiltást, ellenzést, akadályozást jelentő igék után magyarosabb a tagadó, mint az állító alakú mellékmondat. P.

Tagadja, hogy ő tette; jobb így: tagadja, hogy *nem* ő tette. Megtiltom, hogy itt beleköss! (Herczeg F.; megtiltom, hogy itt bele ne köss!) † »A parkbizottság tilalmat kér arra, hogy a hölgyek a sétatereken uszályos ruhában járhassanak« (tilalmat kér, hogy.. ne járhassanak). »A mester *mindig* ellenezte, hogy e művét színpadra vigyék« (B.H.; hogy .. színpadra ne vigyék). † »N—t csak a véletlen menté meg, hogy áldozatul essék a merényletnek« (hogy áld. nem esett). † »Kicsi hija, hogy nagy háborúval végződött« (.. nem végződött). »Nyomasztó kétség gátolta meg, hogy lelke megnyugodjék« (Tóth B.; hogy meg ne nyugodjék). † »Mi tartóztat vissza, hogy felesége légy?« (Abonyi L.; hogy felesége ne légy). † »Órizkedjék Magyarország, hogy Horvátországot elveszítse!« (B.N.; hogy el ne veszítse).

Határozó mondatok. A helyhatározó mondat jelzői mondatul is szolgálhat helyet jelentő főnevek mellett, úgyhogy ilyenkor *hol* a. m. melyben v. melyen, *hová* a. m. melybe v. melyre stb. Ezt semmiképpen se lehet hibáztatni, mert általános nyelvszokás. Példák:

Nem te szidalmazsz mostan engemet, hanem a hely, a hol vagy (Pesti G. mes.). E kútfői az örömnök és boldogságnak, a honnan ti meritgettek (Kazinczy; az eredetiben: diese Quellen von Vergnügen und Glück, *aus denen* ihr schöpfet). Fenn a tetőn e büszke vár, egyetlen kő a zsámolya, egy óriás kőszál, hova a felleg is hódolni jár (Arany: Katalin). — De nem szép: »Nem egy magyar legény áldja [a társulat] alapítóit.. azért az egy-két bálért, *melyeket* a társulat..adni szokott *s hol* módjokban volt csárdást járni« (Gyulai: Glück úr; hely. *melyet*.. *s melyben* v. *mert ott*.)

— Az időhatározó mondat is kifogástalan mint időt jelentő főnevek jelzője, s akkor a *mikor* kötőszó a. m. melyben:

Jött az idő, mikor immár nem beszéltek tinektek példabeszédekben (MünchC., az ered. is: venit hora *cum iam non in proverbiiis loquar vobis*). Igazán lett volna idő, mikor az ember ezt a címet a neve mögé írta, anélkül hogy mások mosolyától féljen? (Jókai: A régi jó tábl.)

Óvakodni kell a *mikor* kötőszó helyett a németes *hol*-tól; p. † »Ez a kijelentés nagy horderővel bír, különösen most, a hol a szerződés ratifikációja a szenátus előtt fekszik« (ez a kij. nagyon fontos, kivált most, mikor a szerződés a szenátus helybenhagyása alá kerül).

A *míg* kötőszó vagy egytartósságú cselekvéseket köt össze, vagy pedig időhatárt jelöl, s ebben az esetben rendesen *tagadó* szó kíséri. Példa mind a kettőre: Még azt mondják, ne tartsak

szeretőt; tartok biz én, *amíg* nekem tetszik, *míg* a piros rózsáki *nem* nyílik (Népdal). Nem kell tagadó szó, ha a függő mondatban fejezzük ki a fontosabb eseményt; p. Addig vakarta a kezét, *míg* (egyszer csak) kiserkedt a vére. Néha persze kétféle fölfogás lehetséges, p. addig jár a korsó a kútra, *míg* (egyszer csak) eltörik v. (csak addig jár), *míg* el nem törik. De hibás p.: nem megyek el, *míg* ügyem rendezve lesz, e h. *míg* rendezve nincs. — Az időmondatokban azelőtt igen sokszor *latinosan* alkalmazták az igemódokat, de most már ritkán találkozunk effélével: † Midőn e cikket közölnők, megjegyezzük.. (midőn közöljük). A *míg* folydogálna a bőr, lekönyökölt a hordó mellé (a *míg* folydogált).

Föltételező mondatokban a rendes kötőszó *ha*, de az összetett *hogyyha* is kifogástalan (még ilyen szólásokban is: *hát hogyyha* nem jön el?) — A főmondatban nem hibás az *úgy* használata, noha hazánkban nyugati s déli részein szokatlan, p. »Úgy elégszel meg, ha kezéd által halok meg« (Mikes). »Ha a szerelem fel nem kísér oda, úgy Isten hozzátok, ragyogó csillagok!« (Pet.) De kirívó németesség ilyen *úgy*-gyal kezdeni a vonatkozó mondat főmondatát: »A *mi* a horvát mozgalmat illeti, *úgy* az csillapulni látszik.«

A német *insoweit, insofern* utánzásakép a Bach-korszak hivatalos nyelvéből nagyon elterjedt a *ha* kötőszó helyett a kiállhatatlan *a mennyiben* (ez csakis akkor helyes, ha csak részbeli korlátozást akarunk kifejezni, p. »A mennyiben rajtam áll, megteszek mindent«, tehát csak annyiban, csak oly mértékben, a mennyiben megtehetem). Magyartalanul van mondva:

»A termények, a mennyiben a 351. §-ban megjelölt időpontok előtt az ingatlanról elvittetek, a jelzálogjogtól mentesekké válnak« (hely. Ha a terményeket .. elvitték az ingatlanról, a jelzálogjogtól mentesek). »Ezen jegy csak annyiban bír érvénynyel, a mennyiben a pénztár zárta előtt bemutatott« (hely. Ez a jegy csak akkor érvényes, ha a pénztár zárta előtt bemutatják, ill. egyszerűen: csak a pénztár zártáig érvényes). »A jelzálogjog kiterjed a terményekre elválasztásuk után is, a mennyiben az elválasztáskor a 131. § szerint nem lettek másnak tulajdonává« (hely. *hacsak* v. *ha ugyan*..).

A föltételező mondatokban néha kellemetlen a *volna* ismétlődése, de ezt legtöbbször könnyen elkerülhetjük azzal a magyaros szerkezettel, hogy a jelentő mód jelen idejét alkalmazzuk:

»Ha [Ádám és Éva] ártatlanok maradtak volna, sohasem kellett volna meghalniuk, hanem testestül-lelkestül a mennyországba

kerültek volna»: Ha ártatlanok maradnak, sohasem kell meghalniuk, hanem .. a mennyországba kerülnek.

A megengedő mellékmondatokban kerülni kell a *habár* és *noha* helyett a németes *annak daczára hogy*-ot (*trotzdem dass*), p. † »Annak daczára, hogy esteledett, haza indult járatlan úton« (Mikszáth).* — Az *akár*-ral összetett megengedő névmások helyett kirívó németesség a vonatkozó névmások használata, p.

† »A mily riasztónak látszanak is e hírek, mi nem vagyunk hajlandók a pesszimizmusra»: hely. akármilyen riasztók e hírek (*so allarmierend auch diese Nachrichten sind*). »Bécsi politikai körökben ezt a hírt, a milyen lehetséges is, ép olyan alap nélkül valónak tartják« (hely. ezt a hírt, bár nem éppen lehetetlen, egészen alaptalan-nak tartják). »A mennyire óvakodnunk kell is attól, hogy .. excentrikus különlegesség jellemezze alkotásainkat: épúgy meg vagyunk győződve, hogy a művészet haladásának akkor teszünk szolgálatot«...)

Az *is*-nek a megengedő mondatokban kétféle szórendje van. A régibb szokás, a melyet nyelvjárásainknak többsége maiglan követ, az *is*-t az ige után veti: *ha nem tanítja is, ha elvesztettem is*. De sok vidéken, kivált a székelységben s Dunán túl, de Bács megyében és itt-ott az Alföldnek más vidékein is így mondják: »Tudja már a Pejkó, *ha nem is tanítja*« (Arany TSz). »*Ha el is vesztettem* a pénzemet, azért még nem vagyok koldus.« Ezt az újabb szórendet a másik mellett — nagy elterjedése miatt — immár az irodalomban is meg kell tőrnünk.**

A módhatározó és összehasonlító mondatok rendes kötőszavai a *hogy*, a *mint*, *mint*. A *mikép* és *miként* régies, ma csak a költői s az egyházi nyelvben szokásos. Az a *mint* és a *hogy* középfok után egyáltalán nem szokásos, csak az egyszerű *mint*, v. a *mintsem*, p. szebb a páva, mint a pulyka; inkább hasadjon, mint étel maradjon (Közm.). † Irányadó helyen sokkal inkább megbarátkoztak a polgári házassággal, a *mint* ezt a klerikális sajtó kifakadásai után sejteni lehetett volna»: hely. *mintsem* sejteni lehetett. — *Mint a milyen, mint a minő, mint a mennyi*:

* A németben is visszaélés, hogy a *trotzdem*-et alkalmazzák derürebora az *obgleich*, *obschon*, *wenn auch* helyett; l. Nyr. 28: 272.

** Viszont, mivel a megengedő mondatokban az *is*-nek kétféle szórendje divik, néha ezt a kétféleséget átviszik az *is*-nek egyéb használatába is, de ezt természetesen nem helyeselhetjük, mert az élő nyelv nem igazolja. Példák: »Ezt kötelességünk kijelenteni s készörömet jelentjük is ki« (Szarvas G. Nyr. 16: 29; olv. s készörömet is jelentjük ki). »E tekintetben szép eredményeket értünk is el« (hely. szép eredményeket is értünk el, több példa Nyr. 29: 377).

ez a mondatkezdet középfokú és tagadó mondat után szokásos, p. többet kaptam, mint a mennyit reméltem; nagyobbnak tünteti föl, mint a milyen; olyan bolondnak ne nézzen, mint a milyennek lát (Nép). Ilyenkor a névmást néha németesen elhagyják a *mint* mellől, p. »Egy rossz igazgató többet árt az iskolának, mint húsz jó tanár jóvá tehet« (hely. *mint, a mennyit*). — Más esetekben nem helyeselhetni ezt a kötőszó-halmozást:

»Olyan regény, mint a minőt már eleget olvastam«: hely. olyan regény, a minőt már.. »Olyan leány, mint a milyen ezrivel akad«: hely. olyan leány, a milyen ezrivel akad:

Az ilyen mondatokban a pusztá *mint* használata németes: † »olyan jó vagyok, mint csak lehetek«; hely. a milyen csak lehetek. Szintén németesnek látszik a *senki* és *semmi* után a *mint* kötőszó: »Nem látott semmit, mint koromsötét éjjelt« (*niehts als finstere Nacht*); magyarosan: semmit, csak sötét éjjelt. A *senki* más, *semmi* egyéb, nem egyéb stb. után állhat ugyan *mint*, p. »egyebet-se tett, mint a pipját szíttá«; de ilyenkor is szokottabb és elevenebb a *csak*: »egyebet se tett, csak a pipáját szíttá.)

A módhatározó mondatokhoz sorozhatjuk az ilyen aránymondatokat: *minél* több, *annál* jobb. A *minél* helyett ép oly helyes: *mennél* v. *mentül* több, *annál* jobb.*)

Az okhatározó mondatot rendszeren *mert*tel kezdjük, ha valami új körülményt hoz föl a megelőző főmondat megokolására (a főmondatban mutató szóul ott lehet az *azért*), p. Csak azért is szeretünk néha vmit, mert jónak látszik.. *Minthogy* az élőbeszédben nem igen használunk, írásban is inkább csak akkor, ha az első mondatban (v. közbevetőleg) okoljuk meg valami ismert körülménnyel az utómondat tartalmát:

Minthogy az elmélet most ezúttal sáros: hadd lám, a gyakorlat mire viszen már most (Arany: NC). Még Aristoteles és Plátó is, minthogy sok hamisat tanítottak, gyakran magokkal ellenkeztek (Pázmány). — »Az igazgató a felelős, minthogy Kovács csak ügynöke volt«: inkább *mert*.

A *mivel* és *minthogy* kötőszókkal ritkábban él az irodalom, részint a *mert*, részint a *minthogy* értelmében. Ellenben gyakori

* Ezekkel eredetileg a mellékneveknek felső fokát fejezték ki: *mentül* többet hozzál' tkp. a. m. legtöbbet, *mentől*, azaz *mindnél*, p. valamennyi társadnál többet; nyelvmelékeinkben így is: mendeneknél v. mendenektől többet.

az irodalmi nyelvben a *miután* okhatározói használata, pedig nem helyes, mert népünk sehol se használja így: † »Miután szép szóval nem boldogult, más eszközökhöz folyamodott«: minthogy v. mivel. — Jogászaink a logikai sorrend kedvéért többnyire előrebocsátják a megokolást, holott ez a hallgatóra s az olvasóra nézve rendkívül megnehezíti a megértést, azonfölül ilyenkor még avval is tetézik a hibát, hogy az idegenszerű *tekintve hogy*-ot használják (*in anbetracht, attendu que*):

† Tekintve, hogy az osztr. polg. törvénykönyvnek az ideigl. törv. szab. 156. §-a által érvényében fenntartott 344. §-a értelmében, az ingatlan dolgok tulajdonával a nyilvankönyvbe bejegyzett, rajtok fekvő terhek is átvétetnek; *tekintve* továbbá, hogy a 928. §-hoz képest, ha a dolgon fekvő terhek a nyilvankönyvből láthatók, hacsak világosan nem fogadtatott, hogy a dolog minden tehertől ment, szavatosságnak helye nincs; *ennél fogva* a vevő nem követelheti az ingatlanak a bejegyzett szolgalmótól való mentesítését olyan adásvevési szerződés alapján, melyben az eladó ingatlanak a terhektől való mentességét nem állította (640).

Helyesen: A vevő nem követelheti az ingatlanak a bejegyzett szolgalmótól (szolgálmánytól?) való mentesítését (fölmentését?) oly adásvevési szerződés alapján, melyben az eladó az ingatlanak a terhektől való mentességét nem állította. *Mert* (v. *ugyanis*): 1. Az osztr. polg. törvénykönyvnek ... 344. §-a értelmében: a vevő az ingatlan dolgok tulajdonával a nyilvankönyvbe bejegyzett, rajtuk fekvő terheket is átveszi. 2. A 928. §. szerint: szavatosságnak helye nincs, ha a dolgon fekvő terhek a nyilvankönyvből kiténnének, hacsak az eladó világosan nem fogadta, hogy a dolog minden tehertől ment.

Az okhatározó mondat helyett a *-ván vén* használata a magyar beszédből teljesen kiavult s azért az irodalmi használatát sem helyeselhetni, pedig ugyancsak használják még, kivált hivatalos írásokban (a szépirodalomban, igaz, néha tréfásan alkalmazták ezt a régies, hivatalos szerkezetet). P. »Anyja az én táskámat vitte; mely jó nehéz volt, teli levén könyvvel«: mert tele volt könyvvel. Azt mondja Szarvas Gábor, ép úgy írhatnám, hogy »három napja nem ittam bort, az orvos szigoruan megtiltván.«

A célhatározó mondatoknak rendes kötőszava *hogy*, tagadással *hogy ne*. Lazább viszonyt jelöl s rendesen csak intést, óvást fejez ki a *nehogy*, p. vigyázz, nehogy elessél! (v. az előmondat nélkül is: Nehogy elessél!) Latinos ez a *nehogy* a félést jelentő igék után, p. »Attól kezdtem tartani, ne-hogy az ebek harminczad-jára vonassam« (Dug.). — Néha írónk, kivált fordítóink, idegenszerűen használják a célhatározó formát, mikor a német író *um*

zu-val fejez ki vmi rákövetkező cselekvést, s még azt hiszik, hogy ez valami különös ékes kifejezésmód; p. »Lefeküdt, hogy soha többé föl ne keljen« (*er legte sich nieder, um nimmer wieder aufzustehen*; hely. lefeküdt és nem is kelt föl többé soha). — A célhatározó mondat helyett néha hibásan használják a németes infinitivust s a latinos -*andó*-féle igenévi szerkezetet (ezekről szoltunk már az egyszerű mondat célhatározójánál), továbbá a vonatkozó mellékmondatot (l. a melléknévi mondatokról szóló szakaszunk vége felé).

Melléknévi mondatoknak nevezhetjük az úgynev. vonatkozó mondatokat, a melyeket t. i. a vonatkozó (relatív) névmások jellemznek, mert ezek többnyire egy-egy főnévhez tartoznak mint jelzők; igaz, hogy sokszor csak odagondolunk valami általános fogalmat, p. *A ki mer, az nyer* = az olyan ember, a ki mer. Az *a mi* névmást az irodalmi nyelvszokás csak ebben az utóbbi esetben használja, ha t. i. nincs kitéve főnév, a melyre vonatkozna, p. *A mi késik, az nem múlik*. De a népnyelvben és népies írásmódban sokszor kitett főnévre is vonatkoztatják, kivált élettelen tárgyak nevére (Jókai is, l. Nyr. 5:320), p. *a ruhája, a mit* magára vett, e h. *a melyet*. A népnyelvben s a régiségben az *a ki* is előfordul élettelen tárgyra vonatkoztatva, de ez a mai irodalomban egészen szokatlan, p. *a ruhája, a kit* magára vett. Viszont teljesen hibás, mesterkéltné kifejezésmód a *mely*-nek főnév nélküli használata, p. »Sokra emlékszem még, *a melyet* fiatal koromban tanultam«. S ezt a névmást személynévre se szabad vonatkoztatni, azért hibás p. ez a mondat: »A kapaszkodók, *a melyeket* az iskola tenyészt«. (Nyr. 25:181.)

Számnév után valamint a főnév, szintűgy az ehhez tartozó jelző mondat is egyesszámú, p. Itt volt az a két ember, a ki tegnap is keresett benneteket. Ilyenkor a többes szám használata — vagyis az értelem szerinti szerkesztés — a magyaros beszédben sokkal ritkább. Hogy az irodalomban olyan gyakran alkalmazzák, az minden esetre idegenszerűség, p. »*Két képző, melyekről* keveset tud az irodalom« (hely. *melyről*). »Azért az *egy-két bálért, melyeket* a társulat évenként adni szokott...« (Gyulai: Glück úr; hely. *melyet*). Ha pedig a mellékmondat közbe van szúrva, úgyhogy a főmondatnak az igéje hátul áll, akkor a többes szám alkalmazásával igen egyenetlen, sőt néha furcsa szöfűzés támad; p. *A két királyi herczeg, a kik* tegnap érkeztek ide, ma már *megnézték* Munkácsi képét« (vagy *érkeztek és megnézte*;

vö. Nyr. 11:417). Sokkal szebb és magyarosabb: A két herczeg, a ki tegnap érkezett ide, megnézte M. képét.)

Valahányszor a jelzői mondat a személynek vagy dolognak valami ismeretlen vagy lényeges jegyét fejezi ki, ezt magyarosan mindig előre jelezzük a főmondatban alkalmazott hangsúlyos mutató névmással, p. az a napnyugta, a melyet a minap láttunk, sokkal szebb volt (a mainál). »Más ösvényre csapott át, *olyanra*, mely idegen föld birodalmába vezet« (Szarvas G. Nyr. 15:6). — Már pedig a nyelvújítás óta igen sokszor találkozunk avval a kirívó németességgel, hogy elhagyják a mutató névmást s csak névelőt (*az v. egy*) vagy határozatlan névmást alkalmaznak vagy éppenséggel csupaszon hagyják a főnevet. Ilyen hibás mondatok p. ezek (bőven idézünk, hogy jól éreztessük ez igen elterjedt idegenszerűséget):

† Az esti pír, melyet tegnap láték, nagyobb volt a mainál (Hunfalvy: Nyelvtud. és nyelvtan. 78 = *die Abendröte, die ich gestern sah*).* — Azon férfiú .. visszaborzad egy szótól, mely nem ered tiszta forrásból (1842-ből id. Nyr. 31:348, hely. az *olyan* szótól). Újabban sűrűn akadok egy szólásmódra, melyet fonákságnak tartok (uo. 13:83, hely. egy *olyan* szól.). — Dolgoknál, melyek a kedély birodalmába vágnak, nem szeretek játékszíni szereplést látni (Kossuth Iratai 9. k., hely. *oly* dolgokban). Színházak, a melyek szubvenczióból tartatnak fenn, soha .. termékeny életet nem élhetnek (Rákosi J. BH. 1891. IX. 17, 9). Emberekkel, a kik így gondolkoznak, lehet-e a közéletre közvetlen hatást várni (Szily K. uo. 1901. X:25, 4; hely. *oly* emb. akik., v. pedig: a kik., azokkal...). — A német stílusnak kedvelt szokása, hogy a megelőző mondat főnevét ismétlik a mutató névmás helyett: »A szó a legkülönbféle alakításban és világításban jelenik meg.. Világításban, mely tisztán mutatja jelentésének legfinomabb árnyalatait is« (Nemzeti Iskola 1902. 10. sz. 2; helyesen: *Olyanban*, mely..). »A hún-magyar rokonság nemzeti traditio volt — természetesen nemzeti traditio, melyet a magyarok nem hoztak magukkal Ázsiából, hanem itt európai hazájukban részben készen találtak... (Heinrich G.; hely. természetesen *olyan*, melyet..). — Szabolcs olyan arcot csinált, mint valaki, a kinek valami nincs ínyére. (Herczeg F. Szabolcs ház. 53—4. — wie einer, der..,

* Régibb íróinknál is olvasunk néha ilyen mondatokat, de azok csak látszólag ilyenek, mert akkor az *az* még mutató névmási jelzőül is szokásos volt, így: Találkozunk vala Eszek urammal, ki meghozá *az* hírt, hogy Mayláth uram Fogaras várát mikép erősíti vala (Mindszenthí naplója, 17 M. könyvtár; vö. uo. 8: Megjőve az bizonyos hír, hogy..; tehát = *azt* a hírt, *az* a bizonyos hír). Így érthetjük Aranyánál is ezt a régies mondatot: Emberem az ember, ki midőn vendégem, sem eszik, sem iszik túl rendes elégen (B.H. 1:18 = azon ember; vö. még ma is: *az* nap = azon napon).

hely. mint az, a ki... v. csak: mint a ki). Emberünk igen józanul beszélt mindenről, de mint valaki, a ki egészen más, tisztább régiókban éli igazi életét (BH. 93. IX. 3).

Sokszor *hogy*-gyal kezdődő jelzői mondatok előtt követik el ugyanazt a hibát; p. Vegyük az esetet, hogy... (= *setzen wir den Fall, dass...*, hely. vegyük azt az esetet, hogy...) »A kérdésre, hogy Heinének melyik költeményét szereti legjobban, azt felelte Erzsébet királyné«... (= *auf die Frage, welches Gedicht...* hely. arra a kérdésre, hogy...) Hogy mily híre volt e gazdaságnak, mutatja a körülmény, hogy.. két gyakornoknak alig maradt egyébre ideje.. (Vas. Ujs. 1881. 285 = *beweist der Umstand, dass...*, hely. mutatja az a körülmény..).

Igen' elterjedt irodalmunkban az a németes, latinos szokás, hogy mindüntalan megszakítják a főmondatokat a vonatkozó mondat betoldásával. A német így beszél: *Die Jagdgeräthe [die ich für den Herrn Grafen (der ein grosser Jagdliebhaber ist) bestellte habe] sind angekommen.* Ezt lefordítják szolgailag: *A vadászati szerek, a miket a gróf úrnak, a ki nagy vadászatkedvelő, rendeltem, megérkeztek.* Pedig ezt magyarán így mondjuk el: *Megjöttek a vadászszerek, a miket a gróf úrnak rendeltem; nagyon szeret vadászni.* Jogászaink így írnak: »*Oly szerződés, mely által valaki bizonyos iparág folytatásáról végkép lemond, semmis.*« Pedig sokkal természetesebb és világosabb, ha azt mondjuk: *Semmis az oly szerződés, melylyel..* (Nyr. 30:84). — Igaz, hogy közbeszúrások az élőbeszédben is előkerülnek, de az idézetekhez hasonló esetekben a magyaros fogalmazásban vagy a főmondat végire teszszük azt a főnevet, a melyhez jelzői mondatot toldunk,* vagy pedig a jelzői mondat helyett is főmondatot szerkesztünk (mint első példánkban a második vonatkozó mondat helyett).

A jelzett főnév majdnem mindig megelőzi a jelzői mondatot; emennek előretétele meglehetősen ritkán, csak bizonyos szónokias czállal fordul elő, p.

S a ki öt eloltá, az a veszedelem mindenik bajtársnak fáj, csak öneki nem (Ar. Toldi 3:8). Ha az akadémia.. e kérdés.. megfejtésére, a melylyel rendelkezik, a legnagyobb jutalmát tűzné is ki.. (Szarvas G. Nyr. 13:97). És a mi rég nem voltam, víg lettem (Kárm. F. XXIII).

* De ez se mindig szükséges, a jelzői mondatnak nem kell okvetetlen a jelzett főnév mellett következni, semmit se tesz, ha p. köztük foglal helyet a főmondatnak az igéje: *A vadászszerek is megjöttek, a miket a grófnak rendeltem.*

Szarvas Gábor nagyon kedvelte ezt az elrendezést, de gyakori alkalmazása már csak azért se célszerű, mert első olvasásra könnyen valamely megelőző főnévre vonatkoztatjuk a mellékmondatot s ezzel a kifejezés homályossá, sőt kétértelművé válhatik.

Vö. »A galacsin jelentésének a megállapítása végett nem volt szükség a NSzótár fölvilágosítására, mert azt, a mely munka közben előttünk feküdt, megadta Kresznerics szótára« (Szarvas G. Nyr. 23: 78. Csak a legvégére érve vesszük észre, hogy a jelzői mondat a Kr. szótárára vonatkozik; sokkal természetesebb így: mert megadta azt Kr. szótára, a mely munka közben előttünk feküdt). »Akkor rohant be az öreg marquis, a kiért ment volt, a doktorral« (Pekár Gy.).

Legmegrögzöttebb idegenszerűség a vonatkozó névmásnak mutató helyett való használata.

»A hol mi és, tehát, pedig, ugyanis, mert kötőszókkal mutató névmást használunk, azt a latin sokkal rövidebben a relativummal fejezi ki; pl. *Ezen körülmény pedig: quae res. Ezek azonban az utócsapatot üzőbe veszik s csatába bocsátkoznak: Qui novissimum agmen insecuti proelium committunt...* Következésképp nem helyeselhetők a következő fordítások: »*Mely minthogy* fölvelt szakunktól elüt, halaszszuk máskorra« — *minthogy azonban ez...* (Fáb.) Ligarius mint legatus ment Afrikába; *mely állomáson annyira megnyeré a polgárok hajlamát, hogy — : ezen állomáson pedig...* (Kaz. G.) *Kivel miután* belső barátságra lépett volna, Pisanderrel értekezik — *s miután vele..* (Czucz.) ... *Mely* kedvezményt, ha töletek megnyerhetem, bebizonyítandom...: *s ha ezen kedvezményt..* (Szarvas G. Nyr. 24: 532.)

Nyugtatványok és utalványok fogalmazásában is megrögzött a latinos vonatkozó névmás a mutató helyett, p. »Utalvány 500 koronára, mely összeg M. J. úrnak.. a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottság költségrovatából kifizetendő.« (Helyesebben: Utalvány 500 koronára. Tessék ezt az összeget... a M. T. Akadémia Ny. B. költségrovatából kifizetni. Vagy még jobban: Utalvány. Tessék a M. T. Akadémia Ny. B. költségrovatából M. J. úrnak... 500 koronát kifizetni. — (L. még a tárgyias ragozásról szóló szakaszunk végét.)

»Legfonákabb a latin relativumnak szolgai fordítása s használata oly esetekben, midőn személyes vagy birtokos névmás rejlik benne, vagy pedig a mondatban tárgyként áll. Nyelvünk ugyanis sem az alanyúl álló személyes névmást, sem a tárgyként szereplő mutatót, kivéve az ellentét esetét, nem szokta kifejezni. Ily esetekben a relativum alkalmazása tehát kétszeres idegenszerűség: a névmás kitétele német, a vonatkozó használata latin.

Puer ab ianua prospiciens Hannibali dixit, armatos apparere. *Qui imperavit ei, ut — : »Ki is megparancsolá neki«* helyesen: meghagyja *tehát* neki. Hannibal tabellarium in scapha (ad Eumenen)

mittit. *Qui ubi ad naves pervenit: Ki a hajókhoz érkezvén — helyesen: a levélvivő eljutván sat. Pausanias animam efflavit. Cujus mortui corpus quum eodem nonnulli dicerent inferri oportere quo —: A kinek halála után midőn némelyek mondák — jól: midőn néhányan azt indítványozták, hogy holt testét sat. Nunc confugi ad te tuam petens amicitiam. Quam si ero adeptus: Mit ha elnyerek — helyesen: s ha megnyerem.*» — (L. bővebben Nyr. 4: 338—340, 29: 348.)

Legjáratosabb ez idegenszerűség a hivatalos nyelvnek következő kitételeiben: *miért is, minélfogva, minek következtében* határozzuk, ehelyett: *tehát, azért, ez okból, ennélfogva, ennek következtében* határozzuk. Továbbá: *kik egyébiránt* maradtunk, e helyett: *egyébiránt* maradtunk (vagy leghelyesebben csak: Maradunk mély tisztelettel Fölségednek...).

Érdekes azonban, hogy ebből a latinosságból is körülbelül csak annyi maradt meg nálunk, mint a német irodalmi nyelvben, úgyhogy ma inkább már a német-latinos szerkezet utánzása. Régente latin minták szerint még alárendelő kötőszókkal is összepárosították a vonatkozó névmást, újabb elbeszélő költők ezt mintegy régiességeképen alkalmazzák néha. P.

Kit mikor hallottak volna.. (BécsiC. Judit, e h. *mikor* ezt hallották..) »Láthassa valaha óhajtott hazáját. *Melynek minthogy* egyéb módját nem láthatja, új mesterségeken elméjét forgatja« (Gyöngyösi: MV. III: 48). — »Kármel szaladott a visszafutókkal. *Kit mikoron* látott lobogós Csörsz« (Vör. ZF. VII). *Ki mihelyt* megérté a mit Csóri kíván, a földre ültette (Ar. NC. II: 66). *Melyet* hogy elvigyen, a szellőnek adott (Tompá: A vándor lápról).

Latinos az is, ha célhatározó mondat helyett használják a vonatkozó mondatot (l. MKötőszók 2: 176), p. »Pyrrhus követiséget küldött a rómaiakhoz, ki békességet kérjen« (e h. hogy bék. kérjen *qui pacem peteret*).

Végre latinos és németes, ha a főmondatnak egész tartalmára vonatkoztatnak *a mi*-vel kezdődő mellékmondatot, p.

A spártaiak megölték Agis királyt, *a mi* (v. *a mi pedig*) náluk eddigelé hallatlan dolog volt (*Lacedaemonii Agim regem necaverunt, quod nunquam antea apud eos acciderat, .. was bei ihnen ein unerhörtes Ereignis war*), hely. *ez pedig* náluk hall. dolog volt. »Névettem, *a mit* ritkán teszek, egész szívemből« (Kárm. F. XXIII): nevettem, *pedig* ezt ritkán teszem, egész szívemből.

SIMONYI ZSIGMOND.

HÁROM SZÁSZ JÖVEVÉNYSZÓ.

A Nyelvőr 31:546 lapján két oláh jövevényszavunkat mutattam be, most három szász jövevényszavunkkal akarom megismertetni a magyar nyelvészközönséget. Az alkalmat megadja Simonyinak múltkori hozzávetése (32:28), hogy a „selyemkendő” jelentésű hétfalusi csángó *sajinka* talán származéka lehetne a székely *sajin* tájszónak. Sokszor gondolkodtam már én is azon, hogy miféle szó lehet ez a csángó *sajinka*, de mindig eredménytelenül. Ezúttal, hogy Simonyi ismét ráterelte figyelmemet, azt hiszem, sikerült megfejtenem a rejtvényt.

A különös szöveg, *-inka*, már régebben eszembe juttatott két más csángó tájszót. Az egyik, *fácsinka*, melynek én eredetibb *fálcsinka* ejtését is följegyeztem: illatos ibolya; a másik, *gyócsinka*, *gyólcsinka*: kikeleti hóvirág. Kétségtelen, hogy mind a kettő erdélyi szász jövevényszó, s hogy mindegyik az irodalmi német *veilchen*-nek más-más nyelvjárási alakjából származik. A német kicsinyítő *-chen* az erd. szász nyelvjárásban *-csën* nek hangzik. A *fálcsinka*-ban tehát egy erd. szász **fálcsën* alak tükröződik s a csángó szó a nagyon gyakori *ë > i* hangváltozás és a magyar *-ka* kicsinyítő újabb fölvétele útján nyerte ezt az alakját. A *veilchen* szót itt Brassóban ugyan *fólcsën*-nek ejtik, s a **fálcsën* ejtést nem tudom határozottan kimutatni, de szinte bizonyos, hogy a Barcaság szász községeiben ez is hallható; ha talán nem is mint törvényszerű nyelvjárási fejlemény, legalább mint az irod. német kiejtés hatása alatt keletkezett felemás alak. A **fálcsën* alak föltevésére még az a két körülmény is följogosít, hogy az *ó > á* hangváltozás a székely nyelvjárásokban a legritkébbak közé tartozik, s hogy a Barcaság szász nyelvjárása értesülésem szerint nem nagyon egységes, hanem szinte községenként számos árnyalata van.

A *gyólcsinka*, *gyócsinka* alakoknak az előbb említett szász *fólcsën*-ből való származása még ennyi kételkedésre sem adhat okot. Itt ugyanis már első pillanatra nyilvánvaló, hogy a szókezdő *f* a népetimológia hatása alatt engedte át helyét a *gy*-nek. S valóban, én Hétfaluban nem egyszer azt a feleletet kaptam kérdésemre, hogy azért *gyócsinka* ez a virág, mert olyan fehér, mint a *gyócs*. (A hétfalusi értelmiség körében is rendíthetetlen ez a meggyőződés.) A szász „ibolyá”-nak magyar „kikeleti hóvirág”-gá való változását is érthetővé teszi az összehasonlító nyelvészetnek az a régi, az esetek bőséges számával megerősített tapasztalata, hogy természetrajzi neveknek egyik nyelvből a másikba való vándorlása alkalmával a fajokra, nemekre, sőt rendekre terjedő jelentésváltozás egészen közönséges jelenség. Még csak azt akarom megemlíteni, hogy a MTsz. a *gyólcsinka*-nak még *gyólcsé* mellékalakját is közli Erdővidékéről. Ha ez a följegyzés pontos, akkor *fólcsën* mellett erd. szász **fólcsë* ejtésnek is kell léteznie, mert a

szóvégi *-n* a magyarban nem maradt volna el. A *gyólcsé* hosszú *é*-je abból magyarázandó, hogy rövid *ě* szó végén meg nem állhat a magyarban, tehát okvetetlenül meg kellett nyúlania. — S most, e hosszú bevezetés után végre áttérhetünk a *sajínká*-nak rövid magyarázatára.

E szót a *fálcsinká*-éhoz és *gyólcsinká*-éhoz hasonló végződése miatt már régóta szász eredetűnek sejtettem, de nem tudtam megmagyarázni, hogy miért nem végződik ez is *-csinká*-ra, s nem tudtam elgondolni, hogy mi lehet az a *sal*, a melynek kicsinyítője volna. Simonyi hozzátvetésének olvasásakor nem tudtam tovább tartóztatni kíváncsiságomat. Elmentem két olyan brassói rőfös-kereskedőhöz, a kik a falusi szász népnek szoktak árulni, s az ő szíves felvilágosításukra rögtön megértettem, a mi addig érthetetlen volt előttem. Megtudtam, hogy a magyar (és nemzetközi) *sál* szó a szászban *sāl*-nak vagy *sal*-nak hangzik, s megtudtam, hogy ez a *sal* nemcsak azt a pamutból kötött, hosszúkás ruhadarabot jelenti, a melyet a férfiak hideg időben nyakuk köré csavarva szoktak viselni, hanem jelenti a nők kisebb fajta fejkendőjét is, a mely pamutból, vagy czérnából vagy selyemből van szöve. Ezt a fejkendőt a falusi szász asszonyok kicsinyítő képzővel *salcsēn*-nek szokták mondani, de a műveltebbek s maguk a kereskedők is az irodalmi német ejtés felé közeledve *salxēn*-nek mondják.

Nem lehet benne kétség, hogy a hétfalusi csángó *sajínka* az *ě* > *i* hangváltozás és a magyar kicsinyítő képző újabb felvétele útján éppen úgy származik e városinak mondható szász *salxēn*-ből, mint a *fálcsinka*, *gyólcsinka* a szász **fálcsēn* és *főlcsēn*-ből. Ezen származtatás helyessége iránt még az a feltűnő jelenség sem tesz bizalmatlanná, hogy az *l̥x* hangok helyén a csángó szóban ma csak *j*-t találunk, s hogy a hangfejlődésnek ezt a módját nem tudom föltétlen bizonyossággal megmagyarázni. Legvalószínűbbnek tartom a fejlődésnek azt a menetét, hogy a *ž*, palatalis spirans lévén, előbb talán *h*-vá lett a magyarban, de azután kiesett, mint *gōtōs* < *gōthōs*, *nāta* < *nātha* (mindkettő csik-taploczai följegyzésem), az így támadt **salínka* alakból pedig végül a számos székely tájszón kimutatható *l* > *j* változással *sajínka* lett. Ez utóbbi hangváltozást egyik régebbi közlőnek *saljínka* írása mintha megerősítené. (Vö. MTsz.) De ha az *l̥x* > *j* fejlődés másképen is volna magyarázandó, azt az egyet kétségtelennek tartom, hogy a csángó *sajínka* nem egyéb, mint a brassói szász *salxēn*, a mely azonban nem népi érintkezés révén, hanem a kereskedő boltjából került Hétfaluba.

Nem fejezhetem be cikkemet anélkül, hogy egy kérést ne intézzek erdélyi száz kartársainkhoz.

A székely nyelvjárások nyelvtörténeti tanulságainak kellő felismerése és értékesítése csak akkor lehetséges, ha előbb kiválasztottuk a tájszókészlet idegen elemeit. Az oláh elemek jóformán teljes számmal ki vannak már mutatva, de a szász elemek

vizsgálata még a kezdet kezdetén van. Egynehányat fölismert már Melich, egynehányat megemlített Jacobi Gyula, a halmágyi nyelvjárásszigetről szóló dolgozatom ismertetése alkalmával (*Correspondenzblatt* 25:133), egynehány föl van jegyezve nálam is, de mindez együttvéve sem teszi ki a székely tájshókészlet szász elemeinek talán tizedrészét sem. Mert az erdélyi szászságnak a székelységre gyakorolt hatása az én eddigi ismereteim szerint is elég tetemesnek látszik; ha talán nem is volt olyan nagy, mint az oláhságé, mindenesetre nagyobb, mint eddig hittük. De ezen hatás tüzetesebb vizsgálatához a sikernek némi reményével sem lehet hozzáfogni mindaddig, a míg el nem készül a munkában levő erdélyi szász tájshótár. És még akkor is csak fél munkát végezhetne a ki rá vállalkozik, a míg részletesen meg nincsen írva az erdélyi szász nyelvjárásoknak legalább hangtana és alaktana. Egyik-másik vidék nyelvének már akadt ugyan derék ismertetője, de a barczasági szász nyelvjárásnak, legalább az én tudtommal, még semmiféle leírása sincsen. Pedig a csíki, háromszéki és hétfalusi nyelvjárások szász eredetű szavai nagyrészt csak a barczasági szász nyelvjárás ismerete alapján fejthetők meg. Tehát a magyar nyelvtudományt is nagy hálára köteleznék az a szász kartársunk, a ki leírná e vidék nyelvét. *Bis dat, qui cito dat.*

HORGER ANTAL.

KÓDEXEINK ZSOLTÁRFORDÍTÁSAIHOZ.

A Nyr. 30:420 lapján azt írtam, hogy talán sikerül majd a Münch-k. alapjául szolgáló latin eredetit megtalálnom, s akkor majd részletesebben szólok a Bécsi- és Apor-kódexekről. E kódexeket tanulmányozva, számtalan mellékkérdést vetettem fel magamban, így azt az eldöntetlen kérdést, vajjon a kódexekben előkerülő kisebb-nagyobb szentírási idézetek, közölt nagyobb összefüggő szövegek (pl. a Döbr.-k. evangeliumai és epistolái) mind külön-külön bibliafordítások-e, vagy pedig csak egy fordításnak többféle, leírásbeli vándorlások alkalmával való elváltozásai. Így vettem fel a kérdést az Apor-kódex zsoltárfordításaira nézve is, s már régebben (vö. NyK. 32:56, az ott felhozottakon kívül vö. még *vizha* Döbr.-k. CXIII:3, 5, Apor-k.: CIV:28, CVI:11) annak a nézetnek adtam kifejezést, hogy az Apor-, Festetics-, Döbren-tei-, Kulcsár- és Keszthelyi-kódexek zsoltárfordításai végelemzésben egy közös magyar fordításra mennek vissza. A Batthyányi-kódexbeli fordítás azonban ezektől teljesen elütő. E kutatásomban számtalan olyan forgács hullott le, a melyet meg akarok menteni az elkallódástól, s az alábbi sorokban közlöm őket.

A) Fordításbeli sajátosságok:

LXXI zsoltár 16: Apor-k.: »Lezen erőssödet földén hegeknek magaffagaban: felmagasztatik ő *haba* libanufnak felette«; Keszth. és

Kulcs.-k.: w neky *folya'sa*. A latinban e helyen: »super extolletur super lybanum fructus eius« áll, s ennek megfelelően a Döbr.-kódexben: »es ű gűműlűe libannak felette felmagasztatik«, a Batthy.-k.-ben: »az ű gűműlűe«. Mivel »ő haba = fluctus eius (vö. Apor.-k. CVI. 27: ű haba = fluctus eius)«, valószínű, hogy itt a fordító a *fructus*-t *fluctus*-nak nézte, s így fordította le.

LXXXIX:9: Apor.-k.: »Mű eztendeink mikent fűuen megemlekeztetnek.« A Döbr., s utána a Keszth. és a Kulcs.-k. ezt írják: »Mi eztendűnk emleitetnek mikent *pook*. A latinban tényleg *pű*krűl van szó. »Anni nostri sicut *arana*e meditabuntur.« Azt hiszem, az Apor.-k. fordítója e helyen az *arana*-t *arena* (= fűveny)-nak nézte, s innen a fordításbeli eltérés.

CII:14: Döbr.-k.: »Mert ű meg ifmerte mi *letűnket*.« A lat-ban »quoniam ipse cognouit *figmentum* nostrum« áll, a mit az Apor.-k. így fordít: »mert ű meg esmerte mű *tűrleitetűnket*«, Keszth. és Kulcs.-k.: »my nyawalyaffagwf gyarlofagonkath«, Batthy.-k.: »az mi gűarlofaginkat«, — A Döbr.-k. *letűnket* szerintem tollhiba »*tűrleitetűnket*« helyett (vö. NySz.: *tűrlejtet*: *figmentum* Bécsi k.-bűl).

CIII:17—18: Apor.-k.: »ot verebek fezkeznek. *Erodius*nak haza ű vezerek: magas hegek zaruafoknak zirt'ok bizodalom *zűlűknek*«. A Döbr. Kulcs. és Keszth.-kódexben ez áll: »amot verebek fezkeznek. *Ver'e* haza ű nekik hercegek, zaruafoknak magas hegek: *gymok*nak hyedelmek kű zirt. A lat.-ban: »illic passeris nidificabunt. *Herodii* domus dux est eorum: montes excelsi ceruis petra refugium *erina-cius*«. Az Apor.-k. tehát a *herodius*-t fordítatlan hagyta, ellenben az *erinaceus* (*zűl*, vö. Bécsi-k. *zűl*, NySz.: *sűl*) szűt lefordította. A Döbr.-k. *gym* fordítására nem tudok felvilágosítást adni; a héber szűvegben Tűrkűnyi szerint »tengeri nyűlrűl« (a gűrűgbűl kűszűlt űbolgűrban »nyűlrűl«) van szó.

CXVIII:35: Keszth.-k.: »vezess engemeth the parancholatydnak *eztezeyn*«, ugyanigy a Kulcs.-ban: »the parancholatydnak *eztezeyn*«. A lat.-ban »deduc me domine in *semita* mandatorum tuorum« áll; a Döbr.-ben ez a »in *semita* = űsvénin«, Apor.-k.-ben pedig: »űfue-nieben«. Az »*eztezeyn*« adat a NySz.-ban nincs meg, Szam.-Zoln. Okl. szűtűra se tud semmit a szűrűl. A szű eredetűre űtbaigazít az űbolg. Psalt. Sinaiticum, a melyben a CXVIII. 35 zsoltűrban: »nastavi mjű na *stűdza* zapovűdei tvoih« olvashatű. Itt a *stűza*, *stűdza* = *semita*, űsvény. A Keszth.-k. és Kulcs.-k. *eztezeyn* adata *űsztűzűn*-nek olvasandű (műsutt ebben a kűd.-ben is: en *esűvenym* CXVIII:105) s a magy. *űsztűze* = szlov. *steza*: űsvény, gyalogűt (vö. Nyr. 31:499: *szűg*, *szűg*-rűl írt cikkemet).

CXXXI:5—6: Apor.-k.: »Es űngolmat en *fűlűtűimnek*... meg leltuk űtet *fyloenak* mezeiben.« A Keszth., Kulcs. és Batthy.-kódex »en *fyemnek*«-et írnak »*fűlűtűim*« helyett, műg a Döbr.-k.-ben »en *idűmnek* űvgalmat« áll. A latinban »*requiem temporibus meis*« olvashatű (XV. száz. nűm. ford.: »ruhe meinen zeiten«). A gűrűg szűvegben szintűn *χρόταφοι* (halűntűk, vakszem, tempora; űbolg. *krotafi*) áll s így itt kűzűs fordításbeli tűvedűsrűl van szó. — Az Apor.-k. *fyloe*

helye »silva« = erdő (vö. filvoe Münch.-k. Luk. XIII. 4), mert a latinban »in campis silvae« áll (Döbr.-k.: *erdőnek mezein*).

CXXXVI:2: Döbr.-k.: ot közepin az *kvačon* hođ vlōnk vala. Az Apor-kódexben »a *fűzekre* közepette«, a Kulcs. és a Keszth.-k.-ben: »az *fyzelbe*« olvasható. A latinban »in salicibus in medio eius« áll, s a fordító az »in salicibus«-t »in silicibus (*silex*: kova)«-nak olvasta, s így állott elő a *kovacs* (vö. NySz. *kovacs*: kieselstein), a melyet a Döbr.-kódexben: *koacs*-nak kell olvasni.

B) E pont alatt összefoglalok néhány érdekesebb alaktani, továbbá másolásbeli sajátságot; felemlitek értelemzavaró helyeket, a melyek Volf gondos kiadásában azért vannak meg, mert a kódex kéziratában is benne vannak.

IX. zsolt. 15: Keszth. és Kulcs.-k.; *hywydnek ellette*. A latinban »in portis filie fyon« (= Döbr.-k.: »a kapvn fion leáninac«) áll. A két kódex fordítása (: hivednek előtte) tehát eltér a latintól.

XII. 4: Keszth.-k.: *el ne zenderedyen* (helyesen: *el ne zenderedem*, vö. Kulcs.-k.);

XVI. 5, 9: Keszth.-k.: *een yrafymath... zywe eleth* (helyesen: *yrafymath... zylene*);

XXIX:12:Döbr.-k.: *een faarkomat* (helyesen: *saakomat*, vö. *saccum meum*, Keszth. és Kulcs.-k.: *en fakomat*);

XXXVII. 8:Döbr.-k.: *en aiakim* (helyesen: *agyekim*, vö. lat. *lumbi mei*, Keszth. és Kulcs.-k.: *en agyekym*);

XLVII:3: Keszth. és Kulcs.-k.: *fion hegye felfeegnek oltara*; mivel a lat.-ban: *montis fion latera aquilonis van* s a Döbr.-k.-ben »*fion hege fel zelnék oldala*«, bizonyos, hogy a »*felfeegnek oltara*« ennek másolási hibája;

XLVII:12:Döbr.-k.: *Jvdaſ leani* (helyesen: *Juda leáni*; vö. Keszth. és Kulcs.-k.: *Judanak leany*; lat. *filie Jude*);

LVII:6:Apor.-k.: a *bűnofőknek zauat* (helyesen: *bűuofőknek*, vö. Döbr.-k.: *baiofőknek*);

LXI:6, 10:Apor.-k.: *De valabizon... valabizon* (máskor e kódexben mindig *való* bizon fordul elő, vö. LXI, 5, LXXVIII:10; vö. Münch.-k.: Luk. XXI:36:*mettac*);

LXII:6, 8: Apor.-k.: *adespes* es *kőuerfeggel* (helyesen: *adespel*)... *te zaruaidnak fedeleben* (helyesen: *zarnaidnak*);

LXIII:3:Döbr.-k.: *hamoffat tevőknek fogfagatol* (helyesen: *sokafagatol*); vö. Keszth. és Kulcs.-k.: *sokafagatwl*, lat. a *multitudine operantium iniquitatem*;

LXIV:9:Döbr.-k.: *kik hatart latnak* (helyesen: *laknak*, lat. *qui habitant terminos*);

LXVI:3:Apor.-k.: *megesmerink* (helyesen: *megesmerionk*);

LXVII:7:Apor.-k.: *eg erkőlczeneket* (helyesen: *erkőlczeueket*);

LXVIII:16:Döbr.-kód.: *es kot ű zadat ram ne zoroſa* (helyesen: *ő zaiat*; vö. Apor.-k., Kulcs. és Keszth., lat: *os suum*);

LXXII:7:Apor.-k.: *adesdből* (helyesen: *adeplből*: *ex adipe*, vö. LXII. 6);

- LXXII:11: Apor-k.: *tagga* (helyesen *tugga*;
 LXXII:28: Apor-k.: *eggefðluðn* (helyesen: *eggefðlnðm*);
 LXXVI:20: Döbr.-k.: *te ñondekid* (helyesen: *ñondekid*: vestigia tua);
 LXXVII:26: Apor-k.: *efð zelet ... del zelet* (vö. Döbr.-k.: *fel zel ... al zel*; lat. austrum-affricum); az »*efð zelet*« csak az Apor-k.-ból ismeretes (NySz.); én e szóban íráshibát látok s *ezfek* zelet olvasok.
 LXXVII:27: Apor-k.: tollas *repekðfek* (helyesen: *repðfek* vö. u. itt CIII:12);
 LXXVII:38: Apor-k.: *el nem geritzte* (helyesen: *geriezte*, vö. Döbr.-k.);
 LXXVII:43: Apor-k.: ð mený ielenfegit *mezðiben* (az utolsó szó előtt másolás közben kimaradt a »*taneos mezðiben*«, vö. Döbr.-k.: *taneos mezein*);
 LXXVII:13: Apor-k.: *feretfegekben* (helyesen: *fetetfegekben*);
 LXXVIII:8: Apor-k.: *ki diczðnðltetik* (helyesen: *diczðuðltetik*);
 XC:3: Apor-k.: *a vadozoknak* tõrebðl (helyesen: *vadazoknak*);
 XC:6: Döbr.-k.: *fetethbe iaro dðloktol* (helyesen: *dologtol*; vö. Keszth. és Kulcs.-k.: *fetethbe yaro dologtul*; lat. a *negocio* perambulante in tenebris);
 XC:15: Apor-k.: *ki diczðnðltetik* (helyesen: *diczðuðltetik*);
 XCVIII:8: Döbr.-k.: *minden lelenefeken* (helyesen *lelemefeken*, vö. Apor-k.: ð menden *lelemefeket*);
 C:2: Döbr.-k.: *artatlan vtakon ertekem* (helyesen: *ertekezem*, vö. Apor-k.: *ertekezem a fertezetlen vtban*: intelligam in via immaculata);
 C:6: Apor-k.: *en zemeim földnek hðmire* (helyesen *hivire*; vö. Döbr.-k.: *En zemeim földnek hivire*: ad fideles terre);
 CI:4: Apor-k.: *en tetenðm meg aztak mikent tepertð* (helyesen: *tetemðm*, vö. Döbr.-k.: *en tetemeim megazanak mikent tepertð pozdoria*);
 CV:19, 27: Apor-k.: *imattanak faragnant ... kðzzðlt* (helyesen: *faraguant ... kðzzðtt*);
 CVIII:18: Apor-k.: ð *belðlibe* (helyesen: ð *beleibe*: in interiora eius);
 CIX:3: Döbr.-k.: *zðlelek tedeg* (helyesen *zütlelek teged*);
 CIX:4: Apor-k.: *pat* (helyesen *pap*);
 CXVIII:20, 28: Apor-k.: *lekem ... tumalkodattol* (helyesen: *lelkem ... tuñalkodattol*);
 CXVIII:79, 141: Apor-k.: *tegedet fðlek ... hðserke* (helyesen: *fðlök, hðsecske*);
 CXXVIII:7: Döbr.-k.: *arto .. ki kðveket zed* (helyesen: *arato ... keueket*);
 CXLIII:13: Döbr.-k.: † *kimefekben* (helyesen: *kimenefekben*, vö. Kulcs. és Keszth.-k. és lat. in *agressibus*).

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

A szalmáról sok szólásunk van. Minthogy szem már nincs benne, tápláló értéke pedig alig van, hitvány tápláléknak, általában csekély értéknek, haszontalanságnak, semmisségnek jelképe. *Szalmán hízott borjú nem sokat finczál* (Kovács Pál, Sirisaka 273). *Nem sokat ugrik a szalmán hízott borjú* (Kisv. Adag. 283). *Bizontalan adósságnak szalma interesse* (Kisv. 121). — A dologtalan emberre mondják: *szalmaszállhoz sem nyúl*; a másnak nem ártó, szelíd emberre pedig: *szalmaszállat sem tesz keresztül útjában* (Erdélyi 6943); néha gúnyosan is mondják ezt az alamszói, sunyi emberre: *olyan, mintha szalmaszállat sem tudna keresztbe rakni, pedig . . .* — S kinek gondjára értékes dolgot bízunk, így figyelmeztetjük kellő vigyázatra: *nem szalmaszál, hogy elhányd* (Erdélyi 6942). — *A' kitsiny ember sem szalma szál* (Kisv. Adag. 91) a másokat lenéző, gőgös embereknek szól, valamint ez is: *Sokszor szalma házban és foltos nadrágban sok tudós legény lappang* (Kisv. Adag. 355, valószínűleg Beniczkyból). A latin »paupertas maxima meretrix« közmondásnak szelídebb megfelelője nálunk: *ki szegényben bízik, szalmán hízik* (Erd. 7066). A gyöngé, tarthatatlan érvet Pázmány *szalmakopjának* mondta (mások is, Magy. Nád 28; Czegl. Dág. 76; Fal. jegyz; Erdélyi 6944), Matkó pedig *szalma argumentumnak* (BCsák. 50). Németben is »stroherne Waffen« (Schrader: Wundergarten d. d. Spr. 216). A mindig jó sorban élőt így inti Beniczky Péter: *Nem méltó, hogy párnán nyujtozék, ki szalmán nem testét sanyargatta* (id. Kisv. Adag. 130). Az üres fecsegőre mondjuk, hogy *szalmát csépel*, mert ép olyan haszontalan munkát tesz, mint a ki üres kalászból szemet akar kapni. Nálunk Kisviczai idézi először (Adag 156.). A németben ez a szószaporító alakja van: »leeres Stroh dreschen«. *Beszéde merő szalma*, azaz üres, tartalmatlan; az üresfejről pedig azt mondjuk, hogy *teli van a feje szalmával* (CzF.). A németben is általános: »stroherne Gesichter, Personen, Köpfe, Reden; Stroh im Kopfe haben«. A mai diáknyelvben közkeletű a *szalmáz* szó, mely annyit jelent, hogy valaki készületlenül, de azért nagy hangon, sok szószaporítással felel, más szóval *hasból beszél*; a NySz. már 1761-ből idézi: *Praedicationi tette az babócsi pap, de csak szalmázott*.

A *Csáki szalmája* (Kisv. Adag. 456) közprédát jelent, melyet Dny 2: 76 mindenki szabadjára dézsmálhat. Kielégítő magyarázatát nem tudom. Különben is majdnem lehetetlenség az olyan szólásnak vagy közmondásnak eredetét felkutatni, mely valami határozott helyhez, személyhez, alkalomhoz fűződik, hacsak hiteles történeti feljegyzés nincs róla. Az ilyenek rendszerint nagyon helyi vonatkozásúak; faluhelyt ezrivel keletkeznek s el is enyésznek ismét. Némelyike megmarad, de az alkalom, mely szülte, feledésbe merül. Ilyenek például: rátarti, mint a Kompolti kisasszony; fel-

tette az Orbán süvegét; lőt-fut mint a csobánczi kutya; pislog mint a miskóczi kocsonya; kapkod mint Bernát a mennykő után. Az efféléket, minthogy valami adoma az eredetük, adomás szólásnak vagy közmondásnak nevezném. Ha ilyen szólásnak eredete feledségbe megy, akkor utólag rendszerint sok minden adomát költenek magyarázatára, ezek természetesen még jobban eltakarják valódi eredetét. Kitűnő példa erre a *Samu nadrágyja*, melynek megfejtésére annyi adoma keletkezett, hogy se szeri se száma (Nyr. 25:477, 558; 28:5; 29:83). Szólás- és közmondásgyűjtőink közül különösen Dugonics szereti az ilyen adomákat, Példabeszédei valóságos kincsházuk. A *Csáki szalmájára* is talált valahol magyarázó történetkét (Péld. és Jel. tört. 2:76): »Ez a' Köz mondás L é v a városában származott. Ezt ennek előtte Gróf Csákiak birták, kik természettyek szerint igen jó szívűek, és adakozók lévén, a' parasztnak patvarságjokat könnyen el fülelhatték. Egy patvarságjok abban állott, hogy a' búzát feliből nyomtatták el, arra tartván számot, hogy az Uraság szokássa szerint nekik ajándékozná, melyet osztán oda haza újra ki csépelvén, abból felinél is többet ki csépeltenek. Csáki nemzetségről Eszterházakra kerülvén a' jóság; a' parasztnak avval az Urasággal is egyenlőképpen akarván bánni, és a' kévét feliből ki csépelni; de a' Tisztartók azt mondták nekik: hogy ez a' szalma nem Csáki szalmája immár, hanem Eszterházié.«

A végső veszedelemben lévő ember *mindenhez, még a szalmazálhoz is kapdos, mint a Tiszába haló ember* Dug. id. Margalits (németben is: »Der Ertrinkende klemmet sich an einen Strohhalm«); innen a *szalmazsál* a kétségbeesésnek végső menedékét, utolsó reményét is jelenti. Más szólásokban ízetlent jelent: *olyan mint a szalma p. a gyöngé dohányt vagy valami étel s ezt kellettlenül eszi az ember, mintha szalmát rázna* (CzF.).

Minthogy az ágy derekát szalmazsákkal szokják kitölteni, innen származik az a felebaráti jó kívánság: *Isten könnyebbítse meg ágya szalmáját*, azaz bárcsak már meghalna! Ide tartozik a németből fordított *szalmaözeveg* »Stroh Wittwer, Stroh Wittwe« is; így nevezik azt, a ki egy ideig hitvestársa nélkül kénytelen heverni a *szalmán*, azaz ágyon.

Valószínűleg nyugatról származott hozzánk az a régebb szokás, hogy a megesezt lánynak nem menyasszonyi, hanem *szalmakoszorúval* kellett oltár elé lépnie, mintegy jelképeül annak, hogy szüzességének virágja elhervadt.

A bocskoros, falusi nemes neve valamikor *szalmaházi nemes ember* (MA.) volt, minthogy nem palota, hanem szalmafedélű, falusi ház volt szülőhelye.

Szalmatűz, szalmaláng, a hirtelen fellobbanó és hamar lohadó lelkesedés találó jelképe. Tóth Béla a Szájrul-szájra első kiadásában (73) idegenségnek tartja s bár Széchenyi István kedves mondása volt, a másodikból kihagyta. Azt hiszem, ha

HA. K. R. R. R. I. 20.
K. S. " " 220

talán idegen származású is, mégis teljesen magunkénak mondhatjuk, mint annyi más meghonosodott jövevényszót és szólást. Eredete visszanyúlik a római irodalom arany korába. Ovidiusnál találom először: »Nos quoque florumus: sed flos erat ille caducus: *Flammaque de stipula* nostra, brevisque fuit.« (Trist. 5, 8, 19—20). Szent Jeromos is él vele: »Cito *ignis stipulae* conquisceit.« (Ep. 54, 13). Egy középkori mondás szerint pedig: »Cor incendit oculus, ut *stipulam* focus.« Ebben is a szalma, polyva a gyúlékonyság példája. De a latinon kívül is szinte köz-európai ez a szólás; olaszúl *foco di paglia*, francziául *feu de paille*, németül *strohfeuer* (Heyse, Deutsch. Wb.; H. Schrader Wundergarten d. d. Spr. 215. Borchardt, Sprichw. Redensarten 141), bizonyára még többen is meglesz (Nyr. 30:296). Minálunk már a régiségben is megvan. Balassi Bálint írja:

»Lehetetlen, hittem, hogy tűzben jég legyen,
Annyi sok láng után benned tűz ne égjen;
Szalmatűz volt látom.« (Szilády kiadása 162.)

A NySz. Hallerből idézi: »A fajtalan szeretet változó, hasonló a *szalma tűzhöz* (Hall: Paizs. 422). Pázmány Péter *szalma* helyett a még gyulékonyabb *csepűt* mondja: »Olyan mint a *tsöpű tűz*, melynek fényessége hamar múlik« (Préd. 1145). Azt hiszem, hogy bizvást eredetinek tarthatjuk minden nyelvben; a *szalma*, polyva, *csepű* gyulékonyasága és kevés ideig tartó tüze olyan felőtől, annyira benne van a nép mindennapi tapasztalásában, hogy szinte tolakodva kínálkozik hasonlatúl. A magyarság szólásai közt legalább igen gyakori: *Hamar fellobban*, mint a *száraz szalma* (Dug.). — *Szalmatűz* hamar fellobban, de azon hamar odavan (Ballagi). — *Szalmatűznek* szene is hitvány (CzF.). — *Szalmatűz* hamar elalszik (Margalits). — Asszony gazda, gyerek szolgál, *szalmatűz* nem sokat ér. (Ball.) — Szóláshasonlatban is gyakori s ezek leginkább nemzeti jellemvonásokat tesznek a *szalmatűz* mellé: Magyar tűz, *szalmaláng** (Erdélyi J. 5357). Vö.: A *szalma pörnye* sem volt tőlünk messze, Miről magyar fül nem tud hallani. Arany B. I. II. 4. — Czigánybecsület, *szalmatűz*. Tót emberség *szalmatűz* (Nyr. 8:180, Szatmár.) — *Szalmatűz*, szász emberség. (Nyr. 9:523, Erdély). — Még az egyháznak is kijut: Pap barátság, *szalma tűz* (Sirisaka). A magyar lelkesedést Kisfaludy Sándor is a *szalmatűzhöz* hasonlítja (Hattyúdál).

Az üres, ízetlen, csekély értékű *szalmával* szemben a tartalmas, jó takarmányul szolgáló *széna* áll, mely értékes a gazdának, sőt fontos jövedelmi forrása is. Ezért mondják arról, ki minden dolgát rendbe szedte, kinek nem kell félnie a gáncstól, megrovástól, hogy *rendén van a szénája*, mint a gazdáról, ki már szerencsésen behordta, kazalba rakta szénáját, s nem kell félnie, hogy kint a réten eső éri s így megromlik. Így már a régiségben is: *Jó rendben vagyok a szénája* (MA.); *Jo renden vagyok még szénájok azaz jól vagyok azoknac dolgoz* (Tyúk. Józs. 235).

Wilcox (9: 412. ... 32)

1. Srednja in krajnja letala XVIII. stoletja. Grimold Rej. M. o. 435, 48
x Kibrey vojvode 1832-37 (1848, 81. l.).

Ezért: *Mikor szénát talált, el vetette a' szalmát* (Czepl. Japh. 8.). A ki a csekély, silány dolgot kelleténél többre becsüli, annak szól: *Ha illy drága a' szalma, hogy leszen a' széna?* (Si tanti vitrum, quanti margarita? Kisv. 484). *Jobb a széna, mint a szalma* (Dug.) azt mondja, hogy ha választhatunk, válaszszuk a jobbat. Így a *szalma* a rossznak, a *széna* a jónak jelképévé lett: *Itt sem széna, sem szalma* (Decsi: Adag 71, Kisv. Adag 462), azaz sem jót, sem rosszat nem találni. Különösen a jó és rossz eredményt szokás velük jelölni: *hagyd tudjam meg már egyszer, széna-e vagy szalma* (Fal: TÉ 695; Erdélyi 7300) s a kinek valamely kényes ügyben kellett eljárnia, annak már messziről odakiáltjuk e kérdést: *nos, széna-e vagy szalma?* azaz jóra vagy rosszra dült-e. A tétovázó, határozatlan ember *se széna, se szalma*, mint a lágyszívű kántor Petőfi Helység kalapácsában (2. én.). Katonakoromban magam is hallottam, mikor a káplár a jobb- és ballábát megkülönböztetni nem tudó regrutát avval fenyegette: »Majd széna- meg szalma-csutakot kötünk a lábadra, s akkor *jobb — bal* helyett így kommandírozok neked: *széna — szalma, széna — szalma!*«

TOLNAI VILMOS.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK.

III. Hangsúly.

A hangsúly (hangnyomaték) az illető fogalom jelentőségének előbeszédben kifejezője. Van szóbeli és mondatbeli hangsúly. A szórendezésben csak a mondat-hangsúly érvényesül. Hatása kiterjed az egész mondatra. Sokféle a módosulása; de a czélnak megfelel a következő különböztetés: „Elsőrendű“ (erős) és „másod- v. alsóbbrendű“ (gyenge). Az elsőrendű a nagyobb fontosságú szó első tagján van; vagyis a hangemelés csupán az accentuált tagon van, és a hang mindjárt utána leereszkedik; pl. a gyermek *alszik*; a *gyermek alszik*; *mindig* komoly vagy; *örömmel* hallgatjuk.

Az olyan kérdő mondatban, melynek a szerkezete azonos az állító mondatéval, a hang emelve marad, nemcsak az állítmányt meghatározó szón, illetőleg fogalmon végig, hanem magának az állítmánynak is utolsó tagjáig, és ezzel ereszkedik le körülbelül

így: a gyermek alszik? a fiú ébredt föl? — Fordított rendben

így: elaludt a gyermek? — Nyomósítottan hátratett állítmány-

nyal így: a fiú alszik-e (Brassai III. ért. 6. §). Egyazon szerkezetben igen sokszor csak a különböző helyen és módon végbe-
menő hangsúlyozás tudatja a különböző árnyékatokat; pl. Vilmos *bántott* engemet; *Vilmos* *bántott* engemet; *Vilmos* *bántott* engemet (nem *én* *bántottam* *őt*.)

A szórend és a hangsúly eszerint egyazon célnak szolgáló tényezők. Közös feladatuk: könnyen érthetővé tenni a mondat jelentése árnyékait. A hol a szók elrakása magában véve elégtelen, ott a hangnyomaték tesz jó szolgálatot a nyelvbeli közlekedésnek. A szórend munkájának e kiegészítőjét tehát nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Másrésről azonban, a mint már az I. cikkben kifejtettem — szerepkörének a korlátait sem szabad szem elől tévesztenünk.

Alap-schema. Rendes nyomósítás.

A fogalmak osztályozása nyomán a mondatok is könnyen osztályozhatók. Van eszerint: *nem-nyomatos* (sima) — és van *nyomatos szerkezet*; van továbbá: *természeténél fogva* (*ab ovo*) *nyomatos szerkezet*, mégpedig: *állító és tagadó* (*pozitív és negatív természetű*, másképp *plus és minus jelentésű*) *szerkezet*. — Ez elnevezések nem arra valók, hogy úton-útfélen czimezzessük velük a mondatot, hanem hogy a hol épen kell, könnyebben érthetővé tegyük az illető mozzanatot.

A nyomatosság fokenkénti változásának és növekedésének biztos megállapíthatása szükségessé teszi, hogy a schemák felállításában olyanféle mondat szolgáljon kiinduló pontul, a melynek a szerkezete egy nyomon jár jelentése árnyéklatával, és a melynek a nyomatossága a többiéhez képest a legmérsékeltbb. Ilyen mondatfaj az, a melyik az eleve föltett kérdésre hangsúlyos állítmánynyal szokott megfelelni; pl. az atyád *mit* csinál? v. az atyáddal *mi* történik? Felelet: az atyám *dolgozik*; v... *megbetegedett*. E mondatnak a jelentése sima; szerkezete rendes. És minthogy a vizsgálat tárgya a szóknak a rendje, legszokottabb a következő különböztetés: rendes és nyomatos szerkezet.

A pusztán álló igével szerkesztett kéttagú, állító mondat különböző fő árnyéklatait (tehát az alsóbbrendű nyomósítás mellőztével) a következő formák jelelik: 1. Az atyám *dolgozik*. 2. Az atyám *dolgozik*. 3. Az atyám *dolgozik*. 4. *Dolgozik* az atyám. 5. *Dolgozik* az atyám. 6. (Kivételes nyomósítással): *Dolgozik* az atyám.

A hol az ige — a fő ige — nem áll pusztán, azaz igehatározó, vagy pótló (módosító) ige van mellette (van, lesz, lehet; tud, kell, akar stb.), ott kétféle különleges sorakozás támad mind a rendes, mind a nyomatos szerkezet körében, jelesül:

a) csupán csak határozott módú fő igével (pótló ige nélkül):

Rendes szerkezet.

Nyomatosszerkezet.

1.

2.

Miklós megérkezett.
A könyveket *visszaküldötték*.
A kirándulást *elhalasztjuk*.

Miklós érkezett meg.
A *könyveket* küldték vissza.
A *kirándulást* halasztjuk el.

b) határozatlan módú fő ige mellett, pótló igével is egyszersmind (a határozatlan módhoz hozzáveendő az állapotjegyző és a részesülő is):

3.

A költeményt *vissza* fogod hozni.
Nagy utját *el* akarja halasztani.

4.

A költeményt fogod visszahozni.
Nagy utját akarja elhalasztani.

Tehát: az 1. és 4. esetben az állítmány-egészítő az ő saját igéjének közvetlenül előtte áll, illetőleg együtt marad vele; a 2. és 3. esetben elválik tőle; t. i. a 2-ban hátrakerül; a 3-ban pedig elül maradvá szakad el tőle, közük állván a határozott módú ige; úgyhogy a schema rajza ez lesz: $\frac{1}{3} \times \frac{2}{4}$. — Ez alap-schema korlátai között szintoly biztosan mozoghat a természet szerint nyomatott mondatnak is bármelyik osztálya; pl. (A ranynak két schemájából egybeállított mondatok: A szórend, Nyr. 2:9):

1. (plus.)

Sokszor megszólította.
Könnyen eligazodtam.
Azt is áthoztam.
Örökre semmivé van téve.

2. (minus).

Ritkán szólította meg.
Nehezen igazodtam el.
Azt sem hoztam át.
Nem örökre van az semmivé téve.

3. (plus.)

Mindjárt el akartam vinni.
Holnapig tisztára lesz írva.
Tőled is meg fogom kérdeni.
Mindent figyelembe kellett venni.

4. (minus).

Még este sem tudtam elvinni.
Dehogy lesz tisztára írva!
Tőled sem fogom megkérdezni.
Semmit se kellett figyelembe venni.

Kivételes vagy rendkívüli nyomósítás.

Az eddig tárgyalt rendes nyomósítást a rendkívüli követi, mint a mely szerint a mondat, e schemabeli szerkezettől eltérve, másuvá veti hangsúlyát. A nyomatosságnak fokonkénti változása többnyire fokozódásával jár, következőképen:

a) Tagadó és tiltó mondatban a *nem ne, sem se* szókat nem az ige követi, hanem a tagadás, tiltás tárgya (sokszor accentuáltan); és csak ezután jó az ige; pl.

Rendes tagadás, tiltás.

Én *nem* voltam ott.

Azt *ne* tedd.

Nem ment el mindjárt.

Nem volt az úgy tervezve, (mint én képzeltem).

Nem valószínű....

Ott sem kell keresni.

Rendkívüli tagadás, tiltás.

Nem *én* voltam ott, (hanem a bátyám).

Ne *azt* tedd, (hanem a mit én mondok neked).

Nem *mindjárt* ment el, (csak félóra múlva).

Nem *úgy* volt az tervezve.

Nem *úgy* volt, (mint te mondd, hanem stb.)

Nem *valószínű*, (hanem bizonyos).

Még ekkor sem *ott* kell keresni, (hanem stb.).

A tagadásnak és tiltásnak rendes folyamában, mint látjuk, a tagadó *nem, ne* csupáncsak nyomatos szók. Ezért van rajtuk a hangsúly, hol kizárólag, hol a hátravetett állítmány-egészítővel megosztottan; a rendenkívüli tagadásban és tiltásban pedig a *nem, ne* egyszersmind nyomósító szók is; és a közvetlen utánuk álló fogalom is kap accentust (mégpedig erősebbet a *nem, ne* szókénál) ott, a hol más fogalommal ellentétben áll: nem *úgy* volt, (mint te mondd, hanem stb.); — különben nincs hangsúly rajta: *nem* úgy van; mintha egy szó volna: *nemúgy*. — (A *sem, se* szórendi szerepére nézve l. a 11. pontot.)

b) A bővített állítmány, — ugyancsak tagadó és tiltó mondatban, — közbeveszi a tagadó, illetőleg tiltó szócskákat; megtartván eszerint, habár kettéváltan, egyenes rendét, és az állítmány-egészítőn a hangsúlyt; pl.

Rendesen.

Nem vallja be.

Ha még *nincs* bekötve, (a könyv, maradjon úgy).

Nem igen vette föl a megrovást.

Ne szólítsd meg!

Ne is hallgass rá!

Fokozottan.

Az *be* nem vallja, (akármit teszünk vele).

Ha holnap délig *be* nincs kötve (tartsa meg magának).

Föl sem vette.

Meg ne szólítsd, — hallod?

Rá se is hallgass, (akármit mond)!

A következő accentuálás: (Csak az ajtóig ment); *be nem* lépett; — *Oda ne* fáradj ezért; (elég, ha jegyet küldesz neki) — nem fokozza, hanem egyszerűen csak másfelé irányozza a nyomósítást.

Tagadva-kérdés.

Mit nem fürkészett még ki?

Ugyan *mit* nem adtál még zálogba?

Már *hogy* ne tenné meg az én kedvemért?!

Tagadva-kérdő formába öltött állítás.

Mit ki nem fürkész ez az eszes ember?!

»*Miféle* páncélt, vagy *minő* paizst — zálogba nem vet e gonosz személy?!« (t. i. a Szegénység. — Ar. Arist. ford. Plutos II. köt. 209. l.).

»*Mit meg* ne tennék, a mit ön kíván?!« (Szász K. A. lelecz. 270. l.).

c) A tagadó vagy tiltó szót követő bővített állítmány maga előtt tartja nyomatos kiegészítőjét; pl.

Rendesen.

Nem vezették ki. *Dehogy* vezették ki!

Nem akartuk tudtára adni.

És az ilyen szó *ne* hatna a szívére?!

Fokozottan.

Nem kiveztették, hanem *külökték*. (Ezt, bizonyos emphasissal, így is lehet accentuálni: nem ki-vezették, h. ki-lökték; de így szokatlan).

Nem *tudtára* akartuk adni, (hanem őt magát *kérdőre* vonni).

Ne a *szívére* iparkodjál hatni, (hanem az idegeire).

Tagadva-kérdés.

Nem mondtam meg, vajjon?*Nem* volt ott?—
—

Tagadva-kérdésbe burkolt állítás.

»*Nem megmondtam*, Angyalbandi: ne menj az alföldre?!Nézem; hát *nem ott* volt megint a kártya-asztalnál?!Hát *nem elsőkött* aza gyerek megint?!*Nem megparancsoltam*, hogy elmenj oda?!

d) Állító mondatban a bővített állítmány úgy kap legnagyobb nyomatékot, ha accentuáltan és fordított rendben megelőzi az állításnak legközelebbi tárgyát; pl.

Rendesen.

Eszembetaláljutni, (és elszomorodom).*Összeszedi* most a szétszórt holmit.*Föl*vihetem már az iratokat.

—

*Ész*revette biz ő azt!

Fokozottan.

»*Jut* eszembe, oh *jut*! szende mosolygásod« (Ar. Toldi szer. 184. l.).»*Szedi* össze a nép, a mi féltő, drága!« (Ar. Toldi szer. 89. l.)(Hová ily sietve?) *Viszem föl* az iratokat!(Mily haragos), nézd: *tépi* össze a leveleket, *vágja* földhöz a könyveket stb.!*Vettem észre*! (ne is beszélj róla).

Ide sorolhatjuk az olyan állítmányt is, a mely accentuáltan előzi meg a határozatlan fogalmat; pl.

Elő szokott az fordúlni, igen is.*Föl* vette ám a kölcsönöket.*Össze*jöttem hát! — a külföldiekkel.*Aláírja* biz az üres váltókat is; (csak pénzhez jusson).*Fordúlnak* elő visszaélések.*Vett föl* kölcsönöket.*Jöttem* össze külföldiekkel.*Ír* az alá üres váltókat is.

e) Parancsoló és tiltó mondatban legerősebb a nyomósítás úgy, ha a kiegészítő állítmány visszatér az egyenes rendhez (a tiltó mondat már előfordult e) alatt); — pl.

Rendszerint.

Hozd el! — *Ne* hozd el!*Menj* föl! — *Ne* menj föl!

Fokozottan.

*Elhoz*d ám! — *El* ne hozd!*Fölmenj* most már szó nélkül! —Oda *föl* ne merj menni!

A hangsúly tehát az állítmány-egészítőn van; a tiltó szócskának csak akkor jut, ha a hallónak a figyelmét az egészítő-jelölte körülményre irányozzuk tiltólag: pl. Elkísérheted a lépcsőig; de föl *ne* menj! Vissza *nem* vonta a szavát, (csak módosította).

f) Kivételes módja a nyomósításnak a 9. pontban kifejtett mozzanat is, a melyben az accentuálatlan állítmány megelőzi, mint inchoativum, a nyomatos fogalmat; pl. (Ha *nem* látja ő), látom én. (*Nem* viszi el *senki*)? elviszi *András*. — (Ha *nem* sír a fiú), pityereg a *leány*. Katona a *fia*, *bátyja*, *öccse*.

A főnyomatékú fogalmak közül csak egy állhat ige előtt.

A főnyomatékú fogalmak közül csak egy állhat az ige előtt; a másik hátrakerül hangsúlyos egészítvényképen. Az ilyen fogalomnak tehát csupán az accentus jelzi nyomatosságát; pl. Nem ő bántott tégedet; te bántottad őt. Mint accentuálatlan egészítvények más-más értelmet adnának a mondatoknak: Nem ő bántott tégedet, (hanem a bátyja). (Nem Jenő bántotta); te bántottad őt. — Helytelen elrakás lenne, például, az ilyen: Nem ő téged támadott meg; te őt támadtad meg. — Ilyesmi legföljebb csak a teljes mondatot követő csonka szerkezetben fordulhat elő, a hol is a nyomatos két fogalom között, és így a főnyomatékú után lappang az állítmány, így: Nem ő bántott téged, hanem te (bántottad) őt; v. Te sértetted meg őt; nem ő (sértett meg) tégedet.

Magától érthető, hogy ez a szabály ki nem terjed az olyan nyomatatos alakokra, a melyek egyazon mondatrész osztályába tartoznak, vagyis: alanyok, esetek (casusok), határozók stb. Ezek közül akárhány is állhat hangsúlyozottan az állítmány előtt; pl. Szabatosan, folyékonyan és kellemesen adta elő. Az atyját, öcscsét, sógorát szedte rá ezúttal.

Szintűgy megelőzheti a főnyomatékú alakot a positiv jellemű, valamint az is-kapcsolta fogalom is, mindamellett, hogy ezeken is elsőrendű hangsúly van; pl. Mindenért őt dorgáld meg. Ezt okvetetlen te-rád kell bízunk. — Hát erről is én vagyok felelős? Tehát: Erősen accentuált szó több is állhat az ige előtt; de nem olyan, a melynek az ige jelzi nyomatatos mivoltát.

Az ige-jelezte nyomaték döntő szerepe.

A mikor többféle nyomatosság együtt szerepel a mondatban, mindig az ige-jelezte nyomaték jut érvényre, vagyis az ezt a nyomatékot természet szerint megkívánó (>ab ovo<) nyomatatos fogalomnak, vagy némely nyomósító szónak a közbejövetele főnyomatékot jelző állítmányt eszközöl még olyan fogalmak után is, a melyek ezt különben visszautasítják. A mondat-kapcsoló is-nek fogantyújául szolgáló szó is ige-jelezte szórendet kíván maga után, mintha ott sem állna ez a kötőszó közte és az állítmány között; pl.

Rendes szerkezetű
állítmány.

Sokat elmondott belőle.
Örökre elveszett.
Az egészet elárulta neki.
Ez a lépés nagyban hozzájárult a
siker kivívásához.
Egész őszintén elmondta a dolgot.

Nyomatatos szerkezetű
állítmány.

Nem sokat mondott el az egészből.
Korántsem örökre vezett az el.
Nem az egészet árulta el.
Az ilyen lépés nem igen járulhatott
hozzá.
(Félig föllentve), félig őszintén mon-
dotta el.

Itt a természet szerint nyomatos *nem*, *korántsem*, *aligha*; továbbá a nyomósító *csak* és a minus-t jelelő *félíg* eredményezik a nyomatos rendet.

A házakat is lefogalták.

Házakat is foglaltak le.

(A második pont nem terhes);

Azt is elfogadtam; (nemcsak az első föltételt).

Azt is fogadtam *el*; (nem, mint te állítod, a második föltételt).

E mondatok elsejében az is-től kapcsolt házakat, névelővel meghatározottan nem kap, — a határozatlan házakat ellenben, mindamellett is, hogy szintúgy is-kapcsolta fogalom, kap ige-jelezte nyomatékokat. — Az is-től más fogalomhoz kapcsolt *azt* nem lehet különösen kiemelt fogalom; ellenben mint a mondat-kapcsoló is-nek egyszerű segédje, ki van különösen emelve; mintha, akár is nélkül, mondanók: *azt* fogadtam el. Csak-hogy az is-es mondatban a hátravetett el hangsúlyossá lesz: *azt* is fogadtam *el*. — Ilyenkor egyébiránt a pusztán álló igének is változó az accentuálása; pl. *Ott* is voltam, (de ott sincs); és: (Oda küldtek; *ott* is *voltam*; (de ha nincs ott;)). — Az e pontban előadottak, szerintem, egyikét teszik szórendünk legérdekesebb mozzanatainak.

(Folyt. köv.)

JOANNOVICS GYÖRGY.

A CSÍKSZENTDOMOKOSI NYELVJÁRÁS.

II. (Vége.)

Tájszavak.

Itt csak azokat a tájszókat adom, melyek vagy egyáltalában nincsenek meg, vagy más jelentéssel v. hangalakkal vannak meg a Tájszótárban:

megacsongat: megingat.

állás: az istállóban két ló számára való rekesz: három állás lova van: 6 lova van.

(*aráncsú*) *égyaráncsú*: egyforma.

bábi: négyszögű farakás apró forgácsokból.

bagri szarvú: félkör alakú szarv. ()

baksa: szénégető máglya.

bál: farakás.

baliga: hibás, csonka ujjú.

elbaligál: 1. czélt nem talál, 2. elügyetlenkedik vmit.

bámos: apróra vágott hagyma s

kenyérdarabok felolvasztott túróba rántva.

bárzga kecske: barnás-sárga kecske.

belán: szőke szőrű kecske, szőke.

(*bencsel*) *bencselbe maradni*: felsülni vmivel, nem sikerülni: bencselbe maradt a böccességivel.

bernyázkodik: nyújtózkodik.

berszán: havasi oláh pásztor.

bérszén: pozdorja, a kender apró hulladékja.

besső ház: a parasztházak tiszta szobája, a hol a *vetett ágy* s a szebbik butorzat van.

bigyegő: vörös, a bab virágjához hasonló virágú felfutó növény.
bínc: ütődés az emberi testen.
bércsóka: a burgonya zöld gyümölcse.
bitykó: nagyobb hegység apró kiálló csúcsai.
bodacs: 1 éves tinó.
bogyán: goromba.
böhel!: marhát kergető szó.
bojgatagos idő: változó idő.
bójt: fiatal fenyő.
bójtos: fenyves.
bökken: bőfög.
böklent, бүклent: egy pálczát úgy dob el, hogy hol egyik, hol másik vége éri a földet.
bölegén: vőlegény.
börönköl: erősen sír.
bubalátni: látogatóba (menni) olyan házhoz, hol gyermek született.
bugyúrka: hitvány kis gyümölcs, bingyó.
bűn: rest: láss dolokhoz te, ne légy ojan bűn!
burjános: főtt saláta disznóhússal.
ágy-bütüje: az ágy alsó és felső fala.
elbütül: hirtelen elmetsz vmit.
búzfutó: labdajáték: méta, nagy бүдүү.
büz: a két méta közti hely.
céka: a burgonya szára.
céra: csira.
cigrus: kis cigány gyermek.
csáfa: a berbécs felső hátgerincz-része.
csámpojog: lézeng.
csandarít: cserdít (ostort).
csap: mindenféle erdei fa ága.
csapópénz: borraavaló kocsisnak.
csapos-kert: vízszintesen fektetett faágakból készült kerítés.
csató-patóka: apró szerszám.
csëka-nyë!: disznót hajtó szó
csendítet: esti harangszó.
cserepel: helytelenkedik, hunczutkodik.

csisszent: foga közt köp, sercint.
csonpó: útjavításra való sírdomb-alakú kőrakás az országút szélén.
csőrcsog: hugyozik.
csúga: a mogyoró zöld tokja.
csuka-buka: 1. fenyő, melynek tetejét levágták, 2. suta, esetlen.
lecsukabukázni: fenyőfa tetejét lenyírni.
összecsukorít: marhát egy csomóban hajt.
csuportúl: összegyűl.
dábbogó: idétlen menésű.
daga: kisebb folyó v. patak megnövekedése, áradása eldugulás miatt: a jég dagát okozott.
feldagásodik a víz: megnő.
dajbancs: lomha járású.
dali: hitvány, semmiházi.
díbbög-dábbog: lomhán jár.
ledöbököl: levereget (földet v. akármit).
dürüszölődik: horzsolódik.
felduvassza az órát: felhúzza az orrát, haragszik.
ëcs: csak fiú-öcs (*ëccse*); *öcs*: csak hűg (öcséje); »két ëccse és három öcséje van« — *ëcsémuram* — *öcsémasszony*.
égés virág: gabona közt vörös virág.
az eleintëkke: a minap.
ennyég: ennyire.
ér: eltaláltam az erit a rozsomnak: az alkalmas helyet, hol jól megterem.
érci: tojó récze.
ësszekujak: »akkora, mint az ësszekujakom« = akkora mint a két öklöm.
fallat: farol.
elfallat: elmegy mellette.
faluba megy: látogatóba megy.
fëcske-virág: mezei árvácska.
fëlbordás: féleszű.
fëlkötés: a csizma torka.
figa-bogyó: semmi. Mit hoztál?

Finga-bogyót, hazug-madarat:
semmit.
firizs: vászon ujjas.
mékfojól: megfullad: fojójával még!
főkön: bőrkiütés a kézen.
förgentyű: férgetyű (l. MTsz. 1. p.)
fórik az üdő: vihar készül.
lefülled: kipállik.
függő: órainga.
fúvászcodik: 1. felfújja magát.
2. pöffeszkedik.
gabonavirág: búzavirág.
ganyéz: trágyát hord.
gójvás: féleszű.
gonyhó: kunyhó.
göthe: rothadt facsutak az erdön.
összegüzsörödik: összezsugorodik.
gyápol: gondoz, ápol.
gyír, gyér: silány; gyír marha.
gyërma: gyeheenna.
legyógyóg az ág: lecsüng, ha sok
gyümölcs van rajta.
gyósa kecske: fehér kecske.
gyúródás: tömeg; ojan nagy gyu-
ródás együtt egybe!
hájc-nyē: balra hajtja a marhát.
hallá-ē?: a nő így szólítja meg
a férjét: hallá-ē, honnan jön
ilyen későn?
hallod-ē?: a férj így szólítja meg
nejét.
mékhalgatózkodik: megbújva ki-
hallgat vmit.
hallogat: hall vmit, de nem figyel
rá teljesen s így csak részben
érti.
hálogat: künnlakik valamely esz-
tenában: nyáron hálogatni me-
gyünk.
héjóz: hiúz.
hércsek: mérges, dühös.
híd: padlás: a ház higgya.
hídlás: az utak fenyő-törzsekből
összerakott burkolata, hogy az
eső ne tegye tönkre.
híjad-nyē!: kutyát kergetnek vele.
hím: a szövés mintája.
hindózik: hintázik.

hízbeli: jobbfelőli marha.
hő! (indulatszó): ne nyúlj hozzá!
hők hegyēs!: vissza! hátrább az
agarakkal!
höngörít: hengerget.
höngörög: hempereg.
hopojag: hólyagos.
hóporka: frissen esett ujjnyi hó.
hotós: erős (illat).
hürda: berbécs-hajtó szó.
hürgész: szekeret kormányoz rúd-
jánál fogva.
hurut: rothadt növény mocsaras
helyt.
iddzad: izzad.
iddzik: prüszköl.
invesztigál: fontolgat.
izikél: piszkálja, fumigálja az ételt.
Jancsika szekere: gönczöl szekere.
jártást: lépésben.
felkaboláz: az ekét ráköti a ka-
bolára.
kacsi! (indulatszó): ne bánts!d!
felkalangyál: felölel.
összekalangyalódik: birkózva a föl-
dön egymásba kapaszkodik.
kalassis: kisebbkörű fonóháznál
a szérből összegyűlnek fenni s
osztáng az a kalassis.
kalófél: gyorsan fut.
kamsi: 1 éves him malacz.
kán: víztartó kanna.
kanbacsól: bukdácsol.
kandarog: kerengél, csavarog.
kandargós: spirális.
kikandász: a kasza hegyével ki-
vájja a gödörben levő füvet.
mékkonyol: elpáhol.
élkápáz: elkápázza a kendert:
kúpalakú csomóba köti és fel-
állítja.
káposzta-tető: télire a pincze ho-
mokjába eltett nyers káposztafő
karika: kör.
karikós: patkóalakú kenyérszelet.
Aggy egy karikóst.
karingós: keringő táncz.
karos szék: a rendes ülőszék,

melynek csak háta van; vö. ülő szék.
kaszaj fa: ölberakott fa.
kászta: deszkarakás a fűrésztelepen.
katona: a tekerő levél lyukaiban levő pálczikák, melyek a fonalat tartják.
mékkavanyodik: a tej megromlik.
kecc-nyē!: kutyát kergetnek vele.
kece-fice: rátarti.
kecskellő, kecskolló: kecske gödölye.
kecsula: tarkafejű kecske.
kénszérég: nyomorog.
elképik: elképped.
mékképik: elbámul.
kércinkedik: hizeleg.
kerek-hímes szövés: bizonyos szövés minta neve.
kerekvár: körben futó labdajáték; *kerekvározik*.
kérnáncsol: nyivákol.
késleg: (a felhámozott lovat vagy a rúdhoz fogott, járomban levő marhákat) külön, a szekérhez nem fogva (hajtani).
kétrán: mennyi a ketránba! = menj a pokolba!
kétszánt: rézsütösen.
kettye-lótya: semmiség, apróság.
kiadás: 1. hang: jó kiadása van: erős hangja, 2. bírói kihirdetés
kiricseny: muharkurti, juhszörből szőtt kék és fekete csikos női lékri.
kócsona: a zár nyelve.
kőfindál: csavarog.
koggy-ēl! borjúhajtó szó.
mékkohant: megcsap.
köhendi: köhögős.
kóléca: a ház oldalához épített s a háznál törpebb nyitott kis szín.
komárnýék: az eszterunga mellett levő kalyiba, hol a juhász hál.
elkórul: elpusztul.
kozsda: 1 éves bárány.

koppant: megkopogtat. Hoty kop-pantád az ajtómot (Népdal).
mékkötte az apró: a himlő megjegyezte.
mékkubakól: megöklöz.
kucusu-mē!: kutyát hínak vele.
kürtő: dorong-fánk.
kurunc: fűtykös.
küszdegézű: kicsiny.
kutúl: kutat, matat.
belékkutúl: beleváj.
lácfa: fenyő, melynek csak a tetjén vannak ágai.
mēglakni: kiállani, kibírni: nem lakja meg a száját.
léc-csihán, árvaccsalán.
löllégél: éldegél.
lengyel: kivarrás a ruhán.
lepcsel: fecseg.
ellepcsent: kifecseg.
léptést: lépésben.
lipinka-madár: barázdabillegető.
lízi: pelargonía.
lőcs-káva: görbe-vas, mely a lőcs felső végét a szekérhez erősíti.
lőcs-küpi: vashüvely, melyben a lőcs alsó vége van.
lövődöz: sérteget, gúnyos czélzásokat tesz.
lükög: lüktet.
lülü: az elnyilt pityangvirág (*taraxacum*) bóbítája.
lülü: takonyhólyag.
lülüs: taknyos (gyermek).
macska-csics: szemőcs a nyakon.
magyaros: csárdás.
makujkodik: makacskodik.
mána: a vörös lóhere feje.
mányál: babrál.
Mária-teje lapi: nagy, fehérlevelű növény.
másikszor: máskor.
matató-ménkö: kóbor villám.
matolla: ördögszekér-tővis (*eryngium*).
elmécsértí: a száját: félrevonja.
meddű: két éven át nem fiazó juh.
mégméciken: megnyekken.

medvefűtő: négy lábú vaskemencze.
mékfelejt: elfeled.

méggye: vendégség búcsúkor.
méggyébe megy: vendégül megy búcsúkor.

megyet, megyed: menyét.

mejték fa: vetőfa (szövőszéken).

felmejtéssel: felveti a fonalat a vetőfára.

menyecske-szép: reczés levelű kerti virág.

mészke: mézga.

mindvátig: folytonosan.

a minapákba: a minap.

mirhaji: mirha.

mój: moh.

mojos: mohos.

móró: czigányférfi.

mozsika: hegedű.

• *nyakfala*: nyakleves: ojan nyakfalát adok, hogy...

nyaklő: az a pánt, mivel a bőrkötényt a nyakba akasztják.

nyárog: erősen nyávog a macska.

nyelv sikere: nyeldekli.

nyirentyü: nyirettyü.

nyislet: koslat.

nyuszt: uszt.

őcs: vő. ész.

ódalbong: oldalba ütés.

okna: akna, akona, lyuk; kétoknájú furuja: 2 lyukú.

ökörhúgyos lengyel: kacskaringós kivarrás a ruha szélén.

onoka: unokaöcs v. hűg (neveu, nièce)

ördinánc: gyermek a falu házábanál, a kit küldöznek.

ostor-nyaklő: szijdarabka, mely az ostort a nyélhez köti.

padura: parola. Aggy padurát réa.

palack: poloska.

palástikába venni: panyókáravenni.

pappirág v. *papvirág*: aranyvirág (chrysanthemum). 4

paratika: fufang, fortély.

parcs-fű: porcsfű (portulaca).

pécenkő: kicsi kölyök.

pécék: a csatt nyelve.

pécka gyűngy: fényes, fehér üveggyöngy.

pénétj: kemencze-söprű.

pénzlopó: persely.

pépé (gyermekszó): étel.

pihél: 1. pihen, 2. liheg.

pili: kis pele (myoxus).

piszmotól: pizsmog.

puci: kicsiny.

pucok: tűzhely melléke.

dufos: pofók, duzzadt arcú.

puja: ha vmit jól leütnek a földre, akkor mondják: no ennek a vége lenn van a pujáknál.

ráknyakfű: fogazott szélű levele van, burján.

rakó: a csűrpadlás polczai, hova a szénát rakják.

reglő: legelő.

régiráció: rekreáció, vakáció.

megrémülködik: megszeppen.

reperál: babrál. Ne reparájj anynyit azzal a rabával.

rézsólva: felesleges (rezerva); egy rézsólva kasza.

rontófű: saxifraga.

roszog: a hasadt fazék hangja.

roszogós: rozoga, hasadt.

mégrosszan: cserépfazék hirtelen elreped.

rózsa: kis leány nemi szerve.

rádi lepedő: hosszú kivarrt kendő, diszül szolgál s rendesen a kendőszeg alsó rúdján áll.

sáté: csáté (sásféle, schoenus).

sejkés: süppedékes, mocsaras.

sírult szarú: csavaros szarv.

sollás: sorozás.

méksomportál: szépen megkér, instál.

sarkantyú-virág: szarkaláb.

sóvárog: megsinli. Ugyancsak sóvárogja, hogy a fia elment.

suhuba: sehová.

suvogatott, suvoktatott mogyoró: zöld héjából kifejtett.

mekszakajsztan az erdőt: hajtó-

vadászatkor egy részét körülkeríteni.

sámra vetni. Mejik számra veszszük a fonalat? : hány fonál legyen egy igében v. hány ige egy zserébben?

szánító: tor.

szárkonc: lábszárcsont.

szög; barna szög: barna arcú.

mékszelehédik: nekigyorsúl.

szélkoszorú: a ház szarvazatának alsó ráma.

szëmēj: arcz.

elszentül: elszenderedik.

szikraji: vörös virágú kerti növény.

szikön: szikes föld.

színajja: nyílt szín vendéglők udvarán, hova a szekerek beállnak.

színtéz az eső: szítál, cseperég.

szíppoktat: pőfékel a pipával.

sziszül: nyelvét fogaihoz szorítva füttyül.

szó: hang: jó szova van: erős hangja.

szükönget a kutya: szüköl, vonít.

szunyák: szunyog.

takargató: fedő asztalkendő.

feltakarni: a szénagyűjtést teljesen elvégezni.

takaró ruva: takargató.

tanórokos hēj: kaszáló, melyen elszórva épületek vannak.

tébrég: tépelődik, tűnődik.

téflek: szélesfarú fehérszék.

méktémejedik: megtévelyedik.

tépénták: ügyetlen.

féltépéredik: felcseperedik, felnő lassanként.

összetéplődik: összeverődik, összegyűródik.

tebzel vmiben: készülődik.

terpél: aprókat lép a ló.

terpentyü: terpentin.

tével hi: tegez; az uraknál a gyerekek tével híjja az apját.

tidó: a nyírfa külső héja.

tojak: ügyetlen, málészájú.

tojoggló: a tálos fiókja.

tókás diák: garaboncmás diák.*

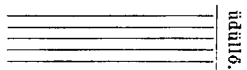
tóke: a fa törzse.

töllesztő: takarékpénztár.

törvénekedik: vitatkozik.

törzsol: mos.

üdüllő: oly szántó v. gabonaföld, mely több párhuzamosan haladó földdel merőlegesen fekszik:

ühöjt: üvölt.

ujj embër: új házias.

ülő szék v. küzsdeg ü. sz.: fonószék.

elürütni a szénát: szétszórni.

üte-bota: ügyetlen, félkegyelmű.

megvaccsan: a kutya megvakkan.

vacsog: vonít a kutya ha megütik.

vájlogat: válogat.

vápa: két hegy közti nyereg alakú mélyedés.

megvátozik, elvátozik: elválk.

vénasszonybüzlentü: boldogaszszony-lelél (ménta-féle).

verettyü.

vészél: vesződik.

elvetni a borjút: elválasztani anyjától.

viciróskodik: faczérkodik, flangírozik.

vidikel: jóízűen cseveg.

fénvidikel: késő estig vidáman elcseveg.

vigyít a legénnyel: összeszűri a levét.

viszpad, viszszeék: pad, hol a vizes edényeket tartják.

* A néphit szerint néha fekete könyvvel a hóna alatt az erdőkben sétál, néha a felhőkön lovagol s jégesőt, vihart olvas le a vidékre.

vonoggl: csömörben levőnek hátát megkeni. *bézoppán*: az ajtó hirtelen becsukódik.
zángós hang: kellemetlen mély hang. *bézoppant*: hirtelen beteszi az ajtót.
zëre: nesz (az erdőben).

Babonák.

1. Csénditet után nem jó füttyölni, mett az a jó Máriát mék-sirassa.

2. Két karácson között az ollókat kötözd bé, hogy a johok közé tévett farkas száját ne tuggya félnyitni.

3. Szentandrás napjárú bötöjj kilencz falat kinyerét, kilencz csépp vizet, vagy pedig sótan vizvel süttött kenetlen pogácsát sakkor szentandrásrú virjadó éji ámod bétejesedik.

4. Mikor a marhákot tavasszal először hajcsák ki, egy erdőllő lánczot tésznek végig az éstálló küszöbén, hogy a marhákot kár ne érje az évbe.

5. Naphaladat után a házot kisépérni s a szemetét az ajtó mégé hajtani rossz, mett a szerencsét sépréd ki velle.

6. Két karácson köszt nem jó fonni, mett amennyi pozdorja hullana le a guzsajon levő kenderből, nyáron annyi nyú kerülne a gabonába.

7. Ha este sok csillagot olvasól, sok főkönöd lész.

8. A lábrú, akit a hideg elvész édes káposztalapit tegyünk, jégre faggyat csepektessünk, osztáng aszt tegyük az édeskáposztalapira.

Találós mesék.

1. A világval egy üdös
Még és nincs egy esztendős,
Mi ja? *A hód.*
2. Mi megyen bé lektöbör a téplomba a fejín? *Patkószeg.*
3. Mi van a témpolon kérésztyín és fëjjet? *A rozsdá.*
4. A téplomot métt építették? *Pénzétt.*
5. A sokadalomba mi áll három lábón? *A lábos.*
6. Mi van ezen a világon lekkevesebb mesterembér? *Bódog kaszás.*
7. Átol vetöktetö s szörös püsszöktetö? *Nyist és vetöllö.*
8. Mëik az a három embér, amëjik kötés nélkül mindig élt s mindig élni fog? *Szeptembér, Novembér, Decembér.*
9. Mëik a legrosszabb tö? *A temetö.*
10. Merről hajcsák a lektöbör marhát a vásárba? *A fara felöl.*
11. Erdön vágják s falun istájják? *Asztal.*
12. Menyen a medve,
Morog a szája,
Szotyog a nyála? *Malom.*
13. Pad alatt baksa
Vërés a hasa? *Üst.*

14. Az én lábam köszti és járt, a kietek között és járt, mi az? *Küszöb.*
 15. Mejik az a csitkó, aki a ganyét kirugja maga alól? *Fúru.*
 16. Erdőn vágják s falun ruházzák? *Rúd.*
 17. Minél bennebb dugja, annál fennebb mered? *A kút gémje.*

Szólások.

1. Módova országba egy ember mékföszte a malomkö felit.
 (Akkor mondják, ha valaki vmi nagyot mond.)
 2. Talál úgy, mint a kopó szájába a tojás.
 3. Kacagj egy fél marokval!
 4. Ne érészkeggyél úgy le, mint a Tót Gyúrkáné pipéje.
 5. Ne légy úgy oda, mint a remetei pipe.
 6. Hogy a tēmérdek tűz égedelmēs lángja vessen fél!
 7. Mit kuporoksz, mint Homoród végén a mēnkő?
 8. Aszt az ántibigyegéjit!
 9. Ojan nyakfalát adok, hogy minnyá lesuvad az orrod.
 10. Az Isten se vigye a derekdba!

SZABÓ DEZSŐ.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

K. B. kérdéseire (32:96) a következő német szókat ajánlom:

anyaföld: der ureigene Boden; die Heimatserde.

csonkatorony: der Halbturm.

bölcshöz illő nyugalom: stoische Ruhe.

rabviselt: ein strafgesessener...

kiskirályok: Duodezfürsten.

a hegyek pipálnak: die Berge rauchen.

rovatvezető: Referent (für Musik...)

páholynyitogató: Logenschliesser(-in).

ötletes: witzig; anschlágig; (voller Einfälle).

KOHLBACH BERTALAN.

anyaföld: Mutter Erde (megszemélyesítve).

teremnek beillő szoba: ein saalmässiges Zimmer.

orrfacsaró büz: durchdringender, beissender, nasenbeleidigender

Gestank.

a hegyek pipálnak: die Berge dampfen.

pattogó vers: flotte Verse.

rabviselt: gewesener Zuchthäusler.

ötletes: witzig; scharf, ~~witzig~~, geistreich (Erfindung); wendungs-
 reich (Stil.).

Witzig

igazolatlan mulasztás: unentschuldigste, ungerechtfertigte Versäumnis.

kiskirályok: Oligarchen.

TOLNAI VILMOS.

Aufsatz (32:95). Nem tudom honnan vette, de faluról való cselédünk az *aufsatz*ot magyarul csak úgy mondta, hogy *emeletes táll*. Én igazán szebbnek tartom ezt a szót akár a *tálczatartónál*, akár a *csemegetartónál*, és elfogadásra ajánlom.

BÉRCZI FÜLÖP.

Fixieren. Tudósok törik a fejüket rajta, ujságok pályadíjakat tűznek ki rá, hogy kiirtsák valamiképpen az idegen szavakat. Pedig hát a szó mit sem ér, ha mondva csinálódik. Annak magától kell megteremnie, megszüli a véletlen alkalom és addig-addig jár szájról-szájra, a míg egyszer csak végképp belgészkelődik a köztudatba. Akkor aztán egyéb munka sincs vele, csak — föl kell fedezni.

Ez könnyű mesterség nagyon és mivel könnyű szerrel a tudós dicsőségéhez jut vele az ember, íme én is kiások egy új magyar kifejezést a szókincsünk gazdagítására. Ez az új kifejezés a *fixirozást* fordítja le jóízű magyar beszédre. Ezt a szót eddigelé semmiféle magyar szó nem pótolta. Mert ha a magyar ember *megnéz, szemügyre vesz, végignéz, kinnéz, végigmér a szemével*, — az mind sokban különbözik attól a művelettől, a mit általában fixirozásnak szoktak mondani.

Az új szót egy huszár főhadnagytól kaptam, a kávéházban mesélte:

— ... Egyszer csak egy csúf blatt telepedett mellém az asztalhoz. Még csak bocsánatot se kért tőlem a paraszt. Én erre szemembe vágtam a monoklimat és jól — *pofonéztem* az ipszét...

... Hát ha ezt az új szót nem fogadja el a Nyelvőr, akkor még Simonyinak sincs érzéke a zamatos, őszerejű magyar kifejezések iránt.

(1902. XI. 15.)

PESTI NAPLÓ.

NYELVMŰVELÉS.

Egy orozva költ *paragraphus*. Így neveztem az Iskolai Helyesírás szabályzatának 3-ik szakaszát a Budapesti Szemle szerkesztőjéhez intézett levelemben (317:299). Tudom, hogy erős kifejezést használtam, de készakarva tettem, mert e szakasz belejutása és bennléte csakugyan megérdemli az erős megbélyegzést. A tényállás t. i. a következő:

A magyar helyesírásban eddig általánosan elfogadott szabály volt, hogy »a kétjegyű betűkön végződő főneveknél a *val, vel, va, ve* névragok főlvételekor keletkező kettős mássalhangzó csonkítatlanul kiírandó«. Így írta a Tudós Társaság már 1832-ben s így írja az Akadémia ma is, s nemcsak az Akadémia, hanem az egész mai hírlap-irodalom is. A folyó évi márczius 25-én megjelent napi lapokból

jegyezttem ki a következő példákat: *gúnynyal*, *unoka-öcscse*, *tavaszzsal*, *eseménynyé* (Budapesti Hírlap); *gúnynyal*, *hangsúlylyal* (Pesti Napló); *becscsel* bir (Budapesti Napló); *egyezménynyel* (Egyetértés); *kormánynyal* (Magyar Hírlap); *eredménynyel* (Alkotmány); *indíttványnyal* (Magyar Szó) stb.

S íme az iskolai helyesírás a 3. §-ban egyszerre csak elrendeli, hogy »a kétjegyű betűkben csak az első jeget kettőztessük«. Az iskolában tehát ezentúl azt fogják tanítani, hogy *görcscsel*, *Bécs-csel*, *Lukácssal*, *üggyel*, *vággyal*, *mollyal*, *hánnyal*, *kénnyel*, *pinntyel*, *ponttyal*, *szásssza*, *résszel*, *gúzzsal*, *Párizssal* stb. írandó, s a ki nem így ír, helyesírási hibát követ el, s a tankönyvíró, hogy munkáját az iskolák számára elfogadják, kénytelen lesz, a rendelet értelmében, az új szabályhoz alkalmazkodni.

Mert az iskolai helyesírás szabályzata éppen e pontban kérlelhetetlen. Míg az ismert vitás pontokra nézve türelmes és engedékeny s a tanártestületek pedagógiai belátására bízva, hogy akár a *c*, akár a *c*, akár a *te szerinted*, akár a *teszerinted* mellett döntsének, addig a 3. §. dolgában nem ismer alternatívát; itt már nem enged szabad választást, hanem kategorice elrendeli, hogy az iskolában ezentúl csakis e szerint szabad tanítani.

A miniszteri rendelet minden sorából kitetszik, hogy a miniszter úr azon hiszemben hagyta helyben az iskolai helyesírás szabályait, hogy azok »a M. tud. Akadémia szabályzatának alapján állanak« s ott, a hol a két szabályzat között eltéréseket tapasztalt, határozottan beletétette az iskolai szabályzatba, hogy választást kell engedni a kétféle írásmód között. Ha a miniszter úrnak tudomása van arról, hogy a 3. §. teljesen szakít nemcsak a hagyománynyal, hanem az eddigi közszokással, bizonyára meg nem engedi az élő szóknak és neveknak e barbár megcsonkítását, vagy ha talán mégis megengedte volna, okvetetlenül itt is, úgy a mint a többi eltéréseknél tette, a döntést a szabad választásra, »a pedagógiai belátásra« bízta volna.

Sőt még magának az Orsz. Közoktatási Tanács t. alelnökének sem lehetett tudomása a 3. §-ról. A Közoktatási Tanács 1902. május 21-én kelt fölterjesztésében ugyanis határozottan kiemeli, hogy a Tanács

»az Akadémia szabályzatától valóságos eltérést csak kettőt fogadott el: először a *c* helyett az egyszerű *c*-t; másodszor az a *ki*, a *mi* stb. egybeírását«.

Mindaz, a mit a föntebbieken előadtam, megdönthetetlen tényeken alapszik. Tény, hogy

1. Nemcsak az Akadémia, hanem valamennyi hírlap is, a *val*, *vel*, *va*, *ve* névragok fölvételekor keletkező kettős mássalhangzókat csonkítatlanul kiírja.

2. Tény, hogy az iskolai helyesírás egyszerre csak fel akarja dönteni ezt az általánosan elfogadott szabályt.

3. Tény, hogy az iskolai helyesírás szabályzata e tekintetben nem enged választást, hanem kategorice rendeli, hogy az iskolában ezentúl csakis a 3. §. szerint szabad tanítani.

4. Tény, hogy a miniszter úr ott, a hol a két szabályzat között eltéréseket tapasztalt, határozottan beletétette, hogy **választást kell engedni** a két írásmód között.

5. Tény, hogy a Közoktatási Tanács alelnöke azt jelentette a miniszter úrnak, hogy az Akadémia szabályzatától valóságos eltérést **csak kettőt** fogadott el a K. T. (l. fentebb).

S mindezen tényekkel szemben, Simonyi Zsigmond azt állítja a Nyelvőr májusi füzetében (289. l.), hogy a Budapesti Szemle »téved«, sőt »gyanúsít« is. Hiszen — mondja Simonyi — »a K. T. igen tüzetesen és lelkiismeretesen tárgyal minden egyes kérdést«.

Bocsánat! Nem az a kérdés, hogy mit tárgyalts miként tárgyalts a K. T. bizottsága, hanem az a kérdés: igaz-e, hogy a Közoktatási Tanács az Akadémia szabályzatától valóságos eltérést csak kettőt fogadott el, vagy nem? Ez a kérdés. Erre tessék felelni.

SZILY KÁLMÁN.

A B. Sz. tévedése abban állt, hogy azt hitte, a miniszternek s a Közokt. Tanács alelnökének nem volt tudomása erről az eltérésről. Igenis volt! Mikor a miniszter úr meghívására élőszóval volt szerencsém előadni a dolgot, a tárgyalás éppen a miniszter úrnak ebből a kérdéséből indult ki: vajjon érdemes-e két eltérés miatt külön iskolai helyesírást kiadni? Erre azt feleltem, hogy ezek csak a legfontosabb eltérések, de a Közokt. T. több más egyszerűsítést is szükségesnek tartott, s ezek közt megemlítettem a kettősbetűk írására vonatkozó szabályt, továbbá hogy az Akadémia ábéczéjében 40, a K. T.-ében csak 38 betű van stb. (Valamennyi eltérésről egész kis könyvvel számol be Körösi Sándor: A magyar helyesírás. Az iskolai és akadémiai helyesírás közt levő eltérések.) A miniszter úr nem tartotta szükségesnek minden eltérés megemlítését. Nem is kívánták ezt — sem a minisztérium ügyosztályai, noha alaposan tárgyalták az egész dolgot, sem pedig — úgy gondolom — az Akadémia elnöksége, noha közvetlen a rendelet kibocsátása előtt volt alkalma az egész dolgot látni, sőt véleményt mondani róla.

A K. T. alelnökének szintén volt tudomása az eltérésről, mert a legnagyobb figyelemmel kísérte a tárgyalást elejétől végeig (a K. T. állandó bizottsága teljes ülésekben kétszer is végig tárgyalta a szabályzatot). Az említett eltérést az alelnök úr azért nem tartotta valóságos eltérésnek, mert a tárgyalás folyamán elmondták, hogy az Akadémia se követeli minden esetben a kettőztetett kétjegyű betűknek a szóelemzés alapján csonkítatlan kiírását: nevezetesen nem követeli meg a szóképzésben, azt írja p. *rogy* : *roggyan*, *locs* : *loccsan*, *buggyan*, *mocczan*, *szisszen* stb., noha annak idején indítványozták a szabálynak ezekre való következetes kiterjesztését: *rogygyan*, *locssan*, *buggygyan*, *mocczzan*, *szisszzen* stb.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a K. T. állandó bizottsága még az *aki* és *énbennem*-féle írásmódban se látott valóságos újítást, annyira, hogy föl se vették a jegyzőkönyvbe. Csak két dolgot tartottak olyan fontosnak, hogy a róla való vitát és határozatot telje-

sen és szószerint fölvetették a jegyzőkönyvbe: a c-ről s az idegen szókról való rendelkezést. Legfontosabbnak ezt az utóbbit tartották; mindnyájan azt hangoztatták, hogy a mostani akadémiai szabályzat a »meghonosult szók« határozatlan fogalmával semmi tájékoztatást nem ad az iskolának, mert minden egyes tanítónak szabadjára hagyja, mit és mennyit tartson meghonosult szónak.

SIMONYI ZSIGMOND.

Volna, lenne. Az egyik legelterjedtebb és magyarosságra nagyon törekvő napilapunk első cikkében II. Vilmosról ezt olvastam: »Ha császár *nem lenne*, akkor is különös s érdekes *ember lenne*.« Tehát II. Vilmos még csak ezután lesz császár is, meg érdekes és különös ember is?! És ennek a két igének az összetévesztése mármár olyan általános, hogy nincs nap, hogy ne hallaná vagy ne olvasná az ember. — Hát hova jutunk akkor a nyelvrontásban és a mondatok összekuszálásában, ha neves írók sem tudják, hogy mikor *volna* és mikor *lenne*? Hiszen ezeknek a helyes használatához még csak nyelvérzék sem kell, hanem csupán a grammatikának olyan elemi ismerete, hogy ez két külön ige: *van* és *lesz*. Az előbbivel vagy *múlt- vagy jelenidőbeli*, az utóbbival pedig *mindig csak jövőidőbeli* állapotot fejezünk ki.

Ilyen szempontból vizsgálva, helytelennek kell mondanom a *Rózsa és a méh* című dalnak ezt a refrénjét is: *Lennél te rózsá, én meg a méh!* Mert vagy így jó: *Volnál te rózsá, én meg a méh*, és akkor az állapot jelen idejű, vagy pedig: *Lennél te rózsá, én meg méh*, és akkor az állapot jövőidőbeli, de akkor a határozott névelőt a méh elé sem szabad odatenni, mert a jövőidőbeli állapot még határozatlan. Furcsán hangzanék így a közmondás: *Lesz még a szőlő, meg a lágy kenyér!* A magyar gyermekek, mikor katonásdit, lovasdit meg állatosdit akarnak játszani, sohase azt mondják: *Légy te a közlegény; én meg a tiszt, te a kocsis, én meg az úr, te az oroszlán, én meg az egér; hanem: te közlegény, én tiszt, te kocsis, én úr, te oroszlán, én meg egér.*

HEVESI JÁNOS.

Szép dolog ez mind, de van egy-két gyöngéje. Hogy a végén kezdjem, hiányos alapon állítja dolgozó-társunk, hogy a *lesz* ige mellett nem lehet határozott névelője az állítmányi névszónak. Akárhány példát lehetne idézni, a melyben a névelő egészen helyes és jogosult: *Légy te, öcsém, a kard, én leszek a pálcza* (Arany: BH. 1:24). A *vízivő te légy!* (Csont, a Kont paródiája) stb. stb.

A mi a *volna* és *lenne* megkülönböztetését illeti, annak kétségkívül megvan a jogosultsága, s a gondos író tehet köztük olyan különbséget, mint a *van* és *lesz* között: hogy t. i. a *lenne*, mint a *lesz*, csak vmi jövőre vonatkozzon (vagy pedig a meglevő állapotnak átalakulására), p. »Holnap megyünk a lakodalomba.. Nem tudom, ti vagytok-e híva? Szeretném, *ha ott lennél*« (Kovács P. Fars. kaland, Olcsó ktár 31). »De akárhol vár a pihenő hely rám, egyszerűen, bár

tölgy lenne a fejfám!» (Arany: Tölgyek alatt.) »Más helyt, vagy ott, de később, Csokonai is más *lett*, más *volt volna*» (Kaz., Muzá-ion 4:59).

Azonban más kérdés, hogy lehet-e a *lenne* alaknak másik használatát elítélni, lehet-e a köz szokást hibáztatni, a mely szerint *lenne* annyit is tehet, mint *volna*? Igaz, hogy már sokan hibáztatták e használatot. Hogy csak egyet-kettőt idézzünk, már Berzsenyi költeményeinek Döbrentei-féle kiadásában olvassuk ezt a megrovást: »Úgy vagynak egymás közt, mintha testvérek *lennének*, — jobb így: mintha t. *volnának*, mert *lennének* jöendőre szól.« Szvorényi J. is azt mondja Magyar nyelvtana 232. §-a jegyzetében: »A *lészék* (fio) és *vagyok* igék ohajtó módbeli jelenét *lennék* v. *volnék*, úgy szintén múlt és régmúlt idejét *léttem légyen* és *voltam légyen*, *léttem volna* és *voltam volna* stb. nem kell összetéveszteni. Helytelen például így szólni: Ha most otthon *lennék*, sokért nem adnám — e helyett: ha most otthon *volnék*... Hibás továbbá: Ha tegnap itt *lettél volna*, — e helyett: ha itt *voltál volna*. Ha szorgalmasabbak *lettetek volna*, most jutalmát vennétek, e helyett: ha szorgalmasabbak *voltatok volna*...« — Aztán Tomor F. hibáztatta a *lenne* alaknak *volna* helyett való használatát a Helyesírási tévelyekről szóló cikkeiben a Tanáregy. Közl. 3. kötetében. Erre Szarvas Gábor uo. 467 a köv. megjegyzéseket tette:

»Ha valahol, úgy ez a tér [a nyelvészkedés] az, a hol a pusztá szándék, ha még oly jó is, éppen nem elegendő; sőt, mivel hamis elvek felállításával a nagy tömeget rossz útra tereli, többet árt, mint használ. »Die Sprache soll bestätigen, was wir ausgeklügelt haben, wir wollen nicht von ihr, sie soll von uns lernen!« Ez a vád, melyet Curtius a régi etimológusok szemére hány, teljesen megilleti Tomor Ferenczet is. Ő is nem hogy a nyelvtől tanulna, hanem kényszeríteni akarja őt, hogy az tanuljon tőle; hadat üzen a történetnek, s mint az elűzött fejedelmek, tiltakozik a tények ellen. Nem akarunk részletekbe bocsátkozni, azért csak két esetet említünk meg; de ezek oly világosan bizonyítják fönnebbi állításunkat, mint a jégcsap a telet. — Hogy a tények logikája előtt Tomor is többszörte meghajol, arra maga szolgáltat több becses adatot kezünkbe. »Egyetlen egy szó van, úgymond II. cikkében, melynek kész *léttem volna* megkegyelmezni.« Habár a logika a *voltam volna* mellett szól is, az usus mindazáltal a *léttem volna* összetételelt szentesítette meg; s e tény előtt Tomor is meghajol. Habár az összetett nevekben a jelzőt, nem pedig a főnevet fokozzuk, pl. *nagy-lábu*, *nagyobb lábu*, *jó-szívú*, *jobb szívú*, stb. Tomor e szabálytól mégis eltér, s a ténynek hódolva azt mondja: »a mi *valószínűbb*« (II). Halomszámra hozhatnánk fel példákat annak bebizonyítására, hogy T. úr a szabály ellenében a nyelv szokásnak hódol még oly esetekben is, midőn valamely szónak egy vagy legfőllebb kétszázados történeti multja van. Ezzel azonban nem azt akarjuk modani, hogy nem helyesen cselekszik, midőn a tényt ténynek elismeri, sőt inkább dicsérnünk kell érte; hanem megfordítva, az ellen kell erélyesen tiltakoznunk, hogy a tények ellen kezd irtó

háborút. Pedig azt teszi, midőn oly alakok ellen száll síkra, melyeket fél-ezredév szentesített s melyeknek jogossága mellett a mai népvelv is hangos szóval tanuskodik.»

Az oka is világos, hogy miért teszi a nyelv a *lenne* és *lett volna* alakot a *volna* és *volt volna* helyébe. A mit óhajtunk vagy csak fölteszünk, azt nem a jelenben vagy multban meglevőnek, hanem rendszerint még csak beállónak képzeljük (a latinban is gyakori a *forem* 'lennék' e h. *essem* 'volnék'). Azért állapotodott meg ez a nyelvszokás már évszázadok óta:

(a) Bolond *lenne*, a ki csak akkor akarna vetni, a mikor színtén aratni kellene (Madarász: Evang. 1635. 319). »Praet. imp. conj. *volnék* oder *lennék* ich wäre« stb. (Adámi: Spr. 1760. 74, 135). Nem hiszem, hogy egész Debreczennek pirospozsgásabb lánya lenne, mint ez fog lenni, ha ilyen marad (Kaz. Levelei 3:201). Ha azon szarvast csendesebb vérrel lepted volna meg, most talán mindennek vége lenne (Katona J. A tündér alma 2. jel.). »Oly nappali, oly szép a táj, miként ha éj se *volna*.. Miként ha holdas *lennék*, a holddal - kel mindig nekem a leggyönyörűbb emlék« (Tóth K.¹ 87). Bár lovuk akkora lenne, mint a trójai (Arany: Arist. 2:161). Vajh[a] mind ki lennének elégtve! [*I*] *would we were all discharged!* (Greguss Á. Shak. Athéni Timon II:2.) És mintha olyan hálás munka lenne szívünk hő vérét dallá költeni (Endrődi, Föv. Lapok 19:1579). Bárcsak mindig szombat lenne, hogy a kis lány vígan lenne! (Abafi: Göcseji népdalok 92). Bárcsak már minálunk olyan templom lenne, kinek a teteje tőrös lepény lenne! stb. (Arany-Gy. Népk. gy. 2:330.)

(b) Uram, ha itt *löttél volna*, én atyámfia meg nem holt volna (DöbrC. 489). Olyan lén [lön], mintha ingyen lélekben sem lett vóna (ÉrdyC. 511b). Öröktől fogva semmi voltál és magadtól örökké semmi lettél volna (Pázm. Préd. 66). Némelyek azt tartják e felől a tartomány felől, hogy a régi Sicilia ez lett volna (Haller: HHist. 3:94). Noha szüköm nem volt, de.. többre lettem volna érdemes (Fal. 169). Jobb lett volna, ha anyám világra sem szül (Arany: Hamlet¹ 72). Te nem lettél volna, rab sem lettem volna (Abafi: Göcseji népd. 23). Stb. stb.

Ez a *lett volna* már évszázadok óta annyira uralkodik, hogy mellette a szabályos *volt volna* csak igen ritkán kerül elő; a 16. századon innen hosszas megfigyelés után is csak egy-két íronál talákoztam vele, legtöbbször még írott nyelvméleinkben fordul elő:

Ha mű voltok volna mű atyáinknak napiban, nem voltok volna ő társok.. (MüncH. 57b. Így VitkC. 80, WinkC. 148, 322, TihC. 74, ÉrdyC. 22b, VirgC. 128). Lám ha mind így volt volna, hogy Krisztus isten volt volna.. (KatLeg. 2647—8). Inkább akartam volna, ha Szent-Mártont volt volna (LevT. 2:52. RMK. 6:79, Helt: Krón. 4, Czegl: Bar. dorg. 83). — Újabb írókból csak ennyit idézhetek: Habár szabadságában volt volna is újra elhagyni, többé ugyan el nem hagyta volna (Kaz. Munk. 1:264). Ha más emberre volt volna bízva nevelésünk.. (Kaz. Pály. 241, Abafi kiad.) Csak én vízkeresztkor ott ne voltam volna Menyhért bácsinál, még most is

boldog volnék (Kovács P. Fars. kal. 71, Olcsó ktár). — A nép közt is hallani néha, de inkább csak gyermekektől.

A *volt volna* és *lett volna* helyett néha *lesz* *vala* is előfordul: Jó leszen *vala* neki, ha nem sziletett volna az ember: bonum erat ei, si non esset natus homo ille (DöbrC). Jobb leszen *vala*, hogyha Sárosról teszünk *vala* választ neki, talán most Kdet nem búsitottuk volna (LevT. 2:206. Így újabban is: Athenaeum 1842. 2:366, Egy. Philol. Közlöny 10:658, 665).

Érdekes, hogy a csángó nyelvjárás még tovább megy és *lett volna* helyett azt mondja *lett lenne*, továbbá *hagytál volna* helyett *hagytál lenne* stb. P. Anyám lettél lenne, el nem hagytál lenne (Nyr. 4:288). Ha a szomszéd ház tüzet kapott lenne, tőlünk asszonyoktól az egész falu éléghet *vala* (3:51; l. még 30:113). — Olykor előfordul ez a háromszéki beszédben is: *bár elment lenne, ha elvitte lenne* (MNyszet 6:231).

A régieknél *vala* helyett is előfordul *lön* és *lesz* *vala* *.

Cristus, ki lesz meg vtauan erettönc (GuayC. 40). Myg első zileink paradicsomba lőnek (DebrC. 182). Ott lesz: erat ibi (JordC. 359). Győkerők nem leen: non habebant radicem (393). Kezdetawl megh leek zerezethwen: ab aeterno ordinata sum (159). Jelen levn kedeg ..ez atyanak halala jdeyen az ..zvz maria (DomC. 146). Beiduénec az országban ..és Aba wyuárbā lőnec titkon (Helt. Krón. 34). De László ..eszén lön, és meg gondola a Magyar Birodalom-nac terhős voltát (74). Lőnec ollyakis, kic ellensegeket esmerek meg: fuere item qui inimicos suos cognoscerent (Decsi: Sall. 51). Ezek lének szavaid (Veresm. Tan. lev. 37). — Ha kedyg zent margyt azzonnak nem lezen *vala* tevb capaya egynele [vagyis mikor nem volt több kápája], tahat kerety *vala* az p[ri]orissat, hog ev agyon ruhat az zegennek (MargL. 60).

Végre valamint *volt volna* helyett *lett volna*, ép úgy van *volt legyen* helyett *lett legyen*:

Közönséges vélekedés, hogy az Mágusok királyok voltak.. De akar kik lettenek legyenek, napkelet felől jövének (Telegdy: Evang. 1:187). Akár tettében úgy lett legyen, amint a beszéd előnkbe adja, akár nem, de.. (Fal. 641). Akármint lett legyen a dolog, az igazság mindenkor erősebb lészen, mint az hazugság (Királyi beszél. 75). Azt ohajtom, szépséged lett legyen a boldog ok (Arany: Hamlet 69). Egyforma emberek vagyunk mindnyájan e földön, lett legyen az apánk akár zsidó, akár keresztyén (Kecsk. Lapok 1883, 46. sz.; így Jókai: Szeretve mind a vérp. 3:111 stb.).

Vannak aztán a *van* igének olyan alakjai is, melyekről már rég elfeledte nyelvünk, hogy a *val-*, *vol-* igeből is lehetne őket képezni, p. *legyen*, nem pedig **valjon*, *[lenni]*, nem **volni*, *lévén*, nem **valván*. Pedig valamikor ezek a formák is köz szokásban lehettek,

* Eleinte talán csak rákövetkezés, utóidejűség esetén használták így: „ott lett” (ott termett stb.), „a z u t á n ott volt”.

söt kódexeinkben meg is találjuk őket (a köv. idézetek egyúttal a NySz. *vagyon, van* cikkének kiegészítésére szolgálnak):

Iőuenec ő hozia a saduceosoc kie mongac a felkeletet nem *volni*: qui dicunt resurrectionem non esse (MünchC. 96b). — Teghed yelōn-valuad [jelőn valvād] lasson (WinkC. 262). Myre hog yllyen nagy lean *valvan* nem mentel hazassagra? (DebrC. 510). Nem illik nekem azzonī allat *valvan* budosnom (611). En Cristus Jesus... isten *valvan* .. allokvala garlosagósón (NagyszC. 89). En keserűsegős aña *valvan* ilyen zookat mondanec (147). [Cupido] sok szüvet nem lűne vétetlen — vak *valván* (Balassa B. Az Dobó Jakab éneke).

Vő. még *valást' vót* a csiki népnelyvben (l. itt 276. l.), Kolozsvárt *vóni vót* (mint *tudást tudott, tudni tudott*; — de Csíkban így is: *vótást vót, vótánt* [?] *van*, l. MTsz).

SIMONYI ZSIGMOND.

Hunyad és Marót, Szepes és Karczag, Zsögöd és Tardos. Furcsa divat kezd lábrakapni a névmagyarosítás terén, jobban mondva a családnevek használatában. Mind többen választanak helynevet családnévül, pusztá helynevet, melyhez sem a demokrata *i*, sem az arisztokrata *y* nem járúl.

A névmagyarosítások között csak a minap olvastam a *Szepes* nevet, *Karczag* Vilmos neve régóta ismeretes, a *Groszschmied*-ből magyarosított, majd ismét *Groszschmiedde* visszaváltozott *Zsögöd* név nemcsak híres, hanem hírhedt is lett e révén, a *Tardos* név most kap a hír szárnyára a Neró anyja című tragédiával. Hogy e helynevekbe miért szerettek annyira bele azok, a kik új családnevet választottak maguknak, annak több s talán egymással ellentétes oka van.

Bizonyára belejátszott e különös dologba az a gúnyolódás, melylyel az elfogult magyar társadalom a helynevekből képzett *i* végű nevektől távol akarta és akarja tartani a névmagyarosítókat. Azzal gyanúsítja őket, hogy az új magyarok így szeretnének a nagy történeti nevek nimbuszába takarózni vagy legalább a nemesség látszatába burkolózni. Sok önérzetes ember tehát új neve megválasztásakor szándékosan elkerülte az *i* végzetet.

De egy ezzel homlokegyenest ellenkező oknak is lehetett némi hatása. Ismeretesek a *Batthyány*, az *Erdély* nevek, melyeknek a végéről csak azért hiányzik az *i*, mert viselőik okvetetlenül *y*-os véggel akarták írni nevüket.* Az avatatlan, mondhatnók tudatlan nagy közönség e nevekben helyneveket látott s aztán úgy gondolkozott, hogy ha ily nagy uraknak jó a helynév családnévül, akkor mások is viselhetik, holott a fenti nevek Battyányinak és Erdélyinek olvasandók, tehát mégis csak *i* képzős szók.

Azonban a helynévnek családnévül való használatában főképp idegen, t. i. német hatást kell keresnünk. A németben közönséges a *Windischgrätz*, *Lichtenstein*, *Falkenheim*, *Koburg*, *Habsburg* stb. név akár *von*-nal, akár *von* nélkül.

* Ezeknek mása az újdonsült *Domony* név.

E korcs divat, e határozottan német utánzás védelmére ne emlegessék a mindent kimagyarázni akarók, hogy Vörösmarty és Czuczor is meg-megfosztották a történeti családneveket a hozzájuk tartozó i-től, hogy Vörösmarty egyik leghíresebb drámai hősét *Marót*-nak nevezi Maróti helyett és hogy Czuczor dicső *Hunyad* király fiakép magasztalja Mátyást. — Ne emlegessék mindezt, mert először a költőnek sok minden szabad, a mi a prózairónak, azaz a prózai, mindennapi embernek nem szabad, másodsor, mert e romantikus-kori költőink maguk is idegen hatás alatt állottak, részint a latin *comes de Hunyad-ok*, részint a német *Ritter Toggenburg-ok* hatása alatt.*

Bajos dolog a divatnak útját állani, de azért én mégis fölemeltem gyöngye szavam, mert meg vagyok győződve, hogy velem az igazság, hogy pártomra áll és talán győzelemre visz a helyes magyar nyelvérzék.

KARDOS ALBERT.

Miért neje? (32:231.) Hiszen éppen Kardos Albert támadta egy oldalvágással (Nyr. 29:516) a *nőt* is, mondván, hogy »már ezt a *nőt* is a német Weib és kivált Frau tette oly kedvelté«. Most pedig maga is így írja (Nyr. 32:232): »Előre látta, hogy Szendrey Julia nem marad csupán az ő *neje*, hanem lesz másé is«. — Egyébként pedig K. A. gúnyos cikkéhez szavam nincsen!

BÉRCZI FÜLÖP.

Leköszölni. A magyar hírlapirodalom egy része polgárjogot adott a *leköszölni* utálatos szójövevénynek. Borsószik az ember háta, mikor elolvassa. Igazán eljött már az ideje, hogy ezt a torzszülött vendéget kidobják valamennyi *redakcióból*. Ezt a csúf szó, azt hiszem, így termett: szerkesztőségi házinyelven *leadni* = a kéziratot a nyomdába adni. Most már, *per analogiam*, a *köszölni* szóból a *leköszölni* kifejezést gyártották. Megdöbbenéssel olvasom ezt a rossz szót egy tudományos értekezésben így: »az itt *leköszölt* esküformában« stb. Most már maholnap ugyanily logikával és joggal azt is lehetne írni s mondani, hogy Pál *leközlékény*, Péter *leköszölte*, hogy eljegyezte Irmát, sőt — Uram bocsá' — a *Budapesti Közlönynek* helyes neve ez lenne: *Budapesti Leközlöny*.

GYALUI FARKAS.

Útban van (32:233, 284). Az *útban van*-nak azt az értelmzését, hogy az tisztán csak annyit jelent, hogy utamban áll, láb alatt van, szóval hogy akadályul szolgál, semmikép se fogadhatom el igazságul. Az *útban van* magyarul csakugyan azt is jelenti, hogy valaki úton van. Ha nekem ma valakim elindul innen Szegedről Párizsba, s holnap kérdi tőlem valaki, hogy hol van, mondom: *útban van* Párizs felé. Ha a magyar vendéglőst sürgetem, hogy mért nem hozza már

* De *Marót* régi személynév (vö. *Mén-Marót*), és tudjuk, hogy nem csak a *Marót* nevű helyek, hanem más helységnevek is eredetileg személynévek voltak.
A szerk.

a megrendelt ételt, feleli: Kérem, *már útban van*, ahol hozza a pinczér! — Továbbá a még meg nem született, de már meglévő gyermeket is úgy szokás említeni: *útban van*.

(Szeged 1903. V. 10.)

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

Udva vótam ugyanolyan értelemben (utaztam) mondják Vas m. Sárváron.

KULCSÁR GYULA.

Kinéz (27:129). Úgy néztél ki fekete gyász ruhádban. Dehogy, ez a szöveg hamis, a nép így dalolja: Olyan voltál fekete gyász ruhádban, Mint liliom sötét erdő ajjában.

CSOKÁN PÁL.

Az idézett szöveg Tóth Kálmán »Temetésen láttalak...« kezdetű dalából való; pontosan így van:

»Olyan voltál a fekete ruhában,
Mint liliom sötét erdők bokrában.«

Minden más szövegezés tehát vagy városi rontás, vagy népies módosítás.

TOLNAI VILMOS.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Tarvarjú (Nyr. 31:501.) A sokféleképen magyarázott, homályos madárra vonatkozó tanulmányt befejeztem s eredménye az, hogy a magyar *tarvarjú* semmi egyéb, mint a Gesner-féle (1555) *Waldrapp*, *Klausrapp* stb. Geronticus eremita L., a szárazon élő, egészben Ibis-féle *tarfejű* madár, mely a 17. század körül Európából, így Magyarországból is kiveszett, de Afrika északi részében és Kis-Ázsiában ma is megvan. Ez a madár 1805-től fogva maradt ki, mint európai faj, az ornithologiai irodalomból és csak a harminczas években kerül ismét belé, de már csak mint exotikus alak. Végre 1897-ben Rothschild Walter, Hartert Ernő és Kleinschmidt Ottó minden kétséget kizáróan bebizonyították, hogy a Gesner madara Európában valósággal élt, de kiveszett. Tanulmányom kimutatja, hogy Mélius Juhász Péter (1561 és 1568) és Baranyai Decsi János (1598) a *tarvarjút* még színről színre ismerte. A magyar nyelvi anyag gazdag és szép. A tanulmány az Aquila X. kötetében jelenik meg.

HERMAN OTTÓ.

A Magyar Oklevél-Szótárhoz. Az Oklevél-Szótár ismertetésében (32:225) Haiman Hugó azt állítja, hogy az *agow* 1291, *farkasakazthokurthuely* 1368, *lovacol* 1193 és *Endereh*, *Endred* adatok, melyek más helyütt megvannak, a maguk czimszavánál hiányzanak szótáramban. Bizony efféle hibák ezernyi ezer adat közt a legnagyobb gond mellett is előfordulnak minden szótárban, előfordulhatnak az én könyvemben is, s már csak azért is kegyelemre számíthatok, mert íme a fölpanaszolt adatok közül csak az *Endereh*,

Endred nincs meg a helyén, *András* alatt. A többi három mind megvan, illetőleg meglesz ott, a hol lennie kell: *agow* a *két-ágú* alatt, mert az illető adatban ez a kifejezés olvasható, *lovacol* a *ló-akol* alatt lesz idézve könyvemben, s minthogy ezen összetételekre *ág* és *akol* alatt *vö.*-vel utal a szótár, ennél fogva a kérdéses adatokat nem lehet az alapszónál keresni. A mi pedig legesudálatosabb, a *farkasakazthokurthuely* adat megvan épen az *akaszt* alatt, ahol az ismertető nem vette észre. Az *Enderek*, *Endred* adatok — hogy, hogy nem — valóban kimaradtak az *András* címűszó alól, s mikor tévedésemet észrevettem, már nem tehettem mást, mint hogy *Endre* alatt valamennyi utólag került ilyen adatot külön csoportosítottam. Ha a könyv végéhez »Pótlások és javítások« címmel járó függelékben az *András* cikket az *Endré*-vel egymásra utaljuk, segítettünk a kis szerencsétlenségen. Az *Árpád* személynevet mint ilyet azért nem vettem föl külön, mert magyar etymológiája nem biztos; mint helynevet ellenben az *Almád* (*alma*), *Disznód* (*disznó*) stb.-hez teljesen hasonló képzésnek tekinthetni, azért az *árpa* szó származékai alatt helyet foglalhatott.

ZOLNAI GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Pajtás. Kisütötték már végérvényesen, hogy honnan ered? Thewrewk E. azt hirdette, hogy *paik-társ* = *poika* (finnül gyermek). — Pedig világos, hogy csak akkor keletkezhetett az összetétel, mikor már a *társ* (szl. *tovariš*) megvolt. *Pajtás*, *pajtárs* bizony nem is egyéb, mint *vojanski tovariš*, *bajtárs*, Kriegskamerad, a harczot jelentő szláv *boj* szóból, *vö. bojnik, voják* stb.

MIKÓ PÁL.

F. A *pajtás* szó eredetével részletesen foglalkozott Albert János a Nyr. 22:241 s köv. lapjain. Albert részletesen kitért Thewrewk magyarázatára is, s végeredményben azt mondta, hogy a *pajtás* előtagja a török nyelvben egykor megvolt *p'eik*: lauffbursche szóból ered akként, hogy e török szó átment a szerbbe és oláhba (*peik*: eilbote, *paik*: läufer), s a szerbből azután a magyarba. »A szerbből kölcsönzött *pajk* = 'gyermek, inas' szó egykor magára is élő szó volt nyelvünkben.« Ebből a *pajk*-ból lett azután *pajkos*, *pajk-társ* s végül *pajtás*, míg ez utóbbiból népetimológia útján *bajtárs*. A magyarból azután a *pajtás* visszakerült volna a déli szláv nyelvekbe (NyK. 17:116), a hol a szlovénben *pajdás*, a kaj-horvátban *pajdašica* (Rad 116:116), a csa-horvátban *pajdás* (Nemanič 1:408) van, míg a szerbben *pajtaš*, kis-oroszban *pájtaš* (Lamanskij: Sborn. 231). Újabb magyarázat is van a szóról; e szerint a *pajtás* tör. *bojdas* mása, a hol *boj*: állapotot és *das*: társat jelentene; l. Patrubány: Sprachw. Abh. Bd. I. 3. A kérdéstevő fejtegetésére azt jegyezzük meg, hogy a szláv *b* (*vö. bojnik* = *bajnok*) és *v* (*vö. voje-voda* = *vajda*) a magyarban mindég megmaradnak *b*- és *v*-nek, s így az ő magyarázata teljesen elfogadhatatlan.

MELICH JÁNOS.

Pongyola. Nem tudom, a pongyola szót vajjon kísérelte-e valaki idegen — kivált szláv kölcsönkép föltüntetni? Tudtommal a negligéének idegenben azonos vagy hasonhangzó neve nincs; míg másrészt a magyar *bongyol*, *bengyel* (*pelengye*, *plengye*) stb. elég alkalmas rá, hogy eredetét sejttesse. Mindamellett, tekintve, hogy a *pongyola* szó a házi, otthoni, köznapi fogalmát is kifejezi, az jutott eszembe, vajjon nem áll-e ez a szó a szláv *po ned'ela* (vasárnap után)-nal valami viszonyban? (Vö. *pond'elok* kedd).

BALOGHY DEZSŐ.

F. Igen elmés ötlet, hogy a *pongyola* talán a szláv *po* és *nedělja* szavak összetételéből eredő **ponedělja*-val függ össze. Ez ötlet szerint a *pongyola* vasárnap utáni, vagy pedig a *nedělja*-t hét jelentésűnek véve, hétköznapi ruhát jelentene. Ez ötlet azonban elveszti még a valószínűséget is, ha a következőket tekintjük: α) A *pongyola* mellékalakjai *pelengye* (Szily; NyUSz.), *plengyuha* (MTsz.) megmagyarázhatatlanok *po-nedělja*-ból. β) A szláv nyelvekben az ünneplő ruhának (vö. t. *svjatočnė rúcho*, *šaty*, *háby*, or. *prázdníčnoje platije* stb.) ellentéte nem *po-nedělnoje*, hanem pl. tótul *každodenně* (rúcho). Tudtommal nincs szláv nyelv, a hol a hétköznapi ruhát *ponedělně*-féle szóval jelölnék. γ) A *pongyola po-nedělja*-ból való származása lehetetlen, mert ha szláv felfogás szerint a hétköznapi-t **ponedělja*-ból neveznék is, akkor is *po-nedělně* melléknevet kellene alkotni, s ebből *ponedělnoje rúcho*-t képezni. A magyarban az ilyen melléknévből állandósult *ponedělně*, *ponedělnoje* főnév lehetne csak az átvett alak. — A *pongyola*-nak tehát itt közlött magyarázata ép olyan ötlet, a milyen Dankovszkyé, a ki *pol-gola* félig mezítelenből magyarázza a mi szavunkat.

MELICH JÁNOS.

Tömlöcz. A szepesi német tájszólással foglalkozom s keresvén a *Tims* eredetét s magyarázatát, azt találtam, hogy Felső-Szászországban manapság is használatban vannak ezek a szavak: *Timnitz*, *Temnitz*, *Tömnitz*. E szavakat behozták a szepesi szászok, s tőlük a magyarok csekély módosítással átvették a *tömlöcz*-öt. A *szabad* magyarok a bevándorlás idejében semmi szín alatt nem ismerték a *tömlöcz*-öt.

KÖVI IMRE.

F. A magyar *tömlöcz* (HB. *timnucebelevl*, vö. őszl. Freising. nyelveml. *timnizak*, olv. *timnicah*) époly közvetlen szláv átvevés, a milyen a ném. *temnitze* (*temlic* Mikl. Et.Wb., szep. *tims*). A magyarban a szó nyelvtörténeti adataink szerint már megvolt, a mikor még a szász bevándorlók hazánkban sem voltak, illetve nyelvünkre hatást se gyakoroltak. Szláváság szerte, s így az óbolg. emlékekben is *tümnica* (későbbi óbolg. alak *temonica*) börtönt jelent, s tulajdonkép a *tüma*-ból (sötétség) származván, sötét helyet, »dunkli«-t jelent. Nyelvünkben közvetlen szláv eredetű épúgy, mint a *szabad* szó is.

MELICH JÁNOS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 31:586.)

4. Nem fogy csodám rajta, hogy a Nyelvőrnek az állatok színére vonatkozó kérdésre adott feleletek közt a szegedi beküldők a *vadas szőrűt* nem említették meg. Vadas szőrű alatt vöröses barna színű disznót értenek. De hallottam már kutyát is Vadasnak nevezni, éppen a színénél fogva. Lányi Béla.

6. *El kell hogy menjen és el kell menjen.* Szokott mind a kettő, de nekem úgy tetszik, hogy a *hoggy* nélkül való szerkezet jóval gyakoribb. A Székelyföldön, sőt talán egész Erdélyben is, nagyon sűrűen hallható nyelvjárási sajátosság a *hoggy* kötőszó elmaradása. Néhány erre vonatkozó példát közöltem az Ethnographia 13:403. (*Aszonta eljö. Lehet elment. Nem szabad elmenjen. Nem kellett volna szóljon neki stb.*). Még több adatot gyűjtöttem Csik megyében. Megjegyzem, hogy Hétfaluban ez is hallható: *el akar hoggy menjen.* Ebben a mellékmondat oláh hatás, a szórend pedig az *el kell hoggy menjen* hatásának az eredménye. Horger Antal. — A nép mindig *el kell menjen-t* mond, a műveltebb osztály rendesen kiteszi a *hoggy*-ot, sőt *el kell mennem-et* is mond; mind a kettő inkább affektálás, mert élénkebb beszédben, felindulásban ők is *el kell menjen-t* mondanak. Gagy J. Jenő. — Hunyad megyében ez a kifejezés szokottabb: *el kell, hoggy menjen.* Baranyai Zoltán. — Ez a szokottabb: *el kell hoggy menjen.* Bethlenfalva (Udvarhely m.) Paal Gyula. — *El kell menjen.* Szilágyság. Tompa Artúr. — Csikgyimesi művelt ember beszédében hallottam: *el kell menjek, fel kell jőjjenek, szabad lássam*; általában kerülté mind a *hoggyos*, mind a személyragos ige-neves szerkezetet. Tolnai Vilmos.

7. *Fözlár, kizár.* Hallottam Somogyban és Zala déli részén is. Elég gyakori annyival is inkább, mert a rendes (kulccsal) való kizárás, bezárás helyett *ki-* vagy *beszegezést* mondanak. Galambok (Zala.) Bagyary Simon. — Kemenesalján a *kizárni* szó a kinyitni helyett már ismeretes. Különben az ajtót a kilincsnel fogva kinyitják és beteszik, a kulcsnál fogva becsukják v. bezárják és kicsukják. Sztrokey Lajos. — Hallottam: zárd ki a zajtót! Használják is a *fél-, kizárni* igét a kinyitni helyett. Kölesd (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Solton használják, de csak akkor, ha kulccsal nyitják ki az ajtót. Ezt is hallottam: kicsuktad már az ajtót? Az ajtót pedig beteszik (kulcs nélkül), nem becsukják. Fodor I. — Az ajtót csak *kinyitják*. Gyöngyöshalász (Heves.) Nagy József. — A palócz az ajtót *kinyitja*; *kizárja* azt, a kit nem akar beereszteni; *fözlárni* nem szokott semmit. Belányi Tivadar. — A kinyitni, kizárni szokat gyakran felcserélik, de kinyitni helyett fözlárni sohasem fordul elő; sőt még fölnyitni helyett sem. Hmvely és vidéke. Csokán Pál. — Szeged vidékén csak így mondják: *kizárni* az

ajtót vagy *kinyitni* az ajtót. *Kizárni* és *kinyitni* között van különbség, mert *kizárni* azt jelenti, hogy kulccsal *kizárni*, *kinyitni* pedig, hogy olyan ajtót v. kaput nyitok ki, mely nem volt kulccsal becsukva, hanem csak úgy betéve. A *fözlárni* szót nem hallottam. Baranyai Zoltán. — *Fözlárni*, *kizárni* csak városi néptől, még itt is inkább tanulóktól, cselédektől hallottam. A magyar falukban, ott sohasem mondják másképp, mint *kinyitni*, *becsukni* és *betenni*. Szeged. Hevesi János. — Itt nem. Székelyhid. Szentkirályi Károly. — Az ajtót *kinyitja* meg *beteszi*, aztán *bezárja* meg *kizárja*, de ehelyett gyakoribb *kinyitja*. *Felzár* itt csak ilyen jelentésben használatos: *Fel* kell *zárni* a macskát a hijuba, mert elszaporodtak az egerek. Bethlenfalva (Udvarhely m.) Paál Gyula. — *Kizárni* az ajtót kulccsal kinyit értelemben használatos egész Erdélyben; *felzárni*-t csak vegyes nyelvű vidékeken mondanak oláh hatás folytán (*descuiat*). Gagyí Jenő.

8. Mind — *egész*. Solton néha *mind* helyett *egész*-et mondanak; különösen népsokaságra. Nem egyszer hallottam ilyen kifejezést: »Ott volt az egész solti nemzet!« Fodor Ignác. — Az *egész* szót a palócz *mind* helyett nem használja, de mondja p. Az *egész* erdőt kivágták. Az *egész* falka éerepót. Az *egész* népség ritt stb. Az *egész* omácska kidót attálbó. (A főzelék *mind* kidólt a tálból.) Belányi Tivadar. — *Mind* helyett az *egész* szót imittamott használják: Az *egész* pénzt elmulatta. Nem feküdt amott le senki, fönt maradt az *egész* *egész* hajnalig (a második *egész* a hajnalra vonatkozik). Szeged. Tömörkény István. — Egyik növényedem valami csinyt követett el. Kérdeztem a gyermekektől, hogy kik látták? Erre az egyik kis leány azt felelte: látták az *egész* gyerekek, a kik az osztályban benn voltak. Ezt a kifejezést használó leány Tót-Komlóson született (a hol a nép még ma is tótul beszél) s csak tavaly jött Orosházára. Bérczi Fülöp. — Óbécén használják *mind* helyett az *egész* szót, pl. Az *egész* fákat kivágták, az *egész* katonák elfutottak. De már azt nem mondják, hogy: kimentek az *egész*. Úgy látszik, csak olyan szók mellett használják, a melyek többszámban is valami egységet fejeznek ki, mint: fák, katonák, emberek stb. Pataj Iza. — Az *egész* jelzőt *mind* helyett csak irodalmi jelentésében használja a székely, s mindig egyes számú állítmánynyal. Gagyí Jenő. — *Leültek* az *egész*. Hallottam Pürkerecen. Ebben is oláh hatást kell látnunk. Horger Antal. — Itt nem hallottam. Székelyhid. Szentkirályi Károly. — *Mind* helyett az *egész* itt nem használatos. Bethlenfalva (Udvarhely m.) Paál Gyula. »*Mind* eladták az *egész* széket a színházban, nincs már hely!« mondta Nagybányáról való cselédünk. Tolnai Vilmos.

9. Legyen olyan szíves. Majdnem mindig így mondja: legyen olyan jó, legyen olyan szíves. Galambok (Zala.) Bagyary Simon. — *Lögyön szíves* aggyon egy fejszét küjcsön! F.-Segesd (Somogy m.) Peterdi László. — Kemenesalján *legyen ollan szü-*

ves vagy legyen szíves egyformán járatos kifejezés (vö. Nyr. 31:347). Sztrokay Lajos. — Az *olyan* nélkül mondja: *legyen szíves*, de *legyen olyan jó*. Kölesd (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Legtöbbször így: *legyen olyan jó*, *legyen olyan szíves*. Pápa vidéke. Szegletti István. — Lügyn ojan szíves idős apám, gyűjön be. Tata. Fábíán Imre. — Majdnem mindig így: *legyen olyan jó*, és *legyen olyan szíves*. Tata. Steiner Mór. — Komárom megyében így: *legyen olyan jó*, *legyen olyan szíves* tégye még! Bánhidi József. — A palócz csak így: *legyen szíves*, *gyűjjön be*; de sem ezt: *legyen olyan jó*, sem *olyan* nélkül. Belányi Tivadar. — A hevesi és borsodi palócz nép csak így mondja: *legyen szíves*, *gyűjön be*. Bartha József. — Az igazi népies: *Legyen olyan jó*, v. *legyen olyan szíves*. Faluban még ma is így beszél a nép Hevesben, Kalocsa vidékén, Rábaközben. A *legyen szíves* rövidítés már nyilván az irodalom hatása. Hevesi János. — *Tessék szíves lennyi*, *írja meg eszt a levelet*. Ebben tehát össze van keverve a *tessék* is, meg a *legyen szíves* is. Gyöngyöshalász (Heves m.) Nagy József. — Gyöngyösön csakis így mondják: *legyen olyan jó*, *jöjjön be*, tégye még; de a másik kitétel inkább *olyan* nélkül: *legyen szíves* bejönni vagy *jöjjön be*. Kádár Lajos. — *Legyen olyan jó*. *legyen olyan szíves* járja. Szécsény (Nógrád.) Ágner Lajos. — Így mondják: *Lögyön ojan szíves*, *lögyön ojan jó*. Szeged. Tömörkény István. — Szeged vidékén így is mondják: *legyen ojan szíves*, így is: *legyen szíves*. De csak így: *legyen ojan jó*. Baranyai Zoltán. — A szegedi nép csak ezt az alakot ismeri: *lögyön ojan jó*, *lögyön ojan szíves*. Domoszlai (hevesmegyei) cselédünk így beszél: *lögyn ollyan jjo*, *lögyn ollyan szíves*. Az *ollyan* szót kihagyni akarva sem bírja. Szabó László. — Mindig így mondja: *legyen olyan szíves*, *legyen olyan jó*. *Legyen szíves*, csak az iskolázott, úri ember mondja, de azt hogy *legyen jó* még ez se. Orosháza. Bérczi Fülöp. — *Lögyen kend ojan jó*, *gyűjön be*! A *legyen szíves-t* vagy *legyen olyan szíves-t* népünk sohasem használja. Kevermes (Csanád m.) Rittner Jakab. — Legtöbbször: *legyen olyan jó*; használatos nélküle is. Hmvhely. Csokán Pál. — Az érmelléki s a szilágy-sági nép mindig így mondja: *legyen szíves* *jöjjön be* v. *kérem szívesen*, *jöjjön be*. Incze Béla. — *Lögyön ojan jó* nézzön be hozzánk, *lögyn ojan szíves* segíjön neköm é kicsit; így is: *lögyn szíves* *jöjön bé*; így is: *tessék* *béjőni* v. *tessék* *jöjön bé* s nyugogyék é kicsit, *ne sajnálja* *béjőni* é szóra. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — *Legyen szíves* *jöjjön be*, de: *legyen olyan jó*; az *olyan-t* néha a *szíves* mellett is használják, a *jó* mellől sohasem maradhat el; különben a *jó-s* kifejezés gyakoribb. Székelyföld. Gagyí Jenő. — Mindig így hallottam: *legyen olyan jó*; *legyen olyan szíves*, ne vesse meg házamat, pinczemet. Székelyhid. Szentkirályi Károly. — A nép [hol?] így mondja: »*Legyen olyan szíves és jöjjön be*«, tehát még az *és* szót is használja. Erről Arany János megemlékezik Prózái munkáiban és németesnek mondja. Habermann J.

10. Egyes szavakról. A múlt nyáron Kadarkuton (Somogy m.) hallottam az *egyke*, *egykeség* szót az egy-gyermekes rendszer értelemben. Kemenesaljáról ismerem az *éved*-del nagyon összevágó *immed* (puhul, töpörödik, rokkantik) szót. A *kulacsot gulacs*nak is ejtik. A ház *intibe* helyett a ház *szüntibe*: egyvonalba a házzal (házszünt, házszint). *Ösztöke*-vel tisztítják le a földet az ekeszárnyáról. *Süge*-nek hívtuk deákkorunkban a pedellust. *Tap*, *top*: toppozó játék 5 kavicscsal [Aradban *bikázás*, Borsodban *kapózás*]. Mint taplót így nem ismerem. *Tulságos*, ejtve *duságos*: módfelett sok, szerfelett bő. Sztrókay L. — *Ösztöke*: gazdasági eszköz. *Süge nê!* disznóhajtó szó. *Tulságos*: »főlösképes sok mondatik ennek« mondá egy »pógártárs«. De mondják ezt is: túságos szép: gyönyörű. Kölesd (Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Solton *hadra* a nagynyelvű, sokat beszélő, de nem gonoszszájú; inkább olyan szeleburdi ürességeket fecsegő asszony, a ki ráér szomszédolni. *Tulságos* rendes értelmében a köznép is használja rákövetkező melléknévvel: *Tulságos csunya*. *Süge* Esztergom megyében: rőzse (tüzelésre való venyige). Fodor Ignác. — *Ösztöke*, a palóczban: *üstöke*, a rábaközi nyelvjárásban is csak eketisztító szerszám. Hevesi János. — *Megéved* (megpuhul) a gyümölcs; ha rothadni kezd: *elévedt*. Ha az ember bánkodik: *évődik*, pl. most má azon *évődöm* (aggódok, gondolkozom), hogy hová marad az a gyerek. *Hadra*: sedre, gyorsbeszédű, dolgában elhamarkodó. *Tulságos*: nagyon sok, pl. *tulságosan iszik* (sokat iszik). Olyan részeges, hogy már *tulságos*. A fia oly rossz, hogy ez már *tulságos*. Tata. Steiner Mór. — *Tulság*: módnélkülvalóság; *tulságos*: módnélkül való. P. No ez má mégis csak tulság. No ez má egy kicsit tulságos tréfa. Komárom m. tatai j. Bánhidi József. — Csak a *tulságos*-t ismerik. Óbecse. Pataj Iza. — *Ertés*: irtás, melyben meghagyták a fa tövét, hogy megint hajtson, soproni erdésztlől hallottam. Ráczalmási lánytól hallottam a szűrt *öszttöké*-nek mondani; eketisztító szerszámnak nem ösmerte. Tolnai Vilmos. — Az *öszttöke* gazdasági eszköz. *Tulságos* csakis: igen, nagyon. Szécsény (Nógrád.) Ágner Lajos. — Gyöngyösön a gyorsbeszédűre mondják, hogy: *hadara* Panna. *Tulságos* a nagyevő, vagy valamiben határt nem ismerő, és *tulság* minden, a mi mértéken felüli. Kádár Lajos. — Ismeretes a palócz nyelvjárásban a *tulságos* (a *tulság* szót nem hallottam) és az *éved*, de ez az utóbbi ebben a két alakban: *ívik* és *ívédik* (*ívégyik*). Az *ívik* alak ritkább, az *ívédik* gyakoribb és rendszeren mind a kettő a *még*-igekötővel használatos: *mégtívik*, *mégtívédik*: a gyümölcs *megpuhul*, *szotykos*, *leves lesz*, — de nem *rothadt*. Az is megjegyzendő, hogy csakis olyan gyümölcsről mondják, a mely *megtvedett* állapotában a legjobb, vagy *meg nem tvedett* formájában épen nem jó, pl. *Mégethéd má ezt a vadkörtét, mer mégtívédett* (v. mégtívédt). Bartha József. — *Ösztöke* gazdasági szerszám. A *taplót toplónak* ejtik. Belányi Tivadar. — Csak *tulságos* ismeretes: Nem jó tulságos sokat enni. Tulságosan bele volt verve. Gyöngyöshalász (Heves m.) Nagy József. — *Tulság*, *tulságos*: felette sok; a többi ismeretlen. Hmvhely. Csokán Pál. —

Üsztöke: Eketisztító vas. *Üsztökélni* kell ezt a bérest, mint a rossz lovat. *Szivedezik*: áhitozik. Ugy szivedezik az ember egy kis borér! Ugyan rendelj már abból a paprikásbul, ne szivedézz utánna! *Top, topni*: négykézláb állni. Topj le, maj' rád állok és bémászok a kerítésen. *Tulság, tulságos*. Nagyon nagy árt kértél azér' a tehénér'; az már mégis tulság, tulságosan fölsigáztad az árát. Kevermes (Csanád m.) Rittner Jakab. — Szeged vidékén: temető helyett nem *nyújó hely*, hanem *nyugvó hely* (csak ünnepesebb beszédben). *Süge*: malacz, kisebb disznó. *Tulságos* jó embőr. Baranyai Zoltán. — Csak a *tulságos* járatos. *Tulságos* sokat tánczolt. *Tulságossan* megerőtette magát. *Tulságos* sok már az eső. Szeged. Tömörkény István. — *Tulságos*. Csak ily értelemben: telhetetlen. *Tulságoskodik*: telhetetlenkedik. A gyerekre, ha nagyon sokat eszik, rá szólnak: *ugyan né [igy!] tulságoskogy már!* Szeged. Szabó László. — Ezeket hallottam: *Gyurma*: a levesbe főzendő tészta megnevezése elnyújtás előtt. *Hadra*: gyors beszédű (hadra beszédű) ember, de nem assszony, mert az *cserge* vagy *szapora*, pl. *cserge* Sári, *szapora* Zsuzsi. *Ösztöke*: gazdasági eszköz. *Tulságos*: nagy, széles, vagy tudákos emberről, p. tulságos bölcs. Székelyhid. Szentkirályi Károly. — Székelyföldön csak az *éved* használatos, 'korhad' értelemben (fáról). A szovátai döröczkölőben hallottam: »Vegyétek ki a posztót, mert megévedt« (szétázott). *Naplík* a ködoszlást jelenti Maroszáken. Gagyí Jenő. — *Éved* és *eved*, pl. a lehullott v. megütött alma, körtve mindjárt *évedni* kezd és *éved* mindaddig, a míg rothadásnak indul; *évedt* az olyan alma, körtve, baraczk, a melynek a külsőjén egy v. több helyen többé-kevésbé mély, kisebb-nagyobb nyálkás v. kocsonyás foltocska van, a mely kellemetlen kesernyész-ízű; *évedt* az olyan kívül szépnek, épnek látszó alma, körtve is, a melynek meg a belseje egy része ilyen nyálkás v. kocsonyás, v. nedves-reves és kellemetlen kesernyész-ízű; *éved* a seb: gennyed; *éved* a kelés (furunculus): érik, lágyul; *évedt* gané: olyan, hosszabb idő folytán egyenlően lágygyá ért gané, mint a milyen a tapasztásra elkészített agyag. Lőrinczfalva (Maros-Torda m.) *Ösztöke* v. *esztöke*: gazdasági eszköz, arra való, hogy vele az eke kormánylapátjáról a rátapadt földet vagy a hosszú-vasról az eleje akadt avas tarlót, gyomot szántás közben letaszítsák, meg hogy ekeváltáskor (váltó-eke) vagy kerüléskor (kerülő-eke) az ekét vele megtisztítsák. A különböző alakú vasas ösztöke egyik fajtát a kalászos vetések gyomlálására is használják. Lőrinczfalva (Maros-Torda m.) *Ösztökének* nevezik a fűrészmalom töketologató szerkezetének egyik, vashál való részét is. Származéka: *öztökél*: biztat, rábeszél, nógat, rászorít, kényszerít. Zetelaka (Udvarhely m.) *Tulság*-ot megértik, de nem mondják, ellenben *tulságos, tulságosan* mind erkölcsi, mind dologi értelemben járatosak. *Tulságos*: nagyobb a kellőnél, szerfelett való, igen nagy; *tulságosan* jelentése: igen, szerfelett. Bethlenfalva (Udvarhely m.) Paa Gyula. — *Ösztöke* Erdélyben és Szilágyságban gazdasági szerszám. Tompa Artúr.

Pótló válaszok (31:104):

1. *Czikk*, a. m. rész, szakasz, gerezd, darab. *Homáj*: fénytelen, szürke haloványság. *Halanték*, a *kaponya* oldalán a *vakszem*. *Kohantani*: gyanakvó, haragos hangot adni: jó kutya hamar el szokta magát kohantani. *Pályázik*: kereket old, útnak ered, pl. Neszölt oszt' elpályázott, v. jónak látta magának, hát elpályázott vele. Ideje lössz mán elpályázni. *Porond*: folyótól lerakott üledék. *Szömlél*: nézeget, vizsgál, figyel, szemmel kísér. *Tarjagos*: elmérgesedett sebnek fehér-vöröses színe, *tarjagoskék*: vöröseskék.

3. *Beéri* mán! — Nem éri a' estig sē. Aj, de keszmerkődik, hátha beéri? A mán *betart* egy hónapba, *betart* egy hétig. »Kutya rossz út vót akkor is, de mikor az a két ló *neki nyulik*, halad ám, hogy olyat még té [így!] nem láttál.« Nejzd, milyen éccöre *nekinyulnak* a lovak!

4. *Árverés*, *árvereznek* mondják, de így is: licitálás, licitálnak. — Jó munkásra mondják: éccöribe *végrehajt* a mindönt. Lē sē telik a fērtáj, oszt *végrehajtyák* az embőrt, az adóér'v. porciójér. *Végrehajtás* alatt van. *Összeg*: mint az irodalomban. *Bankjegyet* sohse hallottam, helyette közönséges *bangó*.

5. *Amaz* embör; *ama* part magosabb; *ama* köcsi mán mög van rakva; *ama* csikó mög most hánnya a fogát; *eme* kutya orozva kap — többször hallottam. Hódmezővásárhely. Csokán Pál.

(31:278):

1. *Hamar elment*. Mikor valakiről beszélek, s mint tényt elmondom, hogy »hamar elment«. *Hamar ment el* = még tovább is maradhatott volna; jó lett volna, ha még tovább itt maradt volna. Hasonló az eset a *korán abba hagyta* és *korán hagyta abba* kifejezéssel is.

2. *Ha nem is mondta* (e h. ha nem mondta is), *ha el is ment* (e h. elment is) Szécsényben inkább használják, mint a zárójelben levőt.)

3. *Kívánok jó napot* (jó éjtszakát, boldog ujesztendőt) nem használatos, hanem igenis így: *jónapot kívánok*, vagy *adjon Isten jó napot*. *Isten vele* h. mondjuk *Isten áldja meg* vagy *Istennek ajánlom*.

5. *Alsom* h. *alszok*. *Takarodj* és *takarodjál* értelmileg egyforma. *Pipázik* ikesen.

6. *Aluggyal*, *feküggyetek le* (kettős gy).

10. *Gubó*, pl. mákos gubó (tésztanemű, mézes mákos étel); a hernyó *gubója*. Kelj fel *gubó!* (pásztornév). *Korhad* pl. gerenda.

12. *Kádár* a *pintér*, *bognár* szavakkal együtt ugyanazon értelemben fordul elő. Szécsény (Nógrád.) Ágner Lajos.

4. *Mindön* ételt *elfogyasztottunk*; nagy darab fődét *mögkapáltunk*, nem pedig *elfogyasztottuk* v. *mögkapáltuk*.

5. *Alsom*, *mögfürdöm* és *mögfordöm*, *könyeret* *öszöm*, *sömmi* sē *dógozom*, az első és utolsó gyakrabban, a többi ritkán, és mind-

annyi csak félművelt vagyis »nadrágos paraszttól« hallható; de így általános: alszok, mögfordók, könyeret öszök, sömmit sé dógozok. *Takarodj* és *takarodjál* stb. között nem tesznek értelemre nézve különbséget. *Pipázik*, *dohányozik* stb. csak ikesen.

6. Egyszerű gy-vel fekügyetek, fekügyél, ezt hallottam többször, de alugyál-t sohse.

7. A *lel* igét számtalan szólásban alkalmazzák, p. bajos valamire lelni, ha sömmi sincs. Gyermeknek éneklük játék közben: jaj, mit lelted, elejtöttem; lelt valamit, rá lelt, megleli: talál. *Mi lelt?* mi bajod; kilelte a hideg, a hideglelés bántja, hideglelős, hideglelte.

8. Költeközik, mutatkozik, védekezik és védeközik, dühöng, szorítkozik [= pl. a nadrágszóját megszorítja, derékban magát elszorítja] ismeretesek, de örvöng és zajong csak írni olvasni tudó emberek előtt, helyettök háborog, lármázik használatos.

9. Így: folyandár, fűzér, szikár; sivár, vakond, halmoz, hasztalan, hiány, hosszadalmas, hullám (ezt sokszor a habbal helyettesítik), komoly, korcs, róna (sekélyre vájt csatorna értelemben), szörnved, szörnveteg, — közönségesek, mindennapi beszédben járatosak, a többi ismeretlen.

10. *Bombó*, savanyabombó: bonbonczukor; *gubó*, a selyembogár gubója; a kenyértésztából készített ételek egyik félesége; az igen apró gabona. széna v. szalma bagják, vontatók, rudasok; *kénygyertya*, így: *kénygyertya*, kénoldatba mártott fonál, melyet aczél-kovával ütött tűznél gyújtottak fel; *korhad*: málló, rothadt, avult; *szilaj*: 1. határtalan, telhetetlen, pl. dologban telhetetlen: szilaj munkás; játékban, játszókédvben határtalan: szilaj csikó; 2. vad, emberkerülő, atyafitagadó (ez sokkal gyakoribb); *zsömlye*: pékzsömlye.

11. A néném v. asszonyéném szavakat sohase rövidítik, sőt asszonyénémet is így mondják: nénémasszony.

12. A kádár szót még az írni olvasni tudók is csak címtáblákról ismerik, helyette így mondják: pintér, hordócsináló, ősmagyar jelentése és a kádári cigányság ismeretlen, valamint a hordógyártó is. Előfordul a kádár szó nagyon sok régi családnévben. Hmhely. Csokán Pál.

4. A kérdett »valamennyi almát megettünk« alaknál Bérczi F. fölhívta a figyelmemet arra, hogy Kemenesalján a csekélyt nemcsak *csekél*-nek, de *valamélles*-nek is mondják s így aztán: valaméllest ettünk, »valaméllest haraptunk«, valaméllest megettünk belüllő. »Valaméllest attunk annak is«, mondják félig-meddig sajnálkozva, hogy többet nem adhattak. Sztrókay Lajos.

(Nyr. 31:471):

1. Kemenesalji Pálján a kérdezett alakot is használják, de leginkább: *jáccok*, *fázok*, *mászok*, *csuszok* járja. Éppen így: *észék*. P.: Hát tē nēm jácc"o? Nēm, mer fázok. ¹En nēm mászok fűő a fáro, mer mingyá lēcuszok. Maj ha tom a leckémet, jáccok. De: Nem jáccom téveled, mer mégversz. Ha nēm fázom, maj jáccok. Mászom igekötő nélkül, valamint a csuszom is nem használatos. A másik

csoportbeliekből csak a *hullik* van meg. »Nagyon hullik. Mind lő hullik. Min' ki hullik a haja!«

2. Nem.

3. Így: eggyeⁿl^ó; lobbaⁿ, lobbanyik, lobog; bikkesség; bölcsesség; vesztesség; vigasság; de: nyereség.

4. A régi értelemben. A legtöbb közös közös birtoka (osztatlan állapotban levő) a »volt jobbság« nevén áll, hát sokszor van vele dolog a »törvényen« is.

5. Nem. Adag h. *porciót, részt, darabot, egynek valót* mond; toloncz h. *vittz, dezentor, dolog kerül^ó, csavarg^ó* járja; aggályos h. pedig *aggod^ómost, fill^óst* (félőst) mond a nép. Aggod^ómas annak a hajja. Fill^ós a betegség.

6. Kemenesalján nem hallottam.

7. A *néhány*-t tudommal nem hallottam, az *egynémelyt* sem. A *némelyt* is csak így: *némellik*. Lőtt-é sok div^ójuk? Lőtt enni-hány szem. 'Én nem tom, nímellik ember mellen. Nizzé, ollan csufra tettek, mind élőpták hetfin vérrad^óra a ker^ékr^épámat.

8. Mondja a protestáns nép a templomi szószék hatása alatt. T. i. az egyházi beszédben rendszeren előfordul a *mindeneknek előtte, mindeneknek utána*. Mindeneknek el^óttó menny ki ritre, kaszáj é kis füjjet, hozd haza, hadd egyenek a zökrök.

9. Így mondja: haragszom magáro, gondútam magáro, gondútam ám magukra, ^émegyék velék, várgyon majd ^én is velé mégyék. Hallottam így is: haragszom úrá, gondútam úrá, gondútam ám úrájjok, ^émegyék üvelék, várgyon majd ^én is üvelé mégyék. Ű is ott v^ót? Űneki is k^ó? Az üejjé (= övé, magáé) sē v^ót szébb.

10. Nem hallottam.

11. Kemenesalján mondják: *Kináto* a kalácsát, de nem ettem belüllő. Nē vessē még a *kinámot* (kínálásomat és a mit kínálók). 'É nē végyn ollant (feleségül), aki *kinállo* magát, hanem végyn ^é engēm, mondja pajkosságból a leány. Híjjábo *kinállo* magát, nēm k^ó sē testēmnek sē lölkömnek. Tēnnap v^ót itt, *kinákozott* a gyövn^ó h^étre segittenyi. Kemenesalja. Sz t r o k a y L a j o s.

1. Játsszok, fázok, mászok, csúszok.

3. *Égyenlő*, (egyforma gyakrabban), *lobb* [milyen értelemben? A szerk.] *békesség, bölcsesség, nyereség, vesztesség* fordul elő.

4. *Jobbság* paraszt ember értelemben.

5. Adag h. *porcijó, tolonc* h. *suppos, aggályos* h. *veszédelmes*.

8. *Mindenekelőtt* használatos először is helyett.

9. *Haragszok* magára v. *kendre, gondoltam* magára v. *kendre, elmék* magával v. *elmének* kendvel, *várjon, majd én is* magával *megyek*.

11. *Kinál* pl. kenyeret stb. *Kinálja* magát v. *kinálkozik* használatos. Szécsény (Nógrád.) Á g n e r L a j o s.

1. Ikes igék. Így: játszok, játszom, játszol, játszik és jádzok, jádzom, jádzol, jádzik, fázok, fázom, fázol, fázik, mászok, mászom, mászik, csuszok, csuszik. A hallik ige Vásárhelyen és határában közönséges, a hullik pedig Mindszent, Mártély, Algyő falukban, általában a Tiszapartja mentén és igen ritkán, s talán csak beköltözőktől, itt Vásárhelyen is hallható, de fogyni, állni, ménik, faragik sohase fordul elő.

2. Mindig így: aludt, feküdt.

3. Egyenlő, éppenlő; lobog, lobbót vetött, békesség, bölcsesség, vesztesség, vigasság, de nyereség.

4. A jobbágy szó ritka, csak ezzel a jelentéssel: szolgál, cseléd.

5. Adag helyett inkább porció; kivétel az orvosság, az mindig adag. Tolonc h. szökevény honvéd, tolonczolás: zsuppolás, haza zsupolták; aggályos: kéccséges és rossz.

7. Egynéhány — néhány, egynémely — némely között semmi különbséget nem tesznek.

9. Mindig így: haragszok és haragszom rá, gondoltam rá, gondoltam ám rájuk, elmegyek velük; várjon, majd én is vele megyek.

11. Kinál fűt-fát, de min vögyem? kinálná, ha kéne, kinálja, csakhogy nem nekünk való, kínálkozik, de mán vagyunk elegenden.

12. Leghatározottabban mondhatom, hogy Hódmezővásárhelyen és határában, pedig itt igen nagy mértékben foglalkoztak jószágtenyésztéssel, nemcsak mostan, manapság, de régebben se használták soha a rovásírást. Van ugyan számrovás ma is, de az csak számjegyeket helyettesít és nem egyéb a római I, V, X, L, M-jegyek változatainál és eltorzított másainál. Hmvhely. Csokán Pál.

IZENETEK.

Több dolgozótársunk közleménye hely szűke miatt a jövő füzetre maradt.

B. D. Nagyon sajnáljuk, terünk a közlendőkhöz képest úgyis szűk, a teljesen meddő személyes vitákra nem marad hely.

B. M. Igaza van, azokban az idézetekben megmagyarosodik a helyes kifejezés, nem elmagyarosodik; de ezt a kérdést már tárgyaltuk Nyr. 25:469.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest, New York palota.

SZÓFEJTÉSEK.

Dülő: »több párhuzamos szántóföld lábánál keresztben elnyúló föld v. mező, a melyre a szántóföldek vége kimegy.« MTsz. Igen érdekes, hogy a Székelyföldön több adat tanúsága szerint így is mondják: *üdüllő, üdöllő* (MTsz., l. itt is, rajzzal, Nyr. 32:329) s a készülő Oklevélszótár is idéz ilyen teljesebb alakokat. Ezekből igen valószínű, hogy a *dülő*, illetőleg *üdülő* tulajdonképp *üdülő* helyet jelentett, a hol a szántóvető emberek munka után *üdülnek*, *pihennek* (az *üdül* szó népnyelvi használatáról l. MTsz. és Nyr. 31:215—220; éppen Erdélyben maradt fenn a *pihenés*, *hűsölés* jelentésével). Az *üdülő*ből nem szabályos hangtani úton lett a mai *dülő*, hanem népetimológiával, mert az *üdülő* helyen *ledülnek* pihenni. Ugyancsak népetimológia teremtette azt a kifejezést, hogy a szántóföld *kidől* v. *dül* a *dülőre*.

Tű. A *tű* neve régente *tő*-nek hangzott és Szarvas Gábor Nyr. 21:193 e szót úgy magyarázta, hogy eredetileg **tövő* hangzású igenév volt olyan igéből, mely szúrást jelentett. Szarvas ezt részint a régi *tüvecske* kicsinyítő alakból és a *tövis* főnévből következtette, részint a régi *tüdös* és *tödz*, *tüdz* igéből (=tűz, *tödzeni* ma is palócz és székely nyelvjárásokban). Azonkívül idézi a NySz. adatai közül ezt a két visszaható igealakot: Ments meg engemet a sárból, hogy ne *tőyem* belé: ut non infigar (AporC). A belső nyavalya az, mely az ő szerzeteknek gyökerében *tövött* és regzött bé (MA.). Ezekből azt következteti, hogy volt régente reflexív *töv-ik* igénk is. — Szarvas magyarázatát fényesen igazolja a következő új adat, mert itt magából a föltételezett cselekvő igeigekből képezve éppen azt az igenevet találjuk, a melyből a *tű* szó rövidült: »Ceremóniáknak *szem töű* pompájával az népeknek, királyoknak és pogányoknak elméjeket megütököztette« (azaz megbotránkoztatta, Eszterházy Tamás: Az igaz anyaszentegyházról 1602, 453, id. NySz. a meg-ütököztet cikkben). *Szem-tövő* a. m. szem-szűrő; tehát csakugyan volt egy *tő-ni* ige 'szűrni' értelem-

ben s volt ennek *tövö* igeneve, és ebből az igenéből rövidült a *tü* neve. (Vö. votj. *tüj-*, *tuj-* beledug? finn *tökkää-*, inf. *tökätä* szúr, döf, *tykki-* csíp stb. Donner 389. sz.? cser. *tükalam*, *täkem* döf?) — Még a *tö-ni* ige származékai közé tartozik néhány székely tájszó: *töveszt* a. m. szúr, és *tövellik* a. m. szúródik; továbbá ez a pestmegyei ritka kifejezés: *tövető-kapa*, irtó kapa (MTsz.).

Csalfa. Ezt a melléknevet Sándor István a *csal-faj*, *csal-fajú* összetételből magyarázta, de magyarázatát csak Kresznerics és CzF. szótára fogadta el, Kassai elvetette, Fábíán és Budenz az *f* hangban a *v* igenévképzőt látta (vö. NyK. 5:239 és MUgSz. 441). Pedig Sándor Istvánnak kétségkívül igaza van. Maga a teljes *csalfaj* alak nincs ugyan kimutatva, mert SI-nál a melléje tett *R* vagyis 'régi' jelzés az ő szokása szerint csak föltett régi alakra utal, tehát ez az alak származékaival együtt újabb szótárainkba (a Czímszójegyzékbe is) csak félreértésből került bele. De vannak más, hasonló kifejezéseink, a melyekkel SI. magyarázatát igazolhatjuk. A föltett **csal-faj* szónak előtagja olyan, mint Tinódi *csal bírójáé* és *csal udvarbírójáé*, vagyis csalót jelent. A *faj* pedig és néhány rokonértelmű gyűjtőnév, p. *fajta*, *nemzet*, *náczió*, *mag*, sok más kifejezésben is előfordul egyes emberre, állatra, növényre vonatkoztatva. Vö. Fültövön csípi a *gaz fajokat* (t. i. Mihály angyal Ádámot és Évát, egy tréfás versben, Arany-Gy. Népk. 2:17). Megbőszül a *vad faj* (vadászaton a bölény, Ar. BH. VIII:44). Mindenik (paripa) *arab faj* (Ar. MO. II:13). Jobban érdekel a dohány száradása vagy egy-egy *jófaj* dinnye, mint a diplomatak jegyzékváltásai (Egyetértés 1888. IX. 16, tárca). *Jófáju*: jól megtermett ember Nyr. 15:47 alkalmasint így olvasandó: *jófajú*. Jön a török, a *pogány fajta* (Régi dalból idézi CzF). Német *nemzet*, rác *nemzet* (NySz). *Gaz náczió*: hunczut, *gaz kölyök* (MTsz). *Jó mag*: rossz gyerek, *gazfi* (Szék., MTsz). — Ezek alapján bizvást föltehetjük, hogy a *csalfa* is *csalfaj* volt valamikor.

Nyárfa és *nyírfa*. Kassai így írja az ő szókönyvében: *nyárj-fa*, *nyírj-fa*. Borsodban s a Hegyalján a nyáras és nyíres erdőt így mondják: *nyárjas*, *nyírjes* (l. MTsz. és Nyr. 3:216, *nyárjas* a NySz. egy adatában is idézve van*). De Borsodban a nyárust így is ejtik: *nyárnyas* s a nyárfát így nevezik: *nyárnyú*

* *Nyírjes* Mikszáthnál is, p. Prakovszky, a süket kovács (Magyar Könyvtár) 107.

(az id. h.). Ez eredetileg kétségkívül **nyárjü* volt (vö. *bornyu*, *sarnyu* stb. l. Nyr. 21:309), ez pedig összetétel ebből: **nyár-jü*. Második tagja egy fát jelentő ősrégi szót őrzött meg, mely különösen a vogulban és osztjákban maiglan rendes neve a fának: vg. *jü*, *jüv*, oszt. *jux*, *jug* a. m. fa (viszont a vogul a *fa* főnév megfelelőjét csak a hársfa *salt-pa* nevében őrizte meg = m. *száldob*, *száldok* stb. l. Nyr. 31:38). A nyírfának *nyírj*, *nyírjes* alakjában a *j* hang alkalmasint ugyanannak a *ju*, *jux* szónak a maradványa.

A *nyírf*a neve tkp. a. m. vessző-fa, mert a vogul *när*, a votják *nür* stb. a. m. vessző (l. Budenz) s még magyar nyelvjárásból is ismerjük a *nyír* szót: a szőlővessző *nyírja* Baranyában a. m. tavaszi hajtása (Kassai 1:82 és többször).

De megmagyarázhatjuk a *nyárf*a első tagját is. A *nyár-f*a és *nyár-jü* eredetileg zöld fát jelenthetett, mert a rezgő nyárfának zöldes szürke a kérge. A vogul nyelvjárások így nevezik a zöld színt: *när*, p. *när ju* zöld fa, *när pum* zöld fű; s ez a szó továbbképezve a lappban is megvan ugyanilyen jelentéssel: *nuores grase*, herba viridis sive tenera. (Mind a vogul, mind a lapp szó zsenget és fiatalít is jelent, első sorban növényre, de aztán állatra s emberre is vonatkoztatva: vog. *noar vu* idei csikó, lp. *nuores mænna* csecsemő gyermek. S kétségkívül ezekkel egyeredetű a finn *nuori* melléknév, mely általában a. m. fiatal.)

Lehet, hogy a zöldet jelentő *nyár* szóval azonos az évszakot jelentő *nyár* főnév. Eleinte *nyár-időnek* mondhatták, azaz zöld időnek, a zöldelés idejének.

SIMONYI ZSIGMOND.

ALANY ÉS KIEGÉSZÍTŐ.

Albert János sokat foglalkozott Mondattani tanulmányai-ban az én nézeteimmel; már csak udvariasságból is, de igazam védelmére is kötelességemnek tartom figyelemmel lenni nyilatkozataira. Elfogadni ugyan semmit sem fogad el tőlem, de ebbe szívesen belenyugodnám, ha legalább én fogadhatnék el tőle valamit; így azonban hadd próbáljuk tisztázni az eszméket, kár volna, ha nyelvtani tudásunk úgy visszaesnék a logika ölébe, a hogy Albert János menekült hozzá. Legalább is a nyelvtörténetet ne vessük meg, aztán a logika, lélektan és látástán felől vitatkozhatunk, a mennyit tetszik.

Azt mondja Albert, hogy én semmi újat nem tanítok az állítmányról (30:513), mert szerintem is csak az ige az állítmány

végző elemzésben, úgy mint minden nyelvtan szerint. De biz ebben félreért engem, mert azt hiszi, hogy a »korlátolt szemlélet« alatt egyszerűen azt az esetet értem, midőn nincsen ige a mondatban, azonban pótolható volna. pl. »jaj, medve (jön)«, »ide-ide (jer)«, »Péter katona (van)«. Persze, hogy így nem volna semmi új a dologban, de én éppen határozottan kifejeztem, hogy nem ilyenkor állítmány a névszó, hanem csak akkor, »midőn semmikép sem tudjuk, hogy mit csinál a medve, jön-e, vagy már pusztít«, midőn tehát nem tudjuk az igét pótlólag beleképzelni a mondatba. Világosan megmondtam azt a NyK. 28:144. lapján:

»Ha azt mondom: *ide-ide!* ez nem okvetlenül állítmány, vagy középpont, mert a hallgató a mutatott helyen kívül azt is megérti, hogy oda kell mennie, tehát ezt is *látja*, a *jó napot* mellett a *kíváncok* éppen azért nincs kitéve, mert így is bizonyosan tudja a hallgató, hogy ez lelki szemem előtt van, rámutat erre a *-t rag*«.

Tehát ha az ige értelmileg ott van a mondatban, akkor nem a névszó az állítmány; ellenben ha semmikép sincs igéje a mondatnak és a kifejezést mégis mondatnak kell elfogadnunk, akkor igenis, lehet a névszó állítmány; ilyen kifejezések a megszólítások. Ezekről már számosan — és legyen megnyugodva Albert János, külföldiek is — elfogadják, hogy mondatok, de azt a kérdést senki sem vetette föl, hogy minő mondatrészek, mert senki sem merte volna a dualisztikus alapon azt mondani, hogy állítmányok; nekem pedig volt bátorságom levonni azt a következtetést, hogy ha ezek mondatok, akkor mondatrészeknek is kell lenni bennök, még pedig a főrésznek, az állítmánynak nem szabad hiányoznia, de többnyire egy szóból állván, maguknak kell állítmányoknak lenniök. És találtam is olyan alapot, melyen a névszó és az ige egyaránt lehet állítmány. Hogy ez igazi haladás-e, vagy csak »látszólagos« némelyeknek, azzal nem törődöm, még kevésbé azzal, hogy új-e, vagy nem.

Sohasem mondtam hát én azt, a mit Albert rám fog, hogy »ha nincs kitéve az ige«, akkor *medve, ide-ide, katona* az állítmány, s ha kiteszszük, akkor az ige lesz állítmány, a kimondott szó pedig csak kísérő körülmény.« Ilyen kurtaeszü én nem vagyok; van elég valóban ige nélküli mondat, e z e k b e n állítmány a névszó, vagy indulat- és hangutánzó-szó.

Olcsó czáfollattal él Albert, mikor azt mondja, hogy »a szórend tán csak szavakkal játszás és nem mondattani dolog?« (517. l.) — Hát hogyne volna mondattani dolog? feleli vissza neki minden olvasója — még én is. Hiszen én sohase mondtam ellenkezőt. A mondatrészek tana, melyből én a szórendet kirekesztettem, még nem az egész mondattan. De Albert még azt is rám fogja, hogy szerintem a szórend vizsgálata nem a nyelvtan feladata (516. l.) Ugyan-ugyan, hát mi van a nyelvben, a minek vizsgálata nem a nyelvtan feladata? Mindenkit könnyen megczáfolok

én is, ha olyat tulajdonítok neki, a mit ő nem mondott ugyan, de én jól le tudok czáfolni.

Inkább Albertnek üthetne szeget a fejébe, hogy ha a kísérő körülmények »eszök nélkül ugrálnak,« mért van az, hogy az alany ő felsége is épen olyan »esze nélkül« ugrál, mint a többi alárendeltjei. De ő inkább a legnagyobb tudományos botlást követi el: inkább utasítást, kötött útírányt ad a kutatásnak egy kérdés megoldására, mintsem belássa, hogy elmélete nem jó. Megszabja t. i. hogy a szórend és az alany kérdését okvetetlen együttesen fejtsék meg (516. l.), jöllehet elismeri, hogy az alany kérdésében még az utolsó szót nem mondták ki. De hátha az egyik olaj, a másik víz, elfér egy pohárba, de össze nem keverhetni? Vagy talán csak a mesebeli három lehetetlen kívánság módjára van ez nekünk kitűzve, hogy diadallal lehessen utána azt mondani, hogy erre »se a Kalmár, se a mai nyelvtanok elmélete nem képes«? Nem is akar képes lenni, mint a vasút nem képes és nem is akar képes lenni a repülés kérdésének megoldására, megelégszik azzal a haszonnal, melyet a maga helyén nyújthat s nem búsul azon, hogy a repülni akaróknak ő »értéktelen«.

Egy német műben olvassa Albert azt az idézetet (Wunderlich: Der deutsche Satz), hogy az alanyfogalom keletkezésében az oksági elvnek volt fontos szerepe (Nyr. 31:515.), nosza rögtön képtelennek tünteti föl azt az állítást, hogy az állítmány hozza létre az alanyt s azt mondja, hogy eszerint az okozat szülné az okot és nem megfordítva. Szerinte t. i. az alany az ok és az állítmány az okozat. — Mondtam már, hogy kár a logikáért a nyelvtörténetet sutba dobni. Hát mi az az ok, vagyis alany, mely sokkal előbb volt meg, mint az állítmány, ebben: *majd ha fagy?* A nyelvtörténet ily példákban világosan bizonyítja, hogy előbb volt állítmány a nyelvből, mint alany. Egyébiránt sok faja van az alanynak, az oksági viszonyban levőket én is tárgyaltam (NyK. 28:402. k. l.), de mi készek vagyunk egy idevágó rövid német nyilatkozatért Brassai összes munkásságát elfelejteni, a ki nem győzte hangoztatni, majd azt írtam: harsogtatni, hogy az alany is úgy van alárendelve az állítmánynak, mint a többi mondatrész.

De semmi sem mutatja jobban, milyen kátyuba jutott Albert, mint az, hogy az alanyra vonatkozó »személyi elméletet« csak úgy tudja letagadni, hogy miatta mindent letagad, még az igét is. Azt mondja: nem mindig alany az a személy, a melylyel az állítmány megegyezik számban és személyben és így nem mindig állítmány az alanyval egyező nyelvtani ige sem. (571. l.) Pedig azelőtt (514. l.) még nekem hányja szememre, hogy hiába mondta Brassai, hogy »ott székel a fejedelem, az ige,« nem akarunk bele-nyugodni. Holott én ugyancsak belenyugszom ebbe a maga helyén, csak helyet találok az igétlen mondatnak is.

Albert a kiegészítőről mondott véleményünkre is válaszol Balogh Péternek és nekem (571). Bizonyítani persze nem is pró-

bálja új állítását, csak — megesküszik rá. »Hittel vallott meggyőződése — mondja — hogy a nyelvtani ige nem mindig állítmány.« Hogy mi hát olyankor az ige, arról bölcsen hallgat. De, azt hiszem, egyelőre nyugton alhatik az ige: megfosztották ugyan a címétől, de lecsapni nem tudták. »Mi (t. i. Albert J. és Kicska E.) azt tartjuk, hogy az a tag az állítmány, melyhez kitéve vagy elhallgatva az ige legszorosabban csatlakozik« (573.) Vagyis jó az ige a háznál, ha nincs állítmány, hát csinál.

Azt mondja Albert (573. l.), hogy csak találomra tettem meg ebben: *A pártütő te vagy*, az egyik személyt (*te*) alanynak, a másikat (*pártütő*) kiegészítőnek. Albert nagyon jól tudhatja, hogy a nyelvnek vannak alap-alakjai, melyekhez nem szükséges ragot tenni, ezeket negatív ismerjük fel, mert a jel hiányát negatív jelnek tekinthetni. Ily módon lehet a jeltelen vagy felismerhetetlen alany megállapításában biztos vezetőnk a kiegészítő, melynek megvan a maga ismertető jele. Ha nem tudom megállapítani, hogy a kettő közül melyik alany, tán sikerül eldönteni, hogy melyik lehet kiegészítő. Ennek a szabályait már igazán a logika állapította meg, melyet Albert és Kicska imádnak, de ebben az esetben épen ők nem követték, mert azt mondják, hogy a kisebb körű *te* a kiegészítő és a nagyobb körű *pártütő* az alany. Mutassanak egy logikát akárhol az öt világrészben, mely ezt tanítaná ő kívülők. —

Már régen észlelem, mily rosszul érzi néha magát némely tudósunk, ki csekélyli és saját haladottságához méltatlannak tartja, hogy honfitársainak adjon hitelt. Valamit nem tud megczáfolni, de elhinni sem akarja; fut hát a németekhez, ott pedig nem talál a kérdésre választ, mert a kutatás ott más irányú. Kárhozatos állapot! Hinne ő nekik látatlanba is, akármit mondanának, de ha nem nyilatkoznak! Így tesz — némi szeméremmel — Albert is. »E latba eső érvek után a tekintélyekre... t. i. a német grammatikákra... már nem is hivatkozom«. (574.) »Látatlanban elhiszem Kicskának, hogy a német nyelvtanok ebben a mondatban *das bin ich* a *das*-t mondják alanynak«. És látatlanban elhiszi a német nyelvtanoknak, a mit mondanak. Vagyis a magyar, még ha Brassainak híják is, semmi nekünk, hanem Ixbeliebig úr már születésénél fogva tekintély Magyarországon.

De jól járt Albert ezzel a külföld-tisztelettel, mert éppen abban a füzetben, melyben nagy garra felhányta, hogy a magyar nyelvészeknek még nem ér annyira az eszük, hogy ezt a *das* alanyt és *ich* kiegészítőt felfedezzék, az ő elégedetlenségét nem is sejtve, én is fölvettem ennek a magyarázatnak lehetőségét, persze hibás voltával együtt. Albert elvtársa, Kicska, pedig nemsokára kimutatta, hogy Veress Ignác már számos évvel ezelőtt tanította az Egyetemes Philologiai Közlönyben ugyanazt, a mit a dicső németek most.

Egyébiránt a magyarok Istene velünk!

Kicska Emil is hozzászólott elméletemhez s az alany és kiegészítő kérdéséhez (Nyr. 30:215 és NyK. 31:331) és neki is van mondanivalóm.

Kicska gúnyolódik, hogy vele csínján bántak. Hát én mindenkiel csínján bántam tanulmányomban, nemcsak vele, mert annyiféle nézetet kellett összehordanom, hogy nevetséges lett volna mindenkit csipkednem, a ki nem találta ki előlem, a mire én véleményem szerint rájöttem. Azonban engedjen meg, de az én nézetem szerint Kernnek az az állítása, hogy az igeszemély a valódi alany, nem bolond gomba, mint Kicska mondja (Nyr. 30:217), hanem vívmány.

Nagy baja Kicskának, hogy nem tud szabadulni az alany ama régi szabályától, mely szerint alany az, a miről valamit mondunk; mindig azt hajtogatja, hogy az összes nyelvtanok ezt tanítják s engem is úgy czáfol, mintha én is ezt vallanám. Pedig éppen e szabály tarthatatlansága indította meg az egész harczot az alany kérdése körül és sokan vannak már, a kik nem ezt tanítják. De Kicska még a mikor meg is kísérti, hogy az újabb álláspontok egyikére helyezkedjen, hogy innen hadakozva verje ki az illetőket éppen ebből az álláspontból, akkor is mindig visszatéved a régi szabályra. »Akár a régibb, akár az újabb grammatikusok feleletét fogadjuk el, annyi bizonyos, hogy ennek a mondatnak: *a pártütő te vagy* a *pártütő* az alanya. Miből tudják ezt oly bizonyosan mind a régibb, mind az újabb grammatikusok?» (NyK. 31 : 331.) és: »Mi igazítja az összes grammatikusokat, mikor azt mondják, hogy ennek a mondatnak a *pártütő* az alanya?» (342. l.) Holott éppen nem tudják bizonyosan, sőt annyira kételkednek benne, hogy pl. se Balogh Péter, se én nem hiszszük, hogy itt *a pártütő* volna az alany. Mégis engem szólaltat meg Kicska (331): »Erre azt feleli Kalmár, hogy a nyelvtani alanyt könnyű megismerni, mert az mindig az a rész, melylyel az ige megegyezik.« Hiszen itt nem a *pártütő*-vel egyezik meg az ige! Hogy lehetne tehát szerintem is bizonyos, hogy ez az alany? — Épígy olvassa bele saját nézetét a másokéba a 334. lapon: »Ha ama két mondat között (*Te tetted* azt, és: *Te azt tetted*) csak az volna a különbség, hogy az egyikben »jobban ki van emelve az alany«, miért nem ugyanaz a különbség e kettő között is: *Te pártütő vagy*, és: *A pártütő te vagy?*« Hát ki mondja, hogy nem ugyanaz a különbség? Hiszen én éppen azt mondom, hogy ez a két mondat is éppen olyan, mint a másik kettő. — Vagy a 340. lapon azt mondja: »De azért bizonyos, hogy a *villámtól* szót (ebben: a templom villámtól sujtatott) Becker, Steinthal és Wegener logikai állítmánynak tartja«, holott 3 sorral feljebb éppen azt idézi Wegenertől, hogy »hier ist in dem Satze: der Baum ist vom Knaben gesehen, logisches Subjekt: vom Knaben.« Hasonlókép tulajdonítja Priscianusnak, hogy ő a kiegészítőt az ilyenekben: *Priscianus ego vocor* rectio verbi-nek nevezné, holott egy nomi-

nativus mindig csak a *syntaxis corcordantiae*-ba tartozik és sohasem a *syntaxis rectionis*-ba.

Téved Kicska, ha azt hiszi, hogy »a gramatika abba a tévedésbe esett, hogy a logika bizonyos gramatikai formák elnevezésére ajánlotta neki az alany és állítmány műszókat«. A gramatika igenis a formák megmagyarázására keres alapot és 1780-ban ahhoz a tudományhoz fordult e végből, mely akkor legjobban virágzott s melytől segítséget remélt; de aztán látva, hogy a logika az alakokat nem tudja megmagyarázni, elfordult tőle és másához folyamodott: előbb Steinhallal a lélektanhoz, most pedig önnönmagához. És mostantól fogva majd meg is tudja magyarázni alakjait. De azért a nyelvtudománynak, ha elfordult is a logikától, joga van a körében már történelmileg meghonosodott logikai műszót tovább is alkalmazni, annyiival inkább, mert minden igazi logikai ítéletnek alanya (igazi logikai ítéletek ugyanis csak az ilyenek: az alma gyümölcs, a rózsza piros) mindig a nyelvtanban is csak alany. A műszó innen aztán kiterjeszthető és ki is terjeszkedett a többi nyelvtani alanyra is, melyek nem logikai ítéletben fordulnak elő. — Ellenben a logika a hangsúly és szórend alapján soha sem fogja megmagyarázni a helyhatározó és időhatározó közötti különbséget, mert ezekkel a hangsúly és szórend kérdése nem függ össze. Már pedig, ha ezekkel nem kapcsolatos, akkor az alany kérdésével sem függ össze a hangsúly és szórend, mert megmondta már jó félszázadja Brassai, hogy az alany csak úgy rendelődik alá az igének, mint az idő- vagy helyhatározó. Ha pedig az alannak semmi köze a hangsúlyhoz és szórendhez, akkor az állítmánynyal sem ezen az alapon fogunk tisztába jönni.

Kicska megköveteli (347. l.), hogy mondjuk meg, »mi az az előző ismeret, az az előre bocsátott meghatározás, melyből azt következtetjük«, hogy e mondatban: »a templomot villám sujtotta« *villám* az alany. Hát ezt könnyen megmondhatom. Előre bocsátottuk, hogy az alany lehet személy helyett személyesített élettelen dolog is, itt az van; előre bocsátottuk, hogy az alany az állítmánynyal megegyezik számban és személyben: itt megegyezik; előre bocsátottuk, hogy az alany cselekszik s ekkor közel áll a cselekvéshez: itt úgy van (máskor műveltet és ekkor távol is állhat a cselekvéstől); és még sok mindent bocsátottunk előre, a hármas helyzetéről s hogy a műveltető akaratával, a cselekvő tudomásával, a szenvedő érzésével lett főtenyezője a cselekvésnek. E sok előzetes tudomás közül több az iskolában is értékesíthető, több meg (a közelség-távolság, a hármas csoport — műveltető, cselekvő, tárgy — és a hármas helyzet) a többi határozóban is ismétlődik világos jelül annak, hogy az a rendszer, mely erre az egyenlőségre vezetett, jó rendszer. De Kicska saját régi alapján nem fogja megmondani nekem, akárhogy követeljem is, hogy mi az ige olyankor, mikor főnév az állítmány és mégis van a mondatban ige is.

Végre azt is felelem Kicskának, hogy az utolsó hortobágyi csikósnak is joga van, ha a homályban eltévedt, hogy a saját magyar szeme és esze után német iránytű nélkül igazodjék ki a ködből. Kicska a NyKben (31:332) ugyan még csak gyengén panaszkodik, hogy »talán csak a mieink között« akadnak olyanok, kik az ige »convenientiáját« tartják az alany ismertető jelének, de a Nyrben már elkeseredve sujt ránk, hogy »csak a magyar iskola-könyv-hevenyésző irodalom terén ismeretes előttem egy-két olyan nyelvtan, mely az efféle mondatokban (a pártütő te vagy) a személyes névmást mondja alanynak. Német nyelvtan még nem akadt kezembe, melyben olyasmi fordult volna elő« (30:218. l.) Értsd: hallgass *magyar!* és non quid sed *quis!*

(Lőcse, 1903. január hó 15.)

KALMÁR ELEK.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK.

IV.

Inchoativum, zöm, egészítvény.

A mondatnak fő és mellékrészekre osztása (alany, állítmány stb.) nem zár ki olyan részekreosztást, melyben az illető szó az elrakás szabályai szerint sorakozik. (Ez Brassai elmélete). A mondatnak három ilyen része van: *inchoativum*, *mondatzöm*, *egészítvény*. Ez a beosztás nem egyszer megkönnyíti a mondat jelentése és szerkezete fölismerését.

Az *inchoativum* a) kezdi a mondatot; b) elsőrendű hangnyomatéka nincs; fontossága tehát csak másodrendű lehet. Az utóbbi esetben szükséges *inchoativum*; ha pedig teljesen hangsúlytalan: *mellőzhető inchoativum*; pl. e kérdésre: a gazdád *hol* van? felelet: a gazdám *elutazott*, v. egyszerűen *elutazott*; — ellenben erre a kérdésre: atyja, bátyja *kicsoda?* felelet: atyja *tanácsos*; bátyja *jegyző*. — *Atyja, bátyja* itt szükséges *inchoativumok*. A mellőzhetőség a felelő mondat *inchoativumára* értendő.

A *zöm* a főrész; e nélkül nincs mondat. Ismertető jele az, hogy a *zömöt* csupán csak kiváló fontosságú, és így csak legerősebb hangnyomatékú fogalmak alkotják; tervét *ismerem*; a főtiszt *visszatért*; *váltókat* írtál alá? *mindent* tudok; *ebben* is csatlakoztunk; alkalmasint *őt* fogják kérdőre vonni.

Az *egészítvény* — a *zömnek* főnntartottak kivételével — bármilyen nyomatosságú szóból is állhat, a hangsúlyozottól le a teljesen hangsúlytalanig. Legkevésbéé válogatós része e szerint a mondatnak. Mint az *inchoativum*, ez is kétféle: *szükséges* és *mellőzhető*. Mihelyt akár csak másod-nyomatékú is, ki nem hagyható. Példák (e három mondatrész egymásmellé állításá-

val. A zárójelbe tett *inchoat.* s *egészítv.* azt jelenti, hogy mel-
lőzhető).

Inchoativum.	Zöm.	Egészítvény.
Takács	<i>elvállalja-e</i>	a bírói tisztet?
(Takács)	<i>elvállalja</i>	(a bírói tisztet)
A ki	még ezt is a szememre lobbantja.	—
A néném	<i>engem</i> korhol	<i>szüntelen.</i>
Én	<i>otthon</i> leszek	<i>mindenesetre.</i>
De hátha	<i>nem</i> leszel	(otthon)?
Az én vagyonom	<i>veszélyben</i> forog	—
De az övé	<i>mindenkép</i> biztosítva van.	—
Az övét	<i>biztosítottam</i>	<i>minden</i> eshetőség ellen.

E három mondatrész sajáttságainak ismerete, — a minék
elérése nem sok munkába kerül — lehetővé teszi, hogy a részek
valamelyikének pusztá fölemlítésére, különös schema felállításá-
nélkül is eszünkbe jusson az illető szók sajáttsága, jelentősége és
a mondat természetete.

Az állítmány, mint inchoativum.

A kiváló nyomatosság kitüntetésének egyik különleges módja
az, mely szerint a hangsúlytalan állítmány nem követi a hang-
súlyos fogalmat, hanem megelőzi inchoativumkép, hol közvet-
lenül, hol más fogalom közbejöttével; pl. (előző mondat): ha nem
fizetsz *te*, fizet az *öcséd*; és így tovább: (a mikor nem beteg az
egyik gyermek), beteg a *másik*. (Nem akad kísérőd?) — elkísér-
lek *én*. (Sokféle ám a madár): madár a *strucz*; madár a *sas*;
madár a kis *kolibri* is. (Ha a birtok felerészésének eladásából sem
futja), eladom az *egészet*.

Itt csak a hangnyomaték segítségével tűnik ki a fogalom
jelentősége; mert más körülmények közt így is hangsúlyozhatók
ugyanezen mondatok: *fizet* az öcséd; *beteg* a másik; *elkísérlek* én;
madár a strucz stb., most már *eladom* az egészet. — A szóban
levő elrakás az ige-jelezte rendnek megfordított formája; ennek
t. i. az *öcséd* fizet; *én* kísérlek el stb. — Ha az utóbbi szerke-
zetet visszafordítjuk, az állítmány-egészítő is visszakerül az ige
elé: *elkísérlek én*; — és az *én* szónak a fontosságát is a hang-
nyomaték mutatja ki csupán; mert más előzménnyel szemben
így is lehetne: *elkísérlek* én.

Kellően kiegyenlített mondat.

A szabatos elrakás kellően kiegyenlített mondatot eredményez,
olyant tudniillik, a melyben az inchoativum, zöm, és egészítvény,
— a mennyire lehet, — egyensúlyt tartanak. A magyar szórend-

ben az accentuált állítmány nem szeret végül állni; sokszor már a kéttagú mondatban is az első helyet foglalja el; a kéttónél több tagú szerkezetben szintén csak kevés inchoativumnak engedi át az elsőbbséget; pl.

Kéttagú mondatok: (Mit csinálsz itt)? *Bámulom a természetet*; — és így tovább: *megyek az erdőbe*; *nézi az aratókat*; — nem pedig: *a természetet bámulom*; *az erdőbe megyek* stb.

Mihelyt nem az állítmányokon kezdjük ilyen esetekben a mondatot, akaratlanul is erősen accentuáljuk az állítmány-előtti fogalmat, így: *a természetet bámulom*; *az okiratokat másolja*; *a postára ment* stb.

Kéttónél több tagú mondatok: *Megtettem a szükségesekeket. Kiugrott az ablakon. Alája rendeled magadat? Véget szakasztott neki. A fiam lement a dolgozó szobába. Tegnap javallottad a tervet. (Az elnök), megnyitván az ülést, stb. — A bizottság, rövid eszmecsere után elfogadta az indítványt. — Nem pedig: a szükségesekeket megtettem; az ablakon kiugrott; neki véget szakasztott; a fiam a dolgozó szobába lement; a bizottság — — az indítványt elfogadta; »elnök, az ülést megnyitván stb. — « hogy a Zambesitől északra egy fiatal európai kereskedelmi utazót a bennszülöttek meggyilkoltak» (hát »meggyilkolták« végre-valahára!) — Az efféle szerkezetek egyike-másika csak a következő accentuálással állhatna meg: pl. (valakinek nyaktörő mutatóványait elbeszélvén), mondhatjuk: *Az ablakon kiugrott szerencsésen*; de a kert faláról *lepotytyant*; — vagy: *a ki nappal alszik, éjjel dőzsöl, mindenütt verekszik*, (az olyan embert ne állítsd ide mintául).*

A stylus curiális se veszítne hatásosságából, ha nem mindig a végén csattantaná az igét, így: »... N. N.-t... ministeri tanácsossá ezennel kinevezem.« A helyes szórend itt is csak ez lehet: ... kinevezem ezennel ... *ministeri tanácsosnak*, v. ezennel *min. tan.* nevezem ki. Csak egyszer, vagy kétszer találkoztam ilyen (helyes) elrakással.

A szóban forgó szabály alól a köv. esetekben van kivétel:

a) ha az inchoativumok sorában határozószó, visszamutató szó, vagy nem-nyomatós kötőszó szerepel; pl.

A váczi-uton tegnap éjjel *kiraboltak egy boltot*. A bátyám ma délután, hivatalból hazajövet, *kificzamította a lábát*. — A kit a kártyajátékban *megkoppasztanak*, (az lássa!). — (Úgy beszélsz anyjuk), mintha ez a vásott fiú *megbánta volna csínyjét!*

b) Általában, ha az egészen hangsúlytalan inchoativumot másod-nyomatékú inchoativum követi; pl.

Ezt a föltételt, a fennforgó viszonyok között, *elfogadom*. (Marasztod őket); pedig az egyik *el* szeretne menni.

Ha számos az ilyen kifejezés, bár másod-nyomatékú: egyike vagy másika, a mondat kiegyenlítésére, az egészítvénybe kerül; pl.

Csónakunk a nagy hullámok közepett csakhamar felfordult a híd közelében. — Mielőtt elmondom véleményemet e nagyfontosságú tárgyról, stb., vagy: Mielőtt e nagyf. tárgyról elmondom véleményemet stb. (nem pedig, mint minduntalan hallani és olvasni: Mielőtt e nagyf. tárgyban nézeteimet elmondanám).

c) Az inchoativumot követő erősen accentuált fogalmak még inkább megkönnyítik az állítmánynak kifogástalan hátrazorítását; pl.

Ezt az ügyet, most az egyszer derekasan *összebonyolítottad*. A mi Palkónk ilyenkor okvetetlen *beleavatkozik*.

Az illető fogalom nyomatosságát jelző accentuálatlan állítmányt sem tanácsos tehát nagyon hátratenni; pl. (kellően kiegyenlítve):

Pista tegnap *részenen* jött haza a vacsoráról (Brassainak az 1. fejezetben idéztem példája). Az ilyen eljárásnak előbb-utóbb csak *magad* vallod kárát; nem így: Az ilyen eljárásnak kárát előbb-utóbb csak *magad* vallod. — Tegnap *bajosan* volt még tudomása erről; — nem így: Tegnap erről tudomása még *bajosan* volt.

: A módosító és módosított igék helye. **Eltérések.**

Láttuk az alap-schemában, hogy a határozott módú ige, a mikor egészítő szóval és egyszersmind pótló igével is áll a mondatban, az állítmány-egészítő és emennek igéje között foglal helyet; pl. *fel* fogja izgatni (v. *fel* fogja *izgatni*; némelykor emphatice így is: *fel fogja izgatni*); *ki* volt mondva (v. *ki* volt *mondva*). Hiba, ha így rakják el a szókat: felizgatni fogja; kimondva volt; végrehajtható lesz; betöltendő volna stb. (Ebben a furcsa elrakásban lehetetlenné válik a többfelé oszló accentuálás, és elenyészik ez a jelentés-árnyéklat: *fel* fogja *izgatni*.) Nem más ez, mint egyik szomorú változatja az ige hátratulolásának.

A módosító ige tehát, szabályos rendben, elválasztja az állítmány-egészítőt a módosított igétől. A módosító igék, a melyek e szabály korlátai között mozognak: 1. az értelmező *van, lesz, lehet*; 2. ezek: tud (németül *kann*), bír, mer, talál, akar, szeret (kedve van tenni ezt v. azt), kíván, szokott, fog, kezd; — kell, lehet, illik, tesszik, szabad stb.* — Az elrakásnak ez a módja, a nyomosításnak *rendes folyamában* nem tűr kivételt. A szabálytól való eltérések a következők:

a) Módosító ige és határozatlan mód együtt.
E módosító igék egyike-másika a (már nem *rendes*, hanem)

* A »stb.« egy-két igére értendő, a melyet még ide lehetne sorozni.

kivételes nyomosítás eseteiben nem választja el az állítmány-egészítőt az infinitivustól, hanem hátrakerül:

1. A mikor kizárólag maga van erősen nyomosítva; pl.

Rendes nyomosítás.

Föl lehet próbálni a ruhát.

Föl is lehet azt *próbálni*.

Le kell *ültetni* a vendéget.

Az ilyen vendéget *le* kell *ültetni*.

Meg kellene neki bocsátani.

Ilyesmiért is *meg* tudnék bocsátani.

Kivételes nyomosítás.

(Nem vihetném el, hogy felpróbálhas-sák?) — Felpróbálni *lehet* (*szabad*); (de csak itt a boltban).

(Ha eljön, leültessem?) Leültetni *illik*; (de nem kell okvetetlenül).

(Meg tudnád ezt bocsátani?)

Megbocsátani *tudnám*, igen is; (el-felejtteni soha).*

2. Szintúgy, a mikor a határozatlan módnak kivételes a nyomatossága; pl. (Meg kellett volna talán ölelnem az ilyen vendégeket?!) — (Ölelni nem), hanem leültetni *illett* volna. A mondatoknak ilyen szembenállása nem tűrne másféle rendet; pl. ez: ölelni nem, hanem *le* kellett volna *ültetni* — nem emelné ki a két fogalom közti ellentétet, és különben is egyetlen mondat-viszonyítás lenne. — (Majd megrójuk őt ezért). Az ilyen magaviseletért nem *megróni* kell, (hanem kiküszöbölni körünkéből). (Komolyan megsérteni nem); csak *kiverselni* szereti elleneit.

Ne feledjük, hogy itt, egy előbbi pontban előfordulthoz hasonló sajátyszerű, kivételes elrakással és hangsúlyozással van dolgunk (»nem *kiment* belőle stb.«); olyannal tehát, a minő más-különben vastag hiba volna; itt pedig kifogástalan. De épen, minthogy a rendestől nagyon elütő elrakás, nem kell keresve keresnünk; és különösen: A módosító ige, a hol csak lehet, tagadó mondatba teendő. Ekkor az állító (csonka) mondatban ellentétesül szereplő, határozatlan módú igének a módosítója elmarad, mint például, a fentebbi mondat-párban: nem megróni kell, hanem kiküszöbölni. Másféle rend, bármily helyes is más körülmények között, itt nem helyes. — Példa a részek elválasztásával: Nem *bérbe* kívántam adni, (hanem *eladni*).

3. Másnemű módosító igék még a rendszerinti nyomosítás eseteiben sem szeretnek a határozatlan mód és az igehatározó közt állni. Így különösen: bajosan férnek össze a rövidke igekötőkkel az olyan hosszú testű igék, mint: erőlködik, merészkedik, buzgólkodik, iparkodik, törekedik, szándékozik stb. —; más magyarázattal: a határozatlan mód nem szereti az ilyen vastag választó falat maga és kicsiny igekötője közt; pl. »És törvény-erejű szokást *felforgatni* erőlködik.« (Ar. Arist. ford. A nők ünnepe. III. köt. 30. l.). Így: fel erőlködik forгатni — egyetlen elrakás. Testvéred hibáját *kimenteni* buzgólkodol; (nem pedig: ki buzgólkodol menteni).

A nyomosításnak rendszerinti eseteiben sem igen hallani

* A határozatlan módon többnyire másodrendű hangsúly van ilyenkor. De megjelölését nem tartom célszerűnek.

vagy olvasni ilyeneket: meg szándékozom venni; ki törekedtem egyenlíteni stb. —; annál kevésbé a kivételes (fokozott) nyomosítások sorában; pl.

Hát nem *megbuktatni* iparkodik (igyekszik, törekszik) egyik párt a másikat?! (Hisz igyekeztem kibékülni vele.) Bizony nem *kibékülni* igyekeztél te, (hanem mégjobban összeveszni).

Vannak még más okai is a szóban forgó alakok összeférhetlenségének; a többi közt egyik-másik — ha mindjárt rövid vagy nem nagyon teljes — módosító igének a jelentése, mint a, mely már nem áll oly közel a módosított igéhez, mint az e szakasz elején elősorolt módosítások jelentése; pl. A ki a munkáját *befejezni* siet, (az másképen jár el). Furcsán hangzanék így: be siet fejezni. — »Mert lám *kitörni* készül a vihar« (Ar. Arist. ford. A békák. II. köt. 269. l.); — nem így: ki készül törni. »(De szakadjon élte pillanatja), melyben attól elpártolni kél« (Vörösm. Szép Ilonka); nem így: el kél pártolni.

Ide sorolhatók: haboz, tétováz, restell, késik, készülődik, tartózkodik, vonakodik, kétségeskedik stb. Rendszerint ő rajtuk van a hangsúly, és leginkább ez okozza, hogy vagy elül, vagy végül állnak; de közbül nem; pl. (Most *kürtölöd* ázt), amit nem rég *haboztál* kimondani. — (Helyesli ugyan); de nyilván kijelenteni *restelli*, (*vonakodik*, *tétováz*). Accentuálatlanul: (Hisz elmondja bizalmas körben); csak *kikürtölni* vonakodik, (kétségeskedik stb.). Csak így nem sorakoznak: ki habozol jelenteni; el tétováznál ismerni; be vonakodik vallani; le késik mondani.

Kifogástalan-e másfelől, — az iparkodik stb. igékkel, — a nyomosításnak rendes medrében folyó ilyenét elrakás: Azt a telket megvenni szándékozom; és így tovább: kiegyenlíteni törekedett; beváltani igyekeztem stb. — ? Felelet: még ez esetben is ajánlatosabb a *ki törekedsem*-féléknél. Találkozunk is vele, mégpedig jó magyarságú művekben; pl. »Amaz az embert testi köréből felkapni, ez a maga örvényébe lemeríteni igyekezett.« (Kölcsey. Nemz. hagyományok). — »Mellyel én poetai literaturánknak ezt a hézakját betölteni igyekeztem« (Csokonai. Előszó a »Dorottya«-hoz). — »Mivel a házi tiszta örömet felemelni igyekezünk« (Kármán J. Urania). Az e fajta igékkel én, a magam részéről, nem tartom hibásnak az ilyen rendet; de számba veszem azt, hogy a jobb írók nagyobb része ezt az elrakást is kerüli.

Azt mondom tehát: ne használja, a ki megütközik benne; különben is csak egy-két ilyen ígéről van a szó. A hol lehet, úgys előre-bocsátjuk őket, így: nem egyszer iparkodtam megnyugtadni; igyekeztem is megfelelni stb. —; vagy egy, azon igéből képzett névszót teszünk az infinitivus után, így: megvalósítani szándéka; oda feljutni volt törekvése. Testesebb határozóktól úgysem idegenkednek; pl. másfelé igyekeztem (iparkodtam) terelni a beszédet; a régi rendhez szándékozik visszatérni stb. —; sőt az igével lazábban kapcsol, ha mindjárt rövidke határozókkal is összeférnek; pl. *itt*

igyekeztem sikert aratni; — a telet *ott* szándékozik töltetni. — Csokonainak im ez összesorozott két mondatát: ... amaszt *lelkesíteni*, ezt pedig *helyrehozni* iparkodik« — így is szerkeszthetni: amaszt *lelkesíteni* iparkodik, ezt pedig *helyrehozni*.

A módosító igék nagy része, mint látjuk, különféle okokból nem szeret közbül állni. Ilyen a t. k. a *vágyik* is: elszakadni vágyik (nem: el vágyik szakadni); vágytam kimondani (nem: ki vágytam mondani; nem: fel vágyik jutni; — holott a rokon értelmű *kíván, akar, szeret* épen így szoktak sorakozni: el kívánja mondani, ki akarom mutatni, föl szeretne jutni stb. — A szóban forgó csoportozásnak tehát nem kevés a csinja-binja, úgy hogy a sokféle tünetnek kimerítő tárgyalása részletekbe bocsátkozást tenne szükségessé.

a) Módosító ige és két infinitivus együtt.

Ezt a szerkezetet lehetőleg ritkán kell használni. A második infinitivus úgy keletkezik, hogy a módosító ige, segédigét kapván, maga is határozatlan móddá válik. Az eligazodás módjai a következők: Kiinduló pont az egy határozott módú igével alakított mondat; pl. *látni* akarja; *látni* fogja akarni; hátha *látni* találja kívánni; — az erdőt irtani kell: ... irtani fog kelleni; — tagadó mondatban: nem fogja akarni *látni*; az erdőt nem fog kelleni irtani. — Az állító mondatokban a *fog, talál* (módosító) igék, mint látjuk, accentuálatlanul követik a nyomatatos fogalmat, épen úgy, mint az alap-mondatokban az *akar* és *kell* módosítók.

A különböző accentuálás szabályai itt is sikeresen alkalmazhatók; pl.

nagyon szeretne *vívni* tanulni; *szeretnék* zongorázni tudni; ékesen szólni *tanulni* kell; beh jó volna most *csevegni* tudni olaszul! — lépni, beszélni is *tanulnom* kellett; (tanulok hát *táncolni* is). (Mi mindenre nem tanítják?!); most *távíratozni* is kell tanulnia.

Határozós infinitivussal: Hátha *be* fogja kívánni mutatni?

Az is kötőszó közbevetésével: (Nemcsak tervezni), hanem életbe is léptetni: (az a mesterség). — Akárcsak így, nagyjából, *ki* tudni számítani is (nagy ügyességre mutat) (azaz: hogy akárcsak így ki tudja számítani, az is nagy ügyesség).

Terjedelmes módosító igékkel: Mindenkép iparkodni fogunk *rendet* csinálni. — *Végére* járni kell vala *igyekeznie*. — És ha *vonakodni* talál a cselekvés terére lépni?

Tagadó mondatok: Ezt még *remélnie* sem szabad engednünk. E szerint meg sem is kell *kísértenem* alkúra lépni vele?!

b) Módosító ige és állapotjegyző együtt.

Az állapotjegyzőtől csak az értelmező *van, lesz, lehet*, — bizonyos esetekben a tagadó *nincs, nem lesz, nem lehet* igék és a *nem sem* kötőszók választják el az illető határozót. Ez az ige-

alak a többi módosító igével szemben megtartja igekötőjét, mint egységes fogalmat jelelő, külön igehatározó szerepel; pl.

Állító mondatok.

Elválasztható részekkel.	El nem választható r.
A könyv <i>be</i> van már kötve.	<i>Bekötve</i> látom végre-valahára (nem: be látom kötve).
Holnapig <i>föl</i> lesznek töltve a hordók.	<i>Feltöltve</i> marad mind addig, a míg stb. (nem: fel marad töltve).
Mostanig már <i>el</i> lehetne intézve.	<i>Elintézve</i> adtam át (nem: el adtam intézve át).

A 320. és 321. lapon egymást követő schemák állapotjegyzős mondatokat is foglalnak magukban. Ezek már ott is rámutatnak legtöbbszörre az itt külön tárgyalt mozzanatoknak. A mi még hiányzik e részben, a következő példák világítják meg:

Tagadó mondatok.

Rendes tagadás.	Fokozott tagadás.
Még <i>nincs</i> behajtva.	a) Ha holnapig <i>be</i> nincs hajtva, (baj lesz).
A bánatpénz sem volt letéve.	Még <i>le</i> sem volt téve a bánatpénz, (a mikor stb.).
<i>Nem</i> is volt az bejegyezve.	<i>Be</i> sem is volt jegyezve.
A levélboríték <i>nem</i> volt leragasztva.	A levelet <i>le</i> nem ragasztva adta fel (épen úgy, mint: leragasztatlanul adta fel).
Előzetesen <i>bemutatva</i> nem akar oda menni.	b) Nem <i>bemutatva</i> jelent ott meg, (hanem csakúgy becseppent).
—	Nem is <i>tisztára írva</i> küldte át, (hanem stb.).

c) Módosító ige és részesülő együtt.

A *van*, *lesz*, *lehet* igék a jelen- és multidejű részesülők tagjait nem választják szét; nem mondjuk: a válasz ki volt elégítő; a törvény vissza lesz ható; ha az eszköz ki volna próbált stb. —; hanem mondjuk: kielégítő volna; visszaható lesz; ha kipróbált eszköz volna stb. — De szétválasztják a *nem*, *sem* tagadó szócskák: ki nem elégítő; vissza nem ható; ki nem próbált; föl sem derített; be sem is mutatott (egyén) stb.

Az *andó endő*-végű, és a ható részesülők tagjait elválasztja mind a *van*, *lesz*, mind a *nem*, *sem*; pl. ki volt kérendő; be lesz bizonyítandó; meg volna fejtendő; — föl lesz emelhető; le volt csillapítható; végre lenne hajtható; — tagadó szókkal: ki nem kérendő; foganatba nem is veendő; — meg nem oldható; ki sem fejezhető; föl sem is tehető; — a kitett módosító igével együtt: ha ki nem volna kérendő; vissza sem is lesz vonható stb.

A tagadó szótól megelőzőtt részesülő alaknak fordított szerkezete ím ez: nem így vezetendő be; soha se fizetendő

vissza stb. —; emígy se bontható fel; így nem vehető foganatba; úgy sem oldható meg. Ezek itt csak alakjukra nézve részesülők; nem működhetnek jelzőkül; és így több van bennök az igéből, mint a névből. »Nem így vezetendő be« am. »nem így kell bevezetni«. Úgy sem oldható meg am. úgy sem lehet megoldani.

A *van, lesz, lehet* igékkel együtt szereplő *nem, sem*-től megelőzőtt részesülőknek egyenes szerkezete kétféleképen követheti e szókat: t. i. vagy ki van téve a módosító ige; pl. *nem lesz kielégítő*; *nem volt meggondolt (lépés)*; az *nem volt kifürkészendő*; akkor *sem lenne kiküldendő*; az esetre *nem lesz foganatba vehető*; így *sem volna felhasználható stb.* —; vagy el van hallgatva a jelenidőbeli harmad-személyű *van*; pl. *nem visszaható (törvény)*; *nem megfontolt (lépés)*; még így *sem kikérendő (engedelem)*; *nem végrehajtható (rendelet)*.

Ezt a szerkezetet nem pótolhatná az a másik, a melyet ketté osztat a tagadó szó; mert: *Ki* nem elégítő válasz annyi mint: olyan válasz, a mely *ki* nem elégít; — *nem kielégítő* válasz pedig: *nem olyan*, a mely *kielégítne*; — és így tovább: *ki* nem vihető árucikk = kivihetetlen (unausführbar); *nem kivihető* — *nem olyan*, a mely *ki* volna vihető (nicht ausführbar); v. a jelzett szóval együtt: *kein ausführbarer Artikel*.

Az ilyen részesülő mindig hangsúlyos; és ha más-mondatbeli fogalommal szemben áll, igen erősen accentuálandó; pl. (mértékeltbb hangnyomatékkal): ez *nem* kipróbált ember; az *nem* végrehajtható rendelet; — (erősebb accentussal): (ügyes, szorgalmas); de *nem* kipróbált ember. — (Ez a törvény a múlttra is vonatkozó), de *nem visszaható*. — (Ez a jogom már rég kivívott) és így: *nem kivívandó, kieszközlendő*. — Ez *nem megoldható* feladat; (pedig ilyeneket szokás kitűzni).

Látnivaló, hogy erre a formára épen olyan nagy szükség van, mint az olyan szét nem bonthatóra, a minő ez: *nem* eladó; még ennyiért *sem* eladó; — a minő a határozó nélküli részesülő: *nem* helyeselhető; *nem* fogatosítható stb. — Ha mondhatjuk: ez még így *sem* javallható terv, mondhatjuk ezt is: az még így módosítva *sem* elfogadható föltétel; — sőt, a hol, mint itt, jelzett szó követi, *nem* is rendezhetni másképen. Ha szabatos ez: (A mű, így javítva, megjárja); de mégsem jutalmazható: akkor kifogástalan ez is: (A kép így már tűrhető); de *nem* kiállítható; vagy: de még így *sem* kiállítható. — (Mit ér a szép terv), hogyha *nem* végbe is vihető egyúttal. Ezt az *is*-es mondatot is csak így lehet szerkeszteni.

Hosszas ez a szakasz, de szükséges; mert csak így lesz átlátszóvá az alap-schéából kiágazó nyomosításnak különféle mértéke és természete, valamint az elrakásnak mindezzel együttjáró többnél-több mozzanata is.

(Vége köv.)

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVJÁRÁSAINK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ.*

I.

Nem ismeretlen tárgyról szólok. Csak egy félig-meddig megindult s máris szunnyadó filológiai kérdéshez kívánok szólni, melynek eszméjét tavaly vetették fel, mikor Budapesten csendben egy Nyelvművelő Társaság létrehozásáról volt szó. E társaságnak — munkaterve szerint — nyelvjárásaink tanulmányozása lett volna egyik feladata.

Ismeretes e feladat fontossága s ha visszatekintünk a múltba, tudásaink már legalább a 18. század második felétől kezdve érdeklődtek nyelvjárásaink iránt.** A népnyelv fontosságát már a Debreczeni Grammatika hangsúlyozza az 1790-es évekből; a székely születésű Baróti Szabó Dávid már tájszavakat gyűjt munkáiban (Kisdéd Szótár, 1784, Magyarság virági, 1803 stb.); Gyarmathi Sámuel és Sándor István tájszókat közölnek műveikben (Okoskodva tanító Magyar Nyelvemester 1794 és Sokféle az 1790—1800-as évekből) bár Gyarmathi a magyar nyelv tájszólásai ellen szól, mint később pl. Jókai. (L. Nyelvemester 1:359: A dialectusokról.) A történeti nyelvtudomány megalapítója, Révai Miklós is felszólal a népnyelv érdekében, a tájszók és népdalok gyűjtése ügyében (M. Hirmondó, 1782), valamint ellenfele, Verseghy is, egy nagy szótár készítését illető dolgozatában. (Vö. Túri Mészáros István: A nép nyelvének ügye a nyelvújítás óta. Bpest, 1885.) Sőt már előbb Szaicz Leó, az egri tudós szervita barát, Máriafi István név alatt kiadott Kis Magyar Frázeológiájában (Pozsony, 1788) tájszavakat és nyelvjárási észrevételeket közöl pár dunántúli és tiszáninneni vármegyéből és a jázsásgból (II. Toldalék). A Marczibányi intézetre ügyelő kiküldöttség pedig — hogy Gáti István szavaival éljek — mint igaz magyar és hazafi társaság már 1815-re egyebek közt e következőkérdéseket tűzte ki: »Mi a Dialectus grammaticai értelemben? Vagynak-e e tekintetben a magyar nyelvnek Dialectusai? Ha vannak, melyek azok különösen? Miben különböznek egymástól? És mint lehetne általuk bővíteni a magyar nyelvet?« E kérdésekre készült, mint ismeretes, Pálóczi Horváth Ádámnak »A magyar nyelv dialectusairól« és Gáti Istvánnak »Elmélkedések a magyar dialectusról, lexiconról és helyesírásról« szóló dolgozata. (Amaz 1815, emez 1815—17-ben, Magy. Nemz. Múzeum Jutalomfeleletei 1, 2. köt.)

* Fölolvasta a Philologiai Társaság 1902. novemberi ülésén.

** Utalásokkal már korábban is találkozunk. Pl. a székelyek nyelvére Geleji Katona I. »Magyar Grammatikáskájában« (Toldy F.: Régi magyar nyelvészek, 329) és Székely István krónikája előljáró-beszédében. Lásd továbbá Kalmár György Prodromusát (1770), Benkő József Transsilvaniáját (1777—78), Bél Mátyás műveit (Notitia Hungariae novae Geographico-Historica, 1735—1742), Csepregi Turkovics Mihály levelét 1648-ból (Toldy: id. m. 705.), sőt, bár inkább negative, már Galeottit (17 Cap. Toldy: id. m. 691).

E jutalomfeleletek, valamint az előző törekvések is, az akkori alkalmoszerű kérdéseknek megfelelően inkább a nyelv újítását, bővítését tartva szem előtt, tehát nyelvújítási szempontból hangsúlyozták nyelv-járásaink fontosságát. Hasonló célzattal szólalt fel Teleki József gr. is idevonatkozó dolgozataiban és sóhajtott fel panaszosan a tájszók gyűjtése ügyében. (Jutalomfeleletek 2.) A Tudományos Gyűjtemény 1817-iki évfolyamában pedig egy hazafi 12 csász. species aranyat tűzött ki a Palócszág Esmertetésére, melyben benne kellett volna lenni a palócszág különös szavainak is. (Vö. Türi M.: id. m. 28.) Ettől kezdve a nevezett folyóirat is sokat tett a nép nyelvének, nemcsak a tájszókna, de általában a nyelvjárásoknak méltatására is, a meny-nyiben tájszavakon kívül nyelvjárásleírások is jelennek meg benne. [1819. 6. köt. A Palóczok, Szeder Fábiántól. U. ö 1829. 5.: A magyar nyelvbeli dialectusokról; 1835. 2.: A palócz nyelvjárásról. Az 1823—1833. évfolyamokban Sopron vármegyei, baranyai, székely, palócz, göcseji, ormánsági, kemenesalji, vasmegyei, bodrogi, sárközi és szegedi tájszók. 1832. 3. köt.: Szala vármegyei, göcseji szövejtés Pländer Ferencztől. U. ö 1838. 6. köt. Göcsejnek esmérete. 1837. 1.: A karancs-vidéki palócz nyelv, Szabó Istvántól. 1839—40.: Balaton melléki tájszók. Stb. Vö. Magyar Tájszótár előbeszédét, 1838.]

Az Akadémia pedig már mindjárt megalakulása után, első nagygyűlésekor 1831-ben megtette rendelkezéseit, hogy a magyar tájszavak, szólásmódok, elavult szavak, magyar mesteremberek között divatozó műszavak, azaz a mester-műszók is összegyűjtessenek, és 1838-ban a hivatalosan felszólított tagok beküldéseiből s az addig nyomtatásban megjelent tájszógyűjteményekből, a Tud. Gyűjt. és Tudománytár köteteiből és egyesek gyűjtéséből kiadta a Magyar Tájszótárt. Ez, valamint az utána következő Nagy Szótár is, mely harmincz évi munka eredménye, bár sokszor téved, hálára kötelez ma is a tájszók és tájszólások iránt tanúsított érdeklődésével.

Közben a Tudománytár és Athenaeum (40-es évek) s az Új Magyar Múzeum is (50-es évek) érdeklődést tanúsítottak nyelvjárásaink iránt, és egyesek, mint Karcsai G., (Karcsai Gáspár álnéven Csaplár Benedek, vö. Abafi Figyelő 13:342) tárczaczikokban is felszólalnak ez ügyben: a Pesti Napló 1858. decz. 8. és köv. számaiban: »Buzgó óhajítás nemzeti hagyományaink, különösen a Tájszólás ügyében« — s 1859-ben a Pesty Frigyes szerkesztésében megjelent Delejtű cz. vidéki lapban. (Vö. Nyr. 1:39.)

Az 1856-ban megindult Magyar Nyelvészet buzgó szerkesztője pedig, Hunfalvy Pál, már mindjárt az I. kötetben Torkos Sándor »Göcseji nyelvjárás« leírásához adott Toldalékában »Miért szükséges a magyar nyelvjárások kinyomozása?« cím alatt azt mondja, hogy »nemcsak a nyelv történeteire, de a nyelv természetének kinyomozására is fölötte szükséges a nyelvjárások és tájszólások minél előbb kikutatása, minthogy az irodalmi nyelv nálunk a népnyelvet hamarabb enyésztetni el, mint bárhol. Valamint az életíró nem képes az ember jellemét jól és természet szerint leírni, ha annak gyermek-kora és ifjúsága viszontagságait nem ismeri, melyek azt idomították:

úgy a nyelvészet is a nyelvjárások és tájszólások lehető teljes tudomására kénytelen törekedni, ha a nyelvek mai állapotaira hamis okoskodásokra nem akar tévedni. Nyissuk meg tehát mentül előbb nyelvtudományunk ama forrásait s merítsünk azokból mentül értelmösebben.« (Id. f. i. 1856:232.) — Így jelenik meg a MNy.-ben Vass Józseftől a dunántúli és Lőrincz Károlytól a háromszéki nyelvjárás, e két gazdag nyelvjárásleírásunk; Budenznek a székely beszéd-ről tett megfigyelései; egy ifjútól a hétfalvi magyar nyelv sajátosságairól és Imecs Jakab s Medgyesi Pál székely szógyűjteményei. A Nyelvtud. Közleményekben pedig a 60-as években: Kapnikbánya és vidékének nyelvjárása s Pótléksorok a háromszéki nyelvjáráshoz Lőrincz K. gyűjtéséből, de Vass J.-től rendezve. (2. 3. köt.)

Miközben pedig 1863-ban Kriza is kiadta Vadrózsáit, a hozzáírt tájszótárral s a székely nyelvjárásokról adott néhány szavával és Fogarasi János ismertette e nagybecsű gyűjteményt nyelvészeti tekintetben (NyK. 3, 4. és Magyar Sajtó 1864. 119, 120) s miután közben Arany János (Prózai dolgozatai), Brassai, Szvorényi, Imre Sándor, Ponor Thewrewk Emil, Barna Ferdinánd és mások is hangoztatták a népnyelv fontosságát: az Akadémia 1872-ben megindítja a Magyar Nyelvört és szerkesztésével a történeti és népnyelvet egyaránt méltányoló Szarvas Gábort bizza meg. Ő mint szerkesztő »Mit akarunk?« című beköszöntő cikkében (Nyr. 1:2) mindjárt a második pont alatt a népnyelv kutatását tűzi ki feladatúl, a nem ismert tájszók és tájszólások gyűjtését, a még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátosságok, népmesék alakilag hű közlését, a helynevek egybeszedését, szóval a néphagyományok összegyűjtését. S e végett külön felszólítást is tesz közzé, sürgetvén a gyűjtést (Nyr. 1:53—54, 148).

Ettől kezdve egymást érik a nyelvjárásainkra vonatkozó közlemények, gyűjtések, ezeket fizeti is a folyóirat s 1878-ban a magyar nyelv tanítóihoz intézett felszólításában, majd az Akadémiának A magyar közönséghez egy nemzeti ügy támogatására szóló felhívásában, melyet az ápr. szám vezércikként közöl, gondos egybegyűjtésre szólít fel mindenkit minden olyan jelenségre nézve, a mely a magyar nép nyelvében bármi tekintetben is figyelemre méltó. Igen sok még a lappangó kincs, melynek napfényre hozatalához több hű és munkás kézre van szükség. E czélból férfiakat és nőket egyaránt felhívja a nemzeti ügyre és utasításokat is ad a néphagyományok gyűjtésére (Nyr. 7:145, 223). Majd újabb meg újabb lelkes felhívásokat tesz közzé a tanítókhoz, különösen a magyar középiskola tanítóihoz (Nyr. 9:1), s eközben nyelvjárásleírások is jelennek meg Szarvastól, Simonyitól, utóbbi tanítványaitól: Túri Mészáros L., Kúnos Ignác, Munkácsi Bernát és másoktól. Simonyi maga is foglalkozik a Nyelvör népnyelvi anyagának feldolgozásával (Király Pál is, vö. a Nyr. régi köteteit) s majd a pécskai nyelvjárás ismertetésével és nyelvjárásaink osztályozásával (Nyr. 7, 14) — a Magyar nyelv cz. művében pedig (1889) érdekesen fejtegeti a népnyelvet és nyelvjárásokat (1:187—234). Tanítványai, az egyetemi magyar nyelvtani társaság tanulmá-

nyaiban pedig (1880) egy pár érdemes dolgozat jelenik meg s a Nyelvőrben többen közölnek leírást: Tömlő (Zolnai) Gyula, Kardos Albert, Négyesy László, Koroda Imre, Balassa József és mások. Itt közli Balassa Lundell svéd nyelvtudósnak A nyelvjárások tanulmányozásáról szóló tartalmas és tanulságos felolvasását kivonatos fordításban (Nyr. 14:157) s a Nyelvőrben jelennek meg nagyobbbrészt nyelvjárásaink tanulmánya buzgó művelőjének idevonatkozó cikkei: A népnyelvhagyományok följegyzése (Nyr. 14:310), mintegy az előbbi kiegészítéseként; nyelvjárásaink ügye (Nyr. 18:13) mintegy kísérelül azokhoz a kérdőívekhez, melyekben A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése cz. 1891-ben megjelent összefoglaló művéhez adatokat gyűjt. Aztán nyelvjárásleírásai, főként A szlavoniai nyelvjárás (Nyr. 23:162) s pár évvel ezelőtt (Nyr. 27:258). A nyelvjárások tanulmánya cz. részben ismétlő cikke, melyben mintegy a Nyelvőr idevonatkozó pályakérdéseire, nyelvjárástanulmányozáshoz ad utasításokat azoknak, a kik effélék iránt érdeklődnek.

Közben a Nyr. köteteiben és másutt (Budenz-album stb.) jelennek meg egyéb idevonatkozó értekezések s újabb leírásaink: Bartha Józseftől: Egri nyelvsajátságok (Nyr. 19:169) és A palóc nyelvjárás (Nyr. 21—22). Zolnaitól: Mátyusföld nyelvjárása (Nyr. 19—20). László Géza Zilahi nyelvjárása a Nyr. 1897—98-iki pályázatára (Nyr. 27—28). Rubinyi Mózes adalékai a moldvai csángók nyelvéhez (Nyr. 30—31) s Horger Antal Halmágyi nyelvjárása (Nyelvt. Közl. 31. évf.) stb. (Mindezek csoportosítva régebben Simonyi: M. nyelv, 1: 230—234 s Balassa: A Magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzésében; legújabbban: Simonyi: Tréfás népmesék és adomák cz. nyelvjárási olvasókönyvében, Bev. 1902.)

Ezek mellett a 70-es évekből említésre méltó Vadnay Rudolfnak Nyelvünk hangolvadásáról szóló tanulmánya (1872), melynek szerzője, bár némi elfogultsággal, egyedül a népnyelvet tartja az irod. nyelv bibliájának s ezért sürgeti az Akadémiát, hogy a legkisebb falu nyelvjárását is ismertesse s tüzzön ki jutalmat a magyar nyelvjárások alapos ismertetésére. (Vö. Túri M. J. id. m.) A 80-as évekből pedig egy kevésbé ismert szerzőnek kevésbé jelentékeny értekezését mellőzve (Hajdu Nep. János: A magyar nyelvjárások nyelvészeti jelentősége, Keszthelyi kath. gymn. 1881/82. évi értesítője, ismertette Szilasi Phil. Közl. 7:99) — Túri Mészáros István fennebb idézett munkáját említhetjük még, melynek szerzője lelkesedve hangsúlyozza, hogy szeressük a nép nyelvét, gyűjtsük a nép meséit, dalait, közmondásait, főképen nyelvi sajátosságait, tájszavait, hogy a tudós, az író, a költő is világosabb vezetőt találjon a magyar irod. nyelv kulturális nyelvvé való formálásában s a nyelvtudós is megírhasa nemsokára a magyar nyelv nagy és tiszta grammatikáját (1884. 127. l.).

A 80-as évekből származik az új Magyar Tájszótár eszméje is, és a mű Szinnyi József dr. szakavatott szerkesztésében 1893—1901. két nagy kötetben jelent meg. Szinnyi, valamint utóda is, Halász Ignác a kolozsvári egyetemen pályakérdésekkel is serkentették hall-

gatóikat a népnyelv és nyelvjárások tanulmányozására, míg Király Pál a Paedagogiumban buzgólkodott csendben és észrevétlenül.

E csendben folyt munkáról csak megemlékezve, nyelvjárásaink irodalmához tartoznak még Balassának idevonatkozó bírálatai (Steuer: A székely nyelv hangjai Nyr. 18. A magyar nyelvjárások újabb irodalma; Zolnai és Bartha J. munkái, NyK. 23:321, Veress Ignác, Kolumbán Samu, Lázár István és Nógrádi Jenő dolgozatai, NyK. 27:98) s vármegyei monografiáinkat ismertető cikkei a NyK., Nyr. és Ethnographia egyes köteteiben. Az utóbbi folyóiratban: A székelyek nyelve, Nagy Gézától és Balassától (1. köt., 1891). Ugyanehhez a kérdéshez Zolnai, Nyr. 20, Balassa, Nyr. 21 és ismét Zolnai, Nyr. 21. — A magyar nyelvjárások keletkezése, Balassától, Ethnogr. 9, 1898, mely mintegy kiegészíti A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése cz. alapvető és összefoglaló művét. Ugyancsak tőle: Kódexeink és a nyelvjárások, Hunfalvy-Album 1891 és A magyar nyelv a művelt közönség számára, Bp. 1899, Athenaeum kiadása. Aztán közvetve hangtani értekezései a Nyr.-ben és NyK.-ben s részben a külföldi nyelvjárásstudományi törekvéseket ismertető cikkei: A francia nyelvjárások, NyK. 24:98; a német nyelvjárások NyK. 25:101 s legújabbban A nép nyelve, egy kis cikk a Magyar világ 1. évf. 1902. decz. 25. számában. — Közben Zolnaitól Balassa Magy. Nyelvjárásainak bírálat, NyK. 21:310, A népnyelv és nyelvtörténet, Nyr. 21, A kevélység kifejezése a magyar nyelvben, Ethnogr. 6. Még előbb: Lehr Albert Toldi-magyarázatai, stb.

Idevehetők továbbá népköltési gyűjteményeink, a melyek Dugonics András Magyar példabeszédek és közmondások cz. gyűjteménye (Szeged, 1820, 2 köt.) és Erdélyi János Népdalok és Mondák, 3 köt. Pest 1848 és Magyar közmondások könyve, 1851 óta, sőt már a 16. század második felétől kezdve (l. Beöthy Képes irodalomtört.² 2:474) nagyobb számban jelennek meg. Így a Kisfaludy-Társaság Magyar népköltési gyűjteménye, régibb évf. (1. köt.) 1846—1848, Erdélyi Jánostól; új folyam Arany László és Gyulai Páltól: 2. köt. Török Károly Csongrádmegyei gyűjtése, 3. köt. Székelyföldi gyűjtés, Kriza J., Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtése; legújabbban a 4. kötet Vargha Gy. szerkesztésében dr. Sebestyén Gyulától dunántúli és székely regös énekek. — Közben Kriza Vadrózsáin kívül Arany László Népmeséi, Merényi László Eredeti népmeséi, Pest, 1861. U. ő: Sajó völgyi eredeti népmesék, 1862 és Dunamelléki eredeti népmesék, 1863—4. Majd Pap Gyula palócz, Kővári Béla göcseji és Székely Sándornak jobbára fehérmegeyi népdal-gyűjteményei. (L. Sim. M. ny. 1:230—34.) Továbbá: a Nyelvőr népnyelvi közleményei, szövegek és tájszók, valami 200 ívnyi többé-kevésbé feldolgozni való anyag (az első 25 kötet tartalma összeállítva a Nyelvőrkalauz cz. füzetben); Kálmány Lajos: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, Szeged vidékéről, 1877—78. Szeged népe 1881—82, és Temesköz népköltészete; Benedek Elektől: Székely tündérország, A magyar nép mese- és mondavilága stb. Aztán az Ethnographia újabb évfolyamaiban megjelent népköltési gyűjtések Vikár Bélától,

Versényi Györgytől és másoktól. Legújabbban: Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv. A Magyar Nyelvőr gyűjtéseiből szerkesztette Simonyi Zsigmond. Bp. 1902, Athenaeum. A Nyelvészeti Füzetek cz. új gyűjteményben, 4. sz.

Végül részben nyelvjárásaink tanulmányozásához vehetők azok a néprajzi és földrajzi munkák is, melyek többé-kevésbé a nyelvet is érintik, vagy a melyekben adatokat találunk idevonatkozólag; ilyenek: Orbán Baláztól A Székelyföld leírása, 1868—1873. Kozma Ferencz: A Székelyföld közigazdasági és közmívelődési állapota, 1879. Hankó Vilmos: Székelyföld, 1896. Pintér Sándortól: A palócok, 1880. Jankó János: Kalotaszeg magyar népe, 1892; Torda, Aranyosszék és Toroczkó magyar (székely) népe, 1893. Herman Ottó: A magyar halászat könyve, két köt., 1887. Természettud. Társ. kiad.; Földrajzi Közlemények; Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn; egyleti évkönyvek, mint a Székely Egylet évkönyve s vidéki lapok, mint a Kalotaszeg cz. hetilap; Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen; és a vármegyei monographiák. Abauj-Torna Magyarország vármegyéi és városai közt I. köt. Kassa-Budapest, 1896. Arad megye Márki Sándortól, Békés vármegye Karácsonyi János dr.-tól, Gyula, 1896, Csanád megye Borovszky Samutól, Csongrád megye Zsilinszky Mihálytól, Szilágy megye Petri Mórtól, Zemplén, Ugocsa és Szathmár Szirmay Antaltól, vö. Bpesti Szemle 1902. decz. füz. Stb. stb. Újabban: Czirbusz Géza dr.: Magyarország a 20. évszáz elején, és Balogh Pál: Népfajok Magyarországon (térképekkel, Bp. 1902) és idevonatkozó cikkei: Nyelvterületek túl a Dunán, Ethnogr. 1902. Túl a Királyhágón, Bpesti Hírlap 1902. nov. 30. és legújabbban: A helységnevek a néprajzban (felolvasás a Néprajzi Társaságban).

Íme mily szép számú törekvés és mennyi adat, s mégis nem hiába panaszkolta Zolnai (Nyr. 21.), hogy lehetetlen észre nem vennünk, milyen szórványos az érdeklődés ma is népünk nyelvhagyományai iránt. És nem hiába hangoztatta Balassa pár évvel ezelőtt is (Nyr. 27.), hogy a műveltség gyorsan pusztítja a népet minden nyilvánulását és sietnünk kellene, mert a nyelvjárások, nyelvmelékek s tanulmányozásuknak hasznát veszi az irodalom is, a néprajz is; nyelvjárásainkat nem ismerjük eléggé s tájszavaink sincsenek teljesen összegyűjtve. Bizony a mióta a Nyelvőr kérdéseivel s részint pályázatával is a nép nyelvére felhívta a figyelmet, mintha nagyobb érdeklődés mutatkoznék s tagadhatatlanul vannak tüzetes és jeles nyelvjárásleírásaink, mint újabban Balassa Szlavóniai nyelvjárása s László Géza és Horger dolgozatai; de a felsorolt irodalom egy része inkább csak felszólítás vagy érintés, s az eddigi módszer sok tekintetben fogyatékos, egyes leírásaink elavultak vagy hézagosak, a közlésekben sok hiba van s általában nyelvjárásainknak rendszeres feldolgozása még hiányzik! Pedig mellőzve azt, hogy Németországon a nyelvjárásoknak újabban egész könyvtára van, egy nagyszabású gyűjtemény, mely a német nyelvjárásokat valóságos kis monografiákban tárgyalja, a »Sammlung kurzer Grammatiken deutscher

Mundarten» Bremer Ottó szerkesztésében, hangtani és könyvészeti bevezetéssel s szövegekkel (vö. NyK. 25:101), Angliában már 1873 óta »English Dialect Society«, angol nyelvjárás-társaság van táj-szólások tudományos tárgyalása s ismertetése czéljából; Svédországban pedig egyesület alakult újabban, mely főleg a nyelvjárásokkal foglalkozik s kutatásait egy folyóiratban teszi közzé. Franciaországban is már 1889-ben nyelvjárás-társaság alakult s havonként megjelenő folyóiratot is ad ki, mely a nyelvjárásokra vonatkozó kérdések fejtegetésével foglalkozik. (L. NyK. 24:98.) Nyelvi rokonainknál a finneknél pedig a Finn-ugor társaságon kívül, mely 1883-ban alakult s az ugor népek tanulmányozásával foglalkozik, a Finn irodalmi társaság különös gondot fordít a hazai nyelv minden szempontból való átkutatására és vizsgálatára. Külön bizottsága van, a mely a néphagyományok gyűjtését intézi nem csekély sikerrel, s ezt annak is köszönheti, hogy az egyes gyűjtőket kisebb-nagyobb (15—150 márka) jutalomban részesíti. E társaság évek óta buzdítja és segíti a finn nyelvjárások tanulmányozását, s évkönyvében tüzetes és mintaszerű nyelvjárásleírásokat közöl. (Vö. Szilasi: NyK. 24:237.) Nálunk is jutalmaz az Akadémia e nemű törekvéseket (Krizsa, Bartha J., László G. és Horger munkája) s a Kisfaludy-társaság is már 1843 óta; sőt újabban a közoktatásügyi miniszter is elősegíti érdeklődésével és támogatásával a néphagyományok gyűjtését.* De valljuk meg: e téren is még sok a tenni való!

ERDÉLYI LAJOS.

ADALÉK AZ ISKOLAI MÚSZÓK TÖRTÉNETÉHEZ.**

I.

Szily Kálmán akadémiai főtítkár felszólítására vállalkoztam némi adalék összegyűjtésére a magyar iskolai műszók történetéhez. Megbízásom értelmében a budapesti kegyesrendi főgimnázium anyakönyveit és értesítőit kellett átböngészniem, attól az időtől fogva, hogy magyarul vezetik, egészen napjainkig. Magyarul először az 1844/45. isk. évben vezetik e könyveket. Azonban volt Pesten a kegyesrendiek vezetése alatt elemi iskola is, mely már 1820-tól kezdve magyarul adta ki az ott tanuló ifjúságnak »érdem szerint rendbe való felosztásá«-t. Érdekesnek tartom, hogy néhány adatot innen is belevonjak tárgyalásom keretébe. Hasonlóképen a kegyesrendiek budai főgimnáziumának értesítői közül is felhasználtam egyet-kettőt összehasonlítás végett. Kezembe került még kutatásaim közben a pesti józsefvárosi iskolának 1835/6. évi magyarul szer-

* Vö. dr. Sebestyén Gy. Regös énekek és Regösök, Előszó.

** Szívesen közöljük ezt a buzgó utánajárással készült összeállítást és kíváncsúnak tartjuk, hogy mások hasonló módon földolgozzák az egyes nagyobb iskolákban (p. Debreczen, Kolozsvár, Sárospatak, Eger, Eperjes iskolájában) alkalmazott műszókat.

kesztett értesítője, ebből néhány érdekes adatot szintén lesz alkalmam felhozni. Janky Károly, a budapesti keg. főgimnázium néhai igazgatója készséggel nyitotta meg előttem a gimnáziumi irattárt.

Az itt következő adatokat legczélszerűbben úgy lehet tárgyalni, ha egy-egy műszó fejlődését egészen önállóan, tekintet nélkül a többire, fogjuk bemutatni.

Beírás 1848: A *beíratás* után megbetegedett; 1850/1: a *bejegyzett* tanulók; u. itt: a pesti gimnáziumban *íratta fel* magát; 1856/7-ben olvasható a beíratkozás helyett: *bejelentés*: 1857/8-ban pedig szó van: *beírási* pénzalapról. 1866/7-ben ismét a *beíratás* jön divatba, s ezt használjuk még ma is. A 60-as évekből fennmaradt egyik tanácskozmányi jegyzőkönyvben ez van: az ifjúság rendes *összeírása*. Érdeemes megjegyezni, hogy a *felvétel* szó 1876/7 óta használatos.

Bizonyítvány (vö. NyUjSz.) 1844/45-ben: *bizonyítvány*. U. ezen isk. év II. felében ezt is találjuk: Török Pál lelkész *bizonyossága* (= bizonyítványa) szerint. 1850/51-ben már: *bizonyítványt* nyertek. Itt említhetem meg, hogy először 1868/9-ben akadtam e kifejezésre: több tantárgyból *buktak meg*. Hasonlóképen itt hozom fel, hogy 1861/2-ben találtam először e szót: *előmenet*, mely már 1866/7-ben mai *előmenetel* alakjában mutatkozik.

Értesítő. A mai napság *értesítőnek* nevezett füzet régenten csak a tanulók érdemsorozatát tartalmazta, azt is csak általánosságban. Innen a budai főgimn. 1849/50-i értesítőjének címe: »érdem szerinti sorozat«. Mióta azonban az értesítők bővebb tájékoztatást nyújtanak a tanulók egyéb körülményei felől is, ez elnevezés helyébe a Döbrentei készítette *értesítvény* lép (NyUjSz.); már a bpesti k. r. főgimn. 1844/5. évi értesítőjén ez olvasható, és pedig már az I. félévtől kezdve. Nyomatott értesítőre először az 1850/51. tanévben akadtam, mely már nem értesítvény, hanem *tudósítvány** nevet visel. Ennél meg is állapodik az intézet, s értesítőit mind a mai napig *Tudósítványoknak* nevezi, bár 1855/6-ban előfordul mellékesen a *Programm* elnevezés is. (Azonban az 1866/7—1869/70. isk. évek alatt az értesítő ismét csak *érdemsorozat* nevet visel.

Felsőbb osztályba fellephet stb. Ez a ma használatos kifejezés 1844/5-ben így hangzott: »felyebbi osztályba e tanév elején soroztattak«; a mai: »osztályismétlésre utasítatik« pedig: »jövő évre is azon osztályban veszteglendők«. 1850/51-ben ezt a kifejezést találjuk: *fölsőbb osztályba jövőre beléphet*, továbbá ezeket: Az előbbi osztályból lépett föl, — vagy: — lépett elő; 1852/3-ban: *alsóbb osztályokból lépett fel*. Itt említhetem meg, hogy az *osztályismétlésre utasítatik* kifejezés használatos ma már általánosan, s hogy az *ismétlő* szó állandóan divatban volt.

Főgimnázium. Az 1844/5. évi értesítvény *tanodalomnak* nevezi,**

* E szó Stettner váltójogában (1832) *aviso* értelemben fordul elő. L. Szily i. m. 349. l.

** Vö. Szily i. m. 324. l. a *tanoda* szó alatt.

az igazgató *tanodalmi igazgató*, a hitszónok pedig *tanodalmi hitszónok*. Előfordul ez: *tanodalmat* változtata, más *tanodalomba* ment stb. De már az 1845/6. év I. felében a »pesti kir. *gymnasium* ifjúságáról« szól az értesítvény; mégis: *tanodalmi* hitszónok, s az 1846/7. év II. felében is így olvassuk: a *tanodalmat* változtatta. Ugyanitt olvassuk ezt is: az *oskolát* megunta, és »az *oskolajárásban* mindig rest«. (1845/6-ban is így: *oskolai év*; 1852/3. *oskola* és *iskola*). Az 1847. évben ezzel is találkozunk: az *intézeti* Igazgatóság. Az 1850/51. isk. évtől kezdve a *nagy-gimnázium* elnevezés van használatban, s ezt 1870/71. a *fő-gimnázium* szorítja ki. A *tanintézet* az 1850/51-i anyakönyvben fordul elő először: »a pozsonyi *tanintézetbe* ment«. A már említett Tanácskozmányi jegyzőkönyv a főgimnáziumot *főtanodának* nevezi.

Hitelemző, hitszónok. Már 1845/6-ban találkozunk e kifejezéssel: *tanodalmi hitszónok*, ma: *főgimnáziumi hitszónok*. 1850/51-ben találom e kifejezést: *vasárnapi hitoktatások* (a szokásos exhortációk). 1851/2-ben pedig: *vasárnapi lelki tanítás*. A következő évben: *hitbeli oktatás*. 1876/7-ben: *keresztény oktatás* az exhortatio neve. 1866/7-ben fordul elő először: *hitelemző*. A többször felhozott jegyzőkönyvben pedig: *vallási oktatás, hitoktatás*.

Írásbeli dolgozatok. 1850/51-ben »német nyelvtani gyakorlatok *kidolgozása*«, »latin gyakorlatok«, »magyar nyelven írt *dolgozataiban*«-féle kifejezések mellett olvassuk már ezt is: »az adott *írásbeli dolgozatok* s *gyakorlatok*«. Már itt ez is megvan: *írásbeli dolgozatok külalakja*, mint ma is szétiben használják. Említhetjük még a következőket: »*kidolgozataiban* . . . ügyességet tanúsított«, magyar *dolgozatok*, »ez áll a görög *gyakorlatok dolgozatairól* is«, *gyakorlatok kidolgozása*; 1852/3-ból: a III. oszt. latin *gyakorlatai*; 1853/4-ből: *kidolgozási feladatok*; 1855/6-ból: »*gyakorlatok* . . . *hazai dolgozmányul*«. 1876/7: *írásbeli feladványok*. — 1852/3-ban: az *írásbeli* (az *érettségiről*), 1889/90-től kezdve: *érettségi dolgozatok, érettségi feladványok*; ma leginkább: *érettségi írásbeli dolgozatok*.

Kimaradt, kizáratott. 1844/5-től fogva folyton váltakozik az *el-maradt* és *ki-maradt* kifejezés. Így is: *kimaradt* (1846/7). 1848-ban olvassuk e szót: *element*, de használatos volt a *kimaradt* is. 1850-51-ből való e kifejezés: Próbátét előtt *küléptek*, és: »az iskolábai járással fönnhagyott«. — 1852/3-ban ezt olvassuk: *kitilitatik*, a következő isk. évben pedig: valamennyi *tanintézetből kizáratik*. — A *consilium abeundi* példája 1851/2-ből: *tanácsul* vette, hogy más életpályát választana.

Magaviselet. 1844/45-ben: *erkölcsiség*; 1850/51-ben már *erkölcsi viselet*, s ez mindenesetre többet fejez ki, mint az 1869 óta maig is használatos *magaviselet*.

Magántanulók, magántanítás, magánvizsga. 1844/5-ben külön *tanítás*: »külön *tanításra* ment«; még: »külön *oktatásra* ment«; külön *tanuló ifjak* = *magántanulók*; u. ezen év II. felében: »házi *tanítást hallgatott*«, »házi *tanítást hallván*«, — de előfordul ez is:

külön tanítás.* U. itt: *külön vizsgálat* a. m. magánvizsgálat: »*külön vizsgálat alá vétettek*«. 1845/46: »*magánoktatásra ment*«, »*a magánoktatásból megvizsgáltatott*«, »*külön tanításra átment*«, »*különvizsgálat után*«, »*külön tanulók*« és itt először: »*magántanítás*** után vizsgáltattak meg«, »*magán tanításra ment*«, sőt az 1846/47. évben ez is olvasható: »*magán nevelésre ment*«. 1847/8: »*hosszas betegeskedés miatt magán oktatott*«. 1850/51: »*házi tanításban részesült*«; nyilván *tanuló**** és *magántanuló* növendékek, sőt már *magántanulók* is, de azért az anyakönyvben még ez is olvasható: »*magán oktatásra tért által*«, »*magánoktatásban részesült*«. 1851/2-ben: *magántanult*. Innentől általános a *magántanulás*, *magántanuló* és *magánvizsgálat* használata.†

Osztály. Itt kell megemlékezni az egyes osztályok elnevezéséről. Az 1844/5. értesítvényben a 4-ik nyelvészeti *osztály*ról, továbbá 3-ik fő-elemi *osztály*ról van szó. 1846/7. fő-elemi *tanodák* 4-ik osztálya. Azonban ugyanezen tanév II. felében: »*a tanoda*†† ismétlését választotta« (később is többször). Továbbá ilyen: *tanoda* (= osztály), melybe jár. Itt tehát a *tanoda* annyi, mint osztály (bár ezt is olvassuk: *nyelvtani osztály*, *szónoklati osztály* stb.), mint a fentebb említett *tanodalom*, vagyis az osztályok bizonyos csoportja is mutatja. Mutatja ezt még 1847/8-ból: *Tanoda*, melybe jár, és pár sorral alább: Melyik *osztályba* járt. Sajátságos ingadozást tapasztalunk e szó használata körül. Ugyanezen félévben ezt is olvassuk: a *Tanodát* elhagyta, vagy 1846/7. a *Tanodát* változtatta, továbbá még 1883/4-ben is, s ez bizonyára az intézet elhagyását akarja jelenteni. Hanem a *tanoda* jelentménye már mindenképpen = tanintézet, iskola, ezekben: 1846/7-ből *tanodai látogatás* (=iskola-látogatás); *tanodai osztályok* (1850/51, 1866/7, 1870/71, 1880/81, 1885/6.); *Tudóstítás a tanodáról* (1879/80.) Továbbá ebben: *tanodai* segédszerek (1852/3). Sőt a 60-as évekből fennmaradt »Tanácskozmányok Jegyzőkönyve« ilyen kifejezést használ: *tanodai személyzet* = az intézeti tanári kar. Ugyanitt: *tanodaigazgató*, tehát a *tanoda* újra intézetet jelent. Az *osztály* elnevezés is állandóan használatban van és 1886/7-től fogva csakis ez divik.

Osztályzat. 1844/5-ben így: »Értesítvénybe írt *sorozatukat* saját tanítóiktól vették«. Már 1845/6 II.-ben ezt olvashatjuk: »nem nyert *osztályzatot*«. Még 1852/3-ban is: »*rendes sorozatot* nem nyerhetett«. U. itt: *sorozati kivonat*. Megemlíthetjük, hogy a hatvanas évekig a *rend* is divatban volt: *első rendű* stb. 1868/9-től ezt olvassuk már: *osztályzat*, *általános osztályzat*. Innentől maig ez használatos.

Statistikai kimutatás. 1844/5-ben: *Általános felszámolás*, *összegez ismétel*s egészen 1866/7-ig, azóta aztán: Az ifjúságnak *statistikai kimutatása*.

* L. Szilynél a *külön* szó alatt.

** Igen érdekes összetétel. Szilynél ilyen értelmét nem találom.

*** *Nyelvénos tanuló* először 1866/7-ben.

† Mindezek Szilynél nem találhatók.

†† Vö. Szily 324. l.

Tanjeggy, tanóra, tanhatóság, tanrendszer, tanterv, tanév, tananyag. 1846/7-ben olvassuk: *iskolai év* és *tanév*, az utóbbi már 1844/5-ben is és ma is, bár még 1887/8-ban is olvasható az *iskolai év*, ez némely iskolában ma is használatban van, s mindenesetre jobb, mint a *tanév*. 1890/91-ben pedig még ezt találom: *iskolaév*. — 1852/3-ban, de már 1850/51-ben is az *anyakönyvben*: *elmulasztott tanórák száma*. — A mai *igazolt* itt így van: *kimentve*, vagy: *helyeselt okból*, de így is előfordul: *négy igazolt*. — Említeni való 1850/51-ből: *hetenkinti előadásainak óraszám*, 1852/3-ból pedig: *lecskéórák száma*. A már többször említettem jegyzőkönyvben olvasható az *órarend*-nek ez az eredeti alakja: *Tanórák rende.** — 1853/4-ben találom először a *tanhatóságot*: a *sopronyi tanhatóság*, s a nyolczvanas évek legelején a *tankerületi kir. főigazgatóságot.*** — A *tanodai rendszer* és *tanrendszer**** az 1850/51. évi tudósítványnak virágai. — Ugyaninnen való a *tanterv* is. — *Tananyag* 1876/7-től. 1853/4-ből való a *tanjeggy*, innen kezdve állandóan használatban van.

(Vége köv.)

ULLRICH JÓZSEF.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

A Magyar Gazdaságtörténeti Szemle sok olyan dolgot közöl, mely a nyelvészeknek nem egy tekintetben érdekes és értékes. Egy-néhány közleményéből kiszedegettem egy pár nyelvtörténeti adatot. A IX. évfolyam 77—119. l. közli a Dombóvári Uradalom Rendtartását 1729. évből. Egyes pontok alatt vannak összefoglalva a kívánalmak és köteleességek, melyek az intézők dolgait szabályozták. 1. Mindeneknek fölötté legszükségesebb, hogy minden tisztt az isteni félelmet maga előtt hordozza és minden életét Isten akaratja szerint üdvösségre alkalmaztassa. — 4. Előtte járó tisztt informálja végette. — 8. Legelőmezői a göből számára rendeltettek. — 9. 200 rugott ökörborjut — esztendőnként föllálítsa hetedfűkoráig úgy, hogy midőn az első föllállított (200) ökörborju hatodfű kort ér, akkor föladatassék és más 200 helyére állíttassék. — 10. Sörtés marhák. — 11. Ezen juhok penig ha birkákból fognak aléttani (szaporodni?) — fogja nyírni. — 12. nem az ususba bevett okával, hanem igaz pozsonyi funttal — mérettesse. — 13. Mindezek föllül penig... — 15. A jobbágyságot megoltalmazni és pártulfogni — terhelni, érdemetlenül sulyosítani, sanyargatni ne engedje, — sőt inkább mindenkhez tetszetessen és kellemetesen viselje magát. — 19. Föltéven papirosra [fölr]. — 21. Ispány, katona, hajdú vagy más köteles embere a mltszgos uraságnak. — 22. Mustoha szűk idő. —

* Igen érdekes összevetni ezzel a Szilynél *tanrend* szó alatt mondotakat.

** L. Szily 322.

*** U. o.

Hűtvös személyek; — értelmes hiteles személy előtt; — harminczados vagy hites mérő személyek. — 28. Legeltető plága földeket megtilalmazza k. — 30. Imitt-amott ne, hanem fölso országai mód egy darabon holdszámra (szántsanak). — 31. A caducitásokra, — minden bíró — 50 forint büntetés alatt kiki bejelenteni semmi uttal el ne söketölje [mulasztja]. — 32. Kirajzoltassa és (a pöcsét) környékire metszesse. — 35. (A proventus) szemül beiratni el ne mulassa; — azon rovásra föllessék, a kévéket pediglen kés hegyivel föl bögdöz-zék; — pajtagazda. — Minden asztag valamely napon fölkészül [ma úgy mondanák jó magyarsággal: fel lesz dolgozva]; hogy hány adán nyomtatott (hányadrészben). — 38. Minthogy a fölshözött (magtárba hordott) gabona esztendőik által szokott conserváltatni, — kívántatik, — hogy meghányattassék (ma megforgatják) és szelőztetnek, és ezen szelőztetések alkalmatosságával stb. — 39. Malombírák. — 40. A hordókat, mihelyt a bor kikél belőlök. — 47. Halászó vizek = piscina. — 53. Minden sörfőzésnél ritkasör szokott lenni. — 57. A sörfőző mesternek hitőznek köllenni, — a tisztartó meg is hitezteti; — a töltelék sörből senkinek se pénzért, se ajándékra vagy más szín alatt ki ne adjon. — 71. Tiszta és nem dohos élet = gabona. — 73. Habos pálinka.

Debreczen város fölülvizsgált számadásai 1676—84. Értekezésének okmánytárakép közli Zoltai Lajos. I. közl. a M. Gazd. Szemle 5—6. füz. — 256. I. Felsőjárásai esküt bírák uramék 1676 esztendőbeli tisztekről való számadás. Connumerálván Élés adóval az szerződötteket együtt... — 257. Külső emberek adaja: Egeresi háza adaja... Anno 1676 Város házánaál levő borbírák Kápolnási J. és Komáromi I. uramék... — 267. Ser bírák uramék. Csaplár bitangja. Az boros embereknek fizettünk. — 258. Csaplárok fizetése, fára, gyertyára, csuporra, szekeres, korcsolyás, étel, ital, gazdálkodás, magunk sallarimja. — 262. Étél-ital gazdálkodás. A gyoicsosok. Méh ser haszna. Árpa ser haszna. — 260. Égett borosok inspektori. Vászárpenz inspektori. — 263. Két pusztá bolt béri elveszett. Apadás pénz. — Bátori uram város dolgában való utazása: Köleség ide s tova (ide s oda). — 269. Uratlan földeken maradt el... — 272. A hét szabad vásári proventus. — 270. Dani Mihály feleségével együtt templum épületire éltekben confertaltanak. Kovács György nevü idegen legény, Fodor Mihály jövevény. Bqrbély Gáspár szegény legény. Bánki földet török részről vették meg. — 274. Uratlan pusztá földeken maradt el... Város és határrészek: Felső járás, alsó járás; szepesi föld, ebesi föld, bánki föld, Csomaközirész, Macs, Hegyes, Monostor, Sz.-György; Egeresi háza, fansikai föld, halápi föld, Zelemér, Pallag, Kádasnya.

A 18. sz.-beli prot. papok és tanítók díjlevelei. A debreczeni anyakönyvtár: Catalogus Studiosorum Illu: Scholae Debrecinae ab anno 1588. cz. kéziratában, — olyas hivatalos napló, melyet a főiskolai seniorok vezettek, — van egy 80—100 olyan lap,

melyen az iskolavégzett, vagy rektorságra kimenő diákok tájékozása céljából, fel vannak jegyezve azon egyházkösségek predikátori és oskolamesteri díjjegyzékei, a melyekre debreczeni diák szokott kimenni. Ezekből nemcsak azt látjuk meg, hogy a debreceni öskollegium a közeli vidéken kívül Tordát, Révkomáromot, a somogymegyei Orczit, szóval az ország legtávolabbi vidékein levő községeket is ellátta pappal, tanítóval és kántorral, és nemcsak azt, hogy mily kezdetleges fizetési viszonyok között küzdöttek eleink, hanem igen sok érdekes nyelvtörténeti vonást tartalmaznak. Ezekből akartam azokat, a melyek előttem feltűntek, kiszedegetni. Egészben csak kevés díjjegyzéket közlök, olyat, mely kiválóan jellemző, de azokból is csak az illető díjtételt, a melyben a nyelvi jelenség vagy, az ár feltüntetése nélkül. Ezek közé is becsúsztatok egy-egy jellemző műveltségtörténeti adat. Pl. a ványai praeceptor: ha harangoz, 7 vonásforintot kapott.

Az Örvéndi o. m. esztendeig való conuentiója. — 1. Minden ágytól fizetődik 8 poltra. — 4. Egy köből buzavetés a' Mester buzájából háromszori szántásban. — 7. A Sabatháléért minden gyermektől edj-egy kanta Bor. — 9. A Barabási oskolamester Proventusá illy rendel vágyon. Gyermekektől Didactrum. 1° Syntaxistáért 4 Húszas, 2° Grammatistáért 1 Rhénes, 3° Conjugistáért és Comparistáért 16 garas, 4° Declinistáért 10 garas. Sabbatale mindenik Classisért 4 garas.

Praeceptoratus D. Vanyaënsis. — 4. Minden különös kenyeres Gazdától egy negyedrészt véka Búza. — 6. Két köből alá való föld, mellyet maga költségén tartozik szántatni, vettetni.

Az Ér-Szent Királyi O. M. fiz. 1774. — 3. Perpetua coquia kenyérével együtt. Ezt pedig csak hat ember fogja véghez vinni, kik is a magok gyermekeitől Didactrumot nem fizetnek. — 5. Sabbathalében egy véka zabot vágy tengerit.

A belső Somogyi Társaságok Ortzi sz: Ekla. Predikatora fizetése. 1787. — 1. Kész pénz Husz Rhf. — 3. Két hold búza, két hold kukoritz, két hold zab vetés. — 6. fa elegendendő. — 8. Coquiát [a falú házainál koszt] adnak, míg jobb módot látnak az tartásában. — 9. Forspontra midőn szükséges utazása leszen.

A Szent-Benedeki iskola m. fiz. — 4. Bor cantatio [bizonyára szüretkor rigmusokban kérhetett bort]. — 5. A gyermekektől az ide való mód szerint reménylheti jobbítását a fizetésnek.

A Tétsi osk. m. f. — 1. Kézpénz fizetése Száz vonásfort. — 2. Minden gyermektől, a ki keze alá jár egy-egy véka málé, vagy pdg a helyett 1. Vforint.

A dobrai iskola Rector fizetése. — 1. Vagynak százan olyan gazdák, akik fizetnek egész bérbe egy véka búzát, és egy köből bort. — 3. Vagynak 12-en olyanok, akik fizetnek egy-egy Márjást. — 4. A didactrum helyett leszen 16 Vonásforint. — 5. Az első esztendőben egy sor coquia [csak egyszer főzött neki a falu minden háza]. — 6. Akár Predikatziós, akár énekszós Halott 4 garas. — 9. Vagyon egy kaszálló rét, a mely terem két bogja szénát.

MATOLCSY LÁSZLÓ.

IRODALOM.

Könyvészet.

Zolnai-Szamota: Magyar oklevélszótár 5. füz.

Somogyi Ede: Szumirok és magyarok. (A Bp. Hírlap kiadása. — Bírálata Mahler Edétől Bp. Szemle júl.)

Réthei Prikkel M.: A Pray-codex. (Bpest, Stephaneum.)

Magyar Paedagogia 4. A m. iskolai helyesírás szabályai. (Ism. Pruzsinszky J.) — Katholikus Szemle 6. Simonyi: Az új helyesírás szövege és magyarázata. (Ism. Tordai Ányos.) — Az új helyesírás. Írta Miklósi (= Varga Damján. Fejérmegyei Napló 70. sz.)

Zeitschrift für Romanische Philologie. 27:109 a *csatorna* szó eredetéről (Schuchardt Hugo).

Hittudományi Folyóirat 1.2. f. Egyházi mészótár (Hodács Ágost). Ligvándi Fr. Zozimus, a hittudomány magyar nyelvének első úttörője (Babik József). Hittudósainkhoz az egyházmegyéik és szentírók neveiről (Slepkovszky János)

Bölcseleti Folyóirat 1. f. Adalékok egy bölcseleti mészótárhoz (Hodács Ágost).

Katona L. Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban. (Akadémia. 1 K 60 f.)

Budapesti nevek (családnevek, Vasárn. Ujs. 34. sz.).

Finnisch-ugrische Forschungen 2. k. 3. f. — A többi közt: Setälä: Zur finnisch-ugr. Lautlehre (a finnugor *č* és *s*-hangokról). Setälä: Zur f.-u. Wortkunde (a m. *fogoly* madárnevet is finnugor eredetűnek magyarázza). Wiklund: Zur Formulierung der Regeln in den gramm. Lehrbüchern.

Paasonen H. Die finnisch-ugrischen s-Laute. I. Anlaut (Sonderabdruck aus den Mémoires de la Société Finno-ougrienne).

Y. Wichmann. Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. (A Finnugor társ. kiadv. Helsingfors.)

S. Czambel. Slováci a ich reč. (A tótok és nyelvük. Bpest, Hornyánszky V.).

NYELVMŰVELÉS.

A sakk és biliárd magyar műszavai. A Magyar Sakk-szemle (biliárd- és kártyaújság), melyet Maróczy Géza és Szemere Imre szerkeszt, azt a dicséretes feladatot tűzte maga elé, hogy a játékainkban használatos műszavakat, a mennyire a már meggyökeredezett idegenek engedik, lehetőleg megmagyarosítsák. Mindjárt az első számban (1902, X. 7) kimutatják, hogy sakkbábjaink elnevezése országszerte helytelen, rossz német fordításnak eredménye. A főalak a *király*, ez helyes; de már a királyné helyett jobb a *vezér*; futoncz helyett a *futár* (én magam legtöbbször még egyszerűbben *futónak*

hallottam, így is mondom); ló h. *huszár*; paraszt v. pion h. *gyalogos*; torony h. *bástya*, s e mögé a király *elsáncolja* magát. Tudtommal ezek az elnevezések máris közkeletűek s ha a sakk-körök hivatalossakká teszik, ki is fogják szorítani a helyteleneket.

Igen érdekes a 3. szám tárczája (1902, X. 21), mely egy XVIII. sz.-i sakkkönyvet ismertet: *Sách, avagy Királyos játéknak szabott rend-tartási* (Budán, Landerer F. L. 1758; megvan a M. N. Múzeumban.). A bábok nevei: *király*, *hadnagy* (királyné), *nyilas* (futó), *lovas* (huszár), *torony* (bástya), *talpas* (gyalogos).

Ugyanez a szám foglalkozik a *biliárd* műszavaival is. *Biliárd*-játéknak nevezi, nem *tekejátéknak*, mert a kuglizásnak is ez a neve; ámbár az asztalt általánosan *tekeasztalnak* mondják. A mantinell: *oldalfal*, helyzete szerint *jobb*, *bal*, *alsó*, *felsőfal*. A németes labda: *golyó*; *dákó* marad; abschlag: *oda-* v. *elütődés* (megfelelőbb volna *lev.* *elpattanás*); bock, a balkéz támasztéka: *nyereg*; match, *tournoi*: *verseny* (mérkőzés is jó; egy-egy mérkőzés állhat több *fordulóból*); vor: *foglaló*; lökés *falsch* nélkül: *központi lökés* (ez nehézkes, mi *telibe* löktünk s *ezt tisztának* mondtuk); *cousé*, *recousé*: *húzás*, *visszahúzás*; *nachschieber*: *követő* (mi *tolásnak* mondtuk, *toljad*). *Falsch*: *förgató*, *massé*: *csavará*, *piqué*: *sodró*, ez a három magyaráítás nem egészen szerencsés, minthogy a teljesen különböző lökésekre igen közel álló rokon szavakat ajánl, nem eléggé kifejezők s ezért nehezen fognak meggyökerezni. *Bogenstoss*: *ívlökés*; *bremssstoss*: *fékezett lökés*; *mask*: *gyertya* (régí műszó); *buzera*: *kerülő*, mégpedig dupla, tripla stb.: *egy-*, *két-*, *három-*, *négy-falas kerülő*. *Tuss*, az angol *kiss* képe: *csók*; *contratuss*: *visszavető*; *kunststoss*: *műlökés* (jobb volna: *mesterlökés*); *seria*: *sorozat*; *cadré-partie*: *keret-játszma*; *kégli*: *bábjáték*; a már szinte meghonosodott gixer helyébe a dolog természetéhez mérten *lecsúszást* ajánl, talán megfelelne a rövidebb *csett* is.

Mindenesetre igen derék a szerkesztők törekvése, csak sikerüljön a magyar kifejezéseket az étellel is elfogadtatni. Igen érdekes volna továbbá a különféle játékokban előkerülő többi kifejezést és szólást is egybegyűjteni lapjukban, mert gyakran egy-egy alkalmilag, önkéntelen temett szó, ötlet, igen szemléletes és kifejező műszónak válhatik be, ha megragadjuk és följegyezzük. Ilyesféle kifejezések voltak például egykor: *kotló*: a sitzer, *kotlom* neked: sitzeres állást hagyok; *zöldbe* megy a golyó: ha a lökés után szétfutnak, úgy hogy sok zöld posztó marad köztük; *disznó*: tudtommal ma is a számítás nélkül, vaktában *megjött* lökés, fokozásául *Kőbányát* emlegettünk s az illetőt *Takova*-renddel kínáltuk; *házi bál* volt, ha valaki együtt tartva a golyókat 10—12 kotlót megjátszott, stb. stb.

TOLNAI VILMOS.

Méltó. Gyakran hallunk, még gyakrabban olvasunk ilyesmit: *szeretetre méltó ember*, *dicséretre méltó tett* stb., s ezekkel azt akarják helyettesíteni, hogy *szeretnivaló*, *dicsérnivaló*, stb., mert emezeket alig találjuk, mass már itt-ott, én legalább a hol éppen kellenének, mindig

amazokat olvasom. Azt mondhatná most már valaki, hogy talán okuk van *szeretetremlő*t használni a *szeretnivaló*, *dicséretremlő*t a *dicsérnivaló* helyett. Talán ezek többet mondanak, vagy határozottabban fejezik ki a gondolatot? Mert — így vélekedik minden józan ember — semmi ok nélkül csak nem szorítanak ki a helyeset a helytelen miatt? Ezek a józan emberek jól vélekednek, de nem ismerik az irkálókat és a masina módra működő újságírókat. A gép nem gondolkozik: ha hibásan van szedve a szöveg, a mondat, a szó, a gép nem érzi a hibát, lenyomja azon mód a hogy van. Ahhoz pedig éppenséggel egészséges érzék szükséges, hogy valaki a kifejezések erősebb vagy gyengébb árnyalatát észrevegye s még nagyobb lelkierejének kell lenni, hogy a neki megtetszett, érdekes hangzású szóról lemondjon a régi, megszokott, bár egyébiránt tökéletesen megfelelő érdekében. *Szeretetremlő*, *dicséretremlő* — igazán szép, hosszú szók! Ennyi betűért már érdemes fáradni. De vajjon jogosan ül-e az elődje, a nép nyelvében ma is uralkodó *szeretnivaló*, *dicsérnivaló* székeben, — ez más kérdés. Ha azt mondom, hogy *szeretetremlő*, ezt így értelmezhetem: méltó, érdemes arra, hogy szeressék; *dicséretremlő*: méltó, érdemes a dicséretre. Tehát bátran szerethetik, dicsérhetik az emberek, szeretheti, dicsérheti a ki akarja, megérdemli. S mit mondok avval, hogy *szeretnivaló*, *dicsérnivaló*? Nem azt-e, hogy ezt az embert szeretnie kell mindenkinek, ezt a tettet dicsérni kell. A mennyivel tehát a lehet határozatlanabb a kell-nél, annyival a *dicséretremlő* a *dicsérnivaló*-nál. Csak van tán valami különbség *laudabilis* és *laudandus* között?* Minek hát ez az okatlan csere? Alighanem csak azért, mert a németfülű írók, a szegényes germán *lobenswürdig*-et elegendőnek találták a mi szükségletünk fedezésére is. De még megengedné az ember ezt a kis germanizmust — engedékenyek vagyunk mi már ebben a tekintetben! — akkor, ha csakugyan finomabb megkülönböztetés céljából fabrikálták volna s a kellő helyen használnák, t. i. olyankor, a mikor nem kell éppen valamit — hanem lehet, ha akarunk — cselekedni. De egyenesen kiseprűzni a jót és többetmondót a pöffeszkedő helytelen és hozzá még halványabb jelentésű miatt, — ilyet csak olyan emberek tehetnek, a kiknek az igazság-érzetére semmiféle komolyabb esetben nem hivatkoznék.

Egyébiránt tessék megnézni, hogy ez a gyönyörű csinálmány milyen helyzetbe sodorta a kezdőit és utánpótlókat. Széltében olvasni ilyeneket: *megvetésremlő*, *büntetésremlő*. A német nem hagyja büntetlenül azokat a magyarokat, a kik az ő szavait hiába vagy hamisan ajkukra veszik. A *remlő* mint az *érdemes* rokona nem alkalmazható jelzőül rossz értelemben. *Verachtungswürdig* németül sem mondható *verächtlich* helyett. De a magyarban a *megvetésremlő*, *büntetésremlő* úgylátszik kitünően pótolhatja a *megvetnivaló*t, *büntetnivaló*t. Valósággal nevetésremlő azaz bocsánat, nevetnivaló! Azért mert magyarul mondhatom, hogy méltó arra, megérdemli, hogy fel-

* *Laudabilis* a magyarban csak *dicséretes*, *laudandus* csak *dicsérnivaló* lehet; éppen így *amabilis* csak *kedves*, *amandus* pedig *szeretnivaló* stb.

akaszszák, még nem mondhatom azt, hogy *felakasztásraméltó* gazember, legfeljebb olyanoknak, a kik nem éreznek semmi különbséget a helyes és helytelen között. Hasonlókép *szánalmas* igyekezet *szánnivaló* helyett *szánalomraméltó*t irkálni, pedig máskép nem is halljuk már úri emberek szájából.

A gondolati átmenet a jó magyaros kifejezésről a rossz németre egyébiránt a következő: szeretnivaló, becsülnivaló, érdemes, méltó a szeretetre, becsülésre; itt közbelép a német *liebens-* és egyéb *würdig* s az érdemes, méltó a szeretetre, becsülésre átfordul szeretetre-, becsülésre-, tiszteletreméltóvá, ezeknek az ellenkezője önként kínálkozik: *útálatraméltó, megvetésreméltó* stb., mert körülírva úgyis mondjuk, hogy nem érdemes, nem méltó a szeretetre, becsülésre.

Természetesen a méltó-féle fonáságok védelmezői mindjárt zsákutczába szorúlnak, mihelyt a jó magyar *való-val* szaporán képezett mellékneveket számon akarjuk kérni tőlük. Mert csak nem mondhatják az »ennivaló kis gyermekre«, hogy *evésreméltó kised*, ilyen jelző legfeljebb az emberevő népek kaczikájának a fogai közül kerülhet ki, s a »köpnivaló« *köpésreméltó* alakban nem volna elég komoly ahhoz a hangsúlyhoz, a melylyel, vagy ahhoz a helyzethez, a melyben használni szokás. De idővel — sok mindent elbír az ember, különösen a magyar ember — elérkeznek ezek is és meg fogják szokni, mint a többi.

Sz. Á.

Papnövendék és növendékpap. Mind a két szót egyaránt használják. Azonban ha figyelembe vesszük a szóösszetétel szabályait, kitűnik, hogy csakis a *papnövendék* szó a helyes. Az összetett szó t. i. elő- és utótagból (határozó- és alapszóból) áll. Ez utóbbi szó, mely utolsó helyen áll, adja meg a szó értelmét, az előtag pedig magyarázza, közelebről meghatározza az utótagot. Jelen esetünkben a *növendék* az alapszó. Valamint tehát *orvosnövendéket* s nem *növendék-orvost* mondunk, azonképen mondjunk *papnövendéket*, vagy a *joghallgató* mintájára *hittanhallgatót*. — Kérdem: ki nem érzi a különbséget az *ablaküveg* és *üveglak* közt? Ugyanez, illetőleg még nagyobb a különbség a *papnövendék* és *növendékpap* (helyesen *növendék [fiatal] pap*) között. A *növendékpap* szóhoz hasonlóan el kell vetnünk a *növendékpapság* szót. Ezt pótolhatja a *papnövendékség*. Vagy ha ez rosszul hangzik, ott van a gyűjtőnévvel egyenlő értékű többesszámi alak: *papnövendékek*.

HODÁCS ÁGOST.

Csak azért ne feledkezzünk meg a *kispap* névről se! Hiszen legalább kétszáz év óta így nevezi őket mindenki az egész országban.

A SZERKESZTŐSÉG.

Gyógyszerésztan-hallgató és gyógyszerészhallgató. Közhasználatú a *gyógyszerésztan-hallgató*, vagyis — természetesen — a helytelen. De legjobb volna a *gyógyszerész-hallgató*,

vagyis: a ki ezeket a tárgyakat hallgatja, gyógyszerész (ebből még nem következik, hogy okleveles), mint bölcsész hallgató a bölcsészet-hallgató helyett.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

Helyes. Csak azt ne felejtjük el, hogy a *gyógyszer* magyarul *orvosság* v. *orvosszer*, hogy a *gyógyszertár* már évszázadok óta az egész országban *patika*, a *gyógyszerész* pedig *patikus* és *patikáros*, — és hogy *patika* és *patikus* sokkal szebben és magyarosabban hangzik, mint *gyógyszertár* és *gyógyszerész*.

A SZERKESZTŐSÉG.

Ex libris. »Magyar elnevezésül a *könyvjelző*, *könyvtárjegy*, *könyvgyűjtő-jelvény*, sőt *könyvgyűjtő-czímer* elnevezéseket indítványozták. Egyik sem megfelelő. *Könyvjelző* voltaképp annyit jelent, mint a szokásos, kézimunkával díszített emlékjel, melyet az olvasó a könyvnek azon a helyén hagy meg, a hol az olvasást elhagyta.* *Könyvtárjegy* szerintem inkább szignaturát jelentene, mely tudtunkra adja, hogy az illető példány a könyvtár melyik szekrényében és polczán található. *Könyvgyűjtő-jelvény* pedig hosszadalmas és nehézkes kifejezés. Legkevésbé felel meg Ballagi Aladár indítványa, a *könyvgyűjtő-czímer*,** mivel ez az ex libriseknek csak egy nemére illik rá. Legegyszerűbb,** ha megmaradunk az ex libris kifejezés mellett.« (Récsey Viktor dr., Ex libris-kiállítás Budapesten, Magyar Szemle 1903. 22. sz.)

Közli HODÁCS ÁGOST.

Megismertet. Nyr. 32:190. Jókainak egy pongyola mondatát így helyesbítették: »Megismertette a nagyon érdekes tartománnyal, a melyet még eddigelé senki be nem utazott.« Talán folytathatjuk a javítást. Megismertette a tartománnyal = *machte ihn mit der Provinz bekannt*. Megismertetem Pétert Pállal: bemutatom Pétert Pálnak, hogy ez megismerje amazt. Természetes, hogy így aztán Péter is megismeri Pált. De megnézetem, tanulmányoztatom, megkedveltetem, beutaztatom, tehát megismertetem valakivel a tartományt és nem valakit a tartománnyal. Ez utóbbi kifejezés nyilván németesség; igazán azt jelentené, hogy a tartomány ismeri meg őt, pl. ha a tartományon annak a népét értenők.

HERRMANN ANTAL.

Igaz, hogy helyesebb *vkivel megismertetni a tartományt*, mint *vkit megismertetni a tartománnyal* (francziául is p. *faire connaître*

* *Olvasójegy* (Lesezeichen). — H. Á.

** »A *czímer* akkor sem állhat meg, hogyha elfogadjuk, hogy a régi nyelvben csak annyit jelent, mint jelecske. Minthogy azonban mai napság mindenki mást fog érteni, nem fogadhatjuk el ezt az elnevezést.« — R. V. dr.

*** És legkényelmesebb — az már szent igaz; de talán a magyar nyelv fejlesztésére, szókincsünk gyarapítására is kell adnunk valamit! — H. Á. — Nem lehetne egyszerűen *könyvjegy*? — A szerk.

le pays à quelqu'un, nem mint a németben). Ezt is utánozták: *er wurde mit der Geschichte des Landes bekannt*: megismerkedett az ország történetével* e h. megismerte az ország történetét (de ezt már a francia is mondja: *faire la connaissance de quelque chose*).

A SZERKESZTŐSÉG.

A névmagyarosításról. Kardos A. cikkére (339) a szerkesztőség csillag alatt megfelelt; minthogy azonban Kardos annyira kardoskodik az ő véleménye mellett, nem látom fölöslegesnek, hogy a szerkesztő véleményét támogassam. Az erdélyi részekben tekintélyes családok viselik a Simon, Simén, Sándor, Lukács, Ernye vezetéknévet, ezekben mindenki fölismeri származásukat. Fölösleges tehát kardoskodni az *i* végű nevek mellett, mert azok az új magyar nevek jobbak, mint Rózsaági, Úrhegyi, Szerelemhegyi, Ábrai stb. *i* végűek. A helynevek nagy része csakugyan régi személynévből származott, így *Bajom* (*Bua*), *Bonyha* (*Buhna*) Karácsonyi szerint Gyula vezér fiainak nevét tartotta fenn. *Zsolt*, *Taksony* helynevek eredete mindenki előtt ismeretes; *Dicsőszentmárton* első tagjában az a név lappang, melyet a XIX. sz. 30-as éveiben Gézának olvastak és mondanak ma is. *Szolnok* is személynév, Szolnok ispánt a pogányok akkor ölték meg, mikor Gellért püspököt. Pauler Gyula Arad és Varasd eredetét is személynévre viszi vissza. — Az erőszakos *i*-zésnek az lesz a következménye, hogy mint egyes tudósaink teszik, Balassa Bálint nevéből Balassit csinálunk (a régi *Balásit* Balázsinak kellene olvasnunk).

Ne süssük rá mindenre a németesség bélyegét, mert maholnap oda jutunk, hogy a ki jól akar magyarul beszélni, jól kell tudnia németül.

LAUKÓ ALBERT.**

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Ki megy háztűznézni? Altorjai Apor Péter báró Metamorphosisában »a régi erdélyiek lakodalmiról és házasságiról« szóló IX. cikkelyben a következőket olvassuk: »Nem értem, de hallottam régi emberektől, hogy régen olyan szokás is volt, az mely most is az székelyek között az közrend között megtartatik, hogy az leány-nézés után az leány apja két atyafiát elküldötte a legény házához, azok háztűzlátóknak hívtattak«. Ebből az tűnik ki, hogy háztűzlátni a leány atyjafiai mennek a leánynézés után, de még a leánykérés előtt, a vélegény-jelölt házához. Hogy pedig ennek a szokásnak micsoda célja volt, azt CzF. szótárán kívül, mely szerint a leány rokonai a háztűznézéskor a legénynek első sorban vagyoni állapotáról, aztán erkölcsiségéről szereznek tudomást, a háztűznézésnek idő-

* »Megismerkedik a történelemmel, a vegytannal« Ball. TSz.

** Az én nevem nem újszülött, mégis tiszta helységnév; Árva megyében ring a bölesője.

pontja is mutatja. A leánynézés után számíthatott rá az atya vagy a rokonság, hogy az »ifjú legény« csakhamar lánykérőnek lép fel; hogy tehát biztos feleletet adhasson, előbb alaposan tájékozódnia kellett a házasulandó legény viszonyairól. Mint a Nyr. is említi, ebben a legeredetibb értelemben fordul elő a *háztűznézni* CzF. szótárában. Később már szélesebb körre terjed ki a jelentése s Ballagi szerint már a házasulandó szülője is megy háztűznézni a leányos házhoz. Végül felhoz a szerkesztőség egy újságközleményt: »Nikita közelebb-ről *háztűznézőbe* megy Szentpétervárra« s megkérdi, vajjon nem helyesebb-e így: *leánynézőbe* megy? Ha a tárgyalt kifejezésnek eredeti értelme maig megmaradt volna, bizonyára helytelenül volna alkalmazva az idézett mondatban; ma azonban már a *háztűznézni* megváltozott jelentése általánosan elterjedt a műveltebb osztályok körében s az irodalomban. A nép egyáltalán nem ismeri s így csak mint irodalmi régiesség él a nyelvben. A mostani felfogás szerint a házasulandó ifjú, vagy ritkábban az ő atyjafiai mennek háztűznézni. E jelentésváltozás okát hihetőleg jogi és művelődési viszonyaink átalakulásában találjuk meg. Régente a vőlegénynek törvényszabta kötelessége volt, hogy leendő feleségének a házasságkötés előtt bizonyos pénzösszeget vagy ingatlant értéket biztosítson; ezt nevezték hitbérnek, móríngnak. (»Reggel felkelvén az ifjú legény — ha nagy ember gyermeke volt, az mátkájának száz aranyat küldött vagy az kinek mint volt tehetsége, annyit küldött«, mondja Apor.) Ily körülmények közt a leány családjának érdekében volt tüzetes tájékozást szerezni a leendő vő vagyoni állapotáról; erre szolgált a háztűznézés. Ma nem a leányt adják el, hanem, úgyszólván, a férjet veszik meg a menyasszony szülői a hozománynyal. Természetes tehát, hogy ma az ifjú legénynek meg a családjának kell utána nézni, vajjon »mennyit kap a lány«. Az illető lapközlemény mintegy tréfásan arra céloz, hogy Nikita a kiszemelt hercegnő vagyoni állapota felől szándékozik tudomást szerezni Szentpétervárt. — Ma a házassági szertartások annyira egyszerűvé váltak még a nép körében is, hogy a mai nyelv a hajdani szertartások egyes mozzanatait finoman megkülönböztető elnevezéseket nem határolja el egymástól élesen, hanem a nagyjában hasonló jelentésűeket fölváltja használja. *Háztűznézni* és *leánynézőbe menni* ma már egészen egyre megy.

SZIGETI ERNŐ.

Csúfondáros. Komáromy L. az -ár-ér képzőről szólva (Nyr. 7:162) a *csúfondáros* szót is megemlíti. Megjegyzi, hogy Kresznerics — úgy látszik Sándor István után — *törökös végződést* sejt benne (terminatio turcica prodiť vocem esse semibarbaram). K. mindamellett figyelemre méltónak tartja, s jónak látta az ár képzős szók közé sorolni. Megemlíti a CzF. magyarázatát is, mely szerint: *csúfondár*: másokat csúfolni, gúnyolni szerető. Rendesen -os képzővel: *csúfondáros*. Eredetileg valószínűen *csúfoldár* azaz *csúfolódár* lehetett.

Én egészen másképp próbálom értelmezni. Abból indulok ki, hogy összetett szónak veszem: *csúf* + *fondáros*. Az első tag jelentése

CzF. szerint: kivált erkölcsileg csunya, mások becsületét beszeuny-nyező, gúnyos. Jól vág az egész szó értelméhez: *csúfondár* (schimpflich, lächerlich): gyalázatos, csúfos, gúnyos. Csúfondáros szitkok (Zvon. Pázm. P. 215.). Gúnyoló csufondárosok (Com. Jan. 187.) NySz.

Miből lett, mit jelent a második tag: *fondáros*? Ezt a *fondoros*-sal vetem össze. *Fondoros* (ränkeschmied): cselszövő. Rágalmazók, fondorosok, hamis kívánságot mondók (Sz. Ötv. Titk. J. 304.) NySz. CzF. szerint is: *fondor*, a ki cselszövényeket fon, ármánykodik. — A *fondor*—*fondár* hangzásbeli különbsége nem nagy gondot okoz, hiszen a NySz.-ban ilyen alakot is találunk: *fondarlo*, *fandarlo* (Helt. Krón. 37. 123.), s ez kétségekívül *fondárló*-nak *fandárló*-nak hangzik. (Vö. *csiszol*: *csiszl*, *szatyor*: (szó)szátyár. Viszont: Somogy-Csurgón a nép a *Lutár* családnevet *Lutornak* mondja). A MTsz.-ban is: *csúfandáros*: csúfszájú, csúfbeszédű (Háromsz. m. Uzon); veszekedő (Szoln.-Dob. m. Domokos). A *fondor* pedig a német *funder*-ből származott (*finden*, *gefunden*, vö. *Wanderer*: *vándor*); ezt igazolja Kriza adata a Székelyföldről: *fundér*: árulkodó, áskálódó MTsz. A NySz.-ban is: *funder*. Az sugarlot, fundert hazadból ki vzzed (Dicta Gr. 15). — A *fundér* jelentése tulajdonképen: a ki vmit (rosszat) kitalál, *kifundál*. És így a NySz.-beli *fundál*, *fondál*: vmi gonoszat fundálni, forralni, talán nem a latin *fundo*-val (alapítani) függ össze, hanem a német *finden*-nel.

Ezek szerint: *csúfandáros* = *csúf fondoros*. A *fondor* pedig a német *funder* származéka. És így — egy csapásra két legyet.

TRENCSÉNY KÁROLY.

A *fundért* Petz Gedeon is németnek magyarázta és kifejtette, hogy a német *Fund* főnevet a 15.—17. században legtöbbször 'fondorkodás, csel' értelemben használták (l. Nyr. 27: 243).

A SZERKESZTŐSÉG.

Nyíl. A Nyr. 32:115. lapján a szerkesztőség, hivatkozván a *megnyílal* stb.-beli *nyíl*, legrégibb *nyir* (furca ungulae, hufgabel) szóalakra is, azt kérdi: »Hát mármost szeg-e az a nyíl, vagy pedig hús?« Én azt hiszem, hogy mind a kettő! A szeg nyíltsága mellett a nyílalakú ibolya, ivolya (veilchen, vö. *szeg-fű*, tót *klinec*) tanúskodik,* míg viszont hús létére elég csak a lópatát szemügyre venni, melyen a *szarunyir* teljesen nyílalakú. Ez az a *nyir*, melyet ha igen megfaragnak, a ló lába megdagad. Ebbe azonban nem ütnek szöget. A patának egy más eleven része tehát az, melyet az ügyetlen kovács szeget vervén megnyílal, s ez nem más, mint az úgynevezett *hordozó szél*. Ezek szerint nincs kizárva, hogy a *nyir* nyíl-

* Ezt, megvalljuk, nem értjük. (A *szegfű* a *szegfűszegtől* vette nevét, vagyis *szég*, *szög* alakú terméséről; vö. ném. *Nägele*, *Nägelchen*, *Nel-ke*, középnm. *negelkîn*. Hollandi nyelven *nagelbloem*, szó sz. szegvirág. Vö. Nyr. 15:505, 25:273.) — A szerk.

alakú szeget is jelentett. — A *czucza* szó is nemcsak lándzsát, hanem vasszüget is, sőt mécsbél- v. bocskorfűző tűt jelent.

BALOGHY DEZSŐ.

Ballaginak A magy. ny. telj. szótárában nyír-rothadás annyi, mint »a pataköz korhadása (lónyavalya)«. A Pall. Lex. szerint *nyír* népies nyelven *béka*, az egypatás állatok patájának talpi felületén levő ékalakú kiemelkedés, mely elül hegyesen végződik, hátul pedig a *nyír* két oldalsó támasztófala a sarokvánkossa megy át. Szarúja puhább és rugalmasabb, mint a pata többi részét alkotó szarú. A *nyír* (*nyíl*) tehát nem szeg, hanem a patának lágyabb anyagú része.

Több orosházi kovácmestertől kérdeztem, hogy mi is az, *hogy a lovat megnyilazzák?* Valamennyi azt felelte, hogy a lovat *megnyiláni* azt jelenti, hogy a patkószeget a patának lágy részébe véletlenül beleverní, úgy hogy ezt meg is vérezik. Az egyik kovács egy patát meg is mutatott, mondván: látja, kérem, itt ezen az üres helyen volt az, a mi a patának a *nyíla*. Arra a kérdésemre, hogy a patkószeget nem nevezik-e *nyílnak* is, tagadólag válaszolt és ismételtén kijelentette, hogy a patának a húsos része a *nyíl*.

BÉRCZI FÜLÖP.

A mi vidékünkön akkor mondják, hogy a kovács *megnyilalta* a lovat, ha a patkolásnál rossz helyre, az elevenbe, vagyis, mint mondják, a körömházba üti a szeget. Magát a *nyíl* szót itt nem használják.

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

Aradban meg van a ló *nyilalva, megnyilalták*, ha a patkószeget ügyetlenül az elevenjébe verték s ezért sántít.

TOLNAI VILMOS.

A ló patájában lévő eleven húsnépies és irodalmi neve *nyír*. — A nyilazás mivoltára nézve szolgáljon magyarázatul Nádaskay B. és Schwenszky Á. Patkolástani kézikönyvéből (2. kiad. 177) a következő leírás: »Megnyilalásnak nevezzük a pata oly módú sérülését, midőn a patába vert szeg vagy közvetve, vagy közvetlenül a pata érzékeny részeit sérti.« És odább a sérelem mibenlétéről: »A patkószeg minden lépéskor a húsos falat nyomja.« Tehát a *nyíl* nem hús, de nem is szeg, hanem olyan eszköz, a mely feszítés által emelés, nyomás gyakorlására szolgál; népies neve *nyilaló*. — Ballagi szerint »*Nyilal*: vmit rúddal, doronggal fölemel«, nem »szegel v. szegez«.

CSOKÁN PÁL.

Extra Hungariam non est vita. A Nyr. 31:66 lapján Bél Mátyásnak 1753-ban Tomka-Szászkytól kiadott Compendium Hungariae geographicum című könyvéből idéztem ezt a sokszor emlegetett szálló igét. Azóta Tóth Béla közölte a Pesti Hírlap húsvéti tárczájában (1903, IV, 12), hogy Széll Farkas e könyvnek Severini

Jánostól készített, 1777-i második kiadásában azt a meglepő felfedezést tette, hogy híres szálló ígénk majd harmadfél századdal előbb is már megvolt Rhodiginus könyvében. »Az a Rhodiginus (Lodovico Ricchieri, ismertebb nevén Coelius) rovigoi olasz humanista volt. 1450-ben született és 1525-ben halt meg. A XVI. század elején a pádovai egyetemen professzorkodott. Számos magyar tanítványa volt; azoktól hallotta a magyar közmondást: *extra Pannoniam non est vita; aut si sit, non est ita*. Följegyzi pedig ezt *Antiquarum lectionum libri XXVI*, Velenczében, 1516-ban megjelent s azóta sok kiadást ért művében.« Így tehát nem Mária Terézia ernyedő idejének pulyasága szól belőle, hanem Mátyás, sőt — mint Tóth Béla nem alaptalanul véli — talán Lajos kora tündöklék felénk, mikor ez a mondás a büszke öntudat megnyilatkozása volt. Íme, megint egy ereklýje letúnt nagyságunknak, melyet azóta nem egyszer csúfolódva idéztek fejünkre.

TOLNAI VILMOS.

Pecsovics (32:46). Vö. Madarász József Emlékiratait (79. l.) és báró Podmaniczky Frigyes Naplótöredékeit (2:31). Mindkét szerző magyarázza a név eredetét, mely Széchenyi István gróf leveleiben is előfordul 1843. végén; lásd a névmutatóban a Pecsovich név alatt.

KR. L.

A főnév fokozása nem gyakori. *Czigányabb a cigánynál, rókább a rókánál, pápább a pápánál*, ismert kifejezések. A napokban azonban hallottam olyan főnév-fokozást, mely eddig talán ismeretlen. Egy most épült ház megtekintésekor így szólt hozzám egy napszámos-asszony: *örömebb* lesz ebbe lakni, mint abba a régi ócskába.

(Orosháza.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Tajszókról. *Dusolásnak* vagy *dusulásnak* mondják azt a lakodalmi vacsora utáni szokást (l. Ethnographia 1901. 313 l.), a mikor a vőfények felköszöntik a násznagyokat, vőlegényt, menyasszonyt, koszorúslányokat, vendégsereget, s minden egyes felköszöntő vers után a muzsika *tust* huz. Valószínűleg innét nevezték *tusolásnak* és hogy ne legyen német hangzású — hát: *dusolásnak*, *dusulásnak*. Most már azt mondják *dusulásnak*, mikor kiki a saját nótáját »fujatja«, s a saját egészségére iszik. — Kölesd, Tolna m.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

Valószínűbb, hogy ez a kifejezés a *duskálással* egyeredetű; vö. *duskát inni* és Szarvas G. magyarázatát Nyr. 6:105.

A SZERKESZTŐSÉG.

Pacsmag (31:101). Mikor a magyar paraszt borotválkozik, az állát nem pusztá ujjával, hanem egy külön e célra használt pemzli-vel, ecsettel szappanozza be, ez az eszköz a — *pacsmag*; innen *pacsmagol*, *pacsmagolni*. A *pancsol* más, a. m. kever, *kotyvaszt*.

Szólások: Nem étel az, csak pancs! Ugyan mit pancsol?! = mit főz? Már megint belepancsolt a pohárba! — a nyálát bele eresztette, t. i. a kis gyerek.

Kisujjig (25:552). »*Stichprobe*: körömpróba; fenékgig.« *Körömpróbát* soh'se hallottam, a *fenékgig* mellett Hódmezővásárhelyen ez járja: kisujjig, így kisujjáig fölhajtotta a poharat [olyannyira, hogy a fenékére csusztatott s rendes tartásban legmélyebben levő kisujj fölülkerekedve, a pohár tetejében látszik.] Lő ső vőszí, még a kisujját nem láttya. Az ujjadhögyiig hé! A kisujjáig kiitta a borát!

CSOKÁN PÁL.

Szíveskedik. Örülök, hogy fölvetett gondolatom e szólások-ról: *szíveskedtem idefáradni, csak azért szíveskedtem idejönni*, szemet szűrt (31:272—578, 32:114). Most újabban nézegettem Orosz Adámnak predikációit (1840—50. évből). Ilyféle mondas van benne: *Legyünk szíves vigasztalók! Szíves készséggel járulok a munkához. Szíves és szent segítyezésed által fizess nekik vissza!* Mindmegannyi alkalmazásai a *szíves* szónak, melyből az én véleményemet szeretem levezetni akkor, mikor a rábaközi paraszt azzal köszönt be hozzám: *Kírem! nem másér szíveskedtem idefáradni, hanem csak azért, hogy...* stb. Tudniillik: szívem indulatjára, *szívem szándéka szerint...* stb.

DOMONKOS ISTVÁN.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Pótló válaszok.

(30:206.) 1. El tetszettek venni egy kedves tárgyat; a czime ez lett volna: Népies magyar naptár. Tárgya pedig: a kalendáriom rendes menetét kísérve, az egyes napokhoz fűződő szólások, tréfák, mesék stb. A magam adatai eddig a következők: Januárius és februárius pogány hónapok (= Árius), mivelhogy árosak (drágák, hideg lévén). Vízkeresztre is van mondóka:

Három királyok napján
Össző veszett három lány
egy náty fené bögátyán.
Egyik káptá a szárát
Másik még a mádzárgját.
Odá ugrott az öreg:
Engem illet az ület.

Jan. 22. Vince: Ha megcsordúl Vince, Megtelik a pince. — Jan. 25. Pál fordulása: Ha Pál fordul köddel — Ember meghal döggel. — [Febr. 2. Gyertyaszentelő, 14. Bálint; ezekre nem emlékszem.] Febr. 24. Mátyás ront ha talál, ha nem talál, csinál. — Márczius 18, 19, 21.: Sándor, József, Benedek — Zsákban hoznak mele-

get (Molnár Gyula társam közlése; bajai). — Ünnepek: Karácsonykor kalács, Husvétkor ha lehet, Pünkösdkor a kenyér is jól esnék. Ha nincs kalács a rácson — Szomorú a Karácsony. [Április 9: Demeter.] Április 24: Szt. György napkor minden kibujik a földből. Az Uristen Szt. György napkor ereszti szét a legyeket: (»E'széledtek, mint Szent György napkor a legyek,« »Széteresztette őket, mint az Uristen Szt. Gy. napkor legyeket.«) Április 25. Márk napján jó a tökök, uborkát ültetni. — Május 12, 13, 14. Fagyos szentek. [25. Orbán.] [Junius 6. Medárd.] Junius 29. Péter-Pál (palóczosan: Pâ-Pêter) napján szakad meg a búza gyökere. Június 10. Margit bele pisilik a vízbe (lehet fürödni, langyos a víz). Augusztus 10. Lőrincz belevizel a dinnyébe. Auguszt. 16. Rókus, a kálomisták egyetlen szentje a kánikulában [ködmönben megfagyott *guggant* (guggolva) *szarva*, azért nincs a kálomistáknak szentjük.] — Szept. 1. Egyed (ha rossz idő van:) Szar idő ez Egyed napján. — Nov. 11. Márton (Nyr.). — Decz. 2. Bibiana októvája. 10. Leokádia (barátviccz). Decz. 13. Las-san készül, mint a Lucza széke.

2. A *pádnály*, *pádnál* szót a Palóczságból (Nógrád, Gömör) ismerem. *Hegymál* szót, ha jól emlékszem, Gerenden (Torda-Aranyos m.) hallottam.

3. *Palló* = egyszál deszkából való híd. *Pánnály*, *pádnál*, *pádnály*: a patakpart kimosott, kivájt része, *pádnál áll* temetik a jobb módúakat, t. i. a sír oldalába helyet vágnak a koporsónak, s abba tolják bele. *Padlás*: 1. a gerendákra fektetett deszkázat (plafond), 2. a deszkázat és háztető közötti tér (erdélyi *hiú*). *Padozat* nem járatos. *Pad*: 1. a *padlás* rövidebb alakja, vele egyértékű és egyenlően járatos; 2. *pad*, *patka*: lócsa, ülőhely a szobában v. a kályha mellett, v. a ház előtt, 3. a házi kert kisebb részei (»Két *pad* hagymát és 1 *pad* retket vetettem«).

4. *Tetőszék* szót magát sem ismerem, Sz.-Udvarhely *fedélszék*-nek hallottam nevezni.

5. Gyümölcsnevek (Gömör, Nógrád): ~~csecses~~, ~~lőszemü-szilva~~; ~~kecskecsesű szőlő~~, ~~lőkszőlő~~, ~~flinka~~-, ~~izabélla~~, ~~muskotály~~-, ~~rőzsa~~-, ~~petrezselyem~~-, ~~kadarca~~-, ~~flinfant szőlő~~; ~~börizű~~, ~~lánysecsű~~-, ~~csörgő~~-, ~~fontos~~-, ~~kormos~~-, ~~bőr~~-, ~~selymes-édes alma~~.

MIKÓ PÁL.

5. *Gyümölcsnevek*: *Almák*: *birsáma* (igazán nem alma!), *bőrsáma*, *jászvadóka*, *jégesáma* (édös jeges-, nyári jeges-), *kormos áma*, *amukáma*, *pogácsa áma*, *sós áma*, *szentiványi áma*, *tűkör-áma*. Határozatlan megjelölések, minő: *édös áma*, *savanyú áma* stb., gyakoriak. Ezekon kívül pedig az újabban terjedő fajalmák közül is sok ismerős; idegen nevük többnyire érdekesen megváltozik. Ilyesmit mondhatok a többi gyümölcsökre vonatkozólag is. — *Barackok*: *áurancaji*-, *kopasz*-, *őzsi*-, *potyogós*-, *sárga barack*. — *Cseresznyék*: *aprószömű cseresznye*, *fehér*-, *fekete*-, *májusi cseresznye*, *nagyszömű cseresznye*, *ropogós cseresznye*. — *Dinnyék*: *cserhajú dinnye*, *görögdinnye*, *sárga dinnye*, *turkesztáni dinnye*. — *Dió*:

kontyos díj. — *Eprek*: fehér-, fekete epör, földi epör (néha szamóca is), szöddörjes epör. — *Körték*: birskörte (e' meg igazán nem körte!), búzával érő körte, császár körte, fontos körte, Kálmán körte, kocza (= vadmörte), vörös körte. — *Meggy-fajok*: hajag (hólyagos? vagy a vékony ágakat jelzi?) möggy, fekete, korán érő vagy korai möggy, pányor (!) möggy, sommöggy (valamennyi közt legkésőbb érik). — *Szilvák*: aszalószíva (magvaváló, őszi szilva), duráncaji-, ringló szíva (sárga-, vörös-, zöld ringló), sárga szíva, vörös szíva. — *Szőlők*: bajnár (fehér-, fekete-, sárga bajnár), dinka (fehér-, piros-, zöld dinka), hullós fekete, izabélla, jufarok, kadarka, kecskecsöcsű, petrezselyöm szőlő, pólyhos, rohadó fehér-, szagos (szőlő), szlanka, tökszőllő, vandella. Határozatlan elnevezések: fehér-, fekete szőlő; de határozatlanságok mellett is meglehetősen állandóan ugyanazt a fajt jelölik. És az újabb, sokféle fajszőlő. — *Tők*: dinka-, kalapostök, patyolatos tők. Határozatlan: sütni való tők.

9. *Idegen szavak.* *Akurátus*, apellál, appetitus, aprehendál, atrec, avandséroz. *Ádvent*, ájer, árënda (árëndás, árëndál), áristom, árkus (papiros), ármádia. *Bagádsia*, bajnét, bakter, batiz(kendő), bába, beliner (kendő), biblia, bidli, bilét v. biléta, blúz, brostú, butëlla, butika. *Cenzár* (cendzár is néha), cément, cigaretta, cylinder (lámpaüveg), civil (néha cibil is), colostok, cukk (de cugba; kétféle értelemben: mint az osztrák ármádia műszava, és mint: keresztszél), cúlag, curukk (curukkötat). *Csuszpájj*. *Deputácijó*, divány, doktor, dufla, dukál, durák, durál (neki durálja magát). *Egrecéroz*, egzisztál, egzámë, ekszcájg, eksztra, elemőzsiya. *Familiya*, faszol, fabrikál, fajin, fertáj, figurá(zik), fijáker, finánc, fírer, fírháng, firnájsz, fiskális, flanel, flaszter, flüstök (flüstököm is), frájter, (ki)fundál. fundámentom, fundus. *Gázsi*, generális, grádics, gránánrijom (így hallottam néhányszor olyan helyen, hol erre is szükség van; hogy gyakran előfordulna, nem gondolom), guberál, gusztus. *Hajzli*, halt, hapták, háromónia (hányónia? kérdik tréfásan), heptika, héber. *Indsellér* (maholnap már csak a régi öregek tudják, hogy mi fán terem), interös (pénz, kamatra kiadott pénz), iskátula (skatuja is), ispitáj (katonaviselt gyerektől gyakrabban hallani spitált), istórja (minden, a mi ponyvairódmalmi termék, Ubrik Borbálától elkezdve a 4 lapos Legújabb Magyar Népdalokig), istráng. *Jáger*, juss. *Kalamáris*, kanapé, kanális, kangár, kantin, kasza, kaszárnya, kaszli, kaszni, katëdra, kádenciya, kálomista, kánna, kántor, kántus, káplány, káplár, kápszli, káté, kelner (sokszor: keller), kerdájk, kifli, koledál, kolléga, komandéroz, komédija, kommencijó, kondoktor, kontó, kontraktus, koperta, kórizs, (a choris böcsületös neve), kóstál, (fráj)koszt, kovártély, krumpli, kucsiber, kuffer, kugli, kuglóf, kurázsi, kúrátor. *Lajbi* v. lajbli, lajtërja, lator, lavor, lénung, licitál (licitácijó), limbus, lutri. *Majiszter*, maródi, masina, maskara, matërja (cipő), májter, mándli, medália, menázsi, mendikás (kalány — a gyerek a levesnek a levét úgy issza meg, akkor mondják: mendikás kalányra fogta), mider, minuta, möring, mustra, muszáj, muter. *Nácijó*, nótárijus (nótáros?), numisma. *Ókulárijom*, ordénaré, oskola. *Pakk*, pakol, pakszus, palánta, pantalló, parádé, parádés (kocsis), parcella, parcel-

láz, parget, parókja, parupli, paskum, passzjő, (lë)passzol (passzol magában is; passzent), patalléroz, patró, pánt, pápista, pemzli, penecilus, penetencia, (töri az órát a penetencia), penna, penzjő, pertli, petroljom, pikszis, piktor, pingál, pinka, pizsmokher (Büchsenmacher), pitli (pítliz), plajbász (fârafogó plajbász), plezur (blessure), plé (Blech), plébános, pojáca, porcijó, porta, prezsbiter, prédikácijó, privadiner (jó magyar neve: kutyamosó), professzor, próbál (tróbál is), prófunt, prókátor, pruszlik, pucol, (mög)purgál. *Ráma*, recept, regiment, regruta, reperál, restás, reterát, reverenda, (mög)réguláz (tréfásan is, komolyan is: megver, ilyen értelemben járja mögdéklinál is), rékli, rokk, rostokol, (ki)rukkol (vmivel). *Sakter*, salukáter, seft (seftől), sentencia, serbli, sifonér, sintér, skatulya (l. iskatula), slepp, smakkol, sparhet, spárga, spekulál, spiony, spiritusz, spongya, spórol, sróf, stanieli, stempli, stóla, strapa, trapácijó, stráfkocsi, strimfli, stukatura (tukastura!), subick, sublót, summa, suszter. *Szalutál*, szalvétá, szatin, szimpla. *Táska*, tempó, tempóz(ik) (në tempózz!), te tamentom, testál, traktál (trektál is), trázsa, truccol, tucat, tunika. *Untercik*. *Vagony* (bagony is! de vagonba!), vákácijó, vekszál, verbung, verbungos (csak az örege ismeri még!), verdung, verkli, verklis, vizitácijó. *Zupa*. *Zsandár*.)

10. *Ruhalnevezések*. *Abrosz*, ágyciha. *Fehér ásó* (t. i. szoknya), fásli. *Gatya*. *Harisnya*. *Ing*, ingvál, (borgyúszájú ing). *Kapca*, kötő. *Lepedő*. *Malaclopó* (az asszonyok, lányok hosszú inge). *Nyakra való*. *Pöndő*, pëlénka, pruszlik. *Rékli*. *Strimfli*, szakajtóruha. *Törűködő*. *Vánkuscíha*. *Zsebkendő*. (Halas.)

(31:214.) 1. Ezekre a szavakra vonatkozólag: *kandalló*, *kohantani*, *szakállszárító*, *szemlél*, *tarjagos* vö. Nyr. 31:217. — *Bóka*. Így magában nem fordul elő, hanem csak ebben a — hogy úgy mondjám — ikerszóban: *süke-bóka*. Különösen állatra mondják, mikor úgy mögszelesödik, hogy sē lát, sē hall, csak mén mindönnnek, mint a vak légy. De az ilyenformán viselkedő, élehetetlen, pipogya, ügyefogyott, gyámoltalan, mihaszna embert is megtisztelik vele. — *Cikk*. Helyette *girzsd*. *Aggy egy girzsdöt*, pl. ha diót kér a gyerek a másik cimborájától. — *Csurni* nem ismerős. De igen: *csuron viz a ruhája* = egy víz, facsaró víz a ruhája; akkor mondják pl. ha valaki nagyon megizzad vagy igen mögázik. — *Homáj*. Émöntem má, mögniztem szögént. Bizon csak a nagy *homájképe* láccik. *Homájban van* = nem látszik tisztán, de még nincs sötétségben. A. m. *homály* az irodalom-ban. *Homájosak a zablakok*, tréfás mondás, a. m. gyengül a szeme valakinek, *homáj van a szöme előtt*, néha úgy is: *homájt lát*. Fényes tárgyakkak, üvegnek ha nincs meg a tiszta fényük (magyarul: *glanc-uk*): *homájosak*. *Homájos* tehát a. m. nem tiszta. *Éhomájosodik* = *éfojhosodik*. — *Pályázni*. Tudákosan: *elpályázik* a. m. megy, távozik; de a vasárnaponként, sátoros ünnepek alkalmával sétálókra, járókelőkre általában használatos: *pályáznak*, rájérnek pályázni. (Itt körülbelül a. m. *sétál*.) — *Pongyola* így mondják: *pengyula*. Olyan embert jelölnek vele, a kin úgy áll a ruha, mintha az égből hányn-

ták volna rá, onnan is vasvillával. — *Üdül. Má egészen földül.* Ha egyszer leromlott a jóság, s azután megint lábrakapott, akkor mondják. No meg: Öntöz' mög azokat a virágokat ott a zablakba, had idűjjenek fő egy kicsit.

2. *Halánték.* Olyan értelemben járja, mint az irodalmi nyelvben. Hallani *vakszöm*-öt is, de körülbelül csak mindig ebben és ehhez hasonló kifejezésekben: *vakszömnön ütötte, találta.* (Halas.)

(31:408.) 5. *Ikes igék:* (A rendes ikes rag csak a jelentő m. jelen egyes 3. személyben van meg, de ott se mindig; azután többször találkozni vele még a 2. személyben, az 1. személy azonban mindig -k ragot kap. Példák: *alszok, megfordók, kenyeret eszek,* semmit se *dógozok; alszó, ősző, iszó, dógozó,* de: *fördesz, pipász* stb.; *iszik, alszik, útazik, repedezik,* de: *kocsikáz, szakadoz, szivaroz, cigarettáz, bagóz (bagózik is!), pipáz* vagy *pipál.** Fölt. módban: *ennek, innék; ennél, innál; enne, inna* stb. Ha kis gyerekeknek mondanak valamit becézgetve, hízelegve, dédelgetőleg, iktelen igék is kapnak a 2. személyben ikes ragot; különösen szeretik ezt a kérdésekben. Pl.: *fördő? nem fázó? fázó jé? írő? festő?* Aztán meg van valami különbség benne, ha azt mondom: *Mit jáccsz mindig?* Az előbbi kérdés hízelegve kíváncsiskodik, az utóbbi feddést, intést, bosszús szemrehányást foglal magába. — A parancsoló módnak nemcsak az ikes igék, hanem a többiek körében is csaknem kivétel nélkül kétféle formája van. A rövidebb formát talán szigorú parancsolónak mondhatnánk, utána elvárjuk, hogy úgy történjék, a hogy kívánjuk. A második, hosszabb alakot akkor használják, mi felénk, ha a parancsot takargatni akarják, ha inkább kérés színében akarják a parancsot föltüntetni, vagy ha féltést, aggodást, óvást fejeznek ki vele. Leggyakrabban kicsinyekkel szemben használatos ez az enyhe parancsoló, de nagyokkal szemben is, ha úgy jön a sora. Tehát: *takaroggy, töröggy, veszekeggy, elaluggy* keményen ráparancsolnak az illetőre. De egészen enyhék: *takaroggyál, töröggyél, elalugyál* stb. Más példák: *írjál, adjál, mennyél* stb. Vigyázz, mög nē fázz, vagy: V., mög nē fázzá (a második forma gyöngédebb, szeretőbb figyelmeztetés). Ilyen értelmi különbség van még a következő kettő közt is: *É nē ess* és *é nē essé!* Más már a következő páros példa: *Nē mássz fő! és fő nē másszá!* Az első parancsol, a második óva, félve int.**

7. *Lelni. Valamire lelni,* ezt nem mondják, hanem így: *rálel* (vmire), *mögleg,* a. m. talál, megtalál. — *Mi lét?* kérdik az örvendezőtől, szomorkodótól, búslakodótól, betegtől. Egyes testrészsre is: *mi léte a kezed?* A tréfás válasz akárhányszor ez: *a hideg kiléte.* *Hideglelés, kiléte a hideg* gyakori kifejezések. A nyafogó gyerektől

* *Dohányozik* nem használatos, csak ebben a félig-meddig tréfás mondasban: *Gyúts rá, koma, dohányozz!* (Suttyó legénynek mondják az öregebbek.)

** V. Nyr. 31:413. lap alján. Miskolczy Gusztáv jellemzése a bajai és szegzárdi nyelvjárásról.

is kérdik: *mi lét?* sokszor olyan értelemben: mit akarsz? *Leledzik, leleködik* vmiért a. m. nagyon ráástak vmit, nagyon megkivánt vmit.

9. Ismerősek: *Folyondár* (Convolvulus), *fűzér* (paprika vagy kukoricafűzér, fűzér v. koszorú füge; *rózsafűzérünk*, az nincs!); a dohányt ha *fűzik* is, mégis *köteldohányról*, köteles dohányról beszélnek (ellentétben a csomós dohánynyal). *Sivár*, nem ismerős, hanem *sivány, sivó*; pl. *homok sivány*, de *sivány* magában is annyit jelent, *sivó rozs*: csupa rozs, *sivó homok*: semmiféle agyagos vagy humusos keverék sincs benne. *Szikár* h. csontos, sovány (tréfás kielégítése a gyerekeknek, mikor kérdezősködik *ki ez, ki vót itt?* *Fel.*: Csontos mög a bőrös). — *Vakond* h. *pucok* (Talpa europaea). — *Tor* csak eszem-iszom értelemben használatos: *dísznótor*; a halotti tort-egyszerűen *tor-nak* hívják. *Folyam*; nem igen van szükségünk rá; akár folyik, akár nem, *víz* a neve nálunk; de ha mégis nekiszoritanánk valakit, hát Dunát, Tiszát *folyónak* mondaná. *Gágyog* h. *gágog* (a liba), *gagyog* (a kis gyerek, mikor beszélni kezd). — *Hullám*, magát a szót nem hallottam, de egyre-másra dalolják: *Hullámozó Balaton tetején* stb. — *Merev* h. merő, meredt; pl.: merőn níz; télen az összecsavart vizes ruha ha megfagy, azt mondják: olyan, mint a merett kutya farka. — *Pongyola* h. *pengyula*. L. a 31:104. 1-hez írt pótló válaszomat. — *Sérv*, ezt nem, hanem *servéset* mondják olyan értelemben, hogy *sérve* van, de úgy is: beteges, *gyöngye libe, dézma bárány*.

10. *Csozni* v. *csoszni* ismeretlen; annak az értelemnek, a mit Nagy S. Debrecenből közölt (Nyr. 31:468.), megfelel a *mi toszni* szavunk. Szintén e fogalom kifejezésére szolgál a *kuszóni*. Mindkettő enyhébb kifejezés, hogy úgy mondjam, nem tartozik a *csunya szavak* közé. *Gubó*; pl. a selyömhernyó, selyömbogár gubója. *Kéngyertya* a. m. kén, még a gyújtón is kingyertya van (már a melyiken van), annak hívják a rúdas ként, meg a kénes vásznat is. A porrá tört ként *büdösküvirágnak* hívják; *büdöskü* különben eléggé elterjedt neve a kénnek. *Korhadt* h. inkább rehűtt, rohadt, pudvás járja (*pudvás fa* a. m. rohadt fa; de a fás retek is pudvás). Szilaj zsömlye nem, de *nyalka cipó* ismerős. [De mi az? A szerk.] *Kurhol* h. *korhol* járja. (Halas.)

АККА.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Hol és milyen értelemben élnek a következő tájszókkal: *éved* (puhul?), *fart* (*part?*), *gyaldi*, *irága* (mély út?), *íve* (oda, odább?), *kádog*, (kiáltoz?), *legietőn*, *letestelen-leteléször*, *naplik* (káprázik?), *nyújóhely* (temető?), *pangik*, *plondró* (pondró), *poncsos* (hasas?), *saslog*, *sóléntoz*, *szany* (mellény?), *ták* (folt), *zák?*

2. Hol mondják *gyappant* vagy *gyopant* e h. meggyujt v. pörköl?

3. Mi az a *dú-méh?*

4. Hol és mikor mondják *mettől* vagy *mennen* e h. honnan?

5. Mondanak-e személyrag nélkül *öcs-öt, hug-ot, ip-at, nap-at* (p. hogy a kánya rúgná meg az olyan *ipat*)?

6. Hol él még ez a kifejezésmód: *anyul* nagybátyám, *apul* néném e h. *anyámról, apámról*?

7. Hol alkalmazza a nép ezeket a mellékneveket: *okostalan, őszinte, rőt, továbbá való* e h. illik, ez nem való, hát való ez?

8. Mondják-e *kora reggel, kora hajnal, kora tavasszal* (mint késő este, késő ősszel)? Mi a különbség *kora* és *korai, késő* és *kései* közt?

9. A hol nem használják a *dolgozzék, üljék le*-féle ikés alakot, ott hogy mondják a *hallik* és *látszik* ige fölszólító módját? p. betömték a száját, hogy messzire ne *hallják* a kiáltása? hogy semmi se *lássék*?

10. A következő tagadó mondatokban a nép melyik szót nyomja meg legjobban? Nem lement, hanem föl. Nem kiment, hanem kilökték. Nem tanul, nem dolgozik, semmit se akar tenni. Nem kaszáltunk, nem kapáltunk. Nem eszik, nem aluszik.

11. Borsod vármegye jegyzőkönyvében (1587 május 29) a következő hely olvasható: »Interrogatorium: ha tudgiake hogÿ heues Varmegieben *Kürt* neuo falut az Kys Benedek annianak az edes attya, neky penigh *Kenche Apia* Cheterien Vincze kezéből foglalta volna ky hatalmasul Bathory Gyeorgi etc... Byro Balas... az keresreol valiÿa: bizonnial jól tudgya azt: hogy Báthory Gyewrgi foglalta ki ennek az *Kinche Apiatul* Cheterien Vinczeteol kezebeol ez *Kürth* neuo falut mindeneosteol.« — A *kéncse (kincse) apja* kifejezés, mint a szövegből kitetszik, anyai nagyatyát jelent. Használja-e a nép valahol ma is e kifejezést?

12. Debreczen város jegyzőkönyveiben (GazdtörtSzemle IX. 22. szerint) 1714-ben mint foglalkozásnév ez a szó is előfordul: *köszmér*. Minő foglalkozást neveztek vele és használják-e talán ma is valahol?

A feleleteket a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez tessék címezni. Minden választ külön nyolczadivra tessék írni!

EGYVELEG.

A magyar tolvajnyelv legelső gyűjteménye. Dugonics műveinek nyelvújítási szempontból való átvizsgálása közben igen érdekes jegyzetre akadtam a Jeles történetek 1: 270. lapján. A tolvajnyelv egész kis gyűjteményét közli itt a nyelvészkedésben valóságos műkedvelő Dugonics. Tolvajnyelvünknek ez idő szerint legrészletesebb ismertetése és szótára, Jenő S. és Vető J. munkája, nem ismeri enembeli irodalmunk legelső termékét. Az alább következő 75 szót Jablonczai János, Hajdu-Böszörmény város »Districtus ord. Jur. Notarius«-a jegyezte fel. Összevetve a nagyrészt magyar szavakból álló gyűjteményt a jelen tolvajnyelvével, azt tapasztaltam, hogy e nyelv 100 év óta alig változott, s hogy a vidék tolvajnyelve nem

sokban tér el Budapestétől. Ép ennek kimutatása végett kísértem jegyzetekkel az egyes szavakat. Íme Dugonics jegyzete:

Jel. tört. (1:270. 12.) Hogy az utóbbi időkben-is voltak ollyas zshiványok, kik a' nyelvet meg-másolták, és egymásközzött úgy beszéllettenek; ki-nyilatkozik eme' hiteles Történetből:

Anno 1782. Die 17-ma Aprilis, sub Sedria Districtus Privilegiatorum Oppidorum Hajdonicalium Causarum Criminalium Revisoria in Oppido Bösörmény celebrata, Consignatio Terminorum et Vocum, quibus Fures Nundinales, vulgo 'Sivány, seu Vásári Tolvaj, in mutuo colloquio, occasione patrandorum furtorum uti consueverunt.

<i>Peculiares Vo- ces Furum nun- dinalium:</i>	<i>Interpretatio Hungarica:</i>	<i>Peculiares Vo- ces Furum nun- dinalium:</i>	<i>Interpretatio Hungarica:</i>
Fejes ¹	Tiszt ur.	Rút Ember	Hóhér.
Kutya	Hajdú.	Kanatoria	Akasztófa.
Tisztartó	Második Sze- mély az feő 'Siványok közt.	Meg-ruházni Ruh ⁹ Putzika ¹⁰ Jordán	Verni v. csapni. Csapás. Ruha. 'Sidó.
Rikkantó	Katsa v. Rútza.	Czaffka ¹¹	Kurva.
Sógor ²	Német.	Belék	Az Ura.
Ördög ³	Lakat.	Kaszakolni	Öszve szorítani a' Vasárt.
Fasék ⁴	Fély (félj).	Nyalavi	Az új 'Siványok közt a' leg- jobb.
Lobogó ⁵	Keszkenő.		Disznó.
Topánka ⁶	Bor, Pálinka.	Szúszogó ¹²	Vásár.
Topánkásodni	Részegeskedni.	Kuxi ¹³	Egy forintos.
Füstölő	Pipa.	Czaff ¹⁴	Bitsak, vagy Pennacillus.
Szürhordó	Kondás.	Vágván	Fizes (?)
Gagyi	Arany.	Czoltovaj	Kutya.
Nagy Viz	Sokaság a' Vá- sárban.	Csatsogó	Tagadd.
'Sivány	Tolvaj.	Hontirozd	Ki ne kiáltsd.
Perge ⁷	Kotsi v. Szekér.	Nehaduvaj	
Leves ⁸	Ezüst pénz.		
Komnyik	Orgazda.		

¹ Ma: titkos rendőr, csendbiztos, komiszáros a jelentése.

² Ma is élő népies gúnyneve a németnek.

³ Vö. a mai: ördöglakat.

⁴ Ma: fázik annyi, mint fél; Dug. talán hibásan másolta le.

⁵ Ma: zseb- v. nyakkendő.

⁶ Ma is: topánkás azt jelenti, hogy részeg, ittas.

⁷ Pergő ma is kocsi, szekér, hintó.

⁸ Ma csak pénz a jelentése.

⁹ Ruhizni a mai tolvajnyelvben: verekedni, elverni, vö. megruház.

¹⁰ Ma puczuja: ruházat.

¹¹ Czaffka ma: feleség, nő; a tolvaj kedvese.

¹² Ma a disznó tolvajnyelvben: rőfögő.

¹³ Kuksi ma is: vásár, árulóhely.

¹⁴ Ma: rupp a forintos neve.

<i>Peculiares Vo-</i> <i>ces Furum nun-</i> <i>dinalium :</i>	<i>Interpretatio</i> <i>Hungarica :</i>	<i>Peculiares Vo-</i> <i>ces Furum nun-</i> <i>dinalium :</i>	<i>Interpretatio</i> <i>Hungarica :</i>
Paráz	Erszény nélkül pénz a' zsebbe.	Bánya	Lúd.
Kigyó ¹	Tüsző.	Kaparó	Tyúk.
Paribó	Mente.	Delivator	Bitskás Tolvaj.
Gyertyázz ²	Vigyázz.	Kaizer	'Siványok Kis- Birája.
Fel-tévő ³	Kalap.	Kút	Zseb.
Fel-rántó ⁴	Csizma.	Kútazni	Zsebből lopni.
Lábra-való ⁵	Nadrág.	Nyalavi nyelv	Zsiványi nyelv.
Rajzolni ⁶	Lopni.	Mindennapi	Kenyér.
Kapkodás	Kankó.	Profitarium	Vármegye ke- nyere.
Pozdorja	Gyólts vászon.	Púffra innya	Hitelbe innya.
Csengettyű ⁷	Zsebbe való óra.	Singula	Kúrva.
Posterium ⁸	Tömlőt.	Plede ¹¹	Szaladgy.
Kasznya	Szoknya.	Meg-Kaptuvál- nak	Meg-fognak.
Füles ⁹	Ló.	Gyertya ég ¹²	Vigyáznak.
Búga ¹⁰	kör.	Sógor fel-rántó	Stibli.
Lettengeng (?)	Köponyeg.	Sógorlábra-való	Plundra.
Szörös	Bunda.	Sógor Kapko- dás	Kapót.
Koporsó	Láda.	Per Joannem Petes Jablonczai	
Szlepriska	Katona.	Districtus Ordin. Jur. Notarium.	
Olvasó	Bilints.		
Piárista	Púlyka.		

Közli: SIMAI ÖDÖN.

Mikor a nép urasan beszél. Az újságolvasás hatása érdekesen nyilvánul egy paraszthól lett vasúti őr jelentésében: »30. számú őr jelöntés. Az időgyárás mögszünt. A szélcsend mögálot, azomban tudniilik az vihar az sineket 5—6 centiméternyi magossan elepte. 30. számú őr.«

Közönségös a luvam, mind az anyaszentegyház. (A »katholikus közönséges anyaszentegyház« félreértéséből). SÁNDOR JÓZSEF.

¹ Ma is: tüsző, derékbőr, öv.² Gyertyáz: ma lát, néz.³ Ma is kalap, sipka, fejrevaló.⁴ Ma is csizma, papucs, lábbeli.⁵ Ma: felhúzó.⁶ Ugyanezt jelenti ma is.⁷ Ma csengő: óra.⁸ Ma is: fogház, börtön.⁹ Ma is.¹⁰ Ma csak: bugázni, de jelentése: megölni, keresztül szúrni; a fenti valószínű annyi mint: búgó.¹¹ Ma plédli: megy, menjünk.¹² Gyertya: látni, nézni.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mesék.

A csuda-táska.

Ecce há vót ott ahol, hogy hol nem máj emlékszem rijá * ajan naggyára: vót egy szegén legén. Henem a zajan árva vót a szegén feje, mind att né Dambasné a Malamszeren. Nem vót a zárva fejinek eppe senkije, semmije a világas világán, még apja s annya se. Ó biza gandaja magába nem máj sezálgat att ajan egyedes egy lelkire, henem drum bun elazan, magának anyát keresni, háha akadna valameről. Ment mendegélt elazan; eccer hát ér egy küsdeg házikót s abba egy öreg asszant.

— Aggyan isten jóestét lelkem öreg anyám, köszönti az öreget.

— Isten hazatt kedves fiam! há immá mi jó hazatt hazzám?

— Há immá édes öreg anyám »árva vagyok mind a gója s kinek senki pártfogója széles ez világán« még csak annya se, há elindultam, ha anyát kaphatnék valameről.

— Jó hejt kereskedel lelkem gyermekem — mangya az öreg asszan — én is eppe ajan egyedül állak mind eppe a gambház, há légy a zén fiam.

— Jó lesz biz a lelkem öreg anyám, s avar nem máj tette-vette henem att maradt. — Na jó! tótt mút az idő attol fagvást, s ecce há következik egy sakadalam. Mangya a fíjú:

— Aggyan nekem lelkem öreg anyám száz pengő farintat, hogy nézzek vele én is széjel a vásárba.

— Há osztánan mit véssz annyi tenger pénzét? kérdi az öreg.

— Há amit árulnak, mangya a fíjú. — Na jó, há ada aggya a zőreg a pénzt. Elig hogy béérkezik a fíjú a sakadalamba, csakis találkázik egy öreg kudussal. Kérdi a kudus:

— Há immá fiam, mit vásáralnál te, hogyha kapnál?

Mangya a fíjú: Há én csak asztat, amit árulnak.

— Há osztánan — kérdi a kudus — mennyi pénzéd vóna rijá, hogy vásáralhassál?

— Há osztánan van vaj száz farintam.

— Na há én nem máj alkuszam veled — mangya a kudus — add ide aszt a száz farintat s vedd el érte esztetet a táskát, tudam én istenem, saha meg nem bánad.

— Há jó — mangya a fíjú — ha ugy, há legyen ugy, itt a száz farintya s aggya ked a táskát! — S avar abból a hejből el haza. Kérdi atthan az öreg:

— Há mit vettél fiam a száz farintal?

— Má én biza lelkem öreg anyám csakis eszt a táskát, né!

* Kétfélekép mondják: *rijá* és *rija*; p. tedd rijá jól, hogy le ne essék; sezáld riya, jó móddal, hogy nyamja meg, nehagy összereszgyálóggyék (rázódjon). — Ó. J.

— Má osztánan fiam — szóm ne sércsen, s ha igen is csak se bánam — azé ugyan kár vót sakadalamba menni.

Na jó, őstére kerülve lefekszik az öreg e kis jó darmitra. Henem bezzeg hagy nem a fíjú. Elé a táskát s nezegetni kezdi. S hát ahagy kinyittya, szent Nyikuláj s minden többi szentek! ajan hét óriás ugrik ki abból, mind hét havas máre lunguj, s kérdik a fíjútól:

— Mit parancsalsz édes gazdánk?

— Hm — mangya a fíjú máre szpariedve — ha már igazába parancsultatni akartak magataknak, csájakok ide reggere ajan aranyas palatát, hagy még a kiráj is csudájára járjan. Aval osztánan elalszik a fíjú.

S hát reggerre kelve amikor megebred nem bírja a szeme aszt a rappantatt szertelen ragyagást, csillagást, tündeclést, amit azak az uj palaták csáltak. — Aval osztánan csak tött mút az idő. Ecce há mit gandal mit nem, csakis ujból eléveszi aszt a csudatáskát; s mangya az eléjütt hét órijásnak:

— Nekem ajan arany hidat csájakok innettől a kiráj házáig, akin végig arany, rubint s gyémántas levelű fák legyenek kétfelől-ről, s azaknak a lambjába ajan éneklő madarakat állicsatak, amijen több nem vót amóta a világ!

Másnapra virradva mangya az öregnek:

— Tuggya mivel busitnám én lelkem öreg anyám, mennyen ked el a kirájhoz s kérje meg a lijányát nekem, me én házasadam, s én vaj aszt a lijánt veszem el, tuggya meg az Isten, vaj mi!

Haj Istenem! nagyat néz ere az öreg, hagy hát vajen nem kámfaradatt meg ez a fíjú, vaj hagy sült jebuna. Hanem azér addig istenkedett a fíjú a nyakán, hagy hát elmene, s el is elment egész a kanyháig. Áldatt szerencséje, hagy eppe arra járt a kiráj a kanyhán, s csakis megkérdezte, hagy mi járatbali?

— Jaj felséges kiráj uram: egy életem, egy a halálom, de a fiam házasadni akar, s a felséges damnisarát venné el, hagyha ide adnák.

Nagyat kacag a kiráj, aszt hitte, hagy ez az asszan nyilván megalandult ekicsit.

— Na jól van te szegén asszan — mangya a kiráj, amikor a kacagástól magához jühetett — menny el haza, s mangyad a fíjadnak, hagyha nekem hónap ijenkarig ajan bársanfajó, rubintal kivert aranyhintót csál, akibe a legkisebbik faszeg is szinarany legyen, s osztánan abba nyóc aranyas szórú táfas lavat fagva, azan az arany hidan, tava né, ide tud ugy jünni, hagy a hid gazdája is vele legyen, Isten neki s fakereszt, vigye a lijányam kárinket, de ha nem, a fejít vétetem!

Há immá jó, ha ugy, há ugy; reggere készen a kiráji kívánság. Belé a kacsiba, s aval drum bun végig az arany hidan, hagy csak ugy parzatt. Haptákba magát a kiráj előtt, s jelenti neki nagy kevéjen, hagy: itt a vastengejü kacs, akinek nem csak a fája, henem még a legküsebb szege is csupa szinarany, henem

osztánan itt a hid gazdája is, mangya nagy kevéjen, magára mutatva; hol a kisasszan?

Nézi a kiráj, hogy sze ez egyet se valami csemáj csámpás legén. Egy szen percre nanát csapnak, me a lijánnak is vót kedve rijá.

Henem vót a kirájnak egy parmájsztere, a bezzeg hogy nem nyugutt ajan hamar belé a dalagba, me hát jába, szerette erőst a kiráj lijányát. Mangya a kirájnak:

— Felséges uram, ne haragugyék rám, ha kimandam, de ez a ked veje igazába őrdöngösséggel van teli, s ha felséged azt parancsalná, hogy hónap reggere récelában fargó arany palatát csáján a feleséginek, azt is megtenné.

Aszt mangya a kiráj, hogy ő bizisten-uccsigen meg is próbája.

Hát nem megvót reggere? akkár hiszik ketek akár nem. Csakhogy a parmájszter megleste a fíjút, hogy mit csál s mit nem, de még aszt is, hogy a táskát hava tette asztán. — Azt a tanácsat nyuttya másnap a kirájnak, hogy a kiráj vejít vigye vadászni. S amikor elmentek abból a hejből, a parmájszter vissza is szökött. S aszt mangya a kirájlíjánnak, hogy az ura kütte azér a táskájér, amejik a pahárszéken van. Ha manta, meg is kapta.

Jú haza öste a fíjú, keresi a táskát, s hát csak vót, de nincs. Mangya a kirájlíján, hagysze ne legyen baland, sze tám ő kéréte el a parmájszterrel.

Hej lelkem, hogy búsult az a szegén fíjú. Lefekűttek, henem az a szegén fíjú nem is alutt, csak ugy né. Reggere ebrednek, s hátt előtte se kiráji líján, se kiráji ház, csak az a rossz szalmás ház né, amejik a vén annyájé.

Na hajják, búsult, hogy majd belé vakult. Ő biza gandalta, neki már ugyse élet ez az élet többet, addig menyen, ha térgyig kapik is a lába, amég aszt a happmestert, vajmi, megtalálja. Addig menyen, mendegél, hi lágýár elazan, amég a tizedik hét végivel egy kicsi házikót talál. Bényit ada, s hát csakis egy öreg asszan van az egész háznál. Jó estét köszön illedelmesen, s egy szufára elmangya, hogy ő mijen parmájsztert keres.

— Há immá én édes fíjam alig se tudam, hogy az a te parmájsztered hol, mere lageredzhetik, henem ha majdég haza jú a fíjam a nap, a sak arszágot, világot bójár, háthagyha megmangya.

Há eppe jú is a fíja. Ha igen, annak is elmangya az ő nyamaruságát. Aszt mangya a nap rá:

— Oh te szegén fíjú, há osztánan nem tudad te, hogy én csak napkelettől napnyugatig járam a világot, att pediglen csakse nem láttam semmiféle ajan parmájsztert.

Mangya akkor az öreg asszan:

— Egyet se vikatálogygál fíjam, itt ez az egér, meny csak furtamasan ez után, tudam lstenem, hogy hazzája vezet, ha csak ezen a világon létedzik* az a te parmájsztered.

* Megkérdeztük a gyűjtőt, vajjon csakugyan élnek-e a *létezík* igével s a fönt előkerülő *lomb* szóval s ezt a választ kaptuk: »A *létezík* szót s a *lombot* csakugyan használja e nép, így p.: Amijjen hét ökre van ennek az

Na jó! megindul az egér, utánna a fíjú, de hét álló nap s éjjel fajtást mentek. A nyócadik napnak östéjére kelve, egy kűs házikót érnek; att lakatt a hód. Nagy emberséggel engedelmet kér hogy ő ajan késő üdön hábargattya, s egy szuflára élémangya, hogy ő mijen parmájsztert keres.

— Nem láttam én fíjam — mangya a hód, — henem itt egy macska, e osztánan elvezet rijá.

Na, csak annyi, hogy mind mendegéltek tujább-tujább, legelől az egér, utánna a macska, azután a fíjú. A nyócadik napra érnek eppe a szélkiráj házahaz. Henem csakse tudatt e se eppe semmit a parmájszterről, pedig aszt mangya, hogy ő má osztánan sak hejet bójár, sak likba katarász. Henem e is adatt egy kutyát a fíjúnak, hogy e osztán fekeresi, ha égen, ha földén vagyan.

Há osztánan mentek tujább-tujább, addig, hogy akinél tujább má menni nem lehetett, eppe az operencijás sárga tengerhez. Att asztánan elé a kutya egy szál szórt a bundájából, rijá aszt a fíjura, s há az abba hejbe halattá lesz. S ők akkó neki az operencijás nagy tengernek mind a fargó szél, s egy percek alatt már att állnak egy arany sarkan fargó kristáj palatánál.

— Na — mangya a kutya — itt lakik a parmájszter; henem a táskáját örökkös örökké a szájába fagja a láncánál fagvást. Tük bémentek ketten, s amika elalutt, te egér kezgyél harcalni, mindha a láncat rágnád el, akkor ő felebred, álmasan utánad kap, henem akka a táskát e is elejti, de te akka macska hejből fekapd s aval dutye de jute, lágýár a nagy világ!

S há a biza — hajják — csakse lett másként.

Na jó, há má hazták a táskát. Vette a kutya s aval neki vissza az operencijás tengernek. Henem fene hogy megegye jebuna kutyáját, csakse állhatta meg, hogy a vízbe ne laccsék, s ha ada, belé is bé ejtette a táskát az operencijába. Na jó; aj hogy busultak s gyöntőlöttek erőst, hogy mi lesz már mast.

Kérdik egy nagy haltól, hogy ugyanbiza nem látatt vóna ada le az operencia fenekin egy ijen meg ijen táskát.

— Nem én osztánan — mangya a nagy hal — henem mingýár utánna látunk. Aval csak elé egy ezüst sipat, belé fuvint abba, s há ugy amlik össze a sak hal, ki kisebb, ki meg nagyobb, hogy mind eppe egy nagy muszka tábar. Igen me történetesen eppe a halak kirája vót.

— Nem láttak é egy ijen, meg ijen táskát az operencijába? — kérdezi a haltábartól.

Hagy sántujan meg aki látatt! elkezdegelték rijá a halak.

Má eppe nagy búsan tujább akartak menni a szegén állatak, amika jütt e kicsi márna hal hurcalva maga után a táskát. Akka a táskát vették magakhaz, a hal kirájnak megköszönték a nagy jótettyit, s el tujább a fíjúhaz. A kutya a szál szórt levette rolla.

Azsvát Minyucának (Oszvát Mihály), aijan se létedzik sak, nagy hejségbe! Aj hogy lefarrázta a hóharmat eszta fa lambjait (leveleit)! • *A szerk.*

Akka az abból a hejből fel, a táskát vette magához; az állatakat a gazdájakhaz rendétiibe bé adagatta, megköszönte, s elhaza mind a fargó szél a feleségihez nagy örömmel. Há amikor ada ér eppe akkó temetik a vén kirájt. Na hisze má csak eppe e kellett még neki. Bezzeg hagy nem máj gandalkazatt rajta sakat, henem nagy gangasan belé sezálta magát az apósa kiráji székibe, s az naptól fagvást éltek ajan boldag életet a feleségivel, akinél külembet se kellett. S még ma is élnek ha meg nem hótak.

(Kisküküllő m. Pócsfalva.)

Ősz János.

Tájszók.

Csikmegyeiek (l. 32:52).

sarju költés: késői költés, második nemzedék azon évben a szárnyasok közt. Van sarju csirke, sarju pujka, sarju pipe. *Sarju gyermek*, a melyik a megelőző után évek mulva születik.

senyhed: senyved.

szuszmája: mája, természete az embernek, állatnak. Még a szuszmája sem jó: rossz ember.

szálkavas: a fatengelyre alul hosszában húzott vékony vas, mely a kerék torkába nyúlik.

tejte: tej, kényeztető, kicsinyítő jelentése a tejnek. Tejtét eszik a buba (baba).

tejke: kis faláda a garat alatt [l. MTsz.].

tézsola: rúd az első fogat befogására; *fias-tézsola*: a hátsó fogatnak az a befogó tézsolája, melynek első felén a két első fogat fel-erősítésére egy szeggel ellátott fakampó van. (Vö. *sikojtyu*.)

tidó: nyírfakéregből készített oválalakú, kétfenekű kisebb doboz, melyben őrlött sőt szoktak hordozni mezőre, erdőre s melynek egyik fenekén kisebb fatologató zárja el a kiöntő lyukat (Krizsa tájszótárában *tidó*: mécses. Erdv.).

tutyimutyi, tityimutyi, totyimutyi, tity-toty: sunyi, élheterlen.

tojóskodik: hivatlanul férközik, ok nélkül tolakodik. Rózi ném (néném) is oda tojóskodott a többiek közé.

tolvászódik: szárnyas állat tetvészódik. Emberről: immel-ámmal, kelletlenül dolgozik (vö. nyuglódik, szarakodik).

tollászni: tarlózni.

törnyő: fejletlen, idomtalan testalkat, *törnyős*: rút, *törnyös fejű*: orbánczos, túros.

tente: lefekvés, *letentélni*: lefeküdni. Tente buba, tente!...

töngörödik, töngörget: hengeredik, hengerget, gurul.

telek: a bocskor orra tövében levő ráncz. A b. telekje elszakadt.

ták: a bocskor talpába tett posztókapcza. Átvitt értelemben: *tákszájú* (tehát nem tágszájú): együgyű, élheterlen, ügyetlen, kinek a szája végén a nyála foly, mint a lyukas bocskor tákjából a víz, ha a bocskor és a ták megvizesedik.

tertyesz: terpezs, szétálló.

totyi, tutyi, tityi (l. tutyimutyi).

tyukozás: egy gyermekjáték neve. Libasorban egymás háta mögé állnak s így kereken forogva, egyiköket elfogja az ülő (ölyv).

tag: felső czomb. Fáj a tagom.

tök, cók: pótlék, szorító szeg.

tököncseg: törpén maradt. Idejéhez képest alacsony termetű. (A termetre *alacsony*-t sohasem használnak.)

tincs: a szálak egy része egy csomóban. Egy tincs kender, egy tincs haj, egy tincs lófarok. *Kendert tincselni*: fás részétől a szálát kézzel letisztítani. Disznót, borjút, malacot *megtincselni*, *feltincselni*: apránként, szegényes módon meghizlalni, felnevelni.

tányér: tányér; *tánygér karika*: lapos vaskarika, a kerékszegeken belül [MTsz.].

urusság: orvosság; állaturus: állatorvos.

űő: űsző, űsző-borjú.

űver: gödör a réten, hol a víz meg szokott állani s ritkán szárad ki.

űhőjt, űhőjtöz: űvölt, űvöltöz.

T. NAGY IMRE.

Karczagi nyelvsajátságok.

Az Alföld majd minden városának megvannak a maga nyelvsajátságai, melyeknél sokszor furcsánál-furcsább dolgok tűnnek elő. Ezek a nyelvsajátságok megérdemelnek legalább annyit, hogy figyelemre méltassuk. Adom az adatokat abban a sorrendben, a mint följegyeztem; a nyelvtudós majd kiválogatja azt, a mi őt érdekli.

Gyakran hallani az ilyen beszélgetést: A. Hová mégy? B. Kántorék. A ragot (-hoz, hez, höz) egyszerűen eltüntetik. — Ez sem ritka: A. Hova mégy? B. Kántoréknál. Ezt különösen a reformátusok használják; kiteszik ugyan a ragot, de nem érzik meg a különbséget a hol (-nál, nél) és a hová (-hoz, hez, höz) között. — Ilyet is lehet hallani: A. Hová sétálsz? B. Minálunk. — Zavarban voltam, hallva a következő rövid párbeszédet: A. Há mégy, Estány? B. Kántoranyi, pajtás. A kérdésemre adott fölvilágosításból azt következtetem, hogy *kántoranyi* = *kántor*[ékhoz tanyáz]ni.*

Névnapiokon hallottam a következő furcsaságot:

»Kedves barátom! Neved napja lévén, *eljöttelek* meggratulálni!« Itt az analógia működik. Ilyen jelenség nagyon sok van. Évekkel ezelőtt a kiskunsági Közép-Peszér pusztán voltam. A gépész, a ki egyúttal ispáni teendőket is végzett, reggel azt kiáltotta oda a béreseknél: *Keljfeltek!* (keljetelek fel!). Este pedig ezt: *Feküdjletek!* (feküdjetelek le!) Döntse el más, hogy ez a nyakatekert kifejezés komoly volt-e, vagy tréfa. Nekem olyannak tetszett, mint az egyszeri

* Dehogy! ez a nagyon elterjedt palócz -nyi rag, mely a. m. -hoz.
A szerk.

hexameter, melybe sehogy sem akart bele férni az a szó: csizmadia; erőltetvén a dolgot, valahogyan mégis belekerült, csakhogy ilyen alakban: Itten e kútba dia node csizma legény belepottyant stb.

Szók: kuszmitál: babrál; lókhec (sietésnél használt indulatszó); seregül: csoportosul; cikákol: köhécsel; csipisz: kicsiny; motyórász: teszvesz; hérész (az esküvő után, l. MTsz.); öllönc: a lámpa kőolaj tartója (id. Kun Sándor közlése); trityiftyi: pálinka (vö. gügyi, geberdusz, ákovita, raki stb.); bicegni: biciklizni, karikázni.

Szófűzések és szólások: Imádságos gége: cigányút (lélegzőcső). Valakinek fájós ujja van és bekötik, azt mondják: babája van, mert a kötés a pólyához hasonlít. Fűvő fiaspokol: felfűvődő és terjedő pokolvar. Kis diákok mondják: Megmondalak a tanítónak! (vö. fölmondalak, följelentelek, bejelentelek, bemondalak). Kúneső: por, melyet a szél fölkaivar.

KIMNACH ÖDÖN.

IZENETEK.

M. P. A *fegyver* szót német eredetűnek magyarázza *Melich* és *Lumtzer*, 'Deutsche Ortsnamen und Lehnwörter' című munkája (96). Később *Melich* (Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 41) ezt írta: A *fegyver* olyan összetétel, a milyen az alném. *fede-spitt*, *fedder-spitt*: ein spiess, eine lanze, die zur rüstung der mittelalterlichen bürgerwehr gehörte (Berghaus: Sprachschatz der Sassen). Az alném. *fede-spitt* előtagja alném. *fede*, *feide* (közép alném. *vede*, *veide*, közép feln. *vêhede*, új fn. *fehde*), utótagja pedig alném. *spitt*: új fn. *spiess*. A *fegyver* is ilyen összetétel közép aln. *vede* + *wer*-ből (= kfn. *wër*, új fn. *wehr*); látszólag a mi népnyelvünk meg is őrizte az eredetibb alakot, mert a MTsz.-ban van *fed-ver* alak is. Ez azonban csak látszat, mert a *fedver*-beli *d* újabb fejlődés a *gy*-ből. A régi alak *fegyver* volt.

T. V. *Kényszerűségből erényt csinálni* nem német eredetű szólás. Körte Sprichwörter cz. könyvében (1861) rómainak mondja ugyan, de a legrégibb adatot rá Szt. Jeromosban találjuk (Ep. 54, 6 és in Rufin. 3, 2): *facere de necessitate virtutem*; idézik így is: *ex necessitate*. Németül: *aus der Not eine Tugend machen*; francziául: *faire de nécessité vertu*; angolul: *to make a virtue of necessity*. (Shakspeare: A két veronai ifjú. IV. felv. 1. jel. Fordította Arany László.) Erdélyi közm. 7551: *szükségből erényt v. törvényt csinál*. vö.: *Ne chinaly törvényt az én érdemből* (Zrínyi I. 38).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

TILUTOA, MUNDOA.

Legrégibb összefüggő nyelvemlékeink olvasásához feltétlenül szükséges, hogy átvizsgáljuk XI. XII. századi, eredetiben megmaradt okleveleink azon nem latin szavait is, a melyek olvasata kétségtelen. Ha ilyen kétségtelen alakokból indulunk ki, nyelvemlékeink nem egy adatának olvasását a valónak megfelelően közelíthetjük meg. Jeles útmutatónk e tekintetben Szinnyeinek Középkori nyelvemlékeink olvasása cz. értekezése (NyK. 27.) a hol régi okleveleink *o* és *u* jegyeiről kétségtelenül be van bizonyítva, hogy *a*, *â* és *o* hangunk jelölésére is szolgáltak. Ezt a tételt Szinnyei a többi közt azzal is bizonyította, hogy az eredetiben fennmaradt oklevelek (s gyakran egy és ugyanazon szónál egy és ugyanazon oklevélben) nem következetes jelzését tanulmányozta. Ezen az alapon akarok én is hozzászólni a HB. *tilutoa*, *mundoa*, *hazoa* szavaihoz, míg más jelzéseiről, a milyen *eneje* (vö. KTör. *lelhetneync*) más alkalommal szólok.

A HB. *tilutoa*, *mundoa* alakjai eddig is tüzetes megbeszélés tárgyává voltak téve. Legutóbb Prikkel L. Marián (NyK. 26:316) foglalkozott velük; szerinte az, hogy a *tilutoa*, *mundoa* mellett *terumteve*, *hadlaua*, *veteve*, *feledeve* alakok fordulnak elő, valószínűtlenné teszi, hogy a *tilutoa*, *mundoa* tárgyas ragozású elbeszélő múlt. Másik bizonyítéka, hogy a *tilutoa*, *mundoa* eredetibb alakja nem lehet **tilutaua* (olv. **tilotáva*), **mundaua* (olv. *mondáva*), mert az *-áva*-ból — s ez az érv kiindulásában Zolnai-tól van kölcsönözve — a magyarban egyáltalában nem válik *-óa*. E szerint a *tilutoa*, *mundoa* nem olvasható *tilutóa*-nak, *mundóa*-nak (illetve *tilotóa*, *mondóa*). Prikkel szerint a *tilutoa*, *mundoa* határozói igenév (= a mai nyelvben *tiltva*, *mondva* felel meg neki), s alakjára összevetendők a mai göcseji *mondova*, *mosdova*, *hajtova*, *felejteve*, *föstöve*, *választova*, *futova* stb. alakok. Mivel már most a HB.-ben több példa van a *v*-nek két magánhangzó közül való

kiesésére, fel lehet tenni, hogy a HB. *tilutoa*, *mundoa* alakjai eredetileg *tilutova*, *mundova* voltak, a melyekből később a *v* kiesett s lett *tilutoa*, *mundoa*. Prikkel érdemes kis czikkében nem említi, hogy a HB.-ben van határozói igenév ez a *ivtua* (Szinnyei olvasása: *jutvá*), nincs *intoa*-nak írva, Ezt a *ivtua* alakot csak azért hoztam fel, hogy gyengítsem Prikkel érvelését, a mikor a *tilutoa*-t, *mundoa*-t azért nem tartja tárgyas elbeszélő múltnak, mert ugyanabban a szövegben *hadlaur*, *feledeve*, *veteve*, *terumteve* alakok mellett fordul elő. Ilyen ok miatt a két alak határozói igenév se lehet, mert hisz mellettük van a *ivtua* = *jutvá*. Prikkel nézetét azonban Szinnyei is elfogadja, ő is határozói igenévnek tartja a *tilutoa*-t, *mundoa*-t s *tilotaá*-nak, *mondaá*-nak olvassa. A régebbi nézet az volt, a mely a *tilutoa*, *mundoa* alakokat tárgyas elbeszélő múltnak tartotta, s *tilutóá*-, *mundóá*-nak olvasta. Ezt találjuk Zolnainál.

Az újabb magyarázók mind megegyeznek abban, hogy a *tilutoa*, *mundoa* alakokat *v* nélkül olvassák. Az én nézetem már most az, hogy az *-oa* (*tilutoa*, *mundoa*; más magánhangzók közti *v* írását ezuttal nem kutatom) csupán helyesírási sajátság, a hol a *v*-t csupán az írásban nem jelölték, valóban azonban a kiejtésben megvolt. Erre vonatkozó érveimet az eredetiben fennmaradt oklevélananyagból veszem, s kezdem a magyar oklevelekben előforduló olyan nem magyar szavakkal, a hol a *v* okvetetlen hangzott.

α) Feliczián esztergomi érseknek van egy 1134. évi, eredetiben fennmaradt ítéletlevele, a melyben a zágrábi püspöknek egy erdeje felől ítélezik (az oklevél eredetije Zágrábban van, hasonmása a M. N. Múzeum levéltárában). Ebben az oklevélben ezt olvassuk: »Pret[er]jea alt[er] capellan(us) Cupan no(m)i(n)e p(re)-cepto ei(us)dem regis [értsd: Sz. László] ded(it) eidem eccl(esi)e pop(u)l(u)m de du(m)broa. cu(m) t(er)ra et filua fibi appendente« (vö. a szöveget Knauz, Mon. Strig. 1:85, Tkalčić, Mon. epp. Zagr. 1:1, Fejér 1:485, Kukuljević, Cod. dipl. Croat. 2:28). A kétség legkisebb árnyéka se fér hozzá, hogy itt a *dumbroa* csakis *dombráva* (esetleg *dumbráva*)-nak olvasható, azaz a szóban *oa* = *áva*. A szláv nyelvekben *dubrava*, *dobrava* »erdőt« jelent (vö. Mikl. EtymWb. *dombŭ* és Denkschr. 23:155; pl. cseh oklevelekben: 1223: item siluam que vulgariter dicitur *Dubrava*, Wenzel, A. UjO. 6:422), s ma is Zágráb megyében négy, Kőrös-Belovár megyében egy *Dubrava* község van. A kérdéses adatban

lehetetlen feltenni, hogy a kaj-horvát nyelv a szót *v* nélkül mondta volna. Marad tehát *oa* = a kiejtésben *-avà*.

β) Egy 1181-i eredetiben fennmaradt oklevél (az oklevél facsimiléjét lásd Fejérpataky, III. Béla kir. okl. 13. l., szövegét uo. 29. l.) ezt írja: »... nomine *Froa* uxor Marcellj«. Ha az oklevélben a név csak egyszer fordulna elő, azt mondanám, hogy a név a ném. eredetű *Froda* (vö. Tetzner, Namenbuch), a melyből a *d* akár északolaszosan (vö. velenczésen *Grado* helyett *Grao*), akár német szabályok szerint (vö. *Gaufrid* = *Godofrid*) kiesett. Az okoskodást azonban lerontja az, hogy ugyanebben az oklevélben a nő neve még egyszer előkerül, s akkor ezt olvassuk: »Elelis curialis comes *Froue*«. E második adatból már most kétségtelen, hogy a *Froa* is tulajdonkép *Froua* s a ném. *frowa* (ófn. *frouwa*, *froh* és *frau*; vö. Kisch, Bistritzer Familiennamen, Festgabe 13) mása. A szónak *o*-járól nem biztos az olvasat, a *v*-nek a kiejtésben való megléte azonban kétségen felül áll. Itt tehát *oa* = *ová*, esetleg *avá*.

γ) A pannonthalmi birtokok Albeus-féle 1237–40-ben történt s eredetiben fennmaradt összeírásában »In predio *Zoa* sunt nomina equestrium servientium« olvasható. Ugyanezt a birtokot III. Incze pápa 1216-ban kelt oklevele *Zaua*-nak írja s a Liber ruber-ben (1250 előttről való) ugyanerről a *Zoa*-ról »privilegium Geysse regis pro *Scauaiensibus*« olvasható (vö. Pannonh. sz. Ben. r. tört. I. index). A község a mai Vénektől nem messze Osallóközben feküdt. Kétségtelen dolog, hogy a *Zoa* = *Zaua*; ezt még azzal is bizonyíthatjuk, hogy a mit egy 1259-i oklevél *Zoaberke*-nek ír (Pozsega megyében, Fejér 4:2, 501), ugyanazt egy 1280-i oklevélben *Zawaberke*-nek találjuk írva (Wenzel, Árp. UjOk. 9:278). A dunántúli *Zoa* tehát kétségtelenül = *Zava* (= *Szavà*), az első *a* időmértéke nem biztos, lehetne talán *á* is (A Pannonh. sz. Ben. r. tört. I. kötete a falut *Száva*-nak írja). Ez adatban tehát az *oa* = *avá*, esetleg *ává*.

δ) A »Status regni Hungariae sub Bela III. Rege« című emlékünkből (a mai kézirat XV. századi másolat egy XII. századi eredetiből) ezt olvassuk: »Episcopus Zagrabiensis super flumen *Soa* habens mille quingentas marcas (*Marczali*, Enchiridion 129, *Endlicher*, Mon. Arp. 246. l.)«. Kétségtelen dolog, hogy itt csakis a *Száva* folyóról lehet szó, a melyet a Conversio Bagoariorum, tovább Freisingeni Ottó *Sawa*-nak ír. Az adatban az *oa* = *áva*, illetve *ává* (a folyó nevének első *a*-ja hosszú a szerb-horvátban is, vö. *Sáva*,

vocat. *Sávo*, míg a *Sabbas*-ból eredt keresztnév rövid *a*-val van: *Sa''va*).

ε) Szt. Lászlónak a pannonthalmi javak renovatioja tárgyában 1086 táján kiadott XIII.sz. első feléből megmaradt oklevele »*Rodoan* arator«-t említ; ugyanezt a nevet viseli II. Béla nem eredetiben fennmaradt bakonybéli ítéletlevele szerint az egyik szolga (*Rodoan*). Kézai a név eredetére is rávezet, a mikor ezt írja (De nobilibus aduenis): »Illi qui *Rodoan* ... nominantur, eorum generacio de Boemia ortum habet«. Ugyanez a *Rodoan* név egy átíratban megmaradt 1137-i oklevélben *Rodowan*-nak van írva (vinczellér neve), s több *Rodouan* alakra okleveleinkben lásd Kovács Indexét. A *Rodoan* alak csakis *Radován*-nak olvasható, mert a szó szláv eredetű személynév, s itt csak *Radovan* (cs., lengy., szerb, Mikl. Denkschr. 10:304, dalmát oklevelekben: 1070: *Radauanus*, *Klaić*, Povjest Hrvata I. facsimile) fordul elő.

A *Radoan* névvel kapcsolatban megemlítem, hogy a Marg. Leg.-ban »nitrai *meloan* vr« (76. l.), »nyttay *meloan*« fordul elő. Aligha tévedek, mikor ezt a nevet az 1255-i oklevél (Wenzel, Árp.UjOk. 2:257) *Milvan*-jával azonosítom, s a szóban a cseh, szerb, lengy. *Milovan* személynévet látom (vö. Mikl. Denkschr. 10:288). Itt tehát az *oa* = *ová*.

ζ) Anonymus krónikájában (cap. XIV.) »castrum *Borsoa*« olvasható s ezt a helyet a mai beregmegyei *Borzsova* helységnél kell keresnünk (vö. HFK.); ugyanilyen alak nála (cap. XV.) a *Tulsuo*a (talán csak másoláshibából *Tulsoua* helyett) = ma *Tolcsva* is.

η) Az eddig felhozott példákön kívül megemlíthetném még, hogy eredeti okleveleink *Ladizlaus*, *Ladizlao* (1079—80-ban, 1086-ban, 1083—95-ben, 1134-ben) mellett *Ladiz-laus*-t, *Ladiz-lao*-t is írnak (1095-ben, vö. Beloslao preposito 1162), pedig a szót a latinban is aligha mondták ki *v* nélkül; felhozhatnám, hogy »slavonica«-t »slaonica«-nak is írtak (ÉrdyC., I. r. IX. l.). Megemlíthetném továbbá, hogy a hazánk IX. századi történetére oly fontos »*Conversio Bagoariorum et Quarantanorum*« is tulajdonkép a kiejtésben *Bajovariorum* (vö. »Die volle Form liegt nur in der latinisierten *Bajuvarii*, *Bajovarii*, *Baioarii*, *Boioarii* vor: Stamm ist *Boi*, deutsch... in *Bai* zu wandeln; *varii* kennen wir aus *Ampsivarii*, *Angrivarii*, *Chasuarii*, *Chattuarii*, *Cantvare*, *Vihtvare*«. Weinh. Bair-Gram. 1. §. jegyzet), hogy az olasz emlékek *Gienoa*-ja is (vö. Savj-Lopez: Altit. Chrest. 153)

tulajdonkép *Gienova*, ezzel azonban kilépnék hazánk okleveles anyagának bizonyító adatai köréből, s a jelzésnek eredetét kutatnám.

Az eddigi példák nézetem szerint kétségtelenül bizonyítják, hogy a mi a dunántúli eredetiben fennmaradt oklevelekben *-oa*, a kiejtésben az idegen szavakban csakis *-ová*, *-avá*, *ává*, esetleg *áva* volt. A *v*-nek a nem írása tehát a fent közlött adatokban tisztán helyesírási sajátság. Kérdés már most, mennyiben áll ez a magyar szavakra. Már Simonyi is helyesen vette észre, mikor azt állította, hogy a két magánhangzó közti *v* ki nem írása sokszor talán csak írásbeli rövidítés volt (Nyr. 29:164 jegyzet). A fent közlött adatok alapján nekem is az a meggyőződésem, hogy az oklevelekben vannak magyar szavak, a hol nem szabad *v*-kieséssel magyaráznunk a *v* nélkül írott alakokat. Ilyen esetek a következők:

a) Az 1055-i tihanyi alap. oklevélben »inde ad harmu ferteu postea ad *ruuo*z licu« olvasható; későbbi adatokban *Rowoz*-mal (1272), *Rouozlyk* (1346), *Rauazluk* (1396). Ez esetekben a *v* mindig ki van írva; tisztán helyesírási sajátság nézetem szerint, mikor egy eredetiben fennmaradt oklevelünk ezt írja: *Aratorum ... nomina sunt hec... Ruoz* (az adatokat lásd NyK. 25:141); 1083—95: »*Alius locus quem dedit ruozti*, uo.: *ruozti* (falu, ma *Ravazd*); ugyanezt a helynevet *Albeus* 1237—40 közt *Rouozd*-, *Rouozty*-nak írja (vö. 1111-i zabori okl. *rau*zt, átiratokban *Rauazt*). Az én nézetem szerint a *ravasz* szóban a *v* ki nem írása nem bizonyítja a *v* nem ejtését; ellenkezőleg, a *v*-t ejtették, de nem írták.

b) Nem állítom, hogy minden egyes esetben a *v* meglett volna a kiejtésben; lehetnek esetek, a mikor a *v* csakugyan kiesett, de hogy melyek azok az esetek, azt csak az összes példának a népnyelvvél való összevetése döntheti el. Így pl. lehetséges a *főényēs* (vö. 1055-i tih. okl.: *fuegnes*, népnyelvi *fűön*, *főhény* MTsz.), *köes* (1055-i okl.: *kues*, *cuest*), *köetség* (KTsz. *cuetsegum*), de nem tartom valószínűnek a *loász*-t *lovász* helyett (vö. 1055: ad luazu holma, 1236: *lowaz*, 1353: *Luaz*, NyK. 25:139), valamint általában azokban az esetekben, a hol *oa* az írott alak (Az Okl. szót. *Joan* alakjai is inkább *Jovan*-nak olvasandók). Hasonló eredményre jutott Simonyi is, a ki a Nyr. 29. 164 lapján a *Koaznya*, *loak*, *Roazd* nyelvtörténeti adatokban az *oa*-t inkább *v* nélkül írottnak, de *v*-vel ejtettnek tartja.

S ha mi már most a fent közölt *tilutoa*, *mundoa* alakokat összevetjük a népnyelvével, határozói igenévnek fogva fel azokat,

a népnyelvében is csupa olyan alakokat találunk, a hol a *v* a kiejtésben is megvan (vö. Prikkelnél: *mondova*, *mosdova*, *hajtova*, *felejteve*, *föstöve*, *választova*, *osztova*, *futova*, *sütöve*, *kötöve*, *jutova* göcseji adatok, NyK. 26. 318). Egy okkal több arra, hogy az *oa* jelzést pusztán helyesírási sajátságnak tartjuk, a melyben a kiejtésnek *v* hangja jelöletlenül maradt.

A HB.-ben *-oa* van még a *hazoa* szóban (az *-oa* feletti két vonás azt jelenti, hogy a két betű két szótagnak olvasandó); itt nézetem szerint szintén a kiejtésnek *v*-je jelöletlenül maradt hang; megközelítően helyes olvasása *házová*, a melyben a *házo*-, Szinnyei magyarázata szerint, teljesebb tőalak; lehet azonban az adat *házává* is. De van a HB.-nek egy alakja, a mely kétségtelenül *v* nélkül hangzott, s ez a *halalaal* (olv. *hálálálál*); kétségtelennek mondtam, mert a HB.-ben *kegyilmehel* (*kégyilméhel*, s vö. Gyulaf. gl.: *scemehel* = *széméhel*) alak a magashangú párja. Középkori okleveleink magyar szavai *aa*-val mindig hosszú *á*-t jelölnek, s így ennek a szónak az olvasatához semmi útmutatást nem adnak.

Röviden összefoglalva az itt kifejtett elveket, a következőt állapítottuk meg: Az eredetiben fennmaradt, XI., XII. s XIII. század első feléből való oklevelek *oa* jelzése a hangzásban *ová*, *avá*, *ává* s talán *ává*. Átvíve ezt a HB. *tilutoa*, *mundoa*, *hazoa* jelzésére azt állítottuk, hogy a kiejtésben a *v* hang benn volt.

Mind a három szóra a fentebb közölt oklevélbeli adatok kétségtelenül vallják, hogy a *tilutoa*, *mundoa* és *hazoa* szavak kiejtésében hangzott a *v*, kiesésről, hiatusról szó se lehet. Az oklevélbeli adatok azonban cserben hagynak akkor, ha azt kérdezem, milyen alak hát a *tilutoa*, *mundoa*, *hazoa*. Az igei alakokat lehet határozói igeneveknek felfogni s *tilotová*-nak *mondová*-nak olvasni (*tilotavá*, *mondavá* kevésbé valószínű); az én felfogásom szerint azonban a szövegbe jobban beleillik az elbeszélő mult s ép ezért olvasom *tilotává*-nak, *mondává*-nak (*tilotágvá*, *mondágvá* aligha). A *hazoa* alakot is *házává*-nak olvasom, tehát személyragos alaknak tartom. Ezt az olvasást kétségtelenül a legjobban *Száva* folyó *Soa* írása támogatja.

MELICH JÁNOS.

SZÓFEJTÉSEK.

Korhol, korhad, porhad és por. A *korhol* igének mai irodalmi jelentése csak átvitel útján keletkezett. Tulajdonkép a. m. dörgöl, horzsol, súrol, s ilyenféle jelentésekkel ma is megvan a népnyelvben (vö. SL, SzD., Kassai, MTsz.); *korholódik* a. m. dörgölődik; *korhol, korhog, korrog* a. m. »csoszog, lábát a földhöz súrolva jár«. De *korhollik* Háromszékben annyit is tesz, mint »porlad, törmelődzik«. S ugyanott mindez igealakoknak az alapszava is él még: *korh* »száraz takarmány porladéka, törekje« (MTsz). Ezt azonosíthatjuk a törést, csorbát stb. jelentő szlovén *krh* szóval (vö. más hangfokon óbolg. *kruhū* frustum, mica, tót *krohki* omlós, törékeny, cseh *krouhani* stb., lengy. *kruchy* omlós). Ezekből ismét azt következtethetjük, hogy a *korhol* igének legelső jelentése voltaképpen ez volt: tördel, ledörgöl. *Korhulni*, a mit SL. említ, és *elkorhodni*, a melyet SzD. említ, szintén a. m. eltördelődik, morzsolódik a reves fa; a *korhodtt fa* (SzD. vö. *kórhódott* MTsz.) ezzé vált: *korhadtt*, alkalmasint a rokonértelmű *rothadt, rohadtt* kedvéért.

Talán a *porhad* is (melyet először SL. említ a *porhul* alakkal együtt) csak népetimológia útján keletkezett a *korhad* ige s a régibb *porhanyó(sodik)* és *porlik* összekeverésével: a porrá válás képzele könnyen hozzáfűződhetett a *korhadás* képzetéhez. Ilyen módon lett a porladékot, töreket jelentő háromszéki *korhadékból* is *porhadék* (l. MTsz*). — Ha azonban ki lehetne mutatni, hogy a *porhad* ige régibb, akkor a *por* főnév eredeti **porh* alakjából származna. Ilyen eredeti alakra mutat ez a Márton Józsefnél előforduló származék is: »aufharken, mit der Harke auflockern, a gereblyével *felporholni*.«** Továbbá a rég meghonosult *porhanyó*: vö. szerb *prhnuti, prnuti*, szlov. *sprhnoti* vermodern, kisorosz *perchnuti* moderig werden (Mikl. EtWb. — vö. még, más hangfokon, óbolg. »*prahnêti* zu Staub werden, *prahnên* adj.«, kis-

* Uo. *korh* annyi is mint »reczés széle a fűszálnak«, *korhos* »éles reczéjű«, azaz darabos, töredezett élű, és ime a *porhadék* is uo. a. m. reczés széle a fűszálnak (MTsz).

** Talán csak véletlenül hasonlít ezekhez a dunántúli *porhál* »kapál, másodszor kapál«, a székely *porhajaz* »szőlőtőke termőágát befödi« s a debreczeni *porhajás* »földdel fődött termővessző«. Ezekkel Nyr. 13:314 Munkácsi összeveti a szerb-horvát *po-vrch* »oberhalb, ober« szót (*povrcha* fölszín).

orosz *porochno* morsches Holz, lengy. *prochno* Moderstaub, *prochnieć* in Staub zerfallen.) A *porhanyó* szó végének alakulására hatással lehetett a **pirhanyó* (*pirhonyodik*, *pirhanyul* stb.), *verhenyő*, *derhenyő*-féle melléknevek alakja (vö. ezeknek analógiájára *sütős* h. *süthenyős* MTsz.). — Nyugati nyelvjárásainkban *porhanyó* helyett *porhó* és *poru* is van, ezek alkalmasint újabbkori rövidítések valami rokonértelmű szó hatása alatt.

A *por* maga kétségtől **porh* volt és szláv eredetű; teljesen megfelelő alakot nem tudok ugyan kimutatni, de vö. óbolg. *prahŭ* por (kisorosz *poroch*, lengy. *proch* stb.), melynek pontosan megfelel a mi *paráhol*, *práhol* tájszónk, tkp. „porlaszt”, aztán „permetez” és „pazarol”. — Még ehhez a szócsaládhoz tartozik, de külön átvett szó a székely *porka* ebben: *porka hó* „a földet vékonyan belepő friss hó” vagyis laza, omlós hó (vö. kisorosz *porchkyj*, *porochkyj* omlós, ilyen melléknév a déli szlávságban is lehetett).

Külön szláv átvétel ez az ige: *korhál*, mely Dunán túl a. m. fát igen apróra vagdal. Ez *a*-töví szláv igén alapszik, melynek jelentése szintén „letördel, lemorzsol” (vö. szlov. horv. *krhati*; — szlov. *kerhik*, horv. *krhak* a. m. törékeny, omlós). Az igéből van elvonva ez a melléknév: *korha*, törékeny, korhadt (fa, MTsz.), ámbár azonos lehetne az óbolg. *krŭha*, „mica” főnévvel is.*

Ifjú és ileány. Az *ifju*, *ifiú*, székely s csángó *éfiú* szót Budenz már régi szóegyeztetéseiben összetételnek magyarázta: *é-fiú* „kis fiu, gyermek fiú, gyerek ember”, vogul *ā-pi* stb., ellentéte *férfi*, *férj-fiú*. Én pedig az *ija-fia* ikerszót ugyanabból a két elemből összetételnek magyaráztam (Nyr. 8:51). — Érdekes, hogy az *i-fiú* összetételnek nőnemű párja is fennmaradt több vidéken: »Bálint István ev. ref. ifju legény veszi jövődöbeli házastársul Kis Borbára ev. ref. hajadon *ileányt*« (Czuczsa János kalotaszegi elbeszélésében, Székelyföld 1901. V. 5). És a MTsz. adatai szerint Bács megyében Topolyán: *ilány*, *illány*, *ilánka*, *illánka*: leányka, jární kezdő kis leány. Tehát *i-lány* a. m. fiatal leány, gyerek lány.**

* A *korhad*-féle szócsaládnak talán csak változata a székely *torhul*, *torhadt*, *torha*; a székely *torhanyó* a *porhanyó* elváltozásának látszik, de a *torhány* alak ismét külön szláv átvételre mutat (vö. tót *trhat*, *trhani*, s innen *trehány* rongyos MTsz.; de horv. *trgati* stb.).

** Megemlítem még ezt a homályos összetételt: *si-lány*, *si-leány* (Somogy és Baranya m.) a. m. nyoszolyólány. Először úgy látszik a sógort jelentő régi *sív*, *süv*, *sü* (l. TMNy. 330). Tehát tkp. sógor-leány? talán mert

Szeleburdi. Ezt a NySz. csak a 18. sz. végéről idézi *szeleberdi* alakban; ugyanakkor kerül elő a *szeleverdi* is SzDnál. Az egész *szeleburdi* egy régibb tréfás kifejezés elváltozása, a melyet a Debreczeni disputában (v. Válaszúti komédiában) találunk a 16. sz. második felében: »Nem illik, hogy efféle *eszelő Burdiáknak* társul adjam magamat az vetélkedésben.« Az *eszelő* nyilván a. m. eszelős (a MTsz. szerint Simontornyán a. m. oktató, tanácsadó, vö. *eszél, föleszel, megeszel* és *eszelőkö*s uo.; a NySzban *eszelő* nincs, csak származékai és *eszelkedik*). A *Burdiában* alkalmasint valami gúnyosan alkalmazott tulajdonnév lappang. Vagy *Burdiák* h. ezt olvashatjuk: *burdiak* azaz *burdaiak*, a bihari v. gömöri *Burda* helység nevéből.*

Kukó, kokó tájszó a nyugati s a palócz nyelvjárásokban, de Debreczenben és Békésben is a. m. tojás, tojáshéj; s némely vidéken különösen a gyermeknyelvben használják. Nyr. 28:326 azt mondtam, hogy e szó »kétségtől az olasz *cucco* tojás; vö. *kukkon*, lyukas tojáshéj, Rábaköz, és fr. *cocon* és *coque*, hernyó gubója és tojáshéj«. — Ámde a votjákban és mordvinban is van egy tojást jelentő *kuko, koko, koka, kuku* szó, a tatárban *kukaj, kükáj*, s a mordvinban is mint gyermekszó fordul elő (l. NyK. 32:264). — Minthogy az olasz nem vehette a magyarból, s minthogy olasz eredetű szót a magyarból nem vehetett át a votják s a mordvin: a két egyezés közül az egyik minden esetre véletlen! Csak az a kérdés, hogy melyik.

SIMONYI ZSIGMOND.

a jegyesek hugai szoktak nyoszolyólányok lenni? — Alig van köze a hamisat jelentő székely *sias* szóhoz és a hamis, furfangos jelentésű fehérvári *csijas*-hoz. (Ez a kettő a MTszban nincs együtt, pedig nyilván azonos. Vajjon hozzájuk tartozik-e a gömöri *csihs*, melyet csínosnak magyaráznak, s a biharmegyei *csihs*, melyet Kassai J. szókönyve csínytevőnek, gonosznek értelmez?)

* Mikor ezt a szófejtést bemutattam az Akadémiában, Katona Lajos figyelmeztetett, hogy ez a *Burdiá* összefügghetne a köv. szókkal: fr. *bourde* (a 13. sz. eleje óta, eredete ismeretlen): grobe Lüge, Aufschneideri, Flause, *conteur* v. *donneur des bourdes* Flaussenmacher (a hollandi nyelvbe is átment: *boerde*, olv. *burde*); — fr. *bourdon*: furkós bot (Pilgerstab) = lat. *burdo* 1. bot, 2. öszvér [Bartalnál is]; II. *bourdon* [kelta eredetű] 1. böggő hegedű, 2. poszméh.

NYÁRFA.

Simonyi a Nyr. 32:354 érdekesen fejtegeti, hogy *nyárfa* a. m. zöld fa. Mindamellett nem találom elfogadhatónak ezt a szófejtést. A tévedés abban rejlik, hogy a vogB. *nār* szónak a 'zöld' nem az alapjelentése. Bizonyítják ezt a következő adatok: 1. B. *nār kūt-sq̄r* csupasz kéz-szár; K. *nār lantēl* meztelenül; B. *nār āxwtēs* kopár kő; 2. *nār kēr* nyers vas; 3. K. *nōqr vuj* idei csikó. Végre 4. B. *nār jiw* zöld fa, Kd. *nār pom* zöld fű.

E példák is már elég világosan mutatják, hogy ezek a jelentések a 'zöld' alapjelentésből nem fejlődhettek.

Simonyi másik erőssége a lp. *nuores* szerinte 'zöld'. Ezt a jelentését azonban csak Lindahl ismeri. Ellenben Friis szótárában *nuoras* mollis, tener, languidus, intimus; *nuorrat* fatigari, debilitari, elfárad, elgyengül, és ezzel vö. Lindahl: *nuores* 'tener, mollis'; *nuores mana* 'infans recens natus'; *nuores grase* 'herba viridis sive tenera'. Ebből pedig világos, hogy a 'zöld' mint a fűnek a jelzője a 'gyöngye, vékony' fogalmából fejlődött, valamint a vogK. *nōqr vuj* 'idei csikó' lp.S. *nuores mana* 'infans recens natus' is.

Arra azonban, hogy a *nār* első jelentése csakugyan 'vékony, gyöngye', azt hiszem még bizonyosággal szolgálhat vogB. *nārī* 'gyöngéd, zart' és összetételben *nol-nārī* orrczimpa; *pāl-n.* fülczimpa, ha összevetjük vele lp.N. *nuores*, *nuoragas* 'debilis, mancus; cartilago. Friis; lp.Lule *nūrkes* 'nasenknorpel, nasenbein' Wiklund.

Ehhez a jelentéshez tartoznak még zürj. *nar* gyenge, erőtlens, fáradt; *nar gudök*, *nar pas* érzékeny ember; *nar hu* vékony bőr; *nar bord* bőregér tkp. vékony szárny; *narmyny* (nörmyny) matt werden, sich abmatten, sich abquälen; *narjal* kínoz; *narj-köd* — kimerít; *narsiny* puhává lesz; vö. *nur munny* ermatten Wied. — osztL. *nora:n-kēt* zsenge kéz, hand kleiner kinder, knorpel-hand; *nor* porczogó; oB. *nor* id: Patk. Vö. Do. *nare*, *nerēz pam* zöld fű Pápai. — Finn *nuori* friss, fiatal, gyenge. (Donner 942, MUSz. 414 s.v. *nyers*). A lapp szóval egyeztetni a finn *nuorea*, *norea* hajlékony, rugalmas, fűrgé szót Quigstad Beiträge 209.

Itt tehát megegyezőleg a szó 'vékony, gyenge' jelentését látjuk, a melyből néha, mint a fű jelzője, a 'zöld' fogalom fejlődött. Ha tehát megnyugszunk Simonyi magyarázatában, akkor a *nyárfa* tkp. gyenge, vékony fa volna. Ez különben épúgy lehetne, mint 'zöld fa', sőt ha ráillenék, könnyen érthető, hogy amaz jellemzőbb tulajdonsága lenne emennél, minthogy annak idején 'zöld' minden fa!

Kár volna azonban megelégednünk ezzel a negatív eredménynyel, ha véletlenül jobbat is tudunk helyette. Legyen szabad vele megpróbálkoznunk.

Feltűnő, hogy a vog. *nār* szónak olyan ellentétes jelentései

vannak. Mert csupasz, kopár, nyers bizony sehogyse egyezik meg a ,gyöngé' jelentéssel. Nem is egyeredetű szó a kettő, csak egyhangzású. Lássuk a következő szavakat:

VogB. *nūr* mocsár, láp, K. *nør* id. T. *nār* sár; — votj. *nur*, kaz. *nūr* 1. nyirkos, nedves, nedvesség, 2. mocsár, posvány; *nureš* mocsaras Munk.; zürj. *nur* mocsár; *nura*, *nurōd*, *nurōš* mocsaras; osztB *nār*, *nāra* feucht, nass, roh; s itt már megvan a másik jelentése is, nemcsak ,nyers', hanem ,kopasz, meztelen' Ahlq. osztL. *nara* kopasz, nyers; *nur* kopasz, puszta, üres Patk. osztD. *nare*, *nerex*, *nereng* 1. nedves, 2. meztelen. Pápai; vö. lpS. *nūsska* 1. nedves, 2. nyers. Halász. Képzett szó: oB. *narēm*, *nūrem*, *norim* oD. *nigrēm*, *norem*, *norom* mocsár vö. vogB. *nurēm* rét* (MUSz. 419 s. v. *nyirk*, Munk. Déli Osztj. Szót. 38). — Finn *noro* nedves mocsaras talaj, ér, patak; *noroa* csendesén folyini, csörgedezni; *noru* csöpögni, *nore* leeső csepp; *nira* kis patak, erdei patak; *nirise* csörgedezni, szivárogni, csepegni; — észt *norī nore* csepeg, folydogál, *norg* g. *noru* kis patak, vízfolyás; *niru*, *nirgu* csepeg, folydogál; — lpN. *narvas* nedves, *narvaget* permadescere, *narttat* id. Friis; Pite *norrot* önt. Halász; lp.Lule *noreve* fett, schmiere Wikl. N. *noarra* rinnen S. *norite* id. vö. MUSz. n. 448 Donner n. 941. — mordv.E. *nurge* triefen; *nurta*, *nurtse* lecsapol, szűr (MUSz. Donner i. h.); — cser. *nør* ázik; *nört* áztat i. h. Megemlítendő csuvas *nüré* nedves, nyirkos Ucebnik 96.

Ha most az ide tartozó magyar szavakat vizsgáljuk, bizonyos, hogy a ,nedvességet' jelentő csathoz tartoznak: *nyaras* nyulós, nyálkás, virágos bor; *nyárlík*, *nyárasodik*, *megnyarasodik* a bor NySz., NSz., MTsz., továbbá *nyirok*, *nyirkos* s igaza van Munkácsinak, a ki Ethnogr. 4:283 a *Nyírség*, *Nyír-egyháza* neveket is ide sorolja.

Ha tekintjük továbbá, hogy a votjákban *nur-kiz* mocsári fenyő, *nur-mulī* foltos áfonya tkp. mocsári boggyó; az osztB. *narēt'* fűzfa (vö. jurák-számojéd *nero* id.), akkor biztosra vehetjük azt is, hogy a *nyár-fa*, *nyárnyú* a. m. ,a mocsár v. víz mellett növény fa'.

Sőt nem lehetetlen, hogy a *nyárs* szavunk is ide tartozik, minthogy rokonai osztD. *narša*, *narša-juy* fűzfa, vogB. *narši*, *narši-juv* K. *norš* id. Munkácsi NyK. 25:180 s a fűzfára is jól ráillik, hogy ,víz mellett növekvő'.

De nem hiányzik nyelvünkben a másik *nār* ,gyöngé' jelentésű szónak sem a rokonsága. Ezek: *nyárjad*, *elnyárjad*, *elnyárad*: ájultan, bágyadtan elterül a földön. *Jaj, mint elnyáradtál*, mondják annak, a ki nyáron munka közben elbágyadva lefekszik és kezét lábát szétveti MTsz., tehát az ,elfáradást' jelenti tulajdonképpen; *nyarvadt*, *nyervadt*, vézna, sovány, senyvedő uo. *nyirkad*

* Úgy látszik, ezekhez tartozik, de a jelentése különös módon fejlődött: finn *nurmi* ,gyöp, mező, ugar, magas és száraz rét'. — A szerk.

torpesco, *nyirkadás* torpor, erschlaftung MNySz. Alig lehet kifogást tenni ellene, ha az első csoporthoz a *nyers* szót is hozzácsatoljuk, mint a MUSz. 441. sz. a. tette.*

SZILASI MÓRICZ.

A PAPRIKA ÉS A PAPRIKA JANCSI.

A paprika történetéről szóló cikkemben ** azt írtam, hogy Szirmay Antal, a magyar élet alapos megfigyelője Hungaria in parabolis cz. könyvében még nem ösmeri a paprikát, mely a XIX. század folyamán valóságos nemzeti fűszerünké lett. Ezt a nézetet most is fenntartom, mert sehol sem szól róla úgy, mintha valóban ösmerné; de azért egyszer idézi említett könyvének második, 1807-i kiadásában, de ott is csak egy tiszamelléki nóta szövegében, a mint a csikós a pesti vásáron arra a kérdésre: tudnak-e Tiszán túl magyarul, így felel:

Túl a' Tiszán iszik Magyar Korsóból,
Jó *paprikás húst* is eszik Bográcsbúl,
Tiszántúl, — Bográcsbúl,
Ugyan bizony helyessen van Magyarúl? (29. l.)

Szirmay maga világosan megmondja, hogy ez a tiszamellékiek nótája: »Quod incorruptum sermonem Vngaricum conservent *Tibiscani*, sibi vendicant, vti patet ex sequenti *eorum cantilena*.« Itt mindenesetre a Tisza közép és alsó folyására kell gondolnunk, a Körös és a Maros tájékára, mert kevéssel előbb még a peleskei nótárius a Hortobágyon is csak borssal eszi a mai gulyáshús elődjét (1790., I. én. 36.) s az ijedségről borsos, gyömbéres pálinkát iszik (I. én. 64.).

Abban az időtájban, mikor Szirmay az ételek fűszeréül még egyáltalán nem ösmeri a paprikát, az aradmegyei Perecsenyi Nagy László már versben is említi:

» . . . de a' mejjét szűgyig,
Szakadár részére kondérokban főzik,
Paprikával felül a' szegygyét tetőzik.« (Szakadár. 1802. 105.)

a szegedi Vedres István pedig: Egy nemzeti jószág című füzetében (1807., 23. l.) ezeket írja: » . . . a vad Sáfrány, és a vörös *Paprika*, melyek ez előtt eggynehány esztendőkkal szembe se tűntek arra a végre, hogy valaha a kereskedésnek valamelly tzikellyét tsinálják; most pedig már helybe a piartzon, száz talléra reá megyen az ára mázsájának.«

* Feltűnő szó *nyassán*, 'nude, nackt' Nyassán pörjén mondád énekedet Fal. Vers. 911. nem lehet-e < **nyarsán*? S szintén ide, az első csoportoz való?

** Tóth Béla, »Magyar ritkaságok« című könyvében, 1899., 144. l.

Szirmay
R. 26. P. 12

Nyolcz évtizeddel előbb, ugyancsak Szegeden még egyáltalán nem említik a fűszerek sorában, holott bors, gyömbér, czitrom, fahéj, szerecsendió, szegfűszeg nélkülözhetetlen kelléke a konyhának és fontos kereskedelmi czikk. (Kovács János, Szeged és népe, 1901., 206.) Eddig legrégibb adatunk ugyancsak Szegedről, 1748-ból való (Tóth B. Magy. ritk. 148.); ennél fogva a paprika meghonosulását a XVIII. század negyedik és ötödik évtizedébe kell tennünk. Ugyane század második felében Paprika családnév is van Szegeden (Kovács, i. m. 173.). Takáts Sándor, a régi pásztori életről írt cikkében (Nyr. 32:88.) egy *Paprika* nevű juhászt említ, ez az adat szíves közlése szerint a közös pénzügyi levéltárnak 1749 előtti iratából való. Ugyanott egy 1750.-i tanuvalomásban egy *Paprikics Jós* nevű *eszéki* halász is előfordul, a ki tökéletesen beszél magyarul. Ez az adat is megerősíti a cikkemben kifejtett nézetemet, hogy a paprika nevével együtt a Balkán felől, Szerbián, Bosznián, Szlavonországon át a XVIII. sz. első felében került mihozzánk s lassanként észak felé terjedve hódította meg hazánkat. Neve azóta átment más növényre is. Szeged vidékén a népies orvosságok közt van a *vad paprika* (*Cynanchum* vagy *Vincetoxicum laxum*), melynek szárított gyökere pálinkába áztatva jó a gyomor, máj, lép bajairól (Kovács i. m. 42, 391); régibb neve *fecskegyökér*, *méregölő fű*, *Szent Lőrincz füve*.

Van még egy adatom, ennek azonban művelődéstörténeti és néprajzi érdekessége miatt egy-két sorral többet kell szentelnem. Baksay Sándor ev. ref. esperes úr szíves volt nékem megküldeni id. Cholnoky Imre, nem régiben elhunyt ügyvédnek 1882-ben nyomtatott periratát: »Szerény vázlatok Decs község urbéréseinek, mint felperesnek — a báttaszéki kir. alapítványi uradalom, mint alperes ellen — urbéri szabályozási ítélet végrehajtásának kiigazítására a szegzárdi kir. törvényszék, mint I. foly. urbéri bíróság előtt lefolyt perében.« Ennek a periratnak első lapján a bennünket érdeklő sorok a következők:

»Decs nagyközség Tolnamegyében... Az 1848-ik évig a bécsi *Theresianum* báttaszéki uradalmához tartozott, az úgynevezett *Sárközben*.«

Nem minden érdeknélküli itt az uradalom mint *Patronus* német Igazgatói által *Bécsből* a pécsi püspökségnél *Báttaszékre* *Administratorrá praesentált* és le is küldött *Capucinus Pater Peregrinus Ubaldusnak* — barát latinsággal a múlt század végén, az Igazgatóhoz, az uradalmi alattvalók iránt tett jelentéséből — a hagyomány után ismert s *Decset* illető *geografico-topografica descriptiója*, melyet freisingeni püspök *bambergi Ottónak* irányunkban oly neveltségesen manifestált gyűlölete leng át; s mely ily szavakban féktelenkedik:

»Sequitur locus aequé in Saarkuz, et vocant Teutsch. Incolae, hydrogloditae inquam ac homines, hunno-tataricae originis, apprime naturam hungaricam exprimunt, omnes enim, et confessione sua, quam

dicunt Matjarhid, refractarii, pestilentissimaeque haeresi adhaerent. Mares pellibus, foeminae canabinis, diversis jabolicis coloribus inbutis, incedunt. Aedes ignorant, sed squallent in habitaculis margoneluteo-caricetis, vocantque ea Haas. Animalcula habent equis simillima, sed velociter currunt sicuti jabolus. Bondes ponunt ex virgultis, et vocant Hit. Vescuntur piscibus sole aridis, et unguento crudo. Condimentum ciborum est una rubra bestia, vocant Bobriga; sed mordet sicuti jabolus. Vinum tamen habent utcunque generosum!«*

Sajnos, hogy Cholnoky nem idéz többet Pater Ubaldusnak ebből a pompás zamatú barátlatin jelentéséből. Én hiába keresem-kutatom már vagy három esztendeje, de sem Pater Ubaldusnak, sem jelentésének legkisebb nyomát sem találtam, hogy legalább meghatározhattam volna a XVIII. sz. második felének az esztendejét, mikor a *Bobriga*, az a *rubra bestia* Tolnában, Baranyában már annyira el lehetett terjedve, hogy paterünket csíphette *sicuti jabolus*. Szórúl-szóra közlöm a jelentés Cholnoky-féle leírását, hátha a Nyr. olvasói közül valaki véletlenül ráakad erre a mindenképen érdekes íratra.

Valamint a *paprika*, úgy a bábjátéknak róla nevezett bohó személye sem régi keletű minálunk. Sem régibb irodalmunkban, sem a karácsonyi és húsvéti játékok személyei közt nem találjuk meg az együgyűségnek s egyszersmind furfangnak ezt a furcsa megtestesítését. A Nyugat az ő szülő hazája és otthona, onnan kerül mi hozzánk nevével együtt a XIX. század dereka táján. A Wiener Lokal-Posse-val a bécsi *Kasperl*, és *Hanswurst* is eljutott hozzánk, valamint a *pojácza* (< bécsi *pojatzä* < olasz *bajazzo* vagy *pagliaccio*) is. De magyar neve a szabadságharczig nincsen. Még Kemény Zsigmond is *Hanswurst*-nak mondja (Gyulai Pál 1847., Ö. M. 1896., 1:117, 2:101, 192.). Az ötvenes évek elején magyarsíthatta meg valamely élelmes bábjátékos, ruházta rá az úgy látszik már akkor is »nemzeti fűszernek« a nevét; mert nyugaton is rendszerint valamely étel nevével jelölik. Aszalay József 1855-ben már ilyennek ösmeri: »Minden nemzetnek megvan a maga kedvencz Saniója, s ennek is mindenütt megvan a maga nemzeti nevezete; még pedig különös, hogy jobbadán a nép egyik kedves étke után neveztetik: Hollandiában *Pickelhering*, Francziában

* »Következik egy helység, szintén Sárközben, neve Decs. Húntatár-eredetű lakosai, kiket vizlakóknak nevezhetnék, kiváloan mutatják a magyar természetet, s valamennyien vallásukra nézve is, melyet *Magyar hitnek* neveznek, hitehagyottak, s a legkárhózasabb eretnecség követői. A férfiak állatbőrökbe, az asszonyok tarka, pokoli színű kenderszővetekbe öltözve járnak. Épületet nem ösmernek, hanem agyagsárból és nádból készült piszkos kalyibákban fetrengenek, s ezt *háznak* hívják. Lóhoz igen hasonló állatkaik vannak, de ezek gyorsan futnak, mint az ördög. Rőzséből raknak átjárókat, s ezt *hidnak* mondják. Napon szárított hallal élnek és nyers zsírral (= szalonna). Ételik fűszere valami vörös bestia, s úgy hívják, hogy *paprika*; hanem csíp mint az ördög. Boruk azonban mindenképen jó fajtájú van.«

Jean Potage, Angliában *Jack-Pudding*, Olaszthonban *Maccaroni*, németeknél *Hans-Wurst*, Oroszthonban *Kapusztnik*, honunkban, leginkább bábok közt *Paprika Jancsi* az ő neve.« (Szellemi Omnibus, 1:163). Tehát 1847 és 1855 közt kell keresnünk a *)
Paprika Jancsi születését, még pedig a bábok közt, mint Aszalay külön megjegyzi. Azóta a Városligetben ifjabb társai is akadtak a *Vitéz László*-ban, *Víg Laczi*-ban, *Bohó Misi*-ben, de, bár magyar a nevük, nem bírtak eléggé meggyökerezni, ép úgy mint a *pojáczu* sem tudott elég tért hódítani gyermekjátékaink babái közt.

TOLNAI VILMOS.

NYELVJÁRÁSAINK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ.

II.

Nyelvjárásainknak s népnyelvi hagyományainknak az eddiginél tüzetesebb tanulmányozása már csak azért is feladatunk, mert 1. a mind rohamosabban haladó művelődés is sokat kiirt a nép nyelvéből s 2. még számos nyelvjárást, illetőleg tájszólást és tájszólásszigetet nem ismerünk. De meg 3. eddigi leírásainkban, kivált a régiekben, sok a pótolni és kiigazítani való; s 4. történeti és összehasonlító nyelvészetünk, néplélektanunk és logikánk, műveltségtörténetünk és politikai történetünk s általában néprajzunk és népköltésünk szempontjából is szükséges az eddiginél behatóbb és nagyobb méretű tanulmányozás. Végül 5. az eddigi gyűjtés és feldolgozás is szerintem sok tekintetben hézagos, nemcsak nálunk, de a külföldön is. Itt e kérdésekhez kívánok szólni s Lundell, Balassa és mások czikkeihez egyet-mást hozzáadni, főkép a háromszéki nyelvjárás alapján, mint tapasztalati példán.

Először is (1) a művelődés romboló hatását, úgy hiszem, nem is kell taglalnom. Tudjuk, hogy apáink pl. még *koppantót* használtak a gyertya hamvának elvevésére s mi ma holnap már elfeledjük. Háromszéken az öregebbek ma is *gyűjtőszálkával* vagy *gyűjtőval* gyujtanak; ellenben a fiatalabbak már a nyelvújítás-korabeli szót, a *gyufát* használják. — A mi pedig 2. még ismeretlen tájszólásainkat, nyelvjárásszigeteinket illeti, Balassa is kénytelen volt panaszkodni (NyK. 23:322 és Nyr. 27:306) s fel is sorol egy csomó megfigyelni való területet. Ezekhez én is hozzáadhatom, hogy pl. a háromszéki nyelvjárásból Nyén, Bodola s Előpatak, Árapatak, Hidvég, Erősd csángó községek nyelvét és általában a háromszéki nyelvjárást, — pedig ennek a 90-es évekig a leggazdagabb tartalmú leírása volt Lőrincz Károly munkájában (vö. Sim. M. ny. 1:232) — ma sem ismerjük eléggé s újabb tudományos tárgyalása már régen szükséges volna. Így a hétfalusi nyelvjárásról is Hunfalvynak még 1856-ban történt felszólalása óta (Magyar Nyelvészet I.) sincs részletesebb leírásunk. A brassómegyei többi magyar község: Apácza,

*) *Életkép 1847. II. 8 sz. (aug. 22) 239 l.* ... *vinószálak, paprikajancsiak, kutyakörmök, lólok, kitéltkenesek, székelyek...* [a leírás 1847. márciusból néz] Frankel J. M.

Krizba, Szász-Mogyorós, Ürmös stb. nyelvét ma sem ismerjük. Pedig érdemes volna e többnyire szintén csángó községek nyelvjárását is ismernünk épúgy, mint pl. a szolnok-dobokamegyei Magyar-Décse elszigetelt beszédét is, mely messzi ismeretes Dés vidékén, s a melyről Sőfalvi Károly, előbb decsei, most kékesi ref. lelkész felolvasást is tartott a szolnokdobokai történelmi társulatban. Efféle nyelvszigetekre s még nem ismertetett nyelvjárásokra útmutatóul szolgálhatnának Balogh Pál művének (A népfajok Magyarországon) térképmellékletei, a Nyelvhatárok és nyelvszigetek, s az Ethnogr. 1902. évfolyamában és a BH. 1902. nov. 30. számában megjelent cikkei.

De 3. nyelvjárásaink leírásaiban sok a pótolni és igazítani való is, mint erre már Zolnai is rámutatott Balassa művére írt bírálatában (NyK. 21:310). Én, ki a székely nyelvjárások körén belül a háromszéki nyelvjárásra tettem megfigyeléseket s gyűjtök már 10—12 év óta,* arra az eredményre jutottam, hogy Lőrincz K. valóban dicséretreméltó buzgósággal gyűjtött és tehetett megfigyeléseket; de nyelvjárásleírásának gazdag tartalma, melyet Simonyi méltán emel ki (A m. nyelv id. h.) nem mind a nép ajkáról való s nem is az egész nyelvjárás területéről.

A mi az elsőt illeti, elismerhetni, hogy 40 év óta változott a nyelvjárás is s hogy azóta sok ment ki a divatból és jöhetett divatba, a mint sok dologról sikerült is értesülnöm az idősebbektől. De ezen kimutatható dolgokon kívül sok olyan van e nyelvjárásleírásunkban, a mi 40 évvel ezelőtt sem élhetett úgy a nép ajkán, mert az idősebbek nyelvérzéke, a kik akkor már éltek, mikor Lőrincz az értekezését írta, határozottan tiltakozik ellene. Más szóval Lőrincz munkájában részben bizonyára rossz értesülésen alapuló adatok, részben saját analógiás alkotásai is vannak; erről mind a nyelvtani rész, mind a szókincs vizsgálatában meggyőződhetünk. A mi pedig gyűjtése területét illeti, az *i*, *u* és *ü*-re tett nyilatkozatai alapján (M. Ny. 6:208, 234), melyek szerint Háromszéken csak rövid *i*, *u*, *ü* volna, kitetszik, hogy inkább és általában csak a régi Alsó-Sepsi járásban, Sepsi-Szentgyörgy vidékén gyűjtött. Születésére nézve is ide való volt: szotyori. A mit a hangrövidítő szavak egy csoportjáról mond (M. Ny. 6:207, 8), hogy t. i. más, csakugyan mindenütt rövid hangzóval használt alakokon kívül a *szeke*r, *bogar*, *keves*, *eger* is használtak volnának, »különösen a Csíkszék felé lakóknál« — nyilvánvalóvá teszi, hogy mikor értekezését írta, nem járt nyelvjárásunk ama részén, vagy ha igen, helytelenül általánosított. De úgy látszik, Erdővidéken sem igen járt, vagy ha járt is, a mit egyes szavakhoz tett megjegyzéseiből következtetni lehetne (az id. h. 331, 331 l.), — ezekről azonban értesülhetett mások által is — nem igen tehetett alaposabb

* Vö. az új Magyar Tájszótárt; a kolozsvári egyetemen pályáztam is e nyelvjárás leírásával, l. az egyetem 1895. évi füzetét.

megfigyeléseket. Legalább erre mutat a Budenz ellen emelt, több esetben alaptalan, kicsinyes kifogásai közt az, a mit az *aharra, eherre* (arra, erre) alakokra nézve tesz, a mire nézve — úgy látszik — ő sincs tisztában (vö. az id. h. 241). S még inkább mutathatja, hogy másokat ne említsék, a *kossó, ossó, bossó, kopossó*-féle ejtésekre tett megjegyzése, hogy t. i. ilyenek Háromszéken nincsenek (id. h. 240). Pedig ezek a régi Miklósvárszéken s így Háromszék erdővidéki részén ma is általánosak és ez a jelenség bizonyára akkor is megvolt, valamint Erdővidék e része akkor is Háromszékhez tartozott.

Aztán Lőrincz K. leírása mai szempontból azért sem teljes, mert a régi Felső-Fehér vármegyét (Szent-Léleket, Peselneket és Nyén, Bodola stb. csángó közösségeket) tán nyelvíleg sem tekintette ide tartozóknak. (Ezekre csak később, a Nyr. 3. kötetében van tekintettel.) De az említett fogatkozásokon és az ingadozásokon kívül, a miket a *talán*-nal való nyilatkozatai több helyt mutatnak, nagy általánosításai is vannak. L. pl. a Háromszéken ismeretlen szokat és szóalakokat M. Nyszet 6:242; ezek közül a legtöbb ismeretes lehetett akkor is, bizonyíttják az öregek. L. továbbá: »Nincsenek meg a következő idegen szók« 244. l. és: »kiveszni indult szók« 357. l. stb.

Steuer Jánosnak a székely nyelvjárásokra vonatkozó dolgozatai azt árulják el, hogy Háromszéken nem járt s ha járt is, tán csak nyugati szélén, Erdővidéken járhatott. (Székely-Udvarhelyt volt tanár.)

Különben, hogy csak egy pár dologra mutassak rá, nyelvjárásunknak nemcsak északi részéről ismerne kettőshangzókat (Nyr. 22:127). Nem mondaná ő is, hogy a *bogar, madar, szeker, fűdel, level, vereb*-féle alakok Háromszék északi részén is megvannak. (Nyr. id. h. 213. l.) Nem idézne az *l* kiesésére ilyen alakokat: *kótt, tótt, ámodik*, mert ezek Háromszéken sehol sem hallhatók így; hanem a két első mindenütt csak rövid *t*-vel: *kótt, tótt* = kelt, telt, — az utóbbi pedig: *álmadik*! Nem mondaná, hogy a *nem, ne, se, le, te* nyelvjárásunkban mindig nyílt *e*-vel járja. (Id. h. 299. l.) Hiszen Kovásznán így is mondják: én *sé*. Végül a székely nyelvjárásokról adott térképén (id. h. 257. l.) nem kerítné bele nyelvjárásunk északi részét az Alcsiki nyelvjárásba, épen azon torkolatig, a hol Bereczk van és nem szerepeltetné azt a részt úgy, mint egy zacskót, a melybe mindent bele lehet gyömöszölni. (Vö. Nyr. 22:215. l. is!) Mindezt nézetem szerint onnan magyarázhatni, hogy a mit nyelvjárásunkról tud, csak Lőrincz K. után tudja, mint hivatkozásaiból is kitetszik.

Sajnos, ez adatok egy része, bár kisebb számmal, becsúszott Balassa és Simonyi műveibe is, s így pl. a Pallas Lexikona 8:707 lapján a háromszéki nyelvjárásról azt olvassuk, hogy bizonyos szavakban az *ü* helyett *i*-t hallani, mint *fil, híves, innep*. Ezt pedig Háromszékre e példákról nem igen mondhatni (ott: *fűl, hüvös, ünnep* v. *innap* hallható), valamint azt sem, hogy a háromszéki nyelvjárás a hangrövidítő főneveket is minden alakokban röviden ejtené; tehát nemcsak: *tehen-t, szekerek-et, kenyerem-et* mondanának, hanem effélé-

ket is: *szekeerre, kenyerből* stb. A két utóbbi ejtést ott nem hallhatni soha; azok csak csiki alakok, tévesen vive át a háromszéki nyelvjárásba!

Arról nem is igen szölok, hogy Kriza gyűjtése is, a mi Háromszékre vonatkozik, inkább csak Árkos-vidéki, S.-Szentgyörgy mellől, és miklósvárszéki, mert e helyeken voltak buzgó barátai. (Ő maga is miklósvárszéki, nagyajtai születésű volt.) A többi vidék e gyűjteményekben nem igen van képviselve, legfeljebb még a Felső-Kézdiszék Lőrincznél, a kinek meg ott voltak barátai, kath. papok. Pedig a háromszéki nyelvjárásban összesen valami hét tájszólásról (kisebb nyelvjárás) lehet szó: alsó-sepsi, felső-sepsi, orbai, kézdi, szt. lélek-peselnei és miklósvárszéki, s ennek mind megvan a maga politikai-történelmi oka is a régi szék- és megye-rendszerben. De meg hányan tudják azt is, Steuer Jánosnak különben jeles hangtani dolgozata után is, hogy Háromszéken a palóczos *é, ó és ö* kettős hangzók mellett a Göcsejben ejtett *é, ó* és *ö* is előfordul az orbai tájszólásban, és hogy Kovászna vidékén pl. a pakéiek e kiejtésről *pakéíek*, s náluk a szép *széép*, zöld *zööd* és föld *fööd*.

De összes nyelvjárás-leírásainkra tekintve, hányan ismerik helyesen nyelvjárás-leíróink közül az *l, r, j* hangok, vagyis az u. n. liquidák nyújtó hatását, a mit annak idején Kúnos Ignác vetett föl a Nyr. 11. kötetében s a miknek jelölésére a háromszéki nyelvjárással kapcsolatban alkalmilag szintén lesz észrevételünk. Hát pl. az igeidőket s több más mondattani kérdést hány nyelvjárás-leírásunk fejteget behatóan? Pedig tudjuk, hogy ez is korszerű kérdés s iskolai szempontból is tisztáznunk kellene, mert ma sincs tisztázva. Aztán egyéb részletkérdésről nem szólva, nyelvjárás-leírásaink, néhány jó leírást kivéve, nem ütik a mértéket; a legtöbbször úgy szólva csak a hangtani rész van tárgyalva, mint a külföldi nyelvjárás-tanulmányokban is. (Nem hiába panaszol Lundell is: Nyr. 14. k. és *Grundriss der germanischen Philologie*-ben megjelent cikkében.)

De 4. tájszavainkat se mondhatjuk felgyűjtötteknek ma sem. Mennyi régiség, történeti és néprajzi szempontból egyaránt értékes anyag, néplelektani és stilisztikai, retorikai, poetikai adat hever az egyes vidékeken!

ERDÉLYI LAJOS.

MAGYAR HADI NYELV.

A magyar népet az örökös háborúk ugyan folyton tizedelték, de a 16-ik és a 17-ik században még mindig több vitéz akadt, mint a mennyinek kenyeret adhattak. Ezért a kit itthon zászló alá nem fogadtak, külföldi szolgálatot vállalt. Bizonyos, hogy a magyar vitézeknek külföldön nagy volt a becsületük, keresve keresték őket s

nagy zsoldot fizettek nekik. Az 1596. évi 22. törvényczikk a külföld részére való toborzást megtiltotta s csupán a pápának engedte meg, hogy magyar vitézeket szedethessen. Az 1602. évben a tilalmat megújították (8. art.), mert a német birodalmi kapitányok embereinket nagyobb zsolddal folyton csalogatták. Sok harczedzett vitéz ilyen módon sem itthon, sem a külföldön alkalmazást nem kaphatván, csapatokba verődtek s mint *szabad legények*, vagy mint martalóczok a maguk szakállára háborúskodtak; mert élniök valahogy csak kellett. A szabad legények ellen a legnagyobb szigorúságot alkalmazták. Rudolf már a 16. században meghagyta a végházak kapitányainak, hogy ha kőborló szabad legény fogságba kerül, kiváltani ne engedjék, hanem bunkózzák le, s ő minden fejért harmincz forintot fizet!

A magyar király végházainak s *az egész magyar hadi népek szervezete, zászlaja s nyelve magyar volt*. Ezt olyan természetesnek tartották, hogy közel két századon át a nemzeti nyelv, a szervezet vagy a nemzeti jelvények megváltoztatására Bécsből még kísérletet sem tettek.

A zászló a magyar hadi nép körében rendkívül nagy szerepet játszott. Enélkül hadat fogadni, vagy harczba indulni lehetetlenség volt. Zászlót emelni és a zsoldot *megkiáltatni* a hadfogadás jele volt; a zászló alá állást egyértelműnek tartották a vitézek közé való szegődéssel. A zászlók kibontása és fölemelése a harczbaindulást jelentette; a zászló letevését a vitézi élet abbanhagyásának tartották. A zászlónak elvesztése a magyar hadi nép szemében a legnagyobb szégyen és vereség volt, s ha ilyen eset előfordult, *az egész seregrenden megkiáltották*. Viszont a legszebb vitézi tettnek az ellenség zászlajának elfoglalását tartották. A ki török zászlót foglalt, arról azt mondták, hogy a vitézi próbát megállotta. Az ilyen legényt *szép tiszttel megböcsülték*. Az elfoglalt török zászlókat rendszeren Bécsbe kérték, s a császár vagy ott tartotta őket, vagy a birodalmi városoknak s más előkelő híveinek ajándékozta. De azért maradt itthon is. Ha a 16-ik vagy a 17-ik század vitéz főkapitányainak vagyonáról készült összeírásokat lapozgatjuk, török zászlókra mindig akadunk.

A régi magyar hadak a főzászlót (banderium oder ungarische Hauptfahne), a köz-zászlót és a lobogót egymástól élesen megkülönböztették. Minden magyar főkapitány, s ha a végházban a főkapitány német volt, akkor a főkapitány magyar helyettese *kinevezésekor magyar főzászlót és seregdobot* kapott. A seregdobot a *virrasztók tornyában* tartották, s a török közeledésekor jelt ezzel adtak. Ha *mezei dologra* indultak, a seregdobot lóháton vitték. Minden (mai értelemben vett) lovagkapitány (huszár) és minden (mai értelemben vett) gyalogkapitány (vajda) *kinevezésekor köz-zászlót* kapott. Az ilyen köz-zászló alatt lévő hadinépet *zászlóaljának* hitták. A főzászlók alatt lévő nép körülbelül a mai ezred fogalmának felelt meg. Magát a sereget (melyben mindenféle fegyvernem együtt volt) *dandárnak* vagy *dundárnak* nevezték. (»Realem exercitum — írja 1546-ban Kesás országos főkapitány — quod nos vocamus dwndar.«) A magyar főzászlók,

valamint a 17-ik század elejéig* a köz-zászlók is *királysín-veres* kamukából vagy más drága selyemszövetből készültek. A csapatok zászlain, vagyis a köz-zászlókon Magyarország címere díszeskedett. A főkapitányok (a horvát bán is) a maguk főzászlóit *arannyal gazdagon megírátták*, s mindkét oldalát kifestették. Az egyik oldalon az illető főkapitány címere és jelmondata, a másikon rendesen vagy az ország címere, vagy a Boldogasszony képe állott. A főzászlókat Bécsben készítették, s mindig a *magyar udvari szabók* szabták és varrták. Az akkori árakhoz képest a zászlók igen sokba kerültek. Mikor Wesselényi Ferencz 1635-ben füleki főkapitány lett, főzászlaja és seregdobja 177 forintba került. Zrínyi Péter báni zászlaján (királysín-*veres damaszt*) csak a festés 44 forint 18 krajczárba került. Még a vármegyei katonáknak zászlai is *veres színűek* voltak. Így az 1559-ben tartott részleges gyűlés kimondotta, hogy *veres zászlókat minden vármegye csináltasson!* Megemlíti itt, hogy e *veres zászlók* az egykorú versekben gyakran szerepelnek, de a mostani kiadók a *veres* szót mindannyiban *véres*-re változtatták, s így hadaink nem *veres*, hanem (szerintük) *véres* zászlók alatt harczoltak.

Tudnunk kell, hogy a régi *magyar nemzeti szín* nem a mai hármasszín volt, hanem csak a *piros-fehér*. Nemzeti címerünkbe is csak később került a zöld halom harmadik színnek. A magyar huszárok és a naszádosok lobogói (a kópják végén levő zászlócskák), és a kópják nyele a 17-ik század elejéig a régi magyar színeket viselték, azaz mind a lobogók, mind a kópják *piros-fehér színűek* voltak.

A legelső eset, — már t. i. a miről mi tudunk, — hogy a magyar király *piros-fehér-zöld* zászlókat osztott ki a hadinép között, 1611-ben történt, a mikor ő felsége a királyi huszárok és gyalogosok részére hatvan darab *piros-fehér-zöld selyemzászlót* rendelt. (Pro husaronibus 20, pro hajdonibus vero 40 vexilla ex serico rubei albi et viridis coloris conficiantur.) Mivel a magyar kompániák 1653-ig csak ötven emberből állottak, s mivel minden kompániának saját zászlaja volt, rengeteg sok zászlóról kellett gondoskodni; mert régi magyar módra, a meghalt tiszttel együtt a zászlaját is eltemették!

Hadi népünknek nemcsak jelvénye, de nyelve is magyar volt, s két századon át az is maradt. S ez az egyik legfőbb ok, a miért a germanizácizó a 17-ik század végéig erőre kapni sehogysem bírt. Thurzó Ferencz elnöksége idején még az udvarral leggyakrabban érintkező magyar kamara tagjai között sem akadt, a ki egy német levelet megértett volna! A végházak hadi népe magyar leveleket ír a királyoknak s követeik a panaszokat Bécsben és Prágában magyarul adják elő. Rudolf császárnak még azt is megírják, hogy a magyarok Istene verje meg őt mind a két kezével. Mikor Kollonits Szigfrid generális mint rebellis börtönbe került, hadinépéhez 1613-ban német rendeletet intéznek. Maklár Páter uram azonban magyarul visszafelel, hogy Léva táján nincsen olyan ember, a ki a német szót megérti, tehát magyarul írjanak!... Maroknyi volt a magyar nép, de magyarságában híven megmaradt. S az eredmény az lett, hogy nyelvünket maga a hódító török is megtanulta s így a magyar diplo-

mácziai nyelvvé lett. Csak a politikai kényszerűségnek engedett II. Mátyás király, mikor udvaránál külön magyar fogalmazói kart szervezett! Az általános viszonyok hatásának tulajdonítható az is, hogy a török szultán Konstantinápolyban a császári követeket csak magyar ruhában bocsátotta maga elé.

A 16-ik és a 17-ik században a magyar csapatok között a mai értelemben vett vezényszókról (elég rossz szó!) még szó sem lehet, a katonákat nem a parádéra, hanem a harcra oktatták, s ehhez nem szó, hanem vezetés kellett. S vezető volt elég, mert a magyar csapatokban főrangú tiszt ugyan igen kevés volt, de kapitány és vajda annál több akadt. A míg egy szabad német zászlóalj élén egy kapitány állott, addig ugyanannyi magyar vitéznek (350) *hét kapitánya* volt. S a hét magyar kapitány nem sokkal többbe került, mint az egyetlen német. A magyar tisztek a szó szoros értelmében mindig csapataik előtt jártak. Nem is nevezték őket másképp, mint *előttük járó gondviselőnek*, s ha választásra került a sor, *előttük járóvá* választák.

Ha az egykori hadi emlékeket kutatjuk, több hadi jelszóra akadunk ugyan, de valamennyit összeállítani ma már lehetetlen. A legfőbbeket azonban ismerjük. Az *utánnam* és az *előre vitézek*-et számtalanszor olvashatjuk. Gabelmann 1594-ben följegyezte, hogy mikor a pesti törökök a magyar csapatokat hátulról meglepték, a kapitányok harsányan kiáltották: »*das hátra-hátra!*« A *jelmondásokkal* és a harci kiáltásokkal is gyakran találkozunk. A harci kiáltás országszerte a *hozzá-hozzá vitézek* és a Jézus neve volt. A hajdúk *hujrá-t*, *hujrá-t* ordítottak (hujjogtak) és üvöltöttek. A 17-ik századból ismeretes a *puskát csappants, lassan-lassan, váglass, rohanj* stb.

Nem volt fegyver vagy hadi dolog, a melyre vitézeinknek eleendő szavuk nem volt. Német eredetű szókat ezek közt alig találunk, de igenis, még a hadi tanács német rendeletei is tarkállanak az ilyen szóktól: *larma gehabt, auf die csata ausgezogen, hadnak* (hadnagy), *weyda* (vajda), *tizados* (tizedes), *tschizma, dolman, mente, tartschia* (tartsa), *Rakus* (országgyűlés), *jargalassch* (jargalás), *kotschi, Sajken* (sajkák), *Palank, argulassch* [árkolás], *kormányschaft, kormányosch, Paripen* (paripák). Ugyanezek a német rendeletek ezerszer emlegetik a magyar pajzsot, a magyar kópját, magyar kardokat, magyar sisakot, magyar evezőt, magyar naszádot, a magyar módra támadást, magyar vakmerőséget, magyar zászlókat, a *magyar várépítő módot* (Hungrisch Manier) stb. Nem volt a jelzett két században ágyú, melyre magyar szót ne találnánk. Ott van a *seregbontó* (golyószóró), a *vadleány* nevű ágyú (egy várban két-három ilyen nevű ágyút is találunk), *pórtáncz, szűzleány* nevű ágyú, *hajnalcsillag, sebes taraczk, forgó siska, hambics* (Haubitz), *béka, sárkány, fias* (Scharffetinel), *mordály, bajúszos, baba, sajkataraczkocska, mozsár, farkas, gyík* stb. A puskák elnevezésére ott van a *csetneki szakállas, a kűszegpuska, muskéta, karabély, lódingos puska, köpönyeges puska* stb.

Ha már a hadaink nyelve magyar volt, gondolhatjuk, hogy a hadi törvénykezés nyelve sem lehetett más. Kutatásaink közben szám-

talanszor találkoztunk a *Végházbeli fegyvervonásról való törvény*-nyel; akárhány ítéletnél *idézetre* is akadtunk, de magát ezt a törvénykönyvet nem sikerült megtalálnunk. A ki ráakad, a magyar művelődéstörténetnek szolgálatot tesz. A törvénykezés berendezése nagyon egyszerű volt. Minden végháznak megvolt a maga *seregbírája*, s a bűneseteket ez ítélte meg. Minden kerületi kapitány mellett *hadiszék* is volt elegendő számú asszesszorral, s a kinek nem tetszett a seregbíró ítélete, a hadiszékhez föllebbezhetett, és a *had székében ülő nemes törvénytevő urak* megmásíthatatlan ítéletet mondtak.

(B.H. 1903. IX. 22.*)

TAKÁTS SÁNDOR.

ADALÉK AZ ISKOLAI MŰSZÓK TÖRTÉNETÉHEZ.**

II.

Tanár és összetételei. 1844/5-ben: *költészettanító, vallástanító, szónoklati tanító, hittan oktatója, vallás oktatója*. Már 1845/6-ban megtaláljuk a *tanár* szót, bár érdekes ennek használatát összevetni a következő anyakönyvi bejegyzéssel: »számadási *tanító* ** a k. egyetemen«. U. e. év II. felében újra ezt olvassuk: *szónoklattanító, majd vallástanár*; már 1850/51-ben így olvassuk: *hit- és latin nyelvtanár, természetrajztanár, rendes tanárok, rendkívüli tanár, francia nyelvtanár*. Sőt itt már e kifejezéssel is találkozunk: *osztálytanár, a. m. osztályfőnök, bár alább ez is olvasható: negyedik osztály főnöke*; u. itt: *természettanár, számtanár, mennyiségtanár*. 1851/2-ben olvashatjuk: *osztályfőnök, továbbá: »bírja az osztálytanárok dicséretét«* = osztálybeli tanárok, nem osztályfőnökök. Ez évből való e kifejezés is: a *tanári kar*. 1855/6-ban pedig ez található: a *tanári személyzet*, de ez alig fordul elő pár helyen. 1867/8-ból való a *helyettes tanár*. 1868/9-ben a rajztanárt *melléktanárnak* nevezik s e kifejezés még 1871/2-ben is megvan. 1879/80-ban *segéd-tanárokról* olvasunk. 1870/71-ben ezt találjuk: *tanártestületi határozat*, 1875/6-ban pedig már így: a *tanári testület*.

Tandíj, ösztöndíj. Ezek eleinte (1844/5) csak *díj*-ak voltak. Így *rendes díjas* (1844/5) = stipendiatus ordinarius; u. o. *rendkívüli díjas, Jettimi díjas, Kron.*** díjas, Győri árv. díjas* (1846/7) v. *Győri árva int. díjas* (u. o.), *Styrum díjas* (1847/8), ezek ösztöndíjakat jelentenek; u. ezen év második felében ez fordul elő: *díjas-é vagy táp-intézetű* (an sit stipendiatus vel alumnus Convictus). — Az 1845/6 isk. év II. felében fordul elő a *tandíj* először ily alakban: a *tanítási díjat* be nem füzette«. — 1847/8. I. és II.: *díjas, díjas ifjú* annyi

* A szerző igazításaival.

** 1850/51-ben ilyen bejegyzések olvashatók: *tanár* a kir. m. tud. egyetemen; *egyetemi tanár*, — és e mellett: *eleni tanodai tanár*.

*** E rövidítés az ösztöndíj neve; megfejtését azonban seholsem találok.

mint *ösztöndíjas*, *díjának* osztálya szintén ide vonatkozik. Az *ösztöndíj* szó itt először az 1847/8 tanév I. felében fordul elő, bár már ezelőtt jóval ismeretes volt, (l. Szily, a *díj*-ra nézve érdekes összevetni Szily 47. l.): »A... Jettimi *ösztöndíjas* ifjúról... szóló Értesítvény. Az 1850/1 évben már javában használták az *ösztöndíjast*, e mellett *rendes díjas* is; továbbá: *nem díjas*; 1852/3-ban *rendes ösztöndíjas*; e mellett előfordul a *tandíjra* vonatkozólag: *tandíjtól mentes* vagy *fizető*, *tandíjmentes*, »a *tandíjmentesség*-ért folyamodott«; *tandíjfizető*. 1851/2-ben: *fölmentve* (*tandíjfizetés* alól); 1852/3-ban *tanpénzmentes*, *fizető*, *tandíjmentes*; *tanpénz*;* 1889/90-től kezdve azután általánossá válik a *tandíj* szó használata, miután az *ösztöndíj* már jóval előbb meghonosodott. Az 1852/3 évben még e kifejezéssel is találkozunk: *iskolai pénz*, mely a már említettem Jegyzőkönyvben is előfordul *iskolai pénz*, *iskolai pénzüsszeg* alakban, bár a *tanpénz* kifejezéstől sem idegenkedik.

Tankönyv. 1848-ban: *iskolai könyv*,** *rendszeres tankönyv*, *rendszeres könyv*. 1850/51-ben találom először e szót: *kézikönyv*; 1852/53-ban így olvasható *iskolai kézikönyv* és *segédkönyv*. A *kézikönyv* elnevezés sokáig fönntartja magát, míg azután az 1888/9 évtől kezdve a *tankönyv*nek enged helyet.

Tantárgy. 1835/6-ban a józsefvárosi iskolai »felosztás«-ban: *tanítmányok*. 1844/5-ben még csak: a *többi tárgyak*, *deák-tárgyak*; u. e. év II. felében már így is: egyéb *tanulmányok*; 1845/6 II. ben is: »minden *tanulmányból* első jeles«. 1848-ban: előadott *tárgyak* vázlata. 1850/51: minden *tantárgyban*, előadott *tantárgyak*. 1851/2-ben ezt is találjuk: némely *tanszakok*; 1852/4-ből megemlíthetjük e kifejezést: *kötelezett tantárgyak*.

Tanterem, *szertár*, *tanszer*. 1852/3-ban találom először e kifejezést: *tanterem*, mely mind a mai napig megmaradt. U. ezen évben olvasható a *szertárra* ez a szó: *műterem*, ez van még 1857/8-ban is és e mellett: *tanodai szerelvények* és *segédszerek*, de 1866/7-ben már *tanszer*. U. ezen évben ezt olvassuk: *természetráji gyűjtemény*, és *természettani műszertár*, az 1868/9-ben pedig már ezt: »*természettani szertár*,« a mint ma is van.

Hittan. Az 1820-i »nemzeti fő-iskola ifjúságának... felosztása«-ban: *keresztény tudomány*. 1844/5-ben: *hittan*, *hit-tudomány*, *vallástan*; 1850/1. anyakönyvben: a *ker. kath. religio tudománya*; *hittan* és *vallástan* ma is fölváltva.

Magyar nyelv. Már 1844/5-ben így van. Azonban 1820-tól kezdve így van a »nemzeti főiskola« (elemi) u. n. »felosztása«-ban. Van még *magyar nyelvtan* is; ide tartoznak; szónoklat, szónoklati gyakorlat, költészet; 1850/1-től: *magyar irodalom története*, de *magyar nyelv* is 1858/9; *magyar nyelv és irodalom*.

Latin nyelv. 1844/5-ben: a *deák-tárgyak*; *latin-nyelvtan*; 1847/8-

* V. ö. Szily 322.

** Sokáig kéziratból tanultak a tanulók, mint ez a kitétel is mutatja 1848-ból: *kézirat után*.

ban: *latin-tanulmányok*; *római régiségek*; *a latin szerzőkből*; 1850/1: *latin nyelv*. Ma is.

Görög nyelv. 1848: *Remekírók*; *Görög régiségek*. 1850/1: *Görög nyelv*. Ma is. 1890/91-ből való: *magyar és görög irodalmi szemelvények és művelődés-történet*, továbbá: *a görögöt helyettesítő tantárgyak*, *görög-helyettesítő tantárgyak*; ma; *görögpótló*.

Német nyelv. 1850/51 óta mindig így; csak 1858/9-ben van e mellett *német nyelv és irodalom* is.

Számtan, *mennyiségtan*. 1835/36-ban a józsefv. isk.: *számvetés*. 1844/5-ben; *számtan*; 1850/1-ben *mennyiségtan* is, de csak a négy felső osztályban.

Mennyiségtani földrajz. 1872/3-óta így, vagy mostanában csak: *földrajz*. Ez 1848-ban még *mathematikai földleírás* volt.

Természettan. 1878/9-ben: *ásványtan*, *növénytan*, 1850/1-ben: *természettanok* (*physica*), *természettan*; 1852/3-ban is ez utóbbi; s azóta mindig. — 1874/5-ben található: *vegytan*.

Mértan, *rajz*. 1851/52-ben így és így is: *rajzolás*. 1852/53: *rajz*; 1853/54: *rajzolás*; 1861/2: *rajz*; 1878/9-ben: *mértani rajz*; 1883/4-től: *rajzoló mértan*. Ma is. 1890/1. óta: *szabadkézi rajz*.

Természetrajz. 1848-ban így. 1850/1-ben: *természet-tudományok*. Az állandó elnevezés: *természetrajz* egész maig.

Történelem. 1848: *Történettán*; *a magyarok története*; 1850/51: *történet és történelem*.

Földrajz. Az 1835/36-ból való józsefvárosi iskolai értesítőben: *Föld Írás*. 1848: *Földleírás*, *földrajz*; 1850/51-ben: *történelmi földrajz* is, mely ma *politikai földrajz*; 1856/7-ben: *földrajz*; 1860/61-ben pedig az anyakönyv 1. lapján megint csak *földleírás* olvasható. 1882/3-ban: *egyetemes földrajz*.

Szépíráás. 1849/50-ben a budai k. r. főgymn. »sorozatában«: *ékes írás*. 1853/4 óta maig is így.

Filozófiai propedeutika. 1851/2-ben csak: *lélektan*; 1852/3-ban: *propaedeutika* és *bölcsészeti előtan*; 1861/2-ben: *bölcsészeti*; 1869/70: *bölcsészettan*; 1874/5-ben a két utóbbi fölváltva.

Ének. 1853/54: *éneklés*; 1855/56: *műéneklés*; 1866/7: *műének*. Ma: *ének* vagy *műének*.

Gyorsírás. 1866/7-ben: *gyorsírástán*; 1885/6: *gyorsírás*.

Egészségtan. 1887/8 óta maig is így.

Torna. 1852/3-ban: *testművelés*; a nyolczvanas években: *testgyakorlás*; 1887/8-ban *tornajátékok*.

Tanuló. 1852/3-ig rendszeren *ifjú* használtatik, bár pl. 1846/7-ben »*növendékek*« is olvasható s 1835/6-ban a Józsefv. isk. felosztásában: *nevendékség* = *tanuló ifjúság*; ebben az évben találom először: »*szórakozott tanonc*z vala« (érdekes azért, hogy *magántanuló* és nem *magántanonc*z); továbbá: *tanonc*zok száma, és e mellett: »A pesti kegyestanítórend vezérleése alatt növekedett *ifjúság* száma«; »*ösztöndijas növendékek*«; *tanonc*z még 1861/2-ben is található; 1866/7-ben már: »*a tanuló*«; az *ifjúság* szót is állandóan használták. 1850/1-ben így: *a tanuló ifjúság*, mint ma is.

Vallás. Nem egyesült görög. 1850/1. *Nem egyesült görög vallású* (1844/5)-aknak nevezték a görögkeletieket. Itt megemlíthetjük, hogy a kir. nemzeti fő-iskola = elemi iskola 1820-ban e helyett így nevezi a gör. kel.-t: *óhitű*. A piarista »elemi főtanodában« pedig 1854/5-ben *nem egyesült görög* az elnevezés. 1872/3-ban ezt találom: *keleti görög vallású*. A zsidókat *Israelitáknak* nevezi az elemi iskola 1833-ban; *hébereknak* 1854/5-ben. A k. r. tanodalom értesítvénye 1844/5-ből *héber vallású-t* ír; *mosaitá-t* 1848-ban; 1850/1-ben *hébert* és *Mózes vallású-t*, sőt ismét *héber vallású-t*. A gör. kath.-ok neve: *gör. szert. róm. kath.* (pl. 1872/3). A lutheránusok: *ág. hitv. ev.* (1872/3). Ma *ág. ev.* A reformátusok *helv. vall.* (1850/51), *helvét* (1852/3), *helv. hitv. ev.* (1872/3). Ma *ev. ref.* Róm. kath. vagy lat. szert. róm. kath. (1872/3.) A más vallásúak általános elnevezései: *nem kathol.* (1844/5. I.), *külön vallásúak* (1844/5. II.) és u. o. *másvallásúak*. 1845/6 t. év II. felében *másvallású és más hitű*; 1846/7. II. *külön vallású*. Ezek közül napjainkig is a más vallású van használatban.

Vizsgálat. Ennek neve 1844/5-ben: *közvizsgálat*, ellentétben a különvizsgálával = magánvizsga; »közvizsgálatot félbe szakasztván, más életmódra adta magát« = vizsgálatlan maradt; de előfordul így is: »a vizsgálatok sorát félbeszakasztotta«; u. itt: »megvizsgáltattak«; ez években a vizsgálatot és közvizsgálatot vegyesen használták. Az 1846/7. évben azt olvassuk: *Próbatételt** nem tett. s ez az érdekes szó a vizsgálatot fejezi ki. U. ezen kifejezés előfordul már 1833-ban, »a pesti királyi nemzeti fő-iskola« már említett »főlozttásá«-ban is. Itt, 1849/7-ben még így is olvassuk (II. félév): »Betegsége miatt később *adand próbatételt*.« 1848-ban (I. félév) ez áll: »a *próbatéteket* be nem végezte«. Ismét új alakja a szónak! S érdekes, hogy az előző években már használták a *vizsgálat* szót! Különben itt is, a *próbatét* mellett ez is olvasható: »később tette le a *vizsgálatot*«, »nem tett *vizsgálatot*«, — s ez megint bizonyos ingadozásnak a jele, mint már a *tanoda* szónál is láttuk. 1850/51-ben megint ilyet találunk: »*Próbatét* nélkül maradtak« = vizsgálatlanok maradtak; e mellett látható ez is: »*vizsgálatot* nem tett«. 1851/2-ből való ez a kifejezés: *áttételi vizsga*, mely akkor teendő, ha valamely tanuló másnemű középiskolába lép át, pl. gimnáziumba a reáliskolából stb. Ma: *különbözeti vizsgálat*. A felvételi vizsgára vonatkozik ez a kifejezés 1852/3-ból; »*Megelőzött vizsga* után a helybeli evangélikus gymnasium hatodik osztályából lépett föl.« *Érettségi vizsgálatok*-ról először 1852/3-ban olvasunk. A *felvételi vizsgálat* névvel először 1853/4-ben találkozunk. Hasonlóképpen 1856/7-ben: *ismétlési s felvételi vizsgálatok*-ról olvasunk, és 1866/7-ben már a *pótvizsgálat* kifejezés is szemünkbe ötlök. 1868/9-ben azután a *javító vizsgálat* is megemlítetik s innen kezdve e kifejezések meg is maradtak. 1872/3-ban találjuk először e kifejezést: *vizsgálatlan maradt*; előzőit fönnebb mutattam be.

* Nagyon érdekes ezzel összevetni Szily cikkét i. m. 381 : *vizsga* szó alatt.

Apróságok. 1844/5-ben: *érseki biztos*, 1853/4-ben: *hitbiztos*. — 1853 4-ben: *időszak*, s ez maig is megvan; érdekes e mellett 1876 7-ből: *harmad.* — 1852/3 és 1855/6-ban olvasom a *tornateremre* e szót: gimnasztika, 1899/90-ben pedig már *tornaszerekről* is olvasunk. — 1855/6-ban találom e kifejezést: *havi tanácskozmányok*, 1876/7-ben: *tanácskozsások*, 1879/80-ban: *ellenőrző tanácskozás*, mely (néha tanácskozmány alakban) maig is használatos. — Ama Jegyzőkönyvben ez olvasható: *tollvivő* (actuarus) a. m. jegyző; 1885/6-ban *tanácskozmányi jegyző*, 1889/90 óta maig is *értekezleti jegyző*. — 1866 7-ből való az: *Önképző-egylet*, mely 1878/9-ben már *Gyakorló-iskola*. Ma is az. — 1868/9-ből való a *gymn. dalárda* és *énekiskola*, továbbá a *segélyegylet* kifejezések. 1853 4-ben olvasható: »évközbeni szünetek«. 1876 7-ben találom először a *szünidő* szót, bár ebben a jelentményben már 1834-ben megvolt.* — Az *osztálykönyv* szó a többször is említett Tanácskozmányok Jegyzőkönyvében olvasható először.

Bemutattuk az egyes műszók fejlődésének történeti rendjét. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyes adatok nem mindig voltak abban az időben, — melyben ezen értesítőkbén és anyakönyvekben előfordulnak — általános használatban. Nem volt még régebben az iskolai nyelvben az a nyelvbéli egység, mely most, ha nem is az összes középiskolákat, de legalább egy-egy intézetet jellemez, mintegy egygyé tesz. A különböző tanárok saját szólásmódjaikat, kifejezéseiket alkalmazták — különösen az anyakönyvekben, — úgy, hogy bizony nem ritkán meglehetősen kevert ezeknek a stílusa. Innen magyarázhatjuk meg azt a gyakori ingadozást egyes kifejezéseknél, innen a visszatérést a régi rosszhoz, mikor már arra a fogalomra új és jó kifejezés is volt. S bár ilyen éles kritikával kell is fogadni ezeket az adalékokat s nem szabad menten mindennek hinni, a mit a szemünk lát, mégis tagadhatatlan, hogy az iskolai műszók fejlődésére nézve roppant érdekes és megbecsülendő adatok vannak közöttük, melyek élénk világosságot vetnek az iskolai nyelv fejlődésére, küzdelmeire, tökéletesedésére és olyan — a milyen kialakulására.

Függelék. Érdekes lesz ideiktatni az érdemfokokatok jelölését egyik-másik évből. Eleinte csak első rendű, másod rendű, első jeles, első jeles 3 vetélkedővel stb. osztályzatok voltak divatban. 1850/1-ből kijegyeztem ezeket: *Erkölcsei viselet*: példás, jó, törvényszerű, tűrhető; *előmenetel*: jeles, középszerű, csekély, igen csekély; *figyelem*: éber, kellő, kevés, igen kevés, elégtelen; *szorgalom*: dicséretes, változó, elégséges, csekély; *írásb. dolg. külalakja*: igen csinos, csinos, szabályos, szabálytalan, hanyagságra mutat. — 1851/2-ből: *szorgalomra* még: kitartó, kevésbé kitartó, gyenge; *figyelemre*: szórakozott; érdekes, hogy a *rajzolásra* itt külön jelzés van: igen szorgalmas (v. szorgalmas), szorgalmas. Az 1852/3. évben fordul elő az elő-

* L. Szily i. m. 318 l. szünnap alatt.

menetelnél e kifejezés: *elégtelen* (így is: eredménytelen). Ez évben egyébiránt a következő jelzések találhatók: * *erkölcsi viselet*: szerény, csendes, békés, törvényszerű, intés iránt közönyös, jó, nyíltszívű; *figyelem*: élénk, éber, kellő, kevésbé feszült, szórakozott, tétovázó, lankadó; *szorgalom*: kitartó, elégséges, változatos, kevésbé kitartó, szunnyadozó, ösztönre váró; *felfogás*: késedelmes, kissé lassú, fölületes, egyoldalú, könnyű, gyors, világos, tiszta; *előadása*: folyó, kapkodó, tiszta, megfontolt, kellemes, bátor, akadozó, lankadt; *írásb. dolg. külal.*: szabályos, gondatlan, folyékony, olvasható, csinos, hanyag, aránytalan, szennyes. — 1861/2-ben: *előmenetel*: kitünő, jeles, jó, elég jó, kielégítő, kevésbé kielégítő, csekély, igen csekély; *szépirás*: szabályos és szép, elég szép, elég szabályos, kevésbé szabályos, nem szabályos; *viselet*: törvényszerű, nem mindig törvényszerű, ösztönre váró, nem elégséges. 1866/7-ben: *viselet*: példás, dicséretes, törvényszerű, kevésbé törvényszerű, nem törvényszerű; *figyelem*: feszült, kellő, változó, szórakozott; *szorgalom*: ernyedetlen, kellő, hanyatló, csekély, semmi; *előmenetel*: kitünő, jeles, jó, elégséges, elégtelen, rossz; ez utóbbi 1868/9-ben: semmi. *Az érettséginnél*: kitünően, egyszerűen, nem érett, ma: jelesen, jól, egyszerűen, nem. — A mai osztályzat csak a magaviseletre és az előmenetelre szorítkozik és először 1876/7-ben van így, s ez meg is állapodik. Ma is így van: *Magaviselet*: jó, szabályszerű, rossz, — ehhez járult 1882/3-ban harmadik fokozatnak a kevésbé szabályszerű; *előmenetel* (már 1876/7-óta): jeles, jó, elégséges, elégtelen.

ULLRICH JÓZSEF.

A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

I.

Ne ütközzék meg senki azon, hogy azon művek között, a melyekből közlöm az alább következő helyreigazító adatokat, több van olyan, a mit már Szily Kálmán is átnézett. Eszem ágában sincs, hogy kételkedjem abban a lelkiismeretességben, melylyel a NyÚSz. szerkesztője munkáját végezte, csak azzal a szabadsággal éltem, a melyet ő maga ad meg szótára előszavában, mikor ezt mondja: »De azért ne higgyetek nekem... és czáfolyátok meg mentül több állításomat!« Adataim meglehetősen száma bizonyíthatja, hogy nem volt haszon nélkül való az én tarlózásom a mester learatta földeken.**

* Ezeknek sokfélesége mutatja leginkább, mennyivel föllebb állott a régiek nevelése a mienknél; ezekből látszik, mennyire *egyéni* volt az, s mennyire nem húzták az egyes tanulók minősítését megmerevedett sablonokra!

** Jelöléseim a NyÚSz.-ban is feldolgozott műveknél azonosak a NyÚSz. rövidítéseivel. Egyéb rövidítéseim: *Decsy Özm.*: Ozmanographia, írta D. Decsy Sámuel 1788., 2 köt.; *Bel.*: Belisarius, Marmontel után fordította Z. P. (Zalányi Péter) 1774.; *M. Secr.*: Magyar Secretarius, Mészáros Ignácztól 1792. *M. Gyász.*: Etédi Sós Márton Magyar Gyász 1792. *Révai Magy. Alagy.*:

aláírás Magy. Mus. 1:22 »Kassára... nevőknek alá-írásával, hozzánk bé-küldhetik« Batsányi; *aláír* is már M. Secr. 76, u. i. 139. aláírás is. — Egy füst alatt itt említem az *alól megírt*-at is, mely szintén már a M. Secr. 371, és 153. megvan: »alól megírt Házasok«; »az Alól megírottak Attya«. Az elsőt a NyÚSz. csak S.I.-ból, az utóbbit Mártonból (1803) ismeri.

al- Decsy Ozm. 1:126 »E' nemzet kiváltképen a' Bedevik... fő és *al-Előjáróktól* igazgattatnak... *al-igazgatói* pedig Seik-eknek hivattnak«.

arányosság Magy. Mus. 2:339. »Ebből a' viszont arányosság-ból szinte olly tsalhatatlanul fog a' jó rend... származni.« Batsányi. Ez az adat mindenesetre kétséssé teszi a NyÚSz. kijelentését, hogy az *arány* proportio jelentése »egész határozottan« S.I.-nál először.

arányozat Magy. Mus. 2:166. »Szerentsésebb elméje arra birt — hogy — részeinek arányozattára vigyázzon«. Verseghy.

áskapálás Bel. 72. »De azok mellé számlálhatod méltán... a' tsalárd, alattomban való áskapálást«. Vegyülékszó lehet az áskálódás + kapálás-ból (vö. *rugkapálás*).

avatkozik Magy. Mus. 1:410. »Soha olly könyveknek olvasásába ne avatkozz«. Verseghy. A NyÚSz. csak későbből ismeri Barótítól.

bal átvitt értelmű összetételei csak a XVIII. század közepéről ismeretesek l. balítélet és balszerencse, baleset a NySz.-ban. A *balszerencse* megvan már Gyöngyösi Kemény Jánosában II:9:69. »Mostoha sorssából a' bal szerentsének Nem tudván egyebet hozni Édesének«; *balértelem* M. Secr. 20. »ez illyen hozzá-adás bal-értelembe vétethetnék«; *baleset* M. Gyász. 223; »Ily bal eset tsapván nékem — is fejemet.« Etédi valószínűleg Kónytól vette.

belvolta Magy. Mus. 2:32 »tsak annyit Tudsz az Erő bel-volta felől, mint annak-előtte« Verseghy. Jelentése: belső mivolta.

bennszülött még a M. Hírm. 1786:376 csak benszülettett: »Megengedjék, hogy... a' ben-születtettekkel ugyan azon szabadságokkal éljenek«. Vajjon kinél van először bennszülött?

be igekötő használata: *beszámoz* M. Secr. 390 »az erdőnek meg-magzására fordított költséget az Árendába be-fogja számozni«; ma *beszámítot* mondunk, a régi nyelvben megvan a *beszámlál* hasonló jelentésben; *bevásárol* M. Secr. 18 »szokott szüksége felett-is bevásárolt«; *besugároz* Magy. Mus. 1:25 »majd bé-sugározva Látod az Atya-fényességét.« Kazinczy. Vö. a NyÚSz.-ban *sugároz*.

bútor Decsy Ozm. 1:73 »egy tehetős kereskedőnek házi bútorát... három's négy száz ezer aranyakra könnyen lehet betsülni«. Szótárilag először Mártonnál 1799-ben.

cízmzet Magy. Mus. 1:393. »Tzímezését a' többi sereg ki-mutatja, nevét is.« Döme Károly.

Magyar Alagya'knak első könyvök 1778. Báró'zi Erk. lev.: Báró'zi Douche Erköltsi levelei III. kiadás 1813. — A *Magy. Mus.*-ból vett idézetek után az író nevét is odatettem.

csodaszer Magy. Mus. 2:29 »Elmés tsuda-szernek itélnéd« Verseghy.

csillámlat Bel. 188 »A' földön mászó alaton elme, a' büszke kérkedtségnek tsillámlati alatt nem lappang.«

eldőd Magy. Mus. 1:28 »Hol vagytok Nemes Eldődink!« Baróti Szabó, vö. NyÚSz.

élemény *élelmény* alakban már Kónyi előtt is (Nyr. 32:161), Bel. 183 »Kétségkívül igen rossz dolog, hogy légyenek olyan emberek, kik ez ő élelményeknek minden költségét másokra vethessék«, jelentése itt élet, megélhetés; *élelmény* is már M. Secr. 17 »Minden élelménybéli fogyatkozás drágaságot von maga után«.

el-: *elhirül* M. Secr. 127 »Nagy Méltóságú nevének egész Magyar világban el-hirült kegyelmessége biztat engem«; *elképzelés* Magy. Mus. 1:25 »ez a' gondolat, mondom, sokkal edesebb reménnyel biztat bennünket, hogy-sem . . . akadályoknak el-képzelése . . . meghatározott szándékunkról el-téríthessenek.« Batsányi; *elmulaszt* Magy. Mus. 1:12 »ékességeit sem szabad . . . el-mulasztani«. Batsányi; *el-néz* Magy. Mus. 1:458 »Azon nyomtatásbeli hibákat — könnyen el-fogják nézni Olvasóink«. A NyÚSz. csak S.I.-tól ismeri 1808-ból.

elő- igei összetételek: *előír* M. Secr. 21 »kemény törvényeket elő-nem írhat« Mészáros úgy látszik szintén terjesztett egy pár germanizmust; *előmozdít* Bel. 151 »mindenik a' maga tehetsége szerint valamit abban elő-mozdít szorgalmatosan«; u. i. *előmozdítás* is; az ige megvan Magy. Mus. 1:44 és M. Secr. 20 is (l. postáskodik alatt is); *előterjeszt* M. Secr. 12 és igen gyakran »mivoltát e' holnapnak 23-dik napján tartatott közönséges gyűlésünkön elő-terjesztettem«.

elő-, névszós összetételek: *előfizetés* M. Hirm. 1786:7 »minden Exempláért edgy edgy Hollandus aranyat kíván elő fizetésül«; *elő-érzés* Révai Vers. 147 »Szerentsétlen elő-érzés Szomorú életemről«; egy évvel később a Magy. Mus. 149. is »Tsak a' leendő Keresztyének . . . lelkeikbe szálla . . . az örök életnek edesen-szédítő elő-érzése« Kazinczy; *előkérdés* M. Secr. 7 »kérem a' Nemes Vármegyét, hogy azonnal ötet szoros elő-kérdésekre venni . . . méltóztassék«; *előlevél* Révai Magy. Alagy. u. i. *előtudósítások*.

estvély Magy. Mus. 1:71 »Hallyad! hogy sóhajtnak estvély' homályaiban« Ányos: Egy Boldogtalannak panaszi a' halvány Holdhoz című verséből. (1777-ből is idézi Zolnai Nyr. 32:162.)

érdemszék Révai Magy. Alagy. 19 » . . . áldott lélek! menj, 's érdem-székedet üljed«: *érdemülés* Révai Vers. 93 »maga is . . . oszt ezen új karbann annak — is érdemülést« Vö. *érdemjel* a NyÚSz-ban.

fegyvergyakorló M. Hirm. 1786:584 »Fegyver gyakorló társaságok« vö. *fegyvergyakorlat* a NyÚSz-ban.

fel-, *felbuzdulás* Bel. 5 »Semmi nintsen . . . a' jeles tselekedetekre való fel-buzduláson kívül« *felbuzdít* u. i. 189; az első a NyÚSz-ban csak S.I.-tól 1808-ból, de megvan P.P. szótárában is l. Nyr. 31:30; *felhatalmasít* M. Secr. 433 »kit mi erre fel-hatalmasítunk, fog számot adni«: ma: felhatalmaz, feljogosít; *felsír* Magy. Mus. 1:157, »fel-sírt az Istenhez«; »fel-sírt az Ég felé« Kazinczy.

felsőbb szabadság Bel. 182 »az ő felsőbb szabadsága (privilegiuma) hogy minden haszon tétel nélkül éljen, arany pléhre metzetett«. *Kiváltság* először Dugonicsnál Jeles történetek 2:146.

feneember Bel. 25 »lásd-meg, ha mi vagyunk-e a' fene emberek« vö. *fenegyerek*.

fenszolgáló Legény így fejezi ki a M. Hírm. 1786:109 a pinczéért.

fennkölt Bárótti Erk. lev. előjáró beszéd »ditsérem fen-költ elmélkedésedet« a NyÚSz. csak a Tzs.-ból idézi 1838-ból.*

fensége M. Hírm. 1786:522 »Már széltiben olvassák azon Iroványt, melyet Kárdinál Migázzi *Ő Fensége* (Eminentia) a' Szent-séges Páának küldött vele«. Ez a szó tehát sokkal előbb megvolt, mint a NyÚSz. állítja; nem is lehet Kazinczyé. Valószínű, hogy idéztem alakja Barczafalvitól való **. Innen vette Dugonics is; azonban nála már a Jeles történetek: 2:77 »István — herczeg — *Ő Fensége*«, bár még a Szerecsenekben (2:144, 174 stb.) is csak *föntséget* ír.

foglalat Révai Vers. 93 »a' Fejezeteknek rövid foglalataikat Summariuumoknak nevezte« vö. NyÚSz.

folyó hónap M. Hírm. 1781:260 »E' folyó hónapnak 21-dik napján«; megvan M. Secr. 25. stb. is.

független Bel. 103 »az a' legfüggetlenebb Uralkodó a kit leginkább' szeretnek« a NyÚSz. csak Barótitól ismeri 1792-ből.

földszin Révai Vers. 76 »Mint az egész föld szín a' ki-keletnek örül«. vö. Nyr. 32:162.

gavallérgyermek Magy. Mus. 1:166 »Nem de derék Gavallér gyermekek vagyunk mi?«

gyász eset Magy. Mus. 2:388 »Illyen gyász eseten... örvendett nagyon« Virág.

gomoly Magy. Mus. 1:151 »Mind el-múlnak a' Világok gomolyai, s elő szállnak ismét porokból«; u. i. 262 *földgomoly* is. Mindkettő Kazinczytól; u. i. 2:23 *tűzgomoly* Verseghytől.

✓ *gömb*, Ez a szó, azt hiszem, nem elvonás, hanem a gombnak népies magáshangú alakja, a M. Hírm. 1786:279 ugyanis ezt olvasuk: »Ez a' *Gömbkötőknek*, *Ötveseknek* — nem igen kedves hír«; de meg a gombostűnek mai népies *gömböstű* alakja is emellett bizonyít. *Földgömb* is u. i. 560 »ő is hátán lakik ezen tengelye körül szüntelen kóválygó földgömbnek« vö. Nyr. 31:509.

gyámit Magy. Mus. 1:393 »úgy gyámit, hogy jobban meg ne merüljek« Döme Károly (Posonyi Nevendék Pap). E szót a NyÚSz. csak Fog.-tól 1848-ból idézi.

hadjelentés M. Hírm. 1781:207 »az Ánglusoknak, utóbb múlt Karátson havának 21-dik napján tett had-jelentésekre való válaszadások«.

* Már Faludinál is *fennkölt dombotska* és *fönn költt méltóság* (NySz.), mint Lukács L. is említi Nyr. 25:345. A szerk.

** Annyival inkább, mert Barczafalvinak Szigvártjában is előfordul *fenntség*: Eminentia (1787). A szerk.

hazafi. Igaz ugyan, hogy már a XVII. sz. elejéről ki van mutatva Nyr. 31:560, mégis valószínű, hogy a XVIII. sz. végén lett általános. Bel. 69; Révai Vers. 50, 249; Magy. Mus.-ban gyakran olvasható. Mintájára készült a *hazaleány* Magy. Mus. 2:154 »Sóhajrással vártuk azon nap' hajnalát; Mellyenn egy oly ditsó Haza-Lyány támadna« Batsányi; a *honleány* csak Helmecczynél 1832-ben (NyÚSz.); *hazanép* Révai Magy. Alagy. 22 »Most haza-népiünkkel mulatozzunk verseket öntvén«.

hideg vérrel Bel. 81 »De azt ők tellyes lehetetlennek tartoták, hogy... hideg vérrel ellensége lehessen«.

hírlevél M. Hirm. 1786:661 »a' minap az Amsterdami újság író nagyon hazafi pennával írt vala 's én is ő utánna a' közelébbi Hírlevelemben«. *Hírlap* már Kunoss Gyalulatóban 1835.

hon Révai Vers 45 »s honján sír az előbbi lakos« vö. NyÚSz.

homloklevél Magy. Mus. 1:53 »Magánn a' homlok-levélemben kedvetlen a' sok íródot« Batsányi. *Czímlap* Barczafalvi szava l. Dug. Feljegyzései 37. l. A Ny Sz. 1807-ből ismeri.

hús Révai Vers. 52 »Gyengén lengedezett a fris napenyészeti szellő, Enyhítvén napnak hús lebegése hevét;« egy évvel később a Magy. Mus. 1:58 »hús völgybe leszálla;«; u. i. 1:338 »hús árnyék«, mind a kétszer Barótinál. De megtaláltam Gyöngyösinél is Kem. Ján. IV:4:28 »Ha az hús harmatnak éri nedvessége, Még-újjul.«

idő : *időmérték* Bárotzi Erk. lev. 69 »a' mi helyünk egy pont, időmértékünk egy szempillantás;«; *időszakasz* M. Hirm. 1781:22 »az emlétett időszakaszra hiszszük lenni Erdélynek leg-jobb Historiáját«.

játék : *játékeszköz* Magy. Mus. 2:8 »Úgy hányták... mint a' bal Szerentse játék-eszközeit« Batsányi; *játékház* Révai Magy. Alagy. 23 »Vagy játék-házbann lámpást hozza-ki bódult Szolga;«; *játék-király* Magy. Mus. 2:363 »én nem kívánok többet tőllök, mint az én időm beli Római gyermekek az ő játék-királyaiktól« Batsányi.

kelet Gyöngyösi Murányi V.-ban 3:126 »Ama' szerzett szép hír ki-ér az egekig Keletről fel-jövé, terjed Nap-nyúgotig;« megvan a Magy. Mus. 2:264 is »Aldozatnak és Keletnek Rendbe szedted úttyait« Batsányi.

kelletes M. Secr. 309 »Az Úr az én szivemben mindenkor olly kelletes meg-tetszéssel vala be-írva;« talán népies szó.

képzet Révai Vers. 52 »Ó szélylyel kapdozva tehát ott szülte szerentsés Álmat ott ez öröm képezeteknek eredt« vö. NyÚSz.

-kereskedés; *posztókereskedés* Decsy Ozm. 115 »a' posztó kereskedés szüntelen való divattyában vagyon;«; *portéka-áros-kereskedés*: Waarenkommercialhandel M. Hirm. 1781:704.

készítmény Magy. Mus. 1:60 »S Isteni Készítmény, piros hajnalt és havat hintő« Baróti l. NyÚSz.

ki : *kiépül* Bel. 126 »leg-kétségesebb állapotjokból ki-épültenek; jelentése tehát: felépül; *kikap* Bel. 8 »egy kevésé ki-kaptak rajtam, nem hittem volna, hogy illy' rosszszúl bánjanak velem«, népies szó lehet; *ki nyilvánodik* M. Secr. 17 »Ebből ki-nyilvánodik, hogy minden

fogyatkozás... két okokból származhatik; » *kisugárzik* Bel. 165 »a' tselekedeteknek erköltsi jóságai ki-sugároznának«.

kocsikázás Decsy Ozm. 2:35 »a' kotsikázás szokásban niutsen«; *kocsizás* M. Hirm. 1781:703 »a' szekerezés és kotsizás hasonlóképpen kegyelmesen meg-vagyon nékiek engedve« l. NyÚSz.

kőszén M. Hirm. 1781:74 »Erdélyben Hunyad és Kolozs-Vármegyékben tűz-kövek (kő-szenek?) találtattak, melyekkel fa helyett tüzelhetnek.« A NyÚSz. csak 1808-ból ismeri S.I.-tól.

kötet Révai Vers. előszó: »Egy különös Kötetet adok e' félék-ből közre, a' mint fogadtam is már,« u. i. *kötetecske* is, de u. i. 35 *kötözet* is »Sőt versem' köztök új kötözetbe fogom.« Innen vehette Batsányi is, kitől a NyÚSz. idézi.

(Folytatjuk).

SIMAI ÖDÖN.

IRODALOM.

A magyarországi latinság szótára. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és költségén szerkesztette *Bartal Antal*. Budapest, Franklin-Társulat, 1901. 4r. XXX. és 722. l.

Több mint 90 íves nagy mű, melyen szerkesztője, a nyomtatás idejét nem is számítva, hat évig dolgozott valami 40 dolgozótárs segítségével. De a nagy számok mindjárt kisebbek lesznek, mihelyt a feladat nagyságához mérjük őket.

Ama latin szókat és szóalakokat kellett összegyűjteni, melyeket a magyarországi emberek latin beszédük közben és műveikben, vagy hivatalos irataikban az eredeti latinságtól vagy a többi ország nyelvszokásától eltérőleg használtak. Ismerjük a híres »kulináris latinság«-ot, ennek szavai és sajátosságai mindenestül megtalálhatók a latin hivatalos iratokban vagyis Magyarország összes 900 évi levéltáraiban, de sok van belőlük a könyvekben is, melyek egész külön irodalmat tesznek, oly nagy a számuk.

Már ekkora anyaghalmazzal szemben eltörpülnek a fönt jelzett számok, hát még ha hozzáveszszük az út töretlen voltát. S valóban a tiszteletet és elismerést, melylyel e szótárt összes eddigi bírálói és ismertetői fogadták, első sorban annak lehet tulajdonítani, hogy töretlen úton jár; mert mindenki érzi, hogy jobb egy tökéletlenebb alapgyűjtemény már most, mint még tíz évig várni a tökéletes és teljes műre. Mindenki megdicséri hát a várva-várt művet és hozzálát — a kiegészítéséhez. Hisz teljes nem lehet, sőt régi latin iskolát végzett embereink csak fejből is egész csapat szókat mondanak, melyek e műből hiányzanak. Ha a levéltárak feldolgozását folytatják s a pótlékokat közlik, idővel majd le lehet zárni a magyarországi latinság szótárát, mert maga e latinság kora már körülbelül le van zárva.

Akkor a Bartal gyűjteménye fog szolgálni az egész anyag alapjául; kérdés, hogy a szótár szerkezete és feldolgozása is mintául fog-e szolgálni az új kiadásnak?

Azt hiszem, e tekintetben is akkora újítás lesz szükséges, mint az anyag tekintetében. Mert e szótár nem éri el egészen azt a színvonalat, melyre újabb szótáraink emelkedtek.

Nem idéz minden czímszóhoz mondatot s nem sok ügyet vetett az adatok körára, földrajzára. Nem lehet tudni, vagy csak kerülő-úton állapíthatni meg, hol és mikor használták pl. a *drombetarius* (trombitás) szót, vagy a *balinca*-t (pálinka), holott a *bedallus*-ról tudjuk, hogy 1427-ben használták *bedellus* helyett. És sokszor pontosabban kellett volna az adatokat feldolgozni; azt írja a czímszó: *bechus*, pedig kérdés, hogy volt-e ily alakú egyes száma a szó-nak, mert a példa többest mutat: *caprae vel bechi*, ez pedig a. m. *böcke*, többes szám; ép ily kétes a *benca*, mert hátha ez is csak umlautos többesben fordul elő (*bank: bänke*); tudni persze nem lehet a dolgot, mert példa nincs idézve. Kérdés az is, hogy a »3. *credo*«-t használták-e ily értelemben: »nagy credo kellene ahhoz« latin szövegben is.

A feldolgozás egyes részei nincsenek világosan megkülönböztetve, úgy hogy sokszor nem könnyű megállapítani, idézetet vagy magyarázatot olvasunk-e; pl. *czarus*, *deakus* és *magister epistolarum* alatt. De már egészen kapkodó lesz a feldolgozás az egyes szók különféle alakjai, sőt pusztán a korokkal változó helyesírás eltérései miatt is. Pedig, ha ezekkel szemben helyes és határozott módszert követett volna a szerkesztő, a könyv legalább egy harmadával rövidebb lett volna. A *vajda*, *vajvoda* szónak valami 15 alakja van s ezek közül 9 egészen új czímszót kapott új meg új idézetekkel és magyarázatokkal, még pedig a nélkül, hogy hivatkoznék pl. *vajvoda* alatt, hogy *wayvoda* és *voivoda* alak is van; mindeniket úgy közli, mintha más alak nem is volna. Tehát arról szó sincs, hogy egy-egy szónak alakjait áttekinthetnők; de nincsenek is az alakok összegyűjtve, pl. *delinkvens*-nek *delikvens*-alakját a szótár nem ismeri. De ez utóbbi hézagot egyszerűen abból magyarázhatjuk, a mit már mondtam s a mit rossz néven nem vehetünk, hogy t. i. a szótár szók tekintetében sem teljes. De legalább a megtalált alakokat figyelemben kellett volna részesíteni. A szókat irodalmi alakban kellett volna közölni, mint a Magyar Tájszótár és a NySz., s ez után elsorolhatta volna az összes helyesírási és tájalakokat, csatolva hozzájuk egy-két idézetet a jelentés megmagyarázására. Kellenek ugyan a maguk betűrendjében a tájalakok is, elismerem, de elég lett volna ezektől a fő czímszóhoz utasítani egy *vide* szóval. Így minden tájalak csak egy sort foglalna el, nem ötöt-hatot.

Nem tájékoztat a szótár a szóknak olvasása, illetőleg ejtése iránt sem, pedig pl. ebben: *deveczi bassi* »a tevék főnöke« ugyan-csak gondolkodóba esünk, latin vagy magyar s-et kell-e ejtenünk (olv. *devedzsi basi*).

A fordításban is találni kivetni valót: *diurnista*-t sokféleképen fordítja, csak épen a legjobb és legelfogadottabb *napidíjast* felejtí el, a *domus curialis*-nál sem ismeri az *udvarház*-at, hanem maga alkot rá szót: »nemesi lakház«; a *drogueria*-t csupán fűszerkereskedésnek,

a *deputatum*-ot csak »tartás-rendelet, élelembér«-nek fordítja. Itt panaszlom fel ezt a szót: »névragozható« és ezt a közönséges nyelvtani hibát, melyet a szedőnek is joga lehetett volna kijavítani: »ajánlom a . . . munkát, melyet a jövő nemzedék . . . ki fogja egészíteni.« (XXX. l.) Egyáltalában kissé több magyar filológiai lélek elkelt volna ebben a különben klasszikai filológiai munkában, mert e mű már több tudomány mesgyéjén áll.

Kérdés, vajjon a magyar nyelvészet mit köszönhet e munkának, mert nagyon sok régi magyar szó lehet a latin szövegekben. E tekintetben nem sokat köszönhetünk e szótárnak. Ama szók többnyire oly kirívóan idegenek a szövegekben, hogy latin szavaknak nem mondhatók s a szerkesztő kénytelen volt mellőzni őket, úgys össze gyűjti az ilyeneket a készülő Magyar Oklevélszótár. De másrészt e miatt a külföldi buvár nem foghat megelégedni Bartal szótárával, hanem az Oklevélszótárra is rá fog szorúlni.

Más tekintetben is óvakodni kell az egész anyagot, melyet Bartal összegyűjtött, — a magyar szellem termékének tekinteni, mert e szótár, mint a címe is mutatja, Magyarország minden népe szellemének termékeit felföleli. Nyilvánul benne német, horvát, tót és más észjárás is és szorgosan mérlegelni kell a forrást, mielőtt egy adat eszejárását ennek vagy annak a népnek tulajdonítanók.

A felsorolt nehézségek mellett is nagy érdeme e műnek, hogy egyáltalában megvan.

KALMÁR ELEK.

Könyvészet.

Nyelvészeti füzetek 7—10. (Athenaeum).

7. Gombocz Zoltán. Nyelvtörténet és lélektan.

8. Simonyi Zsigmond. Helyes magyarság, a hibás kifejezések, a kerülendő idegen szók s a helyesírás szótárával.

9. Varga Ignác, Szabó Dezső, Kertész Manó. Nyelvjárási tanulmányok.

10. Nagy Sándor. A váci nyelvjárás.

Magyar oklevélszótár. 6. füz. Hüvely—Kerep. (Hornýánszky V.) Császár Elemér. Verseggy F. élete és művei. (M. T. Akadémia.)

Balassa J. Az új magyar és német helyesírás szabályai különös tekintettel a keresk. nyelvre. (Wodianer.) — A m. helyesírás szabályai szójegyzékkel. 3. kiad. (Franklin-t.)

Vargha Damján. A magyar helyesírás szabályai, szójegyzékkel (Székesfehérvár, a szerzőnél).

Bánóczi J. és Weszely Ö. Stilisztika és olvasókönyv a tanítóképző int. I. oszt. (Wodianer.)

Sófalvy K. Adalékok a magyardécei nyelvjáráshoz.

Budapesti Szemle 322. sz. Két élő képző, melyekről keveset tud az irodalom. (Lehr A.)

Egyetértés X. 4. Néhány új magyar szó. (Hoitsy P.)

Erdély 4.—6. sz. Erdélyi határ- és helynevek. (Orbán F. Szász F.)

NYELVMŰVELÉS.

Család- és helységnevé. Laukó Albert (Nyr. 32:388) el akar engem tértíteni attól a meggyőződésemtől, hogy *Szepes, Karczag, Domony* stb. helységnevek nem valók családneveknek. Nem vagyok szerelmes a nézeteimbe, de eltántorítani csak erősebb okokkal engedem magamat. Azt hozza fel ugyanis, hogy a helynevek nagy része személynévből eredt. Ezt jól tudja mindenki, nem is kell *Zsoltra* és *Taksonyra* hivatkozni, de ebből világért sem következik, hogy megfordítva a helynevek egyúttal jó családnevekké is válhatnak. Azt is fölemlíti, hogy a *Simon, Simén, Sándor, Lukács* családnevek jobbak, mint a *Rózsaági, Szerelemhegyi* s társai. De ki beszélt a *Simon, Simén, Sándor, Lukács* rosszaságáról és ki javallja a *Rózsaágiakat* és *Szerelemhegyieket*? Én nem, hiszen nekem is módomban lett volna í-végű nevet váltani és szándékosan kikerültem. — Még Balassa Bálintot is szóba hozza, kiből nem szeretne *Balassit* csinálni. Legyen nyugodt, én sem. — Mindez alig függ össze az én tétellemmel és talán még kevésbé egymással. Mindebből nem is érteném Laukó felszólalásának az okát, ha egy kis jegyzet el nem árulná a kis czikknek a célját. Laukó ugyanis tudtunkra akarja adni, hogy az ő neve sem újszülött, mégis tiszta helységnevé, még pedig Árvában. Ezt jó tudnunk, távol is áll tőlünk a szándék, hogy nevére akár az újdonsült, akár a helytelen bélyeget reányomjuk. Csak azt ne kívánja Laukó, hogy az ilyen idegen szót a magyar család- és helységnevek használatában elfogadjuk magyarázóul!

KARDOS ALBERT.

Papnövendék és növendékpap. Kár volt Hodács Ágostnak belekötni a *növendékpapba* (Nyr. 32:386), mert éppenséggel nem hibáztathatni, kivált a *papnövendék*hez mérve, mert a NySz. és a MTsz. adatai szerint a *növendék, nevendék, nevendékeny* mind melléknév, mely jelzős kifejezésben, néha összetételben szeret egyesülni az utána következő főnévvel vagyis alapszóval. Sőt a *növendék urfi, növendék leány, nevendék vessző, nevendék ujj* s az országszerte ismert *nevendék marha* példájára bizonynyal a *növendékpap*ot kellene szabályszerűnek és helyesebbnek nyilvánítanom. — De én nem vagyok oly szűkkeblű a *papnövendék* iránt, mert én a *növendékpap* és *papnövendék* összetételekben nem látom, mint Hodács, az *ablaküveg* és *üvegablak*-féle összetett szók mását, hanem oly összetételek azok, melyekben a tagok egymás mellé rendelték és az értelem nagyobb veszedelme nélkül megcserélhetők; oly összetételek, azaz jelzős kifejezések azok, mint *kőszikla* és *sziklakő, özönvíz* és *vízözön, nyárutó* és *utónyár, vértenger* és *tenger vér, marhacsorda* és *csorda marha, szőlőfürt* és *fürt szőlő* stb.

Szóval nem kell mindent helyesbiteni, jobban mondva, mindent jobban tudni.

KARDOS ALBERT.

Gyógyszerésztanhanglító és gyógyszerészhallgató helyett (32:386) szerintem helyesebb a *gyógyszertanhanglító* s leg-helyesebb az *orvosságtanhanglító*, mert hisz azt hallgatja, hogyan kell a gyógyszerekkel v. orvosságokkal bánni. *Gyógyszerész-hallgató* az volna, a ki gyógyszerészt hallgatna, mert ez tárgyias összetétel.* — A *gyógyszerész* helyett a *patikus* és *patikáros* mellett az *orvosszerészt* is lehetne használni.

BADINYI MÁTYÁS.

Az -i és -ű melléknévképző. Közönségesen egyaránt helyesnek tartják az ilyes szokat: *anyagelvi* és *anyagelvű* stb. Azonban nézzük csak a nyelvtani szabályokat, s azonnal kitűnik, hogy csak az utóbbi (*anyagelvűség* stb.) a helyes. A liberálist senki sem mondja *szabadelvinek*, hanem *szabadelvűnek*, hasonlóképen gyakrabban fordul elő az *anyagelvűség*, mint az *anyagelviség* stb. A továbbképzésben tehát már az -ű képzős melléknév az alapszó, melyet az -i képzős melléknévvel szemben épen védelmünkbe vettünk.

HODÁCS ÁGOST.

A *felekezeti*ség h. is néha hibásan *felekezeti*séget írnak, s viszont a *kegyesrendi*, *benedekrendi* h. *kegyesrendűt* stb.

A SZERKESZTŐSÉG.

Lapszemle. Ki hinné, hogy közjegyzői szerződések vasutakról még *feszítő* olvasmány is lehessenek? (BH.) — Többnyire felhős idő várható mérsékelt fagygyal és csak *jelentéktelen* csapadékkal (= *kevés*; *jelentékeny* = sok, tetemes, jókora). — Olyan tranzakciót *juttatott tető alá* (BN.) — A keresztyének első *temetkezési helyei*. (A MH. eredeti tárczája.) A római Arco di Drusi-tól ugyancsak katonásan kell *kilépni*, hogy $\frac{3}{4}$ óra alatt Róma egyik legnevezetesebb katakombájához érkezék az ember. (99. XI. 1. A *kilépni* = *ausschreiten* elárulja, hogy ez az eredeti tárcza németből van fordítva.) — Utolsó szava még *távolról* sincs kimondva. (BH. 93. IX. 27.) — A kérdéses cikk ki van szedve s *közelebbről* megjelenik. (MH.; *nemsokára*). — E *higgadtabb és hűvösebb* felfogást ajánljuk *úgy* a budapesti, *mint* a bécsi sajtó nem egy orgánumának. (Magyar Nemzet = *kühl!*) Ugyan *magam mit sem csinálok támadásaiból*, hanem a közönség erkölcsi érzékét tisztetem. (BH.) — Az ellenzék ma is zavarba hozhatja a kormányt. *Ennek daczára* azonban tény, hogy *szabadelvű* diktatúra uralkodik. — Az országban sokan vannak a *lekötelezettek*... *Ennek daczára* megindult a mozgalom. (Alkotmány; persze a német lapokban is örökösen *trotzdem, trotzdem*). — De *egy* komoly államférfinak nem lett volna szabad *egy* olyan szövegezésű határozati javaslatot benyújtani. — *Herczegné avagy nem*, én úgy találom, nagyon tiszteletre-

* Ez az ellenvetés nem sokat nyom, mert az ilyen igeneves összetételnek nem kell okvetetlen tárgyias értelmének lenni; p. a *kántortanító* nem kántort tanít, hanem olyan tanító, a ki egyúttal kántor; a *vas-reszelő* nem vasat reszel, hanem olyan reszelő, a mely vas.

A szerk.

méltó a saját kezünk munkájából élni. (PH.; helyesen: akár h., akár nem). — A felsőbb osztályok *külről is* megtanulták a világraszóló felköszöntőt. (BH. 97. IX. 25; *betéve is*, PN.) »A nóta vége.« (EU.; napihír czíme, pedig ott semmi nótáról nincs szó: *das Ende vom Liede.*) — A marsal-tábla a lovardában. (VU. 1897. 635. l. Ki gondolná, hogy itt udvarnagyi ebédről van szó?) — A *Dunagőzhajós*-társaság partbérleti ügyét ma újra tárgyalták. (BH.; hely. Dunai gözh. t.). — *Csöfektetés*: csölerakás. — *Öntsön a kormány tiszta bort a poharunkba*, mondják az ellenzéki politikusok. *Egy, aki tiltakozik* (stb. efféle, PH.) — *Fütyölök* az ilyen ítéletre, *fütyölök* a törvényszékre, ez komizság! (BH.) — Wekerle S. lakik Damj.-u. *saját ház.* (MN. 1900. IV. 23. Szerk. üz.; *eigenes Haus*). — *Ami*, azt hiszszük, elmaradni nem is fog. (BH.; hely. azt hiszszük, ez nem is fog elmaradni.)

KOVÁCS MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Dülő. Simonyi Zsigmondnak a *Dülő* szófejtésére (Nyr. 32:353.) a következő megjegyzésem van: Aldebrön (Heves m.) és környékén ezt a szót csak *dölő* (*dölőút*, *dölőföld*, *dölőföldnyire* stb.) alakban használják, az *üdülő* szót pedig az ottani nép egyáltalán nem használja, sőt nem is ismeri. Ebből azt következtetem, hogy nálunk a *dölő* nem az *üdül*, hanem a *döl* (dül) igetörzsnek a jelen idejű melléknévi igeneve; származott pedig onnan, hogy szántáskor az *eke* mindannyiszor *kidöl* a földből,* valahányszor a dülőútra kiér. Ezért nevezik egy dülő- vagy dölőföldnek azt a nagyobb darab földet, a melynek a két vége egy-egy *dölőre döl*; sőt, ha párvonalosan is utak szegélyezik, akkor keresztbe is szántható, ha egy tulajdonosé, pl. az uraságé. Nyomatékkal emelem ki, hogy a nép soha más utat nem nevez dölőnek, mint azt, a melyre az ekével kiforog és átvitt értelemben mondja, hogy az ő földje a *csinált útra*, vagy az erdőre, vagy a patakra *döl*; pedig sokszor a földdel párvonalosan szélesebb út is van, a melyen sokkal kényelmesebben *üdül* (*delel*) a szántóvető, mint a keskeny dölőúton s ezt a szélesebb utat mégse nevezi dölőútnak!

HEVESI JÁNOS.

Külföldi magyarok. A Nyr. 24. s 25 k.-ében összeállítottak sok külföldi magyart vagyis más nyelvekbe került magyar szót s ezek közt az osztrák németekhez került kifejezéseket. Most a *Zeit-*

* Érdekes evvel egybevetni az új Oklevélszótárnak köv. adatát 1344-ből: Ad duas reuoluciones aratri qui wigo dicuntur *Felddelew*, vagyis két ekefordulóra, melyet köznyelven *felddölőnek* mondanak, azaz földdülőnek. A *döl* igének lehetett *dél* alakja, mert *dőjt* h. is előkerül *dejt* a Jord. C-ben. *Dölőföld* is előfordul már 1276-ban NySz. Ámde az, hogy a föld *dül* v. *kidül* az útra, a régiségben nem fordul elő (legrégibb előttünk ismert alkalmazása Márton J. német-m.-l. szótárában 1823: *az útra dülő szántóföldek*: Acker, die an den Weg anschliessen. A szerk.

schrift für hochdeutsche Mundarten III. évfolyamában olvassuk Gartner T. értekezését a bécsi nyelvjárás jövevényszavairól. Köztük találjuk (a 149. lapon) a magyar kifejezéseknek elég sovány jegyzékét s ezt íme itt közöljük:

»A magyarból származik *kutša* (nem *kh—!*), *káti*, *képanek*, *palatšínkŋ*, *páprika*, *šútaš*, *tšišma*, továbbá két szitkozódás *he^adíkata*, azaz ördögadta, (azt hiszem, már Innsbruckban is ismerik), *pásama te^arémtete*, a tréfásan használt udvarias *tések* és az új, tán csak népénekesektől Bécsbe hozott *másiksü^atn*.«

Azok között, a miket a szerző nem tud megmagyarázni (150), találjuk még a *tšáli* vagyis *csáli* szót.

KÁRPÁTI LÁSZLÓ.

Nyelvsajátságok. A Nyr. 32:407. lapján a karczagi nyelvsajátságok közt fölemlítettekre megjegyzem, hogy a barkó nép mindig * *-nyi* ragot mond a *-hoz*, *-hez*, *-höz* helyett, *-nott*, *-nett*, *-nött* ragot a *-nál* helyett és *-nó(l)* ragot a *-től* helyett. P. o. Há mégy Pestu? Kovácséknyi. Honnat gyűsz Bera? Patvaroséknó. Hun vótál Gëci sógor? Majoroséknott.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Háztűznézni és leánynézőbe menni. E kettő között már rég megszűnhetett a különbség, mert íme Kisfaludy Károly is *háztűzet nézni* küldi az ő leánykérő szándékkal járó Sulyosdi Simonját.

KARDOS ALBERT.

Tájszókról. *Dusolás.* A lakodalmi vacsora végén rigmusban mondja a vőfény, hogy eltörött a cigány hegedűje, nem tud muzsikálni; ezért most erszényt nyittanak, hogy hegedűjét összeenyveztethesse. Az egyik vőfény tányérra tesz két poharat, a háta mögött álló másik vőfény tele tölti, és az ifjú páron kezdve, folytatva a násznagyokon, egy-egy poharat páronként fölvesznek, a muzsikások egy rövid, hallgató nótát húznak, mely alatt az illetők a poharakat taktusra illegetik, a nóta végén kiisszszák, a tányérra pénzt tesznek, a vőfény ismét tele tölti, tovább adja, újra egy más nóta, stb. Így megy ez végig, az első ház után a hátulsó házban is, ha sok a vendég, eltart két óra hosszáig is. A tányéron összegyűjtött pénz a hangászoké. Ez a *dusolás*. A fehérnépség föláll a padokra, és fölvesz mindenik egy-egy boros üveget, a kinek nem jut, egy *kulcsos kalácsot* vagy *rostélyost*, és ezzel illeg-billeg anélkül, hogy a nóta végén az üvegből inná, vagy a kalácsból harapna. Minél több régi s újabb verbungos-féle nótát tud a cigány húzni vagy a *burgel* fújni, annál dicsőbb. — A *kulcsoskalácsot* vagy *rostélyost* csak lakodalomra szokás sütni. Kalácstésztaból fonják, ujjnyi vastagra kisodorva, mestersége-

* Nem mindig (pl. ilyenekben nem: a falhoz verte, odaszaladt az anyjához), hanem csak személyekhez való elmenés, ellátogatás értelmében (l. MHatározók I. k.) A szerk.

sen összefonják egy kétarasznyi átmérőjű kerékalakra, belől a fonat olyanforma, mint a drótrács. Tésztából csinálnak rá rózsákat, czirokszálón rezgő bogyókat. Sokat sütnék ilyen a lakodalmas háznál, de a meghívott családoktól is vékaszámra hordják össze. Ilyet tűz a két vőfény boros üvegjére, s a nászmenetben visz egyet a jegyzőnek, egyet a papnak. Azelőtt mind a kettő a papé volt az üveg borral együtt. [Vö. MTsz.]

(Kölesd, Tolna m.)

LÁGLER SÁNDOR.

Tövető kapa. Mint pestmegyei tájszót közli Szókönyvében Kassai. Szinnyei a MTszban úgy vélekedik, hogy *tő-vető* »nyilván a szerző etimologizálása«, és *tövetőre* igazítja, alkalmasint egy másik pestmegyei adat alapján, mely szerint *kitövetőz* a. m. gazt kiirt. Én a MTsz. nyomán szintén *tövetőnek* írtam s a *töveszt* és *tövell* igékkel együtt a *tű* családjához számítottam (32:354). De véletlenül éppen most akadtam a Szamota I. gyűjtötte oklevélszótári anyag közt a köv. adatra: Ligonem *Thew Wethew kapa dictum* (1520. k. Egyetemi könyvtár). Tehát csakugyan *tő-vető*, mint Kassai írja: olyan kapa, melylyel a tőkét, aztán a gazt is kivetik; a *tövetőz* pedig — ha helyesen van közölve — csak újabbkori rövidítés az összetételnek elhomályosodása miatt.

SIMONYI ZSIGMOND.

Elő. Így is bár délelőtt van a temetés, csak estére van *elő*. Erről is lehetne akár egy külön értekezést írni, erről az *elő*-ről. A régi legenda az öreg római bácsik *urbsáról* benne szépen előadódik. Mert ez a kintvaló nép [a szögedi tanyai] (valami negyvenezer lélek) soha nem nevez mást hazának, csak a szülővárost, a melyből kiszármazott. Ha azt mondja, hogy: haza megyek, akkor azt mondja, hogy: a városba megyek. Ha ellenben bárhonnán a tanyája felé megy, akkor azt mondja: megyek *elő*. Kérdezd meg a lánytól a tanyaudvarban: Hát az apád merre van? — azt mondja rá: Oda van *elő* — a mi annyit jelent, hogy bent van a tanyaházban.

A *Szegedi Napló* így tárcájából. Irta Tömörkény I. 1903. ápr. 26.

Közli: BARANYAI ZOLTÁN.

Elő van a tekintetes úr? = itthon. Nincs *elő* a kalendáriom = nincs a kezem ügyében, elraktam valahová. Kisjenő. Arad m.

TOLNAI VILMOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Voltam volt, voltam volna. Brassóban egy leányiskolában a következő igealakokkal kinozza a magyar nyelv tanára a tanítványokat: *voltam volt, voltál volt, volt volt* stb. és *voltam volna, voltál volna, volt volna* stb. Magánórámban én megmondtam a tanítvá-

nyaimnak, hogy a magyar ember nem él ezekkel az alakokkal, hanem vagy egyszerűen azt mondja hogy *voltam*, vagy hogy *lettem volna*. A gyermekek aztán így is mondták az iskolában, de megjárták vele; a tanár úr rossz jegyet adott nekik azért, a miért pedig jó osztályzat járt volna. Kérem a t. szerkesztőséget, szíveskedjék a Nyrrben tudatni velem, használják-e még egyáltalán valahol ezeket a nyakatekert alakokat, vagy sem.

F. Voltam volna — ezt még hébehóba hallani, de inkább csak gyerekektől, rendesen azt mondjuk helyette: *lettem volna* (erről csak nem rég szoltunk bővebben, a júniusi füzet 335. lapján stb.). De *voltam volt* — ez tudunkra soha és sehol se fordul elő. Ha a brassói nyelvész máskép tudja, álljon elő bizonyítékaival!

A SZERKESZTŐSÉG.

Tisztelt úr! Kérek fölvilágosítást, vajjon *tisztelt úr* a megszólítótól irányuló és jelenre vonatkozó megtisztelést jelent-e?

F. A kérdésnek két része van. Először az a kérdés, vajjon a *tisztelt* igenév jelentése a megszólítótól irányul-e az úrra, azaz hogy szenvedő értelme van-e. Erre igennel kell felelnünk, mert noha p. a *tanult ember, romlott torony* stb. cselekvő értelmű (a ki tanult, a mi elromlott), a tárgyas v. átható igéknek ezt az igenevét ma rendesen csak szenvedő jelentéssel használjuk: a *tanult lecke* = a melyet megtanultunk, a *kizárt tanuló* = a kit kizártak stb. — A második kérdés az, vajjon a *tisztelt úr* jelentheti-e azt, a kit most tisztelünk, s nem csak azt jelentheti-e, a kit ezelőtt tiszteltünk, most pedig többé nem tisztelünk. E tekintetben a magyar nyelv szokások megváltozott. Régente azt mondták: *szerető atyámfiái, szerető barátom, szerető uraim* (stb. = geliebte Freunde stb., l. NySz. és TMNy. 504). De kétségtelen, hogy mai nyelvünkben az általánosan uralkodó szokás ezt követeli: *szeretett barátaim* (a kiket most szeretek, de tkp. a kiket megszerettem), tehát hasonlókép: *tisztelt uram*, a kit tisztelek, *nagyrabecsült vendégeink*, a kiket nagyrabecsülünk, a *tanított gyermekek* azok is lehetnek, a kiket most tanítanak, és ép így helyes a *tenyésztett növény* = a melyet tenyésztének. Szarvas Gábor e helyett a *tenyésztő növényt* ajánlotta (l. a Nyr. 14:413, 465, 508. lapokon foglalt érdekes fejtegetéseket), de ez tkp. csak tenyésztetni való növényt jelent mai nyelv szokásunk szerint, mint *eladó buza* = eladni való, *ivó-víz* = inni való, *kivető* = kivetni való, »*hizlaló marha*, a melyet hizlalásra szántunk« (mint maga Szarvas G. mondja 510). — Egybiránt hogy a *szeretett fiam*, a *lakott föld* stb. már a régiségben se volt lehetetlen kifejezés, bizonyítják az ilyenek: »Te is itt vagy, szerettem Iréne leányom« (Faludi 715). *Lakta föld* (Telegdy: Ev. 1:269).

A SZERKESZTŐSÉG.

EGYVELEG.

Két népszerű képző. Úgyszólván napról-napra meggyőződhetünk róla, mennyi kiaknázatlan kincse van még népünk nyelvének. Mostanában is csak nem rég olvastuk álmélkodással a csángó s a felső-őrvidéki nyelvjárás hallatlan nyelvtani formáit (Rubinyi M. Nyr. 31. és 32. k. és Varga I. Ny. Füz. 9. sz.), s íme most még nagyobb álmélkodással olvassunk a B. Szemlében két furcsa népies szóképzésnek hallatlanul buja tenyészetéről. Ez a két képző a *-si* és a *-tányi*; használatukról százával közli a B. Sz. az ilyen példákat, minők a következők: *libási*, libapásztor; *pulykási*, a ki a pulykákat őrzi; *borjusi*, a rugott borjúkat gondozza; *tinósi*, a ki az üsző- és tinógulyát kezeli; *zsákosi* zsákokról számol; *postási*, gyerek, a ki a postáért jár; *levelesinek* is híják; *éjjelesi*, őr, a ki a majort kerüli éjtszaka; *dinnyési*, dinnyepásztor; *komlósi*, a komlókertben dolgozik; *kastélyosi*, így nevezik a kulcsárt; *utasi*, útkaparó; *könyvesi*, nagy könyvesi, szeret olvasni, mindig a könyvet bujja; *kocsmási*, mindig a kocsmát lesi; *pinczelikási*, pinczelukákban lakó; *ingyenesi*, nem napszámért dolgozik; *szombatosi*, szombatonként a kastélyba tisztogatni bejáró bére-asszony; *kalaposi*, paraszt vagy mesterember leány, a ki kalapot visel; a *kohósiak*, egy tűznél dolgoznak; »k. pajtásom«; *patkányosi*, patkányvesztő, a ki meg-megjön; *paprikási*, paprikát árul vásáron, vagy faluz is vele; *barázdási*, földszomszéd; pl. »barázdási velem«; *határosi*, csősz, a ki a határt járja: *komposi*, a rév bérlője. Stb., stb. (Összesen 107 szó!)*

Még érdekesebb a *-tányi tényi* képző mintegy négyszáz példában: *Nyíltányi* a tavasz, fölkel a dolog. A mi szegfűünk már, kár, mind *elnyíltányiak*. Nincs halunk *fogtányi*, minek üldögélünk itt hiába? Egy lovunk se *befogtányi*, mind fias. *Elnyeltányi* a víz a híd alatt, ott ne usztassatok. Annak mindig olyan *leszoltányi* természete volt. Már megin' *megszoltányi* kedvbe' vagy. Neked mindig van *kirugtányi* kedved, csak győzd pénzzel. *Berugtányira* ittak tennap

* Kár, hogy a B. Sz. nyelvésze ezek közé zavarja a *falusi*, *hovávalósi*, *alvégesi*-féle melléneveket (nem tudja a mellénevet a főnévtől megkülönböztetni). Azt is állítja, hogy ezt az egész denominális *si*-képzést, nem számítva a *falusit*, az egyetlen *valósi* tájszó »reprezentálja a nyelvészek tudásában«. Pedig a Nyelvőrben egyszer összeállítottuk s meg is magyaráztuk a *falusit* és társait s olyan példákat is idéztünk, a miket a B. Sz. mindentudó nyelvésze nem ismer (*tanyasi*, *fénszarusi*, *vásárosi*; *anyási*; 1. Nyr. 29:422; *tótfalusi*, *mikófalusi* stb. 519; *öt órási* vonat 30:247). — De már a *libási*-félék is megvannak »a nyelvészek tudásában«. 1876-ban, mikor a Nyr. dolgozótársai a hibás kifejezések helyettesítéséről tanácskoztak, a *szalonképes* helyett a többi közt az *udvaros* v. *udvarosi* szót ajánlották és ezt (ha nem csalódunk, Lehr Albert indítványára) így okolták meg: »Ez utóbbira analógiával szolgálnak a tájszólásbeli *libási*: libapásztor, *csibési*: csibeőrző, *szobási*: szobagondozó, szobalányféle (Tolna megye)«. S erről mi többi nyelvészek se feledkeztünk meg, csak mostanában is utaltunk rá Nyr. 29:422. — Bocsanat, nagyhatalmú uraim, hogy mi semmi emberek mentségünkre ezt meg merésztük említeni!

is Szentpéteren. Ennek az utnak is kellene ám a vármegye, *fölbuktányi* köveket kerülget az ember. *Kihaltányi* már a nemzetük, egy él belőlük, az is férges. *Elhaltányira* voltam, úgy megijedtem. Tiszta időben ide *halltányi* az ozorai öreg harang is. Messzire *elhalltányit* tud puffanni ez a reznék pisztoly. *Elálltányi* meleg legyen a víz. A löherék is már *levágtányiak*. *Befujtányi* az út egészen. Már *nyestényiek* a kis csemetéim. *Megszegtényi* kenyerünk van-e még? Semmi *eladtányi* szándékom nincs vele. *Fölszakadtányiak* már a felhők a rohadt sarokban. A mint *megláltányira* jöttek, mingyár rájuk ösmeretem. Igyál egyet! lessz még benn egy *fölhajttányi*. Mingyár *leittányira* van, ha csak meglátja a csutorát. Az is *kikoptányira* van ám abból a jó lófajból. Szeme *hunytányit* se aludtam tennap éjjel. *Elvakultányiak* a szemzésem mind. *Tarkultányira* van már a Jakab szőlő. De *rítányi* kedve van ennek a gyerekek. Mifelénk nem *divtányi* az őszi baraczk, tülerősölli a földet. Mekkora a kend *füzettényije* a takarédba. *Elfejtényi* rossz már ez a melledző. *Sujttányi* átok van rajta az árvák pénziért. *Röptényiek* már a rigófiak, kisedhetjük. (Így is: *röptényi röpösek*). Stb., stb.

Ámde legeslegérdekesebbek, valósággal ámultányiak, bámultányiak és csodáltányiak azok a példák, melyekben a *-tányi tényi* képző főnevekhez s melléknemekhez járul: *Jégtényi* hidegek a lábaim. *Dögtényi* büdös ez az udvar. *Légytényi* kis bogár. *Diótányi* kelevény van a hónom alatt. *Deáktányi* gyerek már. *Disznótányi* rondákat beszél. *Dróttányi* madzag. Csak *söréttényi* még a szőlő szeme. Annak is *rahtányi* élete van ám az ura mellett. *Sáskátányi* csapat serege lepte el a buzát. *Ebadtányi* szóval se vetettem nekik. *Gombócztányi* falatok. De *eczettényi* savanyó ez a bor! *Habtányi* fehér a képe, nem sokat jár a napon. Úgy látom, már *déltényi* az idő. — Nyomósítók: *Zajtányi* zajt csaptak. Már *tolttányi-tollasok* a sarjú fecskék is. *Tetvestényi* tetves volt. *Boldogtányi* boldogok. *Dámátányi* dáma a felesége. *Drágátányi* drága most a tinóféle. *Sántányi** *sánta* ez a ló. *Düktényi* *dühös* az a bivalbika. *Éhtényi* *éhen* jöttünk haza. *Deréktényi* *derék* az egész fajja. *Redvestényi* *redves* már ez a diófa. *Kozmátányi* *kozma* ez a bableves. *Lustátányi* *lusta* az ilyen béresfajta. *Részvétényi* *részvétem* se volt benne. Stb., stb.

Igazán lelkes örömmel üdvözölhetjük a B. Sz. nyelvészét, ki népies szavaink kincsét egyszerre ötszáz becsesnél becsesebb kifejezéssel gyarapítja. S minthogy egyiknél se említ helységet vagy vidéket, mely az illető szóval él, nyilván úgy van a dolog, hogy ezek a szép kifejezések országszerte ismeretesek és járatosak a magyar nép beszédében. Nagyon kérjük olvasóinkat, mondják el ők is, mit tudnak ezekről az érdekes képzésekről! Legyenek segítségére a B. Sz. nagyérdemű nyelvészének, mert — csodálatos — ő szörnyen aggódik, hogy nem hiszik el, a mit beszél. Egy helyen szinte megesküszik, hogy »nem az ujjából szopta«, a mit

* Ennek tehát *sán* az alapszava, mint a szintén fölemlített *ebadtányi*-nak *ebad*.

mond (65). Másutt meg így erősködik: »Pedig tagadhatatlanul úgy van, a hogy mondom. Be is fogom ezennel bizonyítani, még pedig egész halmazával az általam följegyzett hiteles példáknak, melyekhez a kétségnek árnyéka sem fér.«

Az idegen szók írása. A művelődési viszonyoknak kétségtelenül befolyásuk van a népek helyesírására. Határozottan meg lehet figyelni, hogy hosszú és gazdag történettel bíró nagy népek mennyivel nehezebben tudnak történeti helyesírásuktól megszabadulni, mint a kisebbek, melyeknek nagyrészt történeti hagyományaik is kevésbé erősek. Ezért lett Francia- és Angolország a történeti helyesírás szülője és mintaképe, míg a művelődés áramlatától jobban félreeső germán és román népek a kiejtéshez meglehetősen hű fonétikus írást használnak. Gondoljunk csak egyrészt a skandinávokra és hollandokra, másrészt a spanyolokra és olaszokra. Jóformán a középhelyet foglalja el a két csoport között Németország; helyesírása, mondhatni, a kiejtést utánozó és a történeti elv kiegyenlítője. Ezt a viszonyt jól meg lehet érzéketleníteni azzal a móddal, hogyan írják a különböző népek a *ph*-s és a *th*-s görög szavakat. Amannak a hangértéke *f*, de emezt nem úgy ejtik, mint az angol és újjörög *th*-t, hanem mint az egyszerű *t*-t. Eredetileg azonban mind a kettő *p* *h*-nak és *t* *h*-nak hangzott, azaz a mássalhangzó után erős hehezettel. A szigorúan kiejtés szerint való írás az *f*-es és a *t*-s, a szigorúan történeti a *ph*-val és a *th*-val való. A francziáknál és angoloknál, nagyjából a németeknél is, tehát földrészünk három legnagyobb művelt népénél csupán csak az utóbbit találjuk. Ellenben az első általánosan el van terjedve a spanyoloknál, portugáloknál, olaszoknál, románoknál, magyaroknál, lengyeleknél, dánoknál, norvégoknál, svédeknel és hollandiaknál. A németek és a francziák *philologie*-t és *theologie*-t írnak, hasonlóképp az angol *philology*-t és *theology*-t, ellenben a többi nemzet, a mely a latin ábéczt használja, e szavakat mind *f*-fel és *t*-vel írja. Mikor előbb azt mondtuk, hogy a német középhelyet foglal el, akkor azt a Délnémetországban mindinkább erősödő törekvést tartottuk szem előtt, mely legalább a görög szavakban előforduló *ph*-t *f*-fel akarja helyettesíteni. Itt már sokszor olvashatni: *Fotograf*, *Fonetik*, *Telefon* stb.; ezt az elvet a délnémet ujságok közül a *Schwäbischer Merkur* szigorúan érvényre juttatta. A déli németség tehát e tekintetben előrehaladottabb, mint az északi, a mely, igaz hogy a műveltek nagyobb számánál fogva, erősen ragaszkodik a régi írásmódhoz. Csak az egy *Efeu*-ban mellőzte a *ph*-t az új helyesírás, mert ez nem görög szó.* De a görög szavakat aggódva igyekeznek távoltartani a kiejtésnek az írásra gyakorolt hatásától, megtagadják tőlük, hogy úgy mondjuk, a helyesírási polgárjogot, a mit Európának kisebb és fiatalabb nemzetei rég megadtak nekik.

(Vossische Zeitung 1903. VIII. 30. mell.)

D.

* *Elefant*-ban is. — *A szerk.*

Harmónikus Babel azaz pápai ünnep negyven nyelven.

A pápai jubileum alkalmából a Propaganda Fide, a Collegium Urbanum remek díszítésű templomában a maga nemében páratlan ünnepet rendeztek az intézet növendékei. Az ünnepi akadémia zene-számokkal megszakított három részből állott. Az olaszul elmondott bevezető után az első ciklus az ihletett pápát dicsőítette tizenhárom beszédszámban, a melyeket héber, irodalmi kald, szír, ó-görög, szamaritán, török, spanyol, albán, arab, népies kald, kurd, köz-örmény és kelta-skót nyelven mondtak el. A buzgó pápáról szóló második részben a latin, francia, kaffer, lengyel, portugál, svéd, kopt, kínai, irodalmi örmény, angol, újgörög, német, ismét kínai, orosz, bakka, malabár és asfori (arab) nyelv jutott szóhoz. A harmadik rész szónokai algonkin (amerikai indián), ír, zulu, magyar, román, rét, norvég, holland, ethiópiai és végre ismét olasz nyelven szólottak a gondviselés pápájáról. A magyar beszédet Papp Gergely mondotta.

(1903. 11. sz.)

EGYHÁZI KÖZLÖNY.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népies kalendárium és időjósítás.

A magyar nép általában nagy megfigyelője az időjárásnak és e tekintetben szerzett tapasztalatai alapján a *helyi időjósítást*, *babonát* szereti üzni és bizonyos felötlőbb jelenségekkel járó tüneményekhez, napokhoz nemzedékről nemzedékre hagyományképpen szálló jellemző szólást, példaszót, tréfát, mesét, mondókát, versezetet fűz.

A barkó és palóc népnél garmadára gyűjtöttem ilyeneket. A *csillagokhoz* például a következő babonát, mondást fűzi: A hulló csillag halált jelent. Leszalad valakinek a csillaga. Üstökös csillag járása nagy háborút hoz. Annyi, mint csillag az égen. Tiszta, fényes, mint az ég ragyogó csillaga. Szerencsés csillag alatt született. Csillag ragyog, nem kantár. (Csillagos szerszámú lovon hiába várja a leány a rózsáját.) Csillagos ló (homlokán fehér folt) sorába akad a táltos.

Az *esőről*: Csendes eső, nagy növesztő. Úgy sirt mint a zápor-eső. Úgy dől az eső, mintha vederből öntenék. Hosszas eső, rövid haszon. Adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne. (Alkalmatlan időben jött, vagy kártékony zápor-esőzések.) Eső, napsütés, ragya-verés. (A növényzet levele rozsdát kap.) Ha a szamar ordít, eső lesz. Ha a só megereszkedik (megnyirkosodik, nedvesedik) eső lesz. Ásítózás: esőzés. Tyúkszemfájás: nagy esőzés. Köszvénytyörés: nagy esőzés. Lepi a jószágot a légy: nagy eső lesz. Lenten (alacsonyan) száll a fecske: esőt érez. Porba fürdik a veréb: eső lesz.

Az *évszakokhoz*: Egy fecske nem csinál nyarat. Ha nyárba nem gyűt, télen nem eszik (másutt: nem fűt). Genge mint őszvel a légy. Véka eső, köből sár (ősz). Köből eső véka sár (tavasz).

Télen éli világát, mint a paraszt. Nyáron szakadásig (munkában), télen alvásig. Téli fának ritka az árnyéka. Genge tél, genge nyár.

A *felhőkhöz*: Fodros felhő parádé. (Báránfelhő nem hoz esőt.) Oszlik mint a báránfelhő. Sűrű felhő, ritka eső. (Zivatar.) Sötét felhőnek béli is van. (Jég van benne.) Füst csak füst, de nem felhő, ha fodros is. (Érvénytelen dologra, cselekedetre mondják.)

A *fénytüneteményekhez*: Tüzes tündér vízen szaladgál. Tüzes mennykő csillog-villog. Iszik a szivárvány. A szivattyús kút is *szivárványos*.) Tarka akár a szivárvány. Csillaggyulás, földelmulás.

Az *időjáráshoz*: Alul derül, bocskor merül. Borura derü. Ha a Nagybikk (Bükk-hegység) pipázik, a kaszás is megázik. Udvara van a holdnak, harmadnapra megjön az eső. Félnedves, mint az áprilisi idő. Sok mák nagy drágaság. Sok egér nagy szükség. Békák zsandja (lármája) esőt jelent. Szárazságra is villámlik. Üres tál jó idő. (Ha az asztalról üresen kerül le a tál, szép és jó idő lesz.) Csináljanak jó időt. (Fogyasszuk el a tál összes tartalmát.) Sűrű méhjárás, esőzés.

A *harmathoz*: Nagy harmat, szárazság. Kevés eső, harmat. Harmatos reggel aranyat hoz. (Ki jókor kel, aranyat nyer vagy lel.) Harmatos orcával ne járj a napon. Harmat is jó, ha eső nincs. Árpát harmaton vágj, harmaton köss. (Reggel, este arass, reggel, este kösd kérébe.) Orbánc ellen harmatval mosakodj. Genge mint a harmat.

A *hóhoz*: Nagy hó, nagy lucsok. Fényesen születik, piszkosan pusztul. Tiszta mint a leesett hó. Hóba, homokba nyomra találsz. Nem mindig tapad a hó. (Nem mindig papsajt.) A hó is megfagy a nagy hidegbe. Nagy hó jó bunku, kis hó semmi se. (Nagy hó jó takaró a mező növényzetének, kis hó semmi se.)

A *holdhoz*: Sápadt mint a hold. A holddal változik. Fényes a hold, mégse nap. Égi lámpás holdvilág, régen várakozok rád. Ujságba (-kor) ne vess, ne ültess, mert semmi foganatja sincsen. Újholdra változik. (Esős idő jóra, szárazság esőre.)

A *jégesőhöz*: Jégverés büntetés. Jeges eső rossz kása, sok mindegyiknek romlása. Ha jég esik, elibe kell harangozni. Barboncás gyiák jégesővel jár. A merre idegen (más községbeli) hótát visznek, jég veri el a határt. Mikor jégeső esik, baltát, piszkafát, pemetét vess elibe, egybe (azonnal) eláll. Jégveréskor penitenciát tarts, oszt' im elkerülsz. Nem aszalják a jeget, ha elteszik. Jég hátán jég (bármilyen vastag), mégis beszakadhat (bizonytalan).

A *naphoz*: Naptú' virit, naptú' hervad minden. Egy nap száz csillaggal ér föl. Nem minden nap ragyog a nap. Magasan járó napnak kicsiny az árnyéka. A napba bolond ember néz. Nyugtával dícsérd a napot. Napos nap után borus nap. Veresen kelő nap esőt hoz. Veresen nyugodó nap szelet hoz. Fellegbe nyugodó nap fellegbe kel. Ha egész álló nap borongós volt is az idő, de tisztán szállott le, másnap tiszta idő lesz. Borulatba nyugodt nap esőt hoz. Forró nap sütése, eső érkezése. Forró napsütésbe is kilel a hideg, ha benned van. Nap ellen nem kell ködmön.

A *szélhez*: Repű' akár a szél. Úgy ment, mint a forgószél.

Sebesebb a szélnél. Nem mozog a levél, ha nem fújja a szél. Tőgyfa levél, nyárfa levél, mindet összesodri a szél. Csak a szele rossz. (Szeles, hideg időre.) Szél a szél. ha meleg is. Olyan (sovány), hogy a szél is elviszi. Széllel béelt. (Szeles, szeleburdi.) Ma valahol akasztanak. (Mondják, ha nagy szél fú.) Bolond lyukból bolond szél fú.

A villámhoz: Messzi villámnak késő mennydörgési van. Ne fé' tőle, ha a csattogását hallod. Száraz villám tüzet éleszt. Ha villámlik, be kell az ajtót, ablakot zárni. Mēhhuzódik, mint akit az istennyila ér. Ahova a mennykő leüt, arra a helyre savanyú tejet kell öntenyi, hogy a tüze tovább ne mennyék. Ég nyílása, ég zengése háborút jelent.

A zivatarhoz: Zivatarok veszedelme barboncások öröme. Minden zivatar Isten ítéleti. Nagy ítéletbe (-kor) hogy semmi veszedelem ne legyen, a szénvonót kell az eresz csepegése alá tenni, oszt' barka cicáját égetni. (Szárított, szentelt barkát minden barkó háznál lehet találni.)

Az év egyes napjaihoz fűződő mondókákat, példabeszédek, tréfákat, babonákat következőkben adom:

Vízkereszt napjához (január 6): Ha kerekvágásbo' iszik a madár vízkeresztkor, még az izéket is eltedd. (Nagy takarmányszükség lesz.) Jaj morzsongós (esős, ködös, borongós) vízkereszt, te leszel rajtónk kereszt.

Vince napjához (január 22): Ha meccsordú Vince, mettelik a pince. (Ha Vince napján enyhe időjárás van, nagy szőlőtermés, sok bor lesz.) Vince napján csoroghat, de azutég kopoghat.

Pál napjához (január 25): Ott hagyott, min szén Pál az oláhokat. Medvét látni Pál után kurta telet jelent. Pál fordulatjára im meglássuk. (T. i. akkor változik az idő.) A gyermeksereg ezzel a verses mondókával illeti Pál napját:

Kitapodott a medve,
De csak nem lett jó kedve.
Kifordút, mēffordút,
Visszalépett, mēmmordút.

Márton napjához (január 30): Márton ludja se kövér má'.

Balázs napjához (február 3): Ha Balázs dagaszt, Benedek (márczius 25) fagyaszt.

Péter napjához (február 22): Péter mutatja mē' Józsefet. (Ha Péter napján hideg van, József napra enyhül, ellenkező esetben fagy.)

Sándor napjához (márczius 18): Sangyi-Bangyi viri ki! (A nap-sugarat nagyon óhajtó gyermekek mondogatják a borongós égboltra.)

József napjához (márczius 19): József sütési fagyos vakaró. (Ha József napján verőfényes idő van, tavaszi fagyok lesznek.)

Benedek napjához (márczius 25): Ne higgy Benedeknek, inkább a ködmennek! (Még hideg van, ha nap süt is.) Benedek, kilyukadt a fenekéd! (Mondogatják különösen a gyermekek.)

Szent-György napjához (április 24): Szen'-Györgye mezőt láss! (E napon már legelőre hajtják a jószágot.)

Zsigmond napjához (május 2): Zsigmond napra (-kor) iborkát ültessetek, Péter-Pálra hogy dosztig ehessetek. Zsigmondnak örül Gazsi! (Mondják a tavaszt alig váró cigánynak.)

Pongrác, Szervác, Bonifác napjára (május 12., 13., 14): Nagy hatalmat vehetnek még a *fagyos* szentek. Bundába jön Pongrác, mégis méffagy Szervác, temetyi Bonifác! E három fagyos szenthez *Orbánt* is (május 25) hozzávéve, ilyen rigmust mondanak:

Szervác, Pongrác, Bonifác, hárman tésznek egyet,
Virágjába lészegyük a barackot, meggyet!
Orbán sereghajtónak a végire marad!
Ő szegyi le azutég, ami mém mémmarad.

Medárd napjához (június 8): Negyven napig sír Medárd, ha rákegyi. Medárdusi esőbe' nincsen köszönet. Ha mindétig vártad is (t. i. az esőt): Medárdusra ne kívánd.

László napjához (június 25): Laci László legyék! (Állandó jó időt hozzon.)

Péter-Pál napjához (június 29): Péter-Pál után kaszád, fened készen legyék. (E nap után kezdik rendes körülmények között Barkóságon az aratást.) Péter után emlékezz Pálra.

Jakab napjához (július 25): Ma van Jakab nap, iszik kántor pap, de a szegé' harangozó akkor, mikó kap.

Lőrinc napjához (augusztus 10): Genge (kicsi) gyermek, Lőrinc után ne füröggýé', mer mēh'hugyozza a béka.

Bertalan napjához (október 24): Bort hozhat Bera, meg új kényeret.

Demeter napjához (október 26): Demeterkor ereszd össze. (E napon eresztik össze a juhokat üzekedésre.) Demetertő' Demeterig (egy esztendeig) bion jó tapodás. Tudod mikor? Demeterkor! (Mondja a leány a vele *ízélkedő* legénynek.)

Katalin napjához (november 25): Hogyha Katalinba jégen áll a liba, fekete karácsony lesz a sorba hiba. (Fagyos Katalin esős karácsonyt hoz). Ütyi Petyi Katyit! (Mondják, mikor a toronyóra üt).

András napjához (november 30): Bangyibó' lesz András! (András napja hozza meg a telet igazán.) András formálja az ólmot!

Miklós napjához (december 6): Ha Miklóstra vetyi, fel is nevelhetyi. (T. i. a Miklós napjára — egy-két nappal előbb vagy utóbb — vetett malacok legjobbak tenyészőknek, maglóknak.) Bion ő se miklósi fakadás! (Nincsen jó erőben.)

Szilveszter napjához (december 31): Nem sokáig tart már, elviszi Szilveszter. (Mondják a rossz esztendőre abban a reményben, hogy az új jobb lesz.)

A *hónapokhoz* ilyen szólásokat fűznek: Január előljár, február a nyomán; március szántó-vető, április neveltető; május szépen zöldeelő, a június nevelő; a július érleelő, az augusztus csépelő; szeptember gyümölcshezó, az október borozó; a november teleelő, a december pihenő.

A hét egyes *nappjaihoz* pedig a következő szólásokat fűzik: hétfő hetibe; kedd kedvibe; szerda szerelmibe; csütörtök csúrébe; péntek pitvarába (vagy pendelébe); szombat szobájába; vasárnap kétszer az istenházába.

(Gömör-Rozsnyó.) KOMORÓCZY MIKLÓS.

Csali mese.

Égy bűtbe hét esztendeig vótam katona. Hazagyüttem szabacságra. Égy szép mezőre talátam. Kipányváztam a nyergöt, fejem alá töttem a lovat. Röggé főkêtem: hát a farkasok a nyergöt mögötték. De azzâ nem gondótam. Fölütem a lovamra, hát mikó hazaértem, édös anyám akkó születött. Mingyâ köllött mönnöm bábájé, de a faluba nem talátam a bábát. Ê köllött mönnöm túl a Dunán, de nem kaptam ladikot. Égy meztelen egér ott szaladgát. Mögfogtam és fölütem rá, és átúszattam a Dunán. Ott sê talátam: visszagyüttem. Az egér êmönt, de én azzâ sê töröttem. Kaptam, neki mõntem a víznek. Mikor a közepit értem, eszömbe jutott, hogy ihatnám vóna. Lëhajútam, hát a fejem oda fagyott a jëghöz. De azzâ sê gondótam, csak mõntem. Hát mikó kiértem, égy embör a fa tetejirü zabot morzsol. Azt montam neki: »Ën nem láttam ilyen bolondot.« Ű mög azt monta, hogy: olyant nem látott, akinek feje nincs.

Tapéntom a fejem, hát nincs. Mëk vissza, hát már akkor a seregék kopácsolták. Fötöttem a fejem és csak mõntem. Hát égy fába a seregék igön csicsörögtek. Bele akartam nyúni, de nem fért bele a kezem. Kaptam, bele mõntem magam. A seregéket a dërekamra kötöztem és ki akartam gyünni, de nem löhetött. Eszömbe jutott, hogy az öreganyámnak van égy gombostüje. Csinyátattam abbul égy nagy fejszét, és elmõntem, kívágtam magam. A seregék jól tudtak röpüni, felvittek az égbe. Ott mög összevissza járkátam, de nem láttam egy lelköt sê. Eszömbe jutott, hogy a Sánta Kata néni ott van. Êmõntem hozzá, hát akkor tötötte ki a csuszalevest. Jó mögraktam a horpaszt. Már most innen ki kő mõnni, itt bünös testnek nem löhet lõnni. De hogy mõnnyek lë? Van égy szakajtó korpám, abbul eresztünk kötelet, olyan hosszút, hogy égy rét próbálva lëérjön. Nem ért lë. Összefogtuk [t. i. a két végét], úgy lëért. Belekapaszkottam. Hát mikor gyüttem, égy egeret belesodortunk. Az elrágta a kötelet. Azzal én lëestem, beleestem égy tóba. Abbul annyi halat kiütöttem, hogy két társzekér nem birta évinni. Égy meztelen cigánygyerök oda szalatt, és az ürge lyukába bevitte.

Jëri Gábor foktói lakos, földmíves, 48-as honvéd elbeszélése után közli

TÓTH ISTVÁN.

Közmondások.

Tisztességes hazudság nem véték.

Napján tartják a vásárt. (Annak mondják, a ki valamely határ-időt eltolni igyekszik.)

Türelem rúzsát nevel.

Kit a kígyó megcsipett, az má a gyíktú is fél.

Nembánombú lesz a bánom.

Nem akarásnak nyögés a vége: ha nem szívesen teszünk valamit, nincs is köszönet a munkában.

Nem szokta a cigány a szántást.

Minné koszosabb valaki, annál jobban vakarószik. Minné koszosabb a malac, anná jobban dörgölözködik. (Minél hitványabb jellemű, annál magasabban hordja az orrát.)

(Szegezárd.)

Jobb a sován kenyér, mind a penészes: jobb a becsületes szegénység, mint a hamis uton szerzett jómód. (Fadd.)

Úsd a rosszat, anná rosszabb; ne bántsd a jót, anná jobb. Gyermekevelési elv. (Pilis.)

Száz mérföld a Duna, mikó szél fúj: nem lehet rajta átmenni. (Bátya, Pest megye.)

Jónak né keress, rossznak né hagyj! (Pálfa.)

MISKOLCZY GUSZTÁV.

Szólások.

Népies szószaporítás. Mikor valamit elkerülhetetlenül meg kell tenni, akkor Makón azt mondják: *Muszáj köll lönni.*

A drága. Mikor a makai ember jól evett, jól ivott valamiből, a mit nagyon kívánt, ezt szokta mondani: *No, hál'isten, kivetöttem a drágát a hasambu.*

Népies hasonlat. Bizony csak nem egyformán mér az Úr Isten mindenkinek. Vannak a makai parasztok közt, akiknek annyiuk van, hogy ha nem maguk fogják is az ekeszarvát, hát van mit aprítaniok a tejbe, sőt még fölösen is kerül. Ezek a *csücskösök*, a *zakinok* [nem *zakinok*? A szerk.]. Más szegény ember meg bizony nem igen talál más foglalatosságot, mint a piactéren álldogálni és várni a jó szerencsét, mely egy pár krajcár keresetet hoz. Ezek a *piaci legyek*. Mások meg aztán derekasan nekilátanak a dolognak, s ami kicsijük van, úgy megszerzik szorgalommal, hogy tisztességesen megélhetnek. Dolgoznak is mindég. Azért mondják azután ezekre: *olyanok, mint az Isten ökrei.*

KISS ERNŐ.

Akkor lássalak, mikor a nyakam csigáját, csak meg ne vakujjak.

Akkor lássalak, mikor a hátam közepét.

Vagy szokik, vagy szokik.

Beszéj, beszéj pusztá malom.

Mi is ott leszünk a lakadalmadan s kapával vágjuk a fát s rostával hordjuk a vizet.

Úgy megmoslak mint a lovat!

Ott az út, a hol a kerékvágás.

Koty belé szilvalé, téged kevernek belé!

Púpos napkor (húshagyó kedden). Mikor a bihal repül.

Farkas a szőrit elhánnya, a természettyét soha.

Zsák a fottyát, ecetes korsó a dugóját.

Úgy bőg, hogy kőti fel a helyet.

Disznó teremtetten! — Disznó terem a káposztába! — Veszett teremtetten faszekere!

Nem bánomnak bánom a vége.

Egyenes, mint az s. Ügyes, mint az s. — Ojan tyúkeszű.

Karácson után egy kakaslépéssel nyúlik a nap.

Párnahájjag ereszkedik a szemére. (Álmos).

Bécsbe bot a bátyja (Ha nem éles a kés.)

Ló mongya, számár bizonyítja.

Az a bajam, nagy a hajam, ha kicsi lesz, levágitam. (Ha nem akarnak valamit megtenni, akkor mondják.)

Mit evett? Éhkoppot, suhajtlevet.

Csak 3 posta (3 postaállomás távolságra).

Aki nem hiszi, járjon végire.

Hallod szükség, mit mond a bőség? (Ha szegény ember válogatós, nagyon jó ételt kíván, akkor mondják.)

Ha a lelketeket kiteszitek, még akkor se hiszem. — Sokszor akkorát mond, hogy szt. János napkor mond jeget. (Nagyit.)

Elég baj, hogy ahol a cérna legvékonyabb, ott szakad. (Mikor a szegényt baj éri, akkor mondják.)

Késő mikor a kása megégette a száját.

(Maros-Torda m.)

SZABÓ BÉLA.

Tréfás mondókák.

Egérbe szekereznek, Szarvaskeőbe szarvalnak, Felnémetibe féljárkának, Balatonba bitáónak (bitól), Cseipányon cseipélnek, Nádasdon nádálnak, a gyárba kürtölnek, Bolykon boroznak, Szen'simonyon leveleznek, Hangonyon gulyáznak, Dárnyán dobolnak, Simonyiba síkárolnak, Sërke tetyüfeiszék, Ráhón rájáznak, Páfalába pát csinának (Pált), Jánosiba ján' csinának, Szombatba szoptatnak.

(Alsó-Hangony. Gömör megye.)

Ragály ragad, Zubogy zubog, Kelecsény kelepel, Nyárád nyargal, Kurittyán kuruttyol, Kaló kalap, Mucsom muzsiká, Horvát hortyog, Szépétér szerepél,* Zádor zokog, Szuha szuszog, Putnok pufog.

(Ragály. Gömör megye.)

* Mi az? — A szerk.

Honneit valaó eidës? — Deidësbeő eidës. — Mit árol eidës? —
Eidës almát eidës. — Eidës-ë jaz eidës? — Eidës bijaj eidës.

(Dédes. Borsod m.) P. JUHÁSZ LÁSZLÓ.

Beszélgetések.

Hová mëgy kend komám? Gyú kend is, mënnünk a butikába!
Van-ë kennek píze? Ha nincs, majd adnak tán kontóra. Aggyon
ëgy litër bort a javábul, majd mëgaggya a dëvla vagy a nagy
harang, a kicsi meg rákondíttya. — Gyerünk komám a Tiszaparra,
hátha valami dolog kerüne, az asszonnak jó vóna ëgy pár garast
hazavinni, ugyis sok rajkó van otthon egész kuckóval.

Hallod-ë romnyi (asszony), van ëgy pár busnyárod (krajcárod),
jó vóna egy kis tárgyt pihelni (pálinkát inni). Verje mëg a dëvla!
nem tud az ember egy pár garast keresni, nincsen dolog, nem is
këll, azt mondja gádzsó.

Tuggya-ë kend, drusza, mi ujság? A kis jányunk beteg lett, a
felesígem ëmënt a patyikába orvosságé, oszt az a feneëtte patyikáros
olyan rossz orvosságot adott, hogy mégis mëghalt a kis jányunk.
Ki gyózi most fizetnyi a kántort, papot, mikó píz nincs?

(Szolnok.)

VICZIÁN KÁROLY.

Gyermekversek.

Iglice szivem, iglice,
Aranyos lábú bakkëcske.
A vár mellett jártomba
Tüske *gyukott* [így] lábomba.

A cigányok sátora,
Mëggyulladt a hátujja,
Benne ígëtt a vajda,
Vajdánénak két lyánya,
Piros bársony topánnya.

Járom, járom az Urnak szent há-
zát elsőd magammal.

Së në járja kê, së në tapoggya
kê, mert nékem nincs eladó
jányom.

Kis piarcon ëgy vín asszony há-
rom aran gyüröt árú.

Ném adom én az én jányom hintó
nékú, három arany gyürő nekú.

Kapitány uram üzente, üzente, a
kê jányát kirette.

(Esztergom m. Búcs.)

JÁMBOR TAMÁS.

Horvát szép Ilonka.

(Népballada.)

Amoda egy kastély háromszáz ablakra,
Két szoba van rajta.
Egyikben lakik Horvát szép Ilonka.
A másikban lakik Szalontai János.

„Ilonám, Ilonám! Horvát szép Ilonám
Mondjál hát uradnak, vagy hitves párodnak!”
„Inkább mondanálak hétszer komondornak
Mint egyszer uramnak vagy hitves páromnak!”
„Kocsisom, kocsisom, kedves szép kocsisom!
Fogd be a lovamat, nyerges paripámat,
Kössük a farkához Horvát szép Ilonát,
Boronáljuk végig véle a nagy utcát!”
„Állj meg már! állj meg már! Szalontai János!
Mert szintén * oda van, fél kezem, fél lábom!”
„Ilonám, Ilonám! Horvát szép Ilonám
Mondjál hát uradnak, vagy hitves párodnak!”
„Inkább mondanálak hétszer komondornak,
Mint egyszer uramnak, vagy hitves páromnak!”
„Hajtsál hát kocsisom végig a nagy utcán!
Boronáljuk még egyszer véle végig a nagy utcát.” **
„Állj meg már! állj meg már! Szalontai János!
Mert szintén oda van másik fél kezem fél lábom!” ***
„Ilonám, Ilonám! Horvát szép Ilonám
Mondjál hát uradnak, vagy hitves párodnak.”
„Inkább mondanálak hétszer komondornak,
Mint egyszer uramnak, vagy hitves páromnak!”
„Hajtsál hát kocsisom végig a nagy utcán!
Boronáljuk még egyszer véle végig a nagy utcát.”
„Állj meg már! állj meg már! kedves hitves párom!
Mert már oda vagyok, mingyárt meg is halok!”
„Állj meg hát kocsisom, kedves szép kocsisom.
Vegyük fel Ilonát, vigyük a szobába,
Fektessek le őtet, a paplanos ágyba.
Ilonám, Ilonám mit innál, mit ennél?”
„Nem ennék egyebet a csóka lábánál,
Gólyának kerepelő szájánál.”
„Azt nem bírok hozni,
Kivánságod nem bírom megtenni.
Ilonám, Ilonám mit hagytál te nekem jussba?”
„Nem hagyok egyebet az akasztófánál, a hóhér markánál.
Isten se mentsen meg az akasztó fától
A hóhér markától!”

E balladát cselédünkötől hallottam, ki ennél az egyenél többet nem tud. Az anyjától tanulta ezt, ki sok ilyet tudott. A falu pedig, honnan e dal származik, Szentpál, Arad megyében.

Arad 1902. XI/25.

KESZTENBAUM BÉLA.

* szinte

** Itt alighanem az éneklő mondotta rosszul. (Csak énekelve tudta elmondani, egyszerűen szóval nem.)

*** Itt is az éneklő tévedett volna?!

Tájszók.

abajgatni: üt, ver; *elabajgat*: elver.
abálni: a húst forró vízzel leönteni.

akkora feje van mint a Pandarus kádja (nagyfejűre mondják).

áspa: motolla.

babajkó: 1¹/₂ kg-ot meghaladó ponty.

baikó: fekete, térdig érő női télikabát.

bábó, *bábóka*: a kis gyermek lába.

béfa: a járomnak felső járomfáját (l. nyaksi) és alsó áfáját összekötő két függőleges léczfa.

bocértos: vig, csintalan.

bocorog: kis gyerek, ha járni tanul.

bokász: keresgél.

bóktat: mikor nagy melegben a ló fejét le-fel lóbálja.

borda: a szövésnél használt eszköz.

bordafűhøj: a szövőszék egyik része.

boronatiúske: kőkenyfa.

borza: bodzafa.

borzás láb: sebes, dagadozott láb.

botos: harisnya; kapca.

börzönkodik: kötekedik.

budorka: uborka. Fölkapaszkodott a budorkafára.

budres: egy hal.

buti: fejsze.

butimázás, *bunfordi*: esetlen.

butkó: kidudorodás; fán csomó.

bütök, *bütők*: csomó.

cibak: cövek.

cibakhát: a dűlőutak végén a háttárkarók vonala.

cifertel: sántítva jár.

cófli: topánka, szőrből női lábbeli.

cönöge: cinke.

cuca: hasonlít a dugóhoz, csak-hogy hosszabb valamivel és he-

gyes. Cuca az a hegyes karó is, mit a seprőkötők használnak.

cula: abroszba csavart poggyász.

csafring: az a dísz, melyet az új menyecskék fejkötőzsinórukon viselnek.

csalamankó: nagy bot.

csaveszka: moslék.

csaveszkal: összekever.

csermelye: a tarróvirág magva (Melampyrum arvense).

csé: cső.

csével: nádcsőre fonalat gombolyít.

csikle: tör. Használata ritka, csakis e kifejezésben él: Úgy sír, mint a csiklébe esett madár.*

csikényező: dologkerülő. Eredetileg a csiklével vadászók[?], ma a halászokra és vadászokra mondják.

csipkelődő kukorica: piros szemű kukorica.

csiszló: a lakodalmat követő tréfás mulatság.

csirabuga: üres kérkedő.

csobolyó: kulacs alakú faedény, 7—20 l-nyi.

csókolódós kukorica: tarka szemű kukorica.

csomiszló: szállótörő bunkó.

csónik: csónak.

csóröge: forgácsfánk.

csurgás: csurgó.

dérjég: sima, fényes jég.

dézmál: meglop.

dödög: halkán beszélget.

eltiédél: jogtalanul magáévá tesz.

emécső: emelő háló.

ereszték: eresz.

éleget: vkinek vmi hibáját gyakran szemére vet.

farmatring: a lószerszám farkalója.

* Íme ez a nevezetes tájszó, mely teljesen megmagyarázza Tinódi két szólását: *csiklébe esni*, *csiklébe ejteni*. Vö. Nyr. 16: 512, 558! A szerk.

felelete: félkegyelmű.
fenyer: lóhere; luczerna.
févó: tekercs, mit fejükre tesznek nagyobb teher emelésekor.
finak: egyfűlű 3—5 literes sajtár.
folyóka: hajnalka.
főlkapaszkodott a budorkafára: ingatag jóllétre tett szert.
formeszkedik: rákiabál vkire.
furkó: bunkó.
fűrhang (német): függöny.
garabicál: fésűl.
garádicsony: lépcső.
garatyol: részeg ember, ha beszél.
göcs: kisebb tuskó.
göröncs: göröngy.
gurgulya: tolltartótok.
guvancos: férges.
habarcs: sűrű sár.
hendek: a levágott kukoricaszár földben maradt töve.
heppe-huppás: hegyes-völgyes.
herime: ki öltözkéivel nem törődik.
hetleketla: meggondolatlan.
herékedik: lustálkodik.
horpasz: a ló lágyéka.
hucsi: csikó.
iglice: tövis (Ononis).
infámis: kétszínű.
ispiring selyem: vékony lenfonál.
islang: körülbelül 5—8 mm. átmérőjű fehér v. sárga fémkőröcske.
jótehetetlen: magával tehetetlen.
kackiás: csinos.
kacs: a fa oldalhajtása.
kacsolni: a fa oldalhajtását leszedni.
kaffog: a kutya, ha legyek után kapkod.
kajdina: rántotta.

kajla, kajlanesz, kelekótya: bolond, bolondforma.
kalázli: ivópohár.
kaszli: szekrény.
keszegoré: $1\frac{1}{2}$ kg-nál nagyobb keszeg.
keszkenyő: kendő. Még pedig van: egyszemes; sömörös virágú; macskanyomas keszkenyő stb.
kicca: gerebenezéskor a gereben fogai közt maradt rövid szálú len vagy kender.
kied: kend. Mind a két alakjában használatos.*
kofogás, kofogni: a cipősarok kopogása menés közben.
koldustetű: szerbtövis.
kolompé: krumpli.
komócsin: lenge nád.
kórságos: nagyon tréfás. Eredetileg: nyavajatorós.
kóté: seregély-kereplő; szélmalom.
kotog: kopog.
kotyor: vízáradás idejéből a laposabb helyeken visszamaradt víz.
kuco: kuckó.**
kucorog: titkon nevetgél.
kujon: ravasz, hamis.
kukac: giliszta.
kullogó: leánykérő asszony.
kummog: érthetetlenül felel.
kúpa: az eresz nádvégeibe a vadméhektől lerakott virágpor.
kupac: rakás. †
kütródolás: kútkánva.
labancos: rosszul öltözött.
lábitó: létra.
lafancos: ki vizes ruhában jár.
lafatyol: teli szájjal beszél.
lájig: nő lám!
lancmók: siheder.
Légényvirág: menyűlhozzám!

* Érdekesen használják a kérdés mondatokban. Ugyanis ha az ige előtt áll, mindig kied. Pl.: Kied mén el a vásárra? Ellenben ha az ige után áll, akkor ked-dé összevonva az igébe olvasztják, s annak mintegy ragja: Eljön-ked-e a vásárra?

** A kályhán belül a fal mellett, rendszeren ott pihennek az öregek; ez a helye a rossz és szennyes ruhának is. Közö: Gyermekeknek a kucóba a helye.

mahumed: nagy, erős ember.
málé fejsze: kukoricaszár-vágó fejsze.
máléskodik: bámúl.
mamog: érthetetlenül beszél.
masina: cséplőgép.
mony: tojás. Csakis összetételekben, mint tikmony: tyúktojás.
morvánleves: egy növény [?].
nyaksi: a járom egyik része.
nyék: berek.*
nevendula: levendula.
nyomdikó: a szövőszék egyik része.
ónos eső: ha az eső leesve megfagy.
ottszorú: létra.
pacsangol: sárban jár.
pacsomagol: hirtelen összegyúr.
pákászni: fogdozni, tapogatni.
papkenyér: malva silvestris.
pár: a hamuban lappangó parázs.
pákusztoskodni: okoskodni.
páskom: legelő.
pászma: motringba szedett fonál.
patak: sár.
patymagol: makra pipából pipázik.
pecsinye: nyers szalonna.
pere: székifű
pille: lepke.
pitli: lóitató edény.
pipiske: bubos pacsirta.
podvás: korhadt.
pompos: lepény.
prostya: deszka kerítés.
pucok: 1. piszok; 2. vakondok.
puckoronda: piszkos.
puffancs: egy kalácsfaj.
pupa: friss kenyér.
putri: $1\frac{1}{2}$ kg-os ponty.
puccella: disznónyáj.
pünkösti szöllő: piszke.
riba: liba.
rokolya: fehér szoknya.
rőpike: női derék.
salukáter: zsalú.
selma: gonosz.

sét: vízmosság, vadvízárok.
sétáló: az óra ingája.
sing: sín.
sülebóka: ki nagyot hall.
szájas: vízhordó kanta.
szak: merítő háló.
széked: tőfenék.
szengyör[gy]virág: gyöngyvirág (convallaria majalis).
szilogy: jeges eső.
szíporka: szikra.
sziva keszöce: főtt szilva.
szoboly: a szövőszék egy része.
szorítók: öv.
tapogató: halászeszköz vesszőből, csonka kúp alakú, alul s felül nyitott. Hasonló a burító, melyel a kis csirkék eledelét vesszik körül, hogy a többi baromfitól megvédjék.
tarászkodik: rákiált vkire.
tejke: kutyatej.
tekerőzni: öltözködni.
tík (hosszú í-vel): tyúk.
topos: korhadt.
toprogya: ügyetlen.
töremora: galytöredék.
tődöklő: hosszúkas sajtár, melynek alsó részén a dongalyukba illő eső van. Mondhatjuk, nagyobb tölcser.
töszlögös: alacsony emberre mondják.
tuhonya: rest.
tulikos: oly ember, ki testéhez nem illő nagy ruhát visel.
tutog: orrán beszél.
tüskére való: gonosz.
urozva: orvul.
urozva érő: zölden érő.
vágító: vágó töke.
vasláb: háromláb.
velecipel: kerékpár.
verbungos: lassú csárdás.
vögyike: a vetelő egyik része.

* Ez is nevezetes adat. A *nyék* előkerül Aranyánál, vadaskert, vadkert' értelmében (a TSz. glossz. azt mondja: régi szó) és Jánosinál, bekerített hely, cserény' ért. (A megszab. Jeruzs. II : 96.). De se a NySz., se a MTsz. nem említi. A szerk.

zahin: kapzsi gazdag.

zohog: zuhog.

zeplény: a szánkó egyik része =

zörömböl: zörget; zörög.

(a)z eplény.

zurbítol: nagyon zörög.*

Sárköz.

DÁVID PÁL.

Nevek.

Családnevek. (Válogatva.) Agyagási, Bajkó, Botha, Bustya, Csernáth, Csont, Csuka, Csutak, Deé, Erdős, Giliga, Gombos, Györösi, Hamza, Izsó, Jeney, Kenyeres, Mandula, Minor, Olajas, Risocki, Szalma, Szekernyesi, Tőkés, Veréb, Vig, Vizi, Vitális, Zalányi.

(Maros-Vásárhely.)

SZABÓ BÉLA.

Gúnynevek. Fagyos, Görcsös, Ínyes, Ricskes, Csobolyó, Csöke, Hasidék, (vékony dongájú), Puhancs (magas puffadt ember), Puncsúr (hórihorgas leány), Putyúsz, Dirib-darab és Parton magos (kicsinyek), Aranycsillag (anyja úgy hitt), Csúnya mûka (csúf ragyás), Kutya-csont (sovány), Véréshangya (vérésszakállú), Kuna (siket), Mufurci (mogorva), Patyogó (fecsegő), Cigányka és Ördög (feketé), Krisztus (mert szakállt visel), Mitugrász (ugró járású), Bidli-Kató, Billents-Kami (Kálmán) és Sánta Panna (sánták), Heblye-Kovács (dadogó), Preko, Kéremszépen és Bizigen (az a szavuk járása), Istenes-Nana (nagy búcsújáró), Néhaüti (kovács), Lefejti (szabómester), Tüdös (kőműves). — Krumplis Örszi, Túrós Tëra, Kocsonyás, Pacalos, Pálinkás, Sutús valószínűleg egykori üzletük után, Cicëlla és Csëhkata hajdani dédanyjukról. — Az egynevűeket vagy bélyegző tulajdonságuk szerint, pl. Éhënbeteg-, Éneklő-, Nagyorrú- és Zsandár-Csípány, Kaptafa-Borhy — vagy az atya mindkét nevének megtartásával különböztetik meg egymástól, így: Kisferke Antal, Kispalya Misa, Tótygyura Jóska stb. — A beköltözöttek, sőt gyermekeik is holtukig csak bennszülött feleségük nevén ismeretese, pl. Vági Tëra ura. V. T. Pista stb. A zsidó szatócsféléket csak gyerekkori nevükön említik, pl. Dolfi, Marci, Náci, Süvi, Rézi; vagy csúfneveket kapnak.

(Gyöngyös.)

KÁDÁR LAJOS.

IZENETEK.

Több kérdésre csak a jövő számban felelhetünk.

K. A. A májusban küldött cikkekcskét azért nem közölhattuk, mert semmi új nem volt benne, se új ok, se új adat. Azonfölül a hibáztatta kifejezést éppen akkor közölték a székely népnyelvből is, 276. l.

* Az *ë* helyett *ö*-t ejtenek; de gyakran *eö*-nek is ejtik, pl. *keörte*. Úgyszintén az *á*-t és *a*-t *aö*-nak, az *i*-t *ëi*-nek ejtik gyakran. Pl. *aoma*, *seiza*.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

FÖLHÍVÁS

NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG ALAPÍTÁSÁRA.

Minden nemzetnek féltett kincse és védő pajzsa a nyelve. Nekünk is, magyaroknak, hazafias kötelességünk, hogy vállvetve munkáljunk nyelvünk erejének és fényének gyarapításán, hogy megóvjuk a külső terveszteségtől s a belső romlástól, hogy napfényre hozzuk kincseit az évszázadok irodalmából és népünk öröklött hagyományaiból. Nyelvünk megőrizte a magyar nép ősfoglalkozásainak és fejlődő műveltségének emlékeit, azonkívül föltárja a népleleknek számtalan jellemző vonását. Mindezeket a kincseket kiaknázni s a nemzeti művelődés javára értékesíteni csak közös törekvéssel s csak nemzedékek munkájával sikerülhet.

Minden tudománynak — sőt minden segédtudománynak — van nálunk messze kiterjedő társas szervezete, csak a magyar nyelvnek nincs, a mely mindnyájunkat leginkább érdekeli. Pedig a magyar nyelvtudománynak már dicső multja van, vannak hosszú időre terjedő hagyományai, küzdelmei, diadalai. Ez a tudomány mind tárgyával, mind eddigi eredményeivel érdemet szerzett rá, hogy szabadon működő, állandó és széleskörű társulással szolgáljuk további fejlődését.

Az Akadémia, mely első sorban nyelvművelő társaság volt, tevékenységét — éppen a nemzet tudományos művelődése érdekében — kiterjesztette valamennyi tudományszakra s azért nem fordíthat annyi gondot minden szaknak részleteire és előkészítő munkálataira, mint a hogy külön ily célokra alakult tudományos egyesületek tehetik. A Kisfaludy-társaság nagy munkásságot fejt ki népköltésünk gyűjtésében, de ebben nem nyelvtudományi, hanem aesthetikai szempontok vezérlik. Annak a társaságnak ellenben, a melynek megalkotásáról van szó, az lesz a föladata, hogy magát a társadalmat híja segítségül, kizárólag a nyelvtudományi törekvések előmozdítására.

Azt akarjuk, hogy mindenki hozzáférhessen s a maga módja szerint hozzájárulhasson a nyelvtudomány és nyelvművelés munkájához, hogy közös igyekezettel megmentsük nyelvünk lappangó és veszni indult kincseit. E végre elhatároztuk, hogy lelkes közönségünk támogatásával megalakítjuk a magyar *Nyelvtudományi Társaságot*. Ezzel olyan intézmény alapjait rakjuk le, mely fel-

öllehet mindent, a mi a magyar nyelvnek történetével, szellemével és tudományos megismerésével kapcsolatos.

Társaságunknak az lesz a törekvése, hogy lehetőleg kielégítse minden művelt magyar embernek nyelvünk iránt való érdeklődését, s hogy mindenkinek irányt adjon és utat mutasson, hogyan lehet segítségünkre nyelvünk és nyelvészetünk művelésében. Közre fogunk működni régibb s újabb irodalmi szókincsünk összegyűjtésében, gyűjteni fogjuk valamennyi magyar vidék tájszavait, helyneveit, szólásait, közmondásait, nyelvtani és stílusbeli sajátosságait és népköltését. Mihelyt erőnk engedi, ki fogunk adni ilyen tartalmú monografiákat, nyelvjárási, nyelvtörténeti és szófejtő értékezéseket és népszerű nyelvészeti munkákat. A gyűjtéseket mind szélesebb alapon s folyvást fejlődő munkaosztással kívánjuk szervezni s a gyűjtőket erőnkhez képest erkölcsi és anyagi támogatásban részesíteni.

Jól tudjuk, hogy nem oldhatunk meg mindent, a mit czélunkul kitűzünk, de mi, s a kik közénk állanak, dolgozni és küzdeni fogunk, hogy azok, a kik utánunk jönnek, hathatósabb eszközökkel megvalósíthassák céljainkat. Társaságunk már kezdettől fogva mindent el fog követni, hogy nemzeti nyelvünk tárházát mennél tökéletesebbé tegye, s hogy a mi jót és szépet alkotott népünk nyelve, s a mi jóval és széppel megajándékozták nyelvünket nagy íróművészeink: az feledésbe ne vesszen, el ne romoljon, hanem neveljen és gyönyörködtessen bennünket nemzedékről nemzedékre!

*

Úgy tervezzük, hogy társaságunknak tagja lehet mindenki, a ki *tagsági díj fejében évi tíz koronát*, vagy alapítványkép egyszer s mindenkorra legalább *200 koronát* fizet. Ennek fejében kapják a tagok a Magyar Tud. Akadémia megbízásából kiadott *Magyar Nyelvört*, a társaság kiadványait pedig kedvezményes áron.

A kik hajlandók tagjaink sorába állni, közöljék szándékukat akármelyik alulirottal, vagy pedig a Magyar Nyelvör szerkesztőségével (Budapest, IV. Ferencz József-part 27.) Mihelyt kellő számú jelentkezés érkezik, megtartjuk alakuló gyűlésünket.

ÁSBÓTH OSZKÁR.

BALASSA JÓZSEF.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

BEÖTHY ZSOLT.

CSENGERI JÁNOS.

FRECSKAY JÁNOS.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

GYOMLAY GYULA.

GYULAI PÁL.

HEINRICH GUSZTÁV.

HERMAN OTTÓ.

JOANNOVICS GYÖRGY.

KATONA LAJOS.

KÚNOS IGNÁCZ.

KUUN GÉZA GR.

MELICH JÁNOS.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

MUNKÁCSI BERNÁT.

PETZ GEDEON.

RIEDL FRIGYES.

SEBESTYÉN GYULA DR.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÉCHY KÁROLY.

SZILÁDY ÁRON.

SZILY KÁLMÁN.

SZINNYEI JÓZSEF.

P. THEWREWK EMIL.

TOLNAI VILMOS.

VIKÁR BÉLA.

ZOLNAI GYULA.

ELVONÁS.

Képzők és látszólagos képzők elhagyása.

Semmi se bizonyítja annyira az etimológiai elemző érzéknek s általában a nyelvérzéknek munkásságát és eleven erejét, mint hogy bizonyos alaku szóvégekből — megszokott analógiák szerint — visszakövetkeztetünk a szónak szerkezetére, elemeire s különösen alapszavára. Mikor a kapálást jelentő szlovén *kopa-ti* s az esztergályozást jelentő *strga-ti* átjött nyelvünkbe, más ilyen dolgozást jelentő igék hasonlóságára -l képzővel magyarosították meg: *kapálni*, *esztergálni*, mert azt mondták *kaszálni*, *gereblyélni*, *fűrészelni*, *hegedülni* stb. De mivel ezeknek nagy részében eszköznév szolgált alapul, *kasza*, *gereblye* stb.: utóbb a *kapál* és *esztergál* igét is ilyen szerkezetű szónak érezték és *kapa*, *eszterga* eszköznévre következtettek belőle. Ilyenkor tehát merőben új főnév keletkezett. — De néha az ilyen kikövetkeztetett alapszók eredetileg is megvoltak, csak hogy eredetileg más jelentésük vagy más alakjuk volt s az feledésbe ment. A szlovén *strgar* a. m. esztergályos, nálunk *esztergár* és *esztergáros* lett s az ige *esztergárol* (NySz; mint szlov. *mesar*: *mészáros*, *mészárol*). De evvel az *esztergárol* igével épűgy bántak el, mint az említett *esztergál* igével, és kikövetkeztették belőle az *esztergár* eszköznevet *eszterga* értelemben (NySz), tehát más értelemben, mint a milyen értelme eredetileg volt az *esztergárnak*. — Alakra nézve tér el a kikövetkeztetett szó az eredeti alapszótól a *csendesség* és *üdvösség* esetében. Ezekből 'ugyanis *csendes* és *üdvös* melléknevet vontak el (a másodikból mindjárt *üdvöt* is), pedig a *csendesség* eredetileg *csendesesség* volt s az *üdvösség* *üdvözség*, mert a két melléknév így hangzott: *csendes*, *üdvöz*.

Különösen megkönnyítik az elvonást az ikerszók. Az olyan ikerigék, minő p. *szurkál-piszkál*, **kencsél-fencsel*, *irkál-firkál*, **kajál-bajál*, **kelel-kólál* (az első tag a *kel* gyakorítója, a másikhhoz vő. *kóvályog*) a kifejezésben ezzé rövidültek: *szurkapiszkál*, *kencsefencsel*, *irkafirkál*, *kajabajál*, *kelekólál*.* Ezek a *cserebere*:

* »Szurkapiszkálni, faggatni« (PHírl. 1895. III. 27. 2). Számít, vonaloz, irkafirkál mind a kettő (Eötvös K. Böthök uram szerencséje). — Vő. még: »*kapa-kaszál*: hevesen tiltakozik vmi ellen« Nyr. 31:51. Továbbá az ikerszóknak ilyen ragozását: *ideje-korán*, *kénye-kedvére*, *rüg-kapálni*, e h. *idején-korán*, *kényére-kedvére*, *rügni-kapálni*.

csereberél'-féle denominális igékhez hasonlítottak, tehát igen könnyen látszhattak olyan iker névszók származékának, minők *szurkapiszka*, *írkafírka*, *kencsefencse*, *kelekóla*, s azért egy részük-ből csakugyan kiválik és elterjed egy-egy ilyen ikerszó.*

Az elvonással keletkezett szókat első sorban legczélszerűben a szóvégek szerint csoportosíthatjuk, melyeknek leválása által támadtak az egyes szók; e nagyobb csoportokon belül megkülönböztethetünk alak és jelentés szerint egyes apróbb csoportokat (ezeken belül lehetőleg időrendben soroljuk föl adatainkat, legvégül mindig a nyelvújítók alkotásait). — Legtöbbször névszók keletkeznek elvonás által, igék sokkal ritkábban.

1. Leggyakrabban *l*- végű igetők-ből válik ki egy-egy névszó:

a) *l*-végű igékből elvont eszköznevek (ide számítva a helyneveket) a következők:

a) a *e* végűek *ál él* végű igékből; kéttaguak:

kapa < *kapál* (a kapára biztos adat *Kapafok* 1402 és *Kapatelek* 1339, Okl.).

csuszka < *csuszkál* (tkp. gyakorító: *csusz-kál*).**

bujka: búvóhely Nógrád m., Pest m. (»Na nézd, mostan bujkát talál ára« t. i. a gyerek. Pest m. Héviz-Györk; van más *bujka* szó is, l. alább) < *bujkál* (gyak. *buj-kál*).

hinta < *hintál*; a *hintó* (ered. *hintó-szekér*, *hintó-kocsi*,

* A dolog természetéből folyik, hogy más nyelvekben is találunk elvonásokat, p. igen gyakran a középkori latinságban, a román s a germán nyelvekben: lat. *visitare* > *visita*, *vexare*: *vexa*, fr. (lat. *re-stare*) *rester*: *reste*, *gens-d'armes* > *gendarme*; ném. *handeln* > *handel*, *kitzeln*: *kitzel*, *ärgern*: *ärger*, *opfern*: *opfer*, *quellen*: *quelle*, *aussätzig*: *aussatz* stb. De a régi latinban is, p. *septriones* > *septrio*, *venti-latio* > *ventilare* stb., l. NyK. 23: 227. Francia példákat idéztem: Az analogia hatásairól 29. — Hogy az ilyen visszakövetkeztetésre mennyire hajlandó a nyelvérzék, bizonyítja e jelenségnek a gyermeknyelvben való gyakori előfordulása. Fiam p. 3 éves korában a gargarizáló vizet így hította: *gargariza*. 8 éves korában azt mondta: Nézd, mekkorát ugrik ez a *pöczök*, ez a *pöczkölő* papiros. Ugyanakkor: »Már eleget ettem erre a piczi *éhemre* valót.« (Gyakran mondta: *éhetlen* e h. étvágytalan, nem éhes.) »Gondolkodom, gondolkodom, hát a *gondomba* [gondolatomba, eszembe] jön Grácz.« L. még alább c, β, a *karcz*-hoz való jegyzetet.

** *Csuszkó* lejtőn leereszkedő kocsi kereke alá illesztett vas- v. fadarab' (Szeged MTsz.) és *csuszkó* 'galuska' (Csallóköz MTsz.) nyilván újabb keltű szók, a második a *csusza* kicsinyítője. Ezekből aligha rövidült a *csuszka*, mint Albert J. gondolja Nyr. 21: 53.

1. NySz.) **hintani* alapszóra mutat, ennek szabályos gyakorítója *hintál* (és *hintáz*), s ebből vonhatták el a hinta nevét; — így keletkezhettek a vele rokonértelmű tájszók is: *lóba* < *lóbál*, *lóbíta* < *lóbítál* MTsz., *luobinta* < *luobintál* Rábaköz, *himba* Vas m. Zala m. < *himbál* (*hintál* és *imbolyog* keveredése? v. *hintál* + *lóbál*?), *lomba* CzF. < *lóbál* MTsz., *lóbíta* < *lóbítál* MTsz., *limba* < *limbál* MTsz., (*lóbál* és *limbál* nyilván a *lóbál* és *himbál* keveredése; vö. *himba-limba* MTsz.), *csimba*: hinta MTsz. < *csimbálódik*, *csimbálkozik*, vö. *csimpalykozik* stb., *csinga*: függelék (tkp. fityegő) < *csingál*, *csingallózik* stb. kapaszkodik, csüng MTsz.

sika: simító, takács-műszó MTsz., nyilván a. m. sikáló, tehát a *sikál* igéből elvonva (vö. alább *sikár* < *sikárol*).

hehe: héhely, Kalotaszeg Nyr. 29:479 < *hehél* < ném. *hecheln* (*héhely* < ném. *Hechel*).

pisla, *pilla*; álmos szem; mécs' MTsz. < *pislál* a. m. pislog, Kassai; vö. *pislákol* stb. MTsz.

Háromtaguak: *eszterga* (már Calepinusban, *iszterga* alakban) < *esztergál* (*esztergálott*: tornalis MA.² lat.).

csuszkora < *csuszkorál* Csallóköz MTsz.

ironga, *irínga*: csuszka < *irongál*, *iríngál*: csuszkál MTsz. (ez vagy **irongál*, vö. *iramik*: korcsolyázik MTsz., vagy **irontgál*, vö. *irontani*: írámlani Tsz.¹).

csoronka vízcsurgó < *csoronkál*: csordogál. Háromszék.

guriga: gurító játékszer < *gurigál* (**gurítgál*).

titula (igen elterjedt szó a népnél, p. felső Tiszavid., Debr., Gömör, Baranya; így Aranynál A bajuszban: »Kopaszszáju Szűcs György bátya; e volt az ő titulája«; továbbá Dóczy Faustjában családi kiad. 107) < *titulál* (lat. *titulare* < *titulus*).

numëra: szám (MTsz. és Nyr. 7:336) < *numërál* (de *numëra* mint kaszárnyai szó — l. ilyenek közt 6:234 — lehet a német *nummer* vagy az olasz *numero* átalakítása).

Négytagu ikerszók: *szurkapiszka*: piszkafa, pipaszurkáló MTsz. < *szurkapiszkál*; (*pipaszurka* Nyr. 14:66 < *szurkál*).

kencsefencse: kenőcs 1813, Néma Orvos (Nyr. 17:126), így a Tisza mellékén, < *kencsefencsél* Tisza vid. és Csallóköz (gyak. **ken-csél fen-csél*); — *kencefice*: kenőcs, Kecskemét < *kenceficél* uo. és több más vidéken (**kencél-fencél*); — vö. alább *kencs*.

Barczafalvi a *zongora* szót valami **zongorál*-féle hangutánzó igéből vonta el. Ezt igen könnyen felvehetjük, ha a rokonértelmű **zong-dong* és *zomborál* igére gondolunk; vö. *zongó-dongó* MTsz.

és hogy a dongó-bogár »nagy dongó szavával *zomborálva* jár s kél« (Miskolczi: Egy jeles vadkert 656). — Persze az is lehet, hogy Barczafalvi a *fujora* (*furuja*, nála *fúvora*) látszólagos képzőjét alkalmazta a *zongora* képzésére, l. Nyr. 26:33.

írka 1843 óta, l. NyUSz. < *írkál* (vö. alább *írka-fírka*).

β) -u ü ó végűek -ul ül végű igékből:

fütyü: síp, *fütyül* (gyermekny. Heves m., Vác, Veszprém, *fütyő* is Somogyban) < *fütyül*, *fütyöl*.

[*horó*,] *huru*: nyeső-vas < *horol*, *hurul*: gyöpöt fölnyes MTsz.

kerepő: kereplő Halas, Kecskemét MTsz., *kerepü* Győry Vilmos (Havi Szemle 1:45) < *kerepöl*, *kerepül* (*kerepöl*, *kerepél*).

áspó, *áspu* < *áspul*- Örség. l. Nyr. 23:99, Melich; *ásop* < **áspol*, l. Nyr. 23:200 Szinnyei.

kobzu: koboz < *kobzul*, azaz *kobzol*, Örség, l. Nyr. 23:199, Szinnyei.

kohó (biztos adatok csak a 18. száz. óta) < *kohól* < *kohol* (NyK. 27:376, 33:134, Szinnyei).

γ) Mássalhangzó-végűek -ol el öl el végű igékből:

Egytaguak:

koh NySz. 16. száz. óta < *kohol* (ném. *kochen*), l. Szinnyei NyK. 27:376, 33:134 és Lumtzer-Melich.

ecs: ecselel Szatm. m. MTsz. < *ecsel*, vö. Nyr. 4:64.

resz: reszelő Szék. MTsz. < *reszel* (hangutánzó ige).

csűr: a pörgőnek orsója Ormánság MTsz. < *csűröl*, *csűröl*: fonalat gombolyít a csőre (több vid. MTsz; *cső* a vetélőben lévő hengerded fácska) < *csüll*, *csöll*, *csévöl*, *csével* stb.

kencs: kenőcs Szék. < *kencsol*.

fércz < *férczel*?

pót: additamentum stb. PP. SzD. Mondolat < *pótol*; *pót* az élőbeszédben sehol se fordul elő, a régieknél pedig csak szótárban, tehát valószínű, hogy a szótáríró alkotta.

csáp: antenna, Fühlhorn 1801. Földi, úgy látszik a népnyelvből, mert Imre S. szerint van csápjja a szőlőnek is (Nyelvtörténelmi tanulások 87; vö. Nyr. 31:465—6, 584) < *csápol*: csapkod, hadonáz Nagy-Kunság és északkel. nyj. MTsz.

Kéttagúak, rendesen háromtagú igékből:

parázs (már a 16. sz. elején) < *parácsol*: frigo MA. (< szlov. *prážíti*, vö. Nyr. 25:115, Ásbóth).

sikár és *sikárfü*: kannamosó zsurló, több vidéken, MTsz.

(de *sikár* általában edénysikárló holmi, Kunság, Jászság, s a takács simítója stb. MTsz.)* *sikárkefe* Jászság, Szolnok, Kecsk., Fehér m. < *sikárol* (gyakorító ige, már a JordCben, l. Szily K. Nyr. 31:179); vö. fönt: *sika* < *sikál*.

kelep 17. száz. < *kelepel*, 16. száz. (hangutánzó ige).

kolomp < *kolompol* (hangutánzó, és *kolompoz*, l. Szily K. Nyr. 25:466).

pamacs SzD. SI. < *pamacsol* uo. (szlov. *pomočiti*, vö. Nyr. 25:115, Ásbóth).

dugacs < *dugacsol* (gyakorító ige) MTsz.

tapacs: tapogató háló Baja MTsz. < **tapacsol*? (vö. *tapaskol*, *tapicskol*, *tapicskál* stb. MTsz.).

kukucs: lesőlyuk, barkó szó Nyr. 32:523 (12:465 szerint így nevezte Arany J. a látócsövet) < *kukucsol* Gömör m. MTsz.

karom, *karmai* 1835 óta < *karmol*, legrégibb adat 1792. NyUSz. (vö. *köröm* > *körmöl*); *karmol* bizonyára a népnyelvben termelt s a *körmöl* átalakítása.**

dörösz némelyeknél a. m. kréta, 1846 óta < *döröszöl*: döröszöl, l. Nyr. 31:509.

H á r o m t a g ú: *esztergár* (mint eszköznév már 1591, Salamon és Mark., azonfölül 1592. Calep. detorno: *esztergárba faragok*) < *esztergárol* MA.

b) *l*- végű igékből elvont cselekvésnevek. Sok igénk csakugyan cselekvést jelentő főnéven alapszik, p. *munkál* < *munka*, *robotol* < *robot*, *énekel* < *ének*, *cserél* < *cseré*. Azért a beszélők nyelvérzéke néha más *l*-végű igét is ilyenformán elemzett és kikövetkeztetett belőlük egy-egy elvont jelentésű főnevet. Ilyenek az itt következők:

a) *a e* végűek -*ál* végű igékből, még pedig először kéttaguak:

besze a Bécsi s Münch. kódexben a. m. beszéd, alkalmasint ilyen elvonás a *beszél* igéből*** (ez tkp. *beszéll*, **beszédl* a szláv

* Szily K. Nyr. 31:179 azt mondja, hogy »e szó nincs meg a NySzban«. Megvan a 17. századból, csakogy Szarvas G. nem állapította meg a jelentését, NySz. 2:1570.

** Vagy a *karomzsál*, *karimzsál* igéé, mert ez talán nem is a *köröm* származéka. A *körömzsál* dunántúli tájszó a *körmöl* és *karomzsál* keveredése is lehet.

*** De aligha a legrégibb ismert elvonás (mint Szily K. mondja NyUSz. 24), mert a *kapa* s az alább előforduló *per* alkalmasint még régiebb.

eredetű *beszéd* főnévből); igaz, hogy a *besze* csak a tárgyraggal fordul elő: *beszét* (*bèzét*), de ez aligha pusztán kiejtésbeli rövidítés e h. *beszédet** (a *leubezes* szó, mely Temesvári Pelbártnál fordul elő, nem tartozik ide, l. NyK. 28:28, Melich).

vita a 17. száz. óta NySz < *vitálkodik* Dtúl, *vityálkodik* Szék. MTsz. (vö. Szily K. NyUSz. és itt alább: *vikota*).

finceza: finczálás (Ha tudná a gyermek, mire nevelkedik, a fintza helyett inkább sírna, Kovács: Közm. 131, ugyanígy Kreszn.). < *finczál* (a NySzban csak *finczol* és *finczároz*).

kína: kínálás igen elterjedt népies kifejezés (első előfordulása 1815. Beregszászi Dissert. 85: »in Com. Beregiensi usurpatur: köszönöm a kend kínáját«), alkalmasint csak a *kínál* igéből elvonva.

babra, *babra-munka* < *babrál* (*babrál* sincs még a NySzban, < tót *babrat* 'piszkol' l. Nyr. 27:122).

csárma: láрма Szék. MTsz. < *csármál*, Gyarmathyból Kassai, MTsz. (Dtúl *csármáz* és *csármás* is van; amazz már Kreszn. említi; l. még a *csárma* melléknevet itt e, α).

loba: hintázás Tud. Gyűjt. 1829. 11:91. (α, α alatt is) < *lóbál*.

dorga: dorgálás, barkó szó, Nyr. 32:521 (és Verseghy, l. Szemere P. Munk. 3:129) < *dorgál*.

réja: a népdal versszakai után ismétlődő kurjantás (l. Nyr. 29:10, 592), elvonás a *réal* igéből (1. gajdol, torkaszakadtából danol; 2. sírva lármázva kunyorál MTsz.), ez pedig a *ri* ige gyakorítója: **rivál*. Ugyaninnen lehet elvonva a czeglédi *ria*: 1. ijedt sikoltás, segedelemért kiáltás; 2. riadó MTsz.

pacsa: pancs, pancsolás Vác (Nagy S. A váczi nyj. 22) < *pacsál* uo. *pacsálkodik* MTsz. (l. e. alatt is).

A nyelvújítás elvonásai:

séta 1801. SI. < *sétál* (vö. Nyr. 25:373. Ásbóth).

vizsga 1805. (Verseghy): vizsgálat, disquisitio, Széchenyi, l. NyUSz. (vegyük vizsga alá Tud. Gyűjt. 1836. VIII. 41, így később gyakran p. Aranyánál is, aztán examen; mint melléknév már előbb, l. NyUSz.) < *vizsgál* (ez valószínűleg -gál képzős gyakorító ige volt). Vö. *vizsgáz*, Göcsej.

eszme 1815. Barcafalvi < *eszmél* (vö. *elme* > *elmél***).

* Egészen más — a mihez Albert J. hasonlítja 21:51 — az *édes anyám* h. *és anyám*; hisz már az édes almát se mondja senki *és* almának.

** Verseghy azt mondja: *Az *eszmél* igében ... ha az *l* betűt veszszük

szemle 1834, de *szemle-cső*: *tubus opticus* már 1787. Barcz. NyUSz. < *szemlél*.

számla 1836. Fogarasi < *számlál*,

Háromtaguak:

hahota (már a 16. sz. elején) < *hahotál* (szlov. *chochotati*, vö. Nyr. 25:115, Ásbóth).

kunyora: kunyorálás, Szék. < *kunyorál*.

csavara: lárma MTsz. < *csavarál*?

csatara, *csatora*: lárma, csetepaté Szék. (Szász K. is), Vác (Nagy S. a váci nyj. 22) < *csatorál*: lármáz, zajjal jár ki s be (ú. l. a *csatog* igéhez tartozik).

kaszaba: öldöklés Szék. < *kaszabál* (*kaszabol* mellékalakja).

zavadza: akadály (alkalmatlanság) Nógr. MTsz. < *zavadzál*: alkalmatlankodik, lábatlankodik (tót *zavadzat*).

kóricza: keringés, kóborlás Szék. < *kóriczál* MTsz.

lefete: lefetézés, habzsolás Szék.

vikota: vita, pörpatvar < *vikotál*, *vikotálódik*: vitatkozik, veszekszik (székely szók); ha ezek a *vi* ige származékai, akkor a *vikotál* gyakorító képzés lehet, a *vikota* pedig belőle való elvonás.

szimota: szimat Háromsz. < *szimotál* uo. (ez a *szimatol* átalakítása).

tapota: tipegés-topogás Háromsz. < *tapotál*: tipeg-topog uo. MTsz.; ez is gyakorító képzés lehet a *tapog*, *topog* ige családjából.

zakota: zakatolás Szék. < *zakotál*: zakatol uo.

huziga: huzigálás, *tasziga*: taszigálás, *ráncziga*: dulakodás, huzavona, bajlódás (< *ránczigál*), *kornyika* »milyen kornyikát csaptak: hogy kornyikáltak, kiabáltak«; — szegedi kifejezések, Gombkötő Antal értesítése szerint, de Tömörkény István kérdésére azt feleli, hogy nem ismeri őket, csak a gyermeknyelvben lehetnek járatosak; a *kornyika* azonban CzF. szótárában is megvan: »idétlen, kellemetlen kiáltozás, rekedt hangú ének.«

Két- és háromtaguak latin igékből; néha bizonytalan, vajjon az elvonás a magyar nyelvben külön történt-e, vagy pedig már a középkori latinságban s úgy jött-e át készen a főnév, p. *disputa*, *veksza*, *trakta*, *vizita*, (látogatás értelmében), *akkorda* a latinban is megvan (az utóbbi a magyarban Thaly: Adal. 2:364). A következők valószínűleg csak a magyarban keletkeztek:

formatívának, az *eszme* nem tudom mit tehet magyarul... Ezt egy magyar sem érti a világon.* (Id. Nyr. 14:401.)

strapa < *strapál* (mind a kettőt országszerte használják, maga az ige is a latinos magyar beszéd visszakövetkeztetése a *strapáció* főnévből, mert ez a főnév is csak magyar-latin átalakítás a német *Strapatze* vagy az eredeti olasz *strapazzo* szóalakból).

szufla: szusz, lélegzet < *szuflál* (igaz, hogy emezt most csak egy helységről idézi a MTsz., de a *szufla* aligha a régi olasz **sofflo*, a mai *soffio*, mely szintén elvonás a latin *sufflare*-ből).

gusztá: gusztálás; egészen új keletű kártyaműszó.

diskura: diskurálás < *diskurál* (< lat. *discurrere*); *diskura* talán országszerte járatos az élőbeszédben (Erdély, Debreczen, Szeged, Gömör, Nógrád, Rábaköz stb.); és Dóczi Faust-jában is: »Ilyen diskurák, ládd, kedvesebbek nekem, mint bármi bölcsesség« (családi kiad. 101): Ein Diskurs, wie dieser da, ist grade der, den ich am liebsten führe.

liczita: több vid. MTsz. < *liczítál*.

vizita: katonasorozás, vizitálás, Göcsej, Baranya MTsz. < *vizítál* (a székelyeknél *vizita*: látogatás; ez a latinból lehet, l. Bartal).

prédika: prédikáció, Fehér m., Rácz-Almás < *prédikál*; — *prédika-szó*, Hétfalu.

trafika: sugdosás, Szeged (Gombkötő A.) < *trafikál*.

Négytagú ikerszók: *kajabaja*: kiabálás NySz. (*kajaba* és *kalaba* is MTsz.) < *kajabajál*, *kajál-bajál* NySz.; — *agyabugya*: verés, Gömör, Vác, Szeged < *agyabugyál* (vö. *agyal*, *meg-agyal*); — *terefere* < *tereferél*? — *dirídara*: üres fecsegés, Vác < *dirídarál* Fehér m. (*deredarál* több vid., *derél-darál* Háromsz. MTsz.); — *bibri-babra* MTsz., vö. *bebrél-babrá* MTsz. — *irka-firka*, népies elv. < *irkál-firkál* (*firka*, l. NyUSz.); — *szurkapiszka*: kötődés, áskálódás Nyr. 27:545 < *szurkapiszkál* 2. MTsz.

β) *u ü* végűek -ul ül végű igékből: *fütyü*: fütyölés Abauj MTsz. < *fütyül*.

Köznyelviek: *boru* < *borul*, *derü* < *derül* (*boru* 1818 Fáy Andrásnál, NyUSz.). Régi népies kifejezés lehet már: *derüre-borura* (noha Szemerének még föltűnt 1817-ben, l. Munkái 3:163); Gödöllőn állítólag azt is mondják: *derü lesz* e h. kiderül. Újabb irodalmi kifejezés: *borura derü* és a *derüből* képzett *derüs*. De a *borus* melléknév régiebb lehet s a nép nyelvén teremhetett. (Vö. *burhos*, *burhonyó* és *burhonyagos* NySz. 1:287, *borhús* Balaton és Dráva vid. MTsz., *burhós* Veszprém és Keszthely; *burkós* Nyr. 8:40 [és MTsz.] sajtóhiba.)

γ) Mássalhangzó-végűek -ol *él öl* végű igékből.

Egytaguak:

për, pör — az elvonás ismert példái közt valószínűleg legrégibb (már 1334 óta van *Peres* tulajdonnév), a szláv eredetű *përël, pöröl* igéből, l. Nyr. 31:134. Melich; — *csör-pör*: pörpatvar Veszp. (Az anal. hat. 31), Kalocsa MTsz. < *csöröl-pöröl, csörül-pörül* Veszp., Szeged (uo.).

vád — szintén régi elvonás (már a 16. sz. második felében előfordul)* a szláv ered. *vádol* igéből (óbolg. *vaditi*, l. Nyr. 25:115. Ásbóth).

keh: köhögés NySz., MTsz. (és innen *kehes*) < *kehël, kehöl* (ez az igealak Dunán túl általános; a szintén dunántúli *kehe* a Somogyból közölt *kehél* alakból lehet elvonva, vö. NyK. 33:134). Az ilyen hangutánzó szópárok közül rendesen régibb lesz az ige.

leh: MTsz., Dug: Jol., Szerecs., Szitty., Ar: Próz. 518 lehet < *lehel* (*lehel* gyakorító ige a régi *leh-ni* igéből NySz.)

gajd: dal (kurucz énekben NySz.; vö. »Liszt Ferencz fővajda hogy lett cigány fajta, elmondjuk e gajdba« Bolond Istók 4:48, 4) < *gajdol* (ú. l. tkp. 'dudál', vö. horv. *gajde*, tót *gajdi* 'duda', s Ujvidéken a magyarok is gajdának híják a dudát).

dan: nóta, dallam (»ennek a versnek a dana igön szép« Somogy Nyr. [8:524) < *danol*;** — a nagyon elterjedt *dana* főnév a *dannak* elhomályosult 3. személyű alakja lehet, de most már azt is mondják: a versnek a *danája* (*dana*: nóta, Vas m., Kecskemét, Hódmezővásárhely, Mármaros m., Hosszumező stb.; »előbb pityi, aztán dana« Gömör m.).

dúd: nóta, dallam (a régi szombatos-könyvekben NySz., de néhol most is él még, p. Kalotaszegen, Kolozs m., Torda, MTsz.; vö. »E dálnak saját dúdja is van« Szépirodalmi Lapok 1853. 532, Kriza) < *dúdol*.

gugg fn. (ebben a népies szólásban: *guggon ül*, p. Debr.

* A mai népnyelv nem igen ismeri, de egyszer hallottam 'kifogás' értelmében a köv. mondatban (Újhodos pusztán Enying mellett 1900): »Az öcsém nem akart vacsorányi, azt a vádat adta fő, hogy a foga fáj.«

** *Danol* a *dalol* mellékalakja, emez pedig hangutánzó igének látszik. Érdekes ez a két gyakorító alak: *danikál, danogat* MTsz. Göcsejben *danaj* is van a *zsibaj, robaj*-félék példájára. Különös az 1841-ből Szegedről főljegyzett *danu* MTsz. — A *danol, dan, dana* szóknak közvetve is aligha van kapcsolatuk a népdalt jelentő litván *dainà* szóval.

Csongrád m.; innen *guggon-ülő* Fehér m., Ráczalmás, ugyanaz a babfaj, a mely néhol *guggós-bab*, Somogyban *gugg-borsó* s a MTsz. szerint *gugos borsó* is).* < *guggol* (ez pedig gyakorítója lehet a régi *gugg-ni* igének, l. NySz.; gyermekjátékban ma is előfordul: *gugg le* azaz *guggj le!* Kiss Áron: Gyermekj. 152, *gugg málé* azaz *guggj már le!* uo. 290, és elrontva: *kuk le*, *kuk már* 198; — vö. még finnül: *kyykkä* guggolni, *kykkä* guggolás).

bók (*bókkot* *hajt* a ló: a fejét hajtogatja, bókol, azaz bólogat, Kemenesalja MTsz.) < *bókol* (ez -*kol* képzős gyakorító s rokona *bólint*, *bólogat*).**

dözs: dözsölés, zsivaj, Mátyusföld, Csallóköz MTsz. < *dözsöl*.

nyak: benyakalás (ebben: »Úgy nyakban volt már, hogy mindenképpen össze akart csókolózni a tekintetes úrral« Jókai: Rab Ráby 2:125, nyilván népies kifejezés) < *be-nyakal* (ez természetesen a. m. nyakába szedi a bort).

hörp (»Csak egy hörpöt sem ittam« Gyarmathy: Nyelv-mester 2:207, állítólag Nógrádban ma is mondja a nép) < *hörpöl*. (A *hörpöt* a nyelvújítók is alkalmazták: »Leguli nem vala ellensége a jó falatoknak, hörpöknek.« Fáy A. Összes művei 1:74. S a fölköszöntőt elnevezték *hörpigének*, Nyr. 1:46.)

A nyelvújítás elvonásai:

taps Barczafalvi 1787, Mondolat < *tapsol* (vö. *tapsi*: tapogó járású, Szék. és Csáng.).

gúny: Verseghy 1805 (*gúnynevezet*: csúfnév, Spitzname, Mond. 1813) < *gúnyol*.

két: kétség, Mond. (Kétem sincs, hogy tenni mered, Vör. Eger II. én. 546. vers) < *kétel*, *kételkedik*.

Ké t t a g u a k:

parancs (a NySz. csak szótárakból idézi C. óta, de most az irodalomban s művelt beszédben közönséges, l. NyUSz., sok vidéken a nép nyelvében is él) < *parancsol* < ószlov. *poračiti*.

szimat, csak 1860 óta van kimutatva, l. NyUSz., de alkalmasint népies elvonás a *szimatol* igéből SI. Ez hangutánzó ige,

* »Egy fiatal leány... guggon etette libáit« (Kisf. K. A fejeér köpönyeg).

** Mind a két szót irodalmivá tették a nyelvújítók. Szemere Pál 1813-ban Munk. 3:96 azt mondja: »Ez megérdemlett egy bókot (csókol csók, bókol bók) [Szvorényi kiad. hibásan: csókot csók, bókot bók]. Nevetséges írásban talán használni lehetne.« — A NyUSz. a *bókot* csak 1834-ből idézi. Igaz, hogy 1831-ben még így írja Bajza: »A szép társaságokban csak *bókolat* kedves, az ellenmondás vétek.« (Vö. Kaz. Lev. Kisf. 261.)

vö. »szimmog: piszeg, sziszeg« SzD., de tkp. »szipákol, szíja az orrát, szimmant: megszagol Háromsz., szimati: szimatoló, jó szaglású stb., l. MTsz.*

pazér: pazarlás? (egyetlen egy adat Nyr. 3:86 Lehr Alberttól, így: »pazérra ejteni a jószágot: elpazarolni«; mint melléknevet l. alább), *pazar*: luxus Verseghynél is, l. NyUSz. < *pazérol*, *pazarol* (ném. *prassen*, l. Nyr. 20:532, Szarvas).

Nyelvújítók szavai:

inger: ösztön 1792. SzD., l. NyUSz. < *ingerel*.

varázs 1805. Verseghy** < *varázsol* < szlov. *vrážiť* (noha a szlovénban is van *vráž* főnév).

érdek (Szemere 1831 előtt, NyUSz.): tkp. érdeklés < *érdekel* (ez gyakorító az *ér* igéből s a régi nyelvben a. m. többszörsen érint).

mérsék (1831. NyUSz.; különösen ebben maradt fönn: *hőmérsék*) < *mérsékel* (régí gyakorító ige, tkp. a. m. méreget, l. NySz., vö. *mérsekel*, *mércsikél* stb. MTsz.; *mérsekel* Tisza-Dobon, *mérzsegél* Debreczenben és *mércsikél* Gömörben is a. m. méreget).

c) A cselekvésnek tárgyát vagy eredményét jelentő elvonások. Valamint a munkálás tárgya is eredménye a *munka*, az éneklés az *ének* stb., úgy lett a csóválás tárgyának *csóva* a neve, a rajzolás eredményének *rajz* stb.

a) *csóva*: 1. tűzgyújtásra való szalmacsutak, melybe tüzes taplót tesznek, aztán föl s lelóbálják, hogy tüzet fogjon MTsz. 2. jelül póznára tűzött szalmacsutak NySz. és MTsz. < *csóvál*. — Arany J. azt mondja: »Hogy a magyar népnyelv rövidítés által is képez igéből főnevet, arra csattanós példa a címbeli szó« (Nyr. 7:421). Ugyanígy vélekedik Szabó Imre Nyr. 21:370. Szarvas (20:333) és Albert J. (21:52) kételkedik a *csóva* és *csóvál* összetartozásában. De az összetartozást kétségtelenné teszi a csóvának első jelentése, továbbá, hogy a csóvának is van *csáva* s a *csóvál* igének is van *csávál* mellékalakja, l. MTsz. és NySz. A horvát *čova* (l. Nyr. 13:365) a magyarból lehet átvéve sok más hadi szóval együtt (vö. NyK. 17:74).

* A *szimatot* tehát a német származású *szamat*, *zamat* szótól külön eredetűnek vélem jelentésénél s az idézett hangutánzókkal való kapcsolatánál fogva. (Másképp Munkácsi Nyr. 13:52 és Melich.)

** A NyUSz. idézte *varázsi* MA. 1621-i kiadásában csak sajtóhiba; az 1611-i kiadásban még *varázslási* van az illető helyen (*magicus* alatt).

risza (tréfásan: Hordd el fiam, hordd a riszát, ugord által Dunát, Tiszát! kurucz dalból; der Hintere, NySz.) < *riszál*.

pisa < *pisál* (vö. olasz *pisciare* Nyr. 14:66, és alább: *pös*).

zakota: összevissza hányt holmi, lim-lom Szék. < *zakotál*: zakatol uo.

vizsita < *regruta*, a kit vizitálnak (Bukovina, MTsz.).

β) *pös*: *urina* MA. stb. NySz. »*pis* nem húgy« Dug: Pb. 1:76 < *pösöl*, *pēsél*, *pisél* stb.

hurcz. »Fratilli: szűnyeg és kárpit rongya, hurtza« MA. < *hurczol*; — *hurez* a szótáríró alkotása lehet, mert Calepinusban azt olvasta: »fratilli: villi sordidi in tapetis, quod per terram ferantur« vagyis: piszkos szőr a pokróczokon, mert a földön hurczolják őket (vö. Szily: Adal. 363). — Újabban a sleppet nevezték így, p. Ágai A. (gyakran), Nyelvöremlék 74 stb. »Mint vki a sleppet fordította: *hátsul-hurcz*« Brassai, EPhilKözl. 21:721.

perzs (valami perzs volt a ruhámon, Szolnok-D. m., *perzsbűz* Szék., NySz.* *per[zs]szag* Debr. MTsz., *përzs* és *përzszzag* Pest m., Szada, *pörzsbűdösség* Somogy m., láng perzse haját öszvefodor Gvad. NySz.; a vér rásül az utcák *pörzshevétől*, Arany: Hamlet¹ 61. < *perzsel*.

pörk (»pörköt kapott a ruha« Nép, Dtúl) < *pörköl*.

rajz (*rajsz* és *rajszos* 17. sz. NySz.) < *rajzol*, *rajszol* < ném. *reissen*. — A nyelvújítás korában a *rajz* 1808-ban jelenik meg SI.-nál, aztán Kazinczynál (vö. Nyr. 21:210), de még 1838-ban is inkább *rajzolatot* írtak.

szoporty: »orr-tisztátalanság« < *szoportyol*: orrában szörpög, csángó szók Nyr. 9:429.

göncz: batyu, csomó Dtúl MTsz. < *gönczöl*: gyúr, gyömöszöl (Szily K. nézete szerint NyUSz. *göngyölít* alatt; vö. *dönczöl*, *denczöl* MTsz.).

A nyelvújítás szavai:

karcz Verseggy, NySz. < *karczol*.*

roncs: panniculus, lacinia SI. 1808., később *hajóroncs* < *roncsol*.

* Szarvas G. tévedett, mikor a *perzsbűzt* Ballagi csinálmányának tartva, az *írszer*, *rezgív* és *zsarkamat*-féle összetételek közt emlegette. Nyr. 10:542.

** Leányom öt éves korában azt mondta: »Nem látsz itt a fejemen olyan *karczformát*?« — Mit? — »Olyan *karczot*, a hol a borbély megkarczolta a fejemet.«

szörp Bugát 1833. < *szörpöl*.*

göngy mint a *göngyöleg* szó föltételezett gyökere 1833. Kassai Szót., aztán 1843. Fog. „Ballen” NyUSz. < *göngyöl* (ez régi ige lehet, vö. *gengyül* és *gyömből* mellékalakjait MTsz., továbbá *gyöngörl*, *göngörít* stb. NySz.).

fonsor Bugát 1843. < *fonsorol* (*fancsarol* 17. száz. NySz.).

d) Szintén a cselekvésnek az eredményét fejezik ki a következő melléknevek (vö. *tiszta*: *tisztál*):

zagyva: farrago, *zagyva bor* SI. < *zagyvál*? (*zagyvalék* már 1792. SzD.)

korha: korhadt (fa, MTsz., vö. Nyr. 32:416) < *korhál*.

kusza: verworren, aufgewühlt (Ball. 1857), *kusza* kender, *kusza* haj CzF., *kúsza pamut* Heves m., *kesze-kusza* Somogy m. < *kuszál*, »öszve-keszekuszálta« Kreszn. (Más szó, de előmozdította a »kuszált« jelentésű *kusza* elterjedését, ez a tiszavidéki tájszó: *kusza*: megcsontkított, kurta farkú = szerb-horvát *kus*, *kusa*, *kuso*: kurtított).

zila: újabb íróknál a. m. zilált (*zilaság* Volf Gy. Nyr. 8:340)** < *zilál*.

e) Cselekvőt jelentő melléknevek (vö. *sánta*: *sántál*, *szolga*: *szolgál* stb.):

a) a *e* végűek; kéttagúak:

vizsga Verseghy elvonása 1805, eleinte csak melléknévül használták, NyUSz.; újabban leginkább ezekben a kapcsolatokban: *vizsga tekintet*, *vizsga szem* (de így már 1825: *vizsga szemmel* nézeget, Kisf. K. A fejr köpönyeg) < *vizsgál* (vö. *vizsla*: eleven, fürge MTsz. és *vizslál* NySz.). Már a régiebb szótárakban megvan ez a főnév: *vizsgaság*: versutia, petulantia MA. 1621. és 1708. (idézi Kreszn. is és Lőrincz K. Nyr. 4:168, de a NySz.-ből kimaradt).

* A francziában viszont a szörpölést jelentő *siroter* igét a *sirop* nevéből származtatják. — Itt említjük még Jókainak ezt az elvonását: »Nagy szopacs van a szájában« (azaz czuczli). Köszívű emb. II. k. (De Tolnai V. ért. szerint az élőbeszédben is hallani. Vö. az a. pontban *dugacs* < *dugacsol*).

** A nép is elvonta a *zila* szót, de egészen más értelemben: »nyugtalan« (Lehr: Hermán és Dor. 117, de nem mondja meg, hol használja a nép), — tehát mintegy ziláló, a ki mindent összezilál, ez tehát a következő pontba való.

csárma: lármás Vas m. 1823. Kreszn. MTsz. < *csármál* Dtúl és Szék.

kósza ember 1834 mint baranyai tájszó Kassainál, aztán 1838 Tsz.¹ Dunántúlról < *kószál* NySz.

préda ember: prédáló, pazarló, Erdély, Zala m. MTsz. Vác, Nagy S. Váczi nyelvj. 23. < *prédál*: pazarol (nem csak Erd., mint a MTsz. mondja, hanem p. Dunán túl is általános).

pisla: hunyorgató szemű MTsz. blinzelnd Ball. 1857. < *pislál* a. m. pislog Kassai. »Beteges mécs pisla sugári oszlatják a homályt.« Ar. Elv. alk. 1:86 stb.

pacsa ember: ronda, piszkos Nyr. 17:285 < *pacsál*, *pacsálkodik* (l. b).

locska (és *locskafecske*) MTsz. < *locskál* Fal.?

H á r o m t a g u a k :

zakota: lábatlankodó, izgága Szék. < *zakotál* uo.

tapota: tipegő-topogó Szék. < *tapotál*: tipeg-topog uo.

szokota: számító, akadémikus, katuska természetű Szék. < *szokotál*: számolgat, vizsgálgat, fontolgat uo. (< oláh *sokotí* berechnen, l. Nyr. 23:530, Szinnyei).

kunyora: kunyoráló Szék. MTsz. < *kunyoráló*.

bibirka: babrálgató, pepecselő Szék. MTsz. < *bibirkál*.

csicsérke: csacska Vas m. < *csicsérkél* Balaton mell. MTsz.

kukucska: kíváncsi MTsz. < *kukucskaál* (így *kakucs* és *kukucs-i*: közellátó Szék. MTsz. < *kakucsol* NySz. *kukucsol* MTsz.).

N é g y t a g u i k e r s z ó : *kelekóla*: csavargó, szeleburdi CzF., MTsz. < *kelekólál*.*

β) *könyörű*: könyörülő 1808. Versegly < *könyörül*. Versegly Phraseológiájában is: clemens: *könyörű*. »A magyar, elszakadott testvértelen ága nemének, a könyörű eget és földet vizsgálja hiába«. Vör. Zrínyi. Könyörű szó Ar. BH. XII. 53. — Vö. *keserű*: *keserül*, *nyomorú*: *nyomorúl*, *szomorú*: *szomorúl* NySz. stb.)

γ) *pazar*, *pazér* (»pazér falusi lakók, kik vagyonszájikat elköltötték« Kaz. Cic. 19; »zsivány s lakoma és pazér« uo. 20; főnévül Mártonnál 1800 pazér: Verschwender, Prasser; a *pazér* melléknevet úgy mondják a nép is használja Debreczenben és Somogyban) < *pazarol*, *pazérol*. Vö. NyUSz. és itt b, γ alatt.

kajtár: mindent föl kutató, csavargó stb. NySz., MTsz. (*Kajtár*

* *Spekula* MTsz. tévedés, az ott idézett helyen ezt kell olvasni: *spekulál* azaz spekulál.

és *Kajtor* mint személynév már 1346 és 1429 óta, l. Okl.) < *kajtáról*: rabol Háromszék, MTsz. (de tkp. kóborol); gyakorító ige, vö. *kajt*: keres, kutat, és *kajtat*: kutat, kóborol MTsz.*

búvár: társaságot kerülő, magának élő, Zemplén m. MTsz. < **búvárol*? (vö. Nyr. 31:179.)

pepecs: rest, alamuszi (tkp. pepecselő) Szolnok-D. megye MTsz.; *pepecs munka* Bihar m., Hajdu m. < *pepecsel*.

kóbor Verseghy 1805 < *kóborol* és *kóborog* (Kazinczynál *bódor* is van < *bódorog*; vö. *kósza*). *Kóbor* mint vezetéknev 16. száz. Nyr. 9:365.**

bitor < *bitorol* (mind a kettő nyelvújítási szó. l. NyUSz.).

rikács (»Egyes danolók rikács hangja vegyült össze még a cigányok bőszült zenéjével.« Jókai: Tengerszemű hölgy 1:115.) < *rikácsol* (gyakorító a *ri* igéből).

Az ilyen módon kikövetkeztetett mellékneveket szeretik g ú n y n e v e k ü l alkalmazni, p. *Kukucs*, *Kikukucs*, *Tapicska* és *Tapics* (Nyr.) < *tapicskál*, *tapiskál* MTsz., *Tasziga* Nyr. 5:286; *pilláncs*: pislogó, gúnyn. MTsz. < *pilláncsol*. Vö. Nyr. 31:249.

Cselekvőt jelentő főnevek: *eviczke*: eczetnyű Tsz.¹ < *eviczkel*, l. Nyr. 21:98, Zolnai; — *libiczke*: barázdabillegető Szék. MTsz. < **libiczkel* (vö. *libiczkel*, *lebiczkel*: lubiczkol MTsz.) — *csorinka*: egy csorrantásnyi ital Szék. MTsz. < **csorinkál* (vö. *csoronkál* MTsz.); — *fityenke*: fityegő darabocska, függelék Szék. MTsz. < **fityenkel*; — »*pisláng*: lobbanó tűz; innét *pislángol*, pislogva lángol, villáncsol« Kapnikbánya NyK. 2:379 (csak ez az egy adat ismeretes; az ige a *pislákol* mellékalakja, a főnév csak az igéből lehet elvonva, de talán nem is él a népnyelvben, csak a közlő következtette ki); — *villáncs*: gyenge tűzfény, őrtűz < *villáncsol*: pislog, villog (gyak. ige, vö. fönn *pilláncs*) székely szók MTsz. — *búvár* (mind a két főnévi jelentésében) < **búvárol* < **búvúlol*, vö. *buvál* NySz. (így magyarázza Szily K. Nyr.

* Vö. Nyr. 31:80, Szily K. — Szily K. elvonásnak magyarázza a *folyárt* s a *koslárt* is (*Folyár* mint személynév 1371 Okl., mint melléknev a 16. száz. elejéről NySz.). De a *folyár* magyarázatára talán elég a rokonértelmű *kajtár* analógiája (*kajtár*: buja Szék. MTsz.; vö. *folyat*: *kajtat*). A *koslár* melléknevnek pedig a létezése is kétes, csak Kresznericsnél kerül elő, ő pedig ú. l. csak a *Koslárd* helységnévből következtette a *koslat* és *folyár* kedviért.

** *Vándor* aligha a *vándorol* igéből való elvonás, mint Szily K. gondolja (NySz.), hanem vagy a német *Wanderer* átalakulása, vagy pedig a *vándor-legény*ből való elvonás (ez pedig a *Wanderbursch* átvétele).

30:179; de a *búvárlással* csak 1857-ben találkozunk Ballaginál, a *búvárol* igével 1862-ben CzF.).*

Nyelvujítási szó *gyám* 1787. Barczafalvi < *gyámol*; ez a *gyámol* maga is főnév volt, de az -l miatt igetőnek vették (már 17. száz. Mélotai Nyilasnál, és *gyámolgat* a 17. században gyakran) s azért Dugonicsnál *gyámoló* is előfordul (1788. Etelka 1:109. és Szerecs. 45).

Még az -l képzővel kapcsolatban kell emlitenünk egy pár i k e s i g é b ől való elvonást.

Legrégibb a *villám*, már a kódexekben megvan, de kétségkívül a *villámlik* igéből elvonva, mert ez olyan igeképzés, mint p. *csillámlik*; a régi nyelvben *villámik* ige is van (és *villámodik* stb.).

Hasonló elvonás a *csillám*, a 17. században kerül elő mint a fénybogár neve, nyilván a *csillámlik* igéből. Később Adáminál *csillám*: Blitz, SL-nál splendor.

rom csak 1750 a Wagner-féle Phraseologiában (I. NyUSz.) < *romlik*; — azelőtt csak *romladék* stb.

szólam nyelvujítási szó 1812 óta NyUSz. < *szólamlik* (ez először Faludinál, NyUSz.).

áram is csak a nyelvujítás korában, 1858. I. NyUSz. < *áramlik* (Verseghy 1820), de egyúttal a *folyam* mintájára.

fém csak 1842 óta NyUSz., a *fémlik* alakból (= *fénylik*).

(Folyt. köv.)

SIMONYI ZSIGMOND.

* Szily K. uo. a *csiszár* szót is így magyarázza (< *csiszárol* < **csi-szálol*), de ez alkalmasint szláv -ar képzős alak, vö. horv. *česati* vakarni. (*Csiszár* már 1240 táján személynév, 1358-ban már hasonulással is: *Csiszér*, I. Okl.) — Így magyarázza továbbá ezeket: *foglár*, *hajcsár*, *tölcsér*, *szökcser*, *lakmár*, *nyúzár*, *csapodár*, *folyondár*, *tündér*, föltett **foglál* ... **tündél* igéből, de ezek bizonytalanok. A *lakmárnak*, *szökcsernek* még a léte is kétes, csak szótárakban fordul elő (*lakmározni* már MA. szótárában, de ez szláv **lakmar*-féle főnévre mutat, vö. óbolg. *lakomŭ*, szlov. *lakomen*, tót *lakomni*, *lakomec* stb. „kapzsi, mohó”). *Nyúzár*, csak Csallóközben s Nyitrában, vagy vmi tót -ar-képzős szó vagy a *sintér* mintájára keletkezhetett. *Foglár* (pandur és mezőőr MTsz.) SI. szerint régente madarászt jelentett (oklevelekben *Foglár* és *Foglyar* mint tulajdonnév 1492 és 1568 óta vö. *Foglár* puzta Biharban, *Foglár völgy* van Zalában), tehát alkalmasint a német *vogler*ből került hozzánk, talán szláv közvetéssel, mert Ausztriában is találkozunk a *Foglar* névvel, p. Ludwig Foglar osztrák-német költő. A *tölcsér* és *hajcsár* képzése különben is homályos, talán szláv-magyar vidéken keletkeztek a szláv -ar-ral (mint p. a *solymár* is, bár ez a *foglár* mintájára is alakulhatott). Nagyon homályos a *csapodár*, *folyondár*, *tündér* képzése is, ezeknek eredetéről egyelőre nem mondhatunk véleményt.

A HALOTTI BESZÉD OLVASÁSÁHOZ.

1. *Tilutoa, munda* című érdekes cikkében Melich János (Nyr. 32:409—414) nagyon becses adatokkal gyarapította tudományunkat és kezünkbe adta a HB.-ben előforduló három rejtelmes szó kulcsát. A fölhozott adatokkal azt akarja bebizonyítani, és be is bizonyítja, hogy az Árpádok korában *oa*-val olyan hangcsoportot is jelöltek, a melyben a két magánhangzó között *v* volt, pl. *du(m)broa*: olv. *dombráva* (esetleg *dumbráva*), *Zoa*: olv. *Szává* (esetleg *Szává*), *Soa*: olv. *Szává* (esetleg *Szává*), s az utóbbira támaszkodva a HB.-beli *tilutoa, munda* és *hazoa*-t így olvassa: *tilotáva, mondáva* és *házáva*. — Itt azonban két bökkenő van. Az egyiket maga Melich is tudta, mert az adatokból kikövetkeztetett eredményeket így foglalta össze: »Az eredetiben fennmaradt, XI., XII. s XIII. század első feléből való oklevelek *oa* jelzése a hangzásban *ová, avá, ává* s talán *ává*.« Tehát csak *talán ává*. A másik bökkenő meg az, hogy ha *oa* = *ává*, akkor a *hazoa* szót nem olvashatjuk *házáva*-nak, hanem csak *házáva*-nak.

De a végeredmény mégis helyes, s ezt könnyű bebizonyítani, ha kissé másképp fogjuk meg a dolgot. Melich azt állapítja meg, hogy az *oa* írással ilyen meg ilyen hangcsoportot jelöltek. Én most nem ezt nézem, hanem csak a betűket, s az adatok közül csupán azokat szemelem ki, a melyekből a HB. szóbanforgó alakjaira nézve következtetést vonhatunk. Ezek a következő írás-változatok: *du(m)broa* ~ *Dubraua*, *Zoa* ~ *Zaua*, *Scaudiensibus*, *Zoa-berke* ~ *Zawaberke*, *Soa* ~ *Sawa*. — Mit tanulunk ezekből? Azt, hogy az *au* és *aw* betűk helyett *o*-t is írtak. E szerint föltehettük, hogy *tilutoa, munda, hazoa* annyit, mintha így volna írva: *tilutaua, mundaui,* hazaua*, s így már semmi sem áll útjában a *tilotáva, mondáva* és *házáva* olvasásnak.

2. Az *i* betű hangértéke. — Visszatérek arra a régebben vallott nézetemre (Nyr. 24:204), hogy az Árpádok korában az *i* (és az *y*) betűvel zárt *ë*-t is jelölhettek. Ennek a föltevésére akkor leginkább az indított, hogy az *i* (*y*) és az *e* betű fölcserélésére idegen szavakban is találunk példákat, mint *benevolus* ~ *benivolus* (An.), *Katarene* 1231 ~ *Catharinae*, *Emyrico* 1284 ~ *Emerico*. Ilyen fölcserélések még: *ozev* 1270, *bureu* 1211, *huzeu*, *huzev* 1095, 1270 (NyK. 25:133, 156, OklSz.) e h.: *oziv*, *buriv*, *huziu*, *huziv*, olv.: *aszjú, borjú, hoszjú* (asszú, borjú, hosszú). Fölhozzhatom továbbá még az ilyen váltakozásokat is: *hyges* 1193 ~ *hygys* 1284, 1313 (hegyes), *feld* (közönségesen) ~ *fýld* 1415, 1452 (föld, OklSz.), a melyekben a hangváltkozás föltevésénél sokkal valószínűbb az, hogy az *y*-nak *ë* hangértéket kell tulajdonítanunk (-és, föld); az előbbi esetben azért, mert a szóvég mélyhangú párja *-us*-nak van írva (olv.: *-os*, pl. *Horogus* 1211,

* Vö. *hadlana*.

Vduorus, *Golombus* 1240, *Vylagus* 1275, NyK. 25:150), s a magashangú is váltakozik nemcsak -es-sel, hanem -us-sal is (olv. -ös, pl. *Zentus* 1211, *Vendegus*, *Vydecus*, *Scemus* 1240, uo.); a másodikban pedig a szó eredete (< ném. *feld*) és az e-vel írásnak hasonlíthatatlanul nagyobb elterjedtsége miatt.

A zárt *ē*-nek *i* betűvel írása közönséges dolog másutt is. »So schrieben — mondja Gröber, Grundr. 1:358 — gallische Notare vielfach *i* statt *e* [= zárt *ē*], was natürlich nicht *i* bedeutet.« Ez az írásmód előfordul a Freisingeni Töredékekben is, pl. *mofim* (olv. *možēm*), *gezim* (olv. *jeszēm*), *din* [és *den*] (olv. *dēn*), *timnizah* (olv. *tēnnicah*) (vö. Vondrák, Fris. pam. 30, 34—35.)*

A HB.-beli *gimūlcitul* szóban föltűnő a többesszámi -*k* jel előtti *i*, a melynek a másik magashangú példában *u* azaz *ō* felel meg: *szentucut*, olv. *szentōköt*, mélyhangú megfelelője pedig *v* azaz *o* ebben: *ozvc*, olv. *azok*. Ezek szerint jóformán bizonyos, hogy a *gimūlcic* szó végét -*ēk*-nek kell olvasnunk.

Ha pedig a HB. másolójának (mert kétségtelen dolog, hogy ez a nyelvelmélkünk másolat) *i* betűje ebben az esetben *ē* hangot jelöl, akkor nem tarthatjuk lehetetlennek, hogy néhány más esetben is ilyen értékű; nevezetesen meg kell engednünk, sőt a későbbi írás és kiejtés miatt valószínűnek kell tartanunk az *isemucut*, *gimūls* (*gimūlc*), *mūge*, *igg* (*ig*), *lelic*, -*beli*, *lilkiert*, *timnuc* szavaknak illetén olvasását: *ēsemōköt* (vö. *es*, *ess* NySz., *ēspērēst* NyK. 26:486, 27:470, 30:269), *gyimēlcs* v. *gyēmēlcs* (vö. *dimelch*, *gymelcz*, *gymelch*, *gemelch*, *gyemelch* stb. NySz. OklSz.), *mēgē*, *ēggy*, *lēlēk*, -*belē*, *lēlkiert*, *tēmñōc*. Ezen olvasást támogatja a -*beli* ragnak és a *lilk*-szónak ugyancsak a HB.-ben előforduló -*bele* és *lelic* változata.

Nemkülönben valószínű, hogy az oklevelekben előforduló *hig* (*hyg*), *zig*, *kirizt* stb. szintén így olvasandó: *hēggy*, *szēg*, *kērēszt*. (Viszont *i* hangértéket tulajdoníthatunk a K.T.-beli *furiscete* [fűröszt] szó végén levő *e*-nek.)

Hogy egy betűt kétféle hangértékkel lehet alkalmazni akár egyazon szóban is, arról mai helyesírásunk is tanúskodik; hiszen pl. azt írjuk: *ember*, *engem*, *nekem*, pedig a magyarság nagyobb része így mondja: *embēr*, *engēm*, *nekēm*.

3. *Kegilmelch*. — Ezt a szót eddig így olvastam: *kēgyilmēhel*; de ez az olvasás talán nem egészen helyes. Ha ugyanis számba vesszük a következő írás-változatokat: *tou* (tó) 1135 ~ *tohu* 1225 (kétszer), *oul* (ól) 1297 ~ *ohul* 1211, *fee* (feje) 1055 ~ *fehe* 1055, *ovth* (ó-út) 1479 ~ *ohut* 1055 (NyK. 25:135, 140, 143, 156), látjuk, hogy a *h* betű nem mindig a *h* hang jele volt, hanem (nem említve *ž* értékben való alkalmazását) magánhangzók között némelykor azt a zöngés átmeneti hangot (glide, gleit-

* Erre Melich János volt szíves figyelmeztetni.

laut) jelölték vele, a melyet ma jelöletlenül hagyunk. Ha ehhez hozzáveszszük még azt, hogy a czímbeli szó mélyhangú párja így van írva: *halalaal*, nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a *kegilmehel* így olvasandó: *kégyilméel*; nemkülönben a Gyulafehérvári Glosszák *scemehel* szava is így: *szēméel*. (Vö. *fiáe*, *hordóe*, *kutyáe*, *pelyváe*: fiával, hordóval, kutyával, polyvával, Göcsej CzF. 6:906).

4. *Emdul*. — Egyike azon alakoknak, a melyeket eddigelé nem sikerült kielégítően megmagyaráznunk. *Émdöl*-nek olvastuk, de föltűnőnek kellett benne tartanunk az *m*-et, a mely helyett *n*-et várnánk. Azért nem tudtunk szabadulni attól a több ízben (pl. NyK. 16:260; TMNy. 1:626) ki is fejezett gyanútól, hogy ebben a szóban talán íráshiba van. Azt hiszem, csakugyan úgy is áll a dolog, hogy az *m* íráshiba, de nem *n* helyett, hanem *in* helyett. Az eredetiben u. i. *eindul* (cundul) lehetett, s ezt a másoló *emdul* (emdul)-nek olvasta és így írta le. A föltehető *eindul* így olvasandó: *éindöl* (vö. „mert valamely napon abban *ejéndesz*, halálnak halálával halsz meg” [Károli Bibl. Móz I. k. II:17], *ejéndi* stb. TMNy. 1:625), tehát *i*-ző nyelvjárási alak, a milyen a HB.-ben még kettő van: *seegin* (olv. *szégín* v. *szégíny*) és *ilezie* (olv. *ileszjé*). — Az *-énd*, *-ind* és a későbbi *-end* váltakozására nézve vö. *él*, *il* ~ *eleven*; *négy*, *nígy* ~ *negyedik*; *köhént*, *köhínt* ~ *köhént*; *kerekdéd*, *kerekdid* ~ *kerekded*; *gyermekdéd*, *gyermekdid* ~ *gyermekded* (MTsz., TMNy. 1:557).

5. *Turchucat*. — Ebben a szóban szemet szúrt nekem a tárgyeset ragja előtti a betű. A többi mélyhangú tárgyesetben u. i. *u* vagy *o* betű van a *-t* előtt, nevezetesen: *adamut*, *paradisumut*, *halalut* (kétszer), *angelcut* (olv. *Ádámot*, *páradizsomot*, *halálot*, *angyelkot*), *urot*, *utot* (olv. *urat*, *utat*); e szerint tehát azt várhatnók, hogy *torkukat* így legyen írva: *turchucut* vagy *turchucot* (olv. *torkokot* v. *torkokat*). S bizonyára *u* vagy *o* volna az *a* betű helyén, ha e szó helyesen volna írva. De a másoló itt hibát ejtett, csakhogy nem az *a* betűben van a hiba, hanem másban. — *Torkukat* megszakasztja vala', mondja a HB. írója. De kikét? kérdem én. Természetesen az első emberpárét. — így értette eddig velem együtt a HB.-nek minden olvasója. Csakhogy a HB.-ben Éváról nincs ám szó, hanem csupán Ádámról. Őt teremtette Isten annyi malasztban; őneki adta a paradicsomot lakóhelyül; őneki mondta, hogy minden gyümölcsből ehetik; őt tiltotta el egy fa gyümölcsétől; őneki mondta, hogy ha eszik belőle, halálnak halálával hal meg; ő engedett az ördög unszolásának; ő evett a tiltott gyümölcsből, és őneki szakasztotta meg a gyümölcs keserű leve a — *torkukat*? dehogy! — a *torkát*. Íme itt a hiba! A másoló előtt fekvő szövegben kétségkívül *turchat* (olv. *torkát*) volt, de ő Ádámhoz ezen a helyen odaértette Évát is, azért közbeiktatta a többesszámi *-uc* (olv. *-ok*) személyragot, s lett a *turchat*-ból *turchucat*. — Ezt a föltevésemet megerősítik az ezután következő mondatok is, mert azokban szintén csak magáról Ádámról

van szó, t. i. hogy ő nem csupán magának, hanem egész fajának halált evett, s az Isten őt belevetette ebbe a gyötrelmes világba, a mely fészke lett az ő egész nemének.*

SZINNYEI JÓZSEF.

SZÓRENDI TANULMÁNYOK.

V. (Vége.)

Az eddig elmondottakhoz még a következőket függesztem:

A szórend és a hangsúly egyazon czélnak szolgáló tényezők. Közös feladatuk: könnyen érthetővé tenni a mondat jelentésének különböző árnyéklatait. A hol a szók elrakása magában véve elégtelen, ott a hangnyomaték tesz jó szolgálatot a nyelvhelyi közlekedésnek. A szórend munkájának e kiegészítőjét tehát nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Másrésről azonban szerepkörének a korlátait sem szabad szem elől téveszteni.

A fogalmak különböztetésének egyik biztos eszköze az eleve föltett kérdés (a *tudott és tudandó fogalmak* alapján); mert azt szoktuk nyomósítani, a miről fölteszszük, hogy megkérdezné az illető (Brassai tétele); pl. *Mikor* ment el? Épen *most* ment el. *Mit* ír alá? *Körleveleket* ír alá. — A mely fogalom, mint az állítás tárgya nem fogad el ige-jelezte nyomatékot, annak a föltett kérdés rámutat ugyan elsőrendű fontosságára, de a felelő mondatnak a szerkezete nem alkalmazkodik a kérdő mondatéhoz; pl. *Mikor* indulsz el? *Mindjárt* elindúlok. Még *kít* szólított meg? A *húgomat* is megszólította. *Mit* foglal magában? *Mindent* magában foglal (l. II. cikk 215).

A szórendet egyedül és kizárólag a fogalmak nyelvtani értéke (mondatbeli szereplése) határozza meg. Nyelvtani értékük különböző mivolta szerint külön-külön osztályokba sorozandók aszerint, a mint elfogadják, megkívánják, vagy visszautasítják az ige-jelezte nyomatékot.

Az osztályozáshoz még a következő magyarázatok fűződnek:

Az összesség, teljesség eszméjében rejlő általánosság kizár minden különösséget; kizárja ennél fogva a különös kiemelést, pl. egész vagyonom veszélyben forog. Az „egész” szónak czélszerűen alkalmazható ellentétese ím ez: nem egyik-másik birtokom (v. nem csupán egyik stb.), hanem stb.

Az *is*-től kapcsolt fogalom azért nem tekinthető különösen kiemeltnek, mert nemhogy kizárna más fogalmat, sőt inkább egyenesen föltéteti velünk ilyennek is a meglevőségét. Ellentétesét a *nemcsak* kötőszó állítja szembe vele; pl. *én* is láttam, *nemcsak te* stb. — Mondatkapcsolásnál már nem szerepel a *nemcsak*;

* Az egész HB.-nek egyben-másban módosított olvasását l. *A magyar nyelv* cz. könyvecskémnek nemsokára megjelenő ötödik kiadásában.

mert ott az *is*-t megelőző szó nem jelöl kapcsolt fogalmat; pl. (*Úgy kívántad*); *úgy* is jártam *el* benne; azaz: a mikép kívántad, *úgy* jártam *el*. — Figyelemre méltó jelenség az is, hogy az ilyen mondatban az ige, az illető fogalmat nem közvetlenül követve is, csakúgy kiemeli egészítője hátravetésével, mintha ott sem volna az *is*; csakhogy ekkor az állítmány-egészítő is kap hangnyomatékot (...jártam *el*..)

Fogalmat jelel az állítmány is. Minthogy épen ő tünteti ki a fogalmak különös kiemelését: ez a műszó e különleges működésének kifejezésére van lefoglalva. A mikor maga a jelentős alak: nyomósított (nyomatos) v. hangsúlyos állítmány az elnevezése. Nyomatossága sokszor megoszlik más fogalomával. Állító mondatban az egyenes rendű állítmány rendszerint legnyomatosabb, mikor inchoativumtól meg nem előzőtten, accentuálva áll legelőbb; pl. *megyék* a vásárra; *elhatározta* magát végre-valahára; *beteg* a fiú stb.

Az egészítő állítmánynak fordított szerkezete a parancsolásnak, tiltásnak, tagadásnak rendes formája; pl. *viadd* ki; — *ne* hozd be; *nem* futja ki; *ő* sem jött *el* stb. — A hangsúly ekkor parancsoló mondatban az igén van; tiltó és tagadó mondatban a *ne*, *nem* szókon; de nem ritkán itt is többfelé oszlik; pl. *tedd* most *oda* ni! (Vedd tudomásul); de *ne* mondd *senkinek*; *nem* ismeri *el*. — *Sem*, *se*, ha a nyomatos fogalomnak utána áll, accentuálatlan: *ő* sem jött *el*; *te* *se* mondd ki stb. — Az itt kijelölt határon túl az állítmánynak *rendkívüli* (*kivételes* v. *másodfokú*) nyomatossága kezdődik.

E szó: *ige* a szórendben mindig csak olyan határozott módú igét jelent, mely ha nem áll pusztán, legközelebbi állítmány egészítőjét — akár a legkisebb igekötőt is — hátraveti, hogy az illető fogalomnak elsőrendű nyomatosságát jelezze, maga pedig egészítőstül hangsúlytalan ekkor; pl. *Ferencz* volt Szegeden. Névi állítmánynyal: Jancsi *pap* (van); *Ödön* a katoná.

Az állítmány nem szeret hátul lenni. Áll ez leginkább ott, a hol hangsúlyos az állítmány. Még a kéttagú mondatban is előre törekszik; pl. Mit csinál most a fiad? *Rendezi* a *könyvtárt*; nem pedig: a *könyvtárt* *rendezi*. Háromtagú mondat: *Rendbe* hozza *iratait*; és nem: *Iratait* *rendbe* hozza. A hangsúlylyal előrebocsátott *iratait* szó (az utóbbi mondatban) arra indítja az embert, hogy legott utána tegye a hangsúlytalan igét így: *iratait* hozza *rendbe*; — és így tovább: *Leesett* a *fáról*; *kiugrott* az *ablakon*. Ellenben: Csak egy kis biztatás kell neki, és az *ablakon* ugrik ki. — Tehát előbbre az igével!

Felhívom a figyelmet a módosító és a módosított igék sorakozására. A módosító ige az állítmány-egészítő és a módosított ige (főige) közé kerül rendszerint; pl. *Éz* már *el* van intézve. *Föl* fog *tünni*. *Vissza* akarja vonni (nem pedig *elintézve* van; *feltünni* fog stb.). — A módosító ige e szerint szabályos rendben elválasztja a bővítményt a főigétől. De kivételesen, a t. k. a mikor

ő rajta van a nyomaték, nem választja el; pl. Meg kellene kísérteni. Felelet: Megkísérteni *lehet*; de nem használna. — Meg tudnád ezt bocsátani? Megbocsátani *tudnám* igen; de elfelejteni soha (l. II. cz. 364–369).

Az ígén kívül figyelembe veendőek más nyomosító szók is, aminők a következők: *is, sem, se; nem, ne; meg, pedig, ugyan* stb. Némelyik megelőzi nyomosítólag, némelyik követi az illető fogalmat. A melyik közülük mondatokat kapcsol, az nyomosítja is egyúttal a kapcsolt mondatot. Egyik-másik nemcsak nyomosító, hanem magától nyomatos is egyszersmind (l. II. cz. 216–217).

A magyar szórendnél szebbet nem ismerek. Mondatunk a finom árnyéklatok megkülönböztetése végett sokkal ritkábban szorult a hangsúlyra, mint más nyelvek mondata. Ezt hadd tün-tesse föl egy egyszerű rövidke mondat:

Mein sohn war damals richter — A fiam akkor *bíró* volt.
Mein sohn war damals richter — A fiam *akkor* volt bíró.
Mein sohn war damals richter — A *fiam* volt akkor bíró.

Íme a német szórend változatlan. Csak az ide-oda vándorló hangsúly mutatja ott árnyéklat-változását. A magyar elrakás ezzel szemben mindannyiszor változik.

A szórend elleni vétségek — a legdivatosabbak — a következők:

1. Az ígének hátra szorítása; pl. tegnap a Dunában *megfűrödtünk* (e h. tegnap *megfűrödtünk* a Dunában).

2. A módosító ígének a többtagú állítmány tagjai közé nemiktatása, és így más módon szintén hátratulása; pl. *elárulva* vagyok (e h. *el* vagyok *árulva*).

3. Az előbbi pontban megrótt elrakásnál nem jobb az ellenkezője, hibásan alkalmazva, vagyis a módosító ígének az állítmány részei köze iktatása, mikor nem oda való; pl. a vendéget *le* illik *ültetni* (e h. *leültetni* illik); *ki* készül *törni* a vihar (e h. *kitörni* készül a vihar. L. IV. cz. 364–367).

4. A pozitív természetű és az *is*-kapcsolta fogalmat követő állítmány kiegészítőjének hátraszorítása, vagyis az ige-jelezte nyomaték használata ott, a hol ez nincs helyén. Ezt a hangsúly okozza csábító hangjával az olyan mondatokban mint: *híven* feleltek meg kötelességüknek (e h. *híven* megfeleltek.); a falut *házanként* is kell bejárni (e h. *házanként* is be kell járni).

5. Az *is* különböző szerepeinek összetévesztése; pl. (mondatkapcsolás esetében): késő most már, ha *be* is váltja a szavát (e h. ha *beváltja* is a szavát).

Egészen más a jelentés, ha ezt mondom: Lekötötte a szavát; ha aztán *be* is váltja, annál szebb. Az utóbbi *is*-es mondat föltételes; az előbbi pedig föltételesen megengedő.

Másnemű *is*-es botlás az ilyen például: »hogyan az osztrák indigenának *nélkül* is az ellenzék *többségben* volt« (e h. hogy az ellenzék az osztr. ind. *nélkül* is *többségben* volt). A megrótt mon-

dat csak a következő elrakással válnék kifogástalanná: hogy az osztr. ind. *nélkül* is az *ellenzék* volt többségben. De az más értelemárnyéklat is egyúttal. Itt az *ellenzék* a mást kirekesztő, különösen kiemelt fogalom. Az *is*-kapcsolta fogalom ugyanis mindig hangsúlyosat kíván maga után.

6. A határozók és kötőszók hibás elrakása; pl. »*Valóban* a bizottság furcsán járt el« (e h. a bizottság *valóban* stb. v. a biz. furcsán járt el *valóban*). — »hanem ha *csakugyan* Berlinben az öregek a békét jól megcsinálták.« (Annyi bizonyos, hogy a mondat rosszul van megcsinálva. Helyesen így: ... ha az öregek Berlinben *csakugyan* jó békét kötöttek). — »*Mindenesetre* Románia szövetsége monarchiákra igen becses;« e h. Románia szövets. monarchiákra nézve *mindenesetre* igen becses. *Inkább* a régi könyveket szereti (mint az újakat); e h. a régi könyveket *inkább* szereti stb.

A nyelvünket elárasztó germanizmusok a szórendet sem hagyták érintetlenül; a szórend pedig, kétségtelenül, legkényesebb része szófűzésünknek. Az illető szóhoz nem való ragot, vagy névutót mással fölcserélni, könnyű munka. A mondat többi része, a legtöbb ilyen esetben, változatlan marad. Nem úgy ott, a hol a szó rossz helyen áll. Az ilyen hibát sokszor csak az egész szerkezet megváltoztatásával tehetni jóvá.

* *

Ezek tehát a magyar szórend fő vonásai. Nyelvünk alkotó szelleme különösen ezen a téren mutatja leleményességét. Ide s tova helyezi a mondat egyéneit, — a szavakat; különválasztja az összetett alakok tagjait, más alakokat ékelve közéjük; fordítja és visszafordítja a szokottabb rendet; és mindezzel többnyire, megannyi észrevehetően különböző árnyéklatot teremt. Hogy ezt a munkát csupán a hangnyomaték segítségével végezheti sikeresen, nem szükség erősítenem. Figyelembe is vettem, a hol csak kellett, a szórendnek e hű társát; a néma jegyekkel rajzolt gondolatnak e hangos tolmácsát.

A mit itt, számosabb pontba egybefoglalva, mondtam, azzal sikerült talán kifejtennem mindazt, a mi a magyar szórend lényegét teszi ki, s az elrakásnak alapjául szolgál, és a mit a fogatanatosan eszközlendő részletes tárgyalás okvetlen megkíván. Az itt mondottaknál kevesebbet nem adhatni elő, ha a munka célja: szórendünk elméletét, főbb mozzanatait és a szerkezet-változások folyamát olyan módon ismertetni, a mely kellően egyengesse útját a részletekbe hatásnak.

A részletek tárgyalása is munkába kerül ugyan; de ezt már nem mondhatni nehéznek. Még könnyebb, — úgy szólván magától végbemenő — a mondatrend ismertetése, ha biztos alapon indulhat meg, azaz ha a szórend kérellően ki van fejtve. A hibátlan szerkezetű mondat már maga jelzi eleve: megelőzze-e, vagy kövesse a másikat, avagy harmadik mondat kerüljön-e közéjük?

Megjegyzem még, hogy a Simonyi Zsigmondtól használt ezt a két műszót: *kirekesztő, összefoglaló* szórend igen sikerültnek tartom. Szabatosabb két elnevezés ez az enyémnél (*ige-jelezte és: nyomatos állítmányú* szórend). Igaz ugyan, hogy a nyomatéktalan állítmány működésében *ige-jelezte szórend* (illetőleg *nyomatosság*) megfelel a különös kiemelés mozzanatának; de minthogy a nyomatos és egyúttal összetett állítmány szerepkörében a hangsúlytalan ige szintén rámutat a közvetlenül előtte álló állítmány-egészítőnek a nyomatosságára (*be jön, ki megy, utána jár* stb.): ennél fogva az *ige-jelezte* kifejezés az utóbbi esetre alkalmazható nem lévén, csak a nyomatéktalan (hangsúlytalan) állítmány szűkebb szerepkörében mozoghat.

Kétségtelen egyébiránt, hogy egy rövidke műszó egymaga mindent ki nem fejezhet; és mindkettőnk kétféle *szórendje* csak az összetett állítmányú szerkezetben felel meg elnevezésének; pl. pusztán álló igével: A bátyám *betegeskedik* — a bátyám betegeskedik. Itt csak a hangsúly igazít el bennünket; az elrakás ugyanaz. Ellenben, összetett állítmánynyal: a fiam *elutazott* — a fiam utazott el. Csak itt tűnik ki a kétféle szórend közti különbség. De ismételve kijelentem, hogy: *Kirekesztő*, illetőleg *összefoglaló* (*szórend*) világosabban jelelik más fogalomnak a kizárását, illetőleg megengedését, mint az én műszavaim. — Ezzel befejeztem szórendi tanulmányaimat.

JOANNOVICS GYÖRGY.

NYELVJÁRÁSAINK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ.

III. (Vége.)

Köztudomású, hogy nyelvjárásaink legértékesebb nyelve mlékeink, azért minél alaposabban ki kellene őket aknáznunk és minél tüzetesebben, a lehető legapróbb részletekig tanulmányoznunk. Mert ezzel, különösen történeti alapra helyezkedve, fontos adalékokat szolgáltatathatnánk történeti és összehasonlító nyelvészetünknek s számos még eddig tisztázatlan kérdést tisztázhatnánk. De nemcsak! Így több tekintetben szemléltethetőbbé tennők, főként a jelentéstani sajátságok kapcsán, egyes vidékeink népének eszejárását, lelki világát, gondolatainak és érzelmeinek nyilvánulását, a nép bölcséletét, költői képzeletét, összes eszmei világát (vö. Árpádfy cikkét Nyr. 1:38), — szóval magyar fajunk lelki életét, néplélektanát, a mely nemcsak érdekes, de értékes is.

Vö. pl. a székely ember furfangos eszejárását, mikor azt kéri tőle: Mit kér az ökreért, bátya? — és ő azt feleli: *Hatvanat igirének érte*. Hogy két- vagy háromszázhatvanat-e, találd ki magad. Vagy mikor ugyancsak a székely ezt mondja: *Egyik eszemmel ezt*

gondolám, a másikkal pedig azt. Vö. az efféléket is: Én reggel *fel*, az ökröket *bé s ki* az erdőre. T. i. felkeltem, az ökröket befogtam s kimentem az erdőre. — Emez kissé hosszadalmasabb és kevésbé eleven előadás volna.

Az effélékkel nemde nevezetes adalékokkal járulnánk a magyar népies logikához is? De általában segítségére lehetnénk a néprajznak is, mint erre már néhai Hunfalvy Pál is rámutatott a Néprajzi társaság alakuló-gyűlésén (Ethnographia L., 1900. évf.) mondván, hogy a népnyelv kincses bánya a néprajz számára is, egyes szavakban becses néprajzi tanulság rejlik.

Így általában becses adalékokkal szolgálhatnánk műveltség-történetünknek s itt pl. mithológiáinknak. L. Ipolyi Arnold és Barna Ferdinánd bűvárlatait, Kállay Ferencznek, Csen-gery Antalnak és Szabó Károlynak az ősvallásra vonatkozó értekezéseit; Kálmány Lajostól: Mithologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban (Akad. ért. a nyelv- és széptud. kör. 14. köt.) s Kozma Ferencztől: Mithologiai elemek a székely népköltészet- és népelethben. (Akad. értekezés.)

De így több olyan ma is élő kifejezésre híhatnók fel a történetíró figyelmét is, a mely régi jelenségeknek a nyelvben fennmaradt beszédes emléke, a mit haszonnal értékesíthetnénk.

Vö. az efféléket: *megvesz* = feleségül vesz, ma is a székelységben, nyilván a régi valóságos adás-vevés emlékeként; aztán *kurucz világ*, *kurucz ember*, *nagy labancz* stb. a kuruczkorból; *nem hajt a tatár* még régibb időből; *a magyar világkor* v. *a futáskor*, 1848/49-ből stb. — Így lennének olyan nyelvi adatok, a melyek pl. a székely kérdés megoldását is lehetővé tennék valaha. Vö. pl. a Nagy Géza és Balassa, s a Balassa és Zolnai közt lefolyt eszmecsereit, fennebb idézve; továbbá hogy az erdélyi és a vágyvidéki székelyek nyelve még ma sincsen összehasonlítva. Pedig népköltésük összehasonlítása eredménynyel kecsegtetne. (Vö. Vikár B. A szentivánéji ének, Nyr. 30. k.)

Hasznot meríthetne e kutatásokból a magyar népies növény- és állattan is (vö. Herman Ottó bűvárlatait); jobban megismerhetnők népünk természeti ismereteit.

De a mi végül még közelebbről érdekelhet s a mit a nyelv-járás-leírók nálunk is, meg a külföldön is elhanyagoltak, stilisztikai, retorikai és poetikai szempontból is tekintetbe jöhetnek a nyelvjárások. S ha így nemcsak tisztán nyelvészeti szempontból tanulmányozzuk hangtanukat és szótanukat, mint eddig többnyire tették és teszik; s nemcsak ezeket aprózzuk, hanem kissé egyetemesebb és emelkedettebb szempontból a tartalomra, a szellemre és az egységes képre vetjük a fősúlyt s nyelvünk tisztítására, gazdagítására, retorikai és poetikai sajátságainak ilyen úton való tanulmányozására is gondolunk; és e leírások nem száraz grammatikai tárgyalások, hanem egységes, összefüggő

és áttekinthető leírások lesznek: azt hiszem, a laikusabbak is érdeklődnek ez ügy iránt és segítenek munkánkban.

Most már csak az a kérdés 5. hogy kik által s miként történjék a gyűjtés, tanulmányozás és azután a feldolgozás?

Itt ragadom meg az alkalmat arra, a mihez tulajdonképp szólni kívánok, hogy egy Nyelv-művelő Társaság létrehozását hangoztassam én is, mely a mai nyelvre és így az irodalmi nyelvre vonatkozó másnemű kérdések mellett nyelvjárásaink rendszeres tanulmányozását is venné kezébe; vagy akár egyenesen Magyar nyelvjárás-tanulmányi társaság szervezését kívánjam, mely, mint pl. a finn irodalmi társaság, rendszeres tanulmányokat végeztetne a magyar népnyelv egész területén — ha kell, anyagi támogatással is — ezt méltán kívánhatnók egyes pártfogók hiányában a Magyar Tudományos Akadémiától s részben a Kisfaludy-társaságtól, sőt a Magyar Nemzeti Múzeumtól is, a mint hogy a múltban is támogatták az efféle törekvéseket. Ilyen támogatással lenne egy szakszerű bizottság, élén a leghivatottabbakkal, s indítna az Akadémia egy füzetes vállalatot e célra, minők pl. az Ugor füzetek, és az elszórtan levő, igen különböző eddigi nyelvjárásleírások helyett adna egységes és együttes gyűjteményt, mely egységes alapon készült összefüggő egészekben adná egyes nyelvjárásaink alapos leírását, figyelembe véve és felülvizsgálva az eddigi anyagot s felhasználva, kellő kritikával, az itt-ott meglevő gyűjtéseket, kéziratokat — és mentől több szöveget gyűjtve az illető nyelvjárás területéről. Evégett gyűjtene kiki tehetségéhez képest legalább a maga vidékén, s utaztatnánk egyeseket még eddig ismeretlen nyelvjárások területén, a hogy gyűjtenek pl. az etnografusok is a Nemzeti Múzeum támogatásával. E munkában részt vehetnének természetesen arra való egyetemi hallgatók is, mint Finnországban, s mint a hogy gyűjtenek nálunk is egyesek valóságos becsvágygyal. Gyűjthetnének tanítók, papok, általában a nép közt élő és forgó felvilágosodottabb emberek, theologusok, sőt középiskolai tanulók is, a kik tapasztalatom szerint nagy érdeklődést tanusítanak, csak serkentést és utasítást kapjanak, s gyűjthetne az egész művelt magyar közönség, nyelvészek és nem nyelvészek egyaránt, különösen a tanárok. Hisz szókat, mondatokat, hasonlatokat, rövidebb elbeszéléseket, közmondásokat gyűjthet a nem nyelvész is, csak figyelmeztessük az alakilag hű közlésre és vizsgáljuk meg az adatokat. A hangtani megfigyeléseket és jelzéseket természetesen elvégezné az illető nyelvész, a ki e célra alapos hangtani előtanulmányokat tenne.

Különben is nem a hangtani dolgok a legfőbbek, bár nyelvészetileg és történelmileg ezek is igen fontosak s kívált nálunk, hol a fonétikát még most se becsülik eléggé; de tán époly fontos, s szerény nézetem szerint még fontosabb ama többi mondattani és egyéb sajátság, és ezeket mint nyers anyagot, tapasztalatom

szerint másokkal is gyűjtethetjük, szaporíttathatjuk; csak azután ellenőrizzük a gyűjtést, nézzünk utána. Arra nézve pedig, hogy mit gyűjtsünk s minő czélszerűbb terv szerint, nemcsak másoknak, de magunknak is tájékoztatót állíthatnánk össze, s ez munkánkban a képzettársulás törvényénél fogva is segíthet s gyűjtésünket eredményesebbé teszi.

En pl. a háromszéki nyelvjárást tanulmányozva, egy ilyen tájékoztatót állítottam össze, melyet gyűjtőimnek is megküldöttem s melynek segítségével igen szép számú adat birtokába jutottam. E tájékoztatóban, melyhez elől felhívásom járult, az embertől indulva ki, így csoportosítottam a gyűjtendő kifejezéseket: testrészek, ruházat, nevek (itt a családi, gúny- és ragadványnevek), tulajdonságok (külsők és belsők). Aztán: az embert környékező tárgyak, épületek, állatok, növények (itt a képzettársítás kapcsán házi és más állatok, kerti és más növények). Még tovább menve: a községrészek, utczák, határrészek, mezők, kertek, források, árkok, patakok, tavak, szigetek, romok, dombok, völgyek, hegyek, erdők, puszták, faluk és városok nevei. Azután visszatérve az emberre: foglalkozása, házi teendők és ezek körébe tartozó kifejezések, gazdálkodás, mesterségek stb. Végül minden feltűnőbb szó és kifejezés, a mi csak eszünkbe jut és a mit hallunk; minden érdekesség, elmésség, köszönés, köszöntés, áldás, közmondás, hasonlat, felkiáltás, találós mese, gyermekdal, népdal, beszédtöredékek stb. Szóval minden, a mit feljegyzésre érdemesnek tartunk. Sőt az is, a mit tán nem is tartunk érdemesnek, — mint már mások is hangsúlyozták. És nemcsak egyes szokat gyűjthetnénk, mint régebben a legtöbben tették, hanem különösen mondatokat, mondattani dolgokat, összefüggő szöveget s stilisztikai és retorikai fordulokat is, — s ezt tán nem hiába hangsúlyozom.

Hisz, mint tudjuk, tulajdonkép ma sincs mai tudományos színvonalon álló mondattanunk. Nyelvjárásaink adatait mondattani tekintetben eddig jóformán csak Simonyi vette figyelembe a Magyar Kötőszók és Magyar Határozók című nagy műveiben. A Tüzetes magyar nyelvtan mondattani része még hátra van, s már a Nyr. 3:401. l. 1874-ben hangoztatta Ihász Gábor, hogy gyűjtsünk anyagot a magyar syntaxishoz. És már ő előtte hangoztatta Arany János, hogy míg a »szavak egérfarkába« kapaszkodunk, elhanyagoljuk a mondatot, a szókötést, nincs gyűjteményünk a nyelv mondatszerkesztésére egyes vidékekről. (Prózai dolgozatai² 1884, 392—3.)

A mi pedig a magyar stilisztikát illeti, az — egyes kísérleteken kívül, mint Négyesy László kiváló kézikönyve, épen úgy lehetne »ékes irálytan« vagy görög stilisztika ma is, mint az 50-es, 70-es évekbeli »irálytanaink«. Az eddigiek csak a magyarosság fejezet alá vettek be valamit a magyar stílus sajátjaiból, s az is inkább csak a visszaélésekre vonatkozik; a legtöbb részt nem fejtették ki idevonatkozólag s pozitív adatokat nem igen adtak, mert az ma még nehéz. Pedig milyen érdekes volna e

tekintetben pl. a nép nyelvéhez közel álló írók műveit is tanulmányozni, minők Mikszáth és Baksay, Benedek Elek, Tömörkény, Palotás Fausztin, Gárdonyi, Bársony István, Eötvös Károly és mások. Ez utóbbinál, pl. tudjuk, minő tősgyökeres dunántúliság van a stílusában.

A retorikát illetőleg is népies retorikánk megfigyelése még mindig hiányzik. Pl. a *métt*, *azétt* *hoggy*-os szerkezetek (az affélék: Elmentem, métt, azétt *hoggy* = mert), vagy a fennebb idézett tömör szerkezetek a székely nyelvben: Én reggel *fel*, az ökröket *bé* stb. Legföllebb mondattanilag érintették az efféléket eddigel; retorikailag nem. Pedig ezek retorikai fordulatok is!

Hát aztán még mennyi poetikai sajáttságot is gyűjthetnénk az eddig ismerteken kívül. Gyűjtésünknel az illető vidék íróit is megfigyelhetnők, s ez sok olyan sajáttságra híná fel figyelmünket, a mit eddig elmellőztünk. Szóval a nyelvjárásoknak szellemét is kellene keresnünk; természetesen nem régi metafizikai, hanem modern, néplélektani alapon.

Arra nézve, hogy kiktől és hol gyűjtünk, itt tán csak annyit, hogy mindenesetre főkép olyan egyén után tehetünk jegyzeteket, a ki az illető községben született s községe határán túl nem igen járt. E végett főkép asszonyokon és még nem iskolázott gyermekeken, vagy az iskolából már régebben kikerült ifjakon tehetünk megfigyeléseket, a kik otthon maradtak s az előbbiekkal együtt legigazibb képviselői községük nyelvjárásának. Én a háromszéki nyelvjárásra főként ilyenektől gyűjtöttem. Gyűjtenünk pedig lehet bármikor; csak bizalmat keltsünk magunk iránt, ne nézzenek kémnek, ki az adót föl akarja emelni. Nyájasság, előzékenység, s egy pár fillér célra vezetnek; csak ügyesen tudjunk kérdezni közvetett úton s türelemmel várjunk, és biztosan s alaposan jegyezzünk fel mindent, míg elfelednők vagy emlékezetből hibásan írnök le. Aztán személyesen járjunk utána mindennek, lehetőleg a hely színén; nehogy úgy járjunk, mint pl. Steuer J., ki kénytelen volt adatait korrigálni, bár ez különben helyes. Célravezető eszközök közül jó szolgálatot tesz tapasztalatom szerint a gyorsírás (ha már a kiejtés jelzésével tisztában vagyunk) s használnunk lehetne talán a fonográfot is, a mit pl. etnografusaink közül Vikár Béla a Nemzeti Múzeum hozzájárulásával és állami támogatással már használt is népköltési adalékok gyűjtésénél, és pedig szép sikerrel. (Vö. Ethnographia, 1900, 192. l.)

A mi végül a feldolgozást, a leírást illeti, arra nézve nemde többféle mód volna lehetséges. Ismertethetnők a nyelvjárásokat szövegközléssel és ehhez írt nyelvtani magyarázattal; vagy a rendszeres nyelvtan alakjában, hangtan, szótan, mondat- tan stb. fejezetekkel és szövegekkel; emez szokottabb forma és meg is tarthatjuk. A tárgyalás pedig történhetnék vagy csak úgy 1. hogy egyszerűen az irod. nyelvhez viszonyítjuk a nyelvjárás megfelelő sajáttságait s a nyelvtörténeti fejtegetésektől tartózkodunk; vagy 2. úgy, hogy az irod. nyelvhez viszonyítjuk s közben

nyelvtörténeti magyarázatokat is adunk; vagy 3. tisztán nyelvtörténeti alapon indulunk ki, arról nézzük a nyelvjárás sajátosságait s csak másod sorban viszonyítjuk az irodalmi v. köznyelvhez. Ez utóbbi már magasabb és sok tekintetben föltevéses álláspont; de ez sem lehetetlen. Azonban egyszerűbb és laikusokra nézve is könnyebb az 1. és 2. mód s így nemde ezt ajánlhatnók; de nézetem szerint nem zárva ki a nyelvtörténeti érintéseket, sőt kívánva a történeti alapot a nyelvjárás keletkezésére, történetére nézve is, hogy miként állhatott elő, s evégett ismerve az illető terület politikai és közigazgatási történetét is. Mert ezáltal sok olyan dologra jöhetünk rá, a mire különben nem lehetne rájónni. (Effélékre nézve összevethetők Balassától: A magyar nyelvjárások keletkezése, Ethnogr. s a vármegyei monografiák is.) A nyelvtörténeti magyarázatokat pedig megkívánhatnók ma már csak azért is, mert ezzel sokkal értékesebbé tennők a tanulmányt s egyszersmind érdekesebbé is, hogy ez meg ez régibb vagy újabb fejlődés-e a nyelvjárásban, hogy minő régiségek élnek még a szókincsben stb. Így a mai és régi nyelvet sokkal szorosabb kapcsolatba hozhatnók; sok érdekes s részben még föltevéses kérdésre deríthetnénk világot. E végett különösen érdekes és hálás eljárás volna véleményem szerint az azon nyelvjáráson írt régi nyelvm emlékeket is ismerni és felhasználni. Erre nézve ott vannak nyelvm emlékeink kiadásai, a kódexek és a Magyar levelestár, aztán az oklevéltárak, Történelmi tár és egyes régibb írók művei. Így pl. a háromszéki nyelvjárásra a Teleki-kódexnek sepsiszentgyörgyi Ferencz frátertől másolt része, megjegyzem azonban, hogy kellő kritikával használva (vö. rá Volf: Nyelvm emléktár 12:21). Aztán a Székely Oklevéltár 16—17. századból található oklevelein kívül Deák Farkasnak Uzoni Béli Pál című munkájában egykorú levéltöredékek és tanuallomások, Cserey Mihály Erdély históriája (18. század elejéről), Apor Péter Metamorphosisa és egyéb művei (1730-as évek), Mikes Kelemen levelei (1717—1762), Baróti Szabó Dávid művei, Bod Péter és Benkő József írásai (a 18. sz. második feléből) stb. stb. Mindez természetesen ismét kellő kritikával értékesítve.

Ilyen történeti alapon igen érdekesek volnának pl. az illető nyelvjárásbeli helynevek, vö. Pesty Frigyes gyűjtését (Magyarország helynevei, Bp. 1888, és kézirati gyűjtéseit a Nemzeti Múzeumban) és pl. Karácsonyi János egyes czikkeit az Ethnographiában (a Körös folyó nevééről s legújabbán az Ardó helynévről); aztán pl. Lehoczky Tivadartól: Beregmegyei helynevek (szintén az Ethnographiában, 1899).

Ilyen irányban kutatva, mint tapasztaltam, a laikusabbak is inkább érdeklődnek s ha a pedáns aprózással felhagyva, inkább elbeszélő, kerekesebb és egységesebb leírásokat adnánk, ha a nyelvjárás-tanulmányt mint a filológia egyik ágát néznők s így nemcsak pusztán és szárazon nyelvészetileg, hanem igazán filológiai módon dolgoznók fel: valóságos kis monográfiákat lehetne adni történeti

alapon, a melyeket a művelt közönség is élvezhetne s a melyeket aztán gyakorlatilag is értékesíthetnénk, a mennyiben a nyelvjárásokban rejlő nemzeti erő mint élő forrás tovább hathatna az irodalomban is. (Vö. Vargha Gyula Előszavát Sebestyén Regös énekeihez.)

En legalább a fennebbi szempontok szerint szeretném majd feldolgozni a háromszéki nyelvjárást.

* * *

De minek untatnom tovább a Tisztelt Társaságot? Tán sikerült rámutatnom, hogy nyelvjárásaink tanulmányozása nemcsak elodázhatatlan kötelességünk, de történeti és más szempontokból is fontos; s kívánatos volna egy magyar nyelv-művelő, vagy akár egyenesen nyelvjárástanulmányi társaság szervezése, legalább a Magyar Tudományos Akadémia hozzájárulásával.

Nyelvészetünkre és néprajzunkra tagadhatatlanul sok és nagy feladat vár a jövőben a finn-ugorságot, a finn-ugor összehasonlító nyelvészetet és néprajzot illetőleg; de addig is feladatunk minél inkább ismerni és ismertetni a hazait, a mait, a mai nyelvállapotot, hogy lássa a következő nemzedék apáinknak és apáinak nyelvét és érdeklődjék a népnyelvi hagyományok iránt, melyek a nép szívét, eszét, lelkét hordják magukban.

Maroknyi nép vagyunk; de pl. a nálunk még maroknyibb százszok itt a közelben hangyaszorgalommal kutatják és ismerik a mai népnyelvet, hogy azáltal segítségére mehessenek történelmüknek is és szigorú megfigyeléssel, a tényeknek a legnagyobb aprólékossáig menő csoportosításával munkálkodnak ez irányban. (Vö. Egyet. Phil. Közlöny 1900, 462—474). Rokonunk, a szintén maroknyi finn nép, mi mindent nem tesz meg nyelvhagyományai gyűjtése érdekében? Csak mi volnánk, kik késlekedünk?

Felolvasásomat Gáti István szavaival végzem: »Nem magyar az, a ki ilyen kérdésekre nem érez. Nem érez, a kinek módja lévén benne, nem dolgozik. En magyar vagyok, szeretem nemzetemet, nyelvemet; örömet dolgozom hát ilyen, nemzetem s nyelvem dicsőségét tárgyazó munkába.« (Jutalomfeleletek, 2. köt. 1821.)

ERDÉLYI LAJOS.

A NYELVJÚÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

II.

közre ad Bel. 181 »Mindennel él, 's maga semmit közre nem ad« és 1. kötet alatt.

köz-: közhirű M. Hírm. 1781:239 »Bétsi közhirű levelekből vett Brünni tudósítás;« *közigazgatás* M. Secr. 158 l. Nyr. 30:289; *közhaszon* Bel. 119 »A' köz-haszon semmit tovább nem ér;« *közkatoná* Bel. 74 »az a' vitézség egy köz-katonában-is fel-találtatik;« *központ*

Magy. Mus. 2:28 »valamennyi Napok mind egy köz-pontra verődven« Verseghy. A NyÚSz. szerint először csak 1807-ben; *közügy* Magy. Mus. 2:187 »a' Politikusoknak, kik a' köz ügyeket viselik, a' Római poetával azt kiáltjuk« Verseghy.

kül-: küldisz Magy. Mus. 2:256 »Hogy kül' bel' diszünk fényességére hozattván, Mondhasd« Baróti; *külerőszak* Magy. Mus. 2:16 »Nem volt kül' erőszak« Baróti; *külok* u. i. 2:37 »létté' okát nem vette kül' októl« Verseghy.

lak-: lakház M. Hírm. 1786:183 »a' Presbytereknek rendeltetett lak-házaknak«; *lakkerület* Magy. Mus. 1:149 »s körülötte remegve feküdt néma lak-kerületi« Kazinczy; *lakszék* Magy. Mus. 1:290 »új Lak'-széket keresünk« Szabó.

lapályos M. Hírm. 1786:112 »a' Zagyva vize a' lapályos helyeket teli öntvén ... nagy bővségét találták ... a' hálnak«.

lekít Magy. Mus. 2:22 »a Nap; melynek öléből Lelkítettő hévségek ama' Testekre lövődnek« Verseghy vö. NyÚSz. *istenít* czikkét.

levelez M. Hírm. 1781:99 »De Erdélyi levelezője már régtől fogva semmi nevezetes tudósítást nem tehetett föléle;« u. i. »folytatjuk e' levelezést«; u. i. 483 »a' Trieszti Világ Levelezője (Welt-Korrespondent)«; megvan Magy. Mus. 1:88 »most készített ilyen egy Levelező Könyvet« Batsányi.

magánhangzó, mássalhangzó Révai Magy. Alagy. előszó: »Azután, ha a' szó — végén ékezetlen, a'vagy — is rövid magánhangzó után nem kettős a' mássalhangzó« vö. még Nyr. 32:93 és 165.

megékez Révai Magy. Alagy. előszó: »Azonbann a' kettős mással-hangzók (consonantes) előtt valók bátor, ne-is legyenek megékeztve, hosszasaknak fognak mindazonáltal tartatni.«

megszemt M. Secr. 162 »Ki meg-szemtvén a' Tzirkálót, láttaték szörnyen meg-ijedni.« A népnelyvből, l. MTsz. szent, szemt, és TMNy. 453.

megvalósít M. Secr. 49 »tiszteletemet olly jelekkel Eksztzel-lentziádhhoz meg-valósítanom ...«

mellék- mellékdolog Magy. Mus. 1:283 »A' Deák Poéta, kihagyván a' mellyék dolgokat, szorosabban tsak azokat foglalta versekbe« M.J. (Molnár János?); *mellékkút* M. Secr. 33 »mellék úton való közbe járással ... segítő eszköz lehetek.«

mellékes Magy. Mus. 1:281 »furtsaságból vagy más valamely más mellékes tekintetből tselekedett« Batsányi u. i. 2:229 még egyszer töle.

mellpántlika Magy. Mus. 1:79 »Fond azt és melj-pántlikádat Fürtös hajamba« Kazinczy.

mintás M. Hírm. 1786:522 »egész esztendeig a' Mintás (normalis, Minta: Norma) Oskolábann nem tanult«.

művelet Magy. Mus. 2:21 »Valamennyi művelettyei számhoz, teherhez és mértékhez vagynak igazulva« Verseghy. A NyÚSz. Pápayének mondja 1807-ből.

műdarab Magy. Mus. 2:172 »Mi-képp' lesz a' ház az Építő-mesterségnek mű-darabjává« Verseghy.

nagylelkű Révai Vers. 231 »Táplál a' reménység, nagy lelkű Fiabann.«

napéjegyenlőség M. Hírm. 1781:191 »Minek-utánna a nap-éj egyenlősége (Aequinoctium) már el-tölt.«

egy neme a ... Bel. 81 »A' kegyetlenkedést úgy tartották, mint a' maga gyilkosságának egy nemét.«

négyzet Magy. Mus. 2:29 »mi-képpen A' Testek távol-létének négyzeti olly renddel láttattya magát lankadni« u. i. »Dugonics Úrnál a' Quadratumnak magyar neve Derék, Molnár Úrnál pedig Négye z e t.« A NyÚSz. Barótitól idézi 1792-ből.

nyelvjárás Révai Vers. »Görögökre tekintvén Több nyelv-járását fogja szeretni Hazánk.« Itt már határozottan dialectus az értelme.

nyelvmivelés Révai Vers. 96 »Rajnisom! örvendek neked is, népünknek is, ilylen Ritka való kintsén, 's nyelv-mivelése javán.«

nyilvánkoztat M. Secr. 95 »Vettem... az alkalmatosságot, hogy tartozó-alázatos engedelmességemet nyilvánkoztassam;« *nyilvánít* csak S.I.-nál 1808-ban először.

nyomadék M. Hírm. 1786:412 »a' bé nyomtatódott papiroson, a' rá nyomott betű-formáknak nyomadékaik az által egészen el tűnnek« vö. Nyr. 32:93 *óranymaték* pendule.

nyugtos Magy. Mus. 2:136 »Országolok én itt tsendesség ölénben, A' földi boldogság' nyugtos kebelében;« jelentése nyugodt.

oszlopoz Csak furcsaságként jegyzem ki Révai Vers. 239 e sorait: »Karjait vállával az Édes Hazának Oszlopozza, éltét szentel-vén javának.« A régi nyelvben nem volt *oszlopoz* ige, de *oszlopo-zás* igen.

ön-: önerő Magy. Mus. 2:31 »Nem önn'erejéből támada;« *önmaga* Révai Vers. 28 »Szent lantján vezetett ön maga verseivel;« megvan Magy. Mus. 2:16 is: »Ön' magadban volt megölő mirigyed.«

önkény Magy. Mus. 1:57 »Tér-mezejét ön'kénje szerént... vetés lepi sárga kalászszaal« Baróti.

össze-: öszvetöml Magy. Mus. 1:155 »Az éjszaki hegyek' alljaiban öszve-tömlött repedéses kőszirtokba vóltak ásva a' Sirok« Kazinczy; *öszveszöllalkozás* M. Secr. 17 »akár az árruba botsátott jószág, taksálva légyen, vagy tsak az árosok közt való öszve-szöllalkozásra légyen hagyva«, itt megegyezés a jelentése. Mészáros szerette a szók közönséges értelmét is kitekerni.

penna tsata Révai Vers. 113 »Penna tsatát kezdesz?« vö. Nyr. 32:167.

pénztár M. Hírm. 1786:14, 21 »a F. Királyi Pénz-tárból el-költött 90 ezer forintok-is hozzá vagynak számlálva«. A NyÚSz. is csak ebből az évből idézi.

percz Révai Vers. 148 »Tudjad azt mégis, mi nagy ára minden Leg kisebb pertznek;« Magy. Mus. 2:32 »minden másod-szerű idő-pertz alatt egy ingást tett« u. i. »másod-szerű pertz« Verseghy;

ennek a *percz* szónak eredeti hosszúság jelentését találtam Decsy Ozm. 2:259 »nyílok két lépésni hosszúságú vékony nádból *vayon*, mellynek egyik végén *három pertzni* hosszúságú és $\frac{3}{4}$ *pertzni* szélességű négy élű vasból vagy atzélból tsinált toll *vayon*;« még érdekesebb u. i. a 304. lapon: »Gyujtó zsinetek kenderből és gyapotból *vayon* készítve — és *egy pertzni 48 minutumig* — is el-tart« vö. az ujjak perczei. A NyÚSz. csak Mártonból (1803) ismeri e szót, minutum jelentésben, ugyanitt a *Linie* szónál találtam a következőt: *egy pertz, egy hüvelyknyi mértéknek tized része.*

postáskodik Decsy Ozm. 125 »A' Zsidó aszszonyok . . . postáskodnak, a' titkos szerelmeseknek jó *elő-mozdítói.*«

rab-: *rabeszköz* Bel. 163 »sajnálod a' . . . kegyetlen uralkodóknak *rab eszközeit*«; *rabföld* Révai Magy. Alagy. 29 »Rab-földek! javait az arany-nap néktek is hozza;« *rabláncz* Révai Vers. 145 »Hogy meg-törtem *rab lántzomat* Vallom szégyenemmel;« *rabnemzet* Révai Vers. 136 »Győzhetetlen viadalbann Tapod *rab nemzeteket*;« *rabszítj* megvan már Gyöngyösi Kemény Jánosában 2:52 »Soknak a' Tatár-kard fejét el-ütötte *Rab-szítj* is kezeit soknak megkötötte;« megvan Bel. 33 is: »kedves magzataitokat *rab-szítja* köztöztetni;« olvasható Révai Vers. 156 is; *rabszolga* Bel. 99 »a' ki tsupán tetsző akaratyja szerint kíván Uralkodni egészszzen *rab-szolga*;« *rabszolgálat* Bel. 153 »az ő állapotjok nem emberi társaság, hanem szomorú *rab-szolgálat*«. A NyÚSz. csak jóval későbből ismeri e szót.

rajzolat Révai Magy. Alagy. 2 »Magyarul *rajzolatokra veti.*« Ez adat Kónyiét is megelőzi, vö. Nyr. 32:166.

remek munka Bel. 127 »Az ő újj rendelései a' böltteségnek merő *remek munkája.*« A mai értelemben tehát nem S.L.-nál először, mint a NyÚSz. állítja. A *remek* szó is mai jelentésében van már a M. Hírm. 1781:67 »Melly kies Ortza, Szemek! Ritka Királyi *Remek*;« hasonlókép a Magy. Mus. 1:145 »Tihany a' természet' *remek alkotványa*« Horváth Á.; épígy a M. Gyász 162 is: »Ditső magyaroknak vitéz *remekjei.*«

részrehajlás Bel. 75 »olly' idő szakaszszát kellene várunk, melly részre hajlás nélkül való lenne«.

sártest Magy. Mus. 2:25 »Most e' sár-testbe szorított Elménk bámulva teként amaz égi tsudákra« Verseghy.

sikeretlen Magy. Mus. 1:60 »Atyám! ismérem Zálogod! . . . nem vólt *sikeretlen* az álom« Baróti. Tehát nemcsak S.L.-nál.

síkos Decsy Ozm. 153 »hermelinnel bélelt arany *síkos ruhákat viselnek*« vö. NyÚSz. beli *csikos*.*

sír- sírhalom Bel. 64 »ez a' helyetske, mellyben meg-vontam magamat, ez lészen *sír-halom-is*;« megvan M. Hírm. 1781:245 is: »Hervey Anglusnak *Sír-halmait* Magyarra fordította;« e szó tehát egész biztosan nem Kazinczyé; *sírvers* Révai Vers. 87 »*Sírhatok* és mi *ditső sír-verset-is írhatok* immár.«

* Ez a *síkos* azonban nem a *csík* szó származéka, hanem a *sík*: aranyozott bőr, l. NySz. A szerk.

szellet Magy. Mus. 1:45 »Nyögtének hajának ősztürtjei a' szelletre« Batsányi.

szemlátó M. Secr. 18 »a' Referens ez utolsónak a' piatzen szemlátómi bizonyossága volt«. Ha a 47. lapon újra elő nem kerülne, magam is sajtóhibának tartanám. Fura képzés.

szemüveg Magy. Mus. 2:25 »Jó szem üveg nélkül tisztán láthattya ragyogni« Verseghy. Nem bizonyos, hogy Barótié.

szerencsejáték Bel. 16 »Soha-is én a'dig magamban semmi bátorságot... nem tapasztaltam, míg a' világi dolgokat, mint a' szerentse-játékot olyannak lenni nem esmertem;« megvan a M. Hírm. 1786:169 is (Lotteria). A NyÚSz. csak Mártonból ismeri (1803-ból); *szerencsekoczká* Magy. Mus. 1:69 »'S úgy rendezel ember' szerentsekoczkáját.« Ányos.

szíjazat Révai Vers. 157 »Pilllog arany szíjazatja kövekkel Tollazatok rengnek.«

szőlőműves M. Secr. 367; bizonyosan a földműves analogiájára.

táblabíró M. Hírm. 1781:12 »Valóságos Tábla Bírák (Actualis Assessor).« a M. Secr. 49 is.

talpkő Magy. Mus. 1:169 »ez által Hazánk örökös boldogságának talp-követ meg-vessük«; a Nyr. 32:167 csak későbből idézi.

tanulmány nem Barótié; már Gyöngyösi Char. ajánló levelében megvan: »Akár-ki-is örömesbb foglallja magát szokott tanulmányában, mint más-féle dolgokban.«

tárgy Bel. 126 »s ez fog már lenni e'nek utánna való beszélgetésünknek tárgya«; éppígy Révai Magy. Alagy. 25 »Ó, de te főképen légy versem tárgya.« E helyeken is már obiectum a tárgy jelentése.

tár. Igen érdekesen ír a M. Hírm. 1781:326 e szóról: »mindazonáltal nem olly igen meg-avult szó a' *Tár*, hogy ne lehetne azzal más szókként szabadon élnünk: a minthogy én, ha mindenek egygyeránt megérténék, a Deák Fiscus, vagy-is Francia Finance szót nem-is mondanám különben Magyarul, hanem *Tárnak*, az honnan mi mind e máj napig azon Fő-Méltóságot, a ki arra hajdan gondot visel vala *Tárnok-Mesternek* szoktuk nevezni. *Tár-könyvnek* pedig azt lehetne mondani, a minek más nyelvekenn Encyclopaedia vagy-is Dictionaire Encyclopedique a nevezete«. Helyes ez a szó, mint mondja, azért, mert »más hasonló nevezetű szókhoz nagyon alkalmaztatva, a minéműek a *Tárház* és a *Tár-szekér*. — Összetételei közül a *szótárt* azt hiszem a M. Hírm. 1781-i évfolyama tette közkeletűvé, hol sokszor előfordul 187, 245 stb; többet Decsy hozott forgalomba Ozm.-jában: *könyvtár* (1:181), *kincstár* (2:22) sőt *posztótár* is megtalálható 1:115 »Ezen posztó tárbán három rendbeli posztók árultatnak;« *hadi tár* M. Gyász. 93 »És hogy a' Hadi-tár ki-ne-üresüljön, Minden különös pénz *köz-jóra* kerüljön« vö. Nyr. 29:167, 30:289.

társphár M. Secr. 343 »a' betsületes tzhnek eleget tett, 's a' társ poharat-is meg-adta«.

termételen M. Secr. 16 »Itt a' vásárló piatzen már most termételen esztendőnek, és sovány aratásnak jelensége tapasztaltatik;«

17. l. u. így; talán a termékenytelenből rántotta össze. Nem hiszem, hogy sajtóhiba volna terméstelen helyett.

tetszetős Révai Vers. 261 »meg-szelíditett Alagyáid önként Tetszetős lépést szaporítva tesznek«; a M. Gyász 162 is: »Katonás termetek tetszetős mindennek.« *Tetszetes* Faludinál 1748-ban; az idéztem alakot a NyÚSz. csak Fog.-tól ismeri.

tettetösködik Bel. 115 »Vallyon tudna-é tettetösködni?«

tévedez Magy. Mus. 1:31 »Bátortalanul tévedez tekintetem« Kazinczy. Ma inkább a *révedezt* használjuk; ez is ritka lehetett a régi nyelvben; a NySz. csak egy adatot hoz föl rá a XVIII. századból.

tisztárs M. Secr. 418 »ha valamelyik Tiszteink közzül maga Tisztársán némelly hitetlenséget tapasztalna«. Szótárban Mártonnál 1803-ban.

tollazat sem Faludié, mint a NyÚSz. állítja. Megvan már a Kem. Ján. III:6:77 is »Látszik sok tar főnek gombos patyolattya, Más féle csapka-is; 's azok tollazattya.«

tőkepénz M. Hirm. 1781:288 »20 ezer Tallért fog annak tőke-pénzül ki-fizettetni, mellynek haszna-vételéből az említett szegények jobban tápláltathassanak.« M. Secr. 353 *derékpénz*.

tömény tömjén jelentésben Magy. Mus. 1:65 »Mert az a' Hatalom, mellyet töményünkkel Tisztelünk Egében...«; épígy Báróti Erk. lev. 130 »szélllyel hánnya az oltárokat, mellyeken az ő töménnye füstölög«.

újságtíró M. Hirm. 1786:2 »Ne gondold szívem, hogy az Újság-írókban olly bőv mértékben laknék a' szent Lélek ereje, mint a' Papokban;« vö. Nyr. 32:91.

utasítás M. Hirm. 1781:80 »útasításokat (Adresseket, mellyek nem sokára mind ki-is lesznek nyomtatva) azonnal meg-írtam«.

válaszüresség Magy. Mus. 2:24 »Ám-de nagy-is két Tsillag között a' válasz-üresség« Versegly.

viadalpiacz Magy. Mus. 1:373 »a' viadal-piatzon leg-hatalmasb Bajnokok«. A mikor még nem volt *küzdte*.

versmérték Magy. Mus. 1:366 »kedvem duzzant, hogy a' mostani Görög 's Deák vers-mértékre író nevezetesb Magyar Poéták' nyomdokok-ként rajta egy kis próbát tegyek«. A NyÚSz. csak a Tzs.-ból ismeri.

vigyázat Magy. Mus. 1:374 »vigyázat, okosság Volt vezetés-tekben« Baróti.

viszhang Magy. Mus. 1:61 »Oh te Szós visz-hang, melly énekimet fel-kapni szeretted« Baróti. Erre a helyre vonatkozhatik Kazinczy megjegyzése l. NyÚSz.; u. i. 59 *viszhangzat* is: »visszalövellí A' köves oldalakon játszó visz-hangzat« Baróti.

Dal. Szily K. a Nyr. 31:169 egész határozottsággal állítja, hogy a dal szó »Gyöngyösi régibb kiadásainak egyikében sincs meg«, s hogy e szót Dugonics a *dolga* szó helyett csempészte be az eredeti kéziratba. Pedig igaza van Arany Jánosnak

is, a NySz-nak is. A lőcsei, 1713-i kiadásban ugyanis a kérdéses hely így hangzik:

I:4:46 Örül 's kedves *dalát* mondja jó reménnyel,
Biztattya világát ez után jobb fénnel.

SIMAI ÖDÖN.

IRODALOM.

Programm-értekezések.

A felszólító mód hang- és alaktani változásai kódexeinkben. A zsolnai főreáliskola 1902—3. évi értesítőjében. Írta Fodor János.

Nem bocsátkozhatunk e dolgozat részletes ismertetésébe, mert úgyszólván minden sorára volna észrevételünk, s így bírálatunk magánál a dolgozatnál is hosszabbra terjedne. Csak úgy nagyjából mondjuk el megjegyzéseinket.

A szerző bámulatos szorgalommal áttanulmányozott egy sereg kódexet, hogy a felszólító mód különböző formáit ismertesse és magyarázza. Mielőtt azonban tulajdonképpeni tárgyába fogna, bevezetésében a nyelv változásának okairól szól s tesz ilyen kijelentéseket: »Ha valamely nép hevesvérű, annak nyelve többet változik; a magyart nem tartják hevesvérűnek, legalább nem oly hevesvérűnek, mint a román népeket.« Ennek alapján is »előre sejthető, hogy sok változással nem találkozunk«.

Tárgyalásában az igéket a TMNy. szerint osztja föl, mind-egyik csoportra nagyszámú példát idéz, s igyekszik a felszólító módú alakokat magyarázni, csak hogy fáradozásait kevés siker jutalmazta, mert nagyon csekély nyelvtörténeti és hangtani ismerettel fogott munkájához. Mindent megmagyaráz; vannak aztán ilyen magyarázatai: »Az *ojt* tipushoz (a *tanojt*-félékhez) járulván a felszólító mód *j*-je, az alveoláris, zöngenélküli, pillanatnyi *t* és a cacuminális, zöngés, folytonos *j* kölcsönösen illeszkedve létrehozzák a postalveoláris pillanatnyi zöngenélküli *cs*-t illetőleg kettős *cs*-t.« (10. l.) Az Érdy-, Winkler- és Thewrewk-kódex *épohe*, *igyenösöhétök* alakjaiból a 16. század *ö-ző* voltára következtet (13). Kézpénznek fogadja el a kódex minden adatát s még a kétségtelen írás- vagy sajtóhibákból is következtetést von: »A ThewrewkC-ben ezt a két alakot találjuk: *bátoricséd*, *világosicset*; itt tehát a magánhangzók nem illeszkednek, a mivel máshol is találkozunk pl. ÉrsC: *ismerja*.« Azt is olvassuk a többi között, hogy a *metsz* igének kétféle felszólító alakja van: *metélj* és *mess*. (39. l.)

A szerző anyaggyűjtés közben úgy látszik a szóknak csak alakját nézte, de mondatbeli viszonyukat nem figyelte; így történetelt aztán, hogy a felszólító mód példái közé kerültek ilyenek is: *agya* ÉrsC. I. 2 (48), *tanoljuk* Péld. 102 (51), pedig ha megnézzük magukat a kódexeket, azt látjuk hogy az első így fordul elő: a te menyey attyad, ky meg latya az reyteghben *meg agya* teneked az

te erdemedeth; a második meg így: nem jduezevlhetevnk, ha megnem *tanolyok* az tyz parancholatokat.

Legnagyobb szerencsétlensége azonban e dolgozatnak az, hogy szerzője a kódexbeli alakokat a mai helyesírás szerint átírja, természetesen úgy, a hogy ő elolvasta. Legkisebb hibája még az, hogy a nyílt és zárt *e*-t sehol se különbözteti meg. Minthogy még azokat a szokat se tudja helyesen átírni, melyeknek olvasását egészen kétségtelenül megállapíthatni, természetes, hogy itt a tévedések és következtelenségek egész seregével találkozunk. Csak úgy találomra ideírjuk néhány példáját, hogy megmutassuk, mennyire érthetetlen hibákat követ el a szerző a szinte önként kínálkozó olvasással szemben: *géjcs* BodC. 395; az eredeti így van: *geyc*; *gócs* Péld. 117, er.: *gyewch*; *temettesetők* Marg. 32., er.: *temetessetuk*; *jöetők* Marg. 38., er.: *juyetevk*; *vongyon* Marg. 6., er.: *vonyon*; *viuják* BécsiC. 91., er.: *vyuyac*; a NSzombC. egyik szavát majd így olvassa: *szabadicscon* (14), majd így: *szabadicson* (15). Avval sem törődött a szerző, ha a hibás olvasás következtében néha egészen értelmetlen szót kapott; az ÉrdyC.-ből (2:29) idézi ezt az alakot: *kőérőjcsed*; utána néztünk, s ott ezt találtuk: ez zent zerzetet gonoz hyrben ne *kewerőyched* mynd istennek, mynd az zent angyaloknak elette; világos, hogy így kell olvasni: *kewerőjcsed*.

Ebben az óriási példahalmazban alig találunk egypár helyes átírást; ha a szerző ezt a végzetes hibát el nem követi, dolgozata, legalább mint jól-rosszul rendezett anyaggyűjtemény, használható volna; de így, számba véve igen sok egyéb tévedését is, sajnos, teljesen értéktelen.

A hóbortos család. (Szófejtés.) A magyaróvári gimnázium 1902—3. évi értesítőjében; 3—16. l. írta *Schuller János*.

A cím után én valami hóbortos családról szóló humoros históriát vártam csak mikor a dolgozat olvasásába fogtam, tudtam meg, hogy a *hóbortos* szó családjáról van szó; tehát nyelvészeti értekezés; igaz, hogy ennek is elég mulatságos. Schuller először kezdetleges módon a szófejtés céljáról és segédeszközeiről beszél, azután a *hóbortos* szót és származékait elemzi, de nem önállóan, hanem felhozza Budenz véleményét, ki ezt a szót ugor **sombo* alakkal egyezteteti, azután megemlíti a Czuczor-Fogarasi-féle nézetet, mely e szót *hó-bolygónak* (lunaticus) értelmezi. Anélkül, hogy akár az előbbi mellett, akár az utóbbi ellen valami nyomós okot felhozhatna, csatlakozik Budenznek nagyon is kétes feltevéséhez. Azután előveszi a MTsz-t, kikeresi a *hóbortos* szó származékait, a *hóbolygót*, *hóbor-kást*, *hóborgóst*, *hóborit* stb., s ezeket is hasonlóképp aprólékosan, sok ismétléssel magyarázza, sokszor önmagát csáfolva, egyik állításával a másikat lerontva. Avval akar a szerző tudós szintet adni munkájának, hogy elmond sok ide nem tartozó dolgot Szinnyei nyelvhasznítási kézikönyvéből. A dolgozat értéke nem áll fölötte az előbbiének.

Jelentésváltozások a magyarban. A verseczi főreáliskola 1902—3. évi értesítőjében; 3—20. l. Írta *Bauer-Vogel Gyula*.

Lelkiismeretes kis dolgozat; eredetiség ugyan kevés van benne, de azt, a mit a szerző tanult, áttekinthetően, élvezhetően adja elő. Az értekezés első fele pontosan ismerteti Paulnak, Wundtnak és Delbrücknek a jelentésváltozásról való fejtegetéseit; a második rész pedig, jórészt Delbrück osztályozását követve, a magyar nyelvben vizsgálja a jelentésváltozás néhány egyszerűbb és ismertebb esetét.

Kár, hogy a szerző nem foglalkozott tüzetesebben a régi nyelvvel; akkor sokkal nagyobb és értékesebb anyaggal dolgozhatott volna, s nem lett volna kénytelen értekezésének jó részében olyan eseteket tárgyalni, melyek csak Paul és Wundt példáinak a fordításai. Ezek a jelentésváltozást általában mutatják, de arra nézve, hogy a magyar nyelv életében milyen szerepe van ennek a jelenségnek, nem igen adnak fölvilágosítást. Ha a szerző elméleti ismereteivel a régi nyelv tanulmányát párosítja, nagyban emeli így is tanulmányos dolgozatának értékét.

KERTÉSZ MANÓ.

A Helyes Magyarsághoz.

Simonyi könyve szerint olyan jól eligazodhat az ember a magyar nyelv mindenféle aprólékos dolgában, hogy ennek a könyvnek egyetlen művelt magyar házból sem szabadna hiányozni. E meggyőződésem ösztönöz azonban, hogy némi fogyatkozásait feltárjam. Lehet, csak én látom őket fogyatkozásoknak, de az is lehet, hogy más is így vélekedik, sőt talán a szerző is hallgat rájuk.

Először is örömmel olvastam, hogy Simonyi ki meri mondani, hogy le kell ráznunk az *ikes igát*. Azonban nem vette észre — legalább nem szól róla, — hogy az ú. n. ható alakban még az egyes 3. személy is iktelen ma már az élő nyelvben, pl. *ehet, ihat, játszhat*. Nem mondja meg, vajjon a felszólító módban megmaradjon-e az *igyék, tessék* alak, csakúgy mint a jelentő módban megmaradt az *iszik, tetszik*, avagy az *igyon, tesszen* lesz-e az életrevaló alak.

A föltétes módban sajnálom az *írnók, kérnők* alak elítélését. Elég baj, hogy a nép nyelve kikezdte itt a tárgyias és tárgyatlan ragozás szigorú elkülönítését, de Erdélyben inéigis csak él még. Kár volna, ha az irodalmi nyelv lemondana róla.

A *tagadást, tiltást* stb. jelentő igék után csakugyan magyarsabb a tagadó mellékmondat. Azonban nem szól arról, hogy ha az ilyen főmondat maga tagadó, milyen legyen a mellékmondat. Én nem okoskodásképpen mondom, hanem nyelvérzékem mondatja velem, hogy ilyenkor állító a mellékmondat. P. Nem tagadom, hogy én tettem. Nem tiltottam meg, hogy beleköss.

Arról sincs szó, hogy föltételes mellékmondatok, ha tagadók, a *nem* helyett jobban szeretik a *ne-t*. P. Olaszországban nem pusztul el [olyan] számár, a melyik márvány táblát nem kapna. BH. Az én nyelvérzékem ezt így javítaná meg: a melyik m. t. ne kapna.

A *melléknevek* összetételére nézve most is csak azt valloam, hogy a *hófehér, koromfekete, jéghideg* és társaik nincsenek magyarul. Azt meg igazán csodálom, hogy az *égszín kék, tengerszín zöld* alakokat a könyv nem is említi. A *sötét zöld, halovány kék* pedig nem összetételek, hanem jelzők jelzői, tehát nem szabad egybeírni őket. A *tálibuzgó* megjavítása nem a *tálságos buzgó*, hanem a *vakbuzgó*.

Az *igekötők* tárgyalása során meg lehetne említeni, hogy nemcsak a *megmagyarosodik* áll szembe az *eloláhosodik*-kal, hanem a *megkeresztelkedik* is a *kikeresztelkedik*-kel. Amazt keresztények mondják, emezt zsidók.

A *nyelvtani* nem utánzásának megbélyegzése során a *leányközség* és társai megjavításában nem kellene mellőzni a *fiók* jelzőt se.

A *több birtokot* kifejező *ragokra* nézve nincs útbaigazítás. Pedig pl. olyan visszásnak tetszik nekem, mikor ezeket olvasom: *ajtajaim, ajtajaink* e h. *ajtaim, ajtaink*, sőt nálunk Dunán túl *kocsium, kocsink*, nem pedig *kocsijaim, kocsijaink*.

Keményen ragaszkodik Simonyi a *fillokszéra* kettős *ll*-jéhez, pedig ha a *gumi*-ban elfogadta a népies ejtést, a *fillokszéra* is megérdemlené. Legalább a nép így ejti, avagy *fillokszéra*-nak.

Az *-íroz* képző elkerültetésében nem következetes. Az ellen a szabály ellen vét, hogy az idegen szót csak egyetlen alakban vegyük át s magyarul képezzük tovább. Minek a *telegrafál, telefonál, fotografál* a *telegráfoz* stb. mellett? Másrészt kár a *szekál* formát újabb átalakításnak mondani, a nyugati megyékben már az én gyerekkoromban így mondtuk.

A *németes összetételek* közül kimaradtak (a szótárból is): a *királygyakorlat, király-lövészet, fölség folyamodvány*.

Egyéb megjegyzéseimet betűrendben írom a szótár szerint.

agancsár: inkább szarvas-bogár.

áll; jól áll: jól illik. [Ezt nem szoktuk mondani, hanem csak: *illik*, bár mondjuk: *rosszúl illik*.]

állás: † a dolgok ilyen ~a mellett: *ilyen körülmények között*. [Ez még rosszabb.]

† *arteria*: ütőér; utóbb azonban † *ütér*: verőér. [Melyik hát az igazi?]

blazírt. [Miért nem jó a *magaúnt*?]

† *bonctani intézet*: *boncoló intézet* [külön írva].

† *boncterem*: *boncolóterem* [egybe írva].

diagnózis [nem kórvizsgálat].

difteritisz [most már *diftéria* a latin neve is].

† *elhajózás*: elszállítás hajón [hajón való elszállítás. De meg miért ne lehetne jó az *elhajózás*, ha van eltalicskázás?]

előre jár az óra: siet. [Túl a Dunán *koráz*, sőt *korázik*.]

fess: [nőről: helyes, csinos, takaros; férfiről: deli, nyalka, helyre legény].

fókus: [gyűjtőpont is].

† *gourmand*. [Hát az *ínyes*?]

gyül — nem *gyülik*. [Pedig a kelevény inkább *gyülik*.]

† *hordszék*. [Én a kórházban *vivó szék*-nek mondom.])

indukál: indít (villamos áramot). [Nem a! Indítás az ú. n. 'áramzás', indukálás *áram-keltés*, *keltett* áram, vagyis a mellékvezetésben ébresztett villámosság.]

írón [talán nem is rossz: 'író-ón'; ír'ón, akárcsak a népies ucc'ajtó].

íz stb. [Kimaradt az *ízlés*-nek az *ízletes*-sel való szembeállítás.]

† *járór*: járó ór. [Megjegyzem, hogy ez az 'ór' voltaképpen csapat, órség]

kész van (nép.). [Nem tudom elhinni, hogy jó. Hiszen tagadó alakban sem lehet *nincs kész*, hanem *nincs készen*.]

kiáll. [Megemlítem, hogy nálunk *nem vallom ki* (a fájást) is járja.]

† *kénrusz*: kópor. [Nem a! fenyő-korom, fekete füsték.]

† *kúrszalón* [üdülő].

† *mariníroz*: pácol. [Nem páczolt, hanem eczetes hal.]

† *morgue*: tetemnéző. Kimaradt.]

† *nyirk*: fehér vér. [Újabban *nyirok*, *nyirok-ér*.]

(*önként(es)* jobb *n*-nel, mint *ny*-nyel.

önkéntelen (vö. *önkéntes*). [Következetlenség, vagy — vagy! Különb is az önkéntelen-t nem az önkényes ellentétének érezzük.]

poni (ponni). [Bizony *póni* az!)

† *porhon*: porzó. [A *porhon* vagy *portok* a *porzónak* csak egyik része.]

† *projiciál*: vetít. [Falra vet.])

† *reflex*: visszaverődő fény. [Inkább *visszavetődő*. Magyarosabb.]

scytha v. *skytha*. [Hát a *szittyá*?]

† *spriccer*: fröccs. [Hát már hivatalosan is kivész a 3 deczi *kevertet*?]

† *stréber*: kapaszkodó. [Berezik Árpád *törtető*-t mond.]

szipoly: pióca. [Inkább szúnyogféle bogár.]

† *tengélet*: tengő élet; ~et folytat: *tengődik*. [A *tengéleti* v. vegetatív szerveknek semmi közük a *tengődés*hez. Az akaratunktól független életműszerek.]

tettet, *tettetés*. [Minek két *tt*-vel? Hiszen így ejtjük: *tetetés*, *teteti* v. *teszi* magát.]

thé d'asant: táncos tea-est. [Talán teázó est v. teázás.]

† *tönk*: csőd stb. [Tönkre jutott voltaképpen a hajó. Tehát a *tönk*, víz alatt rejlő tuskó, megvolt és megvan. A bukás új jelentésében is jobban megmaradhat, mint a csőd.])

† *újdonsült*. [Gyermekekoromból ismerem az *újsült* meg az *ósült* szavakat. Még jobb a szintén kipécézett *újsütetű*, ha megvan is a németben is.]

uzsonna v. *ozsonna* (nem egy *n*). [De bizony *uzsona*!]

† *véleményezés*: véleményadás. [Amaz magyaros, emez németes!]

versenyt enni, inni, futni stb. (nem *nt*, az elavult írásmód). [Sőt csakis *versent* v. *versen* a helyes. Nem az újkeletű vagy újsütetű versenyt eszik (ennék is meg), hanem versenyeznek, versent esznek, futnak.]

- † *viadukt*: útvezeték, áthidalás [*száraz híd*].
 † *virslí*: hurka. [Dehogy hurka! kolbász, bécsi kolbász!]
 † *visszfény*: visszavert fény [*visszavetett* v. *visszavetődő fény*.]

CSAPODI ISTVÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kortes. A Budapesti Szemlének idei októberi száma nemcsak az oly hirtelen híressé vált két képző miatt érdekelheti a magyar nyelvészt, hanem azért is, mert Kemény Zsigmondnak az 1845. évi december 15-iki biharmegyei gyűlésről szóló, s ott közölt leírása végképen eloszlatja a *kortes* szó eredetét mindeddig elfödő homályt. A mit 31:98 csak sejtettem, az most már bizonyos előttem. *Kortes* szavunk a fr. *cortège*-ből származik, s ennek megfelelően régebben nem azt jelentette, a mit ma.

Keménynél a következőket olvassuk: »... az intelligens és birtokos nemesi osztályból fölötte kevesen vettek részt ezen törvénytelen és erőszakolt eljárásban [t. i. a szavazásban]; hanem szavaztak a Korona vendégfogadóban tartott *kortések*, kik többnyire a tanácskozási teremben jelen sem valának«. (139. l.) »... a közgyűlés harmadik napján, még korán reggel a helyettes pártjához tartozók a termet elfoglalák s hogy a baloldal emberei a bemehetésben gátoltassanak, egyik *kortesvezér* kalapja forgatásával adott jelt az erőszakoskodásra beoktatott nyers tömegnek«. (137. l.) »Kevéssel kilencz óra előtt zaj és láрма történik. Húsz főből álló mihályfalvi garázda *kortescsoport* olmos botokkal fölfegyverkezve, megyei táblabíró Dravetzky László és esküdt Sánta László kivont kardu vezérlete alatt, rút káromlások közt a terembe rohan.« (139. l.) »... a 24 olmosbotos *kortes* ... Dravetzky és esküdt Sánta László vezérlete alatt egyenesen a baloldaliakat megrohanva, a mészárlás elkezdődött«. (140. l.)

Ez adatok elég világosan beszélnek. Kétségtelenül kitűnik belőlük, hogy a *kortes* szó 1845-ben még a párthíveknek, szavazóknak egész tömegét jelentette, s a kit mi ma kortesnek mondunk, a szavazóknak összegyűjtőjét, vezetőjét, az akkor még *kortesvezér* volt. Minthogy pedig a fr. *cortège* Sachs-Villatte szótára szerint többi közt Anhang-ot is jelent, nem látom semmi okát, hogy miért ne lehetne szavunk francia eredetű. Szily Kálmán ugyan azt mondja a NyUSzban, hogy a *cortège*-ből alkalmasint kortézi, kortézsia vált volna, mint bagázsia, gázsia, kurázsia, menázsia, sárzsia stb., csakhogy ezek nem a francziából kerültek hozzánk, hanem a német katonai nyelvből, a hol máig: *bagázsē, gázsē, kurázsē, mēnázsē, sárzsē* alakjában élnek. A *kortes* nem tartozhatik ebbe a csoportba, mert nem népi érintkezés útján terjedt el nálunk, hanem a francziául beszélő műveltebb körök ültették át egyenesen a francziából.*

HORGER ANTAL.

* Fontos bizonyíték az is, hogy Ballagi Mór (nyilván személyes emlékezetből, A m. nyelv teljes szót. II. 1873) első jelentésül ezt közli: buzgó párthív, s csak másod sorban: párthíveket szerző. A szerk.

Nyíl. Már most szeg-e az a nyíl, vagy pedig hús? Nem igazít el se Ballagi, se a patkolási kézikönyv, még holmi emeltyű-féle elmélet se juttat dülőre. A patának csakugyan van *nyílhoz* hasonló része, de ez a *nyíl* magyarán mondva: *béka*.^{*} Nem ide veri a kovács a szeget, nem ezen nyilazza vagy nyilázza meg a lovat, hanem a köröm szélén. Ha azután itt elevenbe téved a szeg, akkor keletkezik a *szűrő, éles fájdalom: a megnyílalás*. Ennek a *fájdalomnak* minősége hasonlít a *kilótt nyílhoz*. Heves, gyors, szűrő. Embernek is van ilyen természetű betegsége, mikor a testnek egy bizonyos pontján keresztül »az embőrnek mintha még a szíve gyökerét is repőgetnék«. Szögezés van a mejjébe. Mögnyit a döréka. Ellentétben az általános rosszulléttel, mely »az embőrnek minden termő tagját elállí« (csömör, hideglelés stb.). Vagy ott van ez a gyakori kifejezés: bele *nyílallott*, vagy *nyílamkodott* fogába, szívébe, fejébe stb. (a fájás). Hirtelen, mint a villám (Isten-nyílja). Betegségről, fájdalomról szólva, személytelenül használjuk ez igét,^{**} mert az jön magától, ki is áll magától. De mikor a gazda látja megnyílt lovának sántítását, szinte érzi maga is, mennyit szenved kedves állatja minden lépésnél, mint nyílallik bele a fájdalom a szeg miatt; világos előtte, hogy ez a fájdalom nem magától került a lóba, hanem a kovács verte bele szeggel, kalapáccsal. Igen, a *kovács* nyilazta meg a lovat. Tehát nem *szeg*, nem is *hús*, hanem *fájás, fájdalom*.

ÁDÁM IMRE.

Aldebrön a földműves gazdák közösen bérbe vettek egy nagyobb birtokot. Minthogy a föld és a hozzávaló rét nem mindenütt volt egyenlő jó minőségű, azért a bérlők minden évben más-más dülőben kapták meg a járandóságot sorshúzás útján; a réten termelt szénán és sarjún pedig úgy osztzkodtak, hogy közösen használták, gyűjtötték és a végén sorsot húztak, hogy melyik boglya kié legyen. Ezt a sorshúzást úgy nevezték, hogy *nyílat húznak*, s mikor a széna-elosztás volt, akkor a *nyílas* réten a gazdák *nyilaztak*. A nyílak rövidebb és hosszabb szalmaszálak voltak. Nyílhúzásnak nevezik nálunk ma is azt a műveletet is, mikor rövidebbre és hosszabbra tört gyűjtőszállal döntik el, hogy a vitás tárgy kié legyen. — Ha ehhez hozzáveszszük azt az átvitt értelemben használatos kifejezést, a mely a palócban *nyílamlik*, *nyílamlás*, az irodalmi nyelvben pedig *nyílallik*, *nyílallás* alakban ismeretes (de ma már gyakoribb a *szűr* a *szögezés* ékes magyar beszéd), akkor kénytelenek vagyunk arra gondolni,

* Kérjük olvasóink szíves értesítését, hol mondják ezt békának. — Érdekes, hogy ez az elnevezés igen sok nyelvben el van terjedve: gör. βάρπαγος 1. Frosch, 2. der hohle Teil am Pferdehufe; ang. *frog* 1. béka, 2. an elastic, horny substance growing in the middle of the sole of a horse's hoof; svéd *fro* és norv. *frosk* 1. Frosch, 2. das Fleischige im Pferdehufe; finn *sammakko-liha* (szósz. béka-hús), das Fleischige, der hohle Teil im Pferdehufe. (Vö. Setälä: Zur Etym. von Sampo FuF.) A szerk.

** Egy szó *nyílallott* a hazán keresztül, Egy röpke szóban annyi *fájdalom*. — A *fájdalmak éles nyíla* Leverék az én erőmet. (Halotti ének.) — Csak oda kap, hol fészkel az agy, *Izonyu* az, mi oda *nyílallik*. (Ar.: Tet. hív.)

hogy a *nyilazás*-féle sorshúzás, meg az oldal-*nyilallás*, meg a lópatkolásnál előforduló *megnyilalás* közös, ősforrásból ered. Mind a három fogalomban benne van a vékony, szűrő eszköz; az elsőben a vékony fűszál, a másodikban a képzeletbeli és a harmadikban a valódi, hegyes szűrőeszköz, a két utóbbi fájdalmat okoz. Nem lehet tehát helyes az a vélemény, hogy mikor a kovács a ló patáját a patkószeggel megnyilazza (megnyilalja, — a szegedi ember úgy mondja, hogy: *megnyilali*), akkor a ló patájának a *nyíl* vagy *nyír* nevű, ékalakú részét sérti meg, mert ez egészen a középben van, azt a patkószeg nem érheti. Szegeden azt a talprészt senki sem nevezi nyílnak, hanem általában csak *békának*, de a kovács mégis *megnyilali* néha a lovat.*

HEVESI JÁNOS.

Szél, szelek. Hogy a fúvó *szélnek* a többese *szelek*, köztudat. De nálunk egyéb *szél*-ek is átváltoznak a többesben *szelek*-ké.

I. A szabómester sógorom kutyája hazaszokott az *öreg házhoz* (öreg ház alföldi nyelven azt a házat jelenti, a honnan az ember a feleségét elhozta) s ott maradt. Nehányszor megverték, visszakergették, de a kutya megint csak oda óvakodott. Azóta gúnyul maradt a szabó sógorra, hogy azért hagyta el a kutyája, mert csak *posztó-szeleket* adott neki enni.

II. A pusz tán tárgyalok az *öreg munkásommal*. A betyárvilágról beszél.

— Hej, uram — mondja — mikor még ezön a mezőn a nagy guják legeltek, gyütt lóháton sebössen az öt-hat betyár, belevágódott a marha közé, oszt úgy eltűnt, nintha soha errefelé se gyütt vóna. A sok bolond némöt zsandár pedig amott keresztgéte úket az *erdő-szeleken*. (Már hogy a távoli erdők szélén.)

III. Dolgom volt az alsótanyán, Röszkén, Széll Sándornál. (Ez a Röske rácز név, valaha Režke volt, a lakossága rácز: ma már csak egy régi vízjárta temető mutatja, hogy milyen valláson volt a lakossága régente.) Mondom a kocsisnak:

— Széll tanyáját tudja-e?

— Széll, Széll? — szól elgondolkodva. — Széll?

— Hát igen. Széll Sándor. A kinek boltja is van, meg gözmalma is.

— Ahán — mondja vidáman — ott van az a *Szelek* birodalmában. (Mivelhogy több Széll nevű embernek van ott földje.)

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

Csimbók. Ahhoz, mit Herman Ottó mond a régi magyar hajviseletről s a csimbókról (Az igazi magyarok. Természettudományi

* A *nyílhúzás*ról részletesen ír Sebestyén Gyula az Ethnographia legújabb füzetében (14: 316). — Még két hozzászólást kaptunk. Bérczi F. utal a *megnyilalás* és *nyílamlás* és másfelől a *szég* és a nyílamlás értelmű *szegezés* v. *szegedés* párhuzamosságára. — Balogh D. pedig újra vitatja, hogy a *nyíl* szó jelenthetett »(nyílforma?) szeget« is. A szerk.

Közlöny, 1903. 52—54), érdekes adalékot idéz Simonyi Az új helyesírásról írt könyvében (7. l. jegyzet): »Copf ez, urak, amit magyarul csimbóknak neveztek az én gyermekkoromban, midőn a Dunán túl még szélteben-hosszában viselték, csak hogy nem hátul, mint a németek, hanem két oldalt. Ma már a somogyi kanászok sem viselik.« Herman Ottó még megtalálta a csimbókot a somogyi Nagy-Bajomban.

HERRMANN ANTAL.

Hódmezővásárhely. Nyr. 32:230. Hiszen Hódmező-Vásárhely sohasem állott Hódmezőből meg Vásárhelyből. Történetírók szerint Hód v. Hódmező 1456 után olvadt egybe Vásárhelylyel. Azelőtt soha, azóta mindig úgy szerepelnek mint egy szó.

Tudva, hogy akkoriban Makó és Szent-Lőrincz között is volt egy másik Vásárhely falu, érthetjük a Hódmező jelző használatát is. L. Szeremlei: Hmv. tört. 2:350, 361; vagy a f. é. Akadémiai Értesítő 484. és 485. lapját.

CSOKÁN PÁL.

Családnév és helynevek. Legutóbb az egykori Felső-Fehér vármegye történetével foglalkoztam; ez alkalommal következő nevekkel találkoztam: Antos József, Bardócz Ádámné, Betze Gábor, a nagykiterjedésű Bethlen-család, Bóka János, Czakó Ferencz, Endes Áadámné, Keszeg Sámuel, Miske Sámuelné, Vajda Zsigmond. E nevek 1821-ből származnak, mikor a nemes családok birtokát a vármegye összeíratta. E családnévek egyúttal helységnevek is. Antos (Szolnok-Doboka), Bardócz (Háromszék fiók-széke), Becze (szőlőhegy Zala m.), Bethlen (Szolnok-Doboka, Fogaras, Zemplén m.), Bóka (Torontál m.), Czakó (Gömör m.), Endes (Zala m.), Keszeg (Nógrád m.), Miske (Arad, Pest, Vas, Heves m.), Vajda (Bihar, Heves, Szabolcs, Zala m.). Felső-Fehérben volt az Olt mellett Bodola helység, e nevet mint családnévet a 19. században Erdély egyik református püspöke viselte; Bodola László jelenleg csurgói gimnáziumi tanár, háromszéki születésű. Ebből kitűnik, hogy a helynevek családnévül való használata nem egészen németes.

LAUKÓ ALBERT.

Tájszókról. *Dűlő* (32:353). A szerkesztő adataihoz a magam hallottával a következőben járulhatok hozzá:

Kemenesalján a dűlőt így ejtik *düll^üő*; a délben pihenő ember, állat *düll^üé* = düllel.

SZTROKAY LAJOS.

Hallámozni. A zalamegyei vásárokon érdekes neve keletkezett a lopásnak: *hallámozni*, *elhallámozni*; nyilván a *hadd lám*-ból fejlődött, talán mert ezzel a bekezdéssel szoktak a vásári csirkefogók felvenni valami eladásra szánt holmit, s azzal *me glépnek* (odébb állnak).

SZEGLETI ISTVÁN.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

A növénynevek *j* képzője. A *nyárfa* és *nytrfa* tanulságos fejtegetése (Nyr. 32:354) eszembe hozta az Erdészeti Lapok 1875-i évf. 29. stb. 1. »A növénytan terminológiája érdekében« írott cikkemet, a melyben azt is kijelentettem, hogy a névragokat, kész nevezőkhöz (*bokor* + *ért*, *bokor* + *nál*) és névtőkhöz járulókra (*bokr* + *ot*, *bokr* + *os*) eredetileg én választottam, a mint akkorában Bodnár Zs. kartársam nyelvtanában közölte. A ragok ilyen megkülönböztetésének mély történeti alapja is van, mert a kész szóhoz járulóknak régi alakja egykor talán önálló név, a személyragokat ma is elfogadja: pl. *ért* + *em*, *nál* + *am*, *vel* + *em*. E megkülönböztetés a szóképzőkre is kiterjeszthető: *marok* + *nyi* és *mark* + *os*, *ököl* + *nyi* és *ökl* + *ös* [vö. TMNy. 317]. E cikkem '33. l. emlitem a *j* növénysszóképzőt, pl. *szedérj* (ebből lett: *szederjes*), *eper* + *j*, *orr* + *j* (*orrjas káposzta*, a melyért a cigány mennyországba vágyik), *sar* + *j*, *per* + *je* (*pernye* a palóczban), *cserje*, *Lapuj-tő* palócz falu a Karancs-hegy alatt (a *lapu* régi alakját őrizte meg). Valószínűen ilyen képzés a *gally* (*galy* + *j*) és *tölgy* (*töl* + *j*) is. A Balatonnál ma is *tölfa* és *töles* tölgyes helyett, Meliusban *tölj*. Szabolcs vármegyében van *Nyirjes-tó*, az ország középrészein inkább *nyirves* (vö. *tolyvas*, *tollas*), amaz a képzés szintén a *nyir*nak régi alakját (*nyirj*) igazolja, s e bizonyíték annál becsesebb, mert a hazának arról a helyéről ered, a hol eredeti nagy nyirjések (betuletum) voltak. (Vö. Magyarország vármegyéi és városai, Szabolcs vármegye 1900. 256. l. közölt cikkemet.)

BORBÁS VINCZE.

F. Növénynévképző *j*-ről szó se lehet. A *nyírjes* és *nyárjasban* a *j* egyszerűen az elhomályosult összetételi utótag maradványa. Szintén elhomályosult összetétel az *eperj*, eredetileg **epërj*, **epë-rej* azaz szagos-bogyó; ezt bebizonyította Munkácsi B. Nyr. 23:1. A *szederj*-ben ugyanaz a bogyó jelentésű utótag lappanghat (így véli Munkácsi), de a rokon nyelvek adatai szerint valószínűbb, hogy ez egyszerű szó, s csak az *eperj* hatása alatt vette föl a *j* hangot, de ebből azért nem lett képző. A *sarju* s alkalmasint a *cserje* is szláv gyűjtőnévi alakból lett. A *perje* is szláv eredetű növénynév (a *pernye* egészen más, de szintén szláv jövevényszó; a kettőt hasonló hangzása miatt zavarta össze itt-ott a nép). A Melius *tölje* (hol?) sajtóhiba lesz *töl* vagy *tölgy* helyett. Az *orjas* nem is növénynév, mert *orjas káposzta* = disznó orrával fött káposzta, a disznó orja pedig = disznógerincz hússtul. A *Lapujtő* név a *lapu* szónak eredetibb **lapuχ* alakját őrizhette meg (vö. a magyarból átvett tót *lopuch*, szlovén és szerb *lopuk* szót s a megfelelő finnugor alakokat). Eszerint arra sincs semmi okunk, hogy a *gallyban j* képzőt keressünk.

Egyre ment (= mindegy volt), akár aludt, akár nem. 1. Ebben a mondatban az *egyre* szó miféle mondattag? 2. Miféle beszédrész? 3. Ugyanabban a szóban a *re* szótag valóban helyrag-e, vagy képző?

ugyanazon szóval megérzéskített fogalmak messze eltérnek egymástól. A francziák most az államosítót is *étatiste*-nek hívják. — A Nietzsche-féle *Übermensch*-re a *surhomme*-ot használják.

(1903. VII. 24. 2. mell.)

VOSSISCHE ZEITUNG.

Adomák és veszemék! »A *Havi Füzetek* I.—IV. számában a Ferencz József Árvaház javára megjelent a következő munka: *Adomák és Veszemék*, hazudozások és igazmondások, képes élczek és illusztrált képtelenségek, mulattató versek és neveltető elbeszélések, mű- és kifordítások, ötletek, új szók és talányok Lexikona' *Dvorzsák* prelátus gyűjteményéből 2300 szám, száznál több képpel illusztrált 30 íven, egész vászon díszkötésben. 4 korona beküldésekor portómentesen küldi meg a Szent Missiók Gondnoksága Budapest, II., Fő-utca 32.«

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 32:398.)

1. Kemenesalján közönségesen ismert szó az *éved*, de így: *immed*, a. m. puhul (töpped, töpörödik). Acsádon (Vas m.) *naplik*, a. m. látszik a szép idő. *Szépen naplik*: szép időre válik az előbbi borult (v. általában nem tiszta). Ugyancsak Acsádon *pangik* a. m. tengődik. *Allig pangik*: alig lézeng. Kemenesalján is, Acsádon is *poncsos*, de inkább *pancsos*, a. m. vízben játszó, topiciskoló; kotyvasztó; lucskos. Rábaközben van *Szany* nevű község. De él ott egyébként is a *szany* szó. Jelentését azonban ma már nem ismerem.* *Sztrokay* Lajos. — *Evedt*: lágygyá vált. Pl. Ez a körte má egíssen megévelt, má még sē lehet ennnyi! *Saslog*: öregesen ballag. Csak éltesebb személyről hallottam. Pl. Ott saslog má az öreg is. Az öreg Csákány is ott saslogott mellettük. (Tata, Komárom m.) Bánhidi J. — *Letestelen*: legesleg; hallottam már így is: letes-letes-letestelen és valami mellékevet utána. *Poncsos*: czubákos, poczakos, nagy hasú. (Kaposvár.) Kun Kálmán. — Egy hontmegyei palócz faluban keservesen panaszkodott egy anyóka kiszolgált katonafiára, a ki fölvitte a *fírer*ségig, de otthon nem ízlett neki a mezei munka, kocsmázó, dologkerülő ember lett belőle. »Magunknak kő dógoznýi; András ott *saslógyik* egísz nap a kocsmába.« Belányi Tivadar. — *Éved*, *ived*, *ívik* a gyümölcsnek erjedésszerű megpuhulását jelenti; a palócz nép (Gömör, Borsod, Nógrád, Heves, Bars és Hont) és a barkóság (Borsod, Gömör, Heves) mindenütt él vele. *Legietön*-t nem, de *lejső*-t és *letelső*-t, *letős-leties-letelő*-t a barkóság mond. Ugyanitt a *lusta*, nehézkes, hasas embert, állatot és esetlen tárgyat is (szekér, száuka, ruha) *poncsos*-nak mondja a nép. Komoróczy Miklós. — *Éved*, Aldebrön (Heves m.): A vadkörtét a szalmába (vagy szénába)

* A MTsz. szerint a Balatonnál a. m. parasztmellény.

kell gyugnyi, ott énnéhány hét alatt *megtvégyik*, a bélyi (béle) barnás, puha, leveses lész; ilyenkor úgy híjják, hogy *tvéd*-körte, egy kicsit kesernyés ugyan, de másképp elég jóízű. *Írága*. Kalocsán, a város közelében levő földek között visz egy dülőút-forma mély út, ennek a neve: *Írága*. Mélysége majdnem két méter. Télen vizenyős, de nyáron rendes dülőút. Valamikor vízer volt, mely áradványvizeket vezetett le a Kalocsa mellett elfolyó (ma már csak álló) Vajasba. Hevesi János. — Szegeden nem hallottam a *fart* szót, de igenis, ismertem a *fartoltatni* szó (a. m. faroltatni). Ebből tehát azt következtetem, hogy *fart* a. m. far (az állat hátsó része). Az üzlet *pang* (nem *pangik*). A *ták* szót nem hallottam, de *tákolni*: foltozni, *tákolmány*: férczmunka, férczelmény. Hodács Ágost. — Közönséges: 1. *pang*, -*ik* nélkül: marad, tesped. 2. *ták*, csak *l* képzővel: *tákol*. (Hmvhely.) Csokán Pál. — *Ták* Udvarhely megye Lővéte községében az a bőrdarab, mely a bocskor hiányosságait pótolja, vagyis a talpán levő likat leggyakrabban a talp egész nagyságában belülről fűdi, és a láb nyomása által van a talphoz szorítva, odavarrva azonban soha sincs. Más ruhadarabnál az odavaló székelő nép e szót nem használja.* A csizmára és topánkára már *fótot* vet. Egyéb ruhaneműt *megfótoz*. Mint jelzót azonban az ügyetlen, pipogya helyett használja így: *ták ember*, *ták legény*, *oh be ták vagy!* stb. A fölületesen, hamarosan, rosszul csinált építmények, ruhák stb. ugyanott: *tákolmányok*, össze vannak tákolva. Lővétei Lázár Lajos. — *Poncsos* (hasas) lehet a ló, a tehén, disznó, kutya, macska, még a nyúl is. »E ménkü csapcsa meg, esseg nem lett poncsos a tehenem. (Felsőőr, Vas m.) Luka.

3. *Dú-méh*-nek a barkóság és részben a borsodi palócz nép (a Bánvölgyén) azt a méhet mondja, a melyik a rendes mézelő méhtől származik, de rajzáskor megszökve, az erdőségekben, faodúban út tanyát, elvadul, és mint ilyen, a méhesek békés méheire tör és ezeket megrabolja, a kast föld ülja. (Hasonló kifejezés a *dú vad*: vaddisznó, mely ősszel a kukoriczát dűlja föl és nagy károkat okoz. [A nép nevezi *dúvad*nak?? vö. NyÚSz. A szerk.]) Komoróczy Miklós.

4. Kemenesalján a *mettől* járatos de nem e h. honnan, hanem mitől, mikortól értelemben. P. Mettű v^{ót} nálotok? Sztrókay Lajos. — Hont megyében hallottam: Asse tuggya, *mettől* meggyig (meddig) tart a farsang. Mondd meg, *mettől* meggyig van földadva! (T. i. a leczke.) Ezt Léván hallottam 1870-ben, a gimnáziumban. Belányi Tivadar. — *Mettől meddig* tér- és időbeli távolságra egyaránt használatos: Ha tunná az embör, *mettől meddig* [tart a dolog, úgy] ahhon készülne. A csösz majd kimutatja, *mettől meddig* [terjed, valakinek a földje]. (Hmvhely.) Csokán Pál. — Udvarhely m. Zetelakán s több helységben is használják, de csak így: *mettől meddig* terjed a te földed? De nem mondják: *mettől* jössz? hanem: honnan jössz? Bíró Lajos.

* Ugyanezt közli Udvarhely megyéből Bíró Lajos.

5. Kemenesalján nagyon közönséges személyrag nélkül használni az *öcs*, *hug*, *ip*, *nap* szavakat. P. Ollan napat aggyon a zisten nekéd is! Ollan ipat? Hát azis embër? Ollan hugot még lehet böcsünyi! Ollan öcs köllenë nekëm is. Sztrokay Lajos. — *Öcsöt*, *hugot* stb. használnak rag nélkül, de csak tárgyképen. Pl. Noiszen, szeretním én azt a zöccsöt, hugát stb. látnyi, a ki engëm tunna komandéroznyni! (Tata, Kom. m.) Bánhidi J. — *Öcsöt*, *hugot*, *ip*at, *nap*at személyrag nélkül nem mondanak. A *hug*-ot személyragokkal így is mondják: *hugám*, *hugád*, *hugája*, az utóbbit ritkábban. Nálunk a nőnek nincsen huga, hanem ifjabb nőtestvére is öcsce. A nő mondja, megbecsülve: *öcsémasszony*, de férfi nem mondhatja. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Dunántúliaktól hallottam: no *öccse*, ezt ugyan megcsinátad! Hallod-ë *bátyja*! Tolnai Vilmos. — Az *öcsöt* személyrag nélkül nem hallottam, hanem így: Alább a hanggal *öcskös*! (Szeged.) Hodács Ágost. — Személyrag nélkül csak az *öcs* fordul elő, az is ritkán. Rátarti ember mondja így; jelentése: lenézõ, kevésre v. semmire becsülés. (Hmvehely.) Csokán Pál. — Az *öcsöt*, *hugot* stb. seholsem hallottam személyrag nélkül használva, csak a *testvér* szóval helyettesítve: Láttá mán ilyen rossz testvért?! (Hont m.) Belányi Tivadar. — Szintügy Heves m. Gyöngyöshalász. Nagy József.

6. Az *öcsöt*, *ip*at, *nap*at mondják személyrag nélkül ilyenekben: Az ördög látott ijjen napat, egisz nap recserucsáz! (Vas m. Felsőör.) Luka. — Kemenesalján nem is mondja másképpen a nép, mint így: an nekëm *anyul* nabbátyám; *apul* vagyunk tezsvirék. Sztrokay Lajos. — Tolna m. Kölesden nem mondják, de a közeli Sárszentlőrinczen igen: *Apu rokon*, *anyu néném*. Koritsánszky Ottó. — *Anyul testvér*, *apul bátyja*-féleket nagyon használják (Tolna m. Némedi). Némedi Dezső.

7. Kemenesalján ismeretes az *őszinte* szó, pl. megmondám, de üőszintín, ién is üőszinte vuótam hozzád. A *való* illik értelemben a legkedveltebb alak. An nekëm nëm valuó. Hát valuó vuót az? Valuó e? Azonban az *illik* is járatos: Hát illött a túlõ? Illik illent ténnyi? Sztrokay Lajos. — *Való* az hozzátok, hogy most küditek é vinsígire? (Tata. Kom. m.) Bánhidi J. — Nem használják egyiket sem. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Megvan az *őszinte* és illik h. *való* (Tolna m., Némedi). Némedi D. — Hát való ez? ismeretes. Apa beszéli a fának élheteretlenségeit, keményen kifakad a szomszédja előtt: Há' má való jez túle? I' esüffá tönni jaz aptyát! A népnél nem. de úri körben már hallottam: *okostalan* dolog. Olyan szépítőféle, nem akarják butának minősíteni. (Kaposvár.) Kun Kálmán. — Szabadkán és vidékén általános használatúak e szavak: *őszinte*, *rót*; nemkülönben az ilyfajta kifejezések: No, mondok, em mán nem *való*. Licht Zoltán. — *Őszinte*: igaz, becsületes. *Őszinte* szó, *őszinte* tanács. *Illik* abban az értelemben, hogy illedelmes, nem is használatos. Az *illik*: pászol. Az ék beleillik vagy

csak illik a házagba. Takarosán illik a kík kendő a szőlke v. szőke lányra. *Ez nem való*: ez nem járja, ez illetlen. Hát való ez?: hát járja ez, hát illik ez? (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — *Okostalan, rőt, való* e h. illik — nem szokásos, de *őszinte*: igaz; *járja*: illik, pl. én őszinte vótam hozzá, beszéllyünk őszintén! hát járja ez? E mán nem járja! széltére használatos. (Hmvehely.) Csokán Pál. — Hát *való* ez úri embernek?: illik. (Makó.) Kiss Ernő. — A szegedi nép nagyon gyakran használja az *illik* helyett a *valót*, de az *illik* szót is éppen annyszor mondja. Schnell Augustza. — Nem való hozzád az a leány, nem valók hozzád azok a pajtások. Pl. Ez már mégsem való, a. m. mégsem járja. (Szeged.) Hodács Ágost. — A kérdezett szók közül ismerik a rőtöt, de csak a búzára értve, mikor teljesen megérett s vöröses színű. Az *őszintét* s a *valót* (illik) is mondják az irod. jelentésben, de csak a tanultabak. (Királyhalom, Szeged mellett.) Baranyai Zoltán. — *Okostalan*. A barkó és palóc népnél használatos kifejezés. A nem egészen tudatlan, de újabb dolgokat nem könnyen tanuló emberre alkalmazák, mintegy a *tanulékony* ellentétéül. P. Öreg is má őke'me aho, nem csuda, ha okostalan. A *való* e h. illik, mondhatnám magyar népünknel széltében-hosszában használt kifejezés, Komoróczy Miklós. — A *való* kifejezést hallottam a Palócságban (Hont m.): Hát *való* ez ilyen úrho! (berügött, kaputos emberről), azaz: illik-e ez ilyen művelt emberhez. Belányi Tivadar. — Aldebrön (Heves m.) *illik* h. mindig *valót* mondanak, p. Te gyerek, nem való ám a kalapot a fejedre fenntartani, mikor eszel; *illik*, ezt csak abban az értelemben használják, hogy az emberre a ruha jól rá van szabva; vagy mint a nóta mondja, hogy: Illik neki rettenetes, hogy egy kicsit himlőhelyes! Hevesi János. — *Való* illik' értelemben ismeretes: Az már mégse való, hogy így bánik az apjával! (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — Debreczenben és azt hiszem, egész vidékén, így Szoboszlón, közönséges a *való* illik értelemben. Pl. Az ilyen beszéd nem való úri emberhez. Hát való egy apának így bánni a fiával? Kardos Albert.

8. Mondják: *kora tavassz'ó, kora hajn'óba, 'ősszé, m'ég kora van*; de: *korán régg'é, k'és'őn este*, no meg: *m'ég korán van* is. Mi a különbség *kora* és *korai*, *késő* és *kései* között? Hát p. az, hogy *kora*, *késő* gyerek nincs, de *korai*, *kései* van s ha úgy néha kiszalasztják a kora gyereket szájukon, az mindig *korai* akar lenni. *Korai* gyerek: korán kel, korán helyt áll, de korán jár is. *Kései* gyerek: későn született (késő ősszel), későn járó. *Kora*, *késő* időhatározó, *korai*, *kései* melléknév. Így *kora tavasszal*: még nem is tavasz, csak akarna lenni; *korai tavasz*: hamar elérkezett tavasz. Így *késő ősz*: az ősz vége, *kései ősz*: későn beköszöntött ősz. *Kora*, *késő gyümölcs* nem lehet, de *korai*, *kései* igen. (Kemenesalja.) Sztrókay Lajos. — Így mondják: *kora tavasszal*. (Csak ez az egy kifejezés használatos.) *Korai*: korán való, p. Korai, buzával érő körte. *Késő*: későn, pl. kiső ősszé. *Kései*: későn való; pl. kisei krumpli. (Tata, Kom. m.)

Bánhidi J. — Így mondják: korán reggel, korán hajnalba. Kora mint melléknév nem fordul elő, korai helyett is inkább *korán való*, *korán érő*. Késő mint melléknév nem; kései igen: kései vetés. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A *kora* szó általában nem fordul elő, a *késő* is csak ebben a közmondásban: Késő bánat eb gondolat. (Némedi, Tolna m.) Némedi Dezső. — Kora reggel gyakori. Kora röggé émönt; így is: korán röggé mönt ki. Kora hajnalt nem hallottam, de igen: korán hajnóba. Mintha a hajnallal magyarázni akarná a koránt. Korait mindig csak kukoriczára és szőlőre hallottam, *korai érő*, sohasem *kora érő*. Úgy hiszem a *korát* csak időre (v. késő), a *korait* pedig termékekre alkalmazzák. (Kaposvár.) Kun Kálmán. — *Kora reggel, kora tavasszal* Szabadka és vidékének lakossága általánosan ismeri és használja Licht Zoltán. — *Kora* nem használatos. *Korai kukoricza. Korán tavasszal. Késő bánat*: eb gondolat. *Kései tudomány, késő tudomány*: egyazon értelemben használják. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — *Kora tavasszal*; de a *kora reggel* helyett inkább a *korán reggelt* használják. *Kora* és *késő* időhatározó, *korai* és *kései* pedig melléknév, pl. korai szőlő, kései baraczk. (Szeged.) Schnell Augusta. — *Kora reggel h. korán reggel*, de pl. *késő este*. Gyümölcsről mondják: *korai* és *kései*. (Szeged.) Hodács Ágost. — *Kora reggel* stb. kifejezéseket itt széltiben használják. (Királyhalom. Szeged vidéke.) Baranyai Zoltán. — *Kései, korai* tárgyra, dologra vonatkozó tulajdonságjelző: kései, korai gyümölcs, munka (szántás, vetés stb.). Késő, kora időhatározó: késő este, késő ősszel, kora reggel stb. (Hmvhely.) Csokán Pál. — *Kora reggel, kora hajnalba, kora tavasszal* kifejezéseket elég gyakran lehet hallani. *Korai* és *kései* jelzéssel a termést különbözteti meg a nép; így pl. van *korai* tejes-kukoricza, *korai* szőlő stb. ehelyett *koránérő*. A *kései* ennek épen az ellenkezője, van p. kései kukoricza. (Oroszáza.) Bérczi Fülöp. — A *kora reggel, hajnal, tavasszal* abban az értelemben, mint a késő este, ősszel, népünknel úgyszólván mindenütt használatos. *Kora tavasz* a tavasz első napjait, a rendes tavaszi időjárás beköszöntésekor jelenti, míg a *korai tavasz* a még idejekorán beállott időjárásra vonatkozik. Éppen így a *késő ősz* a rendes ősz végső napjait, a *kései ősz* a rendesnél hosszabbra nyúló őszt. Nincs *kora*, de van *korai* vetés, nincs *késő*, de van *kései* aratás stb. Komoróczy Miklós. — A palócz csak így ejti: *Korán reggel. Kora tavasszal* helyett így szól: Tavasz elején, kikelet tájba. *Korai, kései* csérésnye nem ritka szólásmód Hont megyében. (Korán, későn érő stb.) Későn helyett: *kisőn*. Belányi Tivadar. — Aldebrőn és általában a palócz nyelvjárásban a *kora* és *korai* h. *jókor* és *jókori* használatos; *jókor* kellyünk fél, mer hónap a *jókori* kompért megyünk szennyi. Késő a palóczban időhatározó: mikor ősszel? késő őszvel; *kései* pedig melléknév: *kései* vetés. Hevesi János. — *Kora* nem használatos, csak *korán*, de *jókor* még gyakoribb. Jókor reggel hozzáfogunk. Jókor felkeljete! *Kora tavasszal* h. még a tavasz elején. *Korán* h. a 'kellő, rendes idő előtt' értelemben *hamar*: Hamar lesz még a'. *Késő* jelenti a nap esteli, éjjeli szakát: Gyerünk haza, mert

már késő van. Jelenti azt, a mit elmulasztott az ember idejében megtenni: késő bánat. Most már hiába megyünk, úgys késő. *Késői* a mi a rendesnél később történik: késői vetés, késői alma. *Késő* tehát abszolút, *késői* relatív késést jelent. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — Kolozsvárt a hóstáti parasztok azt mondják: *kora van, kora az idő*. A *késeit* gyümölcsfajokra alkalmazva hallottam: *késői alma, késői körte*. Kiss Ernő. — Csak késő este gyűtt haza, peig kora hajnába ment é. Jez idén korai krumplit ütettem, a késői buza nálunk nem teszi (nem ad jó termést. Vas m. Felsőőr). Luka.

9. Kemenesalján nem használják a *dolgozzék, üljék le*-féle ikes alakot s ott a *hallik és látszik* igéket a kérdezett alakban így mondják: betömtik a száját, hogy messzire ne *hallassék* a káttáso, a szémit még befokták, hogy sémmit se *lásson*. Sztrókay Lajos. — Így használják: *dógozzon, üjön le*, s ugyanitt azt mondják, *hajjjék, lássék*. Pl. Ajtót, ablakot becsuktak, hogy sémmit se *hadjék*. Csak *ú* *dógozik*, hogy tessék is, lássék is. (Tata, Komárom m.) Bánhidi J. — *Dolgozzék és üljék le*-féle ikes igealakot nem hallani, de azért így mondják: *lássék, halljék*. (Némedi, Tolna m.) Némedi Dezső. — Így használják: *halljék, lássék*. Ezt is használják: *hallatszik*, ennek a felszólító módja: *hallassék*. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Dolgozzék* helyett: *dógozzék má nó*. Csukd be az ajtót, ho nő *hallassék* a lárho! (Kaposvár.) Kun Kálmán. — Fehérmegyei, ráczalmási lánytól hallottam: Betettem az ajtót, hogy ne *hajjon be* a lárna. Simonyi Zs. — Betömték a száját, hogy messzire ne hallaccon a kējátása. Hogy sémmit se *láccon*. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — A hol a nép a *halljék és lássék* alakokat nem használja, ott így mondja: *hallatszon, látszon*. (Orosháza.) Bérczi Fülöp. — A *hallik* igeének kérdezett módját a palócz körülírással fejezi ki; pl. betömték a száját, úgy, hogy mukkánnyit se tudott. A másik (*lássék*) ilyen alakban nyilatkozik, pl. lētākārtā ā filkāst (medencezealakú, fűzfából fonott füles kosár gazdasági czélokra), hogy ne *lātszassék* belőle sémmit se. Belányi Tivadar. — A *hallik, látszik* ige felszólító módját sehogyse mondják, hanem a *hall, lát* ige alakjaival pótolják. (Különben *hallik* h. *hallatszik* járja.) Majd betömjük a száját, hogy messzire ne *hallják* a kiáltását. Úgy *vidd, hogy meg ne lássák*. A *tetszik* ige fölsz. módjából a *tessék* megmaradt mint kérdő szó, de persze teljesen el van szigetelve a *tetszik* igétől. Rendes értelmében ennek is más igével pótolják a fölsz. módját: Majd úgy választom, hogy kedvire való legyen (tessék neki). (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — Betömték a száját, hogy messzire ne *hajják* kiáltását. (Felsőőr, Vas m.) Luka. — *Dolgozzék, üljék le* helyett majdnem az egész székelységben azt mondják: *dolgozzon, üjön le*. *Hallik és látszik* felszólító módját így mondják: mondják: *hallatszódjék, látszódjék*. Pl. betömték a száját, hogy messzire ne *hallatszódjék* a kiáltása. Ezt a foltot úgy takarítsd ki, hogy semmi se *látszódjék*. Bíró Lajos.

10. Kemenesalján a kérdezett tagadó alakokban a nyomósítás a következő aláhúzott részekre esik: *Nem lement, hanem föl. Nem kiment, hanem kilökték. Nem tanul, nem dolgozik, semmit sem akar tenni. Nem kaszáltunk, nem kapáltunk. Nem eszik, nem aluszik.* Vagyis a tagadásra esik mindig a hangsúly. Sztrokay Lajos. — Ugyanígy Kölesden, Tolna megyében. Koritsánszky Ottó. — Szintúgy Szegeden. Schnell August. És Heves m. Gyöngyöshalász. Nagy József. — *Nem lement, hanem föl. Nem kiment, hanem kilökték. Nem tanul, nem dolgozik, semmit se akar tenni. Nem kaszáltunk, nem kapáltunk.* (Tata, Kom. m.) Bánhidi J. — *Nem lémént, hanem föl. Nem kimént, hanem kilükték. Nem kászáltunk, nem kápátunk. Nem észik, nem alszik.* (Bajnok, Bács m.) Révész Ernő. — A palócz így ejti: *Nem lémént, hanem föl. Nem kimént, hanem kilökték. Nem tanul, nem dőgozik, sémmit se akár ténnyi. Nem kászáltunk, nem kápáltunk. Nem észik, nem aluszik.* Belányi Tivadar. — Ugyanígy, csak hogy a második mondat: *Nem kiment,* hanem *kilökték* Némedi D. ért. szerint Némediben, Tolna m. — Az első mondatban a barkó és palócz nép a *lement*, a másodikban a *kiment*, a harmadikban a *semmit*, a negyedikben *akaszáltunk* és *kapáltunk*, az ötödikben az *eszik* és *aluszik* szót nyomja meg. Komoróczy Miklós.

11. Jó magam is ismerem Borsod vármegye 1587. évi május hó 29-ik napján kelt ama jegyzőkönyvét, melyben a *domaházi* ármális nem. *Kisbenedek* (Kys-Benedek vezetéknév) család egy birtokügyére vonatkozó tárgyalás, illetve kihallgatás van följegyezve, és ismerem a *Kenche Apja* azaz *kencse apja* kifejezést is, a melyet először a barkósági *Domaházán*, mint jegyzeteim mutatják, 1887-ben hallottam. Azóta is csak elvétve, noha igyekeztem e szót alkalmas beszélgetéssel a barkó ajkára hozni. Komoróczy Miklós.

Pótló válaszok (30:206):

Gyümölcsnevek: *Alma*: birsalma, fufark-alma, kis-, fán-csöcsű alma, kormos-, szártics-, nyári sejmös-alma, pógácsa-, vaj-, vér-alma. — *Barack*: duráncaji (v. duránci), magbaváló, kajszinbarack, őszi-, korai-, kopasz-barack. — *Cseresznye*: aprósömű-, fekete-, korai-, ropogós cseresznye. — *Dinnye*: görög-, sárgadinnye. — *Dió*: fasközepű-, vékon hajú-, ötött dijó. — *Eper*: fehér-, fakó-, fekete-, földi epör. — *Körte*: árpával érő körte, cukor-, őszi-, téli körte. — *Lasponya*: korai lasponya. — *Meggy*: hójagos meggy, cigán meggy, kőrösi-, szentesi-, rövidcsomájú-, savanya-, panyor meggy (de így is: spanyor). — *Szilva*: duráncaji-, főszemű-, magbaváló (v. magvaváló), paradicsom-szilva, ringló, trózsza-szilva, sarga-szilva. — *Szőlő*: furmint, burgundi (nagy-, kis-), hamburg, kövi dinka, kecskecsöcsű, kadarka, muskotáj, rizling, sasza (fehér-, piros-), tókszöllő, vertelini (piros-), paszatuti. — *Tök*: kemén hajú-, koszorus-, fűdáj-, sütni való-, vas-haju-tök. (Királyhalom, Szeged vidéke.) Baranyai Zoltán.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tájszók a barkóságból.*

Ablakos: hiányos, hézagos, egyenetlen.

abruké: azonnal, rögtön [= lat. *abrupte*? A szerk.].

ácsik: járószék, gyermek-állóka, a melyben a gyermek járni tanul.

agús-kapa [így? A szerk.]: két-ágú kapa.

agya-bugya: verekedés.

ájër-luft: szellő.

akaszódik: a ruháját felfogja.

akkorka: kicsike.

ákóvita: édes pálinka.

alapin: erős női ruhaszövet.

alármiska: anarkista.

aljasbéli: alsórendű, alantas.

állás: kecskelábakon keresztül fektetett deszka-állvány.

állatos-kert: állatkert.

alúl: alúlról.

angadni: sűrűsödni, alvadni.

apáca-lé: böjtös leves.

arányoz: számít, gondol, hozzávet.

arcképes: fényképész.

árnyékvető: árnyéktartó.

árok: szőlőrész.

árva-madár: elhagyott.

ászok fa: gadnár-fa.

átány fa: tamariska, fekete gyűrű.

ázalék: álmos, lusta.

azontu fogvást: attól kezdve.

azonszërrel: éppen úgy, szintén.

azonszint: éppen úgy, szintén, ugyanúgy.

bacso-gazda: számadó juhász.

baglinc: szünnyog.

bagó-leső: száj (tréfás elnevezés).

bakasztër: kataszter.

bakfityër: fiakker.

bakfontër: komfortáblí.

bakócázik: bandukolva, bukda-csolva halad (a nyúl).

baksál: száradás czéljából valamit széttereget.

bakos: szánkózásnál a szánkó végén álló.

bámító: bámulásra méltó.

bánya: cserépedényt égető kemence.

banyaráma: panoráma.

bátorság: ámbátor, noha, ámbár.

bazsajít: mosolyog.

bécslevel: mezei kártételről felvett hivatalos jegyzőkönyv.

bécsmël (*megbécsmël*): rágalmaz.

bëgre-hëgyës: peczkes, rátartós.

beltetëm: gyomor.

bë-nem-ërő: könnyű női kabátka.

Bëra: Bertalan.

bërzi-kakas: kis-mérges, berzenkedő.

bëtyár-kötél: magából a learatott gabnából hevenyészett szalmakötél (vö. *korhëly-kötél*).

biboldó: zsidó.

bikacs: makacs, csökönyös (különösen lóra mondják).

bili: éjjeli edény.

billincs: néhány szemből álló hibás szőlőfürt.

bimbalagos: vizenyős, süppedékes.

binkó: bunkó.

bittyú: gyenge bárány.

bocskoros: szőlőpásztor.

bodor: buja hajtású növény v. hosszúszőrű marha.

bóka: bolondos, féleszü, félnederes.

bolház: nagyjából kiválogat.

bornyúnyalás: az üstökhaj csapott növése.

borona: zsémbes, nagynyelvű.

* Az itt közölt tájszók nincsenek meg a MTsz.-ban. — K. M.

botra-beszéd: goromba beszéd.
botos ispán: oklevél nélküli gazdatiszt.
brikk!: disznóúzó szólás.
búcsét: szerencsétlenség.
burcsi: kövér gyerek.
búvó-kémény: nyitott tűzhely fölött lévő tág kémény.
büdöske: apró, sárga rózsa.
ci! ne, ci!: disznóúzó szólás.
cibikli: kerékpár.
cifra-dolog: baj, kellemetlenség.
cifra-kert: angol kert, park.
cigányrekli: cigaretti (tréf. elnev.).
cikornya: túlságos czifra.
cinci: kis-kedves.
cingárt: magas sovány.
cirák: czirkóles seprű.
cire: apró csirke.
cirkalmaz: kieszél.
cite: labdajáték.
cite-fa: ehhez a labdajátékhoz használt ütő-bot.
co, co fel, cojde!: lónógató, annyimint »hozzád«.
colstok: összehajtható mérték.
cüg: előfogat.
csahos: munkások vezére.
csakkant: az olyan ló, a melyik első lábát a hátsóval veri.
csak la: hát csak azért.
csamingó: kóborló.
csampusz: csámpás, ügyetlen.
csapszli: lompos, rangasz.
csellengő: az ökör szarván díszül alkalmazott piros bojt.
cséna: gyenge csikó.
csëndélég: suttogva beszél.
csikkantó: csiptető.
csintalan-sor: szemérmetlenség.
csipri-csupri: apró-cseprő.
csopak: kis termetű.
csopnyak: görbe nyakú.
csuhújj: bekötött szűrűj.
csurdtt: szalonnát süt.
dacára: javára, hasznára.
débrécenyi héktika: kövérség.
delinke: tündér, tünemény.

diák-lésza: függélyes fonású kerítés.
diáktalan: tudatlan.
disputáció: dispenzáció.
dorga: szidalom.
dukáció: járandóság, rész, illő cselekedet.
duncs: csomó, daganat.
durázs: zsémbes, morgó.
ébsztra: eksztra.
édés sajt: friss juhsajt, gomolya.
egri-víz: gyomorcepek, a miket az egri mizerek készítenek.
égzékűtor: erőszakos, veszekedő.
egybe: azonnal, egyszeriben.
éhén-beteg: nagyon szegény.
ejtőzik: emészt, evés után megülőget.
eleint: első sorban, kiváltképpen.
élés-láda: eleségtartó láda.
előke: gyermek-mellvédő.
előzködő: szekérrel, lóval mindig és mindenütt az előtte haladó előzni, elhagyni törekedő.
első-kasza: először kaszált széna.
epér-level: dereje-metszővel csinált apró, csipkés koczka-tészta, melyet levesbe főznek.
epérnye: földi eper.
eskärenna: gyík. [Vö. *skarapna*: scorio NySz. — A szerk.]
égye-métye: elemózsia.
étye-pétye: titkos szövetkezés.
falulába: kisbíró.
faragó: fúró, faragó, gazdasági eszközöket javító béres-gazda.
faszi: tréfás megszólítás a legények között.
fecske: kőműves v. fecsegő.
fecske-locska: szószátyár.
fecske-hasu: fehérhasú fekete állat.
fejér-ötő: fehérenemű.
félkezes: az aratásban kaszáló férfi markozója, a ki a kereset egyharmad részét kapja.
félnéderes: eszelős, bolondos.
felváltvást: egymást felváltva.
fenőrospára: peronoszpóra.

festött: egyszerű, kékfestő készí-
tette vászon.

fias-tyúk: sokgyermekes anya.

finyak: nyúlós izom.

fírmindér: ravasz, furfangos.

firtat: kimutat, fitogtat.

firtatósan: félig kimutatva, kiló-
gatva. (Keszkenőjét firtatósan
viseli, szeretőjét az keblire öleli.)

fogalom: képesség, tehetség.

foganat: részvét, hajlandóság.

foganatos: részes, helyén való, ér-
vényes, számottevő.

foghat: lehet, megeshet.

folytóra: apró, fanyar körte [foj-
tóra? vö. fojtó körte. A szerk.].

fordítás: viszonzás.

forogat: vallat.

forrózott: zablisztből, forró vízzel
készített pépszerű kutya-eledel.

frékvencia: lakodalmas nép.

füstös: köznapi ruha.

gagré: fodros, kihajtos fehér gallér.

gázlás: takarmány- és gabnahor-
dásnál a szekérről és kazalról
lehulló rész.

Géci: Gergely.

gereblye: sovány, vézna.

görhemálé: ügyefogyott, nyomorult.

görce: kicsi gyermek.

gurcsi: füles gomb.

guszonya: nyers fából sodort szo-
ritó gúzs.

gyalog-ember: zsellér.

gyanak: hitvány.

gyépü: határmesgye.

gyermekese: kis fiúgyermek.

gyökeres: bennszülött.

grifti: palavessző.

gyülekezet-gazda: pásztor ember
(tréf. elnevezés).

hajaz: kazlat, boglyát, háztetőt fed.

hajtás: kirendelés.

hajlat: völgyecske.

haladék: nyomtaték, ráadás.

haladja: telik.

hallatja valaminek: a híre, tudo-
másul vétele.

hang: kevés, parányi, semmi.

hárintó: háritó, felfogó.

haris: nyekegő fűzfa-trombita.

harsol: harissal trombitál; a ha-
risra mondják, mikor szól.

haraszt: vastag szálú, laza pamut.

haszonfa: szerszámnak való fa.

hatló: nehezen járható út.

héggyel: nagyjából kicsépel.

hendérgő: rögtörő henger.

heje-huja-pást: faluvégi cziczázó,
játászó, pázsitos hely.

hévér: emeltyű, emelő gép.

hivleg-ruha: csók.

hityi matyi-mókus: hites matema-
tikus.

hivó: a többit is magával vivő
áprilisi hó.

hóka: eszelős, bolondos.

homlok: hirtelen meredek dom-
bocsk.

hóstyák: a falu legfélreesőbb része.
hóbörgös: hóbortos.

hurka: ütés nyomán keletkezett
hosszúkás daganat.

hurut: savanyú tejföllel behabart
sonka vagy füstölt hús leve.

igazgatás: nyári szőlőmunka.

ikland: bőfög, öklendezik.

illetőség: valakit megillető rész.

ilonka: apró szőlőfereg.

inde bindézni: immel ámmal tenni,
hozzáfogni valamihez.

iránt való nézvést: arra való te-
kintetből.

ítat: korty, kevés ital.

jegyés: büntetett előéletű ember.

jobbádán: javarészt, többnyire.

jószérvel: tulajdonképpen.

juh: szekérrész, az ú. n. ötödik
kerék.

juh-test: a juh czombja.

kacsaláb: csámpás járású ember.

kácsi: kalács.

kacsuka: balkezes, sete.

kádicska: felére fűrészelt gönczi
hordó.

kahol: köhög (különösen a kehes lóra mondják).

kakas-bab: hosszúkás, félholdalakú bab.

kakas-tej: víz (tréf. elnevezés).

kakucs: hosszúnyelű, görbe kés.

kalitka: egymásra keresztberakott zsáksomó.

kamatyol: kamatot fizet.

kántus: énekkar.

kártol: sző.

kásapénz: lakodalmi tréfa alkal-mával gyűjtött pénz.

kásasor: lakodalmi tréfa, a mely-ben az alatt az ürügy alatt, hogy a főzőasszony leforrázta a kezét és gyógyítani kell, pénzt szednek.

kaszáslé: savanyú leves [vö. CzF.]

kásmata: eltévelygő, eltekerő.

kasznár-malac: basztárd malacz.

kávó: fiók-varnyú.

kecelő: széles, nagy kötény, mely nyitott szoknya-formára van szabva.

keresetlen: talált.

kerti-séprő: cserjeszerű, erős szárú növény.

kérges: döllyfős, büszke.

keselleni [késelelni? A szerk.]: későnek tartani.

kimódol: kieszel, megfejt.

kirá': vőlegény.

kirá'i ház: lakodalmas ház.

kocsoládé: csokoládé.

kompektor: furfangos, ravasz, ki-tanult.

kongész: papnak, tanítónak bor-illetéke. [Lat. *congius*? A szerk.]

köblöz: megadja a köblöt (rég-i négy vékát).

köcölődik: sokaságban ödöng, sár-ban heverész (disznó).

követétel: követválasztás.

kukucs: leső-lyuk.

kutya-hal: állóvizben képződő apró, halforma féreg.

kutya-lagzi: nagy veszedelem.

különösen: külön, egyenként.

láng liszt: legfinomabb nullás liszt.

lapcsi: fületlen, lapos gomb.

látás: nézés (pl. halottlátás).

lebel: szellő.

lejső: első sorban, legelső sorban, kiváltképpen.

lenső: alsó, lejjebb eső.

lepőce: lepény.

leszolgál: lefele lejt, menedékes.

lifitosz: haszontalan, naplopó.

lippent: mártogatósan tánczol.

locspërda: kávé; fecsegő.

lódíng: lim-lom.

longár: léhűtő, dologkerülő.

madár-étü: keveset evő.

maksa: vén anyakancza.

málas: vékonyas, gyenge.

manna: kis gyerekek megrágott étel; pépszerű gyermekeledel.

mancs: a kézfej.

marhabánó: marhát gyógyítani tudó ember.

mártogatás: öreges, mártogatós táncz.

maruzsa: mazsolaszőlő.

matancs: ideig-óraig tartó munka.

mëddelék: meddő anyajuh.

megin'-bíró: újra megválasztott községi bíró.

megin'-szüret: a fillokszerától el-pusztított szőlő újraültetése, fakadása és termése után tar-tott szüret.

mile: kenderből csinált sátor, a mely alatt tüzelnek, hogy az áztatásból kikerült kender mi-előbb megszáradjon.

mitugrác: ugrós, ugrifüles, szele-burdi.

míves: minden művész.

mondókás: mesélő.

mondva-csinált: megrendelésre, mérték után készült.

móring: örökség.

móring-level: végrendelet.

móringol: örököl v. örökbe hagy.

mónárka: kicsi, szürke bogár.

morzsongós: nedves, nyirkos, bo-
rongós.

motoszka: ügyetlen, tehetetlen.

muszáj-bíró: akarata ellenére meg-
választott falusi bíró.

murcsi: kis-kedves.

nádi-veréb: függő czinke.

nehézség: panasz, neheztelés.

no-no!: ezt a két szót a barkó
igen sűrűen használja és azzal
kétkedést, bizonyítást, taga-
dást, ellentmondást, beleegye-
zést, óvást, figyelmeztetést, csen-
desítést, tüzelést stb. fejez ki.
(Világosan és jellemzően csak
a beszélő-művészettel, a hang-
súlyozás különös változataival
adható vissza).

nyakrajött: szemtelen, tolakodó.

nyaktekeres: madárfaj (Iynx tor-
quilla).

nyarvicsol: nyávog, visít.

nyékes: nyávogós, maznáklódó.

nyéklő: csontból, különösen a ba-
romfiak lábszárcsontjából ké-
szült vadesalogatató sip.

nyéklő-csont: sípcsont.

nyéklődik: nyávog, erőlködik, kí-
lódik, vergődik.

nyer: bőven része van valamiben.

nyüszölög: kínosan nyöszörög.

odalgó: oldalvást úszó, soklábú
szürke vízi-bogár.

olyik-mélyik: egyik-másik.

omboly: lép, hinár.

őke: anyalúd.

őreg-lyuk: a kemenczének a kőr-
tőbe nyíló része.

örökóta: igen régóta, örök idő óta.

összefog: egyesül, összetart.

pákosztor: pákosz.

pancsi: gyermekcipő.

papi: gyenge liba.

párvita: párviadal, párbaj.

pátyér-nosztér: a cséplőgép egyik
oldalán elhelyezett és a rosták-
ból álló hulló szem-garmadát

a csorgatóra felhalmozó kana-
las elevátor (műszaki szó).

pëctej: az a rosszízű, savós és tú-
rós tej, a melyet a tehén bor-
nyazás után 4—5 napig ad.

pëlendrëk: medveczukur [tót szó,
= ném. Bärenbreck].

pënye-csont: sípcsont.

pënye pónya: nyavalyás, gyenge.

përec: nyers fából sodort gúzs.

përgető: labdajáték, a melynek fo-
lyamán a játékosok kiperegnek.

përincipálos: kiadó násznagyt.

pëcurka: maskara.

porció: adó; kérébe kötött takar-
mány.

porciós-kötél: szénahordó kötél, a
melylyel a kazalból egy-egy ete-
tésre szükséges és elegendő ta-
karmányt hordanak.

porciózik: takarmányt kérébbe,
porciókba köt.

posajdész: édestészta-maradék,
morzsalék.

pörzsönös: verőfényes, napsugaras.

püdër: gyenge csikó.

purcsi: poni ló.

puttyantó: apró, fehérvirágú nö-
vény.

rajzat: sokadalom.

rakóca: istállóí polez.

raspia: csomoszlyóval összetört és
nedvétől megszedett szőlőtör-
kölyből víz ráöntésével csinált
bor.

rázsa: durvára szőtt zsákvászon.

rikkantyu: burgonya (tréf. elnev.).

sarhóc: hidpadló.

sásik: vékony, hengeres nádfű.

sásikos: nádashoz hasonló, nád-
füves, pocsogós hely.

sëpëg: sopánkodik.

sivtító: pálinkás pohár.

sorosángyok [-ángyók? A szerk.]:
otthon ülő, házörző vénasszony.

suly: rossz nyavalya.

sunyész: pálinka.

sút: hajít, dobál.

sürgelmez: sürget, szorgalmaz.
szájtáti: nagyszájú, bamba ember.
szalajka: hamuzsír.
szátyva: szövőszék.
szégyen-szémre: nagy szégyenre.
szémérce-fa: vörös fenyő.
szémérmetlen: szemtelen.
szémnevető: kötény (tréf. elnev.).
szémtő-szembe: szembesítve.
szérvuszbu: szíveségből.
szeszél: iszik, részegeskedik.
szi: járulékszó, mint a la. Pl. Győjék szi!
szilics: finom, gyalult forgács.
szöszmörgés: pepecselés, szotyogás.
szövőke: hosszú lábú, póktestű vízi-bogár, mely a víz színén ide-oda sirren-surran (vö. MTsz).
szundító: dikó, szalmafonatú pad.
szükség: a barkóság első szükségnek a keresztelőt, középső szükségnek a házassági esküvést és utósó szükségnek a temetést mondja.
szüretji morzsa: a szüretelők által az otthon maradt gyerekek részére vitt szőlő és egyéb gyümölcs.
tacská: hosszú pólyakendő, a melylyel a kis gyermeket karon hordozva, a nők magukhoz szorítják. A szó eredete a *ta*: így mondják a kis gyerekeknek, ha valahova viszik. Ta megyünk; jösz-e ta?
táglig: a tauglich szóból: alkalmas.
taméntalan: töménytelen, sok.
tapasztal: valamilyen (ételben, italban) részesedik.
tarjagos: császárhús, húsos szalonna; szederjes.
tarkapapok: czisztercziták.
tasó, tasóka: kis kacska.
tēm: temet.
tēmpózik: határozatlanul cselekszik.
tétetődés: ügyes-bajos dolog, cselekedet, sor.

tiszi-toszi: tedd ide-tedd oda ember.
torok-áldás: kántorválasztáskor a lakoma.
torzad: borzolódik (a haj égnek torzad).
tubúka: madáralakú kalács.
tupik: lelep, leszáll, lelibben (madár, lepke). [*Letopik* MTsz. A szerk.]
tűztepér: a kemence nyílt tűzhelye.
türemlet: gyűrődés, ránczolódás.
vakarthal: a simaság jelzésére használt szó.
vadarász: veder, kerget, űz, hajt, hajkurász.
vendégsor: refrén.
vernyit: borongósan virrad.
vertés: nem gyürott, hanem vert tésztá.
verzsél: hímestojást fest.
vészlég: heverészget, lustálkodik.
vet: határidőt ad valaminek v. valakinek; — ellik, fiadzik.
vicē: átellenes szomszéd.
vigasztó: vigasztaló.
viszontag: viszont, szintén.
vittyán: surran, siklik, hirtelen mellőz.
vita: baj, ügyes-bajos dolog.
vizikátor: iskolalátogató (vizi-tátor).
vonás: határnyíl, határvonal.
vó'gy: a kazal- v. boglyarakásnál a formát megadó perem és annak lefoglalása után képződött mélyedés.
völgyel: a kazalrakás egyik munkája.
zabarék: forrázott korpá v. zabliszt (kutya- v. disznó-eleség).
zajdács-körte: korán érő, apró nyári körte.
zámiska: kukoriczalisztból készült pépszerű eledel.
zēhērje: fazuzmó, szálas moha.
zēra: kis őz, őzgida.
zidēredik: rökönýödik, elámul.

zokszó: sérelem.

zubérol: parasztosan öröl.

zsandol: zsémbeskedik, morog,
zajong.

zséndít: csiráztat, lágyít.

zséngés: sületlen, éretlen, nyerses.

zsimbolyog: zsimbadtságot érez.

zsuborgat: kuporgat, gyűjt, takarékoskodik.

zabarint: zavar (vizet), piszkál, kotorász.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

Népies gyógyítás és babona.

Népies gyógymódok és babonák Hajdumegyében címmel érdekes cikksorozatot írt dr. Liszt Nándor tetéleni orvos a *Gyógyászat* tavalyi évfolyamába (1902: 77, 92, 108, 141). Érdekesekek ezek a közlemények az orvosi szemponton kívül még különösen a néprajz és népryelv kutatójára nézve is, nemcsak mert a bajok megállapításában és gyógyításában tömérdek sok még ma is a babonás hiedelem s a megfelelő elnevezés, hanem azért is, mert a betegségről szólva a legegyszerűbb ember is sajátos fellelő, képes nyelven beszél.

»Sohasem felel a mi magyarunk egyenesen a hozzá intézett kérdésre, hanem nagy bőbeszédűséggel, körülírással elmondja csaknem egész élettörténetét, beleszöve a dolog lényegét éppenséggel nem érintő mozzanatokot, szól a családjáról, családi életéről, házaról, sőt barmairól is, míg végre szertecsapongó előadással révpárhoz érve kisüti, hogy beteg, meghűtötte vagy megerőltette magát, esetleg valamitől megcsömörlött vagy rándulásba van.

Legjobban félnek a hidegleléstől s érdekes, a hogy e bajt elő szokták adni; álljon itt egy pár jellemző leírás szóról-szóra, a mint hébe-hóba alkalmam volt papírra vetni:

Úgy tíz óra tájban már *le* vagyok *forrázva*, úgy érzem a lábamat, mintha vastag ruha volna rajta, a csizmám mintha teli volna — aligha a hideg nem lél. — Hideglelése van kérem ennek az *ártatlannak*, csakhogy nem rázza ki, csak *elgyóltja*. — A forróság oly nagy mértékben jön reám, hogy az *arczilatimról* folyik le, testembe mintha tűket vernének, elkezdi egy helyütt, aztán befutja *meres-merévül* az egész testemet, hátul a tarkómon jön felfelé a fejembe, azután úgy *kótoz*, majd kilyukad. — Kévet emelt kérem, arról léli a hideg, pedig az *emeléshideg* rosszabb mint a *csömörhideg*. — Kérdésemre, hogy nincs-e hideg borzongatása, így felel egy: Igenis kérem. az a *borzalmas* hideg bánt mindennap. Egyik-másik előadásának nyelvezete még boldogult Szarvas Gáborunknak is örömet okozott volna, pl.: Nagybeteg voltam én, kérem alássan, az az *agyvelőmocczanásom* volt. — Tetszik tudni, könnyen meghűlök én, olyan *czukkos* természetű vagyok. — Eddig mindig ödögött, mindig *pácázott* ez a gyermek, de most már nagyon *le van*. — Gyomorhajom van, tör, ráz, szintűgy *dúgat*, *dúgatja* a fejemet, reggel nyiha (néha) meg-megrázza hol a derekamat, hol a lágyékomat, akkor kell aztán csak *dúgatni*. — Egy asszonytól azon kérdésemre, hogy szoptat-e, ilyen választ kaptam: Nem, kérem, csak mezei munkát cselekszem. —

Egy fehércseléd, kinek irrigációkat rendeltem, a következő, igen mulatságos kérést intézte hozzám: Tessék kérem feljegyezni annak a *girigátornak* a nevét, mert tetszik tudni, káptalan az én fejem, vagy hogy mondjam, hát elfelejtem. — Ez sem egészen utolsó: Ha jobban van is ez a *belső szorítás*, akkor is ráz, így jár ez körül ni; csavargat, csendes lelkiismerettel soha sincs, nincs ebbe a fájdalomba kérem személyválogatás, fáj ez mindig, reggel, délbe, este egyiránt. — Egy asszony így szól bélhurutból javuló gyermekéről: Mióta az orvossággal *érdekeltük*, azóta aztán szépen csunyt a gyermek. — Még egy utolsó: Nagy szívbjajom van, sejttem, hogy dagadozik a lábam, rettenetes a köhögés és szívfájás itt a lapiczkám alatt; a lábam attól dagadt, mert hogy az a 8—9 rossz kis malacz döglük, az egyik, mikor beteg volt, megrugta a lábamat, azóta olyan *ártatlan* vagyok, ha nem vezetnek, járni sem tudnék, meg mindjárt *tele szaladok ájerral*, a szívem meg rendetlenkedik, sokszor szintúgy *kallantúyú.*»

Mutatóul még néhány szemelvényt a szókincsből: *Kihülés*: meghülés. — Az elmebajosról mondják, hogy az *íjedtség bántja*, azóta az a *mély gondolkozása van*; halottat vagy talán akasztott embert nézett meg és attól *képzeltette el magát*. — Jeles szíverősítő *íjedtségnél* a *csikó-lép*, mely nem egyéb, mint az a »nyákbugasz« (orvosi nyelven, azaz takonypócz), mely a világra jött kis csikó orrából szabadul az első tüsszentéskor. — A főfájást az agyvelőn összegyűlt *sárvíz* vagy *rossz vér* okozza. — Epileptikusnak a *háromféle port* adják, mely áll *bakvérből* (pulv. sangvis hirci), *tetszin-porból* (pulv. Kalii nitr. Sacchar. a. a partes) és *unikorcs-porból* (pulv. corn. cerv.). — Csúzbán, rándulásban, jó külsőleg az *ínnyújtó zöld pópium* (ungv. aromaticum) s hozzá isszák a *réz elejét* (a pálinka főzésekor először lecesepegő folyadék, melyet élvezésre alkalmatlant, ki szoktak önteni). — A daganatokat *érlelik*, hogy kifakadjanak: a dagadt mirigyeket is avas szalonnával szokták *érdekelni*. — Hasmenéskor *dióágy-pálinkát* isznak. — Minthogy a mezei kutak vize rossz, a községek ártézi vizét vizik *csobánban* magukkal. — A tályogot *vörös markoriummal* (higanykenőcs) oszlatják. — A scrophulában, fekélyes luesben, caries multiplexben, idült »izzagban« (!) szenvedőt *édesre fogják*, azaz hat hétig sarsaparilla-főzetet itatnak vele s ételleiből a sót teljesen kihagyják. — Előfordul, hogy valaki a gyereket *elköti az anyja mellétől*, azaz az anya emlőjét nem fogadja, más asszonyét pedig igen. — Mellbajos asszony nem szoptat bal emlőjéből, mert akkor a gyerek a *szívről szopik*. — Ha a csecsemő nyugtalan, sokat sír, akkor bizonyosan *megrándult* s ilyenkor a *megrándult* kis gyomrot a bábával *meghuzogattatják*, megkenetik. — Bélbajos gyereknek *szélpogácsát* (menta-czukorkát) adnak. — Híntőporul *fa purha* szolgál, ez nem egyéb, mint szúrágta, reves fa pora.

Ebből a kis mutatóványból is látszik, mennyire fontos a népi nyelvet nem amúgy általában, hanem egyes tárgyi körök szerint kutatni, mert csak ilyen eljárással közelíthetjük meg lehető teljes megismerését.

TOLNAI VILMOS.

IZENETEK.

O. E. »Nincs nekem oly mulatság, mint az összevisszaság«, írja Arany J. (Szentiv. álom 3. fv. 2. szín 3. jel. végén) e h. nincs nekem oly mulatságom. Igaz, hogy ezt személyraggal szoktuk mondani, de amaz is könnyen menthető költői szabadság, mert vannak személyrag nélkül ilyen rokonértelmű kifejezéseink: az nekem nem mulatság, neked az nagy haszon v. kár v. kellemetlenség stb. — Még nagyobb szabadsággal hagyta el Arany a személyragot ebben:

Hah! tudja-e [a fogoly] mi az: ott állani szembe,
Fegyvert sem emelni önnön védelemre,
Zúgó füleiben hallgatni az eret,
Mint háborus örvényt szédült feje felett?

E h. önnön védelmére (vö. magaviselet, magatartás e h. vkinek a maga-viselete, maga-tartása, bolti táblákon: saját gyártmány, bár ez a német *eigenes Fabrikat* utánzása, és már régi íróinknál: tulajdon kézzel, tulajdon házat stb. NySz.) — Szintén költői szabadság Bajzá-nál (Munk. 1:159):

Téged kardom éle vár;
Nyúlj fegyverhez! vétkeidnek
Eddig terjed a határ. (E h. a határa).

— Prózában írja Arany: Ez vidékemen annyira ismeretlen szólam, hogy *fejet csóválnék* magyarságára (Próz.¹ 369) e h. a *fejemet csóvál-nám*. Vö. *fejet hajt, térdet hajt, szót emel* stb., továbbá *kezet kulcsol, kezét ütének* NySz. — Kár, hogy személyragjaink használatát még senki se kutatta tüzetesen.

Dolgozótársainknak. A Nyrbe szánt kéziratokban ne tessék egyszerű c-t írni és *ahogy, amint*-féle alakokat, mert az Akadémia szabályai akadé-miai kiadványban nem tűnnek eltérő helyesírást. Csak a népnyelvnyagomá-nyokat írhatjuk tetszésünk szerint.

K. E. A Nyelvészeti Füzeteket nem lehet leszállított áron kapni.

K. K. Az *évszáz* a Helyes magyarság cz. könyvünk szótári részében is hibáztatva van, hisz nyilván a német *Jahrhundert* utánzása, míg a *század, évszázad* természetes úton keletkezett magában a magyar nyelvben. Bővebben a Nyrben nem kell róla szólnunk, mert már tárgyaltuk a 17. s a 25. évfolyamban.

Beküldött kéziratok. Sztrokay L. Népetimológia. Dülő. Izzasztó stb. — Kulcsár E. Magyar nyelv-művészek: Kármán József. — Ösz J. Beszélgetések. — Schön J. Régi könyvekből. — L. I. Nyelvújítási adatok. — Nagy József. A vagy o. — Mészáros K. Apáczai tájszók. — Komoróczy M. Két eredeti nyelvjárásról. — Hodács Á. és Horger A. A -tányi tényi képző. — Stoll E. Tájszók. — Tolnai V. Ker, kör, kü. Adatok az -ít ige-képzőhöz. — Bíró L. Kokó, kokós. — Bérczi F. A manőver magyar neve. — Varga I. Elbeszélés. — Kropf L. A paprika és a Paprika Jancsi. — Horger A. A -té képző. — Mészáros K. Hírlapi szemelvények. Hát. — Kocsis L. Tájszók, helynevek.

Beküldött könyvek. Olcsó könyvtár 1300—1307: Vörösmarty M. Zalán futása. Arany J. Vojtina levelei. Sudermann H. Jolán esküvője. — Ókori Lexikon 28. füz. — Acsádi I. A magyar birodalom története. 15—21. füz. — Löw Immanuel: Deák F. Emlékb. (Szeged).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

ELVONÁS.

Képzők és látszólagos képzők elhagyása.

II.

2. A *z*-végű igékben is elég gyakran igésítő (denominális) képzőnek vették a *z*-t s egy-egy főnevet következtettek ki belőlük. Itt is olyanformán osztályozhatjuk az eseteket, mint az *l*-képzősekét:

a) Eszköznevek s a cselekvés helyének nevei (vö. *botoz*, *kövez*, *hárfa*: *bot*, *kő*, *hárfa* stb.):

lőga: *hinta* CzF. *lőgga* Göcsej MTsz. < *lógázni* a hintát, *lógázik* CzF. *lógádzik* Szék. MTsz. — *lóginya* Bereg m. < *lőginyázik* MTsz. *lőgnázik* Bodrogek CzF. — *lipinka*: hintaféle < *lipinkázik*: hintázik Szék. MTsz. (vö. *lipong*: leng Csík m. MTsz., továbbá *lippen*, *lippent* stb.) — *hílinta*: *hinta* < *hílintázik* Zilah Nyr. 27:545. — *hinna* Esztergom, Győr < *hinnáz* uo. (vö. *hinta* < *hintáz* v. *hintál*, l. az *-l* képző alatt, továbbá még: *hindsa* < *hindsál* Vas m. MTsz., *hinga* Zala m. MTsz. < *hingál*, *hingálódik* CzF., *hingároz* MTsz.)

iszánka: csuszka < *iszánkáz(ik)*: csuszkál Szék. MTsz. (*iszánk*: csuszka Szék. < **iszánkozik*, vö. *iszánkodik* MTsz. és *iszamodik*, *iszamlík* stb.) — *csiszonka*, *csicszonka* < *csiszonkázik*, *csicszonkázik* Szék. MTsz. — *ilonka*, *ilonka*: csuszka < *ilinkáz(ik)*, *ilonkáz(ik)*, *illankáz(ik)*: csuszkál Nógrád MTsz. — *simulka*, *simóka*: csuszka < *simulkázik*, *simókázik* Rozsnyó, Abauj MTsz. (vö. az *-l* képzőnél: *ironga*, *iringa*, *csuszka*, *csuszkora*).

zúzmara, a 17. század óta, azelőtt csak *zúzmaráz*: *pruina*, Reif, és ez összetételnek két eleme is: *zúz* és *maráz* (emez = szlov. horv. *mraz*: fagy, dér); a *zúzmaráz* végén a *-z* igeképzőnek látszott s így volt lehetséges ez a visszakövetkeztetés: *zúzmara*, mintegy *zúzmarázó*, amivel a fagy bezúzmarázza a fákat (így lett már régen az *ábráz* főnévből *ábrázat* és az *üdvöz* légy-

ből »üdvözve legyenek« Vör. J. Caesar, *üdvözlek* Kazinczynál gyakran, Czuczor Költ.¹ 1:135 *).

puska a diáknyelvben a nyomtatott fordítás, a melyből *puskáznak*; jelentésbeli visszakövetkeztetés: ha t. i. *puskázni* a. m. kiolvasni v. kilopni a fordítást, akkor e cselekvésnek az eszköze *puska*.

csete: csetezésre való lapos fácska < *csetéz*: lapos fácskák-
kal csetegtet (Alföld, Nyr. 13:236); az ige mint hangutánzó
régibb lehet a főnévnel, -*éz* gyak. képzővel.

permet és *permet-lé* legújabban palócz vidékeken a *perme-*
tező folyadék neve (más a székelyföldön *permet*: permetező eső).

b) Cselekvést jelentő elvont főnevek:

átok, *szítok*, *vétek* < *átkoz* (és *átkozódik*), *szítkozódik*, *vét-*
kez. Az első kettőt régente alkalmasint így ejtették: *átk*, *szítk*,
mert kódexeinkben a személyragos alak *átkja*, *szítkja* (vö. TMNy.
310). Alapszavuk *áld* és *szid*, **áld-koz* és **szid-koz* gyakorító
képzés volt (az *átok* eredetéről l. Nyr. 5:149, 8:433). A *vétek*
is legalkalmasabban a gyak. *vét-kez* igéből magyarázódik, tehát
nem olyan képzés, mint *rejte*k, mert ez rövidítés a szintén elő-
kerülő *rejté*kéből, holott a *vétek*nek sehol sincs *véték* formája.

birok (*birokra megy* v. *kel*, csak a legújabb szótárak vették
föl**) < *birkozik*; ez visszaható ige, *birkózik* és *bírákozik* alakja
is van (emez p. PP. SzD., MTsz.). *Bírok-ra* nem lehet az 1. sze-
mélyű igealak (mint Albert J. magyarázta, összevetve a *találo*m-ra-
féle kifejezésekkel, Nyr. 21:51), mert akkor hosszú *i*-je volna:
bírokra, holott a *birkozik* alakban a mássalhangzócsoporthoz
szabályos a rövidülés, vö. *gyürkőzik*, *türkőzik*, *turkál*, *szurkál*,
vagdal stb.

gyala: gyalázat, ebben a kifejezésben: *gyalabeli* ember:
gyarló, gyáva, gyalázatos (Somogy, MTsz., s ebből lehet rövidítve
a *gyala* ember: gyáva, hitvány, Pest m. Kassai, és a *gyala-vász*
(váz): rendetlen öltözetű, Somogy m. MTsz.) < *gyaláz*.

kavilla: hadonászás < *kavilláz* (Nagy S. A váci nyj. 22).

* *Mara* főnevet is emlegetnek szótáraink (CzF., Ball., Spicer: M.-hor-
vát szót., Czímsszójegyzék), de ilyen a valóságban nincs sehol.

** »Ott van Csucsuj, a kit egy időben Mokra téglavető szűrűn hitt
kemény *birokra*.« Ar. N.Czig. 1:38. — »Hosszuvá, felettébb hosszuvá tenné
Apponyi *biro*kját.« Bp. Hírl. 1891. IX. 26, 2.

A nyelvújítás szavai:

lakmár: lakodalom, vendégeskedés 1780. SzD. Paraszti maj. II. szójegyz.; az 1838-i Tszban is mint pápavidéki szó (?).

emlék, Kazinczynál még elvont értelmű, a. m. emlékezés, Erinnerung (l. Nyr. 3:77, Dugonicsnál az *emlék-kő* összetételben, l. Nyr. 31:156, a Mondolatban »*emlék*: monumentum«) < *emlékezik*, ez visszaható képzés e h. **emlét-kezik*, *emlét* = *említ*. (Vö. a visszaható értelem elhomályosodásával: Hogy fejedelmi porod nincs emlékezve, ne tudjad! Vör.) L. Nyr. 5:148. stb.

kaland 1805. Vers. < *kalandoz*.

ábránd Szemere P., NyUSz. < *ábrándoz*.

botránk 1833. Fogarasi < *botránkozik*; már 1834-ben *botrányt* csinált belőle Szemere (NyUSz).

tétova tétovázás értelmében csak újabban (CzF.,* l. a *d*) pontban is) < *tétováz*.

kápra: káprázat 1858. Jókai: »Újra kezdődnek az ébrenlét káprái.« Az elátk. család (1868. Szász K. Álmos 109). < *káprázik*.

c) A cselekvésnek eredménye, tárgya:

csapa: nyom, csapás, MTsz. — a gyakorító *csap-áz* igéből. *foszt*: rongy Csik m. MNyelvészet 6:371 (*fosztika*: rongy, *fosztos*: rongyos Szék. MTsz.) < *fosztozik*: foszlik MTsz.

tatar: 1. rongyból összezsavart mécsbél, 2. silány, toldott-foldott, Szék. MTsz. < *tataroz*.

Irodalmi elvonások:

arány, *írány* (1750 óta, l. NyUSz. és Nyr. 27:488) < *arányoz*, *írányoz*. A régi nyelvben rendszeren csak ez az ige fordul elő czéloz, törekszik és vél értelmében, azonkívül néha *írányít*, *egyarányú*, *egyarányos*, *írányába*, továbbá *íránt* és *aránt*, l. NySz. és MTsz.

ábra: forma 1787 (»szomorú ábra: tragoedia, víg ábra: comoedia« vagyis ábrázolás, előadás 1793) Barcz. < *ábráz*; *ábra*: *ábrázat* = *példa*: *példázat*, *ruha*: *ruházat* stb. Az *ábráz* tkp. főnév volt (szlov. *obraz*), de a *z*-je miatt már a kódexek korában igének vették s a főnév helyett *ábrázatot* alkottak. Vö. fönt *zuzmaráz*: *zuzmara*.

körny = környék, környület, kerület SzD. 1792. < *környöz*

* Tétovájukban rátévedtek a helyes ösvényre (Nyr. 10:505). Legelrejtettebb gondolatai, tétovái, homályos sejtelmek (Zichy A. Széch. Napló IV).

Dug. Uliss. 154. 1780., ma *környez* (Dugonicsnál a *környékez* igéből rövidítve); de SzD. *körny-e* lehet a *környös-környül* v. a *környék* szóból is elvonva.*

sarj 1805. Vers. < *sarjazik* PPB. SzD.

hám: epidermis 1807. Diószegi vonta el a *hámoz* és *hámlik* igéből (vö. *hüvely*: *hüvelyez*).

talány 1816. Helm. < *talányoz*, *talánoz* SI. < *talán*.

d) Cselekvőt jelentő névszók:

dandár: lenge, ledér személy (palócz szó, Nyr. 27:133) < *dandároz*: dárídóz, dombéroz uo. (ez a *dombéroz* ige kiejtésbeli változata).

futár 1827. Kreszn. csak mint a régi *futároz* ige föltett alapszava, Fogarasinál 1836 *futár* és *futkár* (< *futkároz*): Läufer (NyUSz).

tétova, legújabbán melléknévül, különösen így: *tétova* tekintet, a. m. *tétovázó* (szótárban úgy l. először Sim.-Bal. ,unstet, unsicher, verlegen, schwankend'; vár *tétován* a nép, remegve bölcse, Arany: Magányban) < *tétováz*.

hadona (CzF. szótárában csak mint a *hadonáz* ige föltett alapszava); »oly *hadonán* nekem ront«, írja Kossuth L. Századok 1877. < *hadonáz* (*hadonász* mint vasmegyei szó 1833 Kassainál; azelőtt csak *hadaz*, *hadáz* és *hadarász*, ezekből válhatott *hadonáz* a *kotonáz* vagy más efféle ige hatása alatt).

3. Más igeképzők sokkal ritkábban maradnak el. Így p. a a *-kod-ik*, *-koz-ik* képző elhagyásával való névszóalkotásra csak egy-két valószínű népies példát idézhetek:

a) Elvont jelentésű főnevek:

tana: a) tanakodás, b) tolvajgyűlés, c) tanács MTsz. < *tanakodik* (anal. *tanács*: *tanácskozik*, *dévány*: *dévánkozik* MTsz.).

Már Kazinczy szava a *tusa*: »viadal, küzdés, baj, bajvívás« (Kaz. Munkái 7. k. glossz.***) »Csináltam ezt a szót a *tusakodom*-ból. Való, hogy a *tusa* szóból *tusálkodom* v. *tusázkodom*-nak kelene formáltatni, mint a *ruha* és *csuda* szókból *csudálkozom* és *ruházkodom*.« (NyUSz.) — A népnyelvben *tusál* is van: öklel, döf.

* Kazinczy a kilencz kötetben (1814—16) igen sokszor használja (2:105, 3:11, 9:85 stb. és belőle ezt az igét: *környelleni* 6:260, 269) s később Pandektáiban magának tulajdonítja; aztán Verseghy: Anal. 1:140, Kölcssey: Andalgások.

** *Tusáz* uo. 6:185, 217, *tusázat*: Kampf, Kaz. Pyrker 46.

emle (*emletan*: mnemonica 1831. *emle*: Denkmal 1838., s innen *emlézni*: memorieren 1844. NyUSz.) — alkalmasint a rövid-hangzós *emlekezik* alakból (Pázm., NySz.) s egyúttal az *elme* hasonló hangzása szerint.

viszály 1806. < *viszálnodni* MA. NyUSz. (az *-ály* képzős elvont jelentésű főnevek mintájára. — Szily K. Adal. és NyUSz. a megfordítottat jelentő *visszályos*, *viszályos* melléknévből származtatja a *viszályt*, de a jelentés határozottan elválasztja tőle.)*

vetély 1833 óta (újabbán csak a *vetélytárs*-ban, de ez is főlöseleg a *versenytárs* mellett) < *vetélkedik* (itt meg mintául szolgálhatott már a *viszály* a *viszálnodik* ige mellett).

kétely l. NyUSz. < *kételkedik* (az *ly* nyilván az előbbieket példájára).

fohász: Seufzer, Adámi elvonása 1760. < *fohászkodik* (vö. *fohászás* EhrC.).

vágy Versegly és Kaz. < *vágyakodik*, *vágyakozik*, *vágyódik*; pedig a régi igei *vágy* is megmaradt az irodalomban, vö. *nagyraavágyó*.**

b) Melléknevek: *ipar* a. m. *iparkodó*, szorgos (Mezőtúr és Csik-Gyergyó MTsz.) < *iparkodik*. Ez az ige az ősrégi *ipar* főnévből való, mely ma is él (*jó iparja* van Hajdu m. MTsz., *nagy-iparú*: szorgalmas, törekvő Halas, Gál L. I. értesítése) s azonos a vogul *āpēr* 'ügyesség, fortély' szóval.***

agyar: irígy, kaján Zala m. (máshol *agyaras* is) MTsz. < *agyarkodik* (mint *irígy*: *irígykedik*, *fukar*: *fukarkodik* stb.).

huntyász: huntyászkodó (*huntyász*: a ki magát meghúzza, vonja, húnyja Kreszn.; Arany: Hamlet 98, aztán Jókainál s másoknál).

bámész csak a 19. század óta (Fogarasi J. zsebszót. 1836), *bámász*: stupens, stupefactus 1808. SI. 473. < *bámászkodik* 1833. Kassai, *bámászkodik* NySz.

* A *viszályos* alkalmasint a népnyelvből került, vö. MTsz. *visszáros*.

** Kölcsény (Minden munkái³ 4:176) avval védi a *vágyás* helyett használt *vágyat*, hogy *nyomás* mellett is van *nyom* főnév. Csakhogy ilyen okoskodással minden igét főnévnek lehetne megtenni.

*** Ettől függetlenül is keletkezhett mint irodalmi elvonás az *ipar* főnév, mely először Széchenyi Hitelében (113) és Helmecey Jelenkorában jelenik meg. (Még 1836-ban általánosabb 'iparkodás' jelentéssel is: *hő iparral*, vielgeschäftig, Szenvey: Messzinai hölgy 131.)

4. Az *-od-ik -öd-ik -öd-ik* képző elhagyása is ritka, s a népies példák sem elég világosak:

ülep, eleinte tréfás elvonás lehetett a régi *ülepedik* igéből (vö. *állapodik, állapik*)

csillap, csak így: *csillapjába menni*: nesztelenül, lopódzva Szék. MTsz. < *csillapodik*.

*írá*m: átsuhanó felleg v. átrepülő madár árnyéka Csík-Gyergyó MTsz. (így Nyr. 31:534) < **írámodik*, vö. *iramodik*. — *Irá*m 1801. Földinél (később *iramgím*) a rénszarvas neve, a német *Ren-tier* félreértéséből, mintha *Renn-tier* volna. (Később *iram* elvont főnévül is, l. NyUSz.)

iszánk: csuszka Szék. < *iszánkodik, iszankodik* MTsz. (**iszám-kodik, *iszam-kodik*, vö. *iszamodik, iszamlík*).

alkony 1760. Adámi < *alkonyodik* (anal. *hajnal: hajnalodik, este: esteledik, éjjel: éjjeledik*).

telep: Lager 1760. Adámi < *telepedik*; vö. *ülep*.

iszony 1805. Vers. TM. 133. < *iszonyodik, iszonykodik, iszonyú*.

szender 1805. Vers. és 1813. Mond. a. m. esthajnalcsillag, mai jel. 1834. < *szenderedik* és *szenderít* NySz., *szendereg* 1809-ben Kölchseynél, l. Kaz. Lev. 7:131 (tehát nem csak 1834, mint a NyUSz mondja).

futam: cursus, fuga. 1808. SL (de Verseggy már 1805-ben hibáztatja TM. 63) < *futamodik*.

undor 1772. Mészáros: Kártigám 145. »undor állatok« (sajtóhiba *undok* helyett? de 1808-ban SL-nál is melléknév); főnévül 1834. Kunossnál: Abscheu, Ekel (így Tudománytár 1839. 86: »Az undor kellemetlenséggel párosult testi érzés«) — azelőtt csak *undorodik, undoroszik*.

dudor 1833. NyUSz. < *dudorodik*.

kanyar: quadra, segmentum SL (később melléknévül: Megtágul kanyar ívemen a húr. Czuczor költ. 1:106. Kanyar árku mederben hömpölyg el a Sár. Garay: Csatár. Kecskeméten *Kanyar-utca* van, MTsz.) < *kanyarodik, kanyarít* (Dunántúl *kanyarni* ige is van, MTsz., Nyr. 25:428).

ficzam 1836. Fogarasi < *ficzamodik*.

merev (1857 óta NyUSz.) < *merevedik*; régente a melléknév *mereven* és *merevény*.

5. Az *-ül ül* és *-ít ép* képzők lefoszlására a népnyelvben alig találunk biztos példát. A *mord* melléknevet lehetne a *mordul* igéből elvontnak tartani, de valószínűbb, hogy német eredetű (vö. Lumtzer-Melich). A *ferde* szót a *ferdít*, *ferdül* igéből következtethették ki, mint *barna*: *barnít*, *szürke*: *szürkül*; a *ferdít* ige a *fordít* mellékalakjának látszik, és van *farda* melléknév is, l. MTsz. Ámde a *ferde* már 1803-ból ki van mutatva (közönséges szó a Bakony vidékén, Egerben, Losoncson), *ferdít* ellenben csak 1845-ből NyUSz.

Így vonta el Jósika az *üde* melléknevet az *üdül*, *üdit* igéből (Nyr. 27:118); tehát *üdül* szerinte a. m. üdévé lesz, *üdit* a. m. üdévé tesz. — Így Adámi a *réme* főnevet (»das Erstaunen«) a *rémül* igéből, Dugonicsnál és Kazinczynál már *rém*.*

enyhe: *lieblich*, lau 1805. Kaz. Lev. 3:256. (vö. NyUSz.) »Igen kedves elavult szó — mondja Kaz. — melyből épen úgy lett *enyhül*, mint a *lomhából lomhul*, *renyhéből renyhül*.« (E rövid és veszélyes életet *enyhhé* tegyék: lindern. Kaz. Munk. 1:352. *Enyhesség* Kaz. Cic. 39. Szelidebb égöv alatt keressen *enyhebb* ihleteket. Tudománytár 1834. 1:79.) Vö. *enyhő* NySz. *enyhős* Csok.

fintor 1835. NyUSz. (mellékn., verzerzt, fratzenhaft, később fn. Fratze) < *fintorít*, *fintorodik*.

kandi 1834. Helmecky < *kandít*, *kandikál*; alkalmasint a *bandzsi*: *bandzsít* lebegett szeme előtt (vö. *kandics*: félszemű és *kandicsál* Szék. MTsz.).

A következő nyelvjutási főnevek már merészebb és kevésbé megokolható elvonások:

henger 1784. Dug. < *hengerít*, l. NyUSz.

szörny 1786. SzD. < *szörnyít* SzD. MVir. NySz.

vegy 1787. Barcz. < *vegyít*.

kényszer 1808. SI. < *kényszerít*, l. NyUSz.

tan (1808. SI. a *tanhely* összetételben, 1820. Dugonics ,mondás' jelentésével, végül ,scientia', vö. NyUSz.) < *tanul*, *tanít*; de ez az elvonás már nem felel meg az *-ül* és *-ít* képző jelentésének (l. Szarvas G. Nyr. 11:52—3).

csáb 1831. óta < *csábít*; — egy-két régi írónál s a zemplénabauji nyelvjárásban *csába* melléknév is van (NySz., MTsz., Nyr. 25:473), de ez is elvonás lehet a *kába*: *kábít* mintája szerint.

* A Dráva vidékén *rémü* sok nyilván a *szörnyü* sok példájára, s egy szegedi adat szerint *rémtelen*, *rémítő* sok' értelmében a *számtalan* mintájára.

csöd: concursus < *csödü*: concurrít (előbb *összecsödülést*, majd *csödületet* mondtak, végre 1842-ben *csödöt*, l. NyUSz.); szintoly önkényes elvonás, mint a *tan*.

könyör Vers. és Kaz., l. NyUSz. (újabbban csak a *könyör-adományban* s a *könyörtelenben*) < *könyörül* (pedig *könyörül* nem jelenthet *könyörré* válást).

csonk: Torso, Stummel (von einem Baume) Ball. 1857. (Eloltva a csonkig leégett gyertyát... Jók. Rab R. 2:139. stb. De Imre S. szerint a nép is mondja *csonkig leég*, Nyelvtört. tanuls. 87.) < *csonkít* (vö. *csonkol*: leboto, lenyes élőfát Szék MTsz.).

6. A *-kál* gyakorító képző lehántására népies példa, de tréfás képzés, gúnynév: »*Porosz*, mert *poroszkálva* jár« (Nyr. 5:526). Ilyen volna *kandi* a *kandikál* igéből, de az imént láttuk, hogy inkább a *kandít* alakból érthetjük meg.

7. A *-gat* képző hámlott le a következő igékről:

fosztor: hitvány, szakadt, kopott (Vas m. Tud. Gyűjt. 1829. 11:86), lekoppasztott (állat, Győr m.) < *fosztorgat*: emelgeti a ruháját (Győr m.). Vö. *bátor*: *bátorgat* (Dank.), *hamar*: *hamargat* (18. száz. Kr.), *édesget*, *ékesget*, *hímesget*, *szelídget* NySz. stb. Ámde *fosztorgat* csak a **fosztolgat* elváltozása lehet, mert *felfosztol*, *felfosztolódik* a Székelyföldön ugyanazt jelentik, a mit *fosztorgat* Dunán túl.

petty, *pötty* is lehet népies elvonás a *pettyegetett*, *pöttyöge-tett* igenéből (vö. NyUSz.).

kecs Kaz. 1794. (*kecses* 1810. Kaz. Lev. 8:145) < *kecseget* (régebben csak így), *kecsegtet* (először SzD. MVir.).

8. A *-g*-képzős gyakorító igék néha valósággal indulatszók-ból vagy hangutánzó szócskákból származnak, p. *jaj*: *jajog*, *ümm*: *ümmög*, *gág*: *gágog*, *krák*: *krárog*. Ezek példájára a népnyelv sokszor más ilyen *-og* *ög* *ög* végű igékből is, rendesen hangutánzókból, a szóvég elhagyásával alkot elvont jelentésű főneveket (néha cselekvőt jelentőt is, p. *csisz*-*csosz*, *foccs*, *leff*, *lötty*, *torty*).

a) Rendszerint kéttagu igékből egytagu szókat vonnak el ilyen módon, p.

poszog: *posz* MA. MTsz.* — *szuszog*: *szusz*; — *pisszeg*,

* *Posz* (*lóposz* v. *lóposzogó*, *posz-gomba* és *banyaposz* MTsz., ez utóbbit Csokonai is használja a Dor. 2. én. és tájszónak mondja) a pöfeteg gombát

pisszen: *pissz* (egy pisszet se halljak! Dunán túl, Nógr. stb.); — *csiszeg-csoszog*: *csisz-csosz*, *csoszogó* MTsz.

locsog: *locs*, *locs-pocs* 17. száz. *locsos* 18. száz. NySz. — *focsog*, *foccsan*: *foccestartó* deszka (fazekas-műszó, S.-Patak MTsz.).

mozog: *moz* (»A legkisebb neszre mozra keresztet vet mindenki« Lisznyai: Uj palócz dalok 65).

lotyog, *lottyán*: *lotty*, híg sár és silány, híg étel MTsz. — *löttyög*, *löttyen*: *lötty*, híg étel (»egy kalán lélöttyért« Kuthy: Hazai rejt. 33).

hortyog: *horty* 1779. SzD.* — *tortyog*: *torty*, ruha buggyos része, bő ülep Szék., *tinó-torty* (és *lóposz*): pöfeteg gomba Szék. — *porczog*: *porcz* SI. (*porczika* l. NySz.) — *pörczög*: *pörcz* (töpörtyü, Dtúl)? vö. a köv. szám alatt *percz*; — *harsog*: *hars* (»Az ősz Duna vígan duplázta harsait« Csokonai).

csattog: *csatt* (»Csitt, mert csatt lesz!« népies szólás több vid., p. Nógr.); *csetteg*: *csett* Ball.

topog, *tapog*, *tappog*: *top*, *topp*, *tap*, *tapp* MTsz. (Egy tapot se mégy. Arany: Arist. 2: 365.) — *csobog*: *csob* (Nagy csobbal az koporsóban hullanak, 17. száz. NySz.); — *lobog*, *lobban*: *lob*, *lobb* (*lobbot vet*, *sebbel-lobbal* (mind a kettő már NySz.); — *lebeg*: *leb*, *lebegő hópára* Szék. — *lefeg*: *leff*, l. MTsz. — *liffeg-laffog*: *liff-laff*, l. MTsz.

csorog, *csurog*, *csorran*, *csurran*: csak egy *csor* eczet, egy csorrantásnyi Szék., *csurvíz* MA., MTsz., *csurig* van az edény, Dtúl; — *durrog*: *dérdur*, *dirdur*?

**léheg-péheg* ,liheg, piheg' (*léheg* Szabolcs m., *leheg* SzD. és Balaton mell., *peheg* Zala m., *iheg-piheg* Szatmár m.): *lékkel-pékkel* a. m. lihegve, Bihar m. MTsz. (Imre: Nytört. tan. 87); vö. *lehel* > *leh*. — Kresznerics is ilyen főnevet következtetett ki a *piheg*, *pihen* igéből: *pih*, sonus, halitus.

b) A háromtagu igékből elvont kéttagu főnevek már jobbra irodalmiak, nagyrészt a nyelvújítás alkotásai és nem hangutánzók. A nép nyelvéből való a csikorgó fagyot jelentő csallóközi

is jelenti a székelységben és Vasban. — *Pissz* íróknál is: Azalatt nincs egy pissz, paripa sem horkol (Arany: BH. 8. én. 20. vsz.). Nincsen egy hang, egy pissz, tengely sem nyikorog (Arany: NCzig. 2. én. 30. vsz.). Mint a színésznek, taps a levegője, egy árva pissz elég lesz, hogy megölje (Gyulai Költ. 276).

* A Paraszti majorság 26. l.: »Dühödött hortyal ne keverje föl álmát« (de a 2. kiadás 39. lapján ezt a helyet így alakította át: Álmát hortyogva ne rontsa). »Hörgő hortyt húzatsz« 1807. Zarka Maximái, id. Nyr. 25: 282.

csikor (csak egy adat Nyr. 1:232), a *vigyorog*, *vicsorog* igéből magyarázható *vigyor*, *vicsor* (a. m. nyílás, hasadás, tehát a vigyorgó száájához hasonló, MTsz. és *vén vigyor*: örömanya Kreszn., *agg vigyor*, *vén vigyor*: vén banya, Heltai, NySz.) és talán a csavargót, lödörgöt stb. jelentő *lödör* (SI., CzF., vö. még *lödörke* MTsz.).

Régibb irodalmunkban az említett *vigyoron* kívül ezek fordulnak elő: a *hömpölyög* igéből *hömpöly* MA. lat. henger értelmében (vö. fönt *henger*); és émelygés értelmében *émely* 1720. NySz. (ritka szó lehetett, mert 1720 után csak a legújabb irodalomban jelenik meg, szótárban Sim.-Bal. 1902).

A többi már a nyelvújítás korában keletkezett: *mosoly* 1763. Adámi (a Mondolatban »*mosoly*: mosolygó«), — *tévely* (először a *tévelykert* »útvesztő« összetételben 1785. NyUSz.), — *gomolyog*: *gomoly* 1788. Kaz. és Vers. (I. Nyr. 32:438, *hógomoly* Kaz. Oszsián, *füstgomoly* Kisf. S. Somló 1:43), — *sovár*, *sóvár*: nagyon kíváncsi, tehát sovárgó 1792. SzD., — *téboly* 1805. Verseghy, NyUSz.

9. Az *-an en* képző elhagyásával csupa egytagu főnév keletkezik kéttagu igéből. Itt csupa népies példával találkozunk (s az előbbi szám *a*) pontja alattiak részben ide is tartoznak, p. *löttyög*, *löttyen*: *lötty* stb.). Ilyenek:

fitty (már ÉrsC: nagy fittyel) és *fittyentés* MA. NySz.

freccsen: *fréccs* (befecskendezés, csupa fréccs a ruhád, Nagy S. A vácsi nyj.).

buggyan: *buggy* »ujjránk« (uo.), dudorodás a ruhán, buborék, *buggyos*: dudorodott, bő ruha MTsz.

biggyen »fittyen, billen«: *biggy* »buggyosság« MTsz.

pottyán: »lesz *potty* mingyá', ne menj, fiam, a jégre!« (Vas m.) Szék. MTsz.

leccsen »loccsan«: *leccs*, *lecs* »szétfőtt főzelék«, *leccses* »leccsenős«.

micczen »mukkan, moccan«: *miccz* »pillanat« (*egy miczre*, *egy micczet se*) Szék. MTsz.

pillant: *pill* »pillanat« (*egy pillba*, *egy pirra* uo. »Egy micz s Emfi a ménen van, pill alatt nyeregbe pattan« Földes: A teremtés 68. mind a kettő székelő szó, jegyzi meg a szerző 212).

koppan attúl a szemed: abból bizony nem kapsz (Debr., Pal. MTsz., így Dtúl): *kopp*, *éh-kopp*,* *kopp-semmi* a. m. koplalás MTsz. (együttal a koplalásra való tréfás célzás).

* A drága csemege.. mindazoknak, a kik az éhkoppot nyelték, nagy vigasztalására szolgált (Mikszáth K. 1. Almanachja 11). Éhkop kaporral (Erd. Közm. 4584).

gyökkent ,szunyókálva bólint': *gyökje* volt ,bóbiskolt' (Szilágy m., ritkán hallani, MTsz.).

lecseppen : *lecsepp* a. m. csepp (Szék., Békés m., Nagy-Kunság).

csepp is, bár már a kódexekben előkerül, lehet a *cseppen*-ből való elvonás; e mellett szól az is, hogy a kódexekben sokszor még *cseppenet* van helyette.

pérczen : *pércz*. Irodalmunkban régente *perczenés*, *perczenés*, *perczenet* (ez a MTszban is; vö. még *egy perczintés* Szék. Nyr. 29:538), nyilván az óra perczegéséről. A *percz* először 1787. Révai Elegyes verseiben (»mi nagy ára minden legkisebb pertznek« 148*), kétségtől a népnelyből, mint 1807-ben már említi is Kovács Mihály az ő kémiájában: »Mondja ezt a magyar: *egy pertzben mult.*« Újabban megint előkerült a székelységből (egy adat Tolna megyéből, de az lehet irodalmi hatás), még pedig először Krizánál 92. egy valószínűleg 1742-ben kelt elbeszélő versben: »No legényök, illanjatok, *egy pörcezig* se mulassatok!« Továbbá: *éggy pörce* alatt (Ethn. 14:385); *egy szémpörcre*, *egy szémpörce* alatt (MTsz.); neki hanyatolának a paplanos ágyrak *egy szempercek* alatt horkoltak is már (Nyr. 29:534**). Vö. még *csillagpercz*: tűzszikra (Háromsz. MNyszet. 6:317) azaz csillagforma perczenés.

zörren, *zörren* : *zör* ,összezörrenés' Hétfalu.

zuhan : »eleresztyik a kötelet, *zu..* b[e]jesik a kő« (a gödörbe, Pintér: Népm. 76).

10. A *szakaszt*, *rekeszt*, *tapaszt*-féle igék mellett már évszázadok óta vannak *szakasz*, *rekesz*, *tapasz*-féle főneveink (de nem amazokból elvonva, képzésükről l. TMNy. 500). Ezek példájára alkotott a nyelvújítás *-aszt*-végű igékből a *-t* elhagyásával több új *-asz* végű főnevet. Közülük kettő ma is megvan: *vigaszt* 1807 óta — a *vigaszt*-al igéből (rég. *vigaszt* ige is volt) — és *torlaszt*

* Aztán 1792. Versegly (MMuseum 2:32: »másod szerű idő-pertz« = másodpercz), 1803. Márton J. szótárában. — Kaz. a Bácsmegye 1. kiadásában 95. l. még így írja: *perczentés* (így még 1809-ben Lev. 7:53), de a másodikban a megfelelő helyen már *perczet* ír (Munkái 9:86).

** Ott megjegyzi a szerkesztőség, hogy a mese beküldője *szenpercnek* írta és szent percznek magyarázta. Ez a népetimológia úgy látszik nagyon el van terjedve; vö. »Inkább elvágom a leányomnak a nyakát *ebben a szent percben*, semhogy a fejünkre ilyen szégyent hozzon« Bp. Hirl. 1902. V. 31. csikmegyei beszédben.

(1845 óta, előbb *torlasztás*, *torlaszték* stb.). Soká élt a *forraszcső* is e h. *forrasztó-cső*, és *akasz* főnevet is csináltak *akaszték* és *akasztó* helyett (l. NyUSz.).

Merészebb elvonás volt, mikor nyelvújítóink az *ohajt*, *sohajt* igékből megalkották a *sohaj* és *ohaj* főnevet. Az előbbit Szemere Pál alkotta és hivatkozott a *moraj* analógiájára is (az *-aj* ejképzős szók akkor tájban jöttek divatba, vö. TMNy. 486); az *ohaj*-t a NyUSz. csak 1845-ből mutatja ki. — Ilyenformán vonták el végre a *sikoly*, *sikoj* szót a *sikolt*, *sikojt* igékből (*sikojt* MTsz. Háromszék).

Legmerészebb természetesen itt is Helmeczy: a régi *gyárt* igékből a *t-t* elmetszi s megalkotja a *gyár* főnevet 1831-ben.

* *

Eddig csupa igéből elvont névszót láttunk. Ritkább a névszóból, főnévből és melléknévből való elvonás. Ennek csak egy fajtájával találkozunk gyakrabban, az *-s* szóvég elhagyásával.

11. Az *-s* olyan életrevaló melléknévképző, hogy rendszerint határozottan megkülönbözteti nyelvérzékünk az ilyen melléknévnek alapul szolgáló főnévi fogalmat, p. *vizes: víz*, *tüzes: tűz*, *sáros: sár*, *bokros hely: bokor* stb. És így, ha az alapszó magában nem is szokásos, hajlandók vagyunk rá visszakövetkeztetni. Szarvas Gábor a gyökelvonásnak nem volt barátja, az *-s* szóvégről mégis így nyilatkozik (Nyr. 22:148):

»Az *-s* képző oly elevenen mozgó s magát annyira éreztető alkotó elem, hogy alapszava mintegy maga-magától leválik tőle; a hol van *sáros*, *fényes*, *borús*, ott van *sár*, *fény*, *ború* is. Elevenségének ereje oly nagy, hogy sokszorta csalódásba ejti s megtéveszti a legépebb nyelvérzéket is, s az *-s* betű leváltával könnyen előáll a *cipellős-ből cipellő*, *kalandos-ból kaland*, *ildomos-ból ildom*, *állomás-ból álloma* (hallottam több ízben Baján) s a nyelvújításnak számos, ide tartozó elvonásai. Hasonló jelenségnek tanui a *pipere*, *redő*, *pendel*, *kalap*, a melyek elsőbben *-s* képzővel megtoldva kerültek át egy és más szomszédos néptől nyelvünkbe s aztán képzőjüket lehántva magukról, melléknevekből főnevekké váltak: a lat. *piper*-ből először lett *piper-es*, s ebből aztán *pipere*; a szlovén *red*-ből előbb *red-ös*, s ebből *redő*; a ném. *belndelhemd*-ből először *pendel-es* ing, s ebből *pendel*; a ném. *klapphut*-ből először *kalap-os* süveg, aztán *kalap*. Ide sorozható még a *csákó* is; itt az idegen alapszó: ném. *zack*: magy. *csák*, a melyből elsőbben *csák-os*, ebből meg *csákó* fejlődött ki.«

Ilyen módon számos új szó keletkezett nyelvünkben. Lássuk sorra a legfontosabbakat!

a) Egytagú főnevek kéttagú mellénevekből:

Az ismertem példák közül legrégibb lehet a *szél* szó, 'szélesség' értelmében. Már a 16. században sokszor előkerül, újabb köznyelvünkben leginkább ebben a kapcsolatban: *széle és hossza* (továbbá szövetre alkalmazva, s a népnyelvben még ilyen szólásokban: *szélt vesz* NySz., *szélt fog* MTsz.; vö. még *széltelen*: nem széles, szélesség nélküli TMNy. 574). — A nyelvérzék ilyenformán okoskodott: ha a hosszú tárgynak *hosszasága* v. *hossza* van, akkor a széles tárgynak *szélessége* vagy *széle* van. Pedig a *széles*nek alapszava a *szélső* részt jelentő *szél* volt: *széles* = a minek jókora széle, kerülete van.

éh a régi nyelvben rendesen melléknév (*éh oroszán, éh valék* stb.), főnévül inkább csak ebben a szólásban: *éhhel hal*, a kódexekben másképp is (*éhet szenvedjenek* stb.), de a 17. századtól a 19. elejéig főnévi használata nincs kimutatva, a népnyelvben is alkalmasint csak ebben a szólásban élt tovább: *elüti* v. *elveri éhét* (MTsz., Arany: Toldi). — Az *éh* melléknév a 18. században vált *éhessé* s ebből (v. a ragos *éhhel, éhét* alakokból) vonhatták el újra az *éh* főnevet (*éhhálál, éhinség*).

szomj 1805. Versegly TM., de jelentés nélkül; 1808. SI. »sitis; eloltotta *szomját*; *szomjjal* holt: enectus siti«; ez utóbbi szólás már a NySz.-ban is megvan, de rendesen *szoméhhal, szomihval, szomjuval* alakban; — *szomjuhosból szomjas* szintén a 17. században lett az *éhessel* egy időben (először SI.-nál találom), s a *szomj* is az *éhhel* együtt fejlődött: *éhét szomját* stb.

düh < *dühös, dühösség, dühödik*; a *düh* először SzD., alkalmasint a székely népnyelvből, vö. *dühü* (*dühübe hoz, dühübetegség*) < *dühüs* Szék. MTsz.

csend (Gyöngyösi óta, valószínűleg a népnyelvből*) < *csendes*; a 17. század eleje óta lett a régi *csendeszből csendes*, ebből aztán önként kínálkozott a *csend* főnév, mint *rendes: rend* (Faludinál mindig -vel raggal *tsendel* — így Dug: Példab. 2:107, Kaz. Lev. 7:131, Vitk. 1:62 — talán a rokonért. *halkkal, loppal* példájára).

pir, 1783 óta kimutatva (»a föld alatt való napnak pirja« Györfy J. Klimius föld alatt való útja 10, Kreszn., NyUSz., Dugonicsnál is Szerecs. 2:57; Faludinál a szegyenpir még *szégyen-*

* A MTszban *csöndít* ige is van = csöndesít.

pirulás), a *pirosból* népnyelvi elvonásnak tarthatjuk, vö. *reggpir* Lázár: Alsófehér vm. 112.

Irodalmi elvonások a következők:

két 'kétség' (először a Bécsi-kódex fordítójánál: »nem két hanem Mardoheus«: *haud dubium quin esset* M. 10; aztán Geleji Katona Istvánnál: »*kétedet kivetheted*«, id. Imre S. Ny tört. tanuls. 87, szerinte a nép is mondja) < *kétes*; vö. még *kétség*, *kétleni*, *kétkedni*.

kegy, úgy látszik MA. vonta el a *kegyesből*, az irodalomban Révai honosította meg, Dugonics, Kisfaludy S. és Kazinczy terjesztette el.*

csín a csínosság értelmében elvonás lehet a *csínosból*; először Gyöngyösinél, de tán a népnyelvben keletkezett, mert egy régi kurucz dalban is megvan (NySz.); szótárak közül először PP. és Wagner Phras., nem MA., mint a NySz. és a NyUSz. állítja.

bék először 1750. Wagner Phras., az irodalomban először 1770. Kalmárnál, a nyelvújítók gyakran éltek vele (Dug., Kisf. S., Kaz., Bajza), újabban csak itt-ott a költők** *békes* (ez a NySz. szerint már Faludinál s Orczynál) < *békesség* (ez pedig *béke-ség* helyett a *csendesség*, *álmosság*-félék példájára, mint *bölcsesség* is e h. *bölcseség*); — a nép Dtúl azt mondja: nem hagy neki *békít* e h. *békét*, s aztán 3. személyű alaknak nézve (mint *kedvit*, *kezeit*) ilyent is kikövetkeztet belőle: hagyj *békemet*, nem hagy *békemet* (Veszp., Keszthely), Jókai is írja egy helyt: *Békemet* hagytak. Így Jánosi G. (Tassójában XIII. 42): »Hagyd már végre *békem!*«

ür (1763. Adámi, az irodalomban először 1770. Kalmár György) < *üres* (vö *üreg*, *üredék* MTsz., *ürül*, *ürít*).

ék 1779. SzD. (NyUSz.) az *ékesség*ből elvonva.

gömb 1780. Dug. Ulisses 65 — igazolni lehet mint a *gömbös-tübből* való elvonást, ámbár Dugonics és kortársa Benyák csak a *gömbölyüre* és *gömbölegre* hivatkozik (vö. NyUSz. és Nyr. 30 : 474).

torz dacz, Trotz értelmében 1787. Barcz., később eltorzított' értelmében < *torzas*, *torzas-borzas* MTsz. vagy *torzonborz* (vö. NyUSz).

* Dug. Példab. 2 : 155, Kisf. S. Somló 1807. I. 22., Kaz. Munk. 1 : 331 2 : 378 stb. stb.

** Hol terme harc és bék műve (Arany: Az új-görög dalnok). Beléphettek *béken*, *békidő*, *békes* (Jánosi G., I. Nyr. 25 : 309).

dölyf 1793. Kaz. NyUSz. < *dölyfös* NySz.

sáv 1805. Verseghy TM. 143. < *sávos, sáhos* NySz. (a *sáhos fátyolból* már Adámi elvonta ezt a főnevet: *sáh, sá*, de különös értelmezéssel: Florkappe, Schleier).

telj; *telly* 1805. Verseghy TM. 129. »*telj*, die Fülle, teljesség« Kaz. Munk. 7. k. glossz. (melléknévül is használja: *teljebb képű* Pály. eml. Abafi kiad. 122) < *teljes*.

»*éd*: dulcor, édesség: dulcedo« 1808. SI. 476. »*éd*, gyökere az *édes* szónak« Kaz. Munk. 7. k. glossz., így 1:21 és 156 (*douceur*), 1:66 (*charme*) stb. Vitk. (Abafi kiad.) 1:85.

üdv; »*üdv*: idvesség« már 1813. a Mondolatban, aztán Kaz. Munk. 7. k. glossz.: »*üdv*, gyökere az *idvezség* szónak, salus, Heil,« * tehát Kazinczy az *idvez* szóból vonja el, mert ezt igének tartja (vö. *idvezlek* Munk. 2:107, 315, 3:125. stb.), de az *üdv* nyilván azért terjedt el olyan gyorsan, mert az *üdvösség* mellett ép oly természetesnek tetszett, mint *csend* a *csendesség*, *pír* a *pirosság*, *űr* az *üresség* mellett (ilyen alapon védte Kölcsey is Minden munkái³ 4:176).

dacz az irodalomban 1816. Helmecey < *daczos*; de már egy 1560-i levélben is: »Nag kinba vagionk kropne azzon mia., ma az vra el mene dachal« (LevT. 1:385), és újabb értesítés szerint a népnyelvben is megvan: »büszke daccal van tele«** stb. (Hajdu m., Erdély, Nyr. 17:420).

csír e h. *csíra* »Fogarasi 1836. elvonás a dunántúl *csíros*-(csírás-)ból« NyUSz. (Innen a természettudományi műnyelvben egy ideig használt *csírmag*, *csírfolt*, *csírképes*. *csirtalanít* stb.)

b) Kéttagu és háromtagu főnevek:

pipere már a 16. század elején (NySz.) — elvonás a *pipere*-, *piperes*-ből, mely tkp. a. m. borsos, fűszeres (Szarvas magyarázata Nyr. 14:145).

muskatér, *muskately* (az *ly* a *karabély* anal.) 17. száz. NySz. < *muskatéros* (ném. *musketier* a katona neve, *muskete* a fegyver, muskéta).

verseny 17. száz. lehet a *versenyés* melléknév származéka, mely már a 16. században közönséges (így Szily: Adalékok), ez

* Kaz. már sokszor él vele, p. *üdv* Munk. 7:208. Pyrck. 28. Cic. 42. *üdv* Pály. eml. 310.

** Ezt hiteles népnyelvi közlésnek bizonyítja a *daczosnak* a MTszban is meglevő 'kevély, büszke' jelentése.

pedig a még régibb *versenyeg*, *verseng* igével együtt a *versen-futás* és *vers-futásból* válhatott ki (vö. NySz. és MTsz.).*

csákó a 17. század óta a) a süvegnek lefüggő csúcsa, b) maga a csúcsos szárnyú süveg < *csákós-süveg*, *csákos-süveg* (ez pedig alkalmasint a német *zack*-ból; Sándor I. és Szarvas G. magyarázata, l. Nyr. 12:483, 14:324).

siker mai jelentésében először SzD. és SI., de meglehetősen már a 17. században, mert a két Rákóczi György levelezéséből ezt a belőle származott ígét idézi a NySz.: »Az portai állapotokat isten sikerelje az közönséges jóra«. *Siker* < *sikeres*, emez pedig tkp. a búzára s aztán a termésre alkalmazva annyi volt mint *sikéres*, sikertartalmu. (L. bővebben Nyr. 28:465).

hiány először *héány* alakban 1755-ben jelenik meg,** de nem az irodalomban keletkezett, a MTsz. is ismeri Veszprém megyéből a *héány* alakot*** (és Zalából a *hiánság* főnevet; *hijánság* Kerekes: Értekezés és kitérések); — *hiány* a *hiányos*, *hijános* melléknévből volt elvonva; emez már a 17. században közönséges volt s a *hián*, *hiján* határozóból származott.

ármány a népnyelvben is megvan (kivált a székelységben, Nyr. 17:222), régi elvonás lehet az *ármányosból*, de a nyelvújítók is megalkották ugyanezt az elvonást (1817., l. NyUSz.).

czipellő s a belőle rövidült *czipő* csak a 18. században keletkezett a régi *czipelős*, *czipeles* alakból (l. bővebben NyK. 23:190 és Nyr. 24:185).

iszonyat 1753. és *irtózat* 1784. (NyUSz.) valószínűleg népies elvonás az *iszonyatos* és *irtózatos* melléknévből.

redő először 1763. Adámi említi, aztán SzD. 1792† —

* A *versen-futásból* válhatott ki *versent futni* (*pálya-futás*: *pályát futni* anal.) s ebből is lehetne származtatni a *verseny* főnevet (vö. Adámi *versen*: Streit, Wettstreit).

** Haller László Telemakusában. A NyUSz. hibásan tulajdonítja a 17. századi Hallernak.

*** Előfordul Arany-Gy. Népk. gy. 2:214 egy 1843-i versben, de az nem népdal. — Az irodalomban a 19. század elején terjedt el, l. NyUSz. és Simonyi: A nyelvúj. történetéhez 19. — A *hiányos* eredetéről: »A *magánosság*ből, *hijánosság*ből, *erántból* rövidített s formált *hijány*, *magány*, *erány* szók.« Lovász: Nyelvúj. hibái 57. Vö. még Szily: Adalékok és Budenz-Album 62.

† Szövegben először Kazinczynál 1810: Ennek arany-fonadék nyúlt el tunicája redőjén. Kaz. megjegyzi: »*Redő*: Falte, *redős* szoknya: gefalteter Rock.« *Redől* Kaz. Munk. 2:80, *öszveredől* 6:89, *redős* Kaz. Diog. 101.

népnyelvi elvonás a *redös*, *redös*, *redës* melléknévből (l. bőven Szarvas és Prikkel Nyr. 7:385 és 27:354; *redő*, *fa redője* MTsz. is, vö. még *redet* és *redetes* uo.).

réteg először SzD. említi 1792., népies elvonás a *réteges* v. *rétékes* melléknévből, l. Nyr. 13:83.

csaplár kocsma Szék. MTsz. < *csapláros* < *csaplár* 'kocsmáros' NySz. < középfolnémet **zappelër* (bajor *zapfler*, l. NyK. 27:472); ugyanilyen alak- és jelentésfejlődést láttunk már itt fönt a *muskatérban* s az -l képző rovatában az *esztergárban*.

villany a. m. villamosság, legújabban a budapesti népnyelvben (ha nem akar égni a villamos lámpa vagy elakad a villamos kocs, hallani: *nincs villany*, *elfogyott a villany*) < *villanyos*, *villanyosság*; azelőtt a nyelvújítók mondták *villany*nak s innen megmaradt: *főlvillanyozni*.

Irodalmi elvonások a következők:

figyelem 1693. Gyöngyösi elvonása a *figyelmes*, *figyelmez* szókból: »Apolló leczkékét figyelmel hallgatja« (idézte Nyr. 27:312; Gyöngyösiből vette Faludi); azelőtt csak *figyelmesség*, *figyelmetesség*, *figyelmezés*.

szorgalom Faludi (»Figyelem, szorgalom, vigyázó okosság« 900, versben); nyilván a *figyelem* példájára vonta el a *szorgalmas*, *szorgalmatos* melléknévből; *szorgalom* Faludi előtt csak az EhrCben.

vörhöny; Adáminál 1763 mint melléknév »*vörhön*, *vörhönyes*: braun, rötlich«; Verseghynél 1805 *vöröny*; már 1833 'scarlatina' Bugátnál (NyUSz.); — épígy vonta el a dunántúli nép a *vörhenyeges* melléknévből e betegség nevéül a *vörhenyeg* szót (MTsz.) vagy hogy ezzé alakította át az orvosoktól hallott *vörheny* szót, mint Csapodi is ajánlotta Nyr. 14:124!

terep 1784. SzD. melléknévül, 1808. SI. főnévül < *terepes* Fal. (l. NyUSz.).

gyilk 1792. SzD. a *gyilkos*ból, de nála még *gyilkosság* értelmében.

kellem 1793. Kazinczy (Diogenes 48, 251, s aztán igen gyakran) < *kellemes* (l. NyUSz.); — szintén ilyen elvonás a *kellemetes*ből az itt-ott előkerülő *kellemet* (a NySzban egy 17. századi íróból, aztán SI. 'gratia, svavitas').

magány 1805. Verseghy < *magányos*, *magános* (l. Szily Adal.; így magyarázta Lovász is, M. nyelvúj. hibái 57, és Kölcsey).

egyen 1805. Verseghy (így magában nem használták, csak a *súlyegyenben* és ilyen összetételekben: *egyensúly*, *egyenruha*,

egyenköz, l. NyUSz., vö. *egyenént* BirkC.) < *egyenes*, *egyenlő* (vö. *hasonló*: *hason*).

közöny; először ilyen kapcsolatban: *közöny-ujság* 1807. Folnesics (innen a Mondolatban: »*közönyujság*: közönséges ujság« *); később a *közönségből* *közönöst* és *közönyöst* vontak el, előbb *publicus* és *communis*, végre *neutral* értelmében, s innen elvonva *közöny* 1836. *publicum*, 1838. *indifferentismus* jelentéssel (l. NyUSz.). Irodalmi szövegben először 1840 táján (Kuthy Lajosból írja ki Döbrentei, akadémiai kéziratai 28. sz.). — *Közönösség* még 1842. M. Akad. Értesítő 11).

lyukacs 1808. SI. < *lyukacsos* (*likacsos* MA. < *likasos* Calep., l. Szily Adal.).

mámor 1808. SI. < *mámoros* NySz. (így magyarázza a NyUSz., de véletlen is lehet, hogy a főnévre eddig nincs oly régi adatunk, mint a melléknévre, mert a szerb-horvátban is megvan mint főnév *mamur*, *mamura*, a szó török-arab eredetű, l. Nyr 13:365, 370).

izom 1816. Helmeczy < *izmos*, l. NyUSz.

általány 1816. Helmeczy < *általányos* 18. száz., l. NyUSz.

nyegle 1816. Helmeczy (l. NyUSz.), alkalmasint a *nyeglés-kedik* tájszóból, mely a *nyög*, *nyég*, *nyégődözik* szócsaládhoz tartozik (»ne nyegléskedj itt, te gyerek« Kisújszállás Nyr. 31:466; vö. »*nyegécs*: kényes, rátarti, hetvenkedő« Eger vid. uo. 585).

huzam 1828. < *huzamos*, *egy huzomban* NyUSz. (eredetileg *húzosos*, *egy húzomban* NySz., az 1. szem. igealakból).

hóbort 1831. Kreszn. < *hóbortos* 1792. SzD. (NyUSz.)

állam 1836. »Konsistenz, Haltbarkeit«, 1851 óta a mai jelentésben (az addig használt *álladalom* helyett, l. NyUSz.) < »*államos* az erős barátság« (azaz állandó) Kaz. Sall. 53.

ildom 1845 táján, l. NyUSz. < *ildomos* »okos« NySz.

Mellőzhetjük a nyelvújításnak más, halvaszületett alkotásait, csak még egyes ritkább, de érdekes példákat említünk: *hűvös*, *hűs* > »a *hűvödben* ott szendergő« Kisf. S. Kes. szer. 188. dal ** — *langyos* > »*tavaszi langya*: tepor veris Himfy 2:177« (id.

* És »*közönölni*: időről időre közölni« uo. — Vö. még *közömb*, *közömbös*: indifferens Barcz.

** »*Hű*: frigus, albor« Kreszn.; Kölcsey is említi, a hol az elvonásokról szól: »*hűv*, das Kühle.« Egy hétéves kis lánytól hallottam: »Ittbenn meleg van, ottkinn van egy kis *hű*.«

Kreszn.; *langy* mint melléknév megvan még a népnél is MTsz.) — *fesz*-ből már Révai *fesz* alapszót következtetett ki; Döbrenteit affektált voltaért *fesz-pőf*-nek gúnyolták*; — *szorgos* > »nagy forró *szorg[g]al* javítani kezdém« Vitk. 1810, Kaz. Lev. 8:11. és 216. — *makranczos* > »felém legyinte olykor tiltakozva hók és gúny ellen gyermektegy *makranczczal*« Vajda J. Újabb költ. 49. — *bozontos* > »az őszbeborult *bozont* [a bozontos öreg szónok] eleinte unalmaskodott« Pesti Hírlap 1891. II. 21. 2c. — *hepcziás(kodik)* > *hepczia* e h. szemtelenség, hányavetiség, Kóbor T., id. Nyr. 28:27.

Egy-két esetben -s-végű szóból nem főnevet, hanem melléknévet vontak el (vö. *fekete*: *feketés*, *szürke*: *szürkés* stb.), így a *sikos*-ból *sík* már C., MA., holott a *sikos* alkalmasint **sík*-ból rövidülhetett, mert *sík*- igére mutat a *sikamlík* és *sikárol* (vö. *síkó*: *sikárló* eszköz MTsz.); — *korcs* Gyöngyösi óta < *korcosos*.

Viszont néha a nép -s-végű főnevekből is elhagyja az -s-et mint képzőt: a *kalandos-társ*-ból *kaland*-ot alkot (pajtás értelmében Makó, MTsz.), — az *állomás*-ból *álloma* szót (Szarvas idézi, l. fönt, talán az *állomás-ház*-ból, mert ebben az előtagot melléknévi jelzőnek vehették); — *interes*-ből *intert* (MTsz., mind a kettő kamatot tesz). — Egy-két ilyen példa akad az irodalomban is: *lámpás*-ból *lámpa* (először Verseghe 1804., l. NyUSz.) és *papiros*-ból *papir* (együttal a német *papier* utánzása először 1828. Bugátnál, NyUSz.).

12. Az -ú ü képző lefoszlására a népnyelvben nincs biztos példánk. Az összetett színnevek előfordulnak ugyan már a 16. 17. században az -ú ü képzős alak mellett ilyen formában is: *arany-szín* tafota, *királyszín* köntös, *téglasszín* kamuka, *tengerszín* bársony (NySz.), de itt a képzőtlen alaknak ugyanaz a jelentése, a mi a képzősé, s azért nem is láthatunk ezekben elvonást, hanem — mint kimutattam Nyr. 4:489 — a finnugor melléknévi összetételnek egy régi formája van bennük megőrizve (vö. *félkéz* kalapács, *négyló* szekér stb.).

Az irodalmi példák közül tulajdonkép csak az ilyeneket igazolhatjuk természetes visszakövetkeztetésekül: »Az ember élete *kétszín*, álkodás« Tompa 1:114, azaz kétszínűség < *kétszínű*

* 1831-ben írja Kaz. (Levelei Kis J.-hoz, kiadta Toldy F. 2:357: »S ezek a *fesz* és *pőf* emberei még azt hiszik, hogy nekem ment el az eszem.« — Vö. még *fesz*erő, *fesz*telen, l. NyUSz.

(»*kétszín*: simulatio« Kreszn. is, melléknévi jel. MTsz.). »Öregségnek második természete a dohogás és *bőbeszéd*« (Brassai, a Kolozsvár cz. lapban 1886. XII. 31) azaz bőbeszédűség.

De már a nyelvújítás önkényesen bánt az egyszerű -ú ü végű mellékevekekkel. Verseghy volt az úttörő: »Szendergő gyökerekből [származnak]: *domború, gömbölyű, savanyú* sat., melyeknek törzsökével *dombor, gömböly, savany* mint substantivumokkal bízást élhetünk« (Tiszta magy. 57, l. még Szily: Adal. 272—276). *Gyönyör* Vers. TM. 136. (gyorsan elterjedt az irodalomban, de vö. Kisf. S. Somló 2:70: »Elolvadni látszik vala a kény gyönyörűjében«). *Szigor* 1816. Helmeczy. L. még NyUSz. *szomor*.*

13. A *-talan telen, -atlan etlen* képző elhagyását látjuk ezekben a népies példákban: *okvet nélkül* e h. *okvetetlen* (Baranya m. MTsz.), *szün nélkül* e h. *szüntelen* (Szék. MTsz.; vö. »Azért vagyon naponként *szün nélkül*, úntalan a népes búcsujárás« Garay: A nádor). Elvonás lehet a palóczoknál előkerülő *mez* főnév (l. MTsz.) a *meztelen, mezítelen* szóból; az irodalomban is elvonták ezekből a *mezt* (1770. Kalmár Gy., l. Nyr. 29:166. és NyUSz.). — *Idom* Barcz. 1787. (vö. Tsz. és NyUSz.) < *idomtalan*.

14. Az *-i* képző elhagyását látjuk *Zilah* város nevének ebben a kiejtésében: *Zilaj*, mert ez nyilván a *zilaji* melléknév hatása okozta (< **zilai* < *zilahi*, vö. Nyr. 27:494). Népnyelvi példát többet nem is idézhetek.

Az *-i* elhagyásával keltették új életre az *év* szót (1780. SzD. PM. II. szójegyz.); Verseghy az *évi* szót még 1805-ben a *-béli* és *-féle* szókkal együtt amphibiumnak nevezi, »mivel valószínű szavak és mégis formativák gyanánt szolgálnak«, és azt mondja róla: »*évi* a régi *év* gyökérből támadt, mely, hihető, a deák *aeuum* szóból származott és esztendő jelent« (TM. 49).

»*parány*, parányi: sehr klein« 1763. Adámi (NyUSz: 1801. monas, 1831. atomus); alkalmasint az »*óriás: óriási*« példájára (vö. *paránkó, pirinkó*: parányi, *pirányig*: pillanatig Szék. MTsz.).

estély, eleinte a nyelvújítás korában *estvély* alakban s csak est jelentésében (1777. SzD. Új mért. versek 102 stb. Nyr. 32:162) < *estéli* (de a régi nyelvben is volt *estvélig, estvéltül, estvélére* stb., l. NySz.; Adámi: *estvény* Abenddämmerung).

* A csontnak *homora* Horv. E. Árp. A *keser* fagya, Czuczor Költ. 1:3.

korány (Vandzától vette át Kaz. »die Frühe« Munk. 6:38 és Kisf. S. Szígl. 2:10) < *korányi* Dug. »korai«, * a *korán* időhatározóból (mint *régeni*, *régenyi*, *elrégeni* NySz.), vö. *jókoránni* Nyr. 3:164.

15. A kicsinyítő *-ka* maradt el némelyek szerint a *bakcsó* madárnévből (gémféle) **bak-csóka*, mert így is nevezik: *vak-varju*, *kvak-varju*. De vö. horv. és tót *bukač* ,bölömbika, dobosgém', szerb *bukavac* ,bakcsó' és *buka* zajgás, zenebona, szlov. *búcati*, horv. *bučati*, tót *bukač* bögni, bölömbölni (vö. *bölömbika* Szily: Adal. 439; itt a *bika* népetimológia lehet a *bukač*-ból).

lepti, taliga Kis-Kúnság MTsz. < *leptika* < lat. *lectica*.

Váczon »a tréfás beszédben sokszor előfordulnak: *pampus*, *halus*, *polos*« (Nagy S. A váci nyj. 22).

Irodalmi elvonás: *kalitka* (szl. *klétka*) > *kalit*, leginkább a költői nyelvben (1835. NyUSz.). — Orvosoktól hallani néha: *lapocz* e h. *lapoczka*. — *Ribiz* e h. *ribiszke*, *ribizli* (Kobány bácsi: Kis szaváló 44). *Boszor* e h. *boszorka* (Lévai: Burns 496). *Pintyőmadár* e h. *pintyőke* (Gönczy: Ábécze 1892. 54).

Kicsinyítőből való népnyelvi rövidítés még a *gerle*, *gili* e h. *gerlicze*, *gilicze* (szlov. *grlica*).

16. A *-sáy ség* képző lehámlására régi példa a *csendes* < *csendesség* < *csendeszség* (a melléknév régebben *csendes*), *békes* < *békesség* < *béke-ség*, újabb irodalmi elvonás *üdvös* < *üdvös-ség* < *üdvöz-ség* (l. ezeket az *-s* képző rovatában). — Újabb népnyelvi példák: *bölcsesség* > *bölcsesség* > *böccses* (Nyr. 9:376, husvétii köszöntőben); — *bőjteles* étel; *bőjtös* étel (Szék. Pal. stb. MTsz.) < **bőjtelesség* < »*bőjteleség*: *bőjti eleség*« (Szék. MNyszet 6:318).

Régi, 16. századi elvonás: *mártirom* ,mártir' (*mártiromoz* ,kínoz') NySz. < *mártiromság* < *martyrium*.

17. Igenévképzők ritkán maradnak el. A népnyelvből csak egy valószínű példát tudok, az igenévnek nézett *szűrő* v. *szűrű* főnévből. »Az álló vízbe ha egy kövecskét vetünk, kised kerekded szűrűt indít« (Pázm: Préd. 770. l. Nyr. 6:39). Ebből

* Kazinczy magát a *korán* alakot használta melléknévül: »a *korán kikircset*, az illatos violát« Munk. 3:36. — Vandzánál tkp. így: »A *korán* egy édes hajnal pólyáit bontogatja« (A búsongó Ámor 96. 1806).

a török eredetű főnévből a nép gyermekei elvonták a *szűr* igét megfelelő jelentéssel. Ebben az esetben az elvonással való magyarázatot Budenznek köszönjük (NyK. 15:465):

»Győri Lajos (Nyr. 6:129) közlése szerint van a *szűrű*hez ige is: *szűr-* (*szűr-ni*); a *szűrű*-vető gyermekek mennek a tó partjára »*szűrni*«. Ez a *szűrű*nek atyja lehetne ugyan, de úgy hiszem, mégis csak gyermeke. Alakjánál fogva a *szűrű* magyar képzésű nomen verbale (agentis)-nek tűnik föl s az analógia-követésben erős gyermeknyelv könnyen kitalálta belőle a *szűr* igét. Hozzá járul, hogy amúgy is van ilyen hangú, bár mást jelentő ige *szűr-ni*. Az így kitalált *szűr* igének talán csak tovább gyengült változata a Szász Károly (Nyelvőr 6:170.) említette szó (»*jerünk szőni*«, vagy »*szőjünk*«), a melynek előállítására akár a vetélő vagy a szövőszéken járó fonal képzelete is közrehatott.«

Hogy ez a *sző* népetimológia útján csakugyan könnyen keletkezhett a *szűr* igéből, még inkább bizonyítja az emehez közelebb álló *szű* hangalak, melyet ugyanúgy használnak (menjünk *szűni* Ugocsa m. MTsz., így *szűjünk* Tiszadobon; maga a főnév Tiszadobon már nincs meg s úgy látszik, egybeült se, a MTsz. *szérű* alatti idézete félreértésen alapszik, az ott idézett helyen ilyen értelmű *szűrű*ről nincsen szó).

Érdekes a *toborz* ige története. *Toborzó* és *toborzék* régente csak toporzékoló, tüzes tánczot jelentett, melyet úgy l. leginkább katonák jártak (vö. »Az ő vitézivel toborzok tánczot alias hajdó tánczot járata« 16. száz. NySz.). A hétéves háboru óta leginkább huszárok járták verbuváláskor, azért *verbunkos*nak is hitták (*verbunk* a német *Werbung*), s így idővel verbuváló táncznak is érthették. Már most a nyelvújítás korában a *toborzóból toborz* igét következtettek ki, verbuvál' értelmében. Berzsenyi azt mondja: »*Toborzó* vagy táborozó [?] nóta és táncz az volt a régieknél, a mi most a *verbung*« (id. NyUSz.).

A török eredetű *gyarlót* igenévnek nézték és *gyarlik* igét következtettek belőle (labitur, cadit, debilitatur' Kr.), mások pedig *gyarlandó*-t képeztek belőle a rokonért. *mulandó*, *halandó*, *esendő* mintájára.

A *képviselőből képvisel* igét vontak el (így *kárpótlás* > *kárpótol*, *gondviselő* > *gondvisel* Nyr. 4:491, 20:196*). A *leányzó* v.

* Más effélék is fölbukkannak itt-ott a hivatalos nyelvben: *vámkezelt* árunk (< *vámkezelés*), *számfejtik* a fizetést (< *számfejtés*) stb.

lyányzóból *lyányzik* (Verseghy Agl. 113); *ördöngös* > *ördöngös* > »ördöngés miatt üldözött regösök« (Sebestyén Gy. Regös énekek 242).

SIMONYI ZSIGMOND.

A TARVARJÚ.*

(Képpel.)

A múlt század utolsó éveinek egyik legszebb és legérdekesebb meghatározása az volt, a mikor Rothschild Walter, Hartert Ernő és Kleinschmidt Ottó együttes bűvárlatainak sikerült kimutatni, hogy az a madár, a melyet a németiség Plinius, Gesner Konrád, 1555-ben a *Historia Animalium* című műben *Corvus sylvaticus* név alatt írt le és a mely 1588-ban a német kiadásban is mint *Waldrapp* fordul elő, az Ibis-ekhez tartozó madár, mely egykoron Európában élt; de innen lassanként kimaradozott, végre pedig teljesen kiveszett. Azonban nem pusztult ki az élők sorából, hanem eddigi ismereteink szerint még a következő pontokon található: Afrikában: Egyiptom, Abesszinia, Algir, Tunis, Marokkó; Ázsiában: Arábia; Kisázsia: az Eufrátes mentén.

Noha a madár egész alkata szerint Ibis-szerű, így gázlónak kellene lennie, mégis az összes megfigyelések abban egyeznek meg, hogy a szárazon él, s ez lábainak vaskosabb alkotásában ki is van fejezve. Európában, a míg itt előfordult, különösen a hegyes vidékek sziklás tájait és a várromokat kedvelte.

Az a gondolat, hogy a magyar *tarvarjú* és az Európából kiveszett *Geronticus eremita* között kapcsolat áll fenn, legelőször akkor támadt agyamban, a midőn Ulysses Aldrovandus-nak e madárra tartozó elnevezését, ábráját és egy földirati meghatározását vettem fontolóra, a melyek 1603-ból valók.

Aldrovandus ugyanis *Phalacrocorax* név alatt írja le a madarat (*φαλακρός* = tarfejű és *κόραξ* = holló, de varjú is); felismerhető Ibis-alak mellett tényleg tarfejűnek rajzolja és hozzáteszi: »ex *Illyrico* missus«. Ha most már azt vesszük, hogy a régi *Illyricum* a Duna és a Száva folyóig, tehát Magyarorszáig terjedt, meg van adva a névben a nyelvi, a megjegyzésben az ornithogeográfiai elem arra nézve, hogy a meghatározott, Európa területéről kiveszett *Geronticus Eremita* (Lin.) és a magyar *tarvarjú* egy és ugyanaz lehet.

Lássuk a bizonyító nyelvi emlékeket időrendben a hozzájuk fűződő magyarázatokkal együtt. A legrégebb magyar adat öt évvel elébe vág Gesner leírásának — 1555 — tehát:

* Ez az értekezés a Magyar ornithologiai központnak Aquila cz. folyóiratában (10. köt.) jelenik meg (magyarul és németül). A M. Nyelvőr a szerző engedelmével a természetrajzi rész elhagyásával csak a nyelvészeti érdeklő részeket közli, egy-két javítással. A szerk.

1550. *Fekete tar varjú: cornix nigricans.* Ez azonban csak feljegyzés Ballagi Aladár barátom gyűjteményében, egyelőre a forrás megnevezése nélkül.

1561. Mélius Péter 111. prédikációjában: »*Oktalan rókához és tarvarjúhoz illendő ravaszsága.*« A magyar prédikátorra okvetetlenül a ravaszság és a gonoszság hatását tette a kupaczkokon, behúzott nyakkal álldogálva leső, tarfejú, fekete madár. A reformáció buzgó terjesztője különben bizonyosan katolikus (borotvált) tarfejú szerzetes-ellenfeleit értette.

1568. Mélius Péter, Szent János jelenéseinek magyarázatában 188.: »*Mezítelen tarvarjúk, hitetlenek nem leszünk.*« A hitetlenségnek a mezítelenséggel való kapcsolatosága nyilván a madár legnemesebb testrészének, a fejnek tar voltára van alapítva; vonatkozik pedig hitbéli ellenfeleinek tonzúrájára.

1598. Baranyai Decsi János, Adagia-iba, 79. van foglalva a legérdekesebb és egyben legfontosabb nyelvemlék, melyben a *tarvarjúra* már magyar példabeszéd van alapítva, ez pedig a madárnak a magyarság közismeretében való életéről tanuskodik. A magyar példabeszéd értelmét a latin megfelelőnek idézése állapítja meg. — Decsi szövege ím ez: »*Complurium thriorum ego strepitum audivi. Egyebkor is láttam ágon tarvariút.*« Itt a latin megfelelőnek helyes értelmezésétől függ a magyar példabeszéd helyes magyarázata és alkalmazása is, főképpen két oknál fogva: mert egyfelől a latin szöveg nem szól madárról, másfelől azért, minthogy a magyar szövegben a madárnak oly tulajdonsága szerepel — az ágra szállás — a melyet a biológiai ismeret, sőt a láb alkotása is már eredettől fogva mintegy kizár, mert az a sziklákon, falakon, tornyokon való tartózkodását említi, a fákon valót nem.

A kérdés tehát most már így alakult: 1. *Honnan és kitől vette Decsi a latin megfelelőt?* 2. *Mi okból választotta épen ezt a latin közmondást?* Decsi a latin proverbiumot a XVI. század legnagyobb humanistájától kölcsönözte, ú. m. Erasmus, Desiderius de Rotterdam: *Adagia* etc. (elsőször Parisiis 1500) pag. 394:

»Proverbium *minantis*. Complurium thriorum ego strepitum audivi. 393 D. Complurium ego strepitum audivi. πολλῶν ἐγὼ θρίων φόφους ἀκήκοα, i. e. Thriorum ego strepitum audii complurium. Senarius proverbialis, quo minas et inanem clamorem nos contemnere significamus. Quemadmodum Thais illa Terentiana saevas et gloriosas Trasonis (sic!) minas pro nihilo ducit, magnum nebulonem appellans. Aristophanes in Vespis:

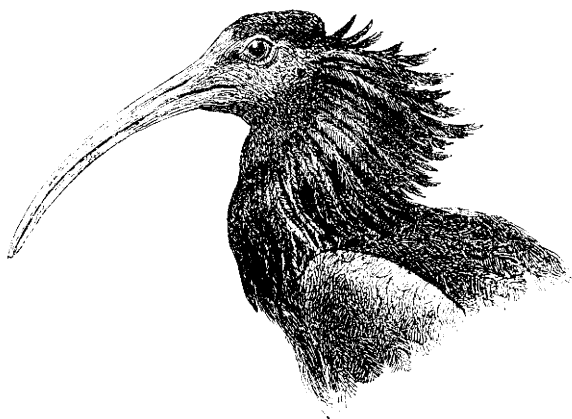
ὥς ἐγὼ πολλῶν ἀκούσας
οἷδα θρίων τὸν φόφον

i. e. Thria novi quid strepant ut saepius qui audiverim. Porro *thria* a Graecis dicuntur *ficulna folia*, quae cum *incenduntur*, *minacem*

1.

2.

A tarvarjú. — *Geronticus eremita* Linné.

The first part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States. It is argued that the study of the history of the United States is essential for a full understanding of the country and its people. The second part of the paper discusses the importance of the study of the history of the world. It is argued that the study of the history of the world is essential for a full understanding of the world and its people. The third part of the paper discusses the importance of the study of the history of the United States and the world. It is argued that the study of the history of the United States and the world is essential for a full understanding of the United States and the world.

quendam edunt strepitum et formidandum iis, quibus ante non sit auditus, alioquin inanem et contemnendum.«... Vagyis magyarul*:

»A fenyegetődzőről szóló közmondás. Complurium thrirorum ego strepitum audiui... πολλῶν ἐγὼ θρίων φόφους ἀκήχοα. Közmondásos hatos jambusvers, a melylyel azt mondjuk, hogy megvetjük a fenyegetést és a *nagyhangú kiabálást*. A mint Terentius ismeretes Thais-a a T(h)raso vad és dicsekvő fenyegetéseit semmibe sem veszi, és őt *nagy semmirekellőnek* nevezi. Aristophanes a Darazsakban: Én, mint a ki sokat hallottam, ismerem a *fügefalevelek recsegését*.** Ugyanis a görögök θρίων (θρίων)-nak nevezik a fügefa leveleit, s ha ezeket meggyújtják, olyan ropogást hallatnak, a mely *fenyegető és félelmes* azoknak, a kik azelőtt még nem hallották, pedig különben jelentéktelen és megvetendő...«

A *tarvarjúra* alkalmazva, mely lábalkotásánál fogva *sohasem szállott ágra*, a végeredmény nyilván ez:

A *ki arról beszél, hogy egyébkor, ma, vagy bármikor látta a tarvarjút ágon*, az *üres fecsegést végez*, mert a *tarvarjú nem száll ágra*; a *ki pedig azt akarja, hogy ne tartsák üres fecsegőknek*, az *ne beszéljen az ágon ülő tarvarjúról* — és ebbe van foglalva az *üres fecsegőre nézve a megfenyegetés is*, hogy rámondják: »*egyébkor is láttam ágon tarvarjút*«, azaz: *egyébkor is hallottam már üres fecsegést* — a mai nyelvhasználat szerint: *nagyhangú, de bolond beszédet, üres fenyegetődzést, a melynek magva nincs*, Erasmus—Decsi értelmében: *mint az égő fügefa levélnek, mely recsegve ég ugyan, de nincs parazsa*. Ezért választotta Decsi Erasmus példabeszédét.

Evvel meg van adva a kulcs, a melynek segítségével azokat a nyelvemlékeket, a melyek Decsi — 1598 — után keletkeztek s a *tarvarjúra* vonatkoznak, helyesen megfejtethjük és megítélhetjük.

XVI-ik század. Thaly Kálmán szóbeli közlése szerint általanosságban ide lehet tenni a Vitézi Énekek 1:346 következő helyét: »*Szépen írt levelemet vidd el az tarvarjúnak, az borzas csókúnak.*« — Az ének írója még ismerte a *tarvarjút*. Egy pillantás táblánkra világossá teszi, hogy egyazon madár *tarfejú*, de ha behúzza fejét, a tarkó sörénytollai *borzas fej* benyomást is keltenek; az, hogy a varjú mellett a csókát is használja, mely különben szintén varjúféle és sötétszínű madár, az ismétlés kikerülése végett történik.

1595. Gyarmathi Miklós, Keresztyén felelet Monoszlai könyve ellen 74: »*Ez fele generalitással, köszönseges beszédrel csak karon mutat tar varjat es nagyob ketelkedest szőröz.*« Itt a Decsi ágából

* Erasmus e helyének lefordítására és megmagyarázására felkértem két kitűnő humanistánkat, Finály Gábor és Hegedüs István tanár urakat, s ők a legnagyobb készséggel teljesítették kérésemet.

** Arany J. így fordította: Érttem én, a szél honnan fú, mikor a levél zörög.

már karó lesz. Kiadja az *üres beszéd* értelmét. Ez a Decsi—Erasmus-féle értelemnek helyes átvitele, illetőleg kibővítése is.

1616. Balási Tamás, Csepregi Iskola: »*Hallád batia, karón mutatacz te tarvarjat.*« Itt is a Decsi ágából már karó lesz és valószínű, hogy a madár karóra sem szállott. A mondás a »bátya« beszédének hiábavalóságát, így azt is jelenti: ismerlek, nem félek tőled. Lehet, hogy ez is a hitújítók vitatkozásainak fegyvertárából való, tehát Mélius nyomán halad.

1645—1647. Gelei Katona István, Titkok titka 350: »*Mintha nem láttunk volna karóhegyen tarvarjat.*« Decsi—Erasmus értelme szerint: mintha máskor vagy soha sem hallottunk volna üres, bolond beszédet. — U. a. »*Aesopus tar-varja-ként mások tollában ne pipiskedjenek.*« Itt nyilvánvaló, hogy Katona a *tarvarjat* tévedésből egynek nézi az Aesopus *Graculusával*, melyre a »*Graculus et Pavones*« mese van alapítva s a mely inkább *szejkó*; az Aesopus szajkója pedig eredetileg tollas és csak az idegen tollakkal való piperéskedés *után* és következtében koppasztják meg, kitépik saját és idegen tollát; holott a *tarvarjú* feje eredettől fogva tar = kopasz. Bizonyos, hogy G. Katona már nem ismerte a *tarvarjút*, csak a nevet, a *tar* értelmét már általánosította, helytelenül az egész madárra. Különben G. Katona tüzes hitújító volt és semmi kétség, hogy a *tarvarjúról* vett képe Mélius értelmében az ellenfelekre volt alkalmazva. (Alább fogjuk látni, hogyan magyarázta G. Katona a *tarvarjúnak* a nevét.)

1666. Czeglédi István az ú. n. Czeglédi tromfban 8: »*Tarvarjúként mással cserélt tollat.*« Gelei Katona István nyomán haladva, ez már teljes kiforgatása még Aesopus meséjének is, még inkább Decsi—Erasmus értelmének. Czeglédi sem ismerte már a *tarvarjút*; de mint ugyancsak harcziás hitújító, nyilván a Mélius nyomon haladva alkalmazta.

1713. Kis Viczai Péter. Adagia 83.: »*Egyébkor is láttam ágon tár-várjút* (sic!)« Decsi Adagiaiból változatlanul átvéve.

1790. Gvadányi József Falusi Notarius II. 45. versszakában:

*Nagyon setét vala, fákon izgett-mozgott,
Folytában nem lépett, tipeggett topogott,
Prüszkölt, mert felettem tarvarjú * krákogott,
Egy fülesbagoly is csak közel huhogott.*

A * jegyzetben a katona-poéta ezt mondja: »A *tarvarjú* vak, fekete madár, étszaka rüt kiáltással szokott szállani.« Minthogy a *tarvarjúnak* a fákon való tartózkodása biológiailag el nem fogadható, ha Gvadányi képének reális alapja van, akkor csak a *vakvarjú* — *Nycticorax* — tehető fel, a mely éjjel fákon is tanyázza, hallatja erős, károgó hangját. Itt már az országból kipusztult madár nyomán keletkező nyelvi és értelmi ingadozás és bizonytalanság teljes mértékben jelentkezik.

1807. Szirmay Antal: Hung. in parabolis II. kiad. 124.

»*Láttam karó végén tarvarjút.*« Ez még összeegyeztethető a Decsi—Erasmus értelemmel olyanformán: üres beszédet hallottam. (A többit l. 1902. alatt.)

1820. Dugonics András. Példabeszédek I. 252. »*Karón mutatja a tarvarjat.*« Ehhez a következő magyarázó glossa: »Tarvarjúnak neveznek a magyarok egy madarat, mely nagyságra a varjúhoz hasonlít, ama feketére. Mivel vak, soha karóra nem száll. Ha száll, azt csudának tartják. Éjjel förtelmes kiáltásokat visz véghez, mivel akkor emberszót nem hallván, magát elúnya.« Itt a fekete színre nézve a kárákatna, az éjjeli lármára nézve a vakvarjú szerepel; a valódi *tarvarjú* semmi esetre sem. Egyébként a Decsi—Erasmus-féle értelemmel még valahogy összeegyeztethető, épen úgy, a mint már többszörösen láttuk; Dugonics a példabeszédet nyilván átvehette, de Szegedről ismerhette is, saját értelmezésével pedig megpótolta.

1850. Ballagi Mór, M. Példabeszédek stb. 7406. »*Láttam egyébkor is ágon tarvarjút*«, hozzá adva: »Azaz: nem ujság előttem.« — És 7876. »*Sokszor láttam ágon tarvarjút.*« »Semmi ujságot nem mondasz.« Ez már a Decsi—Erasmus értelmezéstől érezhetően távozó magyarázat és nem Ballagié, mert Páriz-Pápai-nál — 1767 — magyarul és németül megvan. Németül: »Es ist mir nichts neues, ich habe mehr dergleichen Vögel gesehen.«

1851. Erdélyi János, Közmondások. 8234. »*Más is látott karón varjút.*« Itt már a *tar* elmarad s az értelmezés teljes elhanyaglása beállott, mert karón varjút látni nem különös, nem csoda, minthogy az igazi varjak minden faja már lába alkotásánál fogva is rászáll fára, ágra, karóra stb., stb., ebből tehát különös, a magyar észjárásnak megfelelő, célzatos értelmet kihozni nem lehet.

1883. Arany János, Toldi szerelme, Tar Lőrinczről:

*Czímerén tarvarjút visel ősi vérté,
Sokszor lekárogták czimborái érte.*

A költő minden különösebb értelmezés nélkül a humorosságot tartotta szem előtt; magát a madárnevet nyilván a régiségből vette, melynek bűvára és nagy méltatója volt. Dr. Fejérfutak László szíves közlése szerint *tarvarjú* nevén nem szerepelt madár a magyar heraldikában.

1889. Herman Ottó, Term.-tud. Közlöny. 21:233. p. 57, tehát nyolcz évvel a Geronticus feltámadása előtt, nekem is van bűnöm, a mennyiben az i. h. a *tarvarjút*, gondolom Szeged vidékén, hibás hallással *torvarjúnak* jegyeztem, tehát annak értelmeztem, a mely valami torra, dögre gyülekezik fel. Ez a teljesen téves értelmezés csak azért nem az elhanyaglás feneke, mert hibás halláson alapúl, és ennél még sokkal mélyebbre sülyedett, még pedig már régen, t. i. Geleji Katona István az ő Magyar grammatikáscsájában 1645 (l. *Corpus Grammaticorum*-ban, a melyet Toldy F. adott ki, 313): »*Vagynak a mi nyelvünkben sok*

összvevonatott szók is, a melylyek szépen kitellyesítettnek, mint: *tarvarjú pro tarkavarjú.*«! Ennél lejjebb szállni már csakugyan lehetetlen.

1902. Tolnai Vilmos, Magyar Nyelvőr 31:9, 501. Komoly kísérletet tett a tarvarjú helyes értelmezésére; de kiindulása hibás. T. i. az élő szólásból indulva, mely szerinte: *Karón varjú* s hozzáfűzve: »láttál (már) karón varjút? = ilyen bolondot!« így folytatja: »Karón varjú a régiségben nem ritka, csak hogy nem pusztán varjút, hanem *tarvarjút* mondanak. Ez a karakatona (karakatna, kárókatona, *Phalacrocorax carbo*, Kormorán), mint-hogy fán, bokron fészkel, nem ritkán látni fán, ágon, innen a szólás: *Egyébkor is láttam ágon tarvarjút.*« Tolnai itt helyesen visszamegy ugyan Decsi-re, s majdnem kimeríti az irodalmat, sőt magát, Erasmus példabeszédének latin szövegét is adja; de nem elemzi a hozzáfűződő magyarázatot, melyet Finály Gábor és Hegedüs István oly kitűnő módon nyújtottak. Legfőbb oka a sikertelenségnek — s ez Tolnainak teljes értékű mentsége — az, hogy nem ment vissza Erasmusra és a latin példabeszéd magyarázatára, s legfőképpen, hogy nem ismerte a madarat, sem annak európai múltját, mely akkor, 1902-ben, csak a legszorosabban vett ornithologiai szakkörökben vált ismeretessé, anélkül, hogy bárkinek is eszébe jutott és módja lett volna e madár természet-történiáját és nevének nyelvtörténeti viszonyait, ezeknek alapján hajdani jelentőségét és még elterjedését is tüzetes vizsgálat tárgyává tenni. Csak így történhetett meg, hogy Tolnai végre is Szirmai magyarázatát tartja helyesnek és ennek rendén a következő téves eredményre jut: »Karón varjút mutat: Inane promissum. Mézes madzag, azaz: a tarvarjú igen éber madár, nehéz megközelíteni; ha valaki csak karón mutatja, hogy odaadja, ez hiú ígérettel való kecsegtetés.« Tudjuk, hogy nem így van; ámbár a felfogás nem teljes képtelenség, mert elvégre a hiábavaló ígéret is üres beszéd.

Úgy tudom, hogy jelen megfejtési kísérletem helyes nyomon haladva az első.

A főbb szótárakban ennyit találunk a tarvarjúról:

1588. *Calepini*, *Ambrosii* Dictionarium decem linguarum etc. Lugduni 1588. »*Phalacrocorax φαλακροκόραξ*. Gall. Cormorant ou Corbeau pecheret. Ital. corvo aquatico. Germ. ein Wasserrapp etlich nennen diesen Vogel ein Schwemmergans. Hisp. El cueruo caluo. Pol. wodni Kruk. Ung. *Vízivariu auacy zartsa*. Ang. a water crow or Cormorant.« Nyilvánvaló, hogy a *Vízivariu* a francia Cormorant és az angol Cormorant behatása alatti föltevés; de a Cormorant magyarul *karakatna* (*Carbo cormoranus*) s a tarvarjúhoz semmi köze. A második föltevés: *zartsa* (*szárcsa*, *Fulica atra*, Blässshuhn) noha a tarvarjúhoz szintén semmi köze, azért érdekes, mert sötétszínű madár, melynek homlokán terjedelmes, fehérségével szembeszökő *tar helye*, ú. n. *hókája* vagy

holdja — innen erdélyiesen *hóda* — van, tehát a phalacros-szal, a tarfejűséggel, egybekapcsolható.

1611. Szenczi Molnár Albert. Magyar-latin rész: *Tarvarju*, Phalacrocorax. *Egyébkor is láttam ágon tarvarjat*, Pr. Complurium Thriorum ego strepitum audivi. Nyilván Decsiből. — Latin-magyar rész: *Phalacrocorax*, cis g. m. φαλακροκόραξ. Vízivarjú, *Tarvarjú* — Vízivarjú = kárákatna).

1708. Páriz-Pápai Ferencz, csak a magyar-latin részben: *Tarvarjú*, Phalacrocorax. *Egyébkor is láttam ágon tarvarjút*. Prov. Complurium Thriorum ego strepitum audivi. Használta M. A. szótárát.

1767. Páriz-Pápai F., Bod Péter. Magyar-latin rész: *Tarvarjú*, Phalacrocorax, eine schwemmere Gans, Wasser-Rapp. *Egyébkor is láttam ágon tarvarjat*. Pr. Complurium Thriorum ego strepitum audivi, es ist mir nichts neues, ich habe mehr dergleichen Vögel gesehen. Használta Calepinus-t is; Wasserrapp és schwemmere Gans kétségtől a kárákatna. — *A latin-magyarban nincs Phalacrocorax*.

1831. Kresznerics Ferencz: *Tar varjú*. Phalacrocorax. M.A. *Egyébkor is láttam ágon tar varjút*, k. m. (közmondás). MA. szótárából véve.

1838. Magyar Tájszótár: *Tarvarjú*, nagynemű varjú. Kállay gyűjtemény. Kállay Ferencz, a tájszótár bevezető része szerint, hozzájárult székely, baranya- és somogymegyei szavakkal. Csak sajnálni lehet, hogy e gyűjtemény egyes szavainak eredete nincs külön megjegyezve s így nem tudhatjuk, vajjon a *tarvarjú* szót hol gyűjtötte, pedig ez a madárnak egykori, magyar földön való elterjedésére nézve igen értékes volt volna.

1890—93. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond, Magyar Nyelvtörténeti Szótár: *Tar*, *varju* és *karó* vezető szavak alatt megtalálható a tarvarjúra vonatkozó nyelvtörténeti emlékeknek legnagyobb része; de az elemzésnek minden kísérlete nélkül.

1897—1901. Szinnyei József, Magyar Tájszótár: *Tar* vezető szó alatt: » *tar-varjú*: nagyfajta varjú (Hol? TSz.).« — Lásd: 1838. M. Tájszótár alatt. Különben a Tájszótár új kiadására nézve különös az a: *hol?* kérdés. A feleletet jogosan épen tőle vártuk volna, már csak azért is, mert 1838 óta mégis csak haladtunk volna egy kicsit.

Evvel talán ki is vannak merítve a fontosabb *elemző* források, a melyekre súlyt kellett vetni. A régiebb és újkori kézi szótárakat kihagytam, mert ezek már természetüknél, mondhatni hivatásuknál fogva sem járulhatnak hozzá a kritikai tisztázáshoz, minthogy elemzést nem is adnak.

Azt külön ki kell emelni, hogy a XV. század elejéről származtatott ú. n. *Schlägli* és *Beszterczei* szószeredat, a melynek elsejét b. e. Szamota István, az utóbbit b. e. Finály Henrik adta ki — 1893—1894. — úgy az 1533-ból való Murelius János-féle

Lexicon, a melyet Szamota ismertetett meg velünk 1893-ban, a *tarvarjáról* nem emlékezik meg.

Tanulság. A nyelvemlékek és források kétségkívül azt a tanulságot szolgáltatják, hogy a madár kiveszésével ismerete halaványult, a hozzáfűzött értelmezések ingadozókká, bizonytalannokká, végre sokszorosán tévesekké váltak, sőt a jellemző *tar* elejtésével egyszerűen *varjúra*, tehát más fajra és merőben tévesen alkalmazták.

*

Átnyujtom olvasóinknak és törekvéseink méltatóinak az *Ornithologia historica* gyönyörű területére intézett e rövid kirándulás eredményét, abban a hitben, hogy nem mutatok *ágon tarvarjút*, a midőn kifejezem, hogy a »legmodernebb« ornithologia irányzatain kívül vannak más remek és fontos feladataink, legfőképpen a nyelvek forrásai, ezek között rakódó tárai, a szótárak körül, a melyeket csak a nyelvismerettel karöltve járó szigorú szakismeret oldhat meg helyesen és annak igazi javára, a mit mi magyarok így fejezünk ki: *nyelvében él a nemzet*, tegyük hozzá: *minden igazi nemzet*.

HERMAN OTTÓ.

NYELVJÁRÁSI JEGYZETEK.

Az idén Szovátán nyaraltam. Felhasználtam tehát a kedvező alkalmat és igyekeztem saját tapasztalatom alapján megismerni a Székelyföld e vidékének nyelvjárását, a melyet eddig csak nyelvészeti irodalmunknak e részben meglehetősen csekély vizű forrásaiból volt alkalmam ismerni. Szovátán is sokat jegyezgettem és ki-kirándulgattam Maros-Torda és Udvarhely vármegyéknek Szovátával szomszédos községeibe is. Így megismerhettem Maros-Tordának délkeleti és Udvarhelynek északnyugati sarkát, az úgynevezett Sóvidéket. Sőt, minthogy Szovátától Kisküküllő vármegye sincsen messze, a vakáció utolsó hetében levándoroltam a Kisküküllő mentén, a jobb parton Királyfalváig, a bal parton Sövényfalváig, hogy erről a szintén kevésbé ismeretes nyelvjárásról is némi hírrel szolgálhassak a Nyr. olvasóinak. Az így bejárt területről most nem szándékozom rendszeres nyelvjárastanulmányt adni, csak a fontosabb, nevezetesebb megfigyelésekkel, főleg a megállapított nyelvjárási határokkal akarok beszámolni. A kevésbé fontos adatok nagy tömegét egyelőre fiókomba zárom; remélem azonban, hogy egyszer még nekik is hasznukat veszem.

Szováta és közelebbi vidéke nyelvének legérdekesebb saját-sága a kettőshangzók használata. El kettőshangzók pontosan jelölve a következők: *êü, ôü, öü*. Minden nyelvjárását éppen beszélő ember nyelvében állandóan és következetesen hallhatók azon *é, ó, ö* hangok helyén, a melyeket nyíltabb eredetűeknek szoktunk mondani. Az *ôü, öü* ezenkívül még szótagzáró *l* kiesése következtében

keletkezett hosszú *ó, ő* helyén is rendes használatú. (Pl. *vőyt, jőűd*, stb.) A zártabb eredetű *é, ó, ő* hangok épen úgy hangzanak, mint a köznyelvben. Földrajzi tekintetben kiterjed e kettőshangzók használata a következő községekre. Maros-Torda vármegyében: Szováta, Sóvárád, Kibéd, Makfalva, Atosfalva, Szentistván és Csókfalva; Udvarhely megyében: Parajd, Alsó- és Felső-Sófalva, Korond, Atyha, Etéd, Küsmöd és Siklód. A Kisküküllő völgyén lehaladva, a legdélibb község, a mely e kettőshangzókat ejti: Csókfalva; innen délre már nem hallhatók. Ezt saját tapasztalatom alapján állíthatom. De hogy meddig terjed ejtésük nyugat felé Maros-Torda megyében, és délkelet felé Udvarhely megyében, azt egyelőre még nem tudom. Valószínűnek tartom azonban, hogy igen messzire. Mert ugyanezeket a kettőshangzókat megtaláltam eddig egész Gyergyóban (és négy alcsíki faluban, a melyekről alább még lesz szó), Háromszék megye nyugati felében és Brassó megyének három (nem a Hétfaluhoz tartozó) magyar községében. Hozzávéve mindezekhez a legutóbbi nyáron szerzett tapasztalataimat, nagy valószínűséggel állíthatom, hogy e kettőshangzókat ejtő terület Gyergyón, Maros-Torda megyén, Udvarhely megyén és Erdővidéken át le a Barcaságig óriási félhold alakjában lepi el a Székelyföldet. E félhold északi csúcsa Gyergyó-Tölgyes, déli csúcsa pedig Barcza-Ujfalu.

Habár eszerint a Székelyföldnek legalább kétharmad részében valóban élnek e kettőshangzók, a székely nyelvjárások eddigi ismertetői mégsem szólnak róluk. Hanem említenek helyettük *é, ó, ő* kettőshangzókat. Sőt Steuer a Nyr. 22. kötetében hosszasan tárgyalja őket és meg is magyarázza eredetüket. Pedig — bár még korántsem jártam be az egész Székelyföldet — majdnem egészen határozottan merném állítani, hogy ezek hazánk e vidékén nem is léteznek. A feljegyzők egyszerűen tévedtek felismerésükben vagy leírásukban. És ezt nem is merném nekik nagyon felróni. Először azért nem, mert tapasztalatomból tudom, hogy helyes meghatározásuk a hozzá nem szokott vagy pedig fonetikailag nem eléggé képzett fül számára nem olyan könnyű dolog. Nagyon jól emlékszem pl. arra, hogy Gyergyóban napokig nagyon kellemetlenül éreztem magamat, mert annyit már tudtam ugyan, hogy nem *é, ó, ő* kettőshangzót hallok, de arról, hogy tulajdonképpen mit hallok, nem tudtam magammal tisztába jönni mindaddig, a míg fülem meg nem szokta és nyelvem meg nem tanulta e hangok kiejtését. Mai ismereteim alapján fölötte valószínűnek tartom, hogy magam is tévedtem, mikor a halmágyi nyelvjárás leírása alkalmával (NyK. 31:371) egyik szomszéd faluról, Kóborról (igaz, hogy rövid 3—4 órai tartózkodás után) azt írtam, hogy ott *é, ó, ő* kettőshangzók hallhatók. Az eddigi közlők tévedését másrészt az is elősegíthette, hogy a Sóvidéken az *ou* mellett nagyon sok ember nyelvében *au* kettőshangzót is hallani. Pl. *tou, sou, jou* mellett *tau, sau, jau*. Ezt a gyakorlatlan fül az irodalmi alakok hatása alatt nagyon könnyen *ó*-nak hallhatja.

Hogy ez az *au* a mélyhangú kettőshangzónak régibb, eredetibb alakja-e, mint az ember könnyen hihetné, azt nem merném valószínűnek mondani; még pedig azért nem, mert *ê, ô* mellett sohasem hallottam, vagy legalább nem vettem észre vele váltakozó nyíltabb *ei, æü*-féle alakot. Ellenben merem kifejezni azon sejtelmemet, hogy Heltainak *e* jegyét eddig tévesen olvastuk *ê*-nek. Valószínű, hogy nyugati székely területen tanult meg magyarul, tehát valószínű az is, hogy *ê*-nek ejtette.

Maros-Torda és Udvarhely megyék nyelvjárásának egy másik sajátása az *á* hangnak a közvetlenül előtte álló szótagok *a* hangjára tett hasonító hatása. Az *a* ilyenkor *á*-vá változik. Pl. *kálán, Barábás, ákasztná, hívátalát, bēzfogaggyák* stb. Szótagzáró *l, r, j* előtt az *á* persze megnyúlik *á*-vá. Pl. *álmák, krájezár, kárján* stb. A halmágyi nyelvjárás leírásában megemlítettem, hogy ott az ilyen módon keletkezett *á* valószínűleg széles ejtésű, tehát *â*, mert szűkejtésű *á* annak a nyelvjárásnak egyik fontos fonétikai sajátása szerint labiális *q*-ként hangzanék (NyK. 31:379). Most különös figyelmet fordítottam erre a jelenségre, de itt mindig csak rendes, szűk ejtésű *a* hangot hallottam ilyen esetben. E negatív megfigyelésemnél azonban sokkal érdekesebb egy más felfedezésem. Kibédén, Makfalván, Atosfalván és Gyalakután 8—10 olyan középkorú (nem nagyon öreg) asszonyra akadtam, kik nemcsak *á* hangú szótag előtt, hanem egyéb esetben is *á* hangot ejtettek *a* helyén. Nem állandóan, de igen sokszor. Pl. *párásztosán, hádd el, há vān is, ákkora, vágyon, élmēnt Juliskú az úttýáro, szálágy, sāványóu*, s még több ilyent. De sőt még *â* helyett is *á*-t ejtettek. Pl. *Várga Jóska, kávárni, álma*. Kétségtelen, hogy ez az általános fonétikai tekintetben is nagyon érdekes jelenség, a hasonulás folytán keletkezett, igen sűrűn előforduló *á*-k hatása alatt fejlődött, még pedig újabb időben, mert még csak ebben a négy községben akadtam rá s a székely nyelvjárások gyűjtői és leírói még sohasem említették. (Ez utóbbi körülmény különben épen nem zárja ki azt, hogy kisebb-nagyobb mértékben el ne lehetne terjedve másutt is.)

Az *á*—*á* hasonulása ugyanazon községek nyelvjárásában érvényesül, melyekben az előbb említett kettőshangzókat is ejtik, azonkívül Maros-Tordának Erdőszentgyörgy, Havadtó, Gyalakuta, Kelemetelke és Udvarhelynek Szentdemeter nevű községeiben.

Azonban az *á*-nak nemcsak hasonító, hanem hasonaltalanító hatása is van. A közvetlenül utána következő szótag *a* hangját *o*-vá, vagy legalább is *q*-vá változtatja; még pedig szó végén gyakrabban *o*-vá, szó belsejében gyakrabban *q*-vá. Hogy ez a nevezetes sajátság, a melyet eddig a dúnántúli nyelvjárások különös jellemző vonásának tartottunk, a székely nyelvjárások körében is előfordul, arról a csíkszentdomokosi nyelvjárás leírásában (Nyr. 32:272—73) Szabó Dezső adott legelőbb hírt a nyelvész-közönségnek. Nem mintha valami különösebb súlyt helyeznék az elsőbbségre, hanem csak Szabó Dezső közlésének megerősítéséül említem, hogy

ezt a fontos jelenséget az egész alsíki és felcsíki nyelvjárásra vonatkozólag már egy évvel ő előtte megemlítettem egy alkalmi felolvasásomban. (Brassói Szemle 1902. évi 22. és 23. sz.) Gyergyai jegyzeteimben is találtam ilyen adatokat, de csekély számuk miatt akkor még azt hittem, hogy csak csíki hatásnak tulajdonítandók. Azóta azonban volt alkalmam ugyanezt a sajátságot megfigyelni háromszéki emberek beszédében is, s most meggyőződtem róla, hogy egészen rendes nyelvjárási sajátság Maros-Torda és Udvarhely vármegyéknek minden községében, a melyet meglátogathattam. De legnagyobb volt meglepetésem, mikor Kisküküllő megyében is lépten-nyomon megütötte fületem. Bár itt rendesen csak *a*-vá változik az *á* után következő *a*; ennél zártabb (*o*) hangot csak nagy ritkán hallottam, de ezt a kis eltérést könnyen megmagyarázzák a nyelvjárás egyéb hangtani szabályai. Minthogy Balassa (Nyelvj. 72. l.) a maros-szamosközi nyelvjárásból is idéz ilyen adatokat, nagy valószínűséggel kimondhatjuk már eddigi ismereteink alapján is, hogy ez a hasontalanulás, a melyet eddig kizárólag dunántúli sajátságnak hittünk, megvan az összes erdélyi nyelvjárásokban is.

Maros-Torda megye legdélibb sarkának négy községében, névszerint Erdőszentgyörgyön, Havadtőn, Gyalakután és Kelemen-telkén és velük szemben, a Kisküküllő túlsó oldalán, a már Udvarhely megyéhez tartozó Szentdemeteren, feltűnik egy újabb nyelvjárási sajátság, a melyről eddig szintén nem tudtuk, hogy székely területen is előfordul. Ez a sajátság az *o* és *ö* magánhangzóknak nyíltabbra válása. De nem minden *o* és *ö* válik nyíltabbra; csak az, a mely *a* vagy *e* hangú szótagra következne, akár kötőhangzóként szerepel, akár a szó tövéhez tartozik. Teljes két napot töltöttem ebben az öt, egymáshoz nagyon közel eső községben, de csak ilyen adatokat jegyezhettem: *forralak, szaparadik, hónapas, papak, ahaz, gyalag, nagyak, nagyobb, azak, malam, maradatt, mutatkazatt, gabana, tartattam, tudhatam, katana, választam, adak, bajasan, gyakallat, vagyak, lakatt, hallattam, kapak* stb., *cselekettem, esett, kezdek, ögyveszkeedik, kelek, keccer, kerekedik, lélked, tehenyeket* (vö. szék. *tehenyekét*) stb. Ha az előző szótagban másféle magánhangzó van, akkor az *o*, *ö* nem válik nyíltabbra. Pl. *sírok, csúszom, gondolok* stb., de: *akarak; himéz, itélém, mēnyék* stb., de: *kezdek*. Mindössze két esetben hallottam másféle magánhangzó után a köznyelvinél nyíltabb hangot: *tuggyan* és *itthan*; mind a kettőt Gyalakután.

Ha ezeket az adatokat egybevetjük, nem kételkedhetünk benne, hogy itt nem egyszerű nyíltabbra válással van dolgunk, hanem a hangzóilleszkedésnek egy különös, eddig ismeretlen fájával, a mennyiben itt nemcsak általánosságban az elülső és hátulsó hangok illeszkednek a hangrend tekintetében, hanem törekvést látunk az elülső vagy hátulsó hangoknak egy nyelvállás során való illeszkedésére is. S valamiképen az ajakhangzók illeszkedése csak a nyíltság második fokán álló magánhangzókra szorítkozik

(*kerthöz, földhöz*), azonképpen ez a harmadik fajú illeszkedés sincsen teljesen kifejlődve, hanem csak az alsó nyelvválású rövid magánhangzókra szorítkozik.

Ha a magánhangzók e nyíltabbra válásának okát kérdeznők, valószínűleg minden nyelvész ember a szomszédos kisküküllőmegyei nyelvjárás hatásának tulajdonítaná. Lényegében én is úgy gondolom a dolgot, de azt hiszem, hogy itt nem a mai kisküküllőmegyei nyelvjárás hatásával van dolgunk, hanem magunk előtt látjuk e hatásban e nyelvjárásnak régebbi, néhány száz évvel ezelőtti állapotát. Kisküküllő megyében ma minden középső nyelvválású rövid hangzó nyíltabbra válik, holott ezt annak az öt községnak nyelvéről, a melyről szölok, nem állíthatom. Nyelvjárás tanulmányokban igen gyakran olvashatja ugyan az ember, hogy az egyes nyelvjárásokat nem lehet pontosan elhatárolni egymástól, hogy a széleken mindenütt vannak átmenetek, de ez nem jelentheti azt, mintha az egyes nyelvjárásai sajátosságok ilyen hatás alkalmával többé-kevésbé visszafejlődnének. Pedig ezt kellene feltételeznünk, ha nem akarnók elfogadni azt a gondolatot, hogy valamikor Kisküküllő megyében is csak az alsó nyelvválású illeszkedés volt meg, s hogy épen ez indította meg a középső nyelvválású rövid magánhangzók minden esetben való nyíltabbra válásának folyamatát s okozta végeredményében a mai o, ē, ö nélküli állapotot. A nyelvjárásokat, igaz, nem lehet pontosan elválasztani egymástól, de erre nincsen is szükségünk. A mire igazán szükségünk van, az a fontosabb nyelvtörvényszerűeknek mondható nyelvjárásai sajátosságok elterjedésének pontos ismerete. Ezekről pedig azt tapasztaltam, hogy földrajzi határukat — községről községre járva — a legpontosabban meg lehet állapítani. Ha pedig valahol a szomszédos nyelvjárásai sajátosságok összeolvadását, a határoknak valamely összezavarását tapasztaljuk, akkor ezt nem szabad egyszerűen a szomszédos nyelvjárások egymásra való hatásának tulajdonítanunk, hanem abban az esetben mindig régi telepítéssel van dolgunk. S ilyenkor is mindig azt tapasztaltam, hogy az így keletkezett új nyelvjárásban a régi sajátosságok vagy teljesen érvényben maradnak, vagy egészen eltűnnek, de félig-meddig vissza nem fejlődnek.

Mikor Szóvátától délre a Kisküküllő melléki községekben jártam és mindenütt egymás mellett tapasztaltam a fennebb említett kettőshangzókat, valamint az á-nak egyrészt hasonító, másrészt hasontalanító hatását, azt hittem, hogy mindezeket együttesen meg fogom találni mindaddig, a míg az egykori Székelyföldön járok, de el fognak tűnni mind, vagy legalább részben, a mint Kisküküllő megye területére lépek. Nagy volt tehát meglepetésem, a mikor már Csókfalvától délre, egészen a megye határáig, már csak az á-nak két különnemű hatását észlelhettem. A kettőshangzók eltűntek, de helyettük hirtelenül feltűnt az alsó nyelvválású illeszkedés. S a mikor e különös jelenségek okán gondolkozni kezdtem, feltűnt még más sajátosságos dolog is; az hogy Maros-Torda megye e négy községében (Erdőszentgyörgy,

Havadtó, Gyalakuta, Kelementelke) s a Kisküküllő túlsó partján fekvő, már Udvarhely megyéhez tartozó Szentdemeteren mindennütt kastélyok és nagy udvarházak vannak, pedig ez a székely területen egészen szokatlan dolog. E két különböző jelenség között rögtön összefüggést sejtettem s tudakozódásomra csakugyan arról értesültem, hogy e községek lakosságának nagy része, egyik-másik esetben legnagyobb része, 1848 előtt nem volt szabad székely, hanem a földesúr jobbágya. Valószínű tehát, hogy az egykori földesurak, a mikor e községekben birtokot szereztek, megyei területről magukkal hozták jobbágyaikat is s ez új települők nyelvjárása s a már ott talált székelyek nyelvjárása idők folyamán összeolvadt egy új nyelvjárássá. A székelyek nyelvéből eltűntek a kettőshangzók, de megmaradt benne az *á* hasonító hatása, s az új települőktől átvette az alsó nyelvallású illeszkedést; az új települők nyelve átvette a régi lakosoktól az *á* hang hasonító hatását, de nem vette át a kettőshangzókat, hanem megőrizte az alsó nyelvallású illeszkedést. S ily módon a két különböző nyelvjárásból a századok folyamán új, egységes nyelvjárás keletkezett. En legalább ma már semmi különbséget se találtam az egykori székelyek és egykori jobbágyok nyelve között.

Hogy ez csakugyan így történhetett, arra nézve tudok két érdekes példát. Elmondásukkal eltérek ugyan némileg tulajdonképeni tárgyamtól, de minthogy nagyon tanulságosak, hiszem, hogy a szerkesztő úr nem fogja sajnálni tőlük a nyomdafestéket.

Alcsikban van négy község, név szerint Tusnád, Tusnád-ujfalu, Verebes és Lázárfalva, a melyek *éi, őu, őü* kettőshangzót ejtenek, épúgy mint Gyergyó, holott a szomszédos alcsíki községek nyelvében nincsen semmiféle kettőshangzó. De már a többessz. 3. sz. birt. személyrag nem *-ok, ök, ok*, mint Gyergyóban, hanem *-ik*, mint az egész alcsíki járásban. A *-val vel* rag *v*-je sem hasonul át, mint Gyergyóban, hanem megmarad, mint egész Csíkban. Mi lehet e különös jelenség oka? — Lázárfalváról biztosan tudom, hogy valamikor a szászhegyi gróf Lázár család birtoka volt. Valószínű, hogy a három másik község is, de ezt már nem tudom biztosan. Minden különösebb merészség nélkül fel lehet tehát tenni, hogy az a Lázár, a ki ezt a területet megszerezte, Gyergyóból, talán épen Szászhegyről, magával hozta és letelepítette új birtokára azon székelyeit, a kik jobbágyosra adták volt magukat. (Ez utóbbira számos történelmi adat van.) A telepesek a szomszédos, vagy részben már ott talált csíki székelyekkel összekeveredvén, máig megőrizték eredeti nyelvjárásuknak egyik jellemző sajátosságát, de kettejét elvesztették, elfogadván helyükbe új környezetük nyelvszokását.

Kriza és egyéb írók is, úgy beszélnek a halmágyiakról, mint csángókról. A hétfalusi csángók sajátos földbirtokviszonyai azt a meggyőződést keltették bennem, hogy csak a barczasági szászok letelepedése után kerülhettek mai helyükre. Halmágy községe azonban már meg van említve abban az 1211. évi oklevélben,

a melylyel II. Endre király a Barczaságot a német lovagrendnek adományozza. Halmágy lakossága eszerint nem lehetne csángó eredetű s az odaváló nép, legalább ma, nem is mondja magát csángónak. De nézzük csak, hogy milyen felvilágosítást nyújt a nép nyelvjárása. Ennek három lényeges jellemző vonása van. Ejtí az *íé, úó, űő* kettőshangzókat, épen úgy, mint a hétfalusi csángók, de *ő-ző* és az *a* rákövetkező *á* hatása alatt hasonul, mint a szomszédos homoródvidéki székely nyelvjárásban. Minden ellentét tehát szépen elsímul, ha felteszszük, hogy Halmágy eredetileg nyugati székely, de kevés számu, vagy valamilyen okból megfogyatkozott lakosságának megerősítéséül 1211 után azon csángó családokat telepítették oda, a kik a művelhető föld hiánya miatt már el nem fértek a hétfalusi csángók mai lakóhelyén. Ezt a települést megerősíteni látszik a halmágyi nép körében máig élő hit, hogy a székelyek küldték őket ide, réges-régen, még mikor a százszok beköltöztek, hogy lessék meg, mit akarnak itt a százszok és mihez fognak. (NyK. 31:366.)

Azt hiszem nem tévedek, ha felteszem, hogy a Maros-Torda, Udvarhely és Kisküküllő megyék összeszögeglésénél fekvő öt község külön nyelvjárása is ilyen betelepülés és összeolvadás következtében keletkezett. S a felhozott két példa analógiájára egyelőre nincsen okom hinni azt, hogy a szóbanforgó települők nyelvében a település korában minden középső nyelvválású rövid magánhangzó már nyíltabb lett volna, mint ma az erdélyi nyelvjárásokban, különösen a kisküküllőmegyeiben, és a nyíltabb hang később csak *a, e* után maradt volna meg, minden más hang után pedig ismét zártabbá vált volna.

Az ezúttal bejárt székely községek nyelvjárására vonatkozólag még csak egyet akarok megjegyezni. Balassánál (Nyelvj. 102) ezt olvassuk: »A sóvidéki nyelvjárás, mely a marosszékievel érintkezik, igen gyakran megtartja az *é-t*, különösen ott, a hol az *e* vált zártabbá: *gyermékeikét, kjetékét*, s hallhatunk ilyeneket is: *csērēg, ēssze, kērēsztēlő*, de viszont: *ōgyenek, jōttetők, veszōtt, ēnekōl, székōt, lōssz, sōnki*.« Én a sóvidéki nyelvjárást tisztán *ē-zőnek* tapasztaltam; ilyen *ő-ző* alakokat sehol sem hallottam. Községről-községre vártam ugyan mindig az *ő-ző* terület határát, de ezt ezúttal nem tudtam elérni. Pedig úgy látszik, hogy már nagyon közel voltam hozzá, mert Etédén megbízható forrásból arról értesültem, hogy a tőle délre fekvő legközelebbi két falu, Kőrispatak és Énlaka már *ő-ző* nyelvjárást beszél. Hogy csakugyan így van-e, arról már nem győződhettem meg, mert körülményeim olyanok voltak, hogy vissza kellett térnem Szováta. Az *ő-zés* határának megállapítása tehát máskorra maradt.

A mint az ember átlépi Kisküküllő megye határát, rögtön észreveszi, hogy más nyelvjárás területén van. A kettőshangzók már valamivel feljebb is megszűntek, most megszűnik az *á* hasonító hatása is, de fellép helyettük két más nevezetes sajátosság. Az első a középső nyelvválású rövid magánhangzónak korláta-

lan nyíltabbra válása, a másik az *e* hangnak előtte álló *ö* vagy *æ* hanghoz való illeszkedése. Lényegében újat ezekről a sajátságokról nem mondhatok, csak megerősíthetem és kiegészíthetem azt, a mit már Balassánál is olvashatni róluk. (Nyelvj. 74. l.)

E nyelvjárás területén már nemcsak az *ë* és *o* vált nyíltabbra, hanem az *ö* is. Még pedig az előbbi kettő nemcsak *a* és *e* hangú szótagok után, tehát a szónak második tagjától kezdve, mint a fennebb tárgyalt *öt* községben, hanem minden más hang után és már az első szótagban is. Tehát pl. *piras, iskala, tudatt, futattak, utánálló, szállatt, dógasztunk, órvasság, kijácaggya* stb., *att, sak, alá* (oláh), *ajan* (olyan), *teszem, mennek* stb. A megye északibb községeiben még csak az *o* és *ë* vált nyíltabbra s úgy látszik, itt is először csak az első szótagon túl, mert többször jegyeztem ilyen alakokat: *gonasz, mondam, hozak, gyomárban*. Az *æ* hang *e* községekben úgy látszik még ismeretlen. Én legalább — bár jól figyeltem, mert várva vártam, hogy egyszer már saját fülemmel halljam — a Kisküküllő folyását követve, legelőször csak Héderfáján észlelhettem. Képzése módjára nézve meg kell jegyeznem, hogy addig, a míg *e* hangot — versenytéri műszóval élve — csak papirosformájáról ismertem, az ajak közreműködését sokkal gyengébbnek hittem, mint a milyennek valójában találtam. A nyelv állása olyan, mint az *e*-nél, de az ajakműködés teljesen olyan, mint az *a*-nál. Akusztikai tekintetben tehát nagyon csekély a különbség az *ö* és az *æ* közt. Héderfájától délre mind gyakoribbá válik az *æ*, de egészen általánosnak sehol sem mondhatom. Egyszer-másszor még *ë, o* is hallható még a megye költő közepén is, az *ö* meg éppen nem mondható ritkának. A mennyire módomban volt megfigyelni, nem tapasztaltam használatát olyan teljesen következetesnek, mint a milyennek Ósz J. Nyr. 32:402 megjelent meséjében jelöli. Ez a körülmény is mutatja, a mit máshol is lehet következtetni, hogy az *ö* vált legkésőbbben nyíltabbá.

Nem találtam eddig sehol sem megjegyezve azt, hogy tulajdonképpen nemcsak a középső nyelvállású rövid hangok válnak nyíltabbá, hanem a belőlük szótagzáró *l, r, j* hatása következtében keletkezett hosszúak is. Pl. *árszág, bársó, fardul, szárgálmas, füstélt, órvönd* stb. Sőt két adatom, *háhér* (Deésfalva) és *újálag* (Ádamos), azt mutatja, mintha már más eredetű hosszú *ó* is kezdene nyíltabbra válni.

Balassa azt mondja, hogy a rövid hangoknak nyíltabbra válása még az ajakhangzók illeszkedése előtti időben ment végbe. Ez nagyon valószínű ugyan, de nem föltétlenül bizonyos. Mert pl. két nyelvújításkori szó *mérnök* és *állomásfőnök* helyett is *mérnek* (Balavásár) és *állomásfőnek* (Bonyha) ejtést hallottam. Valamint tehát ezekben közvetlenül az *ö* helyébe lépett az *e*, éppen így egészen jól fel lehetne tenni, hogy eleinte, minthogy az *ö*-nek teljesen megfelelő nyíltabb hang még nem volt meg a nyelvben, *ë* és *ö* helyett egyaránt csak *e* hangot ejtettek.

A kisküküllőmegyei nyelvjárás másik nevezetes sajátága,

hogy az *e* közvetetlenül előtte álló *ö*, *ő* vagy *æ*, *ê* hatása alatt illeszkedik, tehát *ö*-vé vagy *æ*-vé, szótagzáró *l*, *r*, *j* előtt *ê*-vé változik. A Balassánál (Nyelvj. 74. l.) idézett példák legnagyobb részét magam is hallhattam. Új adatok: *töböt*, *csörrön*, *szövögöt*, *örög*, *hazajöttök* (t. i. ök), *közöpö*, *tömöttön*, *jövöndöbe*, *tönkrö tesz*, *födököt*, *ærægædni*, *kævæt* (a kő tárgyesete), *kævætni*, *tæræ-dék*, *tæmlæc* (vö. szék. *tömléc*), *æælték*, *æjjæ meg*, *tærvæ*. Az elől álló adatokban az *ö* bizonyára nyíltabb *æ*-vel is váltakozhatik.

Ennyi az, a mit múlt nyári gyűjtésem legfontosabb eredményeként minél előbb közölni akartam. Gyűjtésem további anyagából még a MTsz-ban eddig hiányzó tájszókat fogom közölni. A többi adat egyelőre maradhat, a míg nem egy tekintetben szintén figyelemreméltó tanulságaik felhasználására is megjő a kedvező idő és alkalom.

HORGER ANTAL.

ADATOK AZ -ÍT IGEKÉPZŐHÖZ.

A Tüzetes Magyar Nyelvtan (392, 432, 465), Halász Ignác (Nyr. 4:211, 30:155) és Szilasi Móricz (NyK. 24:408, 416) fejtegetéseikhez kívánok néhány kiegészítő adatot fűzni. A névszós *-ít* igeképző tudvalevőleg leginkább melléknévhez járúl; a főnév rendszerint előbb a *-s* melléknévképzőt veszi fel s ezután következik az *ít* (*tüz-es-ít*). Nagy ritkaság, ha közvetetlenül a főnévhez függ; a TMNy. nem is említ többet e háromnál: *lapít*, *szégyenít*, *világít*; Halász Ignác pedig nyolczat mond ilyen régibb, azaz nyelvújítás előtti képzésnek, melynek töve kétségtelenül főnév: *békít*, *gyámolít*, *haragit*, *lapít*, *mocskít*, *piszkít*, *szégyenít* és *hibít*. Ezek közül is újabb keletűek *világít* (Sl., régebben *világol* és *világosit*), *békít* (Sl., régebben *békelttet*), *piszkít* (Sl., rég. *piszkol*) és *mocskít* (rég. *mocskol*). Ifyformán csak öt régi, főnévből való *-ít* képzős ige maradna s így még nagyobbodnék a nyelvújítók vétke, hogy lelkifurdalás nélkül szaporították ekképpen a nem eléggé igazolt képzésű igéket. A NySz. és a MTsz. tanúsága szerint azonban a régiségben, meg a nép nyelvében is sokkal több az ilyen képzés, mint eddig számba vették, továbbá gyakran nagyon is bizonytalan az alapszó főnévi vagy melléknévi volta, úgy hogy szelídebben kell megítélnünk ebben a pontban a nyelvújítók munkáját. (Vö. NyÚSz. *világít* czímszó alatt és 389. l.)

Kétségtelenül főnévből képzett igék a régiségben ezek: *irányít* 1667. Tört. és Rég. Ért. IV. 37 (*arány*, *irány* scopus, meta, dimensio); — *föl-émelyít* nauseam causo. Megy: SzAÖröme Előb. 5. (*émely* nausea, Lászl: Petr. 82; vö. *émelyedik*, *émelyeg*); — *fonalít*, tulajdonképen a képző régibb alakjával *fonalayt* JordC. 344 b., *fonalohon* ErdyC. 80.; — *gyámolít* MA. (vö. *gyámolgat*, *gyámolság*, *gyámoltalan*); — *hibít* Bíró: Micae 168; — *horgít*, *horgét* Lép: PTük. I. 233 (vö. *horgul* Lipp: P. Kert I. 174, *hor-*

gol MA.); — *lángít* MA. (vö. *lángol*, *lángoz*); — *lapít* MA. (vö. *lapúl*); — *nyavalýt*, *nyawaloyt* ErsC. 269 (vö. *nawalol* = *nyavalyl*ül CzechC. 42); — *orvosít* Ver.; SK.; Thurzó: Lev. 244 (vö. *orvosol*); — *öblít* Ver. MA. (*kiöblít*, *kiöblíthetetlen*, *megöblít*, *öblítés* vö. *öblöget*, *öblönget*); — *megszégyenít* C.

Ide sorolhatjuk még a *gyanít* Pesti: Fab. 86 b. és *háborít* C igéket, bár Halász a *gyanú*, *gyanó* főnévben **gyan* alapigét sejt s így a *háború* is ide tartoznék. Véleményem szerint azonban a *gyanú* és *háború* szavak igei származása és igenévi volta már rég el lehetett homályosodva, mikor az -ít képző hozzájuk járult. (A *szomorú* ma is melléknév, a *szomor* tő ige volta ki van mutatva.)

Kétségesek a következők, minthogy alapszavuk főnév is, meg melléknév vagy ige is: *ábrázít* Komj. Sz. Pál 78, mert *ábráz* forma EhrC. és *formo*, *tingo* JordC. 355 (vö. *ábrázol* és *ábrázta*); — *jámborít* MA., mert jelzős főnévi volta már elhomályosult; — *üregít* MAI, mert *üreg* a. m. *concauus*, *alveatus*, meg *caverna*, *tumba*, *spelunca* is.

A nyelvjárásokban még több főnévből képzett -ites igét találunk. Az adatok mind a MTsz-ból valók: *arányít*, *írányít* (a régiségben is); — *békít* (régén *békéltet*; ép így *békül*, régén *békéllik*); — *csatít*: lármázik (*csaté*: láрма); — *csendít*, *csöndít*: csendesít (ép így *csendül*: csendesedik; más a harangoz jelentésű *csendít*); — *dögít*: dögleszt, rondít (vö. *eldögül*); — *formít*: hasonlít; — *hibít* (a régiségben is); — *horgít* (rég.-ben is); — *ingerít* (vö. *ingerel*); — *lábít*: lábbal mozdít; *ellábit*: ellop; *lábító*: gép taposója, lajtorja (már Calepinusban); — *lélít*: erősen lehel (vö. *leh*, *léhkel*-*péhkel*); — *nyálít*: nyálaz; — *benyírkít*: nyírkozt; — *bele-okít*: tanít (vö. a régi *okul*); — *eloldalít*: eloson; — *orvosít*: gyógyít (a régiségben is); — *pásztorít*: tereli a gulyát; — *sátorít*: sátoralakban fölallogatja a kenderet; — *szennyít* (vö. *szennyül*); — *fel-tűzít*: feltüzel, felingerel; — *ügyít*, *igyít*: figyel, ügyel; — *vendégít*: vendégel; — *vízít*: vizesít. Látnivaló, hogy a népnyelv ugyancsak nem kerüli ezt a képzést.

A nyelvváltás pedig habozás nélkül üzi; a NyÚSz. a következőket jegyzi fel: *ábrándít*, *alakít*, *alapít*, *arányít* (régí és népies), *derít* (már C-nál és MA.-ben, valószínűleg népies is, vö. »Nyájas szavu nője mosolyra *deríti*.« Ar. csal. kör), *dühít* (Aradban halottam: ne *dühics* mán!), *egyedít*, *egyéni*, *egyetemít*, *ékít*, *elenyít*, *emberít*, *érczít*, *erödít*, *érezkít*, *eszményít*, *elévít*, *fémít*, *gyámít*, *hercezgít*, *idomít*, *írányít* (régí és népies), *istenít*, *jelenít*, *körít*, *kövít*, *lázít*, *mágnésít*, *négyszögít*, *pártít*, *piszkít*, (valószínűleg népies), *porít*, *posványít*, *sarkít*, *sikerít*, *számít* (?), *személyít*, *színít*, *tájékít*, *termékít*, *tömegít*, *ülepít*, *világít*, *viszonyít*; a jegyzék alkalmasint nem teljes, mert ide tartozik még *bálványít*, *lelkít*, *mesterít*, *társít*, *díszít*, a talán népies *mocskít* s bizonyára még több is.)

A főneveken kívül még hangutánzó tövekhez is járul az -ít ige képző. A TMNy. ezeket nem említi, pedig már Halász is rájuk

mutatott. Ezeknek lehetőleg teljes sorozata a következő: *csahít, hujjít, hurít, huszít, nyerít, nyiszít* v. *nyüszít* (kutyasírás), *rikít, sápit, sikít, sipít, sivít, suhít, uszít, uvít, üszít* (a. m. nyüszít), *visít, vonít*; ide számítható még az indulatszóból származó *csitít, nódít* és *noszít*. Az *-ít* ezekben az *-int*-tel rokon mozzanatos képző. A legtöbb ide tartozó fő más képzőt nem vesz fel, kivéve ezeket: *csahít—csahol, csitít—csitúl, hujjít (hujjánt)—hujjáz, hujjikol, hujjogat (hujjongat), rikít—rikolt rikkant(t), sikít—sikolt sikkant(t)*.

TOLNAI VILMOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Jm. die *Kur machen*: vkinek csapja a levet, udvarol;

Drehkreuz: forgó útzáró;

Freitreppe: {tornác;

jm. den *Vorsitz einräumen*: vkit első helyre ültet;

A *ius canonicum* magyar neve. Nemcsak egyházi, de világi jogászok is gyakran ajkukra veszik a *kánonjog* szót. Pedig erre nincs szükség, hisz itt van az *egyházjog*. Igaz ugyan, hogy szigorúan tudományosan szólva *ius ecclesiasticum* (egyházjog) és *ius canonicum* közt különbség van. De ez a különbség zavaros. Ha t. i. a forrást tekintjük, a kánonjog szűkebb körű, mint az egyházjog. De már a terjedelemre nézve a kánonjog a tágabb körű. Mellőzve mindezt, mi Csikyvel tartunk, ki szerint »tárgyunk jelölésére legalkalmasabb s jelenleg általános használatban van az *egyházjog* (ius eccl.) neve«. A könyvek címében általában az egyházjog (ius eccl., Kirchenrecht, droit ecclesiastique) elnevezést fogjuk találni. Honi szerzőink, katolikusok és protestánsok egyenlőképen, az *egyházjogtan* elnevezést használják. Maradjunk a magyar szó mellett, ha nincs szükségünk idegen szóra.

Jogtételleesség. Annak a tanításnak a neve, mely csupán a tételes jogot ismeri el, a természetjog létezését pedig tagadja, *positivismus, iuris, Rechtspositivismus*. Úgy hiszem, e fogalom jelzésére a magyarban teljesen alkalmas a *jogtételleesség* szó.

HODÁCS ÁGOST.

Dilemma. Ha jól emlékszem, valamelyik folyóiratunk díjat is tűzött ki a *dilemma* magyar egyértékesére. Nem kísérhettem figyelemmel az eredményt. A napokban egész véletlenül hallottam egyszerű polgárásszonytól találós kifejezést erre. Arról beszélgetett, hogy özvegyasszony húga, ki már a 40-en fölül van, újra férjhez készül. A rokonságnak nem tetszik a dolog. A ki el akarja venni, iszákos, kártyás ember; de annyira belegabalyodott az asszonyba, hogy nem tágit mellőle. — »A húgom maga is *kétközbe* van. Menne

is, nem is. Az ember erősen fogadkozik, hogy ezután ilyen, olyan jó lesz; az italt kerüli majd, kártyát meg ez életbe többet kezébe nem vesz. Most már a húgomon áll a dolog; tegyen úgy, a hogy ő látja jónak.» (Orosháza.)

A *kétközbe van* kifejezést nem találtam eddig szótárban. Szeretném tudni, ismerik-e más vidéken is?

BÉRCZI FÜLÖP.

A MTsz. egy adatát közli a Karancs vidékéről. A szerk.

Dehogy. A tanító azt mondja a tanítványainak: »Nem kényserítlek benneteket erővel a tanulásra. Az az agár, a melyet kergetni kell a nyúl után, *dehogy fogja el az a nyulat!*« Ezt egy német vendégemnek le akartam fordítani. Tízünknek sem sikerült. Egyik így tolmácsolta: *..Teufel wird er den Hasen fangen..!* Hát biz ez lefordíthatatlan fordulat.*

SZABÓ JÓZSEF.

Aufsatz helyett a *talpas tál* nevet ajánlom.)

GYÖRI VILMOS.

Tájkertész: Landschaftsgärtner (A m. műkertészek... szakközlönye 1903. 278. sz. 4; czégtáblán is) hiányzik Simonyi és Balassa szótárából. L. I.

IRODALOM.

Idegen szavak szótára.

Idegen szavak szótára egyúttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szállóigék magyarázata. Szerkesztette *Radó Antal*. (Wodianer F. Kötve 2 K.)

E könyv, mint címe is mutatja, a nyelvünkben használatos idegen szavakat gyűjti össze; mint a nagyközönségnek szánt segédkönyv, természetesen nem öleli föl azokat az idegen szavakat, melyek a magyarban már meghonosodtak, melyeket már nem érezünk idegeneknek. De még azokat a szavakat sem foglalja mind magában, melyeket a magyar nyelvérzék teljesen idegeneknek érez; így, nagyon helyesen, kizárja a sok más nyelvből vett állat-, növény- és ásványnevet (*zebra, kamélia, rubin*), a kémiai és patikai műszókat s az idegen orvosi kifejezésekből is csak azokat adja, melyek a nagyközönség körében is járatosak.

Az egyes idegen szavakon kívül nemesak a közszájon forgó

* A *dehogy*-ot többféleképp is meg lehetne közelíteni a németben (*...wird ihn gewiss nicht fangen, ...wird ihn nimmer fangen können*), de az bizonyos, hogy teljesen ugyanezt a nyomós tagadó árnyalatot a németben nem lehet kifejezni. Ez az oka, hogy a mi vegyes városaink németjei átveszik a magyar szót s azt mondják: *Dehogy wird er ihn fangen! Dehogy hat er's gesagt! Dehogy hab ich's nicht gewusst!* A szerk.

szállóigéknek adja gazdag gyűjteményét, hanem úgyszólván teljességgel magában foglalja mindazokat az idegen kifejezéseket (forrásukat is megjelölve), melyekkel magyar újságolvasó ember csak találkozhatik.

Hasznos és szükséges munkát végzett Radó Antal énnak a szótárnak a szerkesztésével, mely efajta műveinket minden tekintetben, de különösen anyagának bőségével messze felülmúlja. Valami nagyobb-féle kifogást nem is tudnánk ellene tenni, csak néhány apró, lényegbe nem vágó megjegyzésünket akarjuk elmondani.

Néhány esetben, mikor egy idegen vezérszó alá több vele rokon szó is van iktatva, a vezérszónak a többi szóval egyező része nincs helyesen elválasztva, mint: *absent* || *ál* | ~ *tia*, *actual* || *is* | ~ *litas*, *avis* || *o* | ~ *sál*.

A *dognak* nálunk csak szelindek jelentése van és nem általában *eb*, *kutya*; az *auripigment* nem *aranyfüst*, hanem arzén- és kéntartalmú, ciztomsárga ásvány.

Az arab, török szavakat francziásan írja, pedig ezeket éppen olyan joggal írhatjuk a magunk helyesírása szerint, mint a franczia a magáé szerint; így különösen: *agha*, *alchimia*, *almanach*, *baldachin*, *khalifa*, *khedive*, *nargile*; *acajou* (ind. *akasszu*). — Néhány szláv szóban *cz*-t ír: *guszlicza*, *czar*, holott: *cifferblatt*, *cimet*, *bonc*, *cug*, *carevics*.

Ezt a latin szállóigét: *Solamen miseris socios habuisse malorum* — kár volt Vergiliustól elvitatni és Spinoza javára írni.

Hiányt nem igen vettünk észre, de benne kellene lenni p. a *federweiss*-nak (Sim.-B. hintőpor, czipőliszt).

Általában véve anyagában igen bőséges, beosztásában czélszerű és könnyen kezelhető, azonkívül nagyon szépen nyomtatott kézikönyv, mely megérdemli, hogy helyet foglaljon minden művelt ember könyvtárában.

KERTÉSZ MANÓ.

Virágmesék.

Irta *Vikár Béla*, a képeket rajzolta *Kreidolf Ernő*.

Vikár Béla, a Kalevala jeles fordítója, a népköltészet kiváló ismerője ebben a könyvében új oldalról mutatkozik be: mint a gyerekek poétája. Költői lelkét megihlették Kreidolf Béla gyönyörű virágképei, verseket írt hozzájuk. Bájos mesét mond a kankalinról, a boglárka kocsizásáról, a százszorszépek uzsonnájáról, a georgina anyai szeretetéről; leírja a virágok táncmulatságát, a sisakvirág lakodalmát a csipkerózsával, a kőkény párviadalát a galagonyával stb. stb.

A képek is nagyon szépek; de minket különösen elragadtak Vikár Béla versei. Jó szívnek, költői léleknek az alkotásai, melyek nemcsak a gyermeket gyönyörködtetik, hanem az igazán szépet élvezni tudó felnőttnek is őszinte örömet nyújtanak. A mi figyelmünket erre a könyvre, jeles belső tulajdonain kívül különösen az a zama-

tos, töről metszett magyarság hívta föl, melytől csak úgy duzzadnak ezek a kis versikék; joggal sorozhatjuk e tekintetben is Vikár könyvét a legjelesebb magyar gyermekvers-gyűjtemények közé.

KESZTHELYI MIKLÓS.

Könyvészet.

Magyar Oklevélszótár 7. füz.

Radó Antal: Idegen szavak szótára. Együttal a nálunk használatos idegennyelvű szólásmódok és szálló igék magyarázata. (Wodianer. — Kötve 4 K.)

Kazinczy F. Levelezése 13. k. (M. T. Akadémia.)

Nyelvtudományi Közlemények 3. és 4. füz. Szinnyei J. Alaktani adalékok II. — Szilasi M. Finnugor-török szóhasznítás. — Melich J. Szláv jövevényszavaink VII. — Kicska E. Mondattani egyenletek. — Ásbóth O. Árja és kaukazusi elemek III. — Szinnyei J. Hét.

Fejér vm. és Békés vm. községei hivatalos neveinek jegyzéke. Mell. a Hivatalos Közlöny 1903. 23., 24. számához.

Keleti Szemle 3. sz. Verschiedenheit in den arischen Lehnwörtern der finnisch-magyarischen Sprachen. (Munkácsi B.)

Budapesti Szemle 324. sz. Felelet Szinnyei J. válaszára. (A -si képzőt igazolja néhány tolnamegyei, kölesdi, némedi stb. példával, de a -tányi tényi-ről immár majdnem egészen hallgat a krónika!)

Bölcséleti folyóirat 3. f. Lubrich Ágost bölcséleti műszavai. (Hodács Ágost.)

Deutsche Literaturzeitung 46. sz. Szily K. A m. nyelvújítás szótára. (Ism. Rácz Lajos.)

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

Sajátságos véletlen, hogy a M. Nyelvőr egyazon füzetében jelent meg többünk részéről a Fölvívás magyar nyelvtudományi társaság alapítására, és Erdélyi Lajos fölvívásának berekesztő része, melyben »egy magyar nyelvjárástanulmányi társaság« szervezése van megpendítve, a Magyar Tud. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság s a Magyar Nemzeti Múzeum anyagi támogatása reményében.

A Nyelvőr olvasói közül bizonyára sokan azt fogják gondolni, hogy a mi Felhívásunk és Erdélyi Lajos terve között valamelyes kapcsolat van, s hogy a tőlünk tervezett Magyar Nyelvtudományi Társaság is az Akadémia, a Kisfaludy-Társaság s a Nemzeti Múzeum anyagi támogatására spekulál.

Ez ellen a föltevés ellen jóeleve s egész határozottsággal tiltakozom, nemcsak a magam, hanem a Felhívás valamennyi aláírója nevében. Ugyanis, a mikor mi a Felhívás kibocsátása felől tanácskoztunk, valamennyien, a kik jelen voltunk, egyértelműleg

abban állapotunk meg, hogy a M. Nyelvtud. Társ. sem a kormánytól, sem az Akadémiától, sem semmiféle más intézettől anyagi támogatást nem kér, arra sem most, sem a jövőben nem számít.

Szubvenczió-kenyéren élő társaságot mi nem fogunk alapítani. Szégyen is volna, ha a magyar nyelv művelésére alakult társaság másképp nem élhetne meg Magyarországon, mint összekoldult segélyekkel. Vagy támogatni fog bennünket a magyar társadalom, s akkor nincs szükség szubvenczióra; vagy nem fog támogatni, akkor meg nincs szükség efféle társaságra, mert nyelvjárástani tanulmányokat maga az Akadémia, illetőleg a Nyelvtud. Bizottsága is tétethet.

A mi célunk a magyar társadalom érdeklődésének fölbresztése, nem pedig minden áron, vagy kell, vagy sem, társaság alapítása.

SZILY KÁLMÁN.

A NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁGNAK NEVÉRŐL.

Ki tartotta keresztvíz alá, nem tudom. nem is kérdezem. Sajnos, már minálunk nem is szorulnak keresztapára az ilyen mondvascinnált műszók. A *szócsintan* Nyelvőr-nyeste fája ugyancsak belekapaszkodott a magyar földbe. Hiába nyesegetjük, hiába vagdossuk: *crescit sub pondere*, nem akar elkorhadni. A nyelvújítás szemenszedett szépségeit meghurczolta, megnyirbálta s alaposan megrostálta az *orthologia*. Kiselejtezte, a mennyit ki tudott, a mivel meg nem bírt, a mit nem tudott kilöki, azzal megalkudott. Megtúrta s a nyelv egészséges vérkeringésére bízta, hogy idővel kilökje, vagy lassankint fölszíja magába. Csak egy dologgal nem számolt. Nem gondolta meg eléggé, hogy ezek az idegen csemeték, ha egyszer fölcseperednek s kissé erőre kapnak, egész atyafiságukat ránk csődítik minden pereputtyostól. Hatalmas pártfogójuk, az analógia, minden jövevénynek megszerzi a polgárjogot, s csöppet se bánja, ha a magyar nyelv ősi épsége és eredetisége egyre csorbul, egyre törik, itt is bomlik, ott is szakad.

Lelkes örömmel tölt el azért a Nyelvőr új zászlóbontása. Régi mulasztást óhajt helyrehozni, tovább el nem halasztható tennivalókra hija föl a figyelmet. Katonák kellenek, lelkes közkatonák. Vezérben eddig sem szűkölködtünk, de hadsereg nélkül nem lehet csatát nyerni.

Kissé akadozó nyelven szól ugyan a harci riadó, de hát megértjük. Nincs jobb toborzó a komoly munkaszeretet irányjelző szavánál. Azért csak a kibontott zászló homlokírása ellen, illetőleg miatt vannak némi aggodalmas szorongásaim.

Kimondom kertelgetés nélkül, én nem tartom szerencsés címnek a *Nyelvtudományi Társaság*-ot. Rossz, mert nem a lehető legjobb. Olyan becsempészett idegen jószág, a milyen ezrével terem ma nálunk a megtúrt germanizmusok analógiája és atyafisága révén. Nem pozitív, hanem negatív hiba. (Vö. Simonyi: Helyes magyarság.

12.1.) Mai nyelvérzékünk aligha talál benne kivetni valót, de sír az ember lelke, ha meggondolja, hogy ezzel is az eredeti magyar gondolkodáson esik csorba, a kakukfióka kiszorítja fészkeből a szegény kis fülemilét.

Az az -i betű annyi kárt tett már mi bennünk, hogy hozzá képest mosolyogni való ártatlanság a -da -de meg a csunya -onc -öncz pusztítása. Ezek lomtárba való ócskaságok, az -i ma is élő eleven erő. Úgy a harminczas évek táján született újra, s azóta mintha folyton erősödne. Társaság az annyiszor lesajnált nyelvújítás korában is született egy-kettő: Tudós Társaság, Színjász Társaság, Nyelvmevelő Társaság stb., de még egyikben sincs -i. A valamivel foglalkozót, a vmivel vmit tevőt hajdanában sem, ma sem -i képzővel nevezi meg az egészséges nyelvérzék, hanem vagy a denominális -ász -ész -s képzőkkel alkot afféle összesűrítettnek mondható kifejezéseket, mint pl. *köteles, rongyos zsidó, drótos tót, szenes oláh, vadász-társaság*, vagy magának az illető foglalkozásnak igenevével keresztel (pl. *kötélverő, kötélgyártó, rongyszedő* stb.) s nem ismer se *dróti* se *drótozási* tótot, se *rongyi* se *rongyszedési zsidót*. A katonák közt is ilyenforma képzés teremti meg az unalmas téli esteken a sok *célbapókó* meg *lyukbavetős társaságot* s csak az irodalom nyelve ismer -i képzős *filológiai, filozófiai, gazdasági, képzőművészeti, természettudományi* stb. társaságot, pedig ez éppen olyan furcsa és idegenszerű hangzású lehet a *paraszti fülben* (ez nem germanizmus!), mint nekünk a még meg nem született *filológiai tanár, gazdasági ember, képzőművészeti majom* s a világot vígan élő *irodalmi férfit* (=íróember), *nyelvtudományi író* (=nyelvtudós), *borászati szakértő* (=borismerő).

Igaz, hogy az irodalom nyelvének a magyarosságon kívül még ezeregy más dologgal is kell bajlódnia, igaz, hogy az idegen szavak használata folytán nem kerülheti el, sőt az árnyalati finomságok szándékos keresése miatt néha éppen óhajtania kell a kifejezésben a megmerevedést, a megcsontosodást, a hajlékonytalanságot, a szócsaládtól való elszigetelődést; egészen érthető például, mért lett a hajlékony *égvizsgáló*-ból élettelen *csillagász*, a *czukormíves*-ből *czukrász*, a *nyíró*-ból *borbély*, azt is tudjuk (meg kellett érnünk), mért vedlett át *emberbaráti*-vá (menschenfreundlich) a becsületes *emberszerető* (l. Szily Nyelvúj. Szót.), sőt talán ahhoz is joga van az irodalom nyelvének, hogy *filológus-, művész-, gazda-, tudós-* stb. *társaság* helyett *filológiai, művészeti, gazdasági, tudományi* stb. társaságot mondjon, ha igazán árnyalati finomságra törekszik vele: de soha egy perczig sincs joga valódi ok nélkül meggondolatlanul eldobni a hajlékonyt a megmerevültért, a magyarost a kevésbé magyarosért, a magyar földből kisarjadót az idegen palántáért, nincs joga értelmetlen finomkodással húzódozni paraszti sorban élő atyjafiától, a népnyelvtől.

A *Nyelvtudományi Társaság* nevének nem szabad megmaradnia. Nincs gyökere a magyar földben, élettelen tetemében nem lüktet a természetes kisarjadás egészséges vérkeringése, jelentését nem teszi világossá a megérzés, hiányt nem pótol, árnyalati finomság nincs benne, egyetlen érdeme a határozatlanság, egyetlen pártfogója a romlásnak indult nyelvérzék.

Olyan nevet kell választanunk, hogy senki se kiálthassa ránk: *medice, cura te ipsum!* A ki vizet prédikál, ne igyék bort: a ki azt tűzi ki célul, hogy a nyelv erejének és fényének gyarapítására kiássa a nyelv elrejtett kincseit, annak nem szabad a meglevőt is elásni, a ki harcza megy, ne a megalkuvást írja zászlajára!

Milyen névre kereszteljük hát? Gondolkoznunk sem kell sokat rajta. Tartsuk meg a régit! Az Arankaék *Nyelvművelő Társasága* az idén éppen 110 éves lenne, ha csirájában meg nem fojtják. Éppen időszerű lesz föltámasztani. Nekünk is az a célunk, a mi nekik, a nyelv szerető gondozása, ápolása, művelése: miért ne lehetnénk mi is Nyelvművelő, vagy Nyelvművelő Társaság?! Nem éppen azt értjük ugyan ma már a nyelvművelésen, mint régen, a tennivaló sem ugyanaz, de azért a nyelvművelés munkája ma sem kisebb, ma sem kevésbé sürgős feladat. Nyelvünk ma is rászorul, s mindig rá fog szorulni a művelésre. Nincs rajta mit szégyellenünk (más nemzet is így van vele), s nem szerénytelenség, ha nevünkkel is nyíltan meg merjük mondani, mit akarunk. Száraz és hideg név a nyelvtudomány neve, ne rémítgessük vele a nagyközönséget, ha igazán számítunk érdeklődésére, és támogatására; nem tudós társaságot akarunk összetoborzani, nem a nyelvtudomány művelése a főcélunk, hanem inkább a nyelvtudománynak népszerűsítése. Bele kell oltani a köztudatba, hogy a nyelv ügye-baja, fejlődése és művelése nem pusztán a tudósok dolga, hanem mindnyájunké, kivált az íróké. Ők a nyelv hivatott művészei és valódi művelői. Nélkülük, az ő érdeklődésük és támogatásuk nélkül kárbavesztett munka minden nyelvörkődés, minden nyelvtudományi társaságosdi.

Maradjunk meg tehát Nyelvművelő Társaságnak! Nem rideg név, színmagyar név. Mindenki megérti és mindenki meg fogja szeretni, mert rajta csillog a régiség nemesrozsdája. Meg aztán beszédnek is határozott és világos: egy perczig sem hagyja kétségben az embert a társaság célja és mivolta felől.

PÁLFI MÁRTON.

NYELVMŰVELÉS.

A helységnevek használata. Kíváncsok, hogy a helységek neveit megállapító törzskönyvbizottság ama helységek neve mellé, melyek a »hol? hová? honnan?-ra nem »-ban -ba -ból« raggal képezik a választ, zárójel közé az eltérő három ragot illeszse; így pl.:

Pécs (-ett, -re, -ről);

Rimaszombat (-ban, -ba, -ból);

Derecske (-én, -re, -ről).

Így aztán a hivatalos kiadásban megjelenő s közkézben forgó helységnévtárból, — mely az időszaki sajtónak és a naptárirodalomnak is forrásműve — átszívárog a helyes ragképzés a közönség tudatába, erre pedig szükség van, mert a helységnevek e ragozására nézve nagy a tájékozatlanság és ingadozás.

SZABÓ JÓZSEF.

Netáni indítványok. Közgyűlésekre szóló meghívókban kísért nagyon gyakran ez a csodabogár. Én az ilyen *netáni indítvány* olvasásakor mindig azt érzem, mintha a meghívónak aláírója félne attól, hogy indítványok is kerülhetnek a tárgysorozatba; holott több mint valószínű, hogy tulajdonképen csak *esetleges* indítványokról van szó, vagyis olyanokról, melyek még nem érkeztek be, de melyeket a meghívó közzététele után is, bizonyos határidőn innen, — még benyújthatunk. A *netáni* kifejezés tehát ilyen értelemben határozottan hibás, és az *esetleges* szóval kell helyettesíteni.

BÉRCZI FÜLÖP.

Még egyszerűbb és természetesebb: *alkalmi* indítványok.

A SZERKESZTŐSÉG.

Dr. és dr. Sehogysem fér a fejembe, miért írhatom így is, úgy is: Dr. X. Y. vagy X. Y. dr. A különböző lapok különböző házi szokást követnek, ha ugyan tudnak következetesek lenni. Vajjon mindegy-e, ha akár a név elé, akár utána tesszük a címet? Nyilvánvaló, hogy nem; mert a magyar nyelv szelleme kívánja, hogy a címzés (foglalkozás, állás), a név után álljon. A magyar ember így mondja: *Dániel Ernő báró, Márki Sándor dr., Falk Miksa dr. kir. tanácsos* stb. A német ellenben azt mondja: *Graf Friedrich Wenckheim, Hofrat Max Berger* stb. Más idegen nyelvben is a név elé kerül a cím, pl. *Don Carlos, Lord Chamberlain, La baronne Vasquez, Monsignore Zichy* stb. Azt hisszük tehát, hogy a címnek a név elé helyezése idegenszerű.*

HODÁCS ÁGOST.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Kortés (32:507). Horger Antal véleményét megerősíti Jókai-nak 1854-ben, tehát majd tíz évvel Kemény Zsigmond jegyzetei után megjelent Kárpáthy Zoltánja. A XVIII. fejezetben leírt választás igen hű képe a harminczas-negyvenes évekbeli »alkotmányos harczoknak«, szinte arra a híres abaúji választásra gondol az ember, melynek leírását Kossuth Lajos Törvényhatósági Tudósításaiban (1836, június 20) találjuk. Jókai természetesen a 48 előtti nyelven ír és igen pontosan megkülönbözteti a *kortest* a *kortesevezértől*. *Kortés* nála határozottan szavazót, párthívet jelent, míg a kolompósoknak, előcsahosoknak *kortesevezér* a nevük. »....a főfő tekintetes urak... leszállnak a tanyázó testvérek közé, együtt isznak velök... s tartanak olyan beszédeket, hogy a szegény *kortés* rekedtté ordítja magát az éljenzsben.« (Nemz. díszkiadás 385). »Kokánfalvából... a legjobb torkú *kortések* szoktak kikerülni.« (386). »Minden oldalról jöttek hosszú szekérsorral a választók tömegei... Kőcserepy

* Bőven tárgyaltuk ezt a kérdést Nyr. 25:281 és 481. A szerk.

korteseit messziről meg lehete sejtteni a nagy ordításról.« (389) stb. l. még 400, 403. Ellenben: »A *korteszvezéreknek* nyílt budget adattott.« (385). »...csupán a *korteszvezetőknek* kellett résen lenni mind a két felekezetenél,« (390) stb. vö. 391. Így a maguk kapcsolatából kiszakítva talán nem olyan szembeötlő a kettőnek pontos megkülönböztetése, de ez magából a szövegből félreérthetetlen. A *korteszvezért* Jókai igen szívesen és gyakran *kolomposnak* is mondja.

TOLNAI VILMOS.

A magyar géniusz történetéhez. Tóth Béla e szállóigéről (Szájru-l-szájra, 1. kiad. 118. és 119. l.) azt mondja, hogy Herman Ottó hangoztatta először a parlamentben és irodalomban, és hogy — némelyek állítása szerint — Popper József miskolczi orvostól származik, ki 1868-ban Magyar Géniusz című füzetet írt. — E kifejezés kimutatható már 1823-ból. A Tudományos Gyűjtemény 1823. VII. kötetének 19. lapján a »Magyar régiségek nyomozása« című cikkben azt írja K. J.: »...a földművelésre való hajlandóság — Magyar Genius és Nemzeti Karakter«.

WALDAPFEL JÁNOS.

A Szájru-l-szájra második kiadásában (1901, 38. l.) Tóth Béla már Zrínyi Miklósból (Mátyás király életéről való elmélkedések) idézi a *magyarországi geniust*, valamint sok 19. század eleji íróból; csak hogy »az ő *nemzeti géniuszuk* nem az a 'nemzeti szellem', melynek mink a *nemzeti géniuszt* ma értjük; vagyis nem a gondolkodás magyarsága, szemben az idegenes észjárással.« Ezek az írók tehát a nemzet *órangyalát*, vagy Calepinus sajtóhibás *nemtőjét* nevezik *nemzeti géniusznak*, például a Honművész 1833. évi augusztusi számában, Kovács Pál: A nevendék nőnem című cikkében: »... aláfordítja bús fákláját a' *nemzet geniusa*...«; F. M. Minerva, 1825, 497. l.: ^{x)} »Nemzeti Gyeniusz (Véd-angyal)« stb., s ezért Tóth Béla ma is azt vallja, hogy Herman Ottó élt először e szóval a ma szokásos értelemben. Waldapfel János idézete azonban bizonyítja, hogy már jóval Herman Ottó előtt is megvolt a szólásnak mai értelme; de találtam én is adatot, mely azt mutatja, hogy ez nemcsak a 19. század első felében volt széltiben járatos, hanem már a 18. század végén is elfordult. Így 1790-ben: A' Magyar Nyelvnek a' Magyar hazában való szükséges voltát tárgyzó hazafiúi Elmélkedések című művecskében (Bétsben. Hummel Dávidnál. Kiadják a Hadi és más nevezetes történetek Írói.) az 50. lapon: »Minden Nemzetnek különös *Geniossa* 's Természete van, a' melyet akkor vesz el, a' midőn Anya Nyelvét változtattya« »... megváltoztatja sok Hazánkfiának *Magyar Geniossát*.« Berzsenyi 1818-ban írja: ».. az idegeneknek vak imádása a *nemzeti geniust* elfojtja, s az eredetiséget gátolja.« (Toldy kiadása 1864, 2:52). A következő lapon »A munkás és mélyenható *német geniust*« említi. 1826-ban pedig: »... poésiankban a *nemzeti szellemre* figyelmeztetnünk illik, mert a nemzetiségnek, nagy része a nemzeti izlés. Ugyanazért óhajtanám, hogy e részben is azon az úton marad-

Székelyi István (Könyv Magyar Királya II. 191): „Tudomást ő a'
Magyarország történelméről, és, a' mint nemzeti szellem,
nemzeti szellem (intellect, genius).“

^{x)} Fehér-angyal. Minerva. 1826: Képesen jött: Párisban volt: nemzeti geniust.

nánk, melyre minket felserkent *geniusunk* első intése vezetett.« (64. l.) Vedres István 1820-ban *Nemzeti Lélek* című iratkájában csakis erről ír: »*Nemzeti Lélek, nemzetünk Geniusa.*« Széchenyi István a Kelet népében (1841): »Minden népnek valamint megvan *geniusa*, úgy megvan a saját eleme is.« (8. l.) Vörösmarty Mihály erről írt ismertetésében: »A *nemzet geniusa, jelleme* után indulni már sokkal biztosabb.« (Ö. M. Méhner kiad. 7:284).

A *geniusnak* ez az értelme nyugatról, valószínűleg a németből került hozzánk; így például Lessing 1768-ban írja egy levelében: »du schnitzerst nicht allein wider das *Genie* der deutschen *Sprache*« (Heyne Wb.). Németbe meg francziából jutott; de már a latinban is jelenti az embernek veleszületett természetét: »*Genius... naturae deus humanae*« Horatius. Ep. II. 2. 187.

TOLNAI VILMOS.

Eben gubát. Kúnos Ignác ennek a szólásnak a magyarázatáért Kisázsíába is elmegy (Nyr. 22:4). Szerinte az eb jelent gubát, subát; csakhogy a kisázsiai törökök abaposztójából nehéz ezt kimagyarázni, azaz hogy könnyű kimagyarázni, csak nehéz elhinni. R. Prikkel Marián szerint meg (Nyr. 24:71) nem az eb jelent gunyát, hanem a guba kutyát, mert ismer egy olyan közmondást, a mely gubás ebről szól. (Fanos ebnek gubás eb a társa) s azt tartja, hogy az *eben gubát* ebből lesz: *eben gubást*. Látni való, hogyha a Kúnos magyarázata helyett ezt fogadjuk el: *eben gubát* cserélünk.

Én ennek a nagyon elterjedt szólásnak egy ugyancsak elterjedt magyarázatát akarom elmondani. Még pedig hiteles magyarázatát, a népet.

Két ember találkozott egyszer, zsák a hátukon. Az egyiknek a zsákjában zörgött, a másikéban izgett-mozgott valami. — Mit visz kentek? — Diót? Hát kentek? — Malacgot. — Cseréljünk. — Cseréljünk. — Megcseréltek. Megörült mindegyik a cserének, mert rá akarták szedni egymást. De boszuságra vált az örömük, mikor odébbállva a zsákot kipusztították, mert az egyik malacz helyett kutyát, a másik meg dió helyett gubát, gubacsot talált a zsákjában.

Tolnában, de talán egyebütt is, csakugyan egyértelmű a guba a gubacsos. Különben ugyanazon gondolattal találkozunk itt, mint az ismeretes *zsákban macskát árulni* szólásban.

NÉMEDI DEZSŐ.

Egy debreczeni közlés szerint (29:39) *eben gubát* szólás ebből csonkult: *eben kutyát, szürön gubát*; ez mindenféle adomás és erőltetett magyarázatot fölöslegessé tenne.

A SZERKESZTŐSÉG.

Tájszokról. *Kokó* (32:417) a Székelyföldön is használatos, különösen Udvarhely megyében, még pedig kizárólag csak tojás értelemben és mint gyermekszó fordul elő. A midőn az anya síró gyermekét meg akarja vigasztalni, vagy haza akarja valahonnan

csalni, *kokót* ígér neki. A gyermekek kokónak híják rendesen a megfőzött tojást, pl. a húsvéti piros tojás »piros kokó«. De már, ha a tyúkólban kap (= talál) tojást a gyermek, annak ritkán mondja azt, hogy kokó.

Kokós. Marostorda megyében előfordul ez a szó is, még pedig a húsvéti öntözés alkalmával. Húsvét előtt, a nagy héten, a legények fenyőgalyakat hoznak az erdőből és ismerőseiknek kapuit, főképpen a hol lányok is vannak, feldíszítik velük. Húsvét másodnapján azok a legények, kik a fenyőágakat hozták, mintegy tíz-tizenketten elmennek a nevezett házakhoz öntözni. A legények közül az egyik, kit kokósnak neveznek s a ki a ruhájára fehér gatyát és inget vesz fel, fakarddal körüljár és a családtagoktól, főképpen pedig a gyermekektől kokót gyűjt össze, hogy fáradságuk némileg jutalmazva legyen. Tehát a kokós tojásgyűjtő, tojásszedő.

BÍRÓ LAJOS.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

Pótló válaszok 32:398.

1. Bajai sírásóktól hallottam: a *pondró* megeszi az embert, ha a föld alá kerül.

2. A *mettől* alakot csak ilyen kapcsolatban hallottam: »Még kő azt jelöni előre, mettü meddig huzzuk az árkot.« (Szekszárd, Tolna megye.)

7. A *való* e helyett: illik, Szegszárdon (illetőleg most már hivatalosan: Szekszárdon) közkeletű. Az *illik* szót a nép alig ismeri. »Nem dukál ám azt a talicskát ott tóni« — mondotta egy községi rendőr a hordárnak, ki talicskáját a gyalogjárón tolta. Miskolczy Gusztáv.

1. A Rábaközben van *Szany* nevű község. Egyéb jelentéssel nem él, legalább Kapuváron és vidékén. *Ták*, használják bocskorfolt jelentésben: Kolozsvár, Bánffy-Hunyad, Magyar-Décse, Retteg (Szolnok-Doboka m.), Homoród-Szt.-Márton, Kis-Bacson (Udvarhely m.), Zabola, Sepsi-Szt.-György, Alsó-Csernáton (Háromszék m.) népénél. Sepsi-Szent-Györgyön *ügyetlen* értelemben is, így: *ták ember!* Bánffy-Hunyadon a ruhára is *ták*-ot vetnek. Szász-Nyiresen (Dés mellett) a megviselt *csizmát ták*-nak mondják.

3. Kézdi-Vásárhelyen és Sepsi-Szt.-Györgyön duh-méhnek nevezik azt a vadméhet, a melyik a szelid méhtől a mézet ellopja.

4. A *mettől* honnan értelemben az egész Mezőségen használatos. *Mettől* jössz? — A *mezőtől* vagy a mezőről. Tuson, Nagy-Sármás, Mocs. (Kolozs m.)

7. *Való* illik értelemben úgy látszik egész Erdélyben használatos: Nem való neked ez a ruha. Nem való úrhoz (az ilyen beszéd). Maros-Torda, Udvarhely m., Háromszék megye.

8. Hétfalu, Kézdi-Vásárhely, Torja, Páva, Homoród-Sz.-Márton Kolozsvár népe mondja *kora* tavasszal, *kora* reggel; *korai* retek, *korai* gyümölcs, *korai* vetés. Páván és Homoród-Szt.-Mártonban ezt *kései* vetés, *kései* gyerek. *Kora*, *késő* időhatározó, *korai*, *kései* tulajdonságjelző.

9. A *hallik* ige felszólító módját Páván, Kézdi-Vásárhelyen, Torján és Kolozsváron *hajjék*-nak mondják. Úgy énekelj, hogy messzire *hajjék*. *Hallatszódjék* és *latszódjék* általánosabb.

10. Nem *loment*, hanem *föl*. Nem *kiment*, hanem *külökték*. Nem *kaszáltunk*, nem *kapáltunk*. Homoród-Sz.-Márton, Kézdi-Vásárhely, Torja. — Gerencsér István.

5. Az Alföldön azt is mondják: »Nem látjátok? *annya* gyün« (már hogy: a ti anyátok).

(30:206.) *Potyó*, a nagyon apró szilva. — Ágai Adolf.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Hol divik még a nép beszédében a *divik* ige vagy valamely származéka?

2. A *részvét* szót ismeri-e a nép? ha nem, hogy fejezik ki ezt a fogalmat? — Használ-e a nép ilyen főneveket: *tét*, *vét*, *bevét*, *kivét*, *betét*, *lét*, *hogylét*, *jólet*?

3. Mit jelentenek a népnél ezek a szók: *föntülni*, *hájfejü*, *kila*?

4. Mondják-e valahol a kanászt *konásznak*? s mondják-e megjuhászodik helyett *megkanászkodik*?

5. Az eső szemergését, szitálását, permetezését s az esőnek egyéb változatait micsoda szókkal fejezik ki?

6. Hol és minő értelemben használja a nép a következő kifejezéseket: *burkol*, *boru* és *derü*, *eviczke*, *ferde*, *gyallaszt*, *húr*, *irantani*, *irontani*, *iszontalan*, *kán*, *kerde*, *kohvaszt*, *kók*, *lébez*, *lébez*, *lóböz*, *lódám*, *potor ember*, *rém*, *ria*, *rikács*, *spekula*, *szörmelék*, *szörny*, *tájész*, *tarvarju*, *tapacsol*, *térjény*, *türem*, *vád*, *zákota idő*, *zila*, — *gombár*, *koslár*, *lakmár*, *szökcser*, — *kétedet* kivetheted?

7. A *minthogy* kötőszót használja-e a nép okhatározó mondatokban?

8. Hol és milyen értelemben használja a nép a *tönk* (*tönkö*) szót és szólásait (*tönkre tesz*, *megy*, *jut*, *tönkre v. tönkig van*)?

9. Hol járatos az *átvált*, *átvádol* valahová e helyett: *átmegy*?

10. A *percz* szót nyílt vagy zárt *e*-vel ejti-e a nép?

A feleleteket a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez tessék czímezni. Minden választ külön nyolczadivra tessék írni!

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mesék.

A sujsztérinas álma.

Éccör vuot essujsztérinas, sujsztérná inaskodott iés régge aszonta a zurának effurcsa ámom vuot. Asztán kiérdeszte túlő, hom-miesoda? A zinas nem monta még. A sujsztér furkuos botte kergetté effalun vîgig, hommonygya még, hommit ámodott. A sujsztérinas sêhotysê monta még. Vîgig kergetté a falun, hommonygya még, hommi vuot hát a zálom, de sêhotysê monta még a zinas. Min vîgig kergetté, Tragobêlos királ gyütt kocsin elejbê: Hát maga min mestêr-embêr miêr kergeti furkuos botte a zinast falun vîgig? Aszonygya a sujsztêr: Grácia lëgyên a ziên fejemnek úi fôlsîgê, furcsa áma vuot iés nem monygya még nekêm. — Nê báncsa aszt a zinast! Aggya idê a zinast, adok hatszász forintot! It hát a zinast êvüttô a királ a hazájába. It a királ a hazájába a zinast soká kosztúta, hommaj csak mëgmonygya, hommit ámodott, de sêhotysê monta még. Fogadott kûmûvesêket, kûfal közîi rakatta. — Gazembêr il soká jába tartot-talak, hatszász forintot írted jába kiattam! — A fal közê mikor rakatta, a királkisasszon a kûmûvesêknek mëgparancsúta, hogy akkora likat haggyanak, hogy êttányiêr befîêrgyên, azon hordott be a zinas-nak ênnyi. It hát nêmsokára török szultán êbbotot kûdött Tragobêlos királnak, hommonygya még, hommêlik vuot a tõvô, hommêlik vuot a hëgyê, mer hotyha még nem monygya, akkor êtôreti a zegisz orszá-gát Tragobêlos királnak. It a királkisasszon vûtt a sujsztérinasnak êvvacsorát, sírva vûttô a vacsorát, aszt kiêrdi túlô: Szûvemnek szîp szerelmê, lôlkômnek gyönyörûsîgê, mëguntad hozzám valuó fâraccsá-got? — Nêm untam iên még a fâraccságot. Török szultán kûdött ollan botot, hogy monygyák még, mëllik a tõvô, mëllik a hëgyê. — Aszonta a sujsztérinas, kissebb gonygya is nagyobb lëgyên anná; vergyên a fejlê fôliê a zâgyho êszszêget, azt a botot miêrgyê még, hogy êggyik felê sê hosszabb mint a másik, hajábú huzzon êhhajat, arra kôssô rá, akkó mëktuggya, mëllik a tõvô: amêllik reggiêre a fûöd felîê huz, arra bátran rásûthetik a pöcsiétêt, hogy az a tõvô. It a királ kis lányo mikô régge fôlibredêtt, êgyenêst bemênt a zap-tyáho: Úi fôlsîgê atyám uram a ziêjê furcsa ámom vuot. Aszt ámot-tam, hogy ez a botnak a tõvô, bátran visszakûtheti a szultán császár-nak. It a szultán császárnak visszakûttiêk a botot. — Juó van kutya, a zúvvan, de valaki van a házadná! — Asztán nêmsokára kûdött neki hiêt csikuot a zëggy iêvestû fogva hiêt iêvesig, ha aszt még nem monygya, hommêlik êggy iêves, vagy kiêt iêves, vagy háram iêves, vagy nîgy iêves, vagy ôt iêves egisz hiêt iêvesig, êtôreti a zegisz országát. — It mëgin a királkisasszon sírva vûttô a vacsorát, aszonygya neki a sujsztérinas: Szûvemnek szîp szerelmê, lôlkômnek gyönyörûsîgê, mëguntad hozzám valuó fâraccságot? — Nêm untam

ién még a fáraccságot, hanëm a török szultán császár ollan hiët csikuot küdött, hogy ëggyik ollan mint a másik, hogy aszt monygyák még, hommëllik ëggy iéves vagy kiët iéves, vagy háram iéves, hiët iévesig. — Aszonygya neki: Szüvemnek szíp szerelmë, lölkömnek gyönyörüségë, kissebb gondod is nagyobb légyën anná! Van ë apád házáná ëggy iévestü hiët iévesig zab? Maj régge mënny be a zapádho, mommëg neki, hogy ëggy iévestü hiët iévesig zabot vügyön kü. — Másik nap régge bemëgy a zapyáho, juó reggiët kívánt, hoffurcsa áma vuot. Apám a ziejjë furcsa ámom vuot, aszt ámottam, hogy ëggy iévestü hiët iévesig zabot vügyünk kü a zudvuora, mindënik zabot külön kupacba ëggy iévestü hiët iévesig, arra kü kő eresztenyi a csikuokat, mindëggyik arra a kupacra mëgy, ahány iéves, aki ëggy iéves, aki kiët iéves, aki háram, egisz hiëtig, asztán bátram mëkfokhattyátok mindenëggyet, a homlokára ciédulát lehet rányomni, úgy vissza lehet künnyi. Visszaküttiék a csikuokat. — Juó van kutya, ez ippen úvvan, de valaki van a házadná. Utuóbb még küdött ëttizënkiet mázsászs vazsbotot, ha aszt haza nëm dobgyák, ëtöreti a zegisz birodalmát. It a királ összehivatta a zegisz országbú amicscak lehetett, embërt, de sëhogyan së kerút ollan, aki haza tutta vuona dobnyi. It a királkisasszon mëgin vüttö a vacsorát sírva. Szüvemnek szíp szerelmë, lölkömnek gyönyörüségë, talán mëguntad hozzám valuo fáraccságot? Dehogy untam ién még, hanëm török szultán császár küdött ollan ëttizenkët mázsászs botot, aszonta, ha aszt haza nëm dobgyok a zegisz országunkat mind ëtöreti. Szüvemnek szíp szerelmë, lölkömnek gyönyörüségë, kissebb gondod is nagyobb légyën anná, maj régge ha fölibredsz, mënny be apádho, mommëg hogy aszt ámottam, honnëm dobgya haza a botot sëнки, mint az, akit hiët iévë a kü közie rakatott. — Ó te balgota, annak már eddig csontyábú sincs. — Atyám isze anyyi tëheccsiégë van, hogy aszt a küoszlopot kibontathattya. Mingyá kümüvesëket fogadott, hogy ú kiboncsák aszt a küoszlopot, hommiëg a legkissebb majter se essik belü. Kibontották a kümüvesek, iëlő vuót, csak huonallig ganajba, mingyá ëccëre nagy kádakba mëgmosták, orvosokat hittak, azok bekentik, meggyuogyították. Akkor monta: Ú fölsigë, grácia fejemnek, irgyon vissza, hogy ëhhuonapot engegyën, akkó a botot haza dobgyák. Ehhiët alatt küment, lábáva mëgrukta a botot, királnak a rezidenciája csaknem ëdüt. Ehhuonapra juo meggyuogyút. Akkó főkapta a botot punt fië tizenkettüókor haza dopta a botot török szultán császárho, csaknem minden családöt agyonütött. It a szultán királ császár visszairt: Juó van kutya, valaki van a házadná. Aszt küdd el ién nekëm, aszt a vitëszt. — Akko mingyá kiët mellejë miëg ëppajtást: ëggyet ollan formát, mint ién vagyok, akkó ëmënünk. Miko oda írtek, aszonygya a török szultán: Mëlliktek dopta haza a botot? De az uton mëktanította a pajtását, miko aszt kiërdëszte, mëlliktek dopta haza a botot, mindkettü aszonta: Ién. Në miërgesicësetëk, mindketten nëm doptátok, na monygyátok mëg, mëlliktek dopta haza a botot, ne csinállatok ollan bolondot belüllem, mer csak ëggyiktek dopta haza. Hát mëgmondom kutya, të ronda török szultán, monta a sujsztërinas, ién

doptam haza. Akko monta neki török szultán: Karra gyüssz ë velem, vaj pedig kardra! De sujsztérinas aszonta: Kardra! It csakhamar sujsztérinas török szultán császárnak évágta a fejít, kardra füsttő, úvüttő haza Tragobélos királnak. Akko monta még: Grácia a fejemnek, ü fölsigë, aszt ámotam akko, mikor a sujsztër furkuos botte kergetett. — Májnapságtú fogva te lészüő a királ, csak annyiva lészék nagyobb nálodná, előbb nyulok a tálba min tē. It hát lányomat nekëd adom felesigü.

Megtartották a lakodalmat, meghittak hetedhiét országrú mindënkít, de miég a kutyákat is. Mire a hátulla oda iért, a zelejë min megdöglött.

(Vas megye, Szöllös.)

GEIRINGER GYÖZÖ ÉS ZSIGMOND.

IZENETEK.

M. J. Az új iskolai helyesírás teljes hivatalos szövege csak a Hivatalos Közlöny mellékletében és a Nyelvészeti füzetek 5. számában jelent meg.

K. J. Az Akadémia már húsz évvel ezelőtt megbízást adott egyik tagjának, hogy szerkeszsze meg Arany nyelvének szótárát. A szótár valószínűleg nemsokára elkészül.

N. N. Dugonics a Példab. 1:273. lapján előforduló *kerecs* szót (a czirkuszra) maga alkotta, természetesen a *ker(ek)* szóból; az *-acs ecs* képzőt Dug. nagyon kedvelte, az *uracs* is az ő szava, s ilyeneket is csinált: *legéncs, kötelecs*.

Beküldött kéziratok. Borbás V. Nyárjas. Tisztelt úr stb. — Kovách A. A tolnamegyei Sárköz nyelvjárása. — Dávid P. Sárközi szólások és közmondások. — Kiss E. A NyUSz-hoz. — Bérczi F. Asszonya. — Akka. Pajzán. A nép mint stilista. (Az az orvosságos könyvecske az Ethnographiában volna helyén.) — Tolnai V. Adámi M. nyelvtanáról. — Sztrokay L. Népies parabola. — Vértesy D. Egyező kifejezések a magyar és a görög nyelvben. — Ásbóth Oszkár. Por és korhad. — Ádám I. Béka. — Szabó J. Kütyü.

Beküldött könyvek. Kincses Kalendárium 1904. — Magyar könyvtár 356—359. Molière: A képzelt beteg, ford. Váradi A. Haraucourt: Léghajón. II. Rákóczy F. Vallomásaiból. — Az Athenaeum nagy képes naptára (2 k). — Ex-lex naptár (2 k). — Schultz I. A számtanítás új iránya (Pozsony, Stampfel, 60 f). — Mikszáth K. Almanach 1904. — Remekírók képes könyvtára (az egész könyvtár kötte 250 k, Wodianer F.) III. sorozat: Kazinczy F. vál. munkái, bev. Balassa J. Kölcey F. vál. m., bev. Jancsó B. Széchenyi vál. m., két k., bev. Beöthy Zs. Shakspeare remekei II. k., ford. Radó A., Hevesi S., Telekes B. Heine H. Dalok könyve, ford. Endrődi S.

Jakab Ö. Pihenő. — Dóczi L. Utolsó szerelem. — Goethe: Iphigeni a Taurisban, ford. Csengeri J. — Költők albuma. Szerk. Radó A. — Horger A. A barcasági magyar községek története. (Különny. a Tanulmányok és jav. a hétf. csángók helyz. jav. iránt c. munkából. Brassó.)

Popovici J. Les archives et les musées phonographiques. — Recherches expérimentales sur une prononciation roumaine. — Sur l'accent en serbo-croate. (Paris. 1902. Publications de la Parole.)

TARTALOM.

Értekezések.

		Lap
<i>Ásbóth Oszkár :</i>	Mostoha és eszkába	264
<i>Bernáth Lajos :</i>	Adalék a kecskeméti nyelvjárás múltjához	22
<i>Erdélyi Lajos :</i>	Nyelvjárásaink tanulmányozásához	370, 423, 490
<i>Gombocz Zoltán :</i>	Nyelvtörténet és lélektan 12, 70, 147, 204,	251
<i>Herman Ottó :</i>	A tarvarjú (képpel)	551
<i>Horger Antal :</i>	Három százsz jövevényszó	309
	Nyelvjárási jegyzetek	558
<i>Joannovics György :</i>	Szórendi tanulmányok 16, 215, 318, 361,	486
<i>Kalmár Elek :</i>	Alany és kiegészítő	355
<i>König György :</i>	Nyelvünk változása	20
<i>Melich János :</i>	Kódexeink zsoltárfordításaihoz	311
	Tilutoa, mundoa	409
<i>Pekár Károly :</i>	Magyar ritmus, magyar szó	211
<i>Rubinyi Mózes :</i>	A Mondolatról	1
	Grimm és Révai 57, 134,	195
<i>Schön József :</i>	A népiskolai magyar nyelvtan	220
<i>Simai Ödön :</i>	A nyelvújítás szótárához	435, 496
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Helyes mondatszerkesztés 123, 185, 241,	297
	Szófejtések	353, 415
	Elvonás	467, 529
<i>Szabó Dezső :</i>	A csíkszentdomokosi nyelvjárás	270, 324
<i>Szilasi Móricz :</i>	Nyárfa	418
<i>Ifj. Szinnyei József :</i>	A Halotti Beszéd olvasásához	483
<i>Takáts Sándor :</i>	Régi pásztori élet 86,	154
	Magyar hadi nyelv	426
<i>Tolnai Vilmos :</i>	Szólásmagyarázatok	315
	A paprika és a Paprika Jancsi	420
	Adatok az -ít igeképzőhöz	566
<i>Ulrich József :</i>	Adalék az iskolai műszók történetéhez	376, 430
<i>Varga Ignác :</i>	A Felső-Örvidék népe és nyelve	78, 176

Irodalom.

Szily Kálmán: A nyelvújítás szótára. <i>Kelemen Béla. Tolnai Gyula</i> 29,	159
A <i>hambár</i> szó és Munkácsi legújabb nagy munkája. <i>Ásbóth Oszkár</i> ...	35
Pálfi Márton: A nyelvérzék és az iskola. <i>Tolnai Vilmos</i>	<u>97</u>
Krausz Jakab: Nyelvfilozófia. <i>Kalmár Elek</i>	100
Válasz Ásbóth Oszkár legutóbbi vitacikkére. <i>Munkácsi Bernát</i>	101
Kocsis Lénárd: A mondatrészek. <i>Kicska Emil</i>	170
Búcsú Munkácsitól. <i>Ásbóth Oszkár</i>	172

	Lap
Zolnai Gyula: Magyar oklevélszótár. <i>Haiman Hugó</i>	225
Schlandt Henrik: A testrészek nevei. <i>Balassa József</i>	227
Nyelvészeti füzetek. <i>Rubinyi Mózes</i>	282
Bartal Antal: A magyarországi latinság szótára. <i>Kalmár Elek</i>	440
Fodor János: A felszólító mód hang- és alaktani változásai kódexeinkben. — Schuller János: A hóbortos család. — Bauer-Vogel Gyula: Jelentésváltozások a magyarban. <i>Kertész Manó</i>	502
A Helyes Magyarsághoz. <i>Csapodi István</i>	504
Radó A. Idegen szavak szótára. <i>Kertész M.</i>	569
Vikár B. Virágmesék. <i>Keszthelyi M.</i>	570
Könyvészet	43, 106, 228, 284, 383, 442, 571

A Nyelvtörténeti Szótárhoz.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Adatok. <i>Kárffy Ödön</i> . Zolnai Gyula. <i>Simonyi Zsigmond</i> . <i>Simai Ödön</i> . <i>Matolcsy László</i>	24, 91, 222, 380
Hamut. <i>Melich János</i>	224
A Magyar Oklevél-Szótárhoz. Zolnai Gyula	341

A német-magyar szótárhoz.

Adatok: <i>Bérczi Fülöp</i> . <i>Nádory Nándor</i> . <i>Szilasi Móricz</i> . <i>Partos Ervin</i> . <i>Kohlbach Bertalan</i> . <i>Tolnai Vilmos</i> . <i>Hodács Ágost</i> . <i>Szabó József</i> . <i>Győri Vilmos</i> . <i>L. I.</i>	94, 331, 568
A confetti magyar neve. <i>Magyarország</i> . <i>Hodács Ágost</i>	94
A purgatorium magyar neve. <i>Hodács Ágost</i>	94
Fixieren. <i>Pesti Napló</i>	332
Jus canonicum. <i>Hodács Ágost</i>	568
Dilemma. <i>Bérczi Fülöp</i>	568

Nyelvművelés.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Csodabogarak a sajtóban. <i>Matolcsy Hugó</i>	43	<i>Albert. Tolnai Vilmos</i> . A szerkesztőség	110
Fegyház, börtön, fogház. <i>Némedi Dezső</i>	45	Kiadó és kiadóság. <i>Legányi Gyula</i>	111
Két és kettő. <i>Bérczi Fülöp</i> . <i>Antibarbarus</i>	45	Lapszemle. <i>Antibarbarus</i> . <i>Cunc-tator</i> . <i>Gábor Andor</i> . <i>Kovács Márton</i>	112, 444
Rövid vagy hosszú? <i>Nagy József</i> . A szerkesztőség	45	Az Olesó Könyvtárból. <i>Csapodi István</i> . A szerkesztőség	173
Ellen, ellenében. <i>Antibarbarus</i> . <i>Krausz Sámuel</i>	46	Rajta ez áll. <i>Hevesi János</i>	174
A kormány 1902-i működése a magyar nyelv terén. <i>Kalmár Elek</i>	107	A kormány 1902-i működése a magyar nyelv terén. <i>Csapodi István</i> , <i>Kardos Albert</i>	229
Asszonyom — emberem; feleségem — uram; nőm — férjem. <i>Bérczi Fülöp</i> 108, 231, 340		Hogyan címezzük leveleinket? A posta a magyar nyelvért. <i>Asszonya. Bérczi Fülöp</i> . <i>Kardos Albert</i>	231
Japánul vagy japániul. <i>Ágner Lajos</i>	110	A szentírási hely idegenszerű idézése. <i>Hodács Ágost</i>	232
Elkezel. <i>Rubinstein Mátyás</i>	110	Útban van, úton van. <i>Magyar Nemzet</i> . <i>Herrmann Antal</i> .	
Könyörgöm, fogadom. <i>Kardos</i>			

	Lap		Lap
<i>Tömörkény István. Kulcsár Gyula</i>	233, 284, 340	Papnövendék és növendékpap. <i>Hodács Agost. A szerk. Kardos Albert</i>	386, 443
Dunaünnepély. <i>Antibarbarus</i> ...	285	Gyógyszerészetten - hallgató és gyógyszerészhallgató. <i>Koritsánszky Ottó. A szerk. Badányi Mátyás</i>	386, 444
Egy orozva költ. paragraphus. <i>Szily Kálmán. Simonyi Zsigmond</i>	332	Ex libris. <i>Récsey Viktor</i>	387
Volna, lenne. <i>Hevesi János. Simonyi Zsigmond</i>	335	Megismertet. <i>Herrmann Antal. A szerk.</i>	387
Helynevek mint családnévek. <i>Kardos Albert. Laukó Albert</i>	339, 388, 443, 510	Az -i és -ű melléknévképző. <i>Hodács Agost. A szerk.</i>	444
Leközölni. <i>Gyalui Farkas</i>	340	A helységnevek használata. <i>Szabó József</i>	574
Kinéz. <i>Csokán Pál. Tolnai Vilmos</i>	341	Netányi indítványok. <i>Bérczi Fülöp. A szerk.</i>	575
A sakk és biliárd műszavai. <i>Tolnai Vilmos</i>	383	Dr. és dr. <i>Hodács Agost</i>	575
Méltó. <i>Sz. A.</i>	384		

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
<i>Pecsovics. Kropf Lajos</i>	46, 392	A Magyar Oklevél-Szótárhoz. <i>Zolnai Gyula</i>	341
Hideglövés. <i>Borsodi László. A szerkesztőség. Ghímessy János. Belányi Tivadar</i>	47, 114	Háztűznézni. <i>Szigeti Ernő. Kardos Albert</i>	388, 446
Szemény. <i>Kiss Ernő</i>	113	Csúfondáros. <i>Trencsény Károly</i>	389
Szíveskedik. <i>Baloghy Dezső. Ghímessy János. Domonkos István</i>	114, 393	Extra Hungariam non est vita. <i>Tolnai Vilmos</i>	391
Lakás. <i>Miskolczy Gusztáv</i>	114	A főnév fokozása. <i>Bérczi Fülöp</i>	392
Ap, any. <i>Galgóczy János</i>	115	Dusolás, dusulás. <i>Koritsánszky Ottó. Lágler Sándor</i>	392, 446
Nyíl, megnyilaz, megnyilal. <i>Baloghy Dezső. A szerkesztőség. Bérczi Fülöp. Mészáros Kálmán. Tolnai Vilmos. Csokán Pál. Ádám Imre. Hevesi János</i>	115, 390, 508	Pacsmag. <i>Csokán Pál</i>	392
Palócz metaforák. <i>Baloghy Dezső</i>	116	Kisujjig. <i>Csokán Pál</i>	393
Régi magyar női név. <i>Melich János</i>	233	Dúló. <i>Hevesi János. Sztrokay Lajos</i>	445, 510
Bojtár, polgártárs, felhőzet. <i>Szily Kálmán</i>	234	Külföldi magyarok. <i>Kárpáti László</i>	445
Nyögte Mátyás bús hadát. <i>Sztrokay Lajos</i>	234	Tővető kapa. <i>Simonyi Zsigmond</i>	447
Kurucz, labancz, kocsi. <i>Simai Ödön</i>	234	Elő. <i>Tömörkény István. Tolnai Vilmos</i>	447
Követ fúj — ír. <i>Tolnai Vilmos</i>	235	Kortés. <i>Horger A. Tolnai V.</i>	507, 575
A vers és zene ritmusa. <i>Seprődi János</i>	285	Szél, szelek. <i>Tömörkény István</i>	509
Tarvaria. <i>Herman Ottó</i>	341	Csimbók. <i>Herrmann Antal</i>	509
		Hódmezővásárhely. <i>Csokán Pál</i>	510
		Hallámoz. <i>Szeglet István</i>	510
		A magyar génusz történetéhez. <i>Waldapfel János. Tolnai V.</i>	578
		Eben gubát. <i>Némedi Dezső. A szerk.</i>	577
		Kokó, kokós. <i>Bíró Lajos</i>	578

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Kötelező-e a c? <i>K. B. Simonyi</i>		Voltam volt, voltam volna.	
<i>Zsigmond</i>	287	<i>A szerkesztő</i>	447
Pajtás. <i>Mikó Pál. Melich János</i>	342	Tisztelt úr. <i>A szerkesztő</i>	448
Pongyola. <i>Baloghy Dezső. Melich</i>		A növénynevek j képzője. <i>Bor-</i>	
<i>János</i>	343	<i>bás Vincze. A szerkesztő</i>	511
Tömlőcz. <i>Kövi Imre. Melich</i>		Egyre ment. <i>A szerkesztő</i>	511
<i>János</i>	343		

Egyveleg. Vegyesek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Népetimológia. <i>Sztrokay Lajos.</i>		Az idegen szók írása. <i>Vossische</i>	
<i>Varga Ignác</i>	47	<i>Zeitung</i>	451
Szamosközy a székely beszédéről.		Harmónikus bábél azaz pápai	
<i>Bagyary Simon</i>	48	ünnepegyven nyelven. <i>Egy-</i>	
Délibáb a Természetben. <i>Horger</i>		<i>házi Közlöny</i>	452
<i>Antal. Baloghy Dezső</i> ... 116,	175	Fölvívás nyelvtudományi társa-	
Mikor a nép urasan beszél.		ság alapítására	465
<i>Sztrokay Lajos. Révész Ká-</i>		A magyar hadi nyelv. <i>Kropf</i>	
<i>roly. Szokolay Lajos. Sándor</i>		<i>Lajos</i>	512
<i>József</i>	117, 236, 401	Új szók a francziában. <i>Vossische</i>	
Az új iskolai helyesírás	121	<i>Zeitung</i>	512
A Cukor-kérdés és a nemesség.		Adomák és veszemék!	513
<i>A szerkesztőség</i>	175	A Magyar Nyelvtudományi Tár-	
Báli nevek	176	saság. <i>Szily Kálmán</i>	571
Igenis délibáb. <i>Horger Antal</i> ...	235	A Nyelvtudományi Társaság ne-	
A magyar tolvajnyelv legelső		véréről. <i>Pálffy István</i>	572
gyűjteménye. <i>Simai Ödön</i> ...	399	Izenetek 56, 120, 184, 240, 352, 408	
Két népszerű képző: -si és -tányi.		464, 528, 582	
<i>A szerk.</i>	449		

Nyelvújítási adatok.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
A nyelvújítás szótára. <i>Kelemen</i>		Zárjel. <i>Zolnai Gyula</i>	280
<i>Béla. Zolnai Gyula</i>	29, 159	Vágány. <i>Pázmándy Dénes. Tol-</i>	
Adatok. <i>Simai Ödön. Gerencsér</i>		<i>nai Vilmos. A szerkesztőség</i>	281
<i>István. Jenő Sándor</i> 91, 277,	280	A Nyelvújítás Szótárához. <i>Simai</i>	
Nyelvújítás. <i>Tolnai Vilmos</i> ...	280	<i>Ödön</i>	435, 496

Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap
A szerkesztőség kérdései	398, 579
Ikes igék. Is nem, sem helyett. Mitől jó? Állatok színe. Hogy el ne	
mennék?	290
El kell (hogy) menjen. Fölzár, kizár. Mind — egész. Legyen (olyan	
szíves. Egyes szavakról. Pótló válaszok	344, 393

Tájszókról. Dú-méh. Mettől. Öcs, hug, ip, nap. Anyul, apul. Illik, őszinte, rőt. Kora-korai, késő-kései. Ikes igék; hallik, látszik felsz. módja. Hangsúly tagadó mondatban. Kencse apja. Pótló válaszok	513
Pótló válaszok	578

Népnyelv hagyományok.

(Vö. még a válaszok rovatát.)

	Lap		Lap
Adomák	118	Nyelvsajátságok ... 86, 154, 407,	446
Állathívó és -űző szók	55	Szójátékok	55
Babonák	526	Szólások	120, 457
Beszélgetések	459	Tájszók 52, 54, 119, 406, 461, 510,	520
Hasonlatok és szólások	120, 457	Verses mondókák és táncszók ...	459
Közmondások	457	Népies kalendárium és időjósítás.	
Mesék	48, 402, 456, 580	<i>Mikó Pál. Komoróczy Mik-</i>	
Népies költemények	459	<i>lós</i>	393, 452
Népies mondókák 393, 452, 458,	459	Nyelvjárásaink tanulmányozása.	
Nevek. Családnevek	464	<i>Erdélyi Lajos</i>	370, 423
Gúnynevek	238, 464	Népies gyógyítás és babona.	
Helynevek	237	<i>Tolnai Vilmos</i>	526
Nyelvjárástanulmányok 22, 78, 176,			
270, 324, 370, 423, 490, 558			

SZÓMUTATÓ.

(Nincsenek fölvéve a következő czikkek szavai: Varga Ignác: A Felső-Örvidék népe és nyelve; — Haimann Húgó: Magyar Oklevélszótár; — Szabó Dezső: A csikszentdomokosi nyelvjárás; — Matolcsy László: A Nyelv-történeti Szótárhoz; — Takáts Sándor: Régi pásztori élet. Magyar hadi nyelv. — Tolnai Vilmos: Adatok az -ít igeeképzőhöz. — A Népnyelvahagyományok rovatának egyes szavai.)

ábra 531	babonák 526	ború 474	csicserke 480
ábránd 531	babugos 92	botoz 92	csicsonka, csi-
ábráz 266	babra 472	bozont 547	szonka 529
adomák 118	baj = betegség	botránc 531	csikor 438
agancs, aggancs	160	buggy 537	csillám 482
240	bajos 44	bnjka 468	csillámlat 437
agyabugya 474	bakcsó 549	bús 234	csillap 534
agyar=irigy 533	bakonya 347	bútor 436	csimbók 509
akasz 540	bal-(összetét.)	búvár 481	csín 542
al-(összetételei)	278, 436		csír 543
91, 436	bámész 533	c, ez 287	csisz-csosz 537
aláírás 436	bangó 349	confetti 94	csob 537
alakjátékos 91	be-(összetét.) 436	czélzat 161	csodaszer 437
alapítvány 278	becsvágy 160	czeruza 92	csónak-ász, -da
algha 296	beér, betart 349	czikk 349, 396	278
alkony 534	befolyás 160	czímke 161	csonk 536
alkotmány 160	beírás 377	czímzet 436	csor 537
áll vmin 174	bék 542	czipellő, czipő 544	csoronka 469
állam 546	béka (ló lábán)	czirókáz 92	csóva 477
állathívók és	391, 508	czucza 391	csozni 398
-űzők 55	békes 549	czukrasz 92, 278	csőd 536
állatok színe 157,	benyomás 160	czukroz 92	csör-pör 475
293, 344	bel-(összetét.)		csúfondáros 389
állítvány 160	160, 436		csur(-ig) 537
általány 546	benn-(összetét.)	csáb, csába 535	csurni 396
ama-z 349	436	csahin 28	csuszka 468
any-a, ap-a 115	bérletszűnés 160	csákó 544	csuszkora 469
-ár végű főnevek	besze 471	csal- 161	csűr 470
482	beszélgetések 459	családnevek 88,	
áram 482	biggy 537	339, 388, 443,	dacz 543
Aranka 160	biliárd műszavai	464, 510	dal 501
arány 531	383	csalfa 354	dallamos 32
arányosság, ará-	birok 530	csáp 470	dan(a) 475
nyozat 436	bitor 481	csapa 531	dandár 532
árfolyam, -kelet	bizonyítvány 377	csaplár 545	déllő 32
160	bizottság 160	csárma 472, 480	dér-dur 537
ármány 544	bocsolázik 89	csatara 473	derű 474
árnyéklat 160	bognár 349	csatatér 161	dilemma 568
arszlán 160	bohózat 160	csatt 537	diskura 474
áskapál 436	bojtár 154, 160,	csavara 473	díszlet 278
áspó 470	234	csend 541	dísztelenít 278
asszonya 108, 231	bók 476	csendes 549	divat- 161
átok 530	boka 27	csepp 539	dobzó 94
	bóka 396	csete 530	dorga 472
	borona 266	csett 537	dölyf 543

- dörösz 471
dözs 476
dr. 575
drágít 93
dú-(méh) 514, 578
dúd 475
dudor 534
dugacs 471
dúsolás 392, 446
düh 541
dühöng 194
dúló 353, 445, 510
- eben gubát 577
ecs 470
éd 543
édeleg 161
edllemes 233
egész 345
egyen- 545
egyesület 161
egyezett 93
egyházjog 568
egyke-ség 347
éh 541
éh-kopp 538
ék 542
ekecsel 222
el- 222, 437
eldőd 437
élemény 161, 437
életjelenség 161
elkezel 110
élmény 161, 437
ellen- 161, 278
ellen-ében 46
ellent 222
elő 447
elő- 161, 437
előd 437
elődedén 222
előlülő 161
-elvi, -elvű 444
ember 108
emberbarát 161
emdul H.B. 485
émely 538
Emese 233
eme-z 349
emle 533
emlék 531
emlénny 33
enyészik 222
enyhe 535
epecsel 222
érdek 477
érdemesít 162
érdem(l)etlen 222
erkölcstelenség 223
- értés 347
értésítő 377
érzéketlen 162, 223
estély, estvély 162, 437, 548
eszkába 264
eszme 278, 472
eszterga 469
esztergár 471
eviczke 481
év 548
éved 347, 513
évszáz(ad) 528
ex libris 387
extra Hungariam non est vita 391
- fa 223
fájós 223
fá(l)csinka 309
fan 223
fart 514
fegy- 45
fegyedelem 223
fegyver 408
fékalódi 223
fel 1. föl
feleség 108, 231
felhőzet 234
fém 482
fene 223, 438
fenn- 438
fenség 438
fénylet 223
fércz 470
ferde 535
férj 108
ferton 223
festmény 162
fesz 547
-fi 223
fizam 534
figyelem 545
fikolódik 223
finca 472
fintor 535
fityenke 481
fitty 538
fixiroz 332
foccs 537
fohász 533
folyam 223
folyondár 398
foncsor 479
fondor 389
forrasz (cső) 540
foszt (főnév) 531
fosztor 536
- föl- 222, 437
földszín(-t) 162, 438
fözlár 344
freccs 538
futam 162, 534
futár 532
fuvat 278
független 438
fűtű 470, 474
fűző 92
- gajd 475
gerely 223
gerle, gili 549
gírla 223
gomb 223
gombóda 224
gondvisel 162, 550
gomoly 438, 538
gordon(y) 92
göbre 224
gömb 438, 542
gömböly(-eg) 224
gömbölyű 43
göncz 478
göngy 479
guba 577
gubó 349, 398
gugg 475
gulacs 347
gúny 476
gúnymosoly 162
gúnynevek 88, 238, 404
guriga 469
gusztá 474
gübbül 224
- gyala 530
gyám 482
gyámít 438
gyár 278, 540
gyarló 550
gyász- 162, 438
gyílok 545
gyógyszerész (-ettan)-hall-gató 386, 444
gyó(l)csinka 309
gyök (gyökcent) 539
gyönyör 548
gyurma(-t, -atag) 347
gyúl- 33
gyümölcsnevek 394, 519
- háborg 92
had(a)ra, had-rász 347
hadona 532
hahota 473
hajdú 87
halánték 349
hallámoz 510
hallomás 90
hallomány 162
Halotti Beszéd 409, 483
hám 532
hambár 35
hamut 224
hangászat 278
hangzatka 280
harang 120
hars 537
hasonlatok 120, 457
hátrál 92
hazafi 439
háztűznézni 388, 446
héány 544
hehe 469
helyesírás 122
helynevek 107, 237; — írása 229; — mint személynévek 339, 388, 443; — használata 574
henger 535
hepczia 547
hiány 544
hidász 162
hideglövés 47, 114
hilita, hinga, hinna, hinta 468, 529
hírlevél 439
hit-(elemző, -ok-tató) 378
hitel 278
hitelesít 162
hites 92
hóbort 546
hóbortos 503
Hódmezővásár-hely 510
hófuvat 278
hogy — ne 295
hóharmat 92
holdfogyatkozás 92
homáj 349, 396
hon 439

- hónapok magyar nevei 167
 horty 537
 hőmpöly 538
 hörp 163, 476
 hűg 515
 hunyász 533
 hurez 478
 huru 470
 huzam 546
 huziga 473
 hús 163, 546
- i-fiú, i-leány 416
 idegen szavak a nép nyelvében 395
 idomlás 278
 idomtalan 163
 idő- 439
 idv 543
 ikesragozás 397
 igenleges 278
 igeragozás 290, 349, 350, 352
 ildom 546
 ilinka, ilonka 529
 inger 477
 inter 547
 intibe 347
 ip(-am) 515
 ipar 278, 533
 irága 514
 irám 534
 irány 531
 írka(-fírka) 470, 474
 irona 469
 irtózat 544
 is nem — sem 291
 iszánk 534
 iszánka 529
 iszkába 264
 iszony 534
 iszonyat 544
 -ít 566
 ív(ed)ik 347
 izom 546
 izzasztó 95
- japán(i)úl 110
 járvány 163
 játék- 439
 jó vmitől 292
 jog, jogtételleesség 568
- kádár 349
 kádog 347
 kajabaja 474
- kajtár 480
 kaland, 531, 547
 kalendárium 393, 452
 kalit 541
 kandi 535
 kánonjog 568
 kanyar 534
 kárpótol 550
 karom 471
 kapa 468
 kapcza 92
 kápra 531
 karcz 478
 karmantyú 173
 karón varjú 551
 kaszaba 473
 kavilla 530
 kecs 536
 kegy 542
 kegyjel 163
 keh 475
 kelekóla 480
 kelep 471
 kelet 439
 kell — hogy 344
 kellem 545
 kelletes 439
 kencs 470
 kencse apja 510
 kencsefencse 461
 kénese 470
 kénygyertya 398
 kénszerűségből erényt 408
 kényszer 535
 -képes 33
 képvisel 550
 képviselő 163
 képzelet 163
 képzet 439
 kerecs 582
 kerek 43
 kerékpár 33
 kereskedés 439
 keresztnévek 176
 késő, -ei, -ön 516, 579
 kétely 533
 két(-ség) 476, 542
 két-három 45
 kétközbe van 568
 készítmény 439
 kezdemény(-ez) 163
 keze-bokája 27
 kezesség 278
 ki- 92, 163, 439
 kiadó-ság 111
 kina (kínálás) 472
- kínál 351
 kinéz 341
 kiség 163
 kisérel 163
 kisujjig 393
 kizár 344
 kóbor 481
 kobzu 470
 kocsi 234
 kocsikáz 440
 koh-ó 470
 kokó, kokós 417, 577
 kolomp 471
 kopp 538
 kór, 164
 kora, -i, -án 516, 579
 korány 164, 549
 korcs 547
 korha 479
 korhadt 398
 korhol, (korhad) 415
 kóricza 473
 kortes 507, 575
 kósza 480
 köb 164
 könyör 536
 könyörgöm 110, 184
 könyörű 480
 könyv(tár)jegy 387
 kör- 164
 körny(ez) 531
 köszén 440
 kötény 92
 kötet 440
 követ fűj 235
 köz- 164, 279, 496
 közmondások 457
 közöny 546
 kukó 417
 kukucs 471
 kukucska 480
 kunyora 473, 480
 kup-só 29
 kurhol 398
 kurucz 234
 kusza 479
 kül- 164, 279, 497
- lábancz 234
 lábtyú 164
 lak- 164, 497
 lakás 114
 lakmár 531
 lámpa 547
- lámpaláz 164
 langy 546
 lantászat 280
 lap 164
 lapályos 497
 látomás 90
 leánynéző 388, 446
 leb 537
 leccs 538
 lecesepp 589
 lefete 473
 leff 537
 léghajó 164
 legyen szíves 345
 leh léhkel-péhhel 475, 537
 leközl 340
 lel 350, 397
 lelkit 497
 lenne, volna 335
 lepez (-ni, -ő, -sz) 347
 lepti 549
 levelez 497
 libiczke 481
 liczita 474
 liff-laff 537
 lipinka 529
 locska 480
 lob, lobb 537
 lóba 472
 lóga, lóginya 529
 locs-pocs 537
 lotty, lötty 537
 lödör 538
 lövölde 164
 lyukacs 546
- magyar géniusz 576
 magyarit 165
 magán- 378
 magánhangzó 93, 497
 magány 545
 magaviselet 378
 malaszt 266
 makrancz 547
 mámor 546
 mássalhangzó 165, 497
 meg 44
 meg- 93
 megékez 497
 megismertet 387
 meglepetés 165
 megnyíllaz 508
 megszemt 497

- megvalósít 497
 mell- 497
 mellék-, -es 497
 méltányos 165
 -méltó 384
 merettyű 347
 merev 534
 mérsék 477
 mértéklet 165
 mesék 48, 402, 456, 580
 mesterszó 165
 mez 548
 mettől 514, 578
 miccz 538
 mind 345
 mintás 497
 mondókák 393, 452, 458—9
 Mondolat 1
 mokány 33
 Mór 165
 moraj 540
 mord 335
 mosoly 538
 mostoha 264
 moz 537
 undoa 409, 483
 munkatárs 165
 muskatér 543
 mű- 498
 műszerész 279
 művelet 497

 nagyilelkű 498
 nagyzol 34
 nap(am) 515
 napéjegyenlőség 498
 naplik 347
 négyzet 498
 neje 231, 340
 nemleges 279
 népesedés 165
 népetimológia 47, 117
 netáni 575
 nevek 237, 464
 nézőpont 165
 nő 108
 nővendékpap 386, 443
 numera 469

 nyak 476
 nyárfa 354, 418, 511
 nyárjas 354
 nyegle 546

 nyelvjárás 498
 nyelvmívelés 498
 nyelvművelő 572
 nyelvsajátságok 86, 154, 407, 446
 nyelvtudományi 572
 nyelvváltás 280
 nyíl (-az, -al) 115, 390, 508
 nyír (nyíl) 115, 390
 nyírfa 354, 418, 511
 nyírjes 354
 nyomadék 498
 nyoszolya 267
 nyugágy 165
 nyújtó hely 347
 nyúlvány 165

 ohaj 540
 osztalék 279
 osztály(-zat) 379
 orgyilkos 165
 öcs 515
 ön- 498
 őszinte 515
 össze- 165, 498
 ösztöke 347

 pacsa 472, 480
 pacsmag 392
 páholy 166
 pajtás 342
 pályakör 279
 pályázik 349
 pang 513
 pamacs 471
 papagáj 93
 papír 547
 papnővendék 386, 443
 paprika 420
 Paprika Jancsi 420
 parancs 476
 parány 548
 parázs 470
 pásztorság 154
 pazar, pazér 477, 480
 pecsovis 46, 392
 pepecs 481
 per 475
 percz, perczente, perczintés 498 539

 permet 530
 perzs 478
 petty 536
 pih 537
 pill 538
 pintér 349
 pipere 543
 pir 541
 pisa 478
 pislá 469, 480
 pislány 481
 pissz 537
 pofon néz 332
 polgártárs 166, 234
 poncsos 513
 pondró 578
 pongyola 343, 396
 por 415
 porcz 537
 porhad 415
 porond 349
 porosz (-ka) 536
 porzó 93
 posz 536
 pót- 470
 pótolék 279
 potty 538
 pür 475
 pörcc 537
 pörk 478
 pös 478
 pötty 536
 préda 480
 prédika 474
 purgatórium 94
 puska 530

 rab- 499
 rajz 478
 rajzolat 166, 499
 rázkódik 93
 redő 166, 544
 redőzet 279
 réja 472
 rekesz 166, 539
 réme 535
 remek 499
 repeszt 92
 resz 470
 részrehajlás 499
 részvény 279
 réteg 545
 rikács 481
 risza 478
 rom 482
 roncs 34, 478
 rovás 352

 rozsan 551
 röp- 34
 ruhanévek 396

 sain, sajín 28
 sajinka 309
 sakk műszavai 383
 sárhodik, sárlik 28
 sarj 532
 sártest 499
 saslog 513
 sáv 543
 selyembogár 166
 sem — is nem 291
 senyv 27
 serbitél 28
 serház 93
 sérv 398
 sérvődik 28
 séta 472
 -si képző 449
 sib(ság) 28
 sík 547
 sika 469
 sikár 470
 siker 544
 sikeretlen 499
 sikoly, sikoj 540
 síkos 499, 547
 sí-leány 416
 simóka, simulka 529
 sír- 499
 sívány, sívó 398
 sod (olkodik) 29
 sohaj 540
 sóhajok hídja 240
 soldomár 29
 sovár, sóvár 538
 strapa 474
 sugalmaz 34
 súlyegyen 166
 süge (-j, -ély) 29, 347

 szakasz 539
 szállítmány 166
 szalma, szőlásban 315
 számla 473
 szany 513, 578
 század 166, 528
 szél 509
 szél(esség) 541
 szeleburdi 417
 széles 44
 szellet 500

- személynevek 233
 személy 113
 szemle 473
 szemre hí 89
 szemüveg 166, 500
 széna, szolásban 317
 szender 534
 szerencse- 500
 szerv 166
 szigor 548
 szikár 398
 szilaj 350
 szimat 476
 szimota 473
 szín = színű 547
 színjátész 279
 színlap 166
 színültig 43
 szitok 530
 szívvedezik 348
 szíveskedik 114, 393
 szójáték 166
 szójátékok 5
 szokota 480
 szólam 482
 szólások 120, 457
 szomj 166, 541
 szoporty 478
 szórakozni 166
 szorg 547
 szórend 16, 215, 318, 361, 486
 szorgalom 545
 sző = szűr 550
 szőlőműves 500
 szörnny 535
 szörnnyeteg 166
 szörp 479
 szufia 474
 szurkapiszka 469, 474
 szusz 536
 szüntibe 347
 szűr, szűrű 549
- táblabíró 500
 tábornok 166
 tájkertész 569
 tájszók 52, 54, 119, 406, 461, 510, 520
 ták(ol) 514, 578
 talány 532
 talpkő 167, 500
 tan 535
 tan- 380, 430
 tana 532
 -tanár 430
 tanulmány 500
 -tányi, -tényi 240, 449
 tap (top) 537
 tap (tapló) 347
 tapacs 471
 tapasz 539
 tapota 473, 480
 taps 476
 -tár 498, 500
 tárgy 500
 tarjagos 349
 tárna 34
 társ 167
 tarvarjú 341, 551
 tatar 531
 téboly 538
 telep 534
 telj, telly 543
 tényleges 279
 terefe 474
 terep 545
 termételen 500
 testőr 167
 tétova 531, 532
 tetszetős 501
 tévedez 501
 tévely 167, 538
 tilutoa 409, 483
 tisztítóhely, -tűz 94
 tisztttárs 501
 titoknok 167
 titula 469
 toborz 550
 tollazat 501
 tollharcz 167
 tolvajnyelv 399
 top (tap) 537
 top (tapló) 347
 tor 398
 torlasz 539
 torty 537
- torz 542
 tő-ni 353
 többszöröz 167
 tökélyesedik 167
 tőkepénz 501
 tőkepénzes 279
 tömény = tömjén 501
 tömkeleg 21
 tömlőcz 343
 történetíró 167
 tövető kapa 447
 tövik 353
 trafika 474
 túlság-os 347
 turchucat HB. 485
 tusa, tusáz 532
 tű 353
 tűz- 167
- újítvány 280
 újság 93
 újságíró 501
 utasít 168
 utasítás 501
 útban, úton van 233, 284, 340
 undor 167, 534
 úr 108
 uracs 167, 582
 utód 168
 uzsonnáz 93
 ügyész 168
 üde 535
 üdül, üdüllő 397
 üdv 543
 üdvös 549
 ülep 534
 -ünnep(ély) 285
 ür 542
- vád- 168, 475
 vágány 281
 vágý 533
 vágý- 168
 való = illik 515, 578
 vándor 481
 varázs 477
 varjú 551
- vázrajz 279
 vég- 168
 véglegesít 34
 vegy 535
 vér- 168
 versek 459
 verseny 543
 verstan 211, 285
 versmérték 501
 vétek 530
 vetély 533
 viadalpiaz 501
 viczor 538
 vigasz 539
 vigyázat 501
 vigyor 538
 vikota 473
 világpolgár 279,
 villám 482
 villáncs 481
 villany 545
 vizzály 533
 viszonyol 168
 vissza- 93
 visszhang 501
 vita 472
 vizita 474
 vizsga, vizsgálat 169, 433, 472, 479
 vizsita 478
 volna, lenne 335
 vörheny, vörhőny 545
- záh 347
 zagyva 479
 zakota 473, 478, 480
 zár(ó)jel 169, 280
 -zat 169
 zavadza 473
 zer 539
 zila 479
 Zilah 548
 zokszó 169
 zongora 469
 zöcsköl 89
 zu 539
 zúzmara 529
 zsarnok 279
 zsib(ság) 28

